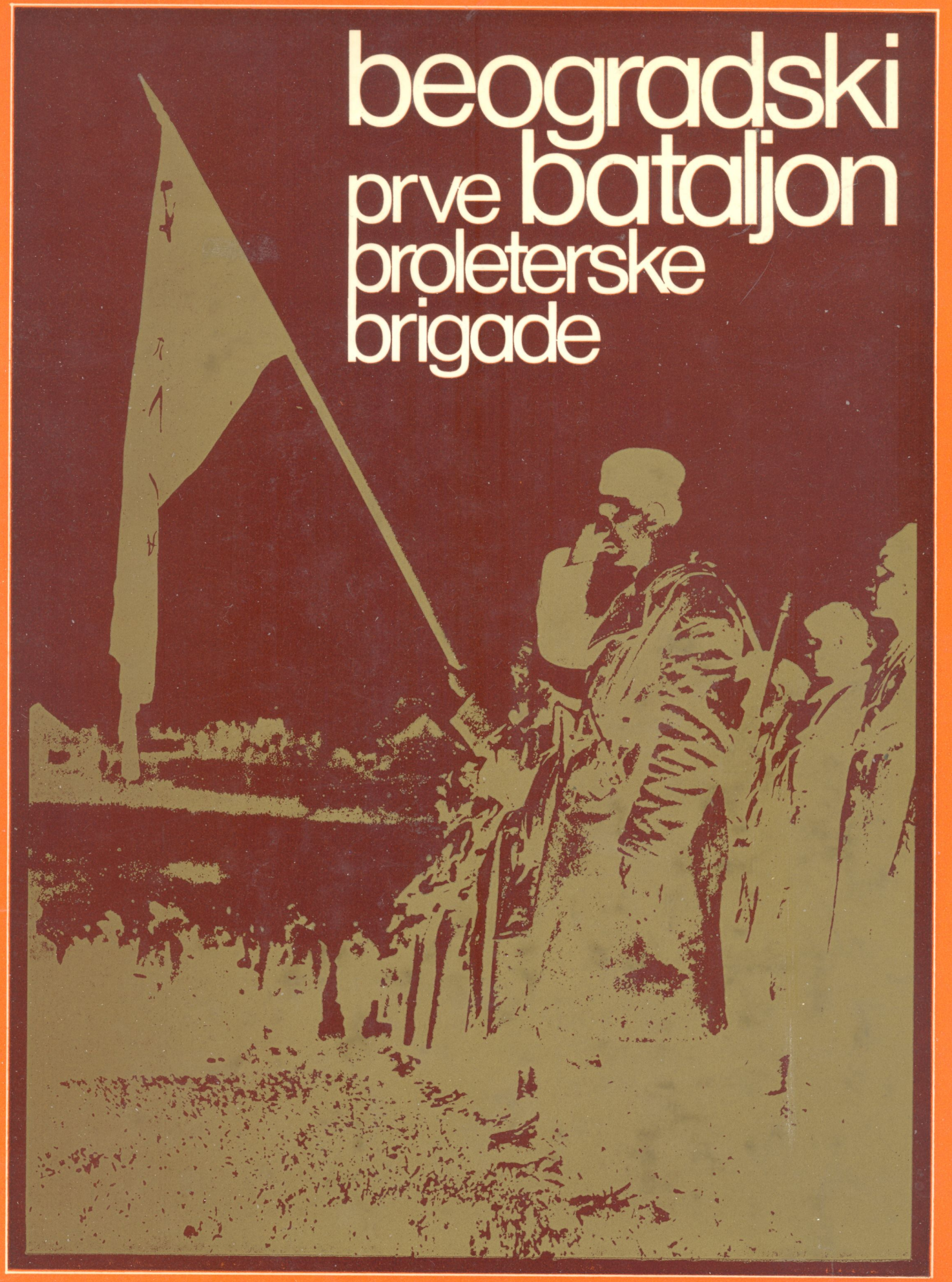
beogradski bataljon prve proleterske brigade

Izdavač:

NIRO EKSPORT PRES

Beograd, Francuska 27.

Miladin IVANOVIĆ — *predsednik,* **Dušan ŠIJAN** — *urednik,* **Milan MARKOVIĆ** — *sekretar,* **članovi Odbora: Stevo ADAMOVIĆ, Milosav BOJIĆ, Dušan CORDAŠ, Milorad DRENJANIN, Ljubo ĐOKOVIC, Radomir IGNJATOVIC, Spiro IVANISEVIC, Milivoje KATIC, Leposava MARKOVIĆ, Nadežda MARKOVIC, Veljko MILADINOVIC, Zivorad MIŠIC, Radovan PANTELIC, Josip PESAH, Dobrivoje PESIC, Milutin RADOJICIC, Spasoje RADOVANOVIC, Salamon ROMANO, Vojin SAVIC, Dragoslav STEFANOVIC, Josip ŠKARICIC i Ivan VONDRACEK.**

Recenzent — **dr Petar KAČAVENDA,** *direktor* — **Antonije MIHAILOVIĆ,** *rukovodilac izdavačke de-% latnosti* — **mr Pavle DŽELETOVIĆ,** *glavni i odgovorni urednik* — **Dušan MALETIĆ,** *urednik* — **Ljiljana KOVACEVIĆ,** *likovni urednik* — **Ivan MESNER,** *lektor i korektor* — **Jelena ČOLIĆ,** *tehnički urednik* — **Toma SARAMANDIĆ.** *Štampa* — **GRO »PROSVETA« Beograd, Đure Đakovića 21.**

beogradski bataljon prve proleterske brigade 1941-1945.

eksport pres

beograd

Našim drugovima,
borcima Beogradskog bataljona,
poginulim u NOR 1941—1945.

UMESTO PREDGOVORA

Beogradski bataljon je ponikao i razvijao se u prvim danima ustanka 1941. godine protiv okupatora i domaćih izdajnika, na teritoriji »Beogradske posavine«, upravo na teritoriji predratnog sreza. Umka, a delimično i sreza Obrenovac.

Proglas Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za borbu protiv okupatora narod Posavine je prihvatio sa ohrabrenjem i nadom na ponovno osvajanje slobode koju mu je okupator oteo. Rodoljubive i slobodoljubive tradicije naroda Posavine i samopregorna aktivnost članova Komunističke partije, članova Skoja i simpatizera Komunističke partije, bili su impresario takvog raspoloženja naroda Posavine, a posebno i izuzetno mladih ljudi.

Komunistička partija Jugoslavije imala je uporište u većini sela na teritoriji predratnih srezova Umka i Obrenovac. Znatan broj mladih ljudi radio je ili se školovao u Beogradu, gde se upoznavao sa naprednim idejama, a mnogi su postajali i članovi Komunističke partije ili Skoja, te je njihovo prisustvo i aktivnost u selima Posavine imalo velikog uticaja na borbeno raspoloženje i revolucionarno opredeljenje naroda. Upravo su komunisti, skojevci i simpatizeri Komunističke partije bili u pripremi ustanka i nosioci realizacije Proglasa i direktiva Komunističke partije Jugoslavije, a otuda i nosioci direktive za skupljanje i sklanjanje oružja, municije i drugog ratnog materijala, koje je bivša jugoslovenska vojska, u vreme sramne kapitulacije, aprila 1941, pobacala. Tako se narod Posavine, još prvih dana kapitulacije, pripremao za odsudne dane. Komunisti, skojevci i simpatizeri Komunističke partije, neumorno su se trudili da se i odluka savetovanja aktiva komunista srezova Kosmaj, Umka i Obrenovac, na planini Kosmaju 1/2. jula 1941. godine, za oformljenje Kosmajsko-posavskog partizanskog odreda i njegovih četa, u potpunosti i što vernije realizuje. I 21/28. jula 1941. dvanaest članova Komunističke partije i dva člana Skoja sa teritorije sreza Umka oformili su četu, a već 19. septembra 1941. četa je, sa brojnim stanjem preko 180 boraca, preformirana u bataljon od tri čete, odnosno šest vodova. To je bila uglavnom poletna mlađarija, koja je sa puškom u ruci krenula da slobodu otme iz tuđih kandži, da davnašnje želje i težnje svojih predaka ostvari i da, konačno, nacionalna i socijalna, ljudska prava svom narodu izvojuje.

Većina boraca Beogradskog bataljona, u prvim danima ustanka, iz sela su južno od Beograda — iz sreza Umka i delimično iz sreza Obrenovac, a izvestan broj je iz Beograda i nekih drugih krajeva Jugoslavije. Prvih dana ustanka sastav Bataljona činili su borci iz raznih krajeva naše domovine, svakako najviše iz Srbije, a zatim iz Vojvodine — Bačke, Srema i Banata, iz Hrvatske — Slavonije, Like, Dalmacije, Korduna, Banije, Hrvatskog primorja i drugih krajeva Hrvatske, zatim iz Bosne, Crne Gore, Makedonije', Kosova. Po socijalnom stanju, u prvim danima ustanka, borci Beogradskog bataljona bili su veoma različitog, a u nacionalnom pogledu mnogonacionalnog sastava, svakako najviše Srba, a zatim Jevreja, Crnogoraca, Hrvata, Roma, Mađara, Rusa, Muslimana, Makedonaca i drugih. Sa takvim socijalnim i mnogonacionalmm sastavom boraca, Beogradski bataljon je ušao u sastav Prve proleterske brigade.

Kao i u većini revolucija, proleterskih revolucija, i u ustanku narodnih masa Posavine bili su pretežno mladi ljudi, bez vojničkog znanja, te je rukovodeći kadar, uglavnom bez ratnog iskustva, u prvim danima ustanka, imao ozbiljnih teškoća u rukovođenju i komandovanju jedinicama. Međutim, svakodnevna aktivnost partijske organizacije i rukovodećeg kadra Bataljona u objašnjavanju pravedne i neophodne borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika, za nacionalnu i socijalnu slobodu, rađala je pozitivne rezultate — borci su politički rasli, svest se revolucijom bogatila, moral je jačao i borci su iz dana u dan postajali svesni nosioci narodnooslobodilačkog rata i slobode svoje domovine. Svakodnevnim — danonoćnim pokretima i čestim i oštrim borbama, pri teškim geografskim uslovima, slabo odeveni i obuveni, često zlitn vremenom šibani, pri nesanim noćima i čestim gladovanjima, čeličili su se borci, bogatilo se ratno iskustvo, snažio se komunistički i borbeni moral. Rukovodeća uloga Komunističke partije i svakodnevna aktivnost partijske organizacije i rukovodećeg kadra u Bataljonu, imale su odlučujući značaj u stvaranju revolucionarnog ratnika, u uzrastu snažnog bataljona kao borbene jedinice. Starešinski kadar je, u prvim danima ustanka i kasnije, morao tako reći svakog borca voditi od položaja do položaja i čuvati ga od nesmotrene pogibije, biti primer i u prvim borbenim redovima koračati. Pasle nekoliko meseci ratovanja i političkog delovanja, starešinski kadar je imao borce koji su se sami znalački kretali na izvršenje zadatka i razumno ga ratnički osvajali.

Veoma osetne i raznorodne intelektualne, a prvenstveno obrazovne razlike uzrasta boraca u prvim danima ustanka, kroz neprekidno političko delovanje i izvršavanje borbenih zadataka, iz dana u dan su se ravnale, raslo je jedinstveno shvatanje i stremljenje, jedinstveni borbeni moral, kovalo se iskreno drugarstvo, izgrađivalo nesebično zalaganje na borbenim zadacima koje su Komunistička partija i Vrhovni štab narodnooslobodilačke vojske pred Bataljon postavljali. Bataljon je iz dana u dan rastao u kompaktni i nedeljivi borbeni kolektiv.

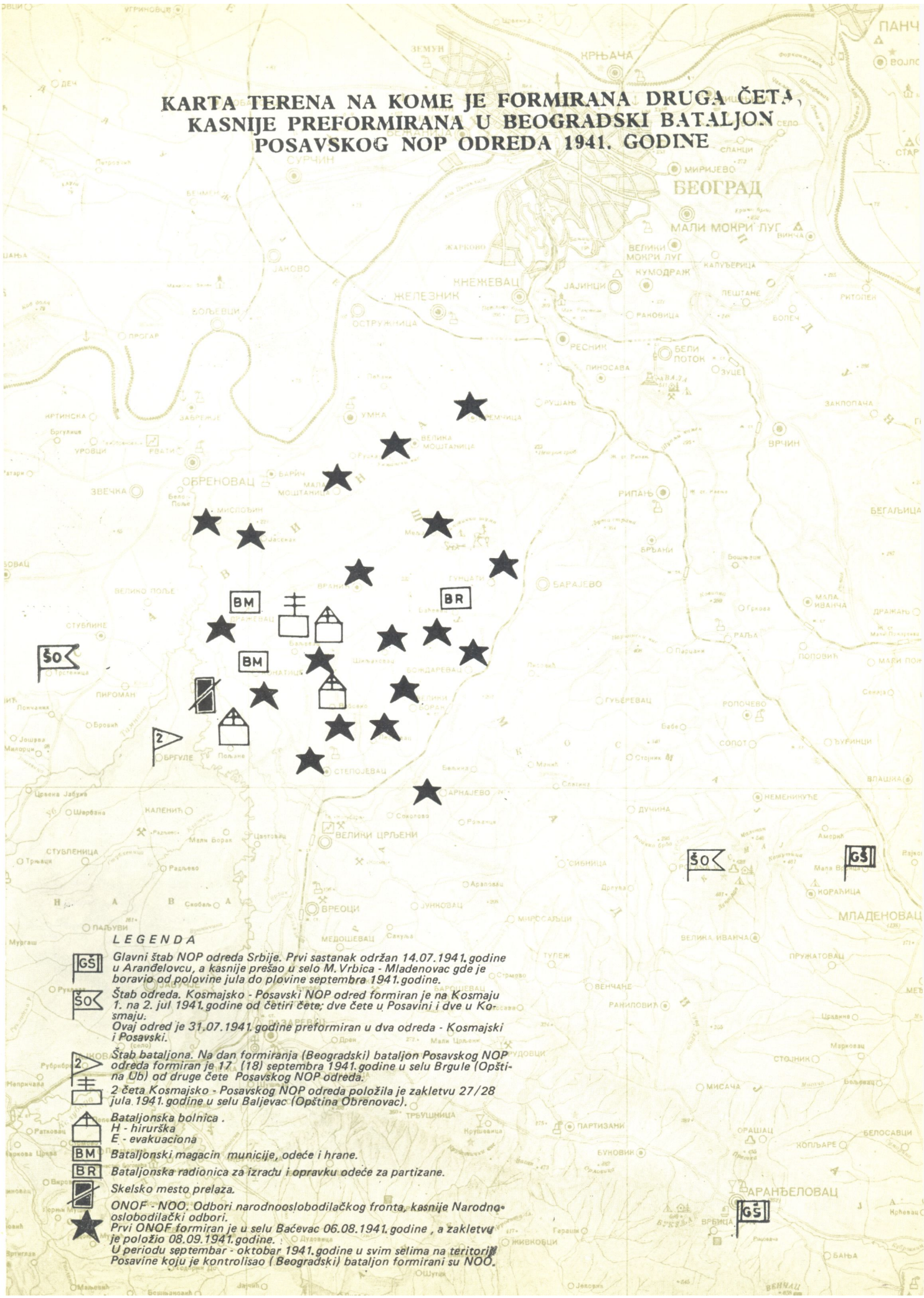
Takav politički i borbeni uzrast i takvo borbeno delovanje uzdigli su Beogradski bataljon u red najboljih bataljona oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije i kao takvog svrstali ga u sastav Prve proleterske brigade, prve regularne borbene jedinice oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije. Filip Fića Kljajić, politički komesar Prve proleterske brigade, posle izvršenog pregleda borbenog i političkog stanja u Bataljonu aprila 1942. godine, u svom izveštaju Centralnom komitetu Komunističke partije Jugoslavije, između ostalog je konstatovao: ».. .Beogradski bataljon je dobar i vojnički i politički i u svakom pogledu pokazao je dosta inicijative i vojničke i političke. Unutrašnji odnos vrlo dobar. Bataljon sposoban za vršenje svake akcije i vojničke i političke.« Takva i slična, a često i veća priznanja i pohvale Beogradskom bataljonu ponavljali su se od članova štaba Prve proleterske brigade više puta do kraja rata, maja 1945. godine.

Brojno stanje Beogradskog bataljona se svakodnevno povećavalo. U toku rata, do 1945. godine, Bataljon je imao nekoliko većih popuna, među kojima su najveće i najznačajnije iz istočne Bosne, Dalmacije, srednje Bosne, Sandžaka, Crne Gore, zapadne Srbije i najzad iz oslobođenog Beograda. U njegovoj formaciji su se borili najbolji sinovi i kćeri, tako reći svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Bataljon je neprekidno rastao u udarnu snagu sa kojom su u borbenim okršajima okupatori i domaći izdajnici još kako morali računati. Na njegovu udarnu snagu su se Centralni komitet Komunističke partije i Vrhovni štab narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije sve sigurnije oslanjali u izvršavanju borbenih i političkih zadataka.

Pri kraju rata, na Sremskom frontu, marta 1945. godine, kada su sve jedinice Jugoslovenske narodne armije — bataljoni, brigade, divizije — preformirane u trojnu formaciju, Beogradski i Peti bataljon Prve proleterske brigade spojili su se u jedan i postali Treći bataljon Prve proleterske brigade. Ali borci Beogradskog bataljona su u svojim mislima i osećanjima, u svojim srcima, i dalje, do kraja rata, ostali borci Beogradskog bataljona i takvi se, hrabro i nesebično, do konačnog oslobođenja Jugoslavije borili. Pa i danas, trideset šest godina posle rata, borci Beogradskog bataljona i dalje su njegovi borci, a njegovo ime kao amajliju čuvaju u svojim srcima.

ODBOR

KARTA TERENA NA KOME JE FORMIRANA DRUGA ČETA, KASNIJE PREFORMIRANA U BEOGRADSKI BATALJON POSAVSKOG NOP ODREDA 1941. GODINE

LEGENDA

ГШ — *Glavni štab NOP odreda Srbije. Prvi sastanak održan 14.07.1941. godine u Aranđelovcu, a kasnije prešao u selo M. Vrbica - Mladenovac gde je boravio od polovine jula do plovine septembra 1941. godine.*

ШО — *Štab odreda. Kosmajsko - Posavski NOP odred formiran je na Kosmaju 1. na 2. jul 1941. godine od četiri čete; dve čete u Posavini i dve u Kosmaju.*
Ovaj odred je 31.07.1941. godine preformiran u dva odreda - Kosmajski i Posavski.

2 — *Štab bataljona. Na dan formiranja (Beogradski) bataljon Posavskog NOP odreda formiran je 17. (18) septembra 1941. godine u selu Brgule (Opština Ub) od druge čete Posavskog NOP odreda.*

2 četa Kosmajsko - Posavskog NOP odreda položila je zakletvu 27/28 jula 1941. godine u selu Baljevac (Opština Obrenovac).

Bataljonska bolnica .
H - hirurška
E - evakuaciona

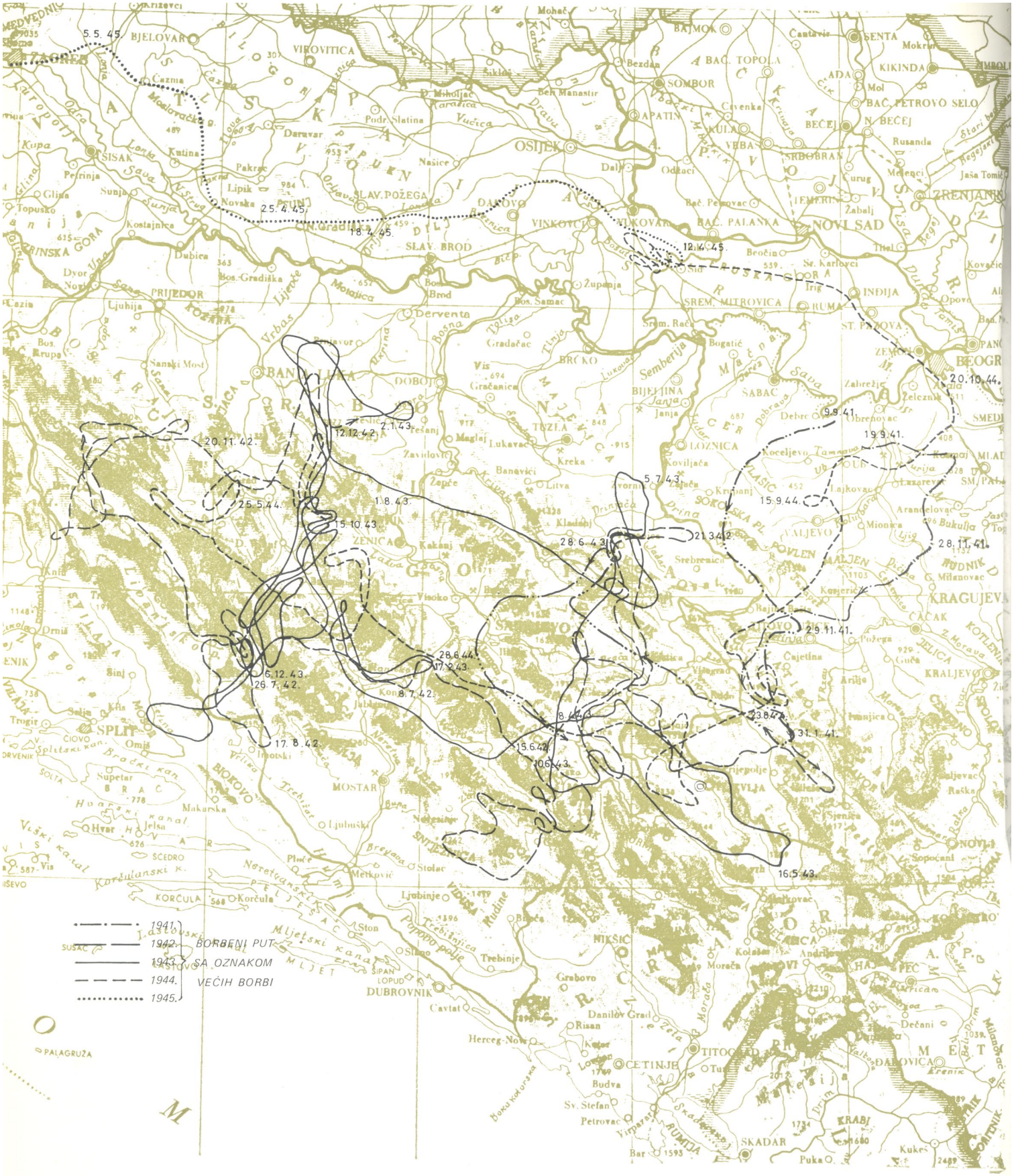
БМ — *Bataljonski magacin municije, odeće i hrane.*

БР — *Bataljonska radionica za izradu i opravku odeće za partizane.*

Skelsko mesto prelaza.

ONOF - NOO. Odbori narodnooslobodilačkog fronta, kasnije Narodnooslobodilački odbori.
Prvi ONOF formiran je u selu Baćevac 06.08.1941. godine , a zakletvu je položio 08.09.1941. godine.
U periodu septembar - oktobar 1941. godine u svim selima na teritoriji Posavine koju je kontrolisao (Beogradski) bataljon formirani su NOO.

BORBENI PUT BEOGRADSKOG BATALJONA PRVE PROLETERSKE BRIGADE OD 19. SEPTEMBRA 1941. DO 9. MAJA 1945. GODINE

BEOGRADSKI BATALJON DO FORMIRANJA PRVE PROLETERSKE BRIGADE

KRATAK PREGLED BORBENIH DEJSTAYA

BATALJON PRVIH DANA USTANKA U POSAVINI I KOSMAJU

Na savetovanju komunista bivših srezova Kosmaj, Umka i Obrenovac, održanom 1/2. jula 1941. godine kod Hajdučke česme na planini Kosmaj, formiran je Kosmajsko-posavski partizanski odred. Prema kazivanju nekih učesnika, na ovom savetovanju učestvovala su 42 člana Komunističke partije Jugoslavije iz navedenih srezova. Savetovanjem je rukovodio Filip Fića Kljajić,[1] član Glavnog štaba NOP odreda za Srbiju. Za komandanta odreda imenovan je Koča Popović,[2] član PK KPJ za Srbiju, za političkog komesara odreda Bora Marković,[3] sekretar OK KPJ za okrug Beograd, a za zamenika komandanta odreda Radovan Rade Jovanović,[4] sekretar SK KPJ za Kosmaj. Trideset i prvog jula od Kosmajsko-posavskog odreda formirana su dva odreda: Kosmajski i Posavski. Posavski odred obuhvatao je teritoriju srezova Umka i Obrenovac. Za komandanta Posavskog odreda imenovan je Koča Popović, za političkog komesara Bora Marković, a za zamenika komandanta Srbislav Srba Josipović, član KPJ.

Na kosmajskom savetovanju je, pored ostalog, odlučeno da se formiraju četiri čete: dve čete na teritoriji Kosmajskog sreza, a dve na teritoriji srezova Umka i Obrenovac, i to: Prva posavska četa na teritoriji sreza Obrenovac, zapadno od reke Kolubare, a Druga posavska četa na teritoriji sreza Umka, istočno od Kolubare.

Teritorija na kojoj je prvih dana ustanka dejstvovala Druga četa Posavskog odreda prostirala se istočno od Kolubare — do sela Rušnja, Barajeva i Beljine i južno od Beograda — do sela Arnajeva, Sokolova i Stepojevca. Za komandira ove čete imenovan je Srećko Petrovič, član KPJ, za političkog komesara Rade Tadić,[5] sekretar SK KPJ za Obrenovac, a za zamenika komandira Milivoje Manić Albanta," član SK KPJ za Obrenovac.

Rano ujutro, 29. jula, u nedovršenoj školskoj zgradi u selu Balievac, formirana je Druga četa Posavskog partizanskog odreda koja je, zbog teritorije na kojoj se prvih dana ustanka razvijala i dejstvovala, najčešće nazivana Beogradska četa Posavskog partizanskog odreda. Pri formiranju, četa je imala 14 boraca sa teritorije sreza Umka, od kojih su 12 bili članovi KPJ, a dvojica članovi Skoja. Oni su položili zakletvu pred Filipom Kljajićem uz prisustvo komandanta odreda Koče Popovića i političkog komesara odreda Bore Markovića.

Prvih dana po formiranju čete, u akciji u noći 30/31. jula, poginuo je politički komesar čete Rade Tadić. Već prvih dana avgusta smenjen je sa dužnosti komandira čete Srećko Petrovič. U novo rukovodstvo čete postavljeni su: za komandira Boško Marković,[7] a za političkog komesara Ivan Vanjka Vondraček, da bi umesto ove komande, pre 10. septembra, bila imenovana nova komanda čete: komandir — Miladin Ivanović, politički komesar — Ljubomir Ljupče Živković, zamenik komandira -— Dobrivoje Čekić.

Tokom avgusta i u prvoj dekadi septembra četa je imala dva voda, a 13. septembra formiran je i treći vod. Prema izveštaju štaba Posavskog odreda od 14. avgusta brojno stanje čete u tom vre-

[1] Filip Fića Kljajić, obućarski radnik, rođen 1913. godine u s. Tremušnjak, Petrinja. Član KPJ od 1936. godine. Poginuo kao politički komesar Prve proleterske divizije 5. jula 1943. godine u Zvorniku.

*** Koča Popović, publicista. Rođen 1908. godine u Beogradu. Član KPJ od 1933. godine. Španski borac. Za vreme NOR prvi k-dant Prve proleterske brigade, Prve proleterske divizije, Prvog korpusa, Glavnog štaba Srbije i Druge armije. Posle rata načelnik Generalštaba JNA, državni sekretar za inostrane poslove, član SIV, potpredsednik Republike. Narodni heroj. Danas penzioner.**

[s] Bora Marković, bravarski radnik. Rođen 1907. godine u Zabrežju, Obrenovac. Član KPJ od 1934. godine. Poginuo 29. novembra 1941. godine na Kadinjači.

[4] Radovan Rade Jovanović, zemljoradnik. Rođen 1904. godine u s. Parcani' Sopot. Član KPJ od 1938. godine. Poginuo 25. septembra 1941. godine kod s. Slatine.

[5] Rade Tadić, trgovački pomoćnik. Rođen 1913. godine u s. Stubno, Valjevo. Poginuo 30/31. avgusta 1941. godine.

[8] Milivoje Manić Albanta, potkivački radnik. Rođen 1901. godine u s. Krstur, Pirot. Član KPJ od 1937. godine. Poginuo 7. marta 1942. godine kod s. Ratari, Smederevska Palanka.

[7] Boško Marković, kapetan bivše jugoslovenske vojske. Rođen 1909. godine u s. Radalj, Mali Zvornik. Danas pukovnik JNA u penziji.

menu bilo je sledeče: 2. avgusta — 31 borac, 6. avgusta — 37 boraca, 18. avgusta — 53 borca, a prema izveštaju štaba odreda od 28. avgusta brojno stanje Beogradske čete bilo je: 23. avgusta — 80 boraca, a krajem avgusta 100 boraca.

Odmah po formiranju četa je stupila u izvođenje manjih akcija, koje su bile veoma značajne za razvitak narodne revolucije, za stvaranje narodne vojske i narodne vlasti. Do kraja avgusta četa je likvidirala sve žandarmerijske stanice na svojoj teritoriji, izuzev žandarmerijske stanice u Umci, neutrališući time oružanu podršku okupatoru i opštinskim upravama koje su imale zadatak da i u toku okupacije produže rad, svakako za račun okupatorskih i kvislinških vlasti. Do polovine septembra četa je likvidirala i sve opštinske uprave u selima na svojoj teritoriji, a početkom avgusta počela je sa formiranjem nove, narodne vlasti.

Likvidacijom opštinskih uprava uništene su poreske knjige, te su okupator i kvislinške vlasti sprečeni u ubiranju poreza od naroda. Spaljivanjem spiskova vojnih obveznika četa je onemogućila okupatora da mobiliše radnu snagu za rad u Nemačkoj. Do polovine septembra četa je uništila i spiskove na svim vršalicama na svojoj teritoriji i tako okupatoru i kvislinškim vlastima onemogućila da od seljaka ubiraju žito za potrebe okupatorske vojske.

Četa je vršila i akcije sabotažnog karaktera u cilju paralisanja putnog i telefonskog saobraćaja — onesposobljavanje železničke pruge Beograd — Obrenovac, onesposobljavanje putne mreže na teritoriji čete od Beograda i obrnuto, kidanje telefonskih i telegrafskih linija i drugo. U sadejstvu sa Kosmajskim odiedom četa je u noći 4/5. septembra učestvovala u velikoj diverzantskoj akciji na železničkoj pruzi Beograd — Mladenovac.

Oružane akcije koje je četa na svojoj teritoriji vršila bile su manjeg značaja, ali u tom vremenu potpuno realnog opsega. Naime, četa je imala nekoliko sukoba sa žandarmima i manjim grupama okupatorskih i kvislinških vojnika! Na primer, 19. avgusta četa se u rejonu Duboko sukobila sa manjom nemačkom motorizovanom kolonom. Nešto jači sukob bio je 12. septembra u selu Meljaku sa nedićevskim odredom od 130 vojnika.

Od 13. do 17. septembra Posavski odred vršio je blokadu kvislinškog garnizona u Obrenovcu. Beogradska četa je u ovoj akciji učestvovala blokirajući Obrenovac sa istočne strane, iz rejona sela Mislođin, obezbeđujući se jednim vodom prema Beogradu. Sa prvim vodom četa je 14. septembra porušila železničku prugu i uništila opštinsku arhivu u s. Bariču. Istovremeno je vodila borbu sa grupom žandarma, od kojih je trojicu likvidirala. Potom je ovaj vod vodio borbu sa nemačkim obezbeđenjem fabrike eksploziva u Bariču. Nemački vojnici uspeli su da se prebace preko Save u Srem, a nemačka avijacija je bombardovala selo u kojem se vod još nalazio. Vod nije imao žrtava.

U svim tim borbama četa je likvidirala petnaestak nemačkih i kvislinških vojnika i nekoliko ranila. Uništila je 4—5 motornih vozila i zaplenila nešto oružja i municije. Četa je imala neznatne gubitke.

Paralelno sa likvidacijom i posle likvidacije opštinskih uprava i žandarmerijskih stanica na svojoj teritoriji četa je počela sa formiranjem nove narodne vlasti — narodnooslobodilačkih odbora. Prvi narodnooslobodilački odbor osnovan je 5. avgusta u selu Baćevac sa nazivom: Odbor za pomoć, ishranu i pomaganje partizanima. Već 8. avgusta ovaj odbor je preimenovan u Odbor narodnooslobodilačkog fronta. Naredbom štaba Posavskog odreda ovaj naziv je kasnije promenjen u naziv narodnooslobodilački odbori. U toku avgusta i u prvoj polovini septembra četa je uspela da u više sela na svojoj teritoriji oformi narodnooslobodilačke odbore. Po naredbi štaba Posavskog odreda ovi odbori su počeli mobilizaciju mladića doraslih za služenje vojnog roka radi popune čete. Otuda je četa, nešto prilivom novih dobrovoljaca nešto mobilizacijom mladića, polovinom septembra narasla na preko 180 boraca. To je bio razlog da je četa, po naređenju štaba Posavskog odreda, 19. septembra preformirana u bataljon. Komanda čete prerasla je u štab bataljona (komandant — Miladin Ivanović, politički komesar — Ljubomir Ljupče Živković, zamenik komandanta — Dobrivoje Čekić), a komande vodova u komande četa (Prva četa — komandir Dobrivoje Pešić, politički komesar Ivan Vanjka Vondraček; Druga četa — komandir Danilo Đorđević,[8] politički komesar — Mihailo Delić;[9] Treća četa — komandir Dragan Marković, politički komesar Simo Kecman). Čete su imale po dva voda, a svaki vod po tri desetine. Mobilizacijom mladića u selima narodnooslobodilački odbori su i dalje vršili popunu bataljona. Prema izveštaju br. 3 štaba bataljona od 29. septembra, bataljon je, nešto dolaskom novih dobrovoljaca nešto mobilizacijom, narastao na 322 borca. Socijalni sastav bio je sledeći: 122 radnika, 177 zemljoradnika, 16 intelektualaca i 7 vojnika. Na inicijativu partijske organizacije sna Čukarici, u Beogradu, formirana je, oko 20. septembra, u Ostružničkoj šumi, južno od Beograda, partizanska četa koja je 29. septembra ušla u sastav Beogradskog bataljona kao njegova Četvrta četa. Komanda čete: komandir — Siniša Nikolajević, politički komesar Branko Brana Cvetković.[10] Brojno stanje ove čete u vreme ulaska u sastav bataljona bilo je oko 60 boraca — dobrovoljaca, većinom radnika, od kojih najviše obalskih radnika u Beogradu.

Prema izveštaju štaba Beogradskog bataljona br. 5, od 4. oktobra, brojno stanje bataljona bilo je 489 boraca. Socijalni sastav boraca bio je: 194 radnika, 261 zemljoradnik, 23 intelektualca i 11

[8] Danilo Đorđević, narednik bivše jugoslovenske vojske. Rođen u s. Draževcu, Obrenovac. Oktobra 1941. godine dezertirao u četnike. Po nekim podacima streljali su ga Nemci u Beogradu.

• Mihailo Delić, pravnik. Zbog defetističkog držanja smenjen sa dužnosti političkog komesara čete (18. oktobra 1941. godine) i poslat na slobodnu teritoriju. Novembra 1941. godine zarobili su ga četnici i, po nekim podacima, predali Nemcima koji su ga streljali na Banjici krajem 1941. godine.

[10] Branko Brana Cvetković, inženjer arhitekture. Član KPJ od 1939. godine. Kao politički komesar Četvrte čete Beogradskog bataljona teško ranjen u borbi kod Rudnika, 28. novembra 1941. godine. Nastradao je od izdajničke ruke prvih dana decembra 1941. godine, negde na prostoriji Požega — Gornji Milanovac — čačak.

vojnika. Već polovinom oktobra, nešto dolaskom novih dobrovoljaca nešto mobilizacijom mladića sa teritorije bataljona, prema izveštaju štaba bataljona br. 22, od 16. oktobra, brojno stanje bataljona bilo je 645 boraca. Socijalni sastav bataljona po ovom izveštaju bio je: 172 radnika, 373 zemljoradnika, 66 seoskih zanatlija, 24 intelektualca i 10 vojnika. Naoružanje bataljona u tom vremenu je: 630 pušaka, 9 puškomitraljeza, 273 bombe i 30 revolvera.

Većina boraca Beogradskog bataljona bila je srpske nacionalnosti i sa teritorije bataljona — iz sela sreza Umka, upravo iz sela južno od Beograda. Znatan broj boraca činili su Srbi iz Beograda — radnici, učenici, službenici, uglavnom zaposleni u Beogradu, zatim Srbi izbeglice iz drugih krajeva zemlje — Vojvodine, Slavonije, Like itd. Neznatan broj boraca drugih nacionalnosti — Jevreja, Hrvata Crnogoraca, Rusa, takođe je došao iz Beograda.

S obzirom da se teritorija Beogradskog bataljona nalazila na vratima Beograda i na pravcima prema unutrašnjosti Srbije, kroz ovu su teritoriju vrlo često, legalno ili ilegalno, prolazili razni kuriri Nemaca, nedićevaca, četnika i drugih kvislinških organizacija iz Beograda prema Ravnoj Gori Draži Mihailoviću i obratno. Ova je teritorija inače bila veoma privlačna za razne destruktvine i neprijateljske elemente koje su Nemci, nedićevci, ili druge kvislinške organizacije iz Beograda slale sa ciljem unošenja dezorganizacije u četu, odnosno u bataljon. Otuda u četi, odnosno u bataljonu budnost i disciplina izvesno vreme nisu bili na visini. Ovi problemi su i bili predmet savetovanja komunista Beogradskog bataljona, održanog 28. septembra, kojem su prisustvovala 23 borca, člana KPJ.

Od prvog dana formiranja u četi je postojao intenzivan političko-partijski rad, sa kojim je nastavljeno i po prerastanju čete u bataljon. Političko-partijskim radom u bataljonu rukovodio je politički komesar bataljona, odnosno, u četama politički komesari četa, a uz maksimalno angažovanje vojnih starešina u četama i štabu bataljona. Sastancima četnih partijskih organizacija i četnim sastancima boraca rukovodili su politički komesari četa. Sastanci su održavani dosta često, uglavnom po potrebi, a posebno pri pojavi kakvih problema, ili povodom nekih važnijih događaja u četi. Osnovna pitanja koja su tretirana u političko-partijskom radu u četi, odnosno, u bataljonu po preformiranju čete u bataljon, bila su:

a) Osnovni principi naše borbe: zašto se borimo, na čemu se temelji naša borba i čega se u toj borbi striktno moramo pridržavati. Naročito je naglašavana potreba korektnog i prijateljskog odnosa boraca prema stanovništvu, neophodnost drugarskog i bliskog odnosa među borcima unutar čete, odnosno bataljona i, uopšte, među svim borcima narodnooslobodilačke borbe, bez obzira kojoj jedinici pripadaju.

Sa navedenim principima upoznavani su i članovi narodnooslobodilačkih odbora u selima. I oni su se, kao i borci u borbenim jedinicama, morali pridržavati tih principa, jer su i članovi narodnooslobodilačkih odbora smatrani borcima narodnooslobodilačke borbe. Članovi Komunističke partije u bataljonu i drugi politički jači i svesniji borci, prilikom boravka u selima, upoznavali su narod sa ciljem i principima narodnooslobodilačke borbe i ubeđivali ga u neophodnost njihove podrške i pružanja svestrane pomoći našoj borbi. U selima su često organizovani politički zborovi čija je glavna svrha bila objašnjavanje ciljeva naše borbe. Ovi zborovi su korišćeni i za formiranje narodnooslobodilačkih odbora tamo gde dotle nisu bili formirani. Zborove su organizovali i njima rukovodili uglavnom političko-partijski rukovodioci četa.

b) Stvaranje čvrste, samosvesne discipline u jedinicama i učvršćivanje maksimalne budnosti.

Ovim problemima je Druga četa bila opterećena još pre svog prerastanja u bataljon što se odražavalo i kasnije na stanje u bataljonu. Zato su na sastanku komunista, održanom 25. septembra, donete sledeće odluke:

— da se u četama i na terenu budnost do maksimuma pojača i sve više razvija;

— da se komunisti i drugi poverljivi borci svestrano angažuju u otkrivanju i raskrinkavanju nezdravih i destruktivnih elemenata u bataljonu, odnosno u četama;

— da se uporno i svakodnevno angažuju u izgrađivanju čvrste, samosvesne i razumne discipline u četama;

— da komunisti sa borcima svakodnevno rade na njihovom vojničkom i političkom uzdizanju. Savetovanje je bilo vrlo uspešno. Odluke sa savetovanja su u bataljonu striktno sprovođene, pa se stanje svakodnevno osetno popravljalo. Bataljon se za kratko vreme prilično očistio od nepoželjnih elemenata koji su, bilo nesvesno bilo zlonamerno, u jedinicu unosili nered. Budnost i disciplina su u velikoj meri ovladali u četama. Samozadovoljstvo i opuštenost u radu na tim pitanjima nisu se, međutim, smeli dozvoliti. I kasnije se moralo punim zamahom raditi i od svih boraca zahtevati puno poštovanje principa naše borbe.

Na teritoriji Beogradskog bataljona narod je imao prijateljski odnos prema borcima i prema narodnooslobodilačkoj borbi. Većina seljaka na teritoriji bataljona smatrali su našu vojsku i našu borbu svojom. Radovali su se svakoj uspešnoj akciji bataljona i pružali maksimalnu podršku i pomoć u svim problemima i svim njegovim akcijama. Bilo je i pasivnih, ali je najmanje bilo neprijateljski orijentisanih ljudi, onih koji su se u početku ustanka prema partizanima držali hladno, a kasnije se priključili kvislinškim organizacijama, odnosno formacijama.

Do polovine oktobra formirani su narodnooslobodilački odbori skoro u svim selima na teritoriji bataljona. Formirano je petnaestak legalnih odbora i pet ilegalnih, u selima blizu nemačkih i kvislinških garnizona Beograda i Umke, dok u selima koja su bila u neposrednom kontaktu sa ovim garnizonima (selo Žarkovo i druga), odbori nisu formirani.

Narodnooslobodilački odbori su, uz maksimalnu podršku i pomoć štaba bataljona i komandi četa, tj. čitavog bataljona, sve više osvajali i učvršćivali vlast u selima i rešavali narodne i druge probleme. Oni su sve više izrastali u pravu narodnu vlast. Pored drugih zadataka, odbori su za bataljon prikupili na stotine pušaka i bombi, na

hiljade puščanih metaka i veliku količinu ratne i druge opreme zaostale posle kapitulacije bivše jugoslovenske vojske. U selima su, takođe, organizovali ishranu četa i vodova, u čemu je stanovništvo bilo veoma izdašno. Na zahtev i uz pomoć bataljona, narodnooslobodilački odbori su skoro u potpunosti onemogućili snabdevanje namirnicama i drugim potrepštinama Umku, Beograd i Obrenovac. Pod svoju kontrolu stavile su sve trgovačke, zanatlijske i druge radnje, vršalice, mlinove. U nekim selima — Baćevcu, Vraniću, Konaticama, Borku i drugim formirali su radionice za izradu odeće i obuće za borce. U nekim radionicama radna snaga su uglavnom bile žene i devojke. Plele su džempere, čarape, rukavice i druge potrebe za borce.

Bataljon je do polovine oktobra na svojoj teritoriji, uz pomoć narodnooslobodilačkih odbra i naroda ovoga kraja, u cilju ometanja okupatora u komuniciranju, potpuno paralisao kako železnički i putni, tako i telekomunikacioni saobraćaj. Najuspelija diverzantska akcija bataljona u to vreme bila je u noći 6/7. oktobra na železničkoj pruzi Beograd — Obrenovac. Tada su u rejonu sela Ostružnica, tako reći na vratima Beograda, uništene dve kompletne železničke kompozicije i jedna lokomotiva.

Bataljon je često bio u oružanom sukobu sa većim ili manjim nemačkim, odnosno, kvislinšlcim snagama, naročito delovi bataljona istureni prema Beogradu i Umci. Ovi sukobi, zaista, do 10. oktobra po obimu nisu bili značajni niti dugotrajni. Oružane akcije bataljona bile su odraz njegovog vojnostručnog znanja i nemanja ratnog iskustva u tom vremenu. Bilo je i drugih uzroka koji su uticali na kvalitet i snagu borbi. Jedan od njih je i nepostojanje nemačkog ili jačeg kvislinškog garnizona unutar teritorije bataljona sa kojim bi se bataljon ozbiljnije pozabavio, a Nemci i kvislinške formacije nisu se iz Beograda, odnosno iz Umke, sve do polovine oktobra, upuštale dublje na teritoriju bataljona. Tako bataljon do tog vremena nije imao prilike da se u oštrim borbama čelici. Nemačke ili kvislinške snage napravile bi iz Beograda ili Umke ispad petnaestak kilometara u teritoriju bataljona, a potom bi se, uz otpor i pritisak delova bataljona, povukle natrag.
Jedanaestog oktobra policijske snage iz Beograda, pod komandom Dragog Jovanovića, upravnika grada Beograda, uz sadejstvo snaga »Srpske pomoćne žandarmerije« iz Ripnja pod komandom žandarmerijskog majora Milana Kalabića, napale su Četvrtu četu Beogradskog bataljona na prostoriji sela Velika Moštanica i Sremčica. Uz oštre borbe sa nadmoćnijim policijskim i žandarmerijskim snagama Četvrta četa Beogradskog bataljona bila je prinuđena da se povuče na položaj — severna ivica Lipovačke šume, gde su neprijateljske snage, uz efikasan otpor Treće i četvrte čete Beogradskog bataljona, bile zadržane sve do 16,00 časova, a potom odbačene natrag prema 2elezniku, odnosno, prema Umki i Ripnju.
Ova akcija kvislinških policijskih i žandarmerijskih snaga bila je, u stvari, početak masovnijeg i šireg napada neprijateljevih snaga na partizanske snage u neposrednoj okolini Beograda, na prostoru srezova Umka i Obrenovac. Za ovu akciju dopremljen je iz Grčke 125. nemački pešadijski puk, ojačan artiljerijom i tenkovima.

Zapovest 125. ojačanom pešadijskom puku glasila je:

1. Prema poslednjim izveštajima situacija je nesigurna na Umci i Obrenovcu ...
2. Ojačani 125. peš. puk 16. IX 41. u 16,00 č. krenuće u napad preko Obrenovca na Valjevo.
3. Postupiti svom oštrinom. Opkoliti i spaliti mesta koja pružaju otpor...
6. Pojačani 3. bataljon 125. peš. puka stiže, počev od danas u podne, u Beograd i stavlja se puku na raspolaganje.

15. IX 1941. *Bader, s. r. general artiljerije*

I tako je, ojačan artiljerijom i tenkovima, 3. bataljon 125. nemačkog pešadijskog puka, iz pravca Lazarevac — Veliki Crljeni, 13. oktobra ujutro, upao u selo Stepojevac i potisnuo Drugu četu Beogradskog bataljona koja se, uz kratkotrajan i neznatan otpor, povukla čak u rejon s. Arnajeva neobaveštavajući štab bataljona o situaciji i o svom povlačenju. Tako je Druga četa ostavila prazan prostor na južnom kraju teritorije Beogradskog bataljona — pravac od Stepojevca prema unutrašnjosti teritorije bataljona potpuno je otvoren snagama 3. bataljona 125. nemačkog puka. Pošto je popalio nekoliko kuća i pohapsio pedesetak seljaka, ovaj nemački bataljon nesmetano je produžio pokret prema selu Konatice i Draževac, gde su ga delovi Beogradskog bataljona, oko 180 boraca Prve, Treće i Četvrte čete, rano ujutro 14. oktobra, blokirali i sa njim vodili oštru i efikasnu borbu sve do 16,00 časova. Tada su se ovi delovi Beogradskog bataljona povukli prema selu Vraniću i drugim rejonima unutar svoje teritorije.

Posle ove borbe, 14. oktobra, bataljon je sve do 18. oktobra, svakodnevno, od ranog jutra do kasno popodne, vodio žestoke borbe sa snagama nemačkog 125. ojačanog pešadijskog puka, sa policijskim, žandarmerijskim i nedićevskim snagama iz Beograda i Umke i sa četnicima Koste Milovanovića Pećanca iz Umke, pod komandom Bože Živkovića, samozvanog »vojvode Bože Lepeničkog«, sa četnicima iz Junkovca pod komandom samozvanog »vojvode kosmajskog« Nikčevića. Pod jakim pritiskom, brojno i u naoružanju, mnogo nadmoćnijih neprijateljskih snaga čete Beogradskog bataljona bile su prinuđene da se sa svoje teritorije privremeno povuku prema prostoriji Kosmajskog odreda, u rejon sela Rožanci, Arnajevo i Sokolovo.

Zbog prostranstva i konfiguracije zemljišta na kojem je bataljon, od 13. do 18. oktobra, vodio borbe sa Nemcima i kvislinškim snagama, zbog udaljenosti četa od štaba bataljona, zbog spore i neefikasne pešačke kurirske veze, naređenja štaba bataljona komandama četa bila su takođe neefikasna, te su komande četa uglavnom samostalno rukovodile dejstvima svojih četa. Često, iz istih razloga, nisu imale vodove u svojim rukama. Otuda je bilo samostalnog i neorganizovanog povlačenja pojedinih vodova, grupa ili pojedinaca i tamo gde to nije bilo neophodno i onda kada nije bilo nužde za povlačenje.
Pokušaj bataljona da 28. oktobra, u sadejstvu sa Prvom četom Kosmajskog odreda ponovo zaposedne svoj teren, nije uspeo. Bataljon je bio

prinuđen da 29. oktobra ponovo evakuiše svoju teritoriju i pređe na teren Kosmajskog odreda. U toku borbi od 13. do 18. oktobra Nemci su samo u selima Stepojevcu, Konaticama, Draževcu i Vraniću streljali preko 200 ljudi. Gde god su stigli palili su veliki broj kuća. U tome su ih kvislinške jedinice maksimalno pomagale — prvenstveno četnici iz Umke. Ovi pogromi su se teško odrazili na moral stanovništva, pa i na moral boraca u bataljonu.

Dok su se borci bataljona — dobrovoljci sve vreme od dolaska u četu, odnosno u bataljon, u svakoj prilici disciplinovano i hrabro ponašali i sa elanom izvršavali zadatke, dotle je jedan deo mobilisanih boraca od prvog dana dolaska u čete Beogradskog bataljona svojom nedisciplinovanošću i nezainteresovanošću za narodnooslobodilačku borbu, svojim apatičnim ponekad i destruktivnim ponašanjem bio impresario pasivizacije i demoralizacije. Tih dana, u toku borbi od 13. do 18. oktobra, to je imalo negativan uticaj na sve borce u bataljonu.

Streljanje seljaka i paljenje kuća u navedenim i drugim selima, pretnja smrću stanovništvu ako se partizanima dozvoli pristup u sela, pretnja da će u selima sve popaliti i poklati ako se partizani ne vrate svojim kućama, a obećanje da se onima koji se vrate neće ništa dogoditi, demoralizacija dobrog broja prvenstveno mobilisanih boraca — sve je to učinilo da je u toku dve noći iz bataljona sa oružjem pobeglo oko 300 partizana. Manji broj boraca pobegao je u četnike, a većina se vratila svojim kućama. Komandir Druge čete, bivši narednik Danilo Đorđević, dezertirao je četnicima u Junkovac i sa sobom odveo 10 partizana i odneo jedan puškomitraljez. Politički komesar ove čete Mihailo Delić, svojim defetističkim ponašanjem, mnogo je doprineo da je upravo iz Druge čete pobegao najveći broj boraca.

Napred navedeni uzroci, posebno bekstvo velikog broja boraca iz bataljona, stvorili su izuzetno tešku i komplikovanu psihozu i kod preostalih boraca u bataljonu. To je iziskivalo maksimalan napor i svestrano zalaganje štaba bataljona, komandi četa i partijske organizacije za prevladavanje ovog trenutno veoma teškog stanja i za sređivanje bataljona.

Između 18. i 27. oktobra, pored maksimalne političko-partijske aktivnosti, u koju su bile uključene sve starešine, vojne i političke, i celokupno partijsko članstvo, izvršena je reorganizacija u četama. Postavljena je nova komanda Druge čete: komandir — Veljko Sremački, politički komesar — Miša Šterk. Komande ostalih četa ostale su u ranijem sastavu.

Bataljon je ostao na prostoriji oko Kosmaja od 29. oktobra do polovine novembra zajedno sa Kosmajskim odredom, u čestim borbama sa četnicima i nedićevcima koji su imali maksimalnu podršku i pomoć nemačkih garnizona iz Sopota, Mladenovca, Aranđelovca i drugih mesta. U ovom vremenu najznačajnija borba bataljona, uz učešće delova Kosmajskog odreda, bila je 12. novembra u selu Drlupi. Sopot, sa četnicima i nedićevcima iz Junkovca. Borba je trajala od 8 do 16 časova. Neprijatelj je posle 16 časova najuren u bekstvo prema Mirosaljcima i Venčanima.

Borci Beogradskog bataljona su se, u ovoj borbi, 12. novembra, ponašali posve disciplinovano, vojnički i ratnički. Nijedan borac, nijedno odeljenje, nijedan vod nisu napustili položaj od početka do završetka borbe. Svi do jednog ostali su do kraja borbe na određenim položajima. Možda je uzrok takvom vojničkom ponašanju boraca bio taj što su se čete uveliko očistile od onih kojima naša borba nije ležala na srcu, od onih koji su u borbama stvarali malodušnost i samovoljno napuštali položaje, ili možda zato što je bataljon uglavnom prebrodio krizu koja ga je poslednjih dvadesetak dana vukla unatrag.

Tendencija okupatora i domaćih izdajnika iz napred navedenih garnizona bila je da Beogradski bataljon i Kosmajski odred blokiraju na što uži prostor oko planine Kosmaj i da u pogodnom momentu pristupe konačnoj likvidaciji ove dve partizanske jedinice. Dovedeni na prostor svega šest sela ispod Kosmaja, štabovi Beogradskog bataljona i Kosmajskog odreda prozreli su tu tendenciju okupatora i kvislinga. Pored toga i bataljon i odred ostali su sa minimalnom količinom puščane municije (svega 3—5 metaka po pušci i 25—30 metaka po puškomitraljezu), te su štabovi na zajedničkom sastanku 15/16. novembra u selu Velika Ivanča doneli odluku o izvlačenju iz neprijateljevog obruča i privremenom povlačenju sa terena Kosmaja na slobodnu teritoriju, upravo do Belanovice i da se, po popuni sa puščanom municijom kod tamošnjih narodnih vlasti, Beogradski bataljon i Kosmajski odred vrate na teren Kosmaja i produže sa akcijama. Bataljon i odred izvršili su pokret iz sela Misače i Stojnika 16. novembra. Međutim, trenutna situacija diktirala je da su se Beogradski bataljon i Kosmajski odred 18. novembra ujutro našli u Rudniku. Naime, Belanovica je već bila pala u kvislinške ruke. Beogradski bataljon i Kosmajski odred su, celo popodne 17. novembra, vodili borbu sa nedićevcima i četnicima koji su ih, iz pravca Belanovice, napali u rejonu sela Jelovik, zapadno od Aranđelovca.

I na terenu Kosmaja i na maršu prema Rudniku bilo je, pojedinačnog ili u grupicama, osipanja Beogradskog bataljona. Odlazili su oni borci koji još nisu prebrodili psihičku krizu. Tako je Beogradski bataljon u Rudnik stigao sa 260 boraca.

U POVLAČENJU KROZ SRBIJU

Dva dana po dolasku Beogradskog bataljona i Kosmajskog odreda u Rudnik, 20. novembra ujutro, nemački avioni bombardovali su Rudnik i okolinu. To je u stvari bila priprema za napad njihovih snaga na slobodnu teritoriju na široj prostoriji Rudnika. Zajedno sa Kosmajskim odredom, Prvim bataljonom Prvog šumadijskog odreda, a nešto kasnije i uz učešće čačanskog bataljona, Beogradski bataljon je tako reći svakodnevno vodio žestoke borbe sa nedićevsko-četničkim snagama koje su iz pravca Belanovice, Aranđelovca i Šatornje napadale na prostoriju Rudnik — Gornji Milanovac. Borba je vođena sve do mraka 28. novembra, kada su ove partizanske snage, usled nedostatka municije i masovnog pritiska mnogo nadmoćnijih kvislinških snaga, bile

prinuđene da, uz veoma snažan otpor, konačno evakuišu Rudnik i širu prostoriju Rudnika. Za vreme ovih borbi Rudnik je nekoliko puta prelazio iz partizanskih u nedićevskočetničke ruke i obratno.

U ovim oštrim i celodnevnim borbama sa kvislinškim snagama može se reći da je u Beogradskom bataljonu strah posve izgubio bitku. Borci su se sve vreme trajanja ovih borbi disciplinovano — vojnički i ratnički ponašali. Jedinice, desetine, vodovi i čete, pod pritiskom nadmoćnijih neprijateljevih snaga, a pri nedostatku puščane municije, potpuno su se organizovano povlačili i to samo po naređenju starešina i komandi.
U toku ovih borbi u trajanju od devet dana oko Rudnika i na prostoriji Rudnik — Gornji Milanovac. Beogradski bataljon je izgubio oko 90 boraca. Neznatan broj boraca je izginuo. Nešto više je ranjeno, neki su zalutali i nestali u šumi na široj prostoriji Rudnika, a pri veoma gustoj magli koja se tih dana skoro nije podizala. Izvestan broj boraca je obezbeđivao ranjenike i pratio ih do slobodne teritorije. Vrlo se mali broj pratilaca i ranjenika vratio u bataljon. Njihova sudbina nije poznata.

U toku oštrih i teških borbi oko Rudnika i Gornjeg Milanovca došlo je i do izmene nekih starešina u četama i vodovima Beogradskog bataljona zbog ranjavanja, odnosno, do smenjivanja zbog nesnalaženja u rukovođenju i komandovanju. Došlo je i do postavljanja novih starešina na rukovodeće dužnosti. Pavle Ilić i Bora 2ivotić su tih dana prekomandovani u Beogradski bataljon iz Kosmajskog odreda. Poslednjih dana borbi oko Rudnika starešinski sastav u četama bio je sledeći: Prva četa — komandir Dušan Šajatović, politički komesar Dušan Đorđević Korošec; Druga četa — komandir Pavle Ilić Veljko, politički komesar Miša Šterk; Treća četa — komandir Bora Životić Žabac, politički komesar Dragan Marković; četvrta četa — komandir Siniša Nikolajević, politički komesar Dobrivoje Pešić. U štabu bataljona nije bilo promena, jer su se tih dana u bataljonu nalazili samo komandant i zamenik komandanta, dok se politički komesar zatekao u Užicu. Navedeni komandni kadar četa i bataljona poveo je bataljon dalje u povlačenje kroz Srbiju.

Uveče, 28. novembra, Beogradski, Sumadijski i čačanski bataljon i Kosmajski odred evakuisali su Rudnik u toku noći 28/29. novembra osnovnim pravcem: s. Mutanj — s. Ljutovnica — s. Takovo prebacili su se u s. Savinac, desetak kilometara od Gornjeg Milanovca. Na sastanku štabova iste noći, 29. novembra oko 2,00 časa, doneta je odluka da se bataljoni i odred do daljnjeg kreću zajedno i zajednički izvode akcije. Izabrano je privremeno rukovodstvo u koje su ušli svi komandanti i politički komesari bataljona i odreda. Za sprovođenje u delo odluka ovog privremenog zajedničkog rukovodstva, za privremenog komandanta određen je Predrag Dragan Jevtić,[11] komandant čačanskog bataljona, a za njegovog zamenika Milan Ilić čiča.[12] Na ovom sastanku je rešeno da rukovodstvo stupi u vezu sa partizanskim snagama oko čačka i da se zajedno sa njima organizuje odbrana grada od nemačko-kvislinške ofanzive, a da se potom, prema situaciji, organizuje odbrana Požege, odnosno Užica.
Međutim, kako su ovi gradovi pali u nemačke ruke pre nameravane intervencije i kako privremeno zajedničko rukovodstvo nije imalo vezu sa Vrhovnim štabom niti sa bilo kojim drugim partizanskim štabom ili jedinicom, a borci bili maksimalno zamoreni u teškim i neprekidnim borbama oko Rudnika i na svakodnevnim marševima po evakuaciji Rudnika i šire okoline, na sastanku zajedničkog rukovodstva, 2. decembra u selu Cerje na Jelovoj Gori, zapadno od komunikacije Užice — Kosjerić, doneta je odluka da se ove snage prebace na zapadne padine planina Zlatibora i Murtenice, gde će se jedinice sresti i odmoriti, a privremeno rukovodstvo povezati sa Vrhovnim štabom i od njega dobiti direktive za dalja dejstva.

U toku povlačenja od Rudnika prema Jelovoj Gori i dalje prema Sandžaku, borcima i nekim starešinama, ovladala je dosta teška depresija. Koračali su mehanički, nevoljno, bez reči, zamišljeno. Na takvo raspoloženje imao je uticaja i početak zime koja je na partizanski način ratovanja morala imati teškog odraza. Prvo su kiše otežavale pokrete, a zatim i sneg. Slaba i nedovoljna ishrana, a povremeno i gladovanje, takođe su negativno uticali na fizičko i psihičko stanje boraca. Mnogima je i obuća već bila u raspadanju. Odela su se dokrajčila. Studen je kosti prožimala. Međutim, svakako ih je najviše mučilo što se prvi put udaljavaju od svoga kraja. Mučila ih je neizvesnost, kuda idu, a niko im dovoljno i konkretno nije to mogao objasniti. Bili su zabrinuti. Svakako da je takvo stanje bilo uzrok osipanja boraca u svim jedinicama. Iz Beogradskog bataljona najmanje. Od Rudnika do Jelove Gore bataljon je napustilo svega sedam boraca. Najverovatnije je da su otišli svojim kućama. To su bili oni borci kojima je ovladala totalna malodušnost i neizvesnost, oni koji se nikako nisu mogli pomiriti sa udaljavanjem od svog kraja. Međutim, vitalna i maksimalna aktivnost partijske organizacije i svih starešina, političko-partijskih i vojnih, i svakodnevna i neprekidna konsultovanja o merama koje o koloni na maršu i na bivakovanju treba preduzimati održavala je duh Komunističke partije i narodnooslobodilačke borbe. Borci su sa poverenjem slušali glas Partije i svojih starešina. Ali, to su bili oni borci koji su od srca, još na početku ustanka, uzeli pušku u ruke da se bore za slobodu naših naroda, to su bili oni borci koji su se od prvog dana ustanka rešili na ovaj put. Ono što je te ljude, u tim teškim uslovima, održavalo bila je vera u našu pravednu stvar i u našu konačnu pobedu. Oni su čiste savesti i sopstvenom voljom disciplinovano koračali u revoluciju. I oni je nijednog trenutka neće izneveriti.

[11] Predrag Dragan Jevtić, pravnik. Rođen 1914. godine u Gornjem Milanovcu. Član KPJ od 1935. godine. Poginuo kao komandant 15. slovenačke divizije 30. jula 1943. godine.

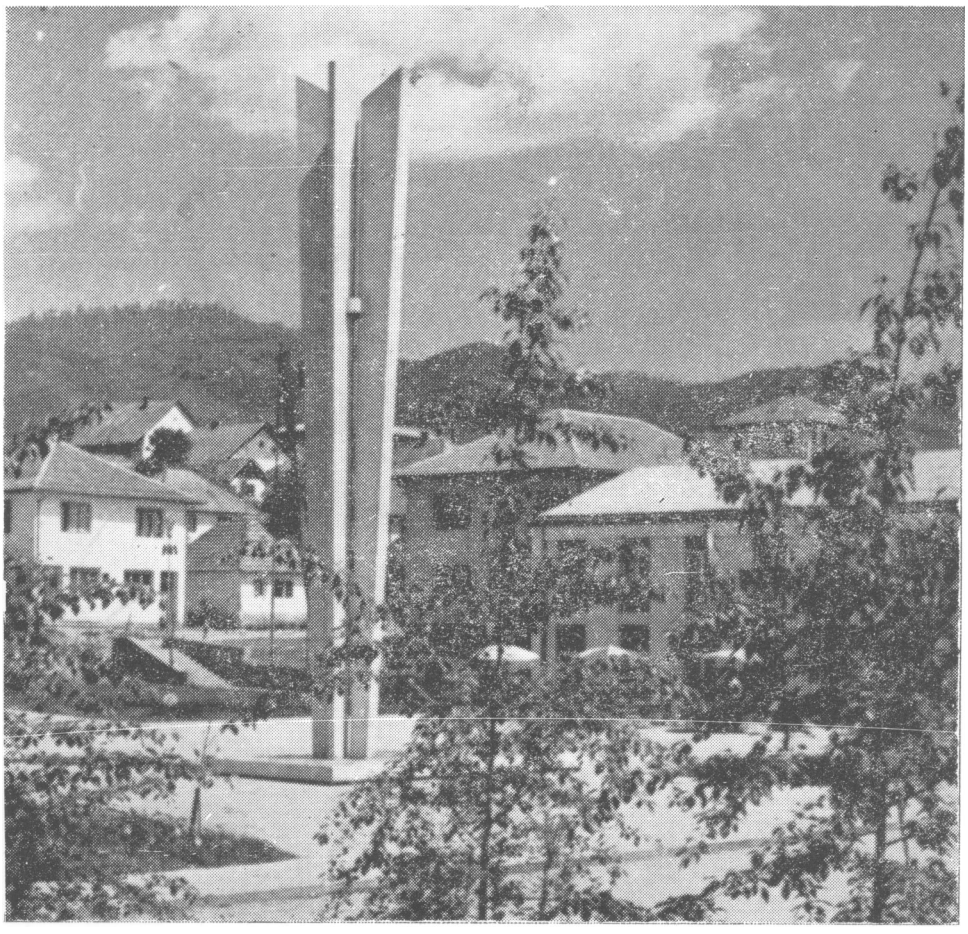
[12] Milan Ilić čiča, zemljoradnik. Rođen 1886. godine u Gornjoj Trešnjevici, Aranđelovac. Član KPJ od 1919. godine. Poginuo kao komandant Šumadijskog bataljona Prve proleterske brigade 21. januara 1942. godine, na Pjenovcu kod Han Pijeska.

BEOGRADSKI BATALJON DO FORMIRANJA PRVE PROLETERSKE BRIGADE

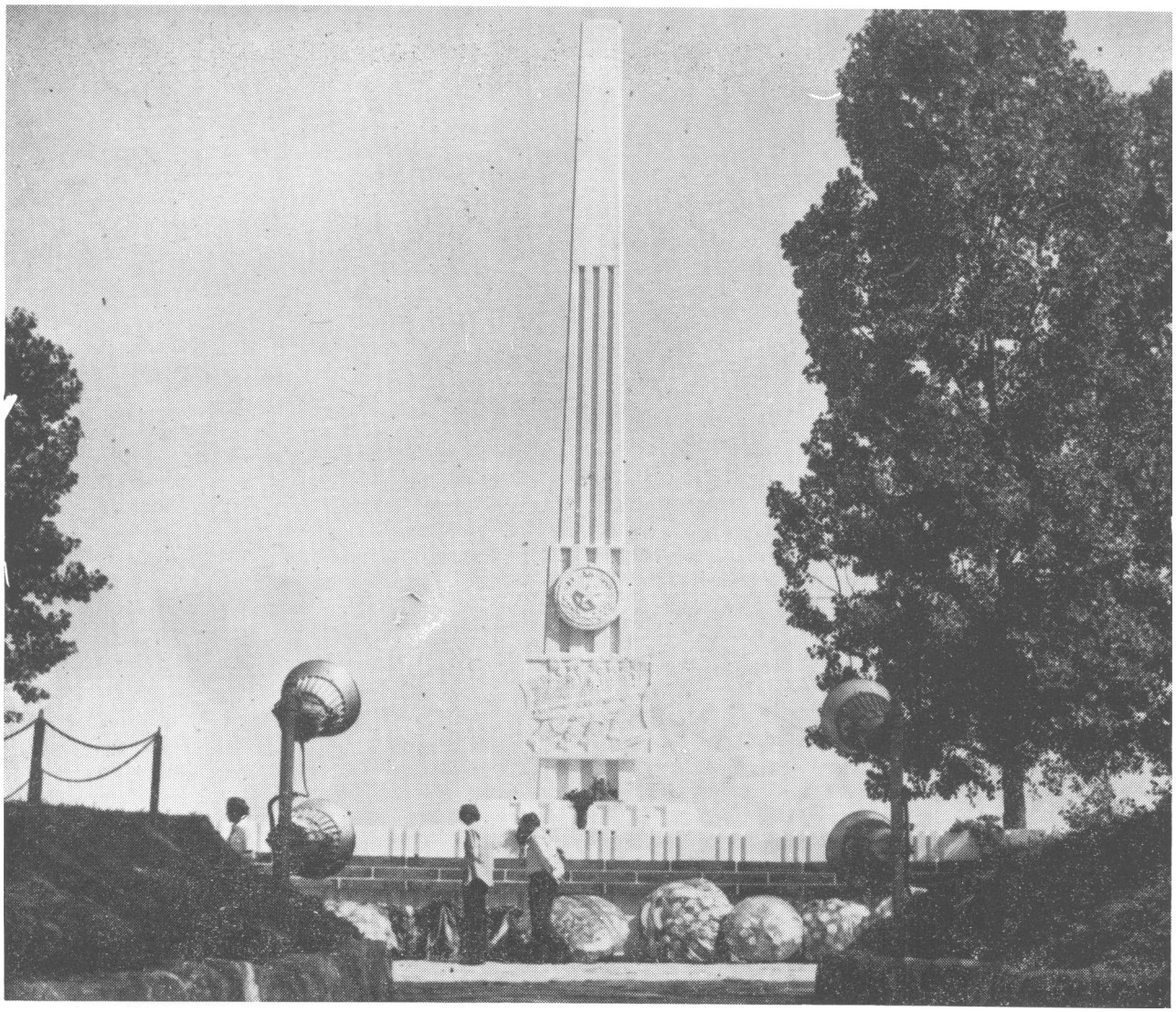

PANORAMA SELA BARAJEVA IZ 1941. GODINE, U KOJEM JE BEOGRADSKI BATALJON 22. OKTOBRA ISTE GODINE VODIO BORBU SA NEMCIMA. NEMCI SU BARAJEVO ISTOGA DANA SPALILI.

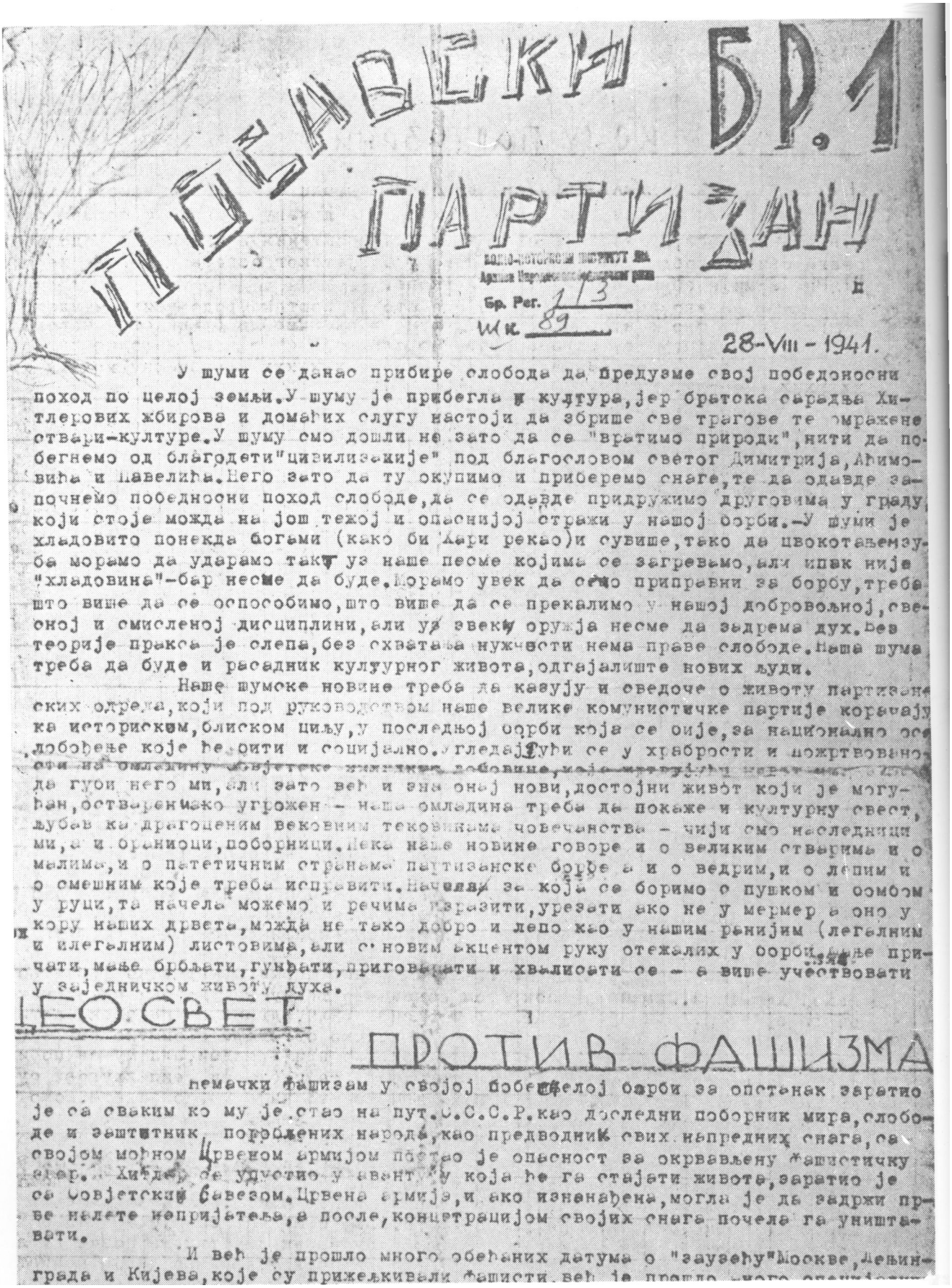
RUDO — 21. DECEMBAR 1941. GODINE. SPOMENIK BORCIMA PRVE PROLETERSKE BRIGADE

SJENICA SE DOSTOJNIM SPOMENIKOM ODUŽILA PALIM BORCIMA BEOGRADSKOG BATAT TONA T **DRUGIH JEDINICA KOJE SU 22. DECEMBRA 1941. VODILE BORBU ZA OSLOBOĐENJE SJENICE**

ПОБЕДОНОСНИ БР. 1

ПАРТИЗАН

ВОЈНОИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ ЈНА
Архива Народноослободилачког рата
Бр. Рег. 1/3
Ш К. 89

28-VIII - 1941.

У шуми се данас прибире слобода да предузме свој победоносни поход по целој земљи. У шуму је прибегла и култура, јер братоубилачка сарадња Хитлерових жбирова и домаћих слугу настоји да збрише све трагове те омражене ствари-културе. У шуму смо дошли не зато да се "вратимо природи", нити да побегнемо од благодети "цивилизације" под благословом светог Димитрија, Љиљевића и Павелића. Него зато да ту окупимо и приберемо снаге, те да одавде започнемо победоносни поход слободе, да се одавде придружимо друговима у граду, који стоје можда на још тежој и опаснијој straži у нашој борби. — У шуми је хладовито понекада богами (како би Хари рекао) и сувише, тако да цвокотавемзуба морамо да ударамо такт уз наше песме којима се загревамо, али ипак није "хладовина" — бар несме да буде. Морамо увек да сећо приправни за борбу, треба што више да се оспособимо, што више да се прекалимо у нашој добровољној, свесној и смисленој дисциплини, али уз свеку оружја несме да задрема дух. Без теорије пракса је слепа, без схватања нужности нема праве слободе. Наша шума треба да буде и расадник културног живота, одгајалиште нових људи.

Наше шумске новине треба да казују и сведоче о животу партизанских одреда, који под руководством наше велике комунистичке партије корачају ка историском, блиском циљу, у последњој борби која се одје, за национално ослобођење које ће донити и социјално. Угледајући се у храбрости и жртвовању да губи него ми, али зато већ и зна онај нови, достојни живот који је могућан, остварењу угрожен — наша омладина треба да покаже и културну свест, љубав ка драгоценим вековним тековинама човечанства — чији смо наследници ми, а и чуваоци, поборници. Нека наше новине говоре и о великим стварима и о малима, и о патетичним странама партизанске борбе а и о ведрим, и о лепим и о смешним које треба исправити. Начела за која се боримо с пушком и осмом у руци, та начела можемо и речима изразити, урезати ако не у мермер а оно у кору наших дрвета, можда не тако добро и лепо као у нашим ранијим (легалним и илегалним) листовима, али с новим акцентом руку отежалих у борби. Треба причати, мање брбљати, гунђати, приговарати и хвалисати се — а више учествовати у заједничком животу духа.

ЦЕО СВЕТ ПРОТИВ ФАШИЗМА

немачки фашизам у својој побеснелој борби за опстанак затворио је са сваким ко му је стао на пут. С.С.С.Р. као доследни поборник мира, слободе и заштитник поробљених народа, као предводник свих напредних снага, са својом моћном Црвеном армијом пружао је опасност за окрвављену фашистичку звер. Хитлер се удустио у авант у коју ће га стајати животе, затворио је са совјетским Савезом. Црвена армија, и ако изненађена, могла је да задржи прве налете непријатеља, а после, концентрацијом својих снага почела га уништавати.

И већ је прошло много обећаних датума о "заузећу" Москве, Љењинграда и Кијева, које су прижељкивали фашисти већ је прошло много спасоносних

FOTOKOPIJA NASLOVNE STRANE LISTA PRVE CETE (KASNIJE PRVOG BATALJONA) POSAVSKOG PARTIZANSKOG ODREDA LIST JE UMNOŽEN NA ŠAPIROGRAFU. UREDNICI LISTA BILI SU JOVAN POPOVIĆ I ČEDOMIRMINDEROVIC ORIGINAL LISTASE NALAZI U VOJNOISTORIJSKOM INSTITUTU (BR. REG. l/III, S. K. 89).

Na prostoriji sela severno od Užica, koloni se 1. decembra priključio i jedan bataljon Kragujevačkog odreda sa Vojom Radićem[18] na čelu. Tako se kolona, sa oko 750 boraca, kretala dalje osnovnim pravcem: Jelova Gora — s. Zagiavak — s. Slivovica — s. Semegnjevo — s. Donja i Gornja Jablanica — s. Dobroselica — s. Draglica — s. Selišta — s. Radojina.

Na ovom maršu, kao i na maršu od Rudnika do Jelove Gore (s. Savinac — s. Pranjani — s. Gornja, Srednja, Donja Dobrinja — s. Židovina — s. Kalinović — s. Jelova Gora) neke su čete, odnosno, bataljoni počinili niz nepravilnosti prema stanovništvu u selima na pravcu kretanja, posebno što se tiče snabdevanja životnim namirnicama. Zbog toga je u Gornjoj Jabianici, ispod Zlatibora, održan sastank zajedničkog rukovodstva na kojem je konstatovano da sistem snabdevanja jedinica životnim namirnicama ne sme biti individualnog i nasilnog karaktera, kao što su se borci nekih četa, odnosno nekih bataljona, do ovog sastanka snabdevali. Takve će se nepravilnosti u odnosu prema stanovništvu vojnički i politički negativno odraziti. Doneta je odluka da se ubuduće takve nepravilnosti više ne ponavljaju.

Po stizanju bataljona u selo Radojinu u Sandžaku, jedna komisija CK KPJ vršila je istragu o navedenim greškama koje je počinila kolona i uzela je na odgovornost krivce iz odgovarajućih četa, odnosno bataljona. Inače, svi su štabovi bili kritikovani zbog napuštanja Srbije.

Kolona od pet bataljona (Beogradski, Kosmajski, Šumadijski, čačanski i Kragujevački), posle sedam dana marša od Rudnika kroz Srbiju do Sandžaka, stigla je u Sandžak, u selo Radojinu, osmog dana marša, 6. decembra, oko 10,00 časova.

BATALJON U SANDŽAKU, DECEMBRA 1941. GODINE I NA MARŠU KA BRIGADI, JANUARA 1942. GODINE

Beogradski bataljon je u Radojinu došao sa 154 borca. Tih dana, u rejonu ovog sela, upravo u zaseoku Vraneša, izvršena je reorganizacija Bataljona — preformiran je u tri čete sa sledećim komandnim sastavom četa: Prva četa — komandir Dušan Šajatović, politički komesar Dušan Đorđević Korošec; Druga četa — komandir Pavle Ilić Veljko, politički komesar Mišo Šterk; Treća četa — komandir Siniša Nikolajević, politički komesar Dobrivoje Pešić. Štab Bataljona ostao je u ranijem sastavu.

Po dolasku bataljona u Sandžak na slobodnu teritoriju u kontaktu sa Vrhovnim štabom i CK KPJ, borci su se za nekoliko dana tako reći preporodili. Nestalo je one zabrinutosti i psihičke napetosti koja ih je u toku povlačenja kroz Srbiju mučila — ljudi su se malo opustili i razdragali. Tek tada su shvatili smisao povlačenja iz Srbije i perspektivu daljeg ratovanja.

[18] Vojislav Radić, radnik. Rođen 1902. godine u s. Donje Konjuvce, Leskovac. Clan KPJ od decembra 1940. godine. Umro posle rata kao general-major JNA.

Po naređenju delegata Vrhovnog štaba u Radojini, bataljon je iz rejona sela Vranešta, 12. decembra, izvršio pokret prema Novoj Varoši, da bi posle nekoliko dana odmora u ovom gradu, po naređenju delegata Vrhovnog štaba i Glavnog štaba za Srbiju, 17. decembra, izvršio pokret prema Sjenici.

Pod rukovodstvom Petra Stambolića, člana Glavnog štaba za Srbiju, uz učešće nekoliko političko-partijskih i vojnih rukovodilaca iz Srbije i Sandžaka, štabova Beogradskog, čačanskog i Moravičko-sjeničkog bataljona i nekih starešina četa ovih bataljona, u toku dve noći 19/20. i 21/22. decembra održan je sastanak u selu Donje Lopiže, desetak kilometara severno od Sjenice. Rešavano je pitanje napada, sa ciljem likvidacije neprijateljevog garnizona u Sjenici, koju su u svojoj vlasti držale muslimanska i srpska milicija u gradu.

U napadu na garnizon u Sjenici trebalo je da učestvuju tri partizanska bataljona: Beogradski, čačanski i Moravičko-sjenički, sa ukupno oko 450 boraca, naoružani samo klasičnim pešadijskim oružjem — puškama, puškomitraljezima i ručnim bombama. Brojno stanje Beogradskog bataljona za ovu akciju bilo je 145 boraca. Ostalih devet boraca, premorenih i iznurenih u borbama i na maršu kroz Srbiju, ostalo je na oporavku u Novoj Varoši.

Prema obaveštenjima jednog omladinca iz Sjenice, člana Skoja, koji je tih dana pobegao iz grada i došao u naše bataljone u Donje Lopiže, u Sjenici je bilo oko 450 naoružanih Muslimana i Srba iz Sjenice i okoline, a u neposrednoj okolini, u okolnim selima, 600—800 naoružanih ljudi, Muslimana i Srba.

Sporno pitanje, o kojem je na sastanku u selu Donje Lopiže diskutovano, a učesnici bili podeljeni na dva oprečna mišljenja, bilo je — da li će u slučaju napada partizanskih bataljona na garnizon kvislinške milicije u Sjenici seoska kvislinška milicija iz okolnih sela napasti s leđa bataljone dok oni budu napadali na garnizon u gradu. Neki su na sastanku tvrdili da seoska milicija neće napasti, jer »seoska sirotinja neće na stranu begovsko-nedićevske koalicije, protivu nas.«

Međutim, štab Beogradskog bataljona i starešine nekih četa Beogradskog bataljona, kao i neznatan broj starešina iz ostalih bataljona, bili su mišljenja da je pri postojanju 600—800 naoružanih pripadnika kvislinške seoske milicije u selima oko Sjenice, koja je inače formirana na inicijativu italijanske okupacione vojske sa zadatkom odbrane Sjenice i okoline od partizana, veoma rizično napadati na garnizon kvislinške milicije u gradu, jer naša tri bataljona u tom slučaju ne bi imala snaga ni mogućnosti za sigurno obezbeđenje i od seoske milicije iz okolnih sela. Na kraju je, ipak, većinom glasova, doneta odluka da se ujutro, 22. decembra, sa početkom u 5,00 časova, izvrši napad na garnizon kvislinške milicije u Sjenici. Raspored bataljona i pravci napada bili su sledeći: Moravičko-sjenički bataljon sa istočne strane, osnovnim pravcem: komunikacija Novi Pazar — Sjenica; čačanski bataljon sa severne strane, osnovnim pravcem: s. čedovo — Sjenica i Beogradski bataljon sa zapadne strane, rejon dejstva: komunikacija Prijepolje — Sjenica i vodovod is-

točno od Hadžića mahale, osnovnim pravcem: rejon Glibanj — Sjenica.

Na sastanku u Donjim Lopižama konstatovano je, prema obaveštenjima sa kojima se raspolagalo, da je za odbranu grada najjače utvrđen rejon na zapadnoj strani grada, koji treba da napada Beogradski batljon, i da je baš zbog toga rešeno da Beogradski bataljon u napadu podržava minobacač 81 mm sa četiri mine, sa koliko se i raspolagalo. Međutim, bataljon u napadu nije imao nikakvu podršku od minobacača. Od četiri mine samo je jedna eksplodirala, i to polovično, i pala je u neposrednu blizinu položaja minobacača. Zbog lutanja od mosta na reci Uvcu po besputnom i do iznad kolena pokrivenom naslagama snega terenu do polaznih položaja na vrhu Radišića brda, odakle je bataljon trebalo da krene u napad na garnizon u Sjenici, zbog nesnalaženja vodiča po ovm besputnom terenu, i po lošem vremenu, koji je do polaznih položaja za napad bataljon trebalo da dovede, bataljon je zakasnio petnaestak minuta. Krenuo je u napad tek u 5,15 časova.

Raspored Beogradskog bataljona za napad na garnizon u Sjenici bio je sledeći: Prva četa osnovnim pravcem: rejon Glibanj — Sjenica; Druga četa sa zadatkom čišćenja prostorije Hadžića mahala, a potom iz Hadžića mahale upada u grad; Treća četa: sa jednim vodom obezbeđenje pravca — komunikacija Sjenica — most na Uvcu, a drugi vod ove čete — u bataljonskoj rezervi na padinama Radišića brda. Međutim, ovaj vod je već oko 8,00 časova morao da zaposedne položaj na Radišića brdu prema stotinak naoružanih pripadnika seoske kvislinške milicije koja je na Radišića brdu došla iz pravca sela šušure, desetak kilometara zapadno od Sjenice i zaposela položaj iza leđa Beogradskog bataljona.

Rejon kojim su se, sa polaznog položaja na Radišića brdu, kretale čete Beogradskog bataljona u napad na garnizon milicije u gradu, bio je potpubo brisani prostor, bez ijednog pogodnog pravca i prolaza za pokret boraca prema gradu, iznad kolena, debelim naslagama snega. To je otežavalo pokrete boraca i, svakako, veoma negativno uticalo na dejstva. Ali, i pored ovih teškoća i neprilika zbog nepovoljnog terena, borci Beogradskog bataljona su 22. decembra, u 5,15 časova, jurnuli u grad, gde su, iz rovova na periferiji grada, a potom i iz kuća u ulicama grada, bili dočekani žestokom puščanom i mitraljeskom vatrom. Kvislinška milicija iz grada, posebno u prvom naletu četa, a i kasnije, nanela je Beogradskom bataljonu osetne gubitke. Jedanaest ranjenih drugova brzo je izvučeno iz grada i grupisano kod voda Treće čete na Radišića brdu.

U napadu na garnizon kvislinške milicije u Sjenici bataljoni su dejstvovali potpuno samostalno kako su znali i imeli i samostalno su se, svak za sebe, iz borbe i vlačili i povlačili dalje od grada. Na njihova dejstva nikakvog uticaja nije imalo neko zajedničko rukovodstvo, niti je na sastanku, na kojem je doneta odluka za napad, bilo reči hoće li postojati i gde će se nalaziti zajedničko rukovodstvo za vođenje akcije, niti gde će se i kome u toku akcije slati izveštaji.

Nešto posle osam časova čačanski bataljon se izvukao iz borbe i povukao severno iz grada prema Marinom brdu. Oko 9,30 časova preko 200 naoružanih ljudi seoske milicije iz sela sa prostorije južno od Sjenice napali su Moravičko-sjenički bataljon s leđa. Moravičko-sjenički bataljon se brzo izvukao iz grada i ovu miliciju u jurišu odbacio prema jugu. A onda se, oko 10,30 časova, povukao prema istoku, prema selu Vapa, a potom na sever, prema selu čedovo.

Tek po povlačenju Moravičko-sjeničkog bataljona, oko 11,00 časova, Beogradski bataljon je počeo sa izvlačenjem iz grada i sa povlačenjem prema Radišića brdu. Kad je milicija u gradu osetila da je kod grada, na Radišića brdu, ostao samo Beogradski bataljon, osula je žestoku vatru iz svih oružja kojima je raspolagala. Istoga momenta na Beogradski bataljon, na Radišića brdu, osula je žestoku vatru i milicija sa Radišića brda. Tako se Beogradski bataljon našao u žestokoj unakrsnoj mitraljeskoj i puščanoj vatri kvislinške milicije iz grada i sa Radišića brda, u veoma teškoj situaciji, sa 11 ranjenika. Zbog toga nisu mogli biti izvučeni i poneti, niti na mestu pogibije biti sahranjeni, borci poginuli u gradu i na periferiji grada.

Beogradski, Moravičko-sjenički i čačanski bataljon, u napadu na garnizon milicije u Sjenici, doživeli su težak poraz — uveliko učešćem kvislinške milicje u odbrani grada, kao i učešćem seoske kvislinške milicije iz sela u neposrednoj okolini Sjenice. Sjenica nije zauzeta, a bataljoni su imali oko 75 boraca izbačenih iz stroja. Većinu izbačenih iz stroja činili su borci Beogradskog bataljona, a zatim borci Moravičko-sjeničkog bataljona. Beogradski bataljon je imao 23 poginula, 11 ranjenih i četiri nestala borca. Najviše žrtava imala je Prva četa Beogradskog bataljona. Izginulo je celo rukovodstvo ove čete: komandir Dušan Šajatović, politički komesar Dušan Đorđević Korošec, oba vodnika — Miloš Mićašević i Stevan Stublinčević, teško su ranjena oba politička delegata vodova — Mihailo Švabić i Simo Kecman. Dva desetara su poginula, jedan je ranjen. Do kraja borbe u Sjenici dalo je živote, ili je teško ranjeno, 25 boraca samo Prve čete Beogradskog bataljona.

Samopregor i junaštvo, koje su u borbi za Sjenicu pokazali borci Beogradskog bataljona stajali su bataljon 38 boraca izbačenih iz stroja. Ovo je bila prva borba u kojoj je Beogradski bataljon imao tako veliki broj žrtava. Skoro svi poginuli ili ranjeni nastradali su u prvom naletu, u jurišu na rovove, kojima je grad bio opasan, a koji su bili uređeni za odbranu sa zapadne strane, otkuda je napadao Beogradski bataljon, a onda u borbi za kuće u ulicama grada.

Ranjenici na Radišića brdu nalazili su se u vrlo teškoj situaciji. Bataljon trenutno nije imao lekara niti sanitetskog materijala. Samozvani »doktor« Branko, na odsluženju vojnog roka u bivšoj jugoslovenskoj vojsci, nešto malo priučeni bolničar, imao je samo nekoliko zavoja za prvu pomoć. Sa njima je uspeo da previje četiri teška ranjenika. Ostalima je rane previo prilično nečistim ubrusima, ili krpama od, takođe, nečistih košulja boraca. Tako previjeni, svi ovi ranjenici, sem četvorice teških, bili su prinuđeni da pešice pređu put do Nove Varoši, gazeći do iznad kolena debele naslage snega po veoma studenom vre-

menu, naročito u toku noći 22/23. decembra. Četvoricu teških ranjenika borci su sve do sela Donje Lopiže vukli po snegu na ćebadima, jer ih, zbog velikih naslaga snega, drukčije nisu mogli nositi.

Uz vrlo dobro organizovano povlačenje i obezbeđenje prema kvislinškoj miliciji na Radišića brdu, koja je kolonu Beogradskog bataljona u povlačenju sa ranjenicima u stopu pratila i vatrom iz oružja u kretanju ometala, bataljon je uspeo da stigne kod prelaza na mostu preko reke Uvea pre milicije iz grada, koja se kolskim putem prema mostu kretala, i da celu svoju kolonu sa ranjenicima prebaci na levu obalu Uvea i da preko brda Maljevine stigne u selo Donje Lopiže.

Posle kraćeg odmora i ne baš dovoljnog okrepljenja koje su borcima pripremili stanovnici sela Donje Lopiže, bataljon je 22. decembra oko 22,00 časa, pod veoma teškim okolnostima, izvršio pokret prema Novoj Varoši. Noć je bila vedra i užasno studena, najteža koju je od početka ustanka Beogradski bataljon doživeo. Mraz je stezao kao kleštima. Oko kolone drvo je svaki čas pucalo. Na 3—4 dotrajale saonice bataljon je potovario svoja četiri teška ranjenika i dva ranjenika koja je Čačanski ili Moravičko-sjenički bataljon u selu Donje Lopiže zaboravio ili ih na lečenju ostavio. Saonice su se kvarile svakih 200—300 koraka. Borci zaduženi za pratnju ranjenika imali su užasne teškoće oko njihovih popravki. Promrzlih ruku vezivali su ih sopstvenim opasačima ili remenjem sa pušaka. Desetak boraca trpelo je grčeve u želucu koji su ih dovodili do nesvesti. Zbog nespavanja već drugu noć, zbog izloženosti oštrom mrazu u toku noćnog marša, u dotrajaloj odeći, zbog zastoja kolone oko kvarova na saonicama, borci bi na ciči zimi padali i kao zaklani zaspali čim bi kolona zastala. Tek 23. decembra, posle 25 km pešačenja samo toga dana, bataljon je oko 20,00 časova stigao u Novu Varoš.

Na sastanku partijske organizacije Beogradskog bataljona, održanom u školskoj zgradi u Novoj Varoši, 25. decembra popodne, kojem je prisustvovalo 38 boraca, članova Komunističke partije, razmatrano je ponašanje boraca u borbi oko Sjenice i u toku povlačenja, odnosno, na maršu od Sjenice do Nove Varoši. Konstatovano je da su se borci Beogradskog bataljona besprekorno hrabro i požrtvovano ponašali kako u borbi oko Sjenice, tako i pri izvlačenju iz borbe i na maršu i prenošenju ranjenika do Nove Varoši. Odlučeno je da četne konferencije boraca i partijske organizacije četa predlože za pohvalu one borce koji su se naročito istakli u borbi za Sjenicu, kao i one koji su se požrtvovano zalagali u izvlačenju i prenošenju ranjenika do Nove Varoši. Formirana je i bataljonska komisija za pripremu spiska za pohvalu boraca u sastavu: dva člana štaba bataljona i po dva člana komande svake čete, na čelu sa političkim komesarom bataljona Ljubomirom živkovićem. Na predloge sa četnih konferencija boraca i sa četnih partijskih organizacija, prema spisku koji je napravila bataljonska komisija, Glavni štab za Srbiju pohvalio je sedam boraca Beogradskog bataljona, među kojima Mihaila Švabića, Sima Kecmana, Dušana Sijana, Milorada Drenjanina i druge.

Beogradski bataljon se zadržao u Novoj Varoši do 6. januara 1942. godine. Za sve to vreme političkopartijski rad bio je veoma živ i efikasan. Neprekidno su se održavali sastanci četnih partijskih organizacija i četne konferencije boraca na kojima su se raspravljala sva aktuelna pitanja narodnooslobodilačke borbe i tekuća zbivanja u bataljonu. Povremeno je obrađivano pitanje pravednosti i ciljeva naše borbe, maksimalnog i samopregornog zalaganja boraca u borbi, kao i ponašanje boraca prema stanovništvu kuda se bataljon bude kretao i nalazio. Takođe su vrlo često održavani četni, odnosno, bataljonski časovi vojne obuke iz naoružanja, gađanja, korišćenja terena u borbi, izbora položaja, uređenja zaklona itd.

Psihičko stanje boraca, zbog poraza kod Sjenice i velikog broja žrtava, bilo je na početku boravka bataljona u Novoj Varoši tmurno. Međutim, politička aktivnost bataljonske partijske organizacije i kulturno-prosvetni rad partizanskih pozadinskih organizacija u gradu pozitivno su delovali na psihičko stanje boraca i ono je postepeno normalizovano. Saopštenje delegata Vrhovnog štaba i članova Glavnog štaba za Srbiju, Petra Stambolića i Milinka Kušića, (4. januara) da je Beogradski bataljon ušao u sastav Prve proleterske brigade. »Po odobrenju Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, formirana je 21. decembra 1941. godine od nekih najboljih delova partizanskih jedinica Prva proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada. U sastav te brigade ulaze sve narodnosti Jugoslavije, jer će time predstavljati borbeno jedinstvo svih naših naroda u borbi za konačno oslobođenje od mrskih okupatora i njihovih domaćih slugu.

U sastav ove brigade dosada su ušli: 1. jedan bataljon Kragujevačkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda; 2. jedan bataljon Kraljevačkog NOPO; 3. jedan bataljon šumadijskog NOPO; 4. Beogradski bataljon Posavskog NOPO; 5. Crnogorski lovćenski bataljon, u koji ulazi i jedna četa Komskog NOPO; 6. Drugi crnogorski bataljon; 7. jedan bosanski bataljon sastavljen od četa iz nekoliko bosanskih NOPO. Ostali bataljoni imaju se formirati u najskorije vreme.

Komandant NOPO Jugoslavije
TITO, s. r.«

I saopštenje da je komisija CK KPJ, koja je vršila istragu o krivici za poraz kod Sjenice, između ostalog konstatovala: »Istragom koja je vođena štab vašeg bataljona, kao i ljudstvo, ne snose odgovornost za neuspeh kod Sjenice« stvorilo je kod boraca izuzetno raspoloženje. Radost i oduševljenje nadmašili su psihičke teškoće koje su borci dotad preživljavali.

Po naređenju delegata Vrhovnog štaba Beogradski bataljon je izvršio reorganizaciju svojih redova. Zbog osetnog smanjenja brojnog stanja, posebno zbog velikog broja boraca izbačenih iz stroja u borbi kod Sjenice, bataljon je preformiran u dve čete sa ukupno 100 boraca, sposobnih za predstojeće pokrete i zadatke. Ostalih dvadesetak boraca — ranjenici, bolesnici i stariji i iznemogli, koji ne bi mogli narednih dana izdržati napore — po naređenju delegata Vrhovnog štaba ostavljeni su da se leče i oporavljaju u Novoj Varoši i da se po izlečenju i oporavku priključe bataljonu. Prema navedenoj reorganizaciji, sastav štaba bataljona i komandi četa bio je sledeći:

— Štab bataljona: komandant — Miladin Ivanović, politički komesar — Čedomir Minderović, zamenik komandanta Pavle Ilić Veljko, pomoćnik političkog komesara Ivan Vondraček Vanjka, intendant — Ljubomir Živković Ljupče, kurir — Vladimir Dujić.

— Komanda Prve čete: komandir — Milan Petrovič, politički komesar — Dragan Marković, pomoćnik političkog komesara — Dušan Šijan.
— Komanda Druge čete: komandir — Siniša Nikolajević, politički komesar — Milorad Blagojević Bata, pomoćnik političkog komesara — Dobrivoje Pešić.

Bataljon je izvršio pokret iz Nove Varoši rano ujutro 6. januara 1942. godine pravcem: Nova Varoš — s. Drenova — s. Izbičani — s. Crkveni Toči — s. Donje Babine — s. Ograda — s. Krnjača — s. Jugovo — s. Donja Brvenica — Boljanići — Metaljka — s. Zaborak — s. Međurečje — s. Odžak — s. Kopači. Od Kopača, preko Ustiprače i Mesića, do Renovice bataljon se prevezao železnicom koja je u to vreme bila u rukama četničke organizacije u Foči, ali kojom su se po dogovoru sa četnicima za prevoz koristili i partizani. Od Renovice bataljon je produžio peške i stigao u Praču rano ujutro 12. januara, sa brojnim stanjem: 98 boraca od kojih dve drugarice.

Na ćelom maršu od Nove Varoši do Prače, u trajanju od šest dana, Beogradski bataljon su pratile teškoće — gaženje nemirnog, kao led studenog Lima u toku noći 6/7. januara u koji su borci do ramena tonuli, smetnje koje su činili četnici u Metaljki, što je bataljon prinudilo da se lomata zaobilaznim stazama preko brda i planina, pokušaj četnika u selu Kopači da ometu pokret bataljona i vremenske neprilike (na ćelom maršu bataljon su pratile užasna hladnoća i debele naslage snega). Ali elan, koji je borce nosio ka Prvoj proleterskoj brigadi, davao je takvu snagu da su sve savlađivali i stigli do brigade orni za izvršenje svih zadataka koji se pred bataljon budu postavili.

Na kraju izlaganja o razvitku i dejstvima Beogradskog batljona do formiranja Prve proleterske brigade, neophodno je prikazati i razvitak i dejstva Prve čete Posavskog partizanskog odreda. Ova je Ceta u vremenu razvitka ustanka u Posavini do polovine decembra 1941. godine dejstvovala u sastavu svog matičnog bataljona, odnosno samostalno da bi, potom, do ulaska u sastav Beogradskog bataljona, dejstvovala neposredno pod komandom štaba Prve proleterske brigade, odnosno privremeno u sastav Šumadijskog bataljona Prve proleterske brigade. Do uključenja u sastav Beogradskog bataljona borci su je nazivali Posavska četa, pa će se tako nazivati i u ovom delu teksta koji o njoj govori.
Posavska četa formirana je od desetak komunista 4. jula 1941. godine kod Jošića koliba u selu Veliko Polje, petnaestak kilometara južno od Obrenovca, sa nazivom Prva četa Posavskog partizanskog odieda. Za komandira čete određen je Radenko Ranković,[14] podoficir bivše jugoslovenske vojske, za političkog komesara Vlada Aksentijević,[15] sekretar Sreskog komiteta KPJ za Obrenovac, a za zamenika komandira Srbislav Josipovic, član Sreskog komiteta KPJ za Obrenovac. Borci Posavske ćete položili su zakletvu pred Filipom Kljajićem Fićom 26. jula 1941. godine, u Đurašinovića zabranu, u rejonu sela Trstenica, južno od Obrenovca. U vreme polaganja zakletve brojno stanje čete već je bilo poraslo na tridesetak boraca, uglavnom članova KPJ i Skoja.
Teritorija na kojoj je četa vojnički i politički delovala prostirala se zapadno od reke Kolubare i južno od reke Save, tj. južno i zapadno od Obrenovca. Prve akcije čete bile su umerene na rušenje stare, nenarodne policijske vlasti i na likvidaciju njihove pomoći okupacionim vlastima, na stvaranje nove, narodne vlasti, na odbranu stanovništva od terora i pljačke narodne imovine koju je sprovodio okupator uz pomoć domaćih izdajnika, na nanošenje gubitaka okupacionim i kvislinškim vlastima u živoj sili i ratnom materijalu.
Za kratko vreme uništene su sve opštinske arhive, na teritoriji čete, u kojima su se čuvale poreske knjige i tako sprečilo ubiranje poreza od stanovništva za račun okupacionih vlasti, a zabranjen je i dalji rad svim opštinskim upravama. Uništeni su i spiskovi vojnih obveznika, pa je onemogućeno da kvislinzi i okupacione vlasti vrše mobilizaciju radne snage za Nemačku. Takoae su uništene knjige na vršalicama i time onemogućeno pljačkanje stanovništva za račun okupacionih vlasti.
Četa je na svojoj teritoriji vrlo brzo likvidirala staru, nenarodnu policijsku vlast — žandarmerijske stanice u selima Skeli i Stublinama, u kojima su žandarmi davali neznatan otpor. Prvi oružani sukob čete sa žandarmima i prva oštrija i značajnija borba bila je 31. jula, kada se četa sukobila sa vodom od tridesetak žandarma kod sela Trstenica. Nekoliko žandarma je poginulo, neznatan broj je pobegao, a većina ih je zarobljena. Žandarmi nisu prihvatili ponudu da se priključe četi u borbi protiv okupatora. Takvu ponudu nisu prihvatili ni žandarmi zarobljeni prilikom likvidacije žandarmerijskih stanica u Skeli i Stublinama. Svi zarobljeni žandarmi pušteni su kućama uz napomenu da im se ubuduće neće oprostiti ako se, sa okupatorskom puškom u ruci, sukobe sa četom.
Prvu diverzantsku akciju četa je izvršila noću 13/14. jula rušenjem putnog i železničkog mosta na reci Kolubari kod Obrenovca. Okupacione vlasti su kao odmazdu za ovu akciju, sutradan kod ovog mosta, streljali deset rodoljuba. Posle akcije na mostu četa je preduzela niz efikasnih mera i akcija u cilju potpunog onesposobljavanja svih komunikacija na svojoj teritoriji — železničkih, putnih i telefonsko-telegrafskih, na pravcu: Obrenovac — Šabac i Obrenovac — Valjevo. Četa je takođe blokirala i saobraćaj rekom Savom. Desetog avgusta četa je na Savi zaplenila brod »Kraljica Marija« sa posadom. Posadu je otpustila kući, a sav materijal sa broda zaplenila. Tako je četa na svom terenu okupatoru i kvislinzima, makar i privremeno, onemogućila svako komuniciranje motorizacijom, svako prevoženje žive sile i ratnog materijala.

[14] Radenko Ranković, podoficir bivše jugoslovenske vojske. Zarobljen novembra 1941. godine i odveden u logor u Norvešku, gde je umro.

[15] Vlada Aksentijević, student filozofskog fakulteta. Rođen u Obrenovcu. Član KPJ. Poginuo 1942. godine.

Političko-partijski rad prvih meseci ustanka u Posavini odvijao se unutar čete i sa narodom i bio je veoma živ i efikasan. Partijska organizacija čete je na svojim sastancima i na četnim sastancima boraca rešavala probleme čete u celini i pojedinaca i podizala političku svest boraca. Težnja je bila da svaki borac izuči uzroke brzog vojnog i političkog sloma predratne Jugoslavije, uzroke okupacije naše domovine, cilj naše borbe, odnos boraca prema stanovništvu.

Sa sličnim pitanjima upoznavano je i stanovništvo na zborovima koji su često održavani u svim selima. Na zborovima je formirana i nova narodna vlast — narodnooslobodilački odbori. Odborima je uskoro pokrivena cela teritorija čete. Odbori su se, uz pomoć čete, sve više učvršćivali i jačali i sve uspešnije obavljali svoje dužnosti. Rešavali su probleme sela i seljaka, održavali red i poredak u selima, snabdevali partizansku vojsku životnim namirnicama, odećom i obućom itd. Jedna od najzapaženijih akcija narodnooslobodilačkih odbora na teritoriji čete bila je, prema naređenju viših partizanskih foruma, akcija prikupljanja i prebacivanja stotinak vagona žita na teritoriju bezbedniju od pljačke okupatora i kvislinga, na slobodnu partizansku teritoriju u zapadnoj Srbiji.

Prvi sukob Posavske čete sa nemačkim oružanim snagama bio je 14. avgusta, u selu Skeli. Na pravcu Šabac — Obrenovac, zaobilaznim i lošim putevima, lagano se kretao kamion sa nemačkim vojnicima. Četa ga je napala i u borbi usmrtila četiri nemačka vojnika i jednog podoficira. Kao odmazdu za ovu akciju okupatorske vlasti su 15. avgusta u Skeli streljale, odnosno obesile, 15 seljaka iz Skele i 50 građana koje su dovezli iz beogradskog zatvora. Tom prilikom Nemci su u Skeli spalili oko 350 kuća i drugih objekata. Nešto kasnije četa je na pravcu Valjevo — Obrenovac zarobila kolaboranta, predsednika valjevske opštine sa pratiocima i predala ih Valjevskom partizanskom odredu koji ih je zamenio za pohapšene komuniste iz Valjeva. Od 13. do 17. septembra Posavska četa je u sadejstvu sa Beogradskom četom vršila blokadu nemačko-kvislinškog garnizona u Obrenovcu. Vođeni su pregovori za predaju grada, ali bezuspešno.

U neprekidnim akcijama, oružanim i diverzantskim, u intenzivnoj političkoj aktivnosti u selima na svojoj teritoriji, Posavska četa je iz dana u dan brojno jačala. Sa teritorije sreza Obrenovac, a iz drugih krajeva, prvenstveno iz Beograda, svakodnevno su u četu pristizali novi borci. Posavska četa je polovinom septembra prerasla u bataljon sa nazivom Prvi bataljon Posavskog partizanskog odreda, čije je brojno stanje već, polovinom oktobra, bilo oko 450 boraca.

U toku oktobra i novembra Prvi bataljon Posavskog odreda je, zajedno sa ostalim snagama, ^odio neprekidne borbe sa nemačkim okupatorom i kvislinškom vojskom koja se kretala od Beograda preko Obrenovca prema slobodnoj partizanskoj teritoriji u zapadnoj Srbiji, sa ciljem likvidacije slobodne teritorije i čišćenja Srbije od partizanskih snaga. Bataljon je bio prinuđen da neprekidno i uz žestoke borbe vrši pokrete i da se povlači prema jugu Srbije. Naročito teške borbe bataljon je vodio sa kolonom nemačke vojske koja se od Zvornika, preko Loznice, kretala prema slobodnoj partizanskoj teritoriji na pravcu Pecka — Ljubovija. Bataljon je bio prinuđen da vodi borbe i sa četnicima Draže Mihailovića koji su ga napadali mučki, s leđa, u trenucima borbi sa nemačkom kolonom, kao i u toku povlačenja. U toku ovih borbi nemačka okupaciona vojska bila je veoma drastična prema stanovništvu. Samo u selu Grabovci Nemci su 14. oktobra zapalili dvadesetak kuća i streljali 75 nedužnih seljaka, pa su čak spalili i poginulog vodnika Boru Kečića.

Sa veoma smanjenim brojnim stanjem, Prvi posavski bataljon se, 29. novembra uključio, zajedno sa Radničkim bataljonom formiranim od radnika iz Užica, u odbranu Užica u rejonu Kadinjača. Cilj odsudne borbe na Kadinjači bio je da se omogući izvlačenje partizanskih snaga iz Užica, Vrhovnog štaba i drugih partizanskih vrhovnih institucija, ranjenika i ratnog materijala. Borbe na Kadinjači bile su vrhunske po oštrini i upornosti partizanskih snaga, po neprekidnom nasrtaju nemačkih pešadijskih, artiljerijskih, tenkovskih borbenih jedinica na partizanske položaje. Zato su na Kadinjači partizanske jedinice dale veliki broj žrtava, ali su nanele i veliki broj žrtava Nemcima, izvršavajući u potpunosti zadatak dobijen od Vrhovnog štaba.

U toku ovih borbi, oktobra i novembra, Prvi posavski bataljon je imao oko 70 žrtava, poginulih i ranjenih, ali je mnogo veći broj boraca, naročito posle borbi oko Ljubovije, u manjim grupama ili pojedinačno, samovoljno napustio bataljon i vratio se svojim kućama. U tom vremenu nestao je i komandant bataljona Redenko Ranković, a u borbi na Kadinjači poginuo je, 29. novembra, i politički komesar Posavskog partizanskog odreda Bora Marković.

Posle borbi na Kadinjači ostaci Prvog posavskog bataljona su se samostalno povlačili zapadnim padinam Zlatibora, preko sela Bioske, Šljivovice, Semegnjeva i dalje prema Sandžaku, i stigli u Sandžak 8. decembra sa samo 69 boraca. Od njih je Filip Kljajić Fića u selu Donja Kosatica, nedaleko od reke Lima, 14. decembra, formirao četu sa nazivom Posavska četa. Za komandira je postavljen Momčilo Vukosavljević, vazduhoplovni podoficir bivše jugoslovenske vojske, za političkog komesara Ivan Štajner, za zamenika komandira Živojin Nikolić Žoja, a za pomoćnika političkog komesara Milosav Bojić. Filip Kljajić je borcima istovremeno saopštio da će četa ući u sastav Prve proleterske brigade koja će uskoro biti formirana. On je tom prilikom postavio pitanje vraćanja izvesnog broja boraca na politički rad u Posavinu. Dobrovoljno se javilo 23 borca koji su, uskoro, na čelu sa političkim komesarom Prvog posavskog bataljona Vladom Aksentijevićem, pošli za Posavinu, te je u četi ostalo samo 46 boraca.

Tih dana je Posavska četa vodila borbu i razbila četnike Draže Mihailovića u rejonima sela Rutoši i Pčelice, a potom u rejonu Pribojske Banje. Na dan formiranja Prve proleterske brigade, 21. decembra 1941. godine, Posavska četa nije bila u stroju u Rudom, jer se nalazila u selu Gaočići, na obezbeđenju prema Italijanima i četnicima Draže Mihailovića.

Januara 1942. godine, Posavska četa se privremeno nalazila u sastavu Šumadijskog bataljona Prve proleterske brigade, sa zadatkom da sa Romanijskim partizanskim odredom, na čelu sa Slavišom Vajnerom Čičom romanijskim, u istočnoj Bosni sprečava bratoubilačku borbu i osipanje partizanskih jedinica. Posavska četa se, zajedno sa Šumadijskim bataljonom i delovima Romanijskog odreda, 21. januara zatekla na železničkoj stanici Pjenovac, zapadno od Han Pijeska. Toga dana Posavsku četu i druge partizanske snage u Pjenovcu iznenadile su nemačke smučarske jedinice i nanele im teške gubitke. U tom prepadu nemačkih smučarskih jedinica na partizanske snage u Pjenovcu, između velikog broja boraca poginuli su i Slaviša Vajner, komandant Romanijskog odreda, Milan Ilić Čiča, komandant, Draganče Pavlović, politički komesar Šumadijskog bataljona i Ivan Štagljar, politički komesar Posavske čete.

Posavska četa se i dalje kretala privremeno u sastavu Šumadijskog bataljona i sa glavninom Prve proleterske brigade učestvovala u Igmanskom maršu 27/28. januara 1942. godine, pri temperaturi od —32°, kada je i nekoliko njenih boraca izbačeno iz stroja zbog promrzlina. Posavska četa je, najzad, preko Miljevine stigla u Foču 5. februara 1942. godine, da bi se njenih 26 boraca 8. februara uključilo u sastav Beogradskog bataljona Prve proleterske brigade.

MEMORIJALNA GRAĐA

TAKO JE STVOREN BEOGRADSKI BATALJON

Posle napada Nemačke na Sovjetski Savez, 22. juna 1941. godine, pošto sam kao član Komunističke partije Jugoslavije izbegao hapšenje u Kraljevu gde sam radio u železničkoj radionici kao metalski radnik, došao sam po odobrenju Mesnog komiteta KPJ Kraljeva u svoje rodno mesto, selo Pečane, srez Umka. Tu sam se povezao sa Milivojem Manićem Albantom, članom Sreskog komiteta KPJ Obrenovca. Na Umci su u to vreme kao tekstilni radnici u fabrici čarapa i kapa »Šumadija« radili Jovan Dikić[1] i njegova žena Ljubinka,[2] oboje članovi KPJ. Po mom dolasku na Umku Milivoje Manić Albanta formirao je prvu partijsku ćeliju, 5. ili 6. jula 1941. godine. Zadatak ćelije bio je da okuplja simpatizere KPJ, da prikuplja oružje i municiju, da raskrinkava okupatora i postojeću vlast koja mu se stavila na raspolaganje. Sa Albantom sam se ponovo sastao oko 15. jula u selu Pećane. Tom prilikom mi je saopštio da je na Kosmaju, u noći između 1. i 2. jula 1941. godine, održan sastanak komunista Kosmaja i Posavine. Ovom sastanku prisustvovali su, u ime Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju i Okružnog komiteta KPJ za Srbiju, Filip Kljajić Fića i Bora Marković. Na sastanku je doneta odluka o formiranju Kosmajsko-posavskog odreda, u čiji sastav treba da uđu dve kosmajske i dve posavske čete.» Tom prilikom Albanta mi je saopštio i odluku Partije i štaba odreda da se na području Beograd — Obrenovac — Barajevo — Lazarevac formira Druga četa Posavskog partizanskog odreda od komunista i drugih rodoljuba i da u četu sa Umke pored mene pođu još dva simpatizera KPJ. Odmah posle ovog sastanka sa Milivojem Manićem održali smo partijski sastanak i dogovorili se da održimo sastanak i sa simpatizerima KPJ radi odlaska u partizane. Taj sastanak održan je 18. jula 1941. godine u Milojičinom zabranu, kod Umke. Sastanku je prisustvovalo petnaestak drugova i drugarica. Trojica od njih bili su članovi KPJ, a jedan je bio kandidat za člana, dok su ostali bili rodoljubi — simpatizeri KPJ. Među njima je bilo sedam radnika i osam seljaka. Na sastanku je dogovoreno da sa Umke u partizane pođu Josip Vicić, Milija Stanojlović Delija i Dobrivoje Pešić, a da Boško Živković[4] obezbedi tri puške i municiju.

Pošto je sa Albantom bilo ugovoreno i vreme našeg odlaska, 25. jula 1941. godine, negde pred samu noć na Umku su kao veza došli Dobrivoje Čekić i Rade Simić. Oni su nas odveli na zborno mesto gde je trebalo da se formira Druga četa Posavskog partizanskog odreda. U zoru, 26. jula 1941. godine, u selu Draževcu okupilo se 13 drugova. Osmorica su bili članovi KPJ, jedan je bio kandidat za člana KPJ, dvojica skojevci a ostali su bili rodoljubi. Sedmorica su bili radnici, petorica seljaci, a jedan je bio student. To su: Rade Tadić, Milivoje Manić Albanta, Dragan Marković, Srećko Petrovič, Dobrivoje Čekić, Bogdan Simić, Dragoljub Ranković, Josip Vicić, Milovan Aleksić, Nikola Mandić, Milija Stanojlović Delija, Rade Simić i Dobrivoje Pešić. Svi smo bili naoružani puškama, a imali smo i jedan puškomitraljez. Na zborno mesto trebalo je da dođu i drugovi iz sela Baćevca, Konatica i Leskovca. Ali, oni toga dana nisu stigli. Iz Draževca smo, u toku noći između 28. i 29. jula, pošli za selo Baljevac. Oko pola noći stigli smo u nezavršenu zgradu osnovne škole. Tu su nešto kasnije stigli i drugovi Filip Kljajić Fića i Koča Popović Pera. Filip Kljajić nas je tada upoznao da su neke čete Kosmajsko-posavskog odreda već formirane i da su izvršile i neke diverzantske akcije. Govorio nam je o zadacima koji stoje pred Partijom i pred nama — da napadamo neprijatelja i da mu zadajemo udarce svuda i na svakom mestu, da vršimo sabotaže, rušimo pruge i mostove, kidamo telefonske i telegrafske mreže i da podižemo narod na ustanak. Govorio nam je i o načinu partizanskog ratovanja. Filip Kljajić je bio temperamentne prirode i dobar govornik. Jednostavnim i jasnim tumačenjem zadataka ulivao nam je snagu i poverenje u KPJ. U zoru, 29. jula 1941. godine, Koča Popović, komandant Kosmajsko-posavskog odre-

[1] Jovan Dikić, nosilac »Partizanske spomenice 1941«, umro 1967. god.

• Ljubinka Dikić zarobljena kao bolničarka od četnika 1941. godine i streljana.

® Detaljnije o ovom sastanku videti u Svedočenjima učesnika NOB 1941—1942, knjiga 4, strana 352, zapisi Milivoja Katića.

[4] Boško Živković, metalski radnik, rodom iz Umke. Kao borac Sremskog partizanskog odreda poginuo 1944. godine u Sremu.

da, saopštio nam je odluku štaba odreda da se od nas trinaestorice formira Druga četa Posavskog partizanskog odreda, za komandira čete postavljen je Srećko Petrovič, za političkog komesara Rade Tadić, a za zamenika komandira Milivoje Manić Albanta. Zatim smo pred Filipom Kljajićem i Kočom Popovićem položili partizansku zakletvu. Svaki borac — partizan za prekršaj zakletve snosio je i odgovornost pred narodnim sudom koji je postojao pri svakoj partizanskoj jedinici. Kasnije je svaki novi borac polagao zakletvu pred rukovodiocima, ili pred strojem čete.

Tako je stvorena Druga četa Kosmajsko-posavskog odreda. Bila je to, istina, malobrojna ali i prva oružana jedinica našeg ustanka i revolucije na domaku Beograda, odnosno na području beogradske Posavine. Na četu je pao teret daljeg razgaranja ustanka i stvaranja većih partizanskih jedinica, a kasnije i Beogradskog bataljona. Četa se uskoro popunila nekolicinom novih boraca iz Draževca i Baćevca i petoricom drugova iz Tamnave, većinom radnika koje nam je kao pojačanje uputio štab odreda.

Posle formiranja i polaganja zakletve četa otpočinje sa izvođenjem prvih akcija — razoružava žandarme, likvidira žandarmerijske stanice, pali opštinske arhive, parališući tako rad opštinskih kvislinških vlasti na svom području, ruši puteve i železničke pruge, seče telefonsko-telegrafske veze i napada na nemačka motorna vozila.

Prvi oružani sukob sa žandarmima četa je imala 30. jula kod sela Draževca. Posle podne istog dana seljaci su nas obavestili da su žandarmi došli u selo Draževac i da pred opštinom okupljaju seljake. Komanda čete je odmah donela odluku da se sa tri patrole zatvore pravci prema Umci, Stepojevcu i Vraniću, jer se nije znalo u kom će pravcu žandarmi poći. Zadatak je bio da se žandarmi razoružaju i da se, ako ne žele da dobrovoljno stupe u partizane, puste kućama, ali da im se zapreti da više okupatoru ne služe. Patrola u sastavu Milivoje Manić Albanta, Dragan Marković, Milovan Aleksić, Nikola Mandić i Dobrivoje Pešić sukobila se sa tri žandarma na putu Draževac — Vranić pre nego što je i postavila zasedu. Izbivši pred žandarme na tridesetak metara i zaposevši put sa obe strane, patrola je pokušala da žandarme razoruža bez borbe. Albanta ih je pozvao da odmah odlože oružje i da se predaju. Međutim, žandarmi su zauzeli položaj i otvorili vatru iz pušaka, na koju smo i mi odmah reagovali vatrom. Osetivši vatru našeg puškomitraljeza i našu odlučnost, žandarmi su, uz otpor, počeli da se povlače prema Vraniću. Patrola je ubila dva žandarma, a jednog ranila, koji je uspeo da pobegne u Vranić, gde je tada postojala žandarmerijska ispostava. Mi nismo imali gubitaka. Zaplenili smo dve puške i 45 metaka. Posle ove uspele akcije u našem logoru nastalo je opšte veselje. Iste večeri u četu je stupilo nekoliko novih dobrovoljaca.

Prvi partijski sastanak čete održan je 31. jula, na kome su prisustvovali samo članovi KPJ. Sastankom je rukovodio Milivoje Manić Albanta. Na sastanku se govorilo o izboru novog komesara čete, jer je dotadašnji komesar Rade Tadić poginuo, i analizirane su prethodno izvedene akcije. Posle oštre kritike zbog neuspešno izvedenog borbenog zadatka u selu Konatice, gde je i poginuo Rade Tadić, razmatrana je uspešno izvedena akcija u selu Draževac. Posebno je ukazano da se komunisti moraju više angažovati i u četi i na terenu u objašnjavanju ciljeva naše borbe i uloge KPJ u toj borbi i u raskrinkavanju okupatora i kvislinških vlasti. Doneta je odluka da se štabu odreda za novog komesara čete predloži Dobrivoje Pešić.

Od prvog dana formiranja četa se nikada nije dugo zadržavala na jednom mestu. Često smo bili u pokretu i menjali mesto logorovanja, tako da Nemci, žandarmi i nedićevci nisu lako doznavali gde se nalazimo, a o njihovoj pojavi, u bilo kom selu ili zaseoku, narod nas je od prvog dana odmah obaveštavao. Zato smo se i posle borbe sa žandarmima kod sela Draževca prebacili u Đorđevića zabran, bliže selu Vraniću. U to vreme se sa Kosmaja vratio komandant odreda Koča Popović. Posle razgovora sa borcima komandant nam je saopštio odluku štaba da se za komandira Druge čete postavlja Boško Marković, za komesara čete Dobrivoje Pešić, dok je Srećku Petroviču dodeljena dužnost ekonoma čete.

Na području beogradske Posavine, na kojem je Druga četa izvodila akcije, nalazile su se žandarmerijske stanice na Umci, u Obrenovcu, Stepojevcu i Barajevu, dok su se u selima Vraniću i Meljaku nalazile žandarmerijske ispostave. Umka i Obrenovac imali su i gradsku policiju. Posle borbe sa žandarmima u Draževcu i likvidiranja žandarmerijske ispostave u Vraniću, komanda čete odlučila je da se izvrši napad i na žandarmerijsku stanicu u Stepojevcu, razoružaju žandarmi i tako dođe do oružja i municije, a da se istovremeno dobije više prostora za manevar.

U toku noći između 4. i 5. avgusta četa se približila Stepojevcu i izvršila pripreme za napad da bi, zorom, neopaženo i bez pucnjave, opkolila žandarmerijsku stanicu i upala u nju. Razoružano je šest žandarma koji su bili iznenađeni napadom i nisu stigli da pruže otpor. Zaplenjeno je 15 pušaka, veća količina municije i dva sanduka ručnih bombi, žandarmima je ponuđeno da stupe u partizanske odrede. Pošto oni to nisu prihvatili, a nisu ni počinili nikakva zverstva, pušteni su kućama. Na području beogradske Posavine u to vreme, pa i kasnije, nije se dogodio nijedan slučaj da je neko od žandarma pršao da se bori na našoj strani, čak su neki žandarmi bili i po dva puta razoružavani.

Posle likvidiranja žandarmerijske stanice u Stepojevcu zapaljena je opštinska arhiva i održan narodni zbor. Od vlasnika mlina Gaje Nikolića rekvirirana su kola i konji i tako je formirana i četna komora. Tom prilikom u četu je došlo nekoliko omladinaca iz sela Leskovca i Stepojevca, a teritorija koju smo kontrolisali proširila se prema Lazarevcu.

Nemci su na području beogradske Posavine koristili postojeću opštinsku i sresku vlast za prikupljanje životnih namirnica i drugih potreba za okupacionu vojsku i za ubiranje poreza. Preko opštinskih vlasti oporezivali su seljake, a uz pomoć žandarma i policije obezbeđivali su prinudno izvršenje nametnutih obaveza. Zato smo, odmah posle likvidiranja žandarmerijskih stanica, otpočeli sa uništavanjem opštinskih arhiva u selima Draževcu, Vraniću, Boljevcu, Baćevcu, Konaticama, Stepojevcu, Mislođinu, Maloj Moštanici, Bariču,

Sremčici i u svim drugim mestima u kojima su arhive postojale. Prilikom spaljivanja opštinskih arhiva održavani su i zborovi na kojima su govorili komunisti o ciljevima naše borbe, o raspalamsavanju ustanka širom naše zemlje, o zločinima okupatora i o izdajnicima naših naroda. Narod ne samo da je odobravao ove akcije, već je i sam učestvovao u uništavanju opštinskih arhiva. Posle svake od ovih akcija u četu su dolazili novi borci.

Sedamnaestog avgusta četu je obišao politički komesar Posavskog partizanskog odreda Bora Marković. Četa se tada nalazila na području sela Vranića. Istoga dana održana je četna konferencija i sastanak komunista. Komesar odreda govorio nam je o akcijama koje su vodile Prva četa Posavskog odreda i Tamnavska četa i prenosio nam je njihovo iskustvo. Ukazao nam je i na potrebu da napadamo Nemce na komunikaciji Beograd — Obrenovac koji su oni vrlo često koristili. Komanda čete je istoga dana formirala udarnu grupu od 43 partizana, naoružanu sa dva puškomitraljeza, ručnim bombama i sa nešto eksploziva. Ova udarna grupa je sa komandirom čete i sa političkim komesarom odreda, u zoru 19. avgusta, postavila zasedu na komunikaciji Beograd — Obrenovac u rejonu Duboko. Prvo je naišao jedan nemački putnički automobil iz pravca Umke. Po naređenju komandira čete propustili smo ga da prođe prema Obrenovcu. Negde oko 10 časova patrola nas je obavestila da iz pravca Obrenovca dolaze tri kamiona Nemaca. Nije dugo potrajalo i kamioni su se pojavili. Komandir čete je prvi otvorio vatru. Zaštektali su naši puškomitraljezi i otvorena je brza puščana vatra. Izrešetane su gume na čelnom kamionu, tako da ga kamioni za njim nisu mogli preći, već su mu se samo približili. Tada smo usmerili svu vatru na nemačke vojnike koji su počeli da iskaču iz kamiona, traže zaklon i pružaju otpor. Ovo je bio prvi naš napad na ovoj komunikaciji u ovako neposrednoj blizini Umke. Nemci napad nisu očekivali, pa su se bezbrižno kretali. Borba sa Nemcima trajala je dvadesetak minuta. Naša grupa povukla se zatim prema selu Mala Moštanica, demolirala u njoj železničku stanicu, uništila postrojenja i skretnice a zatim digla eksplozivom železničku prugu na tri mesta. U ovoj borbi ubijeno je i ranjeno, po nekim obaveštenjima, sedam Nemaca. Uništena su dva kamiona, dok je železnički saobraćaj bio prekinut nekoliko dana. Naša grupa nije imala gubitaka.

Dok smo na Dubokom napadali nemačke kamione, na Umci se nalazila jedna nemačka jedinica koja se kretala iz Beograda prema Obrenovcu. Ova jedinica je odmah obustavila pokret prema Obrenovcu, isturila obezbeđenje, a jednu manju svoju jedinicu uputila prema mestu borbe na Dubokom. Tu je, zabunom, došlo do sukoba i oštre borbe između samih Nemaca i oni su i tu imali gubitaka. U ovoj borbi na Dubokom, Nemci su prvi put upotrebili i avijaciju protiv partizana u Posavini. Uputili su nekoliko aviona koji su čitivo popodne bombardovali i mitraljirali područje Dubokog i Male Moštanice. Tom prilikom ubijeni su jedna žena i jedan mladić. Za zaštitu železničkog tunela, između Umke i Male Moštanice, Nemci su uputili oklopni voz.

Višestruki je bio značaj ove naše akcije. Porastao je moral boraca i shvatanje da se sa partizanskom taktikom i protiv Nemaca možemo uspešno boriti, iako su oni obučeniji u vođenju borbe i bolje naoružani. Naš ugled u narodu je porastao. Danima se prepričavalo o borbi partizana i Nemaca na Dubokom. Posle ove akcije četa je naglo narastala dolaskom novih boraca.

Pošto smo na području Beogradske posavine, na kojoj smo izvodili borbene akcije, popalili i uništili opštinske arhive, razoružali i likvidirali žandarmerijske stanice i u potpunosti paralisali opštinsku kvislinšku vlast, izuzev u sreskim mestima Obrenovca i Umke, a i četa je bila brojno narasla, pred Drugom posavskom partizanskom četom postavio se problem njenog snabdevanja namirnicama, odećom, obućom i drugim potrebama. Komanda čete i partijska organizacija, prema uputstvu o radu i obrazovanju NOO koje je već u avgustu izdao Štab Posavskog odreda, prišli su formiranju NOO na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji Beogradske posavine, čiji su zadaci bili — organizovanje ishrane partizanskih jedinica, prikupljanje preostalog oružja po selima, nabavka odeće i obuće za partizane, stvaranje evidencije za borbu sposobnog stanovništva, sprečavanje trgovine sa gradovima, organizovanje obaveštajne službe, rešavanje sitnih sporova među seljacima, briga o sirotinji na selu, porodicama partizana i uhapšenih od okupatora.

Obrazovanje NOO na oslobođenoj teritoriji omogućilo nam je da se više bavimo vojnopolitičkom osposobljavanju i izvođenju borbenih akcija.

Posle više izvedenih akcija u beogradskoj Posavini dolazi i do izvođenja zajedničke akcije Kosmajskog odreda i Druge čete Posavskog odreda na železničku prugu Beograd — Niš kod Ralje. U Ralji se nalazila fabrika cementa i mlin koji su radili za potrebe nemačkih okupacionih vlasti, pa ih je zbog toga obezbeđivao jedan vod Nemaca. Zadatak je bio da se poruši pruga od železničke stanice Ripanjski tunel do železničke stanice Vlaško Polje, u dužini od 20 kilometara, da se demoliraju železničke stanice Ripanjski tunel, Ralja, Đurinci i Vlaško Polje i da se likvidiraju neki kolaboranti.

Radi zajedničke akcije četa se već početkom septembra prebacila u rejon Ravni Gaj — Lisovići — Parcane i tu se, zajedno sa Kosmajskim odredom, nekoliko dana pripremala za izvođenje akcije. Napad je izvršen u noći između 4. i 5. septembra.

Iako ova akcija nije u potpunosti uspela, zbog zakašnjenja jedne čete Kosmajskog odreda da na vreme poruši prugu na pravcu Vlaškog Polja, došli smo u sukob sa jednom jačom nemačkom jedinicom koja se prevozila u pravcu Beograda. Ova je akcija i pored toga imala velikog odjeka u narodu i mnogo je značila za dalji razvoj borbe na području Kosmaja i beogradske Posavine. Nemci su, prema svom saopštenju, imali četiri ranjena, a železnički saobraćaj na ovoj važnoj pruzi bio je obustavljen nekoliko dana. Četa u ovoj akciji nije imala gubitaka.

Posle ove akcije četa se vratila na svoj teren, u rejon sela Baćevac, gde je imala predah od nekoliko dana. U to vreme odžani su partijski sastanci i četna konferencija na kojima je raspravljano

0 akciji u Ralji. Zaključeno je da akcija nije sasvim uspela, da se izvodila sporo i da se u borbi protiv neprijatelja mora biti uporniji i energičniji.

Komandant Posavskog odreda Koča Popović upoznao je komuniste sa odlukom štaba odreda da se za novog komandira Druge čete Posavskog odreda postavi Miladin Ivanović, a za političkog komesara Ljubomir Živković, španski borac i dosadašnji sekretar partijske ćelije u četi. Za političkog komesara Prvog voda postavljen je Ivan Vondraček, a za političkog komesara Drugog voda Simo Kecman. Pošto je partijska organizacija prihvatila ovu odluku ona je saopštena svim borcima pred strojem čete.

Četa je nastavila da dejstvuje i da stiče nova borbena iskustva. Dok su se Prvi vod i komanda čete nalazili u Baćevcu, a Drugi vod u Vraniću, došlo je do sukoba našeg Prvog voda sa nedićevcima u selu Meljaku. Iako su nedićevci bili desetostruko brojniji pretrpeli su poraz. U ovoj borbi istakli su se desetar Stevan Durđević Trošarinac 1 puškomitraljezac Milorad Brkić Icin. Zarobljena su tri nedićevca i zaplenjen jedan puškomitraljez, dve puške i nešto municije. Iskustvo iz ove borbe je da se treba bolje obezbeđivati od iznenađenja.

U Meljaku je održan narodni zbor. Četi su pristupila tri nova borca. Jedan od njih, Milan Stanković Milanče, ostao je u četi i kasnije u Beogradskom bataljonu do kraja rata. On je uvek bio spreman da svojom violinom, u časovima predaha, među borce unosi duh vedrine.

Četa je zatim učestvovala u akciji na železničku prugu Beograd — Obrenovac. Za izvođenje ove akcije preko NOO Vranića, izvršena je mobilizacija pedeset seljaka mlađih godišta, i u toku 13. i 14. oktobra četa je u rejonu Moštanice, porušila prugu u dužini 150 metara i demolirala železničku stanicu, a zatim je iznenadila i razoružala žandarme koji su obezbeđivali tunel kod Male Moštanice. Zaplenjeno je šest pušaka i nekoliko stotina metaka. Šestorica partizana, dotada slabo odeveni, došlo je do dobre i tople odeće. Žandarmi su pušteni kućama, saobraćaj na železničkoj pruzi Beograd — Obrenovac bio je prekinut nekoliko dana.

Težište svojih akcija četa je orijentisala prema Obrenovcu i Umci, na komunikaciju Beograd — Obrenovac i železničku prugu Beograd — Obrenovac, ali nije zapostavila ni pravac Beograd — Stepojevac — Lazarevac, koji su Nemci manje koristili. Na ovoj komunikaciji imali smo stalne zasede i u avgustu i septembru ubili nekoliko nemačkih vojnika i podoficira, a vozila spalili. Kasnije je ova komunikacija bila prekopana na više mesta i onesposobljena za korišćenje, pa su se Nemci na ovom pravcu vrlo retko i kretali.

Usledila je akcija i na fabriku oružja u Baricu, koju je obezbeđivala jedna nemačka posadna jedinica. Ovom prilikom sukobili smo se sa jednom žandarmerijskom patrolom. A kada smo došli do fabrike, nemačka posada je već bila napustila fabriku i pobegla preko Save u Srem, a u isto vreme obavestila nemačku komandu u Beogradu da su partizani napali fabriku u Bariču. Nemci su žestoko reagovali. Uputili su tri borbena aviona-štuke koji su od podne pa sve do uveče bombardovali selo Barič i položaje naše čete. U ovoj akciji ubili smo tri žandarma, potopili jedan šlep i lakše oštetili fabrička postrojenja, spalili opštinsku arhivu i isekli telefonske i telegrafske žice. Sa naše strane imali smo lakše ranjenog jednog druga.

Četa je u međuvremenu toliko narasla da je komandovanje postalo teško, utoliko pre što se kod izvesnog broja boraca osećalo kolebanje pred nemačkom ofanzivom koja se naslućivala i o kojoj su se već pronosili glasovi. U toku noći, 16. septembra, četa je prešla Kolubaru i smestila se u selu Brgule. Tu je 18. septembra održan sastanak sa štabom odreda. Napuštanje teritorije i prebacivanje preko Kolubare ocenjeno je kao greška. Istovremeno je saopštena odluka štaba odreda o reorganizaciji Druge čete, zapravo, o prerastanju čete u bataljon. Tako je stvoren Drugi bataljon Posavskog odreda, nazvan urbzo i spontano — Beogradski bataljon. Bataljon se već 19. septembra vratio na svoju teritoriju i nastavio dejstva.

Tokom akcija u Posavini i za vreme povlačenja iz Srbije u Sandžak, pod pritiskom nemačke ofanzive, ustaliće se naziv Beogradski bataljon. Pod tim imenom bataljon će ući i u sastav Prve proleterske brigade.

Oni borci koji nisu posustali pred iskušenjima i koji su nastavili borbu sa ponosom će isticati, tokom celog rata, da pripadaju Beogradskom bataljonu. I svi drugi, novi borci iz mnogih krajeva zemlje koji su kasnije, u više popuna, dolazili u bataljon brzo su se uklapali u novu sredinu i postajali ponosni što se bore u jedinici koja nosi slavno ime glavnog grada zemlje, slobodarskog Beograda.

Danas, posle 40 godina od formiranja Druge čete Posavskog odreda, sem pisca ovih redova u životu nema nijednog druga iz prvog sastava čete. Zato osećam potrebu da o onima čije sudbine znam kažem koju reč više, kako bi ostali u uspomeni i ljudima koji nisu imali tu sreću da ih upoznaju, da sa njima budu i da se sa njima bore.

Milivoje Manić Albanta bio je jedan od organizatora ustanka u Posavini. To nije bilo slučajno. Albanta je bio član KPJ od 1937. godine i član Sreskog komiteta KPJ za Obrenovac. Odmah posle napada Nemačke na Sovjetski Savez neki od članova Sreskog komiteta KPJ Obrenovac, među kojima i Albanta, izbegavši hapšenje, morali su da napuste Obrenovac i da se sklone u šumu i posavska sela odakle su i dalje rukovodili partijskim organizacijama na području srezova Obrenovac i Umka.

U to vreme na području sreza Umka nije bilo partijskog rukovodstva, pa je tu ulogu preuzeo Sreski komitet KPJ Obrenovca. Prešavši u ilegalnost, po zadatku dobijenom od Partije, Albanta dolazi u beogradsku Posavinu, obilazi partijske organizacije, usmerava njihov rad i omasovljava ih formiranjem novih partijskih i sklojevskih organizacija. Kao delegat komunista Posavine 1/2. jula 1941. godine prisustvuje i sastanku komunista Kosmaja i Posavine na Kosmaju, gde je i doneta odluka o formiranju Kosmajsko-posavskog odreda i otpočinjanju borbe protiv okupatora i izdajnika naših naroda na području Posavine i Kosmaja. Albanta zatim, zajedno sa Radom Tadićem i Draganom Markovićem okuplja

komuniste, skojevce i druge rodoljube i formira Drugu četu Posavskog partizanskog odreda.
Milivoje Manić je do krajnosti bio odan Partiji i dosledan u sprovođenju njene linije i njenih stavova, oštar protivnik svakom oportunizmu i kolebanju. Bio je veoma dinamičan, odlučan, krasile su ga neverovatna hrabrost i snalažljivost. Na zborovima je znao da, svojim vatrenim govorima, mobiliše ljude i da ih veže za našu borbu. Iako je za njim bila raspisana poternica na području srezova Obrenovac i Umka, on dolazi na Umku u kuću Dragomira Živkovića i tu drži sastanke sa komunistima, samo stotinak metara od žandarmerijske stanice. I ne samo to. Iste večeri, u istoj kući, Albanta se sreće sa žandarmima, vodi razgovor sa njima, ubeđuje ih u potrebu odlaska u borbu, iako oni imaju zadatak da tragaju za njim.

Kada je Druga četa ojačala i učvrstila se, Milivoje Manić odlazi na područje obrenovačke Posavine za zamenika komandanta Prvog bataljona Posavsko-partizanskog odreda. U prvoj neprijateljskoj ofanzivi povlače se sa posavskim partizanima do Kadinjače i tu, sa ostalim Posavcima, pruža otpor prodoru Nemaca ka Užicu. Zatim se, iako ranjen, po zadatku dobijenom od Partije, vraća na područje Posavine i postaje politički komesar Posavsko-tamnavskog odreda. Marta 1942. godine, u borbi sa četnicima kod sela Ratara, Albanta je teško ranjen. Ubio se sam da ne bi pao u ruke neprijatelju. Milivoje Manić Albanta proglašen je za narodnog heroja, 27. novembra 1953. godine. Narod Obrenovca i njegovog rodnog mesta Pirota, na uspomenu i u znak zahvalnosti, podigao mu je spomen-biste.
Dragan Marković, student i komunista, bio je po svojim naprednim shvatanjima poznat ne samo na Filozofskom fakultetu u Beogradu, već i u svojoj rodnoj Posavini. Zato je odmah posle napada Nemačke na Sovjetski Savez uhapšen među prvim komunistima u Obrenovcu, međutim, uspeva da pobegne iz zatvora. Kao sekretar Sreskog komiteta Skoja za Obrenovac prisustvuje sastanku komunista Kosmaja i Posavine. Polovinom jula učestvuje u formiranju Prve čete Posavskog odreda, a 26. jula 1941. godine sa Milivojem Manićem Albantom i Radom Tadićem formira Drugu četu Posavskog odreda, u kojoj i ostaje. Dragan je imao uticaja i na svoju porodicu. Zbog naprednih shvatanja i aktivnosti, njegovog brata hapse kao taoca 1941. godine i streljaju ga na Kolubari kod Obrenovca. Njegova sestra Lepa dolazi nešto kasnije za njim u partizane, iako tada nije imala ni punih 15 godina. Dragan je bio borac, puškomitraljezac i rukovodilac. Uvek beskompromisan, nije voleo kukavice. U Beogradskom bataljonu postaje prvi komandir čete, zatim komesar čete i partijski rukovodilac u četi i član partijskog biroa bataljona. Prošao je pet neprijateljskih ofanziva da bi na jurišu na Zvornik, jula 1943. godine, poginuo nadomak Srbije.

Tih dana Dragan i ja smo bili partijski rukovodioci četa. Naša ofanziva razvijala se u pravcu istočne Bosne. Dragan mi je često govorio o prvim danima naše zajedničke borbe u Posavini. Želeo je da se ponovo vratimo u Srbiju i Posavinu. U borbi za Zvornik, u istom jurišu, bićemo obojica izbačeni iz stroja. Dragan je poginuo, a ja sam ranjen i upućen na lečenje u bolnicu.

Jedan od seljaka-komunista koji su se nalazili u stroju pri formiranju Druge čete Posavskog odreda i polaganju zakletve bio je Dobrivoje Čekić Đeda. Iako siromašan seljak i otac petoro dece i pre rata je kao partijski aktivista odgovorno izvršavao sve zadatke. Upoznao sam ga onoga dana kada je došao na Umku da bi mene i moje drugove poveo na zborno mesto formiranja čete. Iz tih prvih dana ostala mi je u sećanju njegova odlučnost i spremnost da se kao komunista i borac bori do konačnog oslobođenja naše zemlje. Kad su Nemci otpočeli prvu ofanzivu na teritoriju Posavine, kada su kuće u Draževcu, njegovom rodnom mestu, gorele, kada su Nemci u Draževcu pobili 128 Draževčana i 13 Konatičana, među kojima žene i decu, Đeda se nije nijednog trenutka kolebao. Nastavio je borbu, iako mu je u Draževcu ostala žena sa petoro male dece. Bio je već u godinama a primerno je i odgovorno obavljao sve zadatke, od kojih mnogi nisu bili nimalo laki. Kada se formirao Drugi bataljon Posavskog partizanskog odreda, zbog ugleda koji je stekao u četi i u Posavini, postavljen je za zamenika komandanta bataljona. Posle ulaska Beogradskog bataljona u sastav Prve proleterske brigade Đeda je obavljao niz dužnosti, od desetara do komandira čete. Sve zadatke je izvršavao savesno i sa podjednakom odgovornošću. Bio je veoma omiljen među borcima naročito među omladincima zbog svog veselog duha i smisla za šalu i u najtežim situacijama. Kraj rata zatekao ga je kao komandira mesta na Umci, gde je dosta učinio za ovaj kraj u prvim danima obnove zemlje. Poštovan, cenjen i društveno-politički aktivan do poslednjeg dana života, umro je 1968. kao major JNA u penziji.

Takvi su bili i Rade Tadić, trgovački pomoćnik, sekretar Sreskog komiteta KPJ za Obrenovac, koji je poginuo kao politički komesar Druge čete Kosmajsko-posavskog odreda 30. jula 1941. godine, i Srećko Petrovič, Josip Vicić, Milija Stanojević Delija, Bogdan Simić, Dragoljub Ranković, Milovan Aleksić, Nikola Mandić i drugi. Svi su oni bili članovi Komunističke partije Jugoslavije i Skoja.

Sa ljudima kao što su bili Milivoje Manić Albanta, Dragan Marković, Rade Tadić, Dobrivoje Čekić i mnogi drugovi u Drugoj četi Posavsko-kosmajskog odreda u prvim danima ustanka jedino je i bilo moguće izvšiti, u tako kratkom roku, tako odgovorne zadatke i od partizanske čete (13 drugova komunista i rodoljuba) stvoriti bataljon od 645 boraca od kojih je zavisila sudbina ustanka na području beogradske Posavine.

Dobrivoje Pesić

IZ USTANIČKIH DANA U OKOLINI BEOGRADA

Nedelja je, 22. juni 1941. godine. Duga, duga ranojutarnja zvonjava budi me iz dubokog sna. Od početka okupacije u mom Baćevcu se svakog jutra u pet časova zvonjavom oglašava prestanak policijskog časa. Ali, ovoga puta zvonjava je neobično duga, a ja sam kasno legao, jer smo do duboko u noć imali borbenu obuku. Obučavao nas je Mihailo Ivanović, napredni zemljoradnik, simpatizer KPJ i rezervni podnarednik bivše ju-

goslovenske vojske. On se, na traženje seoske partijske ćelije, prihvatio da nas, baćevačke omladince, uči poznavanju oružja i veštini ratovanja. Sinoć smo se van sela, na mestu zvanom Talambas, učili kako napada desetina. Ivanović će za ustanka postati član mesnog narodnooslobodilačkog odbora u Baćevcu, a posle i partizan. Uhvatiće ga četnici i streljati u proleće 1944. godine.

U sobu uđe moj otac.

— Sine, čuješ li ova zvona? Ne zvone tako dugo bez razloga. Spremi se odmah i siđi do opštine da vidiš šta je.

Spremim se i trčim do bakalnice mog ujaka Ike. On mi reče da je Radio Beograd objavio da su Nemci napali Rusiju.

Vest se brzo pronela selom. Svi žure ka opštini i crkvi. Tu smo i mi, članovi Partije. Odmah držimo sastanak. Milorada Ćurčiča Miku šaljemo u Obrenovac, u Sreski komitet po direktive. Mi ostali uzimamo zadatak da odmah u Baćevcu i okolini obavestimo sve simpatizere KPJ da je Nemačka napala Sovjetski Savez i da uz njihovu pomoć popišemo ljude koji imaju oružje.

Po podne, na igranci, sveta više nego ikada. To nam je dobrodošlo da se prvi put otkako je počela okupacija javno čuje reć nas komunista. Narodu govore sekretar partijske ćelije u Baćevcu Vladislav Nikolić, čika Vlaja i njegov zamenik Boško Ivković. Govore o potrebi da se organizujemo i pomognemo Sovjetskom Savezu. Tada ja prvi put javno čitam Prvomajski proglas CK KPJ. Dok ga čitam drugi komunisti kliču Sovjetskom Savezu, Komunističkoj partiji Jugoslavije, Crvenoj armiji i uzvikuju: Dole fašistička Nemačka! Narod prihvata naše parole. Tako se igranka u Baćevcu pretvorila u dotle neviđenu političku manifestaciju.

Svi iz Baćevačke partijske organizacije našli smo se u Bagrdanu, na pijaci. Tu nas Mika, koji se vratio iz Obrenovca, upoznaje sa stavom Sreskog komiteta i najavljuje nam novi sastanak komunista. U Bagrdanu srećemo Iliju Trifunovića, sekretara partijske ćelije u Lisoviću. Omladincima iz okoline koje poznajemo dajemo letke da ih rasturaju u narodu.

U četvrtak, 26. juna uveče, u prisustvu Miladina Petrovćia iz Konatica, držimo sastanak partijske ćelije. Obavešteni smo da će se, u subotu, u Obrenovcu održati najavljeni širi sastanak i da na njega treba da pođu bar tri člana naše ćelije. Odlučuje se da pođemo sekretar čika Vlaja, njegov zamenik Boško i ja.

Idemo peške do Male Moštanice, a odatle vozom do Obrenovca. Svraćamo do Milosava Jovanovića Pulajice koga Boško dobro poznaje. Jovanović nas obaveštava da je sastanak zakazan za 10 časova na Obrenovačkom groblju. Cika Vlaja, uz put kaže Bošku i meni da ćemo još sa nekim drugovima čuvati stražu, ostavlja nas u jednom obližnjem šljiviku sa zadatkom da pazimo da ne naiđu žandarmi ili bilo ko nepoželjan, a sam odlazi na sastanak.

U povratku smo u vozu morali ćutati zbog drugih putnika, iako smo i Boško i ja goreli od nestrpljenja da od čika Vlaje saznamo šta je odlučeno na sastanku.

— E, moji drugovi — reče čika Vlaja kad od Moštanice krenusmo put Baćevca — dosta smo pričali i dogovarali se. Sada moramo da se pokažemo na delu. Sastanku su pored nas komunista iz Posavine prisustvovala i dva druga iz višeg partijskog rukovodstva. Odlučeno je da iz svake partijske ćelije pođe po neki drug na partijsko savetovanje, 1. jula na Kosmaju. Tada treba da se formira partizanski odred. Sutra ćemo održati sastanak ćelije i odlučiti ko će od nas poći.

Po podne, 29. juna, održan je sastanak partijske ćelije. Odlučili smo da Boško Ivković, Milorad ćurčić i ja pođemo na ugovoreni sastanak na Kosmaj.

Boško i Mika već su imali pištolje. Ja sam sutradan, od svog oca, dobio jedan »parabelum«.

— Uzmi ga i neka ti je srećan. Vidim ja kuda si ti naumio. Znam dobro da bez borbe nema slobode. Tucite te proklete Nemce koji nas ponovo porobiše. Udrite ih, deco! I mi stari ćemo vam pomoći.

Na zbornom mestu, kod manastira Tresija, u podnožju Kosmaja, tačnije kod izvora Hajdučice, okupili smo se nas trinaestorica. Sedmorica iz obrenovačke Posavine (Bora Đorđević ćirić, Rade Tadić, Dragan Marković, Milivoje Manić, Milorad Jovanović Svileni, Milisav Jovanović Pulajica, Živojin Nikolić Žoja), petorica iz beogradske Posavine (Srećko Petrovič, Miladin Petrovič ćosić, Boško Ivković, Milorad ćurčić Mika i ja, Milivoje Katić Mile) i jedan iz kosmajskog sreza — Ilija Trifunović.

Do 10 časova uveče okupilo nas se četrdeset i dvojica. Sastanak je otvorio Bora Marković i dao reč Filipu Kljajiću Fići. On je prvo govorio o iznenadnom napadu Nemačke na Sovjetski Savez i o početnim uspesima Nemaca, a zatim o tome da je CK KPJ odlučio da se spremamo na ustanak, te da tako i oslobađamo svoju zemlju i pomognemo Sovjetskom Savezu, prvoj zemlji socijalizma, jer je to za komuniste Jugoslavije internacionalistička obaveza. Kada je Fića završio izlaganje bila je već prošla ponoć. Pošto je kod Hajdučke česme bilo veoma mračno, izišli smo na vrh Kosmaja, gde smo produžili savetovanje, jer je trebalo da ga završimo do svanuća. Tu nam je Fića saopštio da je Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju odlučio da se formira Kosmajsko-posavski partizanski odred, sastava dve posavske i dve kosmajske čete.

Za obrenovački kraj formiraće se Prva četa, sa zadatkom da dejstvuje na železničku prugu Obrenovac — Lajkovač, na put Obrenovac — Valjevo i Obrenovac — Šabac i na objekte na Savi od Obrenovca do Šapca.

Za teritoriju istočno od Kolubare formiraće se Druga četa, sa zadatkom da dejstvuje u srezu Umka, da koordinira dejstva sa kosmajskim četama, da dejstvuje na komunikacijama Beograd — Obrenovac i Beograd — Lazarevac do Stepojevca, a na putu Lipovička šuma — Aranđelovac zajedno sa kosmajskim četama, te da kontroliše saobraćaj na Savi od Beograda do Obrenovca. Kosmajske čete imale bi zadatak da kontrolišu područje Kosmaja i dalje, prema Smederevu i Dunavu.

Fića je saopštio da se prema odluci Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju i njegove Vojne komisije

za komandanta odreda postavlja Pera Posavac (Koča Popović), za političkog komesara Bora Marković Seljak, a za zamenika komandanta Rade Jovanović Parcanac. U dogovoru sa sreskim partijskim rukovodstvom u Obrenovcu i Kosmaju Fića je predložio da se u komandama četa za rukovodioce postave: u Prvoj posavskoj četi — za komandira Radenko Ranković, za političkog komesara Dragan Marković, za zamenika komandira Srboljub Srba Josipović; u Drugoj posavskoj četi — za komandira Srećko Petrovič, za političkog komesara Rade Tadić, za zamenika komandira Milivoje Manić Albanta; u Trećoj kosmajskoj četi — za komandira Solomon Anaf Žika, za političkog komesara Diagoslav Draža Marković, za zamenika komandira Ljubomir Ivković Suca; u Četvrtoj kosmajskoj četi — za komandira čedomir Ranković, za političkog komesara Brana Aksentijević, za zamenika komandira Milorad Marković.

Pošto smo se svi složili sa ovim predlogom dogovoreno je da se svi (sem onih koji su kompromitovani) vrate u svoja sela, da se održe sastanci partijskih ćelija, članstvo upozna sa odlukama i da se komunisti, skojevci, simpatizeri i omladina pozovu u čete, te da se počne sa oružanim akcijama.

Nas trojica vratili smo se u Baćevac predveče. Dogovorili smo se da se sutra pre podne nađemo kod sekretara partijske ćelije čika Vlaje. Na sastanku je Boško Ivković izvestio da je formiran partizanski odred i određeno rukovodstvo, da je on određen za kurira odreda, ali da tu dužnost ne može primiti — dok ne sredi letinu! Dogovorili smo se da sutradan čika Vlaja i Boško pođu u Draževac i predlože da ja budem kurir umesto Boška i da vide kada i koliko boraca iz našeg i susednih sela treba da ide u četu. Takođe je odlučeno da se odmah pristupi nabavci oružja i vojne opreme.

Na sastanku ćelije u subotu, 4. jula, čika Vlaja i Boško rekli su da za dva-tri dana treba da pođemo u četu i da do tog vremena prikupimo što više oružja. Komanda čete se složila da ja budem kurir u četi za vezu između delova odreda u Posavini i Kosmaju. Sutra je nedelja. Igranka će biti pod Granicama. Dogovorili smo se da se svi tamo nađemo i da agitujemo, naročito među omladincima. U ponedeljak ćemo pre podne na pijacu u Bagrdanu, a popodne u Božidarevac na seosku slavu i vašar koji se tu uvek održavaju na Ivandan.

Na pijaci u Bagrdanu našli smo se sa Ilijom Trifunovićem i njegovim mlađim bratom Ivanom. Razgovarali smo o odlasku u partizane. O tome smo razgovarali i sa braćom Đačić iz Božidarevca. Ustežu se, nisu se još definitivno odlučili. Na vašaru smo javno čitali letak sa Proglasom CK KPJ o napadu Nemačke na Sovjetski Savez. Boško je jedan letak dao braći Lazić, Obradu i Čedi, da ga pročitaju i daju drugim seljacima. I ja sam jedan letak dao braći Đačić i ponovo pokušavao da ih nagovorim da idemo u partizane. Dvoumili su se. Milovan Đačić mi je poverio da njih trojica braće imaju jedan puškomitraljez i da bi ga — menjali za tri puške.

Osmog jula, uveče, Mika i ja smo u Božidarevcu svoje dve puške zamenili za puškomitraljez, pošto sam se, na Boškovo insistiranje, tako dogovorio sa braćom Đačić. Puškomitraljez smo odneli mojoj kući. Bio je zarđao, a ručica izvlakača bila je nepokretna, šta li će reći Boško kad ga vidi? Uzeh krpu da ga obrišem i malo ulepšam ne bi li se svideo Bošku, kad uđe moj otac Žika. — Ti se, sine, ništa ne plašiš, a znaš da se oružje ne iznosi na videlo! Sakrij to, a ja odoh do Milenije da vidim da li se njen dever Mihailo razume u taj puškomitraljez. Ako se razume prenećemo ga kod njega u radionicu.

Posle pola časa doneo sam puškomitraljez kod Mihaila. Uz pomoć Miće Stanimirovića, pošto smo puškomitraljez dobro natopili petrolejom, nekako smo ga rasklopili, očistili i podmazali.

Boško je zbog puškomitraljeza bio ljut na braću Đačić i na mene, ali se brzo smirio kad mu je Mika rekao da ga on, Boško, neće nositi. Ispod kuće Mihaila Ivanovića održan je 9. jula sastanak članova Partije i najpouzdanijih simpatizera. Na sastanak su pozvani oni od kojih je trebalo da se osnuje još jedna ćelija, ili da se proširi postojeća: braća Mihailović, Dobrivoje i Ljubivoje, Mića Stanimirović, Mihailo Ivanović, Đorđe Gajić, Čedomir Lazić, Roja Gajić i učiteljica Jelena Janković.

Na sastanku je uglavnom bilo reči o tome ko bi od prisutnih trebalo da pođe u partizane i ko je, koliko i kakvog oružja prikupio. Dogovorili smo se da u rad uključimo Jovana Nikolića iz Guncata, starog simpatizera Partije, naprednog zemljoradnika i pesnika. Mihailo Ivanović nam je saopštio da je uz pomoć Dobrivoja Mihailovića nabavio baterijski radio aparat i da su već slušali Moskvu i London, a i Beograd. Posle sastanka slušali smo vesti. Zatim smo Mihailo, Mića i ja isprobali puškomitraljez. Jedva smo uspeli da ispalimo nekoliko metaka. Odlučili smo da ga osposobimo da radi »kao sat«, kako reče Mihailo. Puškomitraljez smo popravljali ceo dan. Pomagali su nam Milenija i moj otac. Predveče ga je Mića isprobao u štali, ispalivši jedan kratak rafal. Zatim sam pošao sa Mićom u Dolove, ispod kuća Lazića, prema selu Guncatima, gde je Mića ispalio nekoliko kratkih i jedan duži rafal. Posle njega i ja sam, prvi put u životu, opalio metak iz puškomitraljeza.

Oko 10 časova pre podne, 11. jula, od Meljaka je u selo upalo pedesetak gestapovaca, žandarma, i agenata Specijalne policije. Opštinskog delovođu Iliju Vlajkovića zatvorili su u kancelariju opštinske zgrade, a zatim su poslali pandura po popa Miroljuba Živkovića. Bili su obavešteni da su ova dvojica komunisti, odnosno da održavaju veze sa komunistima. Veći broj ljudi, naročito mlađih, pobegao je iz sela. Neki i sa oružjem. Ja sam se sa Mićom Stanimirovićem i Mihailom i Čedom Lazićem sklonio u žito i kukuruz ispod Ivanovića kuća. Mihailo je predložio da se prebacimo u Lipovičku šumu i sačekamo Nemce u zasedi. Ja sam otišao kod opštinske zgrade da izvidim šta rade Nemci i kojim će pravcem natrag, a Mića je pošao da pronađe ostale drugove. Obojica smo se vratili neobavljena posla. Mića je jedva pronašao Boška i još neke seljake, ali gotovo sve bez oružja. Nije uspeo ni da ih ubedi da treba napasti Nemce. Ostali smo u polju dok Nemci nisu otišli. Ovaj dolazak Nemaca pokazao je koliko smo spremni za ustanak, ali smo saznali donekle i to ko šta i koliko ima od oružja. Uveče smo

održali kraći partijski sastanak. Odlučili smo da Mika, Radiša i ja pođemo sutra na vašar u Obrenovac i da tamo pronađemo nekoga od drugova i vidimo kada treba da pođemo u četu.

Partijska ćelija je 13. jula opet bila na okupu. Boško nam je saopštio da su dan ranije kod njega bili Fića i Bora i da su mu rekli da je u noći 11/12. jula izvršena diverzija na železnički vijadukt kod Ralje, ali da vijadukt nije srušen, jer je eksploziv bio vlažan, a i bilo ga je malo. Pošto im je ostalo eksploziva, njih dvojica su odlučili da se u noći 13/14. jula sruši drumski i železnički most na Kolubari kod Obrenovca. Mika, Radiša i ja insistirali smo da neko od nas treba što pre da ode u Draževac i primi direktive za rad i da nam se saopšti kada već jednom treba da se krene u četu. Odlučeno je da u Draževac idem ja, kao kurir za vezu između Posavine i Kosmaja.

U Draževcu sam 14. jula doznao da su prošle noći Fića i Bora sa borcima Prve posavske čete minirali dva mosta na Kolubari kod Obrenovca, jedan drumski i jedan železnički. Mostovi su samo oštećeni. Opet je otkazao eksploziv. Tako mi rekoše Srećko Petrovič, komandir, Rade Tadić komesar Druge čete i Dobrivoje Čekić koji su bili u toj akciji. Rekoše mi i to da najkasnije za pet dana više komunista i simpatizera treba da dođu u četu. Posle povratka u Baćevac upoznao sam o tome drugove. Odlučili smo da svaki od nas nađe po jednog simpatizera i da na sastanku, 16. jula, u osam časova uveče u Boškovoj kući, odredimo one koji će ići u četu.

Rano, 16. jula stigao je iz Konatica Miladin Petrovič i Bošku, Radiši i meni ispričao da su Nemci posle diverzije Prve posavske čete streljali deset ranije uhapšenih rodoljuba. (Streljani su: Milorad Radovanović, Dragoljub Pantelić, Ivan Rašić, Milijan Rašić, Živko Stublinović, Bogoljub Marković, Bogoljub Andrić, Aleksandar Trajković, Bogoljub Marić i jedan Rus, izbeglica.)

Miladin je očigledno bio uplašen. Boško ga upita:

— Miladine, kaži nam pošteno da li se plašiš?

— Pravo da vam kažem, drugovi, pomalo se pribojr.vam. Otkako nas Nemci porobiše neki strah uđe u mene. Nemam više poverenja u sebe.

— Bogami, ti si se uzortirao. Jedini je spas za iebe da odmah pođeš u četu i da se tamo kališ. Ako ostaneš u selu načisto ćeš propasti. Zato pušku u ruke, pa u partizane, kao i mi. To će ti vratiti poverenje u samog sebe — odgovori mu Radiša.

Radiša i ja odosmo kući, a Miladin osta kod Boška. 1 Boško je postao ćutljiv i neraspoložen. Neki ga je crv nagrizao još od savetovanja komunista na Kosmaju.

Sledeći sastanak partijske ćelije održan je 18. jula. Prisustvovao je i Miladin Petrovič. Opet je bilo reči o odlasku u četu. Niko od nas nije izvršio zadatak — naći po jednog simpatizera ili omladinca koji će poći u četu. Razgovarali smo sa omladincima sa kojima smo politički radili. Svi su obećavali da će poći — kad porade žito. Odlučeno je da Boško i ja sutradan rano odemo u Obrenovac kod Milosava Jovanovića Pulajice i preko njega uspostavimo vezu sa štabom odreda. Ni na ovom sastanku nije odlučeno kada će i ko ići u četu.

Saznao sam da je Mika otišao u bolnicu u Beograd. Ima upalu sinusa.

U Obrenovac smo stigli rano ujutro čezama. Nismo našli Pulajicu, te nas njegov brat odvede u Grabovac kod Milutina Filimonovića, a ovaj u Milutinovića zabran, u logor Prve čete. Bilo ih je tridesetak, a među njima i dve drugarice. Nismo našli komandanta i komesara odreda. Otišli su u Draževac u Drugu četu. Među drugovima iz Prve čete prepoznao sam Albantu, Pulajicu, Svilenog, Dragana Markovića i Žoju Nikolića. Milutin nam pokaza i Milutina Markovića i Milosava Bojića i drugarice Nadu Marković, Borinu ženu i Daru, ženu Radeta Radića. Pitali su nas kako to da Druga četa još nije počela akcije i zašto Boško i ja nismo u četi. Odgovorili smo da nas još nisu pozvali u četu, a i da smo i mi prilično pasivni. Dok smo razgovarali većina boraca je čistila oružje i pevala revolucionarne pesme. Tada sam prvi put čuo pesmu »Lanci nam se kuju kleti«.

Po podne smo se vratili u Grabovac. Milutin nam dade 20 bombi i neke letke. Složili smo ih u sanduk pod sedištem čeza. Bošku baš ne beše pravo što smo dobili te bombe i letke. Kad smo izašli na drum poče da psuje i Milutina i partizane i bombe i koga sve ne. Kod propusta na drumu blizu mosta na Kolubari Boško zaustavi konja, dade mi dizgine u ruke i reče:

— Muči me stomak, odoh ja dole u vrbak, a ti produži polako, stići ću te ja do mosta.

Boško se sjuri prema vrbaku, a ja produžih ka mostu. Kad prišao mostu odjednom mi sve postade jasno! Na mostu su stajala dva stražara sa svake strane po jedan. Da okrenem čeze nisam mogao, jer bi stražar mogao pripucati. Da skočim i da bežim bilo bi još gore. Reših da produžim, pa kud puklo da puklo. Stražari me samo pogledaše i pustiše da prođem. Iako mi je srce kucalo kao u zeca, okrenuh se da vidim šta je sa Boškom. Kad vide da sam bez po muke prešao most on požuri za mnom. Mahnu mi da stanem. Mahnuh i ja njemu i poterah konja u kas. Kad sam stigao do raskrsnice puta za Mislođin Boško je tek prelazio most. Zaostao je oko pola kilometra. Gledam ga kako stoji i sa šakama na ustima viče da stanem. Ali ja ošinuh konja još jače. Koje u galopu, koje u kasu stigoh do baričke crkve, na putu za Malu Moštanicu. Tu u hladovini zaustavih konja, ispregoh iz čeza, dadoh mu malo sena i legoh na travu.

Boško je stigao. Psovao mi je sve na svetu. Ja samo ćutim i smejuljim se. Kada se malo smirio, rekoh mu:

— Dobro, bre, Boško, misliš li ti da ja ne znam zašto si sišao pred mostom? Ozbiljno mi sada reci, dokle ćeš da budeš kukavica?

Nije očekivao ovo pitanje. Zgrabio je šešir sa zemlje, koji beše bacio u onoj ljutini, nasmejao se, zagrlio me i rekao:

— Čini mi se da ti ne razumeš ovu našu revoluciju. Zamisli da smo obojica ostali u čezama, a stražar nas zaustavio, pretresao i našao onu »gvožđuriju«. Šta bi bilo sa nama. Obojicu bi nas uhvatili, mučili i na kraju streljali. I sad ti meni reci: da li je u interesu i naše i svetske revolucije da obojica poginemo? Sigurno ćeš reći — nije. Pa dabome da nije. Bolje je da bar jedan ostane živ i da diže revoluciju.

— Dobro, Boško, ako neko treba da ostane živ i da vodi, kako ti reče, svetsku revoluciju, što ti

mene ne ostavi u vrbaku. Ja sam mlađi, ti si se već naživeo?

— Uh, uh, zar sam ja tako star da ne treba da živim! I da znaš, ja sam iskusniji i kao takav potrebniji revoluciji. Tako ti je to moj druže!

Kad smo stigli u Meljak Boško me upita da li se još ljutim i kad mu rekoh da se ne ljutim on mi odgovori:

— Znaš, mnogo sam ti ja propatio u životu. Samo u poslednje vreme koliko sam se napatio. Od formiranja odreda na Kosmaju nikako da se odmorim. Ko sve ne navraća kod mene i ne traži te ovo te ono. Daj, vodi me na Kosmaj, te vodi me u Beograd, te ovamo te onamo. Daj da se prenoći, daj da se pojede. A niko ne pita da li ti Boško možeš i imaš. Samo naređuju i traže ...

Uveče, 25. jula, na inicijativu Bore Markovića, koji je došao iz Draževca sa komandom Druge čete, održan je skup u voćnjaku ispod kuće Boška Ivkovića. Bilo nas je dvadesetak, svi sa oružjem. Govorio je Bora prvo o političkoj situaciji, a onda o ustanku. Pozvao nas je da odmah, čim nam jave, pođemo u partizane. Skup je završen kasno u noć.

Iz Konatica sam 28. jula doneo pismo za čika Vlaju u kome nas je Bora obaveštavao da sutra uveče, 29. jula, dođemo u Baljevac, u nedovršenu zgradu osnovne škole, gde će se formirati Druga četa. Dogovorili smo se da se sutra popodne nađemo kod Milenije Ivanović, gde će se konačno odlučiti ko će poći u partizane.

Odlučili smo da u četu pođemo od članova Partije Boško Ivković, Radiša Ivanović i ja, a od simpatizera Milutin Mića Stanimirović, Čedomir Ćedp Lazić i Mihailo Ivanović. Posle nekoliko dana, im srede letinu, poćiće i članovi Partije Ljuba Stevanović Kocin i Mika ćurčić, koji se vratio iz bolnice. Čika Vlaja ostaje u selu da organizuje partijski rad. Milorad Brkić Icin, kandidat za člana Partije, poćiće u četu čim sa ocem sredi letinu.

Trebalo je da krenemo u 10 časova uveče. Poneo sam puškomitraljez sa dva okvira i 200 metaka, dve bombe i pištolj. Vođa puta je Boško. Predložio sam da krenemo pre mraka, te da u Baljevac stignemo pre nevremena koje je nailazilo. Niko me nije slušao, jer sam bio najmlađi. Krenusmo. Ubrzo poče oluja sa kišom. Začas smo bili potpuno mokri. Onda smo zalutali. Bila je već ponoć kada smo izbili na put Beograd — Lazarevac. Trebalo je da budemo već u Baljevcu, a mi smo bili tek na pola puta. Pogađali smo se sa Boškom i Mihailom da li da produžimo put, ili da se vratimo. Prevladalo je Boškovo i Mihailovo mišljenje.

Već je svanulo kada sam se, preko bašte, uvukao u dvorište. Bio sam umoran i sav mokar. Kaput mi je bio blatnjav do pojasa, a puškomitraljez mi je nažuljao ramena. Skinuh ga sa ramena i bacih pod koš, gde je bilo suvo. Bilo mi je došlo da zaplačem što sam poslušao Boška i Mihaila. Reših da isto veče odem kod čika Vlaje i sve mu ispričam. Ali, Boško me je preduhitrio. Videvši šta smo uradili, čika Vlaja odmah pođe u Draževac da nas nekako opravda.

Jasno mi je zašto mi komunisti iz Baćevca nismo otišli na vreme u pratizane. Uzrok je kolebljivo držanje Boška Ivkovića koje se, izgleda, prenelo i na čika Vlaju. Bar se meni tako činilo.

Na sledečem sastanku partijske ćelije, kojim je rukovodio Boško, pokušao je da objasni zašto smo se vratili, ali ono što je govorio nije bilo istina. Ljut, upadoh mu u reč i rekoh da se ne slažem sa njim, da smo pogrešili što smo se vratili i da je to velika sramota za nas. Svi su me slušali bez reči. Kad sam završio podržali su me Radiša Jovanović Munja, Mika, Ljuba i Mića Stanimirović. I oni su napali Boška, koga su podržavali samo Mihailo i Čeda. Došlo je i do oštrih reči. Da nije bilo učiteljice Jelene, ko zna kako bi se ta naša svađa završila. Razišli smo se ne rešivši ništa. Čekali smo sekretara. Odlučio sam da s njim razgovaram. Hoću u četu.

Najzad odlazim u četu. Od kuće sam krenuo 3. avgusta oko 10 časova. Na putu za četu, u Lipovači, sreo sam Nikolu Mandića i Milovana Aleksića, obojicu iz Konatica, koje sam odranije poznavao. Produžili smo zajedno. Kad smo stigli u logor čete bila je već prošla ponoć. Brzo smo pospali. U svitanje mi priđoše komandir čete Boško Marković i vršilac dužnosti političkog komesara Dobrivoje Pešić. Komandir me upita:

— Dobro, druže, da nam sada kažeš zašto si došao u partizane?

Iznenadilo me je ovo pitanje. Taman htedoh da mu kažem da me je poslala Komunistička partija, kad mu Dobrivoje Pešić reče da ne treba ništa da objašnjavam jer me on poznaje.

Kad se četa postrojila komandir izvrši prozivku. U stroju nas je bilo sedamnaestoro. Komandir reče da je četa noćas dobila novog borca, izgovori moje ime i pozva me da izađem pred stroj i da položim zakletvu. I kad komandir komandova »mirno« komesar odmerenim glasom poče da izgovara reči zakletva. Čika Vlaja, njegova kći Mica, sin Dragan i njihov komšija Čikara, koji tog trenutka doneše doručak za četu, spustiše kante sa mlekom, skinuše kape i stadoše i oni mirno.

— Ja, Milivoje Katić, sin srpskog naroda, zaklinjem se svojom čašću i čašću svoga naroda da stupam u partizanski odred sa čvrstom odlukom da se borim protiv fašističkih okupatora i izdajnika srpskog naroda ...

Ni danas ne znam zašto su svi izgovarali reči zakletve kada sam je polagao samo ja. Možda zbog toga što im je taj čin tako izgledao svečaniji. Posle doručka održan je sastanak komunista u četi. Od nas sedamnaestorice boraca petorica nisu bili članovi Partije. Dobrivoje Pešić je govorio o zadacima čete, o budućim akcijama, o oportunizmu koji se pojavio u partijskim ćelijama u Baćevcu, Konatioama, Leskovcu, pa i u Draževcu. Naročito je podvukao da je direktiva višeg partijskog rukovodstva da oportunizam treba shvatiti kao izdaju i da oportuniste među komunistima treba isključivati iz Partije, pa ako treba i streljati.

Posle partijskog sastanka pošli smo u zasedu na drumu Beograd — Lazarevac. U zasedi je bilo nas osam partizana sa dva puškomitraljeza. Cilj zasede bio je da se unište nemačka vozila koja budu naišla drumom. Kada smo već izgubili svaku nadu da će Nemci naići, odjednom se od Mlaka začu zvuk motora. Sa desnog krila zasede odjeknu nekoliko pucnjeva i rafal. Kamion priđe

na desetak metara, pa pritisnuh i ja obarač. Ali, Nemac dade gas i ubrzo nam se izgubi iz vida put Stepojevca. Bila je to prva akcija Druge čete. Po podne smo formirali patrolu od desetak partizana i krenuli u selo. U opštini smo zatekli delovođu i pisara. Zaplenili smo pečate i naređenja sreskog načelnika koja su se odnosila na potere i preduzimanje mera protiv partizana. Spalili smo spiskove vojnih i poreskih obveznika, oduzeli nepopunjene radničke knjižice i nekoliko propusnica za slobodno kretanje koje su potpisali nadležni nemački službenici i sreski načelnici. U opštinskoj kasi našli smo i nešto novaca.

Ispred opštine se skupio veliki broj ljudi. Svi su želeli da nas vide. Okupljenima je govorio Dobrivoje Pešić. Rekao im je da je Komunistička partija pozvala narod u borbu protiv okupatora i njihovih pomagača., da se svuda osnivaju partizanski odredi i da se pozivaju sve patriote da stupe u borbu. Stara vlast, koja je i ranije radila protiv interesa naroda, a sada se stavila u službu okupatora, mora biti srušena. Članovima opštinske uprave je rečeno da im se zabranjuje rad, jer se ukida stara vlast i uspostavlja nova, narodna vlast koja će raditi za narod i odgovarati narodu. Od naroda se ne sme ništa uzimati niti davati okupatoru. Porez se neće plaćati. Sa opštinske zgrade poskidali smo sve plakate, naredbe i saopštenja koje su izdali okupatori i kvislinška vlast. Zatim smo otišli do Ilije Petroviča, na čijem je gumnu radila višalica, obustavili rad i od popisivača uzeli spiskove. Rekli smo mu da više ne sme voditi spiskove iz kojih bi se videlo koliko je ovršeno žita, a da se za ujam sme uzimati samo onoliko koliko iznose troškovi održavanja vršalice. Isto smo učinili i u kući Pante Stojkovića. Ljudi su bili raspoloženi za borbu protiv okupatora i želeli su da nam pomognu. Videlo se da su mnogi bili zadovoljni što smo ograničili rad seoskih gazda. Posle zbora seljaci su nas pozvali da svi zajedno večeramo. Dok smo večerali neki seljaci su nam doneli dve puške i nešto municije. Petoga avgusta postrojili smo se na putu za Veliki Borak ispred kuće čika Vlaje. Svi njegovi ukućani i susedi izašli su sa njim da nas isprate. Njegova kći Mica rekla mi je da će uskoro u partizane i da će gledati da povede i Olgu Milivojević. Iz Baćevca smo krenuli put Šiljakovca. Smestili smo se u kolibu Stevana Jeremića u šumi Jelenak.

Pred veče se vratio Milovan Aleksić iz štaba odreda koji se nalazio u selu Kaleniću. Sa njim su došli Ivan Vondraček Vanjka, Dušan Sijan, Miloš Mićašević, Isak Alfandari i Steva Sublinčević. Milovan je doneo naređenje štaba odreda da se Ivan Vondraček postavlja za komesara Druge čete.

U Baćevcu je formiran odbor za ishranu i pomoć partizanima. U odbor su ušli: Mića Stanimirović, Mihailo Ivanović, Boško Ivković i braća Mihailović, Dobrivoje i Ljubivoje. Boško je određen za predsednika odbora. To je sada naša nova vlast. Prva u ovom kraju.

Jedna patrola sa komandirom na čelu izašla je na drum Beograd — Stepojevac, na Progon. Pošao sam i ja. Minirali smo jedan stub dalekovoda Vreoci — Beograd. Ja sam isprobao svoj puškomitraljez, jer smo u selu Boždarevcu dobili sanduk nove municije. Radio je kao sat...

Ispričao sam, na samom početku, sudbinu Mihaila Ivanovića koji je nas baćevačke omladince prvi učio ratnoj veštini. Red je da se (ukoliko to nije rečeno na drugim mestima u ovoj knjizi) kaže i sudbina onih mojih zemljaka i saboraca koje ovde pominjem. Ogromna većina njih je ne samo prvih dana ustanka nego i kasnije učestvovala u narodnooslobodilačkoj borbi, u kojoj su mnogi i svoje živote položili.

Milorad ćurčić poginuo je juna 1943. u Velikom Borku kao član Sreskog povereništva KPJ za Posavinu i Vračar. Vladislav Nikolić poginuo je u Sandžaku marta 1942. godine, kao borac Beogradskog bataljona. Radovan Jovanović poginuo je 25. septembra 1941. godine na Kosmaju, kao zamenik komandanta Kosmajskog odreda. Proglašen je za narodnog heroja. Rade Tadić poginuo je kao politički komesar Druge posavske čete 29. jula 1941. godine. Čedomira Rankovića uhvatili su i krajem 1941. godine streljali na Banjici. Milorad Marković takođe je streljan na Banjici 1942. godine. Na Banjici je streljan 1943. godine i Milorad Ivković. Radiša Jovanović poginuo je na partijskom zadatku kod Sremčice 1944. godine. Obrada Lazića streljali su na Banjici 1943. godine. Živojin Žika ICatić poginuo je u borbi protiv Nemaca 17. novembra 1943. godine. Mileniju Ivanović zaklali su četnici 28. decembra 1943. godine. Mića Stanimirović poginuo je kao borac Beogradskog bataljona 22. decembra 1941. godine u Sjenici. Čedomira Lazića streljali su četnici marta 1944. godine. Učiteljicu Jelenu Janković, zajedno sa mužem, streljali su na Umci 1943. godine. Milutina Filimonovića streljali su na Banjici 1942. godine. Živojin Nikolić Žoja poginuo je kao zamenik komandira čete u Beogradskom bataljonu januara 1942. godine u istočnoj Bosni. Daru Tadić streljali su četnici 1941. godine. Nikolu Mandića streljali su rta Banjici 1942. godine. Istu je sudbinu imao i Milovan Aleksić. Milica Nikolić poginula je kao bolničarka na Zlatiboru u decembru 1941. godine. Olgu Milivojević streljali su na Banjici svega desetak dana pre oslobođenja Beograda. Na Sjenici su poginuli i Miloš Mićašević Isak Alfandari i Stevan Sublinčević ...

Milivoje Katić

NEKA ZBIVANJA IZ PRVIH DANA USTANKA U POSAVINI

Mrki oblaci su pali na zemlju. Pomrčina je kao u tunelu. Munje u oblacima kao zmije palacaju i tešku pomrčinu cijepaju. I gromovi trešte. Zemlja kao u groznici podrhtava. Kiša kao iz kabla lije. Lepljivo blato do koljena lazi. I teško se korača.

U nedovršenoj školskoj zgradi, u selu Baljevcu, 27/28 jula, mokri i kaljavi, po golom podu ljudi su polijegali. Noć je začas u grobnu tišinu utonula. Ljudi su kao zaklani zahrkali. A nešto prije zore nebo se stišalo. I kiša je stala. Kad su ljudi poustajali, postrojili su se — svečano.

— Drugovi, vi ste se sada zakleli na vernost i odanost svom narodu — na borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika, do konačnog oslobođe-

nja naše porobljene domovine. Budite hrabri i valjani borci — nemojte da okaljate slavne tradicije naših predaka. Neka vam je srećno, drugovi!

U prisustvu komandanta Kosmajsko-posavskog partizanskog odreda Koče Popovića, člana PK KPJ za Srbiju i političkog komesara odreda Bore Markovića, sekretara OK KPJ za okrug Beograd zakletvu je izvršio Filip Fića Kljajić, član PK KPJ za Srbiju. Polaganju zakletve prisustvovalo je i položilo je četrnaest boraca, od kojih su dvanaest članovi Komunističke partije: Srećko Petrovič komandir čete, Rade Tadić sekretar Sreskog komiteta KPJ za Obrenovac, politički komesar čete, Milivoje Manić Albanta član SK KPJ Obrenovac, zamjenik komandira čete, Dragan Marković član SK KPJ Obrenovac. Zatim, iz sela Draževca — Radivoje Jerinić zidarski radnik, Bogdan Simić krojački radnik, Dobrivoje Čekić zemljoradnik i Dragoljub Ranković limarski radnik. Iz Umke — Milija Stanojlović kožarski radnik i Josip Vicić tekstilni radnik. Iz sela Pećana Dobrivoje Pešić metalski radnik. Iz Zabrežja Ivan Bogdanović radnik. I dva skojevca, zemljoradnici iz sela Poljana — Milovan Aleksić i Nikola Mandić.

U grudima boraca srce je kao jarčić u košari zaigralo — čudno, kao da se u njih neka zebnja ušunjala. I kao da neka hladnoća u grudima tinja. I kao žeravica u duši plamti. A onda je kolona zakoračila — u rat. Polako. Tiho.

*

Kod opštinske zgrade u selu Baćevcu plamen je buknuo. Opštinska arhiva na memlu je zavonjala — spiskovi vojnih obveznika su planuli. I njemačka okupaciona vlast nema više uvida u mobilizaciju radne snage za Njemačku. I poreske knjige u vatri su nestale. Djeca su oko buktinje skakutala — veselo. I ljudi su se sjatili. Neki su se smješkali — zadovoljno. A neki su ćutali — zabrinuto.

— Od danas, četvrtog avgusta, zabranjuje se svaki rad opštinskoj upravi u selu Baćevcu. I u drugim selima biće likvidirane opštinske uprave. Svako služenje okupatoru i domaćim izdajnicima biće najstrožije kažnjavano. Sramota je da naš narod služi okupatoru. To je izdaja naših slavnih tradicija. A služenjem okupatoru podržavamo sopstveno ropstvo.

Na žalbu seljaka da vlasnici vršalica i mlinova za mljevenje žita veliki ujam uzimaju, naređeno je da se do svršetka rata samo toliko ujma uzima koliko da se troškovi oko održavanja ovih mašina pokriju. I trgovcima je naređeno da zarada pokrije samo troškove nabavke robe, i ništa više.

— Sve navedene mere biće u svim selima na teritoriji naše čete sprovedene.

Onda je politički komesar Čete prisutnim seljacima rekao da je Komunistička partija Jugoslavije podigla ustanak, da su članovi Partije već uzeli puške u ruke da naš narod brane od očitog uništenja koje mu okupator sprema.

— Komunistička partija Jugoslavije poziva sve rodoljube da se pridruže našim ustaničkim četama u borbi za slobodu Domovine.

*

— Drugovi i drugarice Baćevčani, kao što znate, mi smo na ovoj teritoriji staru vlast — žandarmerijske stanice i opštinske uprave likvidirali. No bez neke se vlasti ipak ne može — neko mora da održava red i da sporove među ljudima rešava. Zato mi sada treba da formiramo novu, narodnu vlast u čitavom srezu, na čitavoj teritoriji naše Čete. Ona će se sada zvati: Odbori narodnooslobodilačkog fronta.[1] Vi ćete danas, ovde u Baćevcu, bez žandarma i policije, sebi takav odbor da izaberete. U njega treba da birate najbolje ljude u selu — ljude odane borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika, odane borbi za slobodu naše Domovine. Oni će na sebe preuzeti sve poslove reda i poretka u selu, kao i sve obaveze prema našoj vojsci — partizanima. Isto tako kao i mi partizani članovi Odbora podležu svim principima naše borbe za slobodu naših naroda. I oni su, isto kao i mi partizani, u neku ruku narodna vojska.

Na ovom zboru petog avgusta, koji je vodio politički komesar čete, izabran je odbor od pet članova: Boško Ivković, Milutin Stanimirović, Ljubivoje Mihailović, Dobrivoje Mihailović i Mihailo Ivanović, zemljoradnici iz sela Baćevca. Članovi Odbora su pred Komandom čete položili zakletvu da će se pridržavati svih uputstava koje je propisao štab Posavskog odreda, da će vjerno služiti svom narodu i maksimalno podržavati narodnu vojsku — partizane u borbi za slobodu.

— Neka vam je srećno, drugovi odbornici. I vama seljanima sela Baćevca neka je srečna ova naša nova vlast — prvi narodni odbor na teritoriji sreza Umka, na teritoriji naše Beogradske čete, koji ste vi sami, narod Baćevca izabrali. Ujedno da napomenem, vi ste dužni sva naređenja ovog Odbora bez pogovora izvršavati. Odbor je obavezan da svaki važniji problem u selu sa vama zajedno razmotri i donese potrebnu odluku. Odbor je dužan i da sve sporove u selu pravedno rešava i odluke u život provodi. Ako Odbor ne bude radio kako treba i kako naša narodnooslobodilačka borba zahteva, vi imate pravo, čak i obavezu, da takav Odbor smenite i druge ljude u Odbor da izaberete.

*

Noć tek što je prve zvijezde po plavoj poljani prosula. A tu, pored kolskog puta Beograd — Stepojevac, u malom gaju, u rejonu Progon, 6. avgusta ubusijali su se osam boraca Beogradske čete. Rukama su čvrsto puške prigrlili. Puškomitraljez se kao hajduk narogušio. Ujednom je podalje, motor zatandrkao. I sve bliže, bliže. I sve glasnije. Grmljavina motora dolinom se razliježe — sve jače. Mišići boraca u zasjedi trepere. Grudi podrhtavaju. Ispod košulja, kao mravi, jeza promiče. I dah je ljudima u grudi stao. I... bram, bram, bram — puške su ciknule. Puškomitraljez je zarežao — krrrr. Onda, kao sabljom odsječeno, sve se utišalo. A njemački vojnik se kao klada na putu sprućio — nepomično. I ka-

[1] Nešto kasnije ovaj naziv za odbore promijenjen je u naziv: narodnooslobodilački odbori.

mion se u jarak preturio. Onda su borci iz busije iskočili.

— Nemac, bog te tvoj! Ahaaaaa! Neka, neka... — Budala — naleteo na metak. Makar nešto je u glavi morao imati, a on baš ništa sem golo sranje. I tako je došao da našim putevima jurca. I da našu zemlju pljačka. E, tako mu i treba!

Eto, i ovim jednim njemačkim vojnikom, i jednim kamionom srušen je mit o nesalomljivoj snazi njemačke motorizacije i o nepobjedivosti vojnika fašističke Njemačke.

*

Neposredno ispod šumovitog i strmog brda rijeka Sava se valja — umorno, nečujno, i kolski put Beograd — Obrenovac, sa njom zajedno kroz rejon Duboko krivuda. A iznad Dubokog na brijegu, kao djeca kad se skrivalice igraju, 19. avgusta zabusijao se vod od 43 borca Beogradske čete. Kad su motori po džombastom putu zatandrkali, borcima je nešto u grudima štrecnulo. I kao vuci uši su načuljili. I oči izbuljili. Ujednom je njihov mitraljez zakrčao — krrrr, krrrrrr. Puške su zakvocale. I motori su stali. Njemački vojnici su kao izbezumljeni iz kamiona poskakali. Borba se razigrala — puške ciče, mitraljezi kao psi reže. I začas se sve utišalo. Na putu su dva njemačka kamiona i jedan putnički automobil ostali. Iz Umke je naredni dan četa obaviještena da su Njemci iz ovog sukoba sedam svojih mrtvih vojnika u Umku dovezli.

— Neka, neka! — Zagorčiće njima Srbija!

*

Dvanaestog septembra ujutro, između 10 i 11 sati, iznenada je kod sela Meljaka zatreštalo. Puške su zaćofkale, mitraljezi jetko zarežali.

Neki seljaci u Meljaku krili su oružje, municiju i vojničku opremu zaostalu od bivše jugoslovenske vojske i nijesu je dobrovoljno predali Četi, pa je jedna desetina našeg Prvog voda vršila pretres po kućama. Baš u tom času, kolskim putem od Beograda, stigao je u Meljak Valjevski odred Nedićeve kvislinške vojske u jačini oko 120 vojnika, pod komandom potpukovnika bivše jugoslovenske vojske Vladimira Cvijanovića. Zadatak Odreda bio je »da pročisti Posavinu od partizana i da uspostavi staru vlast žandarma i policije«. Naša desetina dočekala je Nedićev odred oštrom puščanom i mitraljeskom vatrom. I mi smo iz Baćevca brzo istrčali. Borba se razigrala. Iz sela Vranića dotrčao je i Drugi vod naše čete. Sa njim je došao i čiča Janko Petrovič,[2] borac prvog svjetskog rata. Skoro je preuzeo komandu nad vodom — raspoređuje borce i požuruje ih da što prije zaposjednu pogodan položaj, čiča Janko je njihovo kretanje uporedio ružno, sa udovicom koja se nudi. I pri tome ih je tako žestoko opsovao da to nikako nije zgodno na papir staviti.

— Ne tako, čiča Janko, čovječe! Hajdete vi sa mnom. Pustite vi njih njihovim starješinama. A najbolje je da vi kući idete, čiča Janko, previše godina imate za ratovanje. Nijeste vi više za rat — ratovanje je teško zanimanje.

— Ne, ne — neću ja kući! Hoću i ja da se za slobodu borim — neću svoje stare da izneverim. A ni sebe neću da izneverim. Borio sam se i u prošlom ratu, pa ću i u ovom.

U Meljaku borba nije dugo trajala, ali je oštra bila. Nedićevci su već oko 12 sati prema Beogradu odmaglili. Sobom su odveli 15 seljaka iz Meljaka. Komandant nedićevskog odreda podnio je izvještaj predsjedniku kvislinške vlade u Beogradu da je zarobio 15 partizana. Nedićevci su sobom odnijeli i svog ranjenog vojnika, a kod nas su u ropstvu ostavili tri podnarednika. Nebudnošću naše straže jedan je zarobljenik pobjegao, a ostalu dvojicu naš je sud na zasluženu kaznu osudio. Naš vod je imao samo jednog ranjenog borca. O ramenima Sulejmana Islamovića Muje vise dva puškomitraljeza »Zbrojovka« koje je naš vod od Nedićevog odreda zaplijenio.

— Bravo Mujo! Tako momci, vidiš!

— Jesi li video, druže komandire, kako su kidnuli? E, rđe izdajničke! Neka se junačine Nemcima i »ocu Srbije« u Beogradu pohvale kako su prošli. A za ove dve »Zbrojovke« zahvalićemo im se mi kad se ponovo sretnemo.

Četa je u noći između 13. i 14. septembra zagazila — polako. Drugi vod je iz sela Draževca pokret izvršio da sa Mislođinskog brda Obrenovac sa istočne strane blokira. Treći vod je iz Šiljakovca zaposio Uljmanski Vis sa ciljem obezbjeđenja blokade Obrenovca prema Beogradu. Prvi vod je iz Vranića preko Jasenovačke kose stigao do sela Bariča. Budacima i čekićima udario je po željezničkim tračnicama. One su zaškripale — tvrdo. I zakrckale. Od tunela kod Male Moštanice do blizu Bariča začas su tračnice sa nasipa nestale. Onda je noćna tmina počela da blijedi. Zora u selo polako pliva. Sa istoka je rumena buktinja planula. Po povratku sa brda iznad Dubokog, gdje sam sa kurirom Milivojem Katićem zasjedu postavio, stao sam na pet-šest koraka ispred seoske kafanice na kraju Bariča. Kao hajduk oružjem sam do zuba okićen. A žandarmi sa vrata kafanice u mene bulje — iznenađeno.

— Ko si ti?

I žaca je puškom škljocnuo.

Kažu kad zmija očima na čovjeka zasvrdli, u duši mu se smuti. I oči mu se uzvrpolje. I srce mu zakvoca. Tvrdim, i kad cijev od puške u čovjeka izbulji, nije ugodno — daha čovjeku ponestane. Može i da se izbezumi. Onda mnogi ruke lako podignu. A ja eto ćutim — ćutim kao Švejk. I neugodne su me misli pritegle. »Ko je to, majko moja? Da nijesu nedićevci koje smo prekjuče iz Meljaka najurili? Ili...« Pomisao mi je pala na bombu koja mi o pojasu visi. I na pušku o ramenu. I na pištolj o pojasu. »Ne, ne — ničega toga ne smijem da se dohvatim. Žaci je put do pucanja mnogo kraći — oroz je već otkačio«. U tom magnovenju sjetio sam se bombice u džepu od pantalona. I ruku sam u džep zagnjurio — polako, skriveno. Kad sam bombu rukom napipao srce mi je jače zaigralo. »Nju ću! Treba ih do aktiviranja bombe zavarati i zadržati od pucnja.«

— Ko to lupa tamo u selu, ljudi?

[2] Janko Petrovič iz s. Draževca, rođen 1878. godine, nosilac Karađorđeve zvezde sa mačevima, umro 1964. godine.

Vrata opštinske zgrade kao u inat — kao da im se neće, uporno se drže. A Ljupče, Vanjka i Dobrivoje Čekić besomučno ih kundacima tuku. Spiskove vojnih obveznika, poreske knjige i ostala arhiva mora biti uništena.

Zaca je spustio pušku. I meni na duši laknu. Bombicu sam već iz džepa izvukao. Osigurač bombe čvrsto sam stegao. A na žandarme uporno motrim. I oni na mene. Kao mačka i miš buljimo ja u njih, a oni u mene — intenzivno. U svojim nutrinama kao psi — i ja i oni — režimo potmulo. Čitavim bićem se naprežem da bombu što prije aktiviram. A ona se, kao u inat, uporno otima. U tom trenutku žaca je ponovo puškom škljocnuo.

— Ko si ti?

Dah smrti iz njegove puščane cijevi kao avet u mene bulji. U mojim ćutima munjevitom brzinom kao na filmu naredaše se sudbe koje iz te aveti, koja tu na mene kao ala čeljustima zjapi, mogu da izlete — zle, teške, kobne. I... čekanja nema! Svom snagom osigurač bombe sam trgao. I kad baksuz hoće — onda hoće! Zajedno sa osigурačem čitav se fitilj iz bombe izvuče. Mene po cijelom biću jeza drmnu. Od gorčine, koja me namah spopade, praznu bombu na žandrame frljačih — žestoko. Žandarmi se kao klade po zemlji prućiše. I namah kao izbezumljeni na mene iz pušaka zapucaše. Bram, bram, bram... I ništa. Strah je težak impresario — brzopletost rađa. I nesigurnost. Rezultate loše daje. Tu na pet-šest koraka nijednim metkom me i ne okrznuše.

Kako je čovjek, kad mu pod nogama gori, brz kao zec. Ili kao vuk. Ili kao munja. Cim sam praznu bombu na žandarme frljačio, kao strijela sam jurnuo. Munjevito sam, tu na pet-šest koraka, u usjek željezničke pruge uskočio. I namah po žandarmima puškom raspalio. I oni na mene. Onda je naš vod, tu iza mojih leđa, po meni puščanom vatrom osuo — brzo kao da ga neko goni. Jedva sam uspio da ih uvjerim da sam to ja.

— Prema kafani — u strelce!

Poustajali su — sporo. I zakoračili — bojažljivo. Onda je iz njihovog oružija vatra planula — nasumice. čelična zrna kao strijela zidove kafane buše. I crepovi na krovu prskaju. Miris baruta kafanu je u maglu zavio. Iz kafane olovo po nama prska. A iz fabrike eksploziva njemački mitraljez kišu čelika po nama sipa. Kroz tu zaglušnu huku oružja i baruta naš borac Mitar Todorović[3] do prozora kafane se puzeći prikrao. Puška je iz kafane planula i lijevo Mitrovo rame okrvavila. On je desnom rukom bombu kroz prozor u kafanu ubacio. Kao grom je jeknula — besomučno. Kafana je uzdrhtala. I krv je, mjesto vina, po podu potekla. Dvojica žandarma po podu su se prućila — nepomično. Treći se zandram našim borcima predao. A četvrti je preko krova kazni umakao.

Fabriku eksploziva, bliže rijeci Savi, obezbjeđivao je vod Njemaca. Naši borci su na fabriku kidisali. Njemci su čamcem preko Save u Srijem kidnuli — panično. Onda su naši borci pokušali da fabriku onesposobe. Nemanje odgovarajućeg alata za rušenje postrojenja i loše poznavanje mašinerija u fabrici uzroci su da su u njoj samo neka postrojenja djelimično oštećena, pa je fabrika, uz malo truda, mogla ponovo da počne sa radom.

Nešto iza 11 sati iznad nas od Beograda doletjela su tri laka bombardera tipa meseršmit — zvani »Štuka«. Ostrvili su se kao vuci kad krv omirišu. U krug jedan za drugim nisko iznad naših glava se razigraše — žustro. I kišu čelika na nas prosuše. Roj čeličnih zrna oko nas šapuće — bez prestanka. A onda su bombama selo napali.

Buuuuu, buuuuu, buuuuu —
uuuuuu, uuuuuuu!

Zemlja je zadrhtala. Okolina je jeknula. Mitraljeski rafali iz aviona smrtonosnu pjesmu pjevaju — bez predaha. Iza tog urnebesa tišina je kao u groblju legla.

*

Osamnaestog septembra tu smo, u selu Trstenica — štab Posavskog odreda — Pera, Bora i Srba Josipović i komanda Beogradske čete — Miladin, Ljuba i Dobrivoje.

— Nepravilno, nepravilno drugovi. Svoj teren niste smeli napuštati.

Desni brk je prstima čupnuo — nervozno. Onda je gornju usnu zubima zagrebao — srdito.

— Mi smo, druže Pero, već sami tu grešku uočili. I ne znam da li je potrebno još što reći?

— Jasno, jasno! Ovo vam je prva operativnotaktička greška. Nadajmo se da se neće ponoviti. A sad jedno saopštenje: vaša četa, s obzirom na njeno brojno stanje i dosadašnji razvitak, preformira se u bataljon, a vodovi u čete. Dosadašnja komanda čete prerasta u štab bataljona — komandant Miladin Ivanović, politički komesar Ljubomir Zivković, zamenik komandanta Dobrivoje Čekić. Jasno? U toku sutrašnjeg dana sprovodite ovu reorganizaciju. I što pre na svoj teren. Tutanj oko našeg povlačenja preko Kolubare prohujao je. I nama je na duši laknulo. A neki žar grudi nam podgrijeva — toplo. Nalet radosti u nama treperi. »Bataljon smo, bog te tvoj!« I samo za jedno prijepodne, 19. septembra, potpuno smo izvršili predviđenu reorganizaciju — komandir Prve čete Dobrivoje Pešić, politički komesar Ivan Vanjka Vondraček; komandir Druge čete Danilo Đorđević, politički komesar Mihailo Delić; komandir Treće čete Dragan Marković, politički komesar Simo Kecman.

A sad — pravac naša Posavina. I naš bastion — Lipovica.

*

Dvadeset i osmog septembra, evo nas u malom gaju između sela Vranića i Baljevca, na savjetovanju članova Komunističke partije u Beogradskom bataljonu. Savjetovanje je pripremio i njegovim radom rukovodi komesar bataljona i rukovodilac partijske organizacije u bataljonu Ljubomir Zivković. Na savjetovanju su 23 člana Komunističke partije: Ljubomir Živković, Miladin Ivanović, Dobrivoje Čekić, Dobrivoje Pešić, Ivan Vondraček, Dušan Đorđević, Dragan Marković, Simo Kecman, Miša Šterk, Miladin Petrovič, Srećko Petrovič, Dušan Šijan, Velimir Jeremić, Mili-

* Mitar Todorović, učenik poljoprivredne škole iz s. Leskovca, Umka. Polovinom oktobra 1941. dezertirao. Poslije rata emigrirao.

voje Katić, Mitar Radosavljević, Ljubomir Stevanović, Josip Vicić, Jovan Dikić, Stanko Džingalašević, Sulejman Islamović, Radivoje Jerinić, Bora Mandić i Dragoljub Ranković.

Pored prisutnih savjetovanju, u ovom vremenu u bataljonu ima još članova Komunističke partije. Zbog provjere njihovog članstva još nijesu uključeni u rad partijske organizacije.

Na dnevnom redu je samo jedna tačka: »Problemi u našem bataljonu«.

U diskusiji na savjetovanju učestvovali su: Miladin Ivanović, Ljubomir Živković, Dobrivoje Čekić, Dobrivoje Pešić, Dušan Sijan, Dragan Marković, Ivan Vondraček, Miša Šterk, Dušan Đorđević, Srećko Petrovič i Stanko Džingalašević.

— Drugovi, na kraju savjetovanja da podvučemo zaključke:

1. Da se u četama i na terenu budnost do maksimuma pojača i svestrano razvije. U vezi s tim će politički komesari četa održati sastanak sa proverenim borcima, a takođe i sa narodnooslobodilačkim odborima na terenu na kojem su se čete zatekle.

2. Da se komunisti i uopšte provereni borci svestrano angažuju na otkrivanju i raskrinkavanju nezdravih i neprijateljskih elemenata u četama i na terenu. Teže slučajeve izvoditi na vojni sud i tako čete i teren čistiti od nepoželjnih elemenata.

3. Uporno i svakodnevno angažovati se u stvaranju čvrste i razumne discipline u četama. Komunisti i u tome moraju služiti za primer. Prekršaje odmereno cijeniti i prema njihovoj prirodi adekvatne mjere primjenjivati. Čuvati se nerazumne strogosti. Većina naših boraca — dobrovoljaca, iz sela i grada, disciplinovani su i spremni za borbu, ali ih masa mobilisanih kao i nezdravih elemenata u danom momentu povuče u samovoljno povlačenje sa položaja, odnosno iz borbe i sličnih akcija.

4. Sa borcima svakodnevno raditi na njihovom vojničkom i političkom uzdizanju. Borci moraju svestrano izučiti svoje oružje da bi ga mogli korisno upotrebiti, moraju osnovne principe naše taktike znati da bi se u borbi najbolje mogli snaći. Moraju jasno znati i svjesni biti pravednosti i cilja naše borbe.

*

U centru sela Vranića opštinski poslužitelj zalupao je u seosko zvono. I kad su se seljaci iz okolnih kuća okupili on je iz džepa izvukao izgužvanu polovinu stranice papira:

»Naredba Narodnooslobodilačkog odbora sela Vranića.

1. Svima seljanima sela Vranića zabranjuje se trgovina životnim i drugim namirnicama sa gradovima — Beograd, Umka, Obrenovac i drugima, našem kraju dostupnim, jer se takvom trgovinom pomaže okupator u našoj zemlji.

2. Trgovačke, zanatske i druge radnje u selu stavljaju se pod kontrolu Narodnooslobodilačkog odbora. Deo robe, koju Odbor odredi po sporazumnoj će ceni prodavati Narodnooslobodilačkom odboru za potrebe naše vojske — partizana. Ostalu količinu robe trgovci mogu, po sporazumnoj ceni sa Odboiom, prodavati građanima našega i ostalih sela.

Ko ovu naredbu prekrši biće najstrožije kažnjen, a namirnice, odnosno roba biće mu konfiskovana u korist narodnooslobodilačke borbe.

Narodnooslobodilački odbor sela Vranića.«

I u Baćevcu, i u Borku, u Stepojevcu, na zahtjev štaba Beogradskog bataljona, ove su mjere preduzeli svi narodnooslobodilački odbori na teritoriji Beogradskog bataljona i u potpunosti u život sproveli do prvih dana oktobra 1941. godine, sem u selima u neposrednoj blizini pomenutih gradova.

*

Kosmajski odred trenutno nema ljekara, pa je štab odreda nekoliko svojih teško ranjenih boraca kod nas poslao da im naš ljekar pruži pomoć. A naša ambulanta u selu Vrbovnu smještena je u seoskoj kući, u jednoj sobi. U njoj, sem četiri obična seoska kreveta, nikakvog bolesničkog namještaja niti instrumenata nema. Jedini naš sanitetski personal je ljekar Dura Mešterović[4] i jedna medicinska sestra. Od sanitetskog materijala imaju samo nešto malo vate, malo gaze i ne mnogo zavoja za previjanje rana, i ništa više.

— Zdravo Sikirica,[5] druže moj. Srećne ti rane, druškane!

Poznajemo se sa partijskog kursa za učitelje 1940. godine u Sijarinskoj Banji. Bio je kao krtica vrijedan. Trudio se da što više znanja nakupi. »Znaš, ja malo toga znam, a treba mi što više toga kad u svoje selo pođem.« Svakom zadatku koji mu je rukovodstvo kursa povjerilo vrlo intenzivno se posvetio. A rado je i svakom drugu i drugarici pomogao u bilo kojem tehničkom poslu — oko ishrane kursista, oko smještaja i slično. Zbog zadataka i usluga drugima kao dijete je s kraja na kraj logora neprekidno trčkarao. Zadirkivanja i šale drugova svesrdno je prihvatao. U svakom poslu, u kontaktu sa drugovima, uvjek je nasmijan bio. Eto, i sad kad se tu u ranama muči i sa dušom bori, miran je i ćutljiv — bolove mirno podnosi. A dobrodušnim blagim osmjehom na licu miluje nas kao rođene.

— Hvala, druže Miladine.

Izustio je — tiho. I teško. I srdačno — duboko srdačno. Osmjeh se na jednom kraju njegovih usana u mali luk razvukao. A onda, kao da je teret s leđa svalio, uzdahnuo je duboko. Kao da mu daha nestaje grudi mu se nadimaju sve sporije, sve rede. Oči su mu pune mutne žeravice, kao da su isplakane. I kao u ropcu kovitlaju. I načas nestaju i opet se kovitlaju. I on jasno osjeća da život od njega otiče. I da malaksava — sve više.

— U glavi mi se ... muti Miladine ... jedva te ... nazirem, znaš. Jedva ... jedva ... je ...

[4] Đura Mešterović, rodom iz Banata Unac šnanske revolucije, ljekar Beogradskog bataljona. Danas general u penziji.

[5] Ivo Trifunović Sikirica, učitelj iz s. Lisovića, Barajevo. Borac Kosmajskog odreda. Teško ranjen 25. septembra 1941. godine, kod s. Slatine, Sopot. Dva dana kasnije umro u s. Vrbovnu, Umka.

Oči je u mene izbuljio — mutno. Otvorenih usta diše — naporno. I sve teže, sve rede, rede. Mišići mu se na obrazima grče — bolno. Kao da ga ledena struja u grudima drmnu, napregnu se, kao da se otima. Grč ga za grudi stegnu. I suza mu je potekla — samrtna. Onda se opusti — nemoćno, čitavim tijelom. Kao da bi htio da zakuka — kao da bi htio život da pokupi, usta mu otvorena zjape. I oči je izbuljio — bezlično, razrogačeno, ukočeno — pune užasa. Pune strave. Pune straha. Šibaju me kao da bi htio da me grdi zašto mu nijesam pomogao, zašto ga od ovog putovanja nijesam zadržao.

— Eh, što ti je život? Veliki. I lep. Još da je čovečniji i humaniji! A eto, on je mali. I ništavan — začas ga nestane. A rat, kao da je skrojen živote samo da guta. Ko ga izmisli o glavu mu se obio!

»Počivajte mirno u grobnici toj...«

Cviljenje i stenjanje žena pratilo je Đurovo pogrebno pjevanje. I kiša suza je lila. Žene su glasno zakukale. I zavriskale — jezivo. Koža nam se po tijelu naježila. I kosa na glavi porasla — od plača, od vriskanja, od užasa.

— Haj'te, haj'te žene — dosta. Da nije krvi i žrtava, ne bi se zvao rat. Plač i jadikovanje ne pomažu.

— Zar se ne sme plakati? Zar majka može za svojim detetom da ne plače? Od rođenja do smrti o njemu brine. I muke zbog njega podnosi. A vi muškarci? He! Zaorete u brazdu, pljucnete u nju i to vam je sva muka. A toliko i konj zna. Eh vi?!

Zavrtjela je glavom — prijekorno. I tužno.

— Dobro ti je rekla, Đuro. Pusti neka se isplaču. Plač srce zabavlja. I rane blaži. I dušu liječi.

Eto tako! Svaki dan za slobodu puške prašte. Lije se krv. Životi se gase. Humke rastu. U domove se lelek useljava. Pa opet pjesma — nova. Zrači toplinom. I optimizmom. Podgrijeva ponos. Osvaja duše. I raste vojska.

Branka Josipovića,[6] borca Kosmajskog odreda, rafal je po lijevoj strani izrešetao — nogu mu je izbušio i ruku slomio.

— Branko, ruka ti se mora šeći.

Kao sumanut je vrisnuo.

— Ne! Rađe u zemlju ceo nego bez ruke živ. Ja sam seljak, druže Đuro, i ruka mi treba da radim. Šta će mi život bez ruke!

I klonuo je — nemoćno, bolno. I ljut. Grudi mu se kao kovački mijeh nadimlju — ubrzano. A srce kao jarčić u košari brekće. Duboko svojim jadima zanijet, oči je pune suza u tavanicu prikovao — nepomično. I misli su mu se uskomešale — tegobno. »Polovičan čovek nije za selo. Njiva hoće celog čoveka. I motika, i kosa... I devojka hoće celog čoveka — celog, celcatog momka devojka hoće. Zdravog, snažnog momka, devojka hoće. Hoće da je obema rukama grli, da porod stvara obema rukama i obema nogama. I...«

— Ne! Ili ceo živ, ili ceo u grob, doktore.

« Branko Josipović, zemljoradnik iz s. Sremčice, borac Kosmajskog odreda. Teško ranjen 25. septembra 1941. godine kod s. Slatine. Kasnije nastradao u ratu.

— Druže komandante, pomaži! Gangrena mu je celu levu ruku zahvatila. Širi se i na grudni koš. Amputiranjem ruke možda bi se nešto učinilo, ma da ni to nije sigurno. Ne znam šta su Kosmajci radili — zašto ga ranije nisu poslali? I sa Ivicom bi se nešto pokušalo da je ranije stigao.

— Branko, mora se!

Pogledao me — tužno. Oči su mu pune žeravice. I vrućih suza. I bola. I tuge. I straha. I plača.

— Jel' mora druže Miladine?

— Mora Branko!

Kao da ga je neko sjekirom tresnuo, lice mu se zgrčilo. I glava klonula. I suze su potekle — krupne kao puščana kugla. A onda je kao iz puške, iz njegovih grudi krik izletio.

— Joooooj, majko moja!

I opustio se — bolno. Iz njegovih usta slovo se teško ispiljilo — tiho, tužno.

— Pa dobro ... seci te.

Od namještaja i instrumenata za hirurške intervencije Dura ima samo obični seoski kuhinjski stočić i jedan hirurški nož koji je sobom donio kad je kod nas u partizane došao. Na nekoliko sati prije operacije nad Brankom Dura je poslao medicinsku sestru u Beograd kod poznanika, hirurga Vjekoslava Kazmina, i zamolio ga da dođe u Vrbovno i da nad Brankom izvrši hiruršku intervenciju. Kazmin je odbio poziv i medicinsku sestru poslao Ijekaru Bukurovu. Ovaj je njoj rekao: »Eto vam lekar Zogović, on se inače u grudi busa da je komunista, pa neka pođe.« Đuru se pisamcetom izvinio da ne može doći, jer je »dežurni u bolnici.« Poslao mu je dvije stare zarđale testere za hiruršku intervenciju i jedan nož koji ni najmanje na hirurški instrumenat nije ličio. Tražena sredstva za infuziju nije poslao, pa je Đuro običnu bunarsku vodu filtrirao — prokuvao je sa kuhinjskom solju.

Ljekar u selu Stepojevcu, koga smo za ovu hiruršku intervenciju mobilisali, Branku je pod nos flašicu mirišljave tečnosti tutnuo — mrzovoljno, kao da ne bi htio. Usnama mrmolji kao da nešto u sebi razmišlja. I kao da sam sebe grdi. »Ovo mi baš nije trebalo. Ako Nemci saznaju zbog ovoga se neću dobro provesti. Da sam znao o čemu se radi daleko bih pobegao. Šta se mene tiče nekakav seoski bandoglavko koji je protiv velike nemačke sile pušku potegao. Pošao je u neku bandu koja ni zakone ne priznaje. Budala! Bolje da je kod kuće sedeo i mirno svoju zemlju obrađivao, nego da ovako praznu slamu mlati. Oni zakone ne poštuju. Opštine rasturaju. Nedužne žandrame ubijaju. Banda! A šta će sa tim učiniti? Ništa, brate! Samo Nemce izazivaju da se srpskom narodu svete. Bolje da je ova budala poginula, pa se zbog njega ne bih kod Nemaca kompromitovao. Da mi se sada iskobeljati ne bi me više uhvatili...«

Đuro je znao za njegove antipatije prema nama partizanima, pa mu je oštro skrenuo pažnju kako će obaviti posao koji mu je u ovoj hirurškoj intervenciji nad Brankom povjerio.

— Kolega, dobro pazite kako ćete narkozu dati. Svaka nepažnja glave može da vas košta.

Branko je mirišljavu tečnost udahnuo — duboko. Grudi mu se kao mijeh nadimlju — sve teže, sve rede. U glavi mu se magluština zakovitlava — sve

više. I misli mu se komešaju — nejasno, i sve nejasnije.

— Pucao sam na Nemce ... i nedićevce ... i... A kako sad ... u tu gangrenu ... pucam ... Hoće ... ruku ... proguta ... pola života ... pojede ... neću! Neću doktore ... ne — ću ... Lečim ...

Onda mu se u glavi mutno kao noć zamutilo. I ućutao je. A Đuro je kidisao. Nož je u trulo meso zario. Rez je oko ramena razjapio. I gnjila krv je kao potok potekla. Smrad nas je kao ustajala baruština zapljusnula — gadljivo. A Đuro užurbano kolje. Kad je nož u kost zagrebao, testerom je zapilio. Ona je kao miš zaškrgutala — oštro. Tvrdo. I... kvrc — testera je pukla.

— Drugu, brzo!

I opet je zatesterisao. Kao da kamen reže teško se zadihao. Znoj niz njegovo lice kao iz slavine teče. I... kvrc. I druga je testera popustila i raspukla se.

— O, majku mu, kakve mi je testere poslao?! Nitkov!

Koljenom je u obrezano Brankovo rame pritiskao. A rukama njegovu ruku nategao. I — kvrc. U Verinoj[7] ruci komad čovječijeg tijela ostade. Ona unezvereno u to parče ljudskog mesa bulji. »To ruka?! Zar je to motikom zemlju kopalo? I puškom pucalo? Ne, nije to ruka! To je — to je...« I sa strahopoštovanjem je u zemlju zatrpala. A Đuro, mokar kao u vrućici, po osakaćenom Brankovom ramenu pincetom čeprka. I žilice vezuje. I šije — polako. Pažljivo.

— Hoće li uspjeti, Đuro?

— Ne znam. Možda. Ako se pod pritiskom injekcija gangrena sa grudnog koša povuče — možda. Bojim se onih zarđalih testera. Dobro sam ih prokuvao, ali... Kakve mi je to poslao rđa jedna. Kukavica!

A Branko u snu lebdi — kao da se njiše, kao da je o neko drvo obješen, kao u magli da leži. Onda je ujednom uzdrhtao. I jeknuo. A kad se probudio glava mu je kao olovo teška. I kao motor buči. Usta su mu kao poslije pijanke bljutava. I gadljiva. Želudac na bljuvanje steže. I grudi se naprežu. A nešto ga oko noge žulja. I oko ramena. Pokušao je da se iz te stege iskobelja. Rame ga je oštro žignulo. I on je jeknuo — bolno. I zaplakao — gorko.

— Joooooj, majko moja.

*

Noć između 6. i 7. oktobra je vedra. I tiha. Nešto je hladnije nego protekle noći. Tu odmah iznad puta, na kosi ispod sela Železnika, vod boraca naše Četvrte čete je u busiji. Obavješteni smo da od Žarkova, upravo od Beograda, nekoliko kamiona sa nedićevcima treba da naiđu. Komandir Četvrte čete Siniša Nikolajević naredio je borcima da prije njega pušku niko ne opali.

— A onda — udri, majku im izdajničku!

I borci u busiji ćute. I očekuju. A očekivanje u busiji slutnje rađa. Misli se izukrštaju. I srce kvoca — neugodno.

Ujednom je od Beograda zatandrkalo.

— Voz!

Busija se uskomešala. Borci su pojurili. Voz je u željezničkoj stanici zastao. Ljuba Ranković,[9] zamjenik komandira čete, pozvao je putnike da iz voza izađu.

— A vi? Oficir? O, oficir propale vojske! E, vi ćete sa nama.

— Ja sam poručnik Vuković.

— Milo nam je. Hvala na obaveštenju. Postaraćemo se. Ima dve legitimacije druže Siniša — četničku Draže Mihailovića i ncdićevsku, upravo Nemačku.

Siniša je od mučnine brke protrljao. Zar njegov kolega u službi okupatora? I zacrvenio se.

Onda su pijuci zazvečali. I motike su zakopkale. Borci užurbano tvrdu zemlju riju. I petnaestak seljaka iz Železnika je sa njima. Željezne šine su zaškrpiale. U dužini od 380 metara sa kolovoza nestale. I propust na kanalu između Železnika i Ostružnice su survali. Ljuba Ranković je hitro kao srndać u lokomotivu uskočio. Punu paru je u njoj pustio. A onda je brzo iskočio. Lokomotiva je od nagle jačine pare uzdrhtala. I zastenjala kah-kah, kah-kah ... Onda je kao pobijesnjela pojurila. Na srušeni propust munjevito je naletjela. I... tresak je noć drmnuo — silovito. Okolina je kao grmljavina poslije strašnog groma jeknula.

Kad je zora zarudila, dan je svjež osvanuo. Od Obrenovca je voz zakloparao. Borci su zaustavili kompoziciju. Lokomotiva je kao ljuti gusan zašištala. Točkovi su po željeznim tračnicama zaškripali. Na zahtjev komandira čete putnici su vagone napustili.

— Ene, žace! E, vas dvojica ćete sa nama. Ded, mašinu punom parom, Ljubo, a onda iskoči!

Lokomotiva je zakahkala. Točkovi su zatandrkali — sve brže. Lokomotiva leti — pomamno. I... gomila gvožđa i drveta u srušeni propust se nabila, sa treskom — užasno.

— Bravo! Nek Nemci čuju Srbe!

I tako smo noćas i jutros dobar posao obavili — kompletne dve kompozicije i jednu samostalnu lokomotivu smrskali.

Dan je odrastao. Sunce je skoro polovinu svoga puta prevalilo. U tim časovima od Beograda je zatutnjelo. Prašina je okolinu pritisla. Tandrkanje je sve jače. I sve neugodnije. Kad su se kamioni približili, Siniša je na brdu vod u streljački stroj rasuo. Mitraljezi su začas zarežali. I iz njihovih tenkova — oštro kao pogano pseto... krrr, krrrr, krrrrr. I topovi su zaurlali — baum, baum, baum. I od Umke je kolona nedićevaca mitraljezima po našim borcima osula. Vod naše Četvrte čete sa kose na kosu uzmiče — organizovano. I bije iz pušaka. I iz mitraljeza.

Borba je skoro dva sata trajala. Pod pritiskom mnogo nadmoćnijih njemačkih i nedićevskih snaga naš vod se najzad prema Sremčici i Lipovičkoj šumi povukao. Na poprištu borbe naš borac Dušan Branković ostao je ranjen. Njemci su ga ranjenog pištoljem usmrtili. Čini nam se da su i Njemci ranjenih i mrtvih imali. Sa sobom su prema Beogradu nekoliko seljaka iz Sremčice poveli da na njima svoju varvarsku dušu ižive ljavaju.

[7] Vera Crvenčanin, student iz Požarevca, član štaba Beogradskog bataljona. Danas živi u Beogradu.

[9] Ljuba Ranković, radnik. Poginuo 1942. godine.

Oko osam sati, 12. novembra, evo nas u selu Rogači, ispod planine Kosmaja. Obradovali smo se kućama — odmorićemo se. Borci su žurno pored rječice Turije pali. Pljuskaju se po licu da se koliko-toliko razvedre, peru noge da ih odmore — spremaju se za počinak. Ujednom, tu iznad nas, na kosi prema selu Drlupi, mitraljez je zaklokotao — oštro kao lovački ker. Onako kako smo se zatekli, brzo smo na kosu istrčali — bez reda i borbenog poretka, kako je ko stigao.

Nedićevci iz Venčana i četnici iz Junkovca rano ujutro napali su našu Prvu četu u selu Sibnici. Poslije kraće borbe četa se prema selu Slatini povukla. U tom vremenu, nedićevci i četnici primijetili su niz planinu Kosmaj prema selu Rogači, našu kolonu. Kad su stigli u Drlupu, na nas su vatru otvorili. I mi na njih. Vatra se zatalasala — panično. Ječe šume, prolamaju se jaruge — čitav dan. A položaji se ne pomijeraju. Tek u kasno popodne sjetila se Prva četa Beogradskog bataljona i od Slatine napala nedićevce i četnike u Driupi s leđa. I oni su u paničnom trku napustili borbu. I prema Venčanima i Mirosaljcima odmaglili.

— Bravo, Prva!

A mi smo tu na položaju sedam naših drugova iz Četvrte čete Beogradskog bataljona sahranili. Među sahranjenima su i vodnik Ilija Obsenica, partijski rukovodilac čete Stevan Brakus, Đorđe Ognjenović i drugi. Na prenoćište smo se smjestili u selima Rogača i Drlupa.

U današnjoj borbi nijedan naš borac, nijedno odjeljenje i nijedan vod nijesu napustili položaj — svi do jednog, do kraja borbe ostali su na određenim položajima. Koji je tome uzrok nije lako reći — možda zato što su se naši redovi očistili od onih kojima naša borba nije za srce prirasla, od onih koji su u borbama paniku stvarali i samovoljno položaj i borbu napuštali; ili možda zato što smo krizu, koju smo imali zadnjih dvadesetak dana prebrodili, ili možda zato što smo ispred sebe, ne mnogo agresivnog protivnika — nedićevce i četnike — imali. Njih smo i do sada tukli — u Melja.oi, u Baćevcu, u Maniću i u drugim sukobima sa njima. A postavlja se pitanje — da smo danas ispred sebe agresivnog protivnika, kao što su recimo Njemci, imali, da li bi ishod današnje borbe bio kakav je bio? No nadajmo se da će i Njemci jednoga dana, kao danas nedićevci, ispred nas bježati. Ili su možda svi navedeni uzroci zajedno uzročili da su se naši borci danas, tako reći prvi put, disciplinovano — vojnički i ratnički ponašali.

Milacliii Ivanović

PRVI USTANIČKI DANI

Brojna sjećanja vežu me za Beogradski bataljon. Najupečatljivija su mi ona iz prvih ustaničkih dana, tamo do kraja 1941. godine, pa ih zato i najradije bilježim.

PALI, NE 2ALI!

Prva četa, u kojoj sam bio komesar, dobila je zadatak da ide u Vrela i da tamo primi i prebaci puške i municiju za nove borce. A novih boraca bilo je svakim danom sve više. Naiđemo na grupu četnika. Jedan od njih — bio je ranije u partizanima, pa je prebjegao četnicima — povika »Vas komesare!« i uperi pušku na mene. Jedan od boraca, čini mi se da se zvao Laza Ilić, preduhitrio je četnika i ubio ga.

Kad smo prispjeli u Međurečje počela je tući artiljerija. Naši su se povukli. Bili smo zabrinuti kako ćemo ih stići pod teretom 92 puške i više sanduka municije. Računao sam ovako: »Pušaka imamo, municije nemamo, pa će biti najbolje puške zakopati, a municiju nositi.« Zakopali smo puške u jednoj njivi, blizu Međurečja. Mesto gdje smo puške zakopali dobro smo zamaskirali. Sanduke municije smo, na smjenu, nosili na leđima. Bataljon smo sustigli negdje iza Konatica.

KAKO SAM »POGINUO«

Iz Beograda sam se izvukao u najkritičnijem trenutku, a pred nosom okupatorske policije. Sa ženom, koja je ostala u Beogradu, dogovorio sam se da policiji uporno tvrdi da sam morao otputovati kući u Slavoniju. I ona je tako i postupila. A kad su je jednoga dana pozvali u policiju i pitali je gdje se ja nalazim.

Rekli su joj:

— E, nije on u Slavoniji, poginuo je u šumi! — dreknuo je policijski agent i gurnuo pred ženu primjerak lista »Novo vreme« u kojemu je bila i vijest da su u nekoj akciji ubijeni ti i ti partizani. Među ostalima bilo je tu objavljeno i moje ime.

Žena je uspjela da sačuva hladnokrvnost i da odvrati agentu:

— Pa kada je tako i kada znate da je poginuo, zašto me zovete i ispitujete?

Kako je moje ime došlo na spisak navodno ubijenih partizana u vijesti »Novoga vremena«? Bio je među nama i jedan student, član Partije inače, čijega se imena ne sjećam. Njemu je bilo povjereno da vodi evidenciju o drugovima. Kod sela Leskovca zarobili su ga zajedno sa tom evidencijom. Sve sa spiska su, iz propagadnih razloga, proglasili poginulima u borbi i to objavili u novinama. Tako sam i ja »poginuo«.

Istinu o svojoj »pogibiji« saznao sam naravno tek poslije rata.

SVE NARODU

Iz prvih ustaničkih dana u živom mi je sjećanju i jedna akcija u kojoj smo s jedne strane postupili kao pravi narodni borci, dok smo s druge strane ispali i pomalo naivni.

Iskoristili smo jedan pazarni dan i upali u Stepojevac sa čvrstom namjerom da likvidiramo žandarmerijsku stanicu. Pazarni dan smo izabrali zato da što više naroda vidi našu snagu i osjeti našu spremnost da se borimo ne samo protivu

okupatora, nego i protivu svih onih koji mu pristaju služiti.
Žandarmima smo prethodno poslali poruku da su opkoljeni, i da se predaju. Kako na poiuku nisu odgovorili, mi smo krenuli ka žandarmerijskoj stanici. Pred stanicom nikoga, a vrata na stanici zaključana. Razvaljujemo ih udarcima nogu i sa uperenim puškama upadamo unutra. Jedan žandarmerijski narednik odmah je digao ruke u vis pred cijevima naših pušaka. Na tavanu zgrade bilo je još pet ili šest žandarma. Uperili smo puške u tavan i povikali: »Ruke u vis!« Žandarmi, jedan po jedan, bace puške, siđu sa tavana i podignu i oni ruke u vis. Kada smo došli na tavan imali smo što vidjeti: na svakog žandarma po cijeli sanduk municije i mnogo bombi. A mjesta za gađanje na tavanu odlična! Da su bili barem upola odlučni kao mi, mogli su ne samo pružiti otpor, nego nam nanijeti i gubitke, jer smo neoprezno i krajnje otvoreno prišli stanici.
Zaplijenjeno oružje i municiju smo ponijeli, a znatne količine šećera, petroleuma i nekoliko bicikala odmah smo razdijelili narodu.
Kako su se predali bez ikakvoga otpora odlučimo da sve razoružane žandarme pustimo. I u tome se ispoljio dio naše naivnosti. Onaj narednik koji se prvi predao poslije je služio Njemcima kao vodič protivu nas. Nije, izgleda, mogao da preboli svoju kukavičku predaju, pa nam se tako svetio.

RANJEN U NAJGORE VRIJEME

U našem ratu nije bilo svejedno u kakvim si prilikama ranjen. Partizanski ranjenik u vrijeme postojanja većih slobodnih teritorija mogao je računati na bolju, organiziraniju i djelotvorniju njegu, pa je brzo prezdravljivao čak i kada bi bio teže ranjen. Najteže je bilo onima koji su bili ranjeni tokom neprijateljskih ofanziva. A upravo se meni to dogodilo.
Povukli smo se iz Posavine na Rudnik. Tu nas je zatekla njemačka ofanziva. Upravo je trebalo podijeliti prispjelu municiju kada je počelo bombardiranje Rudnika. Zajedno sa Draganom črnagojom zgrabio sam tri sanduka municije.

Počeli smo ih vući kroz jednu jarugu uz brdo, ka našim položajima. Izbili smo pravo pred Milana Ilića, komandanta Šumadijskog odreda. On je hvalio Dragana i mene pred svojim borcima. Nije mi bilo do hvale, ali sam znao da to komandant diže moral borcima.

Idući ka bataljonu naišli smo na neprijateljsku zasjedu. Metak me je pogodio u nogu ispod kuka. Izgledalo mi je to kao kakav udarac batinom. Pao sam. U tom času pored mene, šišteći, padne ručna bomba. Dohvatim je onako ležeći i odbacim što sam dalje mogao. Kada su zamrli zvuči eksplozije vidim da su mi čizme pune krvi i da mi u pomoć već pristižu naši. Po previjanju prebacili su me kolima u Čačak. Tamo su me okupali i ponovo previli. Liječnik je rekao: »Za sada nemoj ništa da jedeš. Takva je rana.«

Tek što sam usnuo, dižu sve ranjenike. U otvorenim vagonima prebacuju nas u Užice. Smještaju nas u zgradu banke.

Na pregledu slijedećeg dana rana stalno krvari. Neprijatelj se već ozbiljno približio Užicu, pa nas, teže ranjenike, prebacuju prvo u Čajetinu, a zatim na Kraljeve vode, na Zlatiboru. Bilo nam je rečeno da će nas zorom jedan mještanski bataljon prebaciti na Zlatar. Ujutro se mi, ranjenici, budimo i vidimo da oko nas nema nikoga od osoblja. Tu sam od zdravih zatekao jedino čika Milosava iz našeg bataljona. Teški ranjenici su uplašeni. Neki i kukaju. Meci već počinju da zvižde oko nas. Zato hitno pokrećem sve ranjenike koji su mogli hodati. Uz velike napore stižemo na Uvac. Mosta više nema. Naši su ga digli. Gazimo vodu. U Sandžaku smo. U Radojini srećem prvo Canu Babović, a onda Filipa Kljajića. On me vodi do druga Tita. Na njegovo pitanje da li su svi ranjenici iz grupe u kojoj sam se ja nalazio izvučeni, otvoreno sam odgovorio da je osoblje pobjeglo i da su nepokretni ranjenici ostali. Drug Tito je onda upitao Fiću Kljajića, koji je i sam bio ranjen — da li zna gdje je bataljon koji je trebalo da prihvati ranjenike. Odgovor je bio: »Ne znam.«

PO DVA KRUMPIRA

Prebacujemo se u Rutoše. Tu je liječnik dr Dejan Popović. Odatle treba da se prebacimo na Zlatar. Počinju pristizati i neki lakši ranjenici. Pričaju kako su ih uz put presretali neki lokalni četnici i oteli im novac koji im je dodijeljen još pri povlačenju iz Srbije.

Stalno se otežе sa polaskom i ja sa čika Milosavom odlazim u mještansku jedinicu određenu da nas prati da se obavjestim zašto se ne kreće. Uvjeravaju me da će se uskoro krenuti i da ne treba žuriti! To mi je sumnjivo. Iskustvo mi je govorilo o nepouzdanosti tih jedinica. Zato čika Milosav, još jedan ranjenik, ranjen u ruku, i ja odlučujemo da odmah krenemo prema Zlataru, utoliko prije što se ja zbog prirode rane teško krećem. Uz put svraćamo u jednu kuću. Partizanska je, pa nas dočekuju ljubazno. Nude nas sa nešto sira i pogače. Domaćin nam obećava vodiča za Zlatar, ali ga ne nalazi. Krećemo sami. Pred mrak nabasamo na Italijane koji pripucaju na nas. U mraku gubimo Milosava. Onaj drugi ranjenik i ja odlučujemo da nastavimo put. Naiđemo na neke drvosječe. Jedan od njih daje nam svoga unuka, dječaka, da nas odvede do kuće nekoga Petroviča koji, kako je drvosječa tvrdio, prebacuje partizane. Tog Petroviča zatičemo napitog. On psuje. Zar da nas vodi, pa da ga poslije ubiju Italijani? Vidim da od njega nema mnogo pomoći i zatražim mu samo nešto hrane i rakije za ispiranje rana. Molim ga i da nam pokaže put. Pristaje. Opiše nam put do prvih kuća. Prazne su. Idemo dalje. Opet kuća. Lupamo na vrata. Otvara neki šumar. Kaže da se tu sklonio sa porodicom od četnika i da ne može da ostavi ženu i djecu da bi vodio nas. Upućuje nas na obližnju kuću iz koje je, reče, jedan od partizanskih komandanata bataljona. Kod te kuće sjatilo se čak 49 ranjenika, mahom lakših. Domaćin nije sa njima. Sklonio se nekuda, ali svake noći navraća i donosi hranu.
— po dva krompira na ranjenika.

ZAMENIK KOMESARA BATALJONA

Dok se tu neko vrijeme odmaramo, neki od ranjenika, ne mogući da podnesu glad i neizvjesnost, odvajaju se i nekuda odlaze. Ostaje nas dvadesetpetoro. Ranjenici odlučuju da ih ja dalje vodim. Imamo dvije puške i 40 metaka. Biramo dvojicu za koje smatramo da su zdravstveno u nešto boljem stanju od nas ostalih, dajemo im puške i municiju i upućujemo ih u najbliže selo po hranu. Oni se vraćaju i bez hrane i bez pušaka. Uhvatili ih, pričaju nam, na prepad četnici i razoružali, ali su ih, na sreću, odmah i pustili.

Domaćin nalazi jednog seljaka koji pristaje da ode do Nove Varoši i provjeri da li se tamo nalaze naši. Seljak odlazi ujutro, a vraća se u sumrak. Donosi nam naprtnjaču jabuka, oko dva kilograma meda i pismo od dr Nikoliša i dr Đukanovića. U pismu stoji: Ne dolazite još, nismo organizirali ambulantu«.

Ali, kako dalje ovdje ostati? Ranjenici su promrzli, gladni, umorni, izmrcvareni i, što je najgore, dugo su već neprevijeni. Zato odlučujemo da, suprotno poruci, krenemo odmah za Novu Varoš. Neke smo ranjenike na putu morali nositi, mada bi i one koji su ih nosili trebalo nositi. U Novoj Varoši opet nađem Canu Babović. Sa njom je i Milovan Đilas. On mi kaže:

— Ti si pobjegao iz bolnice.

— Nisam. Mogu i hoću u bataljon.

— Dobro, idi. Zajedno sa tobom uputićemo jedan bacač i četiri mine.

Cana mi kaže:

— Mislili smo da si poginuo. Za komesara bataljona je u međuvremenu imenovan Čeda Minderović. Ti ćeš biti zamenik komesara.

Daju mi konja. Sa malom pratnjom i drugim konjem koji nosi bacač i mine krećemo preko Zlatara, gdje se već nalazio bataljon, pripremajući napad na Sjenicu. Odjednom čujem pucanj, a konj podamnom padne. Osvrćem se. Nigde nikoga. Zaključujemo da je na mene opalio, a konja pogodio neki usamljeni četnik, pa odmah pobjegao.

HIRURŠKA INTERVENCIJA NA TRESKAVICI

Opet sam u bataljonu, među svojim starim drugovima iz Beograda, iz Posavine. Pozdravima, čuđenju i radovanju nikada kraja, jer su svi mislili da sam nastradao. U bataljonu sam u trenutku kada na kape stavljamo nove petokrake zvezde sa srpom i čekićem i krećemo u sastav Prve proleterske. Moja je rana još nezaliječena. Drugovi su susretljivi, nude mi konja. Rana je na žalost takve prirode da niti mogu hodati, niti mogu jahati. A mora se ili jedno ili drugo!

Pred uspon na Treskavicu, u pohodu proleterskih brigada prema Krajini, rana se čak i inficirala. Dr Dura Mešterović zaključuje da je neophodna hitna hirurška intervencija. Mešterović mi kaže:

— Budi spreman da trpiš. Jako će boleti. Nemam ništa čak ni za lokalnu anesteziju. Čvrsto će te držati dok te budem operisao.

Nisam dao da me drže. Odlučio sam: »Kada sam toliko izdržao, izdržašu i tu operaciju! Poslije će biti lakše.« I bilo je. Pošto smo prešli prugu Sarajevo — Konjic kod Raštelice stanje je postalo snošljivije. Zbog mnogih pokreta u ratu posljedice ovoga ranjavanja se i danas osjećaju.

RASTANAK

Poslije Treskavice za bataljon nastaju bolji dani. Uspješne akcije na putu za Krajinu, kao što su diverzija na prugu kod Raštelice, likvidacija ustaške obrane Šćita i oslobođenje Duvna čine da bataljon još više izrasta u vojničku i moralnopolitičku snagu velike vrijednosti. To saznanje mi ublažava još uvjek prisutne posljedice ranjavanja. I baš kada bataljon, dolaskom prvih popuna iz Dalmacije, postaje još sposobniji za akcije, došao je, neočekivano, dan rastanka. Bataljon je stigao u Drvar. Poslije nekoliko sati stigao je kurir i predao mi pisamce sa porukom da se odmah javim Vrhovnom štabu u Drvaru. Tamo me je čekalo naređenje i instrukcija da idem na novu dužnost u Glavni štab Hrvatske.

Ivan Vondraček

ONI ĆE NAS IZDATI

Prvi dani avgusta 1941. godine. Beograd u ruševinama. Prve akcije ilegalaca i odmazde okupatora.

Vrata moga stana naglo se otvoriše. Utrča moja dvanaestogodišnja sestra, sva usplahirena:

— Bato, na Terazimajam vise ljudi, a dole Nemci sede pred kafanom i piju pivo!

Tek što mi je to rekla na vratima se pojavi moj stari drug Siniša Nikolajević. Pozdravili smo se srdačno. Viđali smo se često u toku juna i jula i posećivali. I Siniša je, kao i ja, uspeo da izbegne zarobljeništvo. Seli smo na otoman u sobičku pod tavanom. Moja mati, koja je Sinišu uvek rado dočekivala, posluži nas vodom i šećerom.

— Došao sam — poče Siniša — da ti kažem nešto vrlo važno ...

Njegovo čelo bilo je naborano, tmurno i brižno.

— Srete me neki dan moj komandant i naredi mi da se odmah javim na dužnost u Komandu žandarmerije u Ulici svetog Save. Odupirao sam se. Rekao sam mu da ne bih želeo više da budem u vojsci. Ali on je počeo da mi preti, da me upozorava na stroge zakone okupatora. Šta sam mogao nego da se javim, jer u protivnom nas oficire kupe i šalju u zarobljeništvo. Iz ove situacije moram se izvući.

Dok mi je ovo pričao Sinišino lice grčilo se od srdžbe na komandanta — izdajicu koji se stavio u službu okupatora. On koji se do juče udarao u grudi dokazujući svoj patriotizam!

— Danas sam — nastavio je Siniša — dobio i vojni raspored. Određen sam za intendanta Ne-

dičevog bataljona koji se formira u Šapcu ... Zamisli, ja da se borim protiv Mike Mitrovića, a pre nekoliko dana ispratio sam ga u Mačvanski odred.

Siniša je postajao sve uzbuđeniji. Takvoga ga nikada nisam video. Zar onaj krotki Siniša može ovako da se uzbudi?

Po Beogradu su se tih dana o Draži i njegovoj vojsci pričale čitave legende. Međutim, Siniša je dobro poznavao mentalitet tadašnjih oficira. Kada sam ga zapitao šta misli o Dražinom pokretu, odgovorio mi je doslovce:

— Oni će nas izdati! I to ili kad počnu ozbiljne borbe s Nemcima, ili kad partizanski odredi narastu do te mere da će predstavljati ozbiljnog suparnika... Ja ni tamo neću ni za živu glavu. Hoću u partizane. Ti mi nekako moraš pomoći. Znao sam da se već formirao Posavski partizanski odred. Viđao sam se sa Vladom Aksentijevićem i Stankom Džingalaševićem. Napravio sam plan. Na prvom sastanku sa Džingalaševićem reći ću za Sinišu da ga prebaci u odred. Saopštio sam to i Siniši. Rastali smo se, da se opet sutradan vidimo u Sinišinom stanu, u Ulici Stojana Protića.

Džingalaševiću sam još iste večeri saopštio Sinišinu želju. Rekao sam da ga dobro poznajem i da on ima sve odlike poštenog rodoljuba.

Kad sam došao na zakazani sastanak kod Siniše on je od svog komandanta već dobio nalog za put i novac, hranu i odeću za nedićevski bataljon u Šapcu. Stvari su se već nalazile na Savskom pristaništu i čekale su samo Sinišinu odluku o danu polaska.

A ta odluka je glasila: U Nedićev odred ni živ ni mrtav!

Siniša je čekao na vezu za odlazak u partizane. Istovremeno je mislio i na to kako da i one stvari, predviđene za nedićevski odred u Šapcu, prebaci u partizane. Ja sam u međuvremenu sreo na Ćuburi Mihaila Švabića. Vozio je nekakav stari bicikl. On se zaustavi i priđe mi:

— Dobro što te videh. Ćuj, jedan oficir pozvao se na tebe. Zove se Siniša Nikolajević. Hoće u partizane. Ti znaš oficire. Šta misliš da li je to pošten čovek?

Rekao sam mu sve o Siniši. Rekao sam mu i da sam o tome već razgovarao sa Džingalaševićem. Podvukao sam: Siniša je čestit čovek i iskren rodoljub. Uveren sam da nas nikada neće izdati. Rastali smo se. Švabić je otišao s rešenošću da Sinišu treba što pre poslati u partizanski odred. Ali veza za njegov odlazak u partizane nije ovim putem mogla biti odmah ostvarena. Siniša se obratio inženjeru Vasiliju Ivanoviću, svome zetu, koji će kasnije kao ilegalni partijski radnik poginuti u Beogradu 1942. godine. Od njega je Siniša dobio vezu za odlazak u partizane.

Došao sam i ja da se rastanem od Siniše. Do kapije ga je ispratila majka, sa suzama u očima. Svi smo bili zabrinuti. Jedino se Siniša smešio i sve nas hrabrio. Uzjahao je bicikl i krenuo. Kad je stigao do Braničevske ulice okrenuo se i još jednom nam je mahnuo rukom.

Bio je hrabriji od sviju nas.

Aleksandar Đurić

GORI „KRALJICA MARIJA""

Tek što je ponoć prošla, dežurni nas budi. Deveti je septembar 1941. godine. Pokret. Ustajemo, spremamo se, kao i uvek, brzo. Naša, Treća četa ide na zadatak u selo Ušće. Polako, u koloni po jedan, spuštamo se u ravnicu prema Savi. Kraj seoskog puta u jednoj kući vidimo svetio. Guje se žagor. To žene i devojke rade, pletu za sebe i borce — kaže nam Milan Kojić, partizan iz Drena. Kroz noć u daljini vidimo jedinu svetiljku na obali Save. To je, znamo, signal za brodove. Čujemo zov petlova. Skoro će zora. Stižemo u centar sela. Komandir nam saopštava zadatak: kontrolisati drumski i rečni saobraćaj. Okupatoru ometamo železnički i drumski saobraćaj, pa je počeo sve češće koristiti rečni saobraćaj. Zato moramo ometati i rečni saobraćaj. Upućujemo patrole, jednu ka Šapcu, a jednu ka Beogradu, obe sa istim zadatkom.

Već je svanulo. Krenuli smo ka drumu i Savi. Idemo u koloni po jedan, sa vođom patrole Šarovićem na čelu. Srećemo čobane, vraćaju stoku sa paše. Razgovaramo. Imali šta novo? Ništa — odgovaraju. Da bismo izbegli avione i kuršume ustaša koji često pripucavaju sa druge obale Save silazimo na samu obalu i zaklanjamo se u žbunje. Vreme odmiče. Već je osam časova. Nad rekom magla se čas diže, čas spušta. U daljini čuje se zvuk mašine. Od magle ne vidimo. Osluškujemo i zaključujemo da zvuk dolazi sa Save. Malo kasnije ugledamo brod. Polako plovi ka Šapcu, ka nama. Još je prilično daleko. Primećujemo i komešanje na palubi. Vođa patrole nas opominje: »Pazite, na brodu sigurno ima neprijateljskih vojnika. Budite oprezni i sledite moju komandu. Naša je prednost što smo na kopnu. Biće dovoljno da onemogućimo prolaz brodu, da ga zadržimo. Blizu su naši, čuće borbu i oceniće šta treba da čine.«

Vreme kao da je stalo, a brod kao da sve sporije plovi. Tako nam se činilo. Najzad, brod nailazi. Prolazi kraj Šarovića. On ustaje iz zaklona i sa uperenom puškom ka brodu poziva na predaju. Kako brod nastavlja da plovi svi, po dogovoru, počinjemo pozivati na predaju. Zatim opaljujemo plotun iz pušaka poviše broda, jer jasno vidimo da na njemu ima putnika, mahom civila. Mi plotun, a sa broda takođe opale plotun. Onda opalimo rafal iz puškomitraljeza ispred broda i još jedan plotun iz pušaka. Brod stade. Vođa patrole naređuje da brod pristane uz obalu. U suprotnom, otvorićemo vatru na brod. Nastaje iščekivanje, komešanje na brodu i najzad brod kreće. Mislili smo — ka obali. To je bila varka. Pokušali su da brod okrenu natrag, ka Beogradu. Opet otvaramo vatru. Brod staje. Pomoli se bela zastava — znak predaje. Na palubi nekoliko žandarma dignutih ruku, ali sa puškama u njima. Viču: »Predajemo se, evo oružje.« Kapetan broda naređuje da brod pristane uz obalu. Brod pristaje, a na mestu pristajanja vođa patrole — stoji sam. Kad je brodska mašina prestala da radi, Šarović nas, po ranijem dogovoru poziva jednog po jednog da mu pridemo, a onda glasno dodaje: »Ostali iz čete neka ostanu na svojim mestima.« Ponovio je to da ga na brodu dobro čuju i da

tako stvori utisak da sem nas koje je pozvao ima još mnogo više boraca skrivenih u zasedi. U to počeše da pristižu i naši. Lakše nam je. Među prvima je stigao Dragan Gradinac, mornarički podoficir, rodom iz Obrenovca. On odmah preuzima inicijativu, traži da se postavi most i kaže kako da se to učini. Stigao je i komandir naše čete. Naređuje da niko sa broda ne silazi pre dozvole i pita koga na brodu ima od naoružanih. »Nema nikog, sem onih što su pokazali oružje u znak predaje« — odgovara kapetan broda.

— Garantuješ li glavom da naoružanih nema više?

— Nema, gospodine.

— Nismo mi gospoda. Gospoda se ne bore protiv okupatora.

— Izvinite — sleže ramenima kapetan broda — ja ne znam ko ste vi.

— Mi smo partizani. Ako naoružanih više nema biće sve u redu — odgovara mu komandir.

Kapetan broda poče mucati:

— Znate, ja sam samo zapovednik broda. Ne mogu sve da vidim. Putnici su putnici.

— Dobro, pozovi prvo brodsko osoblje, a ti stoj tu — naredi mu komandir.

Prolaze minuti, a niko ne izlazi. Ti su minuti dugi i nama i njima. Mi još ne znamo koga sve ima na brodu i da li ćemo se i s kim sukobiti. U iščekivanju da se posada okupi kapetan broda se pravda što služi Nemcima. Imam, kaže, porodicu, a nema od čega da se živi. Osvrće se, a još niko ne izlazi iz broda. Tada on povika: »Izlazite već jednom!« Očito, traži ostale da bi sa njima podelio strah. Najzad, posada poče da izlazi. Prvi je podigao ruke uvis, za njim drugi, i tako redom.

— Šta se plašite, ne diramo mi nikoga ko nije kriv. Spustite ruke. Mi tražimo Nemce a bogami kažnjavamo i sve one koji sa Nemcima sarađuju i pomažu im. Koga ima pod oružjem na brodu? Zato smo prvo vas pozvali. Tražimo da nam kažete. Vi to morate znati — govori im naš komandir.

Posada onda uglas povika da sem onih što su pokazali oružje drugih naoružanih nema, a na komandirovo pitanje koliko je putnika na brodu, jedan član posade reče: ima ih oko sto pedeset. Komandir onda odredi nekoliko drugova za pregled isprava i stvari, uz napomenu da obrate pažnju na moguće skriveno oružje. Tada su putnici pozvani da napuste brod. Najpre oni sa oružjem. Počeše izlaziti. Prvo četiri žandarma, a za njima ostali. Pïvi putnici izađoše zbunjeni i bez svojih stvari. Kada ih upitasmo što ne poneše stvari oni su nas gledali zbunjeno i ćutke. Vidimo da su pomislili da ono što su sa sobom na put poneli ne pripada više njima, da ćemo im mi stvari uzeti. »Vratite se svako po svoje stvari« — reče im komandir kratko i stade da ubrzava napuštanje broda. Mogu naići avioni. Onda svak od putnika pokazuje šta ima od stvari. Kada se uveriše da im nećemo nikakvo zlo učiniti i kada im je rečeno da produže put za Šabac, mnogi od njih ostadoše u razgovoru sa borcima. Neki se pravdaju da nisu saradnici okupatora, neki grde Nemce i izdajnike, a neki pominju i svoje koji su stupili u partizanske redove. Još svi putnici nisu izašli kad se pojaviše dva aviona. Lete iznad Save. Nasta panika među putnicima. Umirujemo putnike a komandir naredi da se i mi umešamo među njih i da spustimo oružje. Avioni napraviše jedan krug iznad broda i produžiše dalje.

Poslednje sa broda izlaze dve žene — sa žutom trakom oko ruke. Raja Popović ih pita zašto ne skinu trake.

— Moramo — kažu ono što smo i sami znali — Nemci su naredili da mi, Cigani i Jevreji, moramo nositi trake. Koga uhvate bez trake odmah na licu mesta ubijaju. Iz Marinkove Bare — nastavljaju one — sve muškarce pohvataše, neka pobiše a neke u logor oteraše. Nas dve idemo svojima, u selo kod Šapca. Vozom nismo smele, jer ima Nemaca.

Onda pokazuju na jednu ženu:

— Evo, ova žena nas je pozvala na brod. Kaže: najsigurnije je brodom. A eto kad je neko baksuz!

— Zašto baksuz? Čule ste za partizane. Mi se borimo protiv Nemaca. Skinite to s ruku!

One skidoše trake i staviše ih u džep.

— Šta će vam? — pita ih opet Raja.

— Moramo proći kroz Šabac. Ako nas Nemci slučajno uhvate bez trake ubiće nas odmah... Neki od putnika su nam rekli da se na brodu nalazio i ban Drinske banovine, Ilija Popović Spirinovac. Među prvima je prošao. Izgleda, sa tuđim ili lažnim ispravama. Neki od putnika su tvrdili i to da je na brodu bilo više žandrama, da su se sigurno presvukli dok je brod manevrisao, a da su oružje bacili u Savu. A posle smo čuli da su neki, čim su izašli sa broda i stigli u selo Beljin, uzeli od nekih seljaka kola i u kasu odjurili ka Šapcu.

Stigli su odbornici sa Ušća sa nekoliko zaprežnih kola. Pristižu i seljaci iz okolnih sela. Svi zajedno pretovarujemo sa broda u kola ćebad, cokule, kožu, tekstil i sanitetski materijal. Našli smo i osam kilograma saharina. To ostaje za naše ranjenike. Kako koja kola natovarimo upućujemo ih u selo Dren. Žurimo da nas ne zateknu avioni, ili da ne naiđu jače nemačke snage, možda i sa tenkovima. Dovršavamo pretovar, kad od Beograda nailaze još dva manja broda. I njih smo odmah zaustavili i pozvali da pristanu. Čim je njihova posada videla usidren veliki brod »Kraljica Marija« usidrila je i svoje brodove. Bili su to »Galeb« i »Kosovo« i prevozili su građevinski materijal, kožu i drugu robu.

Među prvima je na obalu stigao i Nemac — partizan Hari Šihter. Uzeo je veliki čekić i sve lupa, razbija po brodu. Okružen je seljacima koji ga posmatraju sa posebnim zadovoljstvom kako razara brod koji je služio Nemcima i izdajnicima. Hari je već naučio naše psovke i stalno ih ponavlja dok razbija brod. Hari Šihter, Dragan Gradinac i još neki drugovi polivaju brod svim zapaljivim sredstvima koja su našli i pregledaju sve prostorije i brodske kabine da ko nije ostao. Kada su svi izašli Dragan je uključio brodsku sirenu. Svi smo se udaljili, a Hari je stao na kraj mosta aktivirao i bacio nemačku bombu u unutrašnjost broda. Prođe nekoliko sekundi, a eksplozije nema. »Bacaj, Hari, našu užičku bombu!«

— povikaše neki drugovi. Hari je uze, aktivira i baci. Odmah je eksplodirala. Buknuo je plamen.

Kroz gusti, crni oblak dima i iz plamena koji je obuhvatio sav brod sirena se još uvek čula. Na obali, kraj lađe, okupilo se mnogo naroda. Ozarenih lica seljaci se raduju našem uspehu. Šale se. Jedan od meštana na sav glas uzviknu: »Čujete kako sirena svira. To kraljica kuka što partizani zarobiše brod da ne služi Nemcima.«

Uništavanje broda »Kraljica Marija« imalo je veliki odjek. Radio stanica »Slobodna Jugoslavija« prenela je vest o ovoj akciji, naglasivši da je Hari Šihter, Nemac koji je pobegao iz nemačke vojske u partizane, uništio brod kako ne bi služio fašističkoj Nemačkoj i kvislinzima.

Jovan Penčić

ZAŠTO SAM NAPUSTIO ODRED

Kada je kapitulirala stara Jugoslavija našao sam jednu bačenu pušku na drumu kod Lazarevca i sakrio je. S njom sam i krenuo u partizane posle borbe u Ralji, početkom septembra 1941. godine. Puška i municija bili su dotle skriveni u bunaru našeg porodičnog zabrana. Zajedno sa mnom u partizane je krenuo i Branislav Nikolić, ponevši tom prilikom prethodno sakriven puškomitraljez, zatim Živan Stojičević i još neki mladići. Njihovih se imena ne sećam. Oni su se već sutradan vratili kućama.

Tih dana drugovi su u Meljaku uhvatili nekog petokolonaša. Nisam dotle ni znao šta je to peta kolona. Tek tada su mi objasnili. Tada sam se prvi put i zamislio nad izdajom naroda. Mislio sam dotle: svi su uz nas.

Učestvovao sam zatim u borbama kod Stepojevca, Jasenka i Bariča, gde smo Nemce naterali da beže preko Save. Video sam i prve ranjene partizane. Jednome se metak zadržao pod samom kožom i on je taj metak, kada su mu ga izvadili, zadržao za uspomenu.

Povlačili smo se pred Nemcima koji su od Stepojevca nadirali prema Konaticama. Zamalo da me zarobe, jer sam se zbog čireva i povređene noge teško kretao. Pod pritiskom Nemaca počelo je osipanje. Tada komesar čete, Delić se preživao, načini neoprostivu grešku. Postroji četu i reče: »Ko hoće kući može. Ko neće neka ostane!« To je mnoge pokolebalo. Meni je pak govorio: »Ti ramlješ. Ne možemo da te vučemo. Idi kući.« Bio sam zbunjen. Ranije su na mene pokazivali kada su zvali narod u borbu, govoreći da se svi mogu boriti kada mogu ja, tako mlad, a sada me šaju kući. Ono »idi kući« bilo je ipak presudno. Odlučim da se vratim.

Posle povlačenja partizana počeli su da dolaze razni emisari da me privole da stupim u čtenikc.

Nikako nisam pristajao. Kasnije su, godine 1943, partizani kod jednog ubijenog četničkog oficira našli spisak lica predviđenih za likvidaciju. Na tom spisku nalazili smo se svi koji smo 1941. godine bili u partizanima pa se posle vratili kućama. Marta 1942. godine odvedu me u logor, u Vreoce. Sa mnom je bio i Branislav Nikolić. Odlučimo da bežimo. Uočili smo da je jedno stražarsko mesto ostalo nezaposednuto. Baš smo se tu provukli. Stražar sa drugog stražarskog mesta nas je primetio i otvorio vatru, ali smo mi uspeli da umaknemo. Krio sam se petnaestak dana oko kuće i kada sam utvrdio da me nisu tražili vratio sam se kući.

Krajem 1942. ili početkom 1943. godine neki Radišić iz Baćevca uspostavio je vezu između drugova u Kosmajskom odredu i mene. Prikupljao sam obaveštenja o neprijatelju, snabdevao odred, služio za vezu onima koji su u odred odlazili da bih, oktobra 1943. godine, i sam otišao u odred. Opet sam imao pušku.

Pred borbu za oslobođenje Beograda doživeo sam ponovni susret sa starim drugovima iz 1941. godine koji su se nalazili u Beogradskom bataljonu. Njih ništa nije moglo da pokoleba da napuste odred. Prvi od drugova koga sam ugledao bio je Milorad Brkić, zvani Icin.

Radisav Jelić

POSAVCI U ODBRANI UŽIČKE REPUBLIKE I U BORBI NA KADINJAČI

U drugoj polovini septembra 1941. godine skoro cela zapadna Srbija bila je pod kontrolom partizanskih odreda i pod vlašću narodnooslobodilačkih odbora. Narodnooslobodilačka borba u zapadnoj Srbiji poprimila je opštenarodni karakter. Ovakav razmah ustanka zabrinuo je nemačku i kvislinšku vlast. A kako kvislinzi ni vojiički ni politički nisu još predstavljali snagu dovoljnu da sami nešto učine i izmene stanje, to je okupatora prisililo da dovodi nova pojačanja. I to prvo jednu diviziju iz Grčke, a nešto kasnije i jednu iz Francuske. Krajem septembra okupator je sa ovim pojačanjima i uz pomoć kvislinga, nedićevaca, četnika i Ijotićevaca, otpočeo ofanzivu. Posavski odred napadnut je iz dva pravca: Beograd — Šabac i Beograd — Valjevo. Posle drugih većih borbi i svireposti okupatora prema stanovništvu na pravcu njegovog nadiranja od Valjeva, vođena je i žestoka borba u selu Grabovcu. Tom prilikom poginulo je tridesetak Nemaca. Na strani partizana poginuo je vodnik Druge čete Bora Kečić, zatim Paja Ćupurdija, Jovan Sedlar, Boža Marinković i još nekoliko drugova čijih se imena ne sećam. Okupator je spalio sve kuće na mestu borbe i na licu mesta streljao sto seljaka iz Grabovca. Boru Kečića Nemci su mrtvog zapalili! Nemačka kolona koja je nadirala od Šapca sukobila se sa Trećom četom u selu Oridu, kod crkvc. Kako je crkva bila na dominantnom položaju, samo u toku jednog dana prelazila je nekoliko puta iz ruku partizana u ruke Nemaca i obratno. Pred nadmoćnijim neprijateljem Posavci su se povlačili prema reci Dobravi i dobili zadatak da kontrolišu put Valjevo — Šabac. Tako su se našli na pravcu nadiranja 342. nemačke divizije, one koja je prebačena iz Francuske. Najteže borbe sa ovom nemačkom grupacijom Prva i Druga četa vodile su kod sela Cržiljeva, a na mestima zvanim Konjski grob i Sredačko groblje. U ovoj borbi poginuo je Hari Šihter, nemački vojnik koji je pobegao iz nemačke vojske i došao u Posavski odred. Posavci su se pred nadmoćnijim neprijateljem povukli zapadno od Valjeva i dobili nov

zadatak da na prostoru Pecka — Ive — Dragol — Proslop — Gornja i Donja Ljuboviđa, zajedno sa Račanskim odredom, razbiju grupaciju četnika i oslobode Ljuboviju. Tih dana veoma je bila aktivna nemačka avijacija, naročito izviđačka. Kretali smo se danju, a avioni su nas stalno pratili. U Peckoj smo se zadržali više nego što smo smeli, a bio je dan. Izviđački avion doveo je devet »štuka« koje su u nekoliko naleta bombardovale Pecku. Od bombardovanja je poginulo dvadesetak drugova, među kojima Spasoje Stanojčić, komunista, obućarski radnik iz Obrenovca i učitelj Jovičić iz Drena. Nastalo je veliko uznemirenje među borcima, jer tako teško bombardovanje do tada nisu doživeli. Posle kratkog odmora i sređivanja u selima Ivanu i Dragodolu čete su izašle na položaj Proslop, Gornja i Donja Ljuboviđa. U toku trodnevnih borbi došlo je do okršaja sa četničkim jedinicama koje su razbijene. Naši gubici bili su minimalni. Kod sela Donje Ljuboviđe poginuo je Moma, zvani Mindra, vodnik Druge čete. Konačno je zauzeto i sresko mesto Ljubovija. Time je zatvoren put nadiranju Nemaca prema Užicu. Posle oslobođenja Ljubovije, kako su jedinice bile izmorene, a Užice je još bilo slobodno, naređeno je da se one prebace u Užice i da se tu odmore, okupaju i očiste od vašiju Tako je došlo do trodnevnog odmora u Užicu.

Novo naređenje glasilo je da Posavci treba da zatvore pravac Ljubovija — Rogačica — Bajina Bašta — Užice, jer su Nemci nastavili ofanzivu. Druga i Treća četa prebačene su kamionima od Užica ka Ljuboviji. Negde oko Oklepca i Zaglavka kamioni sa partizanima upali su u kolonu nemačkih motocikala. I jedni i drugi bili su iznenađeni. Došlo je do žestokog okršaja. Posle jednočasovne borbe povukli su se i jedni i drugi. Po našim procenama i po procenama seljaka, Nemci su imali tridesetak mrtvih i još više ranjenih. Poginulo je 15 Posavaca. Pored ostalih poginuo je Milorad Jovanović Svileni, komandir Treće čete, opančarski radnik iz Obrenovca, predratni komunista i jedan od osmorice boraca koji su se okupili kod Jozića kolibe, jula 1941. godine, da formiraju Prvu Posavsku četu, zatim Miloš Matejić, seljak — komunista iz Grabovca. Posle ovog okršaja obe čete su u toku noći prebačene na položaj na Kadinjači da se tamo, rame uz rame, bore sa Radničkim bataljonom.

Posavci su zauzeli greben Kadinjače oko sela Glagonjića. Jedan broj Posavaca izdvojen je iz četa, snabdeven je benzinskim flašama i određen da napravi zasedu pored puta i da napadne nemačke tenkove čije se nadiranje očekivalo. Naređenje je bilo da neprijatelja treba pustiti sasvim blizu, a onda tući iz sveg oružja kako bi mu se naneli što veći dubici. Oko osam časova ujutro pojavio se prvi streljački stroj Nemaca, potpomognut tenkovima, oklopnim kolima i motociklima. Naređenje je izvršeno. Nemački streljački stroj je dočekan na sasvim bliskom odstojanju uraganskom vatrom iz pušaka, puškomitraljeza i tromblonskih bombi. Iznenađenje je postignuto. Kod Nemaca je nastala pometnja. Međutim, oni su se brzo sredili da bi u mnogo gušćem stroju opet počeli napadati. Time je bitka na Kadinjači dostigla vrhunac.

Nemačke snage bile su nekoliko puta jače. One su uspele da poduhvate naše snage sa bokova i to je bilo presudno za okršaj na Kadinjači. Preživeli Posavci bili su primorani na povlačenje da ne bi doživeli potpuno opkoljavanje i uništenje. Samim tim oslabljen je celi front. Za borbu na Kadinjači borci su bili posebno motivisani, jer su znali da je iza njih Užice, a u Užicu Vrhovni štab i njihovi drugovi — ranjenici u bolnici Krčagovac i da svi oni treba u redu da se povuku prema Zlatiboru. Ljubav prema slobodi i mržnja prema okupatoru i njegovim slugama učinili su da borba na Kadinjači poprimi takve razmere, da je ušla u istoriju kao jedna od legendarnijih bitaka narodnooslobodilačke borbe.

U borbi na Kadinjači palo je pedesetak Posavaca. Među njima i komesar Posavskog odreda Bora Marković, predratni komunista i tramvajski radnik iz Beograda. Drugovi su ga u Beogradu zvali Bora tramvajac, dok. je među borcima u Posavini bio poznat kao Bora Posavac.

Najveći broj Posavaca, koji su preživeli Kadinjaču, ući će kasnije u sastav Beogradskog bataljona.

Milan Marković

SJENICA

Povlačenje iz Srbije nas je zamorilo. Danju i noću pokret, obezbeđenja, gladovanje i nespavanje. Zaustavili smo se preko Uvea, u selu Radojini. Najzad smo tu uhvatili vezu s Vrhovnim štabom. Marko i Lola proanalizirali su rad starešina i boraca našeg bataljona. Posle kritike nekih naših grešaka postali smo svesni da naš rat i revolucija imaju duboku političku sadržinu i da se svaki postupak u borbi i van nje mora meriti političkim aršinom.

Posle petomesečne borbe po plodnoj Posavini, Kosmaju, Šumadiji i Rudniku našli smo se u Novoj Varoši. Na ulicama, raskrsnicama, na periferiji i u zgradama još su štrčali bunkeri i bodljikava žica — tragovi italijanske okupacije.

U rano decembarsko jutro zaškripao je sneg pod nogama odmornih boraca Beogradskog bataljona. Kolona mladih ratnika krenula je u nove okršaje. Ujednačenim korakom upiralo se u strmine Zlatara. Presecali su se grebeni njegovih kosa i proplanaka. Trebalo je što pre stići u okolinu Sjenice i zaposesti položaje.

Marševali smo neprekidno. Na našem putu pratilo nas je decembarsko sunce i decembarska hladnoća. Ipak, napor marša naterivao nam je znoj na čela.

Druga četa je bila na čelu kolone. Ona je isturila patrolu prethodnicu. Levu i desnu pobočnicu obezbedile su Prva i Treća četa. Komesar bataljona Ljupče gotovo uvek je na začelju, da prihvati i ohrabri posustale.

Komandant Miladin neprekidno je uz kolonu, čas na čelu čas na začelju. Korio je one koji urade bilo šta što smeta bataljonu ili borcu pojedinačno.

— Hej, ti tamo, drži vezu! Valjda si doručkovao jutros! — govorio bi. Ili:

— Šta si se tako znojav opružio na tu vlažnu zemlju? Razbolećeš se. Nije mi što ćeš ispasti iz stroja, jer od tebe ionako nemamo mnogo kori-

sti, nego ćeš u bolnici zauzeti mesto nekome kome je ono potrebnije.

Takav marševski raspored bio je gotovo uvek i u povlačenju kroz Srbiju. Miladin bi samo viknuo: — Veljko, u prethodnicu, Duško levu, ti Siniša desnu pobočnicu! ... Požuri, požuri! ...

Sećam se da smo tek predveče stigli u selo Miševiće. Uporno smo čekali večeru — kačamak s kajmakom. Pošto bi podela male količine kajmaka predstavljala problem, to je Miladin rešio da se sav kajmak strpa u kačamak i dobro izmeša kako deoba ne bi predstavljala teškoću.

Na spavanju smo bili sabijeni u nekoliko kuća, kao sardine. Ako bi se ko u snu okrenuo, morali bismo to svi učiniti.

Sutradan ujutru našli smo se s bataljonom pred školom u selu Donje Lopiže. Članovi štaba su nešto dugo razgovarali s nekim drugovima — verovatno iz komandi jedinica koje su bile oko Sjenice. Za to vreme sam se upoznao sa nekim rukovodiocima iz Sandžaka. Oni su mislili da treba što pre izvršiti napad na Sjenicu ako komanda Sjenice, to jest Hasan Zvizdić, ne pristane da nas pusti u grad. U to vreme u Sjenici nije bilo okupatorovih snaga, već je grad držala muslimanska milicija pod rukovodstvom bivšeg trgovca Hasana Zvizdića.

Posle tih razgovora stekao sam uverenje da svakog dana može doći naređenje za napad na grad. I kad mi je Miladin izdao naređenje da s četom krenem prema selu Čedovu, pretpostavio sam da idemo na polazne položaje za napad.

Požurio sam s četom i za videla stigao u određeni rejon. Osmotrio sam položaj i rasporedio četu. Komesar čete, Miša Šterk, i ja razgovarali smo s domaćinom kuće u kojoj smo se smestili o vojnopolitičkoj situaciji u Sjenici i njenoj okolini. Domaćin je bio Srbin, dosta imućan i promućuran čovek. Videlo se da dobro poznaje raspoloženje naroda u Sjenici i oko nje. Tvrdio je da u Sjenici nema više od dvesta do trista naoružanih Muslimana i nešto četnika.

Bio je oduševljen dolaskom Beograđana u svoje selo. Smatrao je da je to jedinstvena prilika za napad na Sjenicu i da u tom napadu možemo računati sa podrškom petsto do šesto naoružanih seljaka Srba.

Već je bio mrak kada je razmatranje o vojnoj i političkoj situaciji u komandi naše čete prekinuo kurir iz štaba bataljona. Doneo je hitno naređenje. U njemu je pisalo:

»Sa četom se što pre vratite u sastav bataljona u s. D. Lopiže. Budite veoma oprezni pri prelasku puta Kladnica — Sjenica. Miladin—Ljuba.«

Štab bataljona je takođe preduzeo mere obezbeđenja na pomenutom putu, jer se zbog nekih izveštaja o merama muslimanske milicije iz Kladnice pobojao da četa ne bude odsečena i uništena. Bataljon je bio razmešten u rejonu Donje Lopiže sa zadatkom da zatvara pravac Sjenica — Donje Lopiže i osmatra komunikaciju Prijepolje — Sjenica. Severoistočno od Beogradskog bataljona nalazili su se Srpsko-sandžački i čačanski bataljon. Oni su kontrolisali Sjenicu sa Severne strane.

Neprijatelj u Sjenici nije kontrolisao teren dalje od perifernih kuća ili je to činio pojedinačnim, obično nenaoružanim, meštanima. Skelet njihove odbrane zasnivao se na takozvanim redutama. To su kružna utvrđenja, obično rovovi opasani žicom na uzvišenim tačkama same periferije grada. To su, u stvari, bili ostaci Karađorđevih šančeva, koje su italijanske okupacione trupe uredile za odbranu, a kasnije ih prepustile muslimanskoj miliciji. U unutrašnjosti grada bile su uređene za odbranu pojedine grupe kuća i javne zgrade.

Ovi reduti bili su neprekidno, i danju i noću, posednuti, dok su u unutrašnjosti imali oko tri do četiri stotine naoružanih ljudi u rezervi.

Pored toga, posada Sjenice mogla je računati sa brojnom i brzom pomoći iz svih okolnih sela sa kojima je bila povezana brzim i sigurnim kuririma. Pomoć spolja mogla je biti i do hiljadu naoružanih ljudi. Prema tome, do četiri stotine naoružanih boraca u samoj Sjenici i osamsto do hiljadu spolja predstavljali su jaku i efikasnu snagu. A ako bi borbe oko Sjenice potrajaie nekoliko dana, ne bi bilo isključeno da im i italijanski garnizon iz Prijepolja priskoči u pomoć. Naše jedinice, koje su držale opsadu Sjenice, raspolagale su samo jednim minobacačem sa četiri mine. Artiljerijskih oruđa nismo imali. Naše naoružanje su puške i puškomitraljezi, 20—25 metaka na pušku, 100—200 metaka na puškomitraljez i 40—50 ručnih bombi na četu.

Brojno stanje svih snaga za napad na Sjenicu bilo je oko četiri stotine i pedeset boraca.

Provodeći po ceo dan na položajima, osmatrao sam grad sve vreme. Prilazio sam i bliže reci Uvcu, jer ni sa naše ni sa njihove strane nije bilo otvaranja vatre. Uvac je nekako bio prećutna granica. Ako bi neko pokušao da je pređe, svakako bi usledilo i otvaranje vatre. U to vreme razmišljao sam mnogo više o tome kako bi trebalo napadati Sjenicu nego o tome da li je treba napadati.

Jednoga dana došao je na položaj kod mene Ratko Sofijanić. Njegov bataljon je bio levo od našega. Poveo se razgovor o napadu na Sjenicu. Upitao me je šta mislim o mogućnosti napada i o načinu njegovog ostvarenja. Rekao sam mu, uglavnom, ovo: »Ne ulazim u to da li treba napasti Sjenicu i kakvi bi vojnopolitički razlozi išli tome u prilog, ali smatram da, po mom proračunu, treba imati minimum sedamsto do osamsto boraca i tri minobacača za napad i dvesta do trista boraca za naše obezbeđenje od naoružane milicije iz okolnih sela.«

Ovo mišljenje izneo sam i nekim drugovima iz Glavnog štaba Srbije, kada su me pozvali na sastanak u školu sela Donje Lopiže, na kojem se raspravljalo o napadu na Sjenicu. Sećam se da su neki drugovi, kao i komandant našeg bataljona Miladin, smatrali da napad na Sjenicu raspoloživim snagama ne može doneti uspeh.

Na drugom sastanku doneta je odluka da se Sjenica napadne. U Beogradski bataljon došli su drugovi Stambolić i Vološa s jednim minobacačem i četiri mine.

Napad na Sjenicu izvođen je sa tri strane: sa severne strane, od sela Čedova — čačanski bataljon, sa severoistočne strane, od sela Vape — Moravičko-sjenički, a sa zapada — naš bataljon. Napad je trebalo da počne u zoru oko pet časova ujutru.

Beogradski bataljon je pošao iz Donje Lopiže oko jedan čas po ponoći, i to pravcem Maljevina — Most na Uvcu — Radišića brdo (k. 1244), s tim da osloncem na Radišića brdo napadnemo na Sjenicu preko Hadžića Mahale.

Imali smo sigurnog vodiča. Svojom spoljašnjošću delovao je veoma ozbiljno, a hladnokrvnošću ulivao sigurnost i poverenje. Pošto je moja četa bila na čelu kolone, išao sam zajedno sa vodičem. Odmah iza nas išli su drugovi Pera Stambolić i Miladin Ivanović. Noć je bila dosta hladna. Prešli smo most na Uvcu i uhvatili se severnih padina Radišića brda. Kada smo izbili na greben severno od kote 1244, dunuo je jak vetar, koji je nosio sitan sneg i bacao nam snežnu prašinu u oči. Vodič nas je zaustavio. Pošao je dvadesetak koraka napred, zatim udesno, pa ulevo i najzad se vratio sav usplahiren, govoreći zadihano:

— Drugovi, ja ne znam gde smo! Potpuno sam izgubio orijentaciju. Više nisam siguran na kojoj je strani Sjenica. Uradite sa mnom šta hoćete. Ubijte me, ali verujte mi da sam se potpuno izgubio.

Vrteli smo se izvesno vreme na mestu i osluškivali ne bi li bismo čuli lavež pasa ili bilo šta što bi nam dalo znak u kom je pravcu Sjenica. Drugovi Pero i Miladin smirivali su vodiča, uveravajući ga da se zbunio i kad se bude sredio lakše će se orijentisati.

Tada smo začuli pucanje iz pravca severa, levo od pravca kretanja naše kolone. Pretpostavili smo da je u tom pravcu Sjenica. U tome nas je i vodič podržao.

Miladin je odmah komandovao da se Prva i Druga četa razvijaju u streljački stroj i nastupe u pravcu Sjenice, a Treća četa da se upotrebi većim delom za obezbeđenje, a manjim za rezervu. Jedan njen vod ostao je u rejonu mosta na Uvcu, sa zadatkom da zatvori pravac Sjenica — Prijepolje i obezbedi most u slučaju povlačenja.

Komandant Miladin je energično i odlučno izrekao komandu »u strelce«, a ja se ne sećam jesmo li komandir Prve čete Duško i ja ponovili našim četama. U sećanju mi je ostala samo slika da smo se sa neke zaravni, levo od naše prtine, sjurili niz veću strminu. Obe čete su se začas našle u nekom potoku. Sa Drugom četom izbio sam desno na kosu i našao se pred Hadžića mahalom, a Prva četa je, po izlasku iz potoka, nastupala u streljačkom stroju preko Glibnja u pravcu Sjenice. Ona je energično i brzo, streljačkim strojem, nastupala snežnom čistinom, sve do prvih kuća Sjenice. Dalje je nisam video jer sam bio zauzet borbom svoje čete, a pored toga ona je već smelo ušla u prve kuće.

Sa Drugom četom smo brzo savladali veću grupu kuća Hadžića mahale i zastali pred manjom grupom kuća, koja je od prve bila odvojena kraćom čistinom i kamenim zidom. Visina zida je bila nešto niža od čovečjeg rasta. Poredane iza zida stajale su žene držeći decu u rukama. Molile su nas da ne pucamo, dok je iznad njihovih glava sa krovova gađano na nas preciznom vatrom. Ovaj nas je prizor zadržao najmanje pola časa. Tako nismo mogli produžiti likvidaciju ove grupe kuća. 2ene sa decom su neprekidno vikale i zapomagale: »Ne pucajte, braćo!«

Bio sam pozadi na bregu u Hadžića mahali i video kao na dlanu kako Prva četa skreće prema Hadžića mahali, verovatno da bi se postavila u povoljniji položaj prema utvrđenjima i kućama odakle je dobila žestoku vatru iz grada i da bi se naslonila na grupu kuća koju sam držao sa svojom četom. U tom zaobilaženju preko snežne čistine koju je nadvisivao redut, Prva četa je pretrpela najveće gubitke, jer je nekoliko minuta bila izložena jakoj unakrsnoj vatri pešadijskog naoružanja utvrđenja i grupe kuća Hadžića mahale.

U isto vreme, dok se situacija ovako razvijala kod Beogradskog bataljona, video sam sa mesta na kome sam se nalazio, kako se povlači čačanski bataljon, koji je napadao pravcem selo Čedovo — Sjenica. Srpsko-sandžački bataljon je napadao pravcem selo Gornja Vapa — Sjenica. On se najviše približio centru grada. Oko 10 časova i on je bio primoran da se povuče, jer mu se s leđa pojavila neprijateljeva kolona jačine dvesta do trista ljudi.

Komandant Beogradskog bataljona, sa svoje osmatračnice iznad Hadžića mahale, imao je takođe potpun pregled situacije. Forsirao je produženje napada s Prvom i Drugom četom. Svoju rezervu, Treću četu, nije mogao uvesti u borbu jer je u samo jutro na Radišića brdo došlo oko stotinu naoružanih ljudi iz pravca sela Sušure i zauzelo položaj bataljonu iza leđa.

Komandir Prve čete Duško i komesar Korošec, sa oko dvadeset boraca, bili su već mrtvi. Sa svog mesta nisam video nijednog borca Prve i Druge čete da se kolebao ili da je pokušao da odstupi. Niko pre izdatog naređenja komandanta bataljona nije pokušao da se izvuče iz borbe. Obe čete i svi borci junački su se borili i nastojali da što pre izvrše zadatak. Ali snažna odbrana zadržavala nas je i mi smo trpeli ozbiljne gubitke. Razmišljao sam kako da produžim napad na poslednjih pet do šest kuća Hadžića mahale, i tako olakšam situaciju Prve čete. Jednostavnim jurišem to nije bilo moguće, izginuli bismo kao i Prva četa. Okrenuo sam se da pozovem dva bombaša, jer me neprijatelj s krova kuće vidi i gađa. Samo što sam se zaklonio, dva druga koja su mi prilazila pala su mrtva. Nisu stigli ni da jauknu.

Oko 11 časova stiglo je naređenje komandanta bataljona da se povučemo.

Naše povlačenje od Hadžića mahale do grebena Radišića brda bilo je praćeno vatrom. Sećam se, vukli smo na jednom ćebetu ranjenoga Mihaila Švabića, išao sam iza njega, uz brdo. Kad smo izašli na greben, video sam neprijatelja iz Sjenice kako preko Glibnja hita ka Ugaru da nam preseče put i spreči prelazak preko mosta na Uvcu. Hteo je da nas razbije u sadejstvu sa neprijateljem sa juga. Ali, vod Treće čete, sa Sinišom Nikolajevićem, osujetio je to i obezbedio izvlačenje Druge i ostatka Prve čete.

Veoma dobro se sećam mnogih pojedinosti iz ove akcije. I bataljon kao celina i svi borci kao pojedinci i starešine držali su se hrabro i nijednog trenutka se nisu kolebali.

Prva radosna vest posle Sjenice je bila: »Ušli ste u sastav Prve proleterske brigade. Ona je već formirana i vi uskoro treba da je sustignete...«

Pavle Ilić-Veljko

NA BRISANOM PROSTORU

Posle dugih i teških borbi koje su vođene oko Beograda, Kosmaja, Rudnika i Gornjeg Milanovca i posle odstupanja iz Srbije, Beogradski bataljon se prikupio u selu Radojini, u dolini reke Uvac. Tu smo uhvatili vezu sa Vrhovnim štabom, malo smo se sredili i izvršili pokret za Novu Varoš. U ovom malom mestu naseljenom i muslimanskim življem bilo je za mene mnogo neobičnog. Naročito su mi neobične izgledale kuće sa čardacima i malim prozorima. Stanovništvo nas je lepo i toplo primilo. U mojoj glavi se stalno vrzmalo pitanje: kuda ćemo dalje? O tome sam razgovarao i sa nekima od drugova sa kojima sam se znao još iz borbi oko Beograda. Svi smo bili jedinstveni — gde nam naloži Partija i naše rukovodstvo, tamo ćemo se i boriti, pa ma gde to bilo u našoj zemlji i ma koliko ta borba bude dugo trajala. Tu više dileme nije bilo, pa sam tako i prestao da o tome razmišljam.

Jednog decembarskog jutra Miladin Ivanović, naš komandant bataljona, naredio je pokret. Druca četa sa komandirom Veljkom Ilićem kreće na čelu, a moja desetina određena je za patrolu — prethodnicu.

Kretali smo se pod veoma teškim uslovima. Sneg dubok do pojasa, a stegla jaka zima. Mada nas je obasjavalo sunce, koračali smo teško, jer je put bio gotovo neprohodan. Zato smo se u desetini stalno menjali na čelu, praveći prtinu kroz dubok sneg. Uveče smo stigli u selo Miševići, u blizini Sjenice. Raspoređeni smo po seoskim kućama. Za večeru smo dobili malo kačamaka koji nam je veoma prijao. Pošli smo na spavanje. Kuće su bile male i tesne, pa smo se nabili jedan do drugoga kao sardine. Nismo se mogli okrenuti ako to ne urade i drugi oko nas. Desetar naše desetine Stanko Gaćeša probudi me iz najdubljeg sna i reče mi: »Stanimire, hajde na stražu.« Mrko sam ga pogledao, ali znajući da je i to deo borbenog zadatka, krenuo sam bez pogovora. Kako mi je bilo na straži po mrazu to ja nabolje znam. Ujutro smo se okupili u selu Donje Lopiže. Tu sam video i neke drugove iz višeg rukovodstva, među kojima i druga Petra Stambolića. Mada smo i ranije naslućivali da se radi o zauzimanju Sjenice, tada nam je bilo već sasvim jasno da će to biti cilj našeg pokreta. Tu smo se zadržali izvesno vreme, izviđali smo, išli u patrole i prikupljali podatke o neprijatelju. Saznali smo da u Sjenici ima 3 do 4 stotine naoružanih pripadnika muslimanske milicije pod komandom trgovca Hasana Zvizdića i hodže Paćariza, a da mogu očekivati i pomoć od naoružanih ljudi iz susednih sela. Pomoć im je mogla stići i od Italijana iz Prijepolja. Fortifikacijska odbrana Sjenice nije bila nimalo naivna. Za odrbanu su iskorišćeni šančevi iz ranijih ratova, a sve kuće od tvrdog materijala bile su takođe uređene za odbranu i posednute. Uoči napada na Sjenicu u selu Donje Lopiže, sem Beogradskog bataljona, nalazile su se i druge jedinice, čačanski i Moravičko-sjenički bataljon. Naš bataljon je tada imao oko 200 boraca. Na svakog desetog borca sa puškom dolazio je po jedan sa puškomitraljezom, a skoro svaki borac imao je bar po jednu ručnu bombu. S municijom smo bili oskudni — svega tridesetak metaka na pušku i oko 200 metaka na puškomitraljez. Ukupan broj naših snaga za napad na grad, koliko se sećam, iznosio je oko 450 ljudi.

Odmah iza ponoći, 21. decembra 1941. godine, naređeno nam je da se spremimo za pokret. Brzo smo se povratili iz sanjivosti, pribrali se, popritegli odeću i vojničku opremu i postrojili se. U marševskom poretku krenuli smo preko sela Maljevine, Uvea, Radišića brda i Hadžića mahale da bismo napali Sjenicu sa zapadne strane, čačanski i Moravičko-sjenički bataljon su istovremeno napali grad sa severne i severoistočne strane.

Pokret ka Sjenici bio je veoma težak. Zamarao nas je duboki sneg, a ledeni vetar štipao po licu. Činilo nam se kao da smo bez odeće. Da situacija bude još gora, vodič je izgubio orijentaciju. Čuo sam kako je govorio komandantu: »Ubijte, ali verujte da sam se izgubio!« Onda začusmo mitraljesku i puščanu vatru čačanskog bataljona sa severne strane grada i to nam je pomoglo da se pravilno orijentišemo.

Komandir Druge čete, u kojoj sam i ja bio, odmah na prilazu Hadžića mahali izdao je naređenje da se razvijemo u strelce i da jurišamo na grad. To isto uradila je i Prva četa koja se nalazila levo od nas. Treća četa je štitila pravac od Prijepolja, a ujedno je bila i rezerva bataljona.

Uoči napada starešine su nam rekle da prilikom juriša na grad uzvikujemo parole »Živelo bratstvo i jedinstvo Muslimana i Srba« i »Braćo Muslimani ne pucajte na nas«. Takođe nam je rečeno da ne pucamo u ljude. Neprijatelj je baš ovo iskoristio. Kada smo se još nalazili na brisanom prostoru osuo je na nas paklenu vatru, tako da smo i mi počeli istom merom uzvraćati. Međutim, za nas je to bilo kasno, jer smo za kratko vreme bili desetkovani.

Komandir čete Veljko Ilić poslao me je da uhvatim vezu sa Prvom četom. Prilazeći ležećem streljačkom stroju oglasio sam se, ali mi niko nije odgovorio. Prišao sam i pipnuo nekolicinu. Bili su mrtvi. Uplašio sam se tog prizora i brzo dotrčao komandiru rekavši mu: »Druže Veljko, čini mi se da su svi iz Prve čete izginuli!«

Videli smo da i čačanski i Moravičko-sjenički bataljon nemaju uspeha, pa je došlo naređenje za povlačenje, utoliko pre što su nam četnici iza leđa bili postavili zasede i ucenjivali nas ako želimo da se povučemo bez borbe i gubitaka time da im damo deo oružja i municije. Učenu naravno nismo prihvatili. Naša Treća četa, sa komandirom Sinišom Nikolajevićem, uspela je da nam otvori put za povlačenje, mada je to bilo vrlo teško jer smo morali izneti i mnogo ranjenih drugova.

Tako je otprilike izgledao naš tragičan napad na Sjenicu koji nas je stajao velikih žrtava. Poginula su nam 23 druga, a 3 su nestala, dok nam je ranjeno 11 drugova, od kojih četvorica teško. Posle tragičnog ishoda borbe na Sjenici povukli smo se za Novu Varoš gotovo istim putem kojim smo i došli. Tu smo čuli radosnu vest: Beogradski bataljon ušao je u sastav Prve proleterske brigade. Našoj radosti nije bilo kraja. Uskoro će se ostvariti naša velika želja da se što pre nađemo na zajedničkim zadacima sa ostalim proleterima.

Stanimir Dinčić

POSAVSKA ČETA

Ova četa je u početku bila neposredno pod komandom Štaba brigade. U drugoj polovini januara priključena je Šumadijskom, a 8. februara 1942. godine Beogradskom bataljonu Prve proleterske brigade sa kojim je i ranije bila u istom odredu.

Našu četu je obišao Fića Kljajić, 14. decembra 1941. godine u selu Donja Kosatica, nedaleko od reke Lima. Saopštio nam je odluku CK KPJ i Vrhovnog štaba o skorom formiranju Prve proleterske brigade. U njen sastav će ući i naša četa...

Ratni zimski dani su nam tada brzo prolazili. Bili su ispunjeni razmišljanjima o danonoćnim borbama i pređenom putu od severa Srbije, Obrenovca, Uba, Kadinjače, do Nove Varoši i Zlatara. Položili smo zakletvu jula 1941. godine, a Fića sada govori o novoj oružanoj jedinici, a mi mislimo na još jedno opredeljenje, na udaljavanje od kuća, na prve okršaje nedaleko od Beograda. Naš Prvi bataljon brojao je početkom oktobra 800 boraca, a Posavski odred je imao četiri bataljona sa oko 3.000 boraca.

Fića razgovara i sa komunistima o stanju u četi, a mi dobijamo krila i ponosni smo što postajemo deo Prve proleterske. Naša sećanja oživljavaju zgarišta u selu Skeli, gde je 15. avgusta streljano 70 ljudi od kojih 15 seljaka iz Skele a 70 porodica ostalo bez krova nad glavom. Napadali smo okupatorske jedinice, razoružavali žandarmerijske stanice, presecali drumove i pruge, oslobodili sresko mesto Ub i blokirali Obrenovac. Nemci su započeli ofanzivu, spaljivali i ubijali. U Grabovcu su plamtele kuće i izrešetano 75 nevinih ljudi i mladića. Upoznali smo neprijateljske avione i tenkove. Branili Užice sa Radničkim bataljonom na Kadinjači.

Dok se Fića raspituje za sastav čete, neko mu reče da su bolji od nas poginuli u toj prvoj godini ustanka i našeg vojničkog vatrenog obučavanja. I njima bi bilo mesto u proleterskoj jedinici.

Posle tih razgovora sa sobom i Fićom, sakupili smo četnu konferenciju. Fića je objasnio političku situaciju i značaj formiranja Prve proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade: »Naše privremeno odstupanje iz Srbije nije poraz, jer ćemo neprijatelja tući tamo gde se najmanje nada. Proleterska brigada biće uvek spremna da prihvati svaki zadatak i da brzo operiše tamo gde je narod najviše očekuje. Ako to zatreba, brigada će bez pogovora ići u sve krajeve naše zemlje.«

Zatim je Fića odgovarao na pitanja boraca. Od nas 69 u četi ostaje 46, a 23 druga se vraćaju natrag, u Srbiju, u Posavinu. Pred odlazak je razgovarao sa komandom čete, interesujući se za svakog pojedinca. Otišao je sa osmehom na usnama, pun vere u nas. Posle njegovog odlaska, Voja Zubanović je zapevao, a mi smo snažno podržali:

Radnici sela, grada,
Crvena avangarda
Osvojiće ceo svet...

Neki drugovi, koji su bili rešili da se vrate, pitaju nas da ostanu sa proleterima. Postupali smo elastično i uvažavali obostrane razloge. Četni spisak je bio brzo završen. Bilo nas je iz Beograda, Obrenovca, Uba, Jasenovca, Skoplja, Crne Gore, Srema, Sarajeva, raznih zanimanja, a skoro istih godina starosti. Uglavnom, mladi i poletni za slobodu i novo što želimo.

Sledeći odlomci iz mog skromnog ratnog dnevnika kazaće nešto više o Posavskoj četi iz tih prvih dana u brigadi.

Jezdimir Rakić došao je iz patrole iz manastira Mileševa. Izneo nam je svoje utiske iz razgovora sa kaluđerima i popovima u manastiru. Nema ih tamo mnogo, ali se jedan stari Rakiću nije svideo.

— Zamolio sam ga da nam za narodnu vojsku da malo sira iz svoje rezerve i kukuruznog brašna. Prenemagao se da nema, da bi nam izišao u susret, njemu nije stalo do para koje mu se nude, ali da mu se ne sviđa što partizani tako oštro napadaju neprijatelja, već treba da taktiziraju i da čekaju da veće sile reše naše pitanje.

Nedaleko od nas je Kraljevački bataljon i njegova četa rudara. I oni će sa nama biti u Prvoj proleterskoj brigadi. Upoznao sam se sa jednom njihovom četom. Komandir je Velebit. Komesar čete je Rita, mlada studentkinja iz Kraljeva.

Pričala nam je kako su joj svi ukućani pošli u partizane, čak i stari otac i majka. Razgovarali smo o političkom radu u četama.

Petak, 19. decembra
Nova Varoš

U barakama, koje su pravili Italijani pored bunkera na brdu više varošice već nekoliko dana nalazi se jedan naš vod kao obezbeđenje varoši.

Obavešteni smo da Nemci, nedićevci i četnici po svaku cenu nastoje da nas oteraju sa ovog terena. Oprezni smo da nas ne bi iznenadila neka italijanska jedinica, mada je to teže, jer naših delova ima i ispred nas. Došao sam sa komandirom da obiđem ovaj vod na položaju. Pročitao sam im vesti i članak književnika Jovana Popovića: »Partizanski odredi — škola za nove ljude«.

Naša četa je potpimo spremna za ulazak u proletersku brigadu. Dobili smo za komandira Momčila Vukosavljevića. U mnogim borbama pokazao je svoju umešnost i hrabrost. U Partiju je primljen pre godinu dana. Bio nam je prvi desetar, vodnik, pa komandir. Iako je oslabio od žutice, zahtevao je da dođe u borbenu jedinicu. Ostali sastav komande čete je potpuno isti. Samo oni drugovi koji nisu imali potrebne uslove za ulazak u brigadu, čekaju naređenje za povratak u Srbiju. Sa nama ide naš dosadašnji komandir Mile Užar. Naoružani smo sa četiri puškomitraljeza, sa dve tromblonke i puškama. Onog druga koji je bio sakrio 120 dinara nismo hteli primiti u naš sastav. Dugo je molio, ali drugovi se nisu složili.

Od drugarica sa nama su Nada Marković i Bosa Ratković.

Očišćeni smo od vašiju, kupali smo se i parili odelo u buradima. Odeću i obuću prikupili smo

iz partizanskih radionica. Malo bolje izgledamo. Dobili smo municiju i bombe. Koristimo svaki slobodan sat da što više saznamo. Jedna grupa naših drugova išla je sa Valterom u jedno obližnje selo i davala priredbu. Za tu priliku uvežbali smo jedan skeč, a uskoro smo svi naučili sandžačku partizansku pesmu Junusa Međedovića:

Sunce se rađa iz crnoga mraka,
sviće nam rumeni dan,
nosimo rodu slobode i zraka,
stvarnost već razgoni san.

Subota, 20. decembra
Nova Varoš

Vlada Aksentijević je još u Novoj Varoši. Video sam ga sa njegovom drugaricom Radom Šubom. Vitka, lepa devojlca. Radovali su se oboje nama Posavcima. Dugo su nas zajednički posmatrali dok smo im pričali o četi i našoj radosti što ćemo biti deo proleterske brigade. Cela komanda čete šetala je pod ruku sa Vladom kroz varošicu uveče. Rekao nam je da vodimo računa o Keki i da je na svaki način povedemo sa sobom.

— Ona je mati dvoje dece — govorio je. Može ona dosta dati kad se vrati u Posavinu... Milovanu Brki nemojte dozvoliti da ode negde u kuhinju. Biće od njega dobar komandant mesta u Obrenovcu. Raju Popovića treba primiti u Partiju.

Za svakoga je imao ponešto da kaže.
Održali smo i sastanak partijske ćelije. Posedali smo oko jednog stola u sobi. Sastanku je prisustvovao i Milentije Popović ispred PK KPJ za Srbiju. Bio je prisutan i Vlada. Izabrali smo Valtera Koena za sekretara ćelije. Diskutovali smo o našem držanju u povlačenju. Kritikovali smo sve slabosti pojedinaca. Milentije nam je na kraju objasnio mnoga nejasna pitanja iz svetske i unutrašnje situacije pomogavši nam da sagledamo ozbiljnost naših zadataka u ovoj situaciji. Nada, Momčilo, Milosav i Slobodan dobro su diskutovali. Primljen je u Partiju Velja Miladinović.

— Uskoro ćemo stići svoju Brigadu — reče Momčilo.

— Tamo je možda i moj brat Erih — dodade Valter.

Nedelja, 21. decembra
Nova Varoš

Videli smo se sa Kekom. (Ona se tek vratila sa puta za Srbiju.) Jedva se kreće, noge su joj otečene od promrzlina. Saznala je od kurira za pogibiju svoga druga Milorada. Bilo joj je teško.
Kada se malo smirila, pričala nam je o teškoćama koje su imale na putu za Srbiju. Poginule su: Ljubica Mazinjanin, Perka, Zora Šapčanka, »Guslarka« iz Lazarevca i mnoge druge, četnici su ih presretali i mučki ubijali. Keka je s mukom uspela da se probije natrag.

Prozor ove prostorije (kafane) je otvoren. Kroz njega struji hladan vazduh i studen puni sobu. Sa ulice dopire buka i živost. Na stolu preda mnom leži žuta hrizantema. Uvela je, nema više ni mirisa, a njene nekada bujne latice beživotno su se opustile. Ovaj cvet je neko doneo iz kuće gde ljudi žive iole normalnim životom, trudeći se da sve bude kao i u miru.

Neka moji drugovi i drugarice pričaju sve što su preživeli i videli, neka i ova hrizantema ispriča svoju istoriju, neka objasni kako se održala ovako kasno, do ovog doba godine kad mraz već steže, a ljudi ginu. Hoću sve da slušam, sve da čujem, da sve upijem u dušu.
Dragi Živković se priprema za povratak u Srbiju zajedno sa Vladom, Budom, Miladinom Moržom, Veljom i još nekim drugovima.

Ponedeljak, 22. decembra
Bistrica

Sinoć je održan miting i priredba. Kroz gradić smo išli sa bakljama i radosnim uzvicima. Slavili smo Staljinov rođendan. Cela Nova Varoš se pokrenula i veselila.

Jutros smo krenuli ka Prvoj proleterskoj brigadi. Uz put ćemo čistiti teren i prolaz od četnika.
Držimo položaj prema Italijanima. Svaki od nas je još u pokretu zapitivao komandira Momčila hoćemo li u toku noći napadati.
A večeras je naročito zavladalo veliko iščekivanje. Svako se na svoj način priprema za borbu. Branislav Janjić čvrsto obavija zavijače oko nogu i prebrojava metke u fišeklijama, misleći pri tom na svoje roditelje i selo Grabovac. On i Hristivoj su iz razgovora sa meštanima pratizanima došli do zaključka da su ovi Italijani slaba vojska.

— Želja nam se neće ispuniti noćas, ali to ne znači da boja neće skoro biti. Da, drugovi, nećemo vršiti napad na Italijane, jer za to nemamo naređenja, a nećemo ići na svoju ruku. Svakoga časa očekujemo kurira, pa ćemo se dalje upravljati po onome što nam on bude saopštio.

— Između ostalog, bio sam rešio da se večeras obujem, jer su moji opanci sasvim otkazali poslušnost, a Italijani imaju lepe i lake cipele — kaže Branko.

Mnogi drugovi su popravili svoju odeću i obuću u Novoj Varoši u našim radionicama, u kojima rade neki stariji partizani-zanatlije. Kroz te radionice prošlo je stotine pari odeće i obuće, a napravljeno je i dosta novih. Veliki broj boraca naše čete i drugih odreda spasao se da ne ide bos.

Ipak nije uspelo da se svima obezbedi udobna i topla obuća. Brankovi opanci nisu se mogli okrpiti.

Ulazak desetine sa straže uneo je nove komentare u sobu. Pored kuće gde smo smešteni prošli su Kosmajci. Izišli smo na put, rukovali se i radosno prepričavali novosti.

Došao je i kurir.

U zoru nas očekuje pokret prema Rudom. Tamo se nalaze bataljoni, brigade, tamo su CK i Vrhovni štab. Treba stići do njih, poručuje Fića Kljajić.

Sreda, 24. decembra
Rutoša

I juče i danas nalazimo se u borbi. Tragamo za četnicima. Naša četa zarobila ih je petoricu. Pružaju nam žilav otpor i postavljaju spretne zasede. Među njima najviše ih ima iz sela Rutoše. Čudni su to ljudi. Pozivamo ih da se predaju i obećavamo da im nećemo učiniti ništa nažao ako se vrate svojim kućama. Oni se ne odazivaju. Zatucani su i bore se, kao natutkani psi, protiv ljudi koji se žrtvuju za bolji život i njih samih i njihove dece. Pozivu da se predaju odgovaraju puškama i mitraljeskim rafalima, vulgarnim psovkama i izrazima.

Trojicu zarobljenika, koji su bili još mladi, pustili smo kućama. Izgledalo nam je da su zavedeni i da će se popraviti. Za drugu dvojicu, od kojih je jedan tridestih godina a drugi nešto stariji i lukaviji, nemamo nikakvih podataka. Zadržavamo ih dok ispitamo njihov rad. Ustežu se od davanja ma kakvih izjava i obaveštenja.

Petak, 26. decembra
Pl. Kratovo

U toku dana naišli smo na tri veće zasede. Uspeli smo da ih razbijemo. Ponegde čak i iz kuća pucaju na nas. Uputio sam se sa desetinom da ispitamo situaciju u jednoj takvoj kući. Muškaraca nije bilo. Dve sredovečne žene dočekale su nas neprijateljski. Umirivali smo ih i navodili da nešto kažu. Bez uspeha.

Razbivši jaku grupaciju četnika, vesela ali umorna četa kretala se ka nepoznatom seocetu. U kotlini je ležala neka velika kuća nalik na školu. Spuštajući se ka Kratovskoj rečici, prolazili smo kroz šumarak. Klizali smo se i vrlo često padali. Ovo naše spuštanje postepeno se pretvorilo u pravo sankanje. Sa rastojanjem kao u streljačkom stroju, podavivši šinjele pod sebe, klizali smo se niz strminu do potoka. Zatim smo u koloni po jedan oprezno pošli ka školi. Namah nam se učinilo da se iznad škole kreću neke crne figure. Nije prošlo ni nekoliko sekundi, kad nas odjednom zasu mitraljeska vatra. Našli smo brzo zaklone i pucajući pokušali da krenemo napred. Obasu nas vatra i sa strane. Momčilo je uspeo da oceni jačinu neprijateljskih snaga, a znajući da smo daleko od Kosmajaca, naredio je povlačenje. Nastalo je skoro panično bekstvo. Nekako smo uspeli da se skoncentrišemo i posle dužeg traganja za prenoćištem, smestili smo se u neke bezimene kolibe.

Utorak, 30. decembra
Rudo

Dan je vedar. Sunce je izišlo iza brda i svojim bledožutim zracima obasjalo bleštavu snežnu površinu. Mraz nije popustio.

Pre neki dan krenuli smo rano u zoru na četnike. Sa nama zajedno išli su i Kosmajci. Jurišali smo složno. U borbama je poginuo jedan drug iz Kosmajskog odreda. Odali smo mu poslednju poštu. Uveče smo premoreni zaspali, sedeći sa puškama u rukama, tesno zbijeni jedan do drugoga. Mutna svetlost žiže mešala se sa plamenom iz peći i osvetljavala prostoriju. Za to vreme patrola je krstarila kroz selo. Vodič im je bio jedan od zarobljenih četnika. Na nekom zavijutku iskoristio je nedovoljnu budnost trojice stražara i uspeo da pobegne. Oko jedan sat posle pola noći začuli smo nekoliko hitaca ispaljenih vrlo blizu. Stražar je povikao: »Četnici, četnici!« Jurišali smo ka vratima i otvorili vatru prema šumarku. Kosmajci su već ustrčavali na brdo odakle je doprla sve jača četnička paljba.

Naša četa je krenula za Rudo, a Kosmajci su ostali, pripremajući se na put za Srbiju. U daljini se nazirao Zlatibor. Pozdravili smo se i naručivali najtoplije i najlepše želje našoj Srbiji.

Ubrzanim koracima napuštali smo brdovit predeo Sandžaka i prešavši Uvac kod varošice Uvac, upravo na mestu gde se ova rečica uliva u Lim, stupili smo na tie Bosne. Oprezno smo gazili preko vode, jer smo od neprijatelja bili udaljeni svega jedan kilometar. Pred zoru smo naišli na bosanske četnike i pomalo diplomatski razgovarali s njima o svemu i svačemu.

Pitali smo ih da li su videli Prvu proletersku brigadu i da li su imali skorih sukoba sa Nemcima i Italijanima. Izbegavali su i nerado o tome govorili, a pričali nam kako su im Muslimani naneli mnoga zla i kako oni najviše mrze ustaše (kao da se većina Muslimana nalazi u redovima ustaša!).

Bosa i Nada su dobro izdržale ceo pokret! Niko od drugova nije zastao u putu. Pri prelazu preko planinskih venaca, bili smo vrlo često prinuđeni da sami prtimo staze u snegu. Bilo nam je mnogo lakše putovati noću u ranu zoru, jer tada zbog mraza noge nisu upadale u dubok sneg.

Rosića smo morali voditi pod ruku, jer je imao temperaturu.

Održali smo kratak dogovor sa članovima Partije u vezi sa pokretom i odnosom prema četnicima. Svratili smo u Rudo. Simpatična varošica u dolini Lima, na pruzi Priboj — Medveda. Više kuća je sa spratom. Kažu da je krajem prošlog veka poplavom uništeno Rudo. Izraslo je novo na desnoj obali Lima. Koračamo kaldrmisanim ulicama i zapitkujemo radoznale i ratom uznemirene meštane. Uspeli smo da u radnjama kupimo neke sitnice za četu. Prolazeći kroz grad dugo smo posmatrali trg gde je Vrhovni komandant drug Tito održao govor postrojenim proleterima. Oko nas se okupilo nekoliko meštana. Znali su šta nas interesuje. Pričali su nam opširno o nedavnom događaju. Jedan stari Musliman, koji je nosio fes na glavi, rekao je:

— Beše milina gledati i slušati! Svi mladi i zdravi ka' jabuke. Stoje tako naredani svuda ovuda, a onaj vaš najstariji priča, a svaka mu reč para vredi. Beše nedelja, a mi izašli iz kuća, pa zapitkujemo.

— Dobra neka vojska, čak ih ima iz Beograda, Kragujevca, rekoše i sa Cetinja, iz Kraljeva, a komandant se rukova sa nekima pa i sa nama — priča tiho sredovečna žena.

— To je drug Tito — reče im Momčilo. — Baš mi je krivo što nismo mi bili prisutni. Šta bi to značilo za nas.

Priča se kako su se proleteri skoro uniformisali italijanskim pelerinama, odelom i gojzericama, pošto su se sukobili sa neprijateljskim jedinicama i do nogu ih potukli. Zarobili su 109 Italijana.

Među njima nalazila su se i četiri oficira koje su naši streljali kao fašiste, a ostale poveli sa sobom. Zaplenjeno je dosta oružja i municije.

Petak, 2. januara
Rogatica

Došla je Nova 1942. godina. Proveli smo je u pokretu.

Od Rudog smo putovali dolinom Lima. Voda mu je zelenkasta i penušava. Koračali smo niz reku i prugu. Nismo imali vodiča. Svratili smo do obližnje kuće da se raspitamo koliko još ima do Medveđe. Ljudi su bili smešteni zajedno sa nešto malo ovaca. Žene su bile ispijene, lica izobličena. Nadimljene u dronjcima i polubose, plašljivo su skupljale decu oko sebe.

Stajao sam sa Rajom Popovićem i Životom Milovanovićem, kao ukopani pred ovim prizorom. Nisam znao kako da se ponašam.

— Hleba, hleba nemamo za ovu decu!

— Sa grudi su mi dušmani oteli dete i bacili ga u Lim! — dopro je vrisak majke.

— Prijatelji su postali neprijatelji, brat brata ubija. Dočekasmo crne, čemerne dane!

Sustigli smo četu. Korača nemo.

Približavao se mrak. Čula se škripa obuće po zamrznutom snegu. Svud oko nas počele su da se pale vatre. Leluja crvenkasta svetlost iz nekih udubljenja sa brda, iz omanjih pećina.

Stigli smo do mosta na Drini na pruzi Beograd — Sarajevo. Stanica Medveda. Nijedna zgrada nije ostala cela. Morali smo prenoćiti u ruševinama. Četnici su nas hteli razoružati. Jedan ih je odao. Utrostručili smo stražu i spavali obučeni sa puškama u rukama. Ujutro smo krenuli i stigli u Rogaticu.

Išli smo u neki dom i dobili nešto materijala za politički i kulturno-prosvetni rad u jedinicama i sa narodom. Čitali smo sve zaostale i nove vesti. Prisustvovao sam sastanku aktiva Skoja. Neki drugovi su kritikovani za nedrugarsko ponašanje i nedovoljan politički rad. Govorio sam o političkoj situaciji na terenu i u svetu.

Bosa je vredna u Skoju i pita kada će biti primljena u Partiju. Pominje i svoju aktivnost u Beogradu.

Pričali su nam kako je dočekana Nova godina ovde, u Rogatici. I četnici i partizani bili su zajedno u jednoj sali. Četnici su se opili i zametnuli kavgu. Naši su intervenisali i onemogućili tuču.

Ovde u gradu je skoro dvovlašće. Postoji i partizanska i četnička komanda. Na zgradi naše komande vije se trobojna i crvena zastava, a na četničkoj crna zastava s mrtvačkom glavom. Po gradu su ispisane mnoge parole, kao: »Živeli partizanski odredi! Živeli oslobodioci! Živeo SSSR!

Rosić je neobično zamišljen, čas-po-čas otkinula bi se po koja sumorna, gorka reč sa njenovih usana koje imaju neki defekt i teraju ga da izgovara kroz nos:

— Pa, majku mu, recimo, dokle ćemo ratovati? Mislili smo da će sve biti gotovo do Božića, da ćemo Švabe oterati, a ono gle! Odosmo mi daleko. Promrznuće mi, recimo, noge, već i sada jedva idem. Pa glad. A puno ljudi nas mrzi, gleda te baš kao dušmana.

Počela je oštra prepirka sa njim. Momčilo i Ivan su posle ovoga nasamo sa njim razgovarali.

Milosav Bojić

DALEKO JE DO SLOBODE

Osamnaestog novembra 1941. godine stigao je na Rudnik Beogradski bataljon. Verovali smo da ćemo se na Rudniku odmoriti, bataljon u vojničkom pogledu srediti, pribaviti odeću i obuću, a pre svega da ćemo dobiti municiju iz naše fabrike u Užicu, a onda krenuti ponovo ka Posavini, u nove akcije

Naivno smo idealizovali slobodnu teoritoriju, pa smo tako mislili o Rudniku, kao krajnjoj zapadnoj tački slobodne teritorije. Ona je za nas predstavljala izvor duhovne i materijalne snage.

U »Užičkoj republici« delovala je naša nova narodna vlast. Tamo je bilo središte CK KPJ, VŠ NOV i druge rukovodeće snage NOB. U njoj je radila fabrika oružja i municije, pričalo se da radi i fabrika odela i tekstila, štampao se naš list »Borba« itd. Zbog toga je prvi kontakt sa slobodnom teritorijom bio, u prvi mah, nekako čudan. Umesto jednog malog, lepog planinskog gradića, sreli smo popaljeno i porušeno mesto. Takvom reagovanju verovatno je doprinela i činjenica da je dan kada smo prispeli osvanuo kišovit i hladan. Stegao je mraz. Vrhovi Rudnika su se beleli od snega. Kako smo pretežno bili slabo odeveni, studen se uvlačila u nas. Međutim, raspoloženje se brzo popravilo. Ulazeći u Rudnik čuli smo partizansku pesmu koju su pevali šumadijski partizani. Naša kolona je prihvatila pesmu i bataljon je u Rudnik umarširao pevajući partizansku pesmu »Po šumama i gorama ...«

Bataljon se tako prvi put povukao podalje od svoga terena na kome je ponikao i rastao. A to je donelo dosta neugodna osećanja u dušama boraca. Više od polovine sastava bataljona činili su borci sa područja beogradske posavine. Napuštanje toga terena za njih je značilo i napuštanje porodica, milih i drugih, rodnih kuća i imanja. Za mnoge borce to je bilo veliko iskušenje. Ovaj pokret doneo je svim borcima veće napore na koje nisu bili navikli. Pokret prema Rudniku izvršen je posle niza borbi, u kojima smo sticali ozbiljnija borbena iskustva. Međutim, bataljon još nije bio izrastao u čvrstu, disciplinovanu i samopouzdanu vojnu jedinicu. Želja za borbom, odlučnost, ali i strah, još uvek su bili prisutni kod boraca. Koračajući prema Rudniku naša kolona je bila pritisnuta spoznajom da još nismo snažni, da je neprijatelj nadmoćniji — prisilio nas je da napustimo područje na kojem smo se borili od prvih dana formiranja čete iz koje je kasnije izrastao Beogradski bataljon. Gorčina ovog prvog većeg neuspeha osećala se u svakom trenutku. Situacija je bila otežana i time što je za nama ostalo toplo leto. Nastupili su hladni, oblačni i kišoviti jesenji dani. Pred nama je bila zima sa svim svojim neugodnostima. I tako, sa pomešanim osećanjima optimizma i kolebanja, odlučno-

sti i neverice, nade i straha, našli smo se na slobodnom Rudniku.

Predah koji smo imali 2-3 dana na Rudniku iskorišćen je za sređivanje stanja u Bataljonu. Na ovom zadatku angažovana je partijska organizacija, Skoj, svi vojni i politički rukovodioci. U toku ove aktivnosti stalno mi se nametalo pitanje da li ćemo ikada prebroditi ispoljene početne slabosti i izrasti u čvrstu, borbenu partizansku jedinicu? U mislima su mi događaji koji su za nama, pre svega, borbeni susreti sa neprijateljem. U tim borbama ispoljilo se pomanjkanje osnovnog vojničkog znanja, nedovoljno borbeno iskustvo, a kod izvesnog broja boraca i odsustvo discipline. Uporedo s tim mnogi borci su u borbama pokazali primernu hrabrost, snalažljivost i disciplinu. Ti primeri su ohrabrili i budili optimizam. Posebno je impresioniralo držanje bataljona kao celine u borbi sa nedićevcima i četnicima, 12. novembra kod sela Drlupe, pod Kosmajem. Tada je bataljon prvi put izdržao jednu žešću borbu. Kako je to bio divan osećaj zadovoljstva i ponosa da jedinica kojoj pripadamo može disciplinovano da prihvata borbu i potuče neprijatelja. Tada je kod svih nas poraslo samopouzdanje.

Dok o svemu ovome razmišljam, sedim pored jedne grupe boraca. Neki se odmaraju, neki još uvek sređuju svoju opremu. Pažnju mi privlače dva druga: Dušan Đorđević Korošec, obućarski radnik iz Beograda, član KPJ od 1938. godine i Miloš Mićašević, tekstilni radnik iz Beograda, član KPJ od 1940. godine. Oni su stari poznanici iz sindikalnog pokreta. Imao sam prilike da slušam o njihovoj sindikalnoj aktivnosti. U odnosu na nas mlađe koji sačinjavamo gro bataljona, prema našem shvatanju, oni pripadaju već starijoj generaciji. Korošec je rođen 1912. godine. U svakom slučaju to je zreo čovek sa bogatim životnim iskustvom, posebno iskustvo iz borbe radnika za svoja prava. Često nam je pričao o svom životu i borbi sindikata za poboljšanje položaja obućarskih radnika. Među nas, mlađe borce, unosio je optimizam, vedrinu i smirenost, podsticao nas svojim primerom da hrabro podnosimo teškoće partizanskog života. U toku povlačenja prema Rudniku govorio je da zbog jednog povlačenja ili jednog poraza ne smemo padati u apatiju i gubiti perspektivu. Do pobede i slobode nećemo stići samo uspesima. Biće još povlačenja i izgubljenih bitaka. Važno je čvrsto verovati u opravdanost naše borbe i u konačnu našu pobedu. Tako se lakše podnose teškoće i privremeni padovi, a tako se i pobeda dobiva. A kada će doći dan pobede, teško je danas prognozirati. Međutim, ako smo ubeđeni da je cilj naše borbe opravdan, ako smo rešeni da tom cilju bezuslovno koračamo, tada se sve prepreke mogu savladati.

Pokušavam da pratim njihova razmišljanja o perspektivi naše borbe. Divim im se s kakvom odlučnošću i sigurnošću gledaju na dalji razvoj borbe, kako sa samopouzdanjem gledaju i na izrastanje našeg bataljona u borbenu partizansku jedinicu.

— U ovom trenutku najvažnije je ohrabriti borce, podići moral, ubediti ih da je ovo povlačenje iz Posavine samo jedna izgubljena bitka, ali da je konačna pobeda sigurno naša — kaže Korašec.

— Da, slažem se s tobom. Samo, to nije lak zadatak. Potrebno je svakodnevno, mukotrpno političko objašnjavanje da borci ne bi izgubili perspektivu. Neohodno je da shvate da je nerealno bilo očekivati brze i skore naše pobede — odvraća Mićaš. A onda upita Korošca:

— Nego, objasni ti meni kako smo prihvatili verovanje o brzom završetku rata? Kako smo mogli očekivati da će Crvena armija za dva-tri meseca stići do nas? Kako su mogle da se vrše pripreme za prihvatanje ruskih padobranaca? Zbog toga se danas teže prihvata realnost podužeg trajanja rata. Zato i naši borci ovo povlačenje iz Posavine tako teško doživljavaju.

— Nije to lako objasniti — odgovori Korošec. Ne raspolažemo mnogim činjenicama. Ali, mi moramo učiniti sve da se svaki naš borac oslobodi bilo kakvih iluzija o brzoj pobedi. Pogrešno smo i nerealno bili informisani o snazi i spremnosti Crvene armije. Tome su doprineli i sovjetski rukovodioci kada su izjavljivali da se rat neće voditi na sovjetskoj zemlji već na neprijateljevoj teritoriji. Imali smo zatim i pogrešnu predstavu o radničkoj klasi Nemačke. Naše verovanje da se ona neće boriti protiv SSSR, kao prve i jedine socijalističke zemlje, pokazalo se nerealnim. Naše objašnjavanje da se Crvena Armija iz taktičkih razloga povlači da bi dublje uvukla Nemce na svoje područje, a onda ih lakše likvidirala, pokazale su se kao naivna nerealna gledanja na stvarno stanje na ratnom poprištu. Slažem se da su ova gledanja naše opterećenje. Ali, mi nemamo drugoga izbora, već da sve ovo pošteno objasnimo svakom našem borcu. Uostalom, to smo već dobrim delom i uradili. Sada politička objašnjavanja treba nastaviti da bi se nerealna gledanja do kraja otklonila. Što to budemo doslednije činili i brže postigli biće bolje za sve nas. Lakše ćemo savladati kolebljivost i malodušnost i ubrzati sređivanje stanja u bataljonu.

— U pravu si — odgovori Mićaš. Privremeni porazi Crvene armije, bez obzira koliko da su teški i tragični, ne smeju nas pokolebati. Moramo verovati u konačnu pobedu Sovjetskog saveza, demokratskih i progresivnih snaga sveta nad fašizmom. To verovanje treba da usvoji svaki borac. Našu borbu treba da posmatramo kao deo borbe naprednog čovečanstva protiv fašizma. Možda je još važnije postići da svaki naš borac shvati da smo mi dužni, nezavisno od razvoja događaja u svetu, da učinimo sve da se naša borba uspešno razvije. Naši dosadašnji uspesi pokazuju da, uprkos nepovoljnim međunarodnim uslovima, naša borba može da donese krupne pobede. Stvaranje prve slobodne teritorije u porobljenoj Evropi rečit je dokaz za to. To je primer koji nadahnjuje i ohrabruje.

— Da — uzvrati Korošec. — Zato će biti važno da se obezbedi redovnije dobijanje izveštaja i informacija o razvoju borbe, o zbivanjima i događajima u raznim krajevima naše zemlje. Informišući borce svakodnevno o tome postići ćemo da se ne osećaju usamljeni, da još više shvate da su deo jednog snažnog, svenarodnog pokreta, kojfse, bez obzira na pojedinačne poraze i povlačenja na nekim sektorima, uspešno razvija.

Slušam ovaj razgovor i razmišljam kako je ovoj dvojici starih komunista jasna situacija u kojoj se nalazimo i šta treba da činimo. Na njih treba

da se oslonimo. Oni treba da nam budu primer kako, i u složenim i teškim situacijama, ne treba gubiti perspektivu. Prihvatam njihove stavove. Jasno mi je da je pred nama dug i težak put do pobede i slobode, da na tom putu moramo istrajati, bez obzira na teškoće i žrtve koje ćemo podnositi, jer grugoga izbora nemamo. Ali, da li će borci našeg bataljona smoći snage da izdrže taj tegobni put?

Dani su sve kraći i hladniji. Zima se ubrzanim korakom bliži. To pojačava neizvesnost. Sve se više neodoljivo nameće pitanje: šta će biti sa nama, sa našim bataljonom. Verovanje da ćemo odavde, sa slobodne teritorije, odmorni i snabdeveni municijom, krenuti ponovo ka Posavini, Obrenovcu i Beogradu, gotovo da nas je sasvim napustilo u nizu događaja koji su se zbili tih dana. Posle žestokih borbi koje smo vodili bili smo primorani da napustimo Rudnik. Pao je i Gornji Milanovac. Krenuli smo prema čačku i Užicu. Žurili smo da stignemo na vreme da tamo pomognemo našim drugovima u njihovoj odbrani. Odbrana slobodne teritorije bila je u našim shvatanjima preduslov povratku u Posavinu. U međuvremenu saznajemo da su pali u nemačke ruke i čačak, i Užice i druga mesta, da je cela slobodna teritorija u rukama neprijatelja. Sad je već malo onih koji se nadaju povratku u Posavinu. Zbijamo se u koloni da slučajno neko ne zaostane, da se ne izgubi na nepoznatom terenu. Sada nam je bataljon sve što imamo. Koračamo u koloni, a sve nas pritiska misao kuda idemo.

I pored neizvesnosti šta će biti sa nama, prožima nas osećaj zadovoljstva. U većine boraca raste samopouzdanje. Borbe koje smo vodili oko Rudnika nisu bile uzaludne. U tim višednevnim borbama izgubili smo nekoliko drugova, a nekoliko ih je teže ili lakše ranjeno. Osećamo tugu i žalost za poginulim i ranjenim drugovima. Ali, njihove žrtve, napor i zalaganje svih boraca urodili su plodom. Boravak i borbe na Rudniku bile su od ogromnog značaja za sređivanje i borbeni uzrast bataljona koji je u Posavini brzo brojčano izrastao. Krajem avgusta bilo je u bataljonu oko 100 boraca. Sve dobrovoljci. Krajem septembra bilo je već 320 boraca, a polovinom oktobra 645 boraca. Ovaj nagli porast boraca, pored novih dobrovoljaca bio je u dobroj meri rezultat sprovedene mobilizacije. U drugoj polovini oktobra, kada se batljon još nije ni sredio ni učvrstio, nastupile su višednevne borbe sa Nemcima. Kako nisu uspeli da nas unište, Nemci su u znak represalija palili i ubijali nedužno stanovništvo, žene, decu i starce. Mobilisani borci su se demoralisali, u njihove duše uvukao se strah. Otpočelo je masovno dezertiranje ovih. Za samo dve noći iz bataljona je pobeglo oko 300 boraca. Manji broj njih otišao je četnicima, većina se vratila svojim kućama, gde su pokušali da se prikriju. U bataljonu je ostalo oko 350 boraca. Bilo je međutim još takvih koji su samo čekali pogodnu priliku da napuste bataljon. Naše udaljavanje iz Posavine podsticalo je malodušne da se vraćaju kućama. Na Rudnik smo stigli sa oko 260 boraca. U borbama oko Rudnika brojno stanje bataljona smanjilo se za još oko 90 boraca. Nekoliko drugova je poginulo. Više njih je ranjeno i upućeno u bolnicu u Gornji Milanovac. Sa njima smo slali pratioce i obezbeđenje. Većina od njih nije se vratila. Zašto? Nismo bili sigurni o čemu se radi. Verovali smo da ih je neka bolnica zadržala i koristila za dalje praćenje i obezbeđenje bolnice. Pretpostavljali smo da su neki od njih i zalutali. Verovali smo i to da su neki slučajno zaostali, izgubivši vezu u toku noćnih marševa. Možda neki koji su bili u patrolama još nisu uspeli da nas stignu. Možda. A šta ako se iza toga krije dalje osipanje bataljona.

Dok se odmaramo na jednom proplanku očekujući naređenje za dalji pokret, posmatram borce oko sebe. Razmišljam o tome da li će ovi preostali izdržati, ili će još neko pokleknuti pod teretom sumnji, neizvesnosti i malodušnosti i napustiti batljon. Gledam Milorada Drenjanina i razmišljam o njemu. Nema još ni osamnaest godina. Visok je, mršav i živahan mladić. Uvek je pun optimizma. Gori od želje da upozna borce oko sebe i da se obavesti o stanju u kojem se nalazimo. Da li će on izdržati napore, glad, hladnoću i borbe koje su pred nama? Šta njega i slične mladiće podstiče da izdrže i ono pred čim se kolebaju da bi na kraju poklekli i odrasli, zreliji i fizički izdržljiviji ljudi? Kad god o tome razmišljam uvek se iznova ubedim da on neće pasti u iskušenje da napusti bataljon. Ne samo zato što je član Skoja od 1940. godine. Neki članovi Partije su dezertirali, pa zašto ne bi i jedan član Skoja. Više puta sam sa njim razgovarao od njegovog dolaska u bataljon. Posebno u toku povlačenja iz Posavine. I uvek sam iznova sticao uverenje da kod njega nema kolebanja, bez obzira na teškoće kroz koje smo prolazili i da sa optimizmom gleda na konačni ishod naše borbe. Ali i kod njega, kao i kod mnogih od nas, stalno je bila prisutna briga o daljoj sudbini bataljona. Dok ga posmatram kao da je osetio da o nejmu razmišljam, pa je pokrenuo razgovor pitanjem: »Šta misliš da li će ove ili neke naredne noći još neko izostati, dezertirati iz bataljona?«

— Teško je na to odgovoriti — kažem mu. — Mislim da će tih pojava biti sve manje. Preostali borci su već čvrsto vezani uz bataljon. Ali pred nama su još veliki napori i nova iskušenja. Zato nije isključeno da se još neko pokoleba. Zbog toga uvek, a naročito noću, čvrsto drži pušku i municiju da ti ih neko slučajno ne odnese. Dok imamo oružje, ne moramo se ničega plašiti. Ti bolje poznaješ borce iz tvoga kraja, bliži si im. Kako ti sada gledaš na njih?

— Koliko ih ja poznajem, mislim da će preostali borci ostati u bataljonu — odgovori Drenjanin.

— Panika koja je zahvatila manje više sve njih, posle paljenja i ubijanja koje su Nemci izvršili u našim selima, odavno je već prevaziđena. Malodušnost zbog udaljavanja iz rodnog kraja takođe je uglavnom prevaziđena. Mislim da ih treba razumeti, jer smo svi prošli kroz teška iskušenja. Govorilo se o brzom završetku rata i o skorom dolasku Crvene armije. Ta očekivanja bila su pojačana našim početnim uspesima. Stvorena je slobodna teritorija. Naše vesti su govorile o brzom širenju ustanka u celoj zemlji i o uspešnim borbama partizanskih jedinica. A mi nismo imali jačih sukoba sa neprijateljem. Ali sama činjenica da smo se nalazili na terenu iz-

među Beograda, Umke i Obrenovca govorila je ako ne o našoj snazi onda svakako o slabostima neprijatelja. Na tom području mi smo likvidirali sve žandarmerijske stanice, uništili smo sve poreske knjige i spiskove vojnih obveznika, raspustili smo opštinske uprave. Namesto njih izabrali smo narodnooslobodilačke odbore koji su počeli da funkcionišu kao organi nove narodne vlasti. Oni su do kraja septembra u nekim selima formirali i radionice za izradu odeće i obuće za partizane. Žene i devojke plele su džempere, čarape i rukavice, šile su košulje. Zanatlije su šili uniforme, krpili cipele i pravili opanke. Na ćelom našem terenu komunikacije su uglavnom bile onesposobljene. I tada, tako reći kao grom iz vedra neba, sruči se na nas nemački puk brojčano jači od nas, bolje opremljen i dobro uvežban. On poremeti naš idilični život, razbi iluzije, unese strah i pometnju u našim redovima. Zato je meni razumljivo zašto je došlo do naglog osipanja bataljona. Pometnja je bila pojačana velikim brojem mobilisanih boraca. Oni su uglavnom i dezertirali. Stalno mi se iznova nameće pitanje kako je i zašto došlo do mobilizacije? Jer, sve ovo što smo sa njima preživeli govori o tome da je to bila preuranjena akcija.

— Slažem se — odgovorih — da je to ostalo nerazjašnjeno. Verovatno da je do toga došlo zbog nerealne procene o brzom svršetku rata. U svakom slučaju naš bataljon nije sproveo mobilizaciju na svoju ruku. To je bila direktiva štaba Odreda.

Koliko je ta akcija bila pogrešna i nerealna pokazali su događaji kroz koje smo prošli. Sigurno je da bismo bez mobilisanih mnogo brže i bezbolnije izrasli u disciplinovanu partizansku jedinicu. Ali, sada su ti događaji za nama. Bataljon se u međuvremenu prekalio. Moglo bi se reći da u njemu više nema kolebanja bez obzira što se još uvek pritisnut neizvesnošću kuda idemo. To cu kretanja. Od Rudnika do danas bataljon je samovoljno napustilo samo sedam boraca. To govori da je osipanje uglavnom zaustavljeno i da je bataljon moralno ojačao. U borbama oko Rudnika stekli smo sigurnost i vojnički smo izrasli u svakom pogledu. Bataljon je, posle niza slabosti koje je ispravljao prolazeći kroz razna iskušenja i teškoće, konačno izrastao u čvrstu i disciplinovanu partizansku jedinicu. Disciplinovano i u redu je nastupao. A tako se držao i u povlačenju, kada smo pod pritiskom neprijatelja morali da odstupimo. Sada je to partizanska jedinica na koju se sa pouzdanjem može osloniti da će izvršiti svaki zadatak koji se pred nju bude postavio. Naš bataljon je za sada izmoren, slabo obučen i još uvek pritisnut neizvesnošću kuda idemo. To su budući komandanti ili komesari armije koju ćemo stvoriti iz partizanskih odreda...

— Šta misliš, gde ćemo provesti zimu? — upita Drenjanin.

— To je za sada teško reći. Možda će nas vratiti nazad na naš teren, mada više verujem da ćemo zimu provesti negde u bosanskim ili crnogorskim planinama. A na proleće naš će pokret ponovo oživeti i borba će se rasplamsati novom snagom.

— Znam da se u Crnoj Gori naš pokret razvio, ali da li ima partizana u Bosni?

— Prema vestima koje smo primili dok smo bili u Posavini i na Rudniku, partizanski pokret se razvio u svim krajevima zemlje: u Sloveniji, Dalmaciji, Lici, Bosni i drugim područjima. Prema tome krenemo li i u Bosnu nećemo biti usamljeni. Naći ćemo se sa bosanskim partizanima i zajedno sa njima organizovati borbene akcije.

Početkom decembra stigli smo u Sandžak. Smestili smo se u selo Vraneša blizu Radojine. Tako se završio jedan pokret pun napora i neizvesnosti. Nije više bilo dileme oko toga kuda ćemo. Uspostavljena je veza sa Vrhovnim štabom. Znamo i gde su se povukle partizanske jedinice posle napuštanja slobodne teritorije u Srbiji. Ne osećamo se više usamljenim. Sigurnost i optimizam prožima sada borce našeg bataljona. Vraća se raspoloženje i sa poverenjem se gleda u budućnost. Sećam se kako je našu kolonu pritiskala neizvesnost o pravcu kretanja bataljona. Retki pojedinci su tu situaciju zloupotrebljavali. Sve veće udaljavanje od starog kraja pothranjivalo je u njima strah i kolebanje. Taj osećaj pokušavali su da unesu i među druge borce. Prenosile su se priče

0 tome da ćemo od gladi i zime propasti i da je zato bolje da se vratimo kućama. Neki su, kao na primer, Ivan Marković, koji je bio član KPJ 1 dezertirao u noći između 1. i 2. decembra, postavljali pitanje kuda nas to vodi komandant Miladin? Govorili su da nas vodi u Crnu Goru, zato što je on Crnogorac, i da će nas tamo napustiti.

Te priče su zbunjivale neke borce, mada ih nisu pokolebale. Ostali su u stroju bataljona uprkos takvim pričama. Imali su poverenja u KPJ i verovali su u opravdanost naše borbe. Stekli su i poverenje u našeg komandanta koji je u bataljon došao u avgustu, iz Kosmajskog odreda. Prvih dana nismo o njemu mnogo znali. Znali smo samo toliko da je rodom iz Crne Gore, da je učitelj i da je već duže vremena član KPJ. Kao čoveka, komunistu i komandanta upoznavali smo ga postepeno. Prvih dana po njegovom dolasku na čelo čete, odnosno bataljona, videli smo da imamo zrelog i stabilnog čoveka. Osvajao je naše simpatije i naše poverenje, jer je delovao kao pravi komunista. Unosio je smirenost i sigurnost među nas borce. Delovao je ubedljivo, otvarajući političku perspektivu i bodreći nas da izdržavamo teškoće i napore. Kao komandant isticao se već od samoga dolaska insistiranjem da se učvrsti disciplina, da se unese više reda i da se iskoreni svaki javašluk. U tim nastojanjima uvek je bio strog, ali je bio blag kad god je nekome trebalo pomoći i kad god je nekoga trebalo ohrabriti. Držanjem u borbi, ličnom hrabrošću, osvajao je simpatije mlađih boraca. Bio je primer koji smo želeli da sledimo. Trudili smo se da postanemo onakvi borci kakav je on bio u našim očima. Posebno nas je pridobijao brigom za naš svakodnevni život. Osećali smo da je strog u insistiranju na izvršavanju borbenih zadataka, ali ne po svaku cenu, već uz što manje gubitke. Njegova briga za ranjene drugove ukazivala nam je da pred sobom imamo komandanta koji ceni svoje borce i kome je žao svakoga druga izbačenog iz stroja. To je

svima u bataljonu, a posebno mlađima, podizalo sigurnost i samouverenost.

Poverenje u komandanta raslo je iz dana u dan. Naročito u vreme povlačenja od Rudnika. U tim danima neizvesnosti, ogromnih napora i slabe ishrane, naš je komandant vodio svakodnevnu brigu da se očuva vojnički duh i moral, da se bataljon dostojno drži u koloni u kojoj su maršovali još Kosmajski, Šumadijski, čačanski i Kragujevački bataljon. U ovoj združenoj koloni koja se kretala u težnji da uhvati vezu sa Glavnim štabom Srbije i Vrhovnim štabom, bilo je i pojava samovolje, nediscipline i nedozvoljenog odnosa prema seljacima i selima kroz koja smo prolazili. Trebalo je uložiti mnogo napora da bi se u bataljonima koje je neprijateljska ofanziva združila u jednu kolonu očuvali moral i disciplina. A to se uprkos preduzimanim merama nije uvek moglo obezbediti. Neizvesnost o tome kuda idemo, šta je sa Vrhovnim štabom i sa glavninom naših snaga koji su branili Užičku Republiku, hladnoća, umor i loša ishrana negativno su delovali na borce. Partijska i skojevska organizacija, vojni i politički rukovodioci uporno su nastojali da se naš bataljon sačuva od tih negativnih pojava. U tome je posebno veliku ulogu odigrao naš komandant.

U tim danima borci su u njemu videli ne samo komandanta koji je preduzimao sve što je bilo moguće da se olakša tegoban marš, već pre svega komunistu, koji sa njima deli dobro i zlo, druga koji je pun razumevanja za svakog borca. Verovatno da je i taj momenat, to njegovo brižno bdenje nad bataljonom, taj odnos poverenja koji se stvorio između njega i boraca, uticao da se u našem bataljonu očuvaju moral i disciplina i da smo u tim teškim danima imali držanje dostojno partizanske jedinice.

Dušan Šijan

PREGAZILI SMO LIM

Posle borbe na Sjenici, gde je pretrpeo velike gubitke, Beogradski bataljon se povukao u Novu Varoš. Tu nas je čekala radosna vest da je odlukom CK KPJ i Vrhovnog štaba formirana Prva proleterska brigada i da i naš bataljon ulazi u sastav brigade kao šesti, Beogradski bataljon. Radosti i veselju nije bilo kraja.

Predah u Novoj Varoši dobro nam je došao. Iskorišćen je za vojnu i političku pripremu za dalje zadatke. Sređivali smo se i kao ljudi. Svi smo se ošišali do glave, kupali se pod tuševima, a onda za to vreme stavljali u burad za parenje kako bismo uništili vaške. Imali smo prilike i da se veselimo. U gradu su održavane kulturno-prosvetne manifestacije. Bilo je i zabava sa igrankama. Ali sve što je lepo brzo prođe, pa i ovaj naš odmor.

Šestog aprila 1942. godine, ujutru, bataljon se postrojio u školskom dvorištu. Uskoro je naređen pokret. Druga četa bila je na čelu, a moja desetina u patroli — prethodnici. Kretali smo se pravcem selo Draževići, selo Vranjak, da bismo zatim, krajnjim zapadnim padinama Zlatara, izbili u dolinu Lima. Ovaj marš nas je dosta zamorio. Desetak dana nismo pešačili, pa je kondicija opala. A i teren preko koga smo prelazili bio je pod dubokim snegom. Često, svakih 30 do 50 metara, smenjivali smo se na čelu kolone kako bismo pravili prtinu ostalima. Bilo je veoma hladno. Kroz našu iskrpljenu odeću hladnoća je prodirala do srži. Imao sam utisak da na sebi nemam ništa od odeće! Komandant bataljona stalno obilazi kolonu i bodri nas. Pokušava svojom poznatom duhovitošću da nas podstakne na dalje napore. Meni kaže:

— Hajde Dimčo, nije ti ovo Savamala, pa klaj klaj!

Onda se obrati Čiriću:

— Šta misliš, Milorade, kad bi ovaj sneg bio sir, ala bi ga krčmio po Beogradu!

Zatim nagoveštava Miti Boldinoviću:

— Mitke, ti si stari obalac, noćas ćeš mi pokazati svu svoju veštinu!

Inače, Mita i ja smo bili u istoj desetini i na maršu kroz Srbiju smenjivali smo se u nošenju puškomitraljeza. Stalno sam bio njegov pomoćnik. Mita je bio hrabar mitraljezac, ali ga je bilo teško snabdevati municijom. Za vreme marša do nas je stalno dopirala grmljavina topova. Saznali smo da to biju Italijani iz Prijepolja. Rekoh Miti i Milutinu Tanasijeviću:

— Ako dođe do borbe sa njima moramo da zarobimo bar jednog Italijana, jer takvog još nemamo u našoj kolekciji.

Na to će Nićiforović:

— E moj Dimčo, da znaš samo koliko će toga još biti u našoj zbirci!

Posle kraćeg podnevnog odmora nastavljamo marš. Rečeno nam je da se pred nama nalaze Italijani i da ih moramo razbiti, jer drugoga puta za nas nema. Ne znam na čiju sreću, ali njih nije bilo, mada su vatre još uvek gorele na mestu na kojem su se očigledno nalazili.

Spuštamo se na samu obalu Lima kod sela Izbičnjak. Naređeno je da mora vladati savršena tišina, jer je neprijatelj u blizini i ako nas primeti onemogućiće nam prebacivanje preko reke i tako odužiti naš susret sa brigadom. Desno se nalazila Bistrica — jako italijansko uporište. Levo su se videla svetla Prijepolja — još jačeg italijanskog uporišta. Povremeno bi zasijala i svetla raznobojnih raketa koje su Italijani ispaljivali. Svakoga trenutka moglo je da dođe do neprijateljske intervencije iz oba ova garnizona. Nama u prilog išlo je to što je već uveliko pao mrak, a Italijani nisu imali hrabrosti da noću krenu u akcije. Ipak, obezbeđenja su postavljena na oba pravca. A onda nam je saopšteno da moramo pregaziti Lim.

Reka je bila nabujala i tekla je veoma brzo. A već od same zime strah da te uhvati!

Posmatrao sam iz zasede pravu dramu na Limu koja kasnije neće ni nas mimoići. Sneg do kolena, a borci se skidaju goli kao od majke rođeni, odeću i oružje drže u rukama poviše glave i jedan za drugim ulaze u reku. Voda im dopire do kolena, pa do ramena, a nekome se jedva i glava vidi. Kada su svi prešli i mi iz zasede se brzo skidamo i počinjemo prelazak. Moram priznati da sam se nelagodno osećao, jer niti sam znao da plivam, niti sam ikada gazio vodu dublje od ko-

lena. Zato se obratih Miti Boldinoviću, rekavši mu:

— Mito, dosta sam ja tebe snabdevao kao tvoj pomoćnik municijom. Sada je moj život u tvojim rukama i zato pomagaj!

Mita me ćutke zgrabi rukom. Zajedno zagazismo u reku i počesmo polako da je prevaljujemo. Valovi preko glave. Kako je samo strašno gaziti reku zimi! Kad zagaziš u vodu, noge ti odrvene, utroba ti se popne u grlo i samo što ne ispadne na usta. Čini se da je još gore kad izađem iz vode. Brada ti se trese, zubi cvokoću, jezik da pregrizeš, a mišići se grče, ne znaš da li su to bolovi ili noževi. Po mokrom telu voda se odmah ledi, a udovi se koče.

Kad smo svi prešli reku i počeli da se oblačimo, eto novih nevolja. Nekima je voda odnela odeću, pa sad pomaži! Komesar i komandant bataljona određuju ko kome šta treba da ustupi od odeće. »Ti, Dimče, daj ovom drugu košulju.« Činim to bez pogovora i oblačim na golu kožu grub koporan koji sleđen ne da grebe, nego seče!

Lim smo pregazili svi sem dveju drugarica u bataljonu, Lepe i Belke i Nikole Milekića Korčagina, najmlađeg među nama i Ljupčeta Živkovića Španca koji je bio veoma niska rasta. Oni su reku prešli na malom bosanskom konjčetu, tako da i njima nije bilo baš lako.

Sve teškoće su hrabro savladane. Time se ispoljio naš visok moral, dostojan proletera. Posle smo u šali govorili da je naš komandant ovo zimsko kupanje mogao da odgodi za Bogojavljenje, a ne da ga naredi baš 7. januara — na Božić.

Po prelasku Lima Beogradski bataljon odmah nastavlja dalje marš. Iz sela Izbičanje preko sela Talci i ispod planine Podbrenak maršovali smo dalje na zapad, prešli stari put Pljevlja — Rudo i preko sela Gotouše izbili na put Pljevlja — Čajniče. Zatim smo preko sela Boljanića došli u Metaljku, da bismo uskoro izbili na Drinu kod železničke stanice Kopači. Posle velike nemačke zimske ofanzive prispeli smo u Foču. Tu se smestio i Vrhovni štab. Tu nam je 6. marta 1942. drug Tito predao bataljonsku zastavu pod kojom smo nastavili da se borimo do oslobođenja naše zemlje.

Stanimir Dinčić

MOJIH ŠEST RANJAVANJA

Prvo ranjavanje. Prvi metak pogodio me je u desnu ruku. Morao sam predati puškomitraljez svom pomoćniku Miloradu Jovanoviću. Tek što sam to učinio pogodio me je i drugi metak, u levu stranu grudi. Imao sam sreće, pogođen sam samo santimetar od srca, govorili su mi kasnije lekari. Prva mi je priskočila u pomoć i previla me drugarica Lepa Marković.

To se dogodilo 28. oktobra 1941. godine, kada je naš komandir Dušan Šajatović pokrenuo četu koja se nalazila u selu Leskovcu da pomogne drugove koje je neprijatelj iznenadio dok su boravili u školi u selu Veliki Borak.

Po previjanju prebačen sam prvo u selo Drlupe, a zatim u selo Mirosavci, gde sam bio smešten u kući nekog učitelja. Odande su me kolima preko Darosave prevezli u Ljig. Tu sam se susreo sa ne baš prijatnom, ali za prve dane ustanka uobičajenom situacijom: na jednoj strani ulice partizani, na drugoj četnici. U Ljigu su me ponovo previli u prevezli u partizansku bolnicu u Gornji Milanovac. I tu je na lečenju bilo ranjenih četnika.

Jedne noći četnici napadnu Gornji Milanovac i zauzmu ga. Ranjenog, prebacili su me u selo Savinac, iza Takova. Nije bilo nimalo lako ležati ranjen, a u četničkom zarobljeništvu. Svakoga dana četnici su nas mogli likvidirati. U stvari, oni su to i činili, ali postepeno i planski. Svake bi večeri dolazili u bolncu i saslušavali, ispitivali i provocirali. Čim bi utvrdili, a često i čim bi ozbiljnije posumnjali da je neko od ranjenika bio partizanski rukovodilac, a naročito ako bi utvrdili ili stekli uverenje da je neki ranjenik komunista, odvodili bi ga na streljanje. Tome se energično, ali bezuspešno suprotstavljao jedini lekar koji nas je lečio, a čije sam ime na žalost zaboravio.

Jednoga dana među nama se našla i jedna ranjena drugarica. Pričala mi je da se u grupi sa još 17 drugarica i 12 drugova nalazila u pratnji jedne veće grupe ranjenih partizana. Četnici su ih sve zarobili u pokretu kod .Mionice i poveli na streljanje. Za vreme streljanja ona je pala pogođena, napravila se da je mrtva i kada su četnici otišli počela je da luta, pa je tako dospela do nas.

Posle oko dve nedelje strahovanja od četničke odmazde svanulo je i nama sunce. Oslobodili su nas partizani. Sve nas ranjenike odmah su preko Gornjeg Milanovca prebacili prvo u čačak, a odatle vozom za Uzice. Moja nada da će tu biti kraj mojim ranjeničkim mukama pokazala se varljivim. Nemačka ofanziva prema Užicu bila je uveliko u toku, što ja naravno nisam mogao znati. U Užicu smo mi ranjenici samo predanili. Iste večeri evakuisani smo na Zlatibor. Zanoćili smo na onda Kraljevim, odnosno današnjim Partizanskim vodama. Već sutradan pokrenuli su nas dalje. Prevoza više nije bilo. Oni koji su mogli išli su peške. Za nama su ostali neki teži, nepokretni ranjenici.

U pokretu smo prema Novoj Varoši. Stižemo u selo Senište. Neke ranjenike razmeštaju po kućama, a neke, među kojima sam se i ja nalazio, u seoskoj školi. Ujutro nas iznenade Nemci. Poviše sela su i pucaju na nas. Razbežimo se da bismo se posle ipak nekako prikupili i krenuli prema selu Rutoše. Sami smo, bez pratnje zdravih drugova, pa smo u nedoumici kuda se tačno treba kretati. Jedna grupa krenu prema Drini, s namerom da se prebaci u Bosnu. Naiđu na četnike koji na njih pripucaju i oni se vrate nama koji smo odlučili da krenemo prema Sandžaku i dalje prema Crnoj Gori, jer smo čuli da je Žabijak u partizanskim rukama. Sa nama je i dr Julka Mešterović koja, koliko može, brine o našim ranama. Po neko od nas imao je ponešto od oružja. Uzimamo jednog seljak za vodiča i on nas, noću, prebacuje u Sandžak. Zadržavamo se u kući jednog imućnijeg seljaka. On nas lepo primi i pripremi nam poparu sa ovčijim sirom. Naš domaćin nas je savetovao da ne čekamo dan u selu, jer često, kako je tvrdio, tu navraćaju italijanske patrole. U selo je ujutro zaista prispela patrola, ali ne italijanska, nego naša, partizanska. Pomogla nam je da se prebacimo u selo Dren. Tu smo

proveli nekih nedelju dana u iščekivanju da se prebacimo preko Lima. Nismo se međutim prebacili. U međuvremenu je oslobođena Nova Varoš, pa smo otišli tamo i smestili se u nekakvoj staroj kasarni.

Polako sam se oporavljao od rana i pored loše ishrane. Na sreću, dok smo se još nalazili na Zlatiboru podelili su nam nešto novaca, koji nam je u Novoj Varoši bio dobro došao za dopunsku ishranu. Za njega smo u gradu kupovali ćevapčiće i sir.

Mojoj sreći nije bilo kraja kada sam doznao da je u Novu Varoš prispeo i Beogradski bataljon. Smesta sam krenuo drugovima u posetu. Kad su me ugledali njihovo iznenađenje bilo je veliko, jer bili su me već otpisali.

Evo me opet u Beogradskom bataljonu po njegovom povratku sa Sjenice. Bilo mi je veoma teško kad sam video koliko se divnih drugova nije vratilo sa tog nesrećnog pohoda. Iako još nezalečen tražio sam od komandanta bataljona da me primi natrag u jedinicu i on je pristao. Međutim, jedne mrazne noći pozlilo mi je na straži, pa sam morao natrag u bolnicu. Bataljon je uskoro krenuo, a ja sam i dalje ostao u Novoj Varoši na lečenju.

Nešto kasnije u Novoj Varoši se formirala četa »Maksim Gorki«. Njeni pripadnici bili su partizani zašli u godine, zatim mlađi partizani iznemogli i narušenog zdravlja i nas nekolicina poluprezdravelih ranjenika. Kako smo napustili Novu Varoš, u februaru 1942, prešli smo preko Zlatara i izbili na Lim kod sela Komorana, između Priboja i Prijepolja. Maršovali smo po žestokom mrazu. Od hladnoće su mi stalno tekle suze. Neki od nas nisu poslušali naređenje da uz put ne svraćaju u kuće da bi se ogrejali. Desetak drugova koji su na taj način zaostali pohvatali su i poubijali pripadnici muslimanske seoske milicije.

U selu Kašljice ispod Kamene Gore, dobili smo nešto hrane za put i odmah produžili dalje. Smestili smo se u školi u Kamenoj Gori. Nastali su dani gladovanja. U jednoj pomoćnoj zgradi uz školu nalazio se i jedan trijer. čačkali smo po tom trijeru ne bi li smo pronašli još koje zaostalo zrno. A kad je i to nestalo pomoć nam je iznenada došla od jedinice čiji je komandant bio drug Moma Dugalić. Poslali su nam jednu dobru ovcu jalovicu i nešto brašna. Ovcu smo zaklali i isekli na 160 parčadi, jer nas je tačno toliko bilo u četi, skuvali smo meso i začinili ga sa ono nešto brašna. Iako potpuno neslan, bio mi je to najlepši zalogaj u životu.

Od Kamene Gore krećemo prema Metaljci i Čajniču. Polako, od sela do sela. Prolazimo kroz spaljenu Metaljku i stižemo u čajniče. Tu, prvog marta 1942. godine, na dan formiranja Druge proleterske brigade, prvi put čujem za ime Tito. Došao je najzad dan da se vratim među svoje stare drugove. Iz čajniča se prebacujem kamionom u Goražde. Benzina nema, pa kamion ima sa strane ugrađenu saugas-peć. Iz Goražda za Foču produžavam vozom. Eto me najzad u svom, Beogradskom bataljonu ...

Drugo ranjavanje. Opet nosim puškomitraljez. Ali nije prošlo dugo vremena kad blizu mene tresnu mina iz neprijateljskog bacača. Jedan geler zakači me po leđima. Rana nije, na sreću, bila baš teška. Jedinicu nisam ni napuštao. Ranu sam preboleo u koloni Beogradskog bataljona ...

Treće ranjavanje. Treći put stvar nije bila baš bezazlena. U jednoj borbi kod Teslića, dok sam se nalazio za nišanom puškomitraljeza, nešto tresnu blizu mene. Ovoga puta artiljerijsko zrno. I opet me rani u leđa. Nova neprijateljska ofanziva bila je već otpočela, pa me hitno otpremaju prema Centralnoj bolnici. Stalno sam na nosilima. Od Prozora pa do Jablanice, a zatim preko Neretve i dalje, uz Prenj, stalno su me nosili zarobljeni Italijani. Prezdravio sam i treću ranu i vratio se u Beogradski bataljon tek kad smo prešli Drinu.

Četvrto ranjavanje. U kanjonu Sutjeske, kod Suhe, gde smo čvrsto zaseli i ne damo Nemcima da se probiju dalje niz reku, opet predajem puškomitraljez svom pomoćniku. Ne mogu više da ga nosim, jer mi je metak pogodio levu ruku. Rana ni ovoga puta nije bila teška. Ostajem u bataljonu. Rana je uskoro zacelila i ja sam se opet prihvatio puškomitraljeza ...

Peto ranjavanje. Kasnije, kada su mi se neke od starih rana počele ponovo otvarati, pozvao me je komandant bataljona i predložio da ostavim puškomitraljez i da odem u štabnu četu korpusa. Tako sam se sticajem prilika zadesio u Drvaru na sam dan desanta. Vrlo je verovatno da sam jedini borac Beogradskog bataljona koji je neposredno učestvovao u borbi u vreme desanta na Drvar.

U Srbiju sam se vratio sa Šestom ličkom brigadom. Kad smo stigli u Ljig poverili su mi četu. Pomislio sam — Ljig je za sada zauvek slobodan, neće se više nikada dogoditi da na jednoj strani njegove ulice budu partizani, a na drugoj četnici, kao u one davne dane 1941. godine kada sam tu boravio kao ranjenik.

Za vreme borbi za oslobođenje Beograda, kada smo se nalazili u Marinkovoj Bari, opet je blizu mene pala granata i opet me je ranila u leđa. I tu sam ranu lako i brzo preboleo.

Šesto ranjavanje. Sremski front, 23. januar 1945. godine, selo Adaševci, reka Bosut. Nemci otvaraju jaku minobacačku vatru. Jedina mina eksplodira tako reći pored mene. Odnose me s položaja u besvesnom stanju. U bolnici u Kukujevcima lekarima ne ostaje ništa drugo nego da mi amputiraju nogu ...

Milorad Brkić

DRAGIŠA DAMJANOVIĆ

Ovo je zapis o mom ratnom drugu i komšiji Dragiši Damjanoviću iz Velike Moštanice.

Poznavali smo se još kao deca. Potiče iz siromašne seljačke porodice. Kao mali ostao je bez oca. Majka je ostala sama sa četiri sina, dece sve jedno drugom do ušiju. Mučila se sama kako je znala i umela da ih odgaji i othrani, ne tražeći ni od koga pomoći.

Čim je odrastao Dragiša se odmah zaposlio u fabrici trikotaže na Umci da bi pomogao majci da lakše izvede na put ostalu decu. Kada je 1941. godine okupator porobio našu zemlju i Partija po-

zvala narod na ustanak, Dragiša je odmah uzeo pušku i otišao u partizane kojih je u to vreme bilo u svim selima oko Beograda.

Od prvih dana Dragiša se pokazao kao hrabar borac i odličan drug. Kako smo bili IU dvema četama nismo bili stalno zajedno. Čete su bile brojne i mi smo se viđali samo u zajedničkim akcijama u kojima je učestvovao ceo bataljon.

Jednom prilikom kad mu je neko preneo poruku četnika da se vrati kući, odgovorio je da njima živ u ruke neće ići.

Posle povlačenja u Sandžak i formiranja Prve proleterske brigade naš Beogradski bataljon vodio je mnoge bitke po Bosni i Crnoj Gori. Nije bilo nijedne akcije u kojoj i Dragiša nije učestvovao. Borio se hrabro. Preživeo je pet ofanziva. Posle proboja iz pete ofanzive kada je već bio na vidiku kraj rata i kada je naša brigada krenula u ofanzivu preko istočne Bosne prema Drini, u jednoj teškoj borbi sa ustašama kod Vlasenice poginuo je i moj drug iz detinjstva Dragiša Damjanović.

Po dolasku naših jedinica u Srbiju 1944. godine i oslobođenju Beograda tri brata Dragišina, koji su već bili porasli, stupili su u Narodnooslobodilačku vojsku. Brat Dragoljub bio je, po pričanju njegovih saboraca sa Sremskog fronta, hrabar borac i puškomitraljezac. Pao je u jednom okršaju sa Nemcima u selu Ilincima. Dragišin brat Milan borio se do kraja rata, a posle je produžio da služi u JNA sve do penzionisanja. četvrti od braće Damjanović, Despot, takođe je ratovao sve do kraj rata, a danas živi u rodnom selu Velikoj Moštanici.

To je moj zapis o ovoj siromašnoj seoskoj porodici koja je mnogo dala narodnooslobodilačkoj borbi — od četvoro braće dva poginula, od kojih jedan u borbi od 1941. godine.

Toliko, da se zna i da se ne zaboravi.

Milorad Jovanović Gedza

IZ BANATA U PRVU PROLETERSKU

Rođen u okolini Slavonskog Broda 1924. godine, seljačko dete, sa svega 13 godina krenuo je Milan Funduk u svet. Dom oca Mije napustio je pred kraj 1937. i upustio se u životne tokove čija ishodišta nisu bila nimalo izvesna. Najpre mu se nasmešio »Radiša« u Zagrebu, primajući ga kod sebe na proveru, a zatim posredujući pri njegovom upućivanju u banatsko selo Padej na izučavanje berberskog zanata. Kao i svi drugi zanatski majstori onoga vremena, tako je i majstor Pribičević, kod koga je Milan upućen na izučavanje zanata, prihvatio dečaka bez ikakve sentimentalnosti, sa svom strogošću, zahtevajući od njega ono što je »Radiša« u Zagrebu već nastojao da utuvi u glavu deteta. Nije se imalo kud nego uzimati najminimalnije, a davati sve. Ukratko, bio je to život svakoga šegrta.

Pune dve godine trčao je Milan za majstorom sa drvenim sandučetom pod miškom od seljaka do seljaka, mušterija majstorovih. Posle dve godine učenja i rada u hodu, mogao je samostalno obavljati berberske poslove. Od kraja 1937. pa do 17. avgusta 1941. godine dečak će na svom mukotrpnom putu upoznati sve mušterije, njihove navike, gotovo do sitnica sve njihove dobre i loše strane. To će bitno uticati na njegovo shvatanje i poimanje života, na njegova životna opredeljenja. Na tom svom putu Milan će upoznati i porodicu Gajin. Osrednjeg imovnog stanja, ova porodica pružala je Milanu sve što se moglo pružiti. Milan Gajin (ilegalno ime Puška), student prava, već je bio član KPJ. Ostali članovi porodice, svi odreda, simpatisali su ideje Partije i širili ih koliko su im to okolnosti dopuštale.

Milan je bar dva puta nedeljno, što sam, što sa majstorom, dolazio u dom Gajinih. U poslednje dve godine učenja činio je to pretežno sam. Takve prilike i takvi odnosi porodice Gajin i Milana nisu mogli ostati bez željenih rezultata. Milan Gajin je pametan i obrazovan i njegovom oku komuniste i ilegalca nije moglo promaći da se u Milanu krije ono što je potrebno Partiji. Nije pogrešio. Porodici Gajin i njihovom domu Milan je uzvratio besprekornom uslugom i uzornim ponašanjem. Oštrouman, izuzetno pošten, uvek raspoložen i nasmejan, sa izuzetnom bojom glasa, koju je umeo da koristi, postao je ubrzo miljenik mnogih. Godine 1940, sa svega 16 godina, Milan je postao član Skoja. S proleća 1941. godine kandidovan je za člana KPJ, a jula iste godine primljen je u Partiju. Na tako brzo sazrevanje mladoga Funduka uticali su izuzetni uslovi života, prilike u zemlji, a u oblikovanju njegove svesti i širih pogleda na svet presudno su uticali porodica Gajin, a najviše njegov imenjak Milan Gajin — Puška.

Dom Pribičevića, padejske seljake i selo Padej Milan Funduk napustiće zauvek 17. avgusta 1941. zajedno sa Milanom Gajinom, Savom Bajinom, Predragom — Pređom Nenadovom i Davidom Bajićem. Oni će činiti prvu partizansku grupu toga kraja. Ponesen idejama pokreta i borbe, mladić je bio hrabar, razumno hrabar. Kod otimanja prve puške od neprijatelja gotovo da je to sam ostvario. To je ujedno bilo i prvo oružje grupe.

Petorku je put odveo u Mokrinski partizanski odred. Nakon nekoliko borbenih akcija u blizini Kikinde i Srpske Crnje, odred se prebacio blizu Melenaca. Tu se spojio sa Melenačkim partizanskim odredom. Na okupu je bilo oko 200 boraca. Ukratko, to je bila jedinica vojnički dobro organizovana i dobro naoružana. Melenački partizanski dred, kao i druge manje i veće jedinice u Banatu, trebalo je spojiti u jednu jedinicu, čije je okupljanje najverovatnije bilo određeno u širem rejonu Deliblatske peščare, prema Dunavu. Zavisno od uslova, sve te prikupljene snage trebalo je prebaciti u Srem ili Srbiju. Izvršavajući postavljeni zadatak, odred je zalogorio u jednom kompleksu kukuruza na prilazima Petrovgradu (Zrenjanin). Nemačkim patrolama nije bilo teško da po tragu otkriju odred. U jutarnjim časovima umorne i pospane borce napala je jedna veća nemačka jedinica i razbila ih. Odred se podelio u dve grupe. Jedna grupa povukla se odmah u rejon Melenaca, a druga, u kojoj su se nalazili i Padejčani, sredila je svoje redove, zauzela j'e položaj u kukuruzu i čekala ishod. Borba je izbegnuta i čim je pala noć ova se grupa vratila u rejon Melenaca.

Po svoj prilici nastala je dezorganizacija u komandovanju. Očigledno nije bilo saglasnosti u

presudnom: ostati i rasturiti se, ili kompletno preći na druga područja, gde bi se stvorili povoljniji uslovi za opstanak i borbu. Čini se da je rukovodstvo druge grupe prihvatilo ovu drugu mogućnost. Znači, ponovo sve iz početka.

Poristeći noć grupa je krenula u neizvesnost. Verovatno je da je orijentacija postojala, ali veze i glavni kanali već više nisu postojali. Pravac kretanja bio je: selo Taraš — reka Tisa. Put je vodio beskrajnom banatskom ravnicom, kroz kukuruz. Danima se lutalo u krug. Grupa se provukla neopaženo između Petrovgrada i Tise i sa olakšanjem došla blizu Perleza. Bila je to velika prepreka. Preko stočara i ribara grupa je obaveštena da nema opasnosti od Tamiša kao druge veoma velike prepreke. Trebalo je učiniti napor da se i ova prepreka savlada. Međutim, kukavičluk je učinio svoje. Grupa se više nije mogla sačuvati od raspadanja. Od sto boraca, koliko je grupa brojala, samo deset njih se izdvojilo u uverenju da je moguće nastaviti put i probiti se u krajeve u kojima se narodnooslobodilački rat rasplamsavao.

Dobro naoružana i odevena destina, u kojoj su se nalazili svi pomenuti Padejci, učinila je napor i prešla Tamiš između Perleza i Cente. Slabo poznavajući teren, a bez vodiča, grupa je gubila vreme. Zbog pogrešne procene i slabe orijentacije grupa se našla u blizini sela Debeljače, mada joj je pravac kretanja bio leva obala prema Dunavu, a krajnji cilj Srem i Fruška Gora. Ovaj pravac odabran je jer se smatralo da je prebacivanje u Srbiju teže izvodljivo. Mesta oko Debeljače naseljavali su dobrim delom domaće Švabe, pa je kretanje danju bilo rizično, a snabdevanje hranom bezmalo nikakvo. Pa ipak, nekako se dospelo u područje između Barande i Opova.

Tamiš se uliva u Dunav jednim svojim krakom jugozapadno od Cente. Istočno od Cente slobodno protiče, pa se kod Opova ponovo jednim krakom uliva u Dunav. Taj vodom zatvoreni deo kopna, taj veliki sprud prema selu Surduku na sremskoj strani, bio je cilj grupe, a na domaku ruke. Ali, taj cilj postaće i tragičan kraj ove grupe banatskih partizana.

Naime, još u rejonu Mokrina oko prikupljanja i povezivanja partizanskih grupa starao se izvesni Milojko. Po svoj prilici, ovaj drug imao je partijski i vojnički zadatak na širem planu. Pošto je izvršio zadatak spajanja partizanskih jedinica i grupa, koncentrišući ih u rejonu Melenaca, on se uputio na izvršavanje sličnih zadataka u severoistočne delove Banata. Po onome kako su se stvari razvijale i po pravcu kretanja melenačke grupacije, koncentracija svih partizanskih snaga trebalo je da bude, kako je već rečeno, negde na južnim stranama Deliblatske peščare. Stoga Milojko, pošto je izvršavao zadatke na drugom kraju, nije mogao znati šta se dešava sa melenačkom grupacijom. On je, kako se kasnije pokazalo, doveo u određeni rejon prikupljanja Vršački partizanski odred, a kako melenačke jedinice nisu stizale, on je Vršački odred doveo nadomak velikog rečnog spruda na Tamišu.

Nas desetorica iz grupe nismo sve to mogli znati. Samostalno smo se opredeljivali i donosili odluke. Cilj nam je bio da što pre dođemo do Dunava i dokopamo se Srema. Približili smo se Tamišu između sela Barande i sela Opova, gde je trebalo ponovo preći reku. Na jednom salašu pored tamiškog nasipa čobani su nas obavestili da neće biti smetnji pri prelasku Tamiša, a da za prelazak Dunava isto tako ne bi trebalo da bude smetnji, jer Sremci iz Surduka čamcima prevoze stoku na sprud i obratno. Međutim, pri pokušaju prelaska Tamiša, noću, nenadno smo se sukobili sa nepoznatom naoružanom grupom i bili smo potpuno razbijeni. Ostali smo samo Funduk i ja. Posle nekoliko dana lutanja prešli smo Tamiš i stali na tie ade kao na tie kakve obećane zemlje. Tragično je bilo to što je noćni sukob sa nepoznatom naoružanom grupom u stvari bio sukob sa patrolom — prethodnicom Vršačkog partizanskog odreda. Bilans tog sukoba bio je krvav. Bilo je i mrtvih i ranjenih. A što je najgore, Odred je, da bi izbegao borbu, uzeo drugi pravac kretanja. Jedna patrola od tri partizana bila je odsečena od Odreda i nešto pre našeg prelaska Tamiša već se nalazila na adi. Naš susret sa tom patrolom bio je tužan, ali se bar sve razjasnilo. Neočekivani obrt i sticaj različitih okolnosti učinili su da je i Milojko, razapinjući se između Odreda, organizacije vođenja, organizacije prebacivanja ljudstva preko Dunava i novonastale situacije sa patrolom, ostao usamljen, izgubivši svaku vezu sa Odredom. Uspelo mu je da se nađe zajedno sa nama na adi.

Ova naša grupa, čudna po svom sastavu, našla se na adi potpuno sama. Pa ipak, verovali smo u sebe. Iako odsečeni od sveta, na rečnom sprudu, bez hrane i tople odeće, a već u hladnije dane, verovali smo da ćemo se snaći i verovali smo u pobedu. Opreznijom procenom situacije našli smo rešenje za dalji postupak. Odbacili smo oružje, osim jednog pištolja, preobukli se tako da što više ličimo na civile i, tačno u svitanje onoga dana kada je Pavelićeva tzv. Nezavisna država Hrvatska primala granicu prema »nemačkom« Banatu i »Nedićevoj;< Srbiji, prešli smo Dunav i zakoračili u Srem. Pod imenom berača kukuruza prošli smo istoga dana kroz Zemun i zanoćili u plastovima sena, na levoj obali Save, nešto poviše železničkog mosta. Uz put, negde u blizini sela Vojke, u Sremu, izronio je iz kukuruza Dudoš, zvani Lala, jedan iz naše razbijene desetine, pa je tako sada naša grupa brojala sedam »berača kukuruza«. Krajem septembra 1941. godine naša sedmorka imala je čast i sreću da stupi u Drugi bataljon, Posavskog odreda u selu Baćevcu, nedaleko od Beograda.

Ova hronologija pređenog puta od sela Padeja u Banatu do sela Baćevca u Beogradskoj posavini nema za značaj ništa drugo do da pokaže odakle su i na kakav su sve način neki od nas, njegovih boraca, stizali u budući Beogradski bataljon Prve proleterske brigade. Izbegavali smo opasne zamke, dosezali smo do zida smrti i savladavali sve to, jer smo pripadali jednoj mladosti koja nije imala i nije mogla naći manje trnovit put do onoga koji je izabrala.

Novoj sredini Milan Funduk se brzo prilagodio. Tu su novi zadaci, nove brige, novi zajednički partizanski život. Na dečačko doba odavno je zaboravio. Partija mu poverava rad sa mladim ljudima u četi i bataljonu. Uz velike bitke, stalne pokrete i sva trpljenja, on časno i s puno odgovor-

nosti obavlja sve zadatke koji se pred njega postavljaju. U bataljonu je jedan od najmlađih po godinama, a svakako najmlađi član Partije. Rad u Skoju to je njegova prava i jedina mladost. To je njegova i tih mladih ljudi zajednička budućnost. iza sebe je imao svega tri meseca partijskog staža, a ispred sebe jasne vidike revolucije. Znao je da su posrtanja u banatskim ravnicama samo jedna karika u lancu borbe koja je omotala celu Jugoslaviju. Bio je ponosan na borbu svojih Slavonaca, svojih drugova u Kragujevcu i Drvaru. Onih u Užicu. Njemu lično bilo je sasvim svejedno gde će i u kojim partizanskim redovima stajati, da li ovde u Srbiji, ili u rodnoj Slavoniji. Za njega je bilo bitno da se boj za slobodu vodi. Dok su bataljoni Prve proleterske brigade vodili bitke i prodirali ka Drini i dublje u istočnu Bosnu, Beogradski bataljon se, posle bitke za Sjenicu, našao na odmoru u Novoj Varoši. Pošto se oporavio i sredio, bataljon je napustio Novu Varoš i uputio se ka Limu. Negde oko tri časa ujutro, 7. januara 1942. godine, bataljon je stigao na obalu Lima. Snežni pokrivač je bio velik, hladnoća takođe. Na obali nije bilo nijednog prevoznog sredstva. Nije bilo drugih mogućnosti za prelazak reke, osim da se ona pregazi. Zato je i palo naređenje: Skinuti odeću i obuću, vezati ih u čvor, zakačiti na vrh puščane cevi da se prilikom gaženja vode ne bi pokvasila i, držeći se za ruke, pregaziti reku. Tog trenutka setio sam se gorke uspomene sa Begeja i Tamiša, sa Dunava i Save. Krajem septembra 1941. Milan Funduk i ja odlučismo da preplivamo Tamiš i stupimo na rečno ostrvo koje se nalazilo u zagrljaju Dunava i Tamiša, pa ma šta se dogodilo. Ali, kao da se sve protiv nas okrenulo, pa i vreme. Baš toga dana bilo je izuzetno hladno. I samo zahvaljujući patroli Vršačkog partizanskog odreda, onoj istoj patroli što pokopa sve nade grupi partizana Melenačkog partizanskog odreda i tragično završi njen put, taj naš prelazak nije imao gotovo nikakvih posledica. Ne bar neposredno po prelasku, jer patrola nam je pružila suvo rublje i grejanje pored vatre. Nešto kasnije Milan se žalio na bolove u kukovima i kičmi, ali je podnosio marševe i druge tegobe.

Kako smo bili uvek zajedno, ja ga pred gaženje Lima zapitah hoće li izdržati. »Da, pregaziću vodu, ako mogu drugi, zašto ne bih mogao i ja!;< — odgovorio je on.

Međutim, prelazak Lima završiće se kobno po Milana Funduka. Dugi marš od Lima do Prače u istočnoj Bosni nije mogao da izdrži. Upala zglobova i išijadičnog živca nije mu dala da hoda. Sredinom januara 1942. godine stigli smo u Praču. U ovom malom naselju na uskotračnoj pruzi Sarajevo — Višegrad bataljon je, nakon višednevnog marša, zanoćio. Tu noć Milan i ja raspoređeni smo u jednu partizansku porodicu radi smeštaja. Domaćica, žena tridesetih godina, uprkos tim oskudnim ratnim danima, pružila nam je sve što je imala. Stavila nam je na raspolaganje dva udobno nameštena kreveta. Pokušali smo nagovoriti našu domaćicu da stavi na pod bilo kakvu prostirku da ne bismo prljali i zagađivali postelje zbog jednog noćenja. Odbila je to. A nas dvojica, ko zna posle koliko vremena, prespavasmo noć udobno i na miru. Bila je to poslednja noć koju smo proveli zajedno. Bolest je učinila da je Milan jedva bio pokretan. Ostao je u kući naše domaćice privremeno, jer nije mogao dalje, da se oporavlja do našeg ponovnog dolaska. Tako se bar mislilo. Jer, bataljon je pod hitno morao prekinuti odmor, krenuti prema Palama i tamo zatvoriti pravac odakle su nadirale nemačke i ustaške kolone. U Prači su na oporavku ostali još jedan ili dvojica drugova. Neočekivana situacija na bojištu poremetila je planove bataljona. Jake nemačke i ustaške snage nabacile su bataljon na planinu Jahorinu. Ustaše su prodrle iz nekoliko pravaca u Praču. Milan je u neravnopravnoj borbi poginuo. Zajedno sa domaćicom spaljen je u njenoj kući.

Evo, na kraju i sudbina ostalih pojedinaca:

Milan Gajin-Puška i Sava Bajin vratili su se u rodni kraj. Milan je najveći deo za ratnih dana živeo u ilegali. Preživeo je rat. S njim je zajedno bio i Sava Bajin sve do 1944. godine, kada je poginuo u blizini rodnog Padeja.

Predrag Nenadov izdvojio se iz grupe kod Mokrina i samostalno prešao Dunav kod Smedereva. Obrađujući zemlju nekom srbijanskom seljaku preživeo je rat.

David Bajić pisac je ove hronologije.

Partizanska grupa lormirana na adi između Dunava i Tamiša izgleda ovako:

Milojko (znam mu samo ime) rodom iz Srpske Crnje, po dolasku u Drugi bataljon Posavskog odreda, postavljen je za delegata voda. U ratu je postao komesar brigade. Preživeo je rat.

Trojica iz patrole Vršačkog partizanskog odreda: Prvi i vođa patrole znan pod imenom Brka (nema drugih podataka), rođen u okolini Vršca, nestao je na maršu prema Novoj Varoši, krajem 1941. na padinama planine Maljen.

Drugi, Živko Jovanov, rođen u selu Tarašu u Banatu, poginuo je u borbama oko Rudnika krajem 1941. godine, kao član KPJ.

Treći, Mikica, rođen u Perlezu (drugih podataka nema) poginuo je 22. decembra 1941. u borbi za Sjenicu, kao Skojevac.

Dudoš, zvani Lala, jedan iz razbijene desetine, rođen u Melencima, priključio se nešto kasnije grupi u Sremu. Poginuo je januara 1943. na Devetinama kod Prnjavora u Bosni.

David Bajić

TAKO JE POČELO

Nadomak Beograda, sa severa zagrljena rekom Savom, a sa zapada rekom Kolubarom, pružila se Posavina. Preko nje vode suvi i vodeni putevi. Vodili su i oni najsvetliji, slobodarski putevi. Mnogo ih je, ko će ih sve zabeležiti! Posavina je uvek bila buntovna. S kolena na koleno prenosilo se i učvršćivalo uverenje da je sloboda od svega najsvetija, a da je svaka okupacija, ma koliko dugo trajala, uvek privremena.

Zbog svog geografskog i strategijskog položaja, zbog blizine Beograda, Posavina se pominjala u mnogim važnijim vojnim planovima. U XVI veku turski silnici palili su i ubijali po Posavini. Sulejman veličanstveni je u svom pohodu na Mađarsku i Austriju, u vremenu od 1521. do 1529.

godine spalio sva naseljena mesta u Posavini. Poćorek je isto činio 1914. godine, a Hajdrih Denkelman naredio je spaljivanje sela Skele 1941. godine.

Ko sve nije gazio, palio i rušio po Posavini! Ostali su tragovi okupatora: Turaka, Austrijanaca, Mađara, Nemaca i mnogih pre njih. Iz zgarišta, krvi i siromaštva rađala se uvek nova, bogatija i slobodarska Posavina. Tako je bilo i posle 1944. godine, kada je Posavina konačno oslobođena.
Posavina je plodna, ali posavska zemlja traži da se duboko ore i da joj se čovek ceo posveti. Međutim, u prošlosti vredni ratar posavski nikad nije bio siguran da li će plodovi njegovoga rada pripadati njemu, domaćim moćnicima, ili nepoznatim strancima koji su ovde često nasilno dolazili. Na takvom, od vajkada patriotskom i slobodarskom tlu ni za poslednje okupacije nije bilo teško pokrenuti mase u borbu protiv okupatora i njegovih saradnika.

Godine 1941. u Posavini je bilo oko 60 komunista. Skoro svako selo imalo je i svoje partijsko uporište, partijsku ili skojevsku organizaciju. Najbrojnije partijske organizacije bile su u Obrenovcu, Stublinama, Grabovcu i Zabrežju. Od navedenog broja komunista svi su se odazvali pozivu na ustanak, sem dvojice koji su se pokolebali. Sa spiska komunista koje je policija u Obrenovcu trebalo da uhapsi samo je jednoga uspela da liši slobode. Svi drugi su se na vreme sklonili. To govori o potpunoj spremnosti i budnosti Partije. Komunisti Posavine su okupaciju dočekali spremni. To je omogućavala direktiva CK KPJ još pre napada Nemaca, sa jasnim stavom šta treba činiti ako do napada na Jugoslaviju dođe. Komunisti su se osećali i ponašali kao mobilisani vojnici Partije.

Prvoga i 2. jula na Kosmaju je doneta odluka o formiranju Kosmajsko-posavskog partizanskog odreda, a noću između 23. i 24. jula kod Jozića kolibe okupili su se sledeći članovi Partije: iz Stublina — Srba Josipović, iz Obrenovca — Mile Manić Albanta, Milorad Jovanović i Milosav Jovanović, iz Zabrežja — Ivan Bogdanović i Milan Marković. Nešto kasnije pridružio im se i Dragan Marković koji je pobegao iz Obrenovačkog zatvora i Vlada Aksentijević koji je robijao u Mariborskom zatvoru.

Četvrtog jula formirana je Prva posavska četa. Za komandira je bio određen Radenko Ranković, a za političkog komesara Vlada Aksentijević. Za zamenika komandira čete bio je određen Srba Josipović.

Komunisti Posavine u ustanku 1941. godine nisu računali samo na radnike. Pozvali su u borbu sve ljude koji se nisu hteli predati sudbini okupiranih, nego su se opredelili za borbu protiv okupatora i njegovih slugu. Najveći odziv bio je među posavskim seljacima koji ni do tada nisu mogli podnositi ni trpeti tuđinsku vlast. Otuda ih i nije bilo teško povesti u borbu. Seljaci su u Posavini činili većinu ustanika, ali su na skupovima 1941. godine odmah postavili pitanje: »Da li će ta nova Jugoslavija, o kojoj sada pričamo, biti rođena sestra stare Jugoslavije i kakvu budućnost nudi KPJ?« Odziv na ustanak i kasnija masovnost ustanka u Posavini može se objasniti jedino time što je narodu politička, socijalna i ekonomska struktura buduće Jugoslavije u osnovi bila jasna od početka ustanka i što su ustanici verovali KPJ da se istorija ovoga puta neće ponoviti.

Vremena na pretek nije bilo. Odmah se počelo sa prvim oružanim akcijama. Tako je prva diverzantska akcija izvedena 15. jula na železničkom mostu kod Obrenovca. Posle dva dana okupator je izvršio odmazdu. Na mostu je streljano deset rodoljuba i to: Aleksej Galić, radnik, Milorad Radovanović, krojač, Aleksandar Trajkov, štampar, Ivan Rašić, krojač, Milijan Rašić, opančar, Živko Stublinčević, sarač, Dragoljub Pantelić, radnik, Bogoljub Marković, zemljoradnik, Bogoljub Marić, krojač i Vojin Andrić, radnik.
Odmazda ustanike nije preplašila. Akcije su nastavljene sa još većom žestinom. U avgustu i prvoj polovini septembra nastavljeno je sa paljenjem opštinskih arhiva, knjiga vršaja, razoružavanjem žandarmerijskih stanica, presecanjem telegrafskih i telefonskih linija prema Šapcu i Valjevu. Na nekoliko mesta prekinuta je pruga Beograd — Valjevo, blokirani su putevi Valjevo — Beograd i Valjevo — Šabac, a i rekom Savom nisu plovili brodovi, jer je i ona bila blokirana.
Stara vlast se rušila. Formirana je nova, narodna vlast. Narodnooslobodilački odbori orijentisali su se u pružanju pomoći borcima da mogu voditi borbu i seljacima da mogu rešavati svoje probleme. Tako je u Posavini sakupljeno i na slobodnu teritoriju Užičke Republike otpremljeno oko stotinu vagona pšenice. U pojedinim opštinama, na primer u Grabovcu, formirani su i narodni sudovi.

Posavina je bila i punkt za izlazak iz Beograda boraca u narodnooslobodilačku borbu. Jedan broj njih zadržavao se u Posavskom odredu, dok su drugi odlazili u druge odrede.
Prvi veći okršaj Posavske čete vođen je sa trideset žandarma u Stanojevića zabranu 31. jula 1941. godine. Većina žandarma je zarobljena i puštena kućama, a nekoliko ih je u borbi poginulo. Ovo je bila jedna od prvih, ali do kraja uspešnih borbi posavskih ustanika.

Četrnaestog avgusta izvedena je jedna od prvih akcija na okupatora. U selu Skeli ubijena su tri Nemca. Dan kasnije Nemci su spalili Skelu u znak odmazde. Ubili su i streljali oko 100 talaca dovedenih iz Beograda i Skele. Prema nekim podacima ovo je bila prva ovako drastična odmazda okupatora u okupiranoj Evropi.
Od 11. do 17. septembra Prva posavska četa držala je u blokadi Obrenovac. Vođeni su i pregovori za predaju grada. Desetog avgusta, na Ušću zaplenjen je parobrod »Kraljica Marija«. Negde polovinom ili krajem septembra dve čete Posavskog odreda i Tamnavski odred vodili su borbu za oslobođenje Uba.

Prema nekim podacima, do kraja septembra na teritoriji Posavine okupator je, računajući tu i preko 120 ljudi streljanih u Draževcu, streljao više nego u čitavoj Srbiji. Ovo se može objasniti time što je Beograd bio sedište okupatorske sile ne samo za Srbiju nego i za ceo Balkan. Okupatoru nije bilo prijatno da mu se tu, na dvadesetak kilometara ispred njegovog glavnog štaba na Balkanu, stvara slobodna teritorija i pruža tako žestok otpor. Izgleda, po svemu, da je Posavina

bila i poligon na kojem su Nemci proveravali svoju odluku koliko ubiti Srba za jednog Nemca i koliko drastične odmazde utiču na poslušnost okupatoru. O zamahu partizanskih akcija u Posavini govori i obilje nemačkih dokumenata za jul i avgust 1941. godine:

DIVERZIJE

12. 7. 1941. godine — Stubline:
Arhiva nemačka K 44-X f 1 dok. 5/24
Arhiva nemačka K 44-X f 1 dok. 5/33—34
Arhiva nemačka K 44 f 1 dok. 2/17
Prepad na železničku prugu i rušenje iste
Prepad na žandarmerijske stanice
Prepad na opštine i paljenje arhiva
Prepad na motorna vozila Vermahta
Diverzije na putevima prema Šapcu, Valjevu, Užicu
Diverzije na telefonsko-telegrafskim linijama
Napad na rudnike i fabrike
Napad na jedan nemački automobil kod Skele
15. 8. 1941. godine
Arhiva nemačka K. 44-X f 1 dok. 7/14
Napad na nemačko sprovodno odeljenje na drumu Ub — Obrenovac — ustanici odveli u šumu pripadnike opštine Valjeva i zaplenili 105.000 dinara
Predložili mesnoj komandanturi razmenu zarobljenika:
Arhiva nemačka K. 44-X f 1 dok. 6/161—162
Ustanici izvršili prepad na dva voda 750. peš. puka pri njihovom povratku sa jedne akcije (Grabovac — Šabac). Vodovi su bili zarobljeni, pa su ponovo kod Debrca bili oslobođeni.
Arhiva nemačka K. 44-X f 1 dok. 5/65—66
Ustanici pale žita, napadaju patrole i stražare, kidaju tel. linije od Valjeva ka Obrenovcu:
Arhiva nemačka K. 44-X f 1 dok. 5/34
Prekinute su sve linije u pravcu Obrenovca i Šapca, noću 13. 7. 1941. godine stubovi oboreni, žice presečene itd.

Oktobra meseca 1941. godine sela Posavine upamtila su prolazak dveju kaznenih ekspedicija u kojima je najviše stradalo selo Grabovac, gde je streljano oko 40 ljudi i spaljeno nekoliko kuća.

Posavski odred je tih dana brojao oko 3.000 ljudi i uspešno je vodio borbe u okolini Šapca, na reci Dobravi, učestvovao u blokadi Valjeva, da bi krajem oktobra, sa Rađevskim odredom, razbio grupaciju četnika na terenu Pecka, Droslop, Gornja i Donja Ljubovića, a 16. novembra 1941. godine ovaj odred, u sadejstvu sa drugim odredima, oslobodio je Ljuboviju. Skoro ceo novembar odred je vodio borbe sa delovima 324. nemačke divizije koja je nadirala od Šapca i Loznice prema Ljuboviji i Bajinoj Bašti.

Borbe koje su čete Posavskog odreda vodile u toku novembra imale su za cilj da se što duže zadrži slobodna teritorija zapadne Srbije, bez iluzija da se ona može i odbraniti. Treća četa Posavskog odreda vodila je teške borbe sa Nemcima kod sela Zaglavka i Okletca, gde su se nalazili delovi 324. nemačke divizije. U borbi kod Zaglavka poginuo je komandir Treće čete Milorad Jovanović Svileni i stari komunista Miloš Matijević iz Grabovca, kao i mnogi drugi.

Trebalo je i Užice braniti. Čuvenom Radničkom bataljonu pridodate su i dve čete Posavskog odreda. Ta herojska bitka vođena je 29. novembra 1941. godine 14 kilometara od Užica, na Kadinjači. Borba se vodila za izvlačenje ranjenika, za to da se iz Užica evakuiše ratni materijal, da se Vrhovnom štabu omogući povlačenje ka Zlatiboru. Pored brige boraca da se sve ovo na vreme obavi, oni su u borbi bili još motivisani i željom za slobodom, mržnjom prema okupatoru, pa je sve to doprinelo da bitka na Kadinjači bude jedna od najslavnijih bitaka u istoriji narodnooslobodilačkog rata. U borbi za Užičku republiku na Kadinjači poginulo je i ranjeno oko 200 Posavaca. Između ostalih poginuli su i komesar Posavskog odreda Bora Marković, zatim Mile Manić Albanta i Vlada Aksentijević, a sva trojica proglašeni su za narodne heroje. Mnogo je Posavaca izginulo, ranjeno, umrlo, tako da je od onih 60 komunista koji su se odazvali jula 1941. godine u borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika što u borbi, što u Banjičkom logoru, što u logorima po Nemačkoj i Norveškoj, što u sastavu Beogradskog bataljona, svoje živote dalo oko 40 komunista. Računa se da je u logorima u Norveškoj bilo oko 150 boraca.

Nisu Posavci bili borci bez uzmaka samo sa puškom u ruci. Kad god su se i u kojoj god su se prilici našli oči u oči sa neprijateljem ostajali su postojani čvrsti i beskompromisni. Prkosili su uvek okupatoru: na Banjici, u logoru u Smederevskoj Palanci, u logorima po Norveškoj. U tome ih ni bliska smrt nije mogla sprečiti. Kao neusahli primer takvoga držanja bilo je i držanje Vlade Aksentijevića i Bude Davidovića ispod nemačkih vešala, u Obrenovcu 1942. godine. Vlada i Buda, iako su gledali smrti u oči, nisu iz ruku ispuštali zastavu narodnooslobodilačke borbe koju su i do tada visoko držali. Naprotiv, oni su je u tom trenutku još više digli. Kada su im namicali omču na vrat mislili su na ugled borbe i na ugled Komunističke partije koja tom borbom rukovodi. U tom trenutku oni su dostojanstveno klicali: »Živela Komunistička partija Jugoslavije«.

Posavci koji su se po povlačenju iz Srbije prebacili u Sandžak ušli su u sastav Beogradskog bataljona Prve proleterske brigade.

Milan Marković

U POVLAČENJU — I POSLIJE

Zora je nešto malo zakasnila. Magla se razrijedila. I sunce je provirilo — bojažljivo kao da je nešto skrivilo. Na kolskom putu Aranđelovac — Rudnik, tu ispod trigonometra 699 Jasik, srela nas je patrola Šumadijskog odreda. Obradovali smo im se kao rođenima. Osjećaj usamljenosti namah je nestao. Snaga nam je odjednom nadošla. I koračamo smjelije — onako kao da smo sve teškoće prebrodili.

Osamnaestog novembra 1941. godine evo nas, oko deset sati, u Rudniku, sa oko 460 boraca — Beogradski bataljon sa oko 260, a Kosmajski odred sa oko 200 boraca. Naša se kolona kao na paradi isprsila. Čvrstim korakom džadu smo pritisli — veselo, sa pjesmom:

»Hej kosmajski partizani napred sad,
ljutoj borbi vreme dođe, haj.
Ceo narod diže se na ustanak ...«

U gradu nas je toplina srela. Vesele oči bratski su nas pomilovale. 1 pljusak radosti ulicom se prolomio.

— 2iveli! Živeli!

Oko deset sati, 23. novembra, iz pravca Aranđelovac — Gornja Trešnjevica prema Rudniku, u borbenom poretku su, uz podršku Njemaca — nedićevci i četnici. Patrole i zasjede Beogradskog bataljona rafalima su po njima osule. Uz neprekidnu borbu, povlačeći se, stigle su do svojih četa. A nedićevci i četnici mitraljeskim rafalima oko puta rešetaju. I kao lovački kerovi u svaki žbun njuškaju — u strahu su velike oči. I podvriskuju, grakću, urliču. I od Donje Šatornje prema Jarmenovcima kod Šumadinaca trešte mitraljezi. I od Belanovice oko sela Zagrade kod Kosmajaca.

U streljačkom stroju na Velikoj i Maloj Kelji — 705 i Velikom Brdu — 704 metra nadmorske visine, Beogradski bataljon nestrpljivo »goste« očekuje. Kao da nas hiljade buva kopkaju vrpoljimo se tu u nešto malo uređenim plitkim rovovima. Nervi nam kao na iglama trepere. A kad su »gosti« na stotinjak-dvjesta koraka našim položajima prišli, naše je oružje planulo. I njihovo. Puške su kao čavke začavrljale — kao zle jetrve se prepiru. Mitraljezi kao zagriženi psi reže — oštro. I kod Kosmajaca. I kod Šumadinaca. Oni stopu po stopu od brda Viluja uzmiču. Na Viluju uraganska vatra plamti. I kod nas na Velikom Brdu i Velikoj i Maloj Kelji, sve bliže, bliže — na stotinjak koraka, na pedesetak. Onda su bombe kao pomamne riknule. Trešte brda, urlaju jaruge, ječi planina, čelična parčad oko nas zemlju riju. A tamo kod njih kosti krčkaju, krv lopi. I sve se to u gustu i nerazlučivu kašu slilo. Mi smo u nju do koljena ugazili. I oni — Njemci, nedićevci, četnici. Šumadija stenje. I gori. Nešto se u njenoj istoriji ispreplelo: Srbi protiv Srba — neki rame uz rame sa Njemcima, sa okupatorom Šumadije. Takva je najamnička psihologija. A čudna je krpljavina taj njemačkosrpski bućkuriš — kao neman bijesni. I harači — nemilosrdno. Opoganili su ovu divnu zemlju — našu Šumadiju.

Četnici su potisli Kosmajce prema zaseoku Salaši. Poslije žestokog okršaja na brdu Viluju, Šuma dinci su se povukli i zaposjeli položaj južno od grada. Nekoliko stotina nedićevaca i četnika odjednom su zaurlali na Veliko Brdo i na obje Kelje na juriš. Po njihovim gustim redovima iz svih oruđa žestoku smo vatru osuli — bez reda. I bez balističkih pravila. U ratu se pravila ponekad zanemare. A tamo kod nedićevaca i četnika po goloj ledini glave kao kruške padaju. I — jauk, lelek, zapomaganje, bogoradanje. Njihovi redovi su se uskomešali. Nastalo je i bježanje.

— Tako, rđe nijedne!

Kratko zatišje puno je grozničavog očekivanja. I intenzivne psihičke napetosti. A tamo kod neprijatelja dernjava grmi. I psovke, i prijetnje. I pištolj je ciknuo, i drugi, treći... Možda oficiri neposlušne umiruju. I moral stvaraju. Na kraju su ponovo na naše položaje jurnuli. Uraganska vatra naših oruđa svu nam je municiju izgorjela. Onda smo se povukli — uglavnom uredno. Samo su se nekoliko boraca nedisciplinovano ponašala. I eto, nedićevci i četnici uz pomoć okupatora, danas 23. novembra u sumrak, u Rudnik uđoše. A mi smo položaj južno iznad grada zaposjeli. I Kosmajci. I Šumadinci.

*

Danas, 25. novembra, dan je osvanuo tmuran. I vlažan. Gusta kao tijesto magla je iz noći izrasla. I zemlju kao mora pritisla. Sa okolinom je nerazlučivo srasla. Tihi vjetrić u povisoke cerove krošnje pirka. I suvo lišće šušti — tužno. Kao da su se oblaci stisli sitna kišica sipi jednolično — kao da se nebo kroz sito cijedi. I sva je okolina u neko mrtvilo utonula — i ljudi, i cerove krošnje, i zemlja.

Od ranog jutra naši borci seoskim lopatama rovčiće kopaju — pripremaju se za »goste«. I ćute — kao da o nečemu brižno razmišljaju. Podalje, iznad Grčkog groblja, neko se podvriskivanje kroz šumu lomi. A dolje, u dolini kod našeg bataljona i Ljubićke čete tišina caruje. U gustu magluštinu ispred sebe buljimo i ništa ne primjećujemo. Ujednom je plotun naše Treće čete na koti 507 kao grom tresnuo. I drugi, treći... gore na Grčkom groblju Kosmajci se sa četnicima podžavrljaše. I Šumadinci i čačani na Kliku. I oko Majdanske Reke.

Nedićevci su nečujno na pedesetak koraka podišli našem bataljonu i Ljubićkoj četi. Uraganskom vatrom iz svih oruđa po njima smo ošinuli — žestoko. I oni po nama. Mitraljezi kao pobijesnjeli reže. I bombe rokću. Zemlja se oko nas trese. I plamti. Dolina se prolama. Okolina kao ranjena ječi. I tamo kod nedićevaca komešanje. I bježanje. Oficiri psuju. Ranjeni kukaju, šapke se po dolini kotrljaju.

— Juriš!

— Urrraaaaaaaa!

A na juriš jedan skoči — prvi. Ostali iza njega. A ko smije iz juriša da izostane? Niko! Taj bi nestao — šuma bi ga progutala. Ili bi ga raskinula zvijer — ljudska ili divlja, svejedno.

I Bataljon je zaurlao — snažno, gromko. I Ljubićka četa. Onda čačani i Šumadinci. I Kosmajci. Grunulo je iz stotine grla.

— Urrraaaaaaaa!

Naš front se zatalasao — nezadrživo. Nedićevci i četnici leđa okrenuše — bezglavo. Panično. Na mrtve su zaboravili — na ledini je ležeći ostalo nekoliko nedićevaca. Među njima su i dva oficira — kapetan i poručnik. Borac Beogradskog bataljona Nikola, Crnogorac, lista poručnikovu legitimaciju: »Luka Ljumović«. Nikola je obrve namračio. I boja lica mu se promijenila. Nešto je kao suvo progutao. Jedva je promucao.

— Naš!

— Nije naš — njihov je.

— Mislim...

— Nema šta da misliš — naši smo mi.

Onda je shvatio. I postidio se. Zemljak mu je kao sluga okupatora tu poginuo. Njegova svijest nije stigla da mu objasni da je rđa — rđa, svejedno gdje se rodio: u Crnoj Gori, u Srbiji, na Rudniku — gdje bilo.

U napadu na neprijatelja u Rudniku, 26. novembra, učestvuju: Beogradski bataljon sa kose Đurevica prema Velikoj i Maloj Kelji i prema gradu; Kosmajski odred desno od Beogradskog bataljona, uključujući put Gornji Milanovac — Rudnik; čačanski bataljon iz rejona Rudnik olovo, desno od Kosmajskog odreda, a Šumadijski bataljon trebalo je, još u toku noći 25. na 26. novembar, da izvrši pokret iz sela Krasojevci i da do zore zaposjedne kosu Viluj, pa odatle da izvrši napad na neprijatelja u Rudniku.

Prema Rudniku krkljanac. »Biju Srbi a biju i Turci!« Oštra mitraljeska i gusta puščana vatra nedićevaca i četnika prikovala nas je za golu ledinu. I mi vrla sporo napredujemo — stopu po stopu milimo. A kada je naša četvrta četa, sjeverno od Velike i Male Kelje izvršila manevar, raspalila je u bok i leđa po njima, u Rudniku, onda su naša Prva i Druga četa izvršile juriš. I Kosmajci. I čačani. Nedićevci i četnici na vrat na nos pobjegoše prema Aranđelovcu i prema Belanovici. I evo nas, oko 11,00 časova, 26. novembra, ponovo u našem gradu. I na starim položajima: Beogradski bataljon — na V. i M. Kelji i na V. Brdu. A Šumadijski bataljon tek je oko 12 sati, 26. novembra na brdo Viluj stigao — u borbi nije učestvovao.

*

Dan je tmuran. I vlažan. I hladan. Nad našim glavama sivo nebo visi nisko. A Šturac se, kao hođža u turban, u maglu gustu kao tjesto, umotao. Od ranog jutra iznad naših glava avioni brundaju — naše položaje mitraljiraju. I naš grad bombama tuku. A onda tišina — nesnosna. I napetost nerava. Jedna je varnica samo potrebna pa da zaurla. Tu na Velikom Brdu kod Treće čete nekome se oroz otkačio — od nestrpljenja — nije mogao da čeka, zažmurio je i puška je okinula. A onda je, kao u vrelom kazanu, zakajganilo. Po naređenju komandira čete Bore Žapca brzo je prestalo.

A tu na Kelji, kao tijesto u naćvama, nestrpljenje sve više raste. Nervi su do konca nategnuti. Oči na mušici prikovane — nepomično. I ne trepćemo. Kao u mrklu ponoć u gustu maglu buljimo. A one bitange — nedićevci i četnici, kroz taj su nam se gustiš neopaženo na pedesetak metara privukli. Kad smo ih opazili iz naših pušaka odjednom je po njima kao grom tresnulo. I mitraljeski su rafali ošinuli — žestoko. Nedićevci i četnici su kao pokošeni popadali. I dugo su se za ledinu prikovali. I na Velikom Brdu. I tamo kod Kosmajaca je zakajganilo. I kod čačana, i kod Šumadinaca.

Iza podne se u čitavoj okolini grmljavina oružja u jedan talas ulančila. Puške na sve strane kvocaju. Mitraljezi kao ždrijepci ržu — neprekidno. I bombe rokću. Tučemo ubitačno. I hladnokrvno — sve do poslednjeg metka. Onda smo se u sumrak, 28. novembra, iz Rudnika povukli — organizovano. I bez straha. Čelik se na vatri kali. Oštre borbe oko Rudnika rodile su ratnike. Borbena disciplina stala je na svoje noge. I strah je poginuo. Sa njim smo se oko Rudnika žestoko potukli. Njegovi posmrtni ostaci iza nas su ostali — tu oko Rudnika su sahranjeni.

U borbama oko Rudnika od 20. do 28. novembra brojno stanje Beogradskog bataljona osjetno se smanjilo — otpalo je oko 90 boraca — manji je broj izginuo, ranjenih je bilo nešto više. Među njima su i Ivan Vondraček Vanjka politički komesar Prve čete, ranjen 26. novembra, i Branko Cvetković, politički komesar Četvrte čete, ranjen 28. novembra na Kelji. (Branko Cvetković, rođen 1911. u Knjaževcu. Član KP od 1939. Prvih dana decembra 1941. kao ranjenika likvidirali su ga četnici zapadno od Gornjeg Milanovca.) Sa ranjenicima smo slali pratioce i obezbjeđenja do bolnice u Gornjem Milanovcu. Većina ovih nije se vratila u bataljon — ili ih je bolnica koristila za dalje praćenje ili obezbjeđenje ranjenika, ili su ih na putu, pri povratku za bataljon, četnici presretali i likvidirali. Izvjestan je broj boraca zalutao i nestao u šumovitoj planini i gustoj magli koja je tih dana zemlju oko Rudnika pokrivala. Nije nam poznata njihova sudbina. Vjerovatno je bilo i manjih grupica ili pojedinaca koji su u opštoj gužvi i teškoj situaciji bataljon samovoljno napustili i vratili se svojim kućama, ili su nastradali, bilo od četnika, bilo na neki drugi način.

Svakako da su puna odanost narodnooslobodilačkoj borbi većine boraca i ozbiljnost starješinskog kadra uzročili što u teškoj situaciji nije došlo do težih posledica i do većeg osipanja boraca. To je osnovni razlog što je bataljon mogao krenuti i na veća udaljenja od svog terena u Posavini, kao i na izvršenje težih zadataka koji se pred njim postavljaju.

Snijeg se planinskih vrhova malo dotakao. Borovi su jutros od sniježnih pahuljica kao starci posijeđeli. Zastudilo je. Mraz nam je pete oprljio. Stazu po kojoj kolona korača zubima je stegao. A borci su obosili. I ogolili. Odijela su nam na izmaku. Kabanice su se od starosti za glavu smanjile. Studen se u našim dušama sada po prvi put ušančila. I neugodne mi se misli u glavi vrzmaju. Briga dušu gloše. Rat je teško breme. A mlađarija je to. Loše vrijeme po njima je često tuklo. I nespavanje. I gladovanje. I smrt je svaki čas na njih režala. A kako su postarili. Kao da ih je čađ popala, lica su im potamnjela. Kao da su mladost izgubili, u očima im je vedrina nestala. Nabori na licu kao starcima su izrasli. I po vratu. I oko očiju. U ratu se brzo stari.

Ovi se momci sada po prvi put od svojih kuća tako udaljavaju. Kao da su nešto zauvek izgubili, u njihovim mislima zabrinutost tinja. Očevidno, njihove duše neizvjesnost grize. I kolona ćuti.

Kao da su ljudima misli usahle, riječ se ne čuje. A šta ih to na ovaj put vuče? Sloboda — sloboda ih na juriš zove. To su oni momci koji su od srca pušku u ruke uzeli, oni koji su se od početka na ovaj put riješili. Oslobođeni balasta koji ih je unazad vukao, očišćeni straha koji ih je u nered gurao, oni danas čiste savjesti disciplinovano u revoluciju koračaju. Za nju su kao pčela za cvijet nerazlučivo vezani. I na njenu su stazu sigurno zakoračili. I oni će do kraja tom stazom ići.

Sada je to kolektiv — nedjeljivi kolektiv vojnika revolucije. Duh koji ove ljude u ovako teškim trenucima odražava, to je vjera u našu pravednu stvar. I oni je nijednog trenutka neće iznevjeriti.

*

Poslije borbe na Sjenici, 21. decembra 1941. godine, evo nas u selu Donje Lopiže. Selo je ubrzo u mrak utonulo. Borci su se već poogrijali. I obuću su prosušili. Kačamaka su se ponajeli. Onda je bataljon oko 22.00 časa 21. decembra prema selu Halinovići — Nova Varoš izvršio pokret. Na dotrajalim seoskim sankama naša četiri teška ranjenika smo utovarili. I dva ranjenika Čačanskog ili Moravičko-sjeničkog bataljona — zaboravili su ih tu u selu, ili su ih ostavili na liječenju. Nebo je noćas u ponoć vedro. Mjesec se još iza brda nije pomolio. I noć je pritamna. I tiha. Teški kao olovo kapci na očima se sami sklapaju. I borci se od umora i sna na uzanoj snježnoj prtini kao pijani klate. Ovo je druga noć kako spavali nijesmo.

Kao da je maštovita tkalja godinama po plavom ćilimu iznad nas vezla, noć je morem zvjezdanih kandila izbockana. A ta kandila kao dragulji neumorno trepere. Kao nestašne vjeverice nemirno skakuću. S časa na čas po neka nekamo kao u more utone. I druga, treća... A onda kao grešnik, iz nejasne dubine, svjetlost bojažljivo proviri. Mraz nas je čvrstim kandžama okovao. Usne je kao bricom isjekao. I one bride, žare, peku. Planinsko more oko nas krcato je ledenim injem. Klice srebrnastih iglica vise. Studen mišiće grči. I do kostiju prožima. Srce u grudima podrhtava. Utroba se kao u groznici trese. I grčevi po želucu šarafe. U mrzlom vazduhu grcamo. A tu pored nas od mraza drvca kao pistoljčići pucaju. Jezivi je jauk ova noćašnja noć. Na ovoj se ciči i misao grči. I riječ zamrzne. I duša drhti.
A kolona gamiže — sporo. Dotrajale seoske sanke škripe. I začas se razglave. I druga, treća — svakih dvjesta — trista koraka.

— Stoj čelo!

Borci kao pokošeno snoplje po snijegu i ledu popadaju. I namah kao zaklani zahrču. A nekoliko boraca oko razglavljenih sanki trčkara — povezuju ih kaišima od svojih pantalona i remenima od pušaka. Od studeni im se nokti cijepaju. I ljudi jauču.

— Pokret!

Borci se s mukom bude. Kao ošamućeni se teturaju. Inje ih je kao sijede starce okitilo — po kosi, na vjeđama. Do muslimanskog sela Halinovići svega je deset — dvanaest kilometara hoda, a mi taj put noćas pet sati gazimo. Ujutro rano — u tri sata, u školi ovog sela, po golom podu smo kao klade popadali.

Dan je veliki porastao. A mi smo se tek probudili — lomni kao da nas je noćas groznica tresla. Mišići bride, kao da su utrnuli. A kosti škrguću kao da su razglavljene. Ovo selo tuđe nas je dočekalo. Primilo nas je kao nemile goste — tmurno, namrgođeno. Na nas nekako iskosa gledaju. I mi se ovdje ne osjećamo udobno — naprotiv. A tek poslije duže agitacije ponudili su nas kačamakom od ječmenog brašna — bez masti. Rado smo njihovo selo iza sebe ostavili. Po svemu sudući i njima je drago bilo kada su nam leđa vidjeli.

Kaže se: poslije muka dođe smirenje, poslije tmurnih dana naleti vedrina. Tako se nešto dogodilo i našem bataljonu. Doživio je slavlje — doživio je veliki dan. Četvrtog januara 1942. godine u školskoj zgradi u Novoj Varoši našao se pred bataljonom Milinko Kušić, politički komesar Srpsko-sandžačkog štaba.

— Drugovi, borci Beogradskog bataljona, po odluci Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, vaš je bataljon određen da uđe u sastav Prve proleterske narodnooslobodilačke brigade. U ime Vrhovnog štaba i našeg Vrhovnog komandanta druga Tita, čestitam vam.

— Urrraaaaaaaa!

Iz stotinjak grudi radost je grunula — od srca. Gromko.

— Prva proleterska narodnooslobodilačka brigada, to je prva regularna jedinica naše Narodnooslobodilačke vojske, to je naša elitna borbena i politička jedinica. U sastav Prve proleterske brigade mogu samo prekaljeni i uzorni bataljoni i čete, mogu samo besprekorni i hrabri borci, najbolji sinovi naših naroda, borci dostojni Prve proleterske brigade. Vaš bataljon i vi u njemu svojim dosadašnjim držanjem u borbama i van borbi, svojom besprekornom disciplinom potpuno zaslužujete tu čast da budete borci Prve proleterske brigade. Neka vam je srečno drugovi.

— Urrraaaaaaaa!

Miladin Ivanović

DOKUMENTACIJA

IZVEŠTAJ KOMANDIRA POSAVSKOG ODREDA OD 1. DO 14. VIII 1941.

Posavski odred obrazovan 31. VII 1941.
Brojno stanje:

II četa na dan 2. VIII: 31; 6. VIII 37; 10. VIII: 53 (2 voda)

II četa 6. VIII: mitraljeza 0, puškomitr. 4+2, pušaka, 31, metaka 2180, revolvera 4, bombi 23.
10. VIII: mitraljeza 0, puškomitr. 4, pušaka oko 60, metaka 5000, revolvera oko 6, bombi oko 50.

Rezerve u oružju (u prikupljanju) nisu iscrpljene. Postoje naročito velike mogućnosti na sektoru II čete, kojoj je i postavljeno da bude i glavni nabavi jač oružja za čitav odred. Pokazalo se da i na sektoru I čete postoje bogati izvori. Hranu donose seljaci u dovoljnim i sve većim količinama. Hleba naročito ima u izobilju — više nego što je potrebno. U svim četama je naređeno da se stvara rezerva slanine, koja se prikuplja ali ne izdaje.

Logori u šumama, po mogućnosti u blizini koliba, za slučaj nevremena. 2—3 puta, prilikom nepogoda, logorovalo se za kratko vreme u selu (1—2 noći). Logori su obezbeđeni dovoljnim stražama, i uvek je unapred predviđen raspored za slučaj uzbune.
Akcije:

30. VII II četa — Selo Konatice: Pregovori sa predsednikom opštine oko predaje 1 radio-aparata, u dva maha. Poginuo politički komesar R. T., ubijen kroz prozor iz puške od predsednika opštine. Tada su bačene bombe i otvorena paljba na kuću. Telo druga ostavljeno i docnije od »vlasti« odneseno na Umku. Učestvovalo 12 partizana. Kasnije zaseda da bi se oduzelo telo. Bez uspeha. Žandarmi se preobukli u seljake.

31. VII II četa — Draževac: Oružani sukob sa 3 žandarma koji su došli da regrutuju nove žandarme. Dva žand. ubijena, treći ranjen pobegao. Plen: 2 puške, 45 metaka, 4400 din., dva sata. Učestvovalo 8 partizana. Seljaci predali 1 puškomitraljez.

1. VIII II četa — U Draževac dolazi 7 žandarma sa 1 oficirom radi uviđanja. 3. zasede. Bez uspeha, jer su zadocnile. »Vlasti« se zadržale svega 5—6 minuta.

1. VIII II četa — ćeta stiže u Vranić. Žandarmi beže prema Jaseniku. U 20 časova doznaje se za dolazak 10 kamiona Nemaca i ljotićevaca. Oni ubijaju jednu ženu na drumu. Patrola stiže u Vranić po njihovom odlasku.

3. VIII b) II četa — Između Vranića i Šiljakovca. Presečene noću tel. žice.

4. VIII a) II četa — Na putu Vranić — Meljak. Zaseda. Učestvovalo 8 partizana sa 2 puškomitr. i 6 pušaka. Vršen napad na nem. auto. Bez uspeha: puškomitr. izdali — izgleda zbog rđave municije. Auto uspeo da pobegne.

b) Pred opštinom Baćevac spaljena akta koja su se odnosila na javljanje obveznika nem. vlastima. U kafani spaljeni anti-komunistički plakati. Trajalo do 45 min.

Nastavak sa izlaganjem opšteg stanja u četama i van njih sleduje. Prekidam izveštaj zbog nedostatka vremena i svetlosti.

Pera

SVIMA ŠTABOVIMA I KOMANDIRIMA NARODNOOSLOBODILAČKIH ODREDA JUGOSLAVIJE

Da bi svaki narodni partizan bio potpuno svestan svojih dužnosti narodnog borca, svoje velike misije na delu oslobođenja naroda, da bi vladala gvozdena disciplina i drugarsko samopožrtvovanje među partizanima, predlažemo kao obavezno da odmah svi partizanski odredi, ukoliko to već nisu učinili, polože sledeću zakletvu:
»Mi narodni partizani Jugoslavije latili smo se oružja za nemilosrdnu borbu protiv krvoločnih neprijatelja koji porobiše našu zemlju i istreb-

ljuju naše narode. Ü ime siobode i pravde našeg naroda zaklinjemo se, da ćemo disciplinovano, uporno i neustrašivo, ne štedeći svoje krvi i živote, voditi borbu do potpunog uništenja fašističkog osvajača i svih narodnih izdajnika«.
(Bilten Glavnog štaba NOP broj 2 od 19. VIII 1941. god.)

Komanda Posavskog odreda

UPUTSTVA ZA OBRAZOVANJE NARODNOOSLOBODILACKIH ODBORA

1. U svim selima koja kontrolišemo treba odmah obrazovati odbore narodno-oslobodilačkog fronta. Treba ih obrazovati (organizovati) i u onim selima koja još nisu došla pod našu potpunu kontrolu; gde god se može treba održati miting; treba da se postavi i reši pitanje obrazovanja pomenutih odbora.

2. Prema veličini sela u odboru će biti odgovarajući broj članova. Merilo za određivanje ljudi koji će biti članovi odbora treba da bude široko, tako da odgovara narodnooslobodilačkom karakteru borbe koju vode partizanski odredi. Odbor nije organ nikakve partijske organizacije ili grupe. Njegovi članovi se biraju među poštenim rodoljubima bez obzira na bliže političko opredeljenje.

3. Opšti zadatak odbora jeste da budu administrativni posrednici između četa i sela.

4. Zadaci odbora su sledeči:

I. Organizovanje ishrane, što znači da prilikom dolaska čete odnosno voda u selo neće više komanda određivati od koga će se tražiti hrana, nego će se obratiti odboru, a ovaj će to pitanje rešiti. To je prostije i celishodnije, a selo će se osetiti u celini.

II. Obrazovanje fonda narodnog oslobođenja (prikupljanje novca za pomoć narodnoj borbi).

III. Nabavka odela i obuće.

IV. Prikupljanje preostalog oružja, sastavljanje spiskova o tome gde i kod koga se ono nalazi.

V. Nabavka potrebnih jahaćih i teglećih konja.

VI. Pripremanje skladišta za oružje, municiju i spremu četa (poverijivo).

VII. Sastavljanje spiskova za borbu sposobnog stanovništva.

VIII. Kontrola obližljih drumova i puteva, sprečavanje trgovine sa gradovima.

IX. Likvidiranje neprijateljskih odeljenja i otvorenih petokolonaša.

X. Organizovanje obaveštajne službe i slanje odgovarajućih poverljivih izveštaja preko svojih kurira.

XI. Rasturanje literature dobijene od čete.

XII. Rešavanje sitnih sporova među seljacima.

XIII. Briga o sirotinji sela, o porodicama partizana i uhapšenih.

XIV. Eventualno pranje veša partizana.

5. Odbori će redovno podnositi izveštaje četi, odnosno vodu, o svom radu.

6. Obratiti naročitu pažnju na prijateljski način prilaženja seljacima.

28. VIII 1941.

IZVEŠTAJ ŠTABA POSAVSKOG ODREDA

Brojno stanje:

Opšte stanje u četama.
I. Glavne akcije:

II četa 23. VIII: Partizana 80; porast, od 17. VIII: 3.

19 avgusta 1 vod od 43 partizana postavio zasedu kod Dubokog, pri Umci. Dočekana dva kamiona iz Obrenovca i 1 putnički auto iz Beograda. Sva vozila oštećena i zaustavljena sa žrtvama čiji je broj neizvestan. Partizani su se zatim povukli i u prolazu preko železničke pruge postavili 4 paketa ekrazita na 4 razna mesta; 1 nije eksplodirao. Na ostala 3 mesta pruga je ozbiljno oštećena, što je izazvalo višednevni prekid saobraćaja. U poteru za partiz. vodom poslato je 7 aviona koji su tukli iz mitraljeza i zapaljivim bombama šumu zvanu Jasenovo, u blizini Jasenika. U šumi se nalazila jedna grupa četnika, koja se razbežala, — četnika, a ne partizana. U toku borbe kod Dubokog veštim manevrom postignuto je da Nemci otvore vatru jedni na druge. To puškaranje između njih trajalo je oko pola sata. Kod partizana nije bilo nikakvih žrtava. Kod neprijatelja broj žrtava neustanovljen. Govori se — obaveštenje sa Umke — da je tamo dovezeno 7 mrtvih Nemaca. Uticaj akcije svuda vrlo veliki.

III. Reorganizacija II čete. — Prilikom obilaženja druge čete od strane komesara, komandira i zamenika komandira odreda 16 o. m. konstatovani su znaci opšteg nezdravog stanja. Zamenik komandira odmah je prebačen u I četu, gde je zadržao istu dužnost. Komesar odreda ostao je nekoliko dana u II četi da bi doveo u red četu. Utvrđeno je neslaganje u komandi čete, te je zbog toga i prekomandovan zamenik komandira i 1 vodnik. Osim toga utvrđene su pojave očevidnog oportunizma, naročito u pogledu obračunavnja sa petokolonašima i neprijateljima. Neslagnje u komandi koristilo je nekoliko tuđih elemenata, da bi pod vidom stvaranja »borbene, udarničke čete«, preuzeli rukovodstvo čete i pretvorili je u običnu pljačkašku bandu. Oštrim presecanjem toga stanja i likvidiranjem glavnih dezorganizatora, četa je ponovo stala na čvrste noge, od nje su stvorena dva relativno samostalna voda pod zajedničkom komandom čete. Time su postavljeni osnovi za njeno brzo i potpuno ozdravljenje. Četa je odmah posle ovog nužno potrebnog čišćenja uspela da izvede važnu akciju kao što je bila ona kod Dubokog, i to sa punim uspehom. Garancija za dalji pravilan razvoj jesu novi kadrovi izabrani od drugova koji su provereni u akcijama i svojim radom. Ali se ipak, u ovoj četi, kao i u ostalim dvema, oseća potreba za bolje izgrađenim i proverenim drugovima koji bi mogli da se prime najodgovornijih vojnih i političkih poslova. .

IV. Objektivni uslovi za opštu mobilizaciju i za ustanak postoje u celoj Posavini. Pitanje oportunosti i trenutka zavisi jedino od opšteg plana, od reda predviđenog u njemu. Ali za to nedostaju još uvek pojedini subjektivni uslovi, ili bi bar bilo poželjno da se oni poboljšaju. Tu u prvom redu dolazi potreba za vojnički iskusnim i spo-

sobnim rukovodiocima. Bilo bi dobro kada biste nam mogli poslati nekoliko poštenih i sposobnih oficira koji bi mogli da preuzmu komandu čete i vodova. Većina sadašnjih vojnih kadrova već nisu dorasli novim zadacima. Tim pre je to potrebno što se uporedo sa razvijanjem naših snaga i sazrevanjem događaja, vodovi sve više osamostaljuju i moraju se dalje osamostaliti. Jasno je da se njihovim osamostaljenjem i osposobljavanjem povećavaju i mogućnosti preglednog i planskog komandovanja od strane četnog rukovodstva koje je dosada bilo pretrpano sitnijim poslovima.

Ovoliko za sada i na brzinu.
Zdravo.

Bora, Pera i Srba

Preko teritorije koju je kontrolisao Posavski partizanski odred u drugoj polovini septembra 1941. godine otišao je iz Beograda u Glavni štab — koji se tada nalazio u zapadnoj Srbiji — drug Edvard Kardelj. O tom svom dolasku na slobodnu teritoriju i prvom susretu s partizanima drug Kardelj kaže:

»Drug Tito mi je poručio da treba da pređem na rad u Vrhovni štab. Tako sam sa legitimacijom, koju sam do Beograda imao za Nemce, pošao prema slobodnoj teritoriji kod Valjeva. Na periferiji Beograda ukrcao sam se na seljačka kola, a imao sam javku u Lazarevcu, gde bi me drugovi trebali da prihvate i da mi uspostave vezu sa Posavskim partizanskim odredom, odnosno Kočom Popovićern. Već na početku Lipovičke šume naišli smo na partizane. Prva partizanska patrola nas je zadržala, pregledala dokumenta i mada sam joj bio sumnjiv, propustila me je. Posle prve naišla je druga patrola, za njom treća. Kao stari ilegalac bio sam, naravno, isuviše oprezan da odmah prvim patrolama poverim ko sam, pogotovu jer uopšte nisam očekivao partizane na 10 km od Beograda, i to na glavnom drumu. I tako sam i njima ponavljao priču o Crvenom krstu. (Drug Kardelj je iz Slovenije preko Zagreba došao u Beograd sa legitimacijom službenika Crvenog krsta Slovenije koju mu je napravila ilegalna partijska tehnika — prim. red.). No, partizani mi nisu verovali i tako me je ta treća patrola skinula sa kola, uhapsila i odvela u štab bataljona. (Štab Beogradskog bataljona gde je tada odveden drug Kardelj nalazio se u selu Vrbovni — prim. red.). Tamo sam rekao ko sam. Otpremili su me Koči Popoviću, a odatle sam otišao u Vrhovni štab ...«

Izveštaj 20—28. septembra
Br. 3
29. IX

KOMANDI POSAVSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

Posle reorganizovanja bataljona, tj. posle pretvaranja bivše II čete u II bataljon i posle njegove selidbe iz Brgula na svoj rejon, bataljon je, odnosno čete su rasturene na čelom sektoru. Svakoj četi dodeljen je jedan deo sektora na kome se ima kretati i vršiti akcije.

Bataljon je podeljen u 3 čete od kojih svaka na po 2 voda, a vodovi na tri desetine. Vodovi jedne čete ne logoruju zajednički, nego svaki posebno u drugom selu. Po potrebi se sele u drugo selo u sektoru svoje čete.

Brojno stanje bataljona je sada 322 partizana. Po socijalnom sastavu stanje je ovako: radnika 122, seljaka 177, intelektualaca 16 i vojnika 7. Bataljon je brojno porastao za 31. Sada se vrši mobilizacija radi stvaranja IV čete koja ima da zaposedne sektor koji je zaposedala Tamnavska četa, pridodata nama, a sad vraćena na svoj sektor.

I četa zaposela je sektor Poljane, Konatice, Stepojevac itd. Pored akcija skupljanja oružja i odeće prekopala je drum Konatice — Stepojevac na nekoliko mesta, Drum Baćevac — Stepojevac na nekoliko mesta; presekla telefonske žice na drumu Beograd — Stepojevac i uništila bandere na nekoliko mesta. Zatim u Sremčici zaplenila 3 sanduka materijala za odeću: šajaka, platna i dr.
Njeno brojno stanje je 110 partizana. Po socijalnom sastavu: radnika 33, seljaka 69, intelektualaca 6 i vojnika 2. Ima svega 2 puškomitraljeza.

II četa poseda sektor Draževac, Jasenak, Mislođin itd. Skupljala je oružje i odeću u manjoj meri. Imala je sukoba sa nedićevcima 20, 21 i 24 sept.; nedićevaca je bilo 35—40, a 24 je bilo 70—80. Na našoj strani nije bilo žrtava, a kod njih izgleda da je bilo ranjenih. Nedićevci su se povukli prema Obrenovcu.

Izvršila je sečenje druma Obrenovac — Stepojevac na nekoliko mesta. Prema tome taj je drum sasvim onesposobljen.

Njeno brojno stanje je 101 partizan. Po socijalnom sastavu: radnika 36, seljaka 57, intelektualaca 6 i vojnika 2. Ima svega 3 puškomitraljeza.

III četa poseda sektor Baćevac, Meljak, Guncati, Boždarevac itd. Pored akcija skupljanja oružja i odeće sekla je drum Guncati — Beljina prema Aranđelovcu na nekoliko mesta.

Njeno brojno stanje je 111 partizana. Po socijalnom sastavu stanje je ovakvo: radnika 53, seljaka 51, intelektualaca 4 i vojnika 3. Ima 3 puškomitraljeza.

Disciplina u bataljonu se sve više učvršćuje. Stanje se popravlja.
Drugarski pozdrav svima.
29. septembar 1941. g.

Komanda II bataljona Posavskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda

Miladin, Ljuba, Dobrivoje

Komanda II bataljona Posavskog narodnooslobodilačkog partiz. odreda
Br. 10
4. X 1941.

SVIM ČETAMA II BATALJONA

1. Saopštite svim vašim jedinicama i svim partizanima da je zbog dezertiranja, pijanstva i nasilja streljan Pavle Spasojević, vodnik tamnavske čete, koja je bila na našem sektoru. Skrenite pažnju partizanima kako ćemo postupati prema onima koji ruše ugled i ime partizansko. Nećemo biti samarićani više ni prema kome.

2. Stalne zasede naročito od Stepojevca prema Lazarevcu, od Sremčice prema Beogradu, od Obrenovca, itd. gde postoji mogućnost da neprijatelj može da se uvuče u naš sektor. Zasede dobro osiguravati sa leve i desne strane. Uvek isturiti levo i desno dobre patrole, a naročito ako je zaseda veće razmere, tj. ako se nadamo ili ako smo izvešteni da se neprijatelj kreće ka nama.

3. Komande četa često greše u pogledu formiranja svojih manjih jedinica. Skreće se pažnja da komande četa nemaju pravo na deobu čete na vodove. Čete samo predlažu, a na nalog komande bataljona izvrši se deoba. Komande četa isto tako ne postavljaju vodnike i vodne politkome niti ih smenjuju nego samo predlažu, a komanda bataljona izdaje svoju saglasnost. Komande četa postavljaju vođe odeljenja na predlog vodnih komanda.

Komande četa nemaju prava da otpuštaju nekog partizana iz čete. To pravo ima komanda bataljona na predlog lekara ako je u pitanju bolest. Ako je u pitanju drugi razlog, o tome rešava komanda bataljona.

4. IV četa neka potraži neka tri sanduka materijala za odeću o kojima smo obavešteni da se nalaze kod nekog u Sremčici.

5. Dobro da obučite bombaše u bacanju bombi. Objasnite svima kakvo je dejstvo ofanzivnih, kakvo defanzivnih bombi kao i čuvanje od njihova dejstva prilikom bacanja itd.

6. Konspiracija da se naročito pojača. Ne sme niko izdavati predviđene akcije, likvidiranja i slično.

4. X

Komanda II bataljona Posavskog narodnooslobodilačkog partiz. odreda

Miladin, Ljuba

Broj 5
4. X 41.
Nedeljni izveštaj II bataljona
od 28 sept, do 4 okt.

KOMANDI POSAVSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

Stanje u bataljonu od 28 sept, do 4 okt. je sledeče:

I Po vojnoj liniji

S

Posle pripojenja Ostružničke čete ovom bataljonu i njenog pretvaranja u IV četu ovog bataljona, bataljon ima 4 čete. Svaka četa je podeljena, zasada, na dva voda, a svaki vod na po tri odeljenja desetine). Čete, odnosno vodovi su rastureni na ćelom sektoru, koji je patrolama stalno sav izukrštan.

Brojno stanje celog bataljona je 489 partizana. Po socijalnom sastavu: radnika 194, seljaka 261, intelektualaca 23 i vojnika 11.

Svaka četa zaposeda svoj sektor o kojemu smo vas obavestili u izveštaju od 28 sept. Brojno stanje četa je sledeče:

I četa ima 157 partizana. Socijalni sastav: radnika 53, seljaka 94, intelektualaca 7 i vojnika 3.

II četa ima 102 partizana. Od toga radnika 37, seljaka 57, intel. 6 i vojnika 2.

III četa ima 159 partizana. Od toga radnika 63, seljaka 84, intel. 8 i vojnika 4.

IV četa ima 71 part. Od toga 41 radnik, seljaka 26, intel. 2 i vojnika 2.

Napominje se da su u radnike ubrojeni po svim četama i seoske zanatlije. Idući put otvoriće se rubrika »seoske zanatlije«.

Reorganizacija će se izvršiti ponovo, tj. popunjavanjem IV čete sa izvesnim brojem partizana iz I i III čete. Takođe će se, izgleda, morati stvoriti i treći vodovi u I i III četi. Radi toga vrši se mobilizacija još, prema raspoloživom oružju. Vršiče se mobilizacija i bez oružja, prema vašim uputima.

Naoružanje u bataljonu nije potpuno zato što IV četa nije sve sredila. Izgleda ovako: 478 pušaka, 10 puškomitraljeza, 74. of. bombi, 111 def. bombi, bajoneta 70, rezervne municije oko 10 hiljada. Pored toga svi partizani imaju kod sebe oko 50 metaka. To pitanje municije biće uređeno tako da svi partizani imaju kod sebe po 55 metaka, a ostala municija će se ostaviti u magacinima, tj. kao rezerva. Ostalu spremu nemamo baš dobru.

Uslovi stanovanja dosada nisu bili najbolji. Sada je izdata naredba svim četama da se stanuje po kućama. To pitanje imaju da urede sa narodnim odborima. Takođe je izdato naređenje da se urede svuda trpezarije. Već su po nekim četama, odnosno vodovima, uređene.

Akcija u kopanju puteva malo je bilo, jer su svi putevi onesposobljeni sem puta Obrenovac — Umka za koji je izdato naređenje da se u roku od tri dana, od juče, onesposobi. Od novih kopanja bilo je kopanje Lazarevačkog druma na dva mesta gde je učestvovalo po 50 seljaka. Ostale akcije u tom pravcu bile su samo produbljivanje starih kopanja ukoliko je bilo potrebno.

Juče je izdato naređenje da se drum Obrenovac — Umka i Umka — Ostružnica u roku od tri dana onesposobi. Čuprije po mogućstvu (ukoliko imaju čime) da se poruše i prekopaju (govor je o ćuprijama na Dubokom). Takođe je izdato naređenje da se sva pruga Obrenovac — Ostružnica poruši i šine bace u Savu ili odvuku u kukuruze, a da se nasip gde je pruga nameštena prekopa. Naređenje je da u tu svrhu mobilišu po 200 do 300 seljaka.

Izdato je naređenje da se i ostali drumovi i sporedni putevi svuda prekopavaju na svakom kilometru. Naročito je naređeno da se još više onesposobi drum prema Lazarevcu, tj. od Stepojevca pa naniže. Rok je dat svima tri dana.

Jedna mala patrola II čete svojevoljno je uništila žel. stanicu u M. Moštanici. Postrojenja telegrafska uništila, karte sve pobacala i novac — 300 din. — zaplenila.

U noći 2/3 okt. presečen je drum kod Sremčice. Dužina preseka je 2.50 m, a dubina 1.20 m. Učestvovalo je 50 seljaka. Drum je presečen na dva mesta. Iste noći u Železniku presečene su telef. veze i spaljene knjige poreza i prireza u opštini. Zasede su stalne, naročito kod Železnika, u Mislođinu i Jasenku, tj. prema Obrenovcu i prema Lazarevcu niže Stepojevca. Zasede su i na ostalim drumovima i prolazima.

Patroliranja, kao što smo napomenuli, su stalna, noću i danju.
Izdata su naređenja da se svuda po vodovima stvore bombaška i omladinska odeljenja. Neke su čete već stvorile, a ostalim četama izdata je opomena zašto nisu već to učinile. Vrši se obuka po lim odeljenjima stalno. Takođe se vrši obuka po svim četama odn. vodovima u vojničkom pogledu (egzercir. ratna služba) svakog dana.

II Po političkoj liniji

Pošto sve čete odn. vodovi stanuju po seoskim kućama, partizani su stalno u dodiru sa građanima. Mitinzi se drže stalno, naročito gde se češće nalazimo.

U toku ove sedmice održani su sledeći mitinzi — zborovi:

28. IX održan je zbor na kome je prisustvovalo 50 seljaka. Miting je uspeo. Održan je u V. Moštanici.

28. IX održan miting u Boždarevcu. Prisutno bilo oko 100 građana. Isto tako i u Guncatima istog dana. I u Guncatima prisustvovalo oko 100 seljaka. Mitinzi su uspeli.

29. IX održan miting u Ostružnici. Prisutnih bilo 60 građana. Miting uspeo.

1. X održan miting u Šiljakovcu na kome je bilo prisutno 120 građ. među kojima 40 žena.
Ovoj komandi su na kraju ove sedmice predloženi odbori u Draževcu, Jasenku i Šiljakovcu. Ova komanda će odmah, još danas da šalje delegate za postavljanje istih.

U Konaticama je postavljan odbor od 8 lica.
Odbori — narodni — skupljaju priloge u novcu za Narodni front. Dosada su narodni odbori dostavljali te priloge nama a odsada će te priloge čuvati uz našu čestu kontrolu sami odbori, odakle će se davati nama po potrebi odn. sirotinji i izbeglicama ukoliko ih bude, ako se vi slažete sa tim.

Odbori takođe stalno prikupljaju životne namirnice koje ostavljaju u svoje magacine.
Naše finansije iznose oko 70 hiljada din. Stalno tragamo za materijalom za odeću, jer nam je ljudstvo golo, pa će ta suma ukoliko budemo pronašli tog materijala, brzo nestati. Naročito oskudevamo u vešu radi čega imamo muku za održavanje čistoće.

4. X

Komanda II bataljona Posavskog narodnooslobodilačkog partiz. odreda

Miladin, Ljuba, Dobrivoje

Komanda II bataljona Posavskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda
Br. 8
4. X 1941.

SVIMA ČETAMA II BATALJONA

Hitno da se urade sledeće stvari:
1. Odmah poslati spisak novomobilisanih partizana od 27. sept. naovamo.
2. Isto tako poslati spisak sviju Draževčana — partizana koji se nalaze u našim jedinicama.
3. Da se odmah pojača patroliranje; da patrole stalno krstare i da se patrole susednih jedinica dodiruju i jedna drugoj javljaju odnosno sastaju. To je nužno radi toga što neprijatelj ima nameru da preduzme neke mere protivu nas. U tom cilju stalno šalje neka sumnjiva lica.

4. Naročito na drumovima da se pojača budnost i da se niko ne propušta. Svakoga podrobno legitimisati itd.

Kako se neprijateljski kuriri kreću i sporednim putevima to pojačati budnost i na najmanjim prolazima. Svakoga privesti komandi svoje jedinice, koja će detaljno ispitati dotičnog, i ako utvrdi nešto sumnjivo, uputiti ovoj komandi.

5. Povesti uveliko računa o tome da se ne prenose životne namirnice za Beograd i ostale varoši. Izvešteni smo da se na neki način i pored našeg patroliranja, švercuje sa životnim namirnicama čak i sa trgovinom. IV četa neka povede računa i o drumu koji vodi od Ripnja ka Sremčici, jer izgleda da se tuda nešto švercuje.

6. Ponovo se naglašava svim četama da u svim selima na svom sektoru pošalju patrole koje će ispitati gde može da se nabavi materijal za odeću i obuću, jer nam je neophodno za odevanje i obuvanje partizana. Zima ide i zato nam je nužno toplo i zdravo odelo i obuća. O tome što pre da nas izvestite.

7. Mobilisanje ne vršiti samo u pojedinim selima i time stvarati nezadovoljstvo nego u svim selima pomalo — podjednako. Kulačke sinove ne izostavljati.

8. Pokazalo se da se u pojedinim jedinicama stražarska služba ne obavlja savesno. Zato što pre i što bolje obučiti sve ljudstvo u stražarskoj i patrolnoj službi. Greške najstrožije, po »Uredbi« kažnjavati. Stražarska mesta neka budu dosta udaljena od logora, najmanje do sto metara, tj. toliko da je moguće celoj četi spremiti se noću za borbu na znak stražara da se približuje neprijatelj. Radi toga nužno je da starešine, čim stignu u novo mesto izvide okolinu logora i pronađu stražarska mesta tako da svi prilazi logoru budu zatvoreni.

Skrenite stražarima pažnju da stražar ne sme ni sa kim da razgovara. To je nužno radi toga da ga neko ne zavara i ne izvrši neku prevaru itd.

Patrolama da bude sektor isprepleten.

9. Što pre se pobrinuti da se prikupi što više benzinskih flaša od četvrt do pola litra. Takođe tragati i za benzinom. Sada imamo nešto, ali će nam trebati više.

10. Naredite svima vodovima da se promeni naziv »desetina«. Odsada će se desetine zvati »Odeljenja«, a desetari »vođe odeljenja«. To je zgodnije jer u desetini nije 10 partizana, a pored toga desetina je stari naziv.

4. X

Komanda II bataljona Posavskog narodnooslobodilačkog partiz• odreda

Miladin, Ljuba

Komanda II bataljona Posavskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda
Br. 9.
4. X 1941.

SVIMA ČETAMA II BATALJONA

Primetilo se da su se naše jedinice, u poslednje vreme, olenjile u vršenju akcija u sečenju žel. pruga, prekopavanju drumova, sečenju telef. žica i bandera i si. To nije zavidno.
Obavešteni smo da neprijatelj smera preduzeti neke mere protivu nas. Da bi ga sprečili u brzom prebacivanju trupa i dovlačenju motornih vozila i oruđa koja se prenose motorizacijom, to je nužno da se svi putevi i žel. pruge što više i potpuno onesposobe. Radi toga nužno je da svi drumovi budu prekopani na svakom kilometru. U tom pravcu naređuju se sledeće akcije:
I četa: da dobro ispita i prekopa drum Obrenovac — Umka u roku za tri dana. Ako je moguće (a moguće je) porušiti i raskopati obe ćuprije na Dubokom.

Dobro ispitati i porušiti žel. prugu Obrenovac — Umka i to tako da je nemoguće opraviti sa tim šinama. Šine odvući daleko u kukuruze, a gde je blizu, baciti u Savu. Isto i prekopati nasip kuda je pruga sprovedena.

Posle te akcije raskopavati drum Obrenovac — Draževac ili još bolje, dok ispitate drum i prugu Obrenovac — Umka, da izvršite koliko možete prekopavanje na drumu Obrenovac — Draževac. Šeći svuda bandere i žice pored druma i pruge:

II četa: prekopavati drum Draževac — Stepojevac, drum Stepojevac — Meljak do prema Vrhovni. Naročito prekopati drum Stepojevac — Crljeni i napred prema Lazarevcu što dalje. Šeći bandere i žice. Ovo što pre, odmah preduzeti.

III četa: drum Meljak — Sremčica, drum Sremčica — Guncati — Beljina i što dalje prema Aranđelovcu. Šeći bandere i žice što više. Takođe šeći i sporedne puteve, koje nađete za shodno. Ovo što pre svršiti, odmah preduzeti.

IV četa: drum Sremčica — Železnik — Žarkovo; drum Umka — Ostružnica i napred i put Ostružnica — V. Moštanica — Meljak.

Pruga Umka — Ostružnica i napred. Prugu sasvim rasturiti. Šine odneti i baciti u Savu i kukuruze, ukoliko je nemoguće u Savu. Rasturiti nasip kojim je pruga postavljena. Šeći bandere i žice.

Ovo sve dobro ispitati, pa što pre pristupiti akciji. Rok akcija za sečenje žel. pruge i druma Umka — Ostružnica tri dana. Ostalo može odmah početi dok se ne ispita pruga i drum od Umke, a produžiti posle te akcije, ako se ne uspe za to vreme.

Sve čete u svrhu gornjih zadataka treba da mobilišu što više seljaka. Mobilisati po 200 do 300 iz više sela.

Kako je neprijatelj počeo da se kreće i sporednim putevima, to je nužno da se oni onesposobe. Zato svaka četa neka preseče i sporedne puteve koji vode izvan našeg sektora u drugi sektor. Ovo naročito važi za IV četu koja ima šeći put koji vodi za Ripanj. Ostale čete ukoliko imaju sličnih veza takođe da seku.

Ovo smatrati za naročito hitno. Skreće vam se pažnja da odsada akcije sami vršite i da ne čekate naređenje ove Komande, jer su to akcije koje treba stalno obavljati, naročito kada ih neprijatelj opravlja. Čim se desi da neprijatelj opravi drum, ćupriju ili prugu odmah sutradan treba ponovo porušiti.

4. X

Komanda II bataljona Posavskog narodnooslobodilačkog partiz. odreda

Miladin, Ljuba, Dobrivoje

Komanda II bataljona Posavskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda
Br. 11
7. X 41.

SVIMA ČETAMA II BATALJONA

1. Izveštavate se da drugi stav člana 20 Uredbe o kaznama treba izmeniti. On treba da glasi: »Ako ne preti opasnost da krivac — izdajnik pobegne onda ne izvršiti kaznu pre nego se dobije saglasnost vodstva odreda«.
Izvršite tu izmenu u Uredbi, i saopštite svima partizanima.

2. Naređeno je da se što više drumovi onesposobljavaju. Saznali smo da neke naše jedinice kopaju vrlo plitko i kratko u dužini, drumove. Prekopan drum od 1—1,50 m i u dužini 2—3 m nije ništa. Tim nije drum onesposobljen. Drumove kopati najmanje 2 do 2,50 m dubine, a u dužini 4 do 5 m, i to na takvom mestu gde ga je nemoguće obići.

3. Po naredbi Komande našeg odreda od sada se »politički komesari« vodova nazivaju »politički delegati«.

4. Da se sve jedinice pobrinu i nabave što više masti za obuću, pošto ova komanda nema u magacinu i ne može zadovoljiti traženje pojedinih četa, odn. vodova. Od sada sve što nabavite, odnosno konfiskujete (izuzev nabavke za novac koji vam je dala ova komanda) da pošaljete ovoj komandi, odnosno izvestite, pa će ona raspodeliti, odnosno izdati nalog za dalji postupak. Ovo je nužno radi toga što se dešava da izvesne čete nabavljaju za novac koji im se stavi na raspoloženje a, pored toga, troše za sebe lično i konfiskovano, tako da neke čete duplo troše dok neke ne.

5. Sve čete što pre da nabave za sve svoje vodove nepromočive torbe ili naprave naročite sanduke za sanitetski materijal vodova. Sadašnji sanitetski materijal sa torbama da pošalju našem lekaru da ga nadopuni i da ga sredi. Materijal sav poslati, i to što pre. Svaki vod da pošalje preko svoje komande čete i po jednog partizana koji će doneti i vratiti sanitetski materijal.

6. Dešavaju se često nepravilne pojave prilikom oduzimanja plenskih konja, kola i drugog, kao i nepravilnih pretresa kuća za skupljanje oružja i spreme. Naročito se dešavaju nepravilni slučajevi u mobilisanju ljudstva. Isto tako u mobilisanju

kola i drugog za vršenje naših potreba. Od sadi da sve te poslove naše jedinice, odnosno komande četa i vodova, obavljaju preko naših narodno-oslobodilačkih odbora, i u sporazumu sa njima. To naročito u mobilizaciji ljudstva, kola za putovanje i drugo.

U tom pogledu što više se treba obraćati preko odbora i oslanjati se na odbor, da bi se time odbori što više i što pre uveli u rad i da bi im se što pre i bolje pribavila reputacija vlasti u selu, tako da se mi oslobodimo tih poslova i da imademo što više vremena na raspoloženju za spremanje ljudstva u vojnom i političkom pogledu. U tom cilju što češće imati sastanke sa odborima i što više ih uvoditi i upoznavati u dužnost, kako bi kasnije sami obavljali tu dužnost bez naše pomoći.

7. Svima partizanima da se razdeli po 55 metaka, za puškomitraljez 180 metaka i 9 šaržera. Pomoćnik nišandžije, pored municije za p. m., da nosi i za sebe 55 m. Sva ostala municija da se smesti kao rezerva u štabu voda, odnosno čete. Niko ne sme imati više municije kod sebe. Zato kada se skuplja municija, bilo patrolom koja je određena od vodne ili četne komande, bilo pojedinačno da je skupljena, ima da se preda oružaru voda na čuvanje.

Ukoliko pojedini vodovi nemaju svog određenog oružara da ga što pre odrede.

U jednom vodu može se čuvati rezerve samo do 2.000 metaka. Ostalo sve da se šalje komandi čete, koja će sve to šiljati ovoj komandi za magacin.

8. Da sve čete što pre pošalju ovoj komandi spisak sviju partizana. Spiskovi da budu čitki. Nužni su radi toga da ova komanda zna gde se, tj. u kojoj jedinici nalazi svaki partizan, radi obaveštavanja zainteresovanih lica. Novomobilisane posebno šiljati uz svaki nedeljni izveštaj.

Spisak da sačinjava rubrike: redni broj, ime i prezime, odakle je, koliko ima godina, šta je po zanimanju, služio vojsku, je li rez. oficir ili podoficir, kad je stupno u partizane, je li dobrovoljno ili mobilisan i primedba o njemu.

Ove spiskove da imaju sve komande četa za sebe, a tako isto ikomande vodova.

9. Da nam pošaljete imena sviju članova narodnih odbora u mestima u kojima postoje. Gde ne postoje javiti kada budu postavljeni odbori.

10. Od sada u nedeljnim izveštajima otvoriti rubbriku (u izveštaju po socijalnom sastavu ljudstva) »seoskih zanatlija«. Prema tome, ako ste bili uveli seoske zanatlije u radnike ili seljake, sada ih odvojite u pomenutoj rubrici.

Isto tako, posle rubrike »Od toga služio vojsku« otvoriti rubriku »Od toga rezerv, oficira« i rubriku »Rez. podoficira«. Tako će sada izveštaj po socijalnom sastavu biti ovakav: radnika, seljaka, intel. vojnika, seoskih zanat. Svega... X. Od toga služilo vojsku. Od toga rez. ofic., podofic.

11. Posle izdate municije svima partizanima po 55 metak i po 180 za p. m., ostala municija se računa kao rezerva. U nedeljnom izveštaju javljati samo za tu rezervu. U izveštaju ne javljati koliko ima kod partizana, jer prema broju partizana i broju razdeljenih metaka (55) mi znamo koliko ima kod partizana. Pored toga, o tim razdeljenim mecima se ne izveštava ni odred.

Partizanima skrenite najstrože da niko ne sme imati ni jednog metka više od 55. Takođe, ni jedan ne sme imati revolver, bombe, bajonet i si., sem onih kojima je razdeljeno to oružje, prema odgovarajućim funkcijama. Neka se nauče partizani da sav suvišak koji njima ne pripada prijavljuju oružaru. Da se najstrože kažnjava u slučaju da neko izgubi od svoje municije. Ukoliko neko izgubi neka javi starešini koji će narediti oružaru da mu se ponovo dade. Ako neko bude češće gubio da se kazni kao da je namerno.

12. Primećeno je da neki bombaši vezuju bombe za kapu bombe. To je nepravilno, jer se tako bomba lako može otšrafiti, pasti i eksplodirati. Mi smo lično primetili da se je jednom bombašu bomba, tako vezana, otšrafila i pala. Srećom nije pala na kapislu. Zato bombe dobro vezati za telo, ali tako da se lako otkače u danom momentu. Najbolje je bombu dobro učvrstiti, a svakom bombašu dati nož kojim će bombu odseći kada mu bude to potrebno.

13. Bombaše naoružati, ukoliko je moguće, kamama i pištoljima. Kame još sada deliti.

14. Po mogućstvu, mitinge održavati danju na mestu, koje je zaklonjeno od oka iz aviona, i na mestu u čijoj se neposrednoj blizini nalazi dobar zaklon u slučaju bombardovanja.

Ako se mitinzi održavaju danju (rano), onda sve prilaze zatvoriti zasedama na nekoliko kilometara, a straže postaviti na nekoliko stotina metara, tako da, u slučaju neprijateljeva dolaska, svi prisutni mogu da se sklone svojim kućama. Straže da budu na takvom mestu odakle se može posmatrati sva okolina. Ukoliko je pogodan teren, straže mogu da zamene zasede. Takve straže moraju biti pojačane i moraju imati p. mitraljeze.

15. Sve naše naredbe dobro proučite kao i naredbe Odreda i ravnajte se prema njima tačno. Postarajte se da ne ponavljamo izvesna naređenja. To će se smatrati kao aljkavost zbog čega će vodstvo čete biti uzeto na odgovornost. Zato sve naredbe najpažljivije proučiti i najsavesnije privesti u delo.

7. X

Komanda II bataljona Posavskog narodnooslobodilačkog partiz. odreda

Miladin, Dobrivoje

SVIMA ČETAMA II BATALJONA

I.

1. Šalje vam se nekoliko tabaka delovodnog protokola s tim da se uvede knjiga »Delovodni protokol«. U njemu zavoditi samo pisma važne sadržine, kao izveštaje nedeljne i slično. Pisma obične sadržine ne zavoditi nego ih šiljati obično.

2. Ustanoviti ekspedicionu knjigu. Tu knjigu će držati kod sebe kurir pri komandi čete; nosi je sa sobom kada god šaljete neko pismo za ovu komandu.

Knjigu sašiti od nekoliko tabaka i uvesti ove rubrike: redni broj, ko šalje, broj pisma, datum i sat kada se šalje, kome se šalje, kad je primlje-

no i u koliko je sati primljeno, potpis primaoca, primedba. Rubrike da teku ovim redom.
Takve će knjige ustanoviti i ova komanda za kurire koji se nalaze pri ovome štabu.

II.

U vezi naređenja štaba, naročito da se obrati pažnja na tačku br. 5. U tu svrhu i danju zatvoriti sve ulaze u logor stražama. Ti stražari stražare jedan do podne, jedan po podne. Kada se neko prijavi radi nekog posla, stražar ne sme da razgovara, nego nekom laganom zviždaljkom ili sličnim neka dozove komandira straže koji ima da ispita prijavljenog ko je i šta je, legitimisati ga i pitati šta hoće i kod koga hoće. Za štabove ne sme da zna. Onda će komandir straže poći kod komande i izvestiti po prednjem. Ako komanda nađe za shodno pustiće prijavljenog ili narediti nekom da reši to pitanje, ukoliko može neko drugi da reši. I u tom slučaju prijavljeni ne sme da zna da je to neka komanda, itd.
Za komande štabova četa neka znaju samo kuriri vodova i komande vodova, a za komandu bataljona zna samo komanda čete i kurir određen za vezu sa štabom bataljona! Niko više.
U tu svrhu dobro obavestiti sve partizane, a naročito one koji će imati vezu sa pojedinim komandama.

Nemojte dozvoliti sebi labavost i opominjanje za slabo sprovođenje naših i štaba odreda naređenja. Primenjujte sve mere koje su u skladu sa našom disciplinom i u vezi Uredbe o kaznama samo da se naređenja najsavesnije primene u delo.

7. X. 1941. g.
Veza br. 7.

Komandant II bataljona
Miladin

O. M. N. N.
Broj 22
16. X 41

NEDELJNI IZVEŠTAJ O. M. N. N. OD 4 DO 11 OKTOBRA 1941. GOD.

0. N.

Stanje u bataljonu od 4 do 11 oktobra je sledeće:

I Vojni pregled

1. Brojno stanje

U bataljonu ima 4 čete. Svaka četa dosada je imala po dva voda. Svaki vod po tri odeljenja. Čete, odnosno vodovi su rastureni po ćelom našem sektoru, svakoj je dodeljen rejon za vršenje akcija i za logorovanje.

U bataljonu ima 645 partizana. Po socijalnom sastavu stanje je ovako:

radnika 172, seoskih zanatlija 66, seljaka 373, intelektualaca 24 i vojnika 10. Od toga služilo vojsku 328. Od toga rez. oficira 5 i rez. podoficira 14.

2. Naoružanje

U bataljonu ima pušaka 651 (od toga neispravno 21), 9 puškomitraljeza, 72 ofan. bombe, 165 defan. bombi, 58 bajoneta i 30 pištolja. Rezer. municij oko 10.000.

3. Akcije

Između 5 i 6 oktobra spaljena opš. arhiva u Rušnju. Učestvovalo 10 partizana. Akcija trajala ; sata. Zaplenjena 1 pisaća mašina i 2 puške.
Iste noći presečen drum između Železnika Sremčice na dva mesta u razmaku od 2 km. U čestvovalo po 25 seljaka i 10 partizana. Širina ; m. duž. 7—8 m i dubina 1.20 na oba preseka. Iste noći presečen drum Sremčica — Ripanj na 2 mesta u razmaku od po 1 km sa istim snagama i istom veličinom preseka.

Između 6 i 7 presečen drum između Železnika i Žarkova. Učestvovalo 15 partizana i 10 seljaka, Dubina 1,50, šir. 3 m. Zbog tvrdoće zemljišta trajala je akcija 6 sati. Iste noći presečena žel. pruga između Železnika i Ostružnice i bačeno u vodu 19 štosova pruge u duž. 380 m. Na toj dužini presečen nasip gde su se survala 2 voza i 1 lokomotiva. Svega se survalo 3 lokomotive i 9 putničkih i teretnih vagona. Vozovi su dolazili od Beograda i Umke. U vozu koji je išao za Beograd nađeno je 1.000 litara mleka koje je prosuto. U vozu je iz Beograda za Obrenovac uhvaćen jedan oficir-nedićevac, koji je kasnije likvidiran. U akciji učestvovalo je 25 partizana i 15 seljaka.

Između 7 i 8 posečene bandere, iskidane žice između Obrenovca i Bariča u dužini od 500 m. Učestvovalo 8 partizana. Akcija trajala 1 sat. Iste noći presečen drum Obrenovac — Stepojevac između Draževca i Konatice na 2 mesta. Učestvovalo u akciji po 25 seljaka. Presek je 4 m širine i 2 dubine na oba mesta. Obe akcije počele u 21 čas, a završene u 2,30.

Između 8 i 9 presečen drum između Obrenovca i Draževca kod Mislođina, presek 4 m širine i 1,80 dubine. Učestvovalo 28 seljaka. Iste noći put V. Moštanica — Meljak presečen na 3 mesta; preseči oko 4 m širine i 2 dubine. Isti put pregrađen je na 2 mesta zemljom i kamenjem. U akciji je učestvovalo 23 partizana, 115 seljaka i 11 kola. Akcija trajala 7 sati.
Između 9 i 10 na drumu Ostružnica — Umka isečeno 4 telefonska stuba i žice. Učestvovalo 12 partizana; akcija je trajala 1 sat. Iste noći presečeni su seljački putevi od V. i M. Moštanice prema Lipovici i od Umke prema Vraniću. Svaki je put isečen na po jednom mestu širine 4,50 a dubine 2 m. U akciji je učestvovalo po 60 seljaka.

Radovi su trajali po 6 sati.

U toku ovog vremena od 4 do 10 oktobra proširivani su i produbljivani raniji preseči na drumovima Guncati — Beljina prema Aranđelovcu; na drumu Meljak — Stepojevac prema Lazarevcu i ostalima.

Sukobe sa neprijateljem imale su naše patrole 7. oktobra i to sa nedićevcima u Lipovici. Na našoj strani 1 poginuo. Na njihovoj strani bilo je ranjenih i mrtvih ali se ne zna broj. Nedićevci su se povukli u pravcu Sremčice. Nedićevaca je bilo oko 150.

9 oktobra naša patrola na Bariču imala sukob sa 15 Nemaca. Posle kraćeg puškaranja Nemci su se povukli put fabrika u Barič. 9 oktobra oko 20 ča-

sova neprijateljska artiljerija tukla je naše položaje u Jasenku, Mislođinu i Draževcu sa malim prekidima sve do zore. Žrtava nije bilo. Svaki drugi artiljerijski metak nije eksplodirao. Artiljerija je gađala sa Save sa monitora.
Usled velikog priliva novomobilisanih partizana u I, II i III četu i zbog najmalobrojnije IV čete osetila se potreba za reorganizaciju koja je naređena. Popuniče se IV četa ljudstvom iz prve tri čete tako da će sve čete imati po 160 partizana. Isto tako naređeno je formiranje i trećeg voda po svima četama. Tako, odsada će ovaj bataljon imati četiri čete sa 12 vodova. Svaki će vod imati po 53 partizana.

Za O. M. N. N.
Miladin, Ljuba

E. OF. F.
br. 26
20. X 1941. g.

IZVEŠTAJ OD 1—20. OKTOBRA 1941. G.

E. F.

Stanje u bataljonu od 1—20 oktobra znatno se izmenilo, radi toga ćemo podneti izveštaj u dva dela. Najpre stanje od 1—13. onda od 13—20.

Stanje od 1—13. oktobra

Akcije:
Stalno produbljivanje ranijih preseka na drumovima, a isto tako i stalna nova kopanja. Time su svi drumovi na našem sektoru bili onesposobljeni za svaka motorna vozila. Nekoliko običnih seoskih puteva takođe je bilo presečeno. Isto tako je presečena železnička pruga kod Železnika na dužini 380 metara i šine bačene u vodu. Na tom mestu je presečen i nasip u koji se survalo 3 lokomotive i 9 vagona od dva mešovita voza koji su dolazili od Beograda i Umke. U vozu od Beograda zarobljen je jedan oficir Nedićeve vojske koji je likvidiran. Tom prilikom je prosuto 1.000 lit. mleka koje je bilo upućeno za Beograd.
U toku tog vremena bilo je nekoliko sukoba između naših patrola i patrola nemačkih i Nedićeve vojske na Bariču i Jasenku. Žrtava nije bilo. Posle kratkog puškaranja neprijatelj se uvek povlačio. Isto tako desio se mali sukob i u Lipovici. U tom sukobu na našoj strani bila je jedna žrtva i jedan drug je lakše ranjen. Na strani Nedićeve vojske bilo je više žrtava, ali se ne zna tačno koliko. Sukob je vrlo malo trajao, jer se neprijatelj brzo povukao.

Brojno stanje do 13. o. m. bilo je u bataljonu 645 partizana. Po socijalnom sastavu do 13 stanje je bilo ovako: 172 radnika, 66 seoskih zanatlija, 373 seljaka, 24 intelektualca i 10 vojnika.

Naoružanje: 651 puška (od toga neispravno 21), 9 p.mitraljeza, 72 ofanzivne bombe, 165 defanzivnih, 58 bajoneta i 30 pištolja. Rezervne municije bilo je oko 10.000 metaka. Po vodovima su svuda organizovana bombaška i omladinska odeljenja.

Stanje od 13—20. oktobra

13 X došla je jedna grupa Nemaca pred Stepojevac. Po izveštaju jednih došli su od Cvetojevca, a po izveštaju drugih od Lazarevca. Bilo ih je po izveštaju jednih 5—600, a po drugima oko 1.000. Imali su 4 topa, 4 bacača mina i tri tenka.
Naša II četa ih je dočekala pred Stepojevcem ali slabo. Brzo se povukla prema Arnajevu bez našeg naređenja, a o tome takođe nas nije izvestila. Time je bilo omogućeno Nemcima prolaženje prema Konaticama. Nemci su popalili nekoliko kuća u Stepojevcu i pobili oko 50 ljudi. Uz pomoć artiljerijske vatre opravljali su put ka Konaticama.

14. X ujutro ovaj Štab je poveo 170 do 180 partizana na Konatice, gde su Nemci presretnuti i donekle blokirani. To blokiranje se držalo od 9 do 14 sati sa malim puškaranjem. Velikog puškaranja nije bilo zbog samog sela, jer su Nemci bili u centru sela, gde su počeli da pale kuće. Na našoj strani ima dva mrtva, a na njihovoj strani jedan oficir i četiri do pet vojnika. U 14 sati su počeli da nas tuku minama. Moral kod partizana je popustio tako da je pretila opasnost paničnog bežanja, radi čega je bilo naređeno povlačenje ka Vraniću i ostalim mestima na toj strani. Uz pomoć artiljerijske i mitraljeske vatre Nemci su i dalje opravljali drumove. Za opravku su uzimali seljake iz Konatica i Draževca. Posle opravke sve su te seljake poubijali. U Konaticama je poubijano 30, a u Draževcu do 150 seljaka (po izveštajima seljaka). U isto vreme popalili su veliki broj kuća, a naročito u Draževcu.
Ujutro 15 oktobra Nemci su rano počeli tući artiljerijskom vatrom Baljevac i Vranić, gde su nalazila naša I četa radi čega se ista bez našeg naređenja povukla u zapadni deo našeg sektora, gde se nalazila i naša III četa. IV četa se sama povukla iz Meljaka u Guncate bez našeg naređenja. Nemci su pod zaštitom artiljerijske i mitraljeske vatre upali u Vranić i produžili sa paljenjem i pljačkanjem kuća, takođe i sa ubijanjem ljudi. Ubijeno je u Vraniću oko 60 seljaka. Seljaci svi nisu bežali iz sela iako im je rečeno od naše strane.
Nemaca je bilo oko 300, sa tri tenka, 4 topa i 4 bacača mina. U isto vreme bilo je u Sremčici oko 200 nedićevaca, koji su vršili pretres po Sremčici. Nemci su izdali naredbu svim seljacima okolnih sela da u toku 16 oktobra zaravne sve preseke na drumovima. Seljaci su se uplašili, jer su im Nemci rekli da će im sve kuće popaliti i poubijati ih, i počeli opravljati drumove. Štab je izdao naređenje I, III i IV četi da spreče opravljanje drumova. U tu svrhu čete su preduzele mere i poslale jedan deo svojih jedinica da spreči opravljanje drumova i da se sukobi sa neprijateljem ukoliko bude nadirao na tu stranu. Međutim, Nemci su naše namere sprečili tukući nas iz bacača mina. Pored toga same seljake nismo mogli u tome sprečiti jer, iz straha od Nemaca i plašnje da im se kuće ne popale, nisu hteli da nas poslušaju i prekinu sa zatrpavanjem drumova. Naše su ih jedinice rasterivale, ali su ih ovi ponovo vraćali. Nemci su se 16 smestili u Meljak odakle su tukli Baćevac, Guncate i ka Šiljakovcu, radi čega su se naši morali povući. IV četa se iz Guncata povukla ka Lisoviću bez našeg naređenja. III četa se iz Baćevca povukla ka Boždarevcu i po našem naređenju zauzela položaj na Boždarevačkoj Kosi. I četa je bila u Borku i držala

položaj prema Baćevcu. Pod zaštitom artiljerijske vatre upali su u Baćevac Nemci i produžili paljevinu kuća i pljačku. Popalili su mnogo kuća, i nikog nisu ubili.

Dejstvo mina i topova, veliki broj žrtava u Stepojevcu, Konaticama, Draževcu i Vraniću, paljevina tih sela, pretnja Nemaca stanovništvu da će sve poklati i popaliti ako se partizani iz tih sela ne vrate svojim kućama, pretnja stanovništvu da ne sme pustiti partizane u selo, kuknjava roditelja i ostalih srodnika, prisustvo Nemaca, neposredna blizina četnika, svestrana agitacija da sve vrate kućama itd., sve je to pokolebalo naše ljudstvo da ih je bilo nemoguće umiriti. Pored toga dobili su seljaci obećanje od Nemaca, četnika i ostalih petokolonaša da se partizanima koji se vrate svojim kućama neće desiti ništa, da će naoružati sve seljake da se bore protiv nas, tj. da se brane od nas; sve je to učinilo da je u toku dve noći pobeglo sa oružjem oko 300 partizana. Odneli su i 2. p.mitraljeza. Jedan mali deo njih je pobegao četnicima, a veći deo svojim kućama gde se kriju. Svi ovi odbegli su bili mobilisani. Pobegli su noću iz patrola, zaseda i straža. Komandir II čete, bivši aktivni narednik Danilo iz Draževca, pobegao je četnicima u Junkovce sa deset partizana, i odneo jedan p.mitraljez.

Sad se u bataljonu nalazi oko 350 partizana. Među njima ima takođe pokušaja bekstva koja se sprečavaju. Na licu mesta pred jednim vodom streljan je jedan huškač, bivši četnik. No, ipak i dalje vlada nesigurno stanje kod izvesnih partizana. Psihoza je dosta nezdrava, ali se popravlja. Štab bataljona i komande četa su uspeli da se bar za sad spreči bekstvo i da se donekle uspostavi red. Čete su grupisane u Arnajevu, Rožancima, Sokolovu i Borku. Iz IV čete nije bilo uopšte bežanja, jer su svi dobrovoljci.

Izvršena je reorganizacija po četama, te sada sve čete imaju po 80 do 100 vojnika. Sve čete imaju po dva voda.

Komanda II čete je sasvim izmenjena i postavljena nova. Vodstvo oba voda II čete je izmenjeno i postavljeno novo. Takođe je izvršena smena vodstva vodova i u drugim četama, ukoliko je bilo potrebno.

Stanje se popravlja, ali sada ljudstvom vlada takva psihoza da je nemoguće s njima zasada povesti ma kakvu akciju. U njih je ušao takav strah i neki nemir, da je sa njima nemoguće preduzeti efikasne i brze mere za ponovno zauzimanje celog sektora. Stanovništvo je jako uplašeno, te nam jako otežava raniji konstruktivan rad na našem sektoru.

Nastojavamo, trudimo se i nastojavaćemo da se sve ispravi, da se ponovo zauzme sektor, tj. da se njim ponovo ovlada kao što je i bilo, ali sumnjamo da ćemo imati onog uspeha koji smo ranije imali. Trudimo se i trudićemo se da se kod ljudstva povrati i postigne uspeh kako u vojničkom tako i u političkom pogledu, onakav kakav treba da je i kakav smo mislili da je pre ovog slučaja. Naše je mišljenje da ovo ljudstvo treba da bude udaljeno od svojih kuća, od svoje rodbine koja ga stalno posećuje i priča o nezgodama svojim i obećanjima Nemaca, petokolonaša i četnika. Naše je mišljenje da ovo ljudstvo nije bilo u blizini svojih kuća, nc bi ni došlo do ovog bekstva.

Čekamo od Vas uputstva.

20. oktobra 1941. g.

Za E. OF. F.

Miladin, Ljuba

DOKUMENTI NEMAČKIH I KVISLINŠKIH KOMANDI I USTANOVA

Dunavski žandarmerijski puk
Pov. J. B. Br.
5 septembra 1941. god.
U **Beogradu**
Obaveštajni izveštaj
za avgust 1941. godine
dostavlja

Na osnovu naređenja komandanta žandarmerije Pov. Ob. Br. 2 od 8 jula 1941. godine dostavljam sledeći izveštaj o stanju javne bezbednosti na teritoriji ovoga puka:

Beogradska žandarmeriska četa

Stanje javne bezbednosti na teritoriji ove čete nije povoljno usled pajave komunističko-razbojničkih bandi koje su vršile teška krivična dela i napade na opštine i žandarmeriske stanice, od kojih su neke razoružali. Potere za bandama dale najpovoljnije rezultate.

Obaveštajna služba na teritoriji ove čete organizovana je, ukoliko je to bilo moguće, ali još nedovoljno razvijena usled promene komandira stanica i žandarma koji za ovako kratko vreme i usled današnje teške situacije nisu uspeli da pridobiju sigurne poverenike, a stare veze i prijateljstva sa žandarmerijom su pokidane. Baš zbog slabe obaveštajne službe ne može se doći do uspeha. I nedostatak saobraćajnih sredstava za brzo prebacivanje žandarma na mesta gde se iznenadno pojave banditi otežava uspeh. Putem obaveštajne službe saznaje se da se većina naroda po selima ne slaže sa terorističkom akcijom komunista koji su se udružili sa bivšim i odbeglim robijašima, a vrlo mali deo građanstva odobrava njihove postupke.

Komunističko-banditskoj akciji posvećena je najveća pažnja i preduzete sve mere i uložena sva raspoloživa sredstva za suzbijanje iste. Na teritoriji čete formirana su dva poterna odeljenja i jedno krstareće odeljenje, koja krstare po ugroženoj teritoriji.

Širenje alarmantnih i fantastičnih vesti među narodom slabo se primećuje. Na ovu pojavu obraća se pažnja i prenosioci tih vesti progone.

Važni događaji:

4) Noću 3—4 avgusta 1941. g. oko 60 naoružanih bandita napali su stanicu Barajevo i razoružali 3 žandarma, koji usled nadmoćnosti napadača nisu pružili otpor.

5) 9 avgusta 1941. g. oko 19 časova, oko 100 naoružanih bandita napali su stanicu Vranić u kojoj se nalazio samo 1 žandarm, koga su razoruža-

li i zapretili mu da će biti ubijen ako ne napusti službu.

7) 14. avgusta 1941. g. oko 13 časova, oko 100 naoružanih bandita napalo je stanicu Stepojevac, razoružali žandarme koji usled malog broja i nadmoćnosti bandita nisu pružili otpor. Banditi su odneli sa stanice pored oružja i svu ostalu spremu.
8) 19. avgusta 1941. g. velika grupa naoružanih bandita napala je varošicu Umka te je vođena borba između Nemaca i bandita. Posle borbe banditi su uspeli da umaknu u šumu.

Opšte stanje na teritoriji puka usled napred navedenih događaja nije povoljno.
Dostavljeno:
K-tu žandarmerije, Banskoj upravi,
K-tu Drinskog i Moravskog žand.
puka i svima četama ovog odreda.

Zastupa komandanta,
potpukovnik

Posle sukoba partizana sa nedićevcima u Meljaku, 12. septembra 1941. godine, nedićevci su, ne uspevši da potisnu partizane i prodru na slobodnu teritoriju, pobegli na Umku, gde je njihov komandant sutradan pisao:

PREDSEDNISTVU VLADE

Potrebno je, da istaknem situaciju po selima i na terenu uopšte da bi se dobila jasna slika pod kakvim prilikama odred IMA DA IZVRŠI ZADATAK.
Sela su pod apsolutnim uticajem komunista jer samo oni i dolaze u sela — narod. Narod je prema vojsci (nedićevcima — prim, red.) potpuno nepoverljiv pa čak ni hranu neće dobrovoljno da pruži iako se bez pogađanja plaća.
Nikakava obaveštenja se ne mogu dobiti, a vrlo su retki ljudi koje sam uspeo pridobiti i poslati u susedna sela da bi prikupio podatke o kretanju bandita, a koje sam morao platiti.
Zašto je narod takav, sasvim je razumljivo, vlast ne postoji...
Situacija se ima ozbiljno shvatiti, ne može se momentalno računati sa narodom dok ovaj ne uvidi da je vlast u našim rukama, a onda od njega zahtevati punu poslušnost i privrženost. Istina je da narod želi red i mir a naročito oslobođenje od okupatorske vojske ali dok bande vršljaju, narod je potpuno apatičan i čeka konkretne uspehe i punu zaštitu. Jedan seljak mi je u razgovoru kazao: »Gospodine, godinama nam se priča i obećava a sve opet ostaje prazan razgovor, a malo dela, pa kako možemo verovati da nam vi donosite nešto dobro i sigurno«.

ZAPOVEDNIKU ORUŽANE SILE NA JUGOISTOKU
(Štabu 12 armije) Ia

Dnevni izveštaj

3. Opkoljeno postrojenje Barič (istočno od Obrenovca) oslobođeno je pomoću »štuka«. Zbog zločinačkog napada na vojnike na železničkoj stanici Beograd — Topčider, za odmazdu streljano je 50 okrivljenih komunista.

8. U postrojenju Barič (istočno od Obrenovca) pojačano je osiguranje. Postrojenje je ponovo osposobljeno za pun pogon. Pucano je na remorker blizu postrojenja. Krmanoš je ranjen. 15/16 IX banditi su pucali na vodovodnu centralu u močvarnom predelu Makiš (jugozapadno od Beograda). Trupa i policija proteruju neprijatelja.
Za tačnost
konjički kapetan

Zapovednik Srbije
Vojni štab Ia/F
16. IX 41

Opunomoćeni komandujući
general u Srbiji, Ia
12. X 41.
ZAPOVEDNIKU ORUŽANE SILE NA JUGOISTOKU
(Štab 12. armije)

4. Srpska žandarmerija uzela je učešća u uspeloj akciji kod Lipovičke (20 km jugozap. od Beograda). 32 ustanika streljana, 41 zarobljen, 5 kamiona sa oružjem i municijom zapaljeno.

Telegram opunomoćenog komandujućeg generala u Srbiji
Ia 13 X — 8,45 č.

125 PEŠADIJSKOM PUKU

štab ustanika je u Arnajevu (6. km jugoist. od Stepojevca). 3. Bataljon izvršiće prepadom opkoljavanje i uništavanje mesta.

Opunomoćeni komandujući general
u Srbiji

Vratiti Ia

Radiogram oponumoćenog komandujućeg generala u Srbiji

15. X — 1430
ZAPOVEDNIKU ORUŽANE SILE NA JUGOISTOKU

125 peš. puk: Čišćenje prostora Jasenak — Draževac — Vranić. 230 talaca streljano.

Opunomoćeni komandujući general
u Srbiji

Opunomoćeni komandujući general
u Srbiji, Ia

ZAPOVEDNIKU ORUŽANE SILE NA JUGOISTOKU
16. X 1941.

125 pešadijski puk vrši čišćenje prostora Umka — Barič — Mala i Velika Moštanica. 15. X. 42 streljana, 24 taoca uhapšeo.

Opunom. komandujući general
u Srbiji, la
26. X 41

ZAPOVEDNIKU ORUŽANE SILE NA JUGOISTOKU

125 peš. puk: oko Arnajeva razbijene bande, 10 ustanika poginulo. U Barajevu 15 streljano.

Opunomoćeni komandujući general
u Srbiji

Radiogram opunomoćenog komandujućeg generala u Srbiji
26. X 41 1320

ZAPOVEDNIKU ORUŽANE SILE NA JUGOISTOKU

125 peš. puk: rasterao bande oko Barajeva, 10 ustanika ubijeno. U Barajevu 15 streljano.

Opunomoćeni komandujući general
u Srbiji

SAOPŠTENJE O FORMIRANJU PRVE PROLETERSKE BRIGADE

Dan pre napada na Sjenicu CK KPJ i Vrhovni štab doneli su odluku o osnivanju Prve proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade. Saopštenje o osnivanju brigade objavljeno je u Biltenu Vrhovnog štaba br. 12 i 13.

»Po odobrenju Centralnog komiteta Komunističke Partije Jugoslavije, formirana je 21. decembra 1941. godine od nekih najboljih delova partizanskih jedinica Prva proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada. U sastav te brigade ulaze sve narodnosti Jugoslavije, jer će time predstavljati borbeno jedinstvo svih naših naroda u borbi za konačno oslobođenje od mrskih okupatora i njihovih domaćih sluga.

U sastav ove brigade do sada su ušli: 1. jedan bataljon Kragujevačkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda; 2. jedan bataljon Kraljevačkog NOPO; 3. jedan bataljon Šumadijskog NOPO; 4. Beogradski bataljon Posavskog NOPO; 5. Crnogorski lovćenski bataljon u koji ulazi i jedna četa Komskog NOPO; 6. Drugi Crnogorski bataljon; 7. jedan bosanski bataljon sastavljen od četa iz nekoliko bosanskih NOPO. Ostali bataljoni imaju se formirati u najskorije vreme.

Komandant NOPO Jugoslavije
Tito, s. r.«

POD PROLETERSKOM ZASTAVOM

KRATAK PREGLED BORBENIH DEJSTAVA

BATALJON U ISTOČNOJ BOSNI I HERCEGOVINI

Bataljon se nekoliko dana zadržao u Prači na odmoru. Odmah je iskorišćen za političko-partijski rad u četama i za političko delovanje među stanovništvom. Borce je trebalo detaljno upoznati sa vojno-političkom situacijom u istočnoj Bosni, gde su partizani i četnici još uvek donekle sarađivali. Međutim, posle četničke izdaje u Srbiji i neprijatnog iskustva sa njima u Sandžaku, borci su bili spremni na obračunavanje sa četnicima u istočnoj Bosni. Nepoverenje i netrpeljivost prema četnicima bili su pojačani već posle prvih kontakata sa njihovim jedinicama u rejonu Metaljke. Tome je doprineo i susret Beogradskog bataljona sa četnicima u s. Kopačima, kada su ovi pokušali da ometu pokret Bataljona prema Prači.

Za vreme boravka Bataljona u Prači, Nemci i ustaše su otpočeli veća ofanzivna dejstva protiv partizanskih snaga u istočnoj Bosni. Od Zvornika i Višegrada nastupala je 342. a od Sarajeva 718. nemačka divizija i 15. domobranski puk. Da bi izbegao udar tako jakih neprijateljskih snaga, Vrhovni štab je odlučio da se sa Prvom proleterskom brigadom povuče prema planini Jahorini i južnije od nje i da u tim krajevima razvije ofanzivna dejstva.

Beogradski bataljon je, po naređenju Vrhovnog štaba, ujutro, 18. januara 1942. godine, oko 5,00 časova iz Prače izvršio pokret prema planini Romaniji, sa zadatkom da spreči prodor desnog krila 738. puka 718. nemačke divizije iz pravca Sarajeva prema Rogatici i da mu ne dozvoli da ugrozi pravac s. Podromanija — s. Miošići — s. Vinča — s. Renovica kojim je Vrhovni štab, uz obezbeđenje Kraljevačkog bataljona Prve proleterske brigade, vršio pokret prema planini Jahorini.

Bataljon je ceo dan, 18. januara, vodio žestoku borbu sa nemačkim snagama na istočnim padinama planine Romanije u širem rejonu sela Bogovići. Po naređenju Vrhovnog štaba, Bataljon se u sumrak izvukao iz borbe i izvršio pokret na začelju kolone Vrhovnog štaba. Noć je bila vedra i studena. Vetar je sa debelih naslaga snega zasipao prtinu kojom se kretala kolona Vrhovnog štaba. Vodič se zbog toga nije snalazio, pa je kolona bila prinuđena da često i poduže zastaje tražeći put. Najzad, preko s. Renovica — s. Komrani — s. Gornja Bukvica Bataljon je, 19. januara oko 11,00 časova, posle 35 sati neprekidnog pokreta i borbe celog dana 18. januara, stigao promrzao i iscrpljen u s. Butkovići na planini Jahorini. Čuvajući položaje na prostoriji s. Butkovići — s. Bare Bataljon se zadržao nekoliko dana. Zbog veoma loše ishrane tih dana borci se od iscrpljenosti nisu mogli oporaviti.

Po naređenju Vrhovnog štaba Beogradski bataljon je, 24. januara rano ujutro, izvršio pokret prema Foči sa zadatkom da sa Durmitorskim partizanskim odredom likvidira četničku grupaciju na široj prostoriji Foče i uspostavi narodnooslobodilačku vlast. Pravcem s. Butkovići — s. Boškovići — s. Bogovići — s. Strmac — Ustikolina, Bataljon je stigao u Foču istog dana oko 22,00 časa, ali je Durmitorski odred već bio izvršio navedeni zadatak.

Po odluci Vrhovnog štaba Beogradski bataljon se zadržao u Foči i vršio ulogu posadnog bataljona sve do 14. februara sa zadatkom obezbeđenja Vrhovnog štaba i foruma Komunističke partije i narodnooslobodilačke vlasti i čišćenja prostorije oko grada od ostataka četničkih elemenata.

Bataljon je boravak u Foči iskoristio za intenzivan političko-partijski rad sa borcima u kome je posebno bilo naglašeno pitanje izdajničke rabote četnika i ustaša, detaljno je obrađivana novonastala vojno-politička situacija posle otvorene izdaje četnika u istočnoj Bosni. Vojničko usavršavanje boraca i starešina odvijalo se po unapred stvorenom planu. Predavanja su povezivana sa već stečenom praksom ratovanja, te se vojničko, upravo ratničko znanje boraca svakodnevno proširivalo i sve više dobijalo sadržinu temeljite metodike partizanskog ratovanja. Maksimalno je korišćena i svaka prilika za kulturno-prosvetno obrazovanje boraca, pri čemu su kulturno-zabavne akcije u gradu maksimalno korišćene. Na tim kulturno-zabavnim priredbama i borci Bataljona su aktivno učestvovali u izvođenju programa na priredbama.

Bataljon je bio politički aktivan i u selima u okolini Foče, posebno u selima kroz koja su neprekidno krstarile njegove patrole. Svaki kontakt sa seoskim stanovništvom korišćen je za političke

delovanje. Posebno je objašnjavan cilj narodnooslobodilačke borbe i uzroci izdaje četnika u istočnoj Bosni i, uopšte, u Jugoslaviji. Pružana je pomoč narodnooslobodilačkim odborima u njihovom radu i učvršćivanju narodne vlasti.

Polovinom februara Bataljonu se, pored boraca Posavske čete, priključilo i nekoliko boraca Posavskog i Kosmajskog partizanskog odreda koji su tih dana iz Srbije i Sandžaka pristigli u Foču. Brojno stanje Bataljona naraslo je na 157 boraca, među kojima je bilo i nekoliko drugarica. I pored ovog pojačanja, Beogradski bataljon je bio najmalobrojniji, u Prvoj proleterskoj brigadi. Od ukupnog broja boraca (57), 36,4 odsto bih su članovi Komunističke partije Jugoslavije.

Rano ujutro, 14. februara, po naređenju Vrhovnog štaba, Beogradski bataljon je, ojačan jednom četom bataljona »Bajo Pivljanin« Durmitorskog partizanskog odreda, izvršio pokret iz Foče sa zadatkom čišćenja sela Brusna, Boljoradina, Han Soha, Slatina i drugih na toj prostoriji od ostataka četničkih elemenata koji su se na toj prostoriji, posle likvidacije četničke grupacije u Foči, bili zadržali i radi formiranja narodnooslobodilačke vlasti u tim selima. Već 16. februara, oko 11,00 časova, Beogradski bataljon je, po naređenju Vrhovnog štaba, izvršio pokret pravcem Brusna — s. Gornje Papratno — s. Vikoč do sela Čelebić sa zadatkom da likvidira četničku grupaciju na čelu sa žandarmerijskim podoficirima Ojdanićem i Dakićem na prostoriji Čelebića. Pored Beogradskog bataljona trebalo je da u ovoj akciji učestvuju i Drugi crnogorski i šumadijski bataljon Prve proleterske brigade i meštanski Bobovičko-ograđenički bataljon. Rukovođenje ovom akcijom Vrhovni štab je poverio štabu Beogradskog bataljona. Međutim, zbog velikog zakašnjenja naređenja Vrhovnog štaba i velikih padavina i naslaga snega na pravcu pokreta. Beogradski bataljon je zakasnio i nije stigao da učestvuje u akciji. Akcije, u stvari, nije ni bilo, jer su se četnici, na ispaljene dve tri mine Šumadijskog bataljona, razbegli, tako da do borbe sa njima nije ni došlo.

Po naređenju Vrhovnog štaba Bataljon se zadržao na široj prostoriji Čelebića do 5. marta sa zadatkom uspostavljanja reda i stvaranja i učvršćenja narodnooslobodilačke vlasti. U selima na toj prostoriji Bataljon je maksimalno razvio političku aktivnost među stanovništvom, održavani su politički zborovi u Čelebiću, Vikoču, Ječmištu, Borju i drugim selima na toj prostoriji, narodu je objašnjavan cilj narodnooslobodilačke borbe, izdaja četnika i progoni ustaša i okupatora nad mirnim i nedužnim stanovništvom, razvijani su bratski odnosi između Srba i Muslimana, koji su dotle bili veoma loši itd. Na tim zborovima formirani su i narodnooslobodilački odbori kojima je Bataljon pružao maksimalnu pomoć i podršku u njihovom radu i učvršćivanju.

Po naređenju Vrhovnog štaba Bataljon je u selima u neposrednoj okolini čelebića izvršio mobilizaciju odraslog i sposobnog za borbu muškog stanovništva i formirao manji partizanski odred sa zadatkom održavanja reda i poretka na toj prostoriji, podrške i odbrane narodnooslobodilačke vlasti i obezbeđenja prostorije od eventualnih napada četnika i drugih neprijateljskih elemenata. Na dobrovoljnoj osnovi Bataljon je formirao i partizansku četu od 25 boraca mlađih godišta, koju je, po naređenju Vrhovnog štaba, uputio u Foču radi osnovne vojne i političke obuke i radi uključenja u neki partizanski bataljon.

Intenziviran je i rad partijske i skojevske organizacije, te su se političko-partijski rad sa borcima u Bataljonu i njihovo vojničko usavršavanje vrlo uspešno odvijali što je imalo odraza na njihov vojni i politički uzrast.

S obzirom da je dotadašnji zamenik komandanta Bataljona Pavle Tlić Veljko postavljen za načelnika štaba Druge proleterske brigade, koja je formirana 1. marta 1942. godine u čajniču, umesto njega je za zamenika komandanta Bataljona postavljen Miloje Milojević, dotadašnji komandir voda pratećih oruđa Bataljona.

Po naređenju Vrhovnog štaba, Bataljon je 5. februara ujutro izvršio pokret iz čelebića i u Foču stigao krajem istog dana. Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske drug Tito lično je štabu Bataljona saopštio da će Bataljon sutradan ujutro primiti proletersku zastavu od Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije.

Rano ujutro, 6. marta 1942. godine, Beogradski bataljon se postrojio na platou do železničke stanice u Foči. U stroju je vladala psihička napetost. Borci su nestrpljivo, sa izuzetnim uzbuđenjem, očekivali proletersku zastavu. A kad se politički komesar Prve proleterske brigade Filip Fića Kljajić pojavio sa crvenom proleterskom zastavom, uzbuđenje je dostiglo vrhunac. U ime Centralnog komiteta Komunističke partije i Vrhovnog štaba Kljajić je predao zastavu komandantu Bataljona Miladinu Ivanoviću. Predajući zastavu Filip Kljajić je pozvao borce Bataljona na istrajnu borbu i nesebično zalaganje do konačnog oslobođenja. Komandant Bataljona je zastavu predao borcu Mladenu Mitriću metalskom radniku. Njega su, kao jednog od najboljih omladinaca i najpožrtvovanijih boraca, omladinska i partijska organizacija Bataljona odredile za bataljonskog barjaktara. Komandant Bataljona je u kraćem govoru pozvao borce da zastavu čuvaju kao svetinju i da je do konačne pobede nad fašizmom, nad okupatorima i domaćim izdajnicima, ničim ne okaljaju, da zastavu ponosno nose u svim borbama, kroz sve krajeve naše domovine — svuda gde to Centralni komitet KPJ i drug Tito budu zahtevali.

Odmah po prijemu zastave, po naređenju Vrhovnog štaba, Bataljon je izvršio pokret u severne krajeve istočne Bosne. Njegov glavni zadatak bio je, da zajedno sa Drugim crnogorskim i Kragujevačkim bataljonom Prve proleterske brigade i novoosnovanom Drugom proleterskom brigadom, razbiju četničku organizaciju u severnom delu istočne Bosne, te da tamošnjim partizanskim jedinicama pomognu u njihovom političkom i vojničkom sređivanju i učvršćenju. Bataljon se najpre prevezao železnicom do Goražda, zatim kamionima do Ustiprače, a odatle je produžio peške osnovnim pravcem: Ustiprača — s. Pešurići — s. Sokolovići, pa preko planine Javor do Milića i Vlasenice, a zatim preko Nove Kasabe do Bratunca.

Tokom celog pokreta kroz istočnu Bosnu do Bratunca, četnici nikakav otpor nisu pružali bataljonima Prve proleterske brigade. Čak su se i najveće njihove grupacije u rejonima Milića, Vlase-

nice i Bratunca, na velikom odstojanju pred bataljonima, razbijale i na sve strane bežale. Mnogi četnici meštani, jadno naoružani, predavali su se bez otpora bataljonima Prve proleterske, koji su ih razoružavali i puštali kućama. Međutim, njihove starešine, većinom oficiri bivše jugoslovenske vojske, na nekoliko sati pred odlazak bataljona Prve proleterske na prostoriju Bratunca, pobegli su i čamcima se prevezli preko Drine u Srbiju. U Milićima je Beogradski bataljon od četnika zaplenio jedan top 75 mm, dok je u Bratuncu zatečeno oko dvanaest vagona nerezanog duvana i nešto životnih namirnica.

U ovom navodnom petnaestodnevnom pokretu kroz istočnu Bosnu, od Foče do Bratunaca, borce je pratilo veoma loše vreme. Skoro svakodnevno je kiša lila, a preko planinskih venaca i prevoja morale su se gaziti debele naslage snega i sa konja prenositi teško pešadijsko oružje, municiju i drugi materijal — čak i rasterećeni konji nisu mogli savladati debele naslage snega na planinskim prevojima — te su se borci u toku ovog petnaestodnevnog pokreta veoma zamorili.

Po naređenju Vrhovnog štaba, bataljoni Prve proleterske brigade su se od Bratunca vratili do Glasinca, gde je, po zamisli Vrhovnog štaba, trebalo da osiguraju slobodnu teritoriju, koja je, likvidacijom neprijateljskog gnezda u Rogatici, trebalo da se proširi na prostoriju Foča — Goražde.

Beogradski bataljon je od Bratunca prema jugu vršio pokrete preko Vlasine, s. Crne Rijeke i s. Džimrija i prvih dana aprila stigao na prostoriju istočno od Sokolca. Tada je od Štaba Prve proleterske brigade dobio naređenje da se štab Beogradskog bataljona određuje da rukovodi akcijama na komunikaciji Sokolac — Han Pijesak i sprečava neprijatelju komuniciranje žive sile i prevoženje ratnog i drugog materijala na tom pravcu. Da bi mogao odgovoriti zadatku na tako širokom prostoru, Štab Prve proleterske brigade je pod komandu štaba Beogradskog bataljona stavio Šumadijski bataljon Druge proleterske brigade i sve meštanske partizanske jedinice na prostoriji Sokolac — Han Pijesak. Ova dužnost je u obavezi štaba Beogradskog bataljona sve do odlaska Bataljona sa prostorije Sokolca prema Rogatici i dalje, prema Goraždu.

U toku boravka na prostoriji Sokolca Beogradski bataljon je svakodnevno imao sukobe i čarkanja sa ustašama iz Sokolca, kao i na komunikaciji prilikom njihovih pokreta prema Han Pijesku.

Za vreme napada Druge proleterske brigade na ustaški garnizon u Rogatici, u toku dve noći, 7/8. i 8/9. aprila, Beogradski bataljon je, iz rejona sela Pariževići, istočno od Sokolca, obezbeđivao akciju Druge proleterske brigade prema Sokolcu i Sarajevu. Po naređenju Štaba Prve proleterske brigade, izvršio je pokret severno i istočno od Rogatice do Ustiprače, odakle je, Drugom crnogorskom i Kragujevačkom bataljonu obezbeđivao akciju prilikom njihovog napada na grupaciju četnika u širem rejonu sela Dub, istočno od Rogatice. Po završetku ove akcije bataljona Prve proleterske brigade, Prva četa i Vod pratećih oruđa Beogradskog bataljona su se 13. aprila kamionom prevezli do sela Kopači, istočno od Goražda. Posle kratkog vremena i Druga četa Beogradskog bataljona izvršila je pokret do sela Kopači.

U vreme boravka Beogradskog bataljona na prostoriji s. Kopači — Goražde, politički komesar Prve proleterske brigade Filip Fića Kljajić, izvršio je pregled borbenog i političkog stanja u Bataljonu i u svom izveštaju CK KPJ, između ostalog, konstatovao sledeće: «... VI Beogradski bataljon je dobar i vojnički i politički i u svakom pogledu pokazali su dosta inicijative i vojničke i političke. Unutrašnji odnos vrlodobar. Bataljon sposoban za vršenje svake akcije i vojničke i političke.«

U aprilu 1942. nemačka i italijanska okupaciona vojska i ustaše pripremili su jača ofanzivna dejstva na partizanske snage u istočnoj Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori. Ta ofanzivna dejstva nazvali su »Trio«, zbog učešća ova tri saveznika.

Međutim, Nemci i Italijani nisu postigli sporazum 0 zajedničkim operacijama, pa je svaki partner delovao po svom planu i težio da od partizana očisti svoju okupacionu teritoriju. To je znatno olakšalo Narodnooslobodilačkoj vojsci da izbegne jače udare udruženih snaga neprijatelja. Vrhovni štab je iz severnih krajeva istočne Bosne, Prvu i Drugu proletersku brigadu blagovremeno povukao južno od reke Prače, te su tako izbegle udar najjače kolone Nemaca i ustaša, koja se kretala od Vlasenice preko Sokolca i Rogatice.

U vezi sa novonastalom situacijom, Beogradski bataljon je, po naređenju Štaba Prve proleterske brigade, 21/22. aprila, glavninom snaga izvršio pokret severno od Goražda prema Rogatici. I tek što je štab Bataljona 22. aprila stigao u s. Jabuku severno od Goražda, štab Brigade mu je usmenim naređenjem stavio u zadatak da rukovodi odbrambenim borbama na sektoru Goražde — Mesići — Ustiprača i pod njegovu komandu stavio Romanijski bataljon i dva bataljona Drinskog dobrovoljačkog odreda, koji su se na tom sektoru zatekli.

Raspored Beogradskog i pridodatih bataljona u toku borbi na pomenutom sektoru bio je sledeći:

Prva četa Beogradskog bataljona u Goraždu sa zadatkom — sprečavanje italijanskim okupacionim snagama prodor u Goražde, na levoj obali Drine, čije su kolone u nastupanju od Čajniča već bile stigle u deo Goražda na desnoj obali reke; pružanje pomoći pri evakuaciji stanovništva 1 materijala iz Goražda u brdska sela zapadno od Goražda; jedan vod Druge čete Beogradskog bataljona sa komandom čete u rejon železničke stanice Mesići, na desnoj obali reke Prače, sa zadatkom — sprečavanje prodora koloni nemačke i ustaške vojske komunikacijom Rogatica — Goražde. Za podršku i pomoć ovom vodu Beogradskog bataljona, na njegovom desnom krilu nalazio

se Romanijski bataljon. Drugi vod Druge čete nalazio se na položaju kod Ustiprače sa zadatkom —• sprečavanje prodora neprijatelj evo j koloni iz pravca Višegrada prema Goraždu. Na levom krilu ovog voda i na širem prostoru iznad reke Prače, u cilju onemogućavanja prelaska neprijatelja preko reke, raspoređena su dva bataljona Drinskog dobrovoljačkog odreda, te su tako, unekoliko, povezivali položaje sa Romanijskim bataljonom.

U selu Jabuka, na pravcu Goražde — Mesići, nalazio se štab Beogradskog bataljona, odakle je rukovodio borbama na sektoru Goražde — Mesići — Ustiprača. Sa štabom Bataljona u Jabuci se nalazio i Vod pratećih oruđa kao rezerva štaba Bataljona.

U jednom trenutku, zadnjih dana aprila, bataljoni Drinskog dobrovoljačkog odreda samovoljno su napustili položaje i neorganizovano se, čak i panično, bez starešina, povukli do sela Jabuka, a neki i dalje, na prostoriju zapadno od Goražda.

Sa njima se povukao i izvestan broj žena, dece i staraca. Štab Beogradskog bataljona je uz velike teškoće uspeo da ih ponovo organizuje i da ih, uz postavljenje novih starešina, ponovo vrati na određene položaje.

Prvi maj 1942. godine borci Beogradskog bataljona proslavili su na položajima i u slobodnom delu Goražda na levoj obali Drine. U gradu je proslava otpočela rano ujutro vatrom puškomitraljeza po neprijatelju. Italijani su odgovorili vatrom topova i minobacača. U momentu predaha borbe jedan vod Prve čete, sa položaja na glavnom mostu preko Drine, tendenciozno zbog Italijana, gromko je zapevao revolucionarnu pesmu italijanskog proletarijata »Avanti popolo ...«. Do završetka pesme Italijani su ćutali, a onda su na vod otvorili žestoku vatru iz topova i minobacača.

U popodnevnim časovima čitani su proglasi CK KPJ i prvomajske parole. Uveče je održana kulturno-zabavna priredba za borce i građane. Posle uvodnog izlaganja o značaju Prvog maja izveden je prigodan program.

Kad su se prvih dana maja, pod pritiskom mnogo nadmoćnijih nemačkih i ustaških pešadijskih snaga, koje su imale snažnu podršku artiljerije, tenkova, pa i avijacije, Beogradski i Romanijski bataljon, po naređenju Štaba Brigade, povukli na teritoriju zapadno od Goražda, bataljoni Drinskog dobrovoljačkog odreda su se razbili u grupice i pojedinačno i panično preko s. Jabuke bežali u sela zapadno od Goražda, tako da njihov privremeni komandant Ratko Martinović nijednog borca ovog Odreda tih dana nije imao pod svojom komandom. Otuda je Štab Prve proleterske brigade s pravom dao veoma lošu ocenu o organizovanosti, disciplini i borbenosti bataljona Drinskog dobrovoljačkog odreda, upravo, o njihovoj nesposobnosti za izvršavanje borbenih zadataka. Iz tih razloga je zamenik komandanta Prve proleterske brigade Danilo Lekić naredio štabu Beogradskog bataljona, po njegovom dolasku u rejon Ustikoline, da razoruža bataljon Drinskog dobrovoljačkog odreda, koji se tu, u Ustikolini, bio sakupio. To je 9. maja, po naređenju štaba Beogradskog bataljona, izvršila njegova Prva četa.

Iz razoružanog bataljona Drinskog dobrovoljačkog odreda, dobrovoljno se prijavilo 36 starih boraca za Prvu proletersku brigadu. Zamenik komandanta Brigade rasporedio ih je kao popunu — po osamnaest boraca u Kraljevački i Beogradski bataljon. U toku narednih petnaest dana od osamnaest boraca pridodatih Beogradskom bataljonu trinaest je samovoljno noću napustilo Bataljon i najverovatnije je da su se vratili svojim kućama, dok su se petorica boraca u Bataljonu zadržali i do kraja rata ostali odani narodnooslobodilačkoj borbi.

Uveče, 11. maja, Beogradski bataljon je preko s. Rataja, Mrčin planine i s. Ljubina stigao u s. Vrbnicu, a već 13. maja u isto selo stigao je i Romanijski bataljon koji je, po naređenju Vrhovnog štaba, trebalo da se vrati na svoj teren u istočnu Bosnu, severno od reke Prače. Komandant Prve proleterske brigade, Koča Popović, naredio je štabu Beogradskog bataljona da borcima Romanijskog bataljona postavi pitanje dobrovoljnog prekomandovanja u Beogradski bataljon, te se za prelazak dobrovoljno javilo 58 boraca. To su bili iskusni i hrabri borci, prekaljeni u mnogim teškim borbama sa okupatorom i domaćim izdajnicima. Među njima je bilo i članova KPJ i Skoja, pa i političko-partijskih i vojnih rukovodilaca.

Dolaskom petnaestak omladinaca i omladinki iz Goražda, osamnaest boraca iz razoružanog bataljona Drinskog dobrovoljačkog odreda i 58 boraca iz Romanijskog bataljona, brojno stanje Beogradskog bataljona se povećalo i trebalo je da se izvrši reorganizacija, te je štab Bataljona 14. maja naredio komandama Prve i Druge čete da u svojim četama formiraju i treći vod, po brojnom stanju i kvalitetu u potpunosti ravan ostalim vodovima. A onda je od obe čete uzeo novoformirane vodove i od njih oformio Treću četu.

Šesnaestog maja, po naređenju štaba Prve proleterske brigade. Beogradski bataljon je izvršio pokret pravcem s. Vrbnica — s. Popov Most — s. Ćurevo, pa preko platoa Vučevo u s. Mratinje, gde je stigao 17. maja po podne. Sutradan, komandant i politički komesar Prve proleterske brigade, izvršili su, tu u Mratinju, smotru Beogradskog, Kralj evačkog i Drugog crnogorskog bataljona. Politički komesar Brigade, Filip Kljajić, izložio je borcima uspehe i neuspehe, vojne i političke, za vreme boravka i borbi Brigade, marta i aprila u istočnoj Bosni. Saopšteno je naređenje Vrhovnog štaba da ova tri bataljona Prve proleterske brigade treba da izvrše pokret u Hercego-

vinu radi pružanja pomoći hercegovačkim partizanskim jedinicama u teškoj borbi koju vode sa četnicima i italijanskom okupacionom vojskom, radi pružanja podrške u stabilizaciji ustanka u severnoj Hercegovini. Svojom aktivnošću, ovi bataljoni treba da zaustave osipanje hercegovačkih partizanskih jedinica i onemoguće narastanje četničke organizacije. Politički komesar Prve proleterske brigade je naglasio da će borba u Hercegovini, kao i nadalje, biti teška i trnovita, pozvao je borce koji se fizički i psihički ne osećaju sposobnim da izdrže predstojeće teškoće sa kojima će se bataljoni sresti u danonoćnim pokretima i borbama, da se izdvoje iz svojih bataljona, pa će biti smešteni u okolna crnogorska i hercegovačka sela kod najodanijih partizanskih kuća. Nijedan se borac nije izdvojio iz stroja svog bataljona, nijedan nije izjavio da želi da izostane iz Prve proleterske brigade. A onda se iz nekoliko stotina grla ova tri bataljona razlegla prkosna pesma: »Suzama se boj ne bije, no se vrela krvca lije!«

U duhu naređenja štaba Prve proleterske brigade i predstojećih zadataka, Beogradski bataljon je, 19. maja, izvršio pokret osnovnim pravcem s. Mratinje — s. Stabna — s. Čemerno — s. Bodežište — s. Jugovići — s. Slivlje, prešao planinu Javor i u sadejstvu sa Drugim crnogorskim bataljonom, uz obezbeđenje prema Ulogu i Kalinoviku Kraljevačkog bataljona, posle kraće ali oštre borbe, 25. maja, razbio grupaciju četnika u širem rejonu s. Koleško. Sutradan je Beogradski bataljon preko s. Slivlje i s. Dubljevići prešao kolski put Gacko — Nevesinje sa namerom da napadne kolonu italijanske vojske, koja je iz Gacka bila u pokretu preko s. Ljeskov Dub prema Nevesinju. Međutim, umesto sa kolonom italijanske vojske Bataljon se sukobio i nekoliko dana vodio žestoke borbe u rejonu s. Gornji i Donji Drežanj sa četnicima iz šireg rejona Nevesinja. Četnike je iz s. Odžak sve vreme borbi snažno podržavala italijanska artiljerija. Zatim je Beogradski bataljon pravcem s. Slato — s. Rioci, 4. juna, stigao u rejon s. Korita — Plana, gde se sukobio sa hercegovačkim četnicima i sa njima čitav dan, 5. juna, vodio borbu uz planinu Sominu. Četnici su prilikom svakog sukoba na velikom odstojanju ispred Bataljona bežali. To je uzročilo veliki zamor boraca i veći utrošak municije.

U toku 5/6. juna Bataljon je izvršio pokret pravcem s. Korita — s. Stepen i rano ujutro, 6. juna, stigao u s. Dulići, da bi noću 7/8. juna produžio pravcem s. Dulići — s. Samobor i preko Kapić planine ujutro, 8. juna, stigao u rejon Ravno gde je, počev od 9 časova, ceo dan vodio žestoku i upornu borbu sa oko 700 hercegovačkih četnika sa šire prostorije Gacka. Četnike je sve vreme podržavala artiljerija italijanske vojske iz rejona Gacka. Kasno po podne Beogradskom bataljonu je pritekla u pomoć jedna četa i minobacačko odeljenje Kraljevačkog bataljona. Tek pri kraju dana četnici su bili prinuđeni da se izvuku iz borbe i povuku prema Gacku i Avtovcu.

U ovom vremenu izvršila je pokret iz Sarajeva prema Kalinoviku i Foči italijanska divizija »Taurinence«, a od Bileće prema Gacku i Nevesinju divizija »Kačatore dela Alpi«. U rejonu južnog dela Gackog Polja i na uzvišenju Gat 1120 m nadmorske visine, koje se iz Gackog Polja vrletno i strmo uzdiže, grupisale su se brojno jake snage hercegovačkih četnika. Cilj pokreta ovih italijanskih divizija i grupisanje hercegovačkih četnika bio je likvidiranje Prve i Druge proleterske brigade i nekih udarnih severnohercegovačkih bataljona na prostoru između planina Zelengore i Volujka i Gatačkog Polja i gornjeg toka reke Sutjeske.

Imajući obaveštenje o pokretima ovih italijanskih divizija, Vrhovni štab NOV je procenio njihovu nameru i doneo odluku da snagama Prve i Druge proleterske brigade, četiri udarna bataljona iz severne Hercegovine i nekim crnogorskim udarnim bataljonima, 11. juna napadne hercegovačke četnike u rejonu Gata i južnog dela Gatačkog Polja, koji su inače bili u pokretu prema Crnoj Gori, u cilju spajanja sa crnogorskim četnicima, da ih od italijanske vojske odseku, a zatim počesno tuku, da bi se potom Prva i Druga proleterska brigada, hercegovački i crnogorski udarni bataljoni slobodnije suprotstavili snagama italijanskih divizija i uspešnije osujetili njihove namere.

Beogradski bataljon je u ovoj akciji imao zadatak da u sadejstvu sa Kraljevačkim bataljonom, preko s. Kazanci, prodre do s. Dulići, da odseče četnike u tom delu Gatačkog Polja, a potom da im poraz nanesu Prva i druga proleterska brigada i ostale snage koje je trebalo da učestvuju u ovoj akciji. Beogradski bataljon je brzim prodorom uspeo da se probije do s. Dulići, razbio je četnike u selu i zaplenio jednu radio-stanicu stranog porekla i nešto ratnog materijala. Međutim, zbog zakašnjenja u akciju nekih hercegovačkih udarnih bataljona, neuzimanja učešća u akciji crnogorskih bataljona, kao i zbog žilavog otpora četnika u kamenjaru i utvrđenjima na Gatu, gde se, posle prodora Beogradskog i Kraljevačkog bataljona u polje povukla veća grupa četnika i uredila za odbranu, uz snažnu podršku artiljerije italijanske vojske iz rejona Gacka, zbog velikog broja žrtava Četvrtog bataljona Druge proleterske brigade na Gatu (imao je 50 boraca izbačenih iz stroja od kojih 30 poginulih — ova akcija na likvidaciji četnika u Gatačkom Polju, iz navedenih razloga, nije uspela, te su bataljoni Prve i Druge proleterske brigade i hercegovačke udarne jedinice bili prinuđeni da se povuku severno prema planinama Zelengori i Lebršniku, odakle su preduzeli mere za sprečavanje prodora četnika i delova italijanske divizije prema dolini reke Sutjeske, upravo, prema s. Izgori u gornjem toku reke Sutjeske. Trebalo je iz tog rejona izvući kolonu Vrhovnog štaba, Centralnu bolnicu, neke udarne crnogorske bataljone i zbeg — decu, žene i starce i obezbediti njihovo povlačenje prema Zelengori. Beogradski bataljon se iz Gatačkog Polja, preko s. Kazanci, povukao prema planini Lebršniku. U to vreme Drugi crnogorski bataljon Prve proleterske brigade, sa položaja Pleće na Lebršniku, pružao je uporni i žilavi otpor neprekidnim nasrtajima nekoliko stotina četnika iz rejona s. Vrba, koji su, uz jaku podršku italijanske artiljerije, vršili pritisak na njegove položaje i pokušavali da se probiju u gornji tok reke Sutjeske. U najkritičnijoj situaciji po Drugi crnogorski bataljon, rano ujutro 13. juna, pritekao mu je u pomoć Beogradski bataljon i zauzeo položaj na njegovom desnom krilu. Ceo junski dan na golom kamenjaru položaja Pleće, trpela su ova dva bataljona žestoku četničku mitraljesku

i puščanu vatru i žestoku kanonadu dva italijanska artiljerijska diviziona iz rejona Gacko Avtovac, odolevajući nastojanjima četnika sve do mraka, uspeli su da spreče neprijateljev prodor u rejon s. Izgori u gornjem toku reke Sutjeske. Po padu mraka, po naređenju Štaba Brigade ova dva bataljona su se u toku noći povukli u s. Izgori, a odatle, prema planini Zelengori. Beogradski bataljon je tek drugog dana pokreta stigao u rejon Vite Bare, na preko 1.600 m nadmorske visine, ograđen okomitim i kamenitim strminama koje čine vrhovi Zelengore — Klek, 1.896 m, Bregoč, 2.015 m. i drugi. Zadatak Bataljona bio je da iz tog rejona obezbeđuje dolinu reke Sutjeske od upada ustaške milicije i drugih neprijateljevih snaga iz pravca Borča. Tek posle dva dana Bataljon je, po naređenju Štaba Brigade, u popodnevnim časovima iz rejona Vita Bara izvršio pokret i u toku cele noći 17/18. juna, pod veoma teškim uslovima, po gustom mraku i neprekidnoj kiši, maršovao u koloni sa Kragujevačkim i drugim bataljonima, da bi u zoru 18. juna stigao u rejon Presedla, na istočnom kraju platoa Lučke kolibe, a pred zoru 19. juna izvršio pokret i smestio se u Vrbničkim kolibama, na preko 1620 m nadmorske visine. U Vrbničkim kolibama Bataljon je, zajedno sa Kragujevačkim bataljonom, ostao nekoliko dana sa zadatkom — dublje obezbeđenje patrolama do Balinovca i Konjskih Voda prema Kalinoviku, te preko s. Vrbnica prema Foči.

Bataljon je na Zelengoru stigao sa brojnim stanjem od 193 borca, svrstana u tri čete, odnosno u šest vodova i Vodu pratećih oruđa. U tom broju boraca bilo je i osam drugarica. Tadanje naoružanje Bataljona bilo je — 180 pušaka, sa po 20 metaka na borca, devet puškomitraljeza, sa po 120 metaka na jedan puškomitraljez, dva teška mitraljeza sa po 1.200 metaka na jedan mitraljez i jedan minobacač 43 mm. sa 260 mina.

U popodnevnim časovima, 18. juna, održan je, na Lučkim kolibama, sastanak Štaba Brigade sa štabovima bataljona. Bio je to prvi sastanak u ovom sastavu od formiranja Brigade, 21. decembra 1941. godine. Posle referisanja štabova bataljona analizirana su dejstva bataljona, odnosno Brigade u proteklom periodu od šest meseci, političko-partijsko i borbeno stanje u bataljonima, a razmatrana su i neka organizaciona pitanja.

U vremenu od tri i po meseca — od 6. marta do 20. juna — u neprekidnim danonoćnim naporima — pokretima, nesanim noćima i čestim, a vremenom i svakodnevnim oštrim borbama, najčešće uz vrlo slabu ishranu, borci su imali veliki napor i neprekidna fizička i psihička naprezanja i na Zelengoru stigli veoma iscrpljeni.

Svakodnevni pokreti u cilju razbijanja četnika po šumovitim i strmim planinama istočne Bosne, po dosta studenim danima i noćima u toku snežnog marta i prvih dana kišovitog aprila, ostavili su veoma težak odraz na fizičke i psihičke moći boraca. Zamor pokreta i slabu ishranu potkrepljuju i podaci iz beležaka komandanta Beogradskog bataljona iz tog vremena u istočnoj Bosni, upravo od 14. do 23. marta. Za to vreme od desetak dana, Bataljon je bio u pokretu devet dana — samo jedan dan nije imao pokret zbog sređivanja partizanskih jedinica kod Han Pijeska. U devet dana pokreta Bataljon je prešao: jedan dan 17 km, dva dana po 20 km, dva dana po 25 km, tri dana po 30 km i jedan dan 35 km. Ukupno za devet dana, odnosno za deset dana, Bataljon je prešao 232 km ili čistog pokreta preko 25 km dnevno, proveo je u pokretu preko 96 časova, što znači da je bio dnevno u pokretu po 10,6 časova.

Kad se uzme u obzir da je prostorija istočne Bosne, na kojoj je Bataljon tih deset dana vršio pokrete, pokrivena nepreglednim i gustim šumama, izbrazdana visokim brdima i planinama koje su se svaki čas penjale i spuštale od 250 do 1.250 m nadmorske visine i obratno, pokreti Bataljona daleko su bili teži i zamorniji, kilometraža, odnosno, staze pokreta daleko duže, a broj utrošenih sati na samim pokretima mnogo veći nego što to kazuju podaci iz beležaka komandanta Bataljona.

Prema istim beleškama komandanta Bataljona, za deset dana, od 14. do 23. marta, ishrana boraca bila je: jedan dan sva tri obroka — doručak, ručak, večera, šest dana po dva obroka dnevno, a tri dana samo po jedan obrok dnevno. Sve vreme obroci su se sastojali od krompir-čorbe bez mesa, često i bez masti, od škroba ili kačamaka, takođe često bez masti. Od osamnaest obroka, koliko ih je bilo u tih deset dana, samo je pet obroka bilo sa parčetom od 80—100 grama mesa po borcu.

Ni u severnoj Hercegovini Beogradski bataljon nije bolje prošao sa ishranom. Naprotiv. Punih dvadesetak dana u toku juna nijedan borac nije okusio hleba. Hrana se uglavnom sastojala od parčeta goveđeg ili ovčeg mesa skuvanog u goloj vodi, a vrlo retko obrok se sastojao od retkog kukuruzovog škroba. Pasivna severna Hercegovina je, u ovom ratnom vremenu, oskudevala u životnim namirnicama.

U vremenu koje je Bataljon proveo u rejonu Vite Bare i uopšte na Zelengori do Lučkih koliba, borci ništa drugo za hranu nisu imali sem trave sakupljene oko logora i skuvane u goloj vodi, čak i bez soli. Borci su jeli i mlado bukovo lišće i sok — mezgru sastruganu ispod kore mladih bukovih stabala, ili divlji beli luk zvani sremuš, koji je gladni želudac svojom oštrinom tako grizao da su se mnogi borci grčili od bolova.

Ni na Vrbničkim kolibama u pogledu ishrane borci nisu bolje prošli. I pored velikog zalaganja bataljonskih organa za snabdevanjem na čelu sa intendantom Ljubomirom Živkovićem, borci su samo povremeno dobijali po parče stare govedine skuvane u vodi bez soli, a ponekad i malo retke čorbice od kukuruzovog brašna, ili krompir-čorbu bez mesa, pa i bez masti.

Uprkos svim teškoćama i naporima — zamornim pokretima, borbenim dejstvima i slaboj i neredovnoj ishrani, koje su, skoro svakodnevno u ovom vremenu, od 6. marta do 20. juna, u istočnoj Bosni i severnoj Hercegovini, pratile Bataljon, nijednog trenutka nije dolazilo do pojedinačnih ili skupnih pojava malodušnosti ili negodovanja u Bataljonu. Naprotiv, borci su sve teškoće, napore i slabu ishranu svesno i muški podnosili.

Političko-partijski rad u ovom periodu, ni unutar Bataljona ni u narodu nije bio zadovoljavajući, naročito ne, ako se uporedi sa dinamičnim političko-partijskim radom u februaru u rejonu Čelebića i, ranije, u nekim drugim krajevima.

Osnovni uzrok nedovoljnom političko-partijskom radu u Bataljonu, posebno u političkom radu sa stanovništvom u ovom periodu bili su stalni i zamorni pokreti i česta borbena dejstva Bataljona.

U toku marta i prvih dana aprila u istočnoj Bosni politički rad sa stanovništvom svodio se uglavnom na lične kontakte boraca sa ukućanima na prenoćištu i sličnim prilikama. U tome su borci, po već stečenoj navici, bili veoma aktivni. Nastojali su da što više naroda usvoji shvatanje u opravdanost i pravednost narodnooslobodilačke borbe, o sigurnoj konačnoj pobedi nad okupatorima i domaćim izdajnicima. Većih skupova stanovništva, bilo sa političkom bilo sa kulturno-zabavnom namenom, u ovom vremenu u istočnoj Bosni nije bilo, sem kulturno-zabavne priredbe 14/15. aprila za borce i stanovništvo Goražda, koju su pripremili i izveli Prva četa i Vod pratećih oruđa Beogradskog bataljona po dolasku u dolinu reke Drine, upravo, po povratku iz akcije razbijanja i likvidacije četničke organizacije u istočnoj Bosni.

Slično je stanje bilo i sa političkom aktivnošću za vreme dejstava Beogradskog bataljona u severnoj Hercegovini. Organizovan je samo politički zbor za stanovništvo 7. juna u s. Dulići, južno od Gacka. Zboru su prisustvovali i stanovnici okolnih sela. Na zboru je govorio član CK KPJ Ivo Lola Ribar o narodnooslobodilačkoj borbi, o izdajstvu četnika i ustaša, o zločinima okupatora i domaćih izdajnika u Hercegovini i celoj zemlji, o borbama na istočnom i drugim savezničkim frontovima, o borbama u pojedinim krajevima Jugoslavije. Po završetku govora kulturno-zabavne ekipe Beogradskog i Kraljevačkog bataljona izvele su kulturno-zabavni program koji je izazvao oduševljenje naroda, a naročito omladine. Program je završen veseljem razdraganih boraca Beogradskog i Kraljevačkog bataljona i meštanske omladine. Veselje je bilo propraćeno kanonadom artiljerije italijanske okupacione vojske iz rejona Gacka, na koju se borci i omladina nisu osvrtali, niti ih je ijednog trenutka uplašila, iako su artiljerijske granate padale u neposrednoj blizini prostora na kome se veselje odvijalo.

Partijsko-politički rad unutar Bataljona, od 6. marta do 20. juna 1942. godine, odvijao se povremeno, u predasima, kao prvih dana aprila u vreme boravka Bataljona na prostoru istočno od Sokolca, po povratku iz akcije razbijanja četnika u severnim krajevima istočne Bosne, a potom polovinom aprila po stizanju Bataljona u dolinu reke Drine, kada su partijske organizacije i četne konferencije boraca vrlo temeljito analizirale akciju razbijanja četnika u istočnoj Bosni samopregorno i nesebično ponašanje boraca u ovoj akciji i besprekoran odnos boraca prema stanovništvu sa kojim su dolazili u kontakt. Tih dana je u rejonu Ustiprače četna konferencija boraca Druge čete, a potom i partijska organizacija čete, oštro osudila labavo vršenje dužnosti patrole ove Čete na čelu sa političkim delegatom Voda, zbog čega je, u rejonu istočno od Rogatice, pala u četničko ropstvo patrola od tri borca Prve čete Beogradskog bataljona. Predlog četne konferencije boraca i četne partijske organizacije da se sva tri člana navedene patrole oštro kazne, a politički delegat Voda da se smeni sa dužnosti političkog delegata i partijski oštro kazni, usvojio je i štab Bataljona.

Sa istom ozbiljnošću i efikasnošću kao u aprilu, partijske organizacije i četne konferencije boraca su polovinom maja, po stizanju Bataljona u s. Vrbnica, analizirale borbena dejstva i ponašanje boraca, vodova i četa, za vreme borbi na sektoru Goražde — Mesići — Ustiprača, u drugoj polovini aprila.

U toku boravka u Vrbničkim kolibama partijska organizacija Bataljona analizirala je pokrete i borbena dejstva Bataljona u severnoj Hercegovini, od polovine maja do polovine juna, i konstatovala uspehe u razbijanju četnika sve do 10. juna, kada su hercegovački četnici, počev od 11. juna pa nadalje, uz snažnu podršku italijanske okupacione vojske u širem rejonu Gacka, uspeli da situaciju preokrenu u svoju korist, te su Prva i Druga proleterska brigada i hercegovački i crnogorski udarni bataljoni bili prinuđeni da se iz severne Hercegovine povuku na prostoriju planine Zelengore. Partijska organizacija je razmatrala i ponašanje boraca u severnoj Hercegovini i pozitivno ocenila, kako ponašanje četa, odnosno vodova tako i pojedinaca u podnošenju teškoća i napora u pokretima i borbenim dejstvima, a tako i njihovo besprekorno ponašanje po pitanju slabe i neredovne ishrane.

Međutim, na sastancima partijskih organizacija u četama većina članova Komunističke partije nije uzimala aktivnog učešća u tim analizama, a na četnim konferencijama boraca ispoljila se još veća odsutnost, odnosno, nezainteresovanost boraca po pitanju tih razmatranja o navedenim problemima. Uzrok je svakako bio u psihičkom zamoru i fizičkoj iscrpljenosti koja se odražavala na njihovu fizičku kondiciju. Ipak, ni fizička iscrpljenost, ni psihički zamor, nisu negativno uticali na obavljanje zadataka koje su borci na Vrbničkim kolibama dobijali u obavezu. Neosporno, uzrok uzornom izvršavanju zadataka, i pored iscrpljenosti i gladovanja, jeste u jasnoj ubeđenosti boraca u pravednosti narodnooslobodilačke borbe za slobodu domovine, kojoj su dali sve svoje fizičke i umne snage i svoje živote, jeste i u njihovom čvrstom uverenju u konačnu pobedu Narodnooslobodilačke vojske nad okupatorima i domaćim izdajnicima. Zato i ulažu maksimum napora za uspešno izvršenje svih obaveza i neophodnih zadataka koji se pred Bataljon, tu na Zelengori, postavljaju.

NA TROMEĐI BOSNE, HERCEGOVINE I DALMACIJE

Odluka Vrhovnog štaba od 22. juna 1942. godine bila je da se Prvom i Drugom proleterskom brigadom, Trećom sandžačkom i Četvrtom i Petom crnogorskom brigadom, izvrši pokret prema Bosanskoj Krajini u cilju stabilizacije ustanka i proširenja slobodne teritorije u tom kraju. Kao prethodnicu do Kalinovika Štab Prve proleterske brigade odredio je Beogradski bataljon, koji je pokret izvršio rano ujutro, 24. juna, pravcem Vrbničke kolibe — Konjske Vode — Ošli Do — s. Jelašce, kod Kalinovika. U Jelašcu su bili grupisani četnici iz okoline. Prvih dana 1942. godine bili su naklonjeni narodnooslobodilačkoj borbi,

čak su i sarađivali sa bataljonima Prve proleterske brigade na prostoriji oko Kalinovika. Međutim, nešto kasnije priklonili su se okupatoru i u ovom vremenu su u tesnoj sprezi sa italijanskom okupacionom vojskom u Kalinoviku.

Štab Prve proleterske brigade naredio je štabu Beogradskog bataljona da se bataljon sa četnicima kod Kalinovika ne sukobljava već da od njihove komande zahteva slobodan prolaz brigada pored Kalinovika i prodaju životnih namirnica i stoke za njihovu ishranu. Međutim, umesto da prihvate predlog, četnici su na Beogradski bataljon otvorili puščanu i mitraljesku vatru. To je ozlojedilo borce Beogradskog bataljona, te su od štaba Bataljona tražili odobrenje za oružanu akciju na četnike u Jelašcu.

Komandant Prve proleterske brigade Koča Popović, pismeno je podsetio komandira četničke čete u Jelašcu na saradnju oko Kalinovika u februaru 1942. godine i zahtevao obustavu vatre na Beogradski bataljon i slobodan prolazak brigada pored Kalinovika, na šta komandir četničke čete u Jelašcu nije pristao. Na predlog štaba Beogradskog bataljona, odnosno, na predlog komandanta Prve proleterske brigade, Vrhovni štab je odobrio oružanu akciju na četničku grupaciju u Jelašcu, sa ciljem razbijanja četnika i primenu kazne konfiskacijom životnih namirnica i stoke, čime su četnici bili obilno snabdeveni, delimično pljačkom partizanske imovine u okolnim selima, delimično nagradom dobijenom od okupatora iz Kalinovika za usluge koje su im činili, upravo, za sadejstvo protiv narodnooslobodilačke vojske.

Štab Prve proleterske brigade odredio je da Beogradski i Prvi crnogorski bataljon napadnu četnike u Jelašcu sa južne, a Kragujevački bataljon sa istočne strane. Napad je otpočeo tačno u 1,00 časova ujutro 25. juna. Međutim, četnici su bez otpora napustili selo i pobegli okupatoru u Kalinovik. Bataljoni su u toku noći i u prvim jutarjim časovima konfiskovali velike količine namirnica — raznih mlečnih proizvoda, žita, brašna i sitne i krupne stoke. Po naređenju Vrhovnog štaba konfiskovane namirnice i stoka podeljene su svim brigadama, odnosno, bataljonima. Posle dugog gladovanja u Hercegovini i na Zelengori borci su se najzad obilato nahranili. Zbog naglog i obilnog uzimanja hrane izvestan broj boraca imao je privremenih teškoća, te je Bataljon u toku noći u pokretu bio opterećen prenošenjem bolesnika.

Po naređenju Štaba Prve proleterske brigade Beogradski bataljon se zadržao na prostoriji s. Jelašce sa zadatkom, da do preuzimanja obezbedi životne namirnice i stoku, određenu za Petu crnogorsku i Desetu hercegovačku brigadu i Centralnu bolnicu Vrhovnog štaba, koji su se privremeno zadržali na prostoriji Zelengore. Krajem dana preuzimanje je izvršio komandant Desete hercegovačke brigade, Vlado Šegrt, sa jednim od svojih bataljona. Po primopredaji, Beogradski bataljon je u toku noći 25/26. juna izvršio pokret pravcem zapadno od Kalinovika i ujutro stigao na prostoriju severno od grada, na padine planine Treskavice.

U toku prelaska preko najviših predela Treskavice, na preko 2.000 m nadmorske visine, vladalo je veoma hladno i nepogodno vreme sa malgom, kišom i susnežicom, te su se borci Prve proleterske brigade, naročiLo u toku noći 27/28. juna, mokri mrznuli i noć proveli u nespavanju. U daljem pokretu pravcem s. Dujmovići — s. Lukavac — južne padine planine Bjelašnice, Beogradski bataljon je trećeg jula popodne stigao u rejon Rudno Brdo, nadomak železničke pruge Sarajevo — Konjic.

Prema zapovesti Vrhovnog štaba od 2. jula 1942. godine, četiri brigade: Prva i Druga proleterska, treća sandžačka i Četvrta crnogorska, koje su već bile u pokretu prema Bosanskoj Krajini, dobile su zadatak da u toku noći 3/4. jula napadnu železničku prugu Sarajevo — Konjic i da je, za prevoženje žive sile i ratnog materijala okupatora i domaćih izdajnika, onesposobe za saobraćaj, naime da poruše železničke tračnice i sve prateće objekte, postrojenja i mostove duž pruge, a pri tom da likvidiraju nemačke i ustaške posade, koje obezbeđuju prugu i objekte.

U sklopu te akcije Beogradski bataljon je, tu ispod Rudnog Brda, gobio zadatak da likvidira ustašku posadu u železničkoj stanici Raštelica, a potom da na pogodnom rejonu u blizini železničke stanice poruši prugu. Desno od Beogradskog bataljona, prema Tarčinu, izvršavaće svoj zadatak — rušenje železničke pruge — Drugi crnogorski bataljon i ujedno obezbeđivati napad Beogradskog bataljona na ustašku posadu u železničkoj stanici Raštelica. Levo, prema železničkoj stanici Bradina, izvršavaće svoj zadatak Kraljevački bataljon Prve proleterske brigade.

Tačno u 20,00 časova, u vreme određeno za akciju, čete Beogradskog bataljona nalazile su se u pokretu prema železničkoj stanici Raštelica. U trenutku kad su čete prelazile železničku prugu, iz pravca Sarajeva, uz dejstvo ubitačne mitraljeske vatre, naleteo je munjevitom brzinom nemački oklopni voz, te su se čete privremeno rasule po okolini i borci se sklonili u koliko-toliko bezbedne zaklone. Reflektor iz oklopnog voza neprekidno je osvetljavao okolinu, a mitraljez žestokom vatrom kontrolisao svaki kutak u okolini. Posle kraćeg vremena čete su se, uz angažovanje štaba Bataljona, sredile i blokirale ustašku posadu u zgradi železničke stanice i u betonskim bunkerima oko zgrade. Posada se sastojala od 11 ustaša, devet domobrana i dva žandarma. Dejstvom topa 75 mm sa brda iznad železničke stanice, kojim je rukovao lično komandant Brigade, oklopni voz je bio prisiljen na povlačenje prema Sarajevu. Sobom je odveo i nekoliko ustaša iz posade u železničkoj stanici. Po bekstvu oklopnog voza čete Beogradskog bataljona izvršile su pritisak na ustašku posadu u zgradi železničke stanice i u bunkerima oko nje, i pre zore je likvidirale. Veći broj članova posade je izginuo, a samo su nekolicina uspeli da pešice, preko brda, pobegnu. Po svanuću, Bataljon je porušio sva postrojenja u železničkoj stanici i železničku prugu u dužini oko 200 metara.

Po završetku ove akcije Bataljon je nastavio pokret pravcem s. Raštelica — s. Repovac — s. Hasanovići — s. Grabovica — s. Trešnjevica i 6. jula stigao u dolinu Neretve, gde je istoga dana onesposobio železničku stanicu Lisičići, zapadno od Konjica, zapalio zgradu i ostale prateće objekte i postrojenja. Njegova Prva četa, u sadejstvu sa Konjičkim partizanskim odredom, demo-

POD PROLETERSKOM ZASTAVOM

BORBENI PUT BATALJONA
POSAVSKA ČETA
VEĆE BORBE 08.06.1942.
4–8.10.42.
25–28.10.42.
14.7.42.
25/26.7.42.
7/8.8.42.
17.8.42.
18.8.42.
3/4.7.42.
8.7.42.
12.1.42.
18.1.42.
21.1.42.
16.3.42.
21.3.42.
5.2.42.
15.6.42.
22–31.5.42.
8.6.42.
11.6.42.
ZAGREB
SISAK
BANJA LUKA
PRIJEDOR
SLAV. BROD
OSIJEK
NOVI SAD
SOMBOR
SUBOTICA
SPLIT
ŠIBENIK
MOSTAR
DUBROVNIK
TITOVO UŽICE
ČAČAK
KRALJEVO
VALJEVO
LOZNICA
ZVORNIK
TUZLA
BIJELJINA
SARAJEVO
ZENICA
KONJIC
JABLANICA
NIKŠIĆ
CETINJE
HERCEG-NOVI
KOTOR
BUDVA
SKADAR
PODGORICA
PEĆ
PRIŠTINA
KOSOVSKA MITROVICA
VUKOVAR
VINKOVCI
SLAV. POŽEGA
BJELOVAR
KARLOVAC
VARAŽDIN
ZRENJANIN
SREM. MITROVICA
INDIJA
RUMA
SOKOLSKA PL.
VLASIĆ
MALJEN
POVLEN
KRAGUJ
JELICA
ZLATIBOR
DURMITOR
PROKLETIJE
ORJEN
VELEBIT
DINARA
KOZARA
PLJEŠEVICA
MOSORA
BIOKOVO
VIDOSA
SVINJENICA
ROMANIJA
KOPAONIK
GOLIJA
JAVOR
MAJEVICA
CER
SABAC
BOGATIĆ
ŠID
ILOK
BEOČIN
BAČ. PALANKA
BAČ. PETROVO SELO
BEČEJ
N. BEČEJ
KIKINDA
SENTA
ADA
APATIN
BEZDAN
BAJMOK
CANTAVIR
MOHAČ
BELI MANASTIR
DAKOVO
NAŠICE
DARUVAR
PAKRAC
LIPIK
NOVSKA
KUTINA
PETRINJA
GLINA
TOPUSKO
DVOR
BOS. NOVI
KOSTAJNICA
DUBICA
BOS. GRADIŠKA
N. GRADIŠKA
SUNJA
JASENOVAC
GRADAČAC
DERVENTA
BOS. BROD
BOS. SAMAC
ŽUPANJA
ORAŠJE
BRČKO
DOBOJ
PRNJAVOR
SANSKI MOST
KNIN
DRNIŠ
SINJ
OMIŠ
MAKARSKA
METKOVIĆ
KORČULA
VIS
HVAR
BRAČ
SUPETAR
TROGIR
SOLTA
PALAGRUŽA
SUŠAC
LASTOVO
SIPAN
LOPUD
CAVTAT
TREBINJE
GRAHOVO
DANILOV GRAD
RISAN
HERCEG-NOVI
SV. STEFAN
PETROVAC
BAR
ULCINJ
KUKEŠ
PUKA
PRIZREN
DEČANI
ORAHOVAC
PEĆ
ANDRIJEVICA
MORAČA
KOLAŠIN
BIJELO POLJE
PLJEVLJA
ŽABLJ
RUMENKA
TEMERIN
BAČ. PETROVAC
VRBAS
SREBRENICA
KOVILJAČA
ZAVIDOVIĆI
TEŠANJ
MAGLAJ
LUKAVAC
KREKA
BANOVIĆI
LITVA
KLADANJ
VLASENICA
ZAPUĆA
KRUPANJ
LAJKOVAC
LAZAREVAC
MIONICA
ARANDELOVAC
BUKULJA
KOSJERIĆ
MILANOVAC
BAJINA BAŠTA
CAJETINA
POŽEGA
ARILJE
IVANJICA
GUČA
SJENICA
NOVI PAZAR
SOPOĆANI
RAŠKA
KOSOVSKA MITROVICA
VRANJE
LESKOVAC
NIŠ
ZAJEČAR
KNJAŽEVAC
BOR
MAJDANPEK
PETROVAC
SMEDEREVO
POŽAREVAC
VELIKA PLANA
LAPOVO
RUMA
SREM. RAČA
BOGATIĆ
ŠABAC
OBRENOVAC
DEBRC
ZABREŽJE
ŽELEZNIK
AVALA
ZEMUN
BEOGRAD
PANČEVO
OPOVO
TAMIŠ
DUNAV
SAVA
DRINA
DRAVA
TISA
BEGEJ
ZRENJANIN
JAŠA TOMIĆ
MELENCI
ĐURĐIN
RUSANDA
STARI BEČEJ
MOL
SRBOBRAN
ODŽACI
DALJ
VUKOVAR
VINKOVCI
BOŽJAKOVINA
ILOK
BEOČIN
ŠID
SR. KARLOVCI
IRIG
ŽABALJ
TEMERIN
BAČ. PETROVAC
VRBAS
KULA
VRBAS
SRBOBRAN
ODŽACI
DALJ
APATIN
SOMBOR
BEZDAN
BAJMOK
CANTAVIR
SENTA
MOKRIN
KIKINDA
ADA
MOL
BAČ. PETROVO SELO
BEČEJ
N. BEČEJ
RUSANDA
STARI BEČEJ
JAŠA TOMIĆ
MELENCI
ĐURĐIN
ZRENJANIN
TISA
BEGEJ
DUNAV
TAMIŠ
OPOVO
PANČEVO
BEOGRAD
ZEMUN
AVALA
ŽELEZNIK
OBRENOVAC
DEBRC
ŠABAC
ZABREŽJE
BOGATIĆ
SREM. RAČA
RUMA
INDIJA
SREM. MITROVICA
ST. PAZOVA
ŽUPANJA
BOS. SAMAC
BOS. BROD
DERVENTA
GRADAČAC
BRČKO
BIJELJINA
JANJA
SEMBERIJA
MAJEVICA
SAVA
DRINA
BOSNA
TOLISA
TINJA
LUKAVAC
TUZLA
ZAVIDOVIĆI
TEŠANJ
MAGLAJ
ZENICA
KAKANJ
VISOKO
BUGOJNO
JAJCE
DONJI VAKUF
TRAVNIK
KONJIC
JABLANICA
PRENJ
ČVRSNICA
VRANICA
CRVANJ
LIVANJSKO POLJE
DUVNO
GLAMOČ
KUPRES
ŠUJICA
LIVNO
TOMISLAVGRAD
POSUŠJE
ČITLUK
MOSTAR
NEVESINJE
GACKO
TREBINJE
STOLAC
METKOVIĆ
OPUZEN
NERETVA
TREBIŽAT
RAMA
VRILIKA
BREGAVA
TREBINJSKO POLJE
POPOVO POLJE
LJUBINJE
LJUBUŠKI
KONJIC
JABLANICA
PRENJ
ČVRSNICA
VRANICA
CRVANJ
LIVANJSKO POLJE
DUVNO
GLAMOČ
KUPRES
ŠUJICA
LIVNO
TOMISLAVGRAD
POSUŠJE
ČITLUK
MOSTAR
NEVESINJE
GACKO
TREBINJE
STOLAC
METKOVIĆ
OPUZEN
NERETVA
TREBIŽAT
RAMA
VRILIKA
BREGAVA
TREBINJSKO POLJE
POPOVO POLJE
LJUBINJE
LJUBUŠKI
KORČULA
KORČULANSKI KANAL
PELJEŠAC
MLJETSKI KANAL
LASTOVSKI KANAL
SUŠAC
LASTOVO
SIPAN
LOPUD
DUBROVNIK
CAVTAT
HERCEG-NOVI
KOTOR
BUDVA
SV. STEFAN
PETROVAC
BAR
ULCINJ
SKADAR
KUKEŠ
PUKA
PRIZREN
DEČANI
ORAHOVAC
PEĆ
ANDRIJEVICA
MORAČA
KOLAŠIN
BIJELO POLJE
PLJEVLJA
NIKŠIĆ
GRAHOVO
DANILOV GRAD
RISAN
TITOGRAD
CETINJE
VIS
BIŠEVO
KOMIŽA
SUPETAR
BRAČ
HVARSKI KANAL
VIŠKI KANAL
KORČULANSKI K.
SOLTA
TROGIR
SPLIT
OMIŠ
MAKARSKA
SINJ
DRNIŠ
ŠIBENIK
KNIN
PRIJEDOR
SANSKI MOST
BOS. KRUPA
BOS. NOVI
DVOR
GLINA
PETRINJA
SISAK
KUPA
KUTINA
LONJA
SAVA
SUNJA
TOPUSKO
KOSTAJNICA
DUBICA
BOS. GRADIŠKA
N. GRADIŠKA
ORLJAVA
PAKRA
LIPIK
NOVSKA
PAKRAC
DARUVAR
ĐAKOVO
NAŠICE
BELI MANASTIR
DRAVA
BELA
KARAŠICA
VUČICA
PODR. SLATINA
SLAV. POŽEGA
PSUNJ
ORLJAVA
BREZNICA
VINKOVCI
VUKOVAR
BOŽJAKOVINA
ILOK
BEOČIN
ŠID
SR. KARLOVCI
IRIG
ŽABALJ
TEMERIN
BAČ. PETROVAC
VRBAS
KULA
VRBAS
SRBOBRAN
ODŽACI
DALJ
APATIN
SOMBOR
BEZDAN
BAJMOK
CANTAVIR
SENTA
MOKRIN
KIKINDA
ADA
MOL
BAČ. PETROVO SELO
BEČEJ
N. BEČEJ
RUSANDA
STARI BEČEJ
JAŠA TOMIĆ
MELENCI
ĐURĐIN
ZRENJANIN
TISA
BEGEJ
DUNAV
TAMIŠ
OPOVO
PANČEVO
BEOGRAD
ZEMUN
AVALA
ŽELEZNIK
OBRENOVAC
DEBRC
ŠABAC
ZABREŽJE
BOGATIĆ
SREM. RAČA
RUMA
INDIJA
SREM. MITROVICA
ST. PAZOVA
ŽUPANJA
BOS. SAMAC
BOS. BROD
DERVENTA
GRADAČAC
BRČKO
BIJELJINA
JANJA
SEMBERIJA
MAJEVICA
SAVA
DRINA
BOSNA
TOLISA
TINJA
LUKAVAC
TUZLA
ZAVIDOVIĆI
TEŠANJ
MAGLAJ
ZENICA
KAKANJ
VISOKO
BUGOJNO
JAJCE
DONJI VAKUF
TRAVNIK

JEDAN OD NAJSVEČANIJIH TRENUTAKA NA BORBENOM PUTU PRVE PROLETERSKE BRIGADE: PREDAJA BRIGADNE ZASTAVE, 7. NOVEMBRA 1942. GODINE U BOSANSKOM PETROVCU. NA SNIMKU JE STROJ BEOGRADSKOG BATALJONA.

ZAMALO DA OVI SNIMCI BUDU SASVIM UNIŠTENI! PRODRLA JE SVETLOST I DELIMIČNO OŠTETILA JOŠ NERAZVIJENI FILM. ONO ŠTO JE, NA SREĆU, OSTALO SAČUVANO OMOGUĆILO JE DA SE NA OVA DVA SNIMKA PREPOZNAJU GRUPE BORACA BEOGRADSKOG BATALJONA. SNIMCI SU NAČINJENI U PROLEĆE 1942. GODINE, U KOPAČIMA KOD GORAŽDA.

Смрт фашизму – слобода народу

Срп u гehuh 1

List VI /beogradskog/ bataljona I Proleterske n.o.udarne Brigade

PRVI MAJ 1942

Ovaj najveći praznik rada, praznik medjunarodne solidarnosti radničke klase čitavog sveta - PRVI MAJ, pada u vreme kada se na horizontu već pojavljuju prvi zraci pobede nad fašističkim mrakom, kada se pojavljuju prvi znaci koji nagoveštavaju neminovnu propast najvećeg neprijatelja radničke klase i čitavog čovečanstva - nemačkog fašističkog imperijalizma.

RADNICI I RADNICE JUGOSLAVIJE

Već je prošlo više od godinu dana otkako su fašistički razbojnici porobili narode Jugoslavije. Naša sela i gradovi opustošeni su, zemlja opljačkana, zalivena nevinom krvlju stotina i stotina hiljada seljaka i radnika, žena, dece i staraca. Zločinac, fašistički okupator, pomoću domaćih izdajnika Pavelića, Nedića i drugih svirepo istrebljuju naše narode.

RADNICI I RADNICE JUGOSLAVIJE!

Već deset meseci jedan deo radnika, seljaka i napredne inteligencije u redovima Narodno-oslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije vode herojsku borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika.

RADNICI I RADNICE JUGOSLAVIJE!

Komunistička partija Jugoslavije vas poziva da odužite svoj dug pred narodom. Ova borba doneće i vama bolju i srećniju budućnost. Uložite sva svoje snage u borbi protiv omraženih fašističkih okupatora. Rušite mosto-

LIST BEOGRADSKOG BATALJONA IZAŠAO JE ZA 1. MAJ 1942. U REJONU GORAŽDA. UMNOŽEN JE NA PISAĆOJ MAŠINI U ŠEST PRIMERAKA. PRIPREMIO GA JE ČEDOMIR MINDEROVIĆ, KOMESAR BATALJONA. JEDINI SAČUVANI PRIMERAK NALAZI SE KOD MILADINA IVANOVIĆA, GENERAL-POTPUKOVNIKA U PENZIJI.

PODACI O SLUŽBI	Potpis starešine

Živojina Katića
Bačkog-Užica

POHVALE — KAZNE

NARODNO - OSLOBODILAČKA VOJSKA
I PARTIZANSKI ODREDI JUGOSLAVIJE

Broj 881

PARTIZANSKI LIST

Katić Milivoje

Svojeručni potpis vlasnika lista

Katić Milivoje

Pečat divizije ili odreda

OVAKVE VOJNE ISPRAVE BORCI NOV DOBIJALI SU U JESEN 1942. GODINE U BOSANSKOJ KRAJINI. PARTIZANSKI LIST MILIVOJA KATIĆA, BORCA BEOGRADSKOG BATALJONA (U VREME IZDAVANJA ISPRAVE NA SLUŽBI U PIONIRSKOM VODU PRVE PROLETERSKE BRIGADE), NOSI BROJ 1881. PRED PROBOJ NA ZELENGORI, ZA VREME BITKE NA SUTJESCI, NAREĐENO JE DA SE UNIŠTE SVA LIČNA DOKUMENTA, DNEVNICI I DRUGI MATERIJALI KOJI BI MOGLI POMOĆI NEPRIJATELJU DA IDENTIFIKUJE POJEDINE BORCE. NEKOLIKO OVAKVIH ISPRAVA OSTALO JE IPAK SAČUVANO.

lirala je i onesposobila železničku stanicu Ostrožac, desetak kilometara zapadno od Konjica.

Odluku Vrhovnog štaba da Prva proleterska brigada u toku noći 6/7. jula napadne neprijateljev garnizon u Konjicu Štab Brigade je, zbog udaljenosti bataljona, odložio za 8. juli ujutro i rešio da u napadu učestvuje cela Brigada, sem Kraljevačkog bataljona, koji se tih dana nalazio na obezbeđenju Vrhovnog štaba u selima istočno od Prozora.

Pred veče, 7. jula, Beogradski bataljon se nalazio u dolini Neretve, u rejonu ušća rečice Kralješčice u Neretvu, oko četiri kilometra zapadno od Konjica, gde je vršio pripreme za napad na neprijateljev garnizon u Konjicu. Međutim, po padu mraka, patrola Kraljevačkog bataljona donela je za Štab Brigade kratko obaveštenje Vrhovnog štaba da je, po nekom obaveštenju, 7. jula u Ostrožac stigla jedinica od oko 1.000 italijanskih vojnika i da zbog toga Vrhovni štab odlaže napad Prve proleterske brigade na neprijateljev garnizon u Konjicu. S obzirom da se do pada mraka istog dana Prva četa Beogradskog bataljona nalazila u Ostroščuu i da je u njemu i dalje ostao Konjički partizanski odred, štab Beogradskog bataljona je zahtevao od patrole Kraljevačkog bataljona, da Vrhovnom štabu hitno odnese obaveštenje da nije tačna vest o stizanju i prisustvu italijanske vojske u Ostroščuu, te da ne bi trebalo odlagati napad na neprijateljev garnizon u Konjicu. Međutim, patrola Kraljevačkog bataljona je izjavila da je Vrhovni štab sa Kraljevačkim bataljonom u sumrak izvršio pokret u nepoznatom pravcu, zbog čega patrola ne bi u toku noći mogla pronaći Vrhovni štab, pa se uputila u traženje štaba Prve proleterske brigade.

Oko 3,00 časova ujutro 8. jula čuli su se prvi mitraljeski rafali kod Konjica. Štab Beogradskog bataljona shvatio je da patrola Kraljevačkog bataljona nije uspela da u toku noći pronađe Štab Prve proleterske brigade, pa su njeni bataljoni otpočeli napad na garnizon u Konjicu, te je Beogradski bataljon usiljenim maršem, duž železničke pruge dolinom Neretve, izvršio pokret prema Konjicu. Posle jednog časa marša Bataljon je stigao iznad Konjica na plato Repovica, gde je zatekao Štab Prve proleterske brigade koji je desetak minuta ranije poslao naređenje bataljonima da obustave napad na garnizon u Konjicu, jer je tek dvadesetak minuta pre stizanja Beogradskog bataljona, patrola Kraljevačkog bataljona pronašla štab Brigade i predala mu naređen je Vrhovnog štaba za obustavu napada. Odmah po obaveštenju štaba Beogradskog bataljona da je netočna vest o prisustvu italijanske vojske u Ostroščuu, Štab Brigade je ponovo uputio naređenje bataljonima da produže napad.

Kragujevački bataljon napadao je duž komunikacije Sarajevo — Konjic, Prvi crnogorski levo od njega sa brdskih padina istočno od Konjica, a Drugi crnogorski sa padina planine Prenj prema gradu. Raniju zamisao da i Beogradski bataljon pregazi Neretvu i da sa planine Prenj sadejstvuje Drugom crnogorskom bataljonu, Štab Brigade je izmenio zbog trenutne situacije i naredio da Beogradski bataljon zaposedne položaj na platou Repovica, odmah iznad grada.

Garnizon u Konjicu je branilo oko 620 ustaša, domobrana i pripadnika ustaške milicije, dobro naoružani pešadijskim oružjem. Tek posle višečasovne žestoke borbe ustaška odbrana je uspela da se glavninom snaga izvuče iz obruča bataljona Prve proleterske brigade i da se, stazom preko planine Prenj, povuče prema Mostaru.

Plen od ustaša u Konjicu bio je veliki, uglavnom žita i brašna. Znatne količine razdeljene su stanovništvu u gradu i seljacima u neposrednoj okolini. Zaplenjeno je i preko 50.000 puščanih metaka, što je bilo od velikog značaja za udarnu moć bataljona Prve proleterske brigade, koji su do ove akcije, a posebno pri kraju akcije, bili u velikoj oskudici u municiji. Onesposobljene su i 23 specijalne, zupčane lokomotive u Konjicu, čime je za duže vreme, za okupatora i Nezavisnu Državu Hrvatsku, bio onemogućen saobraćaj veoma važnom prugom Sarajevo — Konjic — Dubrovnik. Stanovništvo u Konjicu je bilo naklonjeno narodnooslobodilačkoj borbi, pa je sa velikom radošću dočekalo bataljone Prve proleterske brigade. Politički komesar Brigade Filip Kljajić održao je vatreni govor okupljenoj masi stanovništva grada i okolnih sela na trgu u gradu.

Po zauzeću Konjica, Beogradski bataljon je izvršio pokret pravcem Konjic — s. Ostrožac — s. Kostajnica, a potom dolinom reke Rame do Kovačeva Polja i Šćita. Prema planu Štaba Prve proleterske brigade, Beogradski bataljon je 14. jula, u zoru, napao ustašku posadu u Šćitu, zapadno od Prozora, sa južne i istočne strane, uz sadejstvo Prvog crnogorskog bataljona sa severne strane. Posada u Šćitu sastojala se od oko 60 ustaša i žandarma. Komandir posade, žandarmerijski narednik i gvardijan-starešina katoličkog samostana, još ranije su stvorili plan i izvršili pripremu za odbranu Šćita. Na tornju do crkve postavljena je posada sa dva puškomitralješa, kao glavno čvorište odbrane, a od tvrdog materijala debeli zidovi samostana omogućavali su ustašama i žandarmima da u toku dana odbiju žestoke i neprekidne napade Beogradskog i Prvog crnogorskog bataljona. Ni posle nekoliko poziva ustaška posada sa tornja se nije predala. Celog dana je žestokom puškomitraljeskom vatrom veoma uspešno kantrolisala okolinu samostana i ulice u selu. Posada sa tornja se predala tek kada je, po naređenju zamenika komandanta Prve proleterske brigade, zapaljen crkveni toranj. Tom prilikom je uhvaćen i gvardijan samostana, koji je, pored ranijeg neprijateljskog delovanja, na suđenju čak i klevetao i pogrdnim rečima vređao narodnooslobodilačku vojsku, te je osuđen na smrt streljanjem. Beogradski bataljon je u sumrak blokirao samostan u kome su se krajem dana zabarikadirali ustaše i žandarmi. Po padu mraka stigao je i Kragujevački bataljon iz akcije čišćenja prostorije, zapadno od Šćita, od seoske ustaške milicije i sa zapadne strane pojačao blokadu ustaško-žandarmsku posadu u samostanu.

U toku noći vreme je bilo veoma tmurno, kiša je lila celu noć, a gusti mrak se, sve do zore, nije od zemlje odvajao, te je bilo teško održati sigurnost blokade ustaša i žandarma u samostanu. To je bio uzrok da je ustaško-žandarmska posada uspela da se u zoru, u najkritičnijim trenucima pospanosti i zamora boraca izvuče iz samostana i neopaženo, na spoju Beogradskog i Kraerujevačkog bataljona, povuče zapadno od Šćita. U ovoi borbi u Šćitu poginula su dva borca Beogradskog bataljona.

Po naređenju štaba Prve proleterske brigade Beogradski bataljon se nekoliko dana zadržao u Ščitu sa osnovnim zadatkom — politički rad među stanovništvom Ščita i u selima u široj okolini. Ustaška propaganda i katolički kler uspeli su da, katoličkom stanovništvu veoma privrženom veri i crkvi, u Ščitu i okolnim selima, posve naopako predstave, pa čak i uliju mržnju prema narodnooslobodilačkoj vojsci i narodnooslobodilačkoj borbi, predstavljajući je kao borbu samo Srba, i to prvenstveno porbu Srba protiv Hrvata i katoličke vere i crkve. Paljenje tornja pored crkve samo je pojačalo verovanje u narodnooslobodilačkoj borbi i vojsci koje su mu u svest ulili propaganda katoličkog klera i ustaške organizacije.

S obzirom da je iz sela u široj okolini Ščita nemali broj ljudi katoličke veroispovesti pristupio ustaškoj organizaciji i aktivno učestvovao u maltretiranju i likvidiranju nedužnog srpskog življa, dolaskom batljona Prve proleterske brigade u prozorsku kotlinu zavladao je strah među stanovništvom katoličke veroispovesti od osvete ovih bataljona. To je, svakako, još više udaljavalo stanovništvo od boraca narodnooslobodilačke vojske, trenutno od boraca Beogradskog bataljona. Zato je bilo potrebno uložiti maksimum napora i strpljenja, aktivnosti i umešnosti u političkom delovanju, da se, privrženo veri i crkvi a politički zaostalo katoličko stanovništvo u Ščitu i okolini, razuveri i donekle politički osvesti da narodnooslobodilačku borbu koliko toliko pravilno shvati i prihvati je kao zajedničku borbu svih noroda i narodnosti Jugoslavije protiv okupatora i domaćih izdajnika, slugu okupatora, da, na drugoj strani, bratstvo i jedinstvo svih naroda i narodnosti Jugoslavije shvati kao neophodnu i jedino moguću alternativu za pobedu nad okupatorom i domaćim izdajnicima, kao jedinu alternativu za izvođenje nacionalne i socijalne slobode svih naroda Jugoslavije.

Partijsko-politički radnici, sav rukovodeći partijsko-politički i vojni kadar i svi borci u Bataljonu, nesebično su ulagali maksimum truda da se shvatanje stanovništva u Ščitu i okolnim selima 0 narodnooslobodilačkoj borbi kanališe pravilnim političkim tokom i tolerantnim bratskim odnosom među stanovništvom raznih nacionalnosti i raznih veroispovesti, jer su ustaška organizacija 1 katolički kler bili stvorili netrpeljivost među stanovništvom raznih veroispovesti i nacionalnosti.

Prvih dana boravka Beogradskog bataljona u Šćitu stanovništvo je sa nevericom slušalo uveravanja boraca Bataljona o slobodi veroispovesti i slobodi posećivanja crkve i upražnjavanja crkvenih obreda, te je prvog praznika, po dolasku Beogradskog bataljona u Šćit, sa strahom, i to najpre stariji ljudi i žene, pohodilo crkvu i slušalo crkvene obrede. Međutim, prijateljski i humani postupci boraca i starešina Bataljona prema stanovništvu, usmene novine prvenstveno organizovane za stanovništvo, na kojima je ubedljivo i razumljivo objašnjena uloga okupatora u našoj zemlji, pogromi domaćih izdajnika, ustaša i četnika, objašnjen cilj narodnooslobodilačke borbe koja plamti u svim krajevima Jugoslavije, u kojoj učestvuju svi njeni narodi, zatim kulturnozabvne priredbe čijim je programom stanovništvo Ščita bilo odu-

ševljeno, a prvenstveno omladina — omekšali su i raskravili tvrdu koru antipatije prema narodnooslobodilačkoj vojsci i njenoj borbi. I narod je počeo toplije da gleda na borce Bataljona, da im prilazi i razgovara, a mlađarija se sve masovnije skupljala na igranke, koje su borci Bataljona svako veče u dvorištu samostana organizovali, te se i muška i ženska omladina sve slobodnije i sve veselije hvatala u kolo sa borcima Batljona. Kako je tih dana u Šćit stigla i brigadna bolnica sa ranjenicima i bolesnicima i smestila se u samostan, žene iz Šćita su počele da obilaze ranjenike i da im donose ponude.

Najzad, sasvim dobrovoljno, svakako zaslugom političke aktivnosti boraca i rukovdećeg kadra Bataljona, formiran je narodnooslobodilački odbor u Šćitu u koji se, kao član, uključio i fratr samostana Viktor Slišković. Odbor je, uz podršku rukovodećeg kadra Bataljona, pozitivno startovao u svom radu i sve više osvajao pozicije narodne vlasti. Bataljonu je pružao ozbiljnu pomoć u obezbeđenju elementarnih potreba, a posebno u ishrani boraca, te je, svakako zaslugom člana Odbora Viktora Sliškovića, stavio Bataljonu na raspolaganje crkvenu njivu sa dozrelom pšenicom, koju su borci Bataljona ubrali, samleli i obezbedili Bataljon hlebom i brašnom. Izvesne količine žita i brašna, Batljon je predao na korišćenje Petoj crnogorskoj brigadi i Centralnoj bolnici Vrhovnog štaba, koji su, po odlasku Beogradskog bataljona stigli u Šćit i okolna sela.

Međutim, pokazalo se da pobude i pomoć fratra Sliškovića koje je pružao Bataljonu i narodnooslobodilačkom odboru, nisu bile iskrene i poštene. Prema kazivanju Milorada Rakočevića, političkog delegata voda u Petoj crnogorskoj brigadi, danas pukovnika JNA u penziji, organi Pete crnogorske brigade, zatekli su fratra Viktora Sliškovića u s. Rumboci, kod Šćita, na organizovanju ustaške milicije, te ga je sud Pete crnogorske brigade, zbog neprijateljske delatnosti, osudio na smrt streljanjem.

Istim programom i metodom političke aktivnosti odvijala se, i u okolnim selima, politička delatnost Bataljona. Stanovništvo u selima se postepeno oslobađalo političke učmalosti i predrasuda 0 narodnooslobodilačkoj borbi, koju je ljudima naturila ustaška propaganda i katolička crkva. Na zborovima u selima objašnjavane su namere 1 pogromi okupatora i domaćih izroda, a takođe i ciljevi narodnooslobodilačke borbe. Na tim zborovima su u nekim selima formirani i narodnooslobodilački odbori.

Političko-partijski rad u Bataljonu, za sve vreme boravka u Šćitu i okolini, bio je vrlo živ i uspešan. Na sastancima partijskih ćelija i na četnim konferencijama boraca, temeljito su analizirani pokreti Bataljona od Zelengore do Šćita, kao i usputne akcije — u Jelašcu, Konjicu i Šćitu, te ponašanje boraca u pokretima i akcijama. Ukazivano je na najsitnije slabosti pojedinaca u pokretima i akcijama, a predviđene su i mere koje treba preduzimati u narednom periodu da se propusti ne bi dešavali, odnosno da bi se sveli na najbezbolniju meru.

Beogradski bataljon je 24/25. jula iz Šćita izvršio pokret prema Duvnu. U popodnevnim časovima, 25. jula. zadržao se na zapadnim padinama planine Paklena, gde je, prema planu Štaba Prve pro-

leterske brigade, vršio pripreme za napad na ustaški garnizon u Duvnu. Padine planine Paklena su bezvodne, obrasle niskim i retkim žbunjem, bez većeg rastinja, te su se borci, u toku ovog veoma toplog dana, od žege i žeđi, dosta fizički zamorili.

U napadu na ustaški garnizon u Duvnu, u kome su bili dislocirani delovi 9. domobranskog puka, učestvovala je Prva proleterska brigada, bez Prvog crnogorskog bataljona. Napad je počeo u 23,00 časa 25. jula. Međutim, ustaška posada je, uz dosta slab otpor, ubrzo napustila Duvno i povukla se prema Posušju, te su bataljoni Prve proleterske brigade, bez mnogo napora, u prvim jutarnjim časovima, 26. jula, nesmetano ušli u Duvno. Po zauzeću Duvna Beogradski bataljon se razmestio u selima Kolo i Podgaj, sa štabom Bataljona na Gradini, 1.078 m nadmorske visine i manjom posadom u gradu, radi održavanja reda i podrške narodnoj vlasti u obavljanju njenih dužnosti. Međutim, ustaše se nisu pomirile sa gubitkom Duvna, kao važnim rejonom na pravcu sever — Dalmacija i Mostar, te su u Bugojnu pripremili i preko Kupresa sa vodom tenkova i vodom motorizovane pešadije iznenadili Kraljevački bataljon u s. Mokronoge a Drugi crnogorski u s. Blažuj, koji su bili na obezbeđenju prema Kupresu, i munjevitom brzinom upali u Duvno i uz pojačanje ovih snaga, oformili jaču posadu u gradu. U popodnevnim časovima Beogradski bataljon je sa manjim grupama boraca, vršio sa Gradine prepade na ustašku posadu u gradu i puškomitraijezima i bombama nanosio im gubitke u živoj sili i ratnom materijalu. Pokušaj Štaba Brigade da u toku noći 28/29. jula, sa Beogradskim, Kragujevačkim i Drugim crnogorskim bataljonom, likvidira ustašku posadu u Duvnu, nije uspeo i bataljoni su se ujutro, 29. jula, povukli na prostor zapadno od grada. Beogradski bataljon je 30. jula pre podne stigao na planinu Jelovaču, gde se zadržao do mraka 1. avgusta. Iako je planina Jelovača visoka 1.527 m i svežina se može očekivati, zbog goleti i stena koje su se zagrejale od sunca koje je tih dana peklo, a u nedostatku vode koje na planini nema ni za lek, borci su bili veoma izmučeni i zamoreni. Ispod samog vrha planine, na njenoj severnoj strani, prostirala se plitka barica, puna i prepuna sićušnih gmazova — crvića i vodenih vaši, mulja i žabokrečine, iz koje se širio nepodnošljiv vonj. Manje strpljivi borci, u krajnjoj su nuždi, kroz maramicu, makar i po nekoliko kapi te prljave, ustajle i smrdljive vode srknuli, da bi koliko toliko ugasili žeđ.

Zbog toga su se svi borci obradovali kada je kasno popodne, komandant Prve proleterske brigade predložio da Bataljon, u toku noći 1/2. avgusta, napadne neprijateljev garnizon u Duvnu. Prema obaveštenju koje je Štab Brigade imao, u Duvnu se nalazilo oko 50 pripadnika ustaške milicije. Komandant Brigade je za ovu akciju pridodao Bataljonu i svoju četu, privremeno kombinovanu od pionirskog i topovskog voda Brigade, da je koristi u ovom napadu, jer borci ovih vodova, zbog svojih formacijskih zadataka, neko vreme nisu učestvovali u borbenim akcijama.

Bataljon je, 1. avgusta uveče, sa planine Jelovače izvršio pokret prema Duvnu. U s. Mokronoge, na sedmom kilometru od Duvna, zadržao je svoju Treću četu kao obezbeđenje prema ustaškom garnizonu u Kuprc.su. Raspored Bataljona u napadu na ustašku posadu u Duvnu bio je po sledećem: Druga četa duž kolskog puta prema Duvnu, na njenom levom krilu u streljačkom stroju Prva četa, a na desnom krilu preko s. Blažuja Kombinovana četa Štaba Brigade.

Noć je bila vedra, tiha i topla. Prvi su časovi 2. avgusta, ujutro. S obzirom da su borci oskudevali u puščanoj municiji, štab Bataljona je naredio da se napad izvede u snažnom i brzom naletu, uz što manji utrošak municije. Na tridesetak koraka, sa kose Jančarica 942 m nadmorske visine, ustaše su, iz nekoliko puškomitraljeza, otvorili oštru vatru na borbeni poredak Druge čete. Razvila se žestoka borba, koja je, na ćelom frontu Bataljona, nesmanjenom žestinom trajala preko jedan sat. Tek kada se levokrilni vod Druge čete probio kroz odbrambeni položaj ustaša i našo iza njihovih leđa, ustaše su panično napustili položaj na Jančarici i povukli se u unutrašnjost grada. Nesmanjenom žestinom nastala je borba ulicama i oko kuća u gradu. Najžešći otpor ustaše su pružili iz zgrade sreskog načelstva na južnom kraju grada, a potom su se užurbano, povukli prema Posušju.

U Duvnu je bila dislocirana jedna satnija (četa), 3. bojne (batljona), odbrambenog zdruga i vod ustaša iz 3. satnije 20. ustaške bojne. Ukupno je bilo 174 ustaša sa naoružanjem — jedan teški mitraljez, osam puškomitraljeza i odgovarajući broj pušaka. U ovoj borbi ustaše su imali 18 poginulih i dva zarobljena vojnika. Plen od ustaša bio je: 10.000 puščanih metaka sa nekoliko pušaka, 220.000 kuna (novac), 320 kg dinamita i izvesne količine drugog ratnog materijala.

Beogradski bataljon je imao jednog poginulog i pet ranjenih boraca.

Bataljon je iz ustaškog zatvora u zgradi sreskog načelstva oslobodio oko 25 osoba iz okolnih sela od pet do dvadeset godina starosti, uglavnom mladića i devojaka, i dece oba pola. Njih su ustaše bili osudili na smrt streljanjem. Ispijena lica i mutnih očiju, kao izbezumljeni, jednom rečju, mrtvačkog izgleda i sa grcanjem i plačem, grlili su borce Bataljona koji su se zatekli na ulazu u zatvor. A onda, kad su shvatili da su slobodni, kao gonjeni odjurili su prema svojim selima.

Odmah po zauzeću Duvna komandant Prve proleterske brigade Koča Popović i štabovi Drugog crnogorskog i Kraljevačkog bataljona, čestitali su Beogradskom bataljonu ovaj značajan uspeh. Na predlog štaba Beogradskog bataljona, upravo na predlog Štaba Prve proleterske brigade, Vrhovni komandant NOVJ je, za posebno i izvanredno isticanje u borbi za Duvno, pohvalio pet boraca Beogradskog bataljona: Milana Munjasa, Aleksu Jegdića, Milorada ćirića, Milorada Bajića i Milorada Markovića.

Prema planu Štaba Prve proleterske brigade, Beogradski batljon se zadržao u Duvnu i okolnim selima dvanaest dana. Za to vreme političko-partijski rad Bataljona odvijao se po unapred stvorenom programu i bio vrlo živ i plodan, kako unutar Bataljona tako i sa stanovništvom u gradu i okolnim selima. Drugi dan po zauzeću Duvna održan je, na brdu Gradini iznad Duvna, sastanak političko-partijskih i vojnih starešina Bataljona, na kome je usvojen program rada četnih partijskih ćelija, program političkog rada sa bor-

cima, program vojnog obrazovanja boraca i starešina i program političke i kulturnoprosvetne aktivnosti među stanovništvom Duvna i okolnih sela. Zaključeno je da se na sastancima štaba Bataljona sa komandama četa, na sastancima partijskih ćelija četa i na četnim konferencijama boraca, temeljito analiziraju sve borbene akcije, kao i ponašnje svakog pojedinca u njima, pa je zato na narednim sastancima partijskih ćelija i na četnim konferencijama boraca temeljito analizirana i borba Bataljona 2. avgusta za Duvno.
Stanovništvo katoličke veroispovesti Duvna i okolnih sela bilo je zadojeno propagandom ustaške organizacije i katoličkog klera, pa je rezervisano i sa strahom dočekalo narodnooslobodilačku vojsku. Zato je na sastancima partijskih ćelija i na četnim konferencijama boraca Bataljona, posebno razmatrano pitanje prijateljskog i humanog ponašanja boraca prema stanovništvu. Svakodnevni kontakti boraca i njihov korektni odnos i prijateljsko ponašanje prema stanovništvu i stalna politička aktivnost, posebno među omladinom, politički zborovi i kulturno-zabavne priredbe u gradu i selima, doprineli su da je odnos stanovništva prema narodnooslobodilačkoj vojsci počeo naglo da se, u pozitivnom smislu menja. Politički zborovi i kulturno-zabavne priredbe bile su sve posećenije. Omladina je, kao i uvek, prednjačila. Na kraju su i meštani počeli da na zborovima dobrovoljno formiraju narodnooslobodilačke odbore.

Predlog štaba Beogradskog bataljona Štabu Prve proleterske brigade za akciju razbijanja ustaške milicije u selima južno od Duvanjskog Polja (koja je iz s. Gornji Brišnik povremeno uznemiravala vod Beogradskog bataljona na obezbeđenju u s. Kovači), uklopio se sa naređenjem Vrhovnog štaba i sa planom štaba Prve proleterske brigade za razbijanje ustaške milicije i žandarma u selima na istočnoj prostoriji planine Dinare prema Imotskom, te je štab Brigade, u duhu naređenja Vrhovnog štaba, uputio Drugi crnogorski bataljon preko s. Aržana, Kraljevački preko s. Roško Polje, a Beogradski komunikacijom Duvno — Posušje.

Beogradski bataljon je, bez Prve čete, koja je po naređenju Štaba Brigade zadržana u Duvnu, zbog obezbeđenja i političkog rada u okolini, izvršio pokret iz Duvna ujutro 14. avgusta. U toku dana je sa jednim vodom razbio ustašku miliciju u s. Gornji Brišnik, a potom se na prenoćište smestio u selima Bukovica i Alići. U toku noći 14/15. avgusta, prepadom desetine na obezbeđenju prema Posušju, naterao je u bekstvo prema Posušju ustašku satniju iz s. Mesihovina, a ujutro izvršio pokret prema Posušju. Po naređenju štaba Brigade u toku dana uputio je Treću četu u s. Vučipolje na obezbeđenje prema ustaškoj miliciji u Rakitnom ispod planene Čvrstnice, a štab Bataljona sa Drugom četom, vodom pratećih oruđa i topovskim vodom Štaba Brigade, smestio se da prenoći u kamenjaru na severnim padinama brda Klenak, poslednjem ogranku planine Čvrstnice prema jugozapadu.

Kratko vreme iza podne, 16. avgusta, na samom vrhu Klenka (988 m. nadmorske visine), desetina Beogradskog bataljona na obezbeđenju, otvorila je žestoku puškomitraljesku i puščanu vatru na ustašku satniju, koja je od Posušja uz brdo podišla vrhu Klenka sa ciljem da ga zaposedne kao uporište i obezbeđenje prodora ostalih ustaških snaga prema Duvnu. Brzim zaposedanjem vrha Klenka Druga četa Beogradskog bataljona sprečila je tu ustašku nameru. Nešto kasnije Druga četa Beogradskog bataljona ojačana je Vodom pratećih oruđa Beogradskog batljona, Topovskim vodom štaba Brigade i vodom od 25 boraca bataljona meštanskog odreda »Vojin Zirojević«. U 13,00 časova na Klenku se razvila žestoka borba. U tom vremenu dve ustaške satnije »Crne legije« maršovale su kolskim putem prema Duvnu sa ciljem da ga potpuno zauzmu i uspostave svoju vlast u tom rejonu. U kritičnom trenutku štab Beogradskog bataljona naredio je desnokrilnom vodu Druge čete da izvrši juriš na kolonu dve ustaške satnije na kolskom putu. Uz snažnu podršku ostalih snaga sa padine Klenka i uz oštru podršku mitraljeskog dejstva Kraljevačkog bataljona iz rejona Kolovrat, zapadno od komunikacije Posušje — Duvno i kanjona Studenog potoka, udar voda Druge čete zbunio je ustašku kolonu na kolskom putu, snažno je razbio i dve satnije »Crne legije« panično su pobegle kolskim putem prema Posušju, ostavljajući oko kolskog puta 66 mrtvih ustaša. Posle ovog sukoba ustaška satnija sa Klenka u neredu se povukla prema Posušju, a pre povlačenja kamionima je prevezla u Posušje 12 svojih mrtvnih i oko 40 ranjenih vojnika.

Borba na Klenku, 16. avgusta 1942. godine, trajala je svom žestinom i neprekidnim dejstvom svih oruđa sa obe strane, puna tri i po sata, upravo od 13,00 do 16,30. Na strani neprijatelja u ovoj borbi učestvovale su sledeče snage: dve satnije Prvog stajaćeg zdruga »Crne legije« u jačini 360 ustaša, jedna satnija oko 150 ustaša, a prema naređenju morala je učestvovati i satnija Treće bojne odbrambenog zdruga iz Posušja od oko 150 ustaša, koju je Beogradski bataljon, 2. avgusta, naterao u bekstvo iz Duvna. Ukupno brojno stanje neprijateljevih snaga u ovoj borbi na Klenku bilo je 510, odnosno 660 ustaša, ukoliko je u borbi učestvovala i satnija Treće bojne.
Na strani Beogradskog bataljona u ovoj borbi učestvovale su sledeče snage: Druga četa i Vod pratećih oruđa Beogradskog bataljona, Topovski vod štaba Brigade i Vod od 25 boraca bataljona meštanskog odreda »Vojin Zirojević«. Ukupno 95 boraca.

Ustaše su u ovoj borbi imali 78 poginulih i oko 40 ranjenih ustaša. Gubici Beogradskog bataljona su: tri poginula, od kojih zamenik komandanta bataljona meštanskog odreda, »Vojin Zirojević« i tri ranjena borca. Plen Beogradskog bataljona od ustaša u ovoj borbi bio je: 66 pušaka, jedan automat i 12 sanduka puščane municije.
Sutradan, 17. avgusta, Batljon je uz neznatan otpor ustaša ušao u Posušje, a već 18. avgusta od Imotskog je, uz podršku tanketa i artiljerije, kolona 26. puka italijanske okupacione vojske, nastupala prema Posušju. U tesnom sadejstvu, Beogradski i Kraljevački bataljon su u popodnevnim časovima naterali italijansku kolonu na povlačenje prema Imotskom i u svom nastupanju stigli do s. Donji Vinjani iznad samog Imotskog. Međutim, u to vreme ova dva Bataljona dobili su naređenje od Štaba Prve proleterske brigade za pokret pravcem: s. Vinjani — s. Vir — s. Zave-

lim, sa zadatkom da napadnu u bok kolonu italijanske vojske na pravcu s. Studenci — s. Aržano gde je Drugi crnogorski bataljon jakoj italijanskoj koloni davao žilav otpor i sprečavao joj prodor prema Duvnu. Međutim, pre stizanja Beogradskog i Kraljevačkog bataljona u rejon s. Vinica, kolona italijanske vojske se već bila povukla prema Imotskom. Pravcem: s. Vinica — s. Grabovica — s. Prisoje — s. Smričani — Livno, Beogradski bataljon je 25. avgusta stigao u s. Potočani, istočno od Livna.

U sumrak, 27. avgusta, u prizemlju zgrade u centru Livna, počela je sa radom prva partijska konferencija Prve proleterske brigade. Konferenciji su, pored članova Štaba Brigade i drugih brigadnih partijsko-političkih rukovodilaca, prisustvovali i partijsko-politički rukovodioci i članovi štabova bataljona i drugi delegati Prve proleterske brigade. Ukupno je na konferenciji bilo prisutno šezdesetak delegata iz cele Brigade.
Konferenciju je otvorio Mijalko Todorović Plavi, pomoćnik političkog komesara Brigade i rukovodilac partijske organizacije u Brigadi. Zatim je politički komesar Brigade Filip Fića Kljajić podneo referat o političkoj situaciji u svetu i Jugoslaviji, zamenik komandanta Brigade Danilo Lekić referat o borbenim dejstvima u Jugoslaviji, a komandant Brigade Koča Popović referat o stanju na ratištima u Evropi i svetu uopšte. Referate o političko-partijskom radu i stanju u bataljonima i četama izložili su partijski rukovodioci bataljona. Na kraju je Mijalko Todorović izložio stanje discipline i izvršavanje naređenja i zadataka u Brigadi. U vrlo živoj diskusiji vidno mesto zauzelo je i pitanje negovanja drugarstva među bataljonima, kao jednog od značajnih elemenata za uspeh borbenih dejstava Brigade kao celine. Na sastanku bataljonske partijske organizacije, kao i na četnim konferencijama boraca, partijski rukovodioci Bataljona i četa upoznali su, pored komunista, i sve borce sa radom brigadne partijske konferencije i istakli njen veliki značaj za dalji političko-partijski rad u bataljonima i četama, kao i uopšte njen veliki značaj za dalja borbena dejstva i razvitak Brigade, odnosno bataljona uopšte. U diskusiji se govorilo o pitanju otvaranja drugog fronta od strane saveznika i analizirao uzrok njihove sporosti u njegovom otvaranju.
Prva proleterska brigada je u borbi za Livno, 6. avgusta, zarobila 20 ustaša i 15 Nemaca i Nemica, među kojima i majora Jorgu, direktora firme Nahza Lajhtmetal A. G. Pregovorima sa odgovarajućom nemačkom komandom utvrđena je razmena ove grupe Nemaca i ustaša za grupu od 43 Jugoslovena, pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta, koji su ležali u nemačkim zatvorima. Razmena je ugovorena za 5. septembar 1942. godine u 10,00 časova na sedmom kilometru od Posušja prema Duvnu. Štab Prve proleterske brigade poverio je Beogradskom bataljonu da izvrši ovu razmenu, a štab Beogradskog bataljona odredio je, na čelu desetine za obezbeđenje grupe Nemaca i ustaša za razmenu, političkog komesara Druge čete Vojina Lukića. Nemci i ustaše za razmenu, uz obezbeđenje desetine Druge čete, preveženi su iz Livna, odnosno, iz Duvna, do mesta za razmenu sa dva autobusa. Sa nemačke strane, grupu Jugoslovena za razmenu dopratila je desetina nemačkih vojnika na čelu sa kapetanom 718. nemačke divizije. Po izvršenoj razmeni, grupa razmenjenih Jugoslovena i Jugoslovenki, preveženi su istim autobusima do Livna gde su ih građani i borci koji su se u Livnu zatekli, srdačno pozdravili i zaželeli im dobrodošlicu.
Prvih dana septembra ustaše su iz Kupresa svakodnevno vršili pritisak na Kragujevački i Prvi crnogorski bataljon Prve proleterske brigade, koji su sa prostorije, desetak kilometara južno od Kupresa, obezbeđivali pravac Kupres — Duvno, pa je Štab prve proleterske brigade, kao pojačanje Kragujevačkom i Prvom crnogorskom bataljonu uputio i Beogradski bataljon, u rejon s. Donji Malovan. Međutim, kako su ustaše iz Kupresa, sa dosta jakim snagama — motorizovanom pešadijom i tenkovima, uspeli da se komunikacijom probiju prema Duvnu, Štab Brigade je ove svoje bataljone povukao na planinu Cincar. Beogradski bataljon je potom upućen na planinu Jelovaču, odakle je trebao da izvrši pokret prema Duvnu zbog podrške Prvoj dalmatinskoj brigadi u napadu na ustaški garnizon u Duvnu. Međutim, štab Beogradskog bataljona kasno je dobio naređenje za učešće u akciji Prve dalmatinske brigade na Duvno, te je pokret Beogradskog bataljona prema Duvnu bio bez efekta, jer se Prva dalmatinska brigada pre njegovog stizanja u rejon Duvna već povlačila iz akcije. Beogradski bataljon se ponovo vratio na planinu Jelovaču gde se zadržao 24 časa. Na Jelovači izvestan broj boraca nije izdržao žeđ, koja ih je morila, pa su krišom od štaba Bataljona pili vodu iz ustajale barice, te je preko dvadeset boraca dosta teško obolelo. Bataljon je imao znatne teškoće oko njihovog prenošenja do bolnice i lekara u Livnu. Po dolasku u rejon Livna Bataljon se smestio u s. Zagoričani, istočno od Livna.
Prema statutu proleterskih brigada brojno stanje bataljona trebalo je da iznosi oko 300 boraca. Međutim, u čestim i teškim borbama i pokretima Prve proleterske brigade, posebno zadnja dva meseca, brojno stanje njenih bataljona osetno se smanjilo — na oko 150 boraca u bataljonu. Brojno stanje Beogradskog bataljona krajem avgusta bilo je 191 borac, među kojima i jedanaest drugarica. Od tog broja 38 boraca bilo je uglavnom na lečenju u bolnicama. Naoružanje Bataljona u to vreme bilo je 131 puška, 12 puškomitraljeza i dva teška mitraljeza sa zadovoljavajućom količinom municije.

Vrhovni štab je nastojao da poveća brojno stanje bataljona Prve proleterske brigade, čiji je nacionalni sastav do tog vremena uglavnom bio od Srba i Crnogoraca, te je Vrhovni štab težio da bataljone Prve proleterske brigade popuni sa teritorije Hrvatske. Iz odreda »Vojin Zirojević«, »Starac Vujadin« i »Josip Jurčević« Vrhovni štab je Prvoj proleterskoj brigadi, kao popunu, uputio oko 250 boraca koji su se bili dobrovoljno javili za Prvu proletersku brigadu. Beogradski bataljon je dobio 42 borca, među kojima i nekoliko drugarica. To su bili već prekaljeni, iskusni i provereni borci. Sa ovom popunom brojno stanje Beogradskog bataljona je polovinom septembra 1942. godine bilo 233 borca.
Odlaskom iz Bataljona nekih drugova rukovodilaca — Miloja Milojevića zamenika komandanta Bataljona zbog ranjavanja u akciji Prve dalmatinske brigade na Duvno u prvoj polovini septem-

bra i Zdravka Jovanovića komandira Treće čete koji je odlukom Vrhovnog štaba poslat za rukovodioca neke borbene jedinice u Sloveniji — u rukovodećem kadru Beogradskog bataljona izvršena su neka pomeranja i postavljenja. Za zamenika komandanta Bataljona umesto Miloja Milojevića postavljen je Siniša Nikolajević, dotadašnji komandir Druge čete; odlaskom intendanta Bataljona Ljubomira Živkovića za komandira Treće čete za intendanta Bataljona postavljen je Milorad Rade Mitrović, koji je krajem juna iz Kragujevačkog bataljona prekomandovan u Beogradski, a za referenta Bataljona postavljena je Ljubica Živković iz brigadnog sanitetskog odeljenja. Nešto kasnije, 1. oktobra, odlaskom pomoćnika političkog komesara Bataljona Ivana Vanjke Vondračeka iz Bataljona na političko-partijski rad u Hrvatsku, za pomoćnika političkog komesara Bataljona izabran je Dušan Sijan, dotadašnji pomoćnik političkog komesara Prve čete Beogradskog bataljona.

DEJSTVA BATALJONA U BOSANSKOJ KRAJINI

Stupivši na tie Bosanske Krajine, borci Beogradskog bataljona su osetili dah kojim diše narod Bosanske Krajine, dah različit od onoga koji su osetili u prvim susretima sa stanovništvom u okolini Šćita, Duvna, Posušja, Livna, gde su ustaška organizacija i katolički kler svojom propagandom stvorili nacionalnu netrpeljivost među stanovništvom raznih nacionalnosti i mržnju prema narodnooslobodilačkoj vojsci.

U krajevima Bosanske Krajine ispod planine Šatora, umesto propagande ustaše su palili seljacima sve što su imali — i kuće i pojate, čak do s. Tičeva, gde nijedna kuća nije ostala. Ustaška baklja je sve u pepeo pretvorila. U ovim krajevima ustaše su i sabljom vitlali i sve srpsko što su stigli isekli. Još od prvih dana ustaških pogroma narod je uzeo pušku u ruke i okrenuo ih na te zlikovce i palikuće, dok se nejač sklonila u šumu. Zato narod u Bosanskoj Krajini peva Komunističkoj partiji, koja je organizovala i vodila bespoštednu borbu protiv zlikovaca i palikuća čiji je cilj, uz obilatu pomoć i podršku okupatora, bio istrebljenje srpskoga življa u ovim krajevima. Borci Beogradskog bataljona su tu, na padinama planine Šatora, u selu Popović, na pragu Bosanske krajine doživeli slavlje i bratski zagrljaj. Radosni, divili su se proleterima i njihovom prevaljenom putu od Srbije do Šatora.

Na Tičevu, na platou od preko 1.100 m nadmorske visine, koje je do nogu spaljeno, omladina je iz s. Podić došla da se izgrli sa proleterima i da uskladi zajedničku političku i kulturno-zabavnu aktivnost. U s. Podić, 28. septembra sa pozornice na brzu ruku od starih i izanđalih bukovih dasaka sklepanu, politički komesar Beogradskog bataljona Ćedomir Minderović je okupljenom narodu objasnio cilj okupatora i domaćih izdajnika i njihove pogrome nad mirnim stanovništvom — starcima, ženama i decom, govorio je o cilju narodnooslobodilačke borbe naroda Jugoslavije, o slavnom putu Prve proleterske brigade. A onda su borci i omladina s. Podić nastavili program recitacijama, pesmama, da bi se sve završilo sa veseljem u kome su se borci i omladina s. Podić srdačno zbratimili.

Na Tičevu je Bataljon, uz obezbeđenje prema garnizonu italijanske okupacione vojske u Bosanskom Grahovu i četnicima u selima oko Grahova, razvio živu partijsko-političku aktivnost u Bataljonu i selima Podić, Raduni i drugima severno od Tičeva. Zbog veoma slabe i jednolične ishrane mnogi borci su doživeli ozbiljne teškoće — razboleli su se od skorbuta, što ih je pratilo više od petnaest dana.

Rano ujutro, 1. oktobra, po naređenju Štaba Brigade Bataljon je izvršio pokret pravcem s. Mrđe — s. Vidovo do Drvara, gde je od drvarske omladinske organizacije radosno dočekan. I kulturno-zabavna priredba nije izostala. U toku noći 1/2. oktobra Bataljon je iz Drvara došao železnicom do železničke stanice Bravsko, istočno od Bosanskog Petrovca, gde je u zoru stigao da bi se predveče, 2. oktobra, smestio u šumu Debela Strana, gde je sačekao naređenje Štaba Brigade za napad na neprijateljev garnizon u Ključu.

Prvi napad bataljona Prve proleterske brigade 4/5. oktobra, zbog zakašnjenja bataljona, nije uspeo. Međutim, ni drugi napad ovih bataljona 5/6. oktobra nije uspeo, najverovatnije zbog nedovoljne udarnosti bataljona u napadu. Na neprijateljev garnizon u Ključu, koji je branila 2. bojna 10. ustaške pukovnije, učestvovali su 7/8 oktobra: Kragujevački bataljon duž komunikacije s. Hadžići — Ključ, Drugi crnogorski od s. Rakovići prema Sklopu i Tomaševića Gradu i Beogradski bataljon od s. Deća i s. Jarice prema Ključu. Početak napada određen je u 23,00 časova, 7. oktobra. Na obezbeđenju akcije ovih bataljona Prve proleterske brigade bio je Prvi crnogorski bataljon Prve proleterske u s. Ramići prema neprijateljevom garnizonu u Sanskom Mostu, a prema neprijateljevim garnizonima u s. Sitnici i Mrkonjić Grad jedna krajiška partizanska jedinica u s. Želim na Ljubinskoj planini.

U toku ove noći snažan napad bataljona Prve proleterske brigade na neprijateljev garnizon u Ključu uspeo je, ali je i 2. bojna 10. ustaške pukovnije uspela da se, u zoru 8. oktobra, svakako uz osetne gubitke, izvuče iz obruča u Ključu i na spoju Kragujevačkog i Drugog crnogorskog bataljona, ispod kose Breščica, povuče prema Sanskom Mostu. U rejonu s. Ramići sukobila se sa Prvim crnogorskim bataljonom, koji joj je naneo izvesne gubitke.

Dan-dva pre napada bataljona Prve proleterske brigade na 2. bojnu 10. ustaške pukovnije u Ključu Brigada je dobila kao popunu 228 boraca dobrovoljaca iz Dalmacije, uglavnom omladinaca i omladinki iz šire okoline Šibenika. Od tog broja u Beogradski bataljon je došlo 45 boraca među kojima i nekoliko omladinki. Ovaj broj boraca, iako nisu imali oružja, pojačali su udarnu snagu Bataljona. U stopu su pratili prve borbene redove četa i vodova, grabili puške ranjenih i poginulih drugova i, rame uz rame sa borcima prvih borbenih redova, neustrašivo jurišali.

Nemačka komanda u Banjaluci se nije pomirila sa zaustavljanjem Ključa od strane partizanskih snaga, te je njena 714, odnosno delovi 714. nemačke divizije iz pravca Banjaluke, posle žestokih borbi sa bataljonima Prve proleterske brigade

i nekim krajiškim partizanskim jedinicama, uspela da pre mraka, 11. oktobra, ponovo vlada Ključem u kome se, uz svakodnevne napade i uznemiravanja manjih delova bataljona Prve proleterske brigade, zadržala do 16,00 časova, 14. oktobra, kada je Ključ potpuno evakuisala i povukla se, uz osetne gubitke, prema Sanskom Mostu.

U s. Vojići, sedam kilometara zapadno od Ključa, štab Brigade je, 16/17. oktobra održao sastanak sa štabovima bataljona na kome su razmotrena dejstva Brigade, odnosno bataljona od prvog brigadnog sastanka održanog juna meseca na Lučkim kolibama. Konstatovano je da je Brigada, odnosno da su bataljoni mnogo napredovali u svakom pogledu, prvenstveno na vojničkom i političkom planu. Naglašeno je da štabovi bataljona temeljitije i sa više inicijative pripremaju akcije i da ih bataljoni udarnije i sa sigurnijim uspehom izvode. Kao primer navedene su poznate borbene akcije Brigade, odnosno bataljona, od prvih dana jula i napada na železničku prugu Sarajevo — Konjic, pa sve do Ključa. Razmatrano je vojno-političko stanje unutar Brigade, odnosno bataljona, međusobni odnosi bataljona kao jedan od važnih elemenata za rast Brigade u nedeljivi kolektiv i za njeno uspešnije borbeno delovanje. Analiziran je rad brigadnih, odnosno, bataljonskih organa za snabdevanje (bataljonski Radni vodovi) i konstatovano da su organizaciono našli svoje mesto i pokazali se kao vrlo praktični i korisni. Radni vodovi su se dosta uhodali pa je naglašeno da ih treba što više pomoći da se u potpunosti osposobe za puno samostalno i efikasno delovanje. Na kraju su istaknute nepravilnosti nekih bataljona u davanju mesta i uloge bataljonskom sanitetskom osoblju Kritikovani su i neki bataljoni zbog grešaka u snabdevanju životnim namirnicama za ishranu boraca.

Po naređenju Štaba Brigade Beogradski i Kragujevački bataljon su u toku 21. oktobra pregazili Sanu sa zadatkom da likvidiraju četničku organizaciju na široj prostoriji sela Sokolovo, koja je činila zulume nad stanovništvom. Uspeh ovih bataljona u ovoj akciji je bio neznatan, jer su četnici ispred njih bežali. Batljoni su se, 22. oktobra vratili prema Bosanskom Petrovcu, da bi se 23. oktobra, u popodnevnim časovima, na železničkoj stanici Bravsko ukrcali u voz i u toku noći stigli u Drvar.

Jedan od važnih razloga zbog čega je Vrhovni štab orijentisao Prvu proletersku brigadu da ovlada Ključem i širom okolinom jeste ubiranje letine u dolini Sane, koja je toga leta veoma dobro rodila. Bilo je neophodno, kako za ishranu partizanskih jedinica tako i za ishranu stanovništva, da se celokupna letina, prvenstveno žito i kukuruz, otme od neprijatelja u Sanskom Mostu. Za taj posao je narodna vlast u Bosanskoj Krajini, od omladine koja još nije uzela pušku u ruke, formirala radne brigade, koje su u dolini reke Sane u toku noći ubirale kukuruz i ostalu letinu. Za obezbeđenje rada omladinske radne brigade prema ustaško-nemačkom garnizonu u Sanskom Mostu, po naređenju štaba Prve proleterske brigade. Beogradski bataljon je orijentisao jedan vod, koji je, pored obezbeđenja, zajedno sa omladinom radne brigade učestvovao u ubiranju letine.

Sve vreme boravka u široj okolini Ključa Beogradski bataljon je oskudevao u ishrani. Okolina je još prošle godine tako reći opustela — ustaše su sela sa srpskim življem do poslednje kuće spalili, a stanovništvo muslimanske veroispovesti se iz straha od četničkog terora u obližnje gradove odselilo. To je bio uzrok što su bataljonski organi za snabdevanje vrlo teško nalazili životne namirnice za ishranu. I borci su ovih dana, tako reći živeli uglavnom od voća. Naime, u široj okolini Ključa voće je, prvenstveno šljive, veoma dobro tog leta rodilo, te su borci individualnim kuvanjem šljiva u porcijama, pokušavali da utole glad. Nedovoljna ishrana je svakako uticala na naglo slabljenje fizičke kondicije boraca. Veoma težak problem u Bataljonu bila je i oskudica u odeći, a posebno u obući. Česti pokreti i borbe nemilice su trošili obuću. Posebno akcija protiv četnika na široj prostoriji s. Sokolova i veoma loše vreme tih dana, mnogim borcima je ionako izanđalu obuću potpuno izglodalo, tako da je dobar broj boraca skoro ili potpuno bosih, po mrzlom vremenu i snegu prepešačilo put od dvadesetak kilometara do Bravskog, istočno od Bosanskog Petrovca. Dolaskom u Drvar stanje najslabije odevenih i obuvenih boraca malo je poboljšano.

Vrhovni štab je i ranije nameravao da se pokuša sa likvidacijom garnizona italijanske okupacione vojske u Bosanskom Grahovu i četničke organizacije u široj okolini u cilju proširenja slobodne teritorije oko Drvara, te je po izvršenju zadatka u širem rejonu Ključa, Prvu i Drugu proletersku brigadu orijentisao prema Bosanskom Grahovu. Po naređenju Štaba Prve proleterske brigade, Beogradski bataljon je iz Drvara izvršio pokret 25. oktobra pravcem Drvar — s. Resanovci — s. Peći da bi 26/27. oktobra učestvovao u napadu na neprijateljev garnizon u Bosanskom Grahovu.

Prema nekim podacima, u Bosanskom Grahovu se nalzila jedinica od oko 700 italijanskih vojnika, ojačana sa pet topova, tri minobacača i velikim brojem teških mitraljeza i puškomitraljeza. Italijanska vojska je veoma jako i znalački utvrdila grad za odbranu — bio je opasan gustom mrežom bodljikave žice i nizom betonskih bunkera sa puškarnicama, odnosno, toparnicama. Podršku italijanskom garnizonu činili su nekoliko stotina četnika iz okolnih sela, te odbrana u gradu nije mogla biti iznenađena, što je veliki minus za napadača, odnosno, za uspeh njegove akcije.

U napadu na italijanski garnizon u Bosanskom Grahovu, po zamisli Vrhovnog štaba, učestvovala je Druga proleterska brigada sa istočne strane, a sa zapadne Beogradski i Kraljevački bataljon Prve proleterske. Pravac napada Beogradskog bataljona vodio je preko s. Pečenci u kome je prethodno morao likvidirati četnike, koji su se tu kao predstraža, kao spoljna odbrana garnizona u Grahovu, ulogorili. Četnici iz Pečenaca su pred Bataljonom, uz neznatan otpor pobegli Italijanima u Grahovo. Batljon je zaplenio zastavu njihove jedinice, arhivu i nešto ratnog materijala — nekoliko pušaka i puščane municije. Po bekstvu četnika iz s. Pečenci, Bataljon je u borbenom poretku zaposeo potpuno golu kosu na nepunih stotinak metara zapadno iznad samog grada, odakle

je celu noć vodio žestoku borbu sa odbranom u gradu. Desno od Beogradskog bataljona, prema kolskom putu Knin — Bosansko Grahovo, vodio je takođe žestoku borbu Kraljevački bataljon.

Veoma težak zadatak u toku ove prve noći napada Beogradski bataljon je imao u pokušaju likvidacije italijanske posade u utvrđenju na brdu Gradina (933 m nadmorske visine), koja je predstavljal ključnu spoljnu odbranu i jaku podršku odbrane garnizonu u gradu, pa je zbog toga vrh Gradine bio tako jako utvrđen i uređen za odbranu, te ga je običnim snagama pešadijskog naoružanja, nemoguće bilo osvojiti. Na samom vrhu Gradine bio je izgrađen za jaku posadu veliki i debeli betonski bunker sa puškarnicama, opasan gustom mrežom bodljikave žice na desetak metara oko bunkera. Na tridesetak metara oko bunkera posečena je šuma, te je taj prostor puščanom i mitraljeskom vatrom iz bunkera veoma uspešno tučen, da je svako podilaženje bunkeru bilo potpuno nepristupačno, upravo smrtonosno. Betonski krov bunkera bio je nagnut koso prema spoljnoj odbrani, pa su se bombe, bačene na bunker, vraćale natrag prema napadaču.

Za likvidaciju italijanske posade u bunkeru na Gradini određena je desetina bombaša iz Beogradskog bataljona, snabdevena većim brojem ofanzivnih bombi, koju je pratio i davao joj neposrednu podršku vod Prve čete Beogradskog bataljona. Međutim, i pored upornog i hrabrog napada desetine bombaša iz voda za njenu podršku iz neposredne blizine, italijanska posada u utvrđenju na Gradini u toku ove noći nije bila likvidirana. Naprotiv, i desetina bombaša i vod koji joj je davao podršku, pretrpeli su ozbiljne gubitke — imali su 11 ranjenih i dva poginula borca, te se moralo odustati od daljeg pokušaja likvidacije italijanske posade u utvrđenju na Gradini.

I pored snažnih i upornih napada iz neposredne blizine Beogradskog i Kraljevačkog bataljona, kao i sa istočne strane bataljona Druge proleterske brigade, u toku noći 26/27. oktobra nije se uspelo ni prva utvrđenja oko grada razbiti i probiti u grad, te su bataljoni u zoru bili povučeni nekoliko kilometara dalje od grada. Ni u toku druge noći, 27/28. oktobra, i pored podrške dve haubice i četiri topa 75 mm iz neposrednog gađanja, napad Druge proleterske brigade i bataljona Prve proleterske brigade nije uspeo, te je Vrhovni štab odustao od dalje akcije na likvidaciji italijanskog garnizona u Bosanskom Grahovu i obe brigade orijentisao na druge zadatke.

Osnovni uzrok neuspeha Prve i Druge proleterske brigade u likvidaciji italijanskog garnizona u Bosanskom Grahovu bio je — solidno sa jakim utvrđenjima uređena odbrana grada, koja se sa klasičnim pešadijskim naoružanjem, kojim su Prva i Druga proleterska brigada raspolagale, uz iskusnu i upornu odbranu italijanskih snaga u gradu, nije mogla razbiti i osvojiti grad. Međutim, ovaj neuspeh Prve i Druge proleterske brigade ohrabrio je četnike »Dinarske divizije« u širem rejonu Knina, te su, uz podršku italijanskih okupacionih snaga iz Knina, pokušali da prodru prema Drvaru i slobodnoj teritoriji. U cilju suzbijanja ovih namera četnika »Dinarske divizije« i italijanske okupacione vojske, Vrhovni štab NOV i POJ je orijentisao Prvu proletersku brigadu prema s. Strmica, severno od Knina, gde su se bili skoncentrisali četnici »Dinarske divizije« uz podršku oko 250 italijanskih vojnika sa nekoliko tanketa. Beogradski bataljon pravcem: Jelino Polje, Kraljevački desno od njega do rečice Mračaj i Drugi crnogorski bataljon zapadno od ove rečice, dobili su zadatak da, uz obezbeđenje Kragujevačkog bataljona iz rejona Suho Polje prema Kninu i Prvog crnogorskog bataljona u napadu na grupaciju četnika u rejon s. Plavno, zapadno od Strumice, napadnu i likvidiraju četnike i Italijane u rejon s. Strmica. Ova akcija je samo delimično uspela, jer je četnike i Italijane samo naterala da odustanu od agresivnih namera prema Drvaru i slobodnoj teritoriji.

Vrhovni štab NOV i POJ je povukao bataljone Prve proleterske brigade prema Tičevu. Beogradski bataljon je pravcem: s. Zebe — s. Maleševci stigao na Tičevo, odakle je po naređenju štaba Prve proleterske brigade u popodnevnim časovima 3. novembra izvršio pokret prema Drvaru, da bi u zoru 5. novembra železnicom stigao i razmestio se na prostoru istočnog od Bosanskog Petrovca.

Političko partijski rad u Bataljonu, usled skoro svakodnevnih pokreta i borbi, svodio se uglavnom na pripreme boraca i jedinica za predstojeće akcije. U ovom vremenu znatan broj boraca u Bataljonu, kao i u celoj Brigadi, bio je još uvek van partijske organizacije Komunističke partije, iako su većina njih već trinaest meseci borci narodnooslobodilačkog rata. Osnovni uzrok tome je izvesna krutost u shvatanju partijske organizacije, a posebno rukovodećeg kadra u Bataljonu, odnosno u četama. Dovoljna je bila ponekad neznatna i naivna slabost nekog borca pa da taj i dalje ostane van partijske organizacije. Drugim rečima tražila se, tako reći, čistina naravi i ponašanja. Smatramo da su ti borci, posebno oni koji su još 1941. godine uzeli pušku u ruke i dobrovoljno napustili Srbiju, odnosno svoj zavičaj i učestvovali u svim borbama i drugim akcijama koje je Bataljon ovih trinaest meseci vodio, sigurno pošli putem revolucije i dokazli da su nerazlučivo odani narodnooslobodilačkoj borbi i Komunističkoj partiji, te da su celim bićem zreli i zaslužili da ih partijska organizacija primi u svoje redove. I ne samo oni. Ova se konstatacija može odnositi čak i na one dobrovoljce, koji su već tri-četiri meseca u borbenim redovima Bataljona, odnosno borbenim redovima narodnooslobodilačke vojske.

Partijska organizacija Komunističke partije u Bataljonu u ovom vremenu brojila je 79 članova Komunističke partije. I pored izvesnih slabosti i propusta u radu, uz maksimalnu podršku organizacije SKOJ-a, u ovom vremenu je uglavnom uspešno vršila svoju rukovodeću ulogu u razvijanju i porastu političke svesti boraca, kao i u upoznavanju novopridošlih boraca sa rukovodećom ulogom Komunističke partije u vođenju oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije. Imala je i pozitivan uticaj na rešavanju kadrovske politike, kao i na rešavanju svih drugih problema u Bataljonu. Zadnjih dana u ovom periodu brojno stanje Bataljona je 270 boraca od kojih i izvestan broj drugarica. Jezgro Bataljona činili su, još uvek, borci sa dužim ratnim stažom. Međutim, brojno su već preovladavali borci koji su tokom popuna

posle formiranja Brigade, došli u Beogradski bataljon: iz istočne Bosne, Livna, Duvna, te iz Dalmacije. Među tim novopridošlim borcima bilo je i nepismenih ili polupismenih, te su partijska organizacija i organizacija SKOJ — a još od stupanja tih boraca u Beogradski bataljon, ulagale maksimum truda na njihovo opismenjavanje. Taj je zadatak do zadnjih dana u ovom periodu u potpunosti okončan, i u Bataljonu danas nema nepismenog borca. Pored toga, intenzivnim političkim radom i radom na vojnom usavršavanju boraca i starešina u Bataljonu, a prvenstveno čestim akcijama i borbenim okršajima, novopridošli borci su se vrlo brzo srodili sa kolektivom Bataljona. Duh Prve proleterske brigade je za kratko vreme sveukupno ovladao novopridošlim borcima, te su visoki borbeni moral i prisni drugarski odnosi u Bataljonu, uvek bili na zavidnom stepenu, što je imalo velikog uticaja na borbeni moral kolektiva, odnosno Bataljona uopšte.

Politički rad među stanovništvom u ovom vremenu, upravo u vreme dejstava Bataljona u Bosanskoj Krajini, svodio se uglavnom na lične kontakte i razgovore boraca sa stanovnicima u pojedinim rejonima, upravo zato, pored gorenavedenog, što su svuda u Bosanskoj Krajini postojali vrlo aktivni i politički svesni narodnooslobodilački odbori, kojima nije bilo nužno, kao ni narodu Bosanske Krajine, objašnjavati cilj narodnooslobodilačke borbe, jer je narod u Bosanskoj Krajini svesno živeo i delovao duhom narodnooslobodilačke borbe. Izuzetak su donekle bila ona sela iz kojih je stanovništvo delimično, uglavnom muslimanske veroispovesti, bilo od četničkog terora odbeglo u gradove.

Po dolasku u rejon Bosanskog Petrovca, upravo prvih dana novembra, u Beogradskom bataljonu izvršene su znatne kadrovske promene. Odlaskom na nove dužnosti komandanta Bataljona Miladina Ivanovića i političkog komesara Čedomira Minderovića, izvršena su nova postavljenja u štabu Bataljona: za komandanta postavljen je Siniša Nikolajević dotadanji zamenik komandanta, za političkog komesara Vojislav Vojkan Lukić dotadadanji politički komesar 2. čete, a za zamenika komandanta Ljubomir Živković dotadanji komandir 3. čete. Ostali su na ranijim dužnostima u štabu Bataljona: Dušan Šijan pomoćnik političkog komesara Bataljona, intendant Bataljona Milorad Rade Mitrović i referent saniteta Bataljona Ljubica Živković. Ove kadrovske promene u štabu Bataljona izazvale su izvesna kadrovska pomeranja i u četama i vodovima.

MEMORIJALNA GRAĐA

PRAVAC — BRIGADA

U vrijeme formiranja Prve proleterske brigade Beogradski bataljon nije bio na zbornom mjestu u Rudom. Tih dana, sa još dva partizanska bataljona, napadao je neprijateljev garnizon u Sjenici. Tek 6. januara 1942. godine bataljon je pošao iz Nove Varoši u sastav svoje brigade.

A sad?

Tempo, tempo!
Radosno. Razdragano. Sa pjesmom.
Danas je divan dan. Djeluje kao što posle tmurnih dana toplo sunce djeluje na ljude, na prirodu. I ona buja, cvjeta, pjeva.

Rano ujutro, 6. januara 1942. godine, naš bataljon je iza sebe ostavio Novu Varoš i krenuo na dug put. Tamo negdje pred nama je naša Brigada — negdje u istočnoj Bosni: oko Rogatice, na Romaniji, oko Han-Pijeska. U našoj viziji ona je kao džin snažna. I kao vuk mrka. I kao proljeće mila. I kao čelik tvrda. I kao ris ljuta. I kao svadba vesela. Naša kolona žuri. Htjeli bismo da put do Brigade nekako preskočimo. I da se odjednom u Brigadi nađemo. I trčkaramo, skakućemo. A čini nam se da sporo koračamo.
Daleko ispred nas topovi brundaju, potmulo. Italijani od Prijepolja tuku prema položajima naših drugova Sandžaklija.

Delegat Vrhovnog štaba rekao nam je da sukobe izbjegavamo. »Materijal koji nosite morate sačuvati.« A u tome je rancu od debelog i nepromočivog materijala pet miliona dinara u srebrnim pedeseticama i nešto malo u papiru, kao i nešto dokumentacije za Vrhovni štab.
Sačuvaćemo to. Nijesmo mi više početnici — mi smo Brigada, ej! Mi smo vojska. Rat nas je naučio. I teškoće. Surovi uslovi života izmijenili su nas, očeličili: marševi, borbe, nevrijeme, nespavanja, gladovanja. Upoznali smo neprijatelje — Njemce, četnike, nedićevskoljotićevsku krpljavinu. I navikli smo na krv. I na smrt... Eh, sve je to grubo. I teško. I zlokobno. Rat je banditizam — banditizam najteže kategorije. Zapali su ga manijaci, bezumnici, histerici. Ako nešeć da te zgaze, moraš ih mrzjeti. I tući — do nogu. U odbrani slobode i časti to je časno, ljudski, plemenito. I... udri! Tuci! A mi smo već okusili vatreno krštenje — odavno. Već pola godine učimo školu rata. I očeličili smo se. I sad smo vojska — prava. Sačuvaćemo ono što nosimo. Sigurno, sigurno.
Dva mala brdska konjića, koje nam je dao delegat Vrhovnog štaba, ne koristimo za nošenje materijala za Vrhovni štab — smatramo da na konjima u danom momentu materijal nije siguran. Konje koristimo za slučaj zamora, iznemoglosti, bolesti pojedinih boraca.

Na čitavom putu do Prače ranac sa materijalom nose na leđima političko-partijski rukovodioci, uglavnom: Ivan Vondraček Vanjka, Dragan Marković, Dobrivoje Pešić i Dušan Šijan. Bez obzira na povjerenje koje postoji, komandire četa ne opterećujemo nošenjem materijala, da bi u slučaju sukoba sa neprijateljem bili slobodni u rukovođenju i komandovanju četama.
Napustili smo kolski put. I rijeku Bistricu. A onda uz vrletne obronke planine Zlatar pentranje — naporno. I sve teže, teže — zamorno. Ispod nogu se brašnjavi snijeg, na svakom koraku obrušava. I mi načas u sniježnu prašinu zaronimo. A mećava tutnji — u naviljcima. Uzastopno našu kolonu pristiže. I neprekidno je šiba — oštro, studeno. Po nama kao zla maćeha mlati. Kao histerična raspuštenica bijesni, a čas je to bjesnilo na trenutak prođe. Pa opet — nadima se, nadima. Snaga joj kao proljetnja bujica nadođe. Onda se koprca, koprca, bunca, brekće. I kao mahnita ujednom kidiše. E onda, drž se brale! Trza, čupa, čupa, kida dok i poslednju krpu na čovjeku pocijepa. Na kraju ujednom klone — nemoćno ... Čudna je to narav — prokleta. Napast je to. Kad nešto naumi, makar se čitav svijet tumbe izokrenuo, kidiše da svoj prohtjev zadovolji ... I mećava vrišti, šiba, briše. Kristalnim pahuljicama oči zasipa. Našu krivudavu prtinu sniježnim brašnom zastire. U sniježne nanose za čas nas tresne. A mi, kao u inat, opet na stazu. »Jakako, brale!« I naša kolona se, kao munja između mrkih oblaka, probija — kroz mećavu, kroz vejavicu, kroz sniježne zanose — juri prkosno. Mećava se izbjesnjela i najzad prestala. I evo nas na zenitu današnje staze — na koti planine Zlatar, 1269 metara nadmorske visine.
— Oh, jedva! Da je još sto koraka bilo, ode duša. A topovi ispred nas brundaju — sve bliže. Oko sela Drenove urlaju — sve jače. I prema rijeci Limu. Sandžaklije neće da su pokorno roblje —

tuku se za svoju slobodu, za svoju domovinu. Vatra čitav dan plamti. I svaki dan.

— Aškosum bre, Sandžaklije![1]

Dolje, ispod nas, Lim kao zmija krivuda. I juri. I huči.

»U rejonu sela Izbičani nalazi se mali drveni čamac. Ako ga ne nađete, snađite se kako znate — gazite, plivajte. Drugog izlaza nemate.«

Tako nam u Novoj Varoši reče delegat Vrhovnog štaba.

— Četnici su ga uništili da ne bismo mi, partizani, na drugu stranu prelazili.

— Zdravo Vlasonjiću. Otkuda ti ovdje?

— Sa četom sam tu, u Drenovi, na položaju. Italijani su ispred nas. Sad su baš u Paležu, na stazi kuda vi treba da prođete. Možda će tu i zanoćiti. Kod Vlasonjića smo ostavili vodnika Prve čete Ljubivoja Mihailovića. Razbolio se sa visokom temperaturom, pa ne može dalje. Kad ozdravi doći će u sastav bataljona.

Noć je kao lednica. I slabo je vidna. Uzana stazica. Oprezno se spušta prema Limu. I krivuda. Naša kolona stazicom se kao strijela stuštila. I kao bujica niz strminu juri. Tišina je kao u groblju. Na čelu kolone tri su se mitraljeza kao strašljenovi narogušili.

U bivšem zaseoku Paležu, u ognjištima na goloj ledini, vatra još tinja. A Italijana nema. Pomišljamo da su tu, negdje u zasjedi, da nas iznenade. I rastrčali smo se — oprezno.

— Nema ih, povukli su se.

A mi se bjesnio narogušili — sa tremom svakako, ali narogušili se. Sa Italijanima nijesmo do sada imali sukoba, pa im ćud ne znamo. I sa strahom smo koračali. A ima li nekoga ko pred sudarom ne strepi? Ne vjerujem. Sve tvrdnje suprotno tome, u najmanju ruku laž su.

Kolona se kroz pomrčinu probija. I kao munja se uzanom prtinom lomi — sve brže, brže. I spokojnije. A rijeka, tu ispod nas, galami — sve jače. Buči kao da prijeti.

— Drugovi, Lim moramo gaziti!

I do poslednjeg parčeta tekstila svlačimo sa sebe — do gola kao od majke kad smo otpali. Krupne pahuljice snijega po našoj golotinji pljušte. I po licu, po nosu, po očima — svuda. Tanki mlazevi ledene vode niz mršava lica klize. Prohladni vjetrić oskudna tijela zapljuskuje. A bose noge do koljena su u mrzli snijeg utonule. Od mraza, koji se kao katran za stopala lijepi, s noge na nogu skakućemo. Studen do kostiju prožima. I mi se čitavim bićem tresemo — utroba se trza, srce drhti, duša cvokoće I zubi kao u davljenika šklj očaju.

A nemirni se Lim ispred nas kao lavina valja. I juri nezadrživo. Kao pas na lancu trza se. I napreže se — svom snagom se upinje. I lomi se — galami, huči. Kao zvijer koju na parčad sjeku prkosi, reži, prijeti. U toj igri njegovih bučnih talasa, odjednom zagazismo — nekako odlučno, smjelo. U jednoj ruci, visoko iznad glave, držimo oružje. U drugoj, u klupče umotanu odjeću nosimo. I gazimo — sve dublje, dublje. Ledena voda po golim nogama šiba. Kao sablja do kostiju siječe — kao studena zmija oko koljena se plete. A onda oko bokova. I sve više, više — do grudi, do guše. Srce u grudima drhće, duša se ledi.

Ujednom je Josip Vicić počeo da zapomaže. Voda mu je ramena poplavila. Dubina vode sve ga više vuče. Zgrabio sam ga za kosu i izvukao. I Dragiša Damjanović je zavapio. I mali Bulja. Na dubinu su nagazili pa ih je voda zanijela. Od straha su orijentaciju izgubili i niz rijeku okrenuli. Borci su zagalamili. I za njima pojurili. I...

— Uhvatili smo ih. Hteli su da dezertiraju majčini sinovi!

I u ovako teškim okolnostima neke borce vedrina duha ne napušta — uvjek sa humorom teškoće gaze. Ima to velikog odraza i na duhom slabije. 1 na čitav kolektiv. Šala u teškoćama kao melem na ranu djeluje — dušu grije. I teškoće blaži.

Ljubomir Ilić Ljupče, Leposava Marković, Nikola Milekić i Mileva Jovičić Belka rastom su niski, nečemurni. I ne bi mogli rijeku pregaziti — udavili bi se, pa smo ih naizmenično na konjima preko rijeke prenosili. A voda i sedla na konjima zapljuskuje. Jahačima noge u vodu tonu. Konjići od straha drhte. I na nozdrve frkću. Kao da plivaju, glavu su iznad vode ispružili. Kad je konjić dublje u vodu zagazio — iz njegovih nozdrva kao iz slavine slapovi vode kuljaju. Studeni talasi Belku po kukovima šibaju. Mitar Radosavljević je pridržava da ne padne. I hrabri je.

— Čut' bre!

Konji već po četvrti put gaze rijeku. Zamorili su se i promrzli. Od hladnoće im se udovi kao u groznici tresu. Kao i svakog živog stvora kad zapadne u teškoće, i naše konje, kad u dubinu zagaze, uhvati strah. I orijentaciju izgube.

— Kud si zaćorio, mecagon dios?[2]

— Što ga bre kinjiš Ljubo? Misliš da te razumeo?

— Baš kao da si ga ti othranio, Čekiću.

Evo nas na kraju rijeke. Iz vode rastemo — polako. I sve više, više. Voda se spušta — sve niže, sve niže. Koljena iz vode izviruju. I evo nas opet na snijegu. Po tabanima peče, kao djeca s noge na noge poskakujemo. Mlazevi vode niz leđa cure. A mi se tako mokri i zaleđeni oblačimo — užurbano.

Radoju Prvuloviću i Vlaiši Lukiću odijela su u vodu pala i čim smo ih izvukli namah su se smrzla — nogavice i rukavi kao plehani oluci su ukočeni. Mita Boldinović i Milivoje Tanasijević svukli su sa sebe jedini veš da ih Radoje i Vlaiša ispod svojih mrzlih pantalona i kaputa obuku. Mita i Milivoje su obukli pantalone i kapute na golo tijelo. A Mita, i kad nešto dobrovoljno uradi gunđa.

— E brate, baš mi se ne da nešto novo i dobro na sebi da imam. Juče sam ovaj veš dobio i prvi put ga obukao, i eto, kao da sam se na crkvu kamenjem bacao, takve sam sreće.

Od hladnoće koju smo u rijeci nakupili svi se kao u groznici tresemo — mišići podrhtavaju, vilice klepeću, kao pijani se klatimo. Političkom komesaru bataljona Čedi Minderoviću pred očima titra. I Viciću, i Žići, i Muji. Od drhtavice i vrto-

[1] Aškosum — arapsko-turska riječ, a znači: bravo, živio.

[2] Mecagon dios — španska uzrečica — bukvalno: poserem ti boga

glavice desetak je boraca palo ošamućeno. Snijegom smo ih po golom tijelu istrljali, pa su se malo oporavili.

Danas nam je dan bio nezgodan — tvrd, težak, mučan; vjetar, snijeg, mraz. I Lim. Sve se to ispreplitalo i pred nas ispriječilo. A nemoćno — nemoćno kad ljudi tako riješe. Pred ljudskom voljom teškoće padaju. I mi smo to pletivo — mećavu, snijeg, mraz, Lim — istrzali. I pregazili. A sve su to svjedočanstva da život ponekad čudnovatije od najmaštovitijeg romanopisca priču piše.

U jedan sat ujutro, 7. januara 1942. godine, iza nas je ostao Lim.

A sad — do Brigade.

Tempo, tempo!

»Ovde Prva proleterska.«

Na Romaniji, oko Sarajeva, kod Rogatice, oko Han-Pijeska. U borbenom stroju — protiv Njemaca, protiv Italijana, protiv ustaša. I protiv svih koji su našim narodima slobodu satrli.

Prva proleterska — to je ofanziva. Slavoluk našeg susreta mitraljeskim rafalima je okićen. I mi se u Brigadu postrojismo — sa rafalima. Radosno.

Miladin Ivanović

CRVENA BRIGADA

Decembar 1941. Snežni bregovi uzdižu se nad gradićem sa minaretom. Kroz tesnu kasabu prolaze umorna i iznurena lica neobične vojske. Odeća seljačka, poluvojnička, varoška; puške različitog kalibra i porekla: kratke talijanske, »partizanske« sa izduženim cevima, jugoslovenske i nemačke. Od doba i uzrasta pa do odeće i naoružanja, sve je različito. Zajednička nam je oznaka samo amblem na kapi — crvena petokraka zvezda.

Koračam i razmišljam: danas na neki način počinje naš novi, zajednički život. Svrstaćemo se u bataljone i pod zastavom Prve, u ovoj zemlji Prve proleterske brigade — počećemo put velikog cilja. Svečanost trenutka nije ukrašena nikakvom pompom, ali je svečanost naših osećanja ispisana u svakoj crti umora i patnje na licima. Uzbuđen sam. Sva predanja i svi snovi kao da se najednom združuju u meni, i ne daju mira. Godinama sam sanjao o crvenim bataljonima, a danas već gledam vojsku revolucije. Godinama sam želeo da koračam u njima, a evo, došao je trenutak da postanem član velikog kolektiva. Snovi su postali stvarnost, a moje želje velika životna istina. Ako čovekov život počinje onoga časa kada počinju da se ostvaruju njegovi ljudski snovi, onda je za mene to ovaj čas, istinski početak moga pravog i punog života.

Uspinjem se uz krive stepenice prizemlja i stajem na doksat, pod niskim krovom od šindre. Korak pa već soba puna tišine i jedva čujnog grada. Za stolom Stambolić. Kroz dva debela sočiva posmatra me za trenutak, a onda pita oštro. Govorim uzbuđen da želim da budem vojnik Prve proleterske brigade i tražim da budem primljen u nju. Široki osmeh, trenutak tišine, a onda se upoznasmo.

— Komunista si? — reče.

— Da — rekoh zbunjen. — Član Partije nisam, ali komunista sam i želim da to budem.

Gleda me, pažljivo, odmerava i raspituje. Govorim mirno i jedva čujem slogove svojih reči. Da, ja sam radnik i moji roditelji su radnici. Revolucija? Ona za mene nije romantični doživljaj, već preka i najdublja potreba življenja. Bez nje bi život bio prazan, a budućnost, o kojoj ne mogu da ne razmišljam, lišena svakog sadržaja... Slušam Stambolićeve reči i opet razmišljam. Znam da će biti teško, ali zar može biti teže od onoga što je već prošlo? Iza nas su godine praznina, jadnog života, gladi i poniženja. Pred nama je sve. Smrt će imati smisla ako do nje dođe, a život potpunog opravdanja ako ostanem živ.

— Da, druže Stamboliću, spreman sam na sve — rekoh. — Upute me u jedinicu.

Dugo me posmatra prijateljski. Sve oko mene u času postaje drukčije, lepše. Daleka snežna staza koja se nazire kroz stakla, iako sumorna i pusta pod teškim nebom decembra, pričinjava mi se kao velelepan put koji će me odvesti nekud gde će zauvek prestati nevesele godine. Prestaće sve i, tamo negde na vrhu naših nadanja, ako ikad stignemo do njih, obasjaće nas svetlosti svih naših snova sanjanih u tišinama.

Izlazim napolje i doksat mi je tesan za grudi. Najednom mi se čini da sam viši od krova šindre i da su planine postale niske. Hoće mi se da kliknem i da to svi čuju: »Čujte, ja sam vojnik Prve proleterske brigade!«

Mislim da smo tako i počeli rasti, odjednom, istoga časa, kao u priči o Oktobru ili u romanu pod perom Gorkog i Makarenka.

Moj bataljon je Šesti beogradski. Pođeš li od početka kolone — od Čukarice, završićeš na kraju njenom — sa Karaburmom. Zato ga i zovu »šesti beogradski«. To nas ispunjava gordnošću, jer prestonica naše zemlje tako je živo prisutna u stroju revolucije. Mi smo njen deo, njena zastava, snažni njen glas u poklicima što se razležu klancima i tiho svijaju pod potkrovljima u trenucima predaha i odmora. Srečni smo zbog toga i lepo nam je kad mislimo na to.

Noć je. Mala školska učionica. Smradan zadah obojaka i umornih tela, pretrpanih u teskobi. Slaba svetlost preliva usnula lica, dok nekoliko očiju budno snatri u tavanicu. S moje desne strane leži Unčanin, s leve Mitke. Slučaj je hteo da se sretnu i združe snove tamo gde su ih jedino i mogli združiti. U velikom buntu revolucije našli su novu svrhu življenja i predali joj se. Dok leže i blude u trome senke svetlosti koje se vuku po zidu, razgovaraju tiho i saopštavaju jedan drugom one isečke uspomena koje ih još jakim nitima vezuju za prošlost.

— Iz Beograda si? — pita Mitke.

— Rođen sam u Janju, okolina Jajca, a u Beogradu sam rastao — odgovara Unčanin.

— Bio si radnik?

— Ne, skitnica. Frentovao sam po drumovima i skitao kojekud. Slabo sam mario za posao. Htelo mi se da malo proživim i razbijem dosadu. A ti?

— Ja sam ti teglio sanduke na obali i dobro se znojio pod njima. Život nije bio nimalo veseo. Subotom bih primio pare, a onda zaseo negde u

kafanu. Terao bih tako preko nedelje, sve dok sirena ne dune i opet počne rad. Nije bilo lako.

— Pio si?

— Da, voleo sam malko da trgnem.

— Pevačice ti nisu bile strane?

— Ta kako strane! Naštipao sam ih se, tako da nisam ostao željan.

— Bogme, sad ćeš morati da skrešeš malo te prohteve — savetuje ga Unčanin.

— To znam — slaže se on. — Komesar nam je već održao pridiku o tome.

— I još će nam je držati — ozbiljno izvodi zaključak Unčanin. — Valja povesti računa. Drugar si mi i žao bi mi bilo da zaglaviš.

Dok ih slušam nije mi teško da u mašti oživim taj svet njihovih uspomena. Vidim mirni tok Save, pretrpana pristaništa i duboke jazbine šlepova iz kojih »obalci« iznose tovare i bacaju ih na široka rabadžijska kola. Gotovo čujem eho one paklene larme garavih i oznojenih momaka što se s večeri u kolonama spuštaju niz trule stepenice podruma i tonu pod žmiravu svetlost obalskih izbi. U otužnom isparenju alkohola i znoja sede do duboko u noć i zure u otpatke jela, sve dok se bludnja očiju ne ugasi nad čašom i umorna glava ne klone na otežale šake. A onda, na zvuk obalske sirene, ustaju tromi i kao tužna povorka kreću ispod sivog jutra u razjapljene čeljusti brodskih utroba. I kao da s vremnom svaki u pogledu ponese onu olovnu težinu umora i dosade, oči im za sav život ostaju mutne i slabo pokretne. Tu i nastaje ona vidna razlika između njih i svih onih koji se s njima bilo kad sretnu. Dok slušam Unčanina, gledam mu u oči i zapažam tu razliku. U njegovim zenicama otkriva se sve ono šarenilo puteva i izukrštanih staza kojima je prošao frentujući i o kojima je za ceo život poneo nezaboravne utiske. Njegov pogled je živ, nemiran, na trenutke razliven i zanesen kao da se, s časa na čas, ponovo otkida od zbijenih prostora i bludi širinama nedokučivih pejzaža. Na tim otvorenim prostranstvima, gde mati priroda uvek brižno čuva po neku tajnu za radoznalo oko skitača, on je napajao misao i dušu i postao nepopravljivi zatočenik širina. Zato mu je i govor lako rasejan, misao razlivena ali jasna, a svaka primedba ima onu potpunu određenost ničim opterećenog duha. Lako se okreće budućnosti i, poput bezazlenog deteta, gnjura i zaviruje u nju, maštajući već o svim mogućnim ishodima toga novog puta, sad već započetog u revoluciji.

— Treba da shvatiš gde se nalazimo — govori on.

— Ovo je ozbiljno. Ja sam ti već dosta razmišljao o tome, a i slušao. Revolucionar ti je na neki način kao apostol: ide i prosvećuje ljude, predvodi ih i uči kako da drukčije žive. Zato mqraš postati primer i zaboraviti na sve.

— A zar ti misliš da smo mi revolucionari? — pita Mitke.

— Nego šta! odvraća on. — Sama brigada se zove proleterska. Juče su rekli da se ne sme piti rakija, da se od naroda ne sme uzimati ništa na silu, a da se žene moraju držati na odstojanju. Znači, revolucionar u punom smislu reči. Zato ti i kažem da vodiš računa.

— Do vraga, pa ja nisam komesar — odbija Mitke. — On je revolucionar, to razumem, ali šta ja?

— Ne govori tako. Sad smo svi revolucionari. Hoćeš-nećeš, možda ćeš i sam postati komesar.

— Ti si malčice ćaknut.

— Zašto ćaknut?

— Otkud od mene može ispasti komesar? Ni dva osnovne nemam.

— Važno je da imaš u glavi. U Rusiji su čobani i radnici postali komesari. Nisi čitao Lenjina?

— Nisam.

— Nisam ni ja, ali govore da je tamo objašnjeno. To treba videti. Nije važno jesi li pismen, hrabrost i odanost — to je sve.

Mitke bludi zamišljen, a onda kaže:

— Što se hrabrosti tiče, to već nije sporno. Isprobao sam se.

Ponoć je prošla, a oni još razgovaraju. Slušam im žamor govora i sklapam oči. Razmišljam o sebi među njima i o njima kraj sebe. Razmišljam 0 svim tim mojim drugovima što opruženi leže i sanjaju o nekom novom, drukčijem svetu, kome smo pošli i čiji nas lik neodoljivo mami. Da, mi smo deca prestonice, ali kakva deca? Nas majke nisu negovale u zračnim prostorijama roditeljskih domova, nisu nas slale uštirkane u školu i nismo bili posetioci otmenih žureva i prijatelji šarmantnih devojaka. Rasli smo poput šiblja kraj puta, po dimljivim udžericama periferije i nezapaženi bludili po svetu što se širokom trasom kretao nekud. Svijali smo se u klupka i pod čađavom svetlošću petrolejki nemim dušama ridali za nečim lepšim i ljudskim, čega svet u izobilju ima, ali čega smo mi na neki čudan, na neki varvarski način bili lišeni. I izrasli smo u decu ogorčenja, u decu željnu pravičnosti, sticajem okolnosti stavljeni u zadnji red kolone velikog kretanja. Ali se život s čudnom neminovnošću počeo najednom da igra sa zabludama jednog vremena

1 prekonoć nas prebacio sa začelja na čelo. Bacio nas u prvi stroj. I sva gordost progovorila je u nama. Svest da smo prvi pred otadžbinom, da smo kovači novog znamenja, za one koji dolaze, ispunila nas je snagom da patimo, stradamo i izdržimo do kraja. Da, mi smo deca prestonice, odrpana momčad periferije, do juče ništa, a danas sve. Otvaram oči zagrcnut od uzbuđenja i s toplom srdačnošću pozivam dvojicu mojih drugova na san.

— Da spavamo, Unčanine?

— Da spavamo — odvraća on.

— Da spavamo, jer treba spavati — slaže se Mitke. — Sutra je dalek put.

Već mesecima traje veliki marš našeg bataljona. Zastava Prve proleterske brigade vijori na vetru. Prolaze zima i proleće, promiču slivovi i bistra vrela izvora. Svedoci smo spaljenih muslimanskih sela i razorenih srpskih naselja. Maticama Drine, Prače i Čehotine plove vezana tela poklanih. Nadnosimo se nad groblja mrtvih i lica nam se mršte osvetom. Svaki od nas prigušuje u sebi bol i na komandu postaje oštriji od noža. U noći, po raskrsnicama sela, po puteljcima i u nizinama, odjekuje kao iz jednog grla:

— Za bratstvo i jedinstvo!

— Za Tita!

— Za Partiju!

— Za žrtve naših naroda!

— Smrt fašizmu!

Nad Bosnom sviće i kao eho među klancima odjekuje gromki poklik:

— Na juriš, proleteri!

I svaki dan po jedan grad osvane iskićen. »Prva proleterska«, »Druga proleterska«, »Treća«, »četvrta«, »Peta« ... Civene zastave, sa srpom i čekićem, poput bulki u mladom žitu, kite nam puteve kojima prolazimo. A u nama, nad sahranjenom prošlošću, granaju se snovi i opojno širi toplina želja, jačih od svake smrti.

Prošle su nedelje i meseci i već je godina ustanka iza nas. Na svakom licu ispisana po jedna istorija naroda i borbe. Izgubila su se deca periferije iz našeg stroja, izrasli su ponosni vojnici nove, velike, slućene zemlje. Unčanin je postao vodnik, Mitke čuveni puškomitraljezac. Činova nema, jer nikome nije stalo do njih, ali se znamo međusobno i tajna nije koliko ko vredi. O Unčaninu pričaju najbolje, Mitketa sve češće pohvaljuju pred četom. Kad polaze u borbu, nedaleko su jedan od drugog, i kada počne juriš, drugi iza prvog ne zaostaje. Zajedno se vraćaju iz bitaka i uvek biraju kutak u šumi da skupa legnu i porazgovaraju o ponečemu. Uzajamno se dive jedan drugom, i to ne skrivaju.

— Besmrtno si se tukao, Mitkane, danas — primećuje Unčanin. — Na časnu reč, drago mi je što si u mome vodu i što ne moram misliti na taj puškomitraljez. Uvek vidim kako dejstvuješ i kad ne gledam u te. Rusvaj si im napravio.

— Važno je postaviti se — odvraća Mitke polaskan. — Zato ti i kažem da se ne petljaš gde ću zasesti s puškomitraljezom. Ja znam gde treba leći i kako ošinuti.

— Pa zar se ja petljam u to?

— Sad već ne. Ranije si malčice patio od toga. Smetalo mi je to, veruj.

— Ljutiš se na mene?

— To već ne. Naprotiv, drug si mi. Kad su te ono postavili za vodnika, pomišljao sam da nisi za taj posao, ali sad vidim da su imali pravo. Ja bih te mirne duše postavio i za komandira.

Dok leže tako i razgovaraju misli ih začas ponesu nekud daleko od tih prostora i zaneseni im pogledi utonu u tamu sutona kao u zaborav. Počinju da otkrivaju jedan drugome onu intimnost želja, čiji je sadržaj postao nerazdvojni saputnik svih marševa i svih njihovih napora dok se veru vrletima.

— Jesi li razmišljao, Mitkane, kako ćemo živeti kad se sve ovo završi? — pita Unčanin.

— Jesam, bogami, odvraća Mitke. — Ako me ne čvokne pred nekim bunkerom i ne uspava za sva vremena, umeću drukčije da organizujem život.

— Kako, reci mi?

— Lepo, videćeš. Kad se završi revolucija, meni ne ostaje ništa drugo nego da se vratim na obalu. Postaou komesar rečnog brodarstva. Radnicima ću podići domove, a vlasnike ću da likvidiram. Jedan brodić ću sebi urediti za kancelariju i stan. Živeću u njemu i prosvećivati se. A ti?

— Ja ću sigurno ostati u vojsci — odgovara Unčanin, zamišljen. — Svetska revolucija neće biti završena. Možda ću jednog dana komandovati brigadom čak u Africi. Imaće tu mnogo posla.

— Zar ne želiš da se malo smiriš i odmoriš?

— Kako mogu želeti da se smirim ako tamo n« kakvi Englezi dave Crne ili Induse, recimo? Ak Partija bude zvala, ja ću otići na kraj sveta. Re volucionar ne sme znati za umor.

— Ti si zanešenjak pomalo.

— Zašto zanešenjak? Revolucija treba da se sprc vede u svim zemljama. Zašto da Afrikanci pate Moraju i oni konačno biti slobodni.

— Ne vidim da ne moraju, ali zašto malo ne pre dahnuti? — donosi zaključak Mitke.

Dugo raspravljaju o sličnom, blude u tamu sanjare. Časovi kaplju nad njima i umorne in se glave povijaju, zavlače pod jaku šinjela i da hom greju tela na brdskoj studeni. A onda il budi oštra komanda za pokret i ustaju lomni da opet pođu na prve bunkere. Prolomiće im s(poklici združeni s oružjem i možda već za koj čas zamuknuti zauvek. Samo će njihovi snov preći granice neprijateljevih cevi i poći širinamć zemlje kao dragoceno nasleđe onima koji do laze...

Dvadeset godina kasnije.

Sećam se one večeri i tesne školske učionice, slike pretrpanih tela mojih drugova, njihovih umornih likova, ponesenih snom o jednom lepšem i drukčijem sutra. Lebdi mi pred očima svaki prizor i ne da se ničim potisnuti. Sećam se Unčanina i Mitketa, njihovih želja, reči i snova, i stišavam tugu nad onim danom kad je neprijateljevo zrno preseklo sve. Rasli su i granali se poput borova nad krševima rođene zemlje i umrli uspravno kako i umire to ponosno drveće. Legli su u plitke reke i ostali daleko tamo, ali ne kao mrtvi, već kao živi spomenici nezaboravnog doba junaštva i slave. Legli su u zemlju Čukarice i Karaburme, pod krilom nove i voljene prestonice, pokriveni toplinom naših uspomena.

Mihailo Renovčević

ŽAO MU BILO „BILEĆANKE"

U tek oslobođenoj Foči, januara 1942, jedna četa Beogradskog bataljona odmah poče pripremati program za priredbu. Odabrani za hor izdvojiše se zajedno sa horovođom u betoniranu prostoriju da isprobaju pesme. A u toj prostoriji, ranijem četničkom magacinu, našla se velika gomila oraha. Pevači su, uz blagonaklonost horovođe, za vreme probe uzimali orahe, krčkali, jeli i mljackali do mile volje. U svakom slučaju mnogo više i mnogo bolje nego što su vežbali.

Za vreme jedne probe u magazu upade omanji, stariji čovek, ne baš naročito odeven. Protrlja ruke — napolju je bilo hladno — pogleda iznenađeno borce i orahe, pa sede na jednu klupu blizu vrata, pored Milorada Drenjanina, koji nije mogao stajati s horom zbog nekakvih čireva.

— Šta radite ovde? — upita čiča Drenjanina.

— Što pitaš kad vidiš! — odgovori mu ovaj osorno. — Vežbamo hor, spremamo se za priredbu.

— A iz kojeg ste bataljona?

— Iz beogradskog — reče Drenjanin krcajući orahe i pevušeći sa horom, koji nije ni obraćao pažnju na čiču i njegov dolazak.

— Znam, nije trebalo ni da pitam — primeti čiča.

— Ta ko bi drugi sem beogradskih mangupa pronašao magacin sa orasima da u njemu vežba hor! Uto hor poče »Bilećanku«. Sasvim loše, da gore ne može biti. Oteglo se ono »Sred pušaka, bajoneta«, kao da se nikad između njih ne može izaći. Zapanji se čiča i uhvati Milorada za ruku govoreći:

— Bre, bre, ajd' što potamaniste orahe, nije mi žao, ali što nagrdiste »Bilećanku«! Zar se ona tako peva. Hajde ovamo da čuješ kako se ona peva.

— Zaboga, drugovi, zar je to »Bilećanka« — upita čiča pevače, na što oni umukoše? Pa to je revolucionarna pesma! Možete li vi zamisliti drugove, okovane po zatvorima, kako čežnjivo očekuju borbu i slobodu? To treba da grmi. Čekaj, da pokušamo zajedno.

čiča dade intonaciju i iznenadi hor lepim i gromkim glasom. Hor prihvati i magazom zabruja prava »Bilećanka«, kao retko kada. Zadovoljan uspehom, čiča nastavi svoju lekciju:

— Tako, tako, drugovi proleteri! Kad je pesma, neka je pesma! Neka osete njenu revolucionarnu snagu oni koji vas slušaju. A sad završite probu, uzmite poneki orah i, dok se vratim, da vas ovde ne zateknem!

čiča izađe, a hor poče da nagađa ko je. I tek što su hteli izaći, u magazu uđe jedan drug i upita da li je čiča Janko navraćao.

— Bio je, bio je jedan čiča. Sigurno je on, samo ko li je taj? — upita neko od pevača.

— Drug se napravi malo važan i konspirativan, ali kad mu pevači rekoše da su proleteri i da je čiča pevao sa njima »Bilećanku«, on se odobrovolji i reče:

— Pa to je Moša Pijade. Za njega ste, sigurno, čuli.

OD GORAŽDA DO BRATUNCA

(Po ratnom dnevniku)

Pisak lokomotive je znak da se ukrcavamo. Naš partizanski »čira« kreće pravcem Foča — Ustikolina — Goražde.

Pozdravi sa svih strana. I dok »ćira« brekće kraj Drine, razleže se pesma za pesmom.

Bataljon ide na daleki put, na put koji smo davno očekivali — prema Srbiji.

Ovih dana smo samo o tome pričali. O predstojećim borbama koje će biti teške, o danonoćnim marševima, srbijanskoj hrani i izobilju. U Foči smo se nekako ućulali, naodmarali se i omlitavili. Dosta nam je odmora, priredaba i hodžinih večernjih pesama sa minareta džamije, koja se nalazila kraj zgrade gde smo bili smešteni. Treba se boriti, dobivati novo oružje i municiju, spremiti se za Srbiju.

Ovaj kraj je bio siromašan, opljačkan od četnika, te zato i nismo imali mogućnosti da se ishranimo, kao nekada u Posavini. Mesa i krompira je bilo. Ali hleba malo, mešan je od kukuruznog brašna i mlevenih suvih krušaka. Sve je bilo bez soli, koju nismo okusili već dva meseca. Zubi nas bole, klate nam se.

Na putu, u vozu, sreo sam komandanta naše brigade druga Koču Popovića. Oslovio sam ga sa »druže Pero«. On se nasmeši i reče:

— Više se tako ne zovem. To ime sam nosio kao partizan u Posavini. Pravo ime mi je Koča.

— Da — rekoh, znam, ali milo mi je da te tako zovem, jer me to podseća na prve dane naše borbe, na Kosmaj, na Posavinu, na dane kada sam te kao kurir pratio po Srbiji.

Pitao me za moje roditelje, kod kojih je, kaže, proveo divnu noć kad smo bili u Posavini. Raspitivao se i za ostale Baćevčane. Ispričah mu da nas sada u bataljonu ima osam, da su trojica poginuli na Zlatiboru i Sjenici, dvojica ostali u Novoj Varoši, a jedan u fočanskoj bolnici.

Neobično sam bio radostan što sam sreo svog komandanta i druga, čoveka kome sam ponekad znao biti dosadan, kada sam ga pratio kao kurir u Srbiji. Batljon se iskrcao iz voza. Ostali smo u Goražđu da prenoćimo. Od stanice smo čvrstim, vojničkim korakom prošli kroz grad. Meštani su nas srdačno dočekali, naročito omladina. Mahali su nam i pljeskali. Pozdravljali su nas stisnutim pesnicama.

U Goražđu smo našli Ljubivoja Mihailovića, koji je sa Lima bio vraćen u Novu Varoš, jer su mu noge bile promrzle. Došao je u Goražde sa Drugom proleterskom brigadom, koja je nedelju dana ranije formirana u čajčinu. Bio je sa starijim i iznemoglim drugovima, okupljenim u četi »Maksim Gorki«. Sa njim je došao i čiča Janko Petrovič, iz Draževca, star 63 godine, borac sa solunskog fronta, nosilac Karađorđeve zvezde s mačevima. Prišao je ustanicima odmah u prvim danima borbe; bio je vodnik u akcijama oko Beograda. Sa njim je i Srećko Petrovič. On je stari komunist. Prilikom formirnja Kosmajskoposavskog partizanskog odreda određen je za komandira Druge posavske čete, a kasnije je bio komesar za ishranu u Beogradskom bataljonu. I on je prešao 55 godina života, pa zbog iznemoglosti nije bio kadar da se kreće s nama. Sada su svi pri komandi mesta, gde obavljaju razne dužnosti.

Dok završavam ove redove mislim na današnji dan — 6. mart, koji će nam uvek ostati u sećanju kao dan kada smo primili našu proletersku zastavu.

Bogatići, 7. marta. Ovo selo bi po svom nazivu trebalo da je bogato, ali od toga ni traga. Ima nekoliko kuća koje neprijatelj nije spalio. Nigde žive duše. Sve živo je pobeglo u nepoznatom pravcu, plašeći se četnika. U kući, kraj džamije, u koju smo se smestili, našli smo jednu staru »hanumu«. Skupila se kraj ognjišta i ćuti. Ne zna koja smo vojska. Tek posle dužeg razgovora i naše pesme primetih na njenom licu osmeh. Uvidela je da smo joj prijatelji i tada progovori:

— E, vala, šućur alahu, naša vojska, naša sloboda. Da ste nam prije došli, ne bismo ovako stradali. Dođoše neki čupavi i sve zajmiše, mal, žito, voće, ljude, ždiju naše kuće, i čine svaki zulum. Jedan iksan. Bolan iksan. Neka vam je Alah na po-

moći, samo kad ste došli... Čudan vakat nastade. Mnogo sam u životu zapamtila, ali ovo čudo — da se braća, komšije među sobom biju, nisam nikada videla. Udario brat na brata, sinovac na amidžu. Ušao šejtan u iksana. Došao je vakat ćafira, vakat zora. Samo se gleda ko će koga dohakati...

Slušam je, a ne razumem sve što priča. Sirota stara žena. Tumara po kući, pretura, traži nešto, hoće da nas ugosti, a nema čime.

Jutros rano naš bataljon se iz Goražda kamionima prebacio do Ustiprače. U jedan kamion se ukrcao ceo naš vod. Dok smo jurili drumom, pored mutne i nabujale Drine, orila se pesma. Pevali smo svi, predvođeni Čaretom i Milančetom. Čare nas je pratio sa gitarom, a Milanče sa violinom.

Stižemo u pustu i spaljenu Ustipraču, mestašce na ušću reke Prače u Drinu. Kuća nema. Nigde krova nad glavom. Sve je pusto. Zgarišta pilane »Varda« još se puše, gori piljevina. Mesecima već gori i goreće još dugo.

Krećemo dalje, put Međeđe. Obavešteni smo da su neke kolone Talijana pošle k nama. Žurimo da pre njih izađemo na položaje koji dominiraju prema Drini i Međeđi. Penjemo se s brda na brdo. Gazimo potočiće koji su nabujali, jer kiša od noćas stalno pada. Natapa nam odela. Noge su nam mokre, jer nam je obuća slaba. Često padamo. Najviše pada Čare. On ima opanke od presne goveđe kože i vrlo teško hoda. Kad god padne odjekne zvuk gitare koju nosi preko leđa. Ovo njegovo padanje, lupa i melodični zvuci gitare nerviraju Milana Čubrila. Ljuti se na Čareta i kaže da će mu gitaru razbiti o glavu. A čaretu, odista, nije lako. Ali se na Čubrilove reči smeje. Prihvatamo svi taj smeh.

Brda, muslimansko selo — Radić, srpsko selo — Vitožić. Naša Druga četa je u pobočnici bataljona. Poseli smo položaje na ovom brdu, koje dominira prema Drini i Međeđi. Na brdu je postavljen trigonometar. Zagledam kameni stub na kome je utisnut broj 977. Komandir nam objašnjava da to znači kolika je visina ovog brda nad morem.

Talijana nigde ni od korova. Primiče se kraj dana. Kiša i dalje sipi. U daljini, negde kod Rogatice, čuju se usamljeni pucnji. Napuštamo položaje na brdu Vitožiću. Dobro smo ozebli. Silazimo u selo Bogatiće. Eh, da je to naš mačvanski, srpski Bogatić!

Jasenice 10. marta. Prolaze dani, kišni, sumorni. Ponekad kiša prestane i sunce nas s vremena na vreme obasja. Idemo kroz pusta i popaljena sela istočne Bosne — Dub, Hadrovići, Pešurići, Branković, Gornje Osovo, Šetići, Čukojevići, Jasenice. Nigde žive duše, svuda pustoš.

Juče smo se »sukobili« s jednim bataljonom Druge proleterske brigade, na položajima prema Borikama. Naš bataljon je bio u prethodnici brigade. Spustila se gusta magla. Odjednom, desno od pravca kretanja naše kolone ču se prodoran i jak glas: »Stoj! Ko ide?« Pucanj. Naša Druga četa, koja je bila u prethodnici, poče se razvijati u streljački stroj, spremna za borbu. Učestaše pucnji. U koloni sa nama je i Štab brigade: komandant i politkomesar — Koča i Fića, i drug Gojko, koji već tri dana, od Ustiprače, ide sa nama. Naš streljački stroj kreće prema pucnjevima. Penjemo se uz brdo. Kada smo izašli na padine brda Medika, preko kojih prolazi tvrd put koji se odvaja od glavnog puta Višegrad — Rogatica za ergelu Borike, magla se razišla i tada smo primetili streljački stroj koji je nastupao prema nama. Komandant bataljona i komandant brigade projuriše pored nas. Otvorismo vatru iz pušaka. S druge strane odgovoriše takođe puškama. Vodnik 2. voda naše čete Vikalo dade komandu: »Juriš! Napred, proleteri«. Tek tada i s druge strane čusmo glasove: »Stoj! Ne pucajte. Ovde Druga proleterska«. Brzo smo se sporazumeli.

Bili su to borci Šumadinci iz Druge proleterske. Lakše smo im ranili jednog druga, a i oni su nama ranili našeg druga Aljošu Nikolajevića-Rusa. Moglo je da bude i gore.

Druga proleterska je izvršila iznenadni napad na ergelu Borike, gde se bio smestio četnički štab. Uspela je da ih razbije. Zarobljen je ceo štab — osam oficira, koji su nedavno došli iz Srbije.

Prekjuče, dok smo prolazili u blizini Rogatice, oko nje se vodila žestoka borba. Četnici su pripucali na naše kolone i naši su prihvatili borbu. Četnici meštani nisu voljni da se bore protiv nas. Ovi drže položaje oko Rogatice, u kojoj se sada nalaze ustaše, koje su, posle druge ofanzive, ušle u nju. Plaše se ustaša, boje se za svoje živote, za svoje porodice, za sela. Očekuju njihovu odmazdu za paljenje muslimanskih sela. Sve su ovo zakuvali pavelićevci i dražinovci. Biće dosta muke sa ovim ljudima dok ih ubedimo ko su glavni krivici.

Danas se odmaramo. Van kuća, na polju, ložimo velike vatre na koje navaljujemo smrekove balvane. Dan je sumoran, maglovit. Pesma se razleže na sve strane, iako smo malo neraspoloženi. Verovali smo da ćemo preko Borika za Stari Brod na Drini, za Srbiju. A krećemo na sever, za neprijateljem.

Milići, 15. marta. Već pet dana naša kolona ide na sever. Put je težak, naporan. Umorni smo, gladni i prozebli. Prešli smo planine Devetak i Javor. Na Devetku, u neprohodnim četinarskim šumama, sreli smo se s drugovima iz Srbije, sa borcima Valjevskog i Rađevskog odreda. Sa njima su pop Vlada Žečević i poručnik Martinović. Kolona im je mala. I na njihovim licima se vidi umor, iscrpenost i glad, ali su ipak raspoloženi. Grle se i ljube s nama. Ljube našu zastavu. Prilazi mi jedan omladinac, stasit, širokih pleća, preko čijih grudi visi laki nemački mitraljez šarac. Zagrlili smo se i poljubili. Oči su nam pune suza. Reče mi da je Dragoljub-Dragan Mitrović, da je rodom iz sela Majinovića, opštine Pričević, srez Valjevo. Ukratko mi ispriča o sudbini partizana koji su po odluci Vrhovnog štaba, posle povlačenja glavnih partizanskih snaga u Sandžak i Bosnu, ostali u zapadnoj Srbiji da se bore i šire ustanak. Govorio mi je o teškim borbama oko Ljubovije, Kamenice, u Oglađenovcu, o zajedničkim borbama s Posavcima i Tamnavcima protiv Nemaca i četnika. Potresno je opisao pogibiju Žikice Španca, komandanta njihovog odreda, i čiče Dudića, prvog komesara Rađevske čete. Na kraju dodade:

— Eto, mnogo naših najboljih drugova osta nam u voljenoj Srbiji...

Nekoliko suza mu kanu niz obraze. Slušajući ove reči srce mi se stezalo. Rastadosmo se ćuteći, tužno.

Naša kolona ide dalje na sever, a ovi naši drugovi na jug — za Borike, u Foču.

Prolazimo u blizini Han-Pijeska. Gruvaju topovi. To ustaške »bitnice« tuku položaje koje drže meštani oko grada. Plaše se, rasteruju strah.

U selu Plane ostajemo da prenoćimo. Iznad nas je planina Javor, koju sutra moramo preći. Umorni, prozebli i gladni, brzo smo pospali u toplim seoskim brvnarama. Udobno je, posle napornog marša, spavati na slami, kraj zidanih peći, u sobama koje se zagrevaju preko ognjišta iz drugog odeljenja. Još je udobnije leći na slamu kraj samog ognjišta. Hladno je, neki drugovi traže da se na vatru stavi još više drva. Muja se žali da ga trese groznica, kaže: — Kosti su mi promrzle.

U zoru smo krenuli uz Javor. Naš bataljon je u sredini kolone. Sneg je velik, ojužilo je, pa se teško ide po njemu. Konji s teškim oruđima propadaju u sneg do grudi. Ne može se dalje. Konji su popustili. Umorni smo i mi. Stiže naređenje sa čela kolone:

— Beogradski bataljon, napred!

Šta ćemo s teškim oruđima? Zar da ostavimo naš mitraljez bredu? To ne možemo? Pala je komanda:

— Teška oruđa u ruke, na leđa, konje za ulare, i što brže napred!

Izbili smo na čelo kolone. Probijamo se kroz sneg i stvaramo prtinu za ostale jedinice. Levo od nas je Han-Pijesak. Desno, u daljini vijuga »kriva Drina«, a preko nje se, sa ovog prevoja, u magli naziru srpske planine. Preko Drine je naše Podrinje. Jugoistočno od nas se pruža Tara, čiji se vrhovi bele pod snegom, a dalje na severu ističe se Gučevo. To su mesta, planine i reke gde još stoje rovovi iz prvog svetskog rata, gde se malobrojna srpska vojska tukla i pobedila istog neprijatelja s kojim se i mi danas borimo.

Eto, tako se, izlazeći na »krov« ove planine, otvoriše pred nama i vrata uspomena iz naše istorije, i rasplete se put pred njom, s mislima na budućnost, na našu pobedu, u koju smo svi uvereni.

Sad nam je neposredni cilj Vlasenica. Moramo osloboditi ovaj kraj i narod od more i patnji pod četničkim vojvodom Drangićem, koji se tu ugnezdio. Put nam je zaobilazan, idemo na Milice, da bismo sa istoka napali Vlasenicu, i tako sprečili neprijatelja da pobegne u Srbiju.

Iznenada smo se pojavili pred Milićima. Grupice četnika otvoriše vatru iz pušaka, ali smo ih brzo rasterali. Zaplenili smo i jedan poljski top 75 mm, bez nišanskih sprava i municije. Nema ni zaprege, jer su četnici u brzini pojahali konje i pobegli. Dobrivoje Mihajlović nam priča da je taj top pripadao njegovoj jedinici, koja je u aprilskom slomu 1941. kapitulirala na putu od Vlasenice do Sarajeva, i da ćemo, verovatno, na Pločama naići na velike topove »merzere«, koje su tamo ostavili. Zaplenili smo i nekoliko magacina s hranom.

Ostali smo u selu Milićima da se posle napornog puta nahranimo i odmorimo. Naš i Drugi bataljon razmešteni su u nekoliko kuća oko crkve i reke Jadra, a ostali bataljoni po okolnim zaseocima.

Ujutru krećemo dalje. Pred nama je Vlasenica. Položaj kod Han-Pijeska, 19. marta. Maršruta: Milići — Zaklopača — Vlasenica — G. Zalukovik — Ploča — Kraljevo polje.

Šesnaestog marta krenuli smo u zoru, preko Gornjeg Birača. Dolina Jadra nema snega, ali je zato put raskvašen, blatnjav, penje se ka Vlasenici, i teško ga savlađujemo. Naš bataljon nalazi se u prethodnici, moja četa je isturila vod, a vod desetinu. Od sela Zaklopače skrećemo s glavnog puta. Penjemo se lagano uz brdo ka Vlasenici. Izbacio sam patrolu od tri druga ispred desetine, koja se kreće na pedesetak metara ispred nas. Najednom čuh:

— Stoj! Ko ide?

Nekoliko pucnjeva nas natera da se brzo razvijemo u strelce. Tada odjeknu prodoran glas:

— Drugovi, ne pucajte! Ja sam vaš, partizan.

Požurili napred i stihog patrolu. Naši su već razgovarali s jednim čovekom koji nam se predao. Zapitkivali su ga ko je, odakle je, kako se obreo u četnicima. A on im je tihim glasom objašnjavao da je bio partizan — borac Kosmajskog odreda. Patrola produži dalje, a ja ostadoh s njim da sačekam komandira voda. Dok smo stajali, »Šule« mi je pričao:

— U vreme kad se naš odred vraćao iz Sandžaka u Srbiju bio sam jednoga dana određen u patrolu. Iznenada smo upali u četničku zasedu. Pripucali su na nas, opkolili nas i zarobili. Šta sam mogao drugo nego da pođem s njima i sačekom pogodnu priliku za bežanje. Računao sam sa tim, i eto, taj očekivani dan je došao.

Razdanilo se, ali se magla još nije digla. Penjemo se uz brdo i prilazimo Vlasenici. Teren je jako raskvašen. Po vrletima Gornjeg Birča bataljon nastupa u streljačkom stroju, korak po korak, i nailazimo na prve kuće u voćnjacima; to je periferija Vlasenice. Zapuca nekoliko pušaka. Levo i desno od nas čuju se, takođe, pojedinačni pucnjevi.

Počeo je obuhvatni napad na Vlasenicu. Prelazimo u juriš. Četnici se razbežaše. Bez mnogo muke i gotovo bez borbe uđosmo u grad. Ova mala bosanska varošica gotovo je pusta. Razbežala se i »čaršija«. Ostali su četnici meštani, seljaci koji dalje nisu hteli sa raznoraznim vojvodama jer su ih siti. Ćute, potišteni su, izražavaju želju da se bore protiv ustaša. Hoće da brane svoje kuće.

Pred nama su krupni zadaci. Krećemo dalje, put Han-Pijeska. Prenoćili smo u selu Gornjem Zalukoviku, udaljenom dva do tri kilometra od Vlasenice, u podnožju Javor-planine. Posle odmora zauzeli smo položaje u naselju Kraljevom Polju. Vodimo razgovore s meštanima. Održavamo zborove s prikupljenim seljacima i objašnjavamo im našu borbu, izdaju četnika Draže Mihailovića, njihove zablude što su se posle pogibije Legendarnog »čiče« — komandanta Romanijskog odreda, povezali s četnicima i stavili se pod komandu Dangića i Račića. Uviđaju svoje greške, ali ćute. Nailazimo na pojedince koji govore da su morali otići u četnike, jer bi im inače ustaše popalile kuće i poubijale porodice, ovako su se, ipak, održali i odoleli ustaškim zulumima.

Vidi se da su dobro naseli četničkoj propagandi. Govore tako kao da u ovom kraju nisu ostali partizanski odredi, naročito Birčanski, koji se uspešno bori protiv neprijatelja. Moglo bi se, ipak, reći da su ovi zaostali ljudi bili ne samo zavedeni nego da su pomalo vodili i svoju »seljačku politiku« — čuvanje sopstvene kože.

Posle mnogih ubeđivanja meštanske čete su reorganizovane i položaji uspostavljeni. Njihove jedinice nisu nazvane partizanskim, već »dobrovoljačkim«, kao i reorganizovane četničke jedinice oko Foče i Goražda. Postigli smo veliki uspeh — onemogućili smo neprijatelja da uguši ustanak u istočnoj Bosni i ponovo smo okupili oko nas ljude, seljake — meštane, koji su se pre druge neprijateljske ofanzive borili zajedno s nama.

Krajčinovići, 23. marta. Posle uspostavljanja položaja oko Han-Pijeska krenuli smo istim putem za Vlasenicu. Prešli smo Ploču. Vlasenica se vidi kao na dlanu. Išli smo tako oko jedan kilometar do varoši, a zatim smo ušli u Vlasenicu čvrstim korakom. Meštani, naročito deca, pljeskaju nam. Pošto smo se odmorili i ručali, produžili smo dalje pravcem: Donji Zalukovik — Nova Kasaba — Krivica. Kiša nas prati gotovo ceo dan. Bataljon se smestio u kravičkoj školi i u dve seoske kuće kraj reke. Popadali smo od umora i zaspali... U svanuće su nas probudili i pozvali na doručak. Bio sam izlomljen i mrzovoljan, a tako su izgledali i ostali. Izvlačili smo se iz zagušljive sobe u kojoj smo noćili. Jutarnji vazduh nas osveži.

Već se razdanilo, pala je komanda:

— Zbor! Sprema za pokret.

Bataljon je postrojen. Od desetara traže brojno stanje boraca. Prebrojao sam desetinu. Jedanput, dvaput i utvrdio da mi u stroju nema Mike Pantića. Raportirao sam to vodniku, a on komandiru. Naiđe komandant bataljona. Komandir mu raportira o stanju čete i da nedostaje jedan borac. Zauzeh stav mirno i rekoh da u stroju nema puškomitraljesca Mike Pantića. Komandant Miladin nas oštro pogleda i poče meriti sve redom od glave do pete. Dok nas je tako posmatrao neko dobaci:

— Evo, ide Mika!

Pogledasmo — Mika se leno približavao s prebačenim puškomitraljezom preko ramena. Bio je podaduo i sav zamazan od brašna, kao da se valjao u njemu. Više je ličio na mlinara nego na borca. Miladin ga pogleda i upita:

— Gde si bio kad si takav?

Mika, onako kakv je bio: srednjeg rasta, punačak, s retkim, podužim brkovima »kineskog tipa« koje je gladio, šeretski se nasmeja i iz basa odgovori:

— Spavo sam u mlinu. Šta sam mogao kad nije bilo mesta u kući? Nego, ima li šta da se pojede? Gladan sam kao ris.

Svi se na ove njegove reči nasmejasmo. Miladin nas ponovo sve redom pogleda, nasmeja se i reče:

— E, vala ste sila, kakva destina takav i desetar! Pljučnem ti na desetinu.

Miladin se okrete i naredi pokret.

Pravac našeg budućeg pokreta Kravica — Magešići — Biječeva — Zagoni — Bratunac — Drina. A dalje, preko Drine je Srbija.

Hoćemo mi tamo? Idemo na Bratunac, da sprečimo Jezdimiru Dangiću da pobegne i da se i dalje bratimi s Nemcima.

Kiša opet pada. Putevi su se do te mere raskaljali da je prosto nemogućno kretati se. Kolona sporo odmiče. Kod Magašića smo skrenuli sa seoskog puta na konjsku stazu da bismo s juga napali Bratunac i tako sprečili »bradonje« da pobegnu putem uz Drinu.

Za nama pristiže i štab brigade. Drug Koča naredi da se ubrza pokret, jer je posmatrajući dvogledom Bratunac i okolinu primetio četničke kolone koje se kreću. Produžili smo gotovo trčećim korakom, iako je teren bio strm i klizav. Posle nepunog sata hoda, oznojeni i umorni, izbismo pred Bratunac. Vidimo kako su se grupe četnika uzmuvale. Izgleda da ih nema mnogo. Verovatno su sinoć i rano jutros prebegli u Srbiju. U napadu učestvuju tri bataljona: Crnogorski, Kragujevački i naš, Beogradski. Crnogorci su otišli sa jednom četom prema porušenom mostu na Drini, a sa ostalim delom bataljona su napali Drinjaču. Ostala dva bataljona napadaju varošicu. Četnici su brzo otvorili vatru na naš streljački stroj, koji im se primicao i hvatao ih u klešta. Prethodnica, sa Milojem Milojevićem i Dobrivojem Mihailovićem, na čelu, zaplenila je top sa zapregom i 51 granatom. Bez mnogo muke smo oslobodili Bratunac i zarobili oko stotinu četnika meštana, koji nisu hteli da idu preko Drine. Jezdimir Dangić je izjutra rano pobegao u Srbiju. U varošici je vladao opšti haos. Radnje, kafane, magacini — sve je napušteno ili na brzinu opljačkano.

Uveče je naš balaljon produžio prema rudniku Sase, gde smo prenoćili. Sutradan smo preko Bratunca otišli za Srebrenicu i Miliće.

Tako su samo u toku jednog dana Prva i Druga proleterska oslobodile Bratunac, Drinjaču i Srebrenicu. Ovaj deo istočne Bosne bio je sada čist. Nema više četnika, nasilja, pljačke i muka. Zadatak koji su pred naše dve brigade postavili Vrhovni štab i drug Tito izvršen je, ali ne u potpunosti, jer su pred nama nove borbe za Han-Pijesak, Sokolac, Podromaniju i Rogaticu, koje treba osloboditi od ustaša.

Milivoje Katić

BRATUNAC JE NAŠ

Krećemo u sumrak, 18. marta 1942. godine. Celu noć sipa sitna dosadna kiša. Kvasi odeću i obuću. Probija do kože, uvlači se pod kožu, dopire do kostiju umornih i prozeblih boraca. Kvasi od snega već raskvašene puteve. Kašasto blato ulazi u iznošenu, dotrajalu obuću. Hvata se za nju. Lepi se za cipele i za donje delove čakšira. Peševi šinjela, otežali od vode i blata, vuku ka zemlji. Svaki čas se po neko omakne, padne u blato. Najgore je onima čije tabane prekrivaju opanci od presne goveđe kože. Oni kližu kao da su na smučkama, padaju po ko zna koji put i ustaju, sa blatDm se inate.

Buljim u leđa druga ispred sebe. Na njegovim leđima jedva nazirem pokislu belu hartiju koju je on stavio da ga ne bih izgubio iz vida. Cipele

mi liče na sve drugo samo ne na cipele. Osećam kako u njih nesmetano ulazi blato i kamenčići koji bodu. Gazim i jednim delom ogolelih stopala. Bridi od bolova kad noga naiđe na kakav tvrdi, šiljati kamen. Odjednom se nađoh i ja u blatu. Došao je i na mene red! — procedih ljutito. Ko zna koliko ću puta još pasti dok se kolona ne dohvati boljeg puta. Uostalom, nisam sam. Ni drugi ne mogu da se održe na nogama gazeći po toj ljigavoj ilovači.

Najzad svanu. Možda se nikada borci nisu obradovali rađanju dana kao ovoga puta. Danju mnogo slobodnije gaze. Umorni borci kao da dobiše novu snagu kad pred sobom ugledaše Drinu.

U blizini jedne razređene šumice kod sela Zagoni kolona zastade. Svuda okolo prostiralo se blatnjavo zemljište, pa borci nisu mogli da sednu da se nekoliko minuta odmore. Nakon nekoliko minuta stajanja njihova tela su se ohladila i već su se ježila.

Nedaleko od kolone stoji komandant bataljona, zaklonjen omanjim žbunom i gleda kroz dvogled. Posmatra tako nekoliko sekundi, a zatim naredi pokret. Samo minut ili dva kasnije pade komanda da se bataljon razvije u strelce. Vijugava linija sačinjena od boraca penje se uz padinu pokrivenu retkim drvečem. Nastupa ka selu Jelovci. Sa obližnje kose zaštekta četnički teški mitraljez. Zapucaše i puške neprijateljske. Njihovi kuršumi ujedaju nebo visoko iznad našeg streljačkog stroja.

— Brže! Brže! — naređuju komandiri četa videvši komandanta bataljona kako rukom daje znak da streljački stroj što pre izbije na kosu sa koje su doletali meci. Borci zadihano jurišaju. Povijajući se, brzo napreduje taj ljudski lanac. Borci kao da su zaboravili na umor onoga trenutka kada su začuli neprijateljsku vatru. Napreduju brzo, kao da nisu bez zastanka maršovali dan i noć. Kao da su okrilatili čim su ugledali Drinu, osetili miris Srbije koja je na vidiku.

Zapuca i naša teška breda. Dopunjuju je svojom vatrom naši puškomitraljezi kao da se utrkuju sa njom. Zatreštaše i ubitačne puške proleterske. Zrna se zabadaju u neprijateljski šanac iskopan na brzu ruku. Nije im pomogao. Čim osetiše odlučnost proletera četnici odstupiše bez reda, kao rulja.

Nakon juriša koji je trajao samo nekoliko minuta bataljon izbi na kotu 319 koja je dominirala okolinom. Pred bataljonom iskrsnu gradić Bratunac, okupan suncem koje se baš tog trenutka probi kroz oblake. Malo zatim, nemi oblaci opet prekriše nebo i nastaviše da se leno vuku, kao da su i oni umorni od svoga marša. Grad naglo promeni izgled.

— Beže četojke! Vidi ih kako grabe! — doviknu neko od boraca.

— Gle, gle, još će uteći! — dodade drugi.

Povećim čamcem četnici se užurbano prebacuju preko Drine. Žele što pre da se nađu na drugoj strani, u Srbiji. I poslednje četničko uporište na levoj obali Drine, Bratunac, palo je u naše ruke.

— Nećete dugo ni tamo!

U Bratunac batljon umaršira strojevim korakom. Sa pesmom koja bodri. Koja poziva u boj. Pesmom koja sleđuje krv u žilama neprijatelja. Pesmom koja donosi slobodu. Pesmom koja je tako neophodna umornim, izgladnelim i prozeblim borcima. Pesmom koja im uliva nadu i podiže borbeni moral da istraju do pobede. Koračaju borci snažno, podignuta čela. Kao da su marš otpočeli samo pre nekoliko minuta, tu iz obližnjeg šumarka ili sela, kao da su tek krenuli sa obližnjeg brdašca. Pesma se prolama gradom. Izvlači ljude iz kuća. Pesma otvara prozore. Pesma razgara srca onima kojima je dozlogrdila četnička samovolja. Bratunčani pozdravljaju vojsku o kojoj su mnogo slušali, ali koju sada prvi put vide. Pozdravljaju vojsku čiji borci na kapama nose crvene petokrake zvezde sa srpom i čekićem.

Rade Ignjatović

EVO GA NAŠ KORČAGIN

U zelu Završju, iznad Goražda, cvijeće je opojno zamirisalo. I jabuke, i kruške, i šljive. I gradine su narasle. Drina se majskim šarenilom okitila. Pčele su svoje proljetno kolo zaigrale. I leptiri su zalepršali. Mnogo se kukaca rastrčalo i raspjevalo. I sve se to u skladnu i milozvučnu stihiju slilo. Samo povremeno granate italijanskih topova remete ovaj skladni ritam prirode. Brundanje aviona iznad bregova i zabitih sela uzburkalo je taj melodični životni orkestar kukaca, cvijeća i ugodnog proljetnjeg sunca. U zavjetrini od avionskih mitraljeza i topovskih granata dvadesetak naših drugova Druge čete Beogradskog bataljona sriče slova Nikolaja Ostrovskog i život Pavluše Korčagina. Taj ih nestašni i odvažni mladić, razbarušene, neuredne i neposlušne kose već po deseti put oduševljava.

— Njemu je naš Nikola Milekić sličan... Sigurno je, siromah, nastradao. Šteta.

Bi ih sramota. Ostavili su ga samog u zasjedi. Osjećaju grižu savjesti. Umukoše.

— Nismo znali, brate, da je ostao, inače ga ne bismo ni za živu glavu ostavili. U onoj trci pred tenkovima kasno smo se setili da ga nema. A posle... Onda je već bilo kasno.

Ujednom je iz njih radost buknula. Kao iz topa grunulo je — u jedan glas.

— Evo ga naš Korčagin!

Izgrlili smo ga kao da se godinu dana vidjeli nijesu. Dosta je radosnih suza kanulo.

— Mi mislili da si odapeo.

Vedar kao proljetnje nebo, nasmejan kao pun mjesec i kao uvijek, veselost je na njegovom licu zaigrala. U dobrodušno raspoloženje usta je razvukao.

— I ja sam mislio, drugovi, ali po svemu sudeći tamo, gore, još mesta za mene nema. Ili me možda onaj ključar gore na nebu ne trpi, pa me još ni zaplanirao nije. I eto, kod vas do daljnjeg ostajem.

— A eto te kao da si na psećoj svadbi bio — sav si rashodovan. Iscepan si kao da su te svinje voštile.

Nikola je bio na isturenom položaju voda iznad Goražda u zasjedi prema Mesićima. Od buke tenkova nije čuo naređenje za povlačenje, pa je tako u zasjedi ostao sam.

— Kad sam video da su me tenkovi zaobišli, za trenutak sam se osetio kao da sam sa životom do kraja stigao. I ne bi mi potaman. Učini mi se kao da je tu, ispred mene zid, a u njegovom podnožju grob — taman za mene. Strah kroz mene od glave do pete prostruji. I zažmurih. A onda se namah trgoh. 1 krenuh. Puzao sam četvoronoške uz onu vražiju strminu puna dva sata. Gadna uzbrdica, majku joj njenu! A ono suvo bukovo i smrekovo lišće, đavo da ga nosi, kao živo klizi. I taman kad se privukoh do grma i pružih ruku da se prihvatim, omakne mi se koleno i ja, onako bokačke, natrag odakle sam i krenuo. Oderao sam i nos i ruke i kolena. Sve ini je krvavo kao da sam na Kosovu bio. Psovao sam boga oca Savaota, i Nemce, i ustaše, i tenkove, i sve vas, i sebe — sve živo i mrtvo onako na kamaru sam trpao — po naški, čisto džudžanski, znaš. Jedva sam najzad do vrha one strmine dogurao. A onda — noga! Kad sam kidnuo, braćo moja, ni traga ni glasa od mene. Ni đavo me stigao nebi.

— Bravo, bogami!

*

Kad je iz Beograda pošao u partizane, dugo je lutao dok nas nije našao — čitav dan je lutao. Od umora se ivicom šume na Kosmaju klatio. Bio je na kraju snage. U Beogradu su mu rekli da su u šumi ljudi koji se protiv Švaba bore. I on je na svakom koraku u gusto šipražje zavirivao. U mislima je, tu u šumi, ljude sa puškom u ruci vidio. Nekoliko se puta zalijetao da u taj gustiš jurne i da ih kao svoje najmilije izgrli. Najzad, gladan i umoran, izgubivši nadu, samo što nije klonuo. Ljut na šumu što mu nije rekla gdje su partizani, na ljude, što nikoga nije sreo da ga uputi tamo gdje bi htio; ljut na partizane što ih tu u šumi nema da ga prihvate — u njemu je gorčina narasla. A noć se primicala, samo što nije stigla. Strah da će ga mračna ala tu u planini pokriti, oči mu je suzama nadojio. Za grudi ga tegoba stegla. I za grlo. Gorčina mu u duši kipi. Iz bujice tih teškoća nesiguran i rapav glas mu se ote.

— Partizani!

Od tog iznenadnog i plačnog krika prepao se kao da ga je neko nožem bocnuo. Ledena munja kroz tijelo mu je proletjela. I srce mu je začas zastalo. Ujednom, tu u njegovoj blizini staračka zaškripaše nečije grudi.

— Ej, mali — šta će ti partizani?

Njena iznenadna pojava i njen rapavi glas namah su ga uplašili. A onda joj se za čas djetinjski obradovao. I samo što joj u zagrljaj nije poletio.
— Šta će ti partizani, dete?

Htio je kao majku da je izgrli. I da joj kroz plač izruči svu gorčinu koju je lutajući po toj neljubaznoj planini nakupio.

— Hoću kod njih, strina. Molim vas, kažite mi gde su? Čak sam iz Beograda pošao da ih tražim.

— Pa ti si mali, dete moje — nije to za tebe. Teško je u partizanima, dete, teško. Treba se tući dan i noć. I putovati po blatu do kolena. I ne spavati ni noću ni danju. Ti si mali za sve to. I nejak si. Ne možeš ti to izdržati, dete, ne možeš, propašćeš. Vidi kako si mršav i nejak. Ne možeš ti to izdražati, sine, bogami.

— Majko, kažite vi meni gde su, molim vas.

I onako kao dijete kad svoju majku moli, sklopio je ruke. Ona ga je roditeljski očima pomilovala. I sažaljevala.

— Majko, neću ja natrag u Beograd. Neću tamo nikako. Nemam kud tamo — nikoga tamo ja nemam. Recite mi samo gde su da ne bih badava lutao. Umoran sam, strina, ne mogu više da hodam.

I suzu je pustio. I starica — potok suza. Ćutala je. A onda je maglu ispred očiju izbrisala.

— Krrrrrrrrr!

Trgla se. I on — hitro kao vrelom vodom oparen.
— Eno! Tamo su, dete. Čuješ?

I on je jurnuo kao da zamora nije bilo. Kosa mu je, kao krila mladog goluba, zalepršala. Stari kaputić, kao barjačić na vetru, oko njega se razleteo. A satrica je od straha pretrnula.

— Propašćeš dete!

— Zbogom majko.

— Srećan ti put. Čuvaj se, sine!

I tu, u selu Rogači, ispod planine Kosmaja, susret nije najugodniji bio. I vrijeđanja je bilo.

— Ti u partizane? O budibogsnama. Šta mi ovaj balavac napriča. Šta ti pada na pamet. Pa tj si još mali i nečemuran, brate. Ko će još s tobom da se bakće? I ovako nam je dosta glavobolje, a ne još i takvi žgoljavi da nam se na grbaču natovare. Nisi ti za partizane, brate, ne možeš da izdržiš.

— Ama, druže komandire, ne brinite vi za mene. Sam ću ja, bogami. Ništa vi ne brinite za mene.
— Ne, ne Nikola. Idi ti natrag u Beograd.

— Onda su borci razgovor prihvatili. Iako ne zlonamjerno, ne baš ugodan razgovor su poveli.

— Eh ti! Tebi bi trebalo tur prutom isprašiti, i to je sve. Mani se ćorava posla. Ko bi još tebi u ruke pušku dao — ubio bi nekoga od nas kakav si krvavac. Idi ti kući i majku zamoli da ti još neko vreme sisu daje, da malo narasteš. I da se popraviš — eto te žgoljavog kao nedonošče.

— Njega je to uvrijedilo. I ražalostilo. Zaplakao je.
— Nemam ja nikoga — ni oca, ni majke nemam.
— Pustite ga drugovi. I ne vređajte ga. Ostani ti, Nikola, noćas tu sa nama, pa ćemo se ujutro dogovoriti.

Pomilovao ga je po glavi. On je još uzdisao i šmrkao. Najzad se smirio. I kao jagnje zaspao. Noću se, kao da ga neko veže, trzao. Dva-tri dana su ga poslije nagovarali da se u Beograd vrati. A on je bio uporan.

— Dobro! Neka ga! Bolje da je kod nas, nego da ga oni gadovi ubiju.

Prema selu Drlupi oštro je zarežao mitraljez. I odmah smo se potukli — žestoko. I Nikola je s nama u streljačkom stroju ležao. Miris baruta za oči ga je grizao. I za nozdrve. Na svaki fijuk kuršuma koji bi pored njega proletio vrat bi u ramena užimao. Na svako zrno koje bi blizu njega u zemlju fućnulo stresao bi se. Onda bi se oko sebe okretao i gledao da li mu se borci za taj strah rugaju. Zacrvenio se zbog toga. Kad je pored sebe ranjenog borca video Nikola se uplašio — ali nije pobjegao.

I tako je sa nama išao bez puške nekoliko dana. A kada je prvi put nekakav krnjetak dobio silno se obradovao. Poljubio ga je i odmah nanišanio. Puška je grunula. On se u licu promijenio. I nasmijao se. Pušku je kao rođenu sestru zagrlio.
Na Rudniku strah ga je prošao. Ubrzo se na sve navikao i ponašao kao stari borac. Šepurio se, trčkarao svuda po položaju. U njemu je svakodnevno revolucija rasla. I hrabrost bujala. I svijest o značaju naše borbe. Tako je Srbiju pregazio. I Sandžak — sa borbom, sa teškoćama, sa gladovanjem. I sa neprospavanim noćima. I sa zamorom.

— Što si mrke objesio brke, Nikola? Kao da ti nijesu sve koze na broju? Jesi li junak ili ne?
— Junačim se, ali...

Toplim dahom iz grudi u prste je huknuo.

— Ali ne ide mi od ruke. Tuče vetar, mlati sneg, šiba hladnoća. I glad. Pa... A tuklo me i pre rata na zanatu, pa ... Ala su muštrali, majku im njihovu. Eh, da su mi sad tu...

Zavrtio je glavom — jetko. Djetinjski se nagrušio. I snagu je u pesnicu skupio. Da se suza iz oka ne bi okliznula grugi je stegao. I zube.
Kao jegulja kroz mulj svoga života se probijao. Svakodnevno se sa teškoćama sudarao. I još kao dijete o njih se spoticao. Sudari su mladi organizam nagrizali. I ožiljke 11a njegovu dušu pečatili. A u njemu se gorčina taložila. Na gorkom je hljebu rastao.

Rano je bez majke ostao. Nije je zapamtio. A otac je od posla do posla jurio. I alkohol je voleo. A malo je o svojoj djeci brinuo. I tako je njegovo roditeljsko osjećanje prema djeci svakodnevno tupilo. I prema najmlađem — Nikoli. Još tako malog i nejakog dao ga je da služi kod nekog seljaka. Gologlav i bos, prslih laktova i koljena, po blatu je gacao. I svinje čuvao. Znale su da se uzjogune. I da se po tuđim njivama rastrče. Teškoće su mu zadavale. I plakao je. I kleo ih je. Zbog njih je često i batine dobijao.
Gazda ga je tako bosog i odrpanog dva puta neneljno u školu puštao. Čuvajući svinje čvrsto je rukama držao stari i upola pocijepani bukvar. Štampana slova je sricao i tako nekako dva razreda osnovne škole završio. A onda je pobjegao u Beograd na zanat. Nesreća bi ga uvijek nanijela na ljude divljih nagona i rogobatnih osjećanja prema radnoj snazi.

U jednoj kafanici, gdje je dan i noć posluživao, na njega su pola godine vikali. Tek poslije pola noći, kad bi s nogu od umora spao i kao pijan se klatio, pustili bi ga da malo prilegne. A rano ujutro, još za mraka, na onako pospanog i bunovnog, počela bi vika i dernjava. I odmah, kao i svaki dan, trčkaranje po kafani.
Neki stolar na Čukarici svakodnevno ga je »kao vola u kupusu« tukao.

— A nizašta, bogami nizašta! Eto, samo tako! Valjda je takav običaj bio da se deca tako zanatu uče. I tako ga je puna dva mjeseca »učio«. A onda neki brica — isto tako. I od brice je pobjegao. Otac ga je zbog toga grdio. »Šta ti misliš, da se zanat milovanjem uči, a? Ja te ne mogu izdržavati, pa kud hoćeš.«
— Najzad ga je »sreća« nanijela na gazdaricu koja je imala averziju prema sirotinji. »Prljava je i nezahvalna. I treba je tući«. To je njen otac na Nikoli redovno isprobavao. Dječak je spavao pod tezgom na golom i tvrdom podu. Tjerali su ga da radi i onda kada su vrata knjižare »Njegoš« svakom drugom bila zatvorena. A za sav taj rad od knjižarke je svega pet dinara na dan dobijao. Za te pare je kupovao oskudnu hranu. Da bi tu oskudicu koliko-toliko nadoknadio, svake je noći za golo parče hljeba kod pekara, tu ispod knjižare radio. A onda bi, umoran i iscrpljen, oko jedan sat poslije pola noći legao na džakove brašna i kao zaklan zahrkao.

— A u pekari, znaš, toplo. Na džakovima brašna mekano, pa milina. Jednom gazda dođe ranije nego po običaju. I zateče me, zlikovac, kako na džakovima spavam. Uh, kako me kaišem isperdaši, majku li mu njegovu... Kad sam iz sna onako bunovan skočio kao jarac sam dreknuo. Svrbelo me nedelju dana. I otpuste me sa posla. Onda opet gladovanje kod one moje cenjene knjižarke.

Po okupaciji zemlje drugovi iz pokreta davali su mu letke o okupaciji, o Njemcima, o ljotićevcima, o partizanima. Imponovalo mu je što je po toj liniji sa nekom studentkinjom bio povezan. Bio je i na nekim sastancima. I predavanja je slušao. To ga je dovelo u partizane, kod nas na Kosmaj, novembra 1941. godine.

Kada se malo među borcima u selu Završju radost stišala, kurir je donio naređenje:
»Pošaljite Korčagina za kurira kod nas u štab brigade.«

— Srećno Korčagine! Ne zaboravi — dolazi.

On se smješkao — radosno. Drago mi je to novo ime. U mislima je, od prednje do zadnje korice, knjigu svoga života prelistao. Plamičak tuge trenutno je prelio njegovo suvonjavo i potamnjelo lice: ostavlja drugove sa kojima je mnogo teških a lijepih dan prošao. Onda je svoja velika usta u osmjeh razvukao.

— Doći ću.
I projurio je.

*

Nikola Milekić Korčagin rođen je 11. oktobra 1926. godine u Kruševcu.

Poginuo je 10. januara 1956. godine, kao potpukovnik — pilot Jugoslovenskog ratnog vazduhoplovstva, kada se, nesrečnim slučajem, srušio avion kojim je upravljao.

Miladin Ivanović

U ZASEDI

Trideseti mart 1942. godine. Bataljon se užurbano sprema na novi zadatak. Svuda unaokolo sneg kao usred zime. Ispred nas je Luburić polje. Nedaleko se proteže drum Han Pijesak — Sokolac. Ne vidi se pod snegom. Da nije potamnelih bandera koje se pružaju paralelno sa putem i žica na njima, ne bi se ni znalo da je tu put. Zadatak je bataljona da osmatra put. Na njemu borci očekuju pojavu ustaša koji topovskim granatama najavljuju svoje prisustvo. Popaljena sela Košutica i Margetići pružaju tužnu sliku ratnih stradanja. Oko nas je pustoš.

Postavljeni su osmatrači, straže i zasede. Sve je spremno za borbu. Samo se čeka pojava neprijatelja i komanda pa da zaseda ospe svoju smrtonosnu tanad. A ona će se zabadati u ustaše, donoseći im smrt, liti njihovu krv koja će bojiti snežni pokrivač.

— Što ćemo im zaprašiti ako se pojave! — govorio bi Nikola Vučeta, nezadovoljan što čeka u zasedi prikovan za sneg koji je sve više hladio njegovo telo.

— Samo da naiđu! — dodade neko do njega.

— Ako ne naiđu sledićemo se od zime! — odgovorih ja, želeći da neprijatelj što pre naiđe, jer bi nas samo to moglo zagrejati.

— Oznojićemo se kad nas budu naterali da odstupamo po ovoj uzbrdici! — reče neko u šali, s namerom da obodri prozeble borce da bi lakše podneli hladnoću.

— Dosta smo se i namaršovali, ako je za vajdu! — opet će Vučeta, misleći na jučerašnji marš po vejavici kroz guste šume Devetaka.

— Da bar možemo da naložimo vatru! — oglasi se nečiji prozebli glas.

•— Pa da pokažemo neprijatelju gde smo postavili zasedu! — ukori Vučeta onoga koji ovde u zasedi traži nemoguće.

— Nije loše smislio drug! Malo vatrice, malo praseće pečenice, a mogla bi i koja pečena kokoš! — upade Milan Tornić Čare, šeretski kao i uvek.

— Biće nama pečenice ako ustaše osete gde smo i počnu topovima da pretražuju naš položaj! — namrgodi se Vučeta.

— Vidim ja da će i Vučeta u komesare, čuva liniju! — pecnu ga neko.

Nasta tajac. Promrzli, jedino smo želeli da što pre dođe smena, da bismo otišli da se ogrejemo i nešto prezalogajimo.

Ležao sam potrbuške na snegu, u plitkoj uvali. Skoreli sneg, šiban noćnim severcem, nije se mogao razgrnuti. Prilepio se za zemlju kao da ga je neko lepkom namazao. I nabačeno suvo lišće bilo je slab izolator između snega i moga tela. Ležao sam i mislio o tome kako su čudne sudbine u koje ratnik zapada. Raduje se pojavi neprijatelja, kao da on ne nosi u svojim rukama ubitačno oružje i kao da borba protiv ustaša samo njima donosi smrt. Ali bolje je i tući se nego se smrzavati ležeći na snegu.

Vreme za smenu zasede se približavalo. Smena će stići za nekoliko minuta. Dopuzaće do uvale, jer neprijatelj ne sme da otkrije naše položaje. 1 mi ćemo otpuzati bar desetak metara dok se ne dohvatimo šume koja će nas sakriti od očiju neprijatelja.

Svuda vlada tišina. Samo na povetarcu tanke grane stružu jedna o drugu. Ni ustaška artiljerija se više ne oglašava. Smena straže je najzad stigla, a sa njom toliko željena vatra koja je veselo pucketala u kući u kojoj su smešteni borci koji se smenjuju u zasedi. Zagrejana prostorija pomagala je borcima da zadremaju. Kao da ih je opijala i gurala u san, kao da je želela da im pruži koliko-toliko udobnosti koju u zasedi nisu imali. Vreme odmora je brzo prolazilo. Približilo se podne.

— Prva smena u zasedu! — naredi komandir.

— Eto ti sad! Kad pre prođe ovo vreme! — progunđa neko.

Prva smena se postroji, a zatim tromo pođe ka mestu zasede.

Popodnevni sati bili su hladni kao i jutarnji. Bar se tako činilo borcima kad su napustili toplu prostoriju u kojoj su se do maločas odmarali. Još dvadesetak koraka hoda, onda desetak metara puzanja i ponovo ćemo ležati na snegu.

*

Bataljon je pred mrak napustio položaje kod sela Sokolovići. Spustio se južnije, ka selu Sijerci. Prvi april. Sviće. Sneg se belasa. Beskrajna bela pustinja svuda oko nas. Bataljon zaposeda nove položaje. Po desetinama, u zasede. Njegov je zadatak da onemogući ustašama da pojačaju posadu u Han Pijesku. Obavešteni smo da neprijatelj šalje topove i komoru koja će se kretati putem Sokolac — Han Pijesak.

Posmatram drugove u zasedi. Zaklonjeni od oka neprijatelja budno osmatraju svaki delić zemljišta. Pomodrele, ispucale usne ratnika zanemele su. Kao da je iščezla volja za šalu i u onima koji su za šalu uvek orni. Kao da su se umorili od svakodnevnih marševa i bitaka koje su vodili. Crvene se prozeble uši. Štrče neobrijane brade i nepotkresani brkovi. Noge zebu i trnu od hladnoće. Dotrajala obuća i krpe kojima su zavijene noge slaba su zaštita. Neki cupkaju u nadi da će tako oterati studen koja se uvlačila i sve više prodire u svaki deo tela. Rukama je ipak najlakše, jer se mogu držati u džepovima. Na crvene noseve niko ne obraća pažnju. Kao da je nos deo tela bez koga se može! Kao da je on tu, na licu samo zato da pokaže koliko je mraz jak. A usta, ona će se otvoriti onda kad se neprijatelj pojavi. Zagrejaće se tada i svaki delić tela. Krv će brže prostrujati bezbrojnim žilama. Iz grla boraca izleteće poznati zov na juriš: Napred proleteri!

Zasede se smenjuju. Odlaze da se ogreju, odmore i tek nešto prezalogaje, jer je ovde malo kuća i malo hrane da bi bataljon mogao dobro da se nahrani. A zatim će se opet otići na položaj. I tako do noći...

Neprijatelja nema. Kao da je u zemlju propao. On, odmoran, nahranjen i do zuba naoružan, možda čeka da se proleteri smrznu, da osvete kosti na ovom mrazu, pa da onda krene. Možda neprijatelj veruje da nas njegov nedolazak muči, kida nam živce, pa kad nam studen otupi budnost, da prođe neopaženo i bez borbe.

Noć. Poslednja zaseda toga dana povukla se sa položaja. Samo su stražari budno osluškivali i motrili. I patrole krstarile u više pravaca sa zadatkom da na vreme i na dovoljnom odstojanju otkriju dolazak neprijatelja, kako bi se bataljon mogao razbuditi i razviti za borbu.

Prijala je i slabo zagrejana brvnara, i vatra na ognjištu iznad koje vise zadimljene verige koje drže zagaravljeni kotao iz koga se isparava zagrejana voda. Na prljavom podu leže borci. Neki su zaspali pokraj vatre koja im je grejala stomak ili leđa. Najviše je onih koji leže udaljeni od vatre. Ipak, i njima je toplije nego napolju.

Posle nekoliko minuta nije se čulo ništa osim ravnomernog disanja drugova koji su utonuli u san.

— O, sto mu gromova! — prosikta neko u mraku, skoči sa poda i poče da gasi rukama deo šinjela koji se zapalio od žiške koja je iz vatre iskočila.

— A ko ti je kriv! Što si legao na vatru? — korio ga je neko probuđen iz sna.

— O, pakosna gamadi, ala ujedaš! — mrmljao je neko češući se ne mogavši da zaspi od svraba.

— Što ste se toliko raskokodakali? Ne može čovek od vas da spava! — ljutio se u uglu sobe neko kome zbog toga što je tamo znatno hladnije vaške nisu gmizale po telu.

Najzad se sve smiri. Vatra je dogorevala na ognjištu, dajući poslednje znake života.

*

Još pre videla 2. aprila bataljon se spremao za pokret. Hladnoća se uvlačila pod kožu izgladnelih boraca. Na stroj se nije dugo čekalo. Žurilo se da bataljon do svanuća prođe što veći deo predviđenog puta. Nebo je bilo mračno. Nijedna zvezda nije ostala na nebu. Kao da ih je kakva nevidljiva sila nekuda odnela. Kao da ih je olujni vetar, koji zanosi kolonu, oduvao nekuda daleko.
Vetar je podvijao usamljeno drveće. Pod njegovim udarcima škripale su suve grane. Žbunje se povijalo kao od šale. A ono, kao da se upinjalo da se održi, da ga vetar ne iščupa iz korena i odnese nekud.

Čudni su zakoni prirode. Jači se poigra sa slabijim. Lomi ga, kida, povija. Slabima ne ostaje ništa drugo do da pognu šiju i strpljivo podnose ono što ih je snašlo. A žbunje odoleva. Povezano je mnogim žilama i to mu daje snagu da se održi. Vetar, kao i neprijatelj, jak je. A mi, kao i žbunje, povezani smo sa narodom i zemljom i zato odolevamo njegovoj sili. Združeni, ne samo da odolevamo već i lomimo neprijateljevu snagu. Naše su žile jake, brojnije i čvrsto povezane. Mnogo jače nego što neprijatelj to i sluti.

*

Bataljon nije dugo maršovao. Zastao je već u selu Pobratici.

Sviće. Vetar ne prestaje. Razbacano selo. Zaseoci sa po nekoliko kuća izniču sa zorom. Ne znamo još koliko je tu napuštenih, izgorelih kuća. Samo iz nekoliko kulja dim iz dimnjaka. Ostale izgledaju kao da u njima nikoga nema. Kad svane saznaćemo istinu. Nje se pribojavamo, jer je uvek teško gledati napuštene domove u kojima je, koliko do juče, tekao život. Iznad sela pruža se pošumljeno brdo jasika koje opasuje selo sa dve strane i strmo se ka njemu spušta. Nešto dalje od sela, u kojem je bataljon zastao, krivuda put Sokolac — Han Pijesak. Put je pust. Narod koristi prečice jer izbegava da se sretne sa neprijateljem. Susret sa njim, osim zla, ništa drugo ne donosi. A zla ima mnogo u ovom kraju. Još jedan dan prođe u iščekivanju neprijatelja. Uzalud se osmatrači upinju da ga otkriju. Neprijatelja nema.

*

Trećeg aprila bataljon se vratio u selo Sijerci. Zauzeo je položaje blizu starih, budno prateći ispred sebe.

Naše puške, puškomitraljezi i minobacač sijaju na suncu. Kao da su danima čišćeni i pripremani za paradu, a ne za borbu. Kao da prkose neprijatelju koga još uvek nema na vidiku.
U daljini, negde prema Sokolcu, oživele su borbe. Čuju se topovi i minobacači. Odzvanja Romanija. Romanija, velika šumovita planina, koja je toplo primila i skrivala partizanske jedinice od prvih ustaničkih dana. Kao da čujem pesmu romanijskih partizana:

Romanijo visokoga visa,
'Dje no čiča vojnike popisa.
Sve vojnike mlade partizane,
Partizane borce odabrane.

Romanija je izgubila legendarnog komandanta Slavišu Vajnera Čiču. Ipak, narod je u to vreme verovao da je čičina pogibija laž koju su izmislili neprijatelji kako bi ga demoralisali i odvojili od čoveka čija se slava pročula širom Bosne, čiča je od običnih ljudi stvorio vojsku koja uništava neprijatelja. Ustaše se više ne usuđuju da neometano pale romanijska sela, da ubijaju, pljačkaju i odnose godinama sticanu oskudnu imovinu. čiča je bio nada i snaga bosanskog seljaka. On i narod povezani su bezbrojnim vidljivim i nevidljivim nitima. Seljaci su sa ponosom pričali kako ga ni metak, ni topovska granata, ni mina ne mogu ubiti. Svako drvo, svaki žbun, svaki grm, svaki kamen romanijski — bedem je partizanski. Topovske i minobacačke rane neće pokolebati Romaniju. Jaukaće ona izranjavljena, ali će ostati visoko uzdignuta.

Kako je dan odmicao topovska i minobacačka vatra bivala je sve jača. Ona je upozoravala borce da budu budniji, svakog momenta za borbu spremni.

— Čuješ ih kako tuku? Kao da su se tek sada probudili iz zimskog sna! — reče mi Živojin Tabaković Žoja.

— Biće krkljanac ako i ovuda naiđu! — odgovori mu Milan.

— Nešto su se od jutros uzjogunili, kao da su im garnizoni postali tesni! — opet će Žoja.

— I tesni i nesigurni! — nasmeja se Milan.

— Da jednom već naiđu, pa da vidimo kom opanci, kom obojci! — nestrpljivo će Žoja.

*

Četvrtog aprila, rano ujutro, ceo bataljon je zaposeo položaj. Raspoređen po kosama, kamenjaru, iza žbunja i drveća, motrio je na dugačku, izvijenu, snegom pokrivenu traku puta Sokolac — Han Pijesak. Komandant bataljona bi povremeno dvogledom osmatrao drum i svaki delić zemljišta pored druma.

Iznad položaja bataljona, pod udarcima vetra, šumi borova šuma. Njiše se i povija mlado drveće. Škripi granje, kao da prolaze natovarena volovska kola davno nepodmazanih točkova. Iz tmurnih oblaka padne po koja kap. Koliko da najavi dolazak kiše. Kao da bataljon ne očekuje

neprijatelja, već kišu! Nekoliko boraca poleglo je po kamenju. Plove njihove misli nekuda u tišini. Drugi prekraćuju vreme nevažnim razgovorima ...

— Pripremi se za borbu! — dopre odjednom, od borca do borca, naređenje komandanta bataljona. Sa puškama otkočenim i čvrsto stegnutim, borci su očekivali naređenje: Pali!

Pogledao sam u pravcu druma. Crnela se dugačka neprijateljska kolona. Tek kad se približila video sam da se u njoj nalazi pešadija, konjica i kamioni.

Još uvek se čeka da se neprijatelj približi.

— Mnogo ih je, slavu im njihovu! — reče neko do mene.

Onda planuše puške, zaštektaše puškomitraljezi, zaklokota naš teški mitraljez breda. Naši kuršumi izmešaše se sa neprijateljskim kuršumima. Odzvanjaju eksplozije bacačkih mina.
Na putu prvo metež, a onda pešadija zauzima položaje nedaleko od puta. Dejstvuje puščanom i mitraljeskom vatrom po našim položajima. Kamioni zastadoše, a zatim pod velikim gasom počeše da se hvataju puta. Udaljavaju se od naših položaja. Ustaše kupe mrtve i ranjene. Odvlače ih dalje od puta.

Od Sokolca se čuju topovi. Eksplozije granata paraju zemlju iza naših položaja. Visoko iznad nas čuje se avion. Verovatno izviđač koji treba tačno da odredi naše položaje i da dovede bombardere.

Posle nešto više od sata borbe sve se smiri. Zavlada tajac. Kao da do maločas nije besnela eksplozija mina, granata, ručnih bombi i svega drugog što odnosi ljudske živote.
Ustaška kolona je prošla. Za njom su ostale popaljene kuće iz kojih kulja dim raznošen vetrom. Neki od ustaša više nikada neće koračati u koloni. Nikada više neće paliti kuće i ubijati nedužne. Neće se cerekati nad prestrašenim ljudima koji umiru pod njihovim noževima.

Rade Ignjatović

FUDBALSKA UTAKMICA

(2 : 0 za naše)

Posle pobedonosne mitraljeske utakmice nad nedićevcima i četnicima na Dubu, naši drugovi odigrali su u Goraždu jednu mnogo težu — fudbalsku utakmicu. Umesto raskošnih tribina, prosula se sveža prolećna trava, na kojoj su sedeli, burno navijajući, drugovi Crnogorci.
Sudija je bio naoružan bombama i pištoljem, dok su aut-sudije bili dva kurira. Žičanu mrežu — da lopta ne ode u Drinu — zamenili su drugovi razvijeni u strelce. Prethodnica im je bila trojka Kušić — Fića — Plavi. Tamo, u levom uglu, gde su nekad stajale limuzine, klimatao je leno dugačkim ušima konj intendanta Ljube. Grubosti nije bilo, a i da je bilo, ne bi se mogle osetiti, jer su igrači bili obuveni u Robinzonove dlakave opanke. Ipak, za svaki slučaj stajao je na gotovs doktor Božović sa celim sanitetskim osobljem, ubacujući često »zdravstvene« parole:

— Napred, Crnogorci! Dole Miladin, petokolonaš! Iza crnogorskog gola šetao se nervozno drug Radovan i hrabrio svog zamenika Zeku.
Od ugledne beogradske publike zapažena su dva druga iz Čelebićke čete, zatim kurir Penčić i drugi. Njih je, po vojnoj liniji, predvodio vodnik Umčanin, tačno kako kaže »Pešadijsko egzercirno pravilo«.

Utakmica je završena s pozdravom »triput zdravo za proletere!« — uz burne uzvike dece: »Napred, ura, dva nula za bolje«!

Naš sportski dopisnik Žića je neposredno posle ove značajne utakmice intervjuisao nekoliko istaknutih sportskih stručnjaka, kako bi javnost bila upoznata s njihovim mišljenjem. Ti slavni sportski stručnjaci dali su za »Srp i čekić« ove izjave:

Vođa puta — Ljuba intendant:
— Jeste li zadovoljni rezultatom?
— Jasno!
— Jesu li Crnogorci bili bolji?
— Jasno!
— Jesu li beograđani zaslužili pobedu?
— Pa jasno!

Drug Čeda:
— Iako nisam prisustvovao utakmici, uveren sam da je pobeda mogla biti veća, ali smo iz poštovanja prema drugu Miladinu, koji je Crnogorac, dali svega dva gola.

Doktor Božović:
— Da nije radila peta kolona, pobeda bi bila crnogorska.

Jedan stari Crnogorac:
— Zašto vas je pred svršetak utakmice igralo četrnaest?
— Bogu mi, nijesmo mogli gledat' kako se drugovi svijetlo bore, a mi da ne priteknemo u pomoć!

Žića Trninić

I NAJBOLJEiM SE MOŽE DESITI

— Svakome se može ponešto desiti, ali da dobrom borcu puška nehotice opali — to nikako! Nikad i nijednom!

Tako je, obično, završavao svoje pridike desetar Čekić. Ponosio se time što je »vojnik od glave do pete« i u svakoj prilici je težio da to pokaže. A puške njegove desetine kao da su s njim bile u zavadi: malo, malo, pa bi nečija okinula. I dok bi borac kome je puška »sama« opalila pokunjen ćutao, Čekić bi po ko zna koji put ponavljao pridiku, naglašavajući uvek uobičajenu poentu: *nikad* **i** *nijednom.*
Ali, ne lezi vraže! Jedanput, u Vlasenici, s proleća 1942, kad je desetina čistila oružje, iznenada iskrsnuće komandant i komesar brigade. I baš u trenutku kad ih je stražar dočekao i pozdravio pred kućom u kojoj je desetina bila smeštena, sa doksata kuće grunu pucanj.

— Sigurno je nekom omladincu sama opalila — reče Koča kao za sebe i krenu prema ulazu.

Uto se Čekić, sav zajapuren, sjuri niz stepenice, stade pred komandanta i raportira:

— Stanje redovno, desetina čisti oružje.

— A koji ti ono junak opali? — upita Koča malo šeretski, pa dodade: — Sigurno neki što nije služio vojsku...

— Znaš, druže Kočo, omakne se nekad i starom vojniku. Moja je opalila, grom je pogodio!

Fića će na to, kao da je očekivao takav odgovor: — Ti, ti Čekiću, šenluk činiš u našu čast. K'o veliš: dođite češće, da bude veselije.

— Ta ono pravo kažeš, druže komesare — dočeka spremno Čekić, uz veseli žagor desetine, koja se sjati oko komandanta i komesara brigade.

Ko mu je stavio metak u ispražnjen šaržer — *nikad* i *nijednom* nije saznao. To je ostala ratna tajna njegove desetine.

MOJ DOLAZAK U BEOGRADSKI BATALJON

Aprila 1941. godine nalazio sam se u tek formiranom 61. pešadijskom puku u Nikšiću. Komandant puka bio je pukovnik Bajo Stanišić, kasnije poznati izdajnik. Čudna naređenja koja je Stanišić izdavao kao da su već tada nagoveštavala skoru izdaju. Na primer, dobili smo nove uniforme i oružje, ali nam je bilo strogo zabranjeno da oružje dekonzerviramo. Naslage masti morale su ostati i na oružjima mitraljeske čete! Bio sam određen za bataljonskog kurira, pa sam tokom borbi protiv italijanske vojske kod mesta Tuzi i kasnije tokom sramnog povlačenja video i mnoge druge pojave neorganizovanosti, malodušnosti oficira i njihove otvorene izdaje. Kada sam se u povlačenju ponovo obreo pred Podgoricom i kada je već nastalo rasulo, ja po savetu jednog potpukovnika, Crnogorca, sa još petoricom svojih zemljaka odlučim da krenem kući. Bacili smo oružje i, zaobišavši Podgoricu u kojoj su već bili Italijani, krenuli smo prema Danilovgradu. Zaobišavši i Nikšić produžili smo preko planina do naših kuća. Stigao sam posle šest dana pešačenja u svoje selo Jošanicu, kod Ustikoline.

Posle nekoliko dana došli su ustaški žandarmi i tražili da im se preda oružje, odnosno da svedoci potvrde da smo se iz vojske vratili bez oružja. Počeli su sve teži dani. Ustaše su sprovodile raciju. Kada su jednom upali u selo odveli su moga brata od strica. Nikada se više nije vratio. Ustaše su počele sve bezočnije da progone Srbe, da ih zlostavljaju i ubijaju. U kući se više nije smelo biti, niti čekati. U grad se nije smelo otići. Iz dana u dan bilo je sve teže.

Već smo bili čuli za borbe na Romaniji. Krajem oktobra 1941. godine pronela se vest da je Foča oslobođena. Jedan broj ustanika iz Rogatičkog odreda stigao je u Goražde, Foču i čajniče. Višegradskim pregovorima između Italijana i Draži-nih oficira bio je postignut sporazum da Italijani povuku svoje garnizone iz ova tri grada i da ta mesta preuzmu četnici.

Svi su Srbi pozvani da dođu u Foču. Među onima koji su se pozivu odazvali bio sam i ja. Pitali smo kome da se javimo. Kod mosta je stajala grupa ljudi. Među njima je bio i jedan pripadnik Rogatičkog odreda. Bio je naoružan puškom, opasan redenicima, nosio je crnu šubaru od jagnjeće kože i bio — prilično pijan. Objašnjavao je da svi Srbi koji su sposobni za borbu, a imaju oružje, treba što pre da idu na položaj, a koji nemaju oružje, neka ponesu sekire, jer da treba da se borimo protiv »Turaka«. Okupatore, Nemce i Italijane, nije spominjao, ali je nas uveravao da je došlo vreme da se Turcima osvetimo za Kosovo i zato — rekao je — pravac Brod i Ćurevo, jer »Turci« navaljuju od Ćureva i pale i ubijaju sve što je srpsko.

Krenulo je nas oko dve stotine. Uz put smo sretali neke ljude koji nam rekoše da su ustaše iz Ćureva stvarno spalile srpsko selo Grandići i da su poubijali sve što su stigli. Naši ljudi prihvatili su borbu i naterali su ustaše u Ćurevo. Tu smo ostali oko mesec dana i držali položaj. Na položaju je bilo po prilici 400 ljudi, a ni 100 pušaka. Posle je došao Rade Hamović i organizovao napad na Ćurevo, uz pomoć jedne čete Pivljana. Potisli smo ustaše iz Ćureva i oni su se povukli prema Borču, gde su se i zadržali.

Tada sam se razočarao. Setio sam se nereda i pljački u aprilskom ratu. Ponovila se ista slika. Pljačke po muslimanskim selima. Pojedinci su na svoju ruku počeli da napuštaju položaje da bi učestvovali u pljačkama.

Po zauzeću ćureva naša četa, Jošanička, ostala je na Popovom Mostu, na Sujtesci, kao predstraža prema Borču. Početkom januara 1942. godine pao je veliki sneg. Patrolirali smo uz Sutjesku prema Suhoj i Hrčavki.

Dvadesetog januara 1942. godine, bio je lep sunčan dan. Stigla nam je jedna patrola kojoj se nismo nadali. Patrolu su činila tri partizana naoružana puškama i bombama. Pošto su se sa nama lepo pozdravili, potražili su našeg komandira čete. To je bio Milan Matović, rezervni poručnik bivše jugoslovenske vojske, inače inženjer. Vođa patrole reče Matoviću da dolaze iz Foče, pruži mu pismo i naglasi da na njega treba odmah odgovoriti. Komandir pročita pismo, napisa odgovor i reče da će u toku sutrašnjeg dana doći u Foču na dogovor. Ponudio je patrolu ručkom, posle čega se ona vratila u Foču.

Gledao sam sve to, ali mi nije bilo jasno o čemu se radi. Najviše su me interesovale crvene petokrake zvezde na kapama one trojice iz patrole koje su bile izrezane iz crvene čoje.

Kada je ispratio partizansku trojku komandir nam je saopštio da još iste noći napuštamo Popov Most i da idemo za Foču. Naš položaj preuzeće Zakmurska četa.

Kada smo stigli u Brod ispred Foče, komandir nas je prikupio i rekao da u Foču nećemo ulaziti, jer ne znamo ko je u gradu. Obišli smo oko Foče, prešli reku Čehotinu i tada je komandir rekao: »Momci, idite svojim kućama, a ja ću otići u Foču da vidim kakva je vojska. Kada mi budete potrebni, ja ću poslati kurire po vas. Zborno mesto biće nam Jošanica.« Razišli smo se.

Samo što smo prenoćili, a već su kuriri jurili po selima i javljali da se što pre dođe na zborno me-

sto. Odmah sam krenuo. Stigao sam rano. Zatekao sam svega četvoro ljudi. Prikupljali smo se ceo dan, pa se tako sakupilo ukupno 15 ljudi. Komandira nije bilo. Stigao je neki sasvim drugi čovek i rekao da moramo hitno na Oraovice, da je tamo jedna jedinica proletera i da već vodi borbu protiv ustaša koji nadiru od Sjetline i Prače. Trebalo je što pre stići. Za vodnika smo izabrali Mila Gavrana, aktivnog narednika mornaričke pešadije bivše jugoslovenske vojske. Drinu smo prešli splavom kod Ustikoline. Tu smo prenoćili i sledećeg jutra krenuli ka Oraovici. Bila je opet noć kada smo stigli i javili se komandantu i komesaru Kraljevačkog bataljona Prve proleterske brigade. Komesar nas upita zašto nas je tako malo. Vodnik objasni da u toku idućeg dana treba da stigne još ljudi.

Od toga dana spadali smo pod komandu Kraljevačkog bataljona. Štab bataljona je naš vod prebacivao po potrebi sa jednog položaja na drugi. Tu smo ostali do maja 1942. godine kao pripadnici Dobrovoljačke vojske.

U našu četu su tih dana počela tajno da pristižu pisma od bivšeg komandira Milana Matovića koji nikada nije došao na položaj od kada smo došli u dodir sa proleterima. Matović je u tim pismima odvraćao ljude od partizana i od saradnje sa njima, nagovarao da se stupi u vezu sa četnicima i nagoveštavao da će uskoro stići srpski oficiri sa srpskom vojskom, te da ćemo sa njima »osloboditi Bosnu od Turaka«. Ta su pisma ostavila utisak na našeg komandira Mila Gavrana i on je i sam počeo nagovarati ljude da treba da stupe u vezu sa četnicima i da slušaju Milana Matovića. Meni se sve to činilo odvratnim. Setio sam se aprilskog rata i izdaje Baja Stanišića i drugih oficira. Imao sam na umu i četničke oficire koji su odmah počeli sa pljačkama i pijankama, što je povuklo mnoge ustanike da zlostavljaju muslimansko stanovništvo. Sve je to u meni ostavilo dubokoga traga. Želeo sam pravu, istinsku borbu, borbu za slobodu. Želeo sam da bude morala i prave discipline, jer sam verovao da nas samo to može dovesti do istinske slobode. Nisam poznavao Komunističku partiju i njenu pravednu borbu dok nisam čuo jedno izlaganje zamenika komesara Kraljevačkog bataljona koje je održao u našoj četi. Govorio je o okupatorima, Nemcima i Italijanima, njihovim namerama. Govorio je o borbi partizana, o tome da svi narodi naše zemlje, Srbi, Muslimani, Hrvati i drugi treba da se ujedine u borbi protiv okupatora, jer da samo tako jedinstveni možemo pobediti, izvojevati slobodu i bolje sutra. Rekao je da se treba boriti i protiv svih onih koji budu stali na stranu okupatora i onih koji na bilo koji način budu pomagali okupatoru. Te razložne, istinite i pravedne reči nagonile su me sve češće na razmišljanje o svemu što sam preživeo i video.

Došao je Prvi maj. Po odluci štaba bataljona trebalo je da istaknemo crvenu zastavu na nekom vidnom mestu. Kako nismo imali crvenu zastavu nas tri druga, na vlastitu inicijativu, skinuli smo svoje crvene šalove s vratova, kako bismo napravili zastavu. Sastavili smo ta tri šala i sašili prilično veliku crvenu zastavu. Ujutro Prvoga maja okačili smo zastavu na jednu veliku bukvu. Namestili smo je tako da se mogla dobro videti i sa ustaških položaja iznad Prače. Kada su ustaše primetile da se vije crvena zastava počeli su da tuku iz topova. Granate su padale po šumi oko nas.

Sedmoga maja 1942. godine, rano ujutro, naša četa je napustila selo Komrane iznad Prače. Na Oraovice smo stigli oko osam časova. Naređeno je da se smestimo na livadi pokraj šume i da sačekamo komandanta bataljona koji će nam saopštiti dalje kretanje. Komandant bataljona je rekao da je u toku snažna neprijateljska ofanziva, ali da će ona ubrzo proći i da treba zajednički da radimo po planu Vrhovnog štaba. Šta se međutim desilo? Naša četa odbija izloženi plan. Vojnici skoro jednoglasno izjavljuju da žele da se bore, ali samo u blizini svojih kuća.

Mene je to pogodilo. Znao sam da su ti ljudi bili vezani za bivšeg komandira Milana Matovića, sada već okorelog četnika, koji se povezao sa Dražinim oficirima i stalno delovao protiv partizana. Znao sam od prvih ustaničkih dana kakvih sve ljudi ima među nama. Primera radi iz Jošaničke čete nas 15 do 20 ljudi je stalno bilo na položaju, dok je dva puta toliko ljudi bilo odsutno sa položaja. Oni su obilazili muslimanska sela, pljačkali i zlostavljali nevini narod. Zbog svega toga, zbog svega što se ranije nagomilavalo u meni, nije mi se ostajalo u takvom društvu.

U prvi sumrak naređeno je da se oformi kolona i krene u pravou Ustikoline, ali u pratnji jednog voda proletera sa puškomitraljezom. U koloni su se čula nagađanja gde bismo mogli biti raspoređeni, ali se čulo i to da bi mogli biti i razoružani. To je mnoge zabrinjavalo. Mene ni najmanje. Na ulazu u Ustikolinu sačekala nas je patrola i pokazala mesto gde ćemo se odmoriti. Na tri ugla bašte u koju smo ušli stajalo je po nekoliko partizana. Naredili su nam da složimo puške u kupe, da se udaljimo od njih i da posedamo. Rečeno nam je da će doći drugovi koji treba s nama da porazgovaraju. Zatim su tri proletera s puškomitraljezima stala pored oružja. Opomenuli su da niko ne pokušava prići oružju, niti da se udaljava dok ne stignu drugovi koji treba s nama da razgovaraju.

Stigla su tri druga. To su bili Mijalko Todorović Plavi, Ivan Vondraček Vanjka i Čeda Minderović. Prvi je govorio Plavi. Rekao je da je neprijateljska ofanziva veoma jaka i da se moramo povući sa ovih terena dok ofanziva prođe. Zatim je govorio Vanjka. Rekao je od prilike ovo: »Drugovi, mi smo došli da vam pomognemo, jer smatramo da ste vi naši prijatelji i da moramo sarađivati u borbi protiv okupatora, za iste ciljeve, za slobodu svoje zemlje i naroda. Nemojte verovati četnicima, jer oni sarađuju sa okupatorom. Ako odete svojim kućama da se tamo borite, oni će vas razoružati, a mnoge i pobiti. Vi onda idete direktno Italijanima u ruke. Mi vas pozivamo da pođete sa nama, svi kao četa. Borićemo se zajednički.«

Mnogi su izjavili da ne žele da pođu iz svoga kraja i od svojih kuća. Onda nam je, kao poslednje, rečeno sledeće: »Ko želi da pođe dobiće oružje i raspored u jedinice, a ko ne želi da pođe slobodan je, ali neka kući ide bez oružja. Neće se dozvoliti da neprijatelj uzima teško stečeno oružje.« Ja sam se prvi javio i rekao da želim da pođem sa proleterima. Jedan od drugova mi reče da pridem puškama i izaberem jednu, pa da se onda

javim dvojici partizana koji su stajali po strani. Uzeo sam jednu novu pušku, opasač sa fišeklijama i vojnički nož. Javio sam se onoj dvojici proletera i oni su mi rekli da stanem uz njih.
Sta se potom dogodilo? Preko 30 ljudi se dobrovoljno javilo da i oni idu sa proleterima. Svi ti ljudi su me poznavali, voleli, za njih sam ja bio Leka. Kako je ko od njih dolazio, odmah bi uzimao pušku i stajao u stroj. Jedan od njih mi reče: »Pa Leko, ti nas mnoge povuče da i mi idemo s partizanima.« Pošto je od onih koji nisu hteli da idu oduzeta i municija, podeljena je nama — po 10 metaka svakom novom borcu. Oni koji nisu hteli da pođu s nama postrojeni su i naredno im je da krenu za Foču, uz pratnju jedne desetine proletera.

Bio je to i tužan i težak rastanak. Koliko do juče bili smo jedna četa. Svi smo se znali. Bili smo braća, rođaci, prijatelji, susedi. A sada se razdvajamo. I samo jedni kreću na pravi put. Borci koji se javiše u Prvu proletersku brigadu pođoše na težak, surov ali istovremeno slavan put. Mnogi od onih koji nas napustiše po nagovoru Milana Matovića odoše vremenom na put srama i izdajstva. To jutro ostalo mi je u trajnom sećanju. Bili smo raspoređeni po četama, ali se ne sećam u koloni koje čete sam marširao. Jutro je bilo vanredno lepo. Kolona Beogradskog bataljona kreće se cestom prema Foči. Radoznalo sam posmatrao kolonu u kojoj se prvi put nalazim i kolonu u kojoj prvi put vidim i devojke. Tu lepu sliku pomutiše iznenadni topovski pucnji. Italijani nastupaju od čajniča. Vidim kako se iz pravca moga sela dižu gusti oblaci dima. Italijani pale sela. Pretpostavljam, znam da gori i moje selo. Tamo mi je žena, tamo su mi troje dece. Mislim o tome kako će oni proći i hoće li izvući čitave glave. Svestan sam da im ne bih mogao pomoći i da sam s njima, da im ovako, boreći se, jedino mogu pomoći. Drugovi ispred mene u koloni počinju pesmu, pesmu koju prvi put u životu čujem — »Crven je istok i zapad«. Zapazio sam u grupi pevača nekoliko drugarica i drugova koji veoma uspešno stvaraju raspoloženje u koloni. Čas pesma, čas šala, ali sve to pristojno, bez ikakvih vulgarnosti i grubosti. Sve ove okolnosti i sredina u kojoj se prvi put u životu nađoh nagnaše me da još više razmišljam o tome kakva je to vojska koja sebe naziva proleterskom, a kojoj, eto, sada i ja pripadam.

Prispeli smo u Foču i zaustavili se ispred železničke stanice. Tu su dva kurira predala pismo jednome od drugova koga sam zapazio u grupi pevača na putu od Ustikoline do Foče. Nisam još mogao znati da je taj visoki i snažan čovek komandant bataljona Miladin Ivanović. A i kako bih to mogao znati kada se on ponašao kao svaki drugi vojnik. Za mene još jedna novina. Komandni kadar kod proletera kao da se i ne primećuje. Sve je u nekom blagom i normalnom tonu, i naređenja i komande. Tek kada sam video da kuriri tom drugu predaju pismo shvatio sam da je starešina. Dotle se primećivao jedino po pesmi.
Opet razmišljam o proleterima i o njihovom ponašanju. Niko se ne ljuti, niko ne viče, niko ne psuje. Sva se naređenja izvršavaju brzo, bez galame i bez pogovora. Pomislih: »Pa ovo je vojska kakvu sam želeo! Vojska u kojoj se drug obraća drugu, prisno i normalnim tonom, a isto tako postupaju i starešine. Ne psuje se, ima reda ima discipline.« Setih se onog izdajstva u 61. pešadijskom puku, u aprilskom ratu 1941. godine. Setih se i događaja u oktobru i novembru 1941. godine, kada je planuo ustanak u našem kraju, u kojem su većinom bile četničke komande i kada je manji deo boraca trunuo na položajima, dok je veći deo pljačkao muslimanska sela i pijančio. Kada sam sve to video i preživeo, nije mi bilo teško da se odlučim i pođem sa proleterima i da njihov način borbe, života, ponašanja i odnosa prema narodu prihvatim svim srcem.

Aleksa Jegdić

SA ROMANIJCIMA U PRVU PROLETERSKU BRIGADU

Polovinom aprila 1942. godine otpočela je treća neprijateljska ofanziva na istočnu Bosnu. Našu slobodnu partizansku teritoriju ponovo su napadale kombinovane njemačko-ustaške snage iz više pravaca. Romanijski partizanski odred, uz neposrednu pomoć Vrhovnog štaba i Prve proleterske brigade, tek se bio oporavio i sređivao svoje redove od prethodne ofanzive, četničke izdaje i teške zime koja je bila na izmaku. U to vreme nalazio sam se u Glasinačkom udarnom bataljonu Romanijskog odreda koji je držao položaje na Vitnju, kod Kule, na Maloj i Velikoj Gradini i kontrolisao drum koji vodi od Sokolca prema Rogatici. Nekoliko dana i noći, u intervalima, razgarala se borba čas na levom, čas na desnom položaju koji je držao naš bataljon i bataljoni Prve proleterske brigade.

Njemci i ustaše vršili su ispade iz Sokolca i Rogatice sa ciljem da očiste komunikaciju, dok su se istovremeno jake neprijateljske kolone kretale iz Sjetline, Prače, Mokrog i Bogovića prema našoj slobodnoj teritoriji. Iz daljine, od Vlasenice, Olova, Han Pijeska, Pala i Mokrog oglašavala se žestoka topovska i minobacačka vatra. U mrkloj noći nebom su parale signalne rakete raznih boja, uz dugotrajne i kratkotrajne mitraljeske rafale. Po svemu tome osećalo se da je na pomolu veća neprijateljska ofanziva.

Zaustavili smo neprijatelja koji je nastupao prema našim položajima. Neprekidno smo održavali vezu sa bataljonima Prve proleterske brigade koji su levo i desno od nas takođe držali položaje i branili našu slobodnu teritoriju. Danju smo videli neprijateljske vojnike kako kopaju rovove i utvrđuju se na dostignutim linijama. Pošto su imali dobar pregled naših položaja, tukli su nas artiljerijom i minobacačima i već prvog dana ranili nam nekoliko boraca. Čvrsto smo držali svoje položaje i pripucavali se sa delovima neprijateljskih jedinica koje su uporno nastojale da probiju naše položaje. Naporno i teško bilo je noću. Zbog blizine neprijatelja često se moralo ići u patrole i na mrtve straže radi kontrole međuprostora.
Osluškivali smo skriveni, naprežući vid da bismo osmotrili šta se ispred nas zbiva, da ne budemo otkriveni i iznenađeni. Sa puškom na gotovs i pogledom prema neprijateljskom položaju bili smo u stalnoj pripravnosti. Hladan vjetar i zima prodirali su do tijela i nagonili na podrhtavanje.

U rovovima pored mene nalazili su se većinom borci iz obližnjih sela, zdravi i kršni momci, odvažni i uvek na borbu spremni. Osećao sam divljenje prema njihovoj snazi i izdržljivosti. Bilo je tu pretežno zemljoradnika, poznatih glasinačkih kosača, šumskih radnika, ali i proletera i đaka iz Sarajeva. Svi su se oni navikli na teškoće i napore sa kojima su se borili da bi obezbedili koru hljeba sebi i svojoj porodici. Tu u rovovima, dok smo gledali kako u daljini gore sela na Glasincu i na Romaniji, na njihovim licima osjećao se nemir i gorčina. Tamo preko ceste bile su kuće njihovih porodica ili njihovih komšija, svih tih divnih ljudi i žena koji su nas bezbroj puta domaćinski prihvatili i svojoj vojsci pružali dom za odbor i hranu za okrepljenje.

Tada nam je saopšteno da se naš Glasinački udarni bataljon preimenuje u Romanijski udarni bataljon. Kada smo napuštali svima nama dragu Romaniju i odana sela na Glasincu bilo nam je tužno pri srcu. Sa nama se povlačila omladina, a narod se neophodnim stvarima i stokom sklanjao u pećine i skrovite šumarke od ustaša i domobrana koji su redom palili srpska sela. četničke grupe su istovremeno upadale u muslimanska sela, palile kuće, sejale smrt i pljačkale nezaštićene seljake.

Iz sela Ozerkovića smo, 23. aprila 1942. godine, krenuli noću na usiljeni marš prema Renovici. Rijeku Praču smo prešli preko mosta kod železničke stanice, a zatim smo savlađivali naporne uspone prema selu Barama. Tu smo dobili novi raspored i zaposjeli položaje od Bara do Ustiprače. Bataljon je bio veoma razvučen, a pored nas položaje su branili i Rogatički dobrovoljački bataljon kao i jedna četa Beogradskog bataljona. Po odluci štaba, više puta upućivan sam po zadatku u štab Beogradskog bataljona, jer je i Romanijski bataljon bio stavljen pod komandu štaba Prve proleterske brigade. U selu Jabuci javio sam se komandantu Beogradskog bataljona Miladinu Ivanoviću. On se raspitivao o mom bataljonu, njegovom sastavu, naoružanju i raspoloženju boraca i interesovao se iz kojih su sela. Čudio sam se sa koliko poznavanja prilika govori o Glasincu, njegovim ljudima i običajima. Kada sam izrazio čuđenje i njegovom interesovanju i toplini sa kojom je govorio o gorštacima Romanije i Glasinca, rekao mi je da je bio učitelj u selu Dobre Vode kod Prače. Tada sam upoznao i političkog komesara bataljona Čedu Minderovića, poznatog proleterskog književnika i pjesnika. On se takođe interesovao za Romanijski udarni bataljon, njegove ljude, borbenost, partijsku i skojevsku organizaciju, za kulturni i zabavni život. Raspitivao se i o ilegalnom radu partijske i skojevske organizacije u okupiranom Sarajevu, akcijama koje su do tada izvedene. Pričao sam mu

0 svemu što sam znao, a on je o tome vodio zabilješke.

Pri štabu Beogradskog bataljona i u kontaktu sa četama bolje sam se upoznao sa proleterima, njihovom organizacijom i unutrašnjim životom. Saznao sam da su to većinom radnici iz Beograda

1 njegove neposredne okoline, obalski radnici sa Save, studenti, srednjoškolci, intelektualci i seljaci iz Posavine. Bili su veoma druželjubivi i veseli. Čvrst i veoma homogen kolektiv. Djelovali su kao prava vojska, ali odjevena u sve moguće uniforme, zarobljene od okupatora i njihovih slugu. Imali smo i Prateći vod sa teškim mitraljezima i bacačima, a sve su čete bile odlično naoružane puškomitraljezima, mašinkama i puškama. Izdavali su i svoj bataljonski list, imali bataljonski pjevački hor, posjedovali muzičke instrumente i davali sa puno uspjeha priredbe po selima i gradovima. Svaka četa je izdavala zidne novine, ilustrovane karikaturama i crtežima. Drugarstvo, veselost i dobri međuljudski odnosi ostavili su na mene najdublji utisak. Iako sam prisno volio svoje saborce Romanije i Glasinčane sa kojima sam dijelio dobro i zlo prve ustaničke godine, intimno, u sebi, zaželih da se i ja uvrstim u stroj takvog divnog vojničkog kolektiva.

Četvrtog maja 1942. godine njemačko-ustaške kolone, podržavane tenkovima, artiljerijom i minobacačima, otpočele su silovite napade iz više pravaca na naše položaje. Naše snage davale su maksimalan otpor, vršile kontranapade, zabacivale se iza neprijateljevih položaja, ali i trpele neuspjehe i imale nekoliko mrtvih i ranjenih. Ustaške kolone istovremeno su napale i naše jedinice kod Ustiprače. S druge strane, na desnoj obali reke Drine, od čajniča i Goražda, usklađeno su nastupale italijanske kolone i zasipale naše položaje jakom artiljerijskom vatrom. Pokušaji italijanske vojske da forsira Drinu kod sela Kopača i kod Goražda odbijen je od strane Romanijskog udarnog bataljona i djelova Šestog bataljona Prve proleterske brigade. Po tome sa koliko napora i sa kakvim respektivnim snagama se neprijatelj ustremio na nas, vidjelo se koliko smo bili jaki u ovom dijelu istočne Bosne. Osjećali smo se sigurnim i čvrsto vjerovali da ćemo se uskoro još jači vratiti na našu legendarnu Romaniju i u popaljena sela Glasinca. Na žalost, na tom borbenom putu, putu odricanja, povlačenja, povremenih poraza, ali i pobjeda i ofanziva mnogi od mojih Romanijaca nisu svoju Romaniju više ugledali. Poslije dugotrajnog usiljenog marša stižemo u Vrbnicu, na tromeđu Bosne, Crne Gore i Hercegovine. Iznad nas visoko pod oblacima naziru se planine Maglić i Volujak koje su bile pokrivene snijegom. Na ovoj prostoriji skupljaju se partizanske snage da predahnu od višenedeljnih napornih borbi i marševa. Radi obezbjeđenja, Romanijski udarni bataljon, po naređenju Vrhovnog štaba, zaposjeo je položaje na visovima Zelengore, obezbjeđujući se od pravca planinskog kraja Borač u kojem je držala položaj ustaška seoska milicija, dok je jedna četa zatvarala pravac iznad Drine kod sela Bastasi.

Već je mjesec maj, ali na ovim planinskim terenima priroda se još nije probudila iz zimskog sna. Hladno je, naročito noću, jer smo spavali pod vedrim nebom, ispod jelika. Na ograncima Zelengore, po rudinama i dolinama, pored izvora i potoka, raspoređene su čete i bataljoni ispred Vrbničkih i Lučkih katuna. Pored nas razmješten je i Vrhovni štab sa drugom Titom. Žive i rade pod istim uslovima kao i mi: u bajtama.

Ovdje sam sretao mnoge poznate drugove i drugarice sa kojima sam dolazio u dodir za vrijeme ilegalnog rada u Sarajevu. Za neke drugove sam doznao da su već poginuli. Mnoge poznanike iz Sarajeva sreo sam i u logoru gdje je bio razmješten Kalinovički partizanski odred koji se takođe

povukao sa svog terena. Tu, u tom velikom partizanskom logoru pod vedrim nebom, prali smo se, kupali, trebili vaške, doterivali opremu i naoružanje i izvodili borbenu obuku.
Često smo držali sastanke, četne i partijske, na kojima se vršila priprema za predstojeće marševe i nove borbene zadatke. Svi smo jedva čekali da napustimo ovu prostoriju gde je vladala glad. Kada nam je saopšteno da će se naš bataljon uključiti u Prvu proletersku brigadu, kao samostalni bataljon, mnogi od nas su se radovali, ali je bilo i pojedinaca i grupa boraca koji bi se radije vratili na svoj teren, jer su strahovali za sudbinu svojih porodica koje su ostale po zbjegovima.

Na proplanku u Vrbnici održana je smotra bataljona na kojoj je govorio politički komesar Prve proleterske brigade Filip Kljajić. Između ostalog odao je priznanje našem Romanijskom udarnom bataljonu i njegovim borcima na dosadašnjim uspješnim akcijama. Govorio je zatim o Prvoj proleterskoj brigadi, njenom putu i narednim zadacima. Slušali smo ga sa puno pažnje i oduševljenja. Ipak, ubrzo poslije toga smo obavješteni 0 novim promjenama i o odluci da se Romanijski udarni bataljon, kao kompletna jedinica vrati na svoj teren i nastavi borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Ova promjena iznenadila je većinu boraca i starješina, pošto je već stvorena atmosfera i raspoloženje da se uđe u sastav Prve proleterske brigade. Nova odluka stvorila je i nedoumicu kod mnogih boraca, a novonastala situacija izazvala je brojne komentare i razumljivi nemir. Mnogi su glasno insistirali da uđu u sastav brigade, bilo kao bataljon bilo pojedinačno. Bio sam sekretar partijske ćelije, pa sam poslije odluke da se priključimo Prvoj proleterskoj brigadi razgovarao sa drugovima i ubjeđivao ih u potrebu da pođemo sa proleterima i da je sve jedno gdje ćemo se boriti. Tako sam rezonovao ja, a i veliki broj mojih drugova. Mnoge nedoumice otklonjene su kada je politički komesar bataljona Savo Pređa saopštio pred postrojenim bataljonom da se odluka Vrhovnog štaba mora izvršiti, a da se pojedini borci samostalno i dobrovoljno mogu odlučiti da pristupe Prvoj proleterskoj brigadi i da će biti raspoređeni u Beogradski bataljon. Svima je posle ovog saopštenja postalo lakše. Bila je to odluka koja je omogućavala da svak postupi kako želi. Komandir moje čete, Milan Šarac, želio je da se o svemu sa mnom posavjetuje. Upoznao sam ga sa stanjem

1 raspoloženjem u četi. Rekao sam mu da je moja želja da idem sa proleterima, ali i izneo svoja strahovanja kako će nas drugovi koji odlaze shvatiti i neće li to biti izdaja Romanije s naše strane. Iako je u svemu dijelio moje mišljenje, bio je čvrsto pri odluci da idemo sa proleterima. Milan Šarac bio je jedan od najboljih komandira četa u odredu, veoma sposoban vojni starješina, izuzetno hrabar i omiljen među borcima. Njegovo opredjeljenje imalo je veliki uticaj na ostale borce.

Među borcima koji su se opredjelili za Prvu proletersku brigadu bilo je oko 60 drugova Romanijaca i Sarajlija. Sjećam se da su od Sarajlija bili: Radoslav Injac, Miomir Stolica, Erna Danon, Nikola Bojinović, Mila Uzelac, Momir Sušić, Mila Čurković, Dušan Čonga, Ratko Vujačić i Salamon Romano. Od Romanijaca: Milan Šarac, koji je poginuo kao komandant Beogradskog bataljona na Sutjesci i proglašen za narodnog heroja, Bogdan i Drago Odović, Rade Mirjanić, Momir Lušić, Ratomir Mrdović, Boško Savčić, Vojin Savčić i Slavko Bašević. Iz Rogatice: braća Levi, Isak i Leon, kao i mnogi drugi. Štab Romainijskog udarnog bataljona, iako teška srca, složio se sa našom željom i odobrio naš prelazak iz batljona u Prvu proletersku brigadu. Na ograncima Zelengore, u selu Vrbnici, rastali smo se od bataljona i oprostili od drugova koji su se vraćali na Romaniju. U Beogradskom bataljonu bili smo raspoređeni po četama. U novoj sredini sticali smo i nova poznanstva na dugim marševima, na sastancima i na raznovrsnim borbenim zadacima. Postali smo proleteri, ali je to trebalo i opravdati.
Maršujemo preko brda i planina, daleko od sela i drumova. Prešli smo rijeku Sutjesku i ogranke planine Maglića i napokon stižemo u selo Mratinje. U blizini je rijeka Piva. Tu, na jednom proplanku pored Pive, održana je smotra boraca Prve proleterske brigade. Srdačno smo pozdravili štab brigade, a politički komesar Filip Kljajić održao nam je govor o putu naše brigade, njenom borbenom iskustvu, borbi protiv Njemaca, Italijana, četnika i ustaša. Rezimirao je iskustva teške neprijateljske ofanzive u Srbiji i muke teškog povlačenja kroz prvu i drugu ofanzivu. Govorio je da je i ova, treća neprijateljska ofanziva doživjela potpuni krah, jer nije uspjela da uguši narodnooslobodilačku borbu i uništi partizanske snage. Naše privremeno odstupanje iz istočne Bosne nije naš poraz, jer ćemo neprijatelja tući tamo gdje se on najmanje nada. Prva proleterska brigada izvršiće svaki zadatak Vrhovnog štaba i dejstvovaće tamo gdje je narod najviše očekuje. Ako to zatreba, brigada će se boriti širom čitave Jugoslavije, a primjerom Prve nicaće nove i nove brigade. Zatim nam je obrazložio vojno-političku situaciju u Hercegovini, govorio o sprezi Italijana i četnika i o potrebi da svojim prisustvom pomognemo partizanske odrede u Hercegovini. Tako smo u stroju brigade, u dugim marševima i borbama prešli krševite predjele Hercegovine i Dalmacije, Bosnu i druge krajeve naše zemlje, četvrtu i petu ofanzivu... Oslobađali smo sela i gradove, napadali željezničke stanice i oklopne vozove, rušili pruge i mostove. U tom borbenom stroju ravnopravno su učestvovali i borci sa Romanije, kaleći se u svakoj novoj bici i stičući nova borbena iskustva. Mnogi su se često isticali hrabrošću i ličnim podvizima. Većina njih postali su vojni i politički rukovodioci naše vojske.
Na ratnim stazama Prve proleterske brigade, poslije svake nove bitke širila se legenda o borcima i brigadi koja je napaćenim narodima naše zemlje, sa borcima ostalih brigada, donosila slobodu i kažnjavala zločince. Tu legendu o Prvoj proleterskoj brigadi stvarali su njeni borci •— proleteri koji su svojim životima potvrđivali vjernost slobodi i boljoj sutrašnjici. Na tom slavnom putu, putu odricanja, napora, gladi po kiši i snijegu, zimi i ljeti, borili su se i sinovi ustaničke Romanije i Glasinca, a mnogi od njih dali su i svoje živote za novu Jugoslaviju.

Od 60 boraca Romanijskog udarnog bataljona, koliko ih je ušlo u sastav Prve proleterske brigade, samo je sedam preživjelo rat i doživjelo oslobođenje zemlje.

Salamon Romano

PRVA POPUNA

Prva popuna Prve proleterske brigade, posle njenog formiranja u Rudom 1941. godine, izvršena je na Podromaniji, u Rogatici i Glasincu. Tu su u Beogradski batljon došli Vojin i Boško Savčić, Milan Šarac i drugi. U Foči je formirana Omladinska četa koja je ušla u sastav Kragujevačkog bataljona. U formiranju Omladinske čete i njenom uključenju u sastav brigade bio je neposredno angažovan Ivo Lola Ribar.

Na prostoru Goražde — Prača — Rogatica došli su u popunu u Beogradski bataljon odmah posle druge neprijateljske ofanzive sledeći drugovi i drugarice: Dokovići, Luka, Ljubo, Dušan, Mišo i Duka; Droce, Dušan, Ilija i Mile, zatim Mića Mitrović, Nikola Jančić, Jovan Čarapić, Miloš Bandić, Aleksa Jegdić i drugi. Miloš Bandić je bio najmlađi među njima. Imao je nepunih 14 godina. Nakon dolaska u Bosansku Krajinu sledila je druga popuna. Nju su činili drugovi i drugarice iz Dalmacije.

I tako na ćelom slavnom borbenom putu Prve proleterske brigade, dok su jedni padali, drugi su dobrovoljno pristizali u njene redove, nastavljali borbu, noseći ratnu zastavu brigade do — slobode.

Dušan Droca

DRAMA NA PJENOVCU

Okupljeni smo u dvorištu kasarne na Podromaniji, 17. januara 1942. Očekujemo pokret i, kao i uvek, pevamo. Nada prednjači u našem horu. Nailaze čiča Romanijski i Filip Kljajić Fića. Obradovao se Fića kada nas je video. Posebno Nadi, koju je i zagrlio od radosti.

— Uvek ista, vesela kao i u Posavini! — kaže joj.

Dobijamo naređenje za stroj. Fića nam s naglaskom poštovanja priča o čiči sa Romanije.

— To je junak o kome ste svuda slušali, koji uživa ^veliko poštovanje naroda ovog kraja. Imaćete čast da sa njim zajedno idete u akciju i uveren sam da ćete se boriti dobro kao i do sada...

Slušali smo mirno, bez daha, i gledali čiču.

Svaki od nas želeo je da ga što bolje upozna, da njegov lik poveže s legendama koje smo od naroda slušali. Opremljen je kao pravi ratni rukovodilac: šubara s petokrakom i trobojkom, dolamica, opanci opleteni, tesne pantalone, bele čarape, dvogled, torbica i revolver. Višeg je rasta i sve na njemu lepo stoji. Osećamo da mu je neobično što o sebi čuje tako pohvalne reči. To je i rekao u govoru. Naglasio je da se preteruje sa njegovim zaslugama, da se, u stvari, narod Bosne i Romanije bori za slobodu, i da se on samo trudi da ne zaostane.

— Drago mi je — kaže čiča — što ću s vama, koji ste prevalili toliki put, s vama proleterima, ići u akciju. Slušao sam da ste hrabri vojnici... U Sokolcu smo se sastali sa Šumadijskim bataljonom i zajedno krenuli, preko Žljebova i Han-Pijeska za Ploče. U Han-Pijesku smo se zadržali u bivšem kraljevom odmaralištu. Govori se o nekom četničkom bataljonu koji je, tobože, imao da nam se tu priključi i pođe s nama u borbu protiv neprijatelja. Međutim zatekli smo samo nekoliko četnika i jednog njihovog vođu. Nije hteo komandiru Momčilu Vukosavljeviću da odgovori ko je. Momčilo ga upita gde mu je odred, a on samo vrti glavom i kaže:

— Videćete, kako ćete vi sutra proći.

Komandir ga ubeđuje da se moramo zajedno boriti protiv okupatora i da samo tako možemo očekivati sigurnu pobedu. Na kraju, posle dužeg razgovora, kada je izgledalo da se ubedio u potrebu zajedničke akcije, otišao je da dovede odred, ali se više nije vratio.

Pre svanuća, 19. januara, zauzeli smo položaj na Pločama. Levo od nas su bili borci Birčanskog odreda, a desno Šumadijski bataljon.

Nalazimo se u zasedi. Kad smo se rasporedili komandir izdvaja Slobodana Sinđelića, Milosava Pavlovića, Filipa Karića, Živu Borjanovića i Paju Miljevića za bombaše. Našao im je pogodno mesto gde će čekati tenkove. Svim borcima je saopšteno da tenkove treba propustiti da naiđu na bombaše.

U daljini vidimo kako se od Vlasenice drumom prema Pločama kreće dugačka nemačka kolona. Više niko ne oseća da je hladno. Srce nam poigrava, nastaje trema, a ipak bismo želeli da što pre počne borba. Čini nam se da se kolona sve sporije kreće. Sad već čujemo i buku motora. Već se jasno raspoznaju kola, tenkovi, topovi, konji... Došaptavamo jedan drugom koliko ih je. Vidimo kako zauzimaju rastojanje u pokretu. Nailaze na serpentine, zveraju unaokolo i drže mašinke i puške na gotovs. Sada su nam već blizu. Čujemo kako se nešto dogovaraju, čekamo da nam se sasvim približe. Tenkovi se naziru u daljini. Već čujemo i škripu snega pod cokulama neprijateljevih vojnika. Pazimo da nas ne primete. Nemamo dovoljno municije, svako ima po deset do petnaest metaka.

Odjednom na levom krilu nasta štektanje mitraljeza i tresak bombi. Šuma im zaklanja vidik i tenkovi pucaju nasumce, preko nas. Uskomešani, Nemci su počeli da se povlače. Čelni delovi im beže, a glavnina manevriše i neprestano puca. Najednom se sve raščisti. U daljini vidimo nemačku kolonu kako kreće čas nazad, čas napred. činilo nam se da smo ih savladali, ali oni kreću opet polako prema nama. Sada nam ne prilaze kao prvi put, već pucaju s propisnog odstojanja. Borba se rasplamsava. Iznenada nas napadju s boka i smučari u belim mantilima^ Radi toga je, u stvari, manevrisala njihova glavna kolona. Zalaze nam i s leđa. Dobivamo naređenje za povlačenje. Nastala je mala pometnja. Mnogima od nas beli mantili su zadali strah, pogotovo brzo manevrisanje na smučkama. Činilo nam se kao da lete. Sjurismo se s brda u određenom pravcu povlačenja.

Zamenik komandira Žoja, koji je kolima ranije otišao da donese municiju, nije se vratio. Saznali smo da je naišao na nemačku kolonu. Bili su iznenađeni i on i Nemci. Naši su sa kola otvorili vatru, ali su ih ubrzo pokosili rafali.

Nemci su presekli put povlačenja našim bombašima i oni nam se nisu mogli priključiti. Jedva su se izvukli i kasnije priključili Birčanskom odredu.

Stigli smo u selo Malo Polje. Okrepili smo se i odmorili. Dvadesetog januara smo došli u Pjanovac i smestili se u jednu zgradu, u neposrednoj blizini železničke stanice. Pjenovac je u jednoj uvali, sa svih strana opkoljen stenovitim brdima. Umorni od puta, pregledali smo i na brzinu čistili svoje oružje, očekujući znak da se može leći i odmoriti. Uveče nas je obišao čiča Romanijski. Proveo je čitav sat sa nama.

Sutradan, 21. januara, ustali smo rano. Kružile su vesti o nadiranju Nemaca u pravcu Pjenovca. Neuobičajeno smo dobili tog jutra kuvanu prasetinu za doručak. Kažu nam da je to čiča naredio. Dobavljena je negde iz Han-Pijeska. Za vreme doručka Milovan Ninković Brka setio se naše Posavine.

—• Eh, boga mu, kud mi Posavci stigosmo ovde. Sinoć po mraku nisam ni video gde se nalazimo. Ovde je kao u bunkeru. Kad bi nas tu napali, niko se ne bi izvukao.

Komandir Momčilo i Bojić otišli su u štab da saznaju nešto više o pokretu Nemaca; vratili su se i saopštili da za sada nema ništa novije. Treba ponovo pregledati oružje i čekati naređenje! Iskusniji borci negoduju, govore da se ovde položaj ne može zauzeti, jer ima tri izlaza, i to gotovo neprohodna zbog snega.

— Prestanite da raspravljate o tome — opominje komandir Momčilo. — Bili smo Božić i ja sa čičom i rekao nam je da ostajemo tu do daljeg naređenja. On poznaje situaciju i raspored jedinica na ovm terenu. Upućena je potrola da izvidi gde su Nemci. Ima ko vodi računa o tome. Moramo ostati ovde dok se ne utovari topovska municija iz vagona.

Posle jednog sata stigle su sanke za utovar municije, a u istom času stigla je i patrola — izvidnica. Svako se interesovao gde se Nemci nalaze. Komandir opet odlazi u štab. Vraća se i saopštava nam da budemo spremni za pokret. Nemci se nalaze na četiri kilometara odavde, verovatno i bliže. Kreću se u tri kolone, čiča ne veruje da su oni tako blizu, zbog nevremena i smetova, sem toga, nije se čuo nikakav pucanj s pravca gde su se četnici nalazili kao zaštitnica.

Šalje se još jedna patrola da izvidi pokret Nemaca, a mi dobivamo naređenje da se postrojimo. Brzo se okupljamo na uskoj trasi pruge, put Olova, gde je jedino bio raščišćen sneg. Naša četa je na čelu kolone, zatim Peti šumadijski bataljon, pa Bosanska četa. Postrojavamo se užurbano. Nastala je izvesna nervoza. Municija još nije utovarena. Svi još nisu ni stali u stroj, a Milan Ilić i čiča Romanijski dogovaraju se o rasporedu naših snaga. Čuje se već i poneki rafal u klancu prema Berkovini, kud je upućena patrola.

Na začelju kolone oseća se komešanje. Nekoliko boraca, kao izbezumljeni, zaklanjaju se iza ogromnih smetova snega. Izgleda da ih je strah uhvatio. Komandir čete nam prilazi, čiča Romanijski stao je nedaleko od nas, okrenut začelju kolone. Posmatra šta se događa i pita da li je to neko slučajno opalio iz mašinke. Borci Šumadijskog bataljona pripremaju se za pokret kao i mi. čiča naređuje komandiru Momčilu da pošalje desetinu i izvidi šta se događa. Desetar Radivoje Jelić komanduje borcima da krenu ulevo, jer nema drugog prolaza sem šumske pruge. Desno su ogromni smetovi i stene, a okolo brda.

Samo što je komanda pala i desetina se okrenula ka izlazu u pravcu Han-Pijeska, čuli su se povici da su Nemci već na brdu. U istom trenutku, okupljenu i postrojenu kolonu, s oružjem k nozi, poče da kosi mitraljeska vatra. Smučari u belim mantilima jedva su se primećivali. Nastao je težak prizor za nas. Nigde zaklona da bi se mogla primiti borba. Iznenađen napadom, čiča komanduje da se zauzme položaj, ali je to gotovo uzaludno, jer smo opkoljeni i još u stroju iznenađeni nemačkim rafalima. Nastaje jauk ranjenika, komešanje seljačkih sanki i volova, i to sve u jednoj jaruzi.

Komandir Momčilo naređuje četi da zauzme položaj iza prvog mrtvog ugla put Olova, stotinu metara od stroja. Prva desetina sa preostalim borcima uspela je da se dokopa tog mesta, postavi puškomitraljez i počne paljbu na nemačke položaje više nas na steni. Nemci nadiru u kotlinu Pjenovca. Koriste se iznenađenjem. Smučari u belim mantilima su, tako reći, gospodari situacije. Oni navaljuju i s glavnom kolonom kako bi nam potpuno presekli put.

Odjednom se čuje da je čiča poginuo. Naš komandir naređuje preostalim borcima iz čete da odstupe kroz klanac šumskom prugom ka Olovu. I šumadijski bataljon se povlači istim pravcem. Klanac je dugačak više od četiri kilometra, ni levo ni desno nije se mogao zauzeti položaj da bi se organizovala ma kakva odbrana. Levo je reka, desno stena.

Nemci nas u stopu prate. Komandir Momčilo je ostao na začelju. Ne mogavši da izbegne Nemce, on je skočio u reku. Verovatno ga nisu primetili. Ginu nam komesar Ivan Štagljar, omladinac Iva Popović, mali Cane iz Beograda, Valter Koen i još neki drugi.

Otpor se pruža jedino zaštitnicama. Radivoje Jelić vuče dve torbe sanitetskog materijala i kasetu s municijom koju je neko bacio. Jedan vodnik je hteo da ostavi puškomitraljez. Radivoje mu je podviknuo i on ga je poneo još nekoliko metara i pao s njim. Iznemogao je. Nemci neprekidno nadiru. Na kraju klanca smo se dohvatili šume. Glavna opasnost je prošla i sada se krećemo ka selu. Tu je izabrana nova komanda čete. Mislili smo da je komandir poginuo, pa je za komandira izabran Života Milovanović, a za njegovog zamenika Radivoje Jelić. Mesto Štagljara izabran je za komesara Milosav Bojić. Izvršeno je prebrojavanje: svega nas je trideset i jedan. Ostali su ili pali u borbi ili nestali. Oko petnaest boraca je izbačeno iz stroja.

Jovan Penčić

MOJ SUSRET SA IGMANOM

Još od poraza na Pjenovcu, gde smo izgubili 14 divnih drugova, većinom članova KPJ, naša Posavska četa bila je skoro prepolovljena i nije više bila u mogućnosti da deluje samostalno. Zato su nas pripojili Šumadijskom bataljonu, u čijem smo sastavu produžili sve do Foče, gde su nas uključili u Beogradski bataljon. U tom okviru i u toj situaciji bili smo učesnici poznatog Igmanskog marša. Pokušaću da opišem svoje viđenje moga susreta sa Igmanom.

Na okupu je brigada, izuzev Beogradskog i Kraljevačkog bataljona. Cilj nam je da, obilazeći Sarajevo, izađemo iz obruča koji su Nemci sve više stezali oko nas. Velika kolona mili kao duga zmija. Naređena je tišina, jer su Nemci svuda oko nas. Početak noći. Sarajevo svetli u kotlini, a mi usiljenim maršem obilazimo oko njega i spuštamo se niz obronke ka Sarajevskom polju. Velika hladnoća, a kolona se otegla u nedogled. Čuje se upozorenje — voz. Svi ležemo u sneg, gde se ko zatekao. Voz prolazi presecajući kolonu. Ostali smo neprimećeni. Ustajemo i produžavamo dalje trčećim korakom i u potpunoj tišini. Stižemo do omanjeg smrznutog potoka čiji su led već razbile noge mnogih iz kolone. Potok treba pažljivo preskočiti zbog opasnosti da se padne u ledenu vodu. Sleđeni opanci na mojim nogama klize kao skije i ja, uprkos naporu da preskočim, sletim pravo u potok. Srećom nije dubok, do kolena. Molim drugove da me izvuku, ali me u onoj trci niko ne čuje. Od straha da ću tu ostati i ne osećam hladnu vodu. Kao i mnogo puta do tada, u najtežim situacijama prvo mi napamet dolaze moja deca. Zar da na ovaj način ostanu bez majke? Bar da poginem, a ne da se ovako smrznem u nevelikom potoku! Na moju sreću, obilazeći kolonu, spazi me komandant Kočа i, pruživši mi ruku, izvuče me napolje. Naredi mi da sve mokro sa sebe svučem, a suvo obučem. Sva srećna što me je izvukao, kažem mu da ne brine. Vraga ću sa sebe svući sve mokro i obući suvo kada je sve ono što sam imala već bilo na meni! Produžila sam za kolonom, a noge kao u nekakvom gvozdenom oklopu. Smrznuta odeća šušti.

Stigli smo i do podnožja Igmana. Moji zaleđeni opanci ne slušaju na uzbrdici. Pođem malo gore, pa skliznem. Uto pored mene prođe Marković. Kada je video u kakvoj sam nevolji, uhvati me za ruku i cik-cak penjanjem me izvuče. Sada, na slabijem usponu, mogla sam i sama da idem u koloni.

Kolona se teško kreće. Konji koji nose mitraljeze padaju od umora i smrzavaju se. Borci ozebli natečenim rukama skidaju mitraljeze sa konja i uzimaju ih na ramena. Naređenje »Mrdati nogama, naročito stopalima u obući« za mene nije važilo. Moje noge u smrznutom oklopu nisu više slušale nikakve komande. Mraz je bio tako jak da je drveće oko nas samo pucalo. S vremena na vreme duvam u šal oko vrata da zagrejem usta, jer osećam kako mi i jezik natiče od hladnoće. Gledam drugove oko sebe. Pognuti pod teretom teško hodaju, a na nosevima im se otegle ledenice. Slobodnom rukom masiraju uši pocrvenele od hladnoće, samo što krv ne pođe iz njih. Ide polako kolona, a ja od umora, gladi i hladnoće počinjem da haluciniram: Vidim kuću, dim se iz odžaka vije, a psi laju. Kad stignem tamo gde vidim kuću, a ono snegom pokriven bor nemilosrdno razbija moje iluzije.

U samu zoru najzad stižemo na vrh Igmana. Tu je neka kuća u kojoj nas promrzle prihvataju partizani-meštani. Pokušavaju da nam skinu obuću i čarape. Nemoguće. Moji opanci i čarape pretvorili su se u nekakve ledene čizme. Drugovi su ih morali šeći da bi mi oslobodili noge. Zatim su moje neosetljive noge počeli da masiraju snegom sve dok nisu pocrvenele i počele nesnosno da bole i peku. Samo su prsti, potpuno smrzli, posle ove terapije požuteli kao smežurani smrznuti krompiri. Zatim su nas stavili na neke provizorne sanke i spustili u Veliko Polje. Uneli su me u sobu punu promrzlih drugova. Kada sam odvila noge imala sam šta da vidim: na desnoj nozi pola stopala i prsti u jednom jedinom velikom pliku! Domaćica mi je tu nogu uvila u vunu i obula me u ogromne opanke koje mi je napravila od sirove kože. Tako upakovana krenula sam poštapajući se za svojom kolonom. Nikako nisam htela da ostanem u bolnici. Mislila sam da ću moći izdržati sa drugovima u koloni. I sve je uglavnom dobro bilo dok je teren bio pogodan za hodanje. Ali, kada smo naišli na smrznute potočiće koje je preko brvana trebalo prelaziti za mene je nastupilo užasno mučenje. Sa onom bangavom nogom stalno sam padala, dizala se i uglavnom četvoronoške prelazila preko. Sa čela kolone je stalno stizalo pitanje »Da li je prešla Nada?«. Jer, znalo se: ako sam ja prešla, prešli su svi. Tako sam gurala posrćući, više puzeći nego hodajući, sve do Miljevine. Tu su me drugovi, zbog visoke temperature, ostavili u jednoj kući. Ujutro su me na konju doveli u Foču. Posle tromesečnog lečenja u partizanskoj bolnici došla sam, u Kopačima, u sastav Beogradskog bataljona.

Nada Marković

POSAVCI NA IGMANU

Krajem januara 1942. godine dok se Prva proleterska brigada nalazila u okolini Sarajeva, kod Vogošća, u njenom sastavu nalazila se i naša Posavska četa koja je bila priključena Petom šumadijskom bataljonu. Posle borbe na Pjenovcu u četi je ostalo oko 30 boraca, dok je petnaestak boraca poginulo. Još je više bio osakaćen šumadijski bataljon. Izgubio je polovinu boraca.

Toga dana, 27. januara 1942. godine, oko 4 sata posle podne sunce još nije bilo zašlo, a mraz je već rezao kao pred zoru. Naša četa primila je naređenje u vezi sa predstojećim maršem. Komandir čete govorio nam je o značaju marša, o neprijatelju na kojeg možemo naići, jer će se marš izvesti na domaku Sarajeva. Niko od nas nije ni slutio kakav će to težak marš biti i šta nas sve čeka. Uostalom, nije nam ovo prvi marš, prešli smo mi već dugi put od Posavine i Mačve, prekaljeni smo borci. Čak smo se i šalili — šta nas to očekuje baš na sv. Savu!

U prvi sumrak kolona od četiri bataljona, Prvi i Drugi crnogorski, Kragujevački, Šumadijski i Posavska četa, krenula je na marš. Prolazimo sas-

vim blizu Sarajeva koje sve treperi u vedroj noći dok mi gazimo sneg dubok do pojasa. Još odmorni i orni približavamo se selu Jošanici koje zaobilazimo. Počinjemo da se spuštamo prema Reljevu i reci Bosni. Povećavamo predostrožnost. Preko veze se prenosi naređenje da rastojanje među borcima bude deset koraka, jer se približavamo pruzi kojom svakoga časa može naići voz. Ako se to dogodi, treba odmah stati kako bi kolona izgledala kao neka ograda. Sa još dva druga idem ispred čete. Spuštamo se strminom prema pruzi, spremni na svako iznenađenje. Nije nas mimoišlo. Kad smo bili sasvim blizu pruge čuli smo, a odmah zatim i ugledali, voz koji je dolazio od Sarajeva. Nije nam preostalo ništa drugo do da zalegnemo pored same pruge i da sačekamo da voz prođe. Nismo znali je li voz putnički ili oklopni. Što se više približavao to je voz više usporavao. Činilo se da će stati baš kad stigne do nas! Međutim, voz je mileči produžio dalje.

Posle ove čekala nas je druga nevolja. Morali smo preskakati preko nekih potoka koji se nisu dobro videli od snega koji je napadao. Svako upadanje u vodu značilo je mokru obuću i mokre noge. To se kasnije mnogima i osvetilo. Na velikoj hladnoći noge su se smrzavale. Veliki broj boraca nije mogao da izbegne upadanje u potok, mada je sam komandant brigade nastojao da svakoga od nas upozori i da mu pomogne pružanjem ruke. Ja sam se zaleteo da preskočim potok, a skočio sam usred potoka! Da bi zlo bilo veće, na nogama sam imao nemačke cokule i tanke čarape. Prelazimo reku Bosnu i ulazimo u Reljevo. Nastavljamo pokret prema Osijeku i Blažuju i izbijamo na glavni put prema Ilidži. Tu žestok mraz već čini svoje. Osećam da mi se krv ledi. Ništa mi drugo nije preostalo do da trčim ne bi lih se koliko-toliko zagrejao.
Uskoro stižemo do podnožja Igmana. Počinje ono najteže — penjanje uz strmu planinu. Mraz sve jače steže. Prsti se lepe za metal oružja. Pod nogama zaleđeno, klizavo. Prinuđeni smo da se hvatamo jedan za drugog, ili za žbunje. Na nekim mestima vukli smo se na kolenima. Ispred nas je još uvek nedostižni vrh Igmana. Iza nas je Sarajevo, odakle svakoga časa može naići neprijatelj. U toj hladnoj noći, sve teže se krećemo, pomažući jedan drugom. Konji padaju i ostaju, a partizan, taj čelični čovek, ide dalje, svestan da sve mora izdržati. Svaki bi želeo da makar za trenutak sedne. Ali, samo nekoliko minuta sedenja moglo bi se pretvoriti u večni san. Zato savladavamo tu želju i idemo dalje.
Maršuju tako Posavci preko Igmana. Među njima ja, jedini Mačvanin. Maršuju, ne sluteći da toga časa pišu istoriju koja će se učiti u školama — legendarni Igmanski marš.

Osvanuo je 28. januar. Kolona se i dalje kreće, sa krajnjim naporom. Hodajući, sanjam svoju Mačvu, toplu sobu, pečeno pile i beli hleb. Tek što se uživeh u to maštanje, začu se pucanj i vrati me u stvarnost. Pucanj nije dolazio od neprijatelja. Od velike hladnoće pucala je jela. Drvo nije moglo da izdrži ono što partizani prkosno podnose.

Konačno se pojavljuje jedno malo polje i na njemu kuća. To je planinarski dom. Tu deo Kalinovičkog odreda dočekuje našu brigadu. Okrepljujemo se toplim čajem i čorbom. To nam daje snage da možemo produžiti dalje što posle kraćeg odmora i činimo. Sunce već počinje da greje i mi se pomalo otkravljujemo. Ali, koliko god da nam sunce prija, sve više osećamo bolove u nogama. Na jednom proplanku kolona je stala radi kratkog odmora. Neki su odmah posedali ili polegali po snegu. Komandir opominje svakoga da ustane, da ne bi zastao i na toj hladnoći u snu našao smrt. Kada je trebalo da krenemo ja nisam od jakih bolova mogao da stanem na noge. Drugovi su pokušali da mi skinu cipele, ali nisu mogli. Cipele su mi bile tvrde kao da su od čelika, a noge otečene. Istu sudbinu doživeo je i Avram Pijade koji je kasnije, u Foči, umro od promrzline. Da bi me oslobodili cipela, drugovi su morali da ih seku. Tek onda se videlo da su mi noge u plikovima, a čarape zalepljene za kožu. Odmah su mi stavili zavoj, obuo sam vunene čarape i opanke — oputaše. Međutim, dalji pokret mogao sam nastaviti samo na konju.
Kada smo stigli u prvo selo obradovala me je mogućnost da sednem pored vatre i da se ogrejem. Ali domaćin kuće kraj koje smo se zadržali, dobro je znao šta bi to značilo za moje noge. Nije mi dao da uđem u kuću. Ostavio me je da sedim ispred kuće na jednom panju. Zatim je doneo pepeo pomešan sa snegom i počeo uporno da mi trlja noge. Bolovi su bili užasni, ali baš zahvaljujući toj pomoći, moje smrzavnje je ostalo bez većih posledica. Seljaci su pritekli u pomoć i drugim borcima, nastojeći da nam što više olakšaju teško stanje. Dalji pokret nas je vodio u Trnovo. Tu smo se takođe malo odmarali dok nam je pružana lekarska pomoć.

Nastavljamo pokret prema Foči. Već mogu da idem svojim nogama. U Foči smo stigli prvih dana februara. Tu se već nalazio Beogradski bataljon. Njemu se priključuje i Posavska četa. Tako smo i mi Posavci u sastavu Prve proleterske brigade imali tu čast da doživimo priznaje i pohvalu od Vrhovnog štaba i druga Tita za izvršenje jednog marša pod najtežim uslovima i uz natčovečanske napore, marša koji je pokvario neprijateljske planove o opkoljavanju i uništenju naših jedinica. Zato sam ponosan na Posavsku četu koja je časno izvršila i ovaj borbeni zadatak.

Milan Nastić

OD ROGATICE DO KONCLOGORA NA SEVERU NORVEŠKE

Trenutak neopreznosti skupo je stajao nas trojicu drugova iz Beogradskog bataljona. Devetog aprila 1942, dok se bataljon nalazio na Pešurića brdu kod Rogatice, odrede me u patrolu zajedno sa Stojadinom Kojićem i Zlatomirom Petrovičem. Zadatak nam je bio da odemo u Mesiće, odnesemo pismo Gojku Krezoviću, tada komandantu jedne jedinice Dobrovoljačke vojske i da se vratimo sa njegovim odgovorom. Krezovića smo pronašli i predali mu pismo. Kao odgovor, umesto pisma, Kojić je nosio cedulju na kojoj je, koliko se sećam, pisalo, da nam mogu staviti na raspolaganje osamdesetak ljudi. U povratku ponovo sti-

žemo do jedne muslimanske kuće u potoku čija nam je domaćica bila pomogla da se snađemo u traženju Krezovića. Znala je gde se nalazi. Čak je poslala svoga dečaka da nas otprati do u blizinu Krezovićevog štaba. Ta nas je žena ponudila sa nekoliko barenih krompira prelivenih maslom. Kako smo žurili, dobijene krompire smo poneli i jeli ih uz put u hodu.

Umorni od hodanja išli smo polako, bezvoljno i razvučeno, na većem odstojanju jedan od drugoga nego što bi to bilo normalno i uobičajeno za jednu partizansku trojku. Napred je koračao Kojić, za njim Petrovič, a na začelju ja Kada smo se približili mestu gde je trebalo da se nalazi bataljon i odakle smo krenuli na zadatak ugledali smo već grupu vojnika kako leže na travi. Nismo uopšte proveravali ko su oni, uvereni da su to naši drugovi. Još dve okolnosti učinile su da naša samoobmana bude potpuna. Niko od vojnika koje smo ugledali nije nosio bradu a jedan puškomitraljezac bio je postavljen na istom mestu na kojem je, kada smo krenuli, bio postavljen naš pukomitraljez. I cev njegova bila je u istom smeru okrenuta. Redom kojim smo se kretali upadali smo jedan po jedan u tu grupu vojnika. Kada sam im se i ja približio oni su poustajali i zatvorili krug oko nas. Tek tada smo videli da se nalazimo među četnicima.

Prvo što su nas upitali bilo je ima li još nekoga da ide za nama. Kada smo im odgovorili da nema, rekli su nam da moramo u njihov štab. Nismo hteli. Sva trojica smo protestovali, pozivajući se na zajedničku borbu, i tražili da nas odmah puste da idemo svojim putem. Ali, na silu se ništa nije moglo. Oni nas povedu sa sobom, ne razoružavajući nas još. Kad smo već bili u pokretu, navodno ka njihovom štabu, sustiže nas njihov komandir, za koga smo posle saznali da se zvao Jovo Planinčić, i naredi da nas razoružaju. Tek tada smo postali svesni ozbiljnosti situacije u koju smo upali. Sva trojica smo i bez dogovora shvatili da je otpor besmislen i dozvolili smo da nas razoružaju. Kojiću je međutim uspelo da ubaci u usta i proguta onu Krezovićevu ceduljicu. Posle, u zatvoru, rekao mi je da je ocenio da gutanje te ceduljice i nije imalo neke naročite svrhe, ali da je progutao iz osećanja dužnosti i nekakvog prikrivenog prkosa i inata. To je jednostavno bilo jedino moguće tog trenutka učiniti i on je to učinio.

Tako je počelo naše dugo, dugo putovanje, ispunjeno patnjama, zebnjom, strahom, gladovanjem, ali i otporom. To putovanje trajaće sve dok Hitlerova Nemačka ne bude konačno skršena.

Sproveli su nas do sela Šatorovići. Tu smo noćili pod stražom. Niko nas od naših čuvara ili drugih četnika još nije maltretirao. To nam je davalo nadu da ćemo se možda i izbaviti. Bilo je dobro što smo zajedno, pa smo se mogli šapatom dogovarati. Imali smo utisak da su oko nas mahom neodlučni meštani koje su zaveli četnički oficiri, i da bi nas oni možda i pustili da se tih istih oficira ne pribojavaju. To smo zaključili baš zato što nas nisu maltretirali i što su nas neki od njih gledali sažaljivo.

Sutradan su nas poveli dalje. U velikom luku obilazimo Višegrad i izbijamo na železničku stanicu Bosanska Jagodina. Tu smo ugledali i italijanske vojnike. Počinju po nas mnogo teži i mučniji dani. Tu nas predaju nekakvim drugim četnicima i oni nas prebacuju u Srbiju. Prilazi nam jedan četnik, hoće da nas bije. Stražar koji nas budno čuva, ali nas ne gleda sa mržnjom, jedva ga od toga odvraća. Onda nas vežu. Zlatomira i Stojadina zajedno, a mene samog. Počinje maltretiranje. Udaraju nas i teraju da se, vezani, provlačimo kroz neko žbunje. Onda stiže jedan žandarm i počne da nas saslušava. Samo nam je dva pitanja postavio: jesmo li partizani i jesmo li rukovodioci? Na prvo pitanje odgovaramo potvrdno, jer i kad bismo hteli ne bismo mogli da poreknemo da smo partizani. Na drugo pitanje odgovaramo odrečno, dakle takođe istinito.

Sledećeg jutra opet se ukazao zračak nade da ćemo se izbaviti zarobljavnja. Stigla je jedna grupa od osamdesetak četnika kojoj je komandovao neki vodnik — vazduhoplovac bivše jugoslovenske vojske po prezimenu Ilić. — Predaju nas njima. Ilić nas izdvaja nasamo i kaže nam da se ne plašimo. Krenućemo s njim uskoro u Bosnu. Neka mi kažemo da želimo da ostanemo u četnicima, a tamo, u Bosni, već će nam se pružiti prilika da naiđemo na neku partizansku jedinicu. Ilić nam je takođe savetovao da ne pokušavamo bekstvo, jer su svi putevi prema Bosni blokirani, pa ćemo, u slučaju i da nam uspe da pobegnemo, svakako nastradati. Čutimo, ništa ne odgovaramo na ova Ilićeva uveravanja i predloge. Jednostavno, ne znamo da li je on četnik koji još nije izgubio poštenje, pa govori iskreno, ili nas provocira. Imaćemo uostalom uskoro priliku da vidimo na delu i jednog provokatora.

Drugu ili treću noć odnekud stiže jedna četnička patrola sa zahtevom da nas vodi. Stražar nas ne da. Kaže da je tako Ilić naredio. Dozovu Ilića i mi čujemo prepirku zbog nas. Patrola nas traži po naređenju nekog majora Tijanića, četničkog vojvode. Ilić nas ne da. Kaže: »Imam naređenje lično od generala Nedića da ih predam Nemcima u Užicu.« I dok se oni i dalje svađaju nas obliva znoj pri pomisli da možemo doći Nemcima u ruke. Uostalom, to se uskoro i zbilo. Sutradan ponovo kod nas dolazi Ilić i kaže nam: »Ne mogu da vas sačuvam. Moram da vas predam Nemcima!« Onda nam, valjda da nas uteši, obećava da će nam životi biti sačuvani. Šta smo mogli, ćutali smo i čekali svoju sudbinu. Istini za volju, Ilić se postarao da nam za put daju dovoljno hrane. Nas trojicu je do Užica sprovodilo 10 četnika. Bilo je u vozu još četnika koji su hteli da nas tuku, ali su se naši pratioci striktno držali Ilićevog naređenja i nisu im to dozvolili. Po svemu sudeći, taj Ilić je bio jedan od onih aktivnih pripadnika bivše jugoslovenske vojske koji zaista nisu mrzeli nas partizane, naprotiv, ali koje je na put izdaje odvela njihova kolebljivost i neodlučnost, rečju njihov slab karakter.

U Užicu nas četnici predaju Nemcima. Odvode nas u zatvor. Ključar je neki ponemčeni Slovenac. U tom našem jadnom i nesrećnom položaju ipak je bila i jedna srećna okolnost. Kao i ranije četnici tako nas je i sada naš ključar strpao svu trojicu u istu ćeliju. Bili smo sami. Imali smo svu noć pred sobom da se dogovorimo kako da se dalje ponašamo i kojih tvrdnji da se sva trojica držimo prilikom saslušanja. Predložio sam ostaloj dvojici da iskoristimo činjenicu da su par-

lizani u Posavini 1941. godine vršili mobilizaciju seljaka u odred i predložio da se sva trojica držimo priče da smo mobilisani pred povlačenje odreda iz Posavine. Što se mene tiče, ja ću još tvrditi da sam izbeglica iz Banata i da sam se u Posavini našao radeći kod seljaka kada su me partizani mobilisali. Rešio sam da se držim verzije da sam izbeglica iz Banata, jer sam se plašio mogućnosti da me prebace u Stepojevac, u čijoj sam blizini, u selu Vrbovnu, rođen. A tamo su mnogi znali da sam u partizane otišao dobrovoljno.

Već sutradan ujutro u ćeliju nam ubacuju četvrtog. On se odmah, iako ga nismo ništa pitali, raspričao da je bio partizan i da su ga zarobili. Počne naveliko da se raspituje odakle smo, kojoj smo jedinici pripadali, a zatim da nas hrabri kako se treba čvrsto držati. Mi smo, sva trojica, i bez dogovora ćutali, odnosno tek smo reda radi promrmljali ponešto sasvim neodređeno. Iako u tome nismo imali iskustva, osetili smo instinktivno da je pred nama provokator. I zaista, eto ti uskoro našeg ključara koji odvede pričalicu. Kad se zalupiše vrata Stojadin tiho reče:

— Ovakvih se treba dobro čuvati!

Ležimo u zatvoru već peti ili šesti dan. Niko nas ne saslušava. Ne možemo više da izdržimo tu neizvesnost i tražimo od ključara da nas vodi na saslušanje. Odlučni smo. Kažemo ključaru: »Ili na saslušanje i sud, ili na streljanje!« Ključar nas odvodi oficiru — Nemcu. Ponavljamo mu naš zahtev koji ključar prevodi. Ovaj samo klima glavom i ćuti. Iste večeri Nemci su nekud otišli, a nas zatvorenike predali su četnicima. Oni nisu gubili vreme kao Nemci. Odmah su počeli sa saslušavanjima, praćenim batinanjem. Sva trojica ostali smo čvrsto pri dogovoru od one prve noći kada su nas doveli u Užice.

Posle dva dana eto u Užicu ponovo Nemaca. Preuzimaju od četnika zatvor. Isti ključar. Vodi nas na saslušanje istom oficiru. Međutim, sada su sa njim i dva islednika — Srbina, neka braća Ljubojević. Saslušavaju nas pojedinačno. Kad su me uveli jedan od Ljubojevića mi pokazuje tri pendreka položena na stolu i pita:

— Kojim od ova tri pendreka najviše voliš?

— Ne volim nijedan.

— E pa kad ne voliš, pričaj ko si, šta si i otkuda ovde?

Ponavljam mu dogovorenu priču da sam izbeglica iz Banata, da sam se nalazio na radu kod seljaka u Vraniću i da su me partizani, kao i mnoge druge, mobilisali kada su pošli iz Posavine.

— Navedi mi borbe u kojima si učestvovao i mesta kroz koja si prolazio.

— Ne bih umeo da. opišem put kojim smo prolazili. Išli smo uglavnom noću kroz krajeve koje ja ne poznajem. Znam samo da smo boravili u Novoj Varoši, odakle smo išli da napadnemo Sjenicu.

— Ko ti je bio komandir?

— Neki Dobrivoje, prezime mu ne znam.

— A komesar?

— Njemu niko nije znao ni ime ni prezime. Svi su ga zvali Morž.

— A komandant odreda?

— Neki Miladin. Govorili su mi da je Crnogorac, ali ja ga nikad nisam video.

— Koliko si ubio Nemaca, a koliko četnika?

— Ne znam. Lično streljao nisam, ali sam pucao. U ćeliji konstatujemo da su naši islednici svoj trojici postavljali uglavnom ista pitanja i da smo se sva trojica držali čvrsto dogovora. Saslušanja su se ponovila još dva puta, u sledeća dva dana, sa istim rezultatom.

Sutradan, po trećem saslušanju, izvode nas pred nekakav sud. Izveli su sve nas zarobljene. Bilo nas je u grupi jedno tridesetak. Sudu je predsedavao jedan nemački oficir, a sudsko veće je činila kompletna srpska izdajnička trojka: jedan nedićevac, jedan ljotićevac i jedan četnik. Ovaj potonji bio je onaj isti major Tijanić koji je poslao po nas trojicu sa zahtevom da mu budemo izručeni. Sudilo se po kratkom postupku i moguće su bile samo tri presude: smrt streljanjem, logor ili puštanje kući. Šta nas trojicu čeka?
Svi kojima se sudilo držali su se dostojno, odgovarali su kratko i mirno čekali svoju sudbinu. Niko nije molio za milost. Dođe vreme da pred sud stane neki dečak od 16 ili najviše 17 godina. Optužba: u trenutku zarobljavanja pucao je iz puškomitraljeza po Nemcima. Pitaju ga je li optužba istinita, a on mirno odgovara:

— Jeste. Pucao sam.

— I koliko si pobio?

— Ne znam. Nisam brojao.

Kad se predsedavajući, Nemac, koji se inače dobro služio našim jezikom, obrati Veću da li ima još pitanja optuženom, major Tijanić klimnu glavom i upita ga:

— Šta bi ti uradio kad bih ja stajao na tvom mestu?

— Ubio bih te kao svakog izdajicu, jer drugo i nisi!

Dečaka odmah odvedoše na streljanje.
Na red smo došli i nas trojica. Prvo su sudili Kojiću. Odgovarajući, on se strogo držao našeg zajedničkog dogovora. Presuda je glasila: logor. I suđenje Zlatomiru Petroviču bilo je kratko. On se takođe držao dogovora. Presuda je glasila da se pusti kući. Verujem, a veruje i on, da je izbegao logor samo zato što smo se dosetili da on iskoristi svoju mladolikost i predstavi se mlađim nego što je stvarno bio, tako da su mu sudili kao maloletnom.

Moje suđenje je sticanjem okolnosti nešto duže trajalo i imalo je prilično čudan tok. Kad je došlo do večanja nedićevac i ljotićevac rekoše: logor. Nemac reče da smatra da sam žrtva partizanskog terora i da me treba pustiti kući. Tijanić se uzjoguni. Reče: smrt. Izvedu me napolje. Vrate me. Svak u veću ostade pri svom. Predsedavajući onda odredi malu paUzu. I dok »naši« izlaze napolje, Nemac koji je još neko vreme ostao, nezadovoljan mrmlja: »Srpska posla! Ja spasavam Srbe, a oni ih ubijaju«!

Sudije se vraćaju i, najzad, vodeći računa o autoritetu predsedavajućeg, zajedno presuđuju: logor. Pitaju me hoću li da se žalim. Odgovaram: »Neću. Nemam kome.« Nemac se na to nasmeja. Vraćaju me u zatvor. Opet smo zajedno, ali sada već samo Kojić i ja. Petroviča su pustili kući.

Sa nama su među zatvorenicima i dve zatvorenice: Zaga, sestra Dušan Dugalića, odnosno, sestra od strica Mome Dugalića i neka Milena, čijeg se prezimena ne sećam. Njih dve tretiraju nešto blaže nego nas muškarce. Dozvoljavaju im da izlaze zbog raznih zatvoreničkih potreba. Zaga i Milena to koriste i svesrdno brinu o svima nama, a naročito o hrani. Ne govore nam gde je i kako nabavljaju, već se samo osmehuju. Verujem da prema Zagi ne bi bili tako blagi da su znali čija je sestra. Nama se ona međutim poverila, pa smo znali iz koje je porodice.

Iz Užica nas prebacuju u Beograd, na Sajmište. Zagu, Milenu i još jednu drugaricu odvode sa Sajmišta na Banjicu. Vremenom se na Sajmištu skupilo nekih tri-četiri hiljade osuđenika na logor. A hrane otprilike za hiljadu duša. Uvek stiže isto sledovanje, predviđeno za hiljadu ljudi, a kako broj onih koje dovode stalno raste, kuvari samo — dolivaju vodu u kazane! Sa Sajmišta krećemo brodom uz Dunav. Našu, užičku grupu, u kojoj je bilo oko 120 ljudi, smeste u logor Aland--vest, blizu Beča. Ostale smeštaju u logor Aland--ost. Tu ostajemo oko tri meseca, a zatim nas transportuju za Nemačku. Stižemo u Pipštek, blizu Štetina. Tu ostajemo oko mesec dana. Onda nas odvode u Štetin, ukrcavaju na brod koji uskoro kreće i plovi na sever. Plovili smo pet dana do Trondhajma u Norveškoj. Brodom je, pored nas logoraša, prevožen i ratni materijal.
Još uvek sam zajedno sa Kojićem. Potucaćemo se zajedno od logora do logora u Norveškoj sve do kraja rata. Zajedno ćemo se i kući vratiti. Tu ćemo zateći živog trećeg iz patrole, Zlatomira Petroviča. On je i danas živ. Nema na žalost više Kojića da upotpuni svojim sećanjima ove moje uspomene.

Iz Trondhajma stižemo u mesto Brejke. Tu se odvojila naša, užička grupa i bila upućena na rad u logor kod mesta Botn. Kasnije smo prebačeni u logor Kroštand i dodeljeni Organizaciji TOT. Nas oko 200 logoraša bili smo odatle prebačeni u logor Korgen. Tim logorom upravljao je Vermaht. Opšte je mišljenje nas logoraša iz Norveške da je u tom logoru režim, iako veoma surov, bio ipak za nijansu blaži nego u drugim logorima. To se naročito osetilo pošto su Nemci izgubili staljingradsku bitku. Čak smo dva ili tri puta, preko Crvenog krsta, i pakete primili.
U logoru Kroštand smo se i mi sami pribrali i počeli organizovano da delujemo na liniji narodnooslobodilačke borbe i na partijskoj liniji. Taj rad vodio je drug Dragomir Dinić, zvani Draško, a kasnije drug Bogdan Oklopdžija. Radili smo sve intenzivnije. Organizovali smo rad na pribavljanju i širenju vesti. Vremenom smo postigli toliko da smo znali gotovo sve što se događa na svim frontovima.

Prve veze sa norveškim rodoljubima, koji su nas sve vreme svesrdno pomagali, uspostavili smo preko Norvežana-majstora na radovima u kamenolomu u kojem smo radili. Oni bi nam u svojim rancima najčešće donosili krompir i ribu. Rance su ostavljali tako da nam budu nadohvat ruku za vreme miniranja. Mineri su često otezali sa ispaljivanjem mina, ili su minirali i manje kamenje da bi nam pružili priliku da pojedemo ono što su nam doneli. Norvežane smo redovno obaveštavali kadgod bi nekome od logoraša uspelo da pobegne iz logora. Oni su onda begunce prihvatali, skrivali i pomagali njihov beg preko granice u Švedsku. Jedno vreme smo čak razmatrali mogućnost, pa i počeli pripreme za bekstvo celog logora, ali smo od toga morali odustati.
Bili smo na kraju tako dobro organizovani da smo u času kapitulacije Nemačke bez po muke razoružali naše stražare, postavili svoje i preuzeli komandu u logoru. Zar treba reći da smo odmah prešli na hranu iz magacina dotle namenjenog nemačkim vojnicima. Tu smo zatekli i prilično paketa koji su bili namenjeni nama, a koje su Nemci jednostavno zadržali za sebe, neuspevši čak ni da ih sve potroše. Posle desetak dana počela je, uz pomoć norveških prijatelja, naša koncentracija radi povratka u domovinu. U Jugoslaviju sam stigao 15. septembra 1945. godine i odmah se uputio kući. Zanimljivo je da je prvo poznato lice koje sam po povratku sreo bio jedan od drugova iz Beogradskog bataljona — Dobrivoje Čekić.

Momčilo Davidović

NAROD JE BIO UZ NAS

Momčilo Davidović, zarobljen sa Stojadinom Kojićem i sa mnom kod Rogatice, u svom prilogu je opisao našu sudbinu od trenutka zarobljavanja do završetka suđenja pred okupatörsko--kvislinškim sudom u Užicu i stradanje njih dvojice u logorima u Norveškoj. Kako se i moja sećanja u najvećoj meri podudaraju sa Davidovićevim, nastojaću da njegovo kazivanje delimično dopunim i svojim viđenjem i da ispričam šta se dogodilo sa mnom posle našeg rastanka po završetku suđenja, kada su Davidović i Kojić odvedeni u logor a ja sam pušten kući. Činim to pre svega što se, upravo prateći moju sudbinu, može videti da je narod, uprkos teroru kojem je bio izložen tokom i posle nemačke ofanzive na slobodnu teritoriju u Srbiji, ostao uz nas, uz partizane. Plamen ustanka nije se mogao ugasiti. I kada su Srbiju preplavili okupatori i njihovi verni pomagači, četnici, ljotićevci i nedićevci i zaveli strahovladu, većina naroda ostala je privržena nama koji smo se borili za njegovu slobodu. Da nije bilo tako, najverovatnije je da ne bi danas bilo ni mene ni ovih sećanja.
Rođen sam u Velikom Borku 1921. O Partiji i njenoj borbi nisam ništa znao do prvih ustaničkih dana. Za ciljeve narodnooslobodilačkog pokreta prvi put sam čuo od svojih zemljaka Milisava Bogdanovića, krojača i Nikole Milića, metalca. Oni su došli u selo prvih dana okupacije i agitovali su za borbu protiv okupatora. Sa istim zadatkom u selo je dolazio i Dragan Marković koji će, kasnije, u Beogradskom bataljonu, poginuti kod Zvornika. Dolazili su i mnogi kosmajski partizani. Agitovali su prvenstveno među nama, omladincima. Tada sam video i prvu žrtvu borbe koja se sve više rasplamsavala po kosmajskim i posavskim selima. U Veliki Borak doneli su ranjenog Ivana Trifunovića, zvanog Sikirica. To je na mene ostavilo snažan utisak, ali me nije moglo pokolebati. Drugovi koji su agitovali za odlazak u partizane otvoreno su govorili o svim teškoća-

ma koje nam predstoje i o tome da žrtve neće biti male. Drugom polovinom septembra 1941. stupio sam u Beogradski bataljon. Kao njegov borac stigao sam do Rogatice, gde sam bio zarobljen. Sudbina nam je bila krajnje neizvesna i zavisila od trenutnog raspoloženja ili hira nekog pojedinca. Nijednog trenutka nisam gubio nadu u mogućnost spasa. Nadu mi je davala i sloga koja je vladala među nama, trojicom zarobljenih. Za dugih noći šapatom smo razmatrali mogućnost bekstva. Ali kako pobeći kada smo bili i dobro čuvani i stalno vezani. Dogovorili smo se da, ako se ukaže bilo kakva mogućnost, bežimo i pojedinačno.

Kinjili su nas na razne načine, ali su se i među četnicima nalazili pojedinci koji su nastojali da s nama ljudski postupaju. Neki su, slutili smo to, gajili prema nama i potajne simpatije. Čak i u takvoj situaciji dogodilo se jednom ili dvaput da me neki četnički postupak natera da se, makar u sebi, osmehnem. Terali su nas, na primer, da čitamo očenaš, ali su zadugo bili zaboravili da nam sa kapa poskidaju petokrake sa srpom i čekićem! Kada su nas prebacili u Srbiju naši su se pratioci zaustavili kraj jedne kućice i od domaćice zatražili da jedu. Kada nas je ugledala vezane rasplakala se i stala da moli naše čuvare da joj dozvole da i nama da da jedemo. Dozvoliše joj i ona nam dade nešto hleba i mleka. Mnogo su me plašili pojedini četnici koji su pokušavali da na svoju ruku, mimo stražara, iskaljuju svoj bes na nama. Zanimljivo je da se jedan od naših stražara diskretno kod nas raspitivao za drugove iz Beogradskog bataljona Dušana Unčanina i Mladena Mitrića. Bili su mu, reče nam, zemljaci. Taj nas je četnik, šta više, savetovao i da se dobro držimo. Bilo je još takvih. Neki su čak odvajali od svoga sledovanja i davali nama. U Mokroj Gori neki nas je Nemac postavio između dva naša stražara da bi nas fotografisao. Jedan od naših sprevodnika u vozu, dok su nas otpremali za Užice, upustio se sa nama u razgovor i nagovarao nas da izjavimo da smo se predali i tako možemo da spasemo glave.

Na saslušavanja pred suđenje dovođeni smo pojedinačno. Držao sam se, kao i druga dvojica, dogovorene tvrdnje da smo mi u partizane mobilisani. Iskoristio sam svoj mladalački izgled i tvrdio da imam samo 17 godina, mada sam već imao 20. To je, izgleda, bilo presudno da me puste sa suđenja. Čak sam se ljutio na Davidovića što i on nije tvrdio da je mlađi nego što jeste, jer je izgledao mlađi nego što je zaista bio.

Posle suđenja sam se rastao od Davidovića i Kojića ne sluteći da ću ih opet ugledati žive odmah posle rata. Njih dvojicu su odveli kao osuđene u logor, a mene su, sa još četvoricom puštenih sa suđenja, odveli u policiju. Tamo su nam, na parčetu hartije, dali potvrdu na kojoj je pisalo da nam je bilo suđeno zbog učešća u partizanima i da se puštamo kućama. Ne znam šta mi je bilo, tek policajca koji mi je izdao potvrdu upitam mogu li dobiti i voznu kartu. On se razvika: »Ne vozimo mi mangupe! Da se ja pitam ne bi ti ni tu potvrdu dobio!«

Tako se nađem na ulici u Užicu koje je, posle živosti i poleta dok je bilo sedište Vrhovnog štaba i centar slobodne teritorije, sada čamilo pusto pod okupatorskom čizmom i izdajničkom četničkom kamom. Na ulici tek po koji prolaznik. Zaustavljam jednog prolaznika i pitam za put prema Valjevu. Pokazuje mi rukom pravac. Izlazim iz grada. Gladan sam. Pred jednom kućom, van grada, stoji neki čiča. Pozdravljam ga i pitam ima li da mi da malo hleba. Kaže mi da nema i upućuje me na susednu kuću. U dvorištu starija žena. Taman je pozdravim kad stigne i domaćin. Kažem mu da sam upravo pušten iz zatvora i da sam gladan. On me sasluša i reče da je i on bio u zatvoru, a da mu je brat u Bosni, sa partizanima. Prenoćio sam kod njega i kada sam ujutru polazio nekoliko puta mi je ponovio u koja sela da ne svraćam, jer su četnička.

Stižem na predeo zvani Crnooke, iznad Kosjerića. Tu susrećem neke seljake. Savetuju mi da ne idem kroz Kosjerić jer, kažu mi, da nekakav četnički vojvoda ubija svakoga ko je imao ikakve veze sa partizanima. Udarim zaobilazno, livadama, a onda preko brda, pred mrak, izbijem na Divčibare. U jednoj familiji daju mi da jedem i ne zapitkuju mnogo. Zahvalim se na gostoprimstvu i pitam za put prema Lazarevcu, neću prema Valjevu. Žena mi objasni kako da dođem do sela Brešće, gde živi njen otac. Veli: »Otac mi je rekao da mu upućujem takve kao što si ti.« Shvatam da je njen otac na našoj strani i krećem u noć. Uz put me sustiže jedan četnik na konju. Ne zaustavlja me niti išta pita. Stignem u selo i lako nađem kuću njenog oca. Jutro je već. čiča sedi pred kućom. Kažem mu se, a on me pita: »Ima li, sinko, igde partizana?« Ja mu odgovorim da ima, u Bosni. A onda mu ispričam sve, celu svoju sudbinu, da bih ga uverio kako nas, partizana, ima i da nismo propali. Kažem mu i to kako proleteri u Bosni naveliko ratuju, čiča se ozari. Zove babu da i ona čuje, pa ponavljam priču. Onda čiča naređuje babi da brzo sprema doručak. Taj me čiča uputi kroz koja sela da idem prema Lazarevcu.

Na putu me presretne jedan žandarm. Čita objavu. Zahteva da svratim u Mionicu i da se javim vlastima. Preti ako to ne učinim. Obećavam, mada mi ni napamet ne pada da ga poslušam. Izlazim na drum, kad tamo drugi žandarm. Popravlja motocikl. I on čita objavu i kaže mi: »Ne javljaj se ti nikome. Bilo je još takvih sa objavama, pa kad su se javili, ponovo su ih strpali u zatvor!« Na ulazu u Mionicu opet žandarm. I on čita objavu, prati me, dozvoljava mi da zastanem i da kupim cigarete. I on mi posle kaže da produžim i da se nikome ne javljam dok ne stignem kući. Stižem do Bogovađe. Tu susretnem neke čergare. Kažu mi da sam pogrešio put i upućuju na pravi. U jednoj seoskoj kući primiše me na konak. Domaćica mi ujutro nudi hleba i slanine. Pred Lazarevcem susrećem Nemce. Tovare svinjče u kamion. I ne gledaju me. Predveče stižem do stepojevačkog groblja. Neka žena me nudi hlebom. Dok jedem nailazi jedan čovek s karabinom preko ruke. Ispostavi se da je to brat od strica našega druga iz bataljona Ljubiše Paunovića koji je ranjen kod Sjenice.

Stižem u Leskovac kod ujaka, Svetozara Markovića. Tu se oslobađam prnja punih vašiju. Javljam se u toku noći mojima u Borku. Sutradan saznadoše u selu da sam stigao. Dolaze roditelji, rodbina, prijatelji. Ko ima raspituje se za svoje u partizanima. Pojavljuje se i majka Velje Jere-

mića, koji se bio skrivao u svojoj kući — pa se i ona »raspituje« za njegovu sudbinu.
Predsednik opštine u Velikom Borku prijavljuje moj dolazak sreskom načelniku na Umci. Ovaj naređuje da me ne diraju. Tada još nisam znao da je taj sreski načelnik radio za partizane.
U Velikom Borku partizana nije bilo, ali nije, na sreću, bilo ni četnika. Kosmajski ilegalci su ubrzo saznali za moj dolazak. Prvi je sa mnom uspostavio vezu Milivoje Bogdanović, zvani Arnautin. Ubrzo smo formirali omladinsku grupu u kojoj su se, pored mene, nalazili Dobrivoje Bogdanović, zvani Buca, Radisav Jelić, Živko Stojićević i Dragoljub Matejić. Svi su oni bili partizani još 1941. godine i ostali su verni pokretu.
Krajem 1942. u selo dolazi jedna grupa kosmajskih partizana na čelu sa Đorđem Jovanovićem, u to vreme poznatijim pod nadimkom Mika Jarac. Držali su narodni zbor u kafani, čime se otvara poglavlje intenzivnijeg političkog rada na dizanju borbenog duha u narodu. Tokom 1943. godine takvi dolasci i zborovi su sve češći. Najviše se ukazuje na četničku izdaju. Naša omladinska grupa je u tome sve aktivnija. U septembru 1944. godine u selu se formira narodnooslobodilački odbor. Ulazim u njegov sastav. Stiže i sloboda. Eto opet mojih drugova iz Beogradskog bataljona.

Zlatomir Petrovič

SRP I ČEKIĆ

Ležali smo u jednoj seoskoj kući u selu Dubljevićima koju je domaćin napustio i pobegao sa četnicima. Pored mene su ležali Milan Marković i Milan Todorović, obojica ranjeni u ruke, sa prelomima. Bilo je tu još nekoliko ranjenika iz drugih bataljona. Čekali smo da nas bolničarke brigadnog saniteta previju. Svi smo ranjeni 28. maja 1942. godine u borbi kod sela Slanog blizu Nevesinja. Razgovarali smo o borbi toga dana. Marković mi kaže: »Ovo nisu »tvoji« četnici iz istočne Bosne koje ne možeš na puškomet stići! Ovi se, brajko moj, ozbiljno tuku!«

Toga dana smo imali drugi teži sukob sa četnicima i Italijanima otkako smo došli u Hercegovinu. Prethodne noći bio sam na straži, na jednom kamenjaru iznad sela. Bila je mesečina. Oko pola noći naišli su komandir čete Siniša Nikolajević i razvodnik straže Žoja Tabaković. Zaustavio sam ih, ali sam zaboravio znake raspoznavanja, iako sam ih dotle u sebi sve vreme ponavljao. Bila me je sramota što sam napravio takvu grešku. Posebno mi je bilo krivo ako zbog toga ne budem, prišio srp i čekić na petokraku, što sam posle ovih borbi očekivao. Ujutru me je kritikovao desetar Milivoje Katić, ali prilično blago. Naročito me je ohrabrio razgovor sa Brkićem kome sam bio pomoćnik na puškomitraljezu. To jutro smo pošli u napad na četnike prema cesti Gacko-Nevesinje. Brzo smo potisli njihove predstraže sa prvih kamenitih bregova i zauzeli položaj pripremajući se za dalji napad. Prikupljali smo metke za mitraljeze. Svak je dao po nekoliko metaka. Tako smo kompletirali tri okvira za naš mitraljez. Rečeno nam je da svaki metak mora biti korisno upotrebljen, jer municije nemamo dok je ne zaplenimo od neprijatelja. U selu Koleško smo, istina, našli nešto municije, ali nam je ona mogla poslužiti samo za mitraljez bredu.

Odnekud iz daljine počela je topovska i minobacačka paljba. Granate su uz fijuke preletale preko nas i rasprskavale se o litice na zadnjoj padini brega. Eksplozije su bile neobično snažne zbog udara u ljuti kras. Onda mine počeše da padaju i oko nas. Nastojao sam da sačuvam hladnokrvnost, iako me je bilo strah od bacača koji su nam u aprilu, prilikom napada na Rogaticu, mnogo jada naneli. Gledao sam Brkića. On je hladnokrvno ležao iza gomile kamenja i nameštao puškomitraljez. Desetar Katić išao je pognut od borca do borca i davao uputstva. Četnici su se već približavali. Pucali su u hodu, psovali i vikali. Podigao sam se iz zaklona i video streljački stroj kako se približava. Katić mi je viknuo da legnem, jer su još daleko. Mislio sam: »Zašto ih puštamo tako blizu kad nemamo municije? I kad bi svaki naš metak pogodio, toliko ih je ispred nas da nas mogu pregaziti.« Međutim, Katićeva i Brkićeva hladnokrvnost i moja želja da pokažem da sam i ja pravi proleter, rasterali su mi svaki strah, iako su bacačke mine eksplodirale blizu nas, a puščani i mitraljeski meci udarali i rasprskavali se o naše kamenite zaklone.
Desno od nas naši su već otvorili vatru. Zatim je i naš puškomitraljez proradio. I to pojedinačnom paljbom. Brkić mi reče da ne pucam ako nisam siguran da ću pogoditi, četnički streljački stroj se pokolebao kad smo ga dočekali na bliskom odstojanju. Možda su se više uplašili od naših povika nego od naše vatre. Imali su mrtvih i ranjenih, i to ih je, izgleda, najviše pokolebalo. Četnici iz prve linije povukli su se iza jedne kamene ograde, ali se iza njih video novi streljački stroj u nastupanju. Pitao sam Brkića hoćemo li mi sada napred. Odgovorio je: »Pričekaj, burazeru, dok razbijemo sledeći stroj koji nailazi!« Ležao sam na levom boku, posmatrao Brkića, gricкajući parče sira koje sam dobio za doručak. Razmišljao sam kako je lepo biti u borbi sa ovako dobrim i hrabrim drugovima. Setio sam se kada smo u Vrbnici primljeni u bataljon. Jedna grupa nas omladinaca iz Goražda koji smo se dobrovoljno javili u proletere, bili smo postrojeni iza kuće u kojoj se nalazio štab bataljona. Komandant Miladin Ivanović održao nam je kraći govor i rekao da nije lako, ali da je časno biti proleter, da moramo biti spremni za najteže napore, da moramo pokazati hrabrost, drugarstvo i disciplinu i izvršavati sve zadatke koji se pred nas postave. Zamenik komesara bataljona Ivan Vondraček govorio je slično, rekavši na kraju da ćemo srp i čekić dobijati jedan po jedan, kako se koji od nas bude u borbi pokazao. Činilo mi se tada kao da su hteli da nas odvrate da stupimo u proletere, a naročito kada su rekli da svak ko se ne oseća sposobnim da sve idrži, može da odustane i da se vrati u svoj raniji partizanski odred. Ostali smo svi. Iz stroja niko izašao nije.
Iz tog razmišljanja trže me Brkićev poziv da mu dam pun okvir municije. Legao sam pored njega i osmatrao. Brkić je počeo da gađa, a meni je pokazao da idem u svoj zaklon. Onda su granate počele gusto da padaju oko nas i da se uz tresak rasprskavaju o kamenje. Dim i prašina. Taman

kad sam hteo da se prebacim na svoje mesto, jedna granata je udarila neposredno iza nas. Ranjen sam od njene parčadi. Odmah je dotrčao Katić i počeo da me hrabri govoreći mi da rana nije opasna. Onda me je Ješić izvukao i odveo u zaklon, gde je dotrčala bolničarka Zora i previla me.

Čekajući da me sa drugim ranjenicima evakmšu u brigadni sanitet, primetio sam da se pucnjava sve više udaljava. To me je ohrabrilo. Znao sam da naši idu napred i da su potisli četnike.

Ležao sam kasnije u brigadnom sanitetu, razgovarao sa drugovima o borbi u kojoj smo ranjeni i razmišljao o tome kako će me, eto, prebaciti dalje, a još nisam postao pravi proleter, jer još nemam srp i čekić na petokraki. Iz takvog razmišljanja trže me ulazak nekoliko drugova i drugarica koji su došli da posete nas ranjene. Rekli su nam da su četnici razbijeni i naterani u bekstvo prema Nevesinju, da mi nismo imali poginulih i da je sem nas ranjen samo još Aleksa Jegdić, ali sasvim lako, pa je ostao u bataljonu. Dali su nam čiste košulje umesto onih na nama umrljanih krvlju.

Obratila mi se Lepa Marković, rekavši mi da su u četi odlučili da mi daju srp i čekić. • Onda je Lepa uzela moju kapu i na nju prišila novu petokraku sa izvezenim znamenjem proletera. Bio sam presrećan. Obećao sam da ću se brzo vratiti u bataljon i priznanje opravdati. Na putu za bolnicu često sam skidao titovku i zagledao srp i čekić. Bio sam ponosan što i mene drugovi ubrajaju u prave proletere.

Ljubo Đoković

NAŠ KOMANDANT

— Eto drugovi, mi smo na izlazu iz šume, sad ćemo na drum, a dalje je sve nepoznato. Nismo dokučili gde bi partizani mogli biti. Možda su ovde, u obližnjem selu, a možda mnogo dalje, ali je sigurno da ćemo ih sresti negde do Kosmaja. Razume se, ukoliko izbegnemo četničke zamke, jer ovde ih je podosta.

Tako je govorio Milojko, upozoravajući na opreznost. Naša je grupa, pošavši čak iz Banata, izbegla mnoge opasne zamke, izvlačila se i iz nemogućih situacija i evo je sada na terenu na kojem očekuje da će sresti partizane. Područje je prilično gusto naseljeno i nemoguće je neopaženo se provlačiti. A i čemu bi to vodilo? Bez dodira sa ljudima teško da se išta moglo učiniti, teško da se moglo doći do partizana.

Javio se Brka:

— Nije trebalo pobeći od onog seljaka iz Moštanice. Čovek nas je lepo primio. Istina, njemu su bili potrebni radnici da oberu kukuruz, ali ko zna možda je taj seljak bio naš. Zašto bi bilo nemoguće, kad nas je onako lepo dočekao, da zna gde se nalaze partizani i da nas na neki način na njih uputi. I tako, dok smo izlazili iz gustiša Lipovičke šume, začuli smo oštro »Stoj!« Pred nama je stajala partizanska patrola. Tri mladića sa izvezenim petokrakim zvezdama na kapama i sva trojica lepo odeveni. Koliko u nama svakom ponaosob radosti i sreće! Mesec dana bili smo progonjeni kao divlje zveri, s tom razlikom što su nas progonili za to najobučeniji ljudi i psi. Sad smo u trenu oslobođeni svega toga. Uskoro ćemo saznati da se tri mladića iz patrole zovu Milivoje Katić, Milorad Jovanović i Radomir Nikolić. Oni će uskoro postati naši nerazdvojni drugovi.

Patrola nas je sprovela u štab bataljona. Tako se naša grupa, pred kraj septembra 1941. a i ja u toj grupi, našla u Drugom bataljonu Posavskog odreda.

— Sedite, drugovi — rekao nam je čovek tridesetih godina, pošto smo njega i ostale neznance pozdravili sa »Smrt fašizmu«. — Ja sam Miladin, komandant ove jedinice.

Mi smo se takođe predstavili: Milojko, Dudoš, Brka, Žika, Mikica, Milan i David.

Kratak razgovor i komandant Miladin nam je rekao:

— Neka ostane ovde drug Milojko, a vi ostali možete izaći. Za manje od tri do pet dana oružje ne možete dobiti. Videćemo već šta ćemo s vama. To je bio naš prvi susret sa komandantom bataljona Miladinom Ivanovićem.

Uskoro smo dobili oružje, raspoređeni smo po četama, upoznali smo svoje nove drugove. Red i disciplina su na zavidnoj visini, a to mora da se poštuje. Bataljon je u nama dobio dobru prinovu: sve skojevci i članovi Partije. Milojko je posle izvesnog vremena postavljen za delegata voda. Milivoje Tanasijević koga smo zvali Bulja i ja dodeljeni smo za pomoćnike puškomitraljescu Čedi iz Vranića.

Lep oktobarski dan. Smešteni smo u školskim prostorijama usred sela. Negde u popodnevnim časovima pada komanda da hitno zauzmemo brdo iznad sela i da sprečimo nadiranje četnika koji su krenuli u napad na nas. Prvi put trebalo je vući municiju u borbu. Učinilo nam se da je pod teretom municije trčanje nemoguće. Dogovorili smo se da ponesemo pune okvire i još nešto za rezervu, a da ostatak municije ostavimo sa drugim stvarima. Sasvim je izvesno da ćemo se vratiti! — rezonovali smo.

Sve je, međutim, ispalo drukčije. Četnici su nas, još pre nego što smo zauzeli brdo iznad sela i pre nego što smo se dovoljno razvili za borbu, potisli prema Kosmaju, upali u selo i zaplenili našu municiju.

Bataljon je tako lišen dragocene zalihe municije. Nas dvojica pošto smo primili svu odgovornost na sebe, izvedeni smo pred komandanta bataljona. Naredio je da nas razoružaju i vežu. U inama kao da je prestao život. U venama nam krv ne teče. Ne, nije to bila drhtavica. To je bilo nešto što se ne može opisati. Streljanje — bila bi to najblaža kazna. Proterivanje iz bataljona — najteža. Krećući se u koloni, vezanih ruku i pognutih glava — gledali smo u komandanta dok stoji i posmatra kolonu boraca u prolazu. Kad smo mi naišli, naredio je da nas odvežu. Zatim je usledio razgovor. Naizmenično bledilo i crvenilo naših lica, a onda odjednom ozarenost kad smo shvatili da nam je oprošteno.

Tanasijević i ja, tada osamnaestogodišnjaci, razgovarali smo o našem komandantu. Ali kakvu smo mi predstavu mogli imati o čoveku koji vodi nekih pet stotina boraca u danonoćnim borba-

ma na prilazima glavnoga grada, čijim ulicama gazi nemačka soldateska. Šta smo mi tada mogli znati o čoveku — komunisti koji se u jednom trenutku našao pred paskom policije u bolnici, iz koje je u bolesničkoj odeći pobegao pred gangsterima tipa Kosmajca, da bi među prvima došao među kosmajske rodoljube. Šta smo mi, dečaci tako reći, mogli tada razumeti o svom komandantu, osim ponešto od onog što smo čuli od starijih drugova. Za početak je i to bilo dovoljno. Ostalo je dolazilo samo po sebi. Jer, on je bio tu, stalno iheđu nama. On se nalazio na čelu kolone kad smo u pokretu, u streljačkom stroju kada se vodio boj. Bio je tu i kada se pevalo i kada se kolo igralo, uvek dostojanstven i uspravan. Naučili smo uskoro da iz njegovih očiju čitamo i strogost i brižnost i bodrost i dobrotu u isti mah. Shvatili smo da je on odmeren i racionalan u rasuđivanju, uvek dosledan, strog i pravičan tačno u onoj meri u kojoj je to potrebno. Uostalom da naš komandant nije bio takav, zar bi naš bataljon mogao opstati u onakvim uslovima? Komandantova kompletna ličnost pružala je bataljonu najbitnije dimenzije: veru i samopouzdanje u sebe.

Teške i krvave borbe u okolini Beograda završile su se, po nas, minimalnim gubicima. Sledio je težak i dug marš od Baćevca do Rudnika. Pa bitke za odbranu Rudnika, pa teškoće materijalne prirode, kao posledica odvajanja bataljona od baze. Pa početak prve nemačke ofanzive... Sve bi to slabilo volju i moral i neuporedivo bolje opremljenog ljudstva. Moral nas koji smo ostajali, koji nismo otpadali u tom velikom iskušenju, je međutim rastao. Dugi marš od Rudnika do Nove Varoši bio je nova potvrda morala i jedinstva mladića iz Beogradskog bataljona. Naš komandant nije propuštao da nas podseća da smo borci revolucije, a da njen krajnji ishod nije samo sloboda nego i pravda i bolji život.
U dvema, za bataljon, izuzetnim prilikama video sam našeg komandanta kako u interesu opstanka bataljona i borbe koju vodimo suzdržava i tugu i pravdan bes.

Sjenička drama sve nas je rastužila. A za nju su drugi bili krivi, a ne naš komandant.
Druga takva prilika bila je ona kada smo, nakon dugog i teškog marša iz Nove Varoši stigli do mesta Kopača na Drini. Tim delom istočne Bosne vršljali su Krezovićevi i Dangićevi četnici. Tih januarskih dana 1942. godine snegovi su bili visoki, a hladnoće velike. U Kopačima, na željezničkoj stanici, zatekli smo jednu četničku jedinicu. Uhranjeni, bradati, sa kićankama na kapama i sa redenicima preko grudi, četnici su nastojali da izgledaju zastrašujuće. Ali nas to nije plašilo. Rečeno nam je da ničim ne pokazujemo uznemirenost, da budemo oprezni i da držimo — metak u cevi. Iznad svega moramo paziti da ne budemo isprovocirani. Naša maršruta vodila je ka Romaniji. Komandant bataljona je insistirao da se do Mesića prevezemo željeznicom. Četnici su nekako na to pristali. Formirana je kompozicija i smestili smo se u vagone. Krenuli smo u popodnevnim časovima da bismo kratko rastojanje do Mesića prevalili tek do sutradan u jutarnjim časovima. Četnici su na sve moguće načine nastojali da nam otežaju putovanje. Pošto smo se iskrcali video sam pred strojem komandanta ne samo umorna od nespavanja nego i kako u sebi suzdržava bes zbog podlih četničkih pakosti. Čovek od nerava, samosavladljiv u kriznim situacijama, naš komandant nije naseo četničkim mahinacijama i sitnim podvalama.
I veoma hrabar i dobar poznavalac ratnih veština i nepogrešiv u procenama situacije, naš komandant nam je bio uzor, ulivao nam je takvo poverenje da među nama nije bilo nikada nikakvih dilema kad je trebalo izvršavati borbene zadatke. Mi najmlađi u bataljonu imali smo utisak da on sve može i da smo mu u svemu nedostižni. Takav je u našim očima bio naš komandant. Uvek uspravan i ponosit, strog i pravedan, ali široka srca i pun razumevanja za sve nas. On je najviše doprineo da svi budemo kao jedan. Mi smo bili deo njega, a on je bio deo nas.
Ponosni smo na svog komandanta.

David Bajić

NA GATU

Ne sećam se tačno odakle smo krenuli na Gat, usiljenim maršem, da bismo stigli pre svanuća i napali četnike. Pošli smo noću, ali smo se dugo vrteli u krug, jer nas je vodič pogrešno vodio sve do praskozorja. Tek u samu zoru pređosmo neki puteljak i tada nam se ukaza čistina, odakle smo se spustili prema Gatu.

Počeli smo se prebacivati. Neprijatelja smo iznenadili, tako da se on ubrzo povukao u tvrđavu, a da mu ne bismo oteli zastavu sa kopljem, isekao ju je kamom. Ispod samog Gata videla se jedna kuća oko koje su se komešali četnici. Brzo naredih puškomitraljescu Milivoju Tanasijeviću Bulji da puca u pravcu kuće i da me štiti dok se prebacujem, jer je paniku neprijatelja trebalo što pre iskoristiti. Uspeo sam nekako da dođem do pojate, iza koje se iznenada pojavi i zbuni visok četnik (meni se bar tada učinilo da je suviše visok). Bez imalo kolebanja opalih iz puške i on pade pored kuće.

Oprezno sam se približavao dvorištu, usred koga je stajao veliki šator, a iza njega tri kazana; ispod njih je tinjala vatra. Kada sam se uverio da nema nikoga, ušao sam i u kuću. Prvo što sam video posle toliko vremena bio je mali beli hleb na stolu i dve manjerke; u jednoj bela kafa, a u drugoj pašta-šuta sa paradajzom. Gledao sam u to kao opčinjen, ali mi u istom času sinu misao da su četnici to namerno ostavili da nas otruju. Kolebao sam se, no glad me ipak natera da posegnem za hlebom. Ispred stola se sapletoh o nešto, i videh da je to radio-stanica s baterijom. Odmah sam izleteo napolje i dao znak petorici drugova da dođu. Ne sećam se svih, ali znam sigurno da je među njima bio i drug Drenjanin.

Pribrao sam se malo od uzbuđenja i pošao u dvorište do šatora. Odjednom me osula rafalska vatra iz pravca tvrđave na Gatu. Uto stigoše i drugovi koje sam pozvao. Rešili smo da me oni štite, a ja da se prebacim do šatora, da bih video šta ima unutra. Morao sam puziti potrbuške, jer su nas sa tvrđave primetili i gađali iz mitraljeza. U šatoru sam našao lep plen: novu ćebad, jedan šinjel, neku arhivu, pomade, parfeme i raz-

ne druge drangulije. Sve sam to spakovao u ćebad i napravio zavežljaj.

Raspodelili smo šta će ko da nosi. Ja sam dobio radio-stanicu. Od iznemoglosti, a i uzbuđenja, nisam iščupao antenu, pa mi je ona pri povlačenju stalno otkrival kretanje. Kad god je trebalo da pretrčim s jedne strane na drugu, pratila me jaka neprijateljeva vatra. To se dešavlo i Drenjaninu, koji je nosio baterije od radio-stanice.

Tako smo se uz veliki rizik popeli na brdo i umakli četničkoj vatri ne ispuštajući plen iz ruku.

Petar Ubavić

TO JE VRHOVNI KOMANDANT

Napustivši Hercegovinu, posle borbe na Gatu, polovinom juna 1942. godine, Prva proleterska brigada se našla na Vrbničkim Kolibama, na Zelengori. U blizini se nalazio i Vrhovni štab. Bilo je malo hrane, pa smo brali trave i kuvali ih u kazanu, a srijemuš se jeo bez kuvanja. Od njega je mnogi borac osetio kilesinu u želucu koje se još i danas seća!

Nekoliko dana pre polaska sa Vrbničkih Koliba neka jedinica doterala je stado ovaca zaplenjeno od četnika. Te ovce smo muzli dok nisu podeljene bataljonima za hranu. Jednoga dana i ja sam muzao ovce u toru, dok su borci naslonjeni na ogradu tora čekali da im dam mleka. Namuzao sam mleka u jednu italijansku porciju i primetio sam da naslonjen na ogradu tora pored ostalih stoji jedan po godinama stariji partizan. Pretpostavio sam da je to neko od članova Vrhovnog štaba. Dodao sam mu porciju sa mlekom i on je ispio skoro pola porcije. Blizu njega stajala je jedna drugarica sa kotlićem u ruci i rekla mi je: »Maći, naspi ovde mleka za Vrhovnog komandanta«. Drug kome sam maločas dodao porciju sa mlekom rekao je: »Vrhovni komandant je popio mleko.« Ne znajući još uvek o kome se radi nasuo sam mleko u kotlić koji mi je dodala ona drugarica.

Kasnije, pred oslobođenje Raštelice, Beogradski bataljon je krenuo uz Ivan Planinu. Neko je sa začelja preneo vest da bataljon stane, jer nailazi Vrhovni štab. Stali smo i sklonili se malo u stranu. Naišli su članovi Vrhovnog štaba, neki peške neki jašući. Stali su i pošto su oni koji su bili na konjima sjahali, komandant Prve proleterske predao je raport baš onom drugu kome sam dao mleko na Vrbničkim Kolibama. Zajedno su izvršili smotru bataljona. Drug kome sam dao mleko obraćao se mnogim iz našeg bataljona pitajući ih kako su i da li im je teško. Mene je takođe pitao kako se zovem, odakle sam i koliko imam godina. Slagao sam da imam petnaest godina, jer sam u stvari tada imao samo četrnaest. Upitao me je zatim šta mi je najteže. Odgovorio sam da mi je najteže nositi pušku o desno rame, kako nam je naređeno, dok smo se još nalazili u Mratinju i pokazao da me bole ramene kosti. Na to mi drug kome sam dao mleko reče: »Reci ti njima da ti dozvole da nosiš pušku kako je tebi lakše, samo pazi da po noći nekome drugu ne razbiješ nos!« Pri tom se osmehivao i pokazivao prstom na moj nos. »Reci im ti!« — odgovorio sam mu pomalo izazovno, verujući onako mlad da niko ne može izmeniti naređenje komandanta brigade. Ceo stroj se nasmejao, pa i drug koji je sa mnom razgovarao.

Kada su članovi Vrhovnog štaba otišli, priđe mi komesar čete, Milosav Bojić, i upita me: »Maći, znaš li s kim si razgovarao?« Znam — odgovorio sam mu — sa jednim od članova Vrhovnog štaba. »Nije to bio jedan od članova Vrhovnog štaba, nego baš Vrhovni komandant, drug Tito!« — odgovori mi komesar. Beše me sramota zbog onih reči koje sam mu pomalo izazovno rekao »Reci im ti!« A rekao sam to zato, jer sam, još malen, dotle verovao da je komandant Prve proleterske brigade istovremeno i Vrhovni komandant!

Nešto kasnije naša je četa pošla za Vrhovnim štabom. Sustigli smo njegove članove dok su sedeli ispod nekih trešanja. Trešenje su bile zrele. Videvši me, drug Tito me je pozvao i rekao mi da se popnem na jedno drvo i da im naberem trešanja. Jedva sam to dočekao. Bilo mi je drago što se nije naljutio na one moje reči. Na nogama sam tada imao jedan opanak od gume, a jedan od volovske kože! Brzo sam se popeo na drvo, brao sam čitave grozdove trešanja i bacao ih na šatorsko krilo na kojem su sedeli drug Tito i drugi drugovi.

Nalazio sam se još na trešnji kada je stigao kurir i saopštio drugu Titu da se traži pomoć za oslobođenje Konjica. Za to je odmah određen Beogradski bataljon. Sa nama je krenuo i drug Moša Pijade. Trčećim korakom sišli smo na železničku stanicu Lisičići, gde smo imali zadatak da srušimo deo pruge kako bismo onemogućili dolazak oklopnog voza iz pravca Mostara.

Tu, u Lisičićima, komesar čete i ja ušli smo u jednu poslastičarnicu sa namerom da pitamo da li neko zna kod koga su ključevi od kućice u kojoj se nalazi železnički alat. Međutim, poslastičar, sav uplašen, ne čekajući da ga komesar išta pita ponudi nam jednu kesu bombona od gotovo dva kilograma. Alat nismo našli, ali smo se ipak nekako snašli. Razmontirali smo šine, srušili deo pruge, a onda krenuli u borbu za Konjic. Prilazeći gradu išli smo prugom uz Neretvu, ali smo napadnuti sa leve obale Neretve neposredno kod Konjica. Zato smo se morali prebacivati preko jednog brdašca kako bismo se zaklonili od bočne vatre. Tom prilikom ranjeno je nekoliko drugova, među kojima i komesar Bojić. Nakon kraćeg zastanka krenuli smo ponovo u napad na Konjic i oslobodili grad.

Tako sam upoznao Vrhovnog komandanta.

Miloš Bandić

PUSTA ZELENGORA

Početkom juna 1942. godine, posle teških borbi sa četnicima, Prva proleterska brigada napustila je Severnu Hercegovinu, te krenula put Zelengore.

Izlazimo na Zelengoru. Odmaramo se dok se štab brigade i štabovi bataljona dogovaraju o rasporedu.

Meni je jednom u bataljonu ovo bio drugi boravak na Zelengori. Prvi put sam se našao na ovoj

lepoj planini, prepunoj sočnih pašnjaka, lepog livadskog cveća i skromnih čobanskih koliba još 1938. godine. Tada sam lu radio kao drvoseča i imao sam prilike da upoznam život čobana. Tu su sa svojim stadima dolazili čobani mahom iz južne Hercegovine. Setio sam se dozivanja ćobanica, zvona na ovnovima — predvodnicima, laveža ovčarskih pasa i pesama, prvo devojačkih pa onda momačkih, po običaju hercegovačkom. Tako je bilo u leto 1938. godine. Sada, u leto 1942. godine Zelengora je bila pusta i od ljudi i od stada i od ovčarskih pasa. Kolibe su zjapile prazne, a na mnogima su bila razvaljena vrata. Iz koliba je izbijala nekakva tugaljiva pomrčina i neprijatna tišina. Da se tu našao pojedinac bilo bi mu, činilo mi se, nepodnošljivo.

Navrati komandir čete, pogleda kolibu u koju smo se smestili, reče da smo se najbolje smestili, a onda nas posla na zadatak. Do pola noći bićemo na obezbeđenju prema Kalinoviku. Reče nam i da najslabije možemo ostaviti u kolibi. Odlučimo da ostanu mali Tanazević i Čubrilo, trenutno najiscrpljeniji, i da podstiču vatru dok se mi ne vratimo.

Na oko 2 kilometra od našeg logora izabrali smo zgodan položaj na jednoj kosi preko koje je vodio put od Kalinovika. Isturili smo osmatrača, a mi smo se smestili pod jednu jelu kraj samoga puta. Noć je bila toliko hladna da se nije moglo dugo sedeti na jednom mestu. Zato smo se šetkali, obilazili jedan drugoga u noćnoj tišni koju su remetile samo sove i pažljivo osluškivali. Kada nam je stigla smena i mi krenuli da odmaramo mrak je bio toliko gust da ništa nismo videli. Olistalo drveće nije propuštalo ni zračak svetlosti od zvezda. Posrtali smo u mraku i često zastajkivali sačekujući se. Naročito je bilo teško onim drugovima koji su na nogama imali opanke od sirove kože. Oputa se često kidala, a opanak se okretao oko noge, ili odmah spadao.

Vratili smo se na počinak. Ubrzo pošto je svanulo stiže bataljonski dežurni i naredi da se odmah ugase vatre. Treba se zaštititi od neprijateljskih aviona. Bilo nam je hladno i jedva smo čekali da izađe sunce pa da se malo ogrejemo. Kada se sunce najzad pojavilo svi počesmo da biramo mesto gde najbolje greje, da nekako oteramo noćnu studen koja nam se i u duše uvukla. Taman kada smo počeli da dremamo na suncu naiđe opet dežurni s naređenjem da svi i bez odlaganja pođemo u branje kopriva. Dežurni dodade da je ekonom doterao dve ovce, pa kako uz meso nemamo ništa drugo za jelo, kuvaće se kopriva. I dok je jedna četa bila na dnevnom obezbeđenju, dve su se čete dale u branje kopriva. Mnogi su bili neoprezni, pa im je kopriva začas ožarila ruke. Podučio sam neke drugove da se kopriva može brati i sa kapom u ruci. Za kratko vreme nabrali smo puno šatorsko krilo kopriva i odneli il u kuhinju. Nismo naravno propustili da upitamo vrednog kuvara Brku za koje se vreme može očekivati ručak. On nam ga obeća za jedan sat.

Polegali smo na suncu i čekali. Od gladi mi je treperilo pred očima. Nisam mogao da spavam. Ne spavaju ni drugi. Opet počinju one proklete priče o dobrim jelima. Najzad se postrojavamo za ručak. Brka se trudi da što pravednije podeli taj mršavi obrok. Bio sam na začelju i dobio sam svoj deo među poslednjima. Omanje parče mesa i retka, zelena čorba. Razmišljao sam šta da počnem prvo da jedem, čorbu ili meso. Nadvlada glad i ja posegnem prvo za mesom. Učini mi se, pošto sam ga pojeo, da sam još gladniji nego dok sam čekao na obrok. Počeo sam da srčem čorbu. I što sam je duže srkao to sam bio gladniji.

Počeše da se redaju isti dani, sa istim dužnostima i istim, mršavim obrocima, dve čete u branje kopriva, jedna na obezbeđenje, za ručak malo mršavog mesa i obarenih kopriva. Da, imali smo i časove političke nastave. Sećam se jednog takvog časa na kojem je vodni delegat Miša Jovanović govorio o osnovama lenjinizma. Miša je već dugo u svojoj torbici vukao knjigu »Osnovi lenjinizma«. Kada bi knjigu pozajmljivao drugovima govorio im je uvek da je dobro čuvaju, jer je on nosi još od Kraljeva. Ali, ma koliko da su drugovi slušali Mišu i čuvali knjigu, ona je od duge upotrebe i nošenja po vlažnim torbicama već bila iskrzana i požutelih listova. Kada je Miša završio izlaganje sklonio je knjigu i rekao:

— A sad, da se malo propitamo, da vidimo šta je ko zapamtio. Na primer, ko će da nam objasni ko su bili kmetovi, a ko spahije u carskoj Rusiji i kako su spahije iskorišćavali kmetove?

Svi su ćutali dok jedan od drugova ne podiže ruku.

— Neću da nam ti odgovoriš, znam da ti znaš — reče Miša. — Pitaćemo nekog drugog.

Pošto je prvo kružio svojim blagim pogledom po svima nama, Miša se obrati baš meni:

— Hajde druže Fočak (i tako su me isprva zvali, jer sam kod Foče došao u bataljon), da li bi ti mogao da nešto kažeš o tome?

Iskren da budem, nikada dotle u životu nisam čuo ništa na tu temu. Ceo moj život do dolaska u Prvu proletersku brigadu bio je isuviše daleko od bilo kakvih saznanja o radničkom pokretu, a pogotovo o marksizmu ili lenjinizmu. Odrastao sam u siromašnoj porodici i bavio se zemljoradnjom, a da nisam završio ni osnovnu školu. I ko bi meni još objašnjavao ko su bili kmetovi, a ko spahije u carskoj Rusiji! Kada me je Miša oslovio ja skočih po vojnički i stadoh mirno! Najednom mi je sinulo ko su morali da budu kmetovi u carskoj Rusiji, ali nisam bio baš siguran u to. Učinilo mi se da je našem vodnom delegatu čak bilo žao što se baš meni obratio. Možda je pomislio: »Eto, mučim čoveka, a on možda prvi put u životu prisustvuje ovakvom predavanju.« Ako je tako mislio, onda je dobro mislio! Da bi me oslobodio zbunjenosti Miša priđe, stavi mi polako ruku na rame i reče mi mekim glasom:

— Nemoj, druže, da ustaješ. Sedi i svojim rečima nam objasni ono što misliš.

Bio sam sav napet. Kolena su mi se zategla, a ruke su mi se priljubile uz butine, ali mu ipak odgovorih:

— Odgovoriću i ovako stojeći.

I dok su mi se oči premeštale iz jednog u drugi ugao kolibe i dok mi se činilo da će, čim progovorim, odasvud prsnuti smeh, ja hrabro rekoh:

— Moj otac i majka bili su kmetovi. Imali su agu. On bi svake godine kada požnjemo i ovršimo žito dolazio, uzimao bi polovinu i odnosio svojoj kući u Foču. Nama nije ostalo žita ni da se

njime hranimo dva meseca. Majka bi se uvek svađala sa agom i klela ga, a moj bi pokojni otac grdio majku: kako smeš, bog te ne ubio, sa agom da se svađaš! Pa eto, druže delegate...
Nisam, naravno, govorio tako tečno kao što ovde zapisujem, već pomalo zamuckujući, tek drugovi se onome što sam rekao nisu nasmejali, a drug Miša mi reče »odlično druže«, a onda se obrati svima:

— Vidite drugovi, ovo je dobar primer izrabljivanja seljaštva.

Ohrabren delegatovom pohvalom, prozborih:

— Mogu li ja sada nešto da pitam?

— Izvoli druže.

— Tako ti boga, jesu li spahije i kmetovi u Rusiji jednaki agama i kmetovima u Bosni?

— Neko se glasno nasmeja, a ja pocrveneh pomislivši da sam sad sve pokvario. Miša me odmah u suprotno uveri:

— Da druže, ti dobro misliš. I spahije u Rusiji i age u Bosni jednako su izrabljivale kmetove.
Neko podseti delegata da je vreme da završi čas. Izašao sam na sunce. Opet me je morila glad. Seo sam i obuhvatio glavu rukama. Kada sam se podigao teško sam koračao, a glava me je silno bolela. Došavši do kolibe seo sam na neki panj. Tu sam osetio vrhunac gladi. Gledao sam drugove kako hodaju i razgovaraju. Pitao sam se jesu li i oni tako gladni kao ja. Činilo mi se da niko od njih ne može biti tako gladan kao ja! Baš tada naiđe neko od drugova i javi da se postrojavamo za ručak. Dok sam čekao na red slušao sam komentare onih koji su ručak već dobili. Vele — ista meta, isto odstojanje. Uskoro nastade još gore. Nestalo je kopriva, pa smo dobijali po parčence obarenog mesa. Uzimao sam svoju torbu i po koj zna koji put pokušavao da istružem i poslednju zalepljenu mrvicu hrane. Pomagao sam se kao i drugi mladim bukovim listom i travama kao što su srijemuš i zečija slačica. Organizam slabi, kondicija opada.

Mene, malog Tanazevića i još jednog druga odrede da budemo osmatrači sa obližnjeg brda. Od kolibe do vrha brda nije bilo više od kilometar. Gladni, penjali smo se sporo, zastajkivali i brali zečiju slačicu. Kao vođa grupe požurivao sam drugove, bodrio ih da se što pre ispnu, podsećajući na komandirovo obećanje da će nam gore poslati ručak... ako ekonom nešto dobije u brigadnoj intendanturi. Tanazević koji je koračao ispred mene zastade, osmehnu se i reče:

— Na doručak ne misli. Budi zadovoljan ako ručak dobiješ. Ko uostalom zna gde je sada intendant. Možda su ga ubili četnici. A možda je negde u selo kod baba i kajmak jede. Ko bi znao kuda on luta po ovoj pustinji. Znam samo da malo donosi.

U jutarnjoj tišini niko se živ nije video ni čuo. Sunce tek što je izgrejalo. U dolinama je još bilo jutarnje rose. Gledao sam okolna brda. Zanese me lepota planine. Oči su letele na sve strane, ali nisu mogle da odaberu koja je planina lepša. Sunce beše bacilo svoje sjajne zrake na zeleni list koji se tek oprostio od jutarnje rose. Od samog grebena pa do ivice šume prostirala se livada puna cveća koje se prelivalo u mnogo boja. U daljinama su se videli vrhovi Durmitora, Maglića, Volujka, Treskavice, Romanije, LjubiŠnje i drugih planina. Od kamena na kojem sam sedeo beše se prosulo tek procvetalo planinsko smilje. Setih se svojih čobanskih dana kada sam brao planinsko cveće i pravio buketiće, te ih davao devojkama na poklon. Pomislih da uberem nekoliko strukova, ali se trgoh od te pomisli. Zašto da ga berem kad ga nemam kome pokloniti. Drugovima nije do cveća.

Smena nas obradova prijatnom vešću. Vele: ujutro pokret. Napuštamo, znači, pustu Zelengoru. I zaista, ubrzo pošto smo se vratili komandir čete Zdravko Jovanović nas okupi i saopšti nam da se svi dobro pripremimo, jer ćemo sledećeg jutra na višednevni marš.

Na našem putu isprečilo se selo Jelašac blizu Kalinovika sa četničkom posadom. Naša nastojanja da nas četnici propuste da prođemo ostala su bezuspešna. Nije nam bilo druge nego da sebi silom prokrčimo put. četnički otpor našem noćnom napadu bio je prilično slab. Hrabrili su se povicima »Napred četnici!«, ali su bežali pred našim naletom.

Pregledali smo jednu po jednu jelašačku kuću da ne bi ko od četnika ostao sakriven. Svuda samo žene i deca. U jednoj kući naiđem na čitavo brdo tek ispečenih hlebova. Bili su namenjeni četnicima. Sada će dobro doći nama koji hleb već nedeljama nismo ni videli. Jedan hleb razrezao sam na pola, podelio ga sa Tanazovićem, a onda otišao da izvestim komesara čete kakav dragoceni plen imamo. I komesaru sam dao deo od svoje polovine hleba.

Morali smo na položaj poviše sela. Tu nam uskoro doneše šatorsko krilo puno hleba i sira. Posle je bilo i druge, kuvane hrane. Svak je mogao da jede do mile volje. Prvi put posle toliko dana!
Iako su jelašački četnici odbili pregovre i suprotstavili se našem prolasku, štab brigade je odlučio da ih blago kazni. Konfiskovano je samo onoliko stoke i druge hrane koliko će nam biti potrebno za dva sledeća dana marša.

Pusta Zelengora je za nama. Pred nama je druga velika prepreka — planina Treskavica. Krećemo ka njenim visovima ...

Aleksa Jegclić

VELIKI MARŠ

Gladovanju u pustoj Zelengori, u junu 1942. godine, najzad je došao kraj. Pred pokretom smo iz sela Jelašac, gde smo najzad došli do dovoljno hrane i malo se povratili od dugog gladovanja. Dobacuju se šale i dosetke. Najviše je šala bilo na račun Milorada Pantića iz Druge čete. Iz njegove prepune torbe virio je dobar deo pečene plećke. Naiđoše komandant i komesar bataljona i komandant kroz smeh reče Pantiću:

— Crni Panto, koliko si to natrpao torbu. Pašćeš pod tolikim teretom!
Pantić šeretski odgovori:

— Druže komandante, ne pada se pod punom torbom nego pod praznom!

Komandant pozva u stranu komandire i komesare četa da bi im saopštio pravac i način kretanja.

Čete su se ubrzo slile jedna za drugom na uskoj stazi, veoma nezgodnoj za kretanje. Puno je dubokih vrtača koje svaki čas moramo obilaziti. Stižemo do ceste i prelazimo je dok nas obezbeđuju zasede od Kalinovika i od Uloga i Nevesinja. Cestu smo srečno prešli, povukli smo zasede i krenuli dalje. Idemo oprezno i u tišini, jer je Kalinovik veoma blizu, a u njemu je domobranska posada. Naš kuvar i ekonom vodili su jednu kravu za klanje. Kao za pakost krava poče da muče baš kada smo bili najbliže zidinama kalinovičke kasarne. U tom trenutku iz mraka začusmo glas domobranskog stražara:

— Prolazite, nećemo mi vama ništa.

Na to se oglasi naš komandant:

— Ćuti tamo, bolje će ti biti da ti mi ne dolazimo.

Nasmejasmo se i krenusmo dalje. Ubrzo poče da sviće. Pade komanda za kratki odmor. Neki drugovi se odmah spustiše na zemlju i zaspaše. Sa mesta na kojem smo se odmarali pružao se divan pogled na Kalinovik, na okolne razbacane zaseoke, na Zelengoru sa koje smo došli i na druge planine utonule u zelenilo.

Komanda za pokret. Budimo zaspale. Opet smeh i šala na Pantićev račun koga jedva razbudiše. Utonuli smo uskoro u gustu i nepreglednu šumu. Posle dugog hoda zastali smo da se odmorimo i da kuvari zgotove ručak. Krava je ubrzo zaklana i za kazan pripremljena. Naš vredni kuvar Brka snabdeo se i vrećom kukuruznog brašna. A to znači da ćemo jesti kukuruznu kašu s mesom koju je Brka osobito dobro spremao. Baš pred sam ručak iznenadiše nas tri aviona. Otkrio nas je dim koji se izvijao iznad šume. Nasta bombardovanje, a zatim mitraljiranje. Na sreću, ljudskih žrtava nije bilo. Stradalo je samo jedno kljuse i — ostali smo bez ručka. Jedna avionska bomba tresnula je pravo u Brkin kazan. On je stajao ljut i kleo je:

— Majku im švapsku, da je ručak bio slab ne bi bomba kazan pogodila!

Kad komandant ponovo naredi pokret, na čelu se ponovo nađe Treća četa, a u prethodnici moje odeljenje. Komandir čete Zdravko Jovanović skrenu nam pažnju da pratimo i da se držimo crvenih kružića kojima je markiran put kroz planinu Treskavicu, ka čijim vrhovima smo se uputili. Koliko je zimi surova, Treskavica je leti toliko lepa i privlačna planina. Za nama su guste šume, mnogi izvori i potoci. Šuma se proređuje i ustupa mesto proplancima, livadama i pašnjacima. Zastali smo na jednoj livadi prepunoj divnog cveća. Nedaleko od nas je i jezerce, nastalo otapanjem snega. Iz obližnjeg šumarka izađe veliki, dobro uhranjen vo, naže se i poče da pije jezersku vodu. Za njim se pomoli čitavo stado site, dobro uhranjene stoke. Patrola uskoro privede i čobanina, nekog siromašnog seoskog momka, koji reče da stoka pripada sarajevskim trgovcima, a da je on čuva za bednu platu.

— A ti hajde s nama, u partizane! — dobaci mu neko.

Na to će čobanin:

— Ih, bolan, đe ću ja s vama. Kad bi majka čula pomahnitala bi!

Od ovog nepreglednog krda stoke uzeli smo samo onoliko koliko je bilo nužno za dalju prehranu vojske. Kako su nam kazani bili uništeni bombardovanjem, odlučeno je da se meso podeli svakom borcu i da ga sami pripremimo. Kad nasta noć planuše mnoge vatre, meso poče da cvrči. Neki su se drugovi pokazali nevešti da ispeku meso. Nisu sakupili dovoljno drva, pa im se žar gasio pre nego što bi se meso ispeklo. Nastojao sam da im pomognem da meso dobro ispeku.

Noć je isprva bila vedra i tiha. Izdaleka, sa severoistoka, dopire svetlost mnogih sijalica. Sarajevo. Postaje hladno. Mnogi drugovi počeše da se bude i da podstiču vatre. Onda nas zadesi veća nevolja. Vetar je postao sve jači donoseći sa zapada veliki tamni oblak. Poče kiša tako jaka da pogasi naše vatre i namoči nas do kože. Padala je celu noć. Kada je svanulo krenuli smo niz planinu ka selu Šabanci. Koračali smo uskom, strmom i veoma opasnom stazom. Jedan nepažljiv korak i odosmo u ambis. Posle mučnog spusta prikupljamo se na jednoj livadi. Kiša je prestala. Upozoravaju nas da moramo biti veoma pažljivi prema stanovnicima sela u koje ćemo ući. To je naše selo. Veoma su lepo prošle zime primili igmance kada su ovi tuda prolazili. Približavamo se selu. Naša prethodnica javlja da je put slobodan. Naš barjaktar Mladen Mitrić razvija našu crvenu proletersku zastavu. Ulazimo u selo. Narod nas lepo dočekuje. Umorni smo, mokri i prozebli, pa naši domaćini gostoprimljivo podstiču vatre na svojim ognjištima da se ogrejemo i osušimo.

Moj vod mora odmah poviše sela, na obezbeđenje. Sušili smo se tek kada nam je stigla smena, a čekala nas je i večera — čorba sa ovčijim mesom i po komad hleba. Bio sam umoran. Oči su mi se sklapale još dok sam jeo. Uvio sam čvrsto remen puške oko ruke, seo, naslonio se na zid i odmah utonuo u san. Bude me tek što sam zaspao. »Brže na položaj!« Daleko od nas čulo se puškaranje. Kada smo, u streljačkom stroju, izbili na obližnju kosu poviše sela Lukavca videli smo kako se u daljini mota grupa ljudi. Bila je to seoska muslimanska milicija. Pripucali su na naš Prvi bataljon i pobegli. Komandant bataljona predloži brigadnom tobdžiji Bogdanu Odaviću da im skreše jedno dve granate. Stari i dobar artiljerac, Bogdan iz prve pogodi gde je trebalo. Neprijatelj se rasprštа na sve strane.

Spustismo se ka selu Lukavcu. U tom velikom i bogatom selu smo noćili i proveli ceo sutrašnji dan. Dobro smo se odmorili i okrepili. Naša kolona krenu dalje tek pred mrak. Samo što smo pošli, naređeno nam je da stanemo i da se sklonimo korak-dva sa staze. Naišla je manja grupa drugova u pratnji desetak vojnika. Neko reče: »Prolazi Stari«. Tada još nisam znao da i tako zovu druga Tita.

Osvanuli smo u velikoj bukovoj šumi. U blizini se začu sekira. Ubrzo privedoše jednoga seljaka koji je pošao u šumu po drva. Zadržali smo ga zbog tajnosti našeg pokreta, a i zato da bi nam bio vodič. Ceo dan provodimo u dubini šume, u potpunoj tišini. Čekamo noć, vreme za akciju.

Sa ivice šume ugledasmo pod nama selo, prugu i železničku stanicu. Raštelica. Druga i Treća četa imaju zadatak da osvoje i razruše stanicu i pre-

kinu prugu, dok će Prva četa zatvoriti pravac od Sarajeva.

Sišavši na prugu mi iz Treće čete počeli smo da tražimo pribor za kidanje pruge. Nismo ništa našli. Produžili smo ka stanici koju je već napala naša Druga četa, nastupajući preko jedne livade i koristeći kao zaklone već zdenute plastove sena. U tom momentu u stanicu uđe neprijateljski oklopni voz. Naš komandant brigade, artiljerac u španskom građanskom ratu, uze sam da gađa blindirani voz. Prva granata prelete nisko preko nas i tresnu u jarugu iza nas. Naš komandir čete koji je budno pratio akciju podiže se i viknu iz sveg glasa: «Spusti nišan za tridesetak metara!« Druga granata tresnu pod samu lokomotivu. Oklopni voz umače put Sarajeva. Za to vreme Druga četa uspela je da likvidira ustašku posadu u staničnoj zgradi. Neke su ustaše pobijene, a neki su uspeli da umaknu. Onda su naši zapalili staničnu zgradu. Do zore je sve bilo gotovo, bez gubitaka na našoj strani, samo je pruga još bila cela, neraskinuta. Našli smo najzad nekakve poluge i za kratko vreme bacili četrdesetak metara koloseka niz nasip. Zajedno sa nama prugu je rušio i komandant bataljona.

Jutarnje sunce izađe iza Bjelasice i ogreja razbojište u Raštelici. Na suncu se vijorila i naša crvena proleterska zastava. Jedan po jedan počeše da se pomaljaju seljaci i da prilaze, ali još uvek sa strahom i nepoverenjem. Jedan stari, nepismeni seljak se čak osmeli da upita šta to piše na našoj zastavi. Pročitali smo mu i objasnili i njemu i ostalima kakva se vojska pod tom zastavom bori i kakvu borbu vodi. U međuvremenu se okupilo još seljaka, pa im je komesar bataljona Čedomir Minderović, na brzinu organizovanom zboru govorio o ciljevima naše borbe.

Krećemo dalje, ka Solakovoj Kuli. Sunčano je i toplo. U ovim krajevima se sredinom juna već uveliko žanje žito. Ali, ovo je i kraj u kojem partizani još nisu boravili. Kako naša kolona nailazi stazom kroz žitna polja tako žeteoci, još pod utiskom ustaške propagande, ostavljaju srpove i beže u potoke ili šumarke. Bilo nam je odmah svima jasno da će tu biti potrebna i posebna pažnja prema stanovništvu i osobito strpljiv i intenzivan politički rad.

Po sparini prispeli smo u jedno malo selo i zaustavili se u jednoj bašti. Nigde nikog. Samo jedan starac sedi pred kućom i lupka štapom o kamen. Mi se okupismo i poče pesma. Kasnije, polako i oprezno, oko nas počeše da se okupljaju i seljani. Uglavnom stariji muškarci i nešto žena. Radoznalo nas zagledaju. Komesar ih pozva da se približe, a onda im reče da se nemaju čega plašiti. Neka svak radi slobodno svoj posao. Mi smo narodna vojska koja se bori za narod i njegovu slobodu, a protiv okupatora i njegovih slugu. Govorio im je zatim o tome kako je okupator pokušao da nas zavadi, ali da mu to neće uspeti. »Čuvajte jedni druge, bez obzira kojoj ko naciji ili veri pripadao. Ne dajte da vas okupator zavadi. Udruženim snagama skršićemo i proterati okupatora!« — rekao je na kraju komesar.

Uskoro krećemo dalje. Naš cilj je Šćit, a naš zadatak je da uništimo ustašku posadu u ovom mestu. Na nas je otvorena vatra i sa crkve šćitskog samostana, pa nam na žalost nije ostalo ništa drugo nego da crkvu zapalimo i tako uništimo ovo opasno ustaško leglo. Njegovo osvajanje stajalo nas je života više drugova. Između ostalih na Šćitu je poginuo i tobdžija Bogdan Odavić.

Aleksa Jegdić

SA RANJENICIMA KA BRIGADI

Juni 1942. godine. Velika italijansko-četnička ofanziva u Crnoj Gori i Hercegovini. Nalazimo se u bolnici u selu Izgorima, ispod Čemernog, u zgradi škole. Tu su iz Beogradskog bataljona i moji drugovi Milan Marković i Milan Todorović. Dr Vojo Đukanić i dr Safet Mujić, kao i bolničarke — Hercegovke, lepo su nas primili.

Jedne noći začu se jaka pucnjava ispod Čemernog. U bolnici uzbuna. Mi koji smo imali puške sa po nekoliko metaka zauzeli smo, zajedno sa osobljem bolnice, samoinicijativno položaje oko bolnice. Pucnjava se čula sve jače i sve bliže. Rečeno nam je da su to četnici koji su se nekako provukli između naših jedinica i da im se suprotstavila samo seoska partizanska straža. U bolnici je uskoro zavlada panika. Nepokretni ranjenici bili su u velikoj opasnosti. Iz sela su pristizale volovske zaprege radi evakuacije teških ranjenika. Kako se pucnjava sve više približavala, naređeno nam je da napustimo bolnicu i da idemo u pravcu Pive. Kolona je sporo odmicala, jer je u njoj bilo prilično ranjenika ranjenih u noge koji su svaki korak činili sa velikim naporom. Zabrinuli smo se za drugove koji su ostali u bolnici i sa kojima smo se za kratko vreme upoznali i sprijateljili. Nakon jedan sat hoda videli smo iza nas plamen. Naša bolnica je gorela. Posle dva dana vratili smo se istim putem i prošli pored naše bivše bolnice. Od nje su ostale samo zidine. Četnici su zapalili bolnicu i u njoj je izgorelo nekoliko teških ranjenika. Nismo znali koliko je tačno drugova umrlo tom najtežom smrću. Dugo smo stajali pored zidina i razmišljali o tom teškom zločinu četnika.

Uputili su nas ka Centralnoj bolnici. Kretali smo se veoma sporo kroz kanjon Sutješke. Stigli smo u Centralnu bolnicu koja se nalazila u šumi, na desnoj obali Sutjeske, negde između Suhe i Popovog Mosta. Posle tri dana prvi put smo dobili hranu — ječmeni škrob — što nas je malo okrepilo. Rane su nam se zagnojile, a nije bilo zavoja da nas previju.

Naređeno je da svi pokretni ranjenici odu u svoje jedinice. Okupilo se nas petnaestak. Krenuli smo ka brigadi koja se, po obaveštenjima koja smo dobili, nalazila na Barama, jugozapadno od Zelengore. Trebalo je iz dubokog kanjona Sutjeske okomitim i kamenitim stazama izaći na Zelengoru. Sutjeska, brza i hladna, za nas u onakvom stanju bila je velika prepreka. Reku smo gazili noseći deo odeće na glavi, ili ramenima. Drugovima koji su ranjeni u obe ruke bolničarke su odeću vezale na leđa. Gazimo kroz hladnu vodu, klizamo se, posrćemo. Milan Marković je pao u vodu. Dočekao se na zdravu ruku, ali je ispustio odeću koju je brza voda odnela. Drugovi iz patrole koja nas je pratila uspeli su, trčeći obalom, da izvuku odeću iz vode. U mokroj odeći koja se

pripijala uz telo kretali smo se uz strmu padinu, da bi se zatim kamenitom stazom spustili u reku Hrčavku. Krećući se uz reku, prelazili smo bezbroj puta s jedne obale na drugu bilo preko uskih brvana, bilo preskačući sa kamena na kamen. Ranjenici su padali, a bolničarka je trčala od jednog do drugog pomažući im da se podignu i nastave put. Pri zastancima pomagali smo Milanu Todoroviću da se spusti na zemlju i malo odmori, a zatim ga podizali da krene dalje. Posle nekoliko sati napornog kretanja nekako smo se uspeli na prevoj između Vrbničkih i Lučkih koliba. Desno, oko Vrbničkih koliba, videli smo neke ljude koji su se kretali u grupama. Nismo ni pomišljali da oni pripadaju našoj brigadi koja se prebacila sa Bara. Posle još oko sat hoda preko kamenitih golih brežuljaka i vrtača stigli smo na Bare, ali tu nismo nikoga našli. Dogorevali su poslednji udarci vatri i mi smo po tome zaključili da su naši nedavno napustili ovo mesto. Ali nismo znali kuda su otišli. Kod ranjenika je nastala potištenost. Nadali smo se da ćemo posle dugog vremena i teškoća kroz koje smo prošli konačno doći u brigadu. Jedan od drugova iz obezbeđenja ispalio je nekoliko metaka iz puške, nadajući da će nas neko od naših čuti. Sve je bilo uzalud. Odlučili smo da se vratimo nazad istim putem. Iscrpljeni i neraspoloženi išli smo svak za sebe kao kakva razbijena vojska. Kada smo se primakli podnožju jednog brda uz koje je trebalo da se uspnemo ugledali smo grupe ljudi koje su se kretale tim istim brdom iznad nas. Čuvši pucnjave iz pravca iz kojeg je mogao da naiđe i neprijatelj i ugledavši nas, oni su ocenili da pod sobom imaju četničku izvidnicu. Otvorili su mitraljesku vatru po nama! Nismo se prijatno osećali. Neki od ranjeniha su tvrdili da na nas sigurno pucaju četnici. Samo smo nas nekolicina, poznajući taj teren od ranije, govorili da to moraju biti naši. Pokušali smo da dozivanjem uspostavimo vezu, ali bez uspeha. Na takvoj daljini nisu nas mogli čuti, a mi se nismo mogli približiti, jer su na svaki naš pokret odgovarali vatrom. Odlučili smo da se obilaznim putem vratimo nazad i odemo u selo Vrbnieu. Zašli smo duboko u šumu.

Noć u gustoj šumi bila je veoma mračna. Stazu više nismo videli, pa smo se, držeći se jedan za drugog, kretali nasumice, prebacujući se preko oborenih debelih stabala i povlačeći se kroz granje. Ranjenici su padali i jaukali od povreda i bolova. Milan Todorović je pao i povredio obe ruke. Dušan Droca je jaukao od bolova i pokušavao da pri povlačenju kroz granje ranjenu glavu zaštiti rukama. Marković im je pomogao i hrabrio ih da izdrže.

Zaustavili smo se i prikupili da se odmorimo. Kako nismo znali u kom pravcu se krećemo kako većina ranjenika nije mogla dalje, odlučili smo da tu sačekamo zoru. Noć je bila hladna, a odeća na nama još se nije potpuno osušila. Ležali smo ispod borovih grana, na goloj zemlji. Neko je zapalio vatru, ali je ubrzo morao da je ugasi, jer je nekoliko granata eksplodiralo iza nas.

Ujutro, prozebli i neispavani, spustili smo se u selo Vrbnieu. Tu smo dobili da nešto prezalogajimo. Saznali smo da se naš bataljon nalazi na Vrbničkim kolibama pored kojih smo prethodnog dana prošli. Znači da su naši na nas pucali misleći da smo četnici. Dobili smo vodiča i krenuli u jedinicu. Nekoliko sati penjali smo se uz istočne, okomite strane Zelengore da bismo konačno, potpuno iscrpljeni, ali srećni, stigli u bataljon. Tu smo zatekli još nekoliko ranjenika, smeštenih u jednu kolibu.

Sutradan su nam rekli da se bataljon sprema na dug i težak marš i da bi mi trebalo da idemo u brigadni sanitet. Tamo bismo, kako nam je rečeno, lakše izdržali naporan put koji i nas očekuje. To smo jednoglasno odbili. Nismo hteli da se odvajamo od bataljona.

Pošto smo bili tako reći potpuno bosi, dobili smo komade sveže goveđe kože da sami pravimo opanke. Skrojili smo opanke, a ostatke kože stavljali bismo na vatru i pekli ih. Bilo je tvrdo, ali smo i time donekle utoljavali glad. Mi pokretniji ranjenici brali smo koprive, donosili ih u kolibe i tu kuvali u porcijama. Iz bataljonske kuhinje dobijali smo po malo škroba. Takođe smo brali i jeli srijemuš. Tako je bilo sve od početka našeg velikog pokreta za Krajinu.

Ljubo Đoković

TITO U ŠATORU NAŠE DESETINE

Beše predvečerje, 27. juna 1942. godine, kada smo se popeli uz Treskavicu i konjskom stazom prešli prevoj koji vodi desno od jezera i kote 1830, te došli do katuna Gvozno. Ali, od katuna ne ostade ništa, sve beše popaljeno. Levo od nas, u dolini, videla su se u sumraku dva-tri manja jezera i oko njih krdo goveda. Kiša nas je pratila ceo dan, a noć je dolazila. Dalje nismo mogli, jer se u noći nije videla staza koja vodi prema Bjelašnici, gde je bio naš pravac kretanja. Morali smo da zanoćimo, ali kako i gde? Pod kišom koja je sve više osvajala? U desetini smo imali nekoliko šatorskih krila, pa smo na jednoj maloj zaravni, među sitnom crnogoricom, na brzinu podigli šator.

Među nam je bio i Aljoša koji je bolje od ikoga mogao u svako doba godine i po svakome vremenu da potpali vatru. Aljoša je izašao iz šatora i ubrzo se vratio sa nešto grančica i nešto suvog lišća. Gde li ga je samo našao u ovoj kišnoj planinskoj noći? Ulazeći u šator Aljoša povika: »No, davaj, ko ima parče papira!« Neko od nas iz desetine izvuče iz džepa jedno parče papira. Aljoša izvadi svoj pribor za pravljenje vatre — kresivo, kremen i trud. Udari nekoliko puta kresivom o kremen i trud se upali. Mahao je njime dok se nije raspalio, pa ga zatim prinese papiru oko kojeg je stavio lišće i grančice. Mi smo u međuvremenu nalomili sirovu sitnu, borovinu "koja beše mokra. Aljoša je tražio od nas da svi duvamo. Bi čudo i vatra se razgori. Ali jako je dimilo. Rasporedili smo se oko vatre i posedali, ko na ranac ko na torbicu, a ko na kundak puške.

Nije prošlo dugo kad počeše da nam dolaze gosti. Došao nam je i komandir čete Siniša Nikolajević. Primili smo i njega pod šator. Druge koji su hteli nismo mogli, jer više nije bilo mesta. Neki su gunđali, a neki čak i psovali što nećemo i njih da primimo. Aljoša im ljutito odgovo-

ri da mnogi od njih takođe imaju šatorska krila, pa neka naprave šatore i neka se i oni pobrinu za vatru.

Noć već beše uveliko osvojila kada neko, sa upaljenom baterijskom lampom u ruci, priđe našem šatoru i upita: »Primate li goste?« Aljoša taman htede opet da opsuje kad neko kod svetlošću baterijske lampe prepoznade našeg Vrhovnog komandanta i pozva ga: »Izvolite, uđite druže Stari.« Svi smo tada tako zvali druga Tita. Uđe on, a za njim i njegov pratilac Đuro Vujović. Brzo smo im napravili mesta i oni sedoše pored vatre. Kad drug Tito vide da mi duvamo u vatru da bismo je još više rasplamsali, poče i on to da čini. Ali, Aljoša mu reče: »Tavarišč Starik, ostavite to nama!«

Raspalili smo sami vatru. Drug Tito je primetio da je Aljoša Rus i zapodenuo je sa njim razgovor na ruskom jeziku. Svi smo pratili njihov razgovor. Razumeli smo da Aljoša pita druga Tita da li je i on Rus. Drug Tito se nasrneja, a onda, da bismo ga svi razumeli, pređe na naš jezik i reče odakle zna ruski. Ispričao nam je kako je u Rusiju dospeo kao austrougarski vojnik, kako je bio učesnik u oktobarskoj revoluciji. Pričao nam je i o svom teškom životu radnika i rekao da je rodom iz Zagorja. Rekao nam je i to da je godine 1920. repatriran u Jugoslaviju, gde je produžio da radi u KPJ koja je godinu dana ranije formirana. Pričao nam je i da je po zadacima Partije više puta boravio u SSSR-u, da je tamo završio partijsko školovanje i da se vratio u zemlju da bi preduzeo dužnost generalnog sekretara KPJ. Jedino nam nije rekao svoje ime.

Mi smo ga slušali sa napregnutom pažnjom. Niko nije gotovo ni disao. Zaboravili smo na vatru. Drug Tito je video da smo se pretvorili u uvo u nastojanju da zapamtimo svaku njegovu reč. Prekinuo je da priča i podsetio nas da podstaknemo vatru. Drva više nije bilo u šatoru, ali smo nas nekolicina brzo istrčali napolje, na kišu, i na brzinu nalomili sitnu sirovu borovinu, uneli je pod šator, stavili je na vatru i ona je ubrzo ponovo počela da razgoreva. Mnogo se dimilo, pa smo svi kašljucali.

Uto u šator uđe i naš komandant bataljona Miladin Ivanović. On raportira drugu Titu o stanju u bataljonu. Drug Tito ga pozva da sedne pored njega i u isti mah primeti na šinjelu našeg komandira Siniše komandirske oznake, pa ga upita ko je i šta je bio pre dolaska u partizane. Kad mu Siniša reče da je intendantski poručnik bivse jugoslovenske vojske, Stari se osme\mu i odgovori mu: »Bravo druže, baš mi je drago što kod nas ima oficira bivše vojske. Nisu svi postali izdajnici, a to je dobro«.

Opet se pred našim šatorom nađe jedna grupa ljudi. Uđe Moša Pijade, ili nama svima dobro poznati čika Janko. On se obrati drugu Titu rečima: »Druže Stari, dole pored jezera borci su naišli na veliki broj goveda. Šta ćemo sa njima? Borci mi kažu da su im čuvari rekli da goveda pripadaju nekome begu koji je ustaša.« Drug Tito je malo poćutao pa onda rekao: »Pa ako je tako, ali to treba prvo proveriti i utvrditi, ako je stoka begovska, a beg ustaša, onda je treba poterati sa nama.« Drug Tito se okrenuo Miladinu i rekao mu da utvrdi čija su goveda, pa ako su ustaška neka odredi četu da ih prikupi i da ih sutra, kad pođemo na marš, potera sa nama. Miladin je pozvao Sinišu napolje i naredio mu da njegova četa pođe na izvršenje ovog zadatka. Kada je komandir Siniša i našu desetinu pozvao da pođe sa ostalim delom čete, drug Tito je kazao: »Neka ovih drugova, neka lože vatru i neka se odmore, jer nas sutra očekuje naporan marš.« Svi mi iz destine u šatoru bili smo veoma dirnuti pažnjom druga Tita prema nama. Tada je on, pod svetlošću baterijske lampe, pogledao u sve nas i odjednom uperio prst u mene rekavši: »Tebe poznajem od nekud, ti beše ...?« Umesto mene odgovori komandant bataljona: »Druže Stari, on je jedno vreme dok smo bili u Foči bio kurir kod Vas u Vrhovnom štabu, a zvali ste ga Gedža.« Drug Tito se zamisli i reče: »Sad se sećam, ti si onaj što si onom prilikom kada se čika Janko vratio iz Crne Gore, a ja hteo da ga ugostim kafom, pitao može li kafa da bude prava domaćinska, a kada ja nisam shvatio kakva je to kafa, ti si onda rekao — kafa sa dosta šećera i sa još više kafe, to je prava domaćinska kafa!« Ja odgovorih: »Tako je bilo, druže Stari.« Svi smo se nasmejali.

Tako je naša desetina, u noći između 27. i 28. juna 1942. godine, provela pod šatorom, pored dimljive vatre, uz druga Tita. Bili smo srećni, niko nam nije bio ravan. Posle svega nastala je tišina. Želeli smo da se drug Stari odmori. Napravili smo mu mesta za spavanje. Svoj ležaj on je podelio sa čika Jankom, svojim bliskim saradnikom i drugom sa robije.

Nas nekolicina trebalo je da napustimo šator i izađemo u noć na kišu. Nije nam to bilo teško. Učinili smo to za druga Tita. U zoru komandir je pozvao našu desetinu da krene u zasedu na stazu koja iz Trnova izvodi na Treskavicu. Bilo je veoma hladno. Pre nego što ćemo izaći iz šatora podstakli smo vatru da drugu Starom bude toplije. On se probudio i rekao nam je da se ne brinemo za šatorska krila, da će nam biti vraćena čim siđemo sa planine. Srca su nam bila puna. Pozdravili smo druga Tita i otišli na obezbeđenje.

Dan beše već uveliko ovladao kad dođoše naši kuvari i donesoše nam jagnjeću čorbu sa krompirom. Pričali su nam da su i druga Starog poslužili ovim dobrim jelom i da ih je lepo primio pod šator gde je vatra gorela. Kad smo im mi kazali da je to tvas šator \ da smo celu noći bili uz njega, oni rekoše: »Pazi ti njih i oni šire komordžijske vesti.« Nismo ih razuveravali. Kiša je i dalje padala i bivalo je sve hladnije. Negde oko 10 časova počeo je da pada i sneg. Sneg 28. juna! A kod nas, u Posavini, tada već počinje žetva ječma!

Sutradan, posle napornog marša niz Treskavicu, sreli smo se ponovo sa drugom Titom u selu Umoljani. Srdačno smo ga pozdravili. On je otpozdravio i rekao nam je: »Dobri ste vi, Beograđani. Budite takvi i dalje.« A mi, ceo bataljon, svi u glas odgovorismo: »Hoćemo, hoćemo!«

Kasnije, pred polazak na planinu Bjelašnicu drug Tito naredi svom pratiocu da se pobrine da nam

se vrate šatorska krila. A mi opet svi u glas: »Ne treba, druže Stari, zadržite ih, mi ćemo brzo nabaviti druga.« On nas upita: »Od koga?« Mi svi uglas odgovrismo: — od neprijatelja!

Milivoje Katić

OKLOPNI VOZ

Posle napornih marševa, u sumrak 3. jula 1942, našli smo se na Ivan-Planini, u neposrednoj blizini male železničke stanice Raštelica. Iznad same stanice dobili smo zadatak da je napadnemo i uništimo.

Noć se već bila spustila kad je bataljon, zmijugavom stazom, pošao ka pruzi. Staza je bila sva izlomljena, pa smo teško razaznavati koji korak kuda vodi. Samo smo jasno uočili zaselak Raštelicu i zgradu stanice. Znali smo da je tu posada neprijatelja. Svi smo se radovali ovoj akciji, jer je to ipak bilo osveženje posle dosadnih, dugih marševa od Zelengore, pa preko Treskavice i Bjelašnice do poslednjih ogranaka Ivana. Pred Raštelicu smo stigli iscrpeni, gladni, s malo municije. A ovde smo se nadali da će biti plena — i hrane i municije.

Spotičemo se niz strminu ka pruzi i zastajemo trenutak, jer nismo sigurni da li će nas ova staza izvesti na pravi cilj. Dve sijalice žmirkaju u podnožju kao da nas opominju gde se nalazi železnička stanica i neprijatelj. Znali smo samo za opštu odluku komandanta: prugu treba razrušiti; 2. četa će ići levo, 3. desno prema Tarčinu, a 1. će likvidirati uporište u stanici. Slične zadatke imali su te noći svi bataljoni četiri proleterske brigade koje su se sručile na prugu Sarajevo — Konjic. Sve akcije je trebalo izvršiti gotovo u isto vreme.

Hteli bismo da ostanemo nezapaženi sve dok ne otpočnemo dejstvo. Starešine nas često opominju na opreznost. Na malom uzvišenju ostaje vod mitraljezaca i top sa tri granate. To nam je bilo celokupno teško naoružanje na ovom pohodu.
Prešli smo prugu i izbili na malu zaravan. Ali trebalo je preći još neke krivine, koje su se ovde, na malom prostoru, oštro lomile. Morali smo stići severozapdno od stanice i tada napasti neprijatelja.

Lagano smo se približavali cilju. Noćna tišina kao da je cela zamrla. Neprijatelj ćuti pa nam se čini da nam se uopšte ne nada, ili, pak, da čeka da nas rafalima zaspe kad dođemo pred same cevi.

Kad smo, pognuti, zakoračili na sledeći krak pruge, kod same stanice, začuli smo neko potmulo kloparanje, najpre neodređeno, a zatim sve jače i jasnije. Pogledali smo. Šine su počele da podrhtavaju. Bilo je već jasno da nas je neprijatelj očekivao. Umesto da ga iznenadimo, bili smo iznenađeni — u stanicu je ušao oklopni voz!
Svi naši pogledi su bili upereni u voz. Neprijatelj je reflektorima iz voza pretraživao bližu i dalju okolinu pruge. Nepomično smo ležali priljubljeni uz zemlju. Kad bismo samo mogli da još za koju desetinu santimetara utonemo u nju, da nas ne otkrije! Lokomotiva je brektala, i voz polako, kao da nam prkosi, poče da manevriše i osvetljava okolinu. Kad bismo imali nečim da ga uništimo! Bila je to, verovatno, misao i drugih boraca u batljonu. Kako da mu se usprotivimo, na koji način? Znali smo da i starešine razmišljaju o tome i traže rešenje. Zadatak dobiven od Vrhovnog štaba morao je i naš bataljon uspešno izvršiti. Do tada se, međutim, nismo susretali sa ovako naoružanim neprijateljima, sa oklopom iz kojeg na sve strane vire cevi mitraljeza.
Počeše uskoro iz voda da štekću mitraljezi i da zasipaju brda iznad nas. Kotlina je odjekivala. Pomišljali smo da su nas otkrili. Čekamo naređenje šta da preduzmemo. Samo nekoliko trenutaka kasnije prenose nam odluku: sprečiti neprijatelja da manevriše prugom, skratiti mu prostor manevra, na oba krila porušiti prugu.
Nismo oklevali. Grupa boraca je brzo pronašla u blizini stanice alat za opravku pruge, nekoliko krampova, čekića i si. Raspored četa je ostao isti. Prva je, čim se oklopni voz udaljio, počela prebacivati, da zaobiđe železničku stanicu i mitraljesko gnezdo u jednom bunkeru. U isto vreme grupe boraca su pristupile rušenju pruge. Brzo smo izbijali klinove na šinama, koristeći se kloparanjem točkova voza.

»Oklopnik« se, zatim, vratio i mitraljeski rafali su opet počeli da zasipaju okolinu, dok su reflektori obasjavali i pretraživali svaki kutak. I iz bunkera je počela jaka paljba. Mitraljeski rafali su nas prikovali na zemlju. A mi municiju moramo da štedimo. Zato je samo grupa bombaša pokušala da zaustavi i onesposobi voz. Ali nije uspela. Najednom smo čuli glas druga Koče, komandanta Prve proleterske.

— Zaklonite se i osmatrajte dejstvo topa!

Odmah zatim topovska granata je eksplodirala negde iza oklopnog voza, a izviđač je doviknuo:

— Prebačaj za nekoliko metara!

Neprijatelj je sad neprekidno sipao vatru i osvetljavao teren. Poleteo je i lanac svetlečih metaka u pravcu našeg topa. Strepeli smo, jer smo znali da imamo samo dve granate.
Top se opet oglasio. Oko pet do šest metara ispred voza raspršTala se zemlja i kamenje je poletelo u vis, da bi zatim palo oko nas.

— Podbačaj za pet metara! — čuo se glas iz našeg stroja.

Strpljenje nas je napuštalo. Bojazan da će i treća granata promašiti povećala je našu pažnju. Uto opet odjeknu pucanj, i treća udari ispred oklopnog voza. Blesak jasno ocrta mesto eksplozije na oklopu. Ali — bio je to samo bljesak. Tako mala granata pokazala se previše slaba za oklop voza. No, bila je dovoljna, ipak, da uplaši njegovu posadu, koja srećom nije mogla pretpostaviti kakav je top gađa, i da mi nemamo više ni jedne granate. Osetivši preciznost tobdžije, posada se odlučila da voz skloni. On je krenuo iz stanice i nije se više vratio. Posle toga mi smo izvršili juriš i ubrzo ovladali celim uporištem. U njemu nismo zatekli neprijateljeve vojnike, sem šest mrtvih, ali smo našli prilično naoružanja i municije. Sa ostalim plenom sve smo prikupili i izneli, zadovoljni što nam je akcija uspela. Tim više jer nismo imali ni mrtvih ni ranjenih.

Dobrivoje Pešić

BREDU SMO PRILAGODILI

U leto 1942. kod Kliništa, nestalo nam je municije za teške mitraljeze Alpa »breda« koju smo zaplenili na Gaočićima. Prešli smo na područje na kome nije bilo Talijana, pa nismo više mogli doći ni do njihove municije. Umesto ubitačnog oružja, brede su postale balast za komoru. Savetovali smo se šta da radimo. U Kraljevačkom bataljonu bilo je majstora svih struka, radnika iz fabrike aviona i vagona i iz ibarskih rudnika i Trepće. Neki su predložili da preradimo cevi za drugu municiju, a drugi su smatrali da je to nemogućno, da će meci padati blizu, da neće imati dejstva itd. Bilo je raznih pokušaja u pratećem vodu — probali su sa ulagnjem tankih listića od lima u ležište, ali se ni to nije pokazalo kao dobro. Tražili smo nova rešenja.

Budući da smo znali da postoji jedna radionica na Grmeču koja je proizvodila čak i mine za minobacače, predložio sam da odemo tamo i da obradimo cev, odnosno da celo ležište od 8 mm isečemo i ubacimo jedno parče u cev u kome bi se kasnije obradilo i ležište za metak od 7,9 mm. Kako se štab bataljona složio, krenuli smo na ovaj zadatak Vojin Julović Julka i ja. Stigavši u Bosanski Petrovac dobili smo dozvolu da idemo za Grmeč, jer se bez posebne propusnice nije moglo ići u ovo područje partizanske vojne industrije.

Naišli smo na jedno selo koje je bilo do temelja uništeno. Tu je bilo raskršće za Bihać. Seljaci su već bili napravili provizorne barake. Tamo je trebalo da se obratimo odbornicima.

To je ovim meštanima bio jedan od prvih susreta sa proleterima — dotle proleterske jedinice još nisu dolazile u Bosanski Petrovac. Seljanke su nam darovale čarape. Tražili su da pričamo o Prvoj proleterskoj. Oni su već čuli o njoj.

Kad su se drugovi iz vlasti i komande mesta uverili da smo proleteri i da putujemo za Grmeč, dali su nam vodiča — malog dečaka koji nas je sproveo do jednog sela u podnožju Grmeča, gde su nas ponovo proveravali. Kroz tri proveravanja smo prošli. Nismo mogli nigde da se krećemo bez vodiča.

Iz sela smo išli tragom kuda su izvukli lokomotivu na Grmeč. Izvukli su je iz Drvara sa 20—30 pari volova. Točkovi su negde propadali i po metar.

Kad smo naišli na ivicu neke šume, odjednom zasvira truba i neki partizani dođoše pred nas. Opet vađenje propusnica. Sproveli su nas do stražara. Sreten Penezić je bio komesar, a inženjer Mile upravnik radionice.

Nastalo je proveravanje preko telefona. Naposletku nas primi Penezić, i mi mu objasnimo zbog čega smo došli.

Odmah su uzeli cevi, izbušili ih, ubacili novo ležište i osposobili za mitraljez.

Pošto je to uspelo, izradio sam jedan razvrtač koji je imao oblik metka od 7,9 mm i jedan drugi kojim je trebalo proširiti ležište. Tako sam mogao posle u brigadi da ručno razrađujem nova ležišta.

Kad smo se vratili u bataljon, nastalo je opšte veselje, jer je bio rešen problem koriščenja svih vrsta municije. U stvari, mi smo sad za brede imali dve cevi — jednu od 8 mm, a drugu od 7,9 mm, pa smo ih upotrebljavali prema tome kakvom municijom raspolažemo, odnosno — od kojeg bismo je neprijatelja zaplenili.

Tako su brede postale naše ubojito oružje protiv svih neprijatelja i u svim krajevima u koje bismo dospeli.

Rudi Krajina

DUVNO JE NAŠE

Tridesetog jula 1942. godine evo nas na planini Jelovači, 1527 metara nadmorske visine. Ova je planina kao pustinja gola. Svuda su po njoj gromadne stijene izdžikale. Nad nama su se kao tvrđave nadvile. Na ovoj planini rastinja nema — ni traga da ga je nekada i bilo. A julsko-avgustovsko sunce je u planini kao žeravica peklo. I mi se oko kamenih međeda kao u gumnu vrtimo i od sunca krijemo. Oko podne sunce toliko nesnosno peče da nam vazduha u plućima nestaje. Tada i ono malo senke ispod stijena iznevjeri. A neki sparni vjetrić neprekidno pirka.

Noć je. Mjesec još nije isplovio, pa je noć pritamna. A tamna noć u planini nekako tuđe djeluje — djeluje tajanstveno kao da u njedrima nešto skriva.

U udoljici Razdolje kroz tamu škilji vatrica. Održavaju je samo dva tanka drvceta, koliko da strastven pušač na njih cigaretu pripali. U ovoj udoljici je nešto malo sitnog sijena rodilo. Od njega je Koča sa svojim kuririma uredio ležaje, da ih tvrda planinska zemlja ne žulja kao nas gore između stijena.

— Hoćeš li da napadaš Duvno?

— Hoću Kočo.

— A ne pitaš koliko ih je?

— Znam da nas na diviziju nećeš poslati.

Borci su se ovoj akciji obradovali. Na ovoj zloj planini nema vode, pa nas je žeđ izgorjela. Stotinjak, dvjesta koraka ispod vrha planine prostrla se mala i plitka barica. I to je sve. Oko te barice odavno se žabokrečina osušila. I smrdi — smrdi zarazno. U njoj se na milione sitnih vodenih vašiju i crvića koprca. Po njenoj razini zelenomrke žabokrečine plivaju. Kad seoska goveda i naši konji do trbuha u baricu zagaze, žabokrečina se razbije u paramparčad. Konji i goveda ni najmanje ne fermaju red i poredak koji je ljudski rod stvorio. Po svom govedem i konjskom običaju, tu na licu mjesta u toj barici, pijući vodu, istovremeno i svoje fiziološke potrebe obavljaju. Ne žacaju se od epidemioloških posledica koje ljude mogu da pokose. I eto tako — tu mutnu i smrdljivu smješu, ti konji i goveda piju. I mi, stidljivo, sa kraja barice, tamo gdje je goveda i konji još nijesu zamutili. A šta ćete, žeđ se u julsko-avgustovskoj žezi teško podnosi — usne se smežuraju i ispucaju, krv iz njih curi. I bole, grozno bole. Vlaga u ustima nestane. Grlo se od suše izranjavi. I gutaš nešto suvo, teško kao da je rotkva u grlo zapala. Želudac nekakva vrućina zapali, kao da u njemu oganj gori. I svijest u glavi zatetura. Iz te prljave i smrdljive lokve lončić vode zahvatiš. U njemu se na hiljade životi-

njica praćaka — kao zmijice se prevrću i gore-dolje kao pomamne jure. Prekriješ lončić dosta prljavom maramicom namrštiš se, zažmuriš i stegnutim usnama i stisnutim zubima kroz maramicu taj mulj polako srkućeš. Uvjeren si da se po koji od tih sićušnih gmazova kroz maramicu i između zuba u utrobu provukao. Groziš se, ali piješ. Ogavan je to posao. Kod nas je čiča Janko vidio da to đubre pijemo, pretrnuo je. Kao da je u nama smrt ugledao, oči je razrogačio.

— Šta to činite, nesrećnici jedni. Pa to je otrov, žalosna vam majka! Potrovačete se, svi ćete od tifusa popadati. Ko će posle da vas leči? Znate li da su nam bolnice prepune ranjenika i bolesnika? A lekova nemamo. Da vas više nisam video da taj gadluk pijete! Hajde, gubite se odatle — vragovi nijedni!

A kada se čiča Janko okrenuo i pošao u svoj logor, borci opet lončićima vodu iz lokve zahvatiše. Postrojili smo se na stazici niže barice. Sa bataljonom je i Kombinovana četa — topovski i pionirski vod brigade Iz ove naše skupine, kao iz klupčeta, polako je čelo kolone izraslo. Onda kolona raste — sve više. Klupčeta polako nestaje, a nit se na stotinjak, dvjesta koraka izdužila. I kolona je u noć zagazila, tiho. Pod teretom naših koraka planinska zemlja, kao da je u njenoj utrobi provalija, potmulo mumla.

— Srećno, momci, srećno!

— Hvala, hvala čiča Janko. Ali nemojte ujutro rano u Duvno, nego tek kad mi sve rasčistimo. Moglo bi, znate, biti neugodno.

— Znam, znam da bi vam neugodno bilo, hoćete pre nego dođem sve da opljačkate! Sve ću vam oduzeti, da znate! Namlatite vi ustaše, pa ćemo lako za drugo.

— čiča Janko, vinćeremo.i

— Pazi ti mangupa šta on zna! Ali ustaše naški udarite, Korčagine.

Koračamo užurbano. I nestrpljivo. Htjeli bismo što prije u Duvno. Prije neki dan bili smo ga iz ustaških kandži iščupali, a oni sad ponovo po njemu rokću, pa nas je zbog toga sramota. Tišinu našeg pokreta i naši konjići poštuju. Stenju pod teretom oružja i municije i pažljivo koračaju — biraju gdje će stati da tišinu ne remete.

Iza planina Ljubuše i Paklene mjesec je izvirio sanjivo. Pomolio se bojažljivo kao da nešto krade. I za čas je povisoko iskoračio. Kao da je neko mlijeko prosuo oko naše staze, blijedi se čilim prosuo. I tama je nestala — kao da je neko metlom pomeo. I mi po tom bledunjavom ćilimu kao po podu gazimo — kao vukovi. Za hajduka je ova noć bogomdana. I za nas. U Duvno do zore moramo.

Treću četu ostavismo u selu Mokronoge, na obezbjeđenje prema Šujici i Kupresu. A naša kolona, po pitomoj mjesečini, kolskim putem prema gradu korača — ležerno.

— Drugovi, pucanja što manje — samo u nuždi. Municije malo imamo. Jasno?

Krrr, krrrrr. Krrrrrrrrrrrr.

Na tridesetak koraka ispred naše patrole, sa kose Jančarica trigonometar 942, oštro, kao prgavo pseto, rafal je mjesečinu rasjekao. I noć je raspukla. Osinjak čeličnih stršljenova, kao tuča iz mrklog oblaka, po nama je pljusnula. Naša je patrola teško okrvavila — Miodrag Marković Brica mrtav je pao; Milorad Čirić teško je u grudni koš ranjen, a David Bajić lakše.

— Hoćete u Duvno, majku vam komunističku? Ovdje su bobanovci, da znate![2]

A nama Koča reče da je u Duvnu samo posada od pedesetak naoružanih ljudi ustaške milicije. I ništa više. E, lijepa nam je obavještajna služba! Oslanja se uglavnom na obavještenja seljaka i građana, naših prijatelja, a ponekad i na nekog sa druge strane. U svakom slučaju, to su u obavještajnoj službi ljudi koji malo znaju kakvi su nam podaci o neprijatelju potrebni za uspješno izvođenje akcije, a još manje znaju kako do tih podataka da dođu. Zato u većinu borbenih akcija zagazimo sa malo znanja, a često i sa netačnim podacima o neprijatelju... I bobanovci mitraljezima po nama osuše — žestoko.

— A tako! E pa, i mi ćemo ...

Mitraljezi sa obje strane reže — oštro, ubitačno. Puške kao prznice čavrljaju — bez reda i poretka. I noć je jeknula — teško. Mjesečina se uzburkala. Jeka je po Duvanjskom polju zaplovila. Eho se po planini Ljubuši razlio. I po planini Paklenoj, po Kovaču, po Jelovači... Oko nas kisjelogorki miris rata vonja. Oštra čelična zrna između nas šapuću. I smrt kao nezasitiva aždaja razjapljenim čeljustima ispred nas hoda.

Kombinovana četa se ušeprtljala. A onda se sredila.

I preko sela Blažuja kidisala. Sinišina je četa bez metka s leđa zaobišla ustaše na trigonometru 942.

— Stipe, majku im komunističku, evo ih iza nas!

I »žuta satnija«[3] leđa nam okrenu. A mi za njima jurimo kao vukovi — da uništimo to pogano sjeme. Korov treba do korjena iščupati.

Naš je grad kao i svako ratno poprište pun smrti. Zasijan je kutijama od municije, praznim čaurama, municijom, fišeklijama, puškama, sivim čeličnim šljemovima. Na njihovom glatkom polju utisnuto je slovo »U«, što na endehaovskom jeziku znači »ustaša«, a u stvari koljač, zlikovac. U gradu, jedina ulica koja se ulicom može nazvati jutros, 2. avgusta, osvanula je krvava. Po njoj su i ustaški leševi rasuti. Najviše ih je oko zgrade sreskog načelstva. Iz nje su bobanovci, tu na kraju grada, davali zadnji otpor. A zadnjima je najteže — njih se najviše tuče. Na kraju su ustaše bacili iz sreske zgrade nekoliko bombi na nas. Luđački su oko nas tresnule. Ustaše su iskočile kroz prozor. I pobjegle. A mi ih rafalima pratimo. Ispod prozora sreske zgrade jedan ustaša leži u ropcu. Sav je umrljan u sopstvenu krv. Nemoćno i bezuspješno pokušava da se bajonetom dokusuri.

[1] Vinćeremo — italijanski: pobjedićemo.

[2] Ustaške jedinice formirane od ljudstva iz okoline Imotskog često su nazivane bobanovci po njihovom zemljaku i organizatoru Rafaelu Bobanu, ustaškom pukovniku, zamjeniku glavnog zapovjednika ustaške »Crne legije«.

[3] Ustaše, sem pripadnika »Crne legije«, nosile su uniformu od sukna žućkaste boje, pa su njihove čete često nazivane »žuta legija«, vjerovatno i za razliku od pripadnika »Crne legije«.

— Braćo, ubijte, molim vas.

— E gle, boga ti! Sad smo braća. Da smo braća ne bismo se klali.

U sopstvenom ropcu se ugušio. Krv mu je na usta pokuljala. Zevnuo je dva puta. I nestao.
Miodrag Blagojević Bata uskočio je u zatvor, tu u sreskoj zgradi. Iz polumračne prostorije buknuo je jauk. I zapomaganje. I vrisak djece — dječaka i djevojčica.

Lelek tridesetak sužnjeva grozno je jeknuo. Koža se ježi. I kosa se uzburka. Ustaše su im rekle da im je kraj. I čim su sužnji Batu ugledali zakukali su — svi, vrište do neba se čuje.

Boro Vuković, 5 g.	Duško Vuković, 16 g.
Zdravko, 8 g.	Dunja Vulić, 16 g.
Rajko Vuković, 9 g.	Dejan Vujnović, 16 g.
Zvezdana, 10 g.	Radmila Vuković, 18 g.
Mira Vuković, 13 g.	Savo Karan, 18 g.
Ljiljana Vuković, 13 g.	Milena Zelen, 20 g.
Momir, 14 g.	Bosiljka Zelen, 35 g.

Stojan Vuković, Saveta Vulić, Savka Vujnović, Mara Kovačević, Jovanka, Jela, Miodrag ...

— Ne bojte se, braćo — mi smo partizani. Došli smo da vas oslobodimo.

Namak su ućutali. I nijesu mu povjerovali — na glavi mu je ustaška kapa. Razrogačenih i od straha i plača kao fildžan nabreklim očima u njega bulje, nijemo, zabezeknuto.

— Ne bojte se. Evo vidite petokraku.

Bata ima običaj da počešće rukom po kapi čeprka — čas je unazad zaturi, čas je na čelo natuče. I nikada mu nije kako treba — uvjek je na pola dvanaest, pa i još gore. A danas mu je čak naopačke na glavi okrenuta. I tek kada je sa glave kapu skinuo sužnji ugledaše veliku petokraku, crvenu kao krv zvijezdu. Iz straha i bunila radost je buknula. Dječurlija je zajecala. Odrasliji su Bati na grudi pali i izgrlili ga. I tridesetak ispijenih lica i izmrcvarenih duša jurnulo je svojim kućama.

Zora se kroz sanjivu mjesečinu veselo probija. Kao da je na straži noćas bio, grad je budan. I pun je strepnji. I radosti. Čestitke se među ljudima pretaču. I nama.

— Bravo, bogami! Vi to nekako brzo. Mislili smo da ih nećete otjerati — mnogo ih je bilo. A dosta ih je izginulo.

»Komandantu Prve proleterske brigade
Prema obavještenju dvojice zarobljenih ustaša danas ujutro 2. avgusta Duvno su branile slijedeće neprijateljske snage: jedna ustaška satnija na čelu sa satnikom natporučnikom Buntićem. Satnija je iz treće bojne odbrambenog zdruga (komandant zdruga Luburić), koja je dislocirana u Jasenovcu i Lipiku. Zatim, vod ustaša iz 20. ustaške bojne, vod domobrana, i nešto milicionera i žandarma. Ukupno naoružanih neprijateljskih vojnika 174. Od oružja, pored odgovarajućeg broja pušaka ustaše su imali: jedan teški mitraljez i osam puškomitraljeza.

Borba sa ustašama trajala je vrlo oštro oko jedan sat. Najjači su otpor davali u početku borbe na kosi Jančarica sa trigonometra 942 i pri povlačenju iz sreske zgrade i njene okoline.

U ovoj borbi ustaše su imali 18 mrtvih i dva zarobljena. O ranjenima nemamo podataka. Naš bataljon ima jednog poginulog i pet ranjenih boraca.

Plijen od ustaša: 10.000 puščanih metaka, osam pušaka, 220.000 kuna, 320 kg. dinamita.
Ustaše su pobjegle kolskim putem prema Posušju.

2. *avgusta 1942. g.* *K-sar Čeda* *Kombat Miladin«*

»Štabu Beogradskog batljona.
Čestitam vam na lepom uspehu. Šaljem vam druga da vam dade listu sumnjivih. *»Koča«.*
I štabovi bataljona naše brigade čestitaju nam. A u inas se neka sumnja uvukla — nijesmo sve ustaše u Duvnu potukli. Dosta ih je pobjeglo živih. Krv nedužnih će se i dalje prolivati. Zločin neće stati dok sve zločince ne smlatimo. Njih treba do temelja tući.

Dan je obijelio. Grmljavine mitraljeskih rafala i ćofkanje pušaka nestalo je. Kao pečurke poslije tople kišice na prozorima nikoše čupave glave. Žene su se, tu i tamo, nekako uredile, a dječurlija je sasvim čupava. Na prozoru oniske kućice provirila je čuperava glavica. Mlada žena drži dijete rukama da kroz prozor ne padne. A ono se neprekidno koprca, kao da bi htjelo kroz prozor da skoči. Najzad je do glave podiglo malu pesnicu.

— Zdlavo dlugovi!

— Zdlavo, batice, zdlavo!

I dijete se od radosti uzvrpoljilo. Od zadovoljstva je ručice oko majčine glave sklopilo. I zagrlilo je. A u gradu je i pjesma pukla:

Po šumama i gorama,
naše Bosne ponosne,
idu čete partizana,
slavu borbe pronose.

Gromko. Veselo. I snažno. Ori se naš grad. I okolina. Danas nam je dan mnogo nasmijan.
Iza planine Ljubuše sunce se bojažljivo pomolilo. Građani Duvna sve se više straha oslobađaju i na ulicu skupljaju. Dječurlije ponajviše ima. Kao da se odavne znamo, slobodno se vrzmaju oko naših boraca. Sa svake strane ih zagledaju i očima od glave do peta mjere. O svemu i svačemu ih zapitkuju — o bombi, o pištolju, o petokrakoj zvijezdi. Zidovi kuća su tuđim slovima išarani — grubo.

»Komunismo: rovina del popoli.«

»Mosca si rivolve la Croacia si sviluppe.«

»Nel dovera la gloria.«[4]

»Dužnost je i čast svakoga Hrvata boriti se protiv komunizma.«

— Boga ti! E baš ste mudraci. Žićo piši — na svaku kuću piši. Organizuj crtače i piši, velikim crvenim slovima piši:

DUVNO JE NAŠE

2. avgusta 1942. g. Beogradski bataljon

Miladin Ivanović

[4] »Komunizam: propast naroda«
»Moskva propada — Hrvatska napreduje«
»U dužnosti je veličina«

DUVNO

Sa prostorije Prozor — Šćit brigada je krenula ka Duvnu. Jednovremeno Druga i Četvrta proleterska nastupaju ka Kupresu, a Treća ka Šujici. Putujemo danju, čistinom preko polja, ali nas avijacija ne otkriva. Prolazimo blizu Šujice gde je u grmlju zalegla Treća Sandžačka brigada. Pred mrak stižemo u selo Mokronoge. Tu nam je podeljen hleb. Nastavljamo ka Duvnu. Kragujevčani su izbili na desni bok, na Gradinu, Prvi crnogorski na levi bok, preko polja. Beogradski nastupa preko trigonometra i groblja, a Drugi crnogorski uporedo sa Beogradskim od Blažuja. Drugi crnogorski juriša sa gromoglasnim »ura«. Mi smo levo i groblje nam smeta, ali nastojimo da ne zaostanemo.

Brzo smo ovladali Duvnom. Neprijatelj nije dao ozbiljniji otpor. Izvukao se preko sela Kolo, i dalje preko Duvanjskog polja.

Beogradskom i Drugom crnogorskom bataljonu naređeno je da nastupaju preko polja ka Brišnjiku i tu prostoriju očiste od ustaša.

Drugi crnogorski bataljon ide ravnicom ka Donjem Brišnjiku, dok se Beogradski bataljon hvata brda ka Gornjem Brišnjiku. Nastupamo. Niko ne daje otpor. Vidimo ispred nas gomile ljudi, sa i bez pušaka. Izvlače se. Ulazimo u Gornji Brišnjik. Nikoga ne nalazimo. Opustelo je sve.

Pošto nismo imali borbe i pošto smo samo nekoliko rafala uputili u daljinu rešimo da sa bataljonom siđemo u Donji Brišnjik. Niko nas ne uznemirava. Silazimo kod Crnogoraca. Oni spremaju dobar ručak. Iz Štaba brigade dobijamo naređenje da se vratimo i smestimo u selo Podgaj — Stipančići. Maršujemo. Polje dugačko, ravno. Po podne stižemo do određenih sela, razmeštamo se i stavljamo da se kuva večera. Kroz jedan sat stiže nam naređenje da brzo izađemo na Gradinu, jer je neprijatelj tenkovima zauzeo Duvno.

Izlazimo brzo na Gradinu. Vidimo levo Kraljevački bataljon kako se izvlači ka Jelovači. Odozdo iz Duvna izvlače se jarugama delovi Vrhovnog štaba i štaba Prve proleterske brigade. Iznenadili su ih tenkovi. Svi se okupljaju kod šumarske kuće, gledaju durbinima Duvno, Blažuj i Eminovo selo.

Dobili smo bliže podatke o neprijatelju. Jače pešadijske snage sa bataljonom tenkova izbile su preko Mokronoga do Blažuja. Pešadija je zadržana van Duvna, a veći deo tenkova uputio se u Duvno.

Posmatramo Duvno i Blažuj. Neprijatelj ne preduzima ništa. Čeka. Od boraca u streljačkom stroju čujem razgovor: — More, da siđemo i razjurimo tenkove iz Duvna! Sa čim? — pitaju drugi. Upustim se u razgovor i upitam: »Ko misli da možemo ići na Duvno i tenkove neka se javi«. Začas se skupi petorka: Tomo Kojičić, Žića Trninić, Ljupče Živković, Milovan Nićiforović i još jedan čije sam ime zaboravio.

Naredim da prikupe dosta bombi, naročito kragujevačkih, protivtenkovskih i da se spreme za pokret. Začas je sve bilo gotovo i mi potokom krenemo za Duvno. Uz put naiđemo na neke ovce, pa i njih poteramo. Sve smo bliže Duvnu. Krećemo se četvoronoške. Nikoga od neprijatelja ne vidimo. Stižemo na glavnu ulicu, na jedno sto koraka od ambulante. Osmatramo, ali nikoga ne vidimo. Najzad otkrivamo tenkove. Stoje u mestu. Trg na kojem se nalaze prilično je širok.

Postavimo obezbeđenje desno i levo kao osmatrače i čekamo. Potom vidimo tenk, ide našom ulicom. Kažem Živkoviću da pripremi bombe. Dok se tenk kreće, artiljerac sedi napolju, na kupoli. Njihovi su u gradu, što bi se krio! Tenk prilazi sve bliže. Odbrojavam do tri i bacam bombu. Ona leti pravo na artiljerca. On pokušava da se uvuče u tenk, ali ne stiže. Bomba eksplodira u letu i ubije ga. Vozač pritisne gas i beži ka centru. Međutim, brzo je stao. Ne znam zašto. Okuražili smo se. Vidimo da borba sa tenkovima nije nemoguća. Malo kasnije čuje se motor nekoga vozila koje se prilično brzo kreće. Uzimam mitraljez i istrčavam na ulicu. Motociklista. Živković je pored mene. Otvorim vatru na motociklistu. On pada sa motora. Onda pored obližnje pekare primetim jedan vod ustaša kako izlazi na ulicu. Okinem rafalom po njima. Oni pohrle kroz stakla u radnje! Jedan metak je zakačio žicu petromaks lampe na ulici. Ona pada među ustaše. Među njima panika. Ne znaju šta se zbiva. Kad odjednom neka žena sa sprata kuće preko puta viknu: »Sinko, tenk ti je iza leđa!«. Brzo skočimo iza ugla kuće i hvatamo se bombi. Tenk nailazi. Bacamo bombe pod njega. Eksplodiraju. Tenk stade, pa opet krenu. Trčimo uporednom ulicom. Bacamo bombu. Tenk opet zastade. Mi potrčimo do sledećeg ugla. Prolazimo pored kafane. U njoj tri čoveka. Uopšte nas ne vide. Razgovaraju o tome ko to koga juri po ovom gradu. Pojavljujemo se pred njima i dajemo im znak da ćute. Izlazimo prema glavnoj ulici, a sa sprata kafane preko puta mitraljez samo škljocnu. Otkazao. Brzo se povlačimo iza ugla i mitraljezom otvaramo vatru po prozoru. Zatim se dogovorimo da pretrčimo i zapalimo kafanu. Pretrčimo preko ulice. Uđemo u kafanu. Na spratu u jednoj sobi na krevetima puno čaura. Ustaše su pobegle.

Spustimo se dole, u kafanu. Pokupimo stolice na gomilu i zapalimo kafanu. Sve to na 50 metara od tenkova koji ni mrdnuli nisu.

Vraćamo se. Žića prikupio neke meštane, natovario kola puna hleba iz pekare i poterao ka Gradini. Na Gradini su čuli borbu, ali nisu znali ko je vodi. Saznali su od Žiće kad se vratio.

Pred mrak izađem i ja na Gradinu, izvestim šta se dole zbiva, uz molbu da mi daju još jednu grupu. Poveo sam novu grupu niz brdo. Smestio sam je na duvanjsko groblje da me štiti od Blažuja. Sa ranijom grupom napravimo diverziju na tenkove. Oni napustiše trg i krenuše iz grada ka selu Kolo. Mi smo gospodari situacije u gradu. Šetam sa Živkovićem i drugaricom Belkom sredinom grada. Naiđemo na jednog našeg konja sa natovarenom berbernicom. Sa vodičem šaljem ga na Gradinu. Idući glavnom ulicom stižemo do samostana. Kad odjednom čujemo kako se pali mašina tenka. Uskačemo brzo u crkveno dvorište, prebacimo se preko ograde i uđemo u groblje. Idemo ka kapeli. Vidim vojnike. Znam da su naši tu i viknem znak raspoznavanja »Siniša«. Nisu nas čuli već su otvorili vatru, a onda se prebacili iza ograde. Viknem još jednom »Siniša« i dobijem odgovor »Momčilo«. Prekorevam ih: »Pa što, bre, pucate na nas?« Oni odgovore da su mislili da smo ustaše. Vratimo se onda svi zajed-

no do jedne kuće iza čijeg ugla očekujemo tenkove. Razmestimo se i malo prilegnemo, kad čujemo još jedan tenk dolazi od Blažuja i ide glavnom ulicom. Dogovaram se sa Živkovićem da ja bombom zaustavim tenk ispod prozora, a da on sa prozora na njega baci bocu sa benzinom. Izlazim iz kuće i čekam na uglu. Kad se tenk približio bacim bombu. Tenk stade, ali opet krenu. Boce sa prozora nema. Uđem u kuću, kad ono svi gase požar. Zapalili su kuću umesto tenka! Tako nam ta prilika propadne.

Vratimo se na odmor, postavimo obezbeđenje i malo pridremamo. Pred svanuće se prikupimo i napustimo Duvno. Ono ostade i bez neprijatelja i bez nas. Dolazimo na Gradinu. Naših tu nema. Produžujemo u Vučipolje. Tu nađemo štab bataljona.

Po naređenju štaba Prve proleterske brigade bataljon kreće na Jelovaču. Na Jelovači i okolini razmeštena je cela brigada. Na Jelovači nema vode — osim jedne lokve pune nekih crva. Miladin, komandant bataljona, boluje od stomaka. A pio je ovu vodu i kaže da je stomak prestao da ga boli!

Leškarimo, odmaramo se. Rešimo da ja sa jednom četom pođem do Duvna i izvidim situaciju. Uzimam četu i polako krenem niz brdo ka Vučipolju i Gradini. Neprijatelja nigde nema. Sa Gradine otvaramo vatru na Duvno. Odgovaraju nam vatrom. Po tome cenim da Duvno brani jedna četa ustaša.

Uveče krenemo na Jelovaču, ali tamo nismo našli brigadu. Komandant bataljona nam je tu ostavio vezu sa naređenjem da dođemo do Borove Glave i dalje, da bismo se vratili u sastav bataljona. Umorni smo i zato rešimo da prvo u jednoj vrtači malo odspavamo, a potom da krenemo za bataljonom.

Sat kasnije iznad nas primetimo kolonu. Razmišljam ko su i šta da radimo, a onda po govoru prepoznamo Crnogorce. Bio je to Drugi crnogorski bataljon. Cela brigada se vraćala, jer je situacija u Livnu bila pogodna za napad.

Bataljoni su sutradan dobili zadatak za napad na Livno. Beogradskom bataljonu palo je u deo da obezbedi napadnu grupaciju od Kupresa i Duvna. Glavnina je na Kupreškom drumu, dok je jedna četa sa vodom pionira i topovskim odeljenjem bez municije pokrenuta ka Duvnu. Ja rešim da umesto demonstriranja izvršim napad na Duvno. Do nas je došao načelnik štaba brigade. Izložio sam mu situaciju i odluku i on se složio. Jednu četu već imam, drugu formiram od pionira i artiljeraca i pođem u napad. Kombinovanu četu uputim od Eminovog Sela preko Blažuja, a onu drugu četu preko trigonometra ka groblju. Čujem u Blažuju ustaše kako pevaju. Napad. Ustaše osećaju da je kombinovana četa slaba, pa krenu u protivnapad. Mi zaokrenemo jedan vod od trigonometra u bok ustaša, a uz podršku jednog teškog mitraljeza. Ustaše se dadoše u begstvo. Nastupamo brzo za njima. Ne damo im da se zaustave.

Ulazimo u Duvno. Dolazimo do zgrade sreza. Borci koji upadaju u zgradu sreću se tu sa ustašama. Pucaju jedni na druge. Ustaše trče uz i niz stepenice, a onda skaču sa prozora. Jedna grupa boraca pošla je levo, pored podruma. Iz podruma se čuje strašan jecaj pohapšenog naroda. Naši upadaju u jednu sobu i tu zatiču desetak pijanih ustaša. Kad su videli partizane bacili su nekoliko bombi. Ali su naši hitro zatvorili vrata i bombe su raznele ustaše. Oko zgrade sreza borba se i dalje vodi. Jedni druge jurimo oko zgrade. Leži jedan ustaša sa raznetom plećkom. Drugi, takođe sa raznetom plećkom, pokušava da sam sebi zabije nož u grudi, ali mu to ne uspeva. Priđe jedan borac i prekrati mu muke.

Pred podrumom se odigrava prava drama. Podrum je otvoren, a narod iz mraka i dalje viče za milost. Mi sve činimo da shvate da smo partizani, ali nas od vlastite vike ne čuju. Najzad komesar čete Bata Blagojević upali lampu i uperi je u svoje čelo da narod vidi petokraku zvezdu. Zatvorenici počeše da izlaze. Plaču od sreće.

Daleko u polju vidim kako beži nekoliko ustaša. Pitam mitraljesca možeš li mi skinuti kojega od njih. On leže i pusti rafal. Jedan ustaša pade, ostali se razbežaše. Borba je završena.

Miloje Milojević

KOMANDIR MOMČILO

Mnogo je naših palih drugova čije delo i doprinos zaslužuju da budu spaseni od zaborava. Jedan od takvih je i Momčilo Vukosavljević, komandir čete u Beogradskom bataljonu.

Momčilo je rođen 1917. godine u Grabovcu kod Obrenovca, u siromašnoj seoskoj porodici. Ničim se nije razlikovao od ostale, tadašnje seoske dece. Čuvao je stoku, igrao je klisa, vrteo čigru ili šutirao krpenjaču. Išao je u školu sa šarenom tkanom torbicom, noseći u njoj knjige, zastrug sira, ili hleb premazan pekmezom. Deklamovao je o sv. Savi, o Kraljeviću Marku i drugim srpskim junacima...

Voleo je poljoprivredu, želeo je da nastavi učenje i postane agronom. Ali, kako siromašni roditelji nisu mogli da ga školuju, konkurisao je i bio primljen u vazduhoplovnu podoficirsku školu. Ostao je, međutim, uvek vezan za selo. Retka odsustva provodio je kod kuće. Pomno se zanimao za sav život u selu i za sve tegobe svojih seljana. Upijao je ono što su oni govorili o sušama ili gradu, porezima, finansima, žandarmima i drugim nevoljama. Teško mu je padao svaki rastanak od svojih i povratak u školu. Pričajući mi o svom školovanju Momčilo mi jednom reče i ovo:

— U početku sam osećao strah od zvuka aviona, a tajne avionskog motora činile su mi se nedokučivim. Prvi let doživeo sam kao rastanak od života! Drhtao sam i žmurio očekujući strašan kraj. Kasnije je sve postalo lakše, bolje i lepše. Zavoleo sam avijaciju. Postala mi je ne samo profesija nego i prva ljubav i pasija ...

Pričao mi je Momčilo i svoja sećanja o ulozi i stavu mnogih oficira u prevratu 27. marta 1941. godine:

— Tražili su i od mene da i ja u tome obavim jedan deo posla. Pristao sam iako sam znao da to nije nikakva revolucija, jer sam u prevratu ipak video početak nekakve pramene. U to sam se uverio već sutradan kada sam video da je ceo

Beograd izašao na ulice. Jedan od pretpostavljenih mi tada reče da se kapitalisti plaše narodnog gneva i da zato oficiri neće dalje ...

Momčila Vukosavljevića upoznao sam julskih ustaničkih dana u Prvoj četi Posavskog partizanskog odreda, u jednom šumarku blizu sela Grabovca. Predamnom je stajo mladi čovek, vojnički stasit iako ne osobito visoka rasta. Sav utegnut, mišićav i odvažna koraka, odmah je ulivao poverenje novajlijama. Od Dragana Markovića sam saznao da je Momčilo i komunist. Primljen je u Partiju dve godine ranije u partijskoj ćeliji koja je delovala u jednoj vazduhoplovnoj jedinici u Zemunu. Tada sam u stvari prvi put i čuo da je naša Partija imala ćelije i u staroj jugoslovenskoj vojsci i to me je bilo mnogo obradovalo.

Bio sam raspoređen u Momčilovu desetinu. Svoje vojničko znanje vredno je prenosio na sve nas. Učio nas je da pucamo iz puške, mitraljeza, revolvera. Pokazivao nam je kako se privlači neprijatelju, kako se bacaju bombe i kako treba odstupati. Uz njegovu pomoć brzo smo osvojili mnoge ratne veštine. Partizani iz ostalih desetina zavideli su nam kako brzo napredujemo u obuci i kako se brzo snalazimo u ratničkom životu. Najvažnije je bilo to što nam je Momčilo svoje znanje prenosio drugarski i nenametljivo. Zato nam ništa nije bilo teško, a on bi nam često govorio:

— Došli smo dobrovoljno u partizane. U Posavskom smo odredu koji operiše na prilično ravnom zemljištu. Moramo pokazati neprijatelju da smo i ovde, na domaku Beograda, spremni da branimo sela, njive, lugove, puteve i kuće, da znamo vešto da se borimo, a da njega, neprijatelja, i ovde vreba smrt. Zato moramo naučiti da dobro nišanimo i da vešto napadmo i povlačimo se...

U avgustu 1941. godine imali smo prvu borbu sa Nemcima, kod sela Orašca. Momčilo se u toj borbi istakao. Istrčavao je iz kukuruza, bacao bombe i tako četi omogućio da bezbedno odstupi. Ubrzo je postao vodnik, a već septembra 1941. godine i komandir čete. Ustanak se širio. Naše desetine su prerastale u vodove, vodovi u čete, a čete u bataljone. Posavski odred brojao je oko tri hiljade boraca.

Umeo je sa ljudima. Brzo je uspostavljao kontakt sa novodošlim borcima. Uživao je i u tome da drugovima priređuje sitna zadovoljstva. Slobodanu Sinđeliću darivao je zaplenjeni parabelum, Vladi Aksentijeviću kožnu torbicu za sekcije, za Milosava Pavlovića nabavio je cokule, a za Milutina Filimonovića — pušku. Momčilu je bio stran krut, hijerarhijski odnos. Zalagao se za nepomućene drugarske odnose i za samodisciplinu. Divio sam mu se kako jednostavno i neusiljeno raportira komandantu bataljona Radenku Rankoviću i komandantu odreda Koči Popoviću. Zbog svega toga borci su Momčila cenili i voleli. Tražili su često njegov savet, podršku ili kakvo objašnjenje. Hristivoje Jovanović ga je pitao za prijem u Partiju, Živa Borjanović tražio je dva dana odsustva, a Nikola Kosanović se raspitivao zna li Momčilo šta o borbama u Slavoniji i uopšte u Hrvatskoj.

Momčilo je sve više ispoljavao snalažljivost i inicijativu u borbi. Kada smo, sredinom septembra 1941. godine, opkolili Obrenovac, na svoju inicijativu, a u pratnji samo dva borca, ušao je noću u varoš, prikupio dragocene podatke i neopaženo se povukao.

Sa tugom je Momčilo napustio svoj rodni kraj, poznate ljude u njemu. Ali, tako je moralo biti i on je u koloni Prvog posavskog bataljona bodro stupao napred, u susret novim borbama. Onda ga je zadesila nevolja. Posle prve nerijateljske ofanzive i pada Užica razboleo se od žutice. Jedva je pristao da ode u bolnicu. Govorio je da on ne može bez stroja i bez svojih drugova. Kada je ozdravio preuzeo je komandu nad Prvom posavskom četom koja je, s njime na čelu, ušla u sastav Prve proleterske brigade. Taj veliki događaj Momčilo je ovako prokomentarisao pred borcima:

— Od danas, drugovi, nastaje nova etapa naše borbe. I ovde, daleko od našeg kraja, i svuda gde se budemo našli mi ćemo se boriti, pokazivati šta smo naučili, takmičićemo se da budemo najbolji i u jurišima i u političkom radu s narodom, jer mi nismo bilo kakva, mi smo oslobodilačka vojska ...

Služiti primerom i brinuti o svakom borcu bio je jedan od Momčilovih zaveta. I sada ga gledam u ranu zoru, po dubokom snegu iz kojeg jedva noge izvlači, obilazi borca po borca na položaju Ploče kod Han-Pijeska. Nadgleda zaklon svakoga od nas. Savetuje da ostanemo hladnokrvni i da ne otvaramo vatru pre naređenja. Kada su se na drumu pojavili Nemci izgledalo nam je da se odmah može otvoriti vatra. Momčilo je rukom davao znak da se još čeka. A kada su se Nemci sasvim približili, on je prvi prosuo vatru po njima iz puškomitraljeza. Nemci su brzo i vešto potražili zaklone i odvratili vatrom. Zametnuo se boj. Pred nama je ležalo nekoliko mrtvih Nemaca. Momčilo je istrčao da uhvati živog jednog lakše ranjenog Nemca koji je nastojao da se povuče do svojih. Štiteći svoga vojnika Nemci su otvorili vatru na Momčila. Izbušili su mu šinjel, ali je on ostao neokrznut. Bacio se u sneg. Slaviša Vajner čiča romanijski, koji se nalazio sa nama u stroju, uhvatio se za glavu u strahu za Momčilovu sudbinu. Nemaca je bilo mnogo više. Uspeli su da nas zaobiđu sa bokova. Trebalo se povlačiti, a Momčilo je još uvek ležao na čistini. Nismo smeli da ostavimo komandira. On je pak, da nam olakša, naglo ustao i još naglije potrčao u cik-cak dok su meci praštali oko njega. Posle je, radosno kao dete, skakao i vikao:

— Kako je to moguće! Šinjel sav izbušen, a meni ništa!

Brinući o svakom borcu u četi Momčilo nije zaboravljao ni to da svi mi imamo svoje mile i drage koje smo ostavili kada smo pošli u borbu. Kada su mu javili da je poginuo Žoja Nikolić, zamenik komandira, Momčilo nas je okupio i rekao:

— Žoji su u Stublinama ostali žena i deca. Pamtimo to! Ko od nas ostane živ neka ih potraži i kaže im da je naš Žoja hrabro pao. Oni koji prežive neka mu trajno obeleže grob u ovom kamenjaru ...

Na Pjenovcu su nas, 21. januara 1942. godine, iznenadili Nemci na smučkam i u belim ogrtačima. Pred našim očima pogiboše mnogi drugovi

iz naše čete i iz Šumadijskog bataljona. Padoše i čiča romanijski i čiča šumadijski (Milan Ilić) i Draganče Pavlović. Povlačili smo se jedinim mogućim pravcem — klisurom kroz koju se probijala uskotračna pruga prema Olovu. Nemci su vešto i brzo manevrisali na smučkama, izbijali su pred nas kao kakve bele aveti i tukli nas. I u tom, tako kritičnom, trenutku Momčilo je sačuvao hladnokrvnost. Organizovao je odstupnicu. Da nije bilo njegove hladnokrvnosti možda bi nas Nemci sve pohvatali i pobili. Tu je pored ostalih pao i komesar naše čete Ivan Štagalj. Posle nekoliko trenutaka u sneg kraj reke se bez glasa stropoštao i Momčilo. Zaključili smo da je poginuo i nastavili ubrzano da odstupamo, jer su nam Nemci bili stalno za petama. Jednom kozjom stazom odvojili smo se od pruge, uspeli na brdo i tako se spasli. Tu smo se prebrojali, odali poštu onima koji su pali i produžili dalje. Poštu smo odali i Momčilu. Nije bilo kraja našoj radosti kada smo, našavši se posle Igmanskog marša u Foči, saznali da je Momčilo živ! Ležao je u bolnici. Otišao sam mu u posetu. Bled i iscrpljen posle preležanog zapaljenja pluća odmah me je obasuo pitanjima o sudbini čete i njenih boraca. Tek na moje insistiranje pristao je da mi priča o sebi:

— Odsekle su mi se bile noge, nisam više mogao dalje, a Nemci lete pravo na mene. Živog me hoće. Bacio sam se u duboki sneg kraj reke i sakrio u njemu. Tragali su zamnom, pucali su, naneli su mi malu ranu, ali me nisu otkrili. Posle sam se odvukao do sela Ravensko. Jedan od seljaka povezao me je sa birčanskim partizanima. Sada sam ovde i čim se oporavim krećem dalje, sa vama ...

Momčilo se vratio među svoje drugove, u Beogradski bataljon. Tu je, 18. aprila 1942. godine, postavljen za komandira Prve čete, u kojoj je Milosav Bojić bio komesar, a Dušan Šijan zamenik komesara. Produžili smo zajedno, idući iz okršaja u okršaj. Branili smo Goražde, Foču i Jabuku. Zajedno smo preko Vrbniče i Mratinja stigli u Hercegovinu. Zajedno smo gladovali na Vrbničkim kolibama. Zajedno krenuli na pohod u Bosanku krajinu.

Posle borbe za Raštelicu, Momčilo na maršu u selu Repovcu prepoznaje druga Tita, prilazi mu i pozdravlja ga. Vrhovni komandant se raspituje za detalje borbe za Raštelicu. Momčilo je presrećan što može da mu saopšti da se ceo bataljon odlično pokazao i da je sve u redu.
U noći, 25/26. jula, oslobođeno je Duvno. Momčilo referiše štabu bataljona, a kasnije i štabu brigade o stanju u svojoj četi. Oba štaba pohvaljuju Momčila za uspehe u borbama za Šćit i Duvno.

— To su zasluge svih nas, cele čete — odgovara Momčilo skromno.

Smestili smo se u selo Kolo, blizu Duvna. Posle jednog sastanka četne partijske ćelije Momčilo se sprema, doteruje, uteže. Pitam ga kud će, a on mi veli da je namerio u selo Kovače, u posetu Drugom crnogorskom bataljonu. Poziva i mene, ali ja ne mogu, moram ostati u četi.

— Idem — reče mi Momčilo — da posetim prijatelje, da malo popričamo, a i da vidim devojku, Branku. Ovo poslednje je, reče, samo za tebe, da znaš...

To kaza, uzjaha konja i krenu ka srušenom mostu na reci Šujici.

Predveče istoga dana, 28. jula, iz štaba bataljona dobijamo pisamce sa naređenjem: »Hitan pokret ka Duvnu. Čekamo vas na Gradim. Miladin.«

Hitamo na Gradinu, brdo iznad Duvna, jer su ustaše sa tenkovima iznenada prodrle u grad.

— Gde je komandir? — pita komandant bataljona.

Prvo oklevam, a onda izustim:

— Otišao u Drugi bataljon.

Komandant vrti glavom i ljutito mi kaže:
— Preuzmi komandu.

Bijemo se za Duvno, a onda se povlačimo na Jelovaču. Uprlo sunce, a nigde vode. Od Momčila još nema vesti. Šaljemo patrolu u selo Kovače. Momčilo nije stigao u Drugi bataljon! Seljak iz Kovača, po imenu Štipan Tomić, tvrdio je da je video kako je u živom mulju ponornice Šujice nestao jedan partizan zajedno sa konjem. Ne možemo i nećemo da verujemo u takvu tvrdnju. Vest koju je donela patrola ipak je potvrđena. Posle nekoliko dana seljaci su pronašli mrtvog Momčila i sahranili ga. Mi, na žalost, nismo bili tu da mu odamo poslednju počast. Učinili smo to nekoliko dana posle sahrane. Okupili smo se, poskidali kape i posle minuta ćutanja zapevali:
»Vi padoste žrtvom,
Vi dadoste sve ...«

Tako je i prerano i tragično otišao od nas Momčilo Vukosavljević jedan od najboljih komandira i najpredanijih komunista Beogradskog bataljona...

Milosav Bojić

KRAJINA — S PUŠKOM I SRPOM

Marš do Prekaje bio je zaista naporan, ali je krunisan susretom koji se dugo pamti. Sreli smo Prvu krajišku brigadu, koja se kretala u suprotnom pravcu. To je bila prava vojska. Gotovo svi su imali uniforme bivše jugoslovenske vojske. Bili su mladi i vedri ljudi. Imali su na glavama partizanke sa tri roga, a na njima crvene petokrake zvezde bez srpa i čekića. U njihovoj koloni ugledali smo i nekoliko brdskih topova, minobacača i teških mitraljeza. Zadržavali su se samo kraće vreme i dok su nas pozdravljali, pevali su gromko partizanske pesme, koje smo prvi put čuli.
Pošto smo u Prekraji pojeli neku mladu boraniju, uputili smo se prema Drvaru. Mene staviše u drvena seljačka kola koja su vukla dva para volova, sive dlake i širokih rogova. Seljak sedi na prednjem delu i dugačkom motkom bode pod rep volove, podvikujući »ojs, biko, ojs«, pa oni skreću čas na jednu, čas na drugu stranu. Poveća kolona takvih i sličnih kola s ranjenicima i bolesnicima prilično sporo se kretala ka Drvaru, središtu slobodne teritorije. Moja kola odmiču škripeći, a meni se čini kao da volovi stenju od tereta, iako sam bio sam u kolima.

Uđosmo u Drvar. Na levoj strani puta stajao je u dve vrste odred polugolih i bosih pionira sa trorogim kapama, s crvenom zastavom na čelu. Pozdravljaju nas poklicima, pesmom i stisnutim pesnicama. Bilo je to tako dostojanstveno i uzbudljivo.

Nedaleko od tih mališana, dočekaše nas omladinke — skojevke iz Drvara. Obasipaju nas cvećem. Kao da su hteli da zagrle čitavu kolonu. I cveće raznih boja začas prekri drvene zaprege i ulicu. Devojke u narodnim nošnjama takođe su ličile na to prekrasno cveće. Osim toga, šuma ruku s obe strane ulice i to cveće, pa radosni pogledi — sve to duboko nas je potreslo.

Prvi put smo u Drvaru, a osećali smo se tako kao da smo kod kuće. Izgledalo nam je kao da sretamo poznata lica, a u njihovim pogledima i pozdravima kao da smo prepoznali naše najbliže rođake i prijatelje. Najviše je bilo žena, majki i starica, dece, pionira. Dok prolazimo kroz špalir, koji je bio priređen u čast ranjenih i bolesnih proletera, ostajali smo nemi od onog unutrašnjeg uzbuđenja. Kako im uzvratiti, odužiti im se za tako topao i prijateljski prijem!

Nas, »pešake«, drug Vaso smesti na prvom spratu negdašnje apoteke. Po podu je bila prostrta sveža, čista slama. Polegali smo umorni od nezaboravnog susreta sa ustaničkom Krajinom. Do mene je ležao Veljko Vidaković, kome je desna ruka do lakta bila amputirana — izgubio ju je u borbi kod Rogatice, marta 1942. Bilo mi je drago što se on, iz Druge proleterske brigade, našao pored mene. Bio je šaljivčina, iskren i dobar drug. U blizini je i Mlado, Romanijac, teški invalid, bez obe ruke do lakata. Izgubio ih je još na početku oružanih borbi negde na Romaniji. Ustaše su bacile ručnu bombu, on ju je uhvatio, ali nije imao vremena da je natrag vrati.

Tek što smo se raskomotili, dođoše Krajiškinje i zapevaše onu popularnu, setnu pesmu »Bolna leži omladinka Mara«.

Čuh kako jedna kasnije reče:

— Što je teško ranjena ova drugarica!

Veljko i Mlado prsnuše u smeh. Smejao sam se i ja.

— Nisam, valjda, ništa nepristojno rekla? — upita ona. Na to Veljko odgovori:

— Smešno nam je samo to što vam ovaj naš drug liči na drugaricu ...

Izvinjavajući se odoše u drugu sobu, a kod nas se pojaviše predstavnice organizacije žena s pregršti ma raznih ponuda. Bilo je hrane i rublja, ali ono što je još više dirnulo — bile su tople reči i interesovanje za stanje zdravlja svakog pojedinca. Ko bi to mogao da zaboravi!

Sutradan smo stigli u Bosanski Petrovac, gde smo takođe bili srdačno dočekani. Među članicama Antifašističkog fronta žena, koje su požurile da nas obiđu, bilo je sada i muslimanki sa žarom i feredžom, ali su pred nam otkrile lice i ponudile nas obiljem mlečnih proizvoda, zelja i drugog. Predveče je u gradu održan miting naroda iz mesta i okoline. Na njemu je govorio i Gojko Nikoliš Mediko, predstavnik saniteta Vrhovnog štaba. A onda smo zaigrali i zapevali »Širi kolo kozaračka lolo.« Sutradan smo krenuli na zadnju etapu našeg velikog marša — u selo Drinić, gde je smeštena centralna bolnica.

Stigli smo baš na ručak. »Pešaci« — ranjenici su odvedeni u zaselak Medenac, pod Oštreljem i Srneticom. Nas desetak je smešteno u kuću Smiljanke Kecman, čija je ćerka Milka postala naša bolničarka. Konjanici su razmešteni u središtu sela, po kućama Banijaca. Tamo je i kuhinja, a u blizini i ambulanta.

Za ručak smo dobili, pored ostalog, i šljive iz Saničke doline, koje su ih nabrale i dopremile omladinke iz Prve radne brigade. Od njih smo doznali mnoštvo pojedinosti o junacima ovog kraja, o tegobama koje je podneo narod, a proslavljenom Mladenu Stojanoviću, koga su četnici ubili. Ovde smo prvog jutra imali tužnu svečanost — ranjeni drug koji je spavao pored mene ujutro je osvanuo hladan. Sahranili smo ga na obližnjem groblju uz počasti koje su mu priredili ranjenici i bolesnici zajedno sa meštanima, koji su ga oplakali kao da se ovde rodio i odrastao.

U Krajini smo proveli jesen 1942. godine, upoznali Krajišnike s puškom i sa srpom, mlade i stare, i stekli nove mnogobrojne prijatelje. To međusobno upoznavnje ostavilo je trajne uspomene i dirljive primere bratstva i jedinstva. Hiljade ranjenika i bolesnika, boraca iz raznih krajeva naše zemlje, mogu to posvedočiti. Mnogo toga ima da kažu o lepoti Krajine i njenih ljudi s kojima smo se sretali i upoznali i koje smo zauvek zadržali u svojim srcima.

Dušan Droca

SUSRET S KRAJINOM

Sunce je visoko u zenitu. U kotlini Neretva penuša, nad kršom zapaljenog stenja orao širi krila. Tamo negde, daleko pod planinom, minaret džamije, vitak i prav, poput katarke, useca se u modricu šume kao u vode okeana. Sve je mirno i mrtvo kao da kuršumi nisu rešetali noć i ostavljali za sobom crvene tragove. Samo misao beleži oštrinu vatre i sećanje slaže grobove jedne do drugih, u dugu nisku velikog puta revolucije.

Čete Beogradskog bataljona su umorne. Prostrte potpu snoplja, spavaju pod niskim rastinjem. Kraj mene je dečak, Krajišnik, Bokan. Umoran i pospan, naslanja riđastu glavu na torbu i pita:

— O čemu misliš?

— O svačemu, kažem — o tvojoj Krajini.

On se nemirno trza i pogled mu namah postaje živahan.

—- Zaista o Krajini? — pita.

— Zaista, — kažem — a o čemu bih drugom? Pa sad idemo tamo.

Telo mu se najednom uspravlja, a pogled počinje čežnjivo da bludi kroz prostor. Vidim mu smešak, još dečji, male jamice na obrazima i trzaj nekontrolisanih mišića koji otkrivaju nemir.

— Ih, Krajina, — kaže — znaš li ti kako je tamo?

— Pa videćemo — odgovaram.

— To i treba da vidiš — govori on. — Prava crvena republika. Čuo si za Šolaju?

— Jesam.

— A za Mladena?

— I za njega.

— Pričali su ti o šoši?

— Jesu.

— I o Mećavi?

— I o njemu — kažem.

— Ih, kakvi su to junaci! — otima mu se dečački uzvik i krv mu zali obraze i uši. — Kad su ustaše pobile moje sestre, video sam prvi put Šolaju. Ruke su mu kratke i krupne a oči da te preseku. Te noći su prelazili Vrbas i ja sam išao s njima. Šolaja napred, na deset metara, a mi za njim. Mitraljezi pucaju, kuršumi lete, a on ni da trepne, ni da legne. Samo podigne ruku i pođe. A to znači: »Za mnom i — nema vraćanja«. Za noć sa njim ili ćeš postati junak, ili te neće biti. Takav ti je on!

Zastaje za trenutak i oči mu plamte sećanjima. Nekoliko časaka ćuti, a onda dodaje tiše:

—- I šoša ti je takav, i Mećava — sva ti je Krajina takva.

Gledam ga i čini mi se da ga pridošla osećanja guše, i da se čitava bujica reči rastapa u uzbudljivim predstavama novih, slućenih susreta. Puštam ga da predahne i okrećem se stroju pospalih, tražeći Krajišnike među njima. Razmišljam 0 susretima koji su prošli i o onima koji tek treba da dođu. Pod planinama Krajine srešće se Beograd i Kozara, Kragujevac i Drvar, Kraljevo i Gradiška, Žabac i Ključ. Srešće se Posavina sa Knešpoljem i pitoma Mačva s Kupreškom ravni među vrletima. Pozdraviće Ibar Sanu, Dunav Vrbas i Morava Plivu. Obgrliće Kopaonik šume Grmeča i Kozara se sviti u naručju Rudnika. Pisana i nepisana povest ovenčaće slavom pohod planine na nizine i trijumf nizina nad vrhovima.

— Volim što sam vojnik Prve proleterske brigade, i što ću sa njom doći u Krajinu — opet se javlja Bokan.

Posmatram za trenutak vojnika koji nervozno ustaje, svlači i istresa košulju od gamadi, pa opet leže.

— Da li se pričalo ranije o Prvoj proleterskoj? — pitam.

— Ah mnogo, — kaže on. — govorili su da su svi borci komunisti i da su strašni junaci.

1 Bokan opet sa ushićenjem govori o svome zavičaju. Ruke mu nemirno gestikuliraju, oči se iskričavo osmehuju, a dve jamice na obrazima čine mu čitav izgled ljupkim i dirljivo privlačnim. Čitavu porodicu je izgubio u ratu, sahranio mrtve i pošao u partizane. Čim je došao kod nas, odmah se utopio u našu četu. Prijateljujemo i pričamo kad god za to imamo priliku, a dosadno mu je samo onda kad nam te priče prekinu.

— Misliš li da se ovde nećemo dugo zadržavati? — pita me.

— Ne, večeras idemo pravo za Krajinu — kažem.

— A Prozor? Šćit? Duvno?

— Zbrisaćemo to brzo — odgovaram. — Jedna noć, jedan garnizon. Za tri noći biće otvoren put od Šolaje i tvojih Krajišnika.

Oči mu blesnu.

— Želiš da ih vidiš?

— Mnogo — kažem.

— Ti si pravi drug! — ushićuje se. — Zavolećeš Krajinu kao da je tvoja.

Toga popodneva razmišljam o Bokanovoj gordosti i ushićenju. Epopeja Kozare, slava Grmeča, plač Sane i krv Plive ispunili su mu grudi ponosom i jedna prerano ucveljena mladost procvetala je buntom snage i zanosa. Čitava njegova generacija umesto knjige drži pušku, a budnom stražom zamenila je sva mlada sanjanja pod mesečinom. Dečački smešak presekao je ožiljak rata i prva bora udarila žig još nedoraslog ratnika.

— Već bi trebalo da se spremamo — govori on nestrpljivo.

— Još malo — kažem — još malo, jer ko zna kad ćemo zaspati.

Već mi u očima gori zalazak kasnog sunca, a gore nad kršom umorna krila orla padaju sve niže.

U noć ulazimo postrojeni i zagledani u daleke zvezde nad planinom. Pred zoru smo već na domaku njihovom i svitanje otvara kapije Krajfne. Iza nas ostaju polja koja smo prešli u jurišu, stubovi dima i retki rafali razbijenih garnizona. Samo nekoliko svežih humki vezuje misao za pređeni put: opet je pao tekstilni radnik sa Čukarice, bravar sa Voždovca, seljak iz Posavine. I opet je Bosna u topla nedra primila Srbiju i topla krv Srbije zalila brazde bosanske zemlje. Dani i noći teku naizmenično i svako jutro osviće tako. Ulazimo u Krajinu s mišlju da nam je život jedno, grobovi jedno i sutrašnjica nedeljiva. Ulivamo se u razoreni pejzaž rata i grudi nam se pune tugom. Ovde je jednom bio grad, zvali su ga Ključ a sad samo stoje zidine i gar paljevina. Kao i nekad, i sad Sana teče pored njega, samo što su joj obale tihe i prilazne staze zarasle već u korov. Nema više glasova da se natkriljuju nad njom, ni musavih dečaka da joj kuštravim glavicama bućkaju u virove. Tiha joj voda teče i mrtvi žubor ispod trava tek kao da priča o tome što je bilo i što se pod ognjem horda ugasilo na njenim obalma. Dižemo oči i pogledi nam se lepe za grozdove voćnjaka što otežali poniru zemlji. Jednoga dana došli su vojnici u crnoj odeći i pokupili beračice ispod grana. Odjeknuli su vrisci i piska nad mirnim tokom Sane i otežale grane pale još niže. Od tada zidine mrtvo stoje, Sana miruje, a neobrani šljivari se krše pod teretom.

— Tako su palili, — pričao bi Bokan. — Plamen je lizao nebo. U noćima se čuo samo jauk. A onda, Drvar diže ustanak.

I opet mu zenice gore, a ruke nemirno razmahuju, prateći bujicu reči nedovoljnih da sve objasne. Hteo bi sve da mi rekne, sve da iznese, sve da zapamtim. I ja se trudim da ga ne uvredim nepažnjom i ne prekinem mu nit govora. No priča mu postaje ubrzo suvišna, jer slike koje nas sreću govore više od svih reči. Od jutra do večeri gazimo staze Krajine i prizor za prizorom otkriva njen drugi, uzbudljivi lik.

Na pragovima spaljenih sela dočekuju nas darovi i razmahane ruke devojaka. Dočekuju nas bodre priče staraca i tiha pitanja baka kraj ognjišta: kuda im sada prolaze unuci pod puškom

i da li smo čuli za njih. Dočekuju nas krajiške pesme i kolo kozaračko, dirljiva povest utkana u slogove reči i raspevani ritam. Po stazama i puteljcima, pod šumom i nad planinom, omamljivo se širi ta priča kroz združene glasove i prožima nas snagom i radošću.

U Krajini podigla se raja
Poginuo komandant Šolaja...

I priča pesma o šumskom radniku iz Pljevalja, legijama crnih, o jurišima šoše i Mećave, o obračunima na Kozari i tuzi knešpoljskoj. Priča o mostu na Gradiški i bataljonu drvarskih proletera. Govori o buni krajiškoj, o desetorici na jednog i pobedi jednog nad desetoricom. Saopštava 0 smrti u busiji i pobedi na drumu, o bratstvu na bunkeru i velikom pokolju kraj Sane. Peva pesma o Titu i proleterskoj brigadi, o Rusiji i Kaćuši, Lenjinu i Čapajevu. I izvija se visoko u želji ka socijalizmu, velikom dobu bratstva i mira na zemlji.

Prolaze dani i noći i ja, uzbuđen, slušam tu pesmu. Iskrsavaju u mislima ulice Beograda, strelišta Kraljeva i Kragujevca, busije Valjeva i Užica, plotuni Kadinjače. Iskrsava čitav jedan svet dragih likova čije su kosti utemeljene u nešto što ćemo podići sutra. I ruka steže kundak, a korak postaje čvršći, dok se srce zaleće preko bunkera željno da sve prekrati. Misli se prepliću. Poteći će priča o Šumadijskom bataljonu, koji više ne postoji posle juriša na Gatu. Po niskim bajtama će se pričati o gladovanju proleterske brigade na Zelengori i jurišu pod Ivan-sedlom. Slušače pioniri povest o nezadrživom naletu proleterske brigade na Šćit, Duvno i Livno. Slušače kako je Tito postrojavao brigade i, pružajući ruku na porobljeni kraj, slao proleterske čete da proganjaju crne legije sa zemlje krajiške. I utkaće se priča u priču do istinite legende o smrti proletera u mnogim jurišima.

Kaplju jutra poznog novembra nad Krajinom i žuti lišćari stresaju grane i stresu mekano lišće među stablima. Ukrštaju se staze partizana i ostavljaju doline, presecajući brežja, sve tamo do nasadi bunkera, odakle zjape šupljine mraka i večno okamenjene oči cevi. Nadiru bataljoni i ruše, padaju i izdižu, a stope što slobodne ostaju iza njih ispisuju rumene tragove i žedno piju poslednje kiše jeseni.

Noć je. Oštri plamičci vatre igraju oko kazana 1 obasjavaju mokre šinjele na telima usnulih. Isparenje se meša s jakim mirisom znoja i u tesnoj odaji je zagušljivo. Starac sedi na tronoščcu, neprestano podstiče vatru, reda obojke po oblicima i priča:

— Mene povratiše iz jedinice kad moje stare nestade. Sinovi nastaviše s puškom, a ja dođoh na paljevinu. Očitah slabo nad grobom moje starice i sedoh na go temelj. Šta da činim, mislim se. Sam sam ko vuk u gori. Dizati kuću, zašto? Sterati postelju, za koga? Glava teška da izludim. Prođe nekoliko dana i onda mi sinu. Čovek mora da živi i da se odužuje nečemu. Podići će ognjište, mislim, kraj groba i nešto krova da mi stara ne kišne. A možda će, razmišljam, i koji partizan naići, pa ćemo kraj vatre prozboriti reč.

Sumorno se krune starčeve reči, a sa streha, poput olovnih kapi, kiša i jesen zalivaju temelje. Riđasta, Bokanova glava diže se ispod mokrog šinjela i pospane mu oči za trenutak blude u starca.

— Dedice, — kaže — kako ti se zvala stara?

— Jevdokija — veli starac.

— Moju staru su zvali Velinka — dodaje Bokan.

— I ja sam sam.

Starac ga na časak gleda, premišlja, a onda dohvati glavnju i baci je na vatru.

— Eh, sinko, — kaže — mnogo nas je samih na svetu.

Bokan za malo ćuti, pa onda opet obara glavu na torbu i raširenih zenica gleda u plamen.
Za malo pa se strojevi dižu i lupa porcija dočekuje jutro. U mokro svitanje postrojavaju se vojnici i u koloni po jedan uviru među stabla nedaleke šume. Na pragu ostaju starac sa dva olovna teška oka, što nam prate trag. Bokan se osvrće i viče:

— Dedice, vratićemo se! Vratićemo se, ne brigaj! Udaljujemo se, i samo stub dima što se izvija iznad šume i razilazi u mokrom i maglovitom jutru. U susret, kao na grivastom belcu, dolazi decembar i beli oblak, sav u peni, leže na planinu. Kanonada je počela u zoru, a veče dočekasmo uz ciku rafala. Zelene uniforme i crne kićanke približavle su se sve više našim položajima. Krv je obilno tekla i sipko snežna staza ostajala je rumena od nje. Počinjala je povest četvrte ofanzive i nova tika Krajine. Naše čete su ostavljale oslobođene gradove i zbirale se za veliki marš ka jugu. Ranjeni neprijatelj je nastupao i ozlojeđen rio po snežnim nanosima.

Opet poznate staze i načičkani položaji, juriši i grč neprijatelja. Kroz kanjon Neretva penuša, a nad njom zagrljeni glasovi i škrgut čelika osvetnički pevaju. Deset na jednog, dvadeset na jednog, bataljon pred divizijom. I živa reka bosih britko se zariva u strojeve hordi i reže uz ciku uzani put do pobede. Uz svaki korak — uzdah, uz svaki juriš — psovka, uz svaki prodor — pozdrav, uz svaki odmor — pesma. Kuršumi beleže sekunde, a dugi rafali presecaju vreme što ga koracima i povicima beležimo.

Pao je jedan,
drugi,
treći,
Pala je desetina
vod i četa,
Prošla je prateća
i s njom teški
Prošla je brigada
proleterska.

I pesnik lomi stihove kraj puta, slaže utiske u poderanu svesku s mišlju da će živeti i poneti pesmu među ljude. Jedva i čuje zvižduk iz ponora i smrt što mu se spušta s krša. Obavijen u dim i maglu, umire u blesku mine i na tlu ostaje samo poderana sveska i rasuti stihovi kraj kamena.

Teško i nadojeno nebo leži na Neretvi. Kolone ranjenih hitaju na drugu stranu i nosila se ugibaju pod teretom. Male svetlosti fenjera umiru

na površini vode i jedva osvetljavaju bleda, izmučena lica. Stojim povijene ruke i gledam bledilo u nosilima, tražeći poznati lik. I najednom dve usahle jamice na obrazima i gotovo ugašene dečačke oči gledaju u mene.

— Druže komesare! — čujem prigušen doziv. — Druže komesare!

Koračam i naginjem se nad dve smršale šake koje se nemoćno pokreću na pozdrav.

— Sagni se — kaže.

Saginjem se i toplom, slabom dahu, prinosim uho.

— Ranjen sam, vidiš? — šapuće.

— Da, vidim — govorim.

— Tek što smo pošli iz Krajine, a mene preseče. I ti si ranjen?

— Jesam, — kažem — baš u tvojoj Krajini.

— Nije ti žao?

— Nimalo.

Spečene usne pokušavaju da se razvuku u blag, detinji smešak, no uzalud. Muči se i mršti za trenutak, a onda predahne i pita.

— Kaži. Hoćemo li se vratiti u Krajinu?

— Svakako.

— Brzo?

— Sigurno, brzo, a šta bi drugo?

— I nikad više nećemo otići iz nje?

— Nikad, Bokane, nikad — kažem.

— Onda je u redu — zaključuje on i umorne mu se oči sklapaju. — Pa doviđenja, druže komesare! Vojnici podižu njegova nosila i preko stranice samo nemoćna ruka željna da mahne. Pratim ga sve do dna srušenog mosta i gubim ga iz vida tek na drugoj strani. Čini mi se kao da još vidim onoga starca pred brvnarom i razmahanu Bokanovu ruku kad mu dovikuje:

— Dedice, vratićemo se! Vratićemo se, ne brigaj!

I prožima me saznanje da se moramo vratiti, bilo kako i bilo kad. Vratiće se Prva proleterska na zemlju Šolaje i Mećave i hiljaditi stroj ništa neće moći da zaustavi. Pokopaćemo legije crnih, uniforme zelenih i kićanke sa lubanjama. Na popištu spaljenih sela, podići ćemo domove mladih u kojima će Bokanovi vršnjaci moći bez puške da sanjaju pod mesečinom. Preko stranica knjiga marširaće strojevi mrtvih proletera i viorne zastave, prkosni plamenovi revolucije pozvaće nove i povesti ih velikom cilju.

Mihailo Renovčević

ZASUČIMO RUKAVE

Kulturno-prosvetni rad u našoj četi razvijao se u dva pravca — sa borcima i sa stanovništvom teritorije na kojoj smo se nalazili. Pismenost i kulturni nivo boraca bili su različiti, pa je i rad sa njima bio prema tome podešen. Pojedinci su savlađivali pismenost, a drugi su proučavali određeni materijal, držali predavanja, organizovali razgovore o aktuelnim pitanjima iz teorije marksizma-lenjinizma.

Borbeni zadaci nisu uvek dopuštali normalan kulturno-prosvetni rad, ali smo ga ipak organizovali u svim prilikama. Planirani odmor jedinice, a i drugi njeni zadaci, nisu se mogli zamisliti bez planskog kultunno-prosvetnog rada.

Sećam se početničkih teškoća oko održavanja analfabetskih tečajeva. Pošto je u četi bilo nekoliko nepismenih drugova, zaduženi su pojedinci, uglavnom učenici i studenti, da svakoga dana rade sa njima. Ovi »učitelji« behu oslobođeni patroliranja i noćnog dežurstva. To potraje mesec dana i rezultati ne izostadoše. Ali kad učestaše pokreti i akcije, desetari zaboraviše da štede one koji uče. Zbog toga se tečajevi gotovo raspadoše. Ljudi zaboraviše svoje obaveze, tako da smo morali sa njima održati sastanak.

— Borac Beogradskog bataljona ne sme biti nepismen, to bi bila najveća sramota za sve nas, moramo likvidirati nepismenost i sve što je nazadno — reče u početku politički delegat voda.

— Kako ti misliš nas likvidirati, delegatu? — upita šaljivo crmpurasti omladinac. — Ovo je i naša brigada i vojska, učićemo, ali na lep način. Razgovor se zatim zaoštri. Čula su se razna mišljenja.

— Bune se borci za privilegije, što ne stražarčite kao i ostali, već ...

— Nismo mi krivi što vi i učenje smatrate za akciju.

— Da izvršimo nova zaduženja, pa na posao ...

— Učićemo, učiti, dosta sa ubeđivanjem ...

I pored svih teškoća, nepismeni drugovi su sticali osnovna znanja iz pisanja i čitanja. Ali to nije bilo dovoljno. Trebalo je stvarati i druge kulturne navike. Pojedinci su malu pažnju obraćali higijenskim uslovima. Mirili su se s prljavim rubljem, neopranim nogama, vaškama. I tražili su nekakve izgovore za svoje stare navike, koje je nova sredina želela i morala da menja. Ostao mi je u živom sećanju razgovor političkog delegata sa jednim drugom.

— Nisi oprao košulju već tri nedelje, prosto je garava. Dobio si bio malu krasticu na nozi, a sad su obe noge preplavljene kožnom bolešću, moraš slušati bolničarku, naviknuti se i učiti... — pridikovao je delegat. — Mi smo vojska iz naroda, ali znaš li ti, bre, da smo mi i proleterska vojska, i to iz Beograda i okoline, pa će bruka biti da ovako kao ti idemo.

— Pa... pa, šta da činim, neću, valjda, prati ko' žena, ne znam to, a i što mi ti pričaš kad si bio ko i ja nepismen i prost — odlomi borac malo inadžijski.

— Bio sam, druže, ali više nisam, evo, vidi kako pišem, kako sam čist i uredan. To sam ja.

— Pa, de, što si navalio! Promeniću se od danas i druge ću učiti. Kad im ja podviknem, ćaća ih zakarto', ima da sve ide napred!

Redovno su držali i predavanja iz raznih oblasti nauke i tehnike. Borci su pokazivali naročito interesovanje za popularna izalaganja. Govorilo se o postanku zemlje, religiji, razvitku društva, kolhozima, političkim partijama u Jugoslaviji itd.

Četa je imala i malu biblioteku sa knjigama iz beletristike i teorije marksizma-lenjinizma. Te knjige smo nabavljali na razne načine, onako kako su dopuštale ratne prilike.

Da bismo u svako doba mogli življe razvijati kulturno-prosvetnu delatnost, učili smo razne recitacije, borbene i narodne pesme, uvežbavali horske pesme, pripremali razne aktovke od domaćih i stranih autora. Sa tako pripremljenim programom svaka je četa bila kadra da organizuje priredbu i veselje s meštanima.

U jesen, 1942. godine, Prvi vod naše čete, sa još nekim delovima jedinice, bio je određen da pomogne razvoj kulturno-prosvetnog rada u omladinskim radnim brigadama Bosanske krajine.

Bili smo počašćeni tom odlukom štaba brigade i štaba bataljona. Krenuli smo u okolinu Ključa i na prostranim njivama ugledali devojke i mladiće kako skidaju žetvu. Susret je bio više nego srdačan. Radovali su se zajedničkom radu sa borcima, a mi smo osećali zadovoljstvo što smo ulazili u »mirnodopski život«.

Posle kraćeg upoznavanja ostavili smo puške i prihvatili se kosa i srpova. Nekima od nas je to bila prva žetva, ali u ratnim prilikama se sve i može i zna. Zaorilo se polje od raznolikih pesama i glasova. Tek najjači bariton se jedva otimao i prednjačio.

Ipak se sve slilo u jednu melodiju:

U drugarstvu i prirodi,
Po oluji, burnoj vodi,
Naš brod samo napred brodi.
Eto nas!

Hej, zasučimo rukave, znoja neka,
Izgradićemo novoga čoveka.

Došlo je vreme večeri, počinku.

U međuvremenu stotine devojaka i momaka se uhvatilo za ruke i uplelo u kolo. Svi smo sad brigada rada! Nosi nas neka neodoljiva snaga. Ne stižem da ponovim reči pesme. Promiču brzo i odzvanjaju u noći:

Koliko je u Kozari grana,
Još je više mladih partizana.

Oj đevojko, dragaj dušo moja.
Po čemu sam dragaj dušo tvoja?
Po pjevanju i po ratovanju.

Dugo se tako igralo i pevalo.

Kratak počinak, a u zoru smo opet svi na nogama. Pesma, rad, kolo, rad i opet rad.

Omladina sela i gradova Krajine bila je jedinstvena s frontom. Radeći s tom omladinom, morali smo odgovarati na neka pitanja koja ni sami nismo dovoljno znali. Morali smo razmišljati o raznim prigodnim oblicima kulturno-prosvetne delatnosti.

Vratili smo se u bataljon i crveneći rekli da ne znamo da li i koliko ima nepismenih u omladinskoj radnoj brigadi, da smo pevali, radili, igrali i razgovarali.

Čini mi se da su nam tada zamerili što nismo više učinili. A nama je bilo važno da su nas pripadnici radnih brigada svečano ispratili, da su nama bili zadovoljni, da su čuli dosta o Prvoj proleterskoj brigadi i da smo i mi od njih puno naučili i stekli dosta dragih poznanika.

Gojko Grulović

NISAM BIO OSTAVLJEN

Čekao sam da se Žmukić prebaci preko čistine. Potrčao sam i ja. Preskakao sam u velikim skokovima golu kosu Gradine, brda iznad Duvna. Nebo se odjednom zarumenelo, a odmah zatim smračilo. Nekakav žestok bol, kakav dotada još nisam osetio, presekao mi je dah. Za prvim bolom sledio je drugi, već znan. Pao sam na tvrdu zemlju. Oštri rafali parali su vrelinu tog avgustovskog dana 1942. godine. Meci su se zarivali u isušenu zemlju svuda oko mene. U očekivanju strašnoga trenutka, posle kojeg sve prestaje, sklupčao sam se, pripio uz tie.

A onda rafali odjednom umukoše. Zavesa tišine sklopi se nada mnom. Ponovo poče da boli. Pogled mi skliznu ka nozi, i ono što videh žestoko me uplaši. Kroz saru nove, tih dana obuvene čizme, saru sad svu isečenu mecima, virila je probijena cevanica. Suva zemlja pod ranjenom nogom već je žedno upijala krv.

Mitraljez opet zaštekta. čelik je opet prljio zemlju. Zgrabih remen puške i počeh da se vučem potrbuške. Nisam više osećao bol u nozi, a ni oštre ubode tvrde zemlje. Puzao sam dahćući dok se grlo sve više sušilo na pripeci. Vukao sam se napred, stopu po stopu, tražeći bilo kakav zaklon, a snage je sve više ponestajalo.

Pucnjava prestade. Čuo sam samo svoj teški, isprekidani dah. Naposletku sam se prebacio s druge strane kose i uspeo nekako da se dovučem do jedne udoljice, zaklonjene žbunjem. Tu mi je sasvim ponestalo snage. Crveni krugovi zaigraše ludo kolo pred očima ...

Kada sam ponovo otvorio oči, sunce je već prevalilo polovinu svoga puta. Visilo je tačno nad brdom na kojem je trebalo da budu Dalmatinci. Tako nam je komandant bataljona rekao kada nas je tog jutra poslao da uspostavimo vezu. Beličasta kost virila je iz sare. Muve su se sladile usirenom krvlju. Svaki, i najmanji pokret izazivao je oštar bol. Sopstvena noga učinila mi se kao nečija tuđa, nepotrebna, odbačena stvar. Osušene usne vapile su za vodom. Udubljenje u kojem sam ležao i žbunje oko njega štitili su od jare, ali me niko nije mogao videti. Ni žmukić — ukoliko bi se vratio i pokušao da me pronađe. Ni drugovi s položaja. Da se pokrenem nisam mogao, a vikati nije imalo smisla.

Prvi put otkako sam osetio gorki ukus rata ležao sam tako bezvredan, izgubljen i bespomoćan. I u meni se pokrenu talas nemoćnog besa. Oči su zasuzile. Šake sam skupio u pesnice i udarao u tvrdu zemlju ne osećajući da udaram. Žedne usne micale su se u nemom proklinjanju svega. I časa kada me je komandant odredio da sažmukićem pođem na zadatak hvatanja veze. I sunca što je ceo dan nemilosrdno peklo. I moga predloga Zmukiću da se, kada nismo našli Dalmatince, spustimo na Gradinu bliže Duvnu, gde ćemo ih možda naći.

A onda je bes ustupio mesto zlim slutnjama. A šta ako i Žmukić leži tu negde pogođen, možda čak i mrtav? A šta ako se Žmukić uplašio, utekao i, došavši u moj bataljon, rekao kako sam ja poginuo? Možda niko neće poći da me traži. A šta ako bataljon u međuvremenu dobije naređenje za pokret, pa Žmukić uspe da stigne drugo-

ve tek sutra ili prekosutra? Zar da ostanem tu, na goloj zemlji i suncu koje prži? Zar da budem prepušten strašnom postepenom nestajanju u mukama, u žeđi koja sve više mori? ...

Noga je sve jače bolela. Ali više od noge bolela je sumnja da ću biti ostavljen. Znao sam da muke mogu lako prekratiti. Bilo je dovoljno samo da primaknem puščanu cev bliže glavi i povučem oroz. Ali u besu, očajanju i sumnji, iz mene brzo isplahnu i ono malo snage što se nataložilo dok sam ležao u nesvestici. Crveni krugovi opet zaigraše pred očima. Već u bunilu, samo jednim krajičkom još neobamrle svesti, u nekoj dalekoj magli neodređive boje kao da sam ugledao malu kolonu i čuo neke povike. A onda se sunovratih u tamni ponor besvesti...

Nečiji prsti gladili su mi slepoočnice. Onda sam začuo glas: »Evo, došli smo, sve će biti u redu«. Žudno sam pio. Tako žudno kao da ću dokle god živim samo piti i piti. Zatim sam ležao na nosilima. Njihao sam se na ramenima svojih drugova. Onog stravičnog osećanja sumnje, napuštenosti i beznađa kao da nikad i ne bi. Iako ranjen, osetio sam se jak, tako jak. Sa visine nosila ugledao sam pod sobom Žmukića. Nama dvojici bio je i dotle dovoljan samo jedan pogled, jedan mig ili pokret pa da se razumemo. Tako bi i ovoga puta. Čim nam se pogledi susretoše, razumesmo se.

»Oprosti«, rekoh, »što sam posumnjao u tebe. Mislio sam da nikada nećeš doći«.

»Oprosti«, reče, »što nisam mogao, što nismo mogli ranije. Daleko je i strmo do položaja i nazad«.

To je govorio nemi dijalog naših očiju.

Onda mi Žmukić pruži ruku. I ja mu pružih svoju. Držali smo se tako za ruke sve dok Čordaš, jedan od drugova koji su me nosili, ne reče:

— Smena.

Druga četvorica, među kojima i Žmukić, prihvatiše nosila...

Dragoslav Stefanović

PREDAH

Posle usiljenih marševa i borbi trebalo je da naš bataljon u oslobođenom Duvnu dobije predah. Svi smo se radovali tom odmoru.

Gradom je dominirao samostan. Služio je kao skloniste neprijateljeve pljačke. Bilo je tu hrane, odeće i obuće, a i razne druge robe opljačkane iz trgovačkih radnji. Čitave tube platna, štofova, somota, lepe australijske vune raznih boja — svega se tu moglo naći.

Svu zaplenjenu robu preuzeo je bataljonski intendant Rakić koji se upravo razleteo po samostanu. Magacine čuva straža. Ne daju ni da vidimo čega sve ima unutra. Snalažljiviji drugovi i oni koji su prvi upali u samostan pričali su nam s najvećim uživanjem o gomilama raznovrsne robe, »žaleći« što nisu uspeli ništa da uzmu.

— Šta ćeš Dimče, — kaže Milutin Tanasijević — naše je da »očistimo« samostan od neprijatelja, a Rakićevo je sve što se u njemu nađe. Rakić se drži linije, on je glavni.

— Jeste, brale, ali on nastupa tek kada mi prođemo — dodaje drugi. — No, ipak je bolje što nismo ništa uzeli, inače bi nas bilo i na konferenciji, jer od Vanjke se ne može ništa sakriti.

— U redu, nemam ja ništa protiv naređenja i Rakića, ali on se, brate, pravi mnogo važan! — na to će Živković.

Janjić, uvek spreman da brani Rakića, odmah upade u razgovor:

— Lako je s Rakićem, on će, bar, to obezbediti za bataljon, ali samo da ne stigne Čika Janko. Ako on dođe — ode sve, jer on deli samo na ravne delove, bez obzira na to čiji je plen.

Prvoga dana Rakićeva briga je bila briga mnogih, jer su se priče o tome čega sve ima u samostanu nadugačko raspredale. Živković je u poverenju rekao Duki i meni šta su sve uzeli pojedini drugovi i pokazo šta je on uzeo. Bile su to neke sitnice: beli i crni konac, dugmad raznih boja, igle — čitav mali šareni dućan. Nas dve smo se smejale šta je sve nakupio. A on nam je objašnjavao da će to s Janjićem »udati« za puru s kajmakom.

— Pametnije bi bilo da si uzeo sebi rublje i čarape nego to — savetovale smo ga.

— Ne brinite se vi, znam ja šta radim. Rakić ove stvari ne deli. Rublja ima koliko hoćeš u magacinu i svi će ga dobiti, a ovo će podeliti narodu... Vi jezik za zube, niste ništa videle! Bolje bi vam bilo da odete Rakiću, da vam posle ne bude žao, jer za vas, ženske, ima mnogo lepih stvari. Oh, ja nisam žena, ali bih se udesio!

Poslušale smo ga i otišle Rakiću. A on nas je dočekao rečima:

— Gde ste, lepotice moje? Hoćete da vas ponovim, da budete najlepše u brigadi. Birajte, uzmite šta želite. Ti, Đuko, znaš šta je moderno, a i starija si od Lepe, izaberi za obe.

I tako je i bilo. Za bluze smo izabrale svileni somot boje trula višnja, zatim štof za suknje i ostale stvari koje su nam bile potrebne. Odmah smo se raspitale za krojačicu.

— Od somota ćemo sašiti bluze sa bauš-rukavima, a od štofa suknje-pantalone — kaže Duka.

Bila sam radosna što ću se ponoviti i prvi put u životu obući tako lepu bluzu. Izabrale smo i vunu za džemper. Kada je sve bilo gotovo, obukle smo se. Stajala sam kraj ogledala i nisam mogla poverovati da sam to ja. Presrećna, zamišljala sam sebe kod kuće, u mom Zabrežju. Da sam tamo, sada bih prošla kroz selo i otišla u Obrenovac na vašar, da zaigram u kolu ovako lepo obučena. Ali moj babo bi rekao: »Lelo, to nije za tebe, još se nisi zadevojčila«. Znam, ne bi mi on to kupio, ne zato što se nisam zadevojčila, već što je skupo. Sećam se kako sam bila srećna kada bih dobila cicanu ili porhetsku haljinu, jer za lepše nisam ni znala, a sada je na meni bila somotska bluza koja se sva sija.

Blistajući tako od radosti, pojavile smo se u četi. Nastalo je komentarisanje među drugovima. Jedni su nam se smejali na račun bauš-rukava. Ja sam se branila da je to Đukina ideja, dok im je ona govorila:

— Što se smejete, to je moderno, tako se danas nosi. Jest, da smo u ratu, ali...

Drugi su odobravali naš postupak, govoreći:

— Pustite ih neka se odmore od pantalona, bar dok smo u Duvnu.

Objašnjavale smo im da smo to sašile da bismo imale šta da presvučemo.

Naša sreča je bila kratka veka. Pozvali su nas u komandu čete. Šijan, zamenik komesara čete i Milan Petrovič, zamenik komandira, osuli su vatru po nama:

— Koga ste pitale kad ste to šile? Kakvo je to modiranje u ratu? Na šta ličite? Jeste li vi u proleterskoj ili niste? Treba vas kazniti zbog malogradanštine.

Mene je Milan posebno grdio:

— Šta si se povela za Dukom. Ti si naše, posavsko dete. Vučemo te još iz Posavine. Dragan je kriv, trebalo je da te vratimo kući, nije za tebe rat, već lutke.

Plakala sam i bila veoma uvređena. Rekla sam da mene niko ne vuče, već idem sama, od svoje volje. I još:

— Iako sam mala, koristim ovoj borbi. Svi me drugovi vole i sve bi učinili za mene. Samo me ti uvek, bez razloga, kritikuješ. Ići ću iz čete i žaliću se Štabu.

I stvarno, otišla sam u Štab i rekla kako su nas Šijan i Milan grdili. Komandant se smejao:

— Šalili su se oni, Lepa. Oni su to više iz zavisti, jer nemaju mogućnosti da se tako lepo obuku. U suknjama ste više devojke nego vojnici. Ostani ti u svojoj četi. Nemoj se ljutiti, već se smej kao Duka.

— Ne, neću, uvredili su me — odgovorila sam odlučno. Žao mi je čete, ali ću ipak nastojati da odem.

Ubrzo smo krenuli u selo Kolo. Sa sobom sam nosila sve šta mi je Rakić dao. Ruksak je bio pun. Pri pokretu iz Duvna, komandir je naredio da se nepotrebne stvari odbace radi lakšeg kretanja. Pokušala sam da rasteretim svoj ruksak, ali se, i pored kritike, nisam mogla rastati od lepog svilenog rublja, čarapa, bluze, kolonjske vode i drugih sitnica. Rešila sam da sve to stavim u ruksak ispod sanitetskog materijala. Mislila sam — kad mi oteža, baciću sve na konja.

Krenuli smo, ali kako je malo ko hteo da se rastane od svojih stvari, kolona je išla sporo. Drugovi sa većim rezervama su zaostajali. Komandir se ljuti:

— Idete kao da smo već marševali deset dana, umesto da posle ovog odmora letite.

Tanasijević, savijen pod teretom ruksaka i puškomitraljeza odgovara:

— Uležali smo se, druže komandire. Čekaj dok se mašine zagreju.

— Bolje reći dok pojedete rezervu iz torbi i bacite što vam ne treba — dodade kamandir.

— Gledaj ti njega — tiho se javlja Dimče. Namirisao je šta sve imamo u torbama. Opasan je taj Moma, prava vojničina.

— More, kad mogu da nosim ovaj puškomitraljez i hranu za njega, mogu i za sebe. Čoveka valja podmazati. I on je mašina. Nek priča šta hoće! — kaže Milutin i pruža svoju čuturicu Dimčetu.

Uskoro pade naređenje:

— Bataljon stoj! Odmor.

Bili smo umorni iako smo malo puta prevalili. Seli smo. Iznenada, kroz kolonu prolete vest da komandir vrši pregled ruksaka. Snalažljiviji za tren oka posakrivaše svoje rezerve i čuturice s »vodom«, a i one sitne »dućane« koje su nameravali da dadu za puru u nekom selu. Mislila sam da se moje stvari ispod sanitetskog materijala neće ni primetiti. Na pitanje komandira šta imam u ruksaku kad je tako pun, brzo sam odgovorila:

— Sanitetski materijal.

— Ništa više?

— Pa, i nešto mojih stvari.

— Da pogledam.

Pružila sam ruksak, a on ga je pretresao do dna i, na moju žalost, komad po komad pokazivao svima, kao trgovac na vašaru kad hvali svoju robu. Uz to je govorio:

— Gledajte šta je sve Lepa ponela! Misli da će u Posavinu.

Tužno sam treptala. Srce mi se skamenilo od žalosti što me ni on ne razume. Ćutala sam, šta sam mogla? Ostalo mi je ono što je komandir mislio da treba, a sve drugo je bacio u travu. Drugovi mi kažu da je u ruksaku bila i jedna lutkica. Možda i jeste, jer sam ponela bila sve ono što je bilo uskraćeno mojoj mladosti i što ni kod kuće ne bih imala. Mnogi su me tešili, a Bojić je rekao Momi:

— Nije trebalo, Momo. Lepa je mala, znam je još dok nije bilo rata. A i potrebne su joj neke od tih stvari.

Mislila sam u sebi: Moma zna da sve te sitnice čine ženu lepšom i možda je razmišljao kako bi njegova Olga, devojka iz Drugog crnogorskog bataljona, koju je on voleo, bila lepa u njima. Kako bi njen osmeh, plave oči i talasasta kosa bili lepši, te bi se još teže rastajao od nje. Verujem da je i to bio razlog njegovoj strogosti prema stvarima koje bi na ženi blistale i činile je privlačnijom.

Tada sam čvrsto rešila da odem iz Prve čete. I prešla sam u Treću četu. Došao je i moj Dragan da me pita zašto sam to učinila. Ispričala sam mu sve uzbuđeno. Njegovo lice se raširilo u veliki osmeh. Čuti, a oči mu govore, te tako poznate i drage reči. Uvek sam slušala njegove reči, njegove savete, čitala sve što mi je davao, stvarala sam u snovima novu mladost i nove ljude.

Iz tih razmišljanja trže me Draganov glas:

— Lelo, nas dvoje smo u ratu, vidiš kako i tu nije sve strašno, kako ima i veselih scena. Ti si to sve detinjasto, tragično shvatila. A sve je to šala, predah između borbi. Nisi ti ništa pogrešila, drugovi su bili netaktični, nisu znali kako treba s tobom postupati.

Zagrlila sam ga i prasnula u smeh. Kraj mene je bio moj Dragan. Bila sam ponosna i radosna, jer je on za mene značio mnogo. Pričala sam mu kako su me drugovi lepo primili u Trećoj četi i kako mi je Marko čiča obećao da isplete džemper.

I zaista, posle nekoliko dana sam dobila nov džemper.

— Ja sam naučio da pletem — rekao mi je Marko — još kao dete, za stokom. U nas, u mom kraju, i muškarci pletu. U Beogradu bi se tome svi smejali, a ovde mi je to dobrodošlo. I ovaj džemper na meni sam ja radio.

Tako se završio moj predah u Duvnu.

Leposava Marković Petrovič

GROB KRAJ POSUŠJA

Veliki luk krvi: Brišnik — Bagarići — Bukovica — Mesihovina — Studeno Vrelo — Posušje — Vir — Vinica — Klimento — Zidine — Prisoje — Podhum — Smričani — Livno.

Do Posušja nemamo žrtava. Na Posušju: oko šezdeset mrtvih ustaša, isto toliko ranjenih, veliki plamen. Dva naša borca mrtva.

Poginuo nam je Živković, desetar, bombaš sa Duvna.

Vlasenica: kolone zarobljenih četnika, kolone izgladnelih, opustošenih kuća.

živković se vraća sa lekarskog pregleda: Tbc. Proces.

— živkoviću, moraš da ostaneš, da se odmaraš. Ti ne možeš u ovom stanju nastaviti put.

— Ko! Ja? Ja da ostanem od bataljona! To nikako, druže komesaru!

— Ali, Živkoviću, pazi, budi pametan. Ti si nam potreban. Šta vredi što ćeš se držati do Bratunca, kad ćeš posle njega, pod ovim uslovima, biti sasvim nesposoban. Nesposoban za nove borbe, za možda još teže borbe, kad će nam biti potrebni, najpotrebniji borci kao što si ti.

Živković se lomi. Stavljen je na tešku probu.

Pišem mu objavu, pozadinskim komandama, da se borac Živković u interesu naše borbe štedi od svih napora i da je potrebno obnoviti njegovo zdravlje po svaku cenu.

— Zdravo, Živkoviću! Ozdravi što pre!

— Zdravo, druže komesaru! Videćemo ...

Živković mutnim pogledom ispraća bataljon.

Kiše zasipaju naš pobedonosni pohod na Drinu. Ostavljamo Bratunac.

U zanosu, nasred Bratunca, pored naše zastave, kao da je promaklo Živkovićevo srećno lice.

Vraćamo se. Vlasenica pada. Obilazimo Rogaticu. Litice kod Ustiprače. Kopači. Goražde.

Goraždanska bolnica. Na oskudnoj postelji leži Živković.

Pružam mu jabuku:

— Zdravo, Živkoviću!

Lice mu gori: 40 stepeni.

— Šta si se uplašio! Evo, kad meni nije ništa, šta može biti strašno da se dogodi — okreće se crveno, mutno Živkovićevo lice drugu na susednom krevetu.

— Kako si, druže komesaru? Ne brini, eto mene za koji dan u bataljonu ...

Goražde, glad. Tifus. Često mislim na Živkovića. Maršujemo dalje, kroz poraze, iz pobede u pobedu. Lice Živkovićevo u porazima uliva snagu, posle pobede detinjsku radost.

Osvajamo Duvno: Živković je sa svojom desetinom među prvima koji prodiru.

Gubimo Duvno. Banditi su upotrebili tenkove. Kiša pljušti. Grupa naših bombaša, nestala spontano dok ostale jedinice gledaju ulazak neprijateljeve motorizacije u grad, vraća se posle prvog upada u Duvno.

— Bombe! Ko još ima bombu! Dajte bombe!

Živković je najglasniji. Liči na veliki crni grozd: pun je bombi.

Otkidam s pojasa i moju, malu bombu.

— Evo i moje, Živkoviću. Srećno.

Noć pred oslobođenje Duvna vraćamo se posle neuspele akcije na komunikaciji Šujica — Duvno, strmim liticama, na Trigonometar. Vučemo se bezvoljno, sporo, skoro u razbijenoj koloni.

Neprijateljeva artiljerija počinje rad.

Živković se hvata za grudi, za srce. Pada na kamenjar. Ponovo oslobađamo Duvno. Živković je među prvima oslobodiocima. Grli Sinišu, komandira svoje čete. Na crne, guste brkove komandira pada iznenada glasan, topao poljubac.

Oslobađamo Brišnik. čistimo Mesihovinu, Studena Vrela.

Ležimo na položajima ispred Posušja.

Dugačka neprijateljeva kolona nailazi. »Crna legija«.

Naši mitraljezi, naše puške stupaju u pakleno dejstvo.

Streljački stroj nam podilazi. Naše levo krilo neobezbeđeno je, neprijatelj nam dolazi s leđa. Na desnom krilu, u centru, naši su napravili prodor, ušli u neprijateljeve redove.

Živković uništava neprijatelja kao gamad koja ga je potpuno okružila, koja mu ne da mira.

Živković pada. Pada da se više nikada ne podigne.

Oko njega u samrtnim grčevima, leže banditi. Gomile bandita.

Grob mu je na Posušju, u kamenjaru, obasjanom vrelim avgustovskim suncem.

Prošli smo pored njega.

Gledao je za nama, za bataljonom koji odlazi, mutnim pogledom, kao nekad, kroz vlaseničku kišu.

Nikada neće stići svoj bataljon. Pa ipak — očekujem da ugledam njegovo lice među borcima, njegovu malu, nemirnu figuru u stroju, na maršu, u pesmi. I vidim ga, gotovo svaki dan:

Evo me, tu sam, druže komesaru!

Livno se sunča, Livno peva, zaboravlja na rane koje brzo zaceljuju. Kamioni, autobusi brekću i pune se raspevanim borcima. U koloni prostih redova maršuju osmogodišnjaci, sa šlemovima, sa drvenim puščicama, sa crvenom zastavom. Dečačić koji im je još nedorastao raširenih očiju od uzbuđenja gleda revi livanjskih trupa.

— Smrt fašizmu! — zvone dečji glasovi pod velikim šlemovima.

— Sloboda narodu! Sloboda deci! — odgovaramo jednoglasno, a kolona nastavlja svoj trijumfalni pohod.

Čedomir Minderović

PREVOZILI SMO RANJENIKE

Jedan od podstreka da zabeležim svoja sedanja na moj relativno kratkotrajan boravak u Beogradskom bataljonu jeste i jedna fotografija koju čuvam kao dragu uspomenu. Godine 1951. načinjen je grupni snimak nas šestorice boraca Mačvanskopodrinjskog partizanskog odreda koji smo godine 1942. ušli u sastav Beogradskog bataljona. Na fotografiji su, pored mene, još Nikola Vejinović, Simić, Plavšić, Marko Bosanac i Pera Ubavič. Raznim smo putevima i na razne načine došli u Mačvanskopodrinjski odred. Ja tako što sam u Podrinju, u Badovincima, i rođen. Kao borac toga odreda ranjen sam još dok smo operisali u Podrinju.

U Beogradskom bataljonu prošao sam put i borbe od Foče, preko Hercegovine i Zelengore sve do Duvna. Po oslobođenju Duvna i dolasku proleterskih brigada u Bosansku krajinu odrede me za intendanta tih dana formirane Autočete Vrhovnog štaba. Kada sam došao u Autočetu ona je imala mali vozni park: po tri autobusa i kamiona zadobijena kao ratni plen. Kasnije se razvojem operacija i povečanim plenom od neprijatelja broj vozila u Autočeti znatno uvećao. Prevozili smo jedinice, razni ratni i drugi materijal, radili i za potrebe narodnooslobodilačkih odbora na slobodnoj teritoriji u Bosanskoj krajini, a najviše smo prevozili ranjenike. Jedno vreme se iz Beogradskog bataljona u Autočeti nalazio i Dobrivoje Banović. Poznat je njegov podvig kada je, sačuvavši hladnokrvnost, iz Livna u koje Nemci samo što nisu upali izvezao pun autobus ranjenika.

Kao intendant Autočete pošao sam u jednu nabavku prema Bihaću. Tom prilikom neko je zapucao na kamion i ja sam ozbiljno ranjen. Hitno su me prebacili u Bosanski Petrovac automobilom kojim se tada služio drug Đuro Pucar. Iz Petrovca su me prebacili u poznatu partizansku bolnicu Ataševac. U ovoj bolnici lečeno je i izlečeno više ranjenih drugova iz Beogradskog bataljona, kao Dobrivoje Pešić, Nikola Vejinović, Dragoslav Stefanović i drugi. Bolnica u Ataševcu bila je odlično vođena i izvrsno organizovana. Zahvaljujući velikoj brizi sveg osoblja prema nama ranjenicima, a i našoj želji da se što pre uključimo u borbeni stroj, prezdravljivali smo, rekao bih, neobično brzo.

Kako je u međuvremenu, prilikom prelaska Neretve, Autočeta rasformirana, a vozila uništena, jer za njih nije bilo puta, ja se u tu jedinicu više nisam ni vraćao. Ocenjeno je da bi, s obzirom na posledice ranjavanja i intendantsko iskustvo koje sam stekao, najbolje bilo da budem član komisije za ishranu koji je delovao pri štabu Pi*ve proleterske, pa sam na tu dužnost i upućen. Bio sam ipak u blizini svojih drugova iz Beogradskog bataljona sa kojima sam već prešao borbeni put od Foče do Duvna.

Mirko Vračević

NA DNJE

Sinoć smo u sumrak stigli i tu, oko Marića kuća, u rejonu Doci, bez večere, u vrtačama i škripovima na golu zemlju polijegali i kao pod komandu namah zaspali. Ništa nam nije smetalo što je ta zemlja tvrda kao da je ispečena. A prije zore razbudili smo se — zahladnjelo je i podrhtavamo. Onda trčkaramo da se kolikotoliko ugrijemo. I gimnasticiramo. I opet legnemo. Badava — na planinskoj svježoj noći očni kapci se teško sklapaju. Kad je sunce ogrijalo, obradovali smo mu se. U pola dana dobro je opeklo. I topla jara kao nepregledni roj sitnih talasića na mirnoj jezerskoj pučini titra.

Tu smo — štab Beogradskog bataljona sa Drugom četom i Pratećim vodom i Topovskim vodom brigade. Ujutro nam se priključilo i dvadeset i pet boraca mještanskog bataljona »Vojin Zirojević«, na čelu sa političkim komesarom Antom Lokasom i zamjenikom komandanta bataljona. Ukupno nas je ovdje ispod brda Klenka oko devedeset i pet boraca.

Gore, na Klenku, oko trigonometra 988, nešto iza trinaest časova, kao nervozno pseto, zarežao je naš puškomitraljez. Prgavi rafal užarenu jaru je uskomešao. Od Marića kuća naša kolona odmiče uz sjeverne padine Klenka. A satnija (četa) ustaša iz Posušja već je zaposjela južni greben Klenka. Čim su naši borci vrh Klenka dograbili, vatreno kolo je zaigralo — kolo ognja, kolo krvi, kolo smrti. Mitraljezi sa obje strane trešte — bez predaha. Puške kao čavke bez reda čavrljaju. Bombe rokću, mine grme. Od urnebesa Klenak se trese. Nebo je zaječalo. Zatalasalo se vazdušno more, kao stihija huči. Planine oko nas ječe. A provalija u koritu Studenog potoka urla. Barut je intenzivno zavonjao — kisjelo, smrdljivo. Nad Klenkom se oblak barutnog dima uskovitlao.

Ovo poprište današnjeg krvoprolića je zadnje jugozapadno brdo planine Vran, odnosno Čvrsnice, ili možda planine Lip, odnosno Štitara. Te su se planine tako životno isprepletale i geološki komponovale da mi obični ljudi nikako ne bismo mogli reći kojoj od njih Klenak pripada. Inače, Klenak je golim kamenjem posut. Nijednog drvceta na njemu nema. I nijedna kap vode iz njegove utrobe ne teče.

Na Klenku je danas, 16. avgusta 1942. godine, kao u kazanu vruće. Sunce je kao usijano gvožđe opeklo. Golo stijenje se užarilo. Jara kao iznad ključalog olova treperi. I kao žeravica peče. Suvi avgustovski vazdnh u kamenjaru guši. A duša za kap vode vapi. I žeđ davi. Želudac neugodnu melodiju cvili.

»Crna legija« okuplja najelitnije ustaške postrojbe (jedinice). Glavna ustaška komanda angažuje ih najčešće u borbi na najistaknutijim frontovima i u »kaznenim ekspedicijama«. Po njenom glavnom zapovjedniku, ustaškom pukovniku Juri Francetiću,[1] često je nazivaju »Francetićeva crna legija«. Oko vrata obično nose krstače, a u notesima »svete sličice«. »Crna legija« je formirana 15. septembra 1941. godine od nekoliko hiljada probranih zlikovaca iz vjerski i nacionalistički najzagriženijih i najzatucanijih krajeva. To su uglavnom primitivni gorštaci, zaluđeni od zagriženih katoličkih popova i drugih mračnih tipova,

[1] Jure Francetić, ustaški pukovnik iz Otočca, organizator »Crne legije«. Seljaci iz Močila, blizu Slunja, napali su ga sjekirama 22. decembra 1942. godine, od čega je poslije pet dana (27. decembra 1942. godine) umro u bolnici.

a kasnije kompromitovanih pljačkom i pokoljima srpskog življa.

Između Klenka i brda Crnovro k. 905, ogranka planine Dinare, Studeni potok je u stijeni provaliju usjekao. Zapadnom strminom Klenka kolski put od Posušja prema Duvnu kao guja krivuda. U toku gustog puščanog i mitraljeskog ognja gore na Klenku, tim krivudavim putem, tu odmah iznad provalije, dvije satnije »Crne legije«, sa crnom fašističkom endehaovskom zastavom na čelu kolone, usiljenim maršem od Imotskog i Posušja prema Duvnu koračaju — samouvjereno. I pjevaju:

Visoki je Trebević
na njem sjedi Pavelić.
Vino pije, peče janjce,
kolje Srbijance.

Ustašama kao da je jedini životni cilj klanje Srba. U svakom njihovom postupku lopi krv nejake srpske djece i ljudi, kao da je to njihova jedina istorijska misija. A Pavelića uzimaju kao svoje nadahnuće. U krajevima gdje srpsko stanovništvo živi, na klanju i počiva »Nezavisna« — sve u ime »svete stolice«. A »sveta stolica« svesrdno tu Pavelićevu lomaču blagosilja.

Kao da ih ključanje gore na Klenku ne interesuje, kao da ih ne tangira što tamo gore krv lopi i smrt živote guta, kao da nas kao ratnike i protivnike bagatelišu, kolona crnih gavranova samouvjereno i bahato cestom jezdi. Tek što nama iza leđa nije zaobišla.

— E, nećemo tako, nitkovi!

Našem desnokrilnom vodu iznad ceste naredismo da na kolonu crnolegijaša juriš izvrši. A na juriš nikada ujednom ne skoče svi. Najpre skoči jedan — onaj koji se prvi sjeti. Onda za njim nastade urlanje — voda, čete, bataljona ... Danas je vodnik Milovan Nićiforović prvi zaurlao. I jurnuo. Čitav vod se kao lavina obrušio na cestu. Borci su kao risovi na kolonu crnih nasrnuli. Srce čelik lomi, a zadnjica noge bruka! Kolona crnih satnija kao prikovana na cestu je zastala — iznenađeno, uplašeno. Onda se, tamo gdje se naš vod na cestu obrušio, kolona ustaška raspukla. Glavnina »kaznene ekspedicije« natrag je cestom ustuknula. I trkom je, navrat-nanos, prema Posušju pobjegla. A mi ih, iz svih oruđa, žestoko kosimo. I mitraljez Kraljevačkog bataljona iz rejona Kolovrata, zapadno od provalije ispod Klenka. Roj za rojem čeličnih stršljenova po »Crnoj legiji« pljušti. Kod njih je nastala pometnja. I opšta gužva. I trčkaranje naprijed-natrag. A mi ih nemilosrdno tučemo. Otcijepljena čelna grupa crnih satnija u strahu se za cestu prikovala, kao da im nije jasno šta se to dogodilo, kao da ne znaju šta će i kuda će. Onda je jedan cestom natrag prema Posušju pojurio, pa onda drugi, treći ... A mi sa tridesetak koraka iznad ceste sve do zadnjega »bogu na istinu poslasmo«. Poslije ove njihove teške pogibije, do koljena gazeći njihovu poganu krv, tu oko ceste, gdje je »Crna legija« smrtnu registraciju doživjela, izbrojasmo šezdeset i šest mrtvih crnolegijaša.

Gore na Klenku još ključa — oštro. Tu, neposredno ispred našeg puškomitraljeza desetak ustaša se ustremilo. Naš desetar Živković je među njih kao vuk među ovce uskočio. Kao motkom po njima je puškom razmahao. Jezdimir Simić ih je rafalom kao snoplje pokosio. Živković je, kao da je rat završen, zauvjek bacio pušku. A tako mu je naša borba draga bila. Sa teško nagriženim plućima i povišenom temperaturom pobjegao je iz naše bolnice u Vlasenici i došao u bataljon. »Neću po bolnicama da leškarim — nisam radi toga u rat pošao. Izlečiće jaruga.«

Kad mitraljez zaštekće, kao da ga buve kopkaju, meškolji se. A onda bi, kao mačka na jato vrabaca jurnuo na neprijatelja. Tada bi na sebe zaboravio. U tom uzburkanom magnovenju život nije žalio. I kao spomenik najoštrije, najkrvavije i najslavnije borbe Beogradskog bataljona, na Klenku ga je ostavio. Njegove smeđe i blage oči i sad nas miluju — nekako mutno. I tužno, bolno — nekako tuđe, bezlično. Nije to onaj kao žeravica vrući pogled, kao onda kada smo ga u vlaseničkoj bolnici ostavili. Mahali smo mu rukama, a njemu je iz oka suza kanula. I sad u njegovom oku lebdi — zadnja. Nas nekako tupo gleda. I prekorno. »Opet ine ostavljate. Osvetite me drugovi«. I hoćemo. Spustili smo ga na zemlju, tu u kamenjaru, na Klenku, tu gdje je pao. Oprostili smo se: »Smrt fašizmu, Živkoviću!« A suzu nijesmo pustili, šta je to s nama drugovi?! Možda smo ranije suze utrošili? Ili smo se od plakanja odvikli? Ili smo na smrt oguglali? Ili, možda, nemamo vremena za plakanje? Možda?!

Kad ustaše gore na Klenku vidješe šta se dolje na cesti zbilo, u njihovim redovima komešanje nastade. Žestoku vatru osuše po nama. I mi po njima.

— Urrraaaaaaaaa!

Njihovi redovi počeše da se osipaju. Onda se čitav front kao razbijeno stado divljih koza niz strminu sjuri.

Na istočnom kraju Klenka uzdiže se Sovija draga. Uz nju se, još od ceste, uspentrala kozija staza. Nešto mi se na tom kraju učinilo sumnjivim. I pošao sam — sam sa bombom i pištoljem. Ujednom na pedesetak koračaja ispred mene u kamenjaru ugledah ljudske glave. Ko to može biti? Po Treću četu smo poslali kurira da hitno dođe u sastav bataljona, ali ona još nije mogla stići — nikako. Uvjeren sam da su to ustaše. Za svaki slučaj podigoh ruku i dadoh im znak da leže tu gdje su. I pođoh natrag otkuda sam i došao. Kad sam pedesetak koračaja odmakao okrenuh se prema njima. Bjehu se poispravili, iza kamenja izviruju i ćute, ne pucaju. I opet im rukom dadoh znak da leže tu gdje su. Onda brže prema bataljonu zakoračih. Nakon pedesetak koračaja sretoh Dobrivoja Pešića, zamjenika političkog komesara Druge čete, sa patroiom. Nijesu znali gdje sam, pa su pošli da me traže. Zajedno smo pošli prema Sovija dragi. Na pedesetak koračaja ustaše pripucaše na nas. Konfiguracija zemljišta i kamenjar spasili su nas od očite pogibije. Brzo smo iza kamenja prilegli i bacili bombe na njih. Kao bezumne zaurlale su u kamenjaru. I mitraljeski oganj je planuo — na kratko. Tridesetak ustaša niz Sovija dragu sručilo se bezglavo.

U prvom trenutku moga susreta sa njima nijesam im bio jasan — na glavi mi je kapa od crnoga sukna, kao u crnolegijaša, a bluza od zelene ita-

lijanske pelerine. Bio je to trenutak kada je po svim propisima rata trebalo da me nestane. Glupo. Švejkovski. Bruka — strašna bruka bi to bila. Komunistička partija bi me teško osudila. I... sramota.

Današnji dan nam je bio pun krvi — do koljena. I veliki dan danas nam je bio. Naš bataljon je danas izuzetnu i plemenitu pobjedu izvojevao. Borba na Klenku, 16. avgusta 1942. godine, trajala je oko tri sata — žestoko. U njoj su, na strani neprijatelja učestvovale tri kompletne satnije — ukupno oko 480 ustaša, a po nekim podacima učestvovale su četiri satnije — ukupno 630 ustaša, žandarma i milicionera. Odnos naših snaga i neprijateljevih je prema tome bio 5:1, odnosno 6,6 : 1 u korist neprijatelja.

Kada smo ušli u Posušje građani nam rekoše da su ustaše sa Klenka kamionima dotjerale oko četrdeset ranjenih i dvanaest mrtvih. Prema tome, neprijatelj je u ovoj borbi imao sedamdeset i osam mrtvih i oko četrdeset ranjenih vojnika. Mi smo imali tri poginula, među kojima i zamjenika komandanta mještanskog bataljona »Vojin Zirojević«, i tri ranjena.

Plijen od neprijatelja u ovoj borbi je: 66 pušaka, jedan automat i dvanaest sanduka puščane municije.

— Da smo u Posavini ovakvi bili kao što smo danas, upravo kao što smo bili poslednjih meseci čuda bismo činili — u Beograd bi upadali. I lom pravili.

— Da, Ljubo, ali onda smo bili početnici, pa su nam i akcije početničke bile — sitne, male — odraz našeg vojničkog znanja i borbenog morala. Čarkanje je ono bilo. Oštri okršaji i masovni juriši borca rađaju, a ne čarkanje. Čarkanje samo municiju troši. Pobjeda se ne dobija čarkanjem. U ustanku je to još bila neizdiferencirana ustanička masa, podložna raznim uticajima i kolebanjima. U svakom neprijateljevom metku smrt su vidjeli. Dok si u Srbiji borce morao po položaju razmještati i namještati i dok si i u najsitnijim zadacima morao njima komandovati i rukovoditi, danas je dovoljno da im zadatak dadeš, sam će ga izvršiti. Naši borci danas znaju šta hoće i kako da urade to što hoće. Danas su to borci svjesni naše borbe i revolucije. To su danas ljudi široka srca i jednostavnih osjećanja. Od njih su rat, upravo naša borba i Komunistička partija, čudo napravili — napravili su borce snažnog morala. Danas je naš bataljon snažan kolektiv, a čete potpuno sposobne za samostalno djelovanje. Svi smo mi u ovaj kolektiv unijeli svoje karaktere i svoje naravi. Zajednički život u izuzetno teškim uslovima, u čestim i teškim borbama i drugim akcijama, sjedinio nas je u jedinstvenu misao — u pobjedu nad okupatorom i domaćim izrodima. Naše je oružje danas neuporedivo ubojitije — naučili smo da ratujemo. Osjećaj odgovornosti svakog našeg borca na izvršenje zadatka odraz je njegove političke svijesti, borbenog morala i ratničkog znanja. Taj osjećaj je toliko snažan i toliko značajan da je ishod naše borbe, bez obzira koliko će ona trajati, sasvim jasan. Po današnjem uspjehu, kao i po drugim našim uspjesima zadnjih mjeseci, po moralnoj snazi naših boraca može se reći da naš ratni brod sigurnom stazom plovi. Ogromnih valova na njegovom putu biće, ali naš će ih ratni brod uspješno probijati i stići na cilj koji je sebi odredio.

Polako, kao lopov, noć se prikrada našem Posušju. Obazrivo se u svaki kutak uvlači. Najzad je na zemlju kao mrcina legla. Nebo se kao osinjak zvijezdama osulo. I tiho, nekako kao mašta, sanjivo je. A u gradiću se sve utišalo. Tu samo na jednom ćošku život se još nije smirio. Nije to buka i nered. Ne, nije to.

Prije neki dan tu je alkohol bijesnio — do besvjesnosti se komovica ljuštila. Krdža se do povraćanja pušila. Po podu tog malog buffeta od prolivenog alkohola i nagorjele krdže smrad je gušio. Da, tu se prije neki dan pilo, urlalo, svađalo, tuklo. I mirilo. I opet pilo. Ne, nije tu noćas taj život. Noćas je tu nešto drugo, upravo bez buke i dernjave. Sad je tu tiho i mirno brujanje života. Na prljavom i vlažnom betonskom podu, u tom malom i tijesnom buffetu posjedali su: Braca, Pop, Čare i Božo. Izukrštali su polunage gnjatove i leđima se naslonili na zidove te neugledne sobice. Kao sanjalačko i tiho brujanje njihove melodije koja nemarno iz njihovih grudi izvire, mršavi i blijedi žižak svjetiljke treperi:

Spi mladenec, moj prekrasnij,
Bajuški baju.

Tiho smotrit mesjac jasnij,

V kolibelj tvoju.

Akordi melodične uspavanke čas se penju — sve tiše, čas padaju — sve niže. I tiho, tajanstveno, nostalgično. Nekako kao upola kroz nos. A onda življe, i više, odvažnije, promuklo, nekako plačno. I za nijansu još življe. I više. Buket unisonih vibracija rodio je visoku tercu. Porast te intenzivnosti sobicu je zatalasao. U milozvučnoj igri kvarteta i tihom romorenju zadnjeg akorda Bracin je glas kao iz bunara izronio. Kvartet je kao posječen stao. A sobica tiho bobonji — potmulo.

— Na dnje Miladine!

Na basovima gitare koju je tu neki dan prije na Čaretovim leđima ustaški metak prostrijelio, Čare je kratki intermeco zaigrao. Sobica je zaječala. A u susjednoj sobi, tamo gdje su po prljavom i dotrajalom podu izukrštale noge i ruke boraca, puške i mitraljezi, prljave i iskrpljene torbe i ranci, ljudi su se iz sna pomeškoljili. Milozvučni akordi uspavanke duboko su po njihovim intimnim čuvstvima zakopkali. I glave su poispravili. Kratki interval melodije na gitari kao da im je niti u osjećanjima presjekao.

— Još, još!

Stanu skazivat ja skazki,

Pjesenku svoju.

Ti ždremli zakrivši glazki,

Bajuški baju.

Četa je zadnje akorde ispratila mumlanjem — tiho, nostalgično. Soba je tajanstveno zabrujala.

— Na dnje, Braco!

Miladin Ivanović

NA GRANICI

(Odlomci iz dnevnika)

18. septembar
Popovići ispod Šatora

Belasa se kolo devojaka. Četinari na Šatoru zastali su, zagledani. Blaga je septembarska noć, mesec izgreva. Partizani iz daleka, proleteri, opkolili su kolo. U očima im blista radost — sa Glamočkog polja danas su u očima poneli sunce. Kolo se skuplja, sužava u snažno belo klupko. Daleko u blagu, tihu noć, preko vrtača, preko mirisnih, opojnih plastova tek pokošene trave, kao poplava, odjekuje tužaljka. Odjekuje prkosno, oslobođeno, udarno:

Oj, Glamočko ravno polje
Cvili raja od nevolje
Željna hleba, žedna vode
Žedna pravde i slobode ...

Sirovi, tužbalički altovi:

... U tebi je grob do groba
Traži majka sina svoga
Otac plače, majka cvili
Otvori se, grobe mili...

Klupko narasta. Muški, duboki glasovi:

Poletelo jato vrana
Jedna četa Talijana
Prema Livnu ide ona
Sa četiri kamiona
Mitraljeza cika stade
Kolonelo mrtav pade ...

20. septembar
Tičevo

Pokošeni proplanci, četinari, miris borova. Suvo lišće, prohladan vetar, oblaci — rana jesen, rana tuga. U daljini modri Kuk, modar, zagonetan.
Septembar! Septembar. Kako su daleko široke, septembarske, sunčane ulice moga grada. Prolaze oblaci, prolaze dani, prolaze životi. Ovo su proplanci Srbije, kako se mnogo pominje Srbija, kako se mnogo misli na Srbiju sada, kad dolazi jesen!
Devojke ovde kite naš protivtenkovski top belim, vezenim peškirima, brižljivo pletenim čarapama iz svojih udavačkih sanduka. U bataljon dolazi omladinac iz Tičeva:
— Vi nemate vode ovde. Naša grupa snabdeće vas u toku noći vodom. Ovde je omladina svesna, povezana. U Krajini tek da vidite! Ali i ovde ...
Dugo gledam ozbiljno, vedro lice koje se jedva nazire u blagoj večeri. Tu smo, na pragu slobode, na pragu budućnosti. Fašistički avioni već četiri dana bombarduju Tičevo. Glas ovog omladinca nadjačava huku fašističkih motora, smrtonosni udar eksplozija.
Sada je tišina, nema aviona ceo dan. Samo vetar nad nama šumi. I prikrada se. Nailazi jesen.

30. septembar

Juče smo, posle dugo vremena, posle čitave jedne večnosti, čuli daleku tutnjavu topova. Već više od deset dana čekamo dve ličke brigade da oslobodimo Grahovo, ali one nikako ne dolaze. Danas smo dobili prvi zvanični izveštaj o oslobođenju Jajca. Između ostalog, kako javljaju, zaplenjeno je preko trideset teških mitraljeza i preko sto puškomitraljeza. U oslobođenju Jajca učestvovala je i 2. brigada.
Obaveštajni oficir dobija vest iz Grahova da se pre neki dan vratio četnički kurir iz Londona, preko Splita.

Dolazi jesen. Ulazimo u oktobar. Hita nam se. Možda ove jeseni nećemo stići u Srbiju. Pa ipak, treba bar u proleće preći Drinu. Na ovim visoravnima, u belim kolima devojka, među stadima koja se uveče, sa zalaskom sunca, vraćaju u torove valjajući se kroz sumrak kao vuna, ličimo na neka ratnička, spartanska plemena koja se spremaju za odsudni dan osvete, kada će sići u doline i doneti kaznu i slobodu.

Bukovi šumarci na Šatoru pomalo se već crvene. Suvo lišće šušti, pršti pod našim koracima. Ispraćamo, dugo pratimo pogledom karavane konja koji svakodnevno odlaze za Drvar, po sledovanje. Tamo, dalje, iza naših leđa, na oslobođenoj teritoriji, opravljaju se pruge, podižu mostovi, nabijaju drumovi. Da bismo gradili — mi smo rušili. Treba bolnica za ranjene borce, treba šećera, vitamina za front. U borbi, kroz borbu, menja se lice čoveka, menja se lice sveta.

Trebalo bi krenuti, sa ovim rukopisom u vojničkoj torbi, preko oranica, kroz poznata predgrađa, u rodni grad, proći sunčanim, mrtvim ulicama, pozvati sve ljude, svu decu na sunce, pod plavo nebo, da dišu, da se greju na suncu, da gledaju u plavo nebo. Da ozdrave. Da ožive. Da se probude. Da se isprave jednog jutra, čisti kao četinari, kao Gat sa koga je vetar zbrisao svu krv, da podignu bele, svetle mostove za čoveka koji se još nije rodio, koji se rađa.

Čudna je, neobična tišina. Doći će dan kada se na svetu neće čuti nijedna eksplozija mine, nijedna granata, nijedan pucanj puške. Doći će dan kada nad rukopisima, nad zabeleškama čoveka neće hučati nijedan ubistveni motor, kada će rukopisi, zabeleške čoveka živeti svoj fantastično lepi život bez straže, bez oružja. Čuće se hujanje vetra, šum talasa, smeh, radosni dozivi, prelistavanje knjiga. Čuće se huktanje lokomotiva, udaranje lopte o zemlju, tihi, lagani koraci po belom šljunku parkova u suton. Čuće se žita Srbije kako šapuću, čuće se glas, radosni glas čoveka na proplancima slobode.

Rame uz rame, čovek do čoveka, stojimo čvrsto na granici. Iza naših leđa su slobodna polja, reke, mostovi. Osmatramo... za smeh, za prelistavanje knjiga, za bele mostove, za sunce.

Za veliki san čoveka iznad grobova i užasa!

Da živi Prva proleterska!

2. oktobar

Šuma na pruzi Oštrelj-Bravsko

— Pokret!

Sviće. Nad tičevskim poljem leži gusta, mlečna jutarnja magla. Škola u kojoj bivakuje 2. bataljon potpuno je utonula u maglu. Kod nas, kod Jovićević staja, već je prodrlo crveno sunce. Bataljon se okuplja. Bataljoni se slivaju u polje, polaze. Pao je Ključ. Nemci i ustaše prodrli su od Sanskog Mosta i Banjaluke — opet pomoću tenkova.

Suncem je obasjana naša slobodna teritorija, suncem su obasjane guste četinarske šume, oranice, razbacana sela, grupe u belo obučene dece koja, svetlih očiju, stisnutom pesnicom pozdravljaju brigadu u maršu. Na lakom vetru lepršaju naše zastave.

Drvar: gole, spaljene fabričke zgrade, instalacije, mašine. Drvar: ruševine, ruševine, ruševine. Sve zgrade su smrskane. Krvave borbe vođene su već nekoliko puta oko Drvara. U jasan svetao dan, na najvišem fabričkom dimnjaku, izdignuta iznad svega, prkosno, viori naša zastava. Iz ruševina niču ljudi, niče mladost. Mrtva varošica vri od života. Dečaci, mnogo dečaka i devojčica, mnogo devojčica, izlaze iz Kulturnog doma. Oko zastava pevaju naši bataljoni. Pesma nadjačava pesmu, sustiže je, sustaje, opet sustiže, mladost Drvara je sve glasnija, ne popušta, mladost Drvara pobeđuje proletere. Dugo u noć tresu se, ritmično, u zanosu, kola. U kolu, naši ne znaju za umor, za predenih dvadeset pet kilometara, za nepređenih sto kilometara, ne znaju za noć bez sna koji stoji pred nama, za napore borbe koji nas očekuju. Iskre pršte iz dimnjaka lokomotive. Iz ruševine polazi brigada. Pesina nadjačava huktanje uporne, nepopustljive lokomotive, lomljavu točkova. Visoko, na Oštrelju, kroz ruševine o koje se spotičemo u noćnom mraku, bele se ruševine zgrada pored kolone izgorelih talijanskih kamiona, preko gvožđarije, polupanih staničnih instalacija. Povlačimo se u tišini, u šumu, u centar. Ogromne vatre oživljavaju tihu, mračnu, zaspalu šumu.

Kilometar za kilometrom odbacuje nas mala železnica kroz guste šume. Hukte dve lokomotive. Bezbroj pušaka strči iz kompozicije — ogromna, bodljivaka gvozdena zmija vijuga, sve brže, pored spaljenih, opustošenih ljudskih naselja. Brigada je u pokretu. Sa topovima, sa bacačima, sa štabovima i politodjelom, sa mitraljezima i pesnicima, sa svojim kazanima, pisaćim mašinama i zastavama, sa svojom mržnjom, sa svojim smehom i radošću, sve brže, sve strasnije. Sever! Sever! Okrenuli smo leđa jugu, okrećemo leđa zapadu — još jedan okret, još jedan osmeh — iz gustih šuma, tamo iznad ravnomerne, daleke tutnjave topova, ugledaćemo, isto ovako suncem obasjanu, svetlu — Srbiju. Daleka fatamorgana čili, opet se pojavljuje i opet čili. Sever! Jesen u Srbiji! Jesen Beograda! Široke ulice, drvoredi u predvečerje, predgrađa u čijoj prašini deca grade svoje čudne, fantastične svetove, oranice, brežuljci, proplanci Srbije u jesen, sa stadima u povratku, sa čežnjom dvojnica, sa svečanim, belim jesenjim nedeljama.

... Bude se ljudi usnuli na debelim naslagama suvog lišća. Šuma odzvanja od pesme. Logorske vatre plamte, puckaraju grane u plamenu. Suton osvaja šumu.

Skupljamo se oko vatara, nad kojima se crne veliki kotlovi. Na ivici šume, u kamenom useku, skoro neprimetan, čeka naš voz.

Topovi u daljini još tuku.

3. oktobar
Iza položaja kod Ključa

Drum Bosanski Petrovac-Ključ. Batljoni su u gustoj bukovoj šumi duž druma sa obe strane. Pred nama su, na položajima bataljoni jedne krajiške brigade. U oblaku prašine, u galopu, odnose konji kurire na položaj i vraćaju ih. Već nekoliko puta, u najvećoj brzini, ide i vraća se motocikl. Šuma odzvanja od huke motora. S položaja dopiru dugački mitraljeski rafali. Bacači rade tupo, topovi grokću. U šumi ispred nas eksplodiraju topovske granate. Tamo klokoće, krklja borba. Tišina posle rafala, posle eksplozija tiša je, sunce svečanije, radosnije.

Stokraka, gusta, bez kraja, pružila se šuma, presečena prašnim drumom. Na suncu, duž druma, vežbaju mladi. Puške presijavaju. Kroz dotrajalu odeću vire čvrsti, goli udovi boraca.

— Zdravo drugovi! Jesu li to novi?

— Da, novi! Četrnaest meseci u borbi!

Svetla, otvorena, inteligentna lica dečaka oštro gledaju u daljinu. Na drum izlazi nova četa, isto tako mladih Krajišnika. Sunce im poigrava po licima, po puškama, po fišeklijama. Postrojavaju se. Puške, puške — koliko pušaka!

— Pobedićemo! — ponavljam u sebi poluglasno, zamišljeno, kao da prvi put dolazim do tog saznanja.

— Pobedićemo! — saopštavam drugu do sebe svoje iznenadno otkriće u ovo sunčano jutro, a pred mojim očima rastu kolone mladosti, naviru odasvud, niču iz zemlje, vrve, koračaju napred, koračaju korakom koji zatresa svet. Prašni drum je pošao, beskrajna šuma je zakoračala, sunce je krenulo zajedno sa dečacima s puškama — bezbrojne armije slobode otpočele su svoj marš u budućnost.

8. oktobar
Male Jarice iznad Ključa

Umukli su topovi, naš protivtenkovski i haubica. Zaćutali su bacači, ručne bombe, naši mitraljezi, puškomitraljezi, puške. Druga bojna 10. pešadijske pukovnije razbijena je: pedeset šest mrtvih, preko pedeset zarobljenih — ostatak 2. bojne pobegao je, rasuo se put Sanskog Mosta. Prebrojavamo zaplenjeno oružje i municiju. Odmaramo se na jutarnjem suncu, u tišini, iznad svoga dela, iznad svojih borbi, nad ovim tihim gradićem iz koga dopire krik nekog petla pustinjaka. Sve ćuti. Ćuti Želin, ćuti Tomaševića kula, Sklop. Bunkeri na Sklopu prazni su, po njima se sunčaju bubice — juče je iznad tih bunkera zalepršala naša zastava nad razbijenom 2. bojnom 10. pešadijske pukovnije Nezavisne Države Hrvatske. Iz ove guste bukove šume koja je gušila naše oprezne korake i skrivala tri noći naše logorske vatre da ih tamo, na Željinu i Sklopu, ne opazi neprijatelj

i ne zaspe minama, gledamo gradić dole s ljubavlju i ponosom.
Ključ je naš.

Sedam časova putujemo kroz noć, pored spaljenih sela, od »bogna« na drumu Bosanski Petrovac — Ključ gde se nalazila naša haubica do predgrađa, do prvih kuća Ključa. Na Sklopu se otvara borba. Bombe, kiša bombi zasipa naše tamo, na Sklopu. Jutro nas zatiče na brisanom prostoru, ispred neprijateljevih rovova i bunkera, ispred ubistvene vatre neprijateljevih bacača mina i mitraljeza. Bataljoni se povlače. Drugi crnogorski bataljon ostavlja u kamenjaru, u neprijateljevim bunkerima u koje su prodrli, trojicu mrtvih drugova.

Povlačimo se. Prekriva nas gusta šuma. Avioni nas traže, mitraljiraju kose. Logorujemo kraj crnih zidina spaljenih sela. Patrole, sasvim blizu grda, osmatraju kretanje neprijatelja.
Hadžići, Hasići, Vojići, Majkići, šiša, tama, duboka neprohodna, iz koje iskrsavaju odbegli seljaci da obiđu svoja zgarišta, da nam kažu svoju nadu i svoju dobrodošlicu:

— Eto, to je moje, ti zidovi. I ta trava na kojoj sedite, sve do one ograde, i one voćke — sve je to moje. A sada ste vi tu — naši, mili. Vi, vaše puške, oružje vaše. Neka, neka, sedite, ja tek onako, nastavite vi samo svoj posao ... Dolazim tako svaki dan, obilazim, živim sada u šiši...
Čudne svetle oči gledaju nas s ljubavlju. Zaista dolazi svaki dan, postoji nad ruševinama, gologlava, raščupane crne kose i iznenada iščezne, kao da uopšte nije dolazila, ili kao da se pretvorila u pepeo pod mašim nogama, malu gomilicu pepela koju raznosi laki dah večenjeg vetra.

Sunčani dani, noći tamne, pune zvezda. Hladne, mlečne zore. Bujna, nepokošena trava, obrasli, putevi, staze, dotrajale ograde, neobrani voćnjaci, napuštene njive. Trava džiklja, ruševine džikljaju odasvud. Miris truljenja, raspadanja, prezrelosti, pustoši. Iz crnih zidova strče goli. visoki dimnjaci, kao opomena, kao putokazi jednog umirućeg sveta.

Krajišnici su oslobodili Željin.
Druga noć. Bataljoni polaze. Glasovi koji donose meštanski kuriri zaustavljaju napad. Bataljoni se vraćaju. Jedna naša četa ulazi u grad. Iz rovova, iz kojih je neprijatelj pobegao, otvara vatru.
— Ura! Ura, proleteri! — komanduje gromoglasno kroz noć komandir čete.

Četa se, po dogovoru, ne miče s mesta, nego otvara još jaču vatru. Neprijatelj odgovara stostrukom vatrom. Ponovo se čuje, između eksplozija ručnih bombi i beskrajnih mitraljeskih rafala, kukurekanje, lajanje i neljudsko hihotanje. Neprijatelj se doziva, hrabri životinjskim glasovima koji odvratno odjekuju u noći.

— Ura! Ura, proleteri! Juriš! — uzvikuju naši još jednom, nadjačavajući sve te glasove — i vraćaju se na počinak.

Mitraljezi, bombe neprijatelja ne prestaju cele noći.

Treća noć je blaga, tamna, topla. Treća noć je zvezdana noć naše pobede. Treća noć je noć bez sna, noć-korak, noć-rafal, noć-smeh. Prigušeni smeh koji će se sa svitanjem raširiti, odjeknuti na sve strane, preko Sane, preko Sklopa, tamo čak do Jajca, čak do Zagreba, tamo gde je nikla zamisao o formiranju 2. bojne 10. pešadijske pukovnije Nezavisne Države Hrvatske.
Obuhvat je potpun. Obuhvat je definitivan. Obuhvat je uništenje. Od jedanaest časova noć krklja, klokoće, ključa. Sva naša oružja su u dejstvu. Protivtenkovski top neumorno tuče, iz neposredne blizine, Tomaševića kulu, bunkere na Sklopu, tamnu grupu kuća u gradu u kojoj je neprijatelj. Okrenuo je svoje ždrelo od druma Mrkonjić-Grad--Ključ — nad tim drumom bde budne oči Krajišnika. Sa »bogna«, sa koga smo pošli pre tri dana na Ključ, s vremena na vreme, smrtonosno, zahuji naša haubica. Mitraljezi štekću, kloparaju, razjareno, odlučno. Ključ ključa. Neprijatelj je u kipućem kazanu. U dužim razmacima javlja se naš teški bacač sa svojim dvema eksplozijama. Kroz tamnu noć zvižde iznad naših glava mesi, rasprskavaju se bombe na Sklopu, iznad gradskih kuća, iz nevidljivih cevi pušaka izbija plamen. Eksplozije se stapaju u jedan jedinstveni zvuk. Sviće. Ciljevi su jasni, vidljivi, bliski. Još jedan korak, još jedna bomba, još jedan rafal. Još jedan metak.
Tišina.

Zastava na Tomaševića kuli. Naša zastava.

Ključ je oslobođen.

Prolazimo kroz Ključ, zapaljenih očiju od probdevene noći, pored zaspalih voćnjaka i bašta, pored kuća koje su sve redom jedna za drugom, zapaljene, izgorele. Čitav Ključ je u ruševinama. Jedna štuka-bombarder i dve savoje uništili su Ključ pre dva meseca.

— Vinćeremo! — plave se lepa, pravilna slova na golim, nedogorelim zidovima, nad rupama za prozore kroz koje se bistri nebo, praznina.

— Vederemo! — crni se, olovkom ispisan, brz odgovor nekog borca koji je među prvima ušao u grad.

Preko ruševina na suncu patroliraju naši, sprovode zarobljenike, sakupljaju pobacano oružje i municiju. Stanovnika nema. Dece nema. Života nema. Došli su borci, došla je prethodnica — narod treba da siđe iz planina, iz šuma, da živi, da podiže, da gradi na ruševinama. Nigde nisam video tako potpuno uništenje života. Gomile ugljenisanog posuđa i nameštaja crne se na zgarištima — potrebno je samo da se dotaknu pa da se pretvore u pepeo.

10. oktobar
Rakovici iznad Sane

Od Vrhpolja, pravac Sanski Most, topovi. Od Sitnice, Mrkonjić-Grada, topovi. Kroz sunčan dan, dok Sana huči pod nama, slušamo upornu, sistematsku grmljavinu. Kosama prolaze, preko spaljenih muslimanskih sela, kolone Krajišnika. Sasvim blizu štekću mitraljezi. Ključ gori. Krajišnici su zapalili ostatak kuća u okolini — grad je u groznici evakuacije. U deset časova dobijamo naređenje za prebacivanje preko Sane. Naređenje se posle deset minuta ukida. Ponovo se otpasujemo, ponovo slušamo grmljavinu topova ispod nas i iza nas. Topovi su podivljali. Liči na ofanzivu, na grmljavinu topova i minobacača za vreme naših borbi oko Mesića, oko Goražda, u povlačenju. Kao da nas samo plava crta Sane odvaja

od neprijatelja. Iz grotla preko Breščice, tamo gde je nekada bio Ključ, podižu se u tiho, plavo predvečernje nebo, visoki stubovi dima. Sasvim pravo prema Sanskom Mostu naš Prvi bataljon čarka se s jednom četničkom bandom.

ŠTAB PRVE PROLETERSKE

Štabovima bataljona

1. Primećena je neka nepr. koncentracija na prostoru Sitnica — Čađevica — sa 8 tenkova.
To je omelo naš pokret prema severu. Bez perspektive tog pokreta, zadržavanje naših jedinica na ovom prostoru postaje neumesno.
Zato će naše jedinice sutra pre zore obavezno započeti prebacivanje levo (zapadno) od druma Ključ — Vrhpolje ...

10. X — 18,50h *K-nt 1. proleterske*
Koča

U koloni prostih redova, drugoj, ćutljivoj koloni, prolazimo kroz zapaljeni Ključ. Pored nas se ruše užarene grede, plamteći krovovi. Na okolnim obroncima bukte ogromne lomače kuća. Na rubovima plamena i dima plavi se zora — plavetna, tiha, vanvremena. Naše oružje odbleskuje. Ćutljiva lica osvetljava ko zna koje požarno jutro. Uspinjemo se sve više i više poznatim putevima, kroz debele naslage dima, visoko, prema nebeskom plavetnilu. Gore su zbegovi, krpe pokućstva, izvučenih pred požarom. Deca na materinskim grudima, krajiške komore, patrole, vedrina jutra, dijamant tek rođenog sunca na crnom masivu Željina. Prolazimo dalje, vlažnom šumom koja odiše na lešine i na raspadanje. Učinio sam nekoliko koraka van uske staze: ostaci ljudskog leša, lobanje, kosti nogu u prljavim, istrulelim vunenim čarapama.

Majkići. Naši su raspoređeni po voćnjacima. Sunce. Harmonika.

Ubrzana rika topova od Vrhpolja.
U Ključ su, u sumrak, ušli tenkovi. Kolone Nemaca i četnika gomilaju se na prilazima gradu, jake podbočnice vrve kosama s one strane Sane. Ključ još gori. Noć para zelena i bela svetlost neprijateljevih raketa. Na naše položaje padaju i rasprskavaju se mine. Kuriri dolaze i odlaze. Mitraljezi su dobiil zadatke. Noć je oblačna, bez zvezda, tamna.

12. oktobar
Gluke doline — Napuštena pruga

Nemci, četnici, ustaše, domobrani — prodrli su na Male Jarice, Majkiće, Hadžiće, do kuća Stevana Bokana. Kasno popodne, bez sunca. Baterija topova zasipa Gluke doline, napuštenu prugu koju smo zaposeli u dužini nekoliko bataljona. Granate fijuču, zarivaju se u šumu, ispred nas, brza paljba. Šuma se trese od eksplozija, s ogromnih bukava stresa se lišće. Katkada vetar donese halakanje odozdo, iz Majkića.

Ležimo u streljačkom stroju na pruzi od koje su ostali još samo istruleli pragovi, između kopriva i paprati. Popodne prolazi. Neprijatelj je zastao. Osluškujemo šumove šume. Mutan jesenji dan. I opet eksplozije, pa fijuk granate koja se približuje, pa eksplozija od koje se pod nama trese zemlja, a iznad naših glava leti velika, ubistvena parčad. Imamo samo jednog sasvim lakog ranjenika.
Naši su dole, kod Malih Jarica, pobili iz puškomitraljeza oko deset Nemaca.
Za grane bukava, za gusto zelenilo nad nama hvata se paperje večeri.

13. oktobar

Dan u šumi, na opalom lišću ogromnih bukava. Dan razbijan brzom artiljerijskom paljbom, u šumi šibanoj mitraljeskim rafalima, razdiranoj eksplozijama topovskih granata. Sunce je zašlo. Približava se, neosetno, nova, prohladna, vlažna noć. Zujanje motora sa druma Sanski Most-Mrkonjić-Grad prestalo je.

Osmatramo kroz dvogled kretanje naše patrole kod Bokanove kuće i kod Majkića. Bataljon na našem levom krilu takođe je isturio jake patrole prema Ključu. Dugo gledamo kretanje malih, čudnih figura po zgarištima Bokanove kuće i majkićevih kuća, po šipražju, zelenim šumarcima iznad kuća, pored raznesenih plastova oko kojih je tako neumorno obilazio brižni Bokan, dok ga brza paljba, granate koje su se rasprskavale oko tih plastova, nije primorala da se zajedno s nama povuče u šumu. Male figure trčkaraju, nerazumljivo idu napred i vraćaju se, bezbrižno prebačenih pušaka preko ramena, kao deca. Treba ih izgrditi. Eno, Korčagin! Okrenuo je leđa Ključu — a stoji na ivici šume. Eno drugih, čitava grupa: stali su u krug, kao da jedan od njih priča neki doživljaj koji oni moraju celim svojim bićem da saslušaju! Nijedan od njih ne osmatra. Na oružje, na svoje puške potpuno su zaboravili. I vratiće se, i vodnik ili desetar će stati i kao sasvim nevažanu stvar saopštiti:

— Neprijatelj se povukao u Ključ. Jedan mitraljez ima, negde desno, bateriju topova iz pravca Vrhpolja. Sigurno ga ima i na Želinu i Sklopu... Bljuje baterija. Bljuje u krug. Tamo, iz Ključa, bije tišina. Ogromne bukve stresaju, kao u jezi, osušeno lišće s grana.

Završava se dan borbe. Mnogo je Nemaca našlo smrt na padinama Ključa juče. Naši su danas, na levom krilu, uništili nemački tenk sa topom i teškim mitraljezom i zaplenili kamion sa sanitetskim materijalom. Završava se još jedan dan. Dok pišem, na mahove, jetko, grme topovi. Neka grme. Kroz noć, kroz krvavu noć, kroz pritajenu noć našeg novog skoka gore smela prkosna slova:
— Vederemo!
— Da, vederemo!

16. oktobar
Dragići

Škripe točkovi velikih, praznih seljačkih kola na ulazu u dvorište. Bič puca na suncu. Vraćaju se odbegli na svoja ognjišta.

Ptice u šljiviku. Pilići čupkaju u bašti — ograda je oborena — ovuda je prošao neprijatelj. Neprijatelj koga je u brlog oterala Prva proleterska. Po dvorištu je rasut kukuruz, pasulj. Bašta je izgažena, grane šljivika polomljene. Dole se plavi, kao nepomična, Sana. Dan liči na nedelju, a možda je i nedelja — zaboravili smo dane.
U velikoj kući Dragićevoj čistimo sobu u kojoj ćemo provesti dan. Soba govori o bekstvu. Slama

se skuplja na gomilu pred vratima, otvaraju se prozori u sunce, u nedelju.

Pisaća mašina nastavlja rad, započet nad zapaljenim Ključem, nastavljen u napuštenoj pruzi, uz eksplozije topovskih granata.

Vrata se širom otvaraju. Član kuće. Domačinov brat. S puškom o ramenu.

— Zdravo! Smrt fašizmu!

Zbunjen je. Očekivao je golu, opustošenu sobu bez ljudi. Mrtvu sobu.

Mašina kuca — daleko je Ključ, rika topova, napuštena pruga. Mašina kuca Ključ, riku topova, tugu napuštene pruge, prkosnu snagu Prve proleterske.

— Sedi, druže.

— Tik-tak-tak-tak!

Vrata se opet širom otvaraju. Kao jabuka rumeno, okruglo devojačko lice. Velike, iznenađene oči.

— Zdravo drugovi! Smrt fašizmu!

Mala, snažna pesnica stisnuta je kraj svetlog čela. Lice radosno — lice slobode.

Sa Siše, sa Bravskog, iz šuma i vrtača, vraća se oslobođeni narod. Vraća se narod, vraćaju se stada, zaprege, deca, majke — žuta kukuruzna polja pozdravno šušte.

— Kukuruz je naš! Ni zrna kukuruza okupatoru!

— Da živi Prva proleterska!

TITO

25. oktobar
Resanovci kod Grahova

Dragići — Ključ — Rejizovići — Ključ — Dragići — Kondići — Lakići — Plavšići — Crljeni — Plamenice — Humići — Ključ — Rejizovići — Hadžići — »bogn« — Bravsko — Srnetica — Oštrelj — Drvar — Resanovci?

Sneg, prvi sneg na visoravni ispred Banjaluke, prema kojoj pred nama odstupaju četnici. Imamo nekoliko desetina bosih drugova. Njihove bose noge crvene se na snegu. Putujemo danju i noću, sa kratkim odmorima i spaljenim selima na putu. Od Bravskog putujemo železnicom. Drvar je prepun boraca. Tu je, u blizini, i Druga proleterska. Kroz crvene jesenje šume, širokim drumom, raskopanim na bezbroj mesta, prolaze, nastupaju naši bataljoni. Livno je palo. Naši su kod Karlovca zarobili 1400 talijanskih vojnika, uništili tri tenka i jedan zaplenili.

Smiraj je dana. Nedaleko, preko polja, iza dva brežuljka obrasla četinarom, nalazi se Grahovo. Osmatramo, ćuteći, crnu šumu.

Grahovo nismo oslobodili. U borbi su učestvovale i naše haubice, i protivkolci, i bacači. S južne strane napadala je 2. proleterska. Savladali smo sva spoljna, većinom četnička, uporišta, ali Gradinu i grad nismo uspeli da savladamo. Poginuli su naši bombaši Drago Odović Romanijac i Raja Popović, omladinac, Posavac. Petnaest naših je ranjeno. Gubitke Talijana ne znamo.

Osnovane su četiri divizije. Naša brigada ulazi u sastav Prve proleterske divizije. Sutra ujutru polazimo za Petrovac, gde ćemo proslaviti 7. novembar.

Juče su naši osvojili Bihać. Do juče ujutru otpor je davala samo još žandarmerija i posada iz neke poslastičarnice. Danas su nam javili da je potpuno očišćen.

12. novembar
Maleševci kod Grahova

Drvar — Oštrelj — Petrovac — Oštrelj — Petrovac — Oštrelj — Drvar — Tičevo — Maleševci. Raspoređen sam na novu dužnost: u politodjel Druge proleterske.

Kiše u Petrovcu. Prva, pod kišom koja sipi u kosti, prima zastavu. Stojim, sa strane, gledam moj bataljon u stroju — stoji dobro. Na čelu bataljona, zajedno sa novim komandantom, stoji novi komesar. Dugo više neću videti svoj Beogradski batljon ... Kiša sipi, časovi prolaze. U kiši, u izmaglici kasnog popodneva, sa male tribine ukrašene borovim grančicama, govori Tito.

Veče. Kroz crni kišni mrak prolaze povorke naroda. Debelo snoplje luča razgara se u mraku. Visoke, vitke crvene zastave lepršaju iznad buktinja, iznad zatalasane reke naroda.

... Preda mnom je produhovljeno, izražajno lice, žive, prodorne, svetle oči. U malom smo vagonu, za stolom. Napolju je prohladan sunčan dan. Mali vagon je nepomičan, usred šume.

Tito govori. O Rusiji, o robijašima Jugoslavije, o našem borcu. Vagon u kome sedimo krenuo je kroz prostore i vremena. Čudno je to lice! Čas lice oca, čas lice saborca, čas zagonetan, nedostiživ lik jednog vođe naroda.

Mala železnička kompozicija, pokrivena granama četinara — nevidljiva — vri od života. To je mozak, to je centralni nerv naše borbe.

I kad smo izišli iz vagona, sunce je obasjalo lik čoveka Tita. Lik koji se ne zaboravlja.

Čedomir Minderović

OD ŠIBENIKA DO PRVE PROLETERSKE BRIGADE

Četvrtog oktobra 1942. godine u Konjevratima i cijelom šibenskom kraju osvanuo je vrlo lijep i sunčan dan. Reklo bi se ni po čemu neobičan, kao i svaki drugi okupacijski dan. Ipak, taj će dan ostati u vječnom sjećanju u narodu šibenskih sela, posebno Konjevrata, Dubrave i Mandaline, jer je iz tih mjesta toga dana oko 200 mladića i djevojaka, umjesto na rad u tvornicu aluminija Lozovac i druga radna mjesta, otišlo u partizane. Prethodne večeri svi smo bili obavješteni u najvećoj tajnosti da se slijedećeg dana priprema naš odlazak u partizane. O ovoj pripremi nitko nije smio znati, osim onih koji odlaze, pa čak ni roditelji. Zakazano je zborno mjesto u 18,00 sati kod seoskog bunara zvanog šušanj, nedaleko moje kuće. To mjesto za okupljanje je važilo za grupu iz Konjevrata. Te večeri saopćio mi je drug Paško Čvrljak, također radnik iz Lozovca, da

sutra odlazimo za Bosnu i da će nas voditi vodiči--partizani, na čelu sa drugom Bumberom, rodom iz Šibenika. Tom prilikom mi je rečeno da u toku te večeri imam zadatak da obavijestim neke drugove koji su izrazili želju da idu u partizane.
I pored upozorenja da nitko ne smije znati za naš odlazak sve do samog polaska grupe, ipak je do 12,00 sati cijelo selo to znalo. Međutim, Talijani i njihovi agenti i špijuni nisu o tome saznali ništa. Većinu žena u selu zahvatilo je uznemirenje i strah kad su saznale da im sinovi i kćeri odlaze u partizane. Ne samo zbog toga što im je bilo jasno da se mnogi više nikada neće vratiti svojim kućama i roditeljima, već su strahovale od odmazde Talijana kada ovi budu saznali da je skoro sva mladost otišla u partizane.
Moj stric Joso, čiji se sin Jere također spremio za odlazak, priđe mi sav uzrujan i reče: »Reci ti meni Šime, sinjske ti gospe, sa čime vi odlazite u šumu, u partizane? Država i vojska propala iako je sve imala, a vi, živoga ti boga, ni puške, golim rukama da ratujete protiv tolikih sila, Njemačke i Italije!« Moj otac Petar mu upada u riječ i kaže: »To su ti, moj Joso, sve pripremili i skuhali komunisti, govore da radnici i seljaci moraju uzeti vlast u svoje ruke, da će pomlatiti Talijane. Svašta se priča. O tome ne smiješ ništa ni govoriti, jer ti ode glava!« Pokušao sam ih malo umiriti, govoreći im da bi se naša vojska i te kako borila da nije kralj sa vladom pokupio zlato i pare i pobjegao iz države, a oficiri se predali Talijanima i Njemcima.
U zakazano vrijeme na zbornom mjestu nije se našlo samo 86 nas dobrovoljaca — partizana, nego cijelo selo, masa seljaka, roditelja, mlađe braće i sestara koji još nisu bili sposobni za pušku. Na zbornom mjestu našle su se i ogromne količine hrane, pršuta, raznog drugog mesa, sira i vina. Punjene su naše torbe da ne bismo gladovali na dugom putu za Bosnu.

Na znak vodiča grupa se brzo postrojila. Uslijedili su pozdravi i zagrljaji sa najbližima i najmilijima. Za najveći dio to je bio i poslednji pozdrav, jer je tri četvrtine te grupe u ratu izginulo. Njihovi grobovi se nalaze širom cijele Jugoslavije. Ubrzo je grupa u koloni po jedan krenula ka istoku, putem Ravni gaj, selo Kraljice i dalje preko željezničke pruge Unešić—Perković. Kada smo se popeli na vrh šumovitog Ravnog gaja pao je prvi mrak. U daljini, iza naših leđa vidjela su se svjetla u tvornici aluminija Lozovac u kojoj je do jučer najveći dio nas radio. Pošto smo napravili kratak predah u najvećoj tišini, tu nam se u sastav priključila druga grupa dobrovoljaca iz Danila, Dubrave i Mandaline, pa smo u sastavu imali oko 200 mladića i djevojaka. Do tog mjesta nas je pratilo mnogo očeva, među kojima i moj otac. Tu smo se još jednom pozdravili i svatko je otišao na svoju stranu, sa riječima: »Doviđenja do završetka rata. Čuvaj se!«
Tu prvu noć putovali smo bez omdora sve do zore. Prvi odmor smo imali u blizini sela Dovojevići, u hladovini nekih velikih hrastovih i jasenovih krošnji. Jedan od vodiča nam je rekao da donesemo svu hranu koju smo ponijeli i da je stavimo na šatorska krila. Rečeno nam je da se sva hrana mora podijeliti na jednake dijelove zato što ima drugova koji nisu mogli ponijeti ništa, jer su se iz kuća potajno izvukli da ne bi uzbunili ukućane. Pošto smo se dobro odmorili, u poslijepodnevnim satima krenuli smo dalje. Od naoružanja smo imali samo jedan puškomitraljez zbrojovka, tri-četiri puške i par ručnih bombi. Nakon vrlo napornog marša po bespuću i kamenjaru, i to pretežno noću, poslije putovanja koje je trajalo devet dana, stigli smo u Bosanski Petrovac. U toku puta nailazili smo na organizirane prihvatne stanice i logore, gdje nam je bila pripremana hrana, kao u selu Milečine, na Veštića gori, u Prologu, Livnu, Glamoču, selu Kovačinci, Mliništu i Oštrelju. Na dijelu od Kovačine do Mliništa putovali smo kamionima kojima se prevozila hrana za partizane. Od Mliništa do Oštrelja prevezli smo se uskotračnom šumskom željeznicom. Moglo se tako, jer je od Livna do Bosanskog Petrovca tada bila naša slobodna teritorija.

Bosanski Petrovac je tih dana, oktobra mjeseca 1942, bio vrlo živ. Kroz to mjestance su prolazile neprekidno jedinice i komore u smjeru i iz smjera Bihaća. Za vrijeme trodnevnog zadržavanja u Petrovcu sa nama novodošlim Dalmatincima neprekidno je izvodio vojno-stručnu obuku drug Milan Antončić-Velebit, zamjenik komandanta Kraljevačkog bataljona Prve proleterske brigade. Obuka se sastojala u upoznavanju i upotrebi streljačkog naoružanja, kao što su puška, puškomitraljez, ručna bomba itd. Nastava je izvođena po utvrđenom planu i programu. Kasnije sam doznao da je to bio prvi plan i program vojno--stručne obuke koji je urađen u narodnooslobodilačkom ratu.

Drugoga dana boravka u Petrovcu naređeno nam je da se svi sakupimo u dvorištu škole. Čim smo se sakupili drug Velebit nam je rekao da će doći drug Plavi, zamjenik komesara Prve proleterske brigade. Njegov dolazak očekivali smo sa nestrpljenjem i sa radoznalošću, da vidimo ko je i kakav je taj rukovodilac. Njegov dolazak i sama pojava na nas su ostavil snažan dojam. To se odmah vidjelo po izrazima lica sviju nas. Na glavi je imao titovku od crne čoje sa petokrakom crvenom zvijezdom i na njoj srp i čekić, znak proletera. Imao je bijelu suknenu bluzu, preko nje opasač, na kojem je visio njemački pištolj parabelum, a preko ramena mu je visio automat, također njemački, i kožna oficirska torba.
Prve njegove riječi bile su: »Zdravo, drugovi Dalmatinci!« Pitao nas je kako smo putovali, jesmo li umorni itd. U razgovoru sa nama koji je trajao više od jednog sata rekao nam je da su svi borci u brigadi sretni što su dobili tako veliku grupu dobrih boraca iz Dalmacije. Napomenuo je da je nedavno kod Livna također došla jedna veća grupa Dalmatinaca i da su se već pokazali kao veoma dobri i hrabri borci, te da se on nada da ćemo i mi biti takovi. Drug Plavi je naročito podvukao da će nam biti velika čast boriti se u Prvoj proleterskoj brigadi koja nosi slavu borbe za bratstvo i jedinstvo naših naroda širom Jugoslavije. Na kraju je rekao da ćemo sutra krenuti na raspored po bataljonima.

Petnaestog oktobra, rano ujutro, napustili smo Petrovac i krenuli prema Ključu. Preko Vaganca, pred mrak, stigli smo u selo Bravsko. Prespavali smo u nekim spaljenim kućama, tačnije rečeno kraj zidina nekadašnjih kuća.

Sutradan smo nastavili marš prolazeći kroz vrlo gustu bukovu šumu. Pred zalazak sunca stigli smo u Hadžiće, seoce čije su kuće razbacane po šumarcima i šljivicima na brdašcu zapadno od Ključa. Zaustavili smo se pred kućom u kojoj je bio smješten Stab Prve proleterske brigade. Iako smo se od Petrovca do Ključa kretali vrlo brzo, bez mnogo odmaranja, ipak nismo bili premoreni, jer smo već bili navikli na duge marševe. Na tom putu dugom oko 70 km pratio nas je drug Velebit koji je svojim drugarskim odnosom prema nama i čestim šalama razveseljavao i hrabrio našu kolonu i time razbijao monotoniju marša. Na jednoj livadi kraj Bravskog izvodio je jahačke vještine na svom konju bijelcu. U galopu je dohvatao sa zemlje svoju kožnu torbu, zatim bi se u trku penjao nogama na sedlo itd.

Čim se naša kolona prikupila bili smo postrojeni pred štabom brigade. Došao je komesar Prve proleterske bridade drug Filip Kljajić Fića, gladeći svoje duge brkove. Vrlo srdačno nas je pozdravio i govorio nam o borbenom putu brigade, njenoj ulozi i zadacima u širenju narodnog ustanka, o dugoj borbi koja nas čeka do konačne ali sigurne pobjede nad njemačkim, italijanskim i drugim fašističkim okupatorima i njihovim slugama — domaćim izdajnicima. Poslije toga bili smo raspoređeni po bataljonima i četama. U Beogradski bataljon raspoređeno nas je četrdeset. U Prvu četu smo raspoređeni: Ive Čvrljak (poginuo 5. jula 1943. godine u Zvorniku), Petar Čvrljak (poginuo na Ifsaru kod Drine 18. aprila 1943. godine), Paško Čvrljak (poginuo na šuici 16. decembra 1943. godine), Petar Seneta (poginuo 20. februara 1943. godine na Ivan Planini kod Bradine), Jere Vrančić (poginuo 12. jula 1943. godine u Šehovićima u istočnoj Bosni), Ante Vrcić (umro 1944. godine), Slavka Protega, Frane Vrcić i Sime Vrančić. Svi ovi borci bili su vrlo mladi ljudi, između 18-te i 24-te godine života.

Odmah po izvršenom rasporedu naređeno nam je svima iz Prve čete da se postrojimo za večeru. Stali smo u kolonu po jedan sa starim drugovima i, s porcijama u rukama, čekali na red. Čim je kuhar počeo da iz njemačkog kazana dijeli večeru, neko od starih boraca je viknuo: »Novi borci neka dođu napred!« To je zaista bio drugarski gest starijih boraca koji su htjeli da mi, novajlije, prvi primimo večeru. Svi smo dobili po punu porciju slatkog kupusa sa komadom goveđeg mesa. Poslije večere sa grupom starih boraca popeli smo se na tavan jedne štale i smjestili se na mekanu suhu travu za spavanje. To je bilo vrlo ugodno poslije toliko dana provedenih na dugom maršu od Šibenika do Ključa. Smjestili smo se za spavanje, iako još nije sasvim pao mrak, jer nam stari borci rekoše: »Odmaraj, nikada ne znaš kada će pasti komanda za pokret!« I tako, ležeći na jednom ćebetu, moj rođak Jere Vrančić i ja, posmatrali smo jednog starog borca kako zavrće svoju košulju i stalno nešto vadi, da bi svaki put među noktima svojih palčeva to pritiskao. Jere baca pogled čas na tog druga, čas na mene, kao da ne shvaća šta ovaj to radi, pa onda mene tihim glasom upita: »Je li, Šime, što to onaj radi?« U isti mah taj nas drug pogleda. Čuo je pitanje i sa osmjehom rekao: »Pa znaš, radim nešto što ćeš i ti sutra raditi, što iz dosade, što iz nužde. Znaš kako je, uhvatiš bre desetak komada, pa malo bolje spavaš. Nije to tako strašno, navikne se čovek!« Posle ovog objašnjenja Jere iznenađen reče: »As ti gospu, pa to on stvarno tuče uši! Zar ćemo i mi biti puni ušiju!« Ubrzo smo zaspali kao zaklani. Netko nas probudi iz najboljeg sna negdje pred zoru vičući: »Diži se! Silazi! Pokret!« Kada je čuo ovu komandu, Jere, još pospan, reče: »Ma tko me to po noći budi? Sto on misli!« Stari borci se samo nasmijaše. Za nekoliko minuta našli smo se u koloni čete koja se kretala kroz do temelja spaljeni i uništeni Ključ. Put je dalje vodio u pravcu rijeke Sane. Kolona se tiho spuštala vijugajući kroz gustu šumu. Za nama se, na kratkom odstojanju, kretala još jedna kolona, čujemo iz razgovora sa starim borcima da je to Treća četa Beogradskog bataljona. Još ne znamo kuda i na kakav zadatak idemo. Još nije počelo da sviće. Dok smo spavali prilično je zahladnelo. Te noći palo je nekoliko centimetara snijega. Zemlja je bila smrznuta. Oštra hladnoća štipala je uši i ruke. Kolona je stala i sa čela se po vezi prenijela komanda: »Gasi cigarete, odstojanje pet metara i tišina!« Kolona u kojoj se nije čuo nijedan glas, sve češće je zastajkivala. Poslije prevaljenog puta od oko dva kilometra, kolona se ponovo zaustavila na strmini prema Sani. Tada nas je vodnik upoznao sa zadatkom: idemo u napad na četnike koji se nalaze preko Sane. Prema mjerama opreza zaključujemo da do sukoba može doći svaki čas. Mi novi borci još nemamo puške, ali zato svak od nas nosi ponešto korisnog tereta, rezervnu municiju, ili pak rezervnu cijev od puškomitraljeza. Zaustavili smo se na obali rijeke. Odmah zatim pala je komanda da se svi brzo izuvamo i skinemo do pojasa. Začas smo bili goli do pojasa, a cipele i odjeća su bili vezani kajišem od pantalona i dignuti na ramena. Desetari naređuju: »Uhvatite se za ruke i brzo preko vode!« Jedva smo čekali da kolona krene, jer je bilo nesnosno stajati bos na smrznutom snijegu. Zagazili smo u brzu i hladnu rijeku. Voda je bila duboka oko 1 m i više. Kako je izgledalo u zoru stajati na smrznutoj zemlji bos i nag do pojasa, a zatim zagaziti hladnu planinsku rijeku, mislim da je suvišno govoriti. Čini mi se da je bilo najgore kada je hladna voda koja je sjekla kao nož počela zahvatati stomak. Da stvar bude još teža, baš u trenutku kada je prva polovica kolone izlazila iz rijeke, četnici su otkrili naše prebacivanje i otvorili puščanu i mitraljesku vatru. Na sreću, nitko od nas nije bio pogođen. Jedini gubitak je bio taj da nam je voda odnijela jednog borca. Nismo ga uspjeli spasiti.

Kako je koji borac stizao na drugu obalu tako se oblačio, zauzimao vatreni položaj i otvarao vatru u pravcu brda koje je dominiralo Sanom i sa kojeg su četnici ispaljivali puščane metke i mitraljeske rafale. Začelje kolone još nije ni prešlo rijeku kada je pala komanda: »Drugovi, u strelce, napred!« Začas su se zaorili uzvici: uraaa i napred proleteri. Naša četa je osula paljbu u pravcu samog vrha brda. U isti mah čula se komanda vodnika Živote Trninića Žiće koji je iz sveg glasa vikao: »Ne pucaj! Žive ih hvataj! Eno ih, kidaju!« I zaista, pred munjevitim naletom proletera, propraćenim raznim uzvicima, prednji dijelovi čete bili su na vrhu brda za nekoliko minuta. Od četnika ni traga ni glasa. Tek kad smo se skoro svi

našli na vrhu brda, četnici su se počeli ponovo oglašavati po kojim pucnjem sa drugog brda udaljenog više od jednog kilometra. Nije nam bilo jasno kojom su to brzinom bježali, kada su već tamo stigli. Valjda ni zec kada ga pas goni ne bi prije stigao!

Ovaj juriš i trka od Sane do vrha brda dobro su nam došli da se zagrijemo poslije gaženja hladne rijeke.

Dok smo se zadržavali na brdu posmatrao sam jednog mitraljesca obučenog u njemački šinjel i bijele suknene pantalone kako gleda čas u pravcu kojim su nestali četnici čas oko žbunja kraj kojeg se nalazi. To je primjetio i vodnik Žića, pa ga upita: »Leksendriću, bre, šta to gledaš, šta si izgubio?« Na ovo mu Leksendrić odgovori: »Mamu mu njegovu, dobro sam video kako sam baš ovde potkačio rafalom jednog đikana, a nema ga!« Žića će na to: »Jeste, jeste, sada ćemo mi njega naći na onom brdu, samo ako ga malo bolje potkačiš!«

Odmah smo, po desetinama, krenuli u pravcu kose sa koje je ispaljivan još po koji metak u našem pravcu. Lijevo od nas kretala se naša Treća četa u pravcu sela Sokolovo.

Tog dana, 17. oktobra 1942. godine, jurili smo sa čuke na čuku goneći razbijene četnike koji su bezglavo bježali u strahu pred proleterima. Od plijena smo zadobili jedino jednu pušku i jednu platnenu torbicu u kojoj je bilo dvadesetak metaka. Skoro cijeli dan smo gonili četnike koji zapravo nisu ni davali nikakvog otpora, već su samo bježali pred nama. Tek smo predvečer stigli u selo Sokolovo, gladni i umorni. Odmah smo razmješteni po kućama na spavanje. Mnogi seljaci su se razbježali od svojih kuća kada su čuli borbu. Vodnik Žića nam je strogo naglasio da ne smijemo sami ništa uzimati niti tražiti od hrane, već da će se ishrana organizirati kolektivno, za cijelu četu. Ovo tim prije jer četnici svugdje seljacima pričaju kako partizani pljačkaju i ubijaju, a mi moramo dokazati da je to propaganda i laž. Mi moramo dokazati da smo prava narodna vojska koja se bori protiv okupatora i narodnih izdajnika i koja štiti narod.

Ova borbena akcija je za nas nove borce bila vrlo značajna. Prvo, uvjerili smo se da svaki metak ne pogađa, da se ne gine baš tako lako. Drugo, oduševila nas je brzina, odlučnost i hrabrost starih boraca. U njih smo odmah stekli veliko povjerenje, pouzdanje i oslonac u daljoj borbi. Treće, stekli smo čvrsti dojam da se ovakvom iznenadnom i munjevitom napadu proletera ne bi mogao oduprijeti ni mnogo jači i organiziraniji neprijatelj.

BORBA ZA BOSANSKO GRAHOVO

Noć između 26. i 27. oktobra. Tišinu narušavaju pojedinačni pucnji. Četnici očekuju napad, pa pucnjavom, izgleda, rasteruju strah. Borova šuma prikriva naš bataljon. Beograđani, Posavci, Šumadinci, Kraljevčani, Crnogorci, Kragujevčani, čačani i Ere iz Prve i Druge proleterske, sa Dalmatincima i Krajišnicima, napadaju Talijane i četnike popa Đujića u Bosanskom Grahovu.

Ceo bataljon je na okupu, komandant — drug Miladin Ivanović, izdaje zapovest, koju slušamo u najvećoj tišini. Treba formirati i jurišnu udarnu grupu bombaša i puškomitraljezaca. Za komandira grupe određen je Žića Trninić.

Zatim se ponovo začu glas komandanta Miladina: — Žićo, pristupi formiranju udarne grupe! Komandiri četa, pomozite Žići!

Opet tajac. Posmatrao sam lica mojih suboraca. Razmišljali su o predstojećem zadatku — kako skršiti otpor utvrđenog neprijatelja.

Iz ovog razmišljanja trže me ponovni glas komandanta:

— Ko se javlja dobrovoljno za bombaša?

Tišina. Opet komandant:

— 'Ajde, komunisti, skojevci, napred!

— Evo ja ću! — javi se Korčagin.

On, mali, suvonjav dečak, skojevac, prvi se javi. Nešto me steže u grlu, neka jeza, drhtavica, prođe mi kroz telo. Da se javim ili ne? Gradina, bunkeri, bodljikava žica, makaze, gotovo neizbežna smrt. Ako se ne javim, sramota, nazvaće me kukavicom, a to je nedostojno i nespojivo s likom člana Partije. Danas ili sutra mora se umreti, pa je lepše umreti dostojno, kao čovek, nego da te drugovi gledaju popreko i kukavicom nazivaju. Sve te misli proleteše mi kroz glavu, a iz grla ote mi se promukli glas: — I ja ću!

Tek što izustih, začu se i drugo »I ja ću!« To se javio Raja Popović Posavac.

Počeše se javljati i ostali drugovi. Javismo se nas dvadeset. Komandiri četa: Šarac, Siniša i Zdravko odrediše deset puškomitraljezaca: Mitu Boldinovića, Leksendrića, Bulju Tanasijevića, Žoju Tabakovića, Janjića, Nikolu Bojinovića i druge sa po jednim pomoćnikom. Dvojicu bombaša štitiće jedan puškomitraljezac. Svaki bombaš dobio je po deset ručnih bombi, a na svaki puškomitraljez došlo je po dvesta metaka.

Čete se postrojiše i krenusmo napred. Na čelu kolone su Prva i Druga četa, kojima je bilo povereno izvršenje bližeg zadatka. Naša grupa je išla za pratećim vodom. Naš je zadatak bio da uništimo posadu na Gradini.

Nalazili smo se u borovoj šumi i čekali da čete odmaknu. Odjednom se začuše pucnji, a zatim nasta zaglušujuća mitraljeska vatra. Počeo je napad na spoljna utvrđenja Grahova. Naš bataljon napada selo Ugarce. Ne potraje dugo i sve se utiša. Četnici su se posle kraćeg, žilavog otpora povukli. Preko veze se prenese komanda: »Napred!« Ulazimo u selo. Rakete oko Grahova. Poče i naša artiljerija da gađa neprijateljeve objekte. Miris baruta se oseća svuda. U selu nailazimo na zgarište senika koji se još puši. Paljenjem vatri obeležavali smo liniju do koje su izbile naše jedinice. Nigde da susretneš čoveka, sve živo se sklonilo od borbe.

Naš bataljon vrši napad na selo Pečance. Ali i odavde se, posle kraće i oštre borbe, četnici povukoše u Grahovo. Stigosmo u središte sela, kod škole. U školskom dvorištu neko je od boraca povuka konopac i zvono je zazvonilo. Ono nije oglašavalo početak ili svršetak školskog časa. Nije zvono zvonilo ni za uzbunu, niti je, pak, pozivalo narod na mobilizaciju — ono je označavalo naš dolazak, dolazak slobode.

Iz škole izađe jedna starija žena. Nemo nas posmatra. Njen pogled luta, čas u pravcu naših boraca, čas put Grahova. Pitamo je ko je. Reče da je školski poslužitelj. Gde je učitelj? Pobegao je. Kuda, zašto? Nema odgovora. Sa još dva druga ulazimo u školu, u stan učiteljev. Čist, lepo namešten, na zidovima izvešane neke reprodukcije i porodične slike, a među njima i slika Musolinija. Da, slika govori zašto je pobegao.

— Ovaj uča voli umetnost — dobaci podrugljivo Dušan Čordaš.

Ubrzo se začuše glasovi boraca i komandira. Žića poziva svoje bombaše, izdaje bliža uputstva o tome kako da se privučemo utvrđenoj Gradini, i kada da pođemo na juriš, a da nas neprijatelj ne opazi. A kada je sve bilo spremno, uputismo se prema Gradini, udaljenoj oko dva kilometra. Noć vedra, bez meseca. Pred nama se ispružila ledina, proplanci i šumarak. Krećemo kolonom po jedan na rastojanju od tri do pet metara. Iza nas je 1. četa. Dugačka crna kolona kao da uvire u noć. Sa istočne strane Grahova čuje se borba — zakuvalo kao u kazanu. Podišli smo gradini na trista do petsto metara. Razvijamo se u strelce za napad. Neprijatelj nas još nije primetio, ili možda želi da mu se što više primaknemo do one linije za koju je još u toku dana uzeo elemente gađanja. Hoćemo li uspeti? »Gradina mora pasti!« — glasi naređenje. Da li ručne bombe mogu nešto nauditi ovom armiranobetonskom kolosu? Talijani u bunkerima ne predaju se lako. Pucaju, istina, više nasumce. Ali... Naviru sumnje.

Penjemo se uz padine Gradine, obrasle borovom šikarom u visini čovekova rasta. Neprijatelj još ne otvara vatru na naše bombaše dok se na drugim pravcima vodi ogorčena borba. Nasta mitraljeska i puščana vatra izmešana s grmljavinom artiljerije, minobacača i ručnih bombi. Rakete osvetljavaju položaje na sve strane. Prebacujemo se od grma do grma. Pred bunkerima smo. Zastali smo ispred bodljikave žice. Žića trči s kleštima za sečenje žice, traži drugove. Počinje savlađivanje bodljikave žice, pravimo prolaze... Uđosmo u žicu. Na vrhu brda već se jasno ocrtavao betonski džin, nepunih pedeset metara daleko. Najednom sve planu. Talijani otvoriše paklenu vatru iz svih automatskih oruđa. Podišli smo im sasvim blizu, pa nas mitraljeska zrna prebacuju. U tom krkljancu, začusmo Žićin prodorni glas.

— Ura-a-a! Napred, proleteri!

Prihvatismo gromko i još snažnije:

— Ura-a! .. Opkoljavaj, hvataj ih žive! Ura-a-a! Naše poklike ugušiše eksplozije ručnih bombi, bacane u svežnjevima do deset komada. Opet se začu Žićin glas:

— Bacaj bombe!

Tupi udari kapisle o kamenje, zamah ruku, let bombi, udar u bunker i eksplozija. Dvoboj ručnih bombi potraja nekoliko dugih minuta. Taman sam se spremao da aktiviram i drugu bombu, kad spazih da kroz vazduh, svetlucajući, leti nešto. Prilegoh na oštro kamenje. Bio je to svežanj bombi. Eksplozija natkrili sve druge šumove. Osetih tup udarac kamena i bol pod bradom. Dodirnuh to mesto i ruka mi se ovlaži. Krv. Znači, ranjen sam. Sve se začas umiri. Kraj mene, na rastojanju od jednog metra, ležao je puškomitraljez pored kojega se Nikola Bojinović držao za desnu ruku, stenjao i psovao. On je svojim puškomitraljezom štitio mene i Raju Popovića, a sada je trebalo da mu pružimo pomoć. Dopuzah nekako do njega. Tada čuh kako Raja zove. Ležao je na leđima, u ropcu. Pitam ga gde je ranjen. On jedva progovori:

— U stomak.

Dok sam se s njim došaptavao, projuri Žića pored nas i naredi da se povlačimo. Rekoh mu da su Raja i Nikola teško ranjeni, a ja lakše. On naredi da im pomognem i dobaci da su nešto niže ispod nas, iza žice, pod jednim velikim kamenom, bolničarke Erna i Lepa. Pošto se Raja nije mogao kretati, rekoh Žići da kaže drugovima koji nisu ranjeni da pomognu Raji, a ja ću Nikoli.

Uzeh puškomitraljez i polako s Nikolom krenuh nazad. Kad stigosmo kod bolničarki, spazih još nekoliko ranjenih drugova. Stiže i Žića sa grupom drugova i zatraži nosila, jer se Raja bez njih nije mogao izvući.

Lepa je toga dana previla trinaest ranjenika. Od trideset bombaša i puškomitraljezaca gotovo je polovina izbačena iz stroja! Napad za selo Pečence. Osećao sam drhtavicu. Kad stadoh na noge, osetih bol u desnom kuku i neku lepljivu tečnost u čizmi. Pipnuh se za zadnji džep i opet mi se ruka ovlaži. I tamo me zakačilo parče bombe. Rekoh to Erni. Ona naredi da svučem pantalone. Osvetli baterijskom lampom, pa pošto pogleda ranu, umirujućim tonom reče:

— Dobro je! Neprijateljevo zrno ti je odgrizlo malo stražnjice!

Začas me previ i produžismo u koloni, koja se povlačila, noseći teško ranjenog Raju.

Oko Grahova i dalje je kuvalo kao u kazanu. Što smo se više primicali selu Pečencima, borba je sve više jenjavala. Po dolasku u selo smestili smo se u školu, a Žića je već, dok smo ulazili u selo, izvestio štab bataljona o ishodu borbe i o našem povlačenju. Saznali smo i to da je naređeno opšte povlačenje i da će se u toku noći, 27. oktobra, ponoviti napad.

Preko dana smo se odmarali. I neprijatelj je mirovao. I jedna i druga strana su se pripremale za predstojeću borbu. Dobro smo se naspavali i nahranili. Mi, ranjenici, dobili smo i pomalo meda.

Tačno u 21,00 čas 27. oktobra počeo je ponovni napad na Grahovo. Naša artiljerija je označila početak. Opet je sve prokuvalo i zagrmelo. Čuli su se glasovi: »Napred, proleteri!« Naši artiljerci su gađali bunkere na Gradini sa odstojanja od dvesta metara, i to nišaneći kroz cev. Međutim neprijatelj nije popuštao pod udarcima teških artiljerijskih granata. Očekivali smo da će popucati zidine utvrđenja, ali smo se prevarili. Najviše artiljerijskih i minobacačkih granata izbačeno je na grad. One su tamo napravile pravu kasapnicu, o čemu su nam pričali neki zarobljeni četnici. Tvrdili su da je u Grahovu bilo preko hiljadu mrtvih i ranjenih, što je svakako, preterano. Ono osnovno ipak nije postignuto. Neprijatelj se održao u bunkerima. Grahovo, kao važna tačka na ograncima Drine i raskrsnica puteva Drvar — Knin — Livno, nije se moglo osvojiti tako

bombe, ali su im Talijani odgovorili i vatrom i bombama. Jedna je eksplodirala kraj Ćumurdžije i teško ga ranila. Nije ni glasa pustio, a zatim je zamolio drugove da mu pomognu.
Odmah posle toga, kao teški ranjenik, bio je odnesen na nosilima u pozadinu, dok se borba za Bosansko Grahovo sve više rasplamsavala.
Kasnije smo saznali da je posle nekoliko dana izdahnuo u Bosanskom Petrovcu. Lekari su se čudili njegovoj moralnoj snazi. Nikad nije dopustio da ga bolovi savladaju, nije ječao ni zapomagao. Kao što je skromno i živeo, tako je tiho i umro.

Dušan Šijan

MOJA BRIGADA

Iako sam pre dolaska u brigadu provela u partizanskim odredima punih šest meseci, osećala sam da se sad od mene traži mnogo više. Polet, mladost, druželjublje boraca Prve proleterske dalo mi je još više snage da izdržim sve napore koji su nas očekivali. Nailazila je treća ofanziva i pokreti koje smo preduzeli prilikom velikog marša preko Zelengore, Treskavice, Konjica, Prozora, Duvna i dalje prema Bosanskoj Krajini. I danas mi pred očima iskrsavaju kolone boraca po vrletima Bosne, klisurom Pive, po krševitoj Hercegovini, kolone koje neprestano kreću napred. Juni 1942. U dolinama je leto, zelene se polja i već žuti pšenica. A gore, na visokoj Treskavici, kiša neprestano pada i vlaga nam prožima tela. Ložimo vatre da bismo se ogrejali, ali se one gase. Nemamo nikakvih zaklona. Nisko žbunje, koje se skoro pripilo uz zemlju, ne može da nam posluži kao zaklon od kiše. Okupljeni oko vatara kad nam pođe za rukom da ih razgorimo, prekriveni šatorskim krilima, više čučeći, provodimo sate u priči o proteklim borbama, ili sa uspomenama na dane pre rata. Danas je 28. juni. Misli me vode u moj rodni kraj, u školsku klupu. Sećam se, na današnji dan okupljali smo se odeveni u praznička odela, očekujući da nam se saopšte ocene na kraju školske godine. Mnoge od svojih školskih drugova i drugarica susrela sam danas u prolazu, oni su borci Druge proleterske. Možda i oni u ovom času isto razmišljaju, možda se sećaju kako smo nekad mnogi od nas, koji nismo imali novu haljinu ili odelo, stajali negde po strani i čekali na početak školske svečanosti. Danas smo veseli, opet smo okupljeni, mladi, puni poleta, pred nama je isti cilj.

Kada smo silazili niz Treskavicu kiša je i dalje padala. Noge su upadale u duboko blato. Bilo je i snega na nekim mestima. Često smo ostajali i bez obuće i produžavali put. Naša kolona je zastala u šumi u podnožju Treskavice. Nailazi grupa drugova. Neki su na konjima. Pronese se vest da je to Vrhovni štab sa drugom Titom. Do tada ga nisam videla. Vrhovni komandant zajedno sa svojim najbližim saradnicima pozdravlja nas. Naša kolona pođe brže, dobismo neku snagu. Osećanje koje me je obuzelo tada uvek mi se javljalo i kasnijih godina kada bih ugledala Tita.

Nalazim se u bolnici Prve proleterske, bolje reći, u kolni ranjenika i bolesnika. Uspeli su me nekako na tvrdi drveni samar, odnosno na slabačkog konja. Na njemu sva povijena, sa visokom temperaturom, krenula sam sa ostalim ranjenicima i bolesnicima na Cincar. Treba se požuriti da pre mraka pođemo na određeno mesto, gde ćemo se neko vreme ulogoriti. Uz mene je uvek neko — bolničarka ili ko od boraca, jer se jedva držim na konju. Zašli smo dublje u šumu. Ne primećujem da smo se udaljili od staze kojom drugi idu. Konja je vodio vlasnik, koji je mobilisan uz put da nas prebaci do logora. Iznemogla sam. Molim ga da mi pomogne da se spustim malo na zemlju. On odmah pristade. Osećam veliko olakšanje. Posle nekoliko trenutaka zovem ga da me ponovo uspe na konja, da produžimo put, da stignemo ostale. Zovem, ali se niko ne odaziva, jer i nema nikoga u mojoj blizini. Možda je nastupila kriza, te slabo vidim. Ne osećam se loše. Obamrlost me neka obuzela, želim da ostanem još na ovom mestu, makar i sasvim sama. Najednom opazih da iznad mene neko prođe. Jedva čujem šum suvog lišća. Dva borca prođoše. Naprežem se da vidim bolje koji su. Tek toga trenutka shvatih da sam sasvim sama, da niko i ne zna gde sam, da sam izostala, da nisam u koloni sa ostalima. Počeh slabim glasom da vičem, da zovem po imenu druga koga sam prepoznala. Bio je to drug Čitić, moj školski drug. On se osvrnu i vrati se odmah natrag. Nije mogao odmah da me pozna, jer sam bila tifusar. Posla druga koji je išao sa njim po konja, a on me s teškim naporom, jer je i sam bio bolesnik, podiže nekako. Vukao me je uz strminu nekoliko metara. Nisam imala snage da se držim čvrsto uz njega, noge su mi zapinjale po granju u gustoj šumi. Jedva me je dovukao do puteljka i tu sačekasmo njegovog druga. Prebacili su me do bolnice moje brigade, pridržavajući me celog puta. Na Cincaru su bila već napravljena skloništa za ranjenike pokrivena papratima, jer je pretilo nevreme.

Novembar 1942. Iz Drvara me voze kolima u neko selo, u okolini Bosanskog Petrovca. Ležim pokrivena. Vrlo je hladno. Čujem žagor iz kolone koja prolazi mimo nas. Poznati glasovi. Moj Beogradski bataljon ide na položaj. Začas se zaustavlja nekoliko boraca, sa kojima razgovaram. Srečna sam u tom času, a i tužna u isto vreme. Još ne mogu da im se pridružim. Lepa je među njima. Ona je najmlađa, pa ipak izdržava sve napore i ne odvaja se od bataljona.
Teško se rastajem od mojih drugova. Nisam ni slutila da je to poslednji susret u ratnim godinama sa drugovima iz jedinice, sa drugovima koji su me nosili kada sam, iscrpena visokom temperaturom, posrtala, koji nisu hteli da me ostave u nekom nepoznatom selu kada sam se iznenada razbolela. Tada sam se rastala od brigade čijim sam se borcem osećala u toku celog rata.

Mila Kovačević Uzelac

MOJ DRUG „AMERIKANAC"

Sa Duškom sam se prvi put sreo polovinom septembra 1941. godine. Bio sam kurir štaba bataljona i došao sam u selo Jasenak, gde se tada nalazila Druga četa Beogradskog bataljona Posav-

skog odreda, da komandiru Dobrivoju Pešiću predam neko naređenje. Stigao sam o ručku. Narod je dobrovoljno donosio hranu za svoje borce. Svi borci još nisu imali svoje porcije da bi mogao da im se podeli ručak i da odjednom ručaju. Zato se jelo na smenu. Kad jedna grupa ruča, porcije i kašike se malo operu u hladnoj vodi i onda ruča druga grupa, i to tako što po više boraca istovremeno jedu iz jedne porcije. Sa još tri druga oko jedne porcije sedeo je i Duško držeći u ruci drvenu kašiku dobijenu od jednog borca koji je već ručao. Jedan od drugova iz grupe je tako halapljivo jeo da se sa kašike već primaknute ustima i po pola jela prosipalo nazad u porciju. Duško pojede dve-tri kašike, a onda mu se smuči od oblapornog gutanja onog druga, prestade da jede, podiže se i ode u obližnji žbun. Ja mu priđoh i upitah ga šta mu bi. »Gadljiv sam i ne mogu tako da jedem.« Odgovori mi on. I tu, u žbunu, reč po reč, mi se upoznasmo.

Doznah da se zove Dušan Ćordaš, da je u partizane došao sa svojim ujakom i imenjakom Dušanom Šajatovićem. Duško mi se odmah dopao — bio je naočit i snažan, razgovorljiv i otvoren. Pomalo sam se začudio kad mi Duško reče da je rođen u Americi. Moja radoznalost i Duškova spremnost da toj radoznalosti udovolji učinili su da, što tada u prvom razgovoru, što prilikom kasnijih razgovora, saznam gotovo sve o njegovom, za mene veoma zanimljivom životu. Brzo smo se u tim razgovorima zbližili. Rat nas kasnije često razdvajao i opet spajao, a naše drugarstvo raslo je u snazi i do danas ostalo čvrsto i nepomućeno.

Roditelji Duškovi su posle prvog svetskog rata napustili rodnu Baniju i idući trbuhom za kruhom obreli se u Americi. Tu im se, u gradu Dravozburgu, u Pensilvaniji, rodio i prvenac Dušan. U vreme velike svetske krize nije bilo posla. Majka Duškova, Ljubica, pokupila je svu u međuvremenu rođenu decu, četiri sina, i povela ih je u stari kraj, kod svog oca, koji je tada živeo u Senti, dok ne nastupe opet bolji dani. Na put preko okeana pošla je trudna. U Senti je rodila i petog sina. Njenu nameru da se sa decom opet vrati mužu u Ameriku prekinuo je napad Nemačke na Jugoslaviju. U međuvremenu, Duško je rastao i učio školu, prvo u Senti, a zatim u Vršcu, gde mu je ujak bio železnički službenik. U Vršcu je Duško završio srednju poljoprivrednu školu. Bio je i veoma dobar gimnastičar. Od ujaka je Duško naučio i jednu drugu školu — školu naprednih pogleda na svet. Kada je počeo ustanak dva Dušana, ujak i sestrić, zajedno su se našli u partizanima.

Ustanak se razvijao, rastao je i Beogradski bataljon. Kada je 14. oktobra 1941. godine na Beogradski bataljon nasrnuo 125. nemački puk, doveden iz Grčke, bataljon je imao 645 boraca. Boj se zametnuo poviše sela Konatica, na onim istim položajima na kojima se u prvom svetskom ratu vodila čuvena kolubarska bitka. U toj borbi se i Duško veoma istakao. Nije potražio zaklon, nego se pružio na šatorsko krilo rasprostrto na jednoj čistini i sa njega je sipao rafale na Nemce koji su nadirali. Kao kurir pratio sam Miladina Ivanovića, komandanta bataljona. Kad je video da Duško puca na Nemce ležeći na čistini, počeo je da viče: »Ćordaššš, beži u zaklon!« Duško je samo odmahnuo rukom i tvrdoglavo ostao na čistini. Tek kada je kraj njega poginuo Bora Mandić Uča, Duško je hitro skočio i potražio zaklon u obližnjem šancu.

I sam veoma hrabar, naš komandant je cenio i voleo hrabre i neustrašive, ali nije trpeo nedisciplinovane. I Duška je, rekao bih, veoma voleo, ali ga je posle onog njegovog tvrdoglavog ostajanja na čistini — uzeo na zub. I nadalje će, veoma često, i za najmanji Duškov prestup ili samovolju, odjekivati komandantov glas — Ćordaššš!
Nemci su sve više pritiskali i naši redovi su počeli da se osipaju. Malodušni su napuštali bataljon. Duško je ostao u stroju, junački se borio i postojano je podnosio sve tegobe povlačenja iz Posavine na Kosmaj, pa na Rudnik i dalje u zapadnu Srbiju. Duško se na Rudniku opet istakao, hrabro se suprotstavivši nadiranju nedićevaca i četnika. Razbili smo neprijatelja i opet oslobodili Rudnik.

Sutradan, 27. novembra ujutro, nalazili smo se u zgradi poljoprivredne škole i baš kad smo primali municiju i pripremali se da izađemo na položaj iz magle su izronili avioni i počeli da bombarduju. Nemci su podržavali nedićevce u njihovom nastojanju da nam ponovo preotmu Rudnik. Trebalo je hitno napustiti zgradu i istrčati na položaj. Mi, koji smo se zatekli na spratu, nismo imali vremena da silazimo i da izlazimo kroz već zaglavljena vrata, pa smo skakali kroz prozore! Duško je skočio spretno i bez posledica. Ja sam u doskoku ozbiljnije povredio zglob na nozi. Nisam mogao da hodam. Duško me je prihvatio pod mišku i dovukao do obližnjeg jarka. Taman smo polegali u jarak kad bombe zasuše školu. Jedna bomba pala je sasvim blizu nas. Obojica smo bili zasuti zemljom i kontuzovani. Dušku je iz jednog uva curila krv, a ja nisam ništa čuo. Duško je ostao priseban i našao je snage da me zgrabi i odvuče uzbrdo, ka našim položajima na Majdanu.

*

Povukli smo se sa Rudnika, napustili smo Srbiju i prispeli u Novu Varoš. Odatle smo krenuli u napad na Sjenicu. Napad se zlosrećno završio po Beogradski bataljon. Među 23 druga, koliko ih je palo na Sjenici, nalazio se i naš komandir, Duškov ujak. Duško nije plakao, ali je bio veoma deprimiran što nam nije uspelo da izvučemo i pristojno sahranimo palog komandira i druge drugove. Srce mu se jednostavno skamenilo. Patio je bez glasa. Držao se junački. Našao je i snage da pomogne u nošenju ranjenih drugova. I ubuduće će Duško uvek ostati takav. Ako se on nađe u blizini niko, bilo ranjen bilo mrtav, nije smeo biti ostavljen. Grdno se naljutio i razvikao tek kad smo u povlačenju prešli reku Uvac. Pomagao je jednom od drugova koji je mogao da hoda, ali se u hodu stalno držao za levo rame i zapomagao od bolova. Posle se ispostavilo da on u stvari i nije ranjen, nego da ga je zahvatio grdan strah. Metak mu je rasekao bluzu, a na ramenu je samo malo opekao kožu!
U povratku od Sjenice do Nove Varoši maršovali smo noću po snegu i strahovitom mrazu. Nismo

spavali već drugu noć. Oko nas je planinski pustoš, ali su se meni stalno priviđala sela, osvetljene kuće i stalno sam čuo lavež pasa. Pričao sam o tome posle Dušku, i on mi je rekao da se i njemu to isto pričinjavalo i dodao: fatamorgana. Prvi put sam tada čuo tu reč, a Duško mi je objasnio njeno značenje.

Krenuli smo iz Nove Varoši odmoreni i oporavljeni u sastav Prve proleterske brigade. Duško se beše doterao i utegao. Na kapi mu, kao i svima nama, petokraka zvezda sa izvezenim srpom i čekićem. Ali još je uvek ćutljiv, smrknut i tužan. Žali ujaka. Bili smo u istom vodu kojim je komandovao Lazar Vikalo. Duško u prvoj desetini, dok sam ja bio desetar druge desetine. Visok i snažan, Duško je među prvima u noći 6/7. januara 1942. godine pregazio Lim. Čim se po prelasku reke obukao rastrčao se da pomogne drugima. Pružao bi drugovima sa obale ruku da se što pre izvuku iz vode i pomagao bi im u oblačenju.

Stigli smo u Kopače na Drini i smestili se u zgradi železničke stanice. Oko nas — četnici. Uvek oprezan, Duško je stalno držao pušku otkočenu i stajao je kraj prozora spreman da interveniše ako bi se ko od četnika usudio da bilo šta pokuša protiv nas. Nekoliko četnika upadoše galameći u zgradu i zatražiše da im kažemo ima li među nama Turaka, kako su oni zvali Muslimane. Odgovorismo da nema, iako se među nama nalazio naš drug Sulejman Islamović Mujo, inače stari komunista. Jer niti se to četnika ticalo, niti je bio trenutak za zapodevanje kavge. Četnici onda bezobrazno zatražiše da poskidamo pantalone da oni to provere. Njihova bezočnost nas je sve naljutila i mi dohvatismo puške. Najbrži je, kao i najčešće, bio Duško. On hitro uperi pušku u jednog četnika i povika: »Marš napolje, bando jedna!« Četnici odmah smekšaše i žurno se udaljiše.

Kada smo, zatim, pod pritiskom Nemaca napustili Romaniju i krenuli prema Jahorini, dok smo prelazili reku Praču, zagazio sam jednom nogom u vodu. Bilo je i dalje veoma hladno i noga mi se jednostavno zamrzla u mokroj cipeli. Za izuvanje nije bilo vremena. Ne znam kako bih se popeo uz planinu da mi u pomoć nije priskočio Duško. Kad smo stigli u selo Bare nisam nikako mogao da skinem zamrznutu cipelu. Dobrivoje Čekić mi predloži da stavim nogu sa cipelom pod česmu, pa da skinem cipelu kad se bude raskvasila. Ali, ja više nisam imao snage da izađem i dođem do česme. Duško me onda jednostavno dohvati, baci na rame i prenese me do česme. Dok smo na česmi kvasili cipelu naiđe jedna manja kolona. Jedan od drugova iz kolone obrati se našem komandantu koji je stajo u blizini:

— Miladine, jesi li smestio bataljon? Preduzmi sve da se borci dobro odmore i nahrane.

— Smestili smo se, druže Stari, i učinićemo sve da bude kako treba — odgovori komandant.

Tako smo Duško i ja prvi put videli druga Tita. Sišli smo sa Jahorine i 27. januara 1942. godine, prispeli u Foču da obezbeđujemo Vrhovni štab koji se tu takođe smestio. Ja sam morao u bolnicu. Smrzao mi se palac na nozi i otpadao je nokat, a i leđa su mi sva bila u nekakvim čirevima koje je trebalo očistiti. Duško me je bezmalo svaki dan posećivao u bolnici. Uvek je donosio jabuka, suvih šljiva i krušaka i oraha koje je, sam, neprestano krčkao svojim jakim zubima. Pitam ga odakle mu toliko voće, a on se samo zagonetno smeši i govori: »Pa, nađe se!« Kasnije sam doznao da je Duško u stvari čuvao jedno od skladišta voća. Računao je: ako je voće i inače pretežno namenjeno ranjenicima, a on ga čuva, zašto ne bi ponešto i na svoju ruku uzeo kad to što uzima — u bolnicu nosi.

Duško kao Duško, dobar kao hleb, uvek spreman svakom drugu da pomogne, ali da i uvek iznenadi kakvim postupkom koji bar malčice izlazi iz okvira našeg uobičajenog ponašnja. Ako je u blizini komandant, pa mu se ne sviđa ono što Duško čini, a to se često događa, izvesno je da će se opet začuti njegov snažan glas: •— Čordaššš! Umeo je taj mirni i dobroćudni Duško da plane iznenada i kad se najmanje čovek nada. Na nepravdu, ili na kakav neodmeren gest rukovodilaca naročito ... Idemo da razbijemo četnike po istočnoj Bosni. Na noćnom smo maršu od Milića ka selu Kravici. Sa nama je u koloni i Čare, sa svojom večitom gitarom preko leđa. On nas uvek gitarom uveseljava na zastancima i na odmoru. Klizavo je, pa Čare koji na nogama ima opanke — oputaše često pada. Kad god padne njegova gitara zvekne: drn, drn. To ljuti zamenika komesara čete Milana Čubrila i on grdi Čareta. Kaže mu: »Ako još jednom čujem taj prokleti zvuk, razbiću ti gitaru o glavu!« Duško se odmah nakostreši na Čubrila: »Probaj samo! Znaš li ti da gitara ima dva kraja!« Jer, Duško zna: šta bismo mi kad nam je najteže bez Čareta i njegove gitare.

U proleće 1942. godine nalazili smo se na položajima kod Rogatice. Ishrana je slaba, a vaške su se namnožile. Počeše borci da oboljevaju od tifusa. Među prvima razbolela su se dva Dušana, Živković zvani Duca i Duško, zvani Amerikanac. Prebacili su ih prvo u Goražde, zatim u Foču, a odatle u bolnicu na Rudinama. Duško nam se vratio iz bolnice sredinom juna, dok smo se nalazili na Zelengori, na Vrbničkim kolibama. Tu sam saznao da je preboleo oba tifusa, i pegavi i trbušni, i čuo njegovu priču o tome da — glad očiju nema. Na Rudinama za rekonvalescente od tifusa nije bilo dovoljno dobre hrane. Jeo se samo škrob. Duško je od dr Dejana Popovića, koga je od ranije poznavao, tražio da se njemu i Duci odredi pojačana hrana. Doktor je pristao. Ali, Duško je stalno zahtevao povećanje obroka. Kad je jednom sasvim ozbiljno zatražio po četiri porcije škroba za svaki obrok, ili 12 porcija dnevno, doktor se razljutio i viknuo da su obojica poludeli i da ih treba vezati. Vezali ih ipak nisu. Onda mu oba Dušana rekoše da se oni ne osećaju nimalo siti i posle svih 12 porcija. To je već bila psihološka glad i tu se ništa nije moglo. Na našu, a naročito na Duškovu nesreću, i na Vrbničkim kolibama se gladovalo. Svi smo jedva čekali pokret. Najzad smo krenuli. Na maršu smo sreli kolonu Vrhovnog štaba. Kad je naišao drug Tito svi smo zastali i pozdravljali ga stisnutom pesnicom. Drug Tito je upitao komandanta kakvo je stanje u bataljonu. Komandant je odgovorio da je stanje dobro, ali da borci trpe glad. Onda je drug Tito naredio intendantu Vrhovnog štaba da se izdvoji jedna (i jedina) krava

koju je vodila pratnja i da se dodeli našem bataljonu. Čuvši ovu Titovu naredbu počesmo ga burno pozdravljati. Kad je krava zaklana hitri Duško i snalažljivi Aljoša dograbiše noževe i začas središe burag i creva. Oprali su ih na obližnjem potočiću i stavili na vatru. Tako smo nas nekolicina najbližih Dušku i Aljoši prezalogajili nešto u očekivanju da se od mesa zaklane krave zgotovi obrok.

Intendant bataljona dade da se kravlja koža iseče na komade i podeli borcima čija je obuća bila slaba za opanke. I Duško je dobio komad kože. Ali umesto da ga čuva, on ga brzo iseče na manje komade i poče da ih baca na žar. Dugo je posle žvakao tvrdu i oprljenu goveđu kožu. Neki su tražili da i njima da po parče, ali ih Duško ovoga puta odbi govoreći: »Šta ste se tu iskupili. Ima još kože pa pecite. Hoćete oklapine. Nema brajko!« Tek tada sam shvatio koliko je tifus pogodio Duška. Njegovo veliko i snažno telo stalno je tražilo hranu. Njegova psihološka glad uskoro će ponovo doći do izražaja. Na našem putu bili su se isprečili jelašački četnici. Kako nisu pristali da nas propuste da prođemo, morali smo na njih udariti silom. Vreme za polazak u napad na četnike se približilo, a kuvari nikako da zgotove večeru. Staro i tvrdo kravlje meso nije se dalo brzo skuvati. Borci okupljeni oko kazana lupali su porcijama i kašikama u očekivanju da se meso najzad skuva. Neko je probao meso i rekao da ga treba kuvati bar još pola sata. Bilo je krajnje vreme da se krene i komandant bataljona naredi zbor i pokret. Ali, od kazana niko ni da mrdne! Od gladi borci prvi put ne poslušaše svoga komandanta. To njega toliko razljuti da se on zalete, udari nogom u kazan i preturi ga. Nastade tajac. Onda se neki borci baciše na zemlju i počeše grabiti komade rasutog a nedokuvanog mesa i trpati ga u džepove i porcije. Zar treba reći da je Duško bio i najhitriji i najspretniji? Nakupio je možda i kilogram mesa. Bilo me je sramota da i ja kupim prosuto meso. Ali, nije me bilo sramota da malo zatim, u pokretu, primim po komad mesa od Duška, Duce i Aljoše i da bar malo utolim glad.

Glad smo zaista utolili tek u Jelašcu. Četnici su pobegli u Kalinovik i bilo je pravo da zato što nisu hteli da nas puste da prođemo budu kažnjeni time što će se iz njihovih kuća oduzeti nešto stoke i hrane za vojsku. Bilo je naravno zabranjeno da bilo ko od nas uzima hranu na svoju ruku. Ali, ko je tome, posle onolike gladi, mogao odoleti! U noćnom napadu mnogi su zavirivali u brojne i prepune jelašačke bajte i uzimali beloga mrsa. Naiđe zamenik komesara bataljona i stade da kori Duška i još neke drugove što na svoju ruku ulaze u bajte i jedu. Duško ga pogleda i reče mu: »Obrisi brkove, bele ti se od mleka!« i odjuri dalje.

Izgleda da je Jelašac pomogao da se Duško sasvim rastereti psihološke gladi. Svak od nas mogao je da ponese pečenoga mesa koliko je želeo. Duško je u toku jednodnevnog odmora ispekao i smazao ne jedno već dva jagnjeta! I to mu nije bilo dosta. Pod sačom je ispekao i poneo ćelu teleću glavu. Jeo je polako uz put i kad smo se popeli pod vrh Treskavice — nije mu baš mnogo ostalo. Sećam se da me je nudio mesom, ali da sam mu ja rekao da nisam ni pipnuo od onoga što sam poneo.

Otišao sam iz Beogradskog bataljona, ali sam često bio u prilici da srećem svoje stare drugove. Uvek bih najpre potražio Duška. Ne retko, slušao sam od drugova koje sam sretao o nekom novom Duškovom podvigu ili drugarskom gestu. Za vreme trodnevne odlučujuće bitke na Trovrhu, koju je Beogradski batljon vodio sa ostalim bataljonima Prve proleterske da bi omogućio drugim jedinicama i bolnicama povlačenje preko Tare, Duška su još sa dva borca poslali u patrolu. Bataljon se u međuvremenu povukao preko Tare, pa je tako patrola sa Duškom na čelu izbila na obalu reke kad i Nemci. Duško je komandovao da se skače i pliva, jer je jedino to davalo nade da će se spasti. On sam odmah se otisnuo u vodu. Jedan od boraca ga je poslušao i sledio, dok drugi nije, nego je potražio spas bežanjem niz obalu reke i skrivanjem u kamenjaru. Njegova se sudbina nikada nije saznala. Borac koji je skočio u vodu za Duškom nije uspeo da savlada nabujalu i brzu Taru i utopio se. Duško je uspeo da prepliva. Sav izubijan od udaraca o kamenje na koje ga je nabacivala plaha reka, odmah je produžio i stigao bataljon. Bili su ga već otpisali.

Branko Laura, jedan od brojnih boraca Beogradskog bataljona iz Dalmacije, pričao mi je da samo Dušku može zahvaliti što je ostao živ. Nemci su bataljon iznenadili u selu Gostilju, na planini Vlašić. Promrzao, Branko nije mogao da stoji na nogama. Građom ni Laura ne zaostaje za Duškom. I sam je visok i krupan. Duško, tada već zamenik komesara čete, zgrabi ipak Branka, uprti ga na leđa i pod kišom metaka iznese ga iz sela. Posle se Duško pobrinuo i za to da se Branko prebaci u brigadni sanitet. Brinući o svojim drugovima — pričao mi je borac Beogradskog bataljona Pino Škarićić — Duško je imao običaj i da po džepovima vuče razne sitnice bez kojih ne mogu — domaćice. Jednom, kada je u četi bila mršava ishrana, Duško se začas sporazumeo sa seljankama da mu u zamenu za konac i igle daju nekoliko kokošiju. Tek toliko da svaki borac kao dopunski obrok, dobije po komad mesa.

Danas, posle toliko godina, kada se nađemo na okupu i podsećamo Duškovih podviga i snalaženja, on kroz smeh kaže: »A šta bi bilo i od mene i od vas da nisam bio takav?«

Duško se šali kad to kaže, ali to ne znači da — nije u pravu.

Milivoje Katić

DANI VELIKIH POBEDA I ISKUŠENJA

KRATAK PREGLED BORBENIH DEJSTAVA

SLAVLJE U BOSANSKOM PETROVCU

Odlukom Vrhovnog štaba NOVJ od 1. novembra 1942. godine formirane su Prva i Druga proleterska divizija NOVJ. U sastav Prve proleterske divizije ušle su: Prva proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada, Treća proleterska sandžačka narodnooslobodilačka udarna brigada i Treća krajiška narodnooslobodilačka udarna brigada. Formiranje divizija borci Beogradskog bataljona primili su sa oduševljenjem i ponosom. Shvatili su da je to u stvari viša faza u razvoju narodnooslobodilačke vojske i veće mogućnosti za rasplamsavanje borbe, jer će divizije, s obzirom na svoju snagu, uspešnije vršiti i složenije zadatke. Borci su inače bili upoznati da će 7. novembra, na dan oktobarske revolucije Prva proleterska brigada primiti od Vrhovnog štaba NOVJ i CK KPJ proletersku zastavu, te je njihovo raspoloženje bilo maksimalno razdragano, pa su taj dan sa nestrpljenjem očekivali. Partijska i skojevska organizacija u Bataljonu, kao i svaki pojedinac — borci i vojni i političko partijski rukovodioci, bili su u mobilnom stanju. Svaki momenat korišćen je da se Bataljon što bolje pripremi za ovo slavlje.

Sedmi novembar 1942. godine popodne sitnokišovit je. A radostan — veoma. Prva proleterska brigada je u stroju, tu zapadno od Bosanskog Petrovca, iznad kolskog puta prema Bihaću. U stroju iznad boraca lepršaju crvene proleterske zastave Bataljona. Kad se Vrhovni komandant NOVJ drug Tito, nadomak stroja pojavio, žagor i radosni šapat boraca namah je, kao sabljom presečen, prestao i tišina je celim strojem Brigade zavladala. Desno i levo od Vrhovnog komandanta koračaju komandant i politički komesar Prve proleterske divizije Koča Popović i Filip Fića Kljajić, a nešto iza njih članovi Vrhovnog štaba i CK KPJ.

Danilo Lekić komandant Prve proleterske brigade uz pratnju političkog komesara brigade Mijalka Todorovića Plavog, raportirao je Vrhovnom komandantu da je Brigada za njegov doček i smotru spremna. Na pozdrav Vrhovnog komandanta — Smrt fašizmu, iz hiljade grla, kao iz topa, grunulo je — Sloboda narodu.

Zatim je Vrhovni komandant borcima govorio: o oktobarskoj revoluciji i teškim danima sovjetskih seljaka i radnika u tim vremenima, o teškim ali slavnim danima i borbama naroda Jugoslavije protiv okupatora i domaćih izdajnika za slobodu Domovine, o junaštvu i samopregoru boraca Prve proleterske brigade. Savetovao je borcima koji su u brigadu došli posle njenog formiranja, da im Prva proleterska brigada bude škola, a stari borci brigade primer, te da se osećaju ponosni što su borci Prve proleterske brigade. Najzad se Vrhovni komandant obratio starim borcima brigade, upravo borcima koji su još pre njenog formiranja bili borci ovih bataljona, rečima koje su njih posebno interesovale: »Ja vas uvjeravam drugovi, nije daleko to vrijeme i vi ćete ponovo marširati u Srbiju i Crnu Goru, zajedno sa ostalim borcima.« Na kraju svoga govora Vrhovni komandant je rekao: »Drugovi i drugarice, u ime Vrhovnog štaba i CK KPJ predajem zastavu Prvoj proleterskoj narodnooslobodilačkoj udarnoj brigadi. Nosite visoko ovu zastavu slobode pod kojom se danas bori sve što je najčestitije. Nosite je drugovi srećno i neka vam zastava bude zastava pobjede vaše Brigade.«

Komandant Prve proleterske brigade Danilo Lekić, primajući zastavu, zavetovao se, u ime boraca i starešina, da će brigada čuvati čast zastave i Komunističke partije i da će se časno boriti za izvršenje svih zadataka koje pred brigadu Vrhovni štab postavi. Zatim je zastavu predao prvom zastavniku brigade Vojislavu Radiću, zameniku komandanta Kragujevačkog bataljona.
Posle prijema zastave brigada je, ispred Vrhovnog komandanta i članova Vrhovnog štaba i CK KPJ, prodefilovala glavnom ulicom grada. Prijemu zastave i defileu brigade prisustvovao je veliki broj građana grada i šire okoline. Uveče je održana svečana akademija na kojoj je član Vrhovnog štaba i CK KPJ Ivo Lola Ribar govorio o vojnopolitičkoj situaciji u svetu i kod nas u Jugoslaviji.

POKRETI I BORBE U SREDNJOJ BOSNI

Kadrovske promene prvih dana novembra u Bataljonu uzročile su još veću živost i svestranu

aktivnost svih boraca i starešina u Bataljonu. Partijska organizacija i organizacija Skoja, kao i rukovodeći kadar, počev od štaba Bataljona i komandi četa do komandi vodova, nastavili su sa nesmanjenom aktivnošću političko partijsko delovanje i vojno usavršavanje boraca i starešina. U tome im je znatnu pomoć pružilo i formiranje Brigadnog komiteta Skoja, te formiranje partijskih ćelija u vodovima. Isto tako znatnu pomoć pružio je Bataljonu u vojnom usavršavanju boraca i starešina novostvoreni program za vojno usavršavanje, koji je pripremio i oformio štab Brigade, te je uveliko olakšao stvaranje adekvatnog plana u Bataljonu. Vreme odmora ovih dana maksimalno je korišćeno i za kulturno-zabavni život Bataljona i građana.

Odluku Vrhovnog štaba da Prva proleterska divizija izvrši pokret prema srednjoj Bosni sa ciljem likvidacije četničke grupacije u tom kraju, borci Beogradskog bataljona su sa zadovoljstvom primili. Prva proleterska brigada izvršila je pokret iz s. Bravsko, istočno od Bosanskog Petrovca, rano ujutro 16. novembra 1942. godine prema Ključu. Prvi deo marša, do Hadžića, iznosio je oko 40 km, delom po kaljavom putu. To su krajevi kroz koje su bataljoni Prve proleterske brigade već prolazili i zato su svuda nailazili na topao doček. Sa velikim oduševljenjem pratili su proletere i oni koji su pobegli iz svojih popaljenih sela i živeli u zemunicama, jer su bili ubeđeni da proleteri maršuju ka novim pobedama i uspesima. Posle prelaska reke Sane brigada je u Ključu, preko terena na kojem su se nalazili četnici, nastupala u više kolona. Beogradski bataljon se oprezno kretao, jer su četnici, poznavajući dobro ovaj brdovit i pošumljeni teren, mogli da postave zasede gotovo na svakom mestu. Po okolnim brdima već je pao sneg. Bilo je hladno, a neki borci su bili slabo obuvani. Njihovi opanci od presne kože su se u toku marša raskvasili i raspali, pa su im se noge podbile što je otežavalo kretanje. U toku ovog marša održavani su partijski sastanci na kojima su komunisti upoznavani sa situacijom na području kroz koje će bataljon proći. Seljaci su u tim selima bili zavedeni četničkom propagandom. Odrasli meštani nalazili su se uglavnom u četničkim redovima. Komunistima je postavljen zadataka da svojim primerom doprinesu da svi borci držanjem i odnosom prema narodu pokažu kakvoj vojsci pripadaju i da tako razobliče laži koje je neprijatelj širio. Održane su i četne konferencije na kojima je borcima ukazano da nije samo cilj očistiti teren od neprijatelja, već da se narodu pokaže kakva smo vojska i zašto se ona bori. Na konferencijama je pročitana i Direktiva Vrhovnog štaba o putu Prve proleterske divizije u srednju Bosnu. Borcima je objašnjena politička situacija i rečeno šta i kako valja raditi u cilju pridobijanja stanovništva koje je pod uticajem četnika.

Bataljon je nastupao po planu. U selu Ratkovićima jedna grupa od oko 30 četnika otvorila je vatru na bataljon. Komandant bataljona naredio je čelnoj Drugoj četi, da se razvije i razbije četnike. Četnici su umakli čim su osetili jaču vatru. Ovo čišćenje terena od četnika bilo je istovremeno i priprema za bitku koja je predstojala — napad na neprijateljev garnizon u s. Sitnici. Sitnica je manje naselje na cesti koja od Banjaluke vodi ka Ključu i Mrkonjić Gradu. Neprijatelj je zaposeo Sitnicu, jer se ona nalazila na položaju odličnom za odbranu prilaza Banjaluke, za održavanje komunikacije služila je četnicima kao utočište u slučaju napada jačih partizanskih snaga. Posadu uporišta u Sitnici sačinjavali su 2. bataljon Petrinjskog puka, 1. i 2. četa 10. puka domobrana, deo artiljerijskog diviziona sa četiri haubice i jedan vod od 38 Nemaca — ukupno oko 900 vojnika. Posadu je pojačala jedna »preselica« od oko 120 regruta i deo četnika koji su pobegli pred bataljonima Prve proleterske brigade. Odbrana je bila planski pripremljena. Predstraže u rovovima bile su postavljene i na 2 km od Sitnice. Istoimeno brdo iznad Sitnice bilo je načičkano rovovima punog profila sa saobraćajnicama i sa nekoliko bunkera, a na vrhu glavice čvor odbrane predstavljali su uređeni položaji za haubice, nekoliko bunkera i utvrđene zidine ranije spaljene džamije. Branioci, a naročito četnici, smatrali su da je Sitnica neosvojiva, pa je čak četnički »vojvoda« Drenović tu sklonio svoju ženu i trogodišnjeg sina.«

Na Sitnicu je napadala cela Prva proleterska brigada. Beogradski bataljon je napadao duž ceste Ključ — Sitnica. Trebalo je da savlada nekoliko uzastopnih branjenih položaja i da onda krene u napad na centar. Drugi bataljon je napadao sa severa, duž ceste od Banjaluke, direktno na utvrđenje. Četvrti bataljon je napadao sa severozapada preko k. 753, a Treći bataljon sa istoka ka k. 868. Prvi bataljon se nalazio u rezervi i obezbeđivao je leđa Trećem i Četvrtom bataljonu. Bataljoni su pošli sa udaljenih polaznih položaja u 14,00 časova, 19. novembra, sa zadatkom da u 22,00 časa izvrše opšti napad na Sitnicu. Računalo se da ne može doći do iznenađenja, jer su četnici bili zaposeli svako brdo i svaki prolaz. Bataljoni su energično napadali. Najpre je vatru otvorio Treći bataljon, jer je sa strane odakle je on napadao neprijatelj i očekivao glavni napad, pa je daleko isturio obezbeđenje. Odmah zatim stupio je u borbu Beogradski bataljon. Sa dve čete u prvoj liniji zauziman je rov po rov, pojas po pojas odbrane. Juriši i eksplozije bombi smenjivali su se u talasima. Domobrani su ginuli ili se predavali. Došlo im je u pomoć i pojačanje, ali ga je Beogradski bataljon dočekao pre nego što je stiglo u rovove i celo ga zarobio (oko 120 domobrana). Bataljon je izbio neposredno pred centar uporišta Sitnice i do tada je imao pet ranjenih boraca. Tamo je napadao Drugi bataljon koji je upao u središte odbrane i dospeo u tešku situaciju, jer je na njega sručena sva vatra iz džamije i bunkera. Tada je došla do izražaja najlepša osobina bataljona Prve proleterske brigade — proleterska solidarnost. Beogradski bataljon je rokirao svoje levo krilo da obuhvati Sitnicu sa zapada, napadne neprijatelja s leđa i pomogne Drugom bataljonu. I Četvrti bataljon je izdvojio nekoliko puškomitraljeskih odeljenja i poslao ih u pomoć Drugom bataljonu. U neviđe-

nom jurišu svih bataljona Prve proleterske brigade, uz zaglušujuće eksplozije bombi, proleteri su upadali u rovove i razbijali odbranu Sitnice. Mnogi borci zadivili su odlučnošću, snalažljivošću i junaštvom. Desetar u Beogradskom bataljonu, Milutin Tanasijević, uskočio je u bunker, golim rukama uhvatio za cev neprijateljski puškomitraljez i njime tukao upaničenu posadu koja se dala u beg. Dobrivoje Čekić uhvatio se ukoštac sa jednim Nemcem, oborio ga i oteo mu pušku. Paško i Stanko Gaćeša uskočili su u bunker i uz pomoć drugih boraca likvidirali posadu. Dobrivoje Čekić i Milivoje Katić zaplenili su u jednom bunkeru neprijateljevu radio stanicu. To su samo neki primeri koji ilustruju držanje boraca Beogradskog bataljona u napadu na Sitnicu.

0 značaju i žestini borbi i o odlučno izvedenom napadu na Sitnicu govori i izveštaj političkog komesara Prve proleterske brigade, upućen 29. novembra političkom komesaru Prve proleterske divizije. U izveštaju se ističe dobra koordinacija 1 puna inicijativa ispoljena u svim bataljonima, a kao primer se navodi činjenica da je Beogradski bataljon, pošto je »relativno brzo likvidirao neprijatelja na svom sektoru, odmah i bez poziva uputio jednu četu u pomoć II bataljonu«. Tamo je, navodi se dalje u izveštaju, Beogradski bataljon i imao sve svoje žrtve. »Svi komandanti bataljona i komandiri četa — kaže se dalje u izveštaju — pokazali su se potpuno dorasli svojoj funkciji«. Ova je ocena od posebnog značaja, jer su u svim bataljonima Prve proleterske brigade pa i u Beogradskom bataljonu, samo nešto ranije, prilikom formiranja Prve proleterske divizije, izvršena znatina pomeranja u rukovodećem kadru. Bitka na Sitnici bila je u stvari prva prava prilika da i nova rukovodstva i svi borci iskažu svoje prave vrednosti. Po opštem mišljenju u brigadi — podvlači se u pomenutom izveštaju — ovo je bila najveća i najteža akcija Prve proleterske brigade.

O razmerama borbe za Sitnicu govore i neprijateljevi gubici i veličina plena. Ubijeno je 40 neprijateljevih vojnika, među kojima 16 Nemaca, a zarobljeno ih je oko 350. Ostali su pobegli ka Banjaluci i Sanskom Mostu. Plen je bio znatan: četiri haubice sa 300 granata, tri teška mitraljeza, 10 puškomitraljeza, jedan teški minobacač sa većim brojem mina, veće količine municije i znatna količina razne opreme.

Na žalost, Prva proleterska brigada imala je i velike gubitke. Za Beogradski bataljon to su bili najveći gubici posle borbe na Sjenici, decembra 1941. godine. Iz Beogradskog bataljona poginuli su: Marko čiča, komandir Treće čete, Miša Šterk, politički delegat voda, Miodrag Blagojević Bata, komesar Druge čete, Miša Mihailović, zamenik komesara Druge čete, Bata Karić, desetar u Trećoj četi, Bora Šarić, vodnik u Trećoj četi, Ljubiša Paunović, borac Prve čete, Joso Čvrljak, borac Treće čete i Mate Barbin. Ranjeno je više drugova među kojima Milan Stanković Milanče, Franc Jelović, Ljubivoje Mihailović, Miloš Bandić i drugi. Boško Savčić zadobio je deset rana. Povodom pobede na Sitnici štab Prve proleterske brigade uputio je sledeći pozdrav borcima:

ŠTAB 1. BRIGADE
1. PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE
20. XI 1942.

BORCIMA, KOMANDIRIMA, KOMANDANTIMA I POLITIČKIM KOMESARIMA 1. PROLETERSKE BRIGADE

Drugovi i drugarice,

U pobedonosnom jurišu na fašističku jazbinu Sitnicu vi ste pokazali čudo od proleterskog heroizma i veštine. Neosvojiva utvrđenja, koja je branio brojno skoro dvostruko veći i tehnički mnogo nadmoćniji neprijatelj, osvojile su naša neustrašivost, organizacija, vojna veština, svest i disciplina.

U tom boju herojski su pala 22 naša druga, a ranjeno je 46 drugova i drugarica. Pali drugovi su svetao primer kako se bori i gine za slobodu svoga naroda. Njihova imena će zabeležiti istorija naših naroda.

Za junaštvo boraca, za hrabro i mudro rukovođenje starešina, za neustrašivost i marljivost sanitarki vi svi zaslužujete najvišu pohvalu.
Ova pobeda je naš slavan početak velikog takmičenja među brigadama. Ovom pobedom mi smo dokazali da ćemo časno ispunjavati položenu zakletvu. Štab brigade je srećan što može još jednom raportirati našem vrhovnom komandantu: »Druže Tito, 1. proleterska je izvršila tvoje naređenje.«

Mi smo ponosni što se nalazimo na čelu takvih boraca i čestitajući vam pobedu pozivamo vas da tako i dalje nastavimo slavan put 1. proleterske.

Slava palim drugovima!
Živeli naši ranjenici!
Živela Prva proleterska!
Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Za štab brigade:

politički komesar — *Plavi*
komandant — *D. Lekić*

O zauzimanju Sitnice, jednom od najvećih uspeha Prve proleterske brigade govorila je i Radio stanica »Slobodna Jugoslavija«. Štab Prve proleterske divizije takođe je čestitao pobedu Prvoj proleterskoj brigadi.

Sutradan, po zauzimanju Sitnice, Beogradski bataljon zadesio je još jedan veliki gubitak. U prodoru nemačkih tenkova iz Banjaluke, a preko položaja četvrte krajiške brigade, bataljon je bio iznenađen dok se nalazio angažovan na evakuaciji plena. Bataljon se organizovano povukao i uspeo da izbegne veće žrtve, iako je bio uhvaćen na čistini. Teško su ranjeni Radovan Pantelić Pura, nišandžija na teškom mitraljezu i zamenik komandanta bataljona Ljupče Živković Španac koji je dva dana kasnije umro. Proglašen je za narodnog heroja. Zbog pretrpljenih gubitaka izvršene su odgovarajuće popune i promene u rukovodećem kadru. Milan šarac postavljen je za zamenika komandanta bataljona.

Posle bitke na Sitnici održani su sastanci četnih partijskih ćelija i četne konferencije. Govorilo se o držanju pojedinaca u borbi za Sitnicu, o uspehu i propustima, o uzrocima gubitaka koje je bataljon pretrpeo itd. U Drugoj četi su predložili štabu bataljona za pohvalu Dobrivoja Čekića. Predah je iskorišćen za pranje rublja i odela, što se inače činilo kad god je za to bilo prilike, a što je bio najbolji način da se borci sačuvaju od vašiju i mnogih oboljenja.

Bataljoni Prve proleterske brigade nisu se dugo odmarali. Odmah su nastavili da čiste teren od četnika i da pripremaju napad na Jajce. Oko Mrkonjić Grada nalazio se znatan broj četnika. No, kad su videli šta se dogodilo na Sitnici nisu ni pomišljali da se suprotstave bataljonima Prve proleterske brigade. Tako se čišćenje terena od četnika svelo na marš i na približavanje Jajcu. Beogradski bataljon je najpre prispeo u Trijebovo, gde je ostao jedan dan, a onda je prešao u Vlasinje.

U Jajcu se nalazio jak garnizon koji su sačinjavali jedna četa 738. nemačkog puka, 17. ustaški bataljon, dve čete 9. puka domobrana i jaka žandarmerijska stanica — ukupno oko 800 vojnika, sa četiri topa, pet oklopnih automobila i sa većim brojem mitraljeza i minobacača. Neprijatelj je bio uredio grad za odbranu.

Na Jajce su napadale jedinice Prve proleterske i Treće divizije. Prva proleterska brigada napadala je na uskom sektoru od Vrbasa do Careva Polja. U napad su poslani Prvi, Treći i Četvrti bataljon, a Beogradski i Drugi bataljon su u selu Vlasinje obezbeđivali napad od Crne Rijeke. Napad je počeo 24. novembra 1942. godine, u 20,00 časova. Prvi napad nije uspeo. Nije bilo dobro organizovano sadejstvo. Komandanti divizija su se dogovorili da napad obnove sledeće noći. Štab Prve proleterske brigade ubacio je u napad Beogradski umestio Četvrtog bataljona. Napad je počeo u 19,00 časova. Napadale su istovremeno sve jedinice. Na pravcu prema Zjaji ispred Beogradskog bataljona branili su se uglavnom Nemci. Branili su se žestoko, ali nisu mogli odoleti direktnim pogocima minobacača, protivtenkovskog topa i mitraljeskoj vatri iz neposredne blizine. U ovom napadu grupisani su minobacači sva tri bataljona Prve proleterske brigade koji su napadali na Jajce, kao i protivtenkovski top — svi na položaj Prvog bataljona. Koncentrična paljba na položaj isterala je Nemce iz rovova. Bežali su preko čistine koju je kosio puškomitraljezac u Beogradskom bataljonu Mita Boldinović iz jedne kuće na desnom krilu bataljona. Otpor je slomljen. Veliki broj Nemaca, oko 70, ležali su mrtvi u rovovima, bunkerima i na ulicama. Zarobljeni su izjavili da se jedan broj Nemaca i ustaša utopio u Vrbasu pri pokušaju da preplivaju reku i da se spasu.

Plen u Jajcu je bio znatan. Beogradski bataljon nije uzeo ništa od plena u oružju i municiji već se dogovorio sa bataljonom Treće krajiške brigade da se plen ustupi njemu, jer mu je potrebniji. To je pozdravljeno kao izvanredan drugarski postupak. Beogradski bataljon je ostao u Jajcu dva-tri dana, okrepio se i snabdeo. Gotovo svi borci obukli su se i obuli zahvaljujući zaplenjenoj nemačkoj opremi. Tome su se borci neobično obradovali, jer je zima bila na pragu. Sneg se već beleo na planinama, a dobro oüeveni i oouveni moći ce laKse da podnose pokrete i po nepovoljnim vremenskim prilikama.

Na sastancima četnih partijskih ćelija i čelnim konferencijama detaljno je analizirana boroa za oslobođenje Jajca. Uzimajući u obzir i držanje boraca u prethodnim boroama, konstatovano je da novi borci, Dalmatinci, ne zaostaju po borbenosti za starijim drugovima. Partijska organizacija imala je čime da se ponosi kada je, u relativno kratkom vremenu, postigla takvu kompaktnost bataljona. Na sastancima partijskin ćelija zaduženi drugovi podneli su izveštaj o radu sa kandidatima za prijem u Partiju. Konstatovano je da se nedovoljna pažnja poklanja njihovom političkom i ideološkom uzdizanju.

Za vreme boravka u Jajcu ponovo je oživeo i kulturno-zabavni život u bataljonu. Držana su razna predavanja: O postanku sveta i naše planete, o Arhimedovom zakonu i si. U međuvremenu je stigla vest da je u Bihaću održano Prvo zasedanje AVNOJ-a. Ova vest je sve obradovala. Na četnim konferencijama pružena su prva obaveštenja o ovom zasedanju, šta AVNOJ znači za dalji razvoj narodnooslobodilačke borbe, zašto je formirano jedno vrhovno telo koje će biti političko predstavništvo naroda Jugoslavije itd.

U gradu je formirana komanda mesta, omladinska organizacija i privremeni narodnooslobodilački odbor. Održan je i narodni zbor. Održavani su brojni sastanci sa građanima. Borci Beogradskog bataljona učestvovali su i u organizovanju priredbi u gradu. Imali su pune ruke posla. Učestvovali su i u čišćenju Jajca od ostataka neprijateljevih vojnika. Naime, jedan manji broj neprijateljevih vojnika nije uspeo da se blagovremeno izvuče iz grada i da pobegne. Oni su se presvukli, poneki od njih i u žensku muslimansku odeću, i posakrivali po kućama, kod porodica koje su ih simpatisale.

Bataljoni Prve proleterske brigade nastavili su nastupanje iz Jajca prema Skender Vakufu, takođe jednom od četničkih uporišta, četnici su zaposeli strme strane iznad reke Ugar i sami sebe hrabrili: »Ovuda neće proći, ovo je kraljeva vojska«. Ali, pošto je i do njih dopro glas o partizanskim pobedama u Sitnici i Jajcu nisu ni pružali otpor. Beogradski bataljon prenoćio je u Brnjićima i sledećeg dana, preko Zastavice, Prisike, Crkvišta i Skender Vakufa, izbio u Radiće.

Na pravcu nastupanja Prve proleterske divizije nalazio se Kotor Varoš. U gradu je bilo oko 450 domdo vojnika, a povremeno su u grad dolazili i delovi 1. bataljona 741. puka nemačke 714. divizije u pratnji tenkova. Upravo tih dana u gradu se nalazio jedan vod Nemaca sa tri tenka. U okolnim selima bilo je 30—50 domdo vojnika.

Prva proleterska brigada je u napad na Kotor Varoš uputila desnu kolonu, Drugi i Treći bataljon da sadejstvuju Trećoj krajiškoj brigadi u likvidaciji garnizona, dok je leva kolona, Prvi i Četvrti bataljon, upućena preko Lipovca i Podbrđa u Babiće da obezbedi napad sa pravca od Banjaluke. Beogradski bataljon se nalazio u brigadnoj rezervi u selu Hadrovci, u sredini između kolona i u gotovosti da pomogne onoj koloni kojoj pomoć bude bila potrebna.

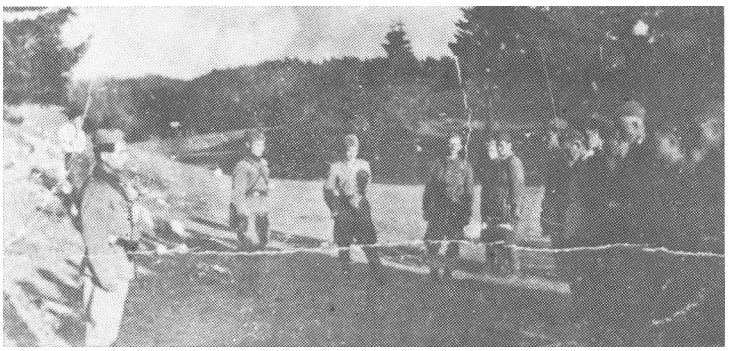
DANI VELIKIH POBEDA I ISKUŠENJA

KOLONA BEOGRADSKOG BATALJONA NA MARŠU OD PROZORA PREMA JABLANICI, 7. MARTA 1943. GODINE. BATALJON SUSTIŽE KOLONU RANJENIKA KOJA SE KREĆE U ISTOM SMERU, KA JABLANICI I MOSTU NA NERETVI.

BEOGRADSKI BATALJON POSTROJEN U SELU SOKOLOVIĆI NA ROMANIJI, JUNA 1943. GODINE, POSLE BITKE NA SUTJESCI, U ČASU KADA NAD BATALJONOM PREUZIMA KOMANDU NOVI KOMANDANT BATALJONA MILAN ANTONČIĆ VELEBIT

POSLE KAPITULACIJE ITALIJE BEOGRADSKI BATALJON JE OPET DOBIO ZNAČAJNU POPUNU BORACA IZ DALMACIJE. TOM PRILIKOM U BATALJON SU ZAJEDNO STUPILI MARKO SMAJO I NJEGOVA ČETRNAESTOGODIŠNJA KĆER ANKICA. SVOJ SUSRET SA BEOGRADSKIM BATALJONOM ANKICA SMAJO JE OPISALA U OVOJ KNJIZI U PRILOGU POD NASLOVOM »ŠPURE«.

POSLE OKUPATORA I NJEGOVIH SLUGU TIFUS JE BIO NAJVEĆI NEPRIJATELJ NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE. PROTIV TIFUSA SE NAJČEŠĆE BORILO HIGIJENOM — PRANJEM ODELA, A POVREMENO I VAKCINACIJOM. NA OVOM SNIMKU, NAČINJENOM U LETO 1943. GODINE, VIDI SE REFERENT SANITETA BEOGRADSKOG BATALJONA JELENA PETROVIČ KAKO VAKCINIŠE BORCE. BORAC NA SLICI DESNO KOJI ZADIŽE RUKAV U OČEKIVANJU VAKCINACIJE JE DUŠAN ĆORDAŠ.

Kotor Varoš, koji su branili domobrani, zauzet je posle žestoke borbe i tek pošto je 50 dobrovoljaca pregazilo reku Vrbanju i napalo neprijatelja s leđa. Vod Nemaca sa tri tenka i tri kamiona pre napada na Kotor Varoš nalazio se u školi u selu Svinjari. Nemci su u toku noći pokušali da se probiju ka Banjaluci, ali su im to onemogućili Prvi i četvrti bataljon. Nemci su se vratili u školu.

Štab Prve proleterske brigade uputio je Beogradski bataljon da likvidira tu grupu Nemaca. Prilikom izbijanja na reku Vrbanju bataljon je iz sela Šibova napala jedna grupa od oko 30 domdo vojnika. U isto vreme i Nemci su otvorili vatru na bataljon. Bataljon je delom snaga brzo razbio grupu domobrana i veštim prebacivanjem preko železničkog mosta izbio kod škole iz koje su se branili Nemci. Razvila se oštra borba. Nemci su procenili da se ne mogu održati, a kako su znali da im ne može stići pomoć od Banjaluke povukli su se prema Skatavici, noseći 21 ranjenika. Beogradski bataljon je, znajući da ne može da ih koristi, zapalio tenkove i kamione i poneo znatne količine municije i hrane. Podnoseći štabu Prve proleterske divizije mesečni izveštaj o dejstvima između 15. novembra i 15. decembra 1942. godine Štab Prve proleterske brigade je posebno istakao uspeh Beogradskog bataljona u ovoj akciji: »Uprkos brojnoj snazi neprijatelja, njegovom ogromnom tehničkom preimućstvu VI bataljon je snažnim naletom bez oklevanja uspeo da u potpunosti izvrši postavljeni zadatak. Predlažemo štabu divizije da pohvali VI bataljon«.

Prva proleterska brigada je bez zaustavljanja krenula dalje kroz srednju Bosnu da razbija četnike. Namera je bila da sa severa obiđe planinu Uzlomac, koju je bio prekrio debeo sloj snega, i da preko Skatavice upadne u Jošavku. Prvo je u Skatavice izbio Beogradski bataljon. Tu je došlo do borbe sa četnicima koji su se od Sitnice stalno povlačili bez borbe. U Jošavci se prikupilo oko 500 četnika sa tri minobacača u nameri da napadnu svoje gonioce. Beogradski bataljon je zaustavio napad te grupe četnika, ali je izgubio četiri borca. Verovatno je da se ovi četnici ne bi suprotstavljali Beogradskom bataljonu da nisu bili ohrabreni Nemcima koji su krenuli u napad od Čelinca prema Kotor Varošu.

Nemci su uvideli da ne mogu prodreti cestom prema Kotor Varošu i zato je 6. decembra 1. bataljon 741. puka 714. nemačke divizije, ojačan tenkovima i uz podršku diviziona haubica i dve eskadrile aviona, sa položaja kod Donjeg Čelinca krenuo prema Opsječnom i Skatavici. U isto vreme i četnici su napali sa severne strane u bok snaga Prve proleterske brigade. Beogradski bataljon se suprotstavio ovoj koloni. Uskoro su mu pristigli u pomoć Prvi i Četvrti bataljon, koji su pregazili Vrbanju, a onda i Drugi bataljon. Borba je bila oštra. Neprijatelj je bio brojno jači, a njegovi tenkovi, artiljerija i avijacija neprekidno su tukli položaje i bataljoni su se morali povući. Najpre je izvučen iz borbe Beogradski bataljon, a onda Drugi bataljon, dok su se Prvi i Četvrti bataljon izvlačili pod borbom zadržavajući neprijatelja.

U povlačenju Beogradski i Treći bataljon prošli su kroz Maslovare i razbili jednu jaku grupu četnika koja se tu okupila da brani prelaz preko planine Uzlomac. Beogradski bataljon je došao u selo Tovilovići — Čelići, gde je ostao tri dana i održavao vezu sa Trećom krajiškom brigadom. Borbe kod Skatavice pokazale su da prodor ka Jošavci, glavnom uporištu četnika u srednjoj Bosni, neće biti lak i da se na taj teren ne može krenuti sa malim snagama — trebalo bi im obezbediti zaleđinu. Zato je sačekano da prispe Treća sandžačka brigada, pa da onda Prva proleterska nastupa ka Jošavci. Brigada je nastavila pokret 12. decembra. Najpre su Beogradski, Treći i Drugi bataljon razbili oko 700 četnika sa jednim brdskim topom i jednim minobacačem koji su ponovo bili grupisani u rejonu Maslovara. Tada su bataljoni krenuli preko planine Uzlomac.

Brigada je nastupala preko planine Uzlomac ka Jošavki u dve kolone. Beogradski bataljon se kretao na začelju leve kolone koja je nastupala pravcem preko Matrakove kose ka Donjoj Snjegotini, gde je odvojen i upućen na prostoriju sela Spasojevići i Vukovići sa zadatkom da obezbedi levi bok brigade od Banjaluke dok ona razbije četnike na teritoriji Jošavke i da bude veza sa Trećom sandžačkom brigadom u rejonu Kotor Varoša. Drugi zadatak Beogradskog bataljona bio je da obezbedi povlačenje Prvoj proleterskoj brigadi u slučaju da ne uspe u borbi sa četnicima. Na tom zadatku bataljon je ostao deset dana. To su bili dani neprekidnih borbi. Neprijatelj je iz Čelinca stalno pokušavao da prodre ka Jošavki, ili je pak tukao položaje Beogradskog bataljona iz haubica. Bataljon je tražio pomoć, ali Prva proleterska nije imala raspoloživih snaga da pošalje. Došla su u pomoć dva bataljona Treće krajiške brigade i desnokrilne jedinice Treće sandžačke brigade. Zajedničkim dejstvom ove snage su razbile Nemce iz 741. puka i naterali u panično bekstvo. Nemci su povukli i svoje haubice sa položaja kod Čelinca. Položaje prema Čelincu je tada preduzela Treća sandžačka brigada, a Beogradski bataljon se, 26. decembra, prebacio prema Devetinama, gde je obezbeđivao dejstva prema Prnjavoru.

Na novim položajima u Devetinama Beogradski bataljon je već idućeg dana morao da vodi tešku borbu. Oko 350 Nemaca iz 741. puka, sa dva tenka i četiri minobacača podržavani od dve haubice, napali su Beogradski bataljon pravcem Klašnice — Boškovići. Bataljon se uspešno suprotstavio ovim jakim neprijateljevim snagama usporavajući njihovo napredovanje, ali se pod borbom i povlačio. Tada je štab Prve proleterske brigade poslao u pomoć Beogradskom bataljonu Prvi, Drugi i Treći bataljon. Treći bataljon je preduzeo desni obuhvat preko Dragovića, a Drugi je udario duž Turjanice u desni bok neprijatelja. Beogradski i Prvi bataljon formalno su napali Nemce i naterali ih da se brzo povlače u Klašnice. Time je očišćen ceo teren Jošavke i Prva proleterska brigada zagospodarila je velikom teritorijom.

Osnovni zadatak na toj teritoriji postao je politički rad među stanovništvom koje su četnici zatrovali svojom propagandom i uplašili. U selima kroz koje su bataljoni Prve proleterske brigade prolazili zaticani su pretežno žene, deca i starci. Muškarci, sposobni za vojsku, nalazili su se u četnicima, ili su se skrivali kod njih. četničke kolovo-

đe su smrtno plašile narod. Govorili su da oni koji sada nailaze nisu isto što i partizani iz njihovog kraja koje su uspeli da pobiju ili da potisnu, već su to neki proleteri koji dolaze iz drugih krajeva i koji ubijaju, kolju, pale i siluju.
Pravilnim držanjem prema meštanima i političkim delovanjem boraca stvaralo se polako povoljnije raspoloženje prema proleterima. Seljaci počinju da uviđaju da su ih četnički oficiri lagali. Neki seljaci se od četnika vraćaju kućama. Niko ih ne dira, iako su možda i sami bili četnici. Osnivaju se narodnooslobodilački odbori, organizuje se omladina, a u svakom selu daju se priredbe koje meštani sve radije posećuju. Na zborovima po zaseocima čita se i objašnjava Proglas Avnoja, raskrinkava se uloga izbegličke vlade i četnička izdaja.

Vreme između borbi Bataljon koristi i za rad na vojnom i političkom usavršavanju — naročito na izvlačenju iskustava iz poslednjih borbi. Proslavljena je i godišnjica osnivanja Prve proleterske brigade. Svedeni su osnovni bilansi bataljona. Partijska organizacija je posebnu pažnju poklonila liku borca Prve proleterske brigade i liku komuniste. Bataljonski partijski biro je razmotrio rad sa omladinom i rad u narodu. Razmotreno je i ponašanje boraca. Naročito su oštro kritikovani oni drugovi koji su pili nešto više rakije koje je u tom kraju bilo u izobilju. U tome se ponekad i preterivalo. Jedan drug je kažnjen partijskom opomenom zato što je, kada se vratio iz Šipraga, mirisao na rakiju. Stroge mere su primenjivane zato što se vodilo računa da lik borca Prve proleterske i komuniste mora ostati na visini i neukaljan.

Na četnim konferencijama posebna pažnja posvećena je proučavanju Proglasa AVNOJ-a. Osnivanje AVNOJ-a bio je veliki događaj za dalji razvoj narodnooslobodilačke borbe i trebalo je postići da ga što bolje upozna svaki borac i osposobio se za pravilno političko delovanje u narodu.

BORBE KOD TESLIĆA

Uzastopni uspesi stvarali su nove uslove za ofanzivna dejstva Prve proleterske divizije. Štab divizije je odlučio da tri bataljona Prve proleterske brigade i Treća krajiška brigada oslobode Teslić koji je imao poseban strategijski i privredni značaj za neprijatelja. Prva proleterska brigada je za ovaj zadatak odredila Beogradski, Četvrti i Drugi bataljon. Beogradski bataljon se nalazio u Devetinama i morao je da pređe najdužu maršrutu do Teslića, oko 40 km. Sneg je bio veoma dubok i znatno je otežavao kretanje. Bataljon je iz Devetina krenuo preko Kulaša i Krivice i stigao do Osivice gde je prenoćio i pripremao se za napad na Teslić.
Teslić su branila dva bataljona 4. puka domobrana, dve čete domobrana iz 171. puka (ukupno oko 1250 domobrana), sa četiri haubice, dva brdska topa, dva topa »pito«, 16 teških mitraljeza i 63 puškomitraljeza, zatim oko 250 domdo vojnika, jedan vod žandarma sa nekoliko puškomitraljeza i jedan oklopni voz. Izgrađena su dva pojasa odbrane. Spoljni pojas činili su bunkeri opasani žicom, a u gradu su uređene za odbranu kasarne, komanda grada, jedna fabrika i nekoliko tvrdih kuća. Četnici su se nalazili oko grada na predstražama da bi blagovremeno obavestili o pojavi partizana.
Napad je počeo u noći između 31. decembra 1942. godine i 1. januara 1943. godine. Direktno na deo grada na desnoj obali Usore napadao je Beogradski bataljon. Drugi bataljon Treće krajiške brigade obezbeđivao mu je leđa od pravca Doboja. Dva bataljona Treće krajiške brigade i Četvrti bataljon Prve proleterske brigade napadali su na grad na levoj obali Usore. Beogradski bataljon je napadao sa Prvom i Drugom četom sa severoistoka, preko naselja Hasanovići i Pajići, a sa Trećom četom i jednom četom Drugog bataljona prema naselju Stenjaci. Bataljon je zakasnio sa napadom dva časa, zbog slabog vodiča, loše proračunatog vremena za prelazak mosta preko Usore kod sela Žarkovine i zbog raskvašenog snega koji je znatno usporavao kretanje. Čim je bataljon stigao na polazne položaje, u 21,00 čas, odmah je krenuo u napad i u prvom naletu likvidirao bunkere opasane žicom u naseljima Hasanovići, Stenjale i Pajići i izbio kod mosta na Usori u samom gradu. Neprijatelj je branio most jakom vatrom i nije mu se moglo prići sa pravca napada Beogradskog bataljona. Reka Usora na toku kroz grad je duboka i nije se mogla pregaziti da bi se odbrana napala iz pozadine. Beogradski bataljon je bio primoran da se zaustavi, ali je nastavio da vrši stalni pritisak na odbranu. Nešto posle četiri časa ujutru, 2. januara, iza mosta su izbili delovi Četvrtog bataljona koji je slomio otpor neprijatelja u tom delu grada. Beogradski i Četvrti bataljon zajedno su savladali odbranu mosta i bataljoni su se spojili. Teslić je oslobođen. Zarobljeno je preko 1000 domobrana sa 38 oficira, uključujući i štab puka sa pukovnikom Binderom na čelu. Zaplenjene su 4 haubice, 7 topova, 8 minobacača, 12 mitraljeza, 60 puškomitraljeza, 50 vagona municije, opreme i hrane. Oslobođenje Teslića bilo je od velikog političkog i strategijskog značaja.
Neprijatelj nije mogao da se pomiri sa gubitkom Teslića, jer mu je time bila ugrožena dolina reke Bosne i komunikacije u njoj. Zato je odmah pokrenuo jake nemačke snage iz Doboja, delove 718. divizije koje su uz podršku tenkova, nastupale širokim frontom cestom i levo i desno od reke Usore, sa zadatkom da po svaku cenu povrate Teslić. Drugi bataljon na levoj obali i Beogradski bataljon kod Markotića pokušali su da zaustave ove jake nemačke snage, ali nisu uspeli. Beogradski bataljon se povukao preko mosta u Žarkovini, izbio u selo Križ, gde je razbio ustašku miliciju, spojio se sa Drugim bataljonom i preko Ukrinice i Popovića došao u Vijačane.
Štab Prve proleterske divizije nije bio zadovoljan što su bataljoni brzo napustili teren oko Teslića, pa im je naredio da se vrate i da ponovo oslobode grad. Štab Prve proleterske brigade uputio je ka Tesliću Beogradski, Prvi i Treći bataljon. Zajedno su nastupali Beogradski i Prvi bataljon prema Jelahu, a Treći bataljon je dobio zadatak da kod Tešanke izbije na prugu Doboj Teslić, preseče komunikacije i spreči dolazak pojačanja iz Doboja ka Tesliću. Treća krajiška brigada napadala je na Teslić.

Beogradski bataljon nastupao je, kao i prvi put, preko Osivice i Omarske i kod sela Kaloševića prešao Usoru i napao Jelah sa juga. Prvi bataljon je napadao sa severa. U Jelahu se branilo oko 250 domdo vojnika. U jurišu je slomljen otpor prednjih delova i zarobljeno je 18 domobrana. Bataljoni su izbili u centar naselja. Oko 40 domobrana, ustaški raspoloženi, sa jednim oficirem i 4 podoficira povukli su se u tvrdu zgradu škole i organizovali odbranu. Beogradski i Prvi bataljon, da bi izbegli gubitke, oprezno su nastupali i zapalili železničku stanicu da vatra osvetli školu, pa da onda sigurnim pogocima nateraju posadu na predaju. U tom trenutku naišao je oklopni voz iz Doboja, jer Treći bataljon nije stigao na vreme da preseče prugu. Bataljoni su oštetili oklopni voz, ali su ipak morali odstupiti prema Piljušiću.

Sledeće noći, 16. januara, napad je obnovljen. Situacija je bila nešto povoljnija, jer je u toku dana oštećen još jedan oklopni voz, a Treći bataljon je prekinuo veze od Doboja. Domobrani se nisu mnogo branili već su bežali ka Tešnju. Beogradski i Prvi bataljon u koloni su trčali za njima i pred samim Tešnjem razvili se za borbu — desno Beogradski, a levo Prvi bataljon. Oba bataljona su 17. januara, u četiri časa, upali u grad. Domobrani su bežali ka tvrđavi u centru grada. Međutim, kada je oko šest časova nekoliko mina iz bacača palo u tvrđavu domobrani su i iz nje pobegli. Zarobljeno je 23 domobrana. Bataljoni nisu imali gubitaka.

Bataljoni se nisu zadržavali u Tešnju, jer su već dobili naređenje da bez obzira zauzeli Jelah i Tešanj ili ne, 17. januara uveče napadaju na Teslić sa Trećom kiajiškom brigadom. Zbog toga su bataljoni bez odmora krenuli ka Tesliću. Marš po dubokom snegu koji je i dalje padao bio je veoma naporan. Beogradski bataljon je napadao preko Markotića, kao leva kolona, a Prvi bataljon desno, uz obalu Usore. Oba bataljona izbacila su neprijatelja iz prvih bunkera i nastupali ka centru grada. Nemci su se uporno branili, iako ih je bilo relativno malo. Oni su preko radio stanice obavešteni da im je u pomoć krenula jaka kolona iz Doboja. Ta kolona je 18. januara, rano ujutro, prodrla u Teslić i od daljeg napada se moralo odustati. Beogradski i Prvi bataljon su se istoga dana vratili na teren Devetina.

Sredinom januara 1943. godine otpočela je nova neprijateljeva ofanziva na slobodnu teritoriju, poznata kao četvrta ofanziva. Vrhovni štab je najpre bio odlučio da brani slobodnu teritoriju dok neprijatelj ne ispolji svoje namere. U sklopu takve namere Prva proleterska brigada upućena je prema Banjaluci, u kojoj su Nemci koncentrisali jake snage. Trebalo je te snage uznemiravati, nanositi im gubitke, sprečavati saobraćaj komunikacijom Banjaluka — Gradiška i onemogućiti im da krenu i ugroze slobodnu teritoriju.

Prva proleterska brigada je noću 23/24. januara uputila u demonstrativni napad ka Banjaluci Beogradski, Treći i Drugi bataljon. Beogradski bataljon, ojačan jednom četom Drugog bataljona, napadao je neprijatelja u Klašnicama. Zadatak ovih snaga bio je da po mogućstvu zauzmu Klašnice i preseku komunikaciju Banjaluka — Gradiška. Trebalo je da deo Drugog bataljona pređe Vrbas na skeli i napada Klašnice sa zapadne strane, a ukoliko to ne uspe trebalo je da na juriš zauzme most na Vrbasu i uništi neprijatelja.

Beogradski bataljon je veoma odlučno napadao. Uspeo je da uz put razbije oko 200 četnika koji su, po običaju, bili predstraža, a onda je napao Klašnice. Nemci su očekivali napad i pošto im je komunikacija Banjaluka — Gradiška od izuzetne važnosti dobro su je branili. U Klašnicama su imali položaje uređene za odbranu i jedan top. Beogradski bataljon je u prvom naletu zauzeo rovove na desnoj obali Vrbasa, ali kad je pokušao da pređe preko mosta dočekan je jakom vatrom iz rovova sa leve obale. Bilo je jasno da se most ne može zauzeti, a prelazak skelom je bio nemoguć. Bataljon se povukao izgubivši dva borca.

Neprijatelju se nije smelo dozvoliti da predahne. To je bio stalan zadatak. Štab divizije je znao da su bataljoni Prve proleterske brigade umorni, ali je zahtevao neprekidnu aktivnost. I Beogradski bataljon je ponovo, noću 26/27. januara, napao na Klašnice. Ovoga puta je i napad bio slabiji i neprijatelj se odlučnije branio. Postignut je samo jedan cilj — neprijatelj je nateran da se brani umesto da sam preduzima napade ili pojačava sektor. U međuvremenu, Vrhovni štab je naredio Prvoj proleterskoj diviziji da se prebaci u dolinu Vrbasa.

Beogradski bataljon je boravio u srednjoj Bosni gotovo dva meseca. Bilans njegovih aktivnosti bio je više nego zadovoljavajući. Na bojnom polju redane su pobeda za pobedom, a na političkom polju postignut je uspeh kako u bataljonu tako i u narodu. Bataljon je vodio borbe protiv Nemaca, ustaša, domobrana i četnika i bio u stalnom pokretu vodivši tako reći stalne borbe. Te velike napore borci su relativno lako podneli. Dosta su doprineli dobra ishrana i dobra opremljenost odećom, obućom i municijom iz plena. Posle zarobljavanja neprijateljevog garnizona u Tesliću mnogi borci su ličili na domobrane, jer su se kompletirali njihovim uniformama.

Pored krupnih vojnih uspeha ostvareni su i značajni politički rezultati na ovom području. U gradovima i selima srednje Bosne stanovnici su tek dolaskom Prve proleterske brigade i drugih jedinica imali prilike da vide i upoznaju partizane. U toku dva meseca Beogradski bataljon se nalazio i po dva puta u istim selima. Kada bi drugi put dolazio narod je borce srdačnije dočekivao, kao stare poznanike. Po selima su održavani zborovi i priredbe. Pored upoznavanja sa situacijom na frontovima, sa uspesima Crvene armije i sa porastom i borbenim akcijama Narodnooslobodilačke vojske stanovništvu je posebno objašnjavan značaj formiranja AVNOJ-a i popularisane su odluke njegovog Prvog zasedanja.

Kao jedan od rezultata uspešnog političkog rada u narodu bio je i dobrovoljno javljanje omladine u partizanske jedinice. U Beogradski bataljon stupilo je 60 novih boraca. Bataljon je krajem januara imao na spisku 303 borca. Samim tim otvarao se novi zadatak: od tih mladih ljudi stvoriti borce dostojne proletera. Rad sa novim borcima morao je početi — od početka. Trebalo ih je najpre naučiti da rukuju oružjem, a onda sve drugo, po planu i programu rada bataljona. Taj zadatak

otežavao je veliki broj nepismenih među novim borcima.

Tokom boravka u srednjoj Bosni redovno su održavani partijski sastanci i četne konferencije. Održan je i sastanak svih političkih rukovodilaca u bataljonu. Razmotrene su protekle borbe i akcije. Naročita pažnja je poklonjena držanju boraca prema narodu. Isticani su borci koji su ispoljavali hrabrost i inicijativu u borbama, ali koji su bili i dobri agitatori u narodu. Povećana je odgovornost svakog člana Partije. U Partiju su već primani i drugovi iz poslednjih popuna. Slučaj Radovana Marinkovića duboko je dirnuo celu partijsku organizaciju. On je poginuo u borbi protiv Nemaca na Devetinama. Bio je hrabar borac i dobar drug, a da još nije bio primljen u Partiju, iako je to i želeo i zasluživao. Marinković je posmrtno primljen u Partiju. Bila je to oštra kritika sektašenja sa prijemom u Partiju. — Izraženo je uverenje da se sa sektašenjem mora prestati. Bataljonska partijska organizacija tih dana brojala je 79 članova.

MARŠ IZ SREDNJE BOSNE I BORBE KOD IVAN-SEDLA

Dok se bataljon nalazio u Devetinama saznalo se da je neprijatelj započeo novu veliku ofanzivu na slobodnu teritoriju. Štab bataljona je odmah održao sastanak sa rukovodiocima četa i odredio koji sve poslovi treba da se obave da bi se bataljon što bolje pripremio za nove pokrete i borbe koje su se sa izvesnošću očekivale. Komandant bataljona, Siniša Nikolajević, pretpostavljao je mogućnost da Nemci ovoga puta mogu upotrebiti i bojne otrove. Zato je proučeno i uputstvo o zaštiti u slučaju upotrebe bojnih otrova. U cilju pripreme boraca za velike napore koji su očekivali bataljon, održani su i sastanci četnih partijskih ćelija. Na njima su pretresene i prethodne akcije, držanje komunista i kandidata za članove Partije. Zatim su održane i četne konferencije na kojima je raspravljano o svemu što je bilo predmet prethodnih rasprava i dogovora na sastancima partijskih ćelija.

Neprijatelj je za ofanzivu angažovao preko 120.000 vojnika, sa tenkovima, artiljerijom i 12 eskadrila avijacije. Neprijateljeve jedinice bile su opremljene za zimsko ratovanje.

Vrhovni štab nije ispuštao inicijativu iz ruku. Odlučio je da sa Glavnom operativnom grupom pod svojom komandom pređe u protivofanzivu i da preko severne Hercegovine, Crne Gore i Metohije prodre u Srbiju. Uz put je trebalo uništiti neprijateljeve garnizone i rasplamsati plamen borbe u krajevima kroz koje će se proći. Partizanskim snagama u Hrvatskoj i Bosanskoj krajini stavljeno je u zadatak da onemoguće brzo napredovanje neprijateljevih kolona, da im se u pogodnom momentu zabace za leđa i tako osujete neprijateljev plan uništenja partizanskih snaga.

U duhu tog strategijskog plana Prva proleterska brigada dobila je zadatak da usiljenim maršem što pre izbije u rejon Gornjeg Vakufa. Brigada je odmah počela da prikuplja bataljone koji su se nalazili na širokoj teritoriji, od Jošavke do Prnjavora i reke Save. Beogradski bataljon se 28. januara nalazio na teritoriji sela Jelovčani i Tešići. Bataljoni su se skupljali postepeno, jer se trebalo neopaženo odvojiti od neprijatelja i 29. januara, u 16,00 časova, krenuli su preko Donje Snjegotine uz planinu Uzlomac, a zatim, preko Matrakove kose do Hrvaćana. Beogradski bataljon je maršovao na čelu kolone i pravio prtinu u, oko metar dubokom, snegu. Bataljon je nosio poveće količine hrane, jer je upozoren da će naići na siromašan teren hranom. Bataljon je prispeo u Hrvaćane 30. januara i posle kraćeg odmora nastavio marš ka šipragama. I tu nije bilo odmora, jer se moralo što pre stići u rejon Gornjeg Vakufa. Marš je nastavljen. Drugog februara preden je duboki kanjon Ugra kod Meljina, a zatim je marš nastavljen preko Vitovlja, Gostilja i Šetića do Gradine, gde se malo predahnulo. To nije bio samo marš dug oko 150 km, već marš tokom koga se stalno pentralo ili silazilo niz strme strane Uzlomca i padina Vlašića prekrivenih dubokim snegom. Maršovati pod punom opremom i po dubokom snegu, na takvom terenu, bilo je izuzetno teško. Marš je nastavljen preko planine Komar. Beogradski bataljon je opet bio na čelu kolone, porušio je prugu i cestu i nastavio marš prema Skakavici. U toku 6. i 7. februara svi bataljoni Prve proleterske brigade stigli su u rejon Gornjeg Vakufa. Beogradski bataljon je preko Jagodića stigao u Ričice, a onda u Sarajviliće, pored Bistrice.

Ovaj naporni marš naročito teško su podneli novi borci koji su stupili u bataljon na nekoliko dana pred pokret iz srednje Bosne. Zamor, slab smeštaj, slabija ishrana, udaljavanje od kuća i neizvesnost nepovoljno su delovali na njih i oni su počeli da napuštaju bataljon i da se vraćaju u svoj kraj. To je bilo novo upozorenje partijskoj organizaciji, političkim i drugim rukovodiocima da proanaliziraju ceo svoj rad i da otklone eventualne nedostatke koji utiču na osipanje bataljona. U četama je izvršena jedna vrsta male ankete sa željom da se utvrdi šta borcima nedostaje i o čemu treba više da nauče. Rezultati ankete korišćeni su za prilagođavanje programa rada.

Bataljon se u Sarajvilićima i Lužinama uglavnom odmarao i intenzivno radio na ostvarenju plana i programa. Raspoloženje je i pored umora bilo vrlo dobro. Na dobro raspoloženje svakako je uticala i vest da je tih dana nemačka 6. armija kapitulirala u Staljingradu i da je Crvena armija u velikoj ofanzivi.

U toku pokreta pojavio se još jedan novi, podmukli neprijatelj — pegavi tifus. Sela, kroz koja su bataljoni Prve proleterske prolazili, siromašna su i zaostala u svakom pogledu. Kuće su neuređene i prljave. Seljaci su se u tom kraju sa pegavcem toliko saživeli da su ga smatrali — neminovnošću. Kako sačuvati borce — bilo je najvažnije pitanje. Mobilisano je, pre svega, sanitetsko osoblje koje je trebalo najveću brigu da posveti borbi protiv tifusa, tj. da se blagovremeno preduzmu sve mere koje je moguće preduzeti u takvim uslovima. Zima i dubok sneg nagonili su na noćenje u kućama. A tamo su često tifusari i uvek vaške koje prenose tifus. Zato su se pre ulaska u kuće ribali podovi, a u sobe je unošeno sveže seno. Zabranjeno je bilo noćenje po kućama u kojima je bilo tifusara. Za sprovođenje preventiv-

nih mera u borbi protiv tifusa mobilisani su i vojni i politički rukovodioci i svi komunisti. Na partijskim sastancima i četnim konferencijama predočeno je svim borcima kakvoj su opasnosti izloženi i šta se mora preduzeti u cilju njihove zaštite. Najteži problemi nastajali su kada bi se moralo zanoćiti u selu koje nije bilo naklonjeno partizanima. Tada su po pravilu seljaci kukali da imaju u kućama obolele od tifusa da bi na taj način izbegli da puste borce u kuće. U takvim situacijama bilo je ponekad i komičnih slučajeva. U selu Melini komandiru čete, Dobrivoju Čekiću, dodeljene su dve kuće za smeštaj čete. Kada su borci prišli jednoj od kuća domaćica je stala na vrata i povikala da u kući ima obolelih od tifusa. Druga kuća i nije bila za smeštaj. Bilo je veče i borce je zbog umora i hladnoće trebalo što pre smestiti da se odmore i ogreju. Komandir je ocenio da domaćica u stvari ne želi da ih primi u kuću, pa se dosetio i kao za sebe, ali da ga ona ipak čuje, rekao: »Šta da radimo? Imam naređenje da streljam bolesne od tifusa kako se zdravi ne bi razboleli!« čuvši to, domaćica je odmah pozvala borce u kuću tvrdeći da su svi njeni ukućani zdravi. Uprkos preduzetim merama pojavio se i prvi slučaj pegavca u Beogradskom bataljonu. Razboleo se Milenko Dabić Braca. Otpremljen je u brigadnu bolnicu na lečenje. Teško se rastao od jedinice. Po pravilu, svaki je borac nerado napuštao četu i bataljon, pogotovo kada naiđe ofanziva i kada mu je jedinica u stalnom pokretu.

U Štabu Prve proleterske brigade održano je 7. februara 1943. godine, savetovanje na kojem su pretresane protekle borbe, marševi i rad u srednjoj Bosni i izvršena priprema za najavljene nove marševe i borbe. Beogradski bataljon je delom snaga, zajedno sa Drugim bataljonom, obezbeđivao koncentracijsku prostoriju na pravcu kod Bugojna.

Tih dana Vrhovni štab je, na savetovanju u Livnu, doneo definitivnu odluku o daljem nastupanju jedinica. Prva proleterska brigada dobila je zadatak da izbije na Ivan-sedlo, razbije neprijatelja na Ivan-sedlu, Bradini i Raštelici i obezbedi levi bok Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba od Sarajeva.

Počeo je novi usiljeni marš. Trebalo je za dva dana izbiti od Bistrice na Ivan-sedlo. I to je veoma teška maršruta, jer seče strme padine Vranice, Zec planine i Bitovnje, a onda se opet penje i spušta preko Solakove Kule, Trešnjevice i Bulatovića do Repovca. Beogradski bataljon je maršovao na začelju kolone. Imao je zadatak da delom snaga postavi zasedu između Bradine i Brđana i da obezbeđuje Četvrti bataljon koji je napadao na Bradinu. Glavnina bataljona nalazila se u rezervi. Prvi i Drugi bataljon imali su zadatak da zauzmu Ivan-sedlo.

Bataljoni su sa velikim naporom stigli u Repovac, 17. februara pre podne, dan kasnije nego što im je naređeno, malo se odmorili, a onda pošli na izvršenje zadatka. Napad Četvrtog bataljona počeo je oko 19,00 časova. Istovremeno, jedna četa Beogradskog bataljona postavila je zasedu prema Brđanima. Italijani su uspeli da se održe do zore prisilivši Četvrti bataljon da se malo povuče. Italijani su očekivali pomoć. Iz Konjica je oko 9,00 časova krenuo neprijateljev impovizovani oklopni voz koji je pratila pešadija. Zaseda Beogradskog bataljona dočekala je tu kolonu, razbila je, zatim je gonila u stopu, zauzela most Lukač i železničku stanicu Brđane i ubila desetak Italijana. Uspeh zasede Beogradskog bataljona odmah je iskoristio Četvrti bataljon, izvršio je juriš, uništio posadu i zauzeo Bradinu. Leva kolona Prve proleterske brigade, Prvi i Drugi bataljon, brzo su zauzeli Ivan-sedlo i Raštelicu i došli do velikog plena. U svom izveštaju Štab Prve proleterske brigade je pored ostalog napisao: »Sve jedinice pokazale su se veličanstveno, kako za vreme ovog istorijskog marša tako i u borbama«.

Štab Prve proleterske brigade, posle velikog uspeha na Ivan-sedlu i Bradini, procenio je da se lako može osloboditi Konjic i naredio je Beogradskom i Četvrtom bataljonu da ga napadnu. Beogradski bataljon je napadao pravcem Ovčari — Zagorice — Đedinovci i imao je zadatak da se kod Donjeg Polja prebaci na levu obalu Neretve i obuhvati Konjic preko k. 423. Četvrti bataljon je napadao duž ceste desno od Beogradskog bataljona.

Napad je počeo 19. februara u 23,00 časa. Beogradski bataljon je nastupao preko Zlatara, naslanjajući se desnim krilom na cestu. Desno od ceste nastupao je Četvrti bataljon. Bataljoni su brzo i lako razbili žandarme i miliciju na desnoj obali Neretve, a onda su prebacili po jednu četu na levu obalu, u deo grada koji su branili Italijani. Čete su zarobile oko 70 Italijana, među kojima dva oficira. U međuvremenu su Italijani, kojima su priskočili u pomoć četnici, ocenili da ih napadaju male snage i to samo sa jedne strane i otvorili su jaku vatru na čete. Zarobljeni Italijani su se razbežali, jer čete nisu imale snaga da ih čuvaju. Čete su morale da se izvlače. Treća četa Beogradskog bataljona morala je da pregazi Neretvu kod Bijele da bi se vratila u sastav bataljona. Sobom je vodila šest zarobljenih Italijana koji su nosili dva ranjena borca. Bataljon se zamorio.

Brigadi su predstojale nove teške borbe. Nemačka grupa »Anaker«, ojačani puk 718. divizije, bataljon ustaša i 7. puk 4. lovačke brigade, uz jaku podršku tenkova, artiljerije i tri eskadrile »štuka« energično su nastupali ka Ivan-sedlu. Grupa »Anaker« je u toku dana, 20. februara, potisnula Prvi i Drugi bataljon. Beogradski bataljon nije stigao da učestvuje u borbi. Čim je došao u Bradinu morao je bez odmora da se povlači. Nastale su teške borbe sa Nemcima. Bataljoni Prve proleterske brigade nastojali su da Nemcima spreče prolazak cestom, a Nemci su po svaku cenu nastojali da odbace bataljone. Beogradski bataljon se nalazio na položajima kod Zukića, trpeo je jaku artiljerijsku vatru i avio bombardovanja, ali je odžao svoje položaje. Bataljon je 22. februara pustio neprijatelja da mu podiđe na stotinak metara a onda ga je jakom vatrom naterao na povlačenje. Neprijatelj nije uspeo da pokupi petoricu svojih poginulih vojnika.

Svi bataljoni Prve proleterske brigade vodili su žestoke borbe pod neobično teškim vremenskim uslovima i trpeli gubitke. Nemački avioni su porušili sve kuće u Repovcu, pa i kolibe u planini, da partizani ne bi imali gde da se sklone. »Štu-

ke« su se obrušavale, bombardovale i mitraljirale čak i pojedina puškomitraljeska odeljenja. Usmrtile su tako četiri puškomitraljesca. Bataljoni Prve proleterske kretali su skoro svake noći u protivnapade i vraćali Nemce sa položaja koje bi oni zauzeli u toku dana. Bataljoni su morali da spreče prodor Nemaca ka Konjicu koji je napadala Treća divizija. Štab brigade je odlučio da izvrši jači napad i da otera Nemce sa Ivan-sedla i Bradine. Na Ivan-sedlo su napali Treći i Četvrti bataljon, na Bradinu Prvi, a Beogradski bataljon je trebalo da izbije prema Raštelici, preseče komunikaciju i odseče nemačke snage na Ivan-sedlu. Maršruta Beogradskog bataljona vodila je preko brda i jaruga padinama Bitovnje, kroz šume i po snegu bez prtine. Bataljon je maršovao celu noć. Žurio je da izvrši zadatak, ali je tek u zoru stigao na polazne položaje za napad. To je bilo isuviše kasno, jer su ostali bataljoni već napadali i neuspevši da zbace neprijatelja, povukli su se. Beogradski bataljon se vratio istim putem i veoma iscrpljen zaposeo je položaje za odbranu.

Bataljoni Prve proleterske brigade ostali su na tim položajima do 27. februara i bili stalno u borbi. Danju su odbijali napade, a noću su kretali u protivnapade. To je trajalo sve dok se nije konačno odustalo od namere da se zauzme Konjic. Tada su i bataljoni Prve proleterske brigade povučeni sa isturenih položaja. Beogradski bataljon je povučen u Trešnjevicu, gdje je trebalo da borci bar jednu noć prespavaju pod krovom, ali gde kada su Trešnjevicu »štuke« bile sravnile sa zemljom.

Kratak predah iskorišćen je za odmor za doterivanje lične opreme i čišćenje oružja. Održani su partijski sastanci i četne konferencije. Zbog stalnih pokreta i neprestanih borbi nije bilo uslova za njihovo održavanje. Komunisti i svi borci upoznavani su sa vojno-političkom situacijom u svetu i sa razvojem narodnooslobodilačke borbe. Posvećena je posebna pažnja pojavama samovoljnog prisvajanja zaplenjenih stvari. I ovom prilikom insistirano je na stavu da sve što je oteto od neprijatelja pripada Narodnooslobodilačkoj vojsci i narodu i da sve zaplenjene stvari treba bez odlaganja predavati komandi čete ili štabu bataljona koji će izvršiti raspodelu plena po jedinicama. Borci su iznosili svoje zamerke i davali predloge u pogledu organizacije političkog i kulturnog života, organizovanja ishrane, držanja vojnih i političkih rukovodilaca u komandama četa i štabu bataljona. Nekoliko drugova primljeno je u Partiju.

Međutim, ni tu nije bilo odmora. Nemačka 717. divizija bila je opasno ugrozila Centralnu bolnicu u dolini Rame. Vrhovni štab je odlučio da izvrši protivudar preko Makljena i Gornjeg Vakufa. Prva proleterska brigada dobila je težak zadatak da usiljenim maršem hitno nastupa preko Solakove kule, prođe pored Gornjeg Vakufa kroz neprijateljev front i izbije u levi bok nemačkih kolona koje su nastupale od Bugojna ka Gornjem Vakufu. Vrhovni komandant je znao da su bataljoni Prve proleterske brigade veoma umorni i zato je u naređenju posebno podvukao: »Objasnite vašim borcima neophodnu nužnost da se izvrši ovaj veliki napor koji se od njih traži«. U svim četama održani su kratki sastanci komunista i četne konferencije na kojima je objašnjen značaj ovog marša. Borci su pozvani da ulože krajnje napore da se dobijeni zadatak uspešno izvrši. Zahtev Vrhovnog komandanta došao je do svakog borca i svaki se u sebi zavetovao da će izdržati. Na moral boraca je pozitivno uticala i najnovija vest sa istočnog fronta. Borci su se u šaii pitali: »Pa što su Nemci ovde toliko zapeli, kad kod Harkova njihove armije beže!« Vera u konačnu pobedu bila je jača nego ikada dotle.

Marš je počeo odmah po dobijenom naređenju, tako da je propao planirani predah. Maršovalo se istom stazom kojom se došlo na Ivan sedlo. Komandant Treće sandžačke brigade, koja je maršovala istom stazom, izračunao je da je za jedan kilometar vazdušne linije potrebno najmanje jedan sat hoda. Maršovalo se i danju i noću, bez obzira što su neprijateljevi avioni bili stalno u vazduhu. Oni su otkrili samo kolonu Trećeg bataljona i žestoko je bombardovali. Odmaralo se samo toliko koliko da se nešto pripemi za hranu.

Bataljoni Prve proleterske brigade izbili su, 3. marta u zoru, na polažaje Prve dalmatinske brigade. Prva proleterska brigada je dobila zadatak da prođe kroz položaje Prve dalmatinske brigade, prođe pored samih nemačkih rovova u Ždrincima kod Vakufa, izbije u Sarajviliće i napadne na kolone koje su se kretale cestom Bugojno — Gornji Vakuf. Od uspešnosti ovog manevra umnogome je zavisila cela operacija protivudara kod Gornjeg Vakufa. Kolona Prve proleterske brigade prolazila je noću 3/4. marta često zaustavljana rafalima neprijateljevili mitraljeza iz neposredne blizine. Neprekidna obostrana vatra zaglušivala je dolinu Vrbasa. To je pomoglo koloni, jer neprijatelj nije mogao da osluškuje njen pokret. Beogradski bataljon se nalazio u sredini kolone. Neprijatelj je svojim dejstvom ipak uspeo da prekine kolonu. Odsečen je Štab Prve proleterske brigade i Četvrti bataljon. Oni nisu uspeli da nastave za glavninom. Beogradski bataljon je izbio u selo Ričice. Bataljoni su samoinicijativno ceo dan vodili borbu sa neprijateljevim kolonama. Neprijatelj je brzo uvideo kakva mu opasnost preti od Prve proleterske brigade i izdvojio je znatne snage prema njoj. Neprijateljevi avioni su stalno bombardovali, a tenkovi su prešli Vrbas i podržavali pešadiju, Nemci su bombardovanjem spalili selo Vrši i najoštrijom vatrom zasuli Beogradski, Drugi i Treći bataljon. Svi bataljoni bili su prisiljeni da odstupe. Beogradski bataljon je odstupio prema visovima iznad Ričice.

U toku noći 4/5. marta pristigao je Štab Prve proleterske brigade sa Četvrtim bataljonom. Odmah je organizovan novi napad. Došlo je do borbe sa tenkovima kod Sarajvilića. Beogradski bataljon je napadao preko Lužana. Neprijatelj je bio primoran da odstupi preko Vrbasa. Bataljoni su tukli njegove kolone na cesti, ali nisu mogli preći Vrbas i preseći mu odstupnicu, što bi donelo neuporedivo veći uspeh. Inače, to je bio veliki uspeh, jer je sama pojava bataljona Prve proleterske brigade zbunila neprijatelja. Čak se u nekim neprijateljevim izveštajima tvrdilo da su se partizani (misli se na sve snage) probili kroz front prema Travniku.

Protivudar je uspeo i ranjenici su spašeni. Borci Prve proleterske brigade izdržali su ovaj izuzetno težak napor i uspešno su izvršili dobijeni zadatak, dajući tako svoj deo doprinosa spasavanju ranjenika.

PRELAZ PREKO NERETVE I BORBE SA ČETNICIMA OD NERETVE DO DRINE

Vremena za odmor nije bilo. Bataljoni Prve proleterske brigade imali su samo mali predah u toku 6. marta, da bi rano 7. marta krenuli iz Ričice pored Gornjeg Vakufa, pa kroz Prozor, a onda dolinom Rame do Jablanice. Taj put dug preko 50 km trebalo je preći u jednom danu. Prva proleterska brigada morala je da žuri, jer je opet dobila poseban zadatak. Vrhovni komandant dodelio je Prvu proletersku brigadu Drugoj diviziji koja je izbila na čelo Glavne operativne grupe. Borci su se jedva kretali od umora. Marševi i borbe traju neprekidno već 40 dana, pa im se ova, ne i poslednja deonica marša, činila najtežom. Maršovati po cesti ubrzano i pod opremom veoma je zamorno. Preduzete su sve mere da niko ne zaostane. U toku samog pokreta objašnjeno je svim borcima da se mora što pre stići u Jablanicu radi prelaska preko Neretve. Druga dalmatinska brigada prva je forsirala Neretvu i omogućila prelazak drugim jedinicama, ranjenicima i tifusarima. Borci su shvatili nužnost ovog ubrzanog marša i uložili sve snage da se on uspešno obavi. A kada je bataljon, oko ponoći, stigao u Jablanicu borci su jednostavno polegali po podu zgrade železničke stanice i odmah zaspali, iako su bili i veoma gladni. Kuvari, i sami veoma umorni, ostali su budni i spremali hranu. Borci su buđeni da bi u polusnu pojeli večeru. Mnogi su gunđali što ih bude zbog tako mršave večere, ali niko nije propustio da oda priznanje svojim drugovima kuvarima što su i posle tako zamornog marša našli u sebi snage da spreme večeru.

Brigada je rano, 8. marta, počela prelazak Neretve preko improvizovanog mosta. Beogradski bataljon je prešao reku oko 11,00 časova i odmah se uputio uz strme strane Prenja, ka Krstaču. Drugarice u Beogradskom bataljonu iskoristile su prvi zastoj da se okupe i obeleže Dan žena. Proslaviće ga veoma skromno. Bataljon je u pokretu i nije bilo uslova da se ovaj dan dostojnije obeleži.

Na levoj obali Neretve sve je bilo drukčije. Umesto Nemaca i ustaša sada su ponovo neprijatelji Italijani i četnici, opet jedan od okupatora i jedan od domaćih slugu. Protiv Nemaca vođene su u toku ofanzive pretežno odbrambene borbe. Posle prelaska Neretve nastao je period stalnih ofanzivnih dejstava. Osnovne snage protiv kojih se trebalo boriti činilo je oko 12.500 četnika koje su Italijani podržavali avijacijom, artiljerijom i minobacačima, davali im lako naoružanje i snabdevali ih municijom, opremom i hranom. Četnici su imali svog stalnog predstavnika kod italijanske komande, »vojvodu« Dobrosava Jevđevića koji se starao o koordinaciji akcija protiv partizana i o snabdevanju četnika.

Beogradski bataljon je maršovao pravcem Jablanica — Krstac — Dobrigošće — Breza — Majdan Bijela — Medeskovići. Štab Druge divizije naredio je da se dva bataljona Prve proleterske brigade postave na Pakleno i Medeskoviće i obezbeđuju od Konjica levi bok kolone. U naređenju je posebno naglašena važnost tog zadatka, jer se imalo u vidu da iza položaja ova dva bataljona treba da prođu kolone svih divizija, Vrhovnog štaba i bolnica. Na Pakleno i Medeskoviće su postavljeni Beogradski i Četvrti bataljon. Oni su se natkrilili nad samim Konjicom, držeći čvrsto svoje položaje.

Beogradski bataljon je ipak stigao da učestvuje u borbama protiv četnika. Vrhovni štab je naredio Beogradskom i Četvrtom bataljonu da 19. marta, kada su ih smenili delovi Pete brigade, hitno nastupaju pravcem Međe — Krupac — Lađance — Vranješina — Javorak — Jezero, da raščiste taj teren od četnika, izbiju na cestu Ulog — Nevesinje, zauzmu Ulog i pomognu glavnini Prve proleterske brigade, koja je kod Kalinovika vodila odlučujuće borbe sa jakom rezervom četničke vrhovne komande. Beogradski i Četvrti bataljon krenuli su iz Živanja u 5,00 časova a u 21,00 čas izbili pred Ulog. Beogradski bataljon je sa dve čete napao Ulog sa jugozapada, a Četvrti bataljon je, takođe, sa dve čete, napao uz Neretvu, preko sela Boduša i Bioroga. Po jedna četa iz oba bataljona i Protivkolska četa izbile su na cestu od Obija i presekle vezu sa Kalinovikom. Ulog su branile Stolačka i Bilećka četnička brigada. Njihov otpor je vrlo brzo slomljen. Ubijeno je 14 četnika, a bataljoni su izgubili dva borca. Ovaj uspeh bio je od izvanrednog značaja za celu akciju kod Kalinovika, jer je obezbedio desni bok Drugoj proleterskoj brigadi koja je prodirala ka Jelašcu i praktično se našla četnicima iza leđa. U predasima u toku pokreta u borbi odžavani su kraći sastanci partijskih organizacija i četne konferencije. Razmotreno je držanje pojedinaca, desetina, vodova, četa pa i bataljona u celini u pokretu i borbama koje su vođene poslednjih dana. Kao i uvek kad se razgovara o dobrim i lošim stranama niko, od kurira do komandanta, ne ostaje pošteđen kritike. Pokatkad se u tome zastranjuje, sitničari, ali kritika i samokritika uvek pomažu u borbi za očuvanje lika borca Prve proleterske brigade. Postavljaju se brojna pitanja. Borci traže šira objašnjenja o zbivanjima proteklih dana, a još više o situaciji u kojoj se jedinice nalaze i o perspektivama daljeg pokreta. Nije lako dati prave odgovore. Zato neka objašnjenja i nisu ubedljiva. Drugarice se žale da nemaju dovoljnu podršku nekih desetara, vodnika i boraca. Smatraju da se potcenjuje sanitetsko osoblje i omalovažava njegov rad i napor. Poneki borac se ljuti kada ga opominju da vodi računa o ličnoj higijeni. Borba protiv vašiju zapostavljena je u poslednje vreme. Drugarice traže veću pomoć od štaba bataljona, bataljonskog partijskog biroa i od svih komunista. Dogovoreno je da se ovi nedostaci otklanjaju udruženim snagama. Kao najneposredniji zadatak predviđeno je da se organizuje, po desetinama, parenje odela, da se prokuva rublje i da se borci okupaju i očiste od vašiju. U Krabljanima kod Kalinovika bataljon se odmarao tri dana. Bio je to prvi duži odmor posle dvomesečnih neprestanih borbi i pokreta. Ovaj

predah iskorišćen je da se bataljon organizaciono sredi. Njegovi redovi su u poslednjim borbama proređeni. Na licu mesta je samo 215 drugova i 16 drugarica. U bolnici se nalaze 32 druga i dve drugarice, kao ranjenici ili tifusari. Predah je takođe korišćen za sređivanje opreme i oružja i za političku aktivnost. Održavani su različiti sastanci. S obzirom da je prethodnih dana izvršena analiza akcija i držanja boraca u njima, pogledi su sada usmereni na događaje kojima se ide u susret. Valjalo je borce politički i psihološki pripremati za nove napore i borbe koje očekuju bataljon. Pre svega, trebalo se pripremiti za prelazak preko Drine. Odmereni i pripremljeni borci su krenuli prema Drini. U prolasku kroz Kalinovik Beogradski bataljon je organizovao kratak skup i priredbu za stanovnike ovog mesta, a zatim je maršovao u desnoj koloni Prve proleterske brigade. Krenuo je noću 25/26. marta, sa Trećim bataljonom, pravcem Šivolje — Borje — Ocrkovlje. Izbio je na čelo kolone Prve proleterske brigade i napao i razbio četnike na liniji Slađojevići — Gornji Kremin. Posle njega četnike je napao Drugi, a zatim Četvrti bataljon. Bataljoni su se smenjivali i u talasima napadali, razbijajući i goneći veliku masu četnika Drinskog korpusa. Kasno po podne, 28. marta, prednji delovi Prve proleterske brigade izbili su u Ustikolinu. Četnici su uspeli da se prebace preko Drine i da organizuju odbranu pre nego što je stigao Treći bataljon. Desnu obalu Drine branilo je 1660 četnika Drinskog korpusa i Sandžačke brigade koji su dobili naređenje: »Zapamtite, na desnu obalu boljševici ne smeju preći dok je i jedan vaš vojnik živ!«

Prva proleterska brigada nastojala je da iz pokreta pređe Drinu. Njen Prvi bataljon pokušao je da se prebaci na desnu obalu Drine i uspostavi mostobran pomoću jedne dereglije. No, jedan zalutali metak pogodio je čelično uže i tako ga oštetio da je ono zapinjalo o koturaču. Mostovi u Foči i Goraždu bili su u rukama neprijatelja. Plovnih objekata nije bilo, a Drina je bila brza i duboka, nabujala od topljenja snega i kiša, pa se nije mogla pregaziti. Iz Beogradskog bataljona potekla je ideja da se naprave splavovi od greda i dasaka i da se pomoću njih pređe reka. Odmah se počelo sa izgradnjom splavova. Glavni zadatak Beogradskog bataljona bio je da obezbeđuje brigadu od Foče. Bataljon je postavio nekoliko zaseda pored ceste. Glavnina bataljona nalazila se u Mirjanovićima. Delom snaga Beogradski bataljon je učestvovao u izgradnji splavova.

Pripreme su trajale osam dana. Uveče, 7. aprila 1943. godine, pokušan je prvi prelazak splavovima preko Drine. Taj pokušaj nije uspeo, jer su splavovi bili teški i slabo vezani, pa su se raspadali. Osim toga, delovi razglavljenih splavova koji su se nasukali na obale Drine ili plovili niz reku ukazivali su neprijatelju da se priprema prelazak, pa su italijanska artiljerija i minobacači gotovo neprestano zasipali vatrom levu obalu Drine.

Štab Prve proleterske brigade je odlučio da se Drina mora preći noću 8/9. aprila. Zato je naredio da se iz svih bataljona jave dobrovoljci koji će prvi forsirati reku i obezbediti mostobran. U bataljonima su održani sastanci komunista i četne konferencije sa samo jednom tačkom dnevnog reda — borcima je objašnjena situacija, istaknut značaj prelaska preko Drine i zatraženi su dobrovoljci, bombaši, puškomitralješci i bolničarke, oni koji znaju da plivaju i veslaju. Iz Beogradskog bataljona se javilo 30 dobrovoljaca. Dvojica su se javila za veslače na splavovima — Milan Tomić Čare i Milutin Radojčić Šuca, koji je prilikom prelaska Drine bio ranjen. Od 30 dobrovoljaca odabrano je 9 drugova i jedna drugarica — Zora Daniti. Za vođu grupe dobrovoljaca iz Beogradskog bataljona određen je Žića Trninić.

Tih dana Beogradski bataljon se rastao od svog dotadašnjeg komandanta Siniše Nikolajevića, koji je otišao na dužnost zamenika komandanta Sedme krajiške brigade. Na njegovo mesto određen je Milan Šarac. Borcima je bilo žao što ih napušta komandant koji je u međuvremenu stekao veliki ugled i poverenje, ali im je bilo milo što se baš njihovom komandantu ukazuje poverenje da bude zamenik komandanta jedne već proslavljene brigade. Borci su međutim smatrali da je nađena dostojna zamena, jer je Milan Šarac bio do tad ne samo zamenik komandanta bataljona, koji se iskazao kao obdaren vojni starešina, već je bio i veoma omiljen kao dobar drug i komunista. Za zamenika komandanta došao je Brana Barjaktarević iz Trećeg bataljona. Iako su ga malo znali, borci su ga primili sa poverenjem. Jedan od prvih zadataka novog komandanta bataljona bio je da sa komandirima četa razmotri način prelaska Drine. Glavnina bataljona se i dalje nalazila na obezbeđenju, ali i spremna za forsiranje reke. Mitraljezi i veći broj puškomitraljeza svih bataljona Prve proleterske bili su postavljeni na pogodnim položajima iza železničke pruge da vatrom štite prelazak splavova. Splavovi su se otišli sa obale u prvi mrak. Borci su uspeli da se dočepaju desne obale i rovova pre nego što su ih posele četničke snage. Dobrovoljci iz Beogradskog bataljona su se po prebacivanju pridružili dobrovoljcima iz ostalih bataljona. Zajedno, u snažnom jurišu, razbili su četnike u selu Cvilin. Time je stvoren uži mostobran za prelazak Drine.

Teške borbe su tek predstojale. Na Krčinom brdu pet dana ranije zaposeo je položaje bataljon »Intra« 3. alpinskog puka italijanske divizije »Taurinence«, ojačan baterijom topova. Malo dalje na Kapku i Golom Vrhu položaje su poseli bataljon »Fenestele« i glavnina puka. Italijani su, po svom običaju, bili dobro ukopani i neprekidno su tukli Drinu i njenu levu obalu artiljerijskom i minobacačkom vatrom. Jedna mina je oštetila osposobljenu deregliju. Tako su dobrovoljci bez dovoljno pojačanja napali Italijane na Krčinom brdu. Italijani su odbili napad. Tada su i četnici, videli da je proletera malo, napali u levi bok »da bace boljševike u Drinu«. Grupa dobrovoljaca iz Beogradskog bataljona i deo grupe iz Prvog bataljona bombama su razbili juriš četnika.

Grupa dobrovoljaca, pojačana pridošlim borcima iz Prvog i Drugog bataljona, slomila je u ponovljenom jurišu otpor bataljona »Intra« na Krčinom brdu. U zoru je opet popravljena dereglija i bataljoni su se brzo prebacivali. Tokom prepodneva prešla je Drinu i glavnina Beogradskog bataljona. Bataljon je žurio uz Krčino brdo i Kapak, ali su Prvi i Drugi bataljon, koji su se pre-

bacili pre njega, već organizovali napad na Kapak. Borba je vođena celo popodne i u toku noći 9/10. aprila. Italijani su imali mnogo gubitaka. Poginuo je i komandant bataljona »Fenestele«. Italijani su se povukli.

Osvajanjem Kapka bio je stvoren širi mostobran. Preko Drine su se prebacile Treća i Sedma krajiška brigada. Međutim, glavnina italijanskih snaga još se nalazila r.a Golom Vrhu, Humki i Raskršću. Štab Prve proleterske brigade poslao je u napad Beogradski, Četvrti i Treći bataljon. Beogradski bataljon je napadao direktno pravcem Kapak — Goli Vrh, Četvrti bataljon desno, a Treći bataljon je imao zadatak da levim krilom prodre što dublje i obuhvati Goli Vrh sa severa. Jedan bataljon Treće krajiške brigade napadao je desno od Četvrtog bataljona, prema Raskršću. Napad je počeo 11. aprila, u 21,00 čas. Prvo su u napad pošli Beogradski i četvrti bataljon. Italijani su svu vatru usmerili na ta dva bataljona. To je bila vatra glavnine 3. alpinskog puka, kome su došli u pomoć i delovi razbijenih bataljona »Intra« i »Fenestele« sa Krčinog brda i Kapka. Treći bataljon Prve proleterske brigade i Drugi bataljon Treće krajiške brigade zakasnili su sa napadom. Beogradski i Četvrti bataljon su posle tročasovne uporne borbe uspeli da zauzmu prve rovove, ali im je Štab brigade naredio da zastanu na povoljnim položajima blizu dostignute linije, dok se ne ispolji dejstvo desne i leve kolone.

U zoru, Drugi bataljon Treće krajiške brigade prodro je do Raskršća i presekao italijansku odbranu. Treći bataljon Prve proleterske brigade obuhvatio je neprijatelja sa severa i energično napadao. Beogradski i Četvrti bataljon su takođe žestoko napali. Italijani su bili pred porazom. Tada im je stigao u pomoć bataljon »Eksile« iz 4. puka i pomogao da se izvuku iz klešta bataljona Prve proleterske i Treće krajiške brigade. Povlačenje Italijana ubrzo se pretvorilo u panično bekstvo. Ostavljani su mrtvi, ranjeni, zalutali, napuštani su topovi i minobacači, konji i oprema. Vojnici su u begu bacali rance, ćebad i šatorska krila. Prema italijanskim izveštajima izbačeno je iz stroja oko 150 njihovih vojnika, zaplenjeno je sedam topova, dva teška mitraljeza, osam j-adio stanica, ogromne količine municije i opreme i 30 mula. Drina je definitivno savladana. Tučena je trostruko jača i odlično opremljena odbrana. Komandant Prve proleterske divizije je u svom izveštaju napisao: »Samo krajnje zalaganje i veliko junaštvo moglo je rešiti ovaj težak zadatak«. Vrhovni komandant je pohvalio Prvu proletersku brigadu za uspešni prelazak Drine.

PREDAH I BORBE U SANDŽAKU

Posle dva i po meseca žestokih borbi i veoma napornih marševa Beogradski bataljon dobio je priliku da se malo duže odmori u čajniču i njegovoj okolini. U zaplenjenim italijanskim magacinima zatečeno je dosta hrane, municije, odeće i obuće. To je omogućilo da se borcima pruži bolja i raznovrsnija ishrana i da dobiju novu odeću i obuću. Pojedini borci naoružali su se italijanskim puškama s obzirom na velike količine oružja i municije koje su zadobijene. Zato sy neki borci po oružju i opremi podsećali na italijanske vojnike. Odmor u ovom kraju, dobra ishrana, aktivan politički i kulturno-zabavni život doprineli su da se borci brzo oporave. Pogledi boraca bili su upereni prema novim zadacima. Tome je doprinosila mladost boraca Beogradskog bataljona. Najveći broj ih je imao ispod 25 godina.

Iz jednog sačuvanog pregleda brojnog stanja i naoružanja Prve proleterske brigade na dan 15. aprila 1943. godine vidi se da je Beogradski bataljon imao 237 boraca, od čega 18 drugarica. Na licu mesta nalazilo se 196 drugova i 14 drugarica, a u rashodu, što je najčešće značilo u bolnicama na lečenju od rana i bolesti, 41 drug i 4 drugarice. Bataljon je bio naoružan sa 149 pušaka, 14 puškomitraljeza, tri teška mitraljeza i sa po dva teška i dva laka bacača. U zalihama se nalazilo po 60 mina za teške i lake bacače. Borci su imali u prošeku po 40 metaka na pušku, a rezerve municije za puškomitraljeze i teške mitraljeze iznosile su 24.250 metaka.

U aprilu 1943. godine u Goražde su stigli delovi 369. puka 369. legionarske divizije.

Tri bataljona Prve proleterske brigade, Beogradski, Prvi i Drugi, smenili su, 20. aprila, bataljone Šeste istočnobosanske brigade na položajima prema Goraždu, u širokom luku od Trebeskog brda do Biljine. Na desnom krilu se nalazio Beogradski bataljon, sa težištem na Trebeskom brdu, u sredini, u Potkozari Prvi bataljon, a na levom krilu Drugi bataljon.

Artiljerija 369. divizije stalno je dejstvovala po položajima bataljona Prve proleterske brigade. Počeli su napadi pešadije. Jače snage 369. divizije prodrle su, 21. aprila, ka Prvom bataljonu, ali ih je u protivnapadu bataljon tukao i vratio na polazne položaje. Kod Drugog bataljona neprijatelj je još gore prošao. Posle toga legionari su napali i na Beogradski bataljon. Sa položaja Šanac pošla je, 26. aprila, jedna kolona od 200—300 vojnika 369. divizije prema liniji Valjača — Trebesko brdo. Beogradski bataljon je dočekao tu kolonu, razbio je i naterao na povlačenje, nanoseći joj veće gubitke. Bataljon nije imao gubitaka. Neprijatelj je nekoliko dana mirovao, a onda je noću 27/28. aprila podišao okolnim putevima i iznenadio Beogradski bataljon uništivši mu jedno puškomitraljesko odeljenje. Bataljon se, iako iznenađen, relativno brzo organizovao za odbranu, ali se našao u teškoj situaciji — gotovo opkoljen. Čim je čuo borbu kod Beogradskog bataljona Prvi bataljon mu je pohitao u pomoć i energično napao neprijatelja u desni bok. U isto vreme i Beogradski bataljon je prešao u protivnapad. Dva bataljona proletera žestoko su udarila po neprijatelju i primorali ga na povlačenje. Na popršitu je ostao mrtav 21 vojnik 369. divizije, među kojima i jedan oficir. Beogradski bataljon je izgubio četiri borca.

Krajem aprila Prva proleterska brigada krenula je na marš ka Bijelom Polju. Beogradski bataljon se nalazio 30. aprila u čajniču i rano je krenuo na marš. Bataljon se kretao na začelju brigadne kolone pravcem preko Glisnice, Gornje Krče, severno od Milunića granice, da bi zatim produžio pravcem Ograda — Odrovići.

Prvi maj je proveden u maršu. Svima je bilo žao što se nije mogla održati proslava kao što je bilo

zamišljeno. Prvobitno je bilo predviđeno da se Prvi maj proslavi u okviru Prve proleterske brigade. Pored smotre brigade bio je predviđen i zajednički program. Zbog pokreta koji je u međuvremenu usledio, za zajedničku proslavu nije bilo uslova. Beogradski bataljon organizovao je proslavu u Glisnici, gde se zadržao radi kraćeg odmora. Proslavu je otvorio bataljonski hor »Internacionalom«. O značaju Prvog maja govorio je politički komesar bataljona. Posle njegovog govora izveden je kratak program i nastalo je veselje. Borci su pevali partizanske i narodne pesme, a zatim su zaigrali kolo.

Marš je bio dug oko 100 km i veoma naporan, jer se maršovalo sa severne strane Pljevalja, po lošem putu, ili gotovo besputici. Prva proleterska brigada krenula je iz rejona Jabuke i Mataruga da bi preko Šahovića što pre izbila kod Bijelog Polja. Upravo kad su se bataljoni odmarali pred nastavak marša stiglo je obaveštenje da Treća sandžačka brigada kod Kovrena vodi teške borbe sa jednom jakom grupom četnika. Štab Prve proleterske brigade odmah je uputio Beogradski, Prvi i Četvrti bataljon pravcem Kozice — Kovren sa zadatkom da što pre izbiju na Šljeme i sa leđa napadnu četnike. Posle tri časa marša borci ova tri bataljona ugledali su masu od oko 1200 četnika na liniji Gradina — Celeni — Mejdanica. Četnici su bili potpuno iznenađeni, jer su sa te strane očekivali pomoć od Italijana, a ne partizane. Uhvatila ih je panika od žestoke vatre bataljona. Bežali su bezglavo dok su ih naše snage gonile. Glavnina te mase četnika zaustavila se na Kovrenu, na položajima izvanrednim za odbranu. Ali, ošamućeni od iznenađenja i pretrpljenog udara pobegli su posle prvih rafala. Ispred Prvog, Beogradskog i Četvrtog bataljona nađeno je 18 mrtvih četnika, a 50 ih je zarobljeno.

Bataljoni Prve proleterske brigade nastavili su da gone četnike. Beogradski bataljon nastupao je na čelu. Četnici su nekoliko puta pokušavali da zaustave kolonu, ali su uvek pobegli posle prvog rafala. Nešto jači otpor pružili su na Borovoj Glavi, Kisovu, k. 1151, ali su se povukli čim su primetili da su se Beogradski i četvrti bataljon razvili za borbu i počeli jače da dejstvuju. Bataljoni su u stopu gonili četnike i tako reći trčeći ušli u Šahoviće, iz kojeg su četnici pobegli.

Četnici su se ponovo koncentrisali na pogodnim položajima u rejonu Barica. Treća sandžačka brigada opet je zatražila pomoć. Međutim, četnici su pobegli pre nego što su prispeli bataljoni Prve proleterske brigade i zaustavili se na položajima Gradac — Burenj — Cer — Žari — Pale. Izgledalo je da će tu dati odlučujući otpor. Beogradski bataljon se nalazio na levom krilu, brzo je postavio jedan svoj minobacač i otvorio vatru na četnike. Okršaj nije dugo trajao. Razbijen je i poslednji otpor četnika u Sandžaku. Bilo ih je ukupno oko 2300, a pripadali su Drinskom korpusu, Bjelopoljskoj i čajničkoj brigadi, Golijskoj brigadi iz Srbije i dvama jurišnim bataljonima iz Vašojevića.

Prva proleterska brigada izbila je prema Bijelom Polju. Glavnina Beogradskog bataljona smeštena je u selu Ujniče. Levo od Beogradskog bataljona nalazili su se Drugi i četvrti bataljon, orijentisani prema komunikaciji Bijelo Polje — Prijepolje. Sa njihovih položaja videla se dolina Lima. Drugi bataljon je izbio u dolinu Lima i postavio zasedu na cesti. Naišlo je 18 italijanskih kamiona sa jakom pratnjom. U zasedu je ušlo samo pet kamiona. Iz ostalih kamiona iskočila je pratnja. Razvila se žestoka borba. Oko 400 italijanskih vojnika nastojali su da spasu vojnike koji su upali u zasedu. Drugi bataljon je uputio jednu četu koja je i toj grupi presekla odstupnicu. U pomoć svojoj napadnutoj koloni krenuli su i Italijani iz Bijelog Polja i Prijepolja. U pomoć im je pošla i jedna četa Nemaca. Četvrti bataljon je zaustavio kolonu koja je pošla od Bijelog Polja, a Drugi bataljon se žestoko obračunavao sa Italijanima na drumu i već ih je ozbiljno uzdrmao kada su stigli u pomoć Beogradski i Prvi bataljon i zajedno ih potpuno dotukli. Tada je počela da pristiže pomoć od Brodareva. Beogradski i Prvi bataljon vodili su tešku borbu kod Gradine sa italijanskim bataljonom »Eksile« i uspeli da ga odbace. Sudbina kolone bila je time zapečaćena. Ubijeno je preko 150 Italijana a 70 je zarobljeno. Zaplenjeno je svih 18 kamiona, ogromna količina automatskog oružja, municije i opreme. Svi bataljoni Prve proleterske brigade dobro su se snabdeli.

BEOGRADSKI BATALJON U BICI NA SUTJESCI

Akcija u dolini Lima brzo je izvedena. Bataljoni Prve proleterske brigade odmah su vraćeni prema Bijelom Polju, na glavni pravac predviđenog nastupanja. Beogradski bataljon se najpre nalazio u rejonu Kičeva i kontrolisao je pravac Breze — Meki Do — Rogujevac, a idućeg dana, 14. maja, prebačen je na liniju Oklade — Mokri Do. Na tim položajima Beogradski bataljon se zadesio u vreme početka tzv. pete neprijateljske ofanzive.

Bataljoni Prve proleterske brigade već su bili dobili naređenje za ofanzivna dejstva. Za takav zadatak bili su i pripremljeni. Poslednje akcije doprinele su da Beogradski bataljon popuni zalihe municije i dobro se opremi odećom, obućom, rubljem i drugim potrebama. Stanje u bataljonu, borbenost, obučenost, opremljenost i, što je najvažnije, politička svest bili su na zavidnoj visini. I opšta vojno-politička situacija bila je veoma povoljna. Na istočnom frontu strategijsku nadmoć i inicijativu imala je Crvena armija. Na svim drugim svetskim ratištima Saveznici su bili u ofanzivi. Snage antihitlerovske koalicije stalno su narastale, dok su sile Osovine slabile. U našoj zemlji, u svim krajevima, vođene su operacije i Narodnooslobodilačka vojska je stalno narastala. Glavna operativna grupa Vrhovnog štaba izbila je na Lim, koncentrisala se i samo je očekivala zapovest da krene u Srbiju i da tamo širi plamen narodnooslobodilačke borbe i tuče neprijatelja. Međutim, Nemci su u najvećoj tajnosti pripremili novu, dotad najveću i najbolje organizovanu ofanzivu sa ciljem da unište Glavnu operativnu grupu sa Vrhovnim štabom, nadajući se da će se potom lako obračunati sa ostalim snagama Narodnooslobodilačke vojske. Za ovu ofanzivu Nemci su angažovali sedam svojih divizija, računali su na sedam italijanskih divizija, jednu lovačku

brigadu tzv. NDH, jedan bugarski puk i pripremili su podršku 12 avio-eskadrila.

Petnaestog maja 1943. godine, dok se Prva proleterska divizija pripremala za napad, na položaje Prve proleterske brigade otvorena je, u ranu zoru, topovska minobacačka i mitraljeska vatra 1. nemačke brdske divizije. Ta divizija borila se na istočnom frontu, bila se popela na Kavkaz, a onda je povučena, prebačena u Jugoslaviju, popunjena, opremljena, uvežbana i upućena prema Durmitoru.

Bataljoni Prve proleterske brigade dočekali su kolone 99. puka 1. brdske divizije žestokom vatrom. Sukobile su se dve iskusne jedinice. Prva brdska divizija bila je više nego tri puta brojnija od Prve proleterske divizije, tehnički nesravnjivo opremljenija i imala je jaku artiljerijsku podršku sa položaja na cesti od Bijelog Polja do Slijepač Mosta, kao i podršku tenkova i avijacije. U početku je borba bila ravnopravna, ali su se bataljoni Prve proleterske brigade, posle snažne artiljerijske vatre, mitraljiranja iz aviona i nastupanja pešadije, morali povući. Bataljoni su se povlačili s položaja na položaj i vršili protivnapade. U tom opštem stanju juriša i protivjuriša partizani su se izmešali sa Nemcima. Beogradski bataljon se nalazio na levom krilu Prve proleterske brigade i na njegove položaje nije bio usmeren pravac glavnog neprijateljevog udara. Bataljon je izgubio samo dva borca.

Nemci su iskoristili svoju nadmoć i potisli bataljone Prve proleterske brigade preko ceste Slijepač Most — Šahovići do linije Rudine — Sokolovića — Obod. Kada je pala noć bataljoni su pokušali da u protivnapadu potisnu Nemce i vrate ih na polazne položaje. Protivnapad nije uspeo. Nemci su verovatno to i očekivali i napad su lako odbili.

I u toku 16. maja vođena je žestoka borba. Nemci su nastojali da poprave svoje položaje i da zauzmu pogodniju liniju za dalje nastupanje. Oni su očekivali da toga dana i njihovo levo krilo postigne planirani uspeh. Idućeg dana razvila se najteža borba. Nemačka avijacija neprekidno je bombardovala i mitraljirala položaje bataljona Prve proleterske brigade i prilazne puteve. Artiljerija je podržavala svaki juriš pešadije, a na cesti su se pojavili i tenkovi, zauzeli pogodne položaje za borbu i otvarali vatru. Bataljoni Prve proleterske brigade branili su se na istočnim padinama planine Burenj. Sa tih položaja odbijeno je nekoliko uzastopnih nemačkih juriša. Po podne bataljoni Prve proleterske brigade morali su se povući. Beogradski bataljon se povukao od Lijeske prema Sljemenu i Krupicama.

Prva proleterska brigada je posle trodnevnih teških borbi izvučena noću 17/18. maja, kao rezerva, u rejon Maoča da se malo odmori. Beogradski bataljon se nalazio između Čeline i Borove Glave. Osamnaestoga maja Vrhovni štab je procenio da se, izvesno, radi o novoj velikoj ofanzivi. Doneta je odluka o proboju sa teritorije koju je neprijatelj već obuhvatio jakim snagama. I, Prva proleterska brigada je ponovo upućena na čelo kolone. Tokom 19. maja stiglo joj je naređenje:

»Odmah u toku noći krenite 1. brigadu pravcem ćelebić — Zavajit — Bunari... Izvršenju ovog naređenja pristupite odmah«.

Od Maoča do Čelebića ima blizu 80 km i pošto se pređe taj put trebalo je stati na čelo proboja. Štab brigade izdao je naređenje da bataljoni odmah krenu na put pravcem Podpeće — Kakmuž — Popov Do — Čelebić. Beogradski bataljon maršovao je iza Prvog i Drugog bataljona. Maršovalo se i danju i noću. Borcima je u toku marša, u hodu, objašnjeno zašto brigada mora usiljenim maršem da izbije u rejon Foče. Svaka četa je imala odeljenje pripremljeno za brzo dejstvo u slučaju pojave neprijateljeve avijacije. Štab brigade je naređivao povremene kraće zastanke. Kada je kolona stigla do Meljaka naredio je da se borci odmore u šumi pored puta i da im se za to vreme nešto skuva za jelo. Beogradski bataljon se odmorio u šumi kod Šljuke.

Krajem dana, 21. maja, kolona Prve proleterske brigade izbijala je uz strmu stranu prema Čelebiću. U trenutku kada je čelo kolone izbilo na vrh, delovi 13. puka 4. lovačke ustaško-domobranske brigade potiskivali su Prvu majevičku brigadu i već su bili zarobili njenu komoru i bolnicu u selu Borju. Nastala je trka uz strmu stranu da bi se što pre stiglo u pomoć Prvoj majevičkoj brigadi. Komandant Prve proleterske brigade uputio je Prvi bataljon direktno ka selu Borju, levo je uputio Drugi bataljon, dok je Beogradski bataljon uputio u desni obuhvat preko sela Jačmeništa. Minobacači sva tri bataljona postavljeni su odmah i bržem paljbom su tukli neprijatelja. Sve se odvijalo munjevitom brzinom. Prednji delovi 13. puka 4. lovačke brigade vrlo brzo su razbijeni i satrti. Protivnapad je toliko brzo izveden da neprijatelj nije stigao da pobije zarobljene ranjenike Prve majevičke brigade.

Glavna bitka otpočela je oko 21,00 čas, kada su bataljoni Prve proleterske brigade uhvatili u klešta glavninu 13. puka. Bataljoni su tako energično dejstvovali da su ustaše i domobrani, koji nisu poginuli od prve vatre, bežali bilo kuda samo da bi se uklonili sa pepništa bitke. Komandant 13. puka napisao je u svom izveštaju da je nastala takva panika da je jedva zadržao 20 vojnika.

Komandant nemačke 118. divizije, pod čijom je komandom bila 4. lovačka brigada, dobro je procenio značaj ovog uspeha bataljona Prve proleterske brigade i vrlo brzo je u toku noći uputio u pomoć svoj izviđački odred, jedinicu znatno jaču od bataljona. Takođe je naredio 1. bataljonu 7. puka domobrana, kao najbližem, da posedne Trovrh i spreči nastupanje partizanskih snaga ka Foči. Neprijatelj je uz podršku tri baterije topova uspeo da organizuje odbranu na Trovrhu.

Štab Prve proleterske brigade je, shodno zadatku, glavninu — Prvi, Drugi i Četvrti bataljon — uputio preko Zavajita da nastupaju u pravcu Bunova, a Beogradski i Treći bataljon sa delovima Šeste istočnobosanske i Prve majevičke brigade, kao desnu kolonu, uputio je prema Trovrhu. Desna kolona je stigla i prvi jači napad izvršila oko ponoći. Neprijatelj je uspeo da odbije napad uz pomoć artiljerije koju je doveo u neposrednu blizinu položaja. Napad je obnovljen u zoru, 22. maja. I taj napad je odbijen. Bataljoni su se razdvojili. Levo, preko Kušlata i Vijenca, napadao je bok Trovrha Beogradski bataljon sa delom Šeste istočnobosanske brigade, a Treći bataljon i deo Prve majevičke brigade napadao je istim pravcem kao i u prvim napadima. Neprijatelj je zba-

čen sa Trovrha i naneti su mu veliki gubici. Ali, taj uspeh nije dovoljno iskorišćen. Beogradski bataljon je efikasnom vatrom mnogo doprineo da se neprijatelj zbaci sa Trovrha, ali ga nije mogao dalje goniti, jer se između Vijenca i Trovrha isprečila duboka i neprohodna jaruga Visočice, dok je Treći bataljon bio veoma proređen ranijim gubicima i tifusom da nije imao snage da nastavi gonjenje. Prva majevička brigada takođe nije imala snage za gonjenje neprijatelja ka Kumiću i Foči.

U toku dana na Kumić su pristigle jake snage nemačkog izviđačkog odreda i još jedan bataljon domobrana. Komandant *118.* divizije, zabrinut da je sa Trovrha ugrožena i Foča, došao je da lično komanduje *odbranom tog osetljivog* pravca. Posle podne, 22. maja, Nemci su izvršili protivnapad i najpre zbacili treći bataljon sa Trovrha, a zatim Beogradski bataljon sa Vijenca. Međutim, Nemci nisu nastupali dalje već su ubrzano utvrđivali dostignute linije u očekivanju novih napada. Beogradski bataljon zanoćio je u šumi Korlat. Nastupili su dani teških borbi za Trovrh. Nemci i domobrani su se žilavo branili uz snažnu podršku artiljerije i avijacije. Oni su u toku 24. i 25. maja ispalili na položaje Beogradskog i Trećeg bataljona 1.575 artiljerijskih granata, ali nisu pokušali da napreduju, jer su čekali šta će biti sa njihovim desnim krilom, na koje je napadala leva kolona Prve proleterske brigade. Nemci su i poslednje rezerve uputili za odbranu svog desnog krila. Beogradski i Treći bataljon i delovi Šeste istočnobosanske i Prve majevičke brigade svakog dana i noći su obnavljali napade. U jednom od napada, 26. maja, jedan bataljon Prve majevičke brigade uspeo je da zauzme Bakiće i ugrozi levi neprijateljev bok. Ali i taj napad je uskoro odbijen. Situacija se naglo pogoršala kada su delovi 369. divizije prodrli kod Gradaca i zapretili da izbiju iza leđa grupi partizanskih brigada koja je pokušavala prodor prema Foči. Tada je neprijatelj i sa fronta prešao u napad. Beogradski i Treći bataljon morali su, po svaku cenu, da zadržavaju jake nemačke i domobranske snage (Šesta istočnobosanska i Prva majevička brigada povučene su ranije) do kraja dana, 28. maja, da bi se omogućilo ostalim jedinicama da pređu Taru. Nemci su jurišali kao besni. Beogradski i Treći bataljon su ih zadržavali stalnim protivnapadima. U toku 28. maja vođena je borba na život i smrt. Tek posle podne Nemci su uspeli da potisnu Beogradski i Treći bataljon. Onda su naišli na poslednju prepreku, na Ravan, koju je branio i odbranio Treći bataljon. Ostale jedinice su u redu prešle Taru. Beogradski bataljon je izgubio 14 boraca, među kojima i Milutina Tanasijevića, komandira Treće čete.

U toku ovih borbi nije se mogao obezbediti nikakav organizovan politički život. Komunisti su pojedinačno ili u grupama upoznavani sa zadacima. Borcima je na sličan način izlagana situacija na sektoru bataljona kao i u brigadi i u ostalim jedinicama. Zahvaljujući stalnoj mobilnosti komunista i skojevaca, koji su ličnim primerom održavali borbeni duh, Beogradski bataljon je uspešno izvršio svoj deo zadatka u ovom delu neprijateljske ofanzive.

Beogradski bataljon je kod Uzlupa prešao Taru, a onda je nastavio marš prema Kruševu, gde je prešao Pivu. Prilikom prelaska preko visećeg mosta na Pivi Nemci su stalno gađali most iz haubica. Nisu ga pogodili dok je prelazio Beogradski bataljon, koji je nastavio marš uz neobično strme strane Vučeva. Borci su jedva nalazili dovoljno snage da se popnu uz tu strminu sa visinskom razlikom od preko 1.200 metara.

Na Vučevu se bataljon dva dana odmarao. Kiša je stalno padala, bilo je hladno i nije bilo ničeg za jelo. Zaklali su jednog konja i to je bila jedina hrana. Partijske i omladinske organizacije su održale sastanke. Održane su i četne konferencije. Svakom borcu je predočena ozbiljnost situacije i zahtev da se disciplinovano i dostojanstveno izdrže borbe, marševi, nesanica i glad. Od članova Partije, kandidata i skojevaca zatraženo je da se više nego ikada ranije iskazuju ličnim primerom. Predviđalo se da neće skoro biti uslova za održavanje sastanaka. Zato je pred komuniste postavljen zadatak da ličnim kontaktima podstiču borbeni duh i podižu moral boraca. U tim surovim danima to je bilo neophodno potrebno. Borci su već dugo bili izloženi kiši, hladnoći, stalno su boravili pod otvorenim nebom, jer u ovom pustom planinskom kraju kuća i nije bilo. Odela su se natopila kišom i vlaga je prodirala do kostiju. Borci se ogrću ćebadima, ali je i od toga korist kratka veka, jer se i ćebad uskoro natope kišom. Mnogo sigurniju zaštitu od kiše pružaju šatorska krila. Na žalost, njih nije bilo dovoljno. Naročito je teško bilo Dalmatincima. Kao i ostali borci i oni su bili slabo obučeni za kišne dane u planini, ali oni su teže od ostalih podnosili stalnu vlagu i hladnoću. Sećali su se svoje Dalmacije. Govorili su: »Da vam je vidjet' našu sunčanu obalu, naše plavo i lipo more i da vam je u njemu okupat' se, još bolje biste razumjeli našu tugu i našu muku u ovim neprohodnim i hladnim gudurama«. Međutim, glad je borcima najteže padala. Kao i u ranijim, sličnim slučajevima mnogi sanjaju hranu. Takvi snovi ih samo još više izmožde. Borci se ujutro bude mrzovoljni i neraspoloženi. I tokom dana se razgovor pretežno kreće oko hrane. Borci osećaju da se oko naših jedinica sve više steže obruč. Postaju nestrpljivi. Čini im se da se nepotrebno okleva i gubi vreme. Traže da se ide napred. Hoće u proboj.

Održani su i kratki sastanci sa komandirima, a zatim sa komesarima i zamenicima komesara četa. Konstatovano je da je borbeni moral boraca, uprkos tolikim nedaćama, na zavidnoj visini. Svi su se složili da se ipak ne sme biti samozadovoljan. Moraju se pojačati napori da borci lakše podnesu glad da se očuva disciplina i da se pojačanim objašnjavanjem stanja obuzdava nestrpljenje. Borcima treba predočiti celinu situacije da bi stekli uvid u položaj i drugih jedinica, a pre svega Centralne bolnice u kojoj se nalazilo mnogo ranjenika i tifusara koji nisu mogli brzo da se kreću. Tako će realnije shvatiti i položaj bataljona i brigade, tj. deo odgovornosti jedinice za ranjene i bolesne drugove. Treba borcima predočiti da će se proboj iz obruča izvršiti kada se za to stvore uslovi i da je važno da se proboj ostvari sa što manje gubitaka.

Početkom juna situacija je postala veoma kritična. Nemci su žestoko pritiskivali sa svih strana. Sve brigade bile su angažovane u danonoć-

nim borbama. Bataljoni Prve proleterske brigade upućeni su na četiri strane da sprečavaju prodore Nemaca. Beogradski bataljon upućen je u rejon Suhe da tamo smeni Prvi bataljon Druge proleterske brigade, da zatvori kanjon Sutjeske i da po svaku cenu spreči prodor Nemaca od Čemerna preko Graba ka Tjentištu. To je značilo da Beogradski bataljon obezbeđuje levi bok *svih snaga* koje će se probijati preko Sutjeske.

Beogradski bataljon je primio položaj kod Suhe u noći 1/2. juna. Napred je isturio Drugu četu da zatvori kanjon Sutjeske na mestu gde je on najuži, a druge dve čete je rasporedio po dubini. Desno krilo nemačke borbene grupe »Anker« iz 118. divizije nastojalo je da na svaki način prodre kanjonom Sutjeske. Za Nemce je taj prodor bio od ključnog značaja. Jer, ako bi uspeli da spoje snage koje su nadirale od Čemerna sa snagama kod Tjentišta uspeli bi i da preseku pravac proboja snaga Glavne operativne grupe iz okruženja. Istovremeno, prodorom niz kanjon Sutjeske znato bi se pomoglo snagama koje su napadale na položaje Druge dalmatinske brigade na Donjim i Gornjim Barama. Za naše snage odbrana kanjona Sutjeske kod Suhe bila je pitanje života ili smrti, jer je od održanja toga položaja zavisio proboj preko Sutjeske. Zbog toga su obe strane nastojale da izvojuju pobedu kod Suhe.

Borba je počela u ranu zoru, neposredno pošto je Beogradski bataljon preuzeo položaje od Drugog bataljona Druge proleterske brigade. Nemci su napadali u talasima, jurišali su, prebacivali se uz snažnu podršku vatrom, puzali po stenama, nadirali niz obalu Sutjeske. Borci Beogradskog bataljona imali su izvrsne položaje za odbranu iza stena, na reci i na stranama i sigurno su dočekivali Nemce. Prvog dana borbe, 2. juna, ispred položaja Beogradskog bataljona ostalo je da leži preko 50 mrtvih Nemaca. Ležali su na »ničijoj zemlji«, između položaja, ukoliko ih nije odnela Sutjeska. Nemci su idućeg dana pokušali da prelco stena obiđu položaje Beogradskog bataljona. Koristili su za to specijalnu opremu, klinove i konopce i verali se preko stena. Bataljon ih je uočio i uništavao. Posle toga su prestali sa tom opasnom igrom.

*

Nemačke snage iz grupe »Anker« izvršile su 4. juna treći pokušaj da se probiju od Graba preko Suhe dolinom Sutjeske prema Tjentištu i da se spoje sa grupom »Gertler«. Ovog puta je grupa bila pojačana jednim brandenburškim bataljonom, nazvanim »Pinkert«. Međutim, i ovaj, treći pokušaj, je odbijen, iako je bataljon Brandenburg bio opremljen najmodernijim oružjem i nastupao sa teškim bacačima i bacačima plamena. Posle ovog trećeg neuspelog napada, Nemci su na ovaj pravac doveli novo pojačanje i ubacili u borbu nove snage, najpre 2. bataljon 738. puka, koji je do tada bio u sastavu 7. SS divizije, a kasnije i druge jedinice iz organskog sastava te divizije, No, ove su jedinice stigle suviše kasno da izvrše proboj i da zatvore dolinu Sutjeske. Borba sa Nemcima u kanjonu Sutjeske kod Suhe bila je jedna od najtežih i najdramatičnijih borbi koju je Beogradski bataljon do tada vodio. Bataljon je ušao izmoren i izgladneo u ovu žestoku borbu sa odmorenim, uhranjenim i odlično naoružanim nemačkim jedinicama. Već danima borci nisu ni videli hleb, a vremenom je nestalo bilo kakve hrane. Spašavalo ih je konjsko meso, ali su i njega dobijali u veoma oskudnim količinama. Stalno je padala kiša i stalno se ležalo na otvorenom.

I dok je Beogradski bataljon vodio ovu neravnopravnu borbu koja je trajala sve do 6. juna, kada je dobio smenu, iza njegovih leđa danonoćno su prolazile razne jedinice koje su hitale da zauzmu nove položaje. Putem preko Suhe, odmah iza leđa Beogradskog bataljona, koji je nepokolebljivo stajao na svojim položajima, prošao je i Vrhovni štab i CK KPJ i Vrhovni komandant. Pobeda kod Suhe bila je do tada najdragocenija pobeda koju je izvojevao Beogradski bataljon. Tih dana nije se moglo drukčije politički delovati nego samo putem pojedinačnih ili, u najboljem slučaju, grupnih kontakata sa borcima. Za ostvarenje ove pobede najveća zasluga pripada komunistima, vojnim i političko-partijskim rukovodiocima koji su ličnim primerom bodrili borce i nadahnjivali ih da ne pokleknu i da izdrže snažan pritisak nemačkih jedinica. Zahvaljujući tome, kao i činjenici da su svi borci shvatili šta se dobija pobedom, a šta se gubi ako se dozvoli prodor i spajanje nemačkih snaga u dolini Sutjeske, Beogradski bataljon je izdržao. Na večnoj straži kod Suhe ostalo je osam boraca Beogradskog bataljona.

Položaje kod Suhe preuzeo je Drugi bataljon Druge proleterske brigade. A Beogradski bataljon je nastavio marš u koloni Prve proleterske brigade, koja se opet našla na okupu, što je bila retkost u bici kod Sutjeske. Kolona se kretala kanjonom Sutjeske nizvodno do njegovog proširenja, a onda je, prešavši reku, morala kroz šumu ispod samih litica Ozrena i preko Usovičkog potoka, pa pored Košura i preko Krekova prema Hrčavki. Ta je staza nazvana »Lunovom stazom«, jer ju je pronašao zamenik komandanta Druge proleterske brigade Lune Milovanović. Prolazak tom stazom bio je veoma opasan, jer je ona delom prolazila veoma blizu jako utvrđenog nemačkog položaja na brdu Košur. Nemci su otkrili pravac prolaska kolone i stalno je zasipali artiljerijskog vatrom i bombardovali iz aviona.

Sedmog juna po podne u blizini Krekova poginuo je od eksplozije avionske bombe komandant Beogradskog bataljona Milan šarac. Smrt svakog borca teško pada. Još teže je padalo borcima kada izgube nekoga od svojih dobrih i sposobnih starešina.

U toku 8. juna bataljon je prešao Hrčavku i uz Katunište, jednu od veoma strmih strana, izašao na plato Lučkih koliba. Put od Suhe do Lučkih koliba nije dugačak. Ali zbog iscrpljenosti, gladi, velike visinske razlike i stalnog bombardovanja borcima je ovaj put izgledao jedan od najdužih i najnapornijih. Pravcem koji se kretao Beogradski bataljon kretale su se i druge jedinice. Kolone su se sustizale i mešale, što je još više otežavalo kretanje. Tako su neke druge jedinice iskidale i kolonu Beogradskog bataljona. Kada je bataljon stigao kod Hrčavke naređen je predah —

da se borci malo odmore i da se bataljon prikupi. Međutim, komandant Prve proleterske brigade naredio je Brani Barjaktareviču, zameniku komandanta Beogradskog bataljona da odmah, ne čekajući da se ceo bataljon prikupi, krene na plato Lučkih koliba, jer postoji opasnost da Nemci stignu pre naših snaga i zatvore obruč. Kasnije je na plato Lučkih koliba stigao i ostatak bataljona. Noć između 8. i 9. juna provedena na Lučkim kolibama bila je prva i jedina mirna noć otkako je počela ofanziva. Spavalo se u šumi. Bilo je prilično hladno. Borci su drhtali, ali se vatra nije smela ložiti, jer su se Nemci nalazili u blizini. Ali, i takav san, a i nešto konjetine koja je dobijena sutradan ujutriu, bilo je dovoljno da se borcima koliko toliko povrati snaga. Beogradski bataljon je sa Lučkih koliba upućen na severne padine Velike Košute da obezbeđuje desno krilo Prve proleterske brigade i da sadejstvuje bataljonima Druge proleterske brigade koji su prethodnog dana vodili presudnu bitku kod k. 1529, na grebenu koji vodi ka Velikoj Košuti. Beogradskom bataljonu se pridružio Treći bataljon i oni su sačinjavali desnu kolonu Prve proleterske brigade. Beogradski bataljon je ostvario vezu sa Drugom proleterskom brigadom i poseo je k. 1488. Sa ove kote moglo je da se osmatra kako pristižu neprijateljeve snage na Balinovac i da se prati teška borba na Bavanu koju je vodila leva kolona Prve proleterske brigade. Kada je pala noć desna kolona je dobila naređenje da uništi komoru i teže naoružanje i da krene u pravcu Balinovca. Takođe je naređeno da se rastereti lični prtljag. Sve što nije neophodno treba odbaciti da bi se moglo lakše kretati. Naređeno je da se unište dnevnici, zabeleške i knjige da ne bi pali u ruke neprijatelju. Takođe je naređeno da u streljačkom stroju budu svi, sa komandantima i komesarima na čelu, a da se puškomitraljeza ponovo prihvate oni komandiri četa. koji su ranije bili puškomitraljesci i da se svi pripreme za odlučujući juriš.

Održani su i kratki sastanci komunista. Nije bilo vremena za duže rasprave. A nije bilo ni potrebe.

Glavni, jedini i neposredni zadatak bio je — razbiti Nemce na Balinovcu. Borcima nije trebalo mnogo objašnjavati. Bili su i sami uvereni da je krajnje vreme da se izvrši odlučan proboj. Kao da više nisu osećali umor i glad. Svi borci bili su ubeđeni da se mora uspeti. Jer, nije u pitanju samo Beogradski bataljon, samo Prva proleterska brigada, već i sve ostale jedinice, bolnice, Vrhovni štab i CK KPJ. Mnogo je toga bilo u opasnosti i sve je zavisilo od juriša na Balinovac.

Na Balinovcu se nalazila pukovska borbena grupa 369. divizije od dva ojačana bataljona. Ta grupa je izbila na Balinovac rano, 9. juna, odmah produžila na Bavan, k. 1642, kao ključnu tačku za zatvaranje obruča na Zelengori. Ovu grupu je sa Bavana zbacila leva kolona Prve proleterske brigade, Prvi, Drugi i Četvrti bataljon u borbi prsa u prsa. Komandant 369. divizije naredio je da grupa mora po svaku cenu u »jutarnjem mraku« 10. juna ponovo zauzeti Bavan, a da će on lično, u toku 10. juna, doći na Balinovac.
Komandant dveju divizija, Prve proleterske i 369. doneli su istovetne odluke. U zoru kreću u odlučujući napad. Obe kolone Prve proleterske brigade krenule su u toku noći ka Balinovcu. Teren je ispresecan i strma strana od k. 1642 nije dozvoljavala da kolone odmah uspostave čvrstu vezu. U sam rasvit dana desna kolona. Beogradski i Treći bataljon, izbili su od Donje Luke niz potok prema Balinovcu, a leva kolona niz severne strme strane Bavana. Kolone su uspostavile vezu. Cela Prva proleterska brigada se našla u jednom jedinstvenom streljačkom stroju. Beogradski bataljon se nalazio na desnom krilu i nastupao je prema vrhu Balinovca.
Gotovo istovremeno krenula je na Bavan borbena grupa 369. divizije. Njen komandant je izvestio 10. juna u 5,30 časova da je ovladao šumama Bavana. Upravo u to vreme sručio se odjednom ceo streljački stroj Prve proleterske brigade. U neviđenom jurišu koji je trajao svega petnaestak minuta proleteri su satrli neprijateljeve snage na Balinovcu, zauzeli dominantne položaje i sprečili dolazak neprijateljevih pojačanja. Tako je Prva proleterska brigada izvršila jedan od najsudbonosnijih podviga narodnooslobodilačkog rata. U tom podvigu Prve proleterske brigade i Beogradski bataljon je časno i veoma uspešno izvršio svoj deo zadatka. Treći bataljon 370. puka, koji je bio smrvljen jurišom Beogradskog bataljona na Balinovac, morao je biti rasformiran. Njegovo ljudstvo pripojeno je sasvim oslabljenom 2. bataljonu 369. puka. Oba nemačka bataljona iz ove borbene grupe bila su praktično izbačena iz stroja. Njihovo ljudstvo dalo se u panični beg od Balinovca ka Pliješu i dalje, ka Miljevini. I komandant ove borbene grupe, Here, kada je video šta se dogodilo, i sam se dao u beg i u panici stigao u Miljevinu, gde je smenjen i predat vojnom sudu.
Prva proleterska brigada energično je gonila neprijatelja ka Miljevini. Na čelu leve kolone nalazili su se Beogradski i Drugi bataljon. Oni su tako brzo nastupali da su već 11. juna izbili prema Rataju. Tu su naišli na jake nemačke snage iz 724. puka 104. divizije koje su kamionima prebačene u Miljevinu. Nastala je teška borba. Nemačku pešadiju podržavala je artiljerija, tenkovi i avijacija. U nemačkim izveštajima za taj dan istaknuto je da je avijacija sve vreme bila u vazduhu i bombardovala i mitraljirala partizanske položaje i kolone koje su žurile ka Miljevini.

Beogradski i Drugi bataljon vodili su borbu ceo dan. Levo prema Jeleču vodila je teške borbe Treća krajiška brigada. Nemci su napadali uz kosu Glavice prema k. 1101. Pred noć Beogradski i Drugi bataljon izvršili su protivnapad i odbacili neprijatelja u Rataj. Bataljoni su pred veče upali i u Rataj. Tu su ih dočekali nemački tenkovi. Borba je vođena celu noć. Pred zoru je u borbu ubačen i Treći bataljon, dok je Prvi bataljon udario u levi neprijateljev bok od sela Trebičine. Nemci nisu izdržali i povukli su se, zapalivši prethodno skladište municije. Nemci su za sobom ostavili znatan plen, između ostalog i veliki broj bicikala koji partizanima nisu mogli biti ni od kakve koristi. Beogradski bataljon je vrlo brzo prešao reku Bistricu preko mosta koji su tukli Nemci. Odmah je dobio zadatak da u Ocrkavlju obezbedi levi bok svih kolona koje su prelazile Bistricu. Na tim položa-

jima Beogradski bataljon je ostao dva dana. Nemački tenkovi sa položaja na serpentinama prema Jeleču tukli su položaje bataljona. Bataljon je porušio cestu, štitio se od vatre od neprijateljevih tenkova i nije dozvolio Nemcima da poprave cestu. Tako je Beogradski bataljon uspešno izvršio još jedan zadatak. Partizanske kolone krenule su prema Jahorini. Beogradski bataljon povukao se prema selu Jabuci.

Probojem kod Miljevine praktično je završena bitka na Sutjesci. Beogradski bataljon je tokom ove neprijateljeve ofanzive učestvovao u pet teških borbi: kod Bijelog Polja, Čelebića, Suhe, Balinovca i Rataja. Za mesec dana tako reći stalno pod borbom bataljon je prešao preko 300 km, pretrpeo oko 400 bombardovanja iz vazduha, izgubio u borbama 50 boraca, a 30 ih je nastradalo u bolnicama. Iz prvog stroja Beogradskog bataljona, onog koji je ušao u sastav Prve proleterske brigade, poginulo je 33 borca.

Pošto je povučen sa položaja u Ocrkavlju Beogradski bataljon je krenuo preko Jabuke na Jahorinu i stigao 15. juna u rejon Hladnog Brda, gde su se nalazili svi bataljoni Prve proleterske brigade.

Neposredno posle proboja iz obruča politički komesar Prve proleterske divizije održao je sastanak političkih rukovodilaca, sekretara partijskih organizacija i sekretara Skoja. I štab Prve proleterske brigade brzo je reagovao i ukazao na slabosti koje se mogu pojaviti. Odmah su preduzete mere na organizacionom sređivanju bataljona i ponovnom oživljavanju partijsko-političkog rada. Jer, posle velike prenapregnutosti, došlo je do opuštanja. Borci su bili i fizički i psihički istrošeni. U bataljonu je odmah počeo rad u cilju sprečavanja mogućih negativnih pojava. Preduzete su mere da se nastavi rad po planu i programu na vojnom i političkom uzdizanju, kao što se činilo i posle svih ranijih bitaka. Izvršena je popuna upražnjenih rukovodećih mesta. Održani su sastanci partijskih ćelija, Skoja i četne konferencije. Temeljito je analizirano držanje u proteklim teškim borbama. Iako su borci prevazišli sebe u tek završenoj ofanzivi, ipak su uočene slabosti i propusti kod pojedinaca. Mada ni u najtežim trenucima nije bilo nijednog slučaja otkazivanja poslušnosti niti slučaja da se neko od članova Partije ili Skoja pokolebao, kritikom propusta želelo se da se bataljon što pre osposobi za nove zadatke.

Politička situacija je u detalje objašnjena. Šire i potpunije sagledavanje vojno-političke situacije u svetu, a naročito sve veće širenje narodnooslobodilačke borbe, olakšavaju borcima da se otrgnu od misli na savladane teškoće i da ih usmere ka budućnosti. Beogradski bataljon je našao, kao i uvek ranije, snage da se brzo pripremi za nove događaje. Dok se bataljon odmarao na Hladnom Brdu doterana je i sređena oprema. Bataljon nije više imao težeg naoružanja, nije imao nijednog konja, niti jedinice za snabdevanje. Ostalo mu je i malo municije — svega oko 16 metaka na pušku. Moralo se misliti na ponovno naoružavanje i opremanje, ali je najpreči zadatak bio da se postojeće naoružanje i oprema dovedu u ispravno stanje. Borci nisu mesec dana ušli u kuću. Retko su se prali i brijali. Na Hladnom Brdu nastalo je veliko spremanje i doterivanje. Na tek izbrijanim, bledim licima boraca sa ispalim jagodicama i istanjenim nosevima bili su vidljivi tragovi napora i gladi. Ali sam čin čišćenja značio je pobedu nad opuštanjem, jaku volju za životom i daljom borbom.

Neposredno posle proboja iz obruča u Beogradski bataljon došlo je 70 novih boraca iz rasformirane Treće dalmatinske brigade. I oni su vodili teške borbe i imali velike gubitke. Njima je trebalo pokloniti posebnu pažnju — bili su to mahom borci sa iskustvom, ali je bilo nužno da se što pre uklope u novu sredinu i steknu osećaj pune pripadnosti Beogradskom bataljonu i Prvoj proleterskoj brigadi. U tome se u potpunosti uspelo.

MEMORIJALNA GRAĐA

USPOMENA NA NENADMAŠNOG PUŠKOMITRALJESCA

Pošao je iz Baćevca do Kosmaja, pa preko Rudnika do Nove Varoši i Sjenice, a zatim preko Lima do Foče i Nevesinja i, na kraju, do neprohodnih šuma i pustih plandišta Zelengore. I čitavim putem ciktao je njegov puškomitraljez, razarao ostrvljene redove neprijatelja, bušio preciznom vatrom čak i tamo gde puška nije mogla da domaši. Tek na Zelengori zastao je brižan, iznuren i mrk. Njegov puškomitraljez nije više neštedimice mogao da štekće, da brani odstupnicu i probija se u prethodnici — njegovo oružje je za tren zanemelo.

Već nekoliko dana, kao u beznađu, beremo trave po Zelengori, skupljamo puževe i tragamo za pečurkama. Danima već kopriva nam je obrok, a srijemuš poslednje zalaganje. Stomaci gladni, fišeklije prazne, a misli lutaju i blude. Zar išta može biti teže za vojnika?

Moj uvek veseli, a sada krajnje neraspoložen puškomitraljezac Milutin Tanasijević, majstor »Zbrojovke« i ratnog zanata, sedi pod razgranatom bukvom i tupo gleda preda se. Do njega sedi gojazni pomoćnik puškomitraljesca Lesendrić i, već načete gojaznosti, tup i mrk, raspituje se kod svoga puškomitraljesca o čudnim stvarima.

— Je li, Milutine, hoćeš li nešto da mi kažeš?

— Pitaj.

— Da li će ovaj naš narod umeti da ceni ovo što mi za njega činimo? Hoće li ikad razmišljati kako smo patili, mučili se i stradali?

— Hoće do krasnog! — mrgodno odvraća Tanasijević. — Zaobilaziće nam grobove kao što su zaobilazili i našim starim.

— Šta veliš?

— To što si čuo.

Nekoliko trenutaka Lesendrić tupo gleda u njegov namrgođeni lik, a zatim skače i razmahuje se.

— Pa za koju se materinu mi onda mučimo ovako? Zašto se tučemo? Zašto ratujemo?

— Zato što se moramo tući — jednostavno odvraća Milutin.

On već okreće pogled na onu grupicu partizana, gde prosedi Profesor, uz bogate gestikulacije, već dugo drži čudno slovo i raspinje se.

— Šta opet brblja onaj Profa? — pita namršten.

— Kao da ne znaš — odvraća Lesendrić besno. — Priča im o raznim sosovima i šatobrijanima francuskim, o Parizu! Eto šta brblja!

— Idi i kaži mu neka već jednom prestane s tim. Oni nesrećnici, što ga slušaju, svariće i sopstvenu utrobu. Kaži da sam naredio.

— Ako nam i to pomogne! — prihvata Lesendrić i, već natušten, odlazi dole.

Uskoro, već prosedi Profesor, veoma zadihan, dolazi do puškomitraljesca i obraća mu se veoma učtivo:

— Dragi druže Tanasijeviću, vi ste nešto naredili?

— Jesam, Profesore.

— Ja ništa ne razumem, verujte.

— Prvo, nemoj da me vivkaš. A drugo, potrudi se pa ćeš razumeti. Pričao si im opet o francuskoj kuhinji?

— Ljudi to vole da slušaju, druže vodniče.

— Bolje reci: oni bi voleli da se najedu. Gutaju u mislima te tvoje sosove i šnicle i glave im pucaju. Nakon toga raspinju se od grčeva. Nije li tako?

— Da, da, tako je.

— I sam dok slušam, utroba mi se prevrće.

— To je od lučenja, svakako.

— Ja ne znam kako se to zove, ali znam da posle toga ne mogu da zaspim. Tako je i sa njima. Hoćeš li da im bude još teže?

— A, ne, druže vodniče, ja naprotiv ...

— Onda prestani s tim. Neću više da čujem priče o hrani. Razumeš?

— Kako da ne, ja sve razumem.

Nakon toga, Profesor silazi neveseo dole, a s čudnim mislima u glavi: na neki način veoma mu je drag taj puškomitraljezac, sa svojom izuzetnom preciznošću i razornom snagom pri upotrebi oružja, ali, sa druge strane, kao da mu i nije drag, zbog svoje primitivne metodičnosti i prenaglašene grubosti nešlcolovanog čoveka. Samo, teši se time da će glad ipak prestati pa će, moguće, i vodnikovo raspoloženje postati drugačije.

Puškomitraljezac mu prati hod i takođe razmišlja o sličnom: da je Profesor, recimo, dobar čovek ali da su ga ta učenost, a i ta »sitnoburžoaska iživljavanja« po kafanicama Pariza, veoma deformisali. No, i on se teši da će glad ta-

kode proći i da će verovatno jednom sve postati mnogo podnošljivije.

Već oko podneva dobijamo zadatak da vod pođe u izviđanje. Treba se spustiti u nizine, prema Kalinoviku, i ispitati teren za novi pokret brigade. Postrojavamo se i krećemo, na čelu sa našim izuzetnim puškomitraljescem i vodnikom. On je sur, mrk i iznuren, ali ipak živahan i nešto raspoloženiji zbog akcije. Preko ramena mu je prebačen puškomitraljez, što je uvek predstavljalo jednu vrstu posebne sigurnosti za sve nas. Jer, iako svi mi imamo tek po dva-tri metka u fišeklijama, a on samo dva okvira, ipak uzm® li se u obzir šta ta dva okvira znače u njegovim rukama i u njegovom puškomitraljezu, svima nam biva jasno da nismo baš u tako beznadežnom položaju.

Spuštamo se niz strmine zelengorskih visova i naprežemo poslednje snage da se zadržimo od padanja i survavanja u ponore. Izuzetno je teško iscrpenome i gladnome kretati se niz oštre nizbrdice i zadržavati zbog inercije, bez potrebe mišića i zglobova. Čujemo kako nam zglobovi škripe, klecaju i osećamo kako su nam mišići postali tanka vlakna, skoro lelujava među tetivama.

Ipak srećno stižemo dole i zastajemo na rubu šume. Pred nama je ogromno oboreno stablo već trule bukve i omogućava nam da bezopasno zauzmemo busiju. Pažljivo i tiho se prestrojavamo i prileže mo, polažući na stablo oružje, uvek spremno za dejstvo. A zatim, polako i oprezno, izvirujemo na onu travnu dolinu koja dubokom kotlinom vodi prema Jelašcu i Kalinoviku. I upravo tada se odigrava onaj događaj, koji je i pretpostavio ovu priču, a koji će svojom sadržinom zauvek ostati nezaboravan u mome sećanju.

Kada je već naš puškomitraljezac Milutin Tanasijević, uvek onako mirno i staloženo, položio svoj puškomitraljez na stablo bukve i uperio mu cev put proplanka i senokosa, sve naše oči su zastale pred izuzetnim prizorom. Na mrkozelenoj kosini, visoke guste i raznjihane trave, igrala su se dva riđa mečeta i, sklupčana u zagrljaju, kotrljala nizinom kao čupava klubad bačena ponorima. Njihovo razdragano mladunačko mumlanje, slično predenju mačke ili cvilenju razigranog psa, dopiralo je do nas kao davno zaboravljeni intimni zvuči domaćeg ognjišta. Dah nam je zastao od neočekivanog prizora i ushićenja. A tada, najednom, kao da osećanju za lepo nije bilo mesta u tim surovim prilikama, naš Profesor je, i sam opčinjen prizorom, skoro prebolno zagrcao:

— Mečići! Dragi mali mečići! Druže vodniče, pa to je meso! To je delikates! Medveda šapa je najveći specijalitet francuske kuhinje! Ja ću je spremiti, verujte! Prste da poližeš. Prosto prste! ... Gledajte, za ime sveta da nam ne umaknu! Njegovo lice je imalo tako molben i vapijući izraz, njegove ruke, sklopljene u grču, tako neodoljivu silu preklinjanja, da smo u trenu skoro i svi mi osetili nekakvu čudnu i ničim obuzdanu potrebu da molimo.

— Nišani! — rekosmo tiho, ali tako odlučno i strasno da dvojbe nije moglo biti šta nam je zahtev i cilj.

I toga časa, možda onog ređeg zvezdanog trenutka čoveka i borca, desilo se ono što će me kasnije hiljadu puta pobuđivati da ovu priču okončam, a u isti mah i obeshrabrivati da li ću imati snage da joj ikada opisom lepotu domašim.

Puškomitraljezac je prislonio kundak puškomitraljeza uz obraz i, onako kako je već umeo, predao se nišanu, smirujući i najmanji treptaj prstiju i tela, kako bi šupljina cevi ostala nepogrešivo prikovana za objekt gađanja. Svi smo znali da će vesela igra mečića toga trenutka prestati i da će umesto nje dva mrtva mečeta ležati pred nama kao blagodet toga dana za svu glad i strasnu želju da se nahranimo.

Zaustavili smo dali i smirili se do nečuja. A tad se upravo desilo ono što smo najmanje očekivali. Umesto pucnja i reskog rafala koji ubija, začuli smo samo tegobni dah našeg Milutina Tanasijevića i videli kada je oborio cev puškomitraljeza i nemoćan se naslonio na stablo.

— Ne mogu — reče.

Posle toga smo videli samo krupne kapi znoja na njegovom čelu i grč, bledilo na neobrijanom mu licu, što je tek uzgred moglo da nam objasni svu patnju čoveka koga je morila glad, ali u isto vreme i neki unutrašnji neobjašnjivi nagon da joj ne udovolji.

Sve što je nastalo zatim bilo je više komično nego tragično. Profesor je pljesnuo rukama i, u očajanju, zavapio kao da ga dave:

— Zašto, druže vodniče, zašto? Zar takvu priliku da propustimo? Zar sad kada crkavamo od gladi? O, nebesa!

Ali je Milutin Tanasijević ostao miran. Odsutan i nem, gledao je nekud u stranu i kao da od svega ništa nije čuo. Zatim se digao namrgođen i kratko komandovao pokret.

Pošli smo dalje u teškoj nedoumici: šta je to moglo da se desi i da tog izuzetnog ratnika nagna da se u trenu pokoleba? Svi smo znali da je to iskušenje za gladnog bilo isuviše veliko. No odgovora nije bilo, a on nije ni pokušavao da nam ga pruži.

Prošli su od tada dani i nedelje, prošla je glad i patnja sa Zelengore. Prva proleterska brigada se sručila na magistralu Konjic — Sarajevo i u osvetoljubivom besu prosto raskomadala posade neprijateljskih garnizona duž pruge. A zatim, u silovitom jurišu, zauzela je Konjic, Prozor, Duvno, Livno, Vakuf i našla se na kapijama ustaničke bosanske Krajine. Dani pobede lišili su nas ranijih patnji, teškoća i tmurnih misli. Sad je sve bilo drugačije, i kao da se sve prošlo već brisalo u sećanjima. Pa, ipak, ja nisam zaboravljao.

Jednoga dana, dok smo sedeli na travnom proplanku raskošne bosanske šume, posmatrao sam našeg Tanasijevića i njegov, sada već vedri lik. Setio sam se onog trenutka pod Zelengorom i požurio da ga zapitam šta se onoga dana u njemu zaista desilo kada prvi put, koliko sam znao, nije mogao da zapuca? Pogledao me je sa smeškom, a onda mu se lik meko preobrazi i njime ovlada laka seta.

— Vidiš — reče — ja sam rastao na selu. Kod nas u selu nije kao kod vas u gradu. Mi već od

ranih dana bosonogi trčimo po poljima i jedina nam je igra druženje i jurnjava po plandištima. Mi i stoka. Stoka i mi. To je jedini svet našeg detinjstva i igara. Pa, sad zamisli: otkinem se ja najedanput od toga sveta i pođem u revoluciju. Priznaćeš, sve je novo, ali ono staro u sećanju ostaje. E, pa baš to hoću da ti kažem...

... Hiljadudevetstotinačetrdesetprve godine nad Posavinom sve grmi, a mi odstupamo. Prolazimo kroz neke voćnjake, šumarke, vinograde i bogtepita kroz šta sve. Najednom pogledah na jednu livadu u nizini i ugledah sliku koja me čitavog potrese. Na njoj, kao da nema rata: deca, stoka, igra. Telad se razobadala, ždrebad uz njisku jure, deca za njima, hvataju ih za repove prevrću se i vrište. Sve kao u moje doba, sve još srečno i netaknuto. A ja slušam kanonadu iza leđa i mislim: eto sad će mrak rata i bič, što ga fašisti nose, prekriti ova polja i raskomadati ih čelikom. Prestaće smeh i igre, prestaće vriska i njiska, prestaće sve. Tako mislim i suze mi na oči naviru — zbogom Posavino ...

... Onoga dana, pod Zelengorom, ja nisam mogao da pucam u decu, razumeš li me?

Da, razumedoh ga... On nije mogao da puca u decu, čak ni u decu surih planina, i nije mogao da narušava njihove igre, čak ni onda kada ga je slamala glad — ali je zato mogao da puca za njih i za njihove radosti do smrti. I pucao je Tanasijević u neprijateljske strojeve tako preciznom vatrom da nas je sve zadivljavao. Pucao je za svu decu ovoga sveta, za sva njihova veselja i igre, za škole i bioskopske dvorane, za igrališta i plandišta, u kojima će se i na kojima će se nadvikivati njihova grla prepuna sreće. Pucao je i sa poslednjim pucnjem svoje »Zbrojovke« prestao da živi samo za taj san...

Mihailo Renovčević

LJUPČE ŠPANAC

Biografski podaci Ljubomira Živkovića Španca toliko su slična s podacima drugih boraca za prava radničke klase. Rođen je u siromašnom selu nedaleko od Bele Palanke. Rano je ostao bez roditelja i detinjstvo je proveo u najvećoj bedi. Tu i tamo našli su se dobri ljudi koji su ga pomagali. Iako još dete, odlazi u Niš, gde uči zanat. Poznato je kakav je tada bio šegrtski život. Po šesnaest časova rada dnevno, zatim kratak i težak san, ustajanje, pa opet rad. Uz pomoć jednog prijatelja odlazi u Sentu, gde uči obućarski zanat. Tu prestaju suvi biografski podaci o ovom nesrećnom mališanu.

Stariji radnici, i sami nesrećni, učinili su svojom ljubavlju i drugarstvom da Ljubomir prvi put pogleda šire oko sebe, i shvati da više nije sam. Tada je počeo da idejno širi vidike. Uporno čita sve što može da mu objasni borbu radničke klase. U želji da više vidi i nauči, dolazi u Beograd, gde ga ubrzo primaju u Skoj. Sa sedamnaest godina postaje član Partije. Borba se nastavlja, ali to više nije samo njegova borba — sada je to naša, zajednička, radnička borba za bolji život. Štrajkovi, raznošenje letaka, sastanci, pa opet neki zadatak, teži ili lakši od prethodnog sve do onog dana početkom 1936. godine kada je policija uletela u mračan i vlažan stan i odvela ga u zatvor. Ispitivanja i batine su se smenjivali. Zatim godina i po dana na robiji u Sremskoj Mitrovici, gde ga stari revolucionari uče kako i šta da radi da postane dobar član Partije, hrabar borac i dosledan revolucionar. Naročito se Ćiča-Janko — Moša Pijade brinuo o njegovom uzdizanju.

U jesen 1937. godine izlazi sa robije i ubrzo odlazi u Španiju, da pomogne borbu španskog naroda. Te dane nikada nije zaboravio. Imao je dobre drugove, bio je slobodan, ponosan, pun vere u pobedu pravedne stvari. A zatim, posle teških i krvavih borbi, kada su imperijalisti i fašisti uspeli da uguše republiku, borci odlaze u zatvore i logore. I Ljubomir je u jednom takvom logoru u Francuskoj dočekao 1940. godinu. Uspeo je da pobegne i vrati se u Beograd.

Prvih dana ustanka 1941. godine, po odluci Partije, odlazi u Posavski odred. Tada je imao dvadeset dve godine. Već u prvim borbama pokazao je izvanrednu smelost i hrabrost. Postavljen je za komesara bataljona. Nije bilo borca koji ga nije voleo i cenio. Zvali su ga Ljupče Španac. Posavski bataljon je ušao u sastav Prve proleterske brigade prilikom njenog formiranja, kao njen Šesti beogradski.

Od one hladne januarske noći otkad je bataljon prešao Lim i pošao u sastav brigade, redale su se borbe na Brusnu, Vlasenici, Bratuncu, Jelašcu, Šćitu, Duvnu, Tičevu, Grahovu, Ključu. U svima njima Ljupče se nije štedeo. Bio je primer i podstrek drugima.

Poslednja njegova borba bila je na Sitnici, 19. novembra 1942. godine. Partizani su razbili Drenovićeve četnike u tom delu Bosne i napali, naposletku, ovo jako uporište koje su branili domobrani i Nemci. Po snegu, u noći, bataljoni Prve proleterske su se razvili u strelce. Ljupče je tada bio zamenik komandanta u svom, matičnom, Beogradskom bataljonu. Bodrio je i hrabrio borce. Pale su prve bombe, ispaljeni su rafali, odjeknule su mine. Nemci su iskakali iz bunkera.

— Moramo uhvatiti bar jednog živog! — vikao je Ljupče, trčeći.

I zaista, baš on je uhvatio nemačkog vojnika, velikog kao hrast.

— Najteže mi je što ste me vi zarobili — rekao je Nemac, gledajući osorno u Ljupčeta. — Nema vas šta videti, a vi mene za šinjel...

Partizani su izvršili zadatak — oslobodili su Sitnicu i zarobili dosta neprijateljevih vojnika. Sutradan su Nemci prodrli s tenkovima iz Banjaluke. Naši borci su davali otpor ali su se ipak morali povlačiti ka šumi. Ljupče se povlači grudima okrenut neprijatelju, neprestano pucajući iz mašinke. Jednog trenutka je zastao i viknuo komandiru Treće čete da ostavi grupu boraca na desnom brežuljku. Nemci su nadirali i pucali iz svih oruđa. U kiši granata izmešanih s mitraljeskim mecima ranjen je i Ljupče Španac. Ne ispuštajući mašinku iz ruku s naporom se podigao. Pritrčali su drugovi da mu pomognu. Telo mu je bilo obliveno krvlju, a on ih je posmatrao pokušavajući da se nasmeje.

— Ne brinite, rana nije opasna. Da li je neko poginuo?

Preneli su ga u sanitet, gde je previjen. Na nosilima je zatim odnet u centralnu bolnicu u Petrovcu. Desna noga mu je odsečena. Iako trpi užasne bolove, priseban je i jak. Traži da ga odnesu u sobu u kojoj leže drugovi iz njegovog bataljona. Dve bolničarke ga nose u sobu u kojoj leže Radovan Pantelić, Pura i Ljubivoje Mihajlović, koje Ljupče poznaje iz prvih dana ustanka. S naprezanjem podiže glavu i osmehuje se:

— Hoću da vas ponovo vidim u bataljonu, žive i zdrave. Da li ću i ja preživeti?

— Tu su Vera i Milanče, svi su u bataljonu dobro, pozdravljaju te — na to će Pura.

— Nosite me u drugu sobu — gušeći se reče Ljupče.

Umro je na nosilima, s osmehom na tankim usnama; oči su ostale otvorene sa pogledom uprtim u beskrajnu daljinu.

Kad god mi se sećanje vrati na drugove iz rata, ne mogu a da se sa posebnim uzbuđenjem ne setim i Ljupčeta Španca. Svaki, ma i najmanji događaj u vezi s njim, izaziva u meni divljenje prema tom živahnom drugu, koji je podjednako u svim prilikama bio pravedan i hrabar. Sećam se sastanaka partijske ćelije na kojima je vrlo oštro kritikovao slabosti pojedinaca. Drugom prilikom je znao i da se razneži. Jednom je ovim rečima hrabrio ranjenog druga kod Grahova:

— Još malo snage i ti ćeš ozdraviti, dočekati slobodu, živeti kao čovek.

U predasima između borbi, borci su ga često molili da im priča o svom životu, o Španiji. Bio je suviše skroman da bi pričao o sebi. Posle jedne uspele borbe sedeo je pod hrastom i, raznežen tek završenom pesmom, počeo da priča o Španiji, njenim dolinama, brdima i rekama, toj divnoj zemlji hrabrih ljudi. Slušali smo ga i divili mu se, a on je, raspoložen, počeo da peva pesme o Španji i našim partizanima.

Jednog jesenjeg dana 1941. godine delovi bataljona su se odmarali u nekom voćnjaku. Komesar Ljupče je savetovao borce da ne diraju plodove. Naišao je domaćin, kočoperan čičica u gunju, i ćutke počeo da posmatra partizane kako uče da rukuju puškama, pevaju pesme ili čitaju, a ne diraju šljive koje im se njišu iznad glava. Na kraju je pričao Ljupčetu:

— Naredi, bre, ovim ljudima da beru i jedu. Bogami, nisam zapamtio ovakvu vojsku.

— Ali mi smo tvoja vojska, mi hoćemo da ti pomognemo, a ne da te oštetimo — odgovara mu ponosno Ljupče.

Svoju visoku svest pokazivao je i u borbama. Posebno su se isticali njegova hrabrost i drugarstvo. Novembra 1941. godine Drugi posavski bataljon je vodio borbu na Rudniku. Komandant Miladin i komesar Ljupče bili su u streljačkom stroju, da bi primerom pokazali kako se treba boriti. Ljupče je poveo jednu desetinu da pokuša da dođe neprijatelju iza leđa. Niko nije verovao u uspeh. Ali posle pola sata odjeknuli su pucnji iz pravca odakle se niko nije nadao. Nastala je pometnja u neprijateljevim redovima, pa je on ubrzo bio potučen i nateran u bekstvo.

U drugoj prilici, 22. decembra 1941, partizani su se po magli približavali Sjenici. Razbili su prvu odbranu i ušli u varošicu. U međuvremenu je neprijatelj dobio pojačanje, reorganizovao se i krenuo u protivnapad. Naši borci su morali da se povuku. Ljupče je ostao u zaštitnici. Pucao je iz mašinke i istovremeno prebacujući se preko raznih prepreka mašinkom je štitio odstupnicu sebi i drugima. Milicioneri Hasana Zvizdića su urlali:

— Držite ga, živog hvatajte onog malog koji se kotrljao po snegu!

A Ljupče je nalazio nov položaj i novu snagu da pomogne ostalima. Zgrabio je jednog ostavljenog ranjenika i na leđima ga izneo. Borci su se čudili, a ranjenik je s teškom mukom govorio:

— Nisam znao ko me nosi. Učinilo mi se da je neki snažan partizan, a ono, gle, naš Ljupče!

Upravo takav mi je i ostao u sećanju — mali, ali kad zatreba — jak i hrabar kao lav, skroman do krajnosti, požrtvovan i odan drug, živahan i pun humora. Imao je sve osobine koje čoveka čine dragim.

Nada Marković

NEŠTO MALO O MIODRAGU BLAGOJEVIĆU BATI

Njegova životna staza započela je u Smederevskoj Palanci. Doživjela je punu afirmaciju borca narodne revolucije u Beogradskom bataljonu Prve proleterske brigade, u oružanom obračunu s ljutim neprijateljima naših naroda. A rat je, inače, nemilosrdna igra života, u kojoj se čovjekova nit lako prekine. I na Batu se ta zla kob nemilosrdno sručila. Rano je prestao da crta svoju istoriju. A život je iskreno volio. Slobodu je strasno osjećao. Za nju je junački i nesebično dao svoje najdraže — život.

Ljude, prvenstveno naše borce, ljubomorno je nosio u svojim grudima. Bio im je blizak. I odan. Svesrdno se za njih zalagao. I predano ih je učio. A svojim držanjem bio im je primjer hrabrosti. I uzor hladnokrvnosti i odvažnosti. Da nije takav bio ne bi ni bio politički komesar — borci ga ne bi za starješinu trpjeli. A oni su ga baš voljeli. Njegova snalažljivost i odvažnost ulijevale su im povjerenje. U teškim prilikama činile su ih spokojnim. I kuražile su ih. Njegova odlučnost vodila ih je naprijed. U kritičnim trenucima znao je da ih ponese tamo gdje treba:

— Napred proleteri!

Nedaleko od Rogatice pukla je njegova glasina. Šuma je kao ranjena jeknula. Vitke smreke su zadrhtale. Zadnje grudvice smrznutog snijega, koje su se na izmaku zime još grčevito na grančicama držale, kao zrele kruške su padale. I mitraljezi su namah, kao okamenjeni, umukli. I puške.

— Drugovi, i mi smo proleteri!

Oni su isto tako kao i mi bili zaposjeli oko pošumljene vrtače busiju. Zaprepašćenje nas je ošamutilo. Od straha smo pretrnuli. A onda smo se radosno izgrlili. I suze su potekle.

— Bre, braćo, zamalo se ne iskrvismo da ne bi

tebe, Bato, bilo bi svašta — do kolena bi krv pala. Izubijali bismo se. Uh, bre, nanu mu njegovu! Šta bi nam rekle naše brigade? Pričalo bi se kako su se između sebe borci bataljona Prve i Druge proleterske brigade do nogu potukli. Izginuli bismo do zadnjega. Bruka, brate! Partija bi nas mrtve iz svojih redova izbrisala. Strašno! A... vidiš, sreća! Dođi da te zagrlim, burazeru.

— Ako su četnici u Borikama i oko Pešuzića čuli ovu našu gužvu, biće prpe tamo kod njih. Njima ionako mnogo ne treba.

A kada je avgusta 1941. godine iz Beograda pošao u partizane, nije znao pušku u ruci da drži. I požurio je da se ratovanju nauči.

— Lezi, diži se. Trk. Na levo-krug. Lezi, na levo--krug, trk ...

— Uh, božiju mu majku... duša mi je u nos stigla. Da si me samo još jedared uz ovu strminu naterao, odoh ja — crkao bih kao junac u ralu. Duša bi mi na nos kao piletu iskočila... Ama, boga ti, zar je to ovako?

— Tako! I još teže, brajko moj.

— E neka ide do đavola! Sav sam se bre, brate, izubijao. Kolena sam sva ogulio. I nos sam o zemlju oljuštio. Deset puta sam ga u ovo gnjilo lišće zabio. Vidi kako niz mene znoj curi — kao da sam iz Save izronio. Kao pas na vrućini jezik sam isplazio.

— Neka, neka te malo, druže. Da vidiš kako je meni u vojsci bilo.

— Ama boga ti, jel' baš tako?

— I još gore.

Onda se zamislio. Nije na takva naprezanja navikao. Kod kuće su ga mazili. A vojsku nije služio.

— Svejedno, mora se. A kad se mora nije teško. Čovek se na sve navikne, pa ću valjda i ja.

I navikao se. Sve je hrabro podnosio — i glad, i žeđ i nespavanje i zamor. I nikada se nije požalio. A humor ga nije, ni kada nam je najteže bilo, napuštao. Uvijek je nastojavao da borcima olakša teškoće — da ih osokoli. I da bi im duh i raspoloženje podigao, stavljao bi se u ulogu glumca.

»Bila tri Kitajca: Jakci, Jakci Drakci i Jakci Drakci Jakci Droni. I bile su tri Kitajke: Čipka, Čipka Lipka i Čipka Lipka Limpomponi...«
I dvadeset i šest vrsta jabuka — sve u stihu i sliku. I još mnogo toga.

— Gde to nauči, komesare, ako boga znaš? Ne bih ja to mogao zapamtiti ni da me zakolješ.

— Zato i nisi komesar, Lesendrio. Ti i nisi rođen da možeš nešto da zapamtiš. Rođen si samo da slušaš, a za tebe će komesar pamtiti.

— Ne diraj čoveka, Milutine, naljutiće ti se.

Dobronamjernost ga nikada nije ostavijala._Ni dobrodušnost. Bio je širokogrud. I razuman. Kada je u selu Kopačima, istočno od Goražda, neko pravio pitanje, zašto se štab bataljona poslednjih nekoliko dana hrani odvojeno od čete, on se ironično nasmejao. Smatrao je to kao sitničarenje. I kao krutost. A kad je sjutradan na ručku zatekao članove štaba, onda se, kaobajagi, začudio. I kao da se zgranjavao uozbiljio se:

— Ha, štab jede?

Smijeh se prosuo. A on je i dalje ostao, kaobajagi, začuđen.

— Šta vam je? Zar štab sme da jede?

— Ne sme!

Jednoglasno, kao u horu. A on je digao ruke kao da se predaje. I razvikao se s njima zajedno:

— Ne sme... dabome da ne sme! Šta tu vazdan? Dokle ćete vi da jedete narodni hleb. I... sami.

Staložen je bio i onda kada ljudi obično gube nerve. Kad su Njemci svojim kopitarna po beogradskoj kaldrmi treskali, ni onda se nije uzrujavao. U svakom postupku je bio logičan. Kad njegov drug, tu iznad studentskog doma, u Kralja Aleksandra ulici, u kafani gdje su neke žene njemačkim vojnicima na koljenima sjedele i crnakale ih, htio da jurne, te da stolicom koga stigne po kafani raspali. Bata ga je odlučno za ruku stegao i zadržao od te namjere.

— Je si li ti lud, šta li ti je?

— Ama vidi, majku im njihovu. Ne mogu da podnosim, Bato, — Srpkinje, Njemcima okupatorima na krilu. Fuj! Božiju im majku.

— Eh, glavo! Zar ti nije jasno da kurva nema nacije? Njoj je svejedno koja će je nacija uzjahati, ej luđače! Otrezni se, glavo luda!

Kao da je duhovitost osnovna karakteristika njegove suštine bila, uvjek je sobom nosio. Kod Dunava se uz Gradinu ustrčao, kao da ga tenkovi jure. I namah se na golu ledinu, kao smrtno pogođen, sručio. I onako zadihan, kao da mu je do nokata dogorjelo, zabrbljao.

— Slušaj, bre!

— Šta je, Šiljo?

Otac ga je tako od milošte zvao. U ranom djetinjstvu bio je kao čaplja štrkljast. I kao lovački pas mršav. I kao čigra živahan. I do iznemoglosti nestašan.

>/Ej ti šiljati! koji te vrag nosi da po mom luku gaziš? Zar nemaš gdje drugo, nego baš po njemu, boga ti tvog detinjeg. Beži odatle, vraže jedan. Ako te još jedared vidim da po njemu gaziš, prebiću ti te tvoje rakije!«

A otac mu je inače bio mnogo dobar. I miran. Mnogo je volio svog jedinog sina. I mazio ga je. Draga mu je bila njegova živahnost i nestašluk, i dosjetljivost koja ga je od najranijih dana pratila. Takav je do poslednjih svojih dana ostao.

— Slušaj, bre! Da me skineš sa ove dužnosti!

— Šta je, koji ti je đavo? Zašto da te smijenim?

— Zašto?! He!

Narogušio se kao da sam ga ošamario. I, tobože, čudi se kako to da ne znam zašto.

— Dosadilo mi da budem primer, bre — razumeš li?

— Ha! Ha! Ha! Kako to?

— Tako! I ne smej se. Nije to za smejanje. Ove snaške i devojčići oko mene se vrte, a ja ni oko ne smem da nakrivim. Razumeš li? Ne smem, čuješ li — zbog primera ne smem, politički komesar sam. Je li ti jasno? A... prosto se i ne osećam muško. Posle rata ništa od mene.

A onda je iz njega more radosti pokuljalo. I more drugarstva. I ljubavi. Zaklokotalo je kao iz bureta.

— Hajde, gubi se! Bitango jedna!
I nestalo ga je — kao da ga nije ni bilo, nestalo ga je. Prerano. Tek je bio počeo da živi. I da stvara. Borba na Sitnici, 20. novembra 1942. godine, progutala ga je. Pred svojom četom kao ris je na Njemce jurnuo. I na ustaše. I na četnike. Na sve njih. Pao je — zajedno sa komandirom svoje čete Markom čičom, pao je. Sa još dosta drugova iz Beogradskog bataljona — iz Prve proleterske brigade — pao je. Topla proleterska krv poprskala je zavičaj Petra Kočića... iz nje će sloboda i život izrasti. I cvjetati.

Miladin Ivanović

SME LI KOMANDIR DA SE NAPIJE

Mnogo puta smo se u partijskom birou bataljona upitali šta naš Žića podrazumeva pod političkim radom i otkuda mu shvatanje o tome da neko može da komanduje četom, drugi da samo politički deluje...

I baš tada, u Bosanskom Petrovcu 1942. godine, u danima formiranja Prve proleterske divizije, partijski biro bataljona imao je više nego ikada i posla i problema. Prva veća grupa rukovodilaca iz bataljona odlazila je na odgovornije dužnosti. Počev od štaba bataljona, komandi četa i vodova, gotovo celo rukovodstvo se moralo obnoviti. Pokušavali smo da što realnije shvatimo to kao preku potrebu, ali što smo više razmišljali o tome, ulazili smo u sve veće brige i probleme. Na sastancima biroa koji su neuobičajeno dugo trajali, raspravljali smo, tražili nova rešenja i uvek ponovo razmišljali o situaciji. A nije nam bilo lako: samo iz štaba bataljona odlazili su komandant, politički komesar, a ranije su otišli zamenik komandanta i zamenik komesara.
... Dugo se raspravljalo o ljudima koji će zameniti drugove što odlaze na nove dužnosti, dugo su se birali oni koji će postati vodnici, politički delegati, komandiri i komesari četa, a od ovih — rukovodioci bataljona. I kad se htelo istaći da nema mesta neverici u sposobnosti novih, najčešće se, koliko se sećam, isticalo Žićino ime ... Najzad se ta reorganizacija i završila. Posli smo u našu ofanzivu po centralnoj Bosni, radoznali da li će bataljon s podmlađenim rukovodstvom izgubiti od svoje snage i udarnosti.
Prva značajnija borba — Sitnica, donela nam je pored trofeja pobede i teške žrtve, pogotovo u rukovodećem kadru. Štab Prve proleterske izdao je tada javnu pohvalu držanju bataljona i ukazao na još veću sigurnost i sposobnost novih, tek uzdignutih rukovodilaca vodova, četa i bataljona. Tako je Sitnica, na tom pobedonosnom putu naše ofanzive, postala nov dokaz povećane borbene snage bataljona, ali i opomena na cenu kojom smo taj dokaz iskupili. Bilo je to jedno novo, iskustvo više. Mladi su sabirali vlastite minuse i pluseve, i one o kojima je govoreno na četnim konferencijama i partijskim sastancima, i one o kojima su i sami više znali. I dalje je na nezadrživom ofanzivnom maršu bataljon izvršavao postavljene zadatke, sve bolje i sigurnije. I uvek sa sve manjim gubicima. Mladost i polet dopunjavani su iskustvom.
Na ovom putu nove slave, Žićina četa postajala je sve poznatija. Od čela do začelja njene kolone svugde je stizala vižljasta i neumorna Žićina figura, a osmeh drugarstva i ljubavi prema saborcima skidao se s lica samo u teškim situacijama, kad ga je smenjivala reska, odlučna zapovest komandira. Čudno je bilo gledati s kakvom brzinom mladost i sposobnost komandira čete plenila njegove borce, kako su pojedinci urastali u čvrst borbeni četni kolektiv, kako je volja komandira postajala volja cele čete, a volja čete pretvarala se u njegovu zapovest. Nije trebalo dugo pa da izvesno kolebanje ispoljeno u Bosanskom Petrovcu — kako će mladi zameniti starije — počnemo zaboravljati. Mnogi su tome doprineli, ali Žićino mesto, pri svakoj pravednijoj oceni, bilo bi među prvima.
Tim više nas je iznenadila vest koja je pukla i po drugim četama bataljona dok smo boravili u selu Jošavci, negde blizu Prnjavora: »Žića je razoružan«. Opio se! Pokidao je komandirske oznake i psovao majku komesaru i zameniku političkog komesara bataljona ...« Isprva nismo poverovali: to on nikada ne bi učinio! I ko bi na svetu razoružao Žiću? Pa ipak, kada su nam javili da kao članovi partijskog biroa bataljona prisustvujemo partijskom sastanku u Žićinoj četi, da će na sastanak doći i Plavi, politički komesar brigade, znali smo da cela stvar nije bez osnove. Nismo znali sve pojedinosti i zbog toga smo krenuli na partijski sastanak zainteresovani i radoznali više nego ikada.

U voćnjaku kuće u kojoj je bila odsela Žićina četa, u predvečerje, počeo je, i za nas ratnike, neobičan partijski sastanak. Neobičan zato što je razmatrao zaista neobičan događaj: u pitanju je bila sudbina komandira čete, sudbina jednog od boljih komandira u bataljonu. Neobičan i zato što je partijskom sastanku čete prisustvovao gotovo ceo partijski biro bataljona i drug Plavi. Žića je sedeo malo odvojen od svojih drugova, gledao je nekako mimo nas i preko naših glava, i kao da se čudio i sebi i onome što se desilo.
Mladolik, malo preopširan, komesar 1. čete Milosav Bojić izneo je ceo slučaj s njemu svojstvenom, gotovo dečačkom začuđenošću.
— Drugovi, mi smo došli u selo iz koga su pobegli gotovo svi seljaci, jer su poverovali četničkoj propagandi da će ih partizani pobiti i popaliti im kuće. Kad su se s teškom mukom povratili u svoje kuće, uzdržavali smo se da od njih tražimo i najpotrebnije namirnice za ishranu. Ali, eto, zbog druga Žiće ispalo je ono što niko ne bi verovao da se može desiti. Drugovi su našli neku rakiju — da li su je tu četnici ostavili ili im je sam seljak dao, ili mu je to neko zatražio, ni sam ne znam. Pitali su me da li može da se popije po jedna čašica, jer je bilo vrlo hladno, a ima ih dosta koji kašlju. Rekao sam da toliko može, i otišao poslom u štab bataljona. Kad sam se vratio, imao sam šta da vidim. Naši su se drugovi ponašali kao da su četnici — bili su pijani, pevali su i stalno pili rakiju. Video sam da je tu i komandir, drug Žića. Upitao sam ga šta to znači, a on je počeo da se smeje i da i mene nudi rakijom. Opomenuo sam ga da to ne sme da se radi. Rekao sam mu da ću sve da javim političkom komesaru bataljona i partijskom rukovodiocu. Žića je planuo i obrecnuo se na mene: »Misliš

ti, komesaru, da se Žića nekoga plaši?« I opsovao je majku i jednome i drugome. Rekao sam mu ria to da takav čovek ne može biti komandir čete. A on je još više počeo da viče: »Misliš ti, komesaru, da je meni stalo da budem komandir. Žića može da bude i dobar borac, a to mu niko ne može zabraniti«. Onda je uhvatio i pokidao komandirske oznake sa rukava. Šta sam drugo mogao da uradim? Rekao sam drugovima da pođu da spavaju, a od Žiće sam tražio da preda pištolj i pušku. Malo je oklevao, a onda mi je dao oružje sa rečima: »Tebi ovo dajem, druže komesaru, a inače Žiću ne bi ni gospod bog mogao da razoruža!« To je bilo sve, drugovi. Ja mislim da ovakav čovek, posle ovakvog postupka, ne može biti ni član Partije, niti ostati komandir.

Nastalo je ćutanje, a onda se prešlo na objašnjenje i ocenu činjenica. Same činjenice niko nije ni poricao — sve se odigralo onako kako je politički komesar čete izneo.

Ali Žićina četa nije mogla a da i preko partijske ćelije i preko diskusije pojedinaca ne pokaže simpatije prema svome komandiru. Uz komesarovo mišljenje i predlog da Žiću treba isključiti iz Partije i smeniti ga sa dužnosti komandira, pojavio se i drugi predlog — da ga treba samo najoštrije partijski kazniti, a zadržati na dužnosti komandira. Dugo se raspravljalo o ova dva predloga. Dugo se nije moglo ni predvideti koji će se usvojiti. Argumenata je bilo i za jedno i za drugo mišljenje. Tim više se čekala reč druga Plavog. Na osnovi podjednako ubedljivih argumenata trebalo je da pretegne ono što on bude rekao. A on znajući da će njegov stav da deluje odlučujući, dugo se ustezao da uzme reč.

Zaista je teško bilo dati mišljenje koje bi bilo i odluka i objašnjenje, reč koja bi objasnila taj postupak, ali ga ne bi pravdala, odluka koja ne bi ni presudila, ni onemogućila čoveka, niti ublažila težinu prestupa koji je on učinio.

Godinu dana Žićinog boravka u Prvoj proleterskoj — bio je dug period u kojem je on ispoljio mnogo junaštva, odricanja i samopregora, tako da njegovo ime i delo nisu mogli ostati nezacrtani u svesti svakoga od nas, — od borca do štaba divizije. A godinu dana je bio, ipak, i kratak period za sve što je Prva proleterska imala još da učini do kraja — da od raznoraznih karaktera i pojedinaca oblikuje takvu ličnost koja će biti mnogo uzvišenija i dublja nego ijedna posebna, ali koja ipak neće izgubiti samu sebe, jer je to bio uslov da se dobije i očuva pravi ljudski lik borca Prve proleterske.

Šta se, zapravo, desilo? Ljudi su našli rakiju i politički komesar im je odobrio da popiju po čašicu. Koliko li mu to iznosi po jedna čašica rakije? Da li bi komesar čete, da su ga upitali za dopuštenje, odobrio da se popije i još po jedna? I najzad — ta prokleta rakija?!

Drugo, da li su Žićini postupci — ta psovka, i to skidanje oznaka, sve to uopšte — bili doista njegove svesne, voljne radnje ili i za samog njega nerazumljivi i nepredviđeni istupi čoveka kojim je ovladao alkohol?

To su, možda, bile opravdavajuće okolnosti o kojima se razmišljalo na partijskom sastanku. Ali se u isto vreme mislilo i na to kakvog će odjeka imati ovakav Žićin postupak i popustljiv stav njegovih drugova prema disciplini, autoritetu starešina, prema onom neminovno potrebnom ratničkom redu u bataljonu? Uostalom, zar koliko juče nismo streljali proletera samo zbog toga što je pod teretom neizdržljive gladi pružio ruku za parčetom sira, za grudvom kajmaka, i oskrnavio ime borca Prve proleterske? I zar ga nismo streljali pred ćelom brigadom i uz plač žene kojoj je kajmak uzet, koja je molila i preklinjala da se ne oduzima život čoveku samo zato što je gladan pojeo malo sira i kajmaka, jer bi mu to ona ionako dala da je zatražio, i ne bi joj ni na pamet palo da to prijavi njegovim komandirima da je znala da je to tako strogo zabranjeno u ovoj našoj vojsci? A sad, kakvu odluku doneti o Žići?

Drug Plavi je ćutao, diskusija je trajala, ali su svi, čak i kad su sami govorili očekivali njegovu reč. Možda se svakom činilo da ovo što se desilo sa Žićom nije ni bilo u njihovoj moći da pravilno rasprave, da je to neponovljiv, jedinstven događaj koji, što više razmišljaš i govoriš o njemu, postaje sve više nestvaran za prilike i ljude Prve proleterske brigade.

Naposletku je uzeo reč i drug Plavi. Govorio je polako kao da se i sam lomi, gubeći onu uverljivost i snagu s kojom je inače uvek izlazio pred nas. Ali to je trajalo samo trenutak, a onda je nastavio da objašnjava ceo slučaj sa njemu svojstvenom ubedljivošću, ocenjujući ga s pozicije — šta to znači za vašu četu. za bataljon i za celu partijsku organizaciju. O Žići se mogu doneti dve odluke ili ga isključiti iz Partije i smeniti sa dužnosti komandira čete, ili ga kazniti partijskim ukorom sa poslednjom opomenom i zadržati na toj dužnosti, pa videti kako će se on dalje pokazati.

— Ja lično bio bih pre za ovo drugo rešenje — rekao je Plavi — mada i prvi predlog ima svoje logično opravdanje. Međutim mi ipak moramo uzimati ljude onakve kakvi su — sa svim slabostima i nedostacima, pa i mogušnošću da načine i prestup ovakve vrste. Osim toga, pred Žićom sada ostaje da u budućim borbama i radu pokaže koliko je kao komunist osetio težinu svog istupa i koliko mu je kazna pomogla da uzdigne sebe i kao čoveka i kao komunistu.

Plavi je, zatim, kratko predahnuo, osmotrio Žiću, koji je bez reči posmatrao ceo tok sastanka, i neposredno mu se obratio:

— A ti, Žićo, zapamti da Partiju čine ljudi kao što su ovi, oko tebe, koji sada sede na sastanku i rešavaju o tvojoj sudbini. Treba više ceniti te ljude, svoje drugove, i te naše norme života, naš moral i naše navike, da bi i oni tebe cenili kao ličnost, ali ne zbog toga što bi im ti popustio u kakvom neopravdanom zahtevu, ponekad napojio rakijom ili nečim lepim zasitio. Ljudi cene i strogost i neumoljivu kaznu, ali cene neizbežnu oštrinu — ako znaju i osećaju da to zahteva situacija i izvršenje zadatka. To je naš moral, to su osnovna pravila našeg života i samo tako možemo proći sve ono što se od nas zahteva i što će se i dalje zahtevati od boraca Prve proleterske brigade.

Glasanje oko ova dva predloga bilo je za mnoge olakšanje. Žića je kažnjen partijskim ukorom sa poslednjom opomenom i ostao je na dužnosti komandira čete ...

Partijski sastanak se završio. U sećanju su ostali samo neki komentari: »Odluka je pravilna — moramo sačuvati čoveka, pogotovu takvog kao što je Žića«. Većina je tako govorila, a komentari manjine su bili otprilike ovakvi: »Ako mu tako popustimo sada, drugi put će se popeti i na glavu. Trebalo ga je klepnuti, pa da bolje razmisli o svome ponašanju i da bude primer drugima«. Ostala je u sećanju i Žićina izjava na kraju partijskog sastanka: »Nemam šta, drugovi, da kažem. Vi ćete još videti šta može Žića. I kakav je zaista Žića. A kad čovek malo popije — on pobrljavi. Samo, to nema veze ...«

Tih dana našao sam se u brigadnoj bolnici u Šnjegotini i ceo slučaj ispričao Jovanu Popoviću, našem poznatom književniku, pored koga sam ležao. Ne sećam se tačno kako sam mu celu stvar prikazao, ali se dobro sećam da mi je Jovan dugo i mnogo govorio o ljudima i ljudskim odnosima,

0 veštini da u takvim slučajevima, kao što je bio 1 Žićin, pažljivo razmotrimo sve činjenice i nastojimo da po svaku cenu sačuvamo čoveka, njegovo dostojanstvo borca i ratnika, nikako ne zaboravljajući reči Gorkoga: »Čovek — kako to gordo zvuči«.

U bolnicu Prve proleterske stizalo je tada sve više novih ranjenika. S njima i s drugovima koji su ih obilazili dolazile su i nove vesti o uspešnoj ofanzivi proleterskih brigada i divizija. Posebno su nas radovale vesti o uspesima i junaštvu boraca našeg bataljona. Jedno od imena koje se sve češće pominjalo, privlačilo i plenilo pažnju bilo je i ime komandira Žiće Trninića.

Žića je, kako je po svemu izgledalo, sa svom ozbiljnošću izvršavao obećanje koje je dao na partijskom sastanku i posle toga ...

Milorad Drenjanin

ŠAJKAČA KRUŠAKA

Bio sam veoma mlad kada sam na Biokovu čuo za Prvu proletersku. Nisam ni slutio da ću uskoro i ja biti u njenim redovima.

Za mene je to došlo spontano. Kazali smo svoju želju, i nas osamdeset petoro iz Biokovskog odreda stiglo je 2. septembra 1942. u brigadu.

U Livnu smo raspoređeni po jedinicama. Sa još nekim drugovima pripao sam Prvoj četi Beogradskog bataljona. Dočekali su nas srdačno i toplo. Nisu se ponašali kao stariji prema mlađima, već smo se sjedinili kao davnašnji poznanici po ideji i oružju. Slušali su o našim borbama, uspesima, teškoćama, a mi o njihovim.

Posle nekoliko dana bio sam raspoređen na noćnu stražu. Trebalo je da stojim jedan sat. Ali tek što je prošlo pola sata, a meni je stigla smena.

— Još si umoran od puta, a i mlad si, idi se odmaraj, ja ću te zameniti — rekao mi je dežurni. Pošao sam na spavanje, a na mestu me čekala puna šajkača krušaka.

— Uzmi, mladiću, to je sledovanje — reče mi nepoznat glas.

Grudi su mi bile ispunjene radošću. Srce se razigralo od sreće i zadovoljstva. Našao sam novu porodicu, nov dom.

Sedmog novembra 1942. prvi put sam video druga Tita. Bili smo u Bosanskom Petrovcu. Predao nam je brigadnu zastavu. Prošao je i pored moje čete. Oči su nam se susrele.

Hteo sam ga zaustaviti, uhvatiti za ruku, lično pozdraviti. Ali nisam smeo da remetim red. Tito zna da ovde ima i Dalmatinaca, i Slovenaca, i Bosanaca, pored Srba i Crnogoraca. Govorio nam je 0 budućnosti, o dobroti i životu za koji vredi mreti.

Pitam svoga vodnika:

— Kada si prvi put video Tita? Jesi li bio uzbuđen?

— Video sam ga u Foči. I razgovarao sam s njim. Obične stvari me je pitao: koga imam kod kuće, šta sam bio po zanimanju ...

Uskoro je kolona našeg bataljona stigla do Kotor-Varoša. Proterivali smo Nemce i četnike. Na drumu Banjaluka — Kotor Varoš isprečili se i tenkovi.

Bataljon je brzo raspoređen u strelce.

— Prepreka se mora savladati — prenosilo se od borca do borca.

Tenkovi su prkosno manevrisali drumom.

Došunjala se već bila i noć, bez zvezda i meseca. Tada smo pošli u napad. Neprijateljevu pešadiju smo izjurili iz nekih bunkera i utvrđenja i sad su pred nama stajali samo tenkovi. Zašto se više ne kreću? Zašto su se ućutali? Bauljali smo i prilazili. Ruke su mi podrhtavale, a jeza podilazila. Odjednom zabrektaše motori, začuše se pucnji i meci preleteše daleko preko nas. Nisu te nadali da smo im tako blizu.

Branislav Janjić, Staniša Stanišić (koji je poginuo kada smo prešli Drinu) i ja dobili smo zadatak da pođemo dalje. Kada smo stigli nadomak strašnih mašina, iz kojih nas nisu videli, bacili smo bombe. Eksplozija se razlegla na sve strane. Vojnici poiskakaše iz tenkova i počeše da se povlače.

Tri tenka smo tada zaplenili. Opipavamo ih, jer ne verujemo samima sebi.

Doneta je odluka da ih zapalimo, jer niko od nas ne zna da ih pokrene. Uzeli smo kante s benzinom 1 posuli ih. Buknuo je ogroman plamen. Zapanjeno smo gledali. Zaboravili smo da se sklonimo dalje, tako da je plamen zahvatio i nas. Svakome je ponešto od odeće izgorelo. Na nama su i opasači s bombama. Neko viče da ih bacimo. U pomoć su nam priskočili ostali drugovi. Pali smo na vlažnu zemlju, a oni su nam gasili odela.

Potrčao sam u obližnju kuću i zatražio vode. Devojka mi je iznela karlicu mleka. Pio sam i gledao u decu i devojku. U kući je gorela lojanica. Soba je bila čista i topla, mirna.

— Sedi, vojniče, neka si došao! — reče mi.

Otrčala je u drugu prostoriju i donela korpu voća. Zahvaljivao sam joj i odbijao. Nije vredelo. Tada sam napunio šajkaču kruškama i istrčao iz kuće.

Potražio sam Ducu Živkovića i s osmehom ga ponudio kruškama.

— Otkuda ti? Zašto, Ivo, samo meni?

Čutao sam i išao u koloni. A onda sam, ipak, pod-

setio Ducu na moj dolazak u četu i na kruške koje su me čekale pri povratku sa straže. Bile su to Ducine kruške, kruške moga bataljona i moje brigade.

Ivo Tolić

NAŠA DESETINA U JOŠAVCI

Silazeći niz blagi, talasasti obronak Uzlomaca u selo Jošavku, borci desetine ugledaše tipičnu bosansku kućicu, nagriženu zubom vremena. Iz njene otvorene badže provlačio se dim i kovitlajući milovao počrneli krov. Zahvaćen vetrom, naglo se dizao uvis, kao da želi da se oslobodi natrulelih i počrnelih šindri. U blatnjavom dvorištu, uz posivele zidove, ležala su razbacana debla i granje bukava. Tu je bio i šljivik, neminovni deo bosanskih dvorišta.

Borce je zahvatilo neraspoloženje, jer se od takve kuće nije mogao očekivati lep prijem; najviše, možda, bakrač barenog krompira.

Korak po korak i desetina stiže pred kuću.

— Hej, domaćine! — zovnu desetar Mile Ristić. Tajac.

— Mile, ode domaćin da nam sa Radom Radićem pripremi još jedan doček kao sinoć — dobaci neko desetaru.

Kod boraca popusti napetost i preko njihovog lica preleteše osmesi pri sećanju na sinoćnji doček od strane četnika. Skriveni u zasedi, u bukovoj šumi, četnici su pustili prethodnicu brigade da im priđe na pedeset metara i odjednom je zasuli plotunima, bombama i mitraljeskim rafalima. Kakav događaj! Umesto da proleteri budu iznenađeni — iznenadila se zaseda, na koju se, poput lavine, sručio njihov juriš.

Umorni borci Miletove desetine nestrpljivo su očekivali odziv domaćina.

— Hej, domaćine! — začu se više glasova, koji su ga dozivali.

Pridržavajući vrata da se ne bi zatvorila, desetar upade u kuću a za njim vodnik Toma i ostali. Napolju osta samo obezbeđenje.

Unutrašnjost kuće, kao da je želela da potvrdi prvi utisak: zidovi i tavanica počrneli od dima, patos prljav, ulepljen debelim slojem blata.

Odjednom Duca snažno viknu, pokazujući u pravcu otvorene badže. Svi se pogledi sjatiše tamo, put Ducinog kažiprsta. A u badži — naredan mrs: šunka, polutke slanine i nizovi kobasica. Iznenađenje je doprinelo da za trenutak zavlada tišina.

— Auh! — othuknu neko.

— Niko ništa da ne dirne! — začu se glas vodnika Tome.

— Pa ko dira, samo gledamo!

— Da snimim, druže vodniče, pa utvrđuj svaki dan brojno stanje prema fotografiji — galantno ponudi svoju uslugu Baruh.

— Da stvarno neko nešto ne »dezertira« predlažem da prethodno porazgovaramo — reče vodni delegat Rade.

Neki ćutke, neki muvajući se laktom i namigujući, uđoše u čađavu sobicu. Prostorijom zavlada tajac.

— Drugovi — započe izlaganje delegat — mi se nalazimo u kraju četničkog vojvode Rada Radića. Četnici o nama pričaju najgore, pa bi zato trebalo da i ovde to demantujemo. Pre svega, da ispoljimo drugarstvo, da izbegavamo zađevice, da delimo dobivenu hranu na ravne delove... Trebalo bi, kao što to uvek i činimo, da pevamo naše pesme. Ukratko, mora se u svemu ispoljiti jedinstvo desetine.

— I sa šunkom i kobasicama? — prekide ga u izlaganju Ivica.

Rade se napravi kao da ne čuje, pa produži:

— Da drugovi, politički stav prema domaćinu treba da bude takav da on u nama vidi narodnu vojsku, koja se bori protiv okupatora i njegovih slugu, a ne da nas gleda kao ljude koji se svađaju, kockaju, zabušavaju, psuju i... šta ti ja sve znam šta ne rade. Da bi uspeh bio potpun, svi ćemo morati sa domaćinom da razgovaramo, pa da ga ubeđujemo...

— Vidi političara! — prekide ga Ivica. — Daj, da skuvamo seljaka, pa ćemo kusati i slanine i pastrmu. Jok' brale! ... Koga da kuvaš kad je sve prazno?

— Neko mora da dođe, nije sve ovo pusto — upade Baruh.

— Znam i ja da nije pusto, ali znam i to da je ovo Jošavka. Zato, blago meni, čekaj domaćina zajedno sa četnicima.

— Ma stanite, drugovi, da se sporazumemo — reče delegat Rade. — Tačno je, ovo je Jošavka, domaćin je sigurno četnik, ili četnički jatak. Treba li ga ostaviti da i dalje jatakuje? Možemo li mi ostaviti Jošavku da i ubuduće bude četnička busija? Ne, tu moramo nešto preduzeti. Treba ovim zavedenim seljacima reći da stoje u službi Nemaca i ustaša sve dok su četnički jataci. Toga oni nisu svesni. Takav je, može biti, i ovaj domaćin koji se od nas krije. Međutim, kad vidi da mu je kuća čitava, da ništa nismo zapalili, da ne koljemo i ne ubijamo, on će, verovatno, doći nocas ili sutra. Kad mu se kaže ko smo, šta smo i šta hoćemo, može se desiti da promeni mišljenje 0 nama.

Uostalom, ja mislim da nije ni ova Jošavka crna kako se misli. Iz ovog kraja je, doduše, Rade Radić. Ali, odavde je i njegov sin, koji je poginuo kao partizan. Ja verujem da ovde ima još poštenih ljudi na koje se može uticati. Zato predlažem da ništa ne taknemo u ovoj kući i da budemo pažljivi prema njenom domaćinu.

— Drugim rečima, ti predlažeš: jedite, drugovi, 1 dalje škrob, a čuvajte četničku slaninu! — primeti Ivica.

— Baš tako!

— Lepo, lepo. Neka je živa i debela njihova slanina! Da li bi oni našu čuvali?

— Ne bi, sigurno. Ali mi se ne možemo i ne smemo izjednačiti s četnicima. Na nama je da budemo ljudi. Slažete li se, drugovi? — upita delegat.

— Što pitaš kad sam kažeš da tako mora biti.

— Prema tome, šta predlažeš na kraju? — upita Duca.

— Kao prvo, da očistimo i operemo ovaj svinjac, koji su napravili »gibaničari« u kući. Po tome će domaćin najpre videti da smo ljudi, a ne stoka.

— Ja mislim — reče Toma — da je predlog umesan, i da bi na lome mogli završiti. A za ostalo ćemo se dogovarati.

Posle diskusije i »političke pripreme«, desetina prionu na posao. Jedni se dadoše na čišćenje i ribanje patosa, drugi na uređenje dvorišta. Svi su se predano založili. Vreme je brzo odmicalo. Elan se nije prekidao sve dok Duca ne viknu:

— Ručak!

A silan je ručak to bio — slan škrob na dnu porcije i parčence mesa.

Čišćenje potraja još malo posle ručka. Kuća dobi drugi izgled.

Po obavljenom poslu, svi su posedali oko ognjišta. Šalili se, smejali se i pevali do Ducine nove »komande«: »Večera«!.

A kad su večerali, ponovo se okupili oko vatre da razgovaraju i da se dogovore o straži i o tome gde će ko ležati. Uto pucketanje smole, koja je sagorevala sa drveta borovine, nadjača glas stražara:

— Stoj! Ko ide!

— Domaćin! — odgovori pridošlica.

— Domaćin napred, ostali stoj — začu se komanda stražara.

Svi su načuljili uši da čuju glasove koji su dopirali spolja, a Baruh kao dežurni istrča napolje. Posle kraćeg vremena otvoriše se vrata i u sobu, ispred Baruha, banu dugo očekivani domaćin. Svetio luča zaseni mu oči, te on neodlučno zastade raširenih nogu. Leđa mu povijena, lice puno bora, ukrašeno sedim brcima. Oči, nasvođene širokim, gustim i sedim obrvama, nemirno su letele od borca do borca i više odavale čuđenje nego strah. Tren, dva stajao je neodlučno, a zatim pozdravi sa »Dobro veče, vojnici«.

— Dobro veče, domaćine! — odgovoriše svi u glas.

Starina, seljački leno prođe prema ognjištu i sede na tronožac. Kad je seo, sporim pokretom izvuče iz džepa duvansku kesu i strpljivo poče da zavija cigaru u novinsku hartiju. Zavijanje cigare proteklo je u tišini, koju je narušavalo samo šuškanje i pucketanje plamena sa ognjišta.

Kada je, najzad, savio cigaru, domaćin podignu ugarak sa vatre, zapali je i pusti dva, tri dima, pa upita:

— Odakle ste vojnici?

— Iz Beograda, Posavine, Srbijanci — odgovori Toma i ućuta.

— A, je 1' odavno dođoste iz Srbije? — upita opet stari.

— Odavno čiko. Otkad Švabe okupiraše našu zemlju. Otkad se izdajice udružiše sa okupatorom, kao Pavelić i Nedić, a bogme i Draža sa svojim četnicima — reče Toma.

— Hm, — progunđa starac. — Veliš protiv Pavelića i Švaba... A četnici, protiv koga se oni bore?

— Protiv naroda, ta protiv koga bi drugo kad su se slizali s Nemcima. Znaš li ti gde su se povukli oni sa Uzlomaca? U okrilje Nemaca. Ustaše i četnici moraju da slušaju zajedničkog gospodara, koji im daje municiju i oružje. Švaba je stari, sve ovo zakuvao što se mi međusobno krvimo. Prostorijom zavlada tišina. Naposletku, starac se naglo diže i zakorači prema vratima pa izađe u dvorište.

— Tvrd orah čiča! — izusti Ivica i brzo poklopi rukom usta da bi zaustavio psovku koju je njegov jezik automatski izbacivao.

Dan je uveliko osvajao prostranstvo iznad Jošavke. Zimsko sunce škrto je rasipalo zrake na selo i po okolini.

Kraj ognjišta, sedeći na tronošcu, domaćin je savijao pravu »zimsku cigaru«. Najednom će, kao da se nešto priseti:

— Hm, momci, videste li negde moju metlu?

Borci se uzbunjeno pogledaše, neki ovlaš slegoše ramenima, a Baruh umesto svih odgovori odrečno.

Cela desetina, kao po komandi, uđe u sobu zbunjena ovakvim pitanjem. Samo je Rade bio odsutan.

— Pa ovaj će nas proglasiti još i lopovima! — prošišta Ivica Ijutito.

— Zar sad, kad je sve očišćeno, da se seti metle? A gde je bio da je traži kada su »gibaničari« bili ovde?! — upita Duca, kao da hoće reći: »Uzalud ti je sve, druže delegate«.

— Treba mu metla da nas očisti iz kuće, — dodade Baruh i nasmeja se.

— Ja ne mislim tako. Čini mi se da je led probijen čim on pita, čim on traži način da sa nama progovori — reče Braco.

Neko je otvorio vrata od sobe. Kod ognjišta su sedeli domaćin i Rade. Stari se žalio na mokro i loše drvo, na neukost borca koji ga je doneo i stavio na ognjište da dimi.

Rade je prihvatio razgovor i počeo da objašnjava da smo mladi, da neki nisu sa sela, da se većina prvi put odvojila od kuće kad je počeo ustanak, kad su pošli u partizane.

Rade se našao »u svom elementu«. Veze li veze: te ko smo, šta smo, zbog čega smo otišli u borbu, kuda smo pošli, na kakve smo ljude nailazili. Puna mu usta priče.

čiča bi se katkad zakašljao i, s vremena na vreme, postavljao poneko pitanje.

Naposletku, iz sobe izađe Toma i u prolazu, kao aezainteresovan, dobaci Radetu:

— Aman Rade, udavi čoveka sa politikom. Društvo u sobi čeka da dođeš i da im zapevaš neku pesmu. Batali priču. Našeg domaćina to ne interesuje. Njega interesuje kad ćemo otići, pa da opet dođu njegovi seljaci sa kokardama.

— Ama sinko, — prekinu ga domaćin — nije baš da me ne interesuje. Oću da čujem koja vas je nevolja natjerala da pucate na Srbe, kad ste Srbi. Ajde de, boriti se protiv Turaka i Švaba, razumijem, ali ovo... Ovo baš mi ne ide u glavu. Čuh, bogme, što pričaju četnici o partizanima, pa valja i vas da čujem. Ono jes' da sam bošnjak... Hej, šta sve ne preturih preko moje sijede glave! Zato volim sve da vidim očima i čujem svojim ušima. Znaš kako je ...

— Imaš pravo, starino, — reče Toma i sede na naramak granja pored ognjišta, iako je, tobože, hteo i Radeta povući u sobu. — Treba sve videti i čuti. Da su svi Srbi videli kako četnici šuruju sa Švabama, a ponegde i sa ustašama, onda ne bi jedni na druge pucali — nastavi sad i

Toma da ubeđuje starog. A on se raskravio i oslobodio. Nudi duvan. Pita i zapitkuje sve više. Što je vreme više oticalo, to je sve manje bilo sračunatih pitanja i obazrivih odgovora. U tom razgovoru zateklo ih je i podne. Duca je doneo bakrač retkog škroba i malo hleba, umešenog od zapjenjenog brašna. Domaćin je pažljivo pratio deobu hleba i, češkajući se, očima merio i vagao svaki komadić na gomilici. Kad je hleb bio podeljen, borci su prilazili i uzimali najbliži komadić, bez biranja, i odlazili ka kazančetu za sledovanje hrane. Nikakve gužve nije bilo i nikakva primedba nije pala.

Gledajući porcije boraca, stari je pogledao pokatkad i na svoju zimnicu. Onda izađe iz kuće. Obed je bio završen i drugovi izađoše u dvorište da operu porcije. Domaćin je, takođe, pratio pranje i uređivanje posle ručka, poslujući tobože nešto po dvorištu. A onda je prišao borcima, zauzeo nekako svečan izgled, pozvao vodnika Tomu i rekao mu:

— Vodniče, molio bih te da sa vojnicima budeš moj gost dok ste kod mene. Hranu nemojte više uzimati od komande. Imam ja, 'vala bogu, nešto u kući, pa ćemo to podijeliti.

Toma je zbunjeno žmirkao očima, a onda se trže i zahvali na gostoprimstvu.

— Dva dana pošćenja košta nas ovo obrađivanje — šapnu Baruh Duci.

— Isplatilo se — reče obojici Braca, koji je čuo primedbu.

U čađavoj, sivoj kućici borci su razdragano pevali i razgovarali sa domaćinom.

Sutradan, rano izjutra, čiča je doveo svoju ženu. Stara se snebivajući osmehivala i krišom ispod oka gledala borce.

Neposredno posle ručka dođe kurir iz komande čete i donese naređenje da se desetina pripremi za pokret. Kao i obično, borci se uzmuvaše. Domaćin je to primetio. Zanimalo ga je da li ćemo otići uskoro. Čak je i pitao spremamo li se za put. Rečeno mu je da još ne znamo kad ćemo krenuti da je u pitanju možda odlazak u patrolu, tu, negde u blizini.

Stari se nervozno šetkao, izlazio, ulazio, i, kad se borci zaista počeše spremati da pođu, zamoli vodnika da mu dozvoli da nešto kaže. Toma ga začuđeno pogleda, pa onda stavi ruku na njegovo rame i reče:

— Samo kaži, domaćine, pažljivo ćemo te saslušati.

— Eto, bili ste u mojoj kući. Ako sam se nešto zamjerio, oprostite... — Starac zastade, ućuta i, kao lomeći se, nastavi: — Imam sina u četnicima. Pozvaću ga da dođe kući i da se mane četnikovanja. Ako ne bude htio, dajem vam riječ, neće se više zvati mojim sinom. Želio bih da mi verujete. S tom željom ja vas pozdravljam? Neka vi je srećan put!

Starac stegnu Tomi ruku i izađe u dvorište.

Ubrzo zatim desetina je izašla i pošto se svaki pojedinačno pozdravio sa čičom, pošla je ka zbornom mestu. Uz put su se okretali da bi još jednom videli kuću i sedog domaćina, koji im je mahao rukom u znak pozdrava. Kada su zamakli krivudavim puteljkom i kad je drveće zaklonilo kuću, zavladala je tišina. Kao da su svi još razmišljali o starcu.

Dušan Ćordaš

NEMCI SU OD STRAHA NAPUSTILI TENKOVE

Početkom decembra 1942. godine rasterali smo četnike kod Skender Vakufa i spustili se u dolinu rečice Vrbanje, na cestu i prugu koja vodi za Maslovare. Pripremao se napad na Kotor Varoš i dalji prodor ka središnjoj Bosni, radi likvidacije četničkog pokreta. Za vreme napada na Kotor Varoš, uveče 4. decembra, naš bataljon je bio u rezervi u selu Hadrovići, jugoistočno od Kotor Varoša. Te noći grad je oslobođen uz učešće delova naše i Treće krajiške brigade.

Nemci su iz Banjaluke, u nekoliko kamiona, uputili jednu borbenu grupu sa tri tenka radi pomoći napadnutog garnizona. Naše obezbeđenje prema Banjaluci nije bilo na vreme postavljeno, pa.su Nemci uspeli da se probiju do sela Svinjare, gde im je bio presečen put. Tu su poseli školu i okolne zgrade.

Petog decembra, u popodnevnim časovima, naš bataljon na čelu sa Trećom četom kretao se južno od Kotor Varoša ka reci Vrbanji, pruzi i cesti. Nismo znali za ovu nemačku grupu desno od nas, niti za četničke jedinice koje su zauzele položaje levo na brdu, sa suprotne strane reke. Kretali smo se u koloni. Treća četa je upravo prelazila reku i penjala se uz brdo kada je iznenada otvorena vatra na našu kolonu i sa leve i sa desne strane. Iako iznenađeni usred dana i na brisanom prostoru, uspeli smo brzo da se razvijemo za borbu. Treća četa je krenula levo, u napad na četnike, Druga četa desno prema Nemcima, dok se ostatak bataljona zadržao u centru, pored reke i pruge. Našli smo se u dosta teškoj situaciji. Nemci i četnici su jakom vatrom tukli prostor ispred i iza nas. Nasip pruge i korito reke bili su jedini zakloni većini boraca koji su se tu zatekli. Tenkovi su manevrisali, polazili prema nama i vraćali se, ali njihova pešadija nije izlazila iz zaklona zbog naše jake vatre. Nismo imali nikakvog protivtenkovskog oružja. Povlačiti se nismo imali kud, jer je iza nas bio brisani prostor. Naređeno nam je da tenkove ako naiđu propustimo pored nas, ali da po svaku cenu zaustavimo pešadiju. Tenkovi su bez pešadije nemoćni. To smo već naučili davno, kod Duvna i Šujice. Da mi je sada jedna flaša benzina, ne bi se oni odavde izvukli! — govorio je Kusmuk. Simić i Čolović su postavili teške mitraljeze i tukli prema Nemcima. Nemci su gađali topovima iz tenkova, ali su granate eksplodirale daleko iza nas. Krezić je postavio teški bacač i ispalio nekoliko mina prema Nemcima. Situacija je još uvek bila nejasna. Ne znamo kolika je jačina Nemaca i četnika koji su se tu iznenada pojavili. Nemamo veze sa ostalim delovima brigade, ali čujemo pucnjavu desno, iz pravca Kotor Varoš. Teško je ranjen Milan Đoković. Drugovi pokušavaju da ga prenesu preko čistine do zaklona, ali ne uspevaju. Vraćaju se i sklanjaju ga u korito reke. Željno očekujemo mrak koji se sporo približavao. Delovi Prve čete

zaprečavaju cestu prema Banjaluci da bi se sprečilo izvlačenje Nemaca i eventualni novi pokušaj prodora iz Banjaluke ...

Trećoj četi uspeva da odbaci četnike sa položaja na levom krilu. To olakšava situaciju ćelom bataljonu. Oslobođen četničkog pritiska bataljon se orijentiše prema Nemcima. Po padu mraka izvršili smo napad. Nemci su iz škole i okolnih zgrada kao i iz tenkova pružili jak, ali kratak otpor. U strahu da ih ne pohvatamo žive napustili su tenkove koje su prethodno oštetili. Tako smo, gotovo bez gubitaka, dosta tešku situaciju po nas preokrenuli u svoju korist. Prisilili smo Nemce da napuste tenkove i da pobegnu. Da nam je uspelo da ih potpuno opkolimo, Nemci se svakako ne bi izvukli, ali bi se takođe i mnogo upornije branili i mi bismo imali veće gubitke. Bilo je to prvi put da nateramo Nemce da napuste tenkove i pobegnu. Za neke od nas to je bila prva prilika da izbliza vide i opipaju ove čelične grdosije. Sutradan smo zaplenjene tenkove i kamione uništili i produžili put ka srednjoj Bosni.

Ljubo Đoković

CELU SATNIJU — BEZ METKA

Imali smo zadatak da pređemo Vrbas i prebacimo se u centralnu Bosnu. A Vrbas je bio nadošao i, onako mutan, žurio ka dalekoj Savi. Isprečio se našim kolonama. Nismo imali nikakvih sredstava za prebacivanje preko reke. Most je bio u Jajcu, u kome se dosta brojna posada Nemaca, domobrana i ustaša resila na žilavu odbranu. Bili smo uvereni da će i ta prepreka biti uklonjena, jer su za ovu akciju bile tangažovane naše znatne snage — delovi Prve i Treće brigade. Uoči napada, 23. novembra, saopšteno nam je kojim pravcima napadaju bataljoni naše brigade, dati su nam znaci raspoznavanja i preduzete potrebne mere izviđanja prema Jajcu. Prve noći smo izvršili demonstrativan napad na položaje oko Jajca, kako bismo saznali jačinu i borbeni raspored neprijatelja. Međutim od toga napada nismo imali mnogo koristi. Sledeće noći napad je izveden svim snagama. Na našem odseku neprijatelj se odlučno branio. Trebalo je nekako nadmudriti neprijatelja, ubrzati oslobođenje Jajca. Svi smo nastojali da svoj deo zadatka izvršimo što pre. Mita Baldinović iz našeg bataljona je smislio da se s grupom drugova pojavi tamo odakle ga neprijatelj ne očekuje. Obratio se komandantu bataljona, Siniši Nikolajeviou, s molbom da mu dopusti da se provuče do obližnje kuće i da otuda, u pogodnom trenutku, izvrši napad na neprijatelja. Zatražio je nešto duvana i ubrzo se, zajedno sa svojim pomoćnikom na puškomitraljezu, udaljio prema cilju. Oprezno se provlačio ispod naših položaja, dok smo mi bdeli nad svakim njegovim korakom, spremni da ospemo žestoku vatru po neprijatelju koji bi mu se isprečio na putu. Laknulo nam je kada smo videli da je ušao u onisku kuću i na njenom prozorčetu namestio svoj puškomitraljez, strpljivo čekajući svojih pet minuta.

Borba se rasplamsavala na sve strane. Mada ugrožena iz svih pravaca, posada je dosta dugo odolevala našim jurišima. Ipak, Nemci i ustaše nisu istrajali. A kada se tu i tamo lanac odbrane iskidao, demoralisani neprijateljevi vojnici su pokušali da se spasu bekstvom. To je upravo bila prilika za nekog Mitu. Neprijatelj je krenuo glavom bez obzira jednom uvalicom ka još neosvojenim delovima grada. A baš tu uvalu je Mita ocenio kao pravac kojim će neprijatelj pokušati da se izvuče. I u onom najpogodnijem trenutku, pritisnuo je oroz. Mnoge neprijateljeve grupe bile su prosto pokošene.

I na drugim položajima neprijatelj je pretrpeo teške gubitke, lzvestan broj se predao našim jedinicama. Oni koji su pokušali da se spasu bekstvom preko Vrbasa najvećim delom su nastradali — jedni su se podavili u zapenušanoj matici, a druge smo otkrivali kako neozleđeni i zdravi, ali jako preplašeni, leže u vodi simulirajući pogibiju. A našli smo i grupice begunaca kako sklonjene u granju pored reke čekaju kraj napada. Na moje iznenađenje, među zarobljenim Nemcima naišao sam i na neke iz Zemuna.

Nekoliko dana boravka u oslobođenom Jajcu, gde smo se odmorili i snabdeli delom plena u naoružanju i municiji, bilo je dovoljno da se okrepimo. Sad smo bili orni za nove marševe i pregnuća. Preko mosta na Vrbasu krenuli smo, krajem novembra 1942. godine, na nove zadatke. Posle Jošavke, u kojoj je do našeg dolaska vladala četnička kama i u kojoj je zloglasni Rade Radić imao svoje najjače uporište, nastavili smo ka Teslići, Malo bosansko mesto, a vrlo jak ustaško-domobranski garnizon — preko 1000 vojnika. Pričalo se da tamo ima i Nemaca, a i to da njihova jačina premaša 2000 dobro naoružanih ljudi. Izgledalo je kao da bi i sama pomisao na uništenje tog uporišta bila bez osnove. Pa opet, rukovodstvo naše brigade se nije kolebalo u tome da li da preduzme napad ili ne. Obaveštajni podaci govorili su da su domobrani slabog morala, da između njih i ustaša ima nesuglasica i netrpeljivosti.

Kada sam, s jedne kote nedaleko od neprijateljevih položaja kod Teslića, osmatrao ispred sebe i ucrtavao otkrivene otporne tačke, odnekud se pojavi neki musliman, sa sekirom u rnci, pristupi mi, i bez ikakvog mog insistiranja, poče da mi priča koga sve ima u Tesliću, kakvi su im položaji i šta sve imaju od naoružanja. Kako se kasnije ispostavilo, taj drvoseča nam je sve verno ispričao i time doprineo da se naša zamisao napada u potpunosti ostvari.

Na Novu godinu, 1. januara 1943. uveče, krenuli su delovi Prve i Treće brigade u napad. Trebalo je, prethodno, likvidirati spoljna utvrđenja. Sve važnije položaje neprijatelj je zaposeo s jakim snagama. I dok je naš, Beogradski bataljon uspešno likvidirao pojedine grupice neprijatelja od jednog do drugog bunkera, a Drugi bataljon se peo uz besputno brdo pokriveno snegom, borci četvrtog bataljona su se smelo provukli između nekoliko rejona rovova i dokopali se centra grada. Borba, na mahove veoma žestoka, trajala je celu noć.

Opseli smo nekoliko bunkera. Pozvali smo neprijatelja da se preda — računali smo da je to demoralisana masa, pa da se ne gubi vreme. Međutim, bar na ovim mestima, prevarili smo se. Čak su oni pokušali da nam podvale.

— Domobrani, predajte se, ne giniti uludo! — vikali smo.

Prestali smo s vatrom, čekajući odgovor.
Oni su se, nama se tako činilo, dogovarali, da i ne.
— Hoćete li se predati? — priupitali smo.

— Hoćemo! — čuo se neki bojažljivi odgovor. Ali čim se Marko Vasić pomolio, oni osuše jedan rafal u njega, izbušiše mu šinjel, a sam Marko, srećom, ostade neozleđen, pa smo se i nasmejali. Ujedno smo došli do zaključka da valja pribeći efikasnijem metodu da bi se neprijatelj primorao na kapitulaciju. Išli smo od jednog do drugog bunkera i, zahvaljujući nešto smelosti bombaša, a nešto nišandžiji i minobacaču, Boži Kreziću, sve se uspešno završilo. Boža je bio spretan i siguran na minobacaču — svakom drugom ili trećom granatom pogađao je bunker i posle toga gasio se otpor. Koristeći se pomrčinom, preživeli su se spasavali bekstvom, ili smo ih hvatali, onako zbunjene i ošamućene, kako čekaju da nam se »razduže« — da predadu oružje i municiju i odu kućama.

Ta likvidacija bunkera na prilazima gradu trajala je koliko pamtim, do 3,00 časa ujutru. Dosta domobrana je platilo glavom pokušaj da nas spreče u nastupanju, a još veći broj smo zarobili. Već oko 4,30 bili smo u gradu. Pri prelasku mosta na Usori palo nam je u ruke nekoliko haubica, osam zaprega, municija i druga oprema.
Ušli smo u neku poveću kafanu i ne sluteći šta ćemo tamo zateći. Unutra puno domobrana, pospanih i pijanih. Oni se ama baš ništa nisu interesovali za to šta se zbiva van kafane. Upali smo unutra Radoje Prvulović, ja i još nekoliko drugova.

— Predajte se! — povikali smo.

— Šta hoćete? — odazvali su se pojedinci, očevidno ne shvatajući da su partizani među njima. Tada je naša grupa, pojačana s još nekoliko drugova, ponovila naređenje, pa je nastalo komešanje, ali nismo dopustili nikakvo opiranje.
Iznenađeni, bunovni, pijani i polupijani, domobrani su disciplinovano ostavljali oružje i napuštali kafanu, odakle smo ih sproveli do sabirališta zarobljenika. Gotovo čitava satnija pohvatana je bez metka!

Određen da pazim na most na Usori, doživeo sam ovu veselu zgodu. Sa mnom je bila desetina drugova. Naišla su dva domobranska oficira. Ne znajući ko čuva most, ljutito su nam se obratili s pitanjem:

— Kuda će ove haubice?

— Navalili partizani na grad — rekosmo — pa da bar spasemo ova orada. Kanimo s njima ka Doboju.

— Ma, pokazaćemo mi tim partizanima! — odgovoriše oštro i nastaviše put ka gradu.

— Ruke uvis! — viknu jedan od mojih drugova, da prekrati šalu.

Ujutru, tog nezaboravnog dana, Teslić je bio potpuno oslobođen. Stotine zarobljenika, znatne količine naoružanja, municije i opreme, obilje hrane. I, ono što nas je posebno radovalo — iskrena zahvalnost i divljenje koje su nam izražavali radnici i građni ovoga bosanskog gradića. Bili smo zadovoljni gotovo svi: i mi, i oni, pa i domobrani, od kojih je većina požurila svojim kućama.

Nikola Vučeta

ODMOR — U PRIČI

Posle dužih marševa i napornih borbi oko Prnjavora i Teslića, naš bataljon je dobio naređenje da se malo odmori. Svi znamo da je to samo doviđenja Tesliću, ali niko ne zna gde i kako će se provesti taj davno zasluženi odmor. Oko komandira Žiće okupljaju se borci i raspituju se o pravcu pokreta. Pogađa Žića njihove misli i želje, te nadugačko razvezao priču o gozbi koja nas čeka u bogatom četničkom selu. A bradonje služe vrućim rafalima! — dobacuje neko uz opšti osmeh. E, to je ono — nastavlja Žića sve više gestikulirajući — te rafale će nam skupo platiti. Za napad uzimam samo desetinu, svaki borac će dobiti pištaljku, a početak napada ću lično oglasiti sa če-ta ne-pu-caj, hva-taj ži-ve! Kada se četnici razbeže u selu će Žile da organizuje klopažu!

Dok je Žića izlagao svoj »plan«, borci su ga slušali otvorenih ustiju. Poneko bi i pljuvačku progutao. A kako i ne bi kad je Žića govorio o pršutici, o prasećem pečenju, kajgani sa šunkom i gibanici. Sladio nam je tako dok ga neko ne prekide: — A komesari će za to vreme sedeti skrštenih ruku? Naći će se i za njih posla, neka prevaspitavaju zarobljenike i one što sakrivaju hranu, nama politički časovi nisu potrebni, mi smo svesni čim smo pošli u borbu! I tu naš komandir malo zastade, kao da mu je praseća koskica zastala u grlu, a zatim osu rafalnu paljbu na intendante i ekonome koje bi, da se on pita, otpustio iz partizana, ili bi ih, ako baš hoće borci da budu, poslao na vojnu vežbu pod komandu nekom bivšem kaplaru da ih nauči onome: trčećim korakom, lezi — diži se, i sve u tom stilu. Znali su borci za žićinu sklonost da se šali, za njegovu bujnu maštu, šalio se on i na njihov i na svoj račun, na račun neprijatelja, a četnika naročito. Ali znali su i to da nije svejedno gde će se i kako će se provesti tih nekoliko dana davno očekivanog odmora. U nekom siromašnom partizanskom selu zavisiš od ono malo hrane koju nabave intendanti i spreme kuvari, a to je obično kakav redak čorbuljak od koga se jedva životari. Komandiri i drugo komandno osoblje se toliko aktivira da taj odmor više liči na vojnu obuku nego na odmor. Komesari opet navale sa političkim predavanjima i konferencijama, omladina organizuje kulturne priredbe, jer narodu treba pokazati da mi nismo obična vojska. Uz sve to umeša se još i sanitetski kadar. Na sve strane neke parole o redu i čistoći, te drž' higijenu prostorija, te umivanje svako jutro, pranje ruku pre jela, a ako neko pokuša da se provuče nikada nije siguran da pred kazanom neće naleteti na zasedu četne bolničarke. Tada se može desiti da ostane prazna porcija. Zaviruju one u lice, u uši, u nokte, vele: tu se kriju sitna bića koja izazivaju zarazne bolesti, ako se razboliš treba bolničarke da te leče i neguju. Onda ti je bolje i dva puta dnevno ići do potoka i u hladnoj vodi

prati ruke. Ovakvi i slični komentari mogli su se čuti pri kratkim zastojima duž celog puta. Po živosti u koloni osećala se radost zbog najavljenog odmora, pa bio on kakav bio.

A ONDA — SASTANAK

Stigli smo u jedan mali zaselak sela Jošavke. Dočekao nas je ćutke i sav u belom snežnom pokrivaču. Kuće male, prizemne, razbacane daleko jedna od druge. Kuće obično sa dve prostorije, soba i malo predsoblje, nameštaja gotovo da i nema, pa se u svaku kuću lako smestio jedan vod.

Prva obaveštenja koja smo dobili o selu nisu nas obradovala. Skreće se pažnja na budnost, jer u selu može biti prikrivenih četnika. Neki od njih sede kod kuće, a kada naiđu manje grupe partizana ili naše patrole, zapucaju, pogode ili promaše, a onda beže i sakrivaju se. Da nas ne bi iznenadili potrebno je stalno patroliranje i straža ispred svake kuće. Mnogi borci počeli su odmah da gunđaju i da se ljute: zar nam je to odmor, stalno u patroli ili na straži. Eto problema posle kojih obavezno dolazi četni sastanak. Na jednom od četnih sastanaka dugo se raspravljalo o svemu, a najviše o dežurstvu, straži i patroliranju. Komandir Žića je objašnjavao da drugoga izbora nema, jer imamo jedan broj boraca ranjenih ili bolesnih u bolnici, četa je razvučena po kućama, pa je ispred svake potrebna straža. Eto i komesar i ja ćemo dežurati, a to su ipak samo dvojica više — kaže komandir. Javila sam se za reč i predložila da i nas, drugarice, prime za dežurstva. Slažemo se, odobravali su borci. U redu — kaže Žića — ako se svi slažu, slažem se i ja... Samo — tu zastade malo i šeretski se osmehnu — ko će onda dežurati i paziti da ne zaspi naša dežurna drugarica? Uvređena, ja energično protestujem. Šali se komandir, umiruje me komesar Bojić. Mislim da ovo nije mesto za šalu — upada Jelica, sva crvena u licu. — Ti, komesare, ne bi trebalo da ga pravdaš! Jelica bi još dugo govorila, bilo je puno toga što se u njoj skupilo, ali je odjednom nešto zapelo u grlu, setila se Teslića, ne može to komesaru oprostiti, iako bi što se Žiće tiče nekako i zaboravila, ta on je poznat kao takav, nemirna priroda, odmor ne poznaje, zato pravi najrazličitije podvale, ne birajući kada' će i kome podvaliti. Nije to bilo davno kada je četa dobila zadatak da poruši jedan mostić i spreči tenkovsku kolonu da se probije kao pojačanje u Teslić. Dok se četa raspoređivala na zadatak komesar Bojić je saopštio da je komandir naredio da nas tri drugarice odemo do obližnje kuće i tamo se ugrejemo i odmorimo, jer i tako ništa ne možemo pomoći. Čudimo se takvoj pažnji, nismo navikle ...

Divno je u toploj sobi pored gostoprimljive domaćice. Odmah smo se raskomotile i izule. U sobi zastrtoj ćilimima sve je odisalo domaćom atmosferom. Duž celoga zida sećija prekrivena šarenim ponjavama obrubljenim belom čipkom. Pomalo zbunjena, domaćica nas zagleda i nutka hranom. Nismo gladne, odgovara Zora Daniti, opčinjena ovim domaćim gnjezdom. Njeno lice dobilo je plamenu boju u toploj sobi, a njene izrazito crne oči zasjale su blagošću i zadovoljstvom. Utonule svaka u svoje misli o po nečem drugom, a izgubljenom u ratnom vrtlogu, trgle smo se tek kad domaćica uđe noseći kafu, čiji nam miris prijatno zagolica nozdrve. U tom času kao grom iz vedra neba utrča jedan borac i sav zadihan povika: tenkovi! Viknu to i nestade. Jedva uspevajući da se obujemo, nas tri smo istrčale iz kuće u mrkli mrak. Dozivajući se, shvatile smo da se sem naših glasova u noći nije nigde ništa čulo. Vratile smo se u kuću mokre i izgrebane, a iznad svega duboko uvređene, jer su Bojić i Žića već ispijali nama namenjenu kafu.

I — DEŽURSTVO

Odluka da i mi drugarice dežuramo značila je za nas još jedan korak u stvaranju ravnopravnih odnosa. Iste večeri određena sam u prvu noćnu smenu dežurstva. Naredba je pročitana pred strojem, kao i obično. Pazi dobro — upozoravao me je komandir Žića. Ne brini — kažem mu — sigurna sam u sebe.

Vedro zimsko veče, mesečina kao dan. Borci se spremaju na spavanje. Prostiru seno s jedne i druge strane sobe uz zid. Pod glavom ranac, a iznad glave, na dohvat ruke — puška. Straža je postavljena. Sve je u redu. Ipak, da nešto ne zaboravim, jer to je moje prvo dežurstvo. Izlazim iz sobe i odmah se vraćam, pomalo uzbuđena i sama sebi važna, jer ja noćas bdim nad celim vodom, kontrolišem i smenjujem stražu. Vreme mi sporo odmiče, u sobi postaje zagušljivo, škilji karbidna lampa, treperi sivoplavkasti plamen dok neko već hrče u uglu sobe. Tišina me sve više pritišće. Tonem u njoj, postajem sve manja. Trzam se da me san ne uvreba. Pokušavam da razmišljam, ali su mi misli isprekidane, jure, ne mogu da ih povežem. Tek jednu uhvatim, javlja se druga. Kao dete sam se igrala vojske i rata, i eto ja — vojnik. A ovi borci, ko zna ko se i od njih kao dete igrao rata i ne sluteći da će se u pravom ratu naći.

Odjednom stražarev glas: Stoj! Ko ide? Stoj! Pucaču! Dežurni! Istrčim napolje, stežući čvrsto malu italijansku pušku. Šta se dogodilo? — uznemirena pitam stražara. Četnici! — odgovara on i stoji sa puškom podignutom i naništanjenom u mrak. Eno ga tamo iza sena, skriva se — šapuće stražar. U istom trenu iza sena se pojavi senka. Zatim spazih glavu sa šubarom, na kojoj na mesečini zasja kokarda i odmah se izgubi. Odlučih da krenem prema senu, ali korak kao da se zamrzao. Neki glas u meni šapuće: ne treba ići, treba zvati komandira. Ali, više se nije imalo kud. Koračala sam sporo, obilazeći u velikom luku seno, još samo nekoliko koraka i — ko pre zapuca. A ako to ne budem ja! Visoka silueta se pomače, a moj piskavi glas uplašeno zašišta: Stoj! Pritisnuh obarač puške. Jako, još jače. Škljoc, škljoc, i ništa više. Šta je s puškom? Prazna! Gotovo, poginuću, sinu mi u deliću sekunde. Zašto četnik ne puca? Možda je već on pucao, možda sam i pogođena! Ruka mi malaksava, klizi niz telo, puška otežala, ali još uvek stojim i vidim »četnik« trči prema stražaru i

smeje se glasno. Prepoznajem Vladu Dujića. Za njim se grupa drugova sa Žićom na čelu pojavljuje iza kuće. Moje uzbuđenje prelazi u strahovit bes. Gde ste, četnici, ako vas uopšte ima u Jošavci, kukavice jedne, kad treba nema vas da bar samo jedan rafal opalite, da se taj Žića opameti!

Sa dežurstvom drugarica bilo je zauvek završeno, ali ne i sa pričom po ćelom bataljonu. »Stoj, ili ću da puknem!«... »Budi svestan i predaj se!« Čak ponekad: »Druže četnik, budi svestan i predaj se!«

— Eh da je to zaista bio četnik, drugačije bi se ti provela, sliko naša lepa! — zvonio je Zićin glas ...

Đurđa Romano

DUKINO DEŽURSTVO

Krajem 1942. u selu Jošavki, u centralnoj Bosni, četa komandira Žiće Trninića nalazila se na obezbeđenju. Po rasporedu komande, trebalo je da jedna patrola pođe na izviđanje okolnog terena. Mraz i oskudna odeća jednog borca iz patrole bili su povod drugarici Duki Đoković, četnoj bolničarki, da se zabrine za njegovo zdravlje i da to svoje osećanje glasno prokomentariše.

Zoja Tabaković, puškomitraljezac, koji ni za godinu i po dana partizanskog života nije mogao da prihvati stav o ravnopravnosti žena niti da se pomiri s tim, zakačio se za ovaj detalj i počeo je da dokazuje kako je borbeni doprinos drugova neuporedivo veći od doprinosa drugarica. Naravno, sve je to *bilo* u *stilu lekcije* koja se toga trenutka ticala Duke i ostalih bolničarki.

— Za vreme borbe pucamo i krvarimo — govorio je Žoja — a kad nije borba, obezbeđuješ položaje, stražariš, dežuraš, patroliraš ili ideš u zasedu. A vi? Previjate ponekoga, kad bude ranjen u borbi, a posle toga živite na račun čete.

Duka je na to samo stiskala usne i ćutala.

Previjanje, razume se, nije bilo jedini borački posao koji su obavljale drugarice, niti su kod partizana dužnosti izvršavane na osnovu toga da li je neko bio drug ili drugarica. Sve je to znao i Žoja, jer je imao prilike da, pored bolničarki, vidi i drugarice koje su obavljale i ostale dužnosti borca, a i razne vojno-političke funkcije. Mnogo puta je Žoja u ovakvim »čarkama« morao da se povlači i kapitulira, ali se u svakoj novoj prilici koristio i najmanjim povodom da zapodene diskusiju o toj temi.

Ovoga puta stvar se nije završila samo u međusobnoj raspravi između Žoje i Duke. Po podne na četnoj konferenciji, Duka je pod tačkom razno postavila i pitanje odnosa između drugova i drugarica. Sasvim razumljivo, cela četa je jednodušno osudila zastranjivanja, pa i šale o različitom položaju drugarica. Žoja je i ovoga puta morao da uzmakne; dao je obećanje da ubuduće neće više, čak ni u šali, da bude izazivač ovakvih diskusija i rasprava.

Kada je izgledalo da je sve u redu, Duka je odlučno zahtevala da ubuduće i drugarice dežuraju i rasterete drugove prevelikih napora. Sva ubeđivanja da to, s obzirom na njihove bolničarske dužnosti, ne treba prihvatiti ostala su uzaludna. Komandir čete je zaključio sastanak s predlogom da se Đukin zahtev privremeno prihvati. Zoja se diskretno izjasni da će pod takvim okolnostima ubuduće, radi svake sigurnosti, morati da spava s otvorenima očima!

Istoga dana je predviđeno da do ponoći dežura Duka.

Komandir Žića, koji je i u mnogo ozbiljnijim situacijama bio sklon šali, skrojio je tada plan, sa još nekoliko drugova, kojim je trebalo drugarice osloboditi dežurstva.

Uveče, po izvršenoj smeni poslednjeg stražara, Duka se vratila u kuću u kojoj je spavala komanda čete sa jednom desetinom. Bližila se ponoć i ona se pripremala da preda dežurstvo sledečem drugu. U međuvremenu se začuo uzvik stražara: »Stoj!«, a odmah zatim povik: »Dežurni!«

Duka je brzo izletela napolje i ugledala stražara sa puškom na gotovs. Bio je okrenut prema plastu sena iza koga je provirivala »četnička« prilika. Sa natučenom šubarom do samih veda, prerušeni vodnik Tanasijević je promuklim i izmenjenim glasom pretio i psovao partizane. Duka je zastala iznenađena prizorom. Zbunila se i nagonski se sklonila iza stražara. Sa uperenom puškom prema četniku, stražar je povišenim i uzbuđenim glasom tražio da Duka priđe četniku i zarobi ga. Tek tada je Duka shvatila da je u brzini zaboravila da ponese pušku i sjurila se natrag u kuću vičući:

— Drugovi, četnik, dižite se!

Uletela je u sobu u kojoj je bila svetlost lojanice. Nastala je opšta gužva. A, u stvari, jedino je Duka verovala da je napolju zaista četnik, *pogotovo što je* u *tom kraju i bilo* četnika Rada Radića. Ostali borci, pošto su znali šta će se desiti za vreme Đukinog dežurstva, produžili su da igraju svoje uloge onako kako je unapred bilo dogovoreno.

U tom metežu, sa poluobuvenom čizmom na jednoj nozi, komandir Žića joj je utrapio pušku u ruke i prosto je izgurao napolje.

— Brzo! — požurivao ju je on sa praga i ljutitim glasom prekorevao njenu nespretnost.

Osećajući svu odgovornost za budući tok događaja, Duka se s puškom uputila prema senu iza koga se krio »četnik«. Kada je izbila u visini stražara, zaklonjenog iza ambara i s nišanom u pravcu plasta, neodlučno je stala, čekala je dok se ponovo nije ukazala četnička glava.

— Stoj! predaj se! — uzviknula je nešto odlučnije. Umesto odgovora na njen poziv, četnik je i dalje pretio i vređao partizane.

— Neću! — rekao je izazivački.

Tada je Duka, osećajući iza svojih leđa prisustvo ostalih drugova koji su se izvlačili iz kuće, napravila još nekoliko koraka napred i ponovila poziv za predaju.

Sledećeg trenutka preko njene glave preleteo je neki neodređeni predmet i zario se iza njenih leđa.

— Bomba! Lezi! — čuo se oštar Žićin glas.

Duka se celim telom pripila uz zemlju. Priteplјena, napregnuto je očekivala eksploziju. Ali

umesto detonacije, oko njenih ušiju je dopro smeh drugova i opet neka Žojina »pakost« o budnosti drugarica.

Vlado Dujić

OSTAO SAM U LICI

Kada je godine 1941. Komunistička partija Jugoslavije pozvala naše narode i sve rodoljube na ustanak protiv okupatora, ja, Nikola Vejinović, radnik i proleter, smatrao sam da mi je mesto među borcima za slobodu. U partizane sam krenuo iz brodogradilišta u Podrinjskoj Mitrovici, gde sam radio kao kovač. Uputio sam se u Bogatić i pristupio Podrinjsko-mačvanskom partizanskom odredu.

Kako sam bio vičan i upravljanju motornim vozilima uputili su me u oslobođeno Užice i poverili mi da vozim kamion. Poslednji zadatak sa kamionom bio mi je da iz Užica, koje su Nemci već ozbiljno ugrožavali, izvezem grupu ranjenika i dovezem ih na Zlatibor.

Po povlačenju iz Srbije odrede me u Beogradski bataljon koji se tada nalazio u Novoj Varoši. Tu sam, pored nekih drugih drugova iz Podrinjsko-mačvanskog odreda, zatekao i Peru Ubavića koji je zajedno sa mnom radio u brodogradilištu. On mi je mnogo pomogao da se brže uklopim u novu sredinu. Kada je došao čas da na kape prišijemo petokrake sa izvezenim srpom i čekićem, znak da pripadamo Prvoj proleterskoj brigadi, i da krenemo prema Bosni, osećao sam se već kao da sam od prvoga dana zajedno sa ostalim drugovima iz Beogradskog bataljona.

Ni ja, a čini mi se ni iko drugi, nije tada mislio i na to da može doći čas rastanka, i to zauvek. Za takve misli jednostavno nije bilo vremena. Pred nama su bili brojni zadaci i obaveze koje je drug Tito odredio proleterima i mi smo mislili samo na to da te zadatke i te obaveze što bolje ispunimo i tako opravdamo poverenje i časno ime proletera.

Rastanak se dogodio u leto 1942. za vreme napada Beogradskog bataljona na ustaško uporište Šćit. Od eksplozije bacačke mine teško sam ranjen u nogu. Drugovi su me odmah preneli do najbližeg zaklona. Tu mi je ranu obradio i previo lekar Dura Mešterović. Bataljon je ostao u Šćitu na odmoru, a mene su uputili u bolnicu. Bio je to mučan put i za mene, ophrvanog jakim bolovima, i za moje nosioce koji su me, prilično teškog, nosili na nosilima. Kasnije su me transportovali na volujskim kolima, a onda opet na nosilima. Tako sam prispeo u partizansku bolnicu Ataševac, u Bosanskoj krajini. Tu je ponovo potvrđeno da je moja rana teže prirode. Nije mi bilo lako kad sam čuo mišljenje lekara da ću, najverovatnije, do kraja života morati da hodam uz pomoć štapa, jer će mi ranjena noga ostati ukočena, ali šta sam mogao. Najviše me je brinulo kako ću takav kad nastanu dugi pokreti, jer je bilo jasno da rat neće kratko trajati.

U bolnici u Ataševcu lečeni su još neki drugovi iz Beogradskog bataljona. I oni i svi drugi ranjenici koji su tu lečeni, bili su neprestano okruženi pažnjom i brigom svih lekara, bolničarki i ostalih. Često su nas posećivale omladinske delegacije, ili delegacije AFŽ i donosile nam darove. Bili su to skromni darovi, ali od srca. Nekoliko puta u bolnici su gostovali i članovi Pozorišta narodnog oslobođenja. Naročito smo svečano proslavili 7. novembar, dan oktobarske revolucije. U bolnicu je redovno stizala »Borba« i druge publikacije štampane na slobodnoj teritoriji u Bosanskoj krajini, tako da smo mi ranjenici stalno bili u toku zbivanja.

Iz Ataševca sam prebačen na lečenje u bolnicu u Bosanski Petrovac. Kada je počela evakuacija bolnica tokom četvrte neprijateljske ofanzive mene, sticajem prilika, nisu uputili sa većinom ranjenika i bolesnika, prema Neretvi, nego prema Lici. Išao sam uglavnom peške. Teško sam se i sporo kretao ne samo zbog ukrućene noge, nego i zato što su me žuljale teške suknene čakšire.

Umesto njih dali su mi neke lake letnje pantalone. Nije me više žuljalo, ali sam, kako je bila jaka zima, mnogo patio od hladnoće.

Ofanziva je prošla, proleterske jedinice su otišle preko Neretve i dalje ka Drini, a ja sam ostao u Lici. Tu sam proveo sve do kraja rata. Kako sam se teško kretao, stalno sam bio u sastavu raznih bolnica ličkih jedinica. Bio sam zadužen da koliko mogu brinem o ešelonima ranjenika, a povremeno bih koristio i svoje kovačko znanje. Bilo je svega nekoliko drugova iz proleterskih brigada koji su se posle ranjavanja našli u Lici. O nama su drugovi Ličani uvek posebno brinuli. Kad o vama brinemo — govorili su — to je za nas isto kao da brinemo o onim borcima i ranjenicima iz Like koji su sada daleko od svog rodnog kraja. Ličani su, drugim rečima, i na taj način ispoljavali svoju privrženost bratstvu i jedinstvu.

Nikola Vejinović

TEŠKO JE BEZ BATALJONA

U napadu Prve proleterske brigade na Sitnicu, 19. novembra 1942. godine, poginulo nam je preko 20 drugova, a oko 40 je ranjeno, među kojima i ja. Imao sam tada ravno 14 godina i 8 meseci. Odobreno je da ranjenici zamene dotrajalu odeću i obuću sa zarobljenim Nemcima i domobranima. Tek što je počela zamena, odjednom se iz pravca Banjaluke pojaviše nemački tenkovi i otvoriše vatru na nas. Od prvih hitaca iz tenkova teško je ranjen Ljupče Živković Španac. Nas ranjenike stavili su na sanke, pa smo preko Čađevice i Ključa prebačeni u Centralnu bolnicu u Bosanski Petrovac. Odmah po polasku počela je pesma koju je poveo Ljupče, a prihvatili je Pura, Milanče i svi mi ostali. Dva ili tri dana po dolasku u bolnicu bolničarke su na nosilima prenosile Ljupčeta iz sobe u sobu. On nam je govorio da se dobro držimo, da ćemo skoro ozdraviti, ali je sam toga dana umro. Čini nam se da nam je njegova smrt pala teže nego svi gubici na Sitnici.

U Bosanskom Petrovcu ostao sam oko 20 dana. Pošto sam se dobro osećao zatražio sam od lekara da me uputi u jedinicu. Lekar to nije dozvolio, već me je uputio do komandanta područja. Ko-

manda područja nalazila se na jednom uzvišenju na periferiji Bosanskog Petrovca, u zgradi oko koje je bilo borova i jela. Javio sam se komandantu i on mi je rekao da sačekam i da ću uskoro sa jednom drugaricom poći na oporavak na Grmeč. Pojavila se jedna drugarica srednjih godina, na nulu ošišana. Iako iscrpljena od bolesti, videlo se da je snažne, čvrste građe. Komandant joj je rekao: »Drugarice Cano, sa tobom ide i ovaj mali.« To je u stvari bila drugarica Cana Babović.

Onda je pristupio jedan dečak, jedva nešto stariji od mene, i rekao komandantu da su kola i konj spremni i da možemo krenuti. Drugarica Cana i ja seli smo na ta kola koja su imala samo daske iznad točkova, ali ne i stranice. Krenuli smo nizbrdicom, prema centru grada. Konj se od nečeg poplašio i odmah prešao u galop. Neki drugovi prali su porcije na jednoj česmi u centru grada i kada su videli kako bezglavo jurimo povikali su: »Držite konja!« Kada smo stigli na raskrsnicu gde se odvajaju putevi za Drvar i Bihać konj nije okrenuo ni jednim od puteva, već bespućem, preko nekog kamenja i trnja. Desni zadnji točak spao je sa kola. Onaj dečko je već ranije uspeo da siđe. Rukama se držao za rudu. Drugarica Cana i ja teturali smo se na daskama. Nekako sam uspeo da kleknem i da preko Caninih leđa ispalim metak u konja. Tog trenutka pao sam iza kola, dok je drugarica Cana još visila sa strane. Kad je konj pao dečko je odskočio u stranu. U tom času dotrčali su i oni drugovi koji su prali porcije. Poveli su drugaricu Canu, noseći je tako reći. Dečko je samo skinuo kajase sa konja i zajedno sa mnom krenuo u komandu područja. Drugarica Cana je ušla kod komandanta, a dečak i ja ostali smo u hodniku. Uskoro me je komandant pozvao da uđem. Ponudio mi je čašu vode, jer mu je drugarica Cana rekla da sam vidno uplašen. Dečak je plakao i pitao komandanta šta će za konja. Komandant mu je odgovorio: »Idi gore u onaj tor, izaberi jednog konja i vodi ga kući.« Prenoćili smo u komandi područja. Sutradan, komandant područja saopštio je Cani i meni da ćemo se do Skakavca, ispod Grmeča, prebaciti volujskim kolima, a da će nas tamo čekati drugovi sa konjima i dovesti na Grmeč. Tako je i bilo.

Na Grmeču se, u neposrednoj blizini jednog malog jezera, nalazilo naše, partizansko oporavilište. U nekoliko baraka tu su se na oporavku nalazili drugovi i drugarice iz mnogih brigada, među kojima i jedan broj iz Prve proleterske brigade.
Nakon dva ili tri dana, nešto posle užine, u baraku ulete jedan drug i zatraži od mene pušku. Kad sam ga upitao što će mu puška kratko je odgovorio: »Nemci!« Nisam mu dao pušku, već sam je zgrabio i istrčao iz barake. Na desetak metara ispred mene, zaklonjeni stablima drveća, već su stajala dva druga naoružana pištoljima, jedan borac naoružan automatom, a nekoliko njih bez oružja. Iz obližnje niske šumice pojavila su se dva Nemca sa automatima na gotovs. Mi smo svi, skoro u jedan glas, povikali: »Stoj, ruke u vis!«. Nemci su poslušali. Niti su Nemci znali naš jezik, niti je iko od nas koji smo ih zarobili znao nemački. Pomislio sam da drugarica Cana možda zna nemački i otrčao po nju. Ispostavilo se da je njen nemački bio dovoljno dobar da se sporazume sa zarobljenicima. Rekli su joj da pripadaju jednoj nemačkoj jedinici razbijenoj kod Sanskog mosta, a da su njih dvojica bežeći od naše potere zalutali čak u Grmeč ...
Posle nekoliko dana oporavka jedna grupa boraca iz Prve proleterske krenula je put brigade. U grupi se iz Beogradskog bataljona pored mene nalazila i Bosa Skopskaja. Na putu kroz Grmeč ka Bosanskom Petrovcu odjednom me je zabolela glava, a krv mi je potekla iz nosa. Povezao sam glavu nekakvom pokvašenom belom krpom i tako ušao u komandu područja. Kad su me tamo takvog videli — svima su dozvolili da krenu za brigadom — samo su mene upitali zašto sam došao kada je trebalo da na Grmeču ostanem na oporavku 15 dana. Molio sam i kumio da mi dozvole da se vratim u brigadu, ali to ništa nije pomagalo. Rečeno mi je da sam iscrpljen, da će me poslati u selo Driniće, da i tamo ima bolnica, da se tamo nalaze razne radionice, Centralna apoteka i redakcija »Borbe«, pa će se već naći neko mesto za mene dok se ne oporavim. Morao sam poslušati. Otišao sam u Driniće i javio se lekaru. Zadržao me je nekoliko dana u bolnici. Onda sam se šetao kroz razne radionice dok me najzad nisu zadržali u Centralnoj apoteci. Tu je radilo devet drugarica i jedan drug. Baš su ručali kada sam prispeo. Ponudili su i mene ručkom — kačamakom od krompira. Posle ručka, drugarica Jela Žunić rekla mi je da će mi dati jednu kašiku nekakvog sirupa radi pojačanja krvi, da prilegnem tu u samoj apoteci, a da će oni svi otići na sastanak. Kada su otišli ja sam ustao, uzeo sa police flašu sa sirupom i poprilično otpio. Odjednom me ja zahvatila slabost. Nisam uspeo da vratim flašu sa sirupom na policu, već sam je spustio pored otomana na kojem sam dotle ležao, a onda sam na njega pao. Probudili su me tek sutradan oko podne. Izgrdili su me što sam popio toliki sirup. Bilo me je sramota. Odmah sam uzeo pušku i torbicu i krenuo u redakciju »Borbe« koja se nalazila u obližnjem zaseoku. Učinio sam to zato što sam poznavao neke od drugova koji su radili u »Borbi«, pa sam mislio da ću se moći kod njih jedno vreme zadržati, a onda krenuti u brigadu. Kad sam prispeo opet me je zahvatio stid od onoga što sam učinio i nije mi se ulazilo u kuću u kojoj se nalzila redakcija »Borbe«. Seo sam ispred zgrade i počeo nešto da zapisujem u svoj dnevnik koji sam tada vodio. Olovka mi je bila kratka, skoro sasvim istrošena, pa sam je, da bih mogao pisati, stavio u čauru od puščanog metka. Prišao mi je jedan meni nepoznati drug i upustio se sa mnom u razgovor. Onda je iz džepa izvadio jednu celu, nezaoštrenu olovku i pružio mi je hrabreči me da i dalje nastavim da pišem. Taj razgovor sa meni tada još nepoznatim drugom našao sam zabeležen, posle rata, na strani 290, drugog izdanja Dedijerovog »Dnevnika«. Evo šta je Vladimir Dedijer zabeležio:
»Drinići. — Posle ručka legao sam na ledinu iznad redakcije, uzeo knjigu i čitam, a malo niže od mene sedi jedan dečak u partizanskoj uniformi. Lice mu je neobično bledo, a uniforma izgužvana, vidi se da je skoro parena. To je mali Miloš, borac Beogradskog bataljona Prve proleterske brigade. On je došao u Beogradski bata-

ljon iz svog sela kraj Rogatice kad su mu ustaše sve pobile u kući. Danas nema još 16 godina a učestvovao je u dvadesetak bitaka, u našoj vojci je naučio da piše i sad vodi dnevnik. Zabeležio je sva mesta kroz koje je prošao s bataljonom. Bio je teško bolestan od pegavca, a kada je ozdravio vratio se u bataljon, iako su ga zadržavali da ostane u bolnici kao bolničar. U prvoj bici posle ozdravljenja, u borbi na Sitnici, bio je ranjen, pa se sada oporavlja. Opet ga sada zovu da ostane u Centralnoj apoteci, kao kurir, ali on zapeo, hoće u bataljon. Došao do nas da moli da ga ne zadrže u apoteci, ali se stidi da uđe u redakciju, već sedi ovde na ledini i čeka da neko od nas iziđe napolje.

Razgovarao sam dugo s Milošem, priča on o svome selu, priča o bataljonu razborito, mudro, kao da nije bio pre devet meseci čobanče iz okoline Rogatice koje nije znalo ni da čita ni da piše. Veli Miloš:

„Koliko je mnogo u nas porasla svijest od ljetos. Prije mi treba tri sata da objasnim narodu kad dođem u kakvo selo zašto se borimo, a sada k'o da čitam iz knjige. Sada je svaki od nas bolje izgrađen nego što je bio politički komesar ljetos. Naša vojska je velika škola."«

Dedijer nije pogrešio kada je zabeležio da sam imao 16 godina. Ja sam tada svima govorio da sam godinu dana stariji, nego što sam stvarno bio, jer nisam hteo da me tretiraju kao dete.

Ipak mi nisu odmah dali objavu za odlazak u brigadu. Zadržali su me još izvesno vreme na oporavku u Centralnoj bolnici. Kako je odelo kioje sam imao na sebi bilo već potpuno pocepano, uputili su me u Bosanski Petrovac, kod druga Moše Pijade, ili čika Janka kako smo ga svi zvali, da od njega dobijem dozvolu za šivenje nove uniforme. Do Bosanskog Petrovca prevezao me je neki drug na motociklu i ostavio me pred zgradom u kojoj se nalazio Vrhovni štab. Ušao sam u zgradu i krenuo hodnikom. Jedna od vrata bila su odškrinuta i iz sobe se čulo kucanje na pisaćoj mašini. Odjednom se na vratima te sobe pojavio drug Tito. Bio je gologlav, držao je u ruci nekakav papir i pozvao me prstom da mu pridem. Pristupio sam mu i stao mirno, ali zbunjen. Drug Tito me onda gotovo šapatom upipta kuda sam se ja to uputio. I ja mu gotovo šapatom odgovorih da sam krenuo kod čika Janka da mi da dozvolu za šivenje nove uniforme. Drug Tito mi na to pokaza jedna vrata i reče: »Tu kucaj«. Kada sam ušao i pozdravio čika Janka sa »Smrt fašizmu!« on me pogleda preko svojih cvikera i odgovori: »Sloboda narodu!« Kad sam mu rekao zašto sam došao, on odmah naredi da mi se napiše dozvola, potpisa je i reče: »Idi u radionicu da ti sašiju novo, a ovo što na sebi imaš baci!«

U Centralnoj apoteci ostao sam sve do početka četvrte neprijateljske ofanzive. Oko 15. januara 1943. godine naglo počeše nemačka bombardovanja. Narod i partizani preko dana su napuštali kuće i odlazili u obližnje šume, u kojima je bio veliki sneg. Vraćali smo se tek po padu mraka. Naređeno je da se materijal iz Centralne apoteke i mašine i materijal iz radionica i redakcije »Borbe« potovare na kamione i da se prevezu u Drvar. Po nas iz Centralne bolnice kamion je prispeo 20. januara, nešto pre pola noći. Svi smo se ukrcali. Kad smo prošli Bukovaču i krenuli uz jednu uzbrdicu, vozač je zaustavio kamion, izašao iz kabine i rekao da polovina nas siđe, jer je kamion preopterećen, a da će se on vratiti da nas ponovo ukrca. Kako sam sedeo na ivici kamiona, držeći se drugima za opasače, iskočio sam i pao u sneg. Tog trenutka kamion je naglo krenuo. Odjednom sam ostao sam. Od ljutnje sam zaplakao. Znao sam pravac kretanja, pa sam prekim putem i gazeći dubok sneg još pre zore stigao na Oštrelj. Tu sam zatekao ogromnu masu naroda. Većinom žene i deca. Zbeg. Naložili su vatre i sede oko njih. Deca plaču, žene kunu i rat i boga i Hiltera i svoju sudbinu. Neke govore: »Bolje da smo u svojim kućama izgorele, nego što se ovako mučimo!« Posle izvesnog vremena naišao je jedan kamion. Šofer me je primio u kabinu i prevezao do Drvara. Još ranije sam bio čuo da je i Vrhovni štab prešao iz Bosanskog Petrovca u Drvar.

Rečeno nam je da krenemo prema jednoj zgradi sa čijeg će se balkona deliti doručak. Stvorile su se dve kolone i svi su se polako micali uz stepenice da bi dobili doručak: parče zobenog hleba veliko koliko šibica, na koje su stavljali po kašiku masti. Kad sam i ja došao do stepenica začuše se avioni, pa sam tako ostao i bez tog malog doručka. Neko je povikao da idemo prema reci Uncu i pećini. Unac je tekao mali i bistar. Pokušao sam da ga predem stajući na kamenice koje su virile iz vode, ali nisam primetio da su one zaleđene, pa čim sam kročio na prvi kamen okliznuo sam se i našao se obema nogama u vodi. Tako sam prešao reku.

Posle nekoliko dana izašli smo na železničku stanicu iznad Drvara. Tu smo zatekli jednu lokomotivu sa tri teretna vagona. U prvom vagonu nalazio se kukuruz u zrnu, u drugom nekakav materijal, dok je treći vagon bio prazan. Ukrcali srno se u vagone. Sa nama se prebacivao i deo Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba i neke pristapske jedinice. Kompozicija je krenula prema Mliništu. Na stanici Srnetica na voz se popelo još drugova, a nekakav teret natovaren je na drugi vagon. Kompozicija je krenula uz Srneticu. Zbog pretovarenosti i velikog snega polako se kretala. U jednom trenutku jedna varnica iz lokomotive pala je na drugi vagon. Odjednom je iz vagona suknuo veliki plamen i obasjao ćelu kompoziciju. Iskočio sam i pao na ruke. Puška me je udarila po glavi. Začuo sam viku i zapomaganje. Kada sam prišao video sam da dva druga leže mrtva, dok ih je nekoliko bilo teže ranjeno od eksplozije koja je izbila na vagonu. Utovarili smo na vagone ranjene i poginule drugove. Kad smo prispeli na Mlinište čika Janko je grdio mašinovođu zašto nije obezbeđen utovar na Srnetici. Da su kištre sa granatama i municijom bile utovarene propisno do požara i eksplozije ne bi došlo.

Na Mliništu još veća gužva nego na Oštrelju. Na hiljade izbeglioa iz Banije, iz Like, sa Korduna i iz Krajine. Narod se sklanja od Nemaca i hoće zajedno sa vojskom dalje, prema Glamoču. Gledao sam decu isprištenih nogu kako potpuno bosa gacaju po snegu. Naređeno nam je da šećemo delove rukava sa svojih šinjela i da ih zavezujemo deci za stopala da ne bi bila sasvim bosa.

Kad smo prispeli u Glamočko polje, zbeg, žene i deca, smešteni su u neke barake u kojima je i vatra naložena. Vojska je ostala kraj vatri van baraka.

Kasno uveče, oko 11,00 časova, određen sam na stražu kraj jedne od baraka. U blizini se nalazio još jedan stražar. Nisam proveo na straži ni dvadesetak minuta, kad se iz barake začuo neki neobični krik. Kad sam pritrčao otvoru barake — vrata na baraci nije ni bilo — video sam kako jedna žena, klečeći na kolenima, davi svoje dete. Bio je to sinčić od dve, možda tri godine. Povikah na ženu. Ona me tako stravično pogleda da sam uzdrhtao i reče: »Pusti me da udavim ovo malo da bih spasla starije. Imam još tri sina, sa mužem su na položaju!« U međuvremenu je dotrčao i drugi stražar. Jedva smo nekako urazumili ženu da ne počini zločin.

Sutradan je jedna desetina nas određena da pomažemo u prenošenju najmanje dece do Glamoča. Tu, u Glamoču, rastao sam se od zbega i krenuo u pravcu Prozora i Jablanice. Negde ispred Prozora, a bliže Ščitu, zamolio sam komandira naše kolone za dozvolu da odem na Ščit i obiđem grob brata Strahinje koji je tamo poginuo godinu dana ranije sa još sedam drugova iz Beogradskog bataljona. Sahranjeni su u zajednički grob, u vrtu ispred jedne kuće. Komandir mi je dozvolio, rekavši mi da požurim da stignem grupu, jer će uskoro mrak.

Vraćajući se sa Ščita prema Prozoru naišao sam na deo Centralne bolnice i na jednu bateriju topova. Gledao sam jednog druga kako brije svoga saborca žiletom uglavljenim u račvice od drveta, jer nije imao aparat za brijanje. Tu sam ugledao i svoga druga iz Romanijskog odreda Mladena Đurovića. Ležao je na leđima. Ostao je bez obe ruke. Zvao je bolničarku da mu donese vode. Kako je bolovao i od tifusa, bio je nepokretan. Baš toga časa naiđoše italijanski bombarderi i počeše bombardovati. Onaj što je brijao svoga druga pobeže niz vrbak ostavivši ga neobrijanog. Za njim je potrčala i ona bolničarka od koje je Mladen tražio vode. Ukorio sam je i tražio da se vrati, da je žalosno što beži, i da Mladenu da vode.

Negde ispod Makljena, na putu ka svojoj jedinici, naišao sam na jednu grupu drugova koji su sprovodili veliku masu zarobljenih nemačkih i italijanskih vojnika i oficira. U toj grupi poznavao sam Rajka Gagovića, takođe borca sa Romanije. On mi reče da i ja moram sa njima da im pomognem u sprovođenju zarobljenika, jer nemaju dovoljno pratilaca. Nisam na to pristajao. U međuvremenu je naišao i komandir pratilaca i naredio mi da moram sa njima, bez obzira na to što se vraćam u jedinicu. Krenuli smo zaobilazeći Prozor i krećući se prema Jablanici. Jedan zarobljeni nemački oficir, najverovatnije folksdojčer, jer je znao naš jezik, poče se žaliti da ne može brzo da ide, jer mu je povređena noga. Odrede mene da ga pratim i da polako idem za kolonom. Kad smo došli na cestu ispod sela Duga, oficir sede na kolobran, okrenu se prema meni i reče da neće dalje da ide. Sa jedne kose čuo se nemački šarac. Poneko tane preletalo je i preko nas. Ja onda izvučem nož na svojoj italijanskoj pušci, bočnem malo zarobljenika i reknem mu kratko: hajde! On, ustajući polako reče: »Ne diraj se, kozaru jedan, znaš li ti feuda vas vodi taj vaš bandit Tito!« A onda pokazujući u pravcu odakle je dopirala pucnjava nemačkog mitraljeza dodade: »Ono će vama suditi!« Ja ga još jednom, sada nešto malo jače, bocnuh bajonetom i oštrije mu rekoh da krene napred. On pođe, ali vrlo lagano. Bili smo već prilično zaostali za kolonom. Na jednoj krivini on ponovo sede na kolobran i poče nešto mrmljati na nemačkom. Onda naglo skoči i polete prema meni. Izmičući se natraške, nastojao sam da otkočim pušku. Ali kako je u italijanskih puškara kočnica prilično jaka, to mi nije odmah pošlo za rukom. Izmičući i dalje natrag uspeo sam da otkočim pušku kada su se njegove ruke već dohvatile puščane cevi. Ispalio sam mu metak pravo u grudi. Odmah se stručio na cestu. Kada sam utvrdio da je mrtav sklonio sam ga sa ceste. Njegovo mrtvo telo otkotrljalo se u bezdan, prema italijanskoj motorizaciji koju su naši drugovi pre dva ili tri dana bili uništili. Stigao sam kolonu sa zarobljenicima i pratnjom u Gračanici i ispričao šta mi se dogodilo. Tu sam ponovo, kraj jednog drveta, ugledao čika Janka. Prišao sam mu i zamolio sam ga da ne dozvoli da više gonim zarobljenike, nego da me do daljeg zadrži kod sebe. Čika Janko mi reče: »Idi i reci da sam ja naredio da ćeš kod mene ostati.« Kad sam se vratio čika Janko me upita jesam li gladan i pruži mi jedno parče kukuruznog hleba, koje sam odmah, tu pred njim, pojeo. Takođe mi reče: »Mali, noćas stiže tvoja brigada i tvoj bataljon. Ostani ovde i sačekaj.« Ja sam to jedva dočekao. Kad je bataljon najzad stigao javio sam se komandiru svoje čete Milanu Šarcu i kratko mu rekao: »Druže komandire, najteže je biti bez svog bataljona.«

Miloš Bandić

TOMO KOJIČIĆ

Toma Kojičića prvi put sam ugledala sredinom avgusta 1941. godine, kada je iz Beograda došao u partizane. Bilo je to u selu Grabovcu, dvadesetak kilometara od Obrenovca. Došao je u grupi od desetak drugova. Meni se odmah učinilo da se Tomo, ili Toma kako smo ga mi po našem običaju zvali, odmah izdvaja od svih drugova iz grupe. I kada je govorio i kada je ćutao i kada je stajao i kada je sedeo — prosto se nametao svojom nenametljivošću. Toliko skromnog i jednostavnog druga među nama skromnima i jednostavnima jedva da je bilo. Uskoro će biti i drugih prilika da se uverim u izuzetne ljudske kvalitete Toma Kojičića. Kadgod je trebalo ići na stražu, u patrolu, ili na izvršenje kakvog drugog borbenog zadatka, Tomo se odmah javljao dobrovoljno. Bili su to dani kada je i te kako trebalo pridobijati narod za ciljeve naše borbe. Tomo je i kao politički radnik pokazivao izuzetnu snalažljivost. Svojom jednostavnošću i nenametljivošću odmah je osvajao i pridobijao sve ljude sa kojima bi stupao u kontakt. Iako radnik, on kao da je u dušu poznavao seljaka i njegove tegobe i uvek bi nalazio puta i načina da stekne poverenje

svojih sagovonnika u selima kroz koja smo se kretali.

Zbog svega toga pomislila sam: Tomo mora da je komunista. Ubrzo sam saznala da on komunista zaista jeste. To mi je potvrdio i moj suprug, Milorad, koji je znao ko je sve u odredu član KPJ.

U leto 1941. godine Nemci su u jednom naletu više aviona strahovito bombardovali Pecku. Imali smo prilično mrtvih i ranjenih. Ja sam dobila zadatak da se pobrinem o dva ranjenika. Jedan od ranjenika bio je četnik. Tada još nismo bili u otvorenom sukobu sa četnicima. Četnik je bio teže ranjen od partizana. Iz butine mu je stalno obilno krvarilo. Ranjenike smo previli i prebacili ih u selo Poćute. Ocenili smo da im je neophodan lekar, ali njega nije bilo u blizini. Po lekara smo poslali. Očekujući ga zanoćili smo u selu. Rano ujutro iznenadili su nas Nemci. U selu se nalazio još jedan ranjenik o kome je brinula drugarica Judita Alargić. Iznenadivši nas, Nemci su ranili u vrat druga Filipa Kljajića Fiću i ubili njegovog kurira. Počeli su da pretražuju kuće. U tom po nas kritičnom času, taman kad smo se sa domaćicom kuće u kojoj se nalazio ranjenik o kome je brinula Judita dogovorili da kaže Nemcima kako je to njen sin koga su ranili partizani, odnekud se stvori Tomo Kojičić. Zahvaljujući njegovoj pribranosti, hladnokrvnosti i snalažljivosti, začas smo oba ranjena partizana natovarili na kola i tako reći između Nemaca koji su se već razmileli po selu uspeli smo da se udaljimo. Ranjenog četnika nismo morali nositi, jer je u međuvremenu umro.

Toma Kojičića srela sam ponovo kada sam sa Kragujevčanima prispela u Novu Varoš. Pitala sam ga, naravno, zna li išta o mom suprugu. Iako je znao da on više nije među živima, Tomo mi to nije tom prilikom hteo reći. Rekao mi je samo toliko da zna da je ostao u Srbiji.

Kasnije, tokom rata, često sam, obavljajući razne dužnosti i zadatke, zadugo bila odsutna iz Beogradskog bataljona. Ali kadgod bi mi se ukazala prilika da se u Beogradski bataljon vratim, ili da ga bilo gde sretnem na ratnoj stazi, moje su oči pravo tražile Toma Kojičića, a moje prvo pitanje drugovima bilo je gde je i kako je Tomo. Kako i ne bih kad je Tomo umeo tako zanimljivo da priča. Iako rođen u Sotonićima u Crnoj Gori, Tomo je sebe smatrao beogradskim proleterom, što je i bio. Beograd je mnogo voleo i uvek bi se njemu, Beogradu, u našim razgovorima vraćao. Bilo je u toj Kojičićevoj nostalgiji za Beogradom i plemenite žudnje za ženom i maleniom kćeri koju je ostavio u Beogradu krećući u borbu.

Jedan od najbolnijih časova u mom životu bio je kada sam prilikom jednog susreta sa Beogradskim bataljonom saznala da Toma Kojičića više nema. Njegov mladi život presekao je izdajnički četnički rafal jednog januarskog dana 1943. godine kod mesta Klašnice u središnjoj Bosni. Nije više bilo Toma Kojičića koji mi je toliko lepo pričao i o svojoj Crnoj Gori i koji bi svaki takav razgovor prenosio na Beograd obavezno ga završavajući rečima:

— A kad mi tako ponovo stignemo u naš Beograd ...

Tomo Kojičić je u Prvoj proleterskoj brigadi imao i rođenog brata. Po Tomovoj pogibiji više od svega želela sam da bar on, brat, doživi da uđe u slobodan Beograd, kad se to Tomu nije dalo. Ali, nije se dalo ni bratu. Pao je na domaku Beograda, u bici za oslobođenje Valjeva.

Većina drugova iz Beogradskog bataljona nije znala ni tada, a verovatno ni danas ne zna da je Tomo Kojičić bio pomalo i pesnik. Meni je to jednom poverio. Šta više, iako je od tada proteklo mnogo vremena, ja još uvek pamtim poslednju strofu jedne Kojičićeve pesme u koju je on utkao i svu ljubav prema svom detetu. Evo te strofe:

Neće se tvoja deca
mučiti kao ti što si.
Ta tvoja krv što prosu
Slobodu i sreću svoj deci donosi.

Radmila Jovanović Keka

NA NERETVI

Sneg se topi. Kolona vijuga dolinom Neretve. U dolini je mnogo vojske. Čuju se topovi. Odjekuju i eksplozije avionskih bombi. Pokraj kolone prođe četa tenkova, koja hita na položaj. Crvena petokraka odudara od tamnozelene boje tenkova, koji su do oslobođenja Prozora služili neprijatelju. Sada je to naše oruđe. Na raskvašenom putu od istopljenog snega ostaju tragovi gusenica. U koloni se tiho začu pesma. Ubrzo postade snažnija. I u časovima kada je snaga na izmaku, u očekivanju novih okršaja, pesma je uvek nosila ljude, davala im novu snagu — s njom se lakše koračalo iako su noge bile umorne, iako je mraz štipao nepokrivene delove tela, iako smo već nekoliko dana dobivali samo po jedan obrok hrane dnevno.

Dolina Neretve se sve više sužava. Za leđima ostade skoro opustela Rama. Iznad puta se uzdiže Tovarnica. U podnožju usečeni put vijuga pored reke. Strme strane spuštaju se do samog puta. Ponegde se vide tragovi eksplodiranih bombi. Tutnji planinska reka, nosi suvo polomljeno granje i mrtva tela talijanskih vojnika, koja su se otkačila sa stene. Nosi i vojničku opremu, koja nije potonula, i pesmiu proletera, koji hitaju duž njenih kanjona.

Kasno u noć bataljon zastade u Jablanici. Po četama je izvršan raspored smeštaja. Druga četa ulazi u prostranu jednospratnu kuću nedaleko od Neretve. Za sudbinu domaćina niko nije znao. Jedino rasturene stvari pokazuju da se nešto dramatično odigralo s porodicom koja je tu živela.

Stiže sve više vojske. Bat koraka i topot konja odjekuju praznini ulicama. Meštana gotovo nema, samo je poneko ostao u kućama.

Umorni borci brzo zaspaše. Nisu osećali ni tvrd daščani pod, ni glad koja muči već toliko dana. Samo su stražar i dežurni upinjali zadnje snage da ostanu budni. Očni kapci su se gotovo sami zatvarali. Nekoliko boraca je uspelo da pre spavanja opere hladnom vodom nadule noge. Ostali su i to vreme iskoristili za odmor. Očekivao se pokret u toku noći.

Osmog marta, u četiri sata ujutro, dežurni je s mukom budio pospale ljude.

— Večera, drugovi! — pozivao je on ko zna po koji put.

— Kakva večera!? Pusti me da spavam! — procedio bi neko okrećući se na drugu stranu.

Hoće li on da večera ili ne — to je njegova stvar. Dežurni je uporno drmusao svakog borca. Uskoro se četa nađe u stroju. Otekle noge, kukovi i kolena boleli su.

— Kada pre prođe noć? — upita neko zevajući. Nije dobio odgovor. Ljudi su tromo vadili iz ranca porcije da prime večeru, doručak ili ručak — nisu ni sami znali šta. Pred kazanima, ispred kojih je dogorevala vatra, čekao je stroj. Jedni su čekali, dok su drugi već uveliko praznili porcije. Brzo je nestajao taj retko skuvani škrob od ječmenog, neprosejanog brašna. Utonulo parče govođeg mesa jedva se osećalo pod kašikom.

— Pokret! — naređivao je dežurni.

Četa se brzo postroji. Do svanuća je ostalo nešto više od sata. Visoke planine, koje su se strmo spuštale ka Neretvi, teško su se raspoznavale. Jedino je svežina vazduha opominjala da su one na domaku. Zvezde su svetlucale na nebu. Kanjon je ravnomerno odjekivao pod udarcima reke.

Kolonom po jedan četa pođe ka Neretvi. Za nekoliko minuta izbi na reku. Pogledi boraca usmeriše se na strmi prilaz mostu, na gvozdenu konstrukciju koja je virila iz vode, na most koji su naše jedinice, po naređenju druga Tita od 28. februara, bacile u vazduh. Srušen je da bismo neprijatelja zavarali. I to je uspelo. Neprijatelj je odatle povukao jače snage verujući da ćemo se probijati u drugom pravcu. A sada preko tog porušenog mosta prelaze borci i ranjenci. Čelo kolone se spušta strmim, gotovo vertikalnim prilazima ka izlomljenoj konstrukciji. Mnogi idu četvoronoške. Ispod mosta se penuša silovita reka. Penuša se i buči, udarajući u nakvašene delove mosta. Za konstrukciju koja viri iz vode privezan je uski drveni viseći most. Preko njega prelaze samo teži ranjenici. Borci su se pentrali po gvozdenim delovima mosta, koji su strmo štrčali iznad reke. Noć zahteva pažljive pokrete, a most ipak treba brzo proći, jer za nama slede druge jedinice koje do svanuća treba da pređu na levu obalu.

— Ko zna koliko će puta do kraja rata preći ovu nemirnu reku? — tiho procedih.

Setih se Dunava koji mirno protiče kraj moje kuće. Na njemu sada plove brodovi pod nemačkim zastavama. A on teče i ćuti... Sada bih satima ostao prikovan iznad Neretve i gledao njene vrtloge, njenu nezadrživu snagu, strme obale obasjane suncem, proplanke i stene. Živeo bih kraj nje i radovao se njenoj snazi.

U svanuće četa se nađe na levoj obali. Prva i Treća četa su uveliko hvatale vijugavi put, koji izlazi ka selu Krstaču.

Kraj mosta desetak mrtvih četnika. Pali su izvršavajući naređenje koje su dobili od okupatora. Poginuli su braneći Italijane. Na njima su delovi izbledele talijanske uniforme. Na glavama crne šubare i kokarde umrljane zemljom i krvlju. Borci ih prezrivo pogledaše. Mnogi su pomislili: kada se ova borba završi, istorija će ih osuditi. Osuđiće ih kao izdajnike. Osudiće ih i njihova rođena deca i ceo narod.

Bataljon se užurbano hvata neravnog puta. Ispred njega je ogoleli besputni Prenj, najdivljija planina ovog kraja, kojom su do rata krstarili samo šverceri duvana.

Zadatak bataljona je da u sadejstvu sa ostalim jedinicama brigade proširi mostobran na levoj obali Neretve, da omogući nesmetan put ranjenicima, kojih je svakog dana sve više.

Sunce se pomalja iznad visokih planina. Poneki oblak prođe nebom, lenjo, kao da želi da dugo ostane nad ogolelim zemljištem. Svuda unaokolo kras. Kao da iz zemlje niče. Za bataljonom ostade Jablanica i most preko Neretve.

Odjednom, nebo se prolomi.

— Avioni! Lezi! — začu se glas komandira čete. Kraj usečenog puta borci polegaše preko oružja. Samo su konji mirno stajali, natovareni kazanima i rezervnom municijom. Iznad bataljona kružila su četiri »dornijea«. Spuštali su se i nisko, ali nas nisu primetili. Ustremiše se ka Jablanici. Za koji trenutak odjeknuše bombe i selo Krstac, sa svojih dvadesetak kuća, nestade u dimu i oblacima.

U kolonu stiže vest da su poginula četiri teška ranjenika. Ostadoše u tvrdom hercegovačkom kamenu.

Rade Ignjatović

NISAM BIO ZABORAVLJEN

Četvrta neprijateljska ofanziva traje već mesec dana. Naš bataljon nalazi se u blizini Konjica i priprema se za napad na taj grad. Njegovim zauzimanjem olakšali bismo dejstvo drugim našim jedinicima i omogućili dalje prebacivanje ranjenika i bolesnika. U gradu su se nalazili Italijani i nešto Pavelićeve vojske. Njihove borbene mogućnosti dobro smo poznavali, ali smo znali i to da Italijani mogu biti vrlo žilavi sve dok se nalaze u dobro organizovanim utvrđenjima.

U napad na Konjic krenuli smo 19. februara 1943. godine, noću, i to na deo grada koji se nalazi na desnoj obali Neretve. Izvršili smo takav juriš da smo taj deo grada zauzeli brzo i bez gubitaka. Neprijatelj se povukao na levu obalu reke i poseo utvrđenja više grada. Trebalo je posle ovoga preći Neretvu i produžiti napad. Postojale su samo dve mogućnosti: ili gaziti reku, ili koristiti most koji je bio branjen jakom vatrom. Štab bataljona je odlučio da se na drugu stranu reke pređe most, a zadatak da prva pređe reku dobila je naša Treća četa.

Okupili smo se iza jedne kuće pored samog mosta. Tu je komandir dao uputstva kako da pojedinačno, u razmacima, pretrčavamo preko mosta, dok nas neposredno budu štitili delovi Prve čete iz jedne kuće koja je dominirala mostom. Prelazak je počeo pred ponoć. Borci su počeli da pretrčavaju most uz uragansku neprijateljsku vatru iz mitraljeza i minobacača. Došao je red i na mene. Kad sam stigao nasred mosta pao sam pogođen u obe noge. Rafali su parali oko mene, a ja sam ležao bespomoćan, jer i pored svih napora

da se sam izvučem nisao to mogao. Munjevito su mi prolazile misli kroz glavu u očekivanju da budem i smrtno pogođen. I u toj, za svakog ranjenika kritičnoj situaciji, jedan drug, kojem na žalost ne znam ime, leže pored mene i upita me mogu li se sam vratiti. Na moj odgovor da ne mogu, on se vrati natrag, donese ćebe, stavi me na njena, a onda me ležeći i puzeći izvuče sa mosta. Odmah zatim, vraćajući se na zadatak, taj drug je poginuo nasred mosta i to baš na istom mestu sa kojeg je mene izvukao. Sa tugom, divljenjem i zalivalnošću sećam se toga druga.

Lepa Marković mi je stavila zavoje na rane i ja sam već počeo da osećam strahovite bolove na svaki dodir i pokret. Pošto je bilo još ranjenika, ali lakših tako da su mogli da idu, mene staviše na neke merdevine i odneše u jednu kuću pedesetak metara dalje, prema brdu. Borba je i dalje trajala uz jak otpor neprijatelja. Da bi nevolja bila veća, neprijatelj je uočio kuću u kojoj smo se nalazili i gađao direktno u sobu u kojoj sam ja ležao. Oko mene su prštala prozorska stakla. Već sviće i 20. februar, borba jenjava, a ranjenici koji mogu da idu odlaze iz kuće da bi se priključili bataljonu. Sa mnom je ostao samo jedan ranjenik. Bio je ranjen u ruku. Kada sam ga pitao zašto i on ne ode, kad mi već ne može pomoći, on mi je odgovorio: »Neću da te ostavim, pa šta se desi tebi neka bude i meni, a možda ću ti i trebati.« Žao mi je što ne znam kako se i taj drug zvao koji mi je, kao što ćete videti, zaista i pomogao.

Već je svanulo. U gradu vlada potpuna tišina. Prvi put otkako sam postao ratnik, osećam svu gorčinu rata. Mislim na pređeni put od Srbije do Konjica. Nikako ne mogu da verujem da su me drugovi ostavili u ovakvom stanju i zaboravili. Trudim se da nađem opravdanje da zaista nisu mogli ništa za mene da učine, da je situacija bila takva da je važnije spasti bataljon nego jednog ranjenika. Drug koji je ostao stajao je u uglu sobe, dok sam ja smišljao šta da učinim ako se neprijatelj pojavi u kući. Imam pušku i ručnu bombu koju ću upotrebiti, i to će biti moja poslednja borba!

Dok sam o svemu tome razmišljao očekujući neprijatelja da dođe, a dan je već uveliko osvojio, odnekud se začu dozivanje: Nastiću-u-u, gde si? Javi se! Svaki ovakav poziv bio je propraćen vatrom neprijatelja i to je drugovima otežavalo da dođu do mene. Tada je došao do izražaja drug koji je ostao sa mnom, a ujedno je nastala i prava drama izvlačenja ranjenika po danu, a iz grada u kome je neprijatelj. Na uporno dozivanje drugova, onaj se drug vešto izvi iz kuće, uhvati mrtvi ugao i odazva se na poziv. To su drugovi koji su me tražili iskoristili i došli su do kuće. Čim je vatra malo prestala izneli su me iz kuće. Nastala je borba sa vremenom i prostorom. Bataljon je bio podaleko od grada, a trebalo je preći dosta brisanog prostora i mene živog doneti u bataljon. Pretila je naravno opasnost da i moji spasioci budu pogođeni. Ne vodeći više računa o bolovima koji su postajali nepodnošljivi, njihao sam se na ramenima drugova, dok su oni jurili koliko god su mogli, ne obazirući se na neprijatelja koji je tukao svaku čistinu između kuća. I tako sve dok nismo izašli iz grada i izgubili se neprijatelju iz vida. Po dolasku u bataljon nestala su sva ona stravična osećanja, sumnja u napuštenost, a pojavilo se osećanje sigurnosti i onog najzvučnijeg, ljudskog i humanog — da nisam bio zaboravljen.

Milan Nastić

NA NOSILIMA

Obično se u mom selu kaže da je svet stvoren za šest dana. Samo, kako bi se znalo kog je dana stvorena nesreća. Jer činjenica je da ona postoji. Ili će biti da su nesreću izmislili ljudi. A zašto? To, verovatno, niko i ne zna.

Čovek lovi čoveka kao zeca. Baš kao zeca, i to pazi da ne promaši, jer — biće sam pogođen. Mora se dobro gađati. I kao komandir stalno o tome lupam glavu. Ovu malu stvar koja se zove minobacač mora da je izmislio neko ko je bio jako pakostan. Jer njime se mina i kroz dimnjak može ubaciti. I što je najglavnije — ubija, i to sigurno.

Eto, kada stiže naređenje da treba tući neprijateljevu bateriju topova, jednostavno podesih elemente, ubacih minu i posred baterije. Još nekoliko mina i baterija ućuta. Da li je uništena. Neko mi šapuće: »Neprijatelj je uništen«. Hteo je da koriguje granice. Malo mu je života na zemlji. Ih, brate, pod zemljom će im biti prostranstva do mile volje.

Izašao sam da osmotrim dejstvo minobacača. Odjedanput osetih neku nesigurnost. Pomalo me i drhtavica uhvati. Pisak, udar u kamen, i metak se zari u neposrednu blizinu. Osmotrih ne bi li spazio strelca. I tada najedanput tup bol kroz stomak. Zamagli mi se pred očima. Osetih da padam. Ali nisam znao zašto padam napred. Tek kad dođoh k sebi osetih da mrzim. Mnogo. I hteo bih sve fašiste uništiti. Bilo mi je krivo, krivo — jer sam osetio nemoć. Ne mogu pušku da uspravim i pucam. Da, nezgodno je kada treba, a ne može se.

Nisam očekivao da će me raniti baš u ovom trenutku, kad su naše jedinice već čvrsto opkolile Ulog. Čuo sam borce oko sebe, bili su sa mnom, i opet sam bio jak i siguran. Čekić je ranjen — začuo sam kroz san. Okupili su se okolo i nemo posmatrali. Neko je već lomio mlade jele za nosila. Bilo mi je sve teže. Strahoviti bolovi su mučili svest, samo snaga volje me je održavala. Dohvatili su talijansko ćebe i zategli preko motaka. Konjskim klincima su nešto zakivali. Tako su stvorili improvizovana nosila. Borci me smestiše u njih. Pravac Ulog. Privedoše nekoliko zarobljenih četnika.

— Vidite li, psi, komandira ste nam ranili u stomak — obrecnu se pegavi mladić na jednog četnika.

— Komandir? — uzviknu četnik. — To zrno koje ga je povredilo vredi zlata.

Pegavi mladić zadrhta i snažno udari četnika.

Koraci i škripa snega svuda unaokolo. Belina zaslepljuje oči. Do sada nisam znao da se može

mrzeti i belo, i sneg, i sunce koje je stidljivo probijalo s vremena na vreme. Zima se uvlačila kroz poderotine, kao da je htela da se zagreje uz moje vruće telo. Stomak je još jače boleo. Imao sam osećaj da doživljavam zadnje časove. To boli i peče. Svest mi nikako nije stabilna. Bunilo je potpun gospodar. Jedan oštar patrlj slomljene grane mi se uporno utiskivao u slabinu, kao da mi se sveti što smo mu uzeli jelu i time prekinuli tok života. Namah mi bi žao te grane. Zašto smo je otrgli od stabla. Šta se nje tiče naša borba i smrt?

Belina i samo belina. Škripa i sneg...

S vremena na vreme nosioci su upadali u sneg duboko, a svako njihovo propadanje bilo je propadanje moje svesti u besvest. Zaustio sam da kažem: »Polako, drugovi«, ali sam zaćutao jer sam znao u kakvom su položaju. Upitao sam partizana koji je pognute glave išao pokraj mene koji je datum i sam ne znajući šta će mi to. Odgovor je glasio — 20. mart 1943. Prosto me je uplašio. Mislio sam da je prošlo najmanje tri dana od ranjavanja, a ono se odigralo tek jutros. Pomislio sam da ovaj dan neće trajati čitavu večnost. Začuh neko pecanje i strahovit bol.

Čudno je to kad čovek oseća nešto a ne zna šta je. Ipak sam zaspao. Probudilo me je nelagodno osećanje, osećanje usamljenosti. Mogao sam gledati samo iznad sebe. Beskrajno plavetnilo su presretali beličasti oblačići koji su plovili nekuda put Srbije. Hteo sam ih zaustaviti, podigao sam ruku, oni nisu ostali. Hteo sam skočiti, ali me bol primora na mirovanje. Sam... teško mi to odzvoni u duši. Sam... kako to čudno zvuči? Sam... u prostranstvu i praznini. Bar da imam jedan metak da ga progutam. Strahovito sam gladan. I hladno mi je. I boli. E, orle, neću da umrem. Tebi u inat i drugovima u inat. Ostavili su me sama. U praznom. Zar je to drugarstvo?

Bio sam umoran, gladan, ozebao i ravnodušan. Hteo sam da se orao vrati da ne bih bio sam. Ali je on odleteo. Ostali smo samo praznina i ja. Iznenada začuh glasove. Pogledao sam, ali nigde nikoga. Halucinacija. A i kud bi ljudi koračali kroz prazno? Ali prevario sam se, bili su zaista ljudi, čuo sam Dragana: »Tu je Čekić, daj nosila«. Eh, setih se, ja ih nisam mogao videti jer sam gledao samo u oblake.

Bilo mi je teško što su opet tu. Hteo sam da umrem sam — u praznom, na snegu. A sada su oni tu. Ljudi koji su me ostavili. Zašto? Rana me je još više bolela. Ljudi su me podsetili na nju.

— Dragane, procedio sam — uzmi pištolj i ubij me. Budi čovek. Ja ti to naređujem i praštam.

Pokrili su mi oči maramicom. Sada će — mislio sam i obuze me neka čudna toplina.

Čudno se čovek oseća pred smrt. Žao mu je što će umreti. Postalo mi je jasno da heroj nije onaj koji hrabro pogine, već onaj koji se hrabro bori. A kada pogine — on je »heroj koji se hrabro borio«. Proanalizirao sam ceo svoj život i svega se setio, samo tog prokletog pucnja nikako. Samo žagor.

— Druže, — čuo sam bolničarku — nismo te ostavili. Nosila su ti se polomila, pa smo išli da stignemo komoru da bismo druga doneli. Sada ćemo te poneti dalje.

Maramicu su kvasili i trljali me njom. Svi su sumnjičavo vrteli glavom. Samo sam ja sada bio siguran. Moram preboleti. Da bih dočekao slobodu. Preživeću, jer, eto, tako hoću. Poneli su me. Groznica, zima, glad, bol i svetlost.

Ovo su selo bombama upalili. Celo selo. Samo crna prašina i pepeo. Smestili su me u nešto što je nekada bila kuća. Zurim u izgorelu gredu više mene koja je drsko pretila da se svakog časa otkači i dotuče me. Ni sam ne znam zašto, jer je ja nisam zapalio i ne sme me ubiti. Nisam mogao više da izdržim, jurnuo sam napolje. Samo rana je učinila svoje. Onesvestio sam se. Ono što sam ugledao učinilo mi se poznato. Mora da sam ga negde video. Sada mi je bilo jasno. Bio sam već u Ulogu. Nebo su prekrili talijanski bombarderi i zato nikoga nije bilo oko mene. Prišao mi je Srba Josipović i pitao me je kako se osećam.

— Čudno — rekao sam.

Da li će me ovaj Aleksandar zaštititi od bombi? Mislio sam o njegovom veličanstvu, ali đavo ga odneo sa avionima zajedno. Opet su me uprtili i odneli. Pa zatim sanke. Sanke po snegu su zaista pravi spas za ranjenike. Ali sanke po kamenu su pakao. Sve je u meni škripalo. Činilo mi se da ću se raspasti. A kočijaš je uporno držao južnu stranu iako skoro nigde nema snega. Oseća se već i dah proleća. Lišće već upupilo, katkad se stidljivo javi i neka ptica pevačica. Posmatram prostranstvo. I brda u prostranstvu. Gladan sam. Beskrajna visoravan. Blato i lapavica. Sumrak. U daljini karavan vatri. Ko li je tamo? Da li su Talijani? Ili četnici? Moraćemo opet tražiti neko sklonište. I ko zna dokle će ovi borci izdržati! Za njima ostaju otisci polubosih nogu. Otisci uporno putuju za nama. Puni muke, patnje, ozebli, puni krvi, proleterske krvi.

Otisci koji pišu nove stranice istorije.

Da mi je znati šta misle ova četiri seljaka koja su od odbora određena da nas prate. Prosto bih želeo da lupim onog naduvenog koji kaže da je neopredeljen. Mrzim ove neopredeljene! Podseća me na gramžljivu orlušinu. Drugarica nosi četiri puške, a on nabio ruke u džepove i stalno sa zluradošću posmatra one vatre. Mora da nešto smišlja. On treba da pomogne partizanima, a ne da zabušava i okleva.

... Polako dolazim k sebi, osećam sigurnost. I fizički se oporavljam. Ponešto mogu i pojesti. Ali ustati ne mogu, nikako. Lekar kaže da je presečen neki nerv. I zbog njega ne mogu na noge.

Prošlo je već prilično vremena. Jednoga dana nas nekolicina smo se obreli u nekom tunelu, gde je postojala jedna čudna železnička pruga. Konji su kompoziciju izvlačili uz brdo, a nazad su je spuštali spretni kočničari. Ta železnica mi je bila velika nada. I poslednja šansa da se dokopam naših jedinica. Put u sigurnost.

Prisustvovao sam još jednom rađanju sunca. Polako i teško je označavalo dolazak srećnog dana. Pruga je prosecala lepo jutro. I u toj lepoti se ukazala kompozicija. Njen jedan vagonet je bio određen za nas, ranjenike. Teška srca sam stupio u njega. Trebalo je zaboraviti dane pune gladi, opasnosti, iskušenja. Zaboraviti vojnike koji su celi dan, umorni, nosili čudnovata nosila. Zaboraviti izgorelo selo, poluspaljenu glavu, glad i bol.

Istisnuti i vesele komordžije u čijim se burićima i u najtežim danima našlo nešto rakije. A zaboraviti dva umetnika ima balvanima — to nikako. Ni drugaricu sa četiri puške. Ni korake pune krvi, nikako.

Vagon je jurio nizbrdo, naslonio sam se na štake i još jednom obuhvatio brda kroz koja sam prošao. Samo su to sad bila brda u lepoti.
Promicale su jele, borovi, potočići. Žalosno su štrčali beli patrljci odlomljenih grana. Sada znam — odlomljeni su za nosila. Za nama se spuštala magla. Šarena šuma. Visoki borovi. Polomljena stabla. Pištolj je značio prisustvo sigurnosti, a sat je još jasnije kucao.
Vagonet je jurio.
Rana je zarastala.

Dobrivoje Čekić

NA DOMAKU KONJICA

Četvrta ofanziva. Žestoke, danonoćne borbe traju bez prekida. Da ne bismo bili napadnuti, stalno napadamo. Eto, i večeras se spremamo za pokret. Verovatno ćemo napasti Konjic? Kako čujemo, u njega se sručila grdna vojska. Valjda odatle pristižu nove trupe koje omogućuju neprijatelju da izdrži naše napade na širokom frontu od Ivan-planine do Konjica.

Čisti se oružje, priprema municija, svako još jednom pregleda svoje stvari očekujući naređenje za pokret. Uto će Luka Đoković:

— Drugovi, ima li ko da mi pozajmi municije?

— Nema — ispreči se Munjas. — Sad ćemo u akciju pa je zapleni. Kod Nemaca i Talijana ima je napretek.

Rekao bi čovek: Ljuti se Munjas! A ipak mu daje nekoliko metaka.

— Evo ti, — kaže mu šaljivo — pa ako ne poginеš, vrati!

U seoskoj kući u kojoj smo smešteni domaćin s porodicom sluša naše razgovore i učestvuje u njima, toplo i prisno kao da je godinama sa nama.

— Koliko je do grada? — upita ga Duca Živković.

— Konjic je tu, na četiri kilometra odavde. Velika je to varoš. Da je mirna, pa otići tamo, imalo bi se šta vidjeti. Sve sami dućani... A sada! Grdna njihova sila se slegla. I sve bunker do bunkera.

Priča domaćin o »grdnoj njihovoj sili« ne da nas naplaši već što mu se tako pričinja. A mi se raspitujemo zato što je planinsko mesto, a noć tamna, pa nemamo nikakvu predstavu o okolini.
Ne valja se mnogo raspitivati, drugovi — primećuje Žika. Veselite se kao da ćete na svadbu, a kad zapuca, znate već, mnogima će srce u pete, pa makar sve znali.

Već je noć uveliko, a još nema nikakvog naređenja za pokret. Tek oko 9 časova komandant bataljona pozva komandira čete Milutina Tanasijevića i mene da nas uputi s jednom desetinom na poseban zadatak.

— Tu, pod brdom, — reče nam drug Siniša — na drumu kraj železničke pruge, nalazi se stanica. U njoj, prema obaveštenju, ima petnaestak domobrana i nekoliko ustaša. Vaš je zadatak da likvidirate to uporište.

Zatim nam sve podrobno objasni nad raširenom sekcijom, posavetova nas kako da se neprimetno približimo stanici. Na kraju reče da se što pre vratimo posle izvršenog zadatka.
Učinilo nam se da je akcija ozbiljnog karaktera čim komandant šalje s desetinom jednog komandira čete i jednog vodnika. Pošto je sve bilo spremno za pokret, nije nam preostalo ništa drugo nego da se odlučimo s kojom ćemo desetinom krenuti.

Kad smo se približili stanici, otvorimo vatru da bismo ispitali jačinu posade. Iz stanice opališe samo nekoliko hitaca.

— Beže! — Neko promače iza kuće! — viknu Mare.

— Napred, drugovi! — naredi komandir, i mi potrčasmo prema stanici.

Mare se nije prevario — u stanici nikoga ne zatekosmo. Posada je bezglavo pobegla, ostavljajući čak i neke lične stvarčice. Videči to, Marko Vasić, uzdahnu:

— Šteta, mogli smo ili sve pohvatati. Trebalo je približiti se neopaženo, a ne ispitivati njihovu snagu.
Komandir priđe telefonu.

— Ne vredi ti to, pokidali su veze — kažem mu.

— Možda i nisu, — reče Tanasijević — u straha su velike oči!

Okrete ručicu, i, začudo, dobi vezu.

— Je li to Konjic? Dajte mi komandanta mosta! Svi smo se radoznalo okupili oko telefona.

— Je li to komandant mesta.

— Jeste. A ko je tamo?

— Borci Prve proleterske, na telefonu komandant Tanasijević.

— Šta? Ko se usuđuje da tera šalu!

— Baš proleteri — odgovori Tanasijević. — Šta misliš da se šalimo?

— Budalo! Zapamtićeš me pa ko si da si.

Očevidno, ustaša je uporan, neće da veruje. Ali kada Tanasijević opali jedan rafal u tavanicu, ustaša se pribra i odgovori:

— Ako ste vi, dobar ću vam doček pripremiti.

Veza se prekide.

Razrušismo zgradu i sve ostalo što bi moglo poslužiti neprijatelju, a onda požurismo da izvestimo štab bataljona. Uz put Mare, pola u šali, pola u zbilji, primeti komandiru:

— Ti onako sa ustaškim komandantom! A zamisli ako stvarno idemo na Konjic? Upropastio si sve!

Tanasijević se malo zamisli, pa odgovori:

— Znam ja šta radim. Za ovo bi me i pohvalili. Ali bolje da o tome ne pričamo u štabu. Svi smo zajedno bili u akciji i svi zajedno snosimo odgovornost ... Uostalom, neka vidi i ustaški komandant da ga mnogo ne zarezujemo.

U štabu komandir podnese izveštaj. Komandant se interesovao o svim pojedinostima. Odgovara-

jući na njegova pitanja, Tanasijević pomenu i telefon. Ispriča mu čitav tok razgovora.
Komandant ništa ne reče, napravi se kao da to nema nikakve veze s predstojećom akcijom na Konjic.

Sutradan se bataljon spustio na cestu. Po koncentraciji naših jedinica prema Konjicu neprijatelj je osetio da pripremamo napad na grad. U njegovim redovima nastala je pometnja. Grupe od pet do deset domobrana su bežale iz grada k nama i predavale se. Svi su izjavljivali da neće da se bore protiv nas. Jedan od njih je tražio da ostane u bataljonu.

Uveče, uoči same akcije, rečeno nam je da napad na Konjic ima demonstrativni karakter, što ne znači da ga ne treba i zauzeti ako za to bude mogućnosti. U svakom slučaju, cilj napada je da se angažuju snage neprijatelja u Konjicu dok se ostale naše jedinice s Vrhovnim štabom i sa 4.000 ranjenika ne prebace preko ceste Sarajevo — Konjic.

Naš bataljon je orijentisan prema centru grada, a na desnom krilu je Kraljevački bataljon. U demonstraciji učestvuje i Ramski partizanski odred.

Oko 11 časova napad je počeo. Otpor neprijatelja nije bio žilav, pa smo posle jednočasovne borbe zauzeli deo grada, i to gotovo bez žrtava. Trebalo je zatim preći na drugu stranu Neretve i produžiti napad. Taj zadatak je dobila naša Prva četa. Odmah se pokazalo da je most zaštićen sa nekoliko mitraljeskih gnezda i da se ne može zauzeti bez velikih žrtava. A uoči napada izričnо nam je naređeno da čuvamo ljudstvo.
Pokušaj da se Neretva prođe gazom takođe je propao, jer je vodostaj bio suviše visok.
Osećajući naš zastoj, neprijatelj nas je tukao sve jače mitraljeskom i minobacačkom vatrom iz svojih utvrđenih uporišta. U takvoj situaciji komandir čete je izvestio komandanta bataljona da su četiri borca poginula i da se most može zauzeti samo po cenu još većih žrtava. Nakon toga četa je dobila zadatak da štiti juriš 1. voda 3. čete na mostu. Ovaj pokušaj je uspeo. Vod je pod snažnom zaštitom izvršio silovit juriš, zauzeo most i naterao neprijatelja da se povuče u bunkere udaljene 50—60 metara.
Akcija već od tog časa nema demonstrativni karakter — ona se sve više razvija i prerasta u odlučan napad na Konjic. Prvi vod napada talijanske artiljerijske baterije u neposrednoj blizini crkve. Kad smo se našli u središtu grada, zahvaljujući jednom zarobljeniku koji nas je upozorio da nam je iza leđa veći bunker sa Talijanima, mi smo uspeli da isteramo posadu iz bunkera i da je zatim zarobimo u susednoj zgradi, u kojoj smo zatekli pet do šest vojnika kako se, šćućureni, kriju ispod kreveta.

U jeku borbe stigao je kurir s naređenjem da se povučemo. Pri povlačenju smo poveli preko 50 Talijana i pripadnika gradske straže. Štab bataljona je doneo odluku da se svi zarobljenici, sem Talijana puste kućama. To su bili, uglavnom, siromašni seljaci, nasilno mobilisani da pomognu neprijatelju u ofanzivi. Njih, istina, nije ni trebalo vući sa sobom, jer su se predali bez borbe.

Sveto Kračunović

POSTALA SAM DIO NJIH

Rođena sam u selu Desne kod Metkovića. Godine 1941. i moje selo okupirali su talijanski fašisti. Desne su bile među naprednijim mestima i često su ga zvali »Mala Moskva«. Grupa progresivnih ljudi odmah je otpočela s antifašističkim radom. Oko sebe su okupljali prije svega naprednu omladinu. Među tim omladincima i omladinkama bila sam i ja i moj brat Šime. Izvršavali smo kurirske zadatke na donjoneretvanskom području i držali seosku stražu.

Koncem 1942. godine Šime se povezao sa Biokovskim odredom, a potom ušao u sastav Prve dalmatinske brigade. Poginuo je na Klani, u borbama za Trst, 1945. godine. Moga oca Jozu uhapsili su Italijani 1942. godine. Koncem 1943. godine i on je postao borac Prve dalmatinske. Brat Ljubo i sestra Kata bili su u zbijegu, u El Šatu, u Africi.

Godine 1942. u Desnama je već postojala dobro organizirana partizanska grupa na čelu sa Vinkom Dragovićem. Preko moga mjesta održavala se veza sa partizanskim grupama i odredima na širem području. Već 1942. godine u selu je prihvaćena jedna grupa partizana — Crnogoraca. Tada sam i prvi put čula pjesmu »Oj, svijetla majska zoro ...« Bio je to za mene prvi dodir sa najvećom tekovinom revolucije — bratstvom i jedinstvom.

Krajem 1942. organiziran je odlazak naše grupe u partizane. Jedva smo čekali kada će doći taj dan. Bili smo radosni, sretni. Pri odlasku iz doline Neretve, naš drug, kasnije borac Prve proleterske, Jure Odak Šalkan zapjevao je: »Oj Neretvo hladna vodo, ti ostaješ a ja odo« ... Prvo vatreno krštenje doživjeli smo u Drveniku kod Makarske, gdje su nas tukli topovima iz Sučurja, na otoku Hvaru. Preko Drašnice stigli smo do partizanskog Biokova, gdje su nas prihvatili drugovi iz tamošnjeg partizanskog odreda. Uz njihovu pomoć krenuli smo preko Imotskog prema gornjem toku Neretve. To je bilo u februaru i martu 1943. godine. Našoj su se grupi uz put pridružili i drugi dobrovoljci.

U jeku je bila četvrta neprijateljska ofanziva. Pomiješali smo se sa ranjenicima i skupa s njima prešli preko srušenog mosta na Neretvi. Tom prilikom neki iz naše grupe su se raštrkali. U jednom selu iznad Jablanice, mislim da je to bio Krstac, određeni smo u sastav Prve proleterske brigade. U Beogradski bataljon došlo je nas četvoro: Dragica Bebić, Jure Odak, Maša Škero i ja. Bili smo presretni, nismo mogli vjerovati: tek stigli s terena, pa odmah u proslavljenu Prvu proletersku! Bio je to za mene prvi istinski dodir sa Titovom vojskom: uniforma, kapa, crvena petokraka zvijezda sa srpom i čekićem.
Lijepo su nas primili drugovi iz Beogradskog, pitali su odakle smo, kakva je situacija kod nas. Osjetila sam tada to legendarno drugarstvo Titovih partizana i vrlo brzo postala dio njih, a oni su znali voljeti nas Dalmatince. Uostalom, u Beogradskom bataljonu već je bilo Dalmatinaca koje smo tada upoznali. Jedan od njih, moj zemljak Petar Bogunović, reče mi u šali: »Kud je vas đavo doni j a ovamo!«.

Jelena Petrovič, koja je bila referent saniteta Beogradskog bataljona, rasporedila me je u bataljonski sanitet. Prihvatila me je kao pravoga druga, ali to ne znači da se nije o svima jednako brinula.

Na putu prema Drini vodili smo stalne borbe goneći četnike. Iz tih dana u sjećanju mi je naročito ostao kurir Todor, gotovo još dječak. Bilo je hladno, kiša je neprestano padala i gasila vatru. Todor bi se zgurio uz vatru, prokisao i prozebao. »Kako si, Todore?« — pitaju ga, a on se još više zgurio. »E, moj Todore, svaki dan to gore!« — reče mu neko u šali. Tražili su tada dobrovoljce za bombaše, a ono — javili se svi! Htjela sam i ja ići, ali mi drugarica Jelena nije dozvolila. Sa toga zadatka neki se nisu vratili. Bila sam potresena. Tu sam prvi put doživjela sve strahote rata, borbe i smrti.

Potom sam oboljela od pjegavca koji me je onako sitnu i slabašnu potpuno slomio. Jelena je skinula maramu s vrata, plavu maramu sa točkicama, i poklonila mi je. Bila sam dirnuta. Otpremili su me u Centralnu bolnicu. Dobila sam konja, ali kako nisam znala jahati, bolesna i slaba, padala sam s njega nekoliko puta. Sa Centralnom bolnicom prešla sam Durmitor. U selu Ludine nad Pivom osjećala sam se bolje. »Ko može ići?« — pitao je doktor. Javila sam se ja i još jedan Dalmatinac. Kao oporavljene tifusare uputili su nas za jedinicom. U selu Mratinju naišla sam na neku partizansku jedinicu. Borci su pržili ječam u porcijama. Ponudili su i nas. Iako je bilo teško, pjesma se orila.

Išli smo uz Vučevo. Na Šesti bataljon naišla sam kod Suhe. Bilo je hladno, kiša je lila dan i noć, a vodili smo bitku nekoliko dana zaredom. Tu sam prvi put jela konjetinu. Neki su je u početku odbijali i jeli samo kašu. Kasnije, bogme, nitko nije odbijao konjsko meso. Vidjela sam tada i jednog druga kako žvaće travu. »Druže, pa ti travu jedeš!« — kažem mu sa čuđenjem. »Gospe mi, ćeš i ti«! — odgovori mi on.

Ostala sam bosa. Jedan od drugova čijeg se punog imena više ne sjećam i koga pamtim kao čika Savu pravio je opanke od svježe kože. Na mene nije došao red za opanke, jer je naređen pokret, pa mi je čika Sava dao kožu da je nosim, a da će mi on opanke negdje uz put napraviti. Ali, uz put smo te moje opanke ispekli i pojeli. Onda mi je Dragica Bebić na jedan dan posudila svoje cipele. Nisam u njima mogla hodati, jer su mi bile prevelike.

Bila sam tako slaba kad smo prelazili Sutjesku da me je jedan drug prosto prenio. Dan je bio sunčan i lijep, ali ne za nas. Tukli su nas ovioni. Tukli su i topovima po nama. Trebalo je prijeći brisanim prostorom, ali se nikome nije rado išlo. Zato komandant Šarac oštro zapovijedi: Naprijed! U istom momentu pade bomba. Pade i komandant Šarac i njegov konj. Mene, koja sam stajala najbliže komandantu, zasu zemlja. Ustala sam i potrčala sam ka njemu. Bio je mrtav. I njegov konj je ugibao.

Poslije prelaska ceste kod Miljevine određena sam u Prvu četu, čiji je komandant bio Žića Trninić. Početkom jula odredili su me da idem na kurs u divizijsku bolnicu. Taj kurs je u stvari počeo tek koncem 1943. godine. Po završetku kursa prešla sam u Artiljerijski divizion. Tako sam se rastala od divnih drugova i drugarice iz Beogradskog bataljona.

Nedeljka (Neda) Bebić

SPLAVOVIMA PREKO DRINE

Jednog jutra, aprila 1943, u čete i bataljone stigao je zahtev da se jave dobrovoljci od kojih će biti formirane grupe za prelazak preko Drine. Trebalo je da njihova akcija omogući prelazak celoj brigadi. Održani su partijski sastanci i četne konferencije. Borcima je objašnjeno od kolike je važnosti za nastupanje u pravcu čajniča da proleterska brigada pređe Drinu i razbije talijanske i četničke snage na desnoj obali. Posle sastanka javilo se više dobrovoljaca, među kojima i mnogi desetari, vodnici i komandiri četa. Kako je u svakom bataljonu trebalo obrazovati po jednu grupu od svega sedam dobrovoljaca (šest bombaša i jedne bolničarke), naređeno je da se odaberu najbolji. Ali to odabiranje je bilo vrlo teško; dugo su se komandanti dvoumili koga da pošalju u štab brigade, gde je određen skup dobrovoljaca iz svih bataljona i gde će ih komandant i komesar brigade upoznati sa zadatkom.

I u štabu našeg bataljona nije bilo lako odabrati dobrovoljce. Kome god je od prijavljenih rečeno da se vrati u svoju četu, taj je nalazio hiljadu razloga da se odupre. Svako se osećao sposobnim za ovakav zadatak. Komandant bataljona je uzaludno govorio pojedincima da su još iscrpeni od rana i da je za njih ovo težak napor. Odgovorili su mu da im to ništa ne smeta i da se dobro osećaju. I borci i komandiri želeli su da učestvuju u ovoj akciji.

Na kraju je komandant naredio da jedan po jedan izlaze i staju u stroj, a on će doneti odluku ko ostaje u grupi, a ko se vraća u jedinicu. Prvi je istupio komandir Prve čete Žića Trninić.

— Bilo bi nezgodno mene vratiti u četu dok ne izvršim ovaj zadatak! Šta bi na to rekli borci? — poslužio se on lukavstvom, i dodao: — Ja sam i vešt za ovakve akcije.

Komandant je trenutak ćutao, a zatim rekao:

— Dobro, Žićo, bićeš komandir dobrovoljaca Šestog bataljona.

Za Žićom su se javljali ostali, među njima i ja. Uvidevši da je dobrovoljaca već dva puta više nego što je potrebno, komandant je uzviknuo:

— Dosta, je! Ne izlazi više!

Prišao je stroju i odlučno počeo odabirati one koje je hteo. Kada je došao do mene, rekao je da sam skoro najstariji u četi i dosta iscrpen, pa je tražio da se vratim. Odgovorio sam da se osećam odmornim i potpuno slobodnim za taj zadatak. Komandant me je pogledao i složio se da ostanem. Kao sedmi član naše grupe odabrana je drugarica Zora Daniti, bolničarka.

Dobrovoljci Šestog beogradskog bataljona krenuli su uvalom iza prvih kosa koje su zaklanjale Drinu i stigli do jednog sela nedaleko od Ustikoline, gde ih je čekao štab brigade. Kad su sve grupe stigle, komandant brigade, Danilo Lekić, naredio

je da se proveri ispravnost mitraljeza, automata, municije i ručnih bombi, kako je to naređenjem već bilo predviđeno. Zatim je održao kraći govor i objasnio plan prelaska Drine. Veće snage naše brigade zauzeće položaje u neposrednoj blizini reke, iza mesta određenog za prelaz. Ako dobrovoljci stignu na drugu obalu i osvoje prve neprijateljeve položaje, za njima će preći cela brigada, bez obzira na jačinu vatre i otpor neprijatelja.

Govorio je i komesar brigade, Mijalko Todorović Plavi. Rekao je da ovim izvršavamo lično Titovo naređenje, da naša brigada noćas mora preći Drinu, zauzeti talijanske i četničke položaje i produžiti nastupanje, jer iza naših leđa čekaju hiljade ranjenika.

Kada smo uveče, 8, aprila, došli do Ustikoline, sve je bilo spremno za akciju. Glavni organizator građenja splavova za prelazak reke bio je drug Gavran, koji se i ranije bavio splavarenjem. On nam je objasnio da se ne treba bojati ako splavovi utonu malo u vodu i ako nam voda dođe do kolena ili ako nas malo matica zanese. Treba samo snažno veslati ka drugoj obali. Ovaj savet nam je mnogo pomogao, jer se kasnije stvarno sve odigralo onako kako je to Gavran predvideo. Drina protiče pored Ustikoline između visokih brda i njeno je korito često prekriveno maglom. Te večeri je bilo mračno. Po grupama smo dolazili na određena mesta, odakle je trebalo da spustimo splavove u reku, a zatim da počnemo prelazak. Ranije nam je saopšteno da će grupa dobrovoljaca Prvog crnogorskog bataljona, u kojoj se nalazi i Ante Raštegorac, prva zaploviti. Ako ona bude primećena i na nju neprijatelj otvori vatru, naše čete će joj svojim dejstvom omogućiti prelazak. Na isti način biće podržane i ostale grupe. Grupa Prvog crnogorskog bataljona je zaplovila. Kada se našla negde na sredini reke, s druge obale čuo se glas:

— Ko je tamo?

Odgovora nije bilo. Onda se sa obale čuo pucanj. U tom trenutku zaplovile su i ostale grupe. S pažnjom smo slušali šta se događa s bombašima Prvog bataljona. Čuli smo najpre drugi mitraljeski rafal. Nije dugo potrajalo, a sa obale osuše paljbu. Tada se začuše i eksplozije ručnih bombi, a ponovo jako dejstvo mitraljeza i automata. Sve je nadjačavao glas Ante Raštegorca:

— Napred, hrabri proleteri! ... Ne bežite, kukavice, jer ćemo vas sigurno pohvatati.

U tim trenucima naša grupa se borila sa brzom maticom, koja nam je zanela splav. Voda nam je došla do kolena. Postojala je i bojazan da se splav izvrne. Neprijatelj nas je dočekivao vatrom. šuca je ranjen u ruku. Vešta bolničarka Zora ga je brzo previla. Mitraljezi stalno dejstvuju, a hrabri komandir naše grupe, Žića, gađa iz svog automata uzvikujući:

— Napred, proleteri!

Pristižemo obali zasipajući je jakom mitraljeskom vatrom. Kada smo iskočili, primetili smo da četnici beže u pravcu sela Cvilina. Predahnuli smo u prvim rovovima pored Drine. Za to vreme grupa dobrovoljaca Prvog crnogorskog bataljona prebacivala se u pravcu kosa i prvih položaja koji su se nalazili u podnožju brda. Počeli smo i mi da se prebacujemo dalje. Neprijatelj nas je na ovom otvorenom prostoru zasipao jakom vatrom. U isto vreme iza naših leđa već su bataljoni Prve proleterske brigade nastupali prema protivničkim položajima.

Kada je grupa Beogradskog bataljona bila blizu sela u podnožju kose, Milan Munjas je prišao komandiru Žići i rekao:

— Moja je želja da me pustiš da prvi izvidim ove kuće i, ako u njima bude neprijatelj, da ga zaspem ručnim bombama. Jedino mi daj još jednog druga, da mi pomogne ako budem ranjen. Znao sam da će mi večeras trebati dosta bombi, pa sam ovu moju prokletu torbu natrpao do vrha.

Žića se nasmejao i rekao:

— Znam da boljeg od tebe nema. Slažem se da pođeš. Ako u kućama bude četnika, bori se i ne vraćaj se dok mi ne pristignemo. Ako uspeš i kada vidiš da se mi približavamo, polako se s pomoćnikom prebacuj prema bunkerima ...

Munjas je zatim hitro iščezao u mrak. Kratko vreme posle toga odjeknule su eksplozije njegovih bombi i povici:

— Ne bežite, proleterima ne možete pobeći!

Naša grupa se, zar.im, prebacila velikom brzinom i pod samim bunkerima pristigla Munjasa. Četnici nas dočekaše kratkom, ali jakom vatrom, pa pobegoše uz kose do sledečih utvrđenja.

Po vatri smo zaključili da je četnike uhvatila panika i da su u velikoj neizvesnosti gde se nalaze proleteri i kolike su snage prešle Drinu. Panika je uhvatila i Talijane, koji su iz svojih oružja ispalili hiljadu granata, mina i puščane municije. Izgledalo je kao da Drinom ne teče voda, nego zapaljeni benzin ili nafta.

Bilo je mnogo položaja i stalno su se smenjivali juriš za jurišem, stalno su dejstvovali mitraljezi i automati. Napadi grupa dobrovoljaca trajali su neprekidno nekoliko sati. Za to vreme brigada je užurbano prelazila Drinu.

Dok je naša grupa i dalje nastupala, neprijatelj je s novih položaja pružao sve jači otpor; po našoj oceni, nije bilo ostalo mnogo vremena do svanuća. Uskoro smo utvrdili da neprijatelj teži zaobilaženju naših grupa s bokova, a možda i s leđa. U tim trenucima dobrovoljci Šestog bataljona nalazili su se na donjoj ivici jednog proplanka, u bunkerima koje su ranije držali Talijani i četnici. Na drugoj strani proplanka, na samoj ivici šume, nazirali su se drugi bunkeri. Razmišljali smo da li i dalje treba napadati, ili se učvrstiti za odbranu dok ne stigne brigada. Municije nam je nedostajalo, a prostor ispred nas je bio otvoren. I dok smo se oko toga dvoumili, iz bunkera je počela koncentrična vatra u pravcu naših položaja. Zatim su se čuli uzvici i videla masa vojnika koja je jurišala prema nama. Nije nam ništa drugo preostalo nego da se branimo. Naišavši na žestok otpor, neprijatelj se brzo povukao u svoje bunkere.

Sudeći po vatri, on je pokušao da juriša i na druge grupe naših bataljona.

Upravo kada smo pretpostavljali da može doći i do najgorega, da neprijatelj ponovo izvrši juriš, kada nam je ponestalo municije, začuli smo na desnom i levom krilu, prema Krčinom brdu, dejstvo naših proleterskih četa. Posle nekoliko mi-

nuta one su već bile sasvim blizu. Među nama je zavladala velika radost — naši su uspeli da pređu Drinu, a mi smo izvršili svoj bombaški zadatak. Uskoro smo čuli i glas komandanta brigade, koji je naredio da se dobrovoljci odmah povuku iza bunkera. Kada smo stigli do njega, pitao je da li smo svi živi i ima li ranjenih. Posle toga je pohvalio sve grupe, rekavši da smo časno izvršili zadatak proleterske brigade. U tim trenucima bili smo puni ponosa što pripadamo Prvoj proleterskoj.

Ratomir Mrdović

MAZGA

Mazga ... Mazga ... Mazga ...
U ritmu koraka, poluglasno, ponavljao sam tu reč idući u koloni koja se vijugavo penjala uz brdo.

— Hej! ... Mazga! ... Još kakva si mazga, Ćordašu — podsmešljivo mi dobaci Marko Draško, koji je brektao iza mene pred teretom puškomitraljeza.

Namah se trgoh, kao krivac uhvaćen na delu. Okrenuh se i besno odmerih Marka od glave do pete. Pogled mi se zaustavi na široko razlivenom osmehu njegovog dobroćudnog lica. Besan, zarežah na njega:

— Mazgo! ... Ne! Ti si mula... Mula, i to kakva mula! Kad te pretovare, ne umeš ni da se ćiftneš, a ja ti se, vala, čiftam sa sve četiri i kad treba i kad ne treba. Ja sam mazga, a ti si mula, pa smo kvit.

— Hajde! ... Hajde! ... šta ti bi? — zbunjeno se branio Marko.

— Šta mi bi? ... Ništa, Marko ... — prepustih i ubrzah korak da bih stigao kolonu.

Za sve vreme marša Marko je bio uza me i dobrodušno je pokušavao da me odobrovolji. Bio sam kivan na samog sebe što sam dopustio da glasno mislim i da to Marko čuje, pa sam se prema njemu odnosio čak i drsko.

Uveče, kad smo se ulogorili, usamljen sam večerao, a odmah zatim legao malo po strani, bojeći se da ću u snu opet sanjati mazgu i da će mi njeno mnjakanje parati uši, a njene oči moliti za milost. Ta mazga koju sam ubio između Golog vrha i Ifsara ne da mi više mira noću.

Marko, koji je, verovatno, primetio da sam utučen i da se klonim razgovora s drugovima, priđe i leže do mene. Jedno vreme smo obojica ćutali i prevrtali se po zemlji u želji da se što udobnije namestimo po rapavom tlu. Posle izvesnog vremena čuli smo kako me Marko šapatom zove.

— Šta je, Marko? — upitah ga.

— Ništa... A šta je to s tobom? — upita on mene.

Oćutao sam razmišljajući da li da mu poverim i da mu kažem šta me muči. Ako kažem, moglo bi se desiti da on to nekom drugom ispriča, a ovaj da prenese dalje i da svi saznaju, pa da mi seju. Marka dobro poznajem i ne verujem da bi prišao i prepričavao naš razgovor. Znam da je široke duše i da u nezgodi pritiče drugu u pomoć.

— Marko! — zovnuh ga tiho.

— Šta je? — odazva se on.

— Mora me muči još od Ifsara ... Marko ...

Ispričaću ti ali nemoj da posle drugom pričaš — rekoh i ućutah da čujem šta će on reći.

— Ma šta ti pada na pamet? šta je to?... Koji vrag? Ispričaj mi...

— Znaš ... kad smo pomlatili Talijane na Kapku i Ifsaru? ... Bilo je dosta mrtvih ... Bilo je dosta plena u oružju, opremi i...

I tu zastadoh.

— I...

— I dosta smo mazgi zaplenili. Dosta ih je i uginulo. Bilo ih je i ranjenih. Eto, jedna ranjena mazga odonda me svake noći progoni.

— Kako? Kako progoni?

— Lepo, sećaš li se kad su me kritikovali što sam u borbi napustio desetinu trčeći za Talijanima?

— Sećam se, pa?

— E, kad sam jurio za Talijanima nabasao sam na jednu mazgu s prebijenom prednjom nogom. Bilo mi je žao mazge, Marko! ... Znaš, valjda, da kad konj slomije nogu, tu ništa ne pomaže. Strpaš mu nogu u gips, ali teško zaraste, pa zato se odmah i ubija, da se ne bi mučio. Vidiš ... bilo mi je žao mazge, pa pomislih: oslobodiću je muka. Bila je na dvadeset metara od mene i podigoh jednu talijanku sa zemlje, nanišanih u glavu i — okinem! A kad tamo, prebijem joj samo donju vilicu. Drugi put opalim. Isto ... Jadna mazga pođe prema meni da je zaštitim. Ja i treći put okinem u glavu i pogodim je ispod očiju, a ona i dalje posrče prema meni. Onda zažmurim i učini mi se kao da mi neko šapnu: »Gađaj u srce«. Nisam dobro ni nanišanio, opalim i pogodim je ispod plećke. Krv šibnu kao iz šmrka, a mazga se ipak dokotrlja do mene na tri noge, pade i crče. Gledala me je ta mazga sve vreme pravo u oči dok je bila živa i kad je crkavala. Sada stalno sanjam njene oči... Muči me savest. Šta je ona skrivila? Zbog čega sam morao da je ubijem? Stalno samom sebi govorim da sam je trebalo pokositi puškomitraljezom, a ne da je mrcvarim onom talijanskom prangijom. Dobno ... Žabari su hteli našu zemlju i dobili su je za večito, ali šta je mazga skrivila. Nije mi žao Talijana. Tako im i treba, prezirem i njih i Švabe. Mrzim ih. To su golaći bez i trunke mozga u glavi. Za njih drugi misli. Hitler i Musolini dernjaju se: »Mi smo viša rasa i nacija«, a oni mazgovi, to primaju... Ponosni su, jer su tobože, nešto više od ostalih naroda. Misle da će ceo svet biti njihov i da će ceo svet biti njihovo roblje. Kakvi idioti! ... Njih treba bez milosti trebiti...

— Eto, vidiš, a ubijaš mazgu, pa zlo. Osetiš se čovekom, a ne dželatom i krvnikom. Znaš, Marko, uvek mi je bilo teško u duši kad vidim kako šinteri jure pse po gradu. Ako slučajno vidim da se kokoš kolje, onda zbogom ručku. Eto, ova prokleta mazga opet mi je probudila samarićansku dušu. Vrag da je nosi! ... A kad mi pobegne Švaba, Talijan, ustaša ili četnik, pojedem se od muke što je umakao.

— Marko! ... — Zovnuh ga.

— Oj! — odazva se on.

— Sad se plašim da drugovi ne doznaju šta me muči, pa da kažu: »Eno Ćordaša plače nad mazgom«.

— Znaš šta, Dušane, i ja ne bih tako lako digao pušku na životinju... Ni vuka, čini mi se, ne bih ubio, a kamoli domaće stvorenje. Ali šta ćeš, u ratu su ljudi gori od vukova. Ubij, da te ne ubiju! I tako ostanem živ. Potpuno te razumem i stvarno neću pričati. Ko zna? Možda bi se ljudi stvarno i smejali...

Marko opruži ruku, dohvati me za rame, prodrma od milja i ućuta.

Dušan Ćordaš

NEOSTVARENA ŽELJA

U vrijeme priprema za pohod u Bosansku krajinu našao se u koloni Beogradskog bataljona kao rekonvalescent. Došao je u sasvim novu sredinu, u kojoj ga niko nije poznavao. U Srbiji je ratovao u Dragačevskom bataljonu, zajedno sa bratom, o kome nije imao nikakvih vijesti, ali je o njemu govorio često i uvijek sa pažnjom.

Već i po spoljašnjosti Braco Dabić je bio takav da nije mogao ostati nezapažen. Visok, sa nešto pogrbljenim držanjem, krupne glave sa izrazitim vilicama i duboko smještenim očima, pomalo nezgrapan, klatio se pri hodu s puškom nemarno zabačenom preko ramena. Tako primjetne, reklo bi se, čak, upadljive osobine otkrile su vrlo brzo svim borcima u bataljonu novajliju u Drugoj četi. Doduše, tome su išli na ruku i rijetki sastanci u napornim pokretima od Zelengore do Ščita i kratkotrajni predasi na kojima se moglo i zapjevati. S njegovim dolaskom »repertoar« pjesama se povećao. Osim već »uvježbanih« »Oj Moravo«, »Čaj goro« i drugih tada su se začule »Međumurska uspavanka«, »Spi, mlađenec« i mnoge nove. Siniša, komandir čete, koji ga je slušao pomalo odsutan, kao uvijek, u šali bi primijetio:

— Druga četa je i najmuzikalnija.

Na tim sastancima upoznao sam ga malo bolje. Zbližili smo se možda i zbog neke sjetne izgovorene misli o Slavoniji i Posavini, o ljudima njihovim, o vodama, šumi i vinogradima. Kasnije, naše su želje i razgovori češće prelazili Savu i skitali po zajedničkim znanim pitominama. I nastavili su se tako, izazivajući dosta često moje čuđenje. Ne jednom, zbunio me je pitanjem, natjerao da razmišljam, i, nakon toga, opet da ne nađemo zadovoljavajući odgovor. Iznenađivao me zapažanjima kojima se nisam htio opterećivati; nadasve oduševljavao me i privlačio širinom misli i razumijevanjem ljudskog u čovjeku. Kada bi osjetio da je umjesno, znao je reći da nam ne smije biti ništa strano što je ljudsko.

Ne varam se i ne pretjerujem ako kažem da je sav bio satkan od nekih finih vlakana, od ljudskosti koja je bila imuna za sve što bi bilo unaprijed sračunato na ličnu korist. Za svoje godine, čini mi se, bio je odviše prirodan, otvoren i neposredan. I to tako i toliko da bi me ponekad baš time iznenadio. Kad smo bili u Tičevu, prosto me zbunio jednim svojim priznanjem. Ispričao je da ga je u jednoj prethodnoj borbi uhvatio takav strah da se jedva suzdržavao da to ne ispolji pred drugima. Zamjerio sam mu što je neotporan i sebičan, što ne misli na drugove, što se ne ugleda na druge, bolje od sebe... Prebacio sam mu dosta toga onako kako je već to trebalo učiniti po nekom nepisanom pravilu i praksi u ono vrijeme. A on je, mada mu je sve to bilo neprijatno, nastavio da »filozofira«, činilo mi se, čak, da se pravda i prikriva svoje slabosti iznalazeći ih i kod drugih.

— Misliš da Siniša Nikolajević, Nićiforović, Milutin Tanasijević, Mile Katić ili Todor Čolović Zdipi ne razmišljaju i osjećaju kao ja? Žića Trninić i Simić možda ne, jer vjeruju da im ništa ne može biti. Ali kladim se da bi Siniša, kada bi se »ispovijedao« rekao isto što i ja sada tebi kažem.

Naravno, tada se nisam sa njim složio. Zašto? Zato! Što je on bio član KPJ pre rata.

Upravo, zbog takvih i sličnih misli i shvatanja stalno smo oklijevali da mu kao članu Partije poverimo neku odgovornu rukovodeću dužnost. Neko bi rekao da nije dovoljno hrabar, drugi da ne može izdržati glad i napore, treći da još sačekamo, da provjerimo, da bolje stvari sagledamo ... I tako, vrijeme je prolazilo, a on je ostajao i dalje borac, bez rukovodećeg položaja. Pa ipak, teško da se mogao neko naći ko ga nije voleo. Mnogi su željeli da s njim podijele pokrivač, da se nađu u istoj kući prilikom smeštaja, da učestvuju u razgovorima, koje on vodi, ili da ga samo slušaju.

To oklijevanje on je osjećao, da se ponekad žalio da mu zaduženja koja je imao u kulturno-prosvetnom odboru bataljona, na pripremi priredaba, organizovanju rada horova po četama i slično teško padaju. Ne zbog toga što taj rad nije volio, već da se ne pomisli da se tako ne izvlači od drugih poslova.

Povod za maštanja o putovanjima bila je priprema za prevoženje bataljona »Šipadovom« željeznicom do Oštrelja. Mnoge je ta idilična vožnja živopisnim krajevima podsjetila na ranije želje i uspomene. Predajući se ritmu ljuljanja i bučnog takta točkova, većina je sanjarila uskačući, samo ponekad u tokove tromih razgovora ili otegnute i tužne melodije o Glamočkom ravnom polju. Braco nije bio takav. On je uspomene morao dijeliti s nekim, volio je da se u društvu otisne u nesagledane puteve budućnosti.

— Mnogim »vlakašima« — sjećao se srednjoškolskih dana — već poslije nekoliko mjeseci vlak je mrznuo do te mjere da im je svako putovanje bilo teret. Meni ne. Kad je gužva, radujem se susretima s nepoznatim ljudima; ponedeljkom je bilo najmanje putnika, i uživaš u vožnji i po banderama određuješ brzinu; noću brojiš iskrice kao krijesove; ujutro loviš prvi odsjaj sunca na orošenom lišću... A tek kad se uputiš novom prugom! Najpotpunije doživiš ljepotu predjela ako ga posmatraš kroz okno iz voza ...

Onda je zamišljao i planirao putovanje poslije oslobođenja, do sitnica, sa prelazima i imenima stanica na raskrsnicama (znao je napamet red vožnje za 1940. godinu na pruzi Zagreb — Beograd sa vezama na glavnim raskrsnicama, a naročito je znao vezu sa Pakracem, gdje mu je, u vrijeme njegovih studija stanovala sestra Danica i zet Vlado Lončar, inženjeri šumarstva i članovi KPT, koji su ga finansijski pomagali dok je studirao).

Često se vraćao na doživljaje sa puta, na prošla i buduća putovanja — vozom, naravno, — i bez neposrednog povoda, i onda kada su pruge bile udaljene od nas desetine kilometara. Borbe i boravak u centralnoj Bosni, u Jošavci, oko Prnjavora, odmor u Vijaćanima malo koga su podsjećali na putovanja i nove krajeve i pobuđivali želju za njima. Svako je od nas priželjkivao da što duže ostane tu gdje se našao — da se odmori, da osjeti kako to izgleda živjeti desetak dana bez borbe i pokreta. A Braco, vječno gladan daljina i novih krajeva, lako je nalazio povoda da »putuje«. Sjećao se sestre Dušanke koja je sa mužem dr Dušanom Benčinom živjela u Banjaluci, kada smo jedne januarske noći 1943. napali selo Klašnice i kada je predlagao da produžimo do Banjaluke. Želeo je i tada da putuje.

— Često iz voza ne moraš da izlaziš da bi upoznao pojedine krajeve. Gledaj ljude koji ulaze, prislušaj ili se i sam upusti s njima da razgovaraš, pa ćeš ubrzo upoznati njihove običaje, način njihova života i mišljenja. Pogledaj kakav hljeb jedu, kakve kobasice prave, znaju li za običan ili dobar kolač i — znaćeš iz kakvog su kraja. Prislušaj ih kad zapjevaju pa će ti jasno biti vole li tužne ili vesele pjesme.

Sav se predavao tim beskrajnim putovanjima. Pričao bi i zastajao kao da je hteo reći: ima li šta ljepše u životu od putovanja!

Na primjedbu da se tako zamara i odvlači pažnju od dnevnih, sasvim konkretnih zadataka, odgovarao je da takva zamišljanja znače za njega odmor i okrijepu od fizičkog bola u natečenim nogama, od monotonije hodanja; da ga brane od griješne misli.

— Sričem pjesmu po taktu kloparanja voza i lakše hodam — govorio je ponekad.

Tu, u centralnoj Bosni, svi smo se na neki način našli ponovo na još jednom ispitu. Onaj koji se polagao oružjem — položili smo sa visokom ocjenom. Trebalo je položiti drugi. Četništvo je politički dezorijentisalo dio stanovništva i to tako da smo ponegde nailazili na krajnje nepovjerenje.
I kao da smo se svi do posljednjeg čovjeka u desetini, zarekli da treba u radu istrajati. I to nam se isplatilo. U to smo se uvjerili prije nego što smo pošli iz tih krajeva.

Bili smo odranije navikli na neprekidne pokrete i skokove. Ne može se reći da smo i tu mirovali. U jednom mjestu nismo ostajali duže od nekoliko dana. Često promjene boravka bile su, čini mi se, prije svega posljedica političkih potreba. Trebalo je da se poneka naša jedinica nađe u svakom selu i zaseoku i da svojim iskustvom i političkom akcijom izmjeni predstavu o partizanima i ciljevima za koje se oni bore, kao i o unutrašnjim odnosima. Trebalo je da svojim moralom podstiče moral naroda.
I Braco je sa uspjehom položio svoj ispit pred četom i bataljonom. Fizički je već bio očvrsnuo, pa mu naprezanja na maršu, pod teretom municije i velikog ranca, nisu pričinjavala naročitu teškoću. I kada je osjećao bol, prećutao ga je. Nije se više čulo nikakvih primedaba na njegovo držanje u borbi. S porastom aktivnosti čete i cijelog bataljona povećavala se i njegova. Za mnogo štošta bio je i sam inicijator.

U tim danima Siniša i Vojkan Lukić, tada već komandant i komesar bataljona rado su navraćali u »svoju bivšu« četu. Bio im je naročito drag susret s Bracom. Kao u magnovenju prošli su napori i borbe u centralnoj Bosni, oko Teslića, Prnjavora, Kotor Varoša, oko Banjaluke. Kad je počela četvrta neprijateljska ofanziva i kada smo pošli na veliki marš dug preko 150 km, od Banjaluke do Neretve, u selu G. Zlovarić, koje se nalazi na ograncima planine Vlašić, ostao je naš Braco. Ostao je u bolnici Prve proleterske divizije. Imao je visoku temperaturu — između 39 i 40°C. Lekar, dr Julka Mešterović, konstatovala je da je Braco dobio pjegavi tifus. Gledao me je tužnih očiju i rekao: »Ako ne preživim rat a ti ga preživiš, pronađi moje, brata i sestre, ako budu živi i reci im kako smo se borili.«
U našoj koloni on je zatvorio svoj krug. Kako se na tom terenu na tromeđi Bosne, Hercegovine i Crne Gore — iznenadno pojavio jednog proljetnog dana 1942. godine, tako je tu, na Tjentištu, u borbi na Sutješci, kao tifusar juna 1943. godine neočekivano, zauvijek iščezao iz kolone.

Sutjeska nam je otrgla iz stroja mnoge drage drugove. Poslije proboja kod Miljevine među nama više nije bilo Hristivoja Jovanovića, pouzdanog i razložnog mladića iz Orašca kod Obrenovca, Nikole Kosanovića, vječito nasmijanog sem u vatri borbe, kada bi psovao glasno i razjareno; kod Krekova je ostao Milan Šarac, lijep i ponosan kao djevojka, hitar kao hajduk iz narodne pjesme, a staložen u borbi kad komanduje kao da je siguran da će ga mimoići tane neprijatelja; ispred Suhe sahranili smo Živu Borjanovića, seljaka iz Zvečke, u kome je bilo snage koliko u trojici drugih. I još oko šezdeset krasnih drugova, junaka.

0 njima i drugim govorili smo često i zadržali ih u uspomeni. O Milenku Braci Dabiću možda i više, jer nas je peklo što nismo ostvarili njegovu 1 našu želju da ga postavimo na neku rukovodeću dužnost.

Veljko Miladinović

OD DRINE DO LIMA

Petog aprila premešten sam iz svog matičnog, Kragujevačkog bataljona u Beogradski, za zamenika komandanta. Štab bataljona, sa drugovima Šarcem, komandantom, Vojkanom, komesarom i Šijanom, zamenikom komesara, bio je u selu Mirjanovićima.

Tri dana kasnije, noću između 8. i 9. aprila, prve grupe dobrovoljaca prešle su Drinu, napale četnike na samoj obali i uputile skelu ka levoj obali. Nekoliko neprijateljevih protivnapada izvršenih do zore bilo je odbijeno. Očišćeno je selo Cvilin od četnika, a isto tako i Krčino brdo, na kom su se bili utvrdili Talijani. U prvim jutarnjim časovima glavnina brigade bila je već na desnoj obali Drine. Pošto je slomljen otpor na Krčinom brdu brigada je produžila gonjenje neprijatelja ka Kapku. Posle prelaska Drine, Beogradski bataljon je nastupao preko sela Cvilina, Hajrića i Mirisalića, obuhvatajući s desne strane Krčino brdo, s namerom da izbije u rejon Mavulja — Crnetići,

radi napada na Kapak s južne strane. Posle žestoke borbe neprijatelj je i na Kapku likvidiran. Tada je pripremljen napad na Goli vrh, koji je bio utvrđen kao Krčino brdo i Kapak.
Napad na Goli vrh izvršen je u noći između 10. i 11. aprila. Talijani su svoje položaje ojačali snagama koje su uspele da se povuku sa Krčinog brda i Kapka.

Bataljon je pošao u napad iz rejona sela Gapića, Husića i Konjevića. Već u toku noći uspeo je da u vrlo teškoj i oštroj borbi zauzme izvesna utvrđenja, ali ih nije mogao održati, jer je neprijatelj, osećajući da je sa severne strane pritisak slabiji, manevrom prebacio deo snaga prema južnoj strani Golog vrha i tako odbio bataljon sa već zauzetih položaja. Glavnina bataljona se tada, po naređenju, povukla, ostavljajući manje delove za svoje obezbeđenje i izviđanje neprijateljevog manevra.

Jedanaesti april je osvanuo u magli i kiši. U međuvremenu, tokom noći, Treća krajiška brigada je prodrla u bok i pozadinu neprijatelja, na položaje kod Raskršća. To je protivnika nateralo na izvođenje protivnapada iz pravca Ifsar — Raskršće, kako bi snagama sa tog položaja i sa Golog vrha pomogao izvlačenje svojih grupa. U toku tih borbi Kragujevački bataljon je zauzeo Raskršće, a uz to je još osujećen protivnapad iz pravca Ifsar — Raskršće, pa se neprijatelj našao u teškoj situaciji. U prvim jutarnjim časovima, po magli i kiši, počeo je da se povlači u pravcu Ifsar — čajniče. Jedinice Šestog, Četvrtog i Trećeg bataljona zajedno s jedinicama Treće krajiške brigade uporno su ga gonile.
Od Raskršća do Ifsara, na uzastopno organizovanim odbrambenim položajima, neprijatelj je pokušavao da jačim otporom zaustavi naše nastupanje i gonjenje, ali mu to nije polazimo za rukom. Bio je savladan i potpuno razbijen. Zbog velikih gubitaka i silovitog napredovanja naših jedinica, njegove redove zahvatila je panika i nastalo je bežanje.

Zaplenili smo tada mnoštvo razbacanog i napuštenog oružja — topova, mitraljeza, pušaka, municije, opreme, komore i raznog materijala. Na položaju su ostajali čak i mrtvi i ranjeni vojnici. Razbacane su arhive, rančevi i — odela, šeširi s peruškama, a kao simbol čitavog tog poraza — u blatu je izrešetana i pocepana, ležala četnička zastava.

Naš bataljon je posle ovih borbi ostao nekoliko dana u rejonu Ifsara, sa zadatkom da obezbeđuje pravce Ifsar — Ustikolina i Ifsar — Foča i da prikupi i sredi materijal koji je ostao na terenu posle povlačenja i bekstva neprijatelja. Naređeno nam je, takođe, da se od zaplenjenog materijala sašiju uniforme za borce. Iz našeg bataljona odlaze u čajniče komesar Druge čete Bojić i komesar Treće čete Mitrović, da se pridruže na nekoliko dana brigadnoj ekipi, koja treba svim borcima da dodeli nove titovke i uniformu.
Radost i veselje vladaju u ćelom bataljonu. Posle teških i napornih dana, posle marševa u toku tromesečne četvrte ofanzive, opet je bila osujećena namera neprijatelja: izašli smo iz obruča i našli se na slobodnom prostoru, ispred koga potučeni neprijatelj bezglavo odstupa.

Od Ifsara se bataljon ponovo spustio prema Drini, u rejon Zakalje, Trebešlco brdo, Borovska planina, sa zadatkom da zatvori i kontroliše pravce: Goražde — Šanac — Zakalje — Miljeno — čajniče i Ustiprača — Borovo — Međuriječje — čajniče. Levo od nas nalaze se Prvi i Drugi bataljon, koji zatvaraju pravce Goražde — Miljeno — čajniče. Prvi dani na ovom terenu i politički rad u narodu doveli su nam nove borce u bataljon. Bili su to uzbudljivi trenuci za sve nas. Pored postrojene čete naših boraca stoji desetina novodošlih i glasno izgovara zakletvu koju čita komesar bataljona Vojkan.

Neprijatelj nam ni tada nije dopustio da se dugo odmaramo. Povremeno je tukao iz artiljerije i minobacača naše položaje, pokušavajući da se probije putem Goražde — čajniče i Šanac — Zakalje — Miljeno — čajniče. Prvi njegov pokušaj da se probije putem Goražde — čajniče bio je onemogućen. Njegove snage je razbio i naterao u bekstvo Prvi bataljon. Sutradan, 21. aprila, kao i ostalih nekoliko dana, Nemci i ustaše su neprekidno napadali položaje našeg bataljona, ali nisu mogli da zauzmu Gradinu, Voljaču i Trebeško brdo. Jedan od najsnažnijih napada, podržan artiljerijom iz rejona Goražde, Kopači, izvršile su 29. aprila jake ustaško-nemačke snage na položaje bataljona na Gradini, Voljači i Trebeškom brdu. Žestoka borba je trajala nekoliko časova. Prvi napadi su odbijeni, ali je ponovnim protivnapadom neprijatelj ipak uspeo da ovlada našim položajima. Tek zajedničkim jurišem Prvog i našeg bataljona protivnik je nateran na povlačenje, pa su položaji bataljona ponovo vraćeni. U ovoj borbi, koja je neprijatelja stajala desetinu mrtvih i ranjenih, poginuo je puškomitraljezac naše Treće čete Dragiša Jelić.

U toku dana došle su jedinice Šeste istočnobosanske brigade da smene bataljone Prve proleterske. Naš bataljon je izvršio pokret predveče i u toku noći 29. i 30, preko čajniča i Metaljke, došao do Boljanića i Glisnice.

U Glisnici smo proslavili Prvi maj. Posle pevanja »Internacionale«, komesar bataljona Vojkan govorio je o značenju ovog praznika; zatim su borci izveli kulturnoumetnički program.
U toku popodneva i noću između 1. i 2. maja prešli smo ceste Pljevlja — Rudo i Pljevlja — Prijepolje. Stigli smo u selo Mataruge na putu Pljevlja — Šahovići. Dva dana kasnije, 3. i 4. maja, dok smo išli ka Šahovićima, u koje smo ušli 4. maja uveče, vodili smo borbe protiv četnika koji su se, posle četvrte ofanzive, razbijeni povlačili na ovaj teren.

Na ovom putu smo imali i vrlo prijatan i srdačan susret s borcima Treće sandžačke brigade. Sedmog maja bataljon je stigao u selo Oklade i na položaje prema Bijelom Polju.
Sa Žute kose vidimo grad u ravnici i oko njega bunkere opasane žicom. Dolaze nam ljudi izbegli iz grada i pozivaju nas da napadnemo Bijelo Polje, jer su u njemu samo Talijani i nešto četnika. Na nekoliko dana uoči našeg dolaska, kažu, Talijani su u gradu pohapsili oko sto pedeset naših drugova i drže ih kao taoce.
Desetog maja bataljon je pošao u selo Ujniće, sa zadatkom da kontroliše put Bijelo Polje — Prijepolje, dolinom Lima. Posle dolaska u selo,

planirani kratki odmor neprijatelj nam je poremetio. Već 11. maja kolona Talijana, sa oko četrdeset kamiona punih vojnika i razne opreme, krećući se putem od Prijepolja preko Brodareva za Bijelo Polje, upala je u zasedu Drugog bataljona kod Gostuna. Veći deo te motorizacije je bio uništen i spaljen, zaplenjeno je mnoštvo materijala, naoružanja i municije; zatim radio-stanica i arhiva, iz koje se moglo videti da je došlo do smene garnizona između Talijana i Nemaca, to jest do povlačenja Talijana prema jadranskoj obali.

Istoga dana, uveče, Talijani su zaposeli položaje na Gradini, u rejonu Bare, Barski Rog. Dvanaestog maja su izvršili napad s namerom da ovladaju našim položajima duž komunikacije Brodarevo — Bijelo Polje, te da tako oslobode ovaj put za svoje kretanje. Napad je počeo ujutru, iz rejona Gostun, Gradina, na položaje Šestog, Prvog i Četvrtog bataljona. Vodila se žestoka borba na brdovitom terenu, ispresecanom jarugama i potocima. Talijani su, kao nikad do tada, uporno jurišali. Tri do četiri puta su jurišali za nekoliko časova. Na kraju smo se s njima gotovo pomešali. Pred podne je bio odbijen i slomljen i poslednji njihov juriš, pa su počeli da se povlače. No, mi ih nismo ostavili na miru. Nastupali smo goneći ih, tako da smo već oko podne ušli u Gostun, iz kojega su pobegli prema Brodarevu. Bataljon je tada dobio naređenje da se razmesti u rejonu sela Kanja da kontroliše put dolinom Lima iz pravca Brodareva.

Na ovom mestu proveli smo nekoliko mirnih dana. Tada, posmatrajući preko Lima, pitali smo se da li je već došao željeno očekivani dan kada ćemo preći i preko ove reke na drugu stranu, u Srbiju. Svim borcima je već bilo poznato da se nekuda ide. Verovatno u Srbiju, u Metohiju, ili u neki drugi kraj onog dela naše zemlje koji smo već odavno napustili, još novembra 1941. godine. To su tada bila naša maštanja i snovi, nade i iščekivanja.

Petnaestog maja 1943. bataljon se ponovo našao u selu Okladama i na položajima prema Bijelom Polju. Odatle je neprijatelj istoga dana počeo jednu od najvećih, najobimnijih i najtežih operacija protiv nas. Počela je peta ofanziva.

Branislav Barjaktarević

„KRASNIJ FLOT"

U mnogim posleratnim susretima i razgovorima, od kojih su naročito prijatni oni sa omladinom, jednom prilikom upitaše me mladi da li mogu da im ispričam i neku anegdotu, ili neki događaj iz narodnooslobodilačkog rata koji nas je sve slatko nasmejao.

Tako se ja setih našeg druga Milana Nikolića, aviomodelara, koji je do rata radio i živeo u Beogradu. Bio je član Komunističke partije Jugoslavije. Odmah po ustanku postao je borac Posavsko-tamnavskog odreda. Prilikom formiranja Prve proleterske brigade ušao je u sastav Beogradskog bataljona. Jedno vreme Milan je bio i borac Trećeg kragujevačkog bataljona.

Milan Nikolić bio je neobično duhovit čovek. Znao je i lepo da peva. Njegov omiljeni repertoar bile su naše i sovjetske partizanske pesme. Zvali smo ga »Krasnij flot« jer je ovu pesmu, posvećenu ruskim mornarima, pevao sa naročitim oduševljenjem.

Posle jednog napornog marša zadržali smo se u jednom bosanskom selu da se tokom dana odmorimo, kako bismo po padu noći nastavili pokret ka sledečem odredištu. Dok su se borci odmarali, naš intendant uz pomoć nekolicine drugova stupio je u vezu sa seoskim narodnooslobodilačkim odborom da bi se za vojsku prikupila hrana. U toj grupi nalazio se i Milan Nikolić. Uređeno je da se u kući jedne bake skuva hrana za ceo bataljon. I sve bi bilo lepo da je bilo i soli. »Krasnij flot« upita domaćicu da nema možda ona nešto soli.

— Nemam, sinko, ni zere (mrve) — odgovori mu baka.

Ovo je čula njena unuka, devojčica od nekih sedam ili osam godina. I kada je malo zatim baka nekud izišla, unuka pozove Milana i šapne mu na uho sa detinjom otvorenošću:

— Ima baka soli, samo je krije.

»Krasnij flot« poče da razmišlja kako da dođe do soli. I smislio je samo na njemu svojstven način. Dok su ga ostali borci u čudu gledali, on uze jedan konopac, prebaci ga preko grede i poče da pravi omču za vešanje. Može se samo zamisliti sa kakvim ga zaprepašćenjem baka upitala:

— Šta to činiš, crni sinko!?

— Nema mi druge nego da se obesim, bako. Pošto nisam uspeo da nađem so, ne smem komandantu živ na oči.

Milanova domišljatost je uspela. Baka se sažalila i rekla:

— Imam nešto malo soli, sada sam se sjetila. Baci taj konopac, ne šali se životom!

Tako smo svi posle više dana dobili makar malo zasoljenu hranu.

U istoj kući spremala se i večera. I nju je trebalo zasoliti. Milan se opet obrati baki sa molbom da nam daruje još malo soli. Reče joj kako posle večere svi odlazimo iz sela i kako nam predstoji dug put i teške borbe. Baka mu reče da više nema soli, da je dala sve što je imala. Kad Milan opet nagovesti stari trik s konopcem, baka mu reče:

— E moj sinko, možemo se oboje obesiti, ali soli više nema te nema!

Borci prasnuše u smeh.

Milan Nikolić »Krasnij flot«, ljubimac celog bataljona, poginuo je u petoj neprijateljskoj ofanzivi na Vučevu, 8. juna 1943. godine. U sećanjima svih nas ostale su njegove razdragane oči, ostale su uspomene na šale i pesme tog hrabrog borca i plemenitog druga. Zahvaljujući njemu i njegovom humoru, mnoge smo teškoće lakše podnosili.

Rade Mitrović

BOLNIČARKA

Danas možda izgleda da je surovost rata bila potisla i ostavila ljubav u prohujalom mirnodopskom životu, s tihim radostima porodične sreće i mekom posteljom. A nije bilo tako.

Ovo je priča o jednoj takvoj, partizanskoj ljubavi.

Naša bolničarka beše tada mlado, lepuškasto devojče, puno čari i gimnazijskih nestašluka. Banula je u četu s proleća, uoči pete ofanzive, i namah osvojila naše simpatije. Više od svih, s njenim dolaskom se izmeni naš komandir, stasit i dotad nehajan srbijanski delija, koji je s pesmom i šalom odolevao jurišima i ofanzivama. Njene vragolije i pogled koji je stizao do dna duše učiniše ono što nije uspelo nemačkim ofanzivama — komandir se naglo uozbilji i povuče u sebe. Bujne, tek procvetale mladosti brzo se zavoleše i strasno predadoše jedno drugom. Ne mogu zaboraviti kako su delili oskudnu vojničku porciju. Milovali su se pogledima i uvek ostajali poslednji, čekajući jedno drugo da uzme veći i bolji zalogaj. Borci su od drugih čuvali tajnu ove ljubavi, koja im nenadno ukrasi oskudan ratnički život.

Meni, političkom komesaru, bilo je teže nego ostalima. Trebalo ih je rastaviti, a ipak sam oklevao, očekujući da to oni sami zatraže. U tome se razbukta njihova ljubav, a naiđoše još i okršaji pete ofanzive.

Dvadeset i drugog maja, pošto oterasmo Nemce sa nekoliko položaja, četa zanoći pred njihovim uporištem, u gustim šumama Trovrha, blizu Foče. U svitanje pođosmo da osmatramo teren. Pred nama su, na proplanku koji se leno uzdizao na brežuljak, na oko petsto metara, preteći štrčali nemački bunkeri. Blaga padina nije imala ni žbuna ni drveta — ničega što bi nas zaklonilo od metka i pogleda. Samo u sredini tamnelo je omanje udubljenje ostalo od davno iskopanog, usamljenog drveta. Takav položaj nije obećavao ništa dobro.

Učini mi se da u komandirovom glasu prvi put, otkako zajedno ratujemo, začuh prizvuk zebnje.

— Prvi vod će jurišati odavde. Ti sa drugim zaobiđi ulevo i s Majevčanima ih oteraj iz one šumice, pa navali odande gde je proplanak najkraći.

Htede još nešto reći, i dok se dvoumio, zaigra se pištaljkom snebljivo se osmehujući.

Nasmejah se i ja — otkad vodi četu naše juriše je pratio zvižduk njegove pištaljke. Kad sam i ja jednu nabavio, mnogi poverovaše da imamo ugovorene znake, i tako se oko njegove pištaljke ispredahu legende. Uvek smo se smejali tome, jer nikakvih znakova nije ni bilo.

Odlučivši se komandir se uozbilji, lice mu obli rumenilo, a reči podsetiše na đaka koji s mukom objašnjava nenaučenu lekciju.

— Molim te, povedi je sa sobom. Pazi na nju, jer ludo juriša.

Bez potrebe sleže ramenima i sklanjajući pogled dodade:

— Kad prođe ova gužva, pošalji je u neku drugu četu. Nemoj čekati mene. Ja to nisam kadar...

Ućutao je i u tom trenu posta mi draži nego ikada — i za hrabrost o kojoj su već kružile priče, ljubav je postala nesnošljiv teret.

Shvatio je da ga razumem i htede još nešto reći, ali ne stiže. Između debelih bukava borci Majevičke brigade hitali su na položaj. Požurih i ja. Pozvah vodnika, i kad on pođe, rekoh bolničarki da će ići sa mnom. Krupne graoraste oči sevnuše na komandira:

— Kad on naređuje — mora se. Hajdemo, komesaru, ti ne strahuješ umesto mene.

Uvredena, ona ga još jednom ošinu pogledom i prkosno odskakuta poput srne.

On je ćuteći dugo gledao za njom. Tek tada shvati da sam oklevao suviše: za ove dane njihova ljubav postade ozbiljnija nego što sam pomišljao.

Zaobiđosmo proplanak, izmešasmo se s Majevčanima i na zvižduk njegove pištaljke krenusmo na juriš. Srdito zaštektaše nemački šarci i naše zbrojovke; vazduh zapara prasak bombi, a raketa obasja proplanak prepun boraca koji su s povicima išli na nemačke bunkere.

Raspaljen borbom ne osetih kada umuče njegova pištaljka. Bijasmo već zauzeli rov, a do glavnog bunkera preosta samo stotinak metara. Dunuh u pištaljku, ali ne dobih odgovor. Dunuh jače i stadoh kao okamenjen — puškomitraljezac Majevičke brigade, koji odnekud istrča predame, zatetura se, a iz potiljka mu šiknu krv. Na licu osetih mlaz njegove vrele krvi.

Naš juriš je slabio. Zastajkujući okrenusmo neprijatelju leđa i vratismo se na ivicu šume. I na komandirovoj strani presta vatra. Nebom zapliva zelena raketa — Nemci su javljali da su odbili napad.

Ponovo dunuh u pištaljku. Umesto komandirovog odgovora, nemački rafal sreza bukovu koru više naših glava. Obuzeše me zloslutne misli. Iskoristili priliku i poslah bolničarku s lakšim ranjenicima u bataljonski sanitet.

Dok smo se prikupljali, na našem desnom krilu ponovo se javi zbrojovka. Odgovori joj nekoliko kratkih nemačkih rafala. To se ponovi, a onda zapraštaše bombe. Pojurih u pravcu komandirovog položaja, da vidim šta se dešava.

— Nesreća, komesaru — potišteno me dočeka vodnik. Komandir je ostao u onoj udolici teško ranjen. Petorica su pokušala da ga izvuku. Štitili smo ih, ali uzalud, dvojica su ranjena, trojica poginula. Moraćemo čekati noć.

Jutrašnji proplanak s orošenom bujno zelenom travom nije podsećao na sebe. Po padini su zjapile bombama izrovane rupe, a na ugaženoj travi crnela se tela izginulih drugova.

Grozničavo sam razmišljao. On se morao izvući što pre, a petorica izgubljenih boraca bili su opomena da sačekamo noć. Niko ne opazi kada je iz dubine šume izronila ona, bez kapi krvi na bledom, bolnom ispijenom licu. Samo je jedan drug čuo s mukom isceđene reči:

— Sve znam! Sama ću!

Kad je ugledah, bilo je kasno da išta uradim. Išla je prema proplanku, nema i gluva za sve što se dešavalo oko nje. Pored nas prođe kao da nas nije ni bilo. Pratili smo je pogledima, i kad stupi na proplanak, očekivasmo pucanj, nemoćni i

bez daha. Trenuci postajahu večnost. Osetismo kako se Nemci uzmuvaše, jedan se pokaza i dobaci nešto na nerazumljivom jeziku. Ona kao da ništa nije ni videla, ni čula: niti se sagnu, niti ubrza korak. Išla je, dignute glave, odmerenim, sigurnim koracima. Nasta potpuni tajac: stotinu surovih, starih ratnika gledalo je bez reči i pokreta, kao da ih opčini njen bezumni hod po proplanku na kome je vladala smrt.

Dođosmo k sebi tek kad je izgubismo iz vida. Za tren je bila u mrtvom uglu zaklonjene uvalice, pored njega, ranjenog.

Naredih puškomitraljescima da ne skidaju Nemce s oka, a drugom vodu da improvizuje napad bombama; pripremali smo joj povratak.

Dvadesetak minuta trajalo je napeto iščekivanje. A onda se odjednom, noseći njega, pojavi ona. Letela je prema nama, dok su meci praštali oko nje. Na levom krilu zapraštaše naše bombe i javiše se zbrojovke. Na proplanak istrča nekoliko drugova. Ona učini poslednji trzaj i predade nam ranjenika...

Izdahnuo je među svojim borcima, desetak minuta pošto se utiša vatra. Dok se borio sa smrću, bdela je nad njim, ne osetivši ni svoje rane, ni da su joj previli obe noge, ni kad je staviše na nosila. Netremice ga je posmatrala mrtvog, kraj sebe. Ni do tada, ni ikada kasnije ne videh takav pogled. Tužne, a mile oči htele su da u poslednjem času iskažu sve: oplakivale su ga tako bolno da su tvrde vojničke poglede uklanjale ustranu, a onda milovale takvim plamom kao da će mu nanovo udahnuti život.

Ona posta zategnuta struna. Pobojah se za nju i poslah je u bataljonski sanitet. Kad podigoše nosila, trže se i u jednom trenu shvati sve. Iz dubine duše ote se nadljudski krik i ona izgubi svest.

Tupo sam posmatrao nosila koja su nestajala u gustoj bukovoj šumi. Okretoh se mrtvom drugu. Smrću prolepšano lice bilo je mirno i zadovoljno — na njemu kao da je i dalje lebđeo njen nezaboravni pogled.

Milorad Drenjanin

SEĆANJE NA PETU OFANZIVU

U očekivanju prelaska preko Lima i pokreta ka dugo sanjanoj Srbiji, dobili smo naređenje za pokret u pravcu Čelebića. Očekivao nas je težak i naporan put. Održali smo sastanke komunista i četne konferencije i upoznali borce sa teškoćama koje nam predstoje. Pokret je zaista bio dug i naporan: dva dana i dve noći bez odmora i bezmalo bez hrane. Na Čelebić smo stigli popodne, baš u vreme kada je Nemcima uspelo da potisnu Šestu istočnobosansku i Majevičku brigadu koje su vodile teške borbe za očuvanje položaja na Zlatnom Boru, Trovrhu i čelebiću. Naš zadatak bio je da priteknemo u pomoć ovim jedinicima i onemogućimo Nemcima da ovladaju ovim položajima. Bilo je predviđeno da se u Čelebiću odmorimo i da se nešto spremi za hranu, a da u toku noći zaposednemo položaje koje su dotle držale druge naše jedinice. Ali zbog situacije koju smo zatekli dobili smo naređenje da Nemce odmah napadnemo. Polazeći u napad sretali smo borce bosanskih jedinica kako se povlače. Pričali su da ih je neprijatelj iznenadio, probio se u pozadinu i zaplenio im komoru i sanitet.

Napad naših jedinica bio je snažniji. U kratkoj borbi uspeli smo da razbijemo Nemce, da zaplenimo celu njihovu komoru i da oslobodimo komoru i sanitet naših jedinica koje su Nemci samo pre kratkog vremena zaplenili.

U toku noći žurili smo da što pre izađemo na Zlatni Bor i Trovrh, ostavljajući za sobom u šumi manje grupe razbijenih nemačkih vojnika koje su, sutradan, naši borci pronalazili i uništavali. Čak i kuvari koji su u toku noći spremali hranu i ujutru je donosili na položaj uz put su zarobili dva nemačka oficira i njihovog ordonansa. Jedan nemački podoficir koji je izgubio vezu sa svojom jedinicom potegao je pištolj i ubio se čim nas je ugledao.

BORBE NA TROVRHU I ZLATNOM BORU

U osvit dana izbili smo na Trovrh i Zlatni Bor. Naš Beogradski bataljon nalazio se na Vijencu, a desno od nas, skoro na samom Trovrhu, nalazio se Kragujevački bataljon. Levo od nas, prema Zlatnom Boru, nalazio se Kraljevački, a na samom Zlatnom Boru nalazili su se Prvi i Drugi crnogorski bataljon. Svuda ispred nas nalazili su se Nemci. Oni su bili ukopani u rovove, a mi smo zaposeli položaje samo nekih stotinak metara dalje od njih. Mi smo za zaklone koristili debele bukve. Prostor između nas i Nemaca bio je obrastao niskom omorikom. Saopšteno nam je da položaje treba po svaku cenu zadržati. Tek tada smo shvatili zašto je bilo potrebno da u tako kratkom vremenu i uz tako ogromne napore prevalimo toliki put: da su Nemci, zauzevši ove položaje, odmah krenuli dalje mogli bi onemogućiti prebacivanje naših jedinica i bolnica preko Tare. Položaje smo držali nekoliko dana i noći bez odmora i tako reći bez hrane. Morali smo neprekidno biti budni. Nemci su po celu noć mitraljirali naše položaje, predupređujući tako naše napade. Danju su samo povremeno mitraljirali. Tukli su i bacačima, iako je to bilo vrlo teško, jer smo se nalazili u njihovoj neposrednoj blizini. I za avijaciju je takođe bilo teško da dejstvuje zbog blizine naših i nemačkih položaja. Jednoga dana doletele su tri »štuke« i dugo su kružile nad našim položajem. Nemci su iz svojih rovova ispalili dve bele rakete u smeru naših položaja. Brana Barjaktarević, zamenik komandanta bataljona, koji se u tom času zatekao kod naše čete, brzo je od svog kurira uzeo raketni pištolj i ispalio dve bele rakete u suprotnom smeru. Izgleda da piloti nisu zapazili one prve, nemačke rakete, već one koje je ispalio Barjaktarević. »Štuke« su na nemačke položaje izručile bombe koje su raznosile debele bukve, dok su veliki busenovi zemlje preletali čak preko nas.

Jedne noći Nemci su prestali da pucaju. Kad je svanulo činilo se da su napustili položaj. Nismo hteli u to da poverujemo. Dogovorili smo se da izvršimo juriš. Nemci su otvorili strahovitu vatru. Morali smo da se povučemo. Više drugova je

ranjeno. Poginuo je komandir naše Treće čete Milutin Tanasijević, veoma hrabar ratnik. Pao je jurišajući s revolverom u ruci ispred svoje čete. Izvršili smo zadatak: omogućili smo ostalim jedinicima prebacivanje preko Tare. Dobili smo naređenje da još za dana, u najvećoj tajnosti, napustimo položaj i da se što pre prebacimo preko visećeg mosta na Tari, kod Uzlupa. Ostavili smo jednog mitraljesca sa zamenikom komandira čete Stevanom Adamovićem. Njihov zadatak bio je da mitraljiraju nemačke položaje, kako bi Nemci verovali da smo još svi tu, a da se kasnije i oni povuku za nama.

Iako iscrpljeni od gladi, nespavanja i napornih borbi žurili smo da se što pre prebacimo preko Tare. Jedna patrola našeg bataljona koju je vodio Dušan Ćordaš ostala je na desnoj obali Tare, ne stigavši da se na vreme prebaci preko mosta koji su Nemci već počeli mitraljirati. Bili su prinuđeni da preplivaju Taru. Dva borca su se tom prilikom utopila. Samo je Ćordašu uspelo da prepliva.

U daljem napornom maršu prešli smo preko visećeg mosta na Pivi kod Kruševa, a zatim smo, preko Vučeva, izbili u Suhu, na Sutjesci. Na tom putu žeđ je bila nesnosnija od gladi. Nigde ga Vučevu nismo nailazili na vodu. Kad smo stigli na Dragoš sedlo, odjednom se nad nama nadvio tmurni oblak i zasuo nas je kratki pljusak. Kišne kapi su se zadržavale na drveću i stenju. Kao po komandi ceo bataljon se priljubio uz stenje i drveće i svi smo kvasili usne izgorele od žeđi.

U KANJONU SUTJESKE

U Suhi smo zatekli pustoš i zidine jedne davno srušene zgrade. U kanjonu smo smenili jedan bataljon Druge proleterske brigade koji je tu štitio pravac od Graba, odakle su se Nemci mogli probiti kanjonom Sutjeske i onemogućiti prelazak naših jedinica preko reke. Prilikom smene borci Druge proleterske pokazivali su nam leševe Nemaca koji su ležali kraj Sutjeske, a koje su oni poubijali dan ranije kad su Nemci pokušali da se probiju kanjonom.

Nemci su sa svojih položaja kod Graba krenuli u napad i na nas. Pustili smo ih da priđu što bliže našim položajima, pa smo tek onda otvorili vatru. Pao je veliki broj Nemaca, dok su se ostali dali u bekstvo. Gledali smo kako se zelene uniforme palih po putu u kanjonu i u mutnoj vodi reke. Poginuo je i Nikola Ružić, politički delegat voda naše čete.

U sumrak jedna grupa drugova u kojoj sam se nalazio i ja prišla je poubijanim Nemcima. Desetar Živan Borjanović došao je do jednog teško ranjenog oficira u nameri da ga razoruža. Živan je bio neoprezan. Nemac je, iako ranjen, uspeo da izvuče pištolj i da smrtno pogodi našeg druga. Živana smo sahranili u kanjonu Sutjeske. Sa jednog ubijednog Nemca skinuo sam tada automat koji i danas čuvam ...

Dobili smo naređenje da se u zoru prebacimo preko Sutjeske. Uputili smo tri druga sa Markom Vasićem na čelu da ponovo pređu Sutjesku i da uspostave vezu sa jednom jedinicom teških oružja da joj prenesu naređenje Vrhovnog štaba da oružje zakopa. Dugo smo ih čekali. Kad su se vratili bilo je već podne. Vukli su za sobom jednog konja koji se jedva kretao. Rekli su da nigde nisu našli onu jedinicu. Upitali smo ih šta da radimo s konjem. Marko je iz pištolja opalio metak u glavu. Onda je izvadio nož, razderao kožu i počeo da seče meso. Svi smo ga u tome sledili. Sa torbicama napunjenim mesom pošli smo tragom naših jedinica. Bataljon smo sustigli negde pred Lučkim kolibama. Izručili smo meso na prostrto šatorsko krilo i podelili ga drugovima.

BALINOVAC

Na Lučkim kolibama zatekli smo jedan bataljon Druge proleterske brigade. Obavestili su nas da su primetili Nemce kako se od sela Vrbniče kreću prema Vrbničkim i Lučkim kolibama. Zajedno smo zaposeli položaje i zatvorili pravce od Vrbniče. Položaje smo držali ceo dan. To nam je dobro došlo da se odmorimo.
Posle kratke ali žestoke borbe naša brigada zauzela je nemačko uporište Balinovac. Zaplenili smo velike količine oružja, municije i hrane. Zauzimanjem Balinovca otvorili smo put prema Jeleču, Kalinoviku i dalje na sever. Bataljon je dobio naređenje za pokret prema Miljevini.

MILJEVINA

U prethodnici smo brigade i izbijamo na mesto odakle se lepo vidi selo Miljevina i deo puta Foča — Jeleč — Kalinovik. Od početka ofanzive uglavnom smo se kretali kroz pustoš. Na nekadašnja i inače retka naselja ukazivale su nam samo zidine spaljenih kuća, obrasle u korov. Sada se prvi put posle mesec dana pred našim očima ukazalo selo. Radost je međutim bila kratkotrajna. Na putu koji je vijugao u dolini ispod nas pored rečice Bistrice ugledasmo nemačku motorizaciju. U prvi sumrak dobili smo naređenje da sa Drugim crnogorskim bataljonom napadnemo Nemce, razbijemo ih i prebacimo se preko puta. Noć je bila mračna, a teren težak. Kretali smo se jedva održavajući vezu. Među Nemcima je vladala tišina. Povremeno bi bljesnuo far nekog vozila, ili zasvetlucala baterijska lampa. To su bili jedini signali koji su nam služili kao orijentacija. Uz veliki napor spustili smo se do Bistrice i druma. Najedanput je na nas otvorena jaka mitraljeska vatra. Polegali smo po zemlji natopljenoj kišom. Uprkos tome neki su borci, savladani umorom, zaspali. Nije im smetala ni pucnjava, ni hladna i vlažna zemlja, ni barice koje su ostale posle kiše. Naređeno nam je da se povučemo. U svitanje smo bili dovoljno udaljeni od puta da bi nas Nemci mogli primetiti. Zamenik komandanta brigade Miloje Milojević i komandant Drugog crnogorskog bataljona Božo Božović dvogledima su osmatrali put i prostor oko njega. Utvrdili su da je nemačka motorizacija nestala. Na jednom mestu pored puta gorela je velika vatra. Nemci su pre odlaska nešto zapalili. Ponovo je izdato naređenje da se što pre prebacimo preko druma i da zaposednemo kose ka drugoj strani. Kao da smo dobili novu snagu i zaboravili na umor. Ot-

voreni prostor od oko jednog kilometra, koji nas je razdvajao od puta, tako reći smo pretrčali. Pored rečice je goreo veliki drveni magacin s mitraljeskom municijom. Iz plamena se čulo pucketanje. Nešto dalje, na jednoj livadi, ležalo je preko stotinu novih bicikala. Kraj njih — ranci i šinjeli. Dok su borci sakupljali rasturenu municiju iznenada su oko nas počele da se rasprskavaju granate. U jednoj šumici nedaleko od nas bilo je zamaskirano nemačko protivkolsko odeljenje. Brzo smo se sjurili u obližnji potok, odakle smo se, jedan po jedan i na većem odstojanju, prebacivali na drugu stranu rečice preko mostića koji su Nemci sagradili. Nemci su na svakog borca dok je pretrčavao mostić otvarali vatru. Pretrčavajući video sam jednog druga koga je granata pogodila pravo u glavu. Pao je nasred puta raširenih ruku. Desno od nas, gazeći reku prebacivali su se, Kragujevčani i Crnogorci. Nemci ih nisu primećivali.

Pošto smo prešli drum prikupili smo se u jednom zaklonu i krenuli da zaposednemo kosu iznad druma. Komesar bataljona Vojin Lukić uputio me je sa još dva druga da odem u prvi zaselak Miljevine i da nabavim nešto hrane i nekoliko boca s petroleumom da bismo njime zapalili most. U zaseoku je vladala tišina. Pretpostavljali smo da su kuće napuštene i da nikoga nećemo naći. Ipak, zakucali smo na jedna vrata. Pojavio se jedan starac i pogledao nas začuđeno: »Deco, zar vas još ima živih?« Pozvao nas je u kuću. Rekli smo mu zbog čega smo došli. Starac nam je odgovorio da u selu ima malo naroda, ali da će nam pripremiti sve što budu mogli. Dao nam je i dve boce s petroleumom.

Sa položaja čete, u kojoj sam bio komesar, lepo se video drum i most koji je trebalo zapaliti i time sprečili eventualne nove pokrete nemačke motorizacije. Nismo međutim primećivali Nemce koji su se nalazili na suprotnoj strani, u proređenoj bukovoj šumi. Jedan borac je krenuo na zadatak da zapali most. Pretrčao je preko brisanog prostora. Ubrzo smo ugledali plamen i dim i borca kako trči natrag. Ali tada se začuo dugačak mitraljeski rafal. Drug nam se vratio lakše ranjen. Posle nekoliko minuta nestalo je i plamena i dima. Paljenje mosta nije uspelo. A to se po svaku cenu moralo učiniti. Tražio se dobrovoljac. Nastao je tajac. Svak je gledao ispred sebe. Javio se Mladen Mitrić, bataljonski zastavnik, koji se tada zatekao u našoj četi. Gledao sam Mladena koji je već pružao zastavu Vasiliću, isto tako hrabrom borcu, a onda uzeo bocu s petroleumom i počeo da se privlači mestu sa kojeg je najbrže mogao da dotrči do mosta. Sa zebnjom smo pratili svaki Mladenov pokret. Dva naša puškomitraIjesca bila su spremna da otvore vatru na Nemce u času kada Mladen bude prilazio mostu. Mladen je pretrčavao brisani prostor. Nemci su ispalili nekoliko rafala, ali nijedan metak nije pogodio Mladena. Gledali smo kako se on, skinuvši šinjel, popeo na most, prosuo petroleum na drvenu konstrukciju i zapalio ga. Pojavio se dim i plamen. Most je goreo. Plamen je bivao sve jači i jači. Bili smo sigurni da se više neće ugasiti. Spustivši se ispod mosta Mladen se okrenuo ka nama, podigao uvis šinjel i pokazivao nam je rupe od metaka. Doviknuli smo mu da se ne vraća do sumraka.

HAN-PIJESAK I VLASENICA

U borovoj šumi borci su polegali da se odmore od napornog noćnog marša. Odjednom se u neposrednoj blizini začu mitraljeski rafal. Poskakali smo. Dotrčao je jedan od drugova iz patrole upućene prema Han Pijesku. Rekao je da se patrola sada nalazi na mestu gde su se ranije nalazile ustaše, kraj jednog letnjikovca, i da se odatle lepo vidi Han Pijesak. Odmah je upućen jedan borac da dovede teški bacač iz Pratećeg voda Prvog crnogorskog bataljona. Ovim bacačem rukovala su dva borca koji se od svog oružja nisu hteli razdvojiti upi kos naređenju izdatom još na Sutješci da se teško naoružanje zakopa. Bacačlije su ispalile dve jedine preostale mine na jedno uzvišenje u varošici oko kojeg se vrzmalo mnogo ustaša. Prva mina je prebacila cilj. Druga je pala nasred uzvišice. Ugledali smo dim i paniku među ustašama. Bežali su na sve strane. Tada smo ih napali pucajući i kličući »Napred proleteri!« Onda su ustaše pružile otpor iz rovova. Kada ih je jedna naša desetina zaobišla i dovela u opasnost da budu opkoljeni ustaše su pobegle i mi smo ušli u Han-Pijesak. Ustaše nisu stigle ni da demontiraju telefonsku centralu. Politički komesar bataljona priđe telefonu i uspostavi vezu sa Vlasenicom. Obavestio je da Han-Pijesak napadaju partizani i pitao šta da radi. Nastala je kratka pauza. Razgovor je preuzeo ustaški oficir iz Vlasenice i rekao našem komesaru da se treba boriti, a ako dođe do povlačenja da se povlače prema Vlasenici, jer pojačanja neće moći da dobiju. Tek kad je čuo da sa njim razgovara partizanski komesar sagovornik iz Vlasenice je naglo prekinuo vezu.

Štab brigade je odmah obavešten da smo zauzeli Han-Pijesak. Naređeno nam je da zaplenjeno oružje i hranu, a zaplenili smo znatne količine i jednog i drugog, odmah prikupimo na jednom mestu i da organizujemo pečenje hleba za jedinice čiji se dolazak očekivao. U prvi sumrak počele su da nailaze kolone naših bataljona. Pri ulasku u naselje svaki je borac sa sabirnog mesta primao oružje, municiju i hranu. Komore su tovarile preostalu municiju i namirnice. Bataljoni su nastavili put prema Vlasenici.

Čitave noći pešačili smo po drumu. U svanuće smo stigli pred Vlasenicu. Borci su brzo pospali. Čim je svanulo počela je da nadleće izviđačka avijacija. Primetivši na putu pokrete naših jedinica avioni su počeli da ih mitraljiraju. Zatim su naišli bombarderi. Zasuli su nas sitnim bombama. Bombardovanje se nastavilo čitav dan. Gorele su šume oko nas. Imali smo prilične gubitke. Od prvih bombi poginula su i ona dva Crnogorca koji su nosili bacač.

U toku dana, između dva bombardovanja, komandant Prve proleterske divizije i komandant Prve proleterske brigade pozvali su na sastanak bataljonske i četne rukovodioce. Saopštili su nam da u toku noći treba napasti Vlasenicu. Mesto je zaposeo jak garnizon. Iznad grada izgrađeni su bunkeri kojima je teško prići. Ako zauzmemo te bunkere zauzećemo Vlasenicu. Borcima je trebalo predočiti od kakvog je značaja uništenje jednog takvog garnizona posle nemačke ofanzive i posle naše tobožnje propasti na Sutjesci i Zelengori.

U napad smo pošli kroz šumu. Vodili su nas vodiči iz Han-Pijeska. Pao je mrak. Vodiči su iskoristili tamu i pobegli. Tada su štabovi bataljona odlučili da se borci prikupe i da se sačeka jutro. O odluci je obavešien štab brigade. U sam osvit zapazili smo da se nalazimo u neposrednoj blizini bunkera. Raspored za napad bio je brzo napravljen. Ručni bacači koje smo zaplenili u Han Pijesku dobro su nam poslužili. Pre nego što smo krenuli na juriš iz svih bacača otvorena je vatra na bunkere. Jurnuli smo čim je prestala bacačka vatra. Ubrzo su se bunkeri našli u našim rukama. To je omogućilo Prvom crnogorskom bataljonu da u silovitom jurišu uđe u Vlasenicu i da zaposedne kuće pored mosta i na reci Sušici. Povlačeći se, ustaše su morale preći preko ovog mosta. Crnogorci su ih tu sačekali i mnoge pobili. Vlasenica je bila oslobođena. U borbi za Vlasenicu imali smo i znatne gubitke. I ja sam tom prilikom bio teže ranjen ...

Rade Mitrović

SEGANJA

Ako bih htela da pišem o Beogradskom bataljonu Prve proleterske brigade, morala bih da izreknem 0 svakom drugu makar po jednu nisku reči, lepih, najlepših. I tako o svima redom, o borcima, komandirima, bolničarkama, o komesaru, o komandantu, jednom pa drugom, o rukovodiocima koji su bili drugarski, bratski, roditeljski odani borcima, brižni za sve što je ljudsko. Dakle, trebalo bi da govorim o jednoj velikoj porodici koju su činili ljudi međusobno veoma bliski, koju je čvrsta ideja borbe protiv neprijatelja povezivala u monolitnu celinu. Morala bih pisati o putevima i bespućima, o užasima i uznošenjima, o moći zla i nadmoći dobra, o cviljenju muke i svemoći pesme, o pečatima tuge i o osmehu, njenom pobedniku, o Neretvi, Sutjesci, Šćitu, Kalinoviku, Treskavici. Da, o Treskavici koju smo prelazeći je usred leta, a tučeni sve vreme ledenom kišom, upamtili za sav život. O svemu tome bi trebalo pisati — da se sačuva istina. Tu istinu trajno nosimo u srcima i ne bi moglo drukčije nego da rojevi reči polete pravo iz srca i sviju se najpre oko onih koji su davno postali spomenici po vrletnim putevima Beogradskog bataljona 1 Prve proleterske brigade: Siniše Nikolajevića, Milana Šarca, Derviše Hodžić, Rose Rabrenović, Bate Blagojevića, Branka Hrnjaka, Tonke Čvrljak, Mitra Kovača, Mile Aleksić, Toma Kojičića i mnogih, mnogih drugih. Ali, ko da ih sve pobroji! Toliko puta se osipala ta prelepa porodica, toliko puta je Beogradski bataljon bio tako reći desetkovan, ali svaki put se poput feniksa rađao ponovo iz sopstvenog pepela, iz sopstvenih žrtava, još snažniji, čvršći rešeniji, uvereniji da nema prepreka koje mogu zaustaviti huk borbe i revolucije, plamteću svest i neizmerljivost ljudske snage.

Izgovaram poluglasno njihova imena i osećam kako u meni narasta osećanje ponosa što smo drugovali, borili se, bili jedni uz druge kada je bilo najteže, što je između svih nas, kada je carovala avet tiranije i nasilja, strujala drugarska nežnost, međusobna odanost i ljubav, a sve to u ime privrženosti velikoj ideji koja nas je vodila.
Eto, rekoh reč i pobojah se da možda ne zvuči patetično. Ali, ne. Ne treba se bojati! Mislim čak da se teško može naći prava reč koja bi bila primerena beskrajnoj ljudskoj lepoti tih boraca koji nisu znali za prepreke. O njima će istorija i istoričari izreći objektivan i konačan sud, sve o herojskom činu žrtvovanja, o smislu borbe i njenim krajnjim ishodištima. S naše strane je dosta ako oživimo po neko sećanje, po neku malu, a tako veliku stvar.

POGAČA

Koračali smo ka Suhi, u predvečerje proboja na Sutjesci. Kretali smo se u dugačkom, lelujavom nizu blatnjavim putem koji je dugotrajna i uporna kiša rastočila, učinila ga teško prohodnim, utoliko pre što smo bili izmoreni, gladni, iscrpljeni, tako reći na izmaku snaga. Spuštali smo se ka Sutjesci čije su vode bile mahnite i mutne. Još i to, pored sveg jada. Kod tolike vode, bez vode! I česme su bile provaljene, zagađene od nanosa što ih je kiša potocima gonila sa brda. A sa slučajno pronađenog izvora, preko postavljene izdubljene daščice, ne bi se od jutra do večera sakupilo ni toliko vode da se od pregršti brašna i grumena soli napravi tanak obrok. I onda, od usta do usta zapovest: »Niko da ne koristi vodu. Zagađena je!« Borci zapovest primaju i predaju sa istom ozbiljnošću i disciplinom kao onu kada treba krenuti u odlučni boj, u proboj, kada se čuje: »Svi oružje u ruke, svi u streljački stroj!« To je ono kada komesari, komandanti i komandiri pođu ispred svih.

Zastali smo u malenoj kući koja je imala samo dve teskobne prostorije. Ognjište i jedna klupica. Nema gde da se sedne. Štab bataljona pretresa trenutnu situaciju. Kuriri su u napetom očekivanju, gotovi da krenu. I opet ona reč kojoj nema pogovora, koja podstiče, hrabri, ispunjava krajnjom rešenošću: »Nema odstupanja, neprijatelja ne smemo pustiti!« Iz tih reči svako izvlači za sebe što je potrebno. Ne treba im mnogo objašnjenja.

U tako napetoj situaciji pozvao me je komesar bataljona koji mi je, u marami, dao tri šake grubo samlevenog brašna, ne pamtim da li je bila od zobi ili ječma. »Drugarice — rekao je — naši drugovi Steva Adamović i Mladen Mitrić idu u neprijateljsku pozadinu na specijalni zadatak. Od ove pogače njima će možda zavisiti život. Ko zna kad će i da li će moći da dođu do hrane. Na posao. I da im pogaču neokrnjenu daš!«
Eto prostora za odgovornost. Jer, borci su gladni. Glad im je sputala noge, otežala korak. Ne bojim se, znam ja njih, pa ipak — moram pripaziti. Zadatak je zadatak.

Pre nego što sam zamesila tu mrvu grubog brašna propustila sam ga dvaput kroz prste. Nisam imala prilike da prstima osetim vrednost zlata ili kakve druge dragocenosti do koje ponekad i ponegde ljudi drže. Dok su ta zrnca brašna promicala kroz prste činilo mi se da je to ona prava vrednost, da tako mora biti toplo oko srca onome ko je zarobljenik dragulja.

Zamesila sam brašno i istog časa zastrepela da od pogače neće biti ništa. Krupno kao mekinje, brašno se nije dalo sastaviti. Ipak sam ga stavila da se peče. Ubrzo su počeli da se šire omamljujući mirisi. To je neke borce uznemirilo. Nozdrve su se širile, čuljile se uši. »U štabu se peče pogača« — pronelo se polušapatom.

Na vratima se ćutke pojavio visok, stasit izdužen mladić koštunjavih obraza, duboko upalih očiju, zamućenih od umora i gladi. Nije ništa govorio, samo je gledao žudno, dok mu je u grlu poigravala krupna jabučica.

— Nije za štab! — oslovila sam ga blago po imenu. — Niko je od nas neće ni okusiti.

Okrenuo se i otišao ne progovorivši ni reči. Osećala sam njegovu muku. I svoju, takođe, negde u dubini želuca i po rubovima ovlaženih usana. Međutim, okrenula sam se pogači, sada opet u strahu hoće li se ispeći kako valja, neće li se, možda, raspasti. Nikad lepše rumenilo kore nisam videla! Ili mi se samo tako činilo. Krenula sam da je izvadim i uvijem u krpu. Pogača se polomila, raspala.

»Šta sad?!« — pomislila sam. — »Šta reći drugovima u štabu? Neće valjda pomisliti da sam uzela deo za sebe?«

lako me niko ništa nije pitao, rekla sam: »Raspala se, ali sve je tu, vidite, lepo je možemo sastaviti.«

Naši drugovi pošli su na izvršenje zadatka sa izlomljenom pogačom u rancu. Kasnije, kada su se vratili, Mladen mi reče: »Pogača nam je znatno olakšala posao. Nije bilo dovoljno, ali već osećaj da je imamo utoljavala nam je glad.«

AMBIS

U praskozorju smo na Suhi. Za nama je teška noć u kojoj su plamtela brda, u kojoj je sve ječalo od borbe prsa u prsa. Kratak predah u očekivanju daljih naređenja. Sedimo na izvaljenim kladama sasečenog drveća. Umor je veliki, ali su budnost i napetost još veći. Odjednom, poznat glas, onaj što ispunjava neočekivanom radošću, glas dragog druga: »Koji li su sad ovi ovde? Ta sasvim su na udaru neprijatelju.«

Bio je to Siniša Nikolajević, raniji komandant bataljona junačina čija je sama pojava bodrila borce. Posle drugarskog toplog pozdrava Milan Šarac komandant Beogradskog bataljona izneo je Siniši trenutnu situaciju, rekao mu da se borci dobro drže, ali da je ipak teško, jer su umor i glad breme koje se sve teže podnosi. Siniša je odgovorio da će iz brigadne komore Sedme krajiške brigade odvojiti nešto za nas. Ubrzo je zaklano june, a istoga časa stigla je naredba o povlačenju sa Suhe, pa su zaklano june natovarili na konja.

Nad Tjentištem su se pojavile čitave eskadrile aviona koje su nas zasipale bombama i mitraljeskom vatrom. Činilo se da nigde nema zaklona, da je tu kraj svega. Samo još prodorni glas našeg komandanta Šarca: »Brže, drugovi, brže, neprijatelj nas okružava! Požuri gore, drugarice, biće mnogo ranjenih!«

Čim smo zakoračili u udoljicu, za nama se prolomila eksplozija, snažna kao hiljade nebeskih gromova. Tamo gde je do pre nekoliko trenutaka bio štab bataljona nije se ništa videlo od vatre i dima. Tu je poginuo komandant Šarac. Eksplozija je odnela i konja sa zaklanim junetom koje smo toga jutra dobili od Siniše i koje nam se činilo spasonosnim. Sve je, činilo nam se, toga trena otišlo u ambis prekriven neprobojnom, neprozirnom maglom. Ipak, daleke planinske vrhove na trenutak je ozračilo sunce. Promolilo se, probilo između oblaka. Pošli smo u susret njegovom sjaju, njegovoj plamenoj lepoti koja je ošinula visove planina. Pošli smo tragom sunca, njegovog zraka, nezaustavljivo, iako se sve oko nas kršilo i lomilo od sevanja vatrenih bičeva. Za nama je ostala udoljica tuge i zgusnutog bola. Čitav ambis.

NA DOMAKU

Tek što smo se izvukli iz okruženja naš bataljon je posle kratkog predaha dobio zadatak da učestvuje u borbi za oslobođenje Zvornika. Napadali smo Tvrđavu sa donje strane. Vodili smo cele noći vrlo tešku borbu. Ustaše su se bile veoma utvrdile i bilo im je teško prići. S druge strane Drine neprijatelj je takođe ometao naše jedinice da priđu gradu i Tvrđavi. Svejedno, u nama je bujala snaga kakvu rađaju velike nade i očekivanja. I umor do iscrpljenosti, i nesanicu, i glad, i bol za izgubljenim drugovima — sve je nadvladavala nada da bismo opet, posle dve i po godine, mogli zakoračiti u Srbiju, proći dobro znanim nam putevima, videti obrise dragih nam planina, zelene obale reka, zlatasta žitna polja i raskošne voćnjake.

Borba bez predaha. Čitavu noć previjali smo ranjenike. Sve se podnelo i isplatilo: Zvornik je osvojen!

U samu zoru izašli smo na plato zvorničke Tvrđave. Taj trenutak sam upamtila! Tada doživljeno osećanje silne radosti traje do danas i ne verujem da ikada može presahnuti. Pred našim očima pukao je pogled na zelene obale Drine. Izmučeno oko upijalo je u sebe, činilo mi se, sve lepote ovoga sveta, mnogo toga već zaboravljenog što je sada vaskrsavalo u rojevima svetlih iskri koje su uzletale sa nemirne površine reke.

Samo Drinu preći! Samo toliko! Što ne stiže toliko željena zapovest! Bez obzira na sve, nema borca koji ne bi pohrlio preko brisanog prostora, pravo preko mosta! Ali, mitraljeski rafali s one strane Drine govorili su da je rano, da moramo suzbijati u sebi lepršave nade i racionalno misliti o svemu. Naišla su jata neprijateljskih aviona zasipajući naše položaje bombama i mitraljeskom vatrom. Bombe su se rasprskavale još u vazduhu. Nešto kao karteč. Tako reći su nas prikovali za zemlju. Svejedno, čim bismo podigli glave, pogled je lutao na onu stranu Drine, ka lepotama rodnog kraja.

I dan-danas, kao u tom trenutku, kad god oživim to sećanje, uskomeša se u meni čudesni osećaj beskrajne radosti i velike nade. I danas mi pred očima titra prelepa slika obala Drine koju ne mogu nikada zaboraviti, koju ne može da potisne ni lepota najlepšeg slikarskog platna.

Naša borba, ma koliko bila tegobna zbog trpljenja i gubitaka koje smo imali, donosila nam je i

donela tolike radosti. Noseći je u sebi, hrabro smo zakoračili u život koji je bio pred nama. Borci su opet bili među prvima!

Jelena Petrovič

TRAGOM JEDNE IZVIĐAČKE GRUPE

Bili smo na položajima kod Suhe kad me pozvaše u štab bataljona. Tamo zatekoh Voju Radića, obaveštajnog oficira Prve proleterske brigade i Dušana Vujoševića iz Prvog crnogorskog bataljona. Bio je drugi jun 1943. godine.
Radić reče:

— Odlučili smo da uputimo jednu izviđačku grupu u pravcu Kalinovika. Predvideli smo drugove Dušana Vujoševića, Mladena Mitrića, barjaktara Beogradskog bataljona i Adamovića. Vaš bi, drugovi, zadatak bio ...

I tako nam je Voja govorio o pojedinostima toga zadatka. Trebalo je izvideti pravac: Vrbničke kolibe, selo Vrbnica i dalje prema Kalinoviku. Osnovano je bilo da izvidimo da li ima i koliko neprijateljskih snaga na tom pravcu. Radić nam je dao i jedan savet:

— Bilo bi dobro da poskidate komandirske i komesarske oznake i da idete kao obični borci.
Trebalo se probijati po nepoznatom planinskom zemljištu, samo pomoću topografske karte. Na vodiča ni misliti, jer do Vrbniče nema naselja, ni žive duše. Radić nam je pred rastanak rekao:

— Zadatak nije nimalo lak, veoma je važan i odgovoran.

Pravac kretanja proučili smo na karti. Pretresali smo svaku stazu i obeležili pravac. Put nas je vodio od Suhe Gusnim putem do Donjih i Gornjih bara, kote 935 i Vrbničkih koliba do sela Vrbniče.

Za hranu smo dobili po komad kuvanog konjskog mesa.

— Biće uz put i srijemuša! — našali se neko. U svitanje drugovi su nam zaželeli srećan put. Pregazili smo Sutjesku i počeli se penjati uz Gusni put. Išli smo ćutke, razmišljajući o predstojećem zadatku. Staza je postajala sve strmija, sa bezbroj serpentina. Vodila je na Donje bare, smeštene na velikom proplanku. Već smo se kretali kroz gustu staru šumu, koju su sačinjavale visoke bukve pomešane sa borovima. Lišće je nad nama šumilo. Činilo se kao da šuma diše. Jedna stara, golema bukva sva se nadvila nad put, saginjala se k zemlji kao čupava glava nekoga starca. Kakva li mora biti noć na ovoj stazi! Laknulo nam je kad izbismo na livadu.

— Pošli smo sa nadmorske visine od 724 metara, a sada smo na 1.600 metara. Nalazio se pred Donjim barama — objašnjavao sam drugovima čitajući kartu.

— Samo ti nastavi da pratiš put i mi ćemo izvršiti zadatak — složi se Vujošević, vođa izviđačke grupe.

Na Donjim barama smo se susreli sa Drugom dalmatinskom brigadom. Nismo imali vremena da se zadržavamo. Krenuli smo preko velikog proplanka na kome se zelenela gusta planinska trava. Ponovo smo zašli u šumu. Posle kraćeg vremena izgubili smo put.

— Šta je ovo, da nismo zalutali? — pitao je Mladen.

— Nemoguće, pa ovde ima samo jedna staza, a svi smo sigurni da smo se kretali stazom — kažem. — Tako je, ali sada staze nema! — odvraća Vujošević.

A evo šta je bilo. Ovuda već dugo nije prošla ljudska noga. Lišće sa starih bukava zatrpalo je stazu. Dosetili smo se. Razgrtali smo staro lišće i tako pronašli zatrpanu stazu. To smo do Gornjih bara morali činiti više puta, jer bismo inače mogli lako zalutati. U orijentaciji nam pomaže potok Kotai. Zaključujemo da se nalazimo kod Gornjih bara. Kažem drugovima:

— Niz potok krećemo do reke Hrčavke, a onda počinje ponovo uspon na Vrbničke kolibe koje se nalaze na visini od preko 1600 metara.

— Ti kao da fabrikuješ te gudure! — kao ljuteći se odseče Vujošević.

Posle Gornjih bara staza se spušta između šumovitih kolosa niz potok Kotai. Bila je to suva i ispresecana vododerina, tu i tamo zatrpana hrpama kamenja. Na jednom mestu naiđosmo na iščupano drvo preprečeno preko staze. Malo dalje su tugovale nad prokletom sudbinom napola istrulele klade. Kotai je tekao svojim starim tokom. Veliko kamenje, koje ga deli u manje potočiće, bilo je presvučeno debelom, tamnom mahovinom. Poverovao sam da se ta čudna voda rađa ni iz čega, da je od početka razdeljena stenama kroz koje se, usred raskošne pene, slapovima valja u provalije.
Putujemo tako bez predaha. Ova nizbrdica olakšala nam je noge, tako da ih prosto ne osećamo. Muče nas drugi problemi. Da nećemo još koji put čeprkati po opalom lišću? Treba što pre stići na cilj!
Evo nas i na Hrčavki. Desno je Tisovo brdo — složili smo se, gledajući kartu.

— Kuda sada da krenemo do Vubničkih koliba? — postavih pitanje. — Odavde vode tri staze. Desna liči na Gusni put, ali je još duža na predelu uspona. Srednja je još strmija, to je zapravo kozja staza, a i gubi se posle Javorka. Leva, staza ispod Careve glave, je najduža, ali je njome uspon najblaži.

Odmarajući se kratko dogovarasmo se kojom ćemo stazom. Mladen izreče onu narodnu »Preko preče ...« i odlučismo se na levu, najdužu stazu. Krenusmo. Sada se staza nije uspinjala naglo, jedva da je gdegod presecala koju horizontalu. Olakšano hodanje dade nam povoda da oživimo neke uspomene.

— Ova ofanziva zatekla je naš bataljon u selu Oklade kod Bijelog Polja. — Reče Mladen Mitrić.

— Pa ona je, čoče, nastavak četvrte ofanzive — odgovori Vujošević.

— Tako sam i ja čuo — složih se sa Dušanom.

— Tačno, Mladene, bili smo u Okladama. Sećam se dobro toga dana, bilo je posle podne kad krenusmo prema selu Jabučni i tu se sudarismo sa Švabama. Oni su bili na brdu Kulini na koje je napao naš Beogradski bataljon. Po žestini sudara

naš štab bataljona je ocenio da to nije neki običan ispad nego ofanziva.

— A i mi smo žestoko udarili! — reče Mladen.

— Da, baš sam to hteo da kažem. Naš juriš na Kulinu bio je nezadrživ. Sečaš li se kako je naš minobacač precizno gađao Kulinu koja nam se bila isprečila kao kakva piramida. Sadili smo teške mine po samom vrhu. Sećam se da je jedna mina pala u gomilu ljudi i prosto se videlo kako lete ruke i noge. Sve do mraka prosto je gorela zemlja. Da ne dobismo naređenje za pokret ka Čelebiću najurili bismo ih te noći u Bijelo Polje.

— I taj marš je bio naporan — reče Mladen. — Tada nam i jedan vuk preseče kolonu. Neki opališe na njega, ali ga ne pogodiše.

— A koji ga đavo naćera među ljude! •— na to će Dušan.

— Putovasmo tada celu noć i dan, prenoćismo, pa opet još jedno pre podne. Učinilo mi se da nikada duže nismo maršovali.

— Pa prešli smo preko sto kilometara, moj druže, kako da ti se i ne učini...

Mali uspon prekrati naš razgovor. Imamo, još oko 500 metara, pa ćemo opet po horizontali, po ravnom. Pokazujem drugovima kartu:

— Ovde prelazimo Hrčavku. Levo i napred je Careva Glava. Kroz šumu imamo još četiri-pet kilometara.

Staza je prelazila Hrčavku koja se duboko usekla u zemlju. Silazila je krivudavo po nizu kamenih ploča. Voda joj je bila hladna i bistra kao suza. Napustili smo je i krenuli njenom desnom obalom. Penjemo se prema Carevoj Glavi. Prate nas raznolika šuštanja, krici ptica, žuborenje Hrčavke.

Ali mi ne možemo da uživamo u toj simfoniji, jer nas spopada isprekidano dahtanje i obuzima sve teži i teži umor.

Odjednom Mladen tiho reče:

— Pogledajte ono čudo!

Pogledasmo. S one strane Hrčavke kretao se, paralelno s nama, tromim i ravnomernim koracima, veliki mrki medved. To nas podbode da ubrzamo kretanje, jer smo bili naoružani samo pištoljima i ručnim bombama.

Izašli smo iz šume. Do Ljubina Groba ostalo nam je još dva, a do Vrbničkih koliba oko šest kilometara. Staza je urasla u travu. Tek što smo nešto odmakli od šume, nalete roda. Zauzesmo malo veće odstojanje i produžismo put. Avion prelete pa se povrati.

— Sa ovim se nije šaliti! — opomenu nas Dušan. U isti mah tresnu oko nas nekoliko lakših bombi. Raspršismo se po goloj livadi bez ikakvog zaklona. Avion se povrati još jednom, ispali nekoliko mitraljeskih rafala pa odlete.

— Čudim se ipak da avion dejstvuje na tri čoveka! — reče Mladen.

Nadoveza se Dušan:

— Za ovog je i normalno da tako postupi. To je izviđač, a ujedno i borbena mašina. Nama se desio još zanimljiviji slučaj. Jesenas, kad smo bili na položaju kod Teslića, naleće jedan transportni avion. Opalim na njega nekoliko rafala iz puškomitraljeza, ali on, vrag, ne bježi. Povrati se i baci dvije bombe. Eh, što ti je zagriženi nacist, oca mu očinskog ...

— Da se ti nisi prevario, možda to nije bio transportni? — pogledah Dušana, ali me on preseče.

— Valjda sam toliko naučio u ovom ratu!

Sunce je zalazilo kada smo stigli do Vrbničkih koliba. Čobanske kolibe od crvotočnog drveta rasule su se kao prosjački dronjci po livadi. Najgora od njih, koja se iskrivila i rasipala trulež oko sebe, nalazila se na padini prema Maloj Košuti. Druge kolibe bile su pootvarane i prazne. Seli smo da se malo odmorimo. Na bujnoj planinskoj travi osećali smo se kao na dušecima. Sa severa, istoka i juga opkoljavale su nas pošumljene gudure, a sa zapada goli vrhovi. Pogled nam je išao preko devičanskih šuma koje je retko doticala sekira, skakao preko ponora u čijem ždrelu sanjari grobni sneg i verao se uz nove, sve više vrhove.

— Koliko kilometara pređosmo danas? — upita Dušan.

— A, to je teško izračunati — odgovorih. Čitam ponešto, ali nema te naprave koja bi mogla izmeriti ove sitne, milimetarske oznake. Ako bismo načinili grub proračun, možda bi se pokazalo da smo prešli preko 40 kilometara.

— Uze li i ova pentranja u obzir?

— E, to je posebno!

— Noćas ćemo prenoćiti ovdje — zaključi Dušan. Počeo je da se spušta mrak, pa smo se smestili u jednu kolibu. Na sredini smo naložili vatru čiji se gusti dim obarao na nas.

Kuvana' hladna konjetina, koju smo jeli bez hleba, dobro nam je došla.

— Pazite da se neko ne zadavi, jer ovde nećemo naći vode — opomenu nas Mladen.

— Onda je bolje što ni soli nemamo, inače bismo se morali vratiti do Hrčavke — našalih se.

— Dobro, drugovi, sutra ćemo što ranije krenuti prema selu Vrbnici. Moramo biti oprezni, jer ne znamo ko se tamo nalazi. A sada, možemo na spavanje — reče Dušan.

Oko vatre svak od nas namestio je ponekoliko crvotočnih dasaka. Spustili smo se na njih na zasluženi počinak. Hladan vetar probijao se kroz pukotine i rashlađivao mi onu stranu tela koja je bila okrenuta od \atre. Kroz svest su mi promicali današnji događaji. A onda se sve izgubilo ... Još je bila noć kada smo ustali i počeli se pripremati za pokret. Bilo nam je toliko hladno da su nam zubi cvokotali. Iako je bilo maglovito i mračno, sinoćna orijentacija pomagala nam je da krenemo pravim putem. Sledeći cilj nam je bio selo Vrbnica, udaljeno najmanje 10 kilometara. Niz strmu padinu spuštali smo se stazom koju smo teško uočavali. Bio je to jedan napor više. Želeli smo da se krećemo brže da. bismo se malo zagrejali, ali nismo mogli zbog mraka i teškog terena.

Tmurno jutro još se borilo sa maglom kad smo stigli na reku Vrbnicu. Oprasmo ruke, umismo se i tako osveženi malo živahnusmo. Iako je bilo maglovito, hladno i vlažno, vidljivost je bila prilična, pa se staza niz reku dobro ocrtavala. To nam omogući da ubrzamo hod.

— Treba oprezno da dođemo do sela — upozoravao je Dušan.

Dan se bio prilično razvedrio i sve se više bistrilo. Počeli smo nazirati prve znake ljudskog života: ponegde sveže odsečeno drvo, okresani ogranci, sveži otisci ljudskih nogu i goveđih papaka.

— Oseća se da smo napokon blizu cilja. Koliko ima još do sela? — upita Mladen.

— Manje od tri kilometra — odgovorih neuverljivo.

Naiđosmo na vodenicu. Nekakav starac radio je nešto oko ustave. Opazi nas kad se okrenu uz reku. Bio je visok, mršav, mrtvačke boje lica. Kosa i obrve bili su mu potpuno beli. Nemirnim očima odmeravao je okolinu kao da želi pobeći. Dušan prvi pozdravi starca nadvikujući lupanje vodenice.

— Dobro jutro, prijatelju!

— Dao ti bog dobro! — odgovori uznemireni starac.

— Da ti se mlin nije pokvario, kad si se tako rano uposlio?

— Stara je ovo mlinčina, moj sinko, pa stalno kuburimo oko njega!

— A jesi li ti noćio ovde? — upitah ga.

— Ne ja. Jutros sam došao. Tek što sam zasuo nešto zobi i počeo popravljati ustavu da bih imao što više vode.

— Ti bi morao biti iz Vrbniče?

— A kako ti to, sinko, pogodi? Ja te ne poznajem.

— Pa nisi valjda iz Zamrštrena ili Ljubine došao ovde? — odgovorih gledajući u kartu.

— Eto ti ga vraže! Kod tebe je to kao zapisano?

— Zapisano, stari, zapisano! — kao pohvalili se.

— Ima li kakve vojske u selu? — preuze razgovor Dušan.

— Nema. A imate li cigar duhana? — sramežljivo upita starac.

Dali smo mu malo duvana, koji nam još traje od sela Kanje na Limu. Tamo smo proletos potukli Talijane, a seljaci nas nagradili sa dosta duvana. Pozdravismo se sa starcem i zadovoljni krenusmo ka Vrbnici. Odmah počesmo da prikupljamo podatke.

Gledao sam Dušana Vujoševića kako zapisuje podatke koje smo ovde prikupili. Bilo je pravo uživanje posmatrati kako se njegovo namršteno lice vedri. Bio je očito zadovoljan onim što smo ovde saznali. Podaci su bili važni. Nemci tek što su počeli dovlačiti neke snage prema Miljevini. U selu Jelač već su stigle manje snage. Do sada ih na ovom pravcu nije bilo.

Oko devet sati smo odlučili da se jedan od nas sa podacima vrati u Suhu. Izbor je pao na mene.

— Do noći se treba vratiti. Izvještaj mora večeras biti u štabu brigade, a ionako ne možeš nigde sam zanoćiti — zabrinuto mi kaže Dušan, svestan napora koji me čekaju.

Pozdravio sam se sa drugovima i krenuo nazad. Bio sam ubeđen da nema prepreke koju neću moći savladati do Suhe. Učinilo mi se da sam brzo izašao do Vrbničkih koliba. Vreme je bilo divno. Uživanje je bilo gledati glatke zelene obronke. U toj vedroj i nepomičnoj tišini činilo mi se kao da sve ovo nije stvarnost. Začudo, nije mi se tako usamljenom to činilo stravično. Možda zbog toga što mi je jedina želja bila da što pre stignem u Suhu. Od Vrbničkih koliba preko Ljubina Groba i niz Hrčavku kretao sam se trčeći, da bih uz potok Kotai i penjući se ka Donjim barama, ponovo usporio. Sunce je već bilo zašlo kad sam krenuo niz Gusni put, ali sam se tu već osećao kao da sam kod kuće. Bio sam pred ciljem. U ovoj šumi noć brzo dolazi. Ali, ja sam joj parirao: brzo sam silazio niz serpentine, kao na skijama. Negde u visini Crkvine čuo sam razgovor. Nisam sumnjao da su to naši iz Beogradskog bataljona.

— Ko je tamo? — upitao sam.

— A ko je tamo? — uzvrati nečiji glas.

Brzo smo se sporazumeli, jer smo se dobro poznavali. Bio je tu jedan vod iz Druge čete. Napokon sam u štabu bataljona. Našao sam sve drugove na okupu.

— Ti već stiže! — sa osećanjem zadovoljstva reče Dušan Sijan, pomoćnik komesara.

— Da, tu sam! — beše sve što rekoh zbog radosti što se nalazim među svojim drugovima.

— Dokle ste stigli kad se ti već vrati? — znatiželjno će komandant Šarac.

— Oko devet sati sam pošao iz Vrbniče — pohvalih se.

— A gde su Dušan i Mladen?

— Produžili su prema Miljevini, a ja nosim važne podatke.

Pošto sam podneo izveštaj, odoh u svoju, Treću četu, razmišljajući da li ćemo, tragom naše izviđačke grupe, već jednom krenuti iz ovog pakla. I zaista, 6. juna rano ujutru, u sastavu Prve proleterske, krenuli smo prema platou Zelengore, a zatim, 10. juna, u proboj neprijateljskog obruča na Balinovcu. Tek tada sam saznao kakva nam je opasnost pretila u ovoj ofanzivi.

Trasu ove izviđačke patrole i danas u mislima gledam kao neku veoma, veoma svetlu putanju. Moji drugovi, narodni heroj Dušan Vujošević Vučica i Mladen Mitrić, ne mogu je više gledati.

Stevan Adamović

SUHA

Treći juni četrdeset treće.

Kiša, oluje i grmljavine. Beogradski bataljon zaposeo je položaj kod Suhe, kraj reke Sutjeske. Smenio je Prvi bataljon Druge proleterske brigade, koji je dobio nov zadatak. Iznad položaja, na domaku oka, visoko se uzdižu planine Volujak i Maglić. Iza nas je proplanak i napuštena, usamljena kuća.

I poslednji obroci hrane nestadoše — jedino ponekad ima konjskog mesa bez soli i hleba. Puške su otežale. Samo malo odmora i sve bi bilo bolje. Tokom noći patrole od po tri borca su se neprekidno smenjivale. Njihov je zadatak bio da u rečnoj kotlini otkriju neprijatelja. Pred naš dolazak Nemci su pokušali da prodru niz reku. Skupo su

platili taj pokušaj. Dvadesetak njih je ostalo da leži u dolini nedaleko od naših položaja.

Nemci će, sigurno, opet pokušati proboj noću. Za njih su naši položaji od ogromnog značaja da bi još više stegli obruč. Borci to znaju. Zato i spavaju »s jednim okom«.

Odredili su me u drugu patrolu. Prva se još nije vratila. Kiša pljušti kao iz kabla. Prst se pred okom ne vidi. Pred nama je uska kozja staza. Dovoljno je da čovek skrene samo pola metra pa da se nađe izgubljen u provaliji, odakle buči i penuša Sutjeska. Idemo oprezno. Kundakom tražimo stazu. Sa mnom su još Milorad Ristić, bravarski radnik s Čukarice, i Dragoslav Stefanović, učenik srednjotehničke škole iz Beograda.

Odjednom zastadosmo. Zgazio sam nekakav mek predmet, i on se pokrenu. Osetih leš, a zatim videsmo da je to Nemac.

Oko ponoći smo završili patroliranje. Svuda je unaokolo bilo tiho. Samo je reka tutnjala.

Osvanuo je 4. juni. Kiša opet povremeno pada. Magle se vuku dolinama i prekrivaju obližnje visove. Još smo na položaju. Danju je vidljivost slaba, tako da patrole neprekidno krstare i prate svaki sumnjivi šum. Osećamo zatišje pred buru. Očekujemo napad Nemaca, koji, sigurno, negde kraj reke gamižu. Otkako je počela ofanziva malo je dana prošlo bez borbe. Bonibardovanje naših položaja i kolona bivalo je sve žešće. Ni noću nas nisu ostavljali na miru.

Oko umornih tela kiša je izgubila mala korita kojima voda otiče niza stranu. Tako, bez vatre i tople odeće i obuće, prođe još jedna noć.

— Posle proboja idemo u Srbiju. Znaš, niko nas više ne može zaustaviti. Čuo sam to kao sigurno — šapnu mi Nikola Ružić, politički delegat voda. Nikoline upale, male, crne oči zasijaše radošću. Na mršavom licu izbi blag osmeh. Povratak u Srbiju bio je san svakog borca Beogradskog bataljona. U mislima lebdi talasasta Posavina. Borba za ova brda i goleti oko Sutjeske je i borba za Posavinu. Borci to znaju i zato nezadrživo jurišaju i brane položaj tamo gde se nalze.

Petog juna, oko 10 časova, jača neprijateljeva kolona je pošla dolinom Sutjeske ka našim položajima. Izbila je iz magle koja se tek dizala. S desne strane, gde je bila Treća četa, otpoče borba. Odjeknuše prve ručne bombe. Neprijatelj je jurišao, padao i ustajo. Položaji ostadoše ipak u našim rukama. Najzad, posle nekoliko uzastopnih juriša, neprijatelj je odstupio. Ni žrtve nisu uspeli da odvuku.

Bližilo se podne. Na položaju je nepomično ležao, smrtno pogođen, politički delegat voda Nikola Ružić. Kraj njegovog tela stoji pognute glave desetak boraca. U blizini, nekoliko njih pokušavaju da oskudnim priručnim alatom iskopaju raku u kamenu.

Ćetom se brzo proču vest da je Nikola poginuo. Stajao sam kao ukopan. U mislima su mi se redale slike iz njegovog života. Rođen je 1921. godine u radničkoj porodici, koja se s mukom prehranjivala. Tako je došla 1935. godina, kada je Nikola postao učenik u livnici brodogradilišta na Adi Ciganliji, kod Beograda. Uporno je radio na savlađivanju zanata i podnosio tegobni šegrtski život. Krajem 1938. postao je livački pomoćnik. Borio se protiv maltretiranja učenika i protiv parole većine majstora — da je »batina iz raja izašla«. Učestvovao je u demonstracijama radnika. Dvadeset sedmog marta 1941. koračao je beogradskim ulicama. A kada je zemlja okupirana i kada je Partija pozvala narod na ustanak, otišao je u partizane. Bilo je to 28. septembra 1941. U partizanima je bio primeran borac i drug. Početkom 1942. primljen je u Partiju. Bio je u svakom okršaju, svuda je svojom hrabrošću podizao borbeni moral. Postao je politički delegat voda. ... Sada je nepomično ležao. Smrt nam ga je otela rano — u dvadeset drugoj godini žvota.

Rade Ignjatović

KRAJ STOLETNE BUKVE...

Zelengora, odakle nam je pretila smrtna opasnost gotovo sa svih strana, bila je za nama. Naše jedinice su uklanjale čelične prepreke jednu za drugom, a na Balinovcu je neprijatelj doživeo težak udarac baš u trenutku kada je računao da je nastupio čas potpunog uništenja svih naših snaga koje su se našle u dolini legendarne Sutjeske. Dugačke kolone Prve divizije silazile su prema Miljevini povlačeći se kroz guste šume. Osećali smo preokret u našu korist — sve je očevidnije bilo da smo se izvukli ispod uništavajućeg udara neprijatelja. Mnogobrojne eskadrile aviona krstarile su nad širim područjima Zelengore i Sutjeske. Mi se zbog toga nismo mnogo uznemiravali, ali takva aktivnost avijacije navodila je na razmišljanje. Možda su se toliki avioni okomili na kolone ranjenika i bolesnika, ili je neprijatelju na nekim sektorima fronta postalo teskobno.

Bili smo na domaku Miljevine. Novi obruč, koji je išao duž komunikacije Foča — Kalinovik, još nije bio raskinut. Ceo dan su naši bataljoni vodili borbu protiv neprijateljevih tenkova i pešadije koji su nastojali da nam onemoguće da se dohvatimo padina Jahorine. Avioni su nadletali naše položaje, bombardovali i mitraljirali sva mesta u kojima su otkrili komoru, deo partizanske kolone, dim, bilo šta sumnjivo. Bolnica, sklonjena u šumi, očekivala je naređenje za pokret. Mirovalo se i odmaralo, više ćutalo nego razgovaralo

— štedela se snaga koja je gotovo do poslednjeg atoma bila isceđena.

Oko podne, ne sećam se tačno datuma, prodorni šum štuka nagoveštavao je još iz daljine da preti opasnost. Opet bombardovanje naših položaja. Bio je lep dan, pun sunca, pa smo kroz krošnje starih borova zurili u modro nebo, odakle je vrebala opasnost od neprijatelja, kome ovoga puta, zbog malo municije, nismo mogli ništa. Avioni su se okomili na naše položaje, na rejone gde se vodila ogorčena borba, od koje je zavisilo da li ćemo razbiti i ovaj obruč i stvoriti prolaz za jedinice, spasonosni izlaz za iscrpene borce i izmučene ranjenike. Ipak, počele su da padaju avionske bombe i na onaj deo šume u kojem su se nalazili ranjenici. Neko viknu:

— Sklonite se!

— Pogledam: svuda samo borovi. Kuda? Nikakvih drugih zaklona nema. Da bude još mučnije, od krošnji drveća gotovo se i ne vide avioni, ko-

je inače dobro čujemo, niti otkačene bombe nad našim glavama. To je neprijatno osećanje — bespomoćno gledanje u nebo i čekanje ishoda. Grupa njih pođe prema nekoj gomili kamenja u želji da se tamo zakloni od teških bombi. Drugarica Ljubica Živković je sedela pokraj neke razvaljene barake i neće ni da se pomeri s mesta.

— Beži, odatle, Ljubice! — povika neki drug. — Znaju oni za tu baraku, gađaće je!
— Neću odavde nikuda. Prisloniću se uz ovo stablo! — reče ona odmahnuvši rukom.

Stara bukva je na prvi pogled pružala dobru zaštitu.

Otrčah do one gomile kamenja ispod koje su se već bili gotovo zavukli oni drugovi. Bombe padoše u neposrednoj blizini. Tri žestoke eksplozije. Onda nasta mir ispunjen stravičnim iščekivanjem da li je ko stradao ili ne. Plašili smo se da ne naiđe nov nalet, pa se niko nije pomicao sa svoga mesta. Minuti su prolazili, strah od novog talasa bombardovanja se smanjivao, a neizvesnost šta se maločas zbilo rasla. Ustali smo oprezno i gledali unaokolo. Kraj stare bukve ugledamo jeziv prizor: Ljubica je ležala u krvi. Obe noge joj je raznela avionska bomba. Još se držala rukama za stablo koje joj nije pružalo zaštitu. Na licu ove uvek vedre i hrabre drugarice ostao je grč od bola. Nije davala znake života.
Svi smo bili duboko ožalošćeni. Stajali smo nad njenim lešom nemi i nepomični. Kao da nismo verovali očima. Njeno prijatno čavrljanje i zvonki smeh, njena primerna briga oko ranjenih drugova — sve je nestalo. Ostala je lepa uspomena na druga i borca, na bolničarku koja je s toplinom obavljala svoj posao, prkoseći svim opasnostima i ne žaleći sebe. Sahranili smo je pod tim stoletnim stablom koje, sigurno, i danas postoji.

Dr Mika Pavlović

SEĆANJE NA MILANA ŠARCA

Učini nam se nekad, u žurbi zbivanja i življenja, da smo zaboravili ratne doživljaje, da ih je vreme izbrisalo iz sećanja. Ipak, dovoljan je samo neki povod, samo neki mali događaj, pa da mnoge blede slike odjednom ožive i da shvatimo koliko su i kako duboko urezane u nama.

Predamnom je ratna fotografija stroja Prve proleterske divizije u Bosanskom Petrovcu. Na čelu je Milan Šarac, komandir čete u Beogradskom bataljonu. Poznati lik druga i starešine koji se ne zaboravlja.

Prvi put sam ga srela u selu Vrbnici — sećam se bio je uredno odeven, utegnut opasačem i uprtačem, vrlo ozbiljan i zdrav momak uspravnog držanja i čvrstog hoda. Uvek je pokazivao najveću strogost prema sebi, te je tako vlastitim primerom uticao na borce. Nije bilo lako postati starešina u Prvoj proleterskoj brigadi koja je imala veliki broj velikih i sposobnih komunista. Milan je u brigadu došao sa Romanije, maja 1942. godine, u Vrbnici, sa još 60 boraca — stasitih i, reklo bi se, odabranih momaka. Svi Romanijci su raspoređeni u Beogradski bataljon, u kojem je Milan Šarac odmah postavljen za vodnika. Isticao se disciplinom, vojničkim znanjem i sposobnošću, te je ubrzo stekao poverenje i simpatije svih boraca i rukovodilaca u bataljonu. Nove dužnosti su se nizale. Komandovao je četom, a zatim i bataljonom — sve do Sutjeske. Milan Šarac rođen je na Romaniji, 1920. godine, u selu Djedovci. Svojom pojavom je odavao gorštaka u kome su se preplitale suprotnosti retko tako skladno ukomponovane. Veljko Miladinović, naš ratni drug, napisao je: »Bio je to starešina sa nežnim ljudskim srcem i blagim, skoro devojačkm osmehom«. Zaista, iz tog na izgled strogog vojnika zračila je jednostavnost, kraseći u njemu čoveka i starešinu. O svemu obična, a ipak posebna ličnost, izdvajao se nekom čudnom snagom i sposobnošću da uvek ostane odmeren i staložen. Za svakoga je imao jednako razumevanje. Kada bi kod potčinjenih osetio pomanjkanje discipline, ili neku drugu slabost, na njegovom ozbiljnom licu pojavio bi se prekor ili razočaranje, kao da kaže: »Zar tako, druže? Od tebe ovo nisam očekivao!« Uvek je to teže pogađalo i delovalo na borce od bilo kakvog ubeđivanja ili kritike.

Tako se, eto, sećam Milana Šarca sa ratne fotografije, bez koga smo ostali u jednome od bezbroj dugih dana, čiji su nam minuti izgledali kao večnost i kada se u trenu preživljavao život, a umiralo bez jauka. Toga dana smo napuštali kanjon Sutjeske, gde je smrt postajala sve prisutnija. Neprekidno nam je u ušima odzvanjala strahovita eksplozija bombi i grmljavina aviona koja se mešala sa šumom reke, delujući tako još stravičnije. Sporo smo se kretali praćeni avionima koji su svojim teretom proređivali našu kolonu. Samo neka se ide što dalje od kanjona! Tek što sam uhvatila svoje misli, čelo kolone se zaustavilo, a zatim se cela kolona povila prema zemlji, tonući za čas u njeno naručje. Taj zastoj pod kišom avionskih bombi učinio se predug, pa je Milan pošao napred da proveri zašto se stoji kada je svaki minut dragocen. Na položaju Krekovi nova eksplozija nas je zaglušila svom jačinom. Zemlja se podigla prema drveću, te se sa zelenim lišćem i granama rasula na sve strane. Oko ogromne rupčage širio se miris baruta_i paljevina nagorelih grana. Pored svog iskasapljenog konja kao uspavan ležao je Milan pod visokim stablom. Sa tugom smo shvatili da nas njegov blagi pogled neće više pratiti po bespućima. Dok se tužna kolona bataljona nemo opraštala prolazeći pored svog komandanta zavladala je tišina kakve danima nije bilo u ovoj kotlini. Negde u daljini gubili su se zvuči aviona uz monotoni šum Sutjeske. Osmi jun je na izmaku — sunce se utopilo iza planinskih vrhova. Izgledalo je kao da ratna simfonija izvija svoje poslednje akorde. Bili su to dani kada se retko i malo pričalo o sebi, te smo zato o životu bliskih drugova saznavali najčešće tek onda kada bi se njihova životna staza završila, tu pored nas. Kako je živeo i koga je voleo Milan, je li ga devojka čekala u Ćupriji, ili ga je sa Romanije ispratila rasplićući kosu kraj izvora da se ratniku ne zapletu puti, da mu pobede kao voda poteku. Kažu — takav je običaj u selima ovoga kraja. O svemu tome razmišljala sam znatno kasnije, a tada se moralo ići dalje. Komesar Bojić zapisao je u dnevnik: »Mi-

lane dragi, nismo očekivali da ćeš tako nestati iz naše sredine. Ko će tvoju smrt saopštiti majci?«

Milanovu majku srela sam nekoliko godina posle rata. Dok me je čvrsto stezala njena topla, naborana ruka, misli su lutale od jedne do druge akcije i borbe u kojima je njen sin komandovao: Grahovo, Bradina, Jablanica, borbe sa Nemcima i četnicima, Golo Brdo — iz stroja izbačeno stotine italijanskih vojnika, Čelebić, oslobođena bolnica Šeste istočnobosanske brigade koju su Nemci bili zarobili... I tako, iz pobede u pobedu, uspesi njegovi i naši, zar je to ono što treba reći majci za utehu? Ostadoh tada zbunjena i nema pred majkom heroja, a ona koja je znala samo za njegovo detinjstvo, i bez suza ispriča kako su rasla blizančad, Milan i Milka, jednaki samo po svojoj poslušnosti. Milan je bio živ i veseo dečak i odličan đak. Knjigu je voleo iznad svega. Ono što je želeo, da se i dalje školuje, siromašni roditelji nisu mu mogli omogućiti. Mladenačka želja za boljim životom odvela ga je u artiljerijsku podoficirsku školu u Ćupriju. Kada se onih prolećnih dana 1941. godine vratio na Romaniju bio je, kažu, tužan. Jadao se nekim svojim vršnjacima i ne sluteći da će baš od njih dobiti odgovor na mnoga pitanja koja su ga mučila u tim teškim danima. Partija je u to vreme vršila pripreme za podizanje ustanka na Romaniji. Milanove poštene oči govorile su više nego njegova podoficirska uniforma. Predratnim komunistima sa Romanije Danilu Đokiću i Vitomiru Milenku nije bilo teško da mu povere mnoge zadatke. Maja meseca 1941. godine postao je član Komunističke partije u organizaciji sela Djedovci. Od tada je Milan primao sve veće i odgovornije dužnosti. Drugovi su mu pomagali da svoje vojničko znanje obogati i političkim.

Postao je pravi agitator bratstva i jedinstva. U prvim danima ustanka na Romaniji postavljen je za vodnika, a ubrzo i za komandira Vitanske čete u Glasinačkom bataljonu Romanijskog odreda. Svoja prva iskustva i pobede sticao je u borbama na Rogatici, Sokolcu i Sjetlini, a prvu ranu zadobio je u selu Putine. Osvajajući sela osvajao je i srca svih onih koji su ga upoznali. Vedar i nepomućen, njegov lik ostao nam je u sećanju za sve ove duge posleratne godine.

Đurđa Đoković Romano

SEĆANJE NA MILANA ŠARCA

Kad god se u mislima vratim u prošlost prisećajući se naše revolucije i mnogih drugova koji su u njoj pali, ne mogu a da se ne setim Milana Šarca, divnog druga, čoveka, hrabrog borca, komuniste i starešine.

Milan Šarac rođen je u selu Djedovići na prkosnoj Romaniji. Kao mladi akademac stare jugoslovenske vojske on posle njene brze i sramne kapitulacije ne priznaje propast i ropstvo. Vraća se na svoju Romaniju, a 1941. godine na poziv Partije stupa u Romanijski partizanski odred. Kad je, januara 1942. godine, Prva proleterska brigada stigla u njegov kraj on stupa u Beogradski bataljon. Ispoljivši sve vrline, a naročito hrabrost, ubrzo postaje komandir čete, a u razdoblju između četvrte i pete ofanzive i komandant Beogradskog bataljona. U petoj ofanzivi, posle tri dana neprestanih borbi u Suhi, od 3. do 5. juna 1943. godine, bataljon je dobio zadatak da sa ostalim jedinicama brigade krene ka Zelengori.

Uz kolonu koja se povijala kozjom stazom, i više se verala i pentrala nego što je normalno hodala, išao je Šarac od čela do začelja i hrabrio borce iznurene glađu i nesanicom da izdrže. Pošto smo na tom putu stigli pod brdo Ozren, doživeli smo žestoko bombardovanje. Naleti avijacije dolazili su u talasima od po 6 do 9 aviona u svakom. Zbijeni uz stene i oko debelih bukava tražili smo zaklon od ubitačnih bombi. Između dva naleta aviona Šarac je komandovao pokret, jer je bataljon morao u određeno vreme da stigne na cilj. Koračao je na čelu kolone, vodeći za uzdu svoga konja. Tek što je na jednom proplanku zastao da osmotri kretanje bataljona, naišao je novi talas avijacije. Jedna bomba eksplodirala je kraj Šarca i on je pao smrtno pogođen.

Tužna vest pronela se kolonom. Bataljon kreće dalje. Po naređenju zamenika komandanta bataljona Brane Barjaktarevića ostajem sa još dva druga da sahranim Šarca. Sahranili smo ga u samom grotlu koje je načinila bomba. Nabacali smo zemlju porcijama, golim rukama. Bio je to pogreb bez reči, ali sa suzama. Tako smo sahranili ponosnog sina Romanije, junaka koji i danas živi u sećanju nas, njegovih ratnih drugova.

Svake godine idem na Tjentište. Vodim tamo mladu generaciju, članove Društva prijatelja Sutjeske. Pričam im o borcima-herojima Sutjeske, ali kada treba progovoriti o Milanu Šarcu, nešto mi zastane u grlu, suze navru — nemam reči.

Radovan Pantelić Pura

PROBOJ IZ OBRUČA

Devetog juna 1943. godine u poslijepodnevnim satima Beogradski bataljon nalazio se na okupu nedaleko od Vrbničkih koliba, na Zelengori. Peta neprijateljska ofanziva dostizala je vrhunac. Skoro mjesec dana vodile su se ogorčene danonoćne borbe sa daleko brojčano i tehnički jačim njemačkim i italijanskim divizijama koje su obrazovale trostruki obruč oko jedinica i ranjenika NOV i koji se svakim danom sve više stezao. Brojno stanje naših jedinica se svakim danom smanjivalo. Naša Prva četa trenutno broji oko 60 boraca. Zadnjih petnaest dana hranimo se isključivo konjskim mesom koje kuhari na brzinu malo prokuhaju, ili ga sami borci na vatri više nadime nego ispeku. Pored toga, skupljamo travu srijemuš, režemo bukove mladice i sišemo sok ispod kore, u porcijama kuhamo koprivu, ili sakupljamo i barimo puževe, a sve to bez i trunke soli. Što se kruha tiče već smo i zaboravili kako izgleda!

Toga dana u jednoj šumi visokog i debelog drveća dotadašnji zamjenik komandanta bataljona Brana Barjaktarević, sada komandant, sa komesarom bataljona obilazi čete. Na njihovim licima uočavamo ozbiljnost situacije u kojoj se na-

lazimo. Kad gledamo u druga Branu odmah se sjetimo omiljenog komandanta našeg bataljona druga Šarca koji je prije dva dana poginuo.
Komesar bataljona Vojkan Lukić upoznao je sve komandire i komesare, a potom i borce da sutra predstoji teški okršaj sa neprijateljem i proboj iz obručja. Napomenuo je da se iza nas nalaze Vrhovni štab i drug Tito i da ćemo kao i do sada, razbiti neprijatelja i izići kao pobjednici. Naređeno nam je da sve dokumente, spiskove jedinica i sve druge papire predamo na spaljivanje da ne bi što važno palo u ruke neprijatelju. Rečeno nam je da kada noćas krenemo nema odstupanja, da moramo svom snagom i silinom razbiti neprijatelja i da ćemo i ovoga puta pokazati tko su proleteri. Odlučeno je da svaka četa zakolje po jednog konja i da borci dobijeno meso sami ispeku, jer to mora trajati tri dana kao jedina hrana.

Kad smo upoznati sa predstojećim zadatkom, u četu je došao komandant bataljona, prišao je komandiru i iz svoje kožnate torbe izvadio zapečaćeni koverat. Komandir pogleda mene i reče: »Predaj mitraljez pomoćniku i dođi ovamo«. Predao sam bredu Ivi Čvrljku.

Komandant bataljona dao mi je pismo i rekao: »Ovo ćeš odneti u štab brigade. Tamo je i štab divizije. Pazi, što hitnije.« Objasnio mi je gdje se nalazi štab i kuda treba da idem. Udaljenost je bila oko pola sata hoda, i to sve kroz šumu. Naoružan puškom krenuo sam brzim korakom. Za veliko čudo, borba kao da je prestala. Čuje se samo poneki kratki rafal iz šarca na daljini od oko dva do tri kilometra. Dok sam se spuštao niz neku padinu obraslu pretežno debelim bukvama priželjkivao sam da otpočne borba. Tada bih znao gdje je tko, a ovako kroz gustu šumu prolaziti prava je neizvjesnost. Nikada ne znaš što pritajeno čeka iza ovog ili onog drveta ili žbuna. Poslije predenih oko 2 km našao sam se na čistini obrasloj visokom paprati, kad odjednom osjetim mitraljeski rafal. Meci se zariše u zemlju ispred mojih nogu i proparaše zrak ne baš daleko od moje glave. Istoga trena sam se bacio na zemlju, pa zatim brzo otpuzao dvadesetak metara, bojeći se da ne uslijedi rafal na isto mjesto. Odmah zatim brzo sam se izgubio u šumi idući ka svom cilju. Rafal koji mi je bio namijenjen ispaljen je sa jedne kose udaljene oko hiljadu metara. Poslije dvadesetak minuta hoda konačno sam ugledao grupu partizana i odahnuo. Nakon kraćeg provjeravanja upućen sam u štab koji se nalazio vrlo blizu. Pošto sam predao pismo brzo sam krenuo natrag u jedinicu. Zaobišao sam mjesto na kojem sam osjetio rafal, stigao pred mrak u četu i javio se komandiru.

Gorele su tihe vatre na kojima su se već pekli komadi konjskog mesa. Odmah sam se i ja dao na posao. Poslije pada mraka, nešto oko 21 sat, naređeno je da se spremamo za pokret. Odmah zatim kolona je krenula kroz šumu, na čelu sa Prvom četom i štabom bataljona. Kolonom je prenošeno naređenje da mora vladati apsolutna tišina, da se držimo za ruke ili opasače, da ne bismo gubili vezu. Noć je bila tiha, bez mjesečine, a u gustoj i visokoj šumi vladao je pravi mrak, tako da borac borca na svega jedan metar nije vidio. Polako smo se kretali šumom. Čulo se samo lagano pucketanje suhih grančica pod nogama umornih, gladnih i dakako neispavanih boraca. Zatim je kolona prešla neki potočić i malo zastala. Tu je komandant bataljona uz svjetlo džepne baterijske lampe proučavao sekciju. Nakon kraće konzultacije sa članovima štaba, kolona je krenula dalje kroz tihu, gustu i užasno mračnu šumu. Išli smo tako sve do same zore. Sasvim je izvjesno da nismo prevalili veliki put, možda nekoliko kilometara. Kad se razdanilo iza naših leđa naziralo se mjesto izlaska sunca. Šuma je bila prorijeđena. Vidjelo se da smo se popeli pod sam vrh planine. Kolona je stajala. Samo je naša patrola — prethodnica krenula dalje. Borci su se već spustili u travu i na suho lišće i za minutu-dvije sve je zahvatio dremež. Razumljivo, osim komandira i komesara. Oni su znali mnogo više nego mi borci što nas sledećeg časa čeka.
Prva četa je i dalje bila na čelu kolone. Nije prošlo ni pet minuta odmora, a kolonu su podigli na noge rafali njemačkih šaraca koji su sjekli grane iznad naših glava. Istoga momenta komandant bataljona komanđovao je: »Drugovi, desno u strelce, napred!« Pošto se patrola na koju je osuta mitraljeska paljba malo povukla krenuli smo svi na juriš na kosu udaljenu oko sto metara koju je zaposjeo neprijatelj. U streljačkom stroju je i štab bataljona.

Pod zaštitom naše mitraljeske vatre uspjeli smo se privući sasvim blizu kamenom grebenu koji nam se nalazio na putu ka vrhu brda. Na oko 50 metara primjećujemo dva njemačka vojnika kako preko naših glava dvogledom osmatraju jarugu iz koje smo maločas izišli. Očito je da nas nisu primjetili kad smo se privlačili njihovim položajima pod zaštitom vatre i visoke paprati. Ubrzo su nas otkrili, ali se ipak nisu mogli oduprijeti našem naletu, pa su se povukli na drugi položaj, udaljen jedva sto metara od prvog. Pred strojem Prve čete ispriječila se duga i okomita kamena litica visoka oko dvadeset metara. Nismo je smijeli zaobilaziti, već smo mitraljeze i puške morali objesiti o rame i puzeći i penjući se izlazili smo na vrh. Kako je koji borac izbijao na vrh, zauzimao je položaj i otvarao vatru po njemačkim vojnicima koji su se još komešali i prestrojavali da zauzmu povoljan položaj za obranu. Za nekoliko minuta cijela četa bila je na ivici grebena u ležećem stavu i otvarala je žestoku vatru po neprijatelju. Njemci nisu mogli ni glavu da podignu. Moja breda je ovoga puta radila bez zastoja, iako je ranije znao više puta da se zaglavi metak u cijevi. Desno od mene na dva metra ležao je sa svojim šarcem Frane Vrcić, moj komšija iz Konjevrata koji je neprekidno kratkim rafalima tukao po Njemcima. Do njega su Ive Čvrljak i Jere Vrančić, također moji zemljaci, a do njih Frane Jelavčić iz Baćina kod Ploča. Kako koji od njih isprazni okvire sa municijom povlači se metar-dva u zaklon da bi ih napunio, ili da bi ubacio nov redenik. Jedan drugoga često upozoravamo da se glava ne diže visoko, jer je i neprijateljska vatra vrlo jaka i precizna. To se vidi i po neprijateljskim rafalima koji kopaju zemlju oko naših mitraljeza. Nije ni čudo kad se zna da smo od neprijatelja na odstojanju manjem od sto metara.

Lijevo od mene je sa svojim šarcem drug Kovač, Beograđanin, borac od 1941. godine. Do prije nekoliko dana on je bio nišandžija na minobacaču, a neko vrijeme nišandžija na teškoj bredi u Pratećem vodu bataljona. Pošto je naređeno da se sve teško naoružanje uništi ili zakopa, jer se sa njim nije moglo poći u proboj obruča u bespuću, Kovač je raspoređen u četu kao nišandžija na šarcu. On je cijelim svojim tijelom bio van zaklona. Ležao je na otvorenom položaju i neprekidno praznio redenike svoga šarca. Kako je bio udaljen od mene svega tri-četiri metra, video sam kako mu meci kopaju zemlju oko šarca. Bilo je jasno da je na meti neprijatelja. Više puta sam ga upozorio da se malo povuče u zaklon. Na moje zadnje upozorenje »Kovač, povuci se!«, on mi je odgovrio: »Ma bre, udri ih, mamu im švapsku! Zar ne vidiš da jedan po jedan kidaju!« Kad sam nekoliko trenutaka kasnije pogledao prema Kovaču njegov je šarac još sipao vatru. Odjednom, tijelo mu se strese kao da ga je uhvatila jaka groznica, a glava mu pade na kundak mitraljeza. Znao sam da je opasno pogođen. Ostavio sam svoj puškomitraljez, dopuzao do njega i, zajedno sa njegovim pomoćnikom, uhvatio ga za noge i povukao u zaklon. Za momenat kao da je dolazio k svijesti. Pružio je ruku prema svom pištolju koji mu se nalazio na opasaču, ali mu je ruka stala na pola puta. Klonuo je. Bio je mrtav. Njegov pomoćnik, Krajišnik, (ne znamo mu imena) dohvatio je šarac i nastavio paljbu da osveti dragog druga i mnoge druge koji su pali. Nije bilo vremena odavanja poslednje počasti palom drugu, jer je neprijatelj bio isuviše blizu.

Kad sam se vratio na svoje mjesto za mitraljez Frane Vrcić i rođak mi Jere Vrančić upozoriše me da gađam jednog Švabu čija je glava pod šljemom virila iza jedne stare oborene bukve, čas se pojavljujući, čas nestajući. Ubrzo smo međutim otkrili da taj šljem ne stoji na glavi, već da ga netko od Njemaca na pušci ili drvetu podiže i spušta. Nije nam bilo jasno da li se radi o nekom njihovom signalu, ili provjeravaju da li taj prostor mi gađamo.

U tom momentu, desno od našeg položaja, na pravcu napada naše Druge čete, začu se vrlo žestoka mitraljeska paljba. To je bilo na daljini od oko 500 metara. Odmah smo vidjeli da to juriša Druga četa pod komandom svog komandira Milovana Nićiforovića, također prvoborca, koji je došao iz Srbije sa Prvom proleterskom brigadom. Poginuo je poslije nekoliko dana prilikom prelaska uskotračne pruge Prača — Sarajevo. Odmah zatim uslijedio je juriš i naše Prve čete. Ubrzo je prestao otpor Njemaca. Bezglavo su bježali pred proleterima. Na sve strane odjekivali su dugi mitraljeski rafali, praštale su ručne bombe, po šumi i dubokim jarugama Zelengore kuhalo je kao u nekom kazanu. Borba se brzo prenosila u neprijateljsku pozadinu, što je bio znak da je obruč probijen.

Poslije predenih oko hiljadu metara dobio sam zadatak od komandira čete da sa svojim puškomitraljezom i četiri borca štitim desni bok bataljona. Zauzeli smo položaj koji je dominirao nad jednom jarugom kojom je vodio nekakav puteljak. Rečeno nam je da se povučemo poslije pola sata, a da u slučaju nailaska neprijatelja otvorimo što jaču vatru sa što kraćeg odstojanja. Nije prošlo ni petnaest minuta, a Ive Čvrljak je otkrio približavanje grupe Njemaca baš iz pravca iz kojeg smo ih očekivali. Uhvatio sam zaklon iza debele bukve, naslonio mitraljez na jednu granu i čekao. Kad se kolona približila na oko 40—50 metara otvorili smo vatru po čelu kolone. Osim jednog ispaljenog rafala neprijatelj nije dao nikakav otpor. Jedan njemački vojnik je ostao ubijen, a pokraj njega je ostao jedan ranjen konj. Ostali su pobjegli. Ubrzo smo uvidjeli da je to bila neka razbijena grupa Njemaca, koja je brojila petnaestak vojnika, što su lutali šumom. Poveli smo zaplijenjenog konja i sa njim pred veče konačno stigli u svoj bataljon koji je zauzeo položaj na prilazima Miljevini...

5ime Vrančić

SANITETSKA SLUŽBA BEOGRADSKOG BATALJONA U PETOJ OFANZIVI

U toku pete neprijateljske ofanzive, a i mnogo ranije, sanitetska služba Šestog bataljona funkcionisala je poput saniteta regularne vojne jedinice, kako po tehničkoj organizaciji, tako i po stručnosti i spremnosti osoblja. Sve sanitetsko osoblje u bataljonu završilo je blagovremeno, u toku rata, bolnički kurs prve pomoći u trajanju od 15 do 20 dana. Kursevi su održavani pri partizarskim bolnicama na slobodnoj teritoriji i njima su rukovodili naši lekari i hirurzi. Osoblje je obučavano i u toku pokreta, radeći po nekoliko nedelja pri hirurškim ekipama, posle čega bi bilo vraćeno u bataljon.

Organizacija saniteta Šestog bataljona bila je postavljenja na sledeći način: pri štabu bataljona nalazio se bataljonski referent saniteta i njegov pomoćnik — higijeničar; svaka četa imala je četnu bolničarku, dok su vodovi imali higijeničarke. Pri štabu bataljona postojala je i sanitetska komora u kojoj se nalazio sanitetski materijal, bulad za pranje i jedan do dva konja za prevoz ranjenika do brigadne bolnice. O sanitetskoj komori vodio je računa, naročito u pokretu, po jedan borac.

Sve četne bolničarke bile su snabdevene sanitetskom torbicom sa materijalom za prvu pomoć i izvesnim materijalom za preventivu od raznih crevnih i kožnih oboljenja. Sem toga, svaka četa imala je nosila i burad za pranje, o čemu su se starale higijeničarke.

U toku pete ofanzive sanitetski referent bataljona bila je Jelena Petrovič, zvana Vujović, njen pomoćnik Ruža Simić, a komordžija sanitetske komore bio je borac koga smo zvali doktor, i čijeg se imena ne mogu setiti.

Sastav četnih bolničarki izgledao je ovako:

Prva četa — Duka Đoković, četna bolničarka, Lepa Marković, došla kao ispomoć za vreme pete ofanzive i Beba Martinac;

Druga četa — Derviša Hodžić, poginula na Mliništu u sedmoj ofanzivi, maja 1944.

Treća četa — Mila Aleksić, poginula septembra 1943. na Cisti kod Sinja, Tonka Čvrljak, poginula na Cisti kod Sinja i Rosa Rabrenović, poginula posle pete ofanzive.

Drugarice Jelica Rak, Dragica Bebić i Milka Majstorović bile su u toku pete ofanzive takođe u Šestom bataljonu na dužnosti u sanitetu, ali ne znam tačno kojim su četama i vodovima pripadale.

Naš bataljon vodio je tokom pete ofanzive borbe na Čelebiću i Crnom Vrhu. Imali smo šestoricu ranjenih i trojicu poginulih. Ne sećam se njihovih imena. Krajem maja bataljon je branio Ilijinu Glavu, omogućavajući prilaz ostalim našim snagama preko Tare. Zatim je ubrzanim maršem prešao preko Vučeva, došao do Suhe i tu zaposeo položaj na desnoj obali Sutjeske. Štitio je kanjon od prodiranja nemačkih snaga iz pravca Gackog prema Tjentištu i Popovom Mostu. U Suhi smo ostali pet dana. Svakodnevno smo vodili borbe. U Suhi nam je, koliko se sećam, poginulo pet drugova, a više njih je ranjeno.

Bataljonsko previjalište bilo je smešteno u jednoj kolibi u Suhi, dobro sklonjeno, i na samom putu kojim su sprovođeni ranjenici ostalih jedinica sa položaja za brigadnu ili divizijsku bolnicu. Drugoga dana borbi na ovom položaju kroz bataljonsko previjalište prošlo je desetak ranjenika iz drugih jedinica. Oni su u naše previjalište došli direktno sa položaja. Sve su to bili teški ranjenici. Naročito su mi ostala u sećanju dva ranjenika iz Druge proleterske brigade. Jedan je bio teško ranjen u glavu i bez svesti, a drugome je metak bio razneo skoro celu šaku. Ovaj drugi gubio je mnogo krvi i trebalo ga je hitno otpremiti u hiruršku ekipu. Međutim, on se ljutio, nije hteo da se odvoji od jedinice, niti da ide u hiruršku ekipu. Na kraju su i jedan i drugi upućeni u brigadu, odnosno, divizijsku bolnicu.

U Suhi je naš bataljon imao žrtava ne samo od neprijatelja, nego su se i dva druga survala u kanjon Sutjeske, jer se položaj nalazio na strmini po kojoj su se borci kretali s teškom mukom. Ne sećam se iz kojih četa su bila ova dva borca, niti se sećam njihovih imena, ali se sećam da je došao Dobrivoje Pešić, pomoćnik komesara Druge čete i pozvao me da idem da im ukažem pomoć, jer se četna bolničarka nalazila na položaju i nije ga mogla napustiti. Da ga je napustila mogla je kretanjem da otkrije položaj neprijatelju.

Spustila sam se do podnožja strmine sa dvojicom drugova. Oni su izvukli paloga iz provalije. Očistila sam mu lice koje je bilo sve u krvi, a zatim smo ga natovarili na leđa jednoga borca da bi ga ovaj, bauljajući četvoronoške, izvukao do vrha. Onaj drugi borac i ja pridržavali smo za to vreme povređenog da ne bi pao, bauljajući i sami pri tome. Kad smo izišli na put koji je vodio u previjalište, gde smo mogli mirno raditi, ponovo smo ga previli, umotavši mu celi grudni koš u zavoje, postavili ga na konja i sa jednim pratiocem uputili u bolnicu. Ne sećam se šta je bilo sa drugim borcem povređenim od pada, ali mi se čini da su njegove povrede bile lakše prirode i da se sam izvukao iz kanjona.

Posle borbi kod Suhe krenuli smo prema Vrbničkim Kolibama. Marš je bio veoma naporan i mnogi su drugovi zaostajali zbog iznemoglosti i gladi. U toku tog marša provlačili smo se kroz šumu uz sam streljački stroj Druge proleterske brigade. Neprijatelj nas je opazio i tukao nas je bacačima, zasipao bombama iz aviona i mitraljirao. Na jednom proplanku preko kojeg smo morali proći bilo je naročito teško. Tu su se svakih nekoliko minuta smenjivale eskadrile aviona, izručujući tovare bombi na taj mali prostor. Tu nam je poginuo komandant bataljona Milan šarac, a više boraca Druge proleterske je ranjeno. U toku ovoga marša, za vreme jednoga od bombardovanja, konj sa sanitetskim materijalom i nosilima otrgnuo se od konjovoca i srušio u ambis reke Hrčavke.

Pre nego što smo krenuli iz Suhe održali smo kratak sastanak sanitetskog osoblja bataljona. Sastanku su prisustvovale sve bolničarke, izuzev bolničarke Treće čete, koja se nalazila na položaju. Diskutovale smo o situaciji u kojoj se nalazimo i o tome kako da sačuvamo sanitetski materijal. Donele smo odluku da gotovo čitav materijal izdelimo bolničarkama, a ponešto da izdelimo i borcima. Ostatak materijala nismo hteli da bacimo, iako smo pobacali kazane za hranu i za pranje i zakopali teško oružje. Da se konj koji je nosio sanitetski materijal nije uplašio od bombe koja je eksplodirala u njegovoj blizini i da se to nije dogodilo baš na ivici provalije, možda bi nam i uspelo da sačuvamo sav sanitetski materijal. Istoga dana kada smo izgubili sanitetski materijal, nestao je i konjovodac zvani doktor. Pred polazak u napad na Balinovac dobili smo konjsko meso koje smo jeli poluživo, jer nismo smeli ložiti vatru ni po noći ni po danu. Istoga dana uveče, pred pokret, dobili smo i po parče konjetine kao rezervu. Mnogi od nas je u toku noći tu rezervu pojeo.

Borba na Balinovcu trajala je kratko, ali je bila oštra. Tu su nam poginula dva druga: Mitar Kovač i Branko Hrnjak, dok je više njih ranjeno. Svim ranjenicima je ukazana pomoć u samom streljačkom stroju i oni su se kretali sa bataljonom sve do prelaska kod Miljevine, kada su predati brigadnoj bolnici.

Od Miljevine smo krenuli ka pruzi Sarajevo — Višegrad. Na položaju kod sela Lun poginuo je komandir Druge čete Milovan Nićiforović. U istom selu održali smo sledeći sastanak saniteta u prisustvu komesara bataljona. Tom prilikom smo izvršili analizu držanja saniteta u toku ofanzive. Konstatovano je da je u toku čitave ofanzive briga o zdravlju boraca, a naročito o ranjenicima, bila na visini. Naročito smo vodili brigu da borci tokom marševa ne piju nekontrolisano vodu sa potoka i reka. Isto tako vođeno je računa, koliko god je to bilo moguće, da borci ne jedu meso uginulih konja koje smo sretali na putu, naročito od Suhe prema Vrbničkim Kolibama i od Balinovca prema Miljevini. Stalno smo upozoravali borce da ukoliko sami dođu do hrane, ne jedu mnogo zbog slabosti creva posle dugog gladovanja. I pored toga, nekoliko boraca je dobilo crevna oboljenja, jer su u Miljevini nekontrolisano jeli med na koji su naišli. Na tom sastanku konstatovali smo takođe da su tokom borbe veze između bataljonskih i četnih bolničarki bile dobre. Za uspešnu brigu o ranjenicima tokom pete

ofanzive zasluga ne pripada samo bataljonskom sanitetu nego i vojnom i partijskom rukovodstvu bataljona koje je nastojalo da se sanitet uvek tako postavi da može voditi što bolju brigu o ranjenicima.

Bolničarke Šestog bataljona bile su savesne i požrtvovane. Nijednom prilikom nije se desilo da neki ranjenik ostane krivicom bolničarki, ili da podlegne ranama zbog lošeg previjanja i nesavesnosti bolničarke. Brigadni i divizijski referent saniteta uvek su pohvaljivali način na koji su borci Šestog bataljona bili previjani i otpremani u bolnicu. Primera radi Dobrivoje Pešić imao je komplikovani prelom ruke u laktu i bio je tako stručno previjen da je dr Julka Mešterović posebno pohvalila bolničarku koja ga je previla. Pojedine bolničarke stekle su toliki ugled svojim dobrim radom da su borci često izjavljivali kako su mnogo sigurniji u borbi kad znaju da su baš te bolničarke uz njih. Četne bolničarke a i bataljonski referent saniteta gotovo su se uvek nalazili u streljačkom stroju i na licu mesta previjali ranjenike, izuzev kad se moralo paliti svetio ili se skriti od pogleda neprijatelja.

Jelena Petrovič

SVI STE VI MOJI SINOVI

Mnogi borci Beogradskog bataljona bili su posle ranjavanja ili bolesti dugo odvojeni od svoje jedinice i svojih drugova. Čini mi se da niko od njih nije, sticajem mnogih okolnosti, tako dugo odsustvovao iz bataljona kao ja, a da se čak u bataljon više i ne vrati. Ranjen sam u borbi za Sitnicu, 12. novembra 1942, da bih konačno izašao iz bolnice tek kada je Prva proleterska divizija, na putu za Dalmaciju, ponovo stigla u Bosansku krajinu. Moja dužnost po izlasku iz bolnice bila je: komesar baterije u divizijskoj artiljeriji.

U napad na Sitnicu krenuli smo po padu mraka i po velikom snegu. Trebalo je da do 22 časa stignemo na polazne položaje za napad. Krećući se ka neprijatelju naišli smo na jednog pijanog seljaka. Nudio nas je rakijom. Odbili smo. Stigli smo uskoro do bunkera. Videli smo stražara kako šeta. Krenuli smo u napad. Dok sam koračao sa puškomitraljezom na gotovs pratila su me dva moja pomoćnika. Otvorili smo vatru na domobrane. Oni su počeli da viču: »Ne pucajte, predajemo se!«

Zebao sam od pomisli šta nam se u mraku može dogoditi. Bilo nas je svega trojica, a predalo nam se pedesetak domobrana. Učinili smo ono što smo morali. Držali smo ih na nišanu i naredili im da bacaju puške na gomilu. Oni su poslušno izvršavali naše naređenje. Onda smo ih prepustili pratnji drugog pomoćnika (ne sećam se više ko je to bio), a ja sam se sa prvim pomoćnikom Mišom, koji je imao nadimak kondukter, krenuo napred, ka Sitnici. Napali smo jedan pokriven rov. Odmah nam se predala posada od trojice domobrana. Odozgo, iz drugih rovova, počeli su na nas da bacaju bombe. Odjednom nas je zaglušila eksplozija. Bili smo obojica ranjeni. Bio sam ranjen u ruku i nogu. Kada sam se pribrao, prva mi je pomisao bila da trojica domobrana koji su se već predali ne smeju znati da sam ranjen. Viknuo sam na njih da izađu iz rova, da stave na ćebe ranjenog Mišu i da ga nose. Oni su poslušno izvršili moje naređenje. Kada su krenuli noseći Mišu, polako sam krenuo za njima sa uperenim puškomitraljezom. Onda su odozgo pristigli drugovi i prihvatili nas. Dalje nisam mogao. Pao sam. Prišla mi je Lepa Marković i previla me. Preneli su me u jednu seosku kuću u kojoj sam ležao do zore. Onda su dotrčali neki drugovi, zgrabili su me bez reči, izneli iz kuće i ubacili u kola. Seljak je poterao konje svom brzinom. Tek onda su mi rekli da moramo požuriti, jer su se Nemci probili tenkovima. Zaustavili smo se u Ključu. Tu su mi očistili i ponovo previli rane. Iz Ključa su me prebacili u bolnicu u Bosanski Petrovac.

Dok su me prevozili iz Ključa u Petrovac ležao sam pokriven preko glave. Začuo sam ženski glas. Tražio je od vozara da zaustavi. Otkrio sam glavu i video četiri devojke. Nudile su me hranom, voćem i rakijom. Mada nikad dotle nisam pio, tada sam poželeo čašicu. Tako sam i rekao devojkama: »Popio bih čašicu«. Jedna od devojaka je otrčala i ubrzo se vratila sa pivskom bocom punom rakije. Nasula mi je čašicu. Kad sam popio nudila mi je još. Zahvalio sam. Devojka je zatvorila flašu i stavila je u kola kraj mene. Stavila je i jabuke i kruške. Devojka je to činila mirno, jednostavno i prirodno, osmehujući se ... Osmehivale su se i njene drugarice. Tu, i nešto kasnije u bolnici u Petrovcu, osetio sam svu lepotu i veličinu brige Krajišnika prema nama proleterima. U bolnicu je jednoga dana došla mati da poseti ranjenog sina. Međutim, ona se nije zadržavala samo kraj svoga sina. Išla je od ranjenika do ranjenika i svakome je delila darove. Rekli smo joj da nismo gladni i da ponude ostavi svome sinu. A ona nam je jednostavno odgovorila: »Svi ste vi moji sinovi«.

U prebacivanju prema Neretvi ešelon divizije bolnice u kojoj mi je bila poverena dužnost zamenika intendanta, stigao je u Prozor. Svi intendanti tovarili su na konje hranu, a ja sam na osam konja natovario raznih tkanina. Naišao je komandant divizije, video je šta sam uradio i rekao mi je: »Svi tovare brašno, a ti? Neće valjda ljudi jesti štofove!« »Ništa ne brini, druže komandante, znam šta činim. Nisam ja džabe trgovački sin!« U stvari, ja sam, znajući koliko je narod u ratu ogoleo, već odredio cenu tkaninama i namenio ih zameni za hranu. Tako sam i činio. Prešli smo Neretvu i stigli na Boračko jezero. Tu su mi poslali dr Herlingera koji je upravo prispeo sa svoje dve devojčice, da ih nahranim. Mnogi su tih dana nastojali da se ogrebu i o bolnički kazan, pa sam prema takvima bio podozriv. Ali kad sam ugledao decu, srce mi je omekšalo. Dao sam im kačamaka da jedu koliko mogu. Kad su se najeli, doktor me je upitao može li ono što je ostalo poneti za decu. Ja mu povrh toga dadoh i kukuruznog hleba.

Onda me je pritislo sijaset nekih bolesti. Bolovao sam i tifus. Prebacili su me u Centralnu bolnicu. Na Crnom jezeru ležali smo na oblicama. Slame nije bilo niotkud. Opet je došao doktor Herlinger. Odmah me je prepoznao, iako sam mnogo propao. Ja njega nisam prepoznao. Pre-

gledao me je i rekao da mene i još četvoricu bolesnika pripaze koliko mogu. Bolje su nas smestili i nešto su nam poboljšali hranu.

Prebacili su nas pod sam Durmitor. Tu je opet došao doktor Herlinger. Osećao sam se bolje, pa sam mu rekao da sam ozdravio i da hoću u jedinicu. On me pregleda i kaže: »Nisi«. »Jesam«, kažem ja i navalim da me pusti u jedinicu. Terao me je čak i da tičim da vidi koliko sam se oporavio dok ga najzad nisam privoleo da me otpusti.

Prema jedinici sam krenuo sam. U Mratinju sam naišao na divizijsku bolnicu. Dr Ivo Nikolić hteo je da me vrati nazad u Centralnu bolnicu. Odbio sam to odlučno. Kada je počeo pokret, odredili su me za komesara jednog ranjeničkog ešelona. Izašli smo na Mratinjske katune. Trebalo je da vodimo računa o ranjenicima koji su nam bili povereni, a zdravlje mi se opet pogoršalo, snaga popustila. Trebalo je da se o meni neko stara! Jedan od ranjenika imao je ranu na glavi i tako ranjen preboleo je pegavac. U bunilu bi udarao glavom oko sebe. Morali smo ga vezivati da ne nastrada.

Vremenom, ostala su petorica ranjenika, ja i neki Krajišnik, politički delegat, po imenu Sveta. Odnekud je naišla Deseta hercegovačka brigada. Javio sam se Vladu Šegrtu i Vasi Miskinu. Šta da činim s ranjenicima? — pitao sam ih. Oni su se pogledali. Znamo kako vam je, rekli su mi, a onda su mi saopštili da su Nemci već izbili u Mratinje, da je brigada u zaštitnici, da zakopavaju teško oružje i da tu ostaju samo do ponoći. »Gledaj, pa dotle odspavaj!« — rekoše mi. Za sve nas dali su nam jednu ovcu i oko kilogram zobenog brašna.

Onda je udarila žestoka kiša. Stala je tek kasno po podne. Ovcu smo ipak nekako ispekli. Gledao sam kako oko nas po vrtačama pasu nečiji konji. Razmišljao sam i računao: ovoj petorici ranjenika rane će brzo proći, samo sada ne mogu dalje, jer su ranjeni u noge. Prišao sam onda Sveti i izložio mu ideju. Da uzmemo konje za ranjenike, pa ma čiji da su. On se ukoči. Zar da krademo? Sve je dozvoljeno kad treba spasavati ranjenike! — kažem mu ja. — Konje ćeš pohvatati. To ti je naređenje, a odgovornost je moja. Konje smo pohvatali, priveli, ali je onda nastala druga muka. Pobunili se ranjenici, neće na noćni pokret. Potovarili smo ih tako reći na silu i krenuli.

Postajao sam sve slabiji. Uhvatila me je dezinterija, pa sam svaki čas zastajkivao i zadržavao ranjenike. Kad sam uvideo da tako više ne ide, dao sam Sveti opšti pravac kretanja koji sam dobio u štabu Desete hercegovačke brigade i rekao mu da on produži napred sa ranjenicima, a da za mene ne brine, jer ja znam put. Tako sam ostao sam.

Dok sam koračao kako sam i koliko mogao, dezinterija me je morila, a morila me je i glad. Uzmem nešto srijemuša, a ono još gore... Prešao sam Sutješku i počeo da se penjem uzbrdo. Penjao sam se polako, korak po korak, padajući i dižući se svaki čas. Zaspao sam. Probudili su me neki glasovi, neko dovikivanje. Isprva nisam razaznao govor. A onda sam čuo da se niže od mene dovikuju i na našem i na nemačkom, a više na nemačkom. Krenuo sam oprezno dalje. Nailazio sam na mrtve partizane. Video sam da su ih Nemci ubili ispaljivanjem metka u čelo. Kada sam izbio na jedan proplanak, dočekao me je rafal. Sklonio sam se sa staze u šumu. Kretao sam se polako i još opreznije napred. Bio sam sve iznemogliji i sve sam češće zastajao. Provlačio sam se između Nemaca. Moje patnje uvećavalo je i to što sam ostao samo sa jednom cipelom, pa sam morao hodati bos. Probijao sam se tako Zelengorom, u očekivanju najgoreg. Onda sam u šumi sreo jednu desetinu boraca. Rekoše mi da su iz Desete hercegovačke brigade i da idu natrag da pokušaju da izvuku ranjenog komandanta bataljona. Rekao sam im da ne vredi, jer ako komandanta već nisu našli i ubili Nemci, naleteće oni sami na Nemce. Nisu me poslušali, već su krenuli prema Sutjesci. Ne verujem da su odmakli više od 500 metara kada sam začuo žestoku pucnjavu. Ne znam kakva je bila dalja sudbina tih Hercegovaca.

I tako, korak po korak, stigao sam nekako do Miljevine, prešao sam preko ceste i krenuo prema Jabuci. Kad sam iscrpljen po ko zna koji put seo kraj puta da se odmorim, sustignu me trojica partizana. Jedan od njih jahao je konja. U njemu sam prepoznao komandanta bataljona Sedme krajiške brigade koji se zajedno sa mnom lečio u bolnici u Bosanskom Petrovcu. Jahao je, jer mu je noga od ranjavanja bila ukrućena, a ona dvojica bili su pratioci, ostavljeni da se o njemu staraju. Pitali su me zašto čekam, zašto ne idem dalje. Rekao sam im da više ne mogu. Onda je ranjeni Krajišnik sjahao, rekao mi je da ja uzjašem, a on sam krenuo je peške, uz pomoć štapa. Tako sam jašući, stigao do Jabuke i tu zatekao divizijsku bolnicu. Prihvatili su me. Sa divizijskom bolnicom stigao sam do Sokolovića, na Romaniji. To je moj rodni kraj. Ali, borba je zahtevala da se ide dalje, makar i u bolničkom ešelonu, do ozdravljenja, do novih dužnosti i novih borbi, do slobode ...

Boško Savčić

MILJEVINA

Kod proboja na Sutjesci, probijajući se preko Zelengore, Beogradski bataljon je izbio kao prethodnica na mesto odakle se lepo videlo selo Miljevina i deo puta Foča — Jeleč — Kalinovik. Od početka pete ofanzive uglavnom smo se kretali nenaseljenim terenom. Na nekadašnja, inače retka, naselja upozoravali su nas porušeni zidovi spaljenih seoskih kuća, obrasli u korov. A sada, prvi put posle dvadesetak dana, pred nama se ukazalo selo.

Radost je, međutim, bila kratkotrajna. Na putu u dolini ispod nas, koji je vijugao pored rečice Bistrice, ugledasmo nemačku motorizaciju — tenkove i kamione. Osećali smo se umorni i iscrpeni od prethodnih borbi i napornog marša. Uz to je kiša padala gotovo ceo dan. Zastali smo i zaposeli kose.

U prvi sumrak, 11. juna 1943, dobili smo naređenje da sa Drugim crnogorskim bataljonom izvršimo noću napad na nemačke jedinice i poku-

šamo da se prebacimo preko puta. Noć je bila mračna, a teren ka drumu kamenit i težak. Kolona se počela polako spuštati, jedva održavajući vezu. Među Nemcima je vladala tišina. Povremeno bi samo blesnuo poneki far ili zasvetlucala baterijska lampa. U noći je to bio i jedini signal koji nam je obeležavao pravac kretanja i služio kao orijentacija. Uz velik napor spustili smo se do blizu same Bistrice i zaposednutog puta.

Najedanput, kao po komandi, iz tenkova je započela jaka mitraljeska vatra. Brzo smo polegali po mokroj zemlji, natopljenoj kišom. Pretpostavili smo da Nemci pucaju samo iz opreznosti, jer su znali da se neke naše jedinice, posle proboja na Sutjesci, kreću ka komunikaciji Foča — Miljevina — Jeleč — Kalinovik — Ulog.

Dugo su iznad naših glava preletali čitavi rojevi svetlečih metaka. Mogli smo da ih pratimo od izlaska iz cevi do prelaska preko nas. Posmatrali smo kako paraju vazduh i za sobom ostavljaju dugačak svetli trag. Pojedini borci, savladani umorom, ubrzo su zaspali. Nije im smetala ni hladna i vlažna zemlja, ni barice koje su ostale posle kiše, ni rafali iz nemačkih topova.

Levo od nas počela je borba. Krajišnici su pokušavali proboj. Nama je, međutim, ubrzo naređeno da se provučemo. Ostati na ovako čistom prostoru bilo je krajnje rizično i opasno. Probudili smo drugove koji su zaspali i krenuli u koloni po jedan. Išli smo sporo, ali smo u svitanje već bili prilično udaljeni, tako da nas više nisu mogli primetiti.

Bili smo dosta daleko od mesta gde treba da izvršimo proboj. Zamenik komandanta Prve proleterske Miloje Milojević i komandant Drugog crnogorskog bataljona Božo Božović dvogledima osmatraju put i prostor oko njega. Na naše iznenađenje, nemačke motorizacije je nestalo, kao da je nikada tu nije ni bilo. Samo je na jednom mestu pored puta gorela velika vatra. To su Nemci pri odlasku nešto zapalili. Sigurno su verovali da je glavni pravac proboja naših jedinica na drugoj strani, pa su krenuli da tamo svojim snagama pruže pomoć. Na takvu njihovu odluku verovatno je uticao napad Krajišnika na deo puta Jeleč — Kalinovik.

Ponovo je izdato naređenje da što brže pređemo put i zaposednemo kose na drugoj strani. Borci kao da su dobili novu snagu, zaboravili su na umor i iscrpenost. Krenuli smo odmah. Deo čistog prostora od jednog kilometra, koji nas je razdvajao od puta, gotovo smo pretrčali...

Pored rečice je goreo veliki drveni magacin s mitraljeskom municijom. Iz plamena se čulo pucketanje. Nešto dalje, na jednoj livadi, ležalo je preko stotinu novih bicikla. Kraj njih — rančevi i nemački šinjeli. Sve je to ostavila neka biciklistička jedinica... Oko zapaljenog magacina borci su skupljali rasturenu municiju, kada su iznenada oko nas počele da se rasprskavaju granate. Nismo ni slutili da je nedaleko, u jednoj šumici, bilo zamaskirano nemačko protivkolsko odeljenje, koje nas je osmatralo i počelo da tuče. Brzo smo se sjurili u obližnji potok, koji je bio dobar zaklon. Odatle smo se, jedan po jedan, na većem odstojanju, prebacivali na drugu stranu reke, preko improvizovanog mostića koji su Nemci sagradili. Na svakog borca kada je pretrčavao mostić otvarali su direktnu vatru iz protivtenkoviskih topova. Pretrčavajući na drugu stranu video sam jednog druga koga je granata pogodila u glavu; pao je raširenih ruku, bez glave, nasred puta.

Desno od nas borci crnogorskog bataljona su gazili reku i prebacivali se. Nemci ih nisu primetili. Pošto smo prešli put i prikupili se u jednom zaklonu na drugoj obali, bataljon je krenuo da zaposedne kose. Komesar bataljona Vojin Lukić zaustavio me je i naredio da sa još dva druga odem u prvi zaselak Miljevine i nabavim nešto hrane, kao i nekoliko flaša s petrolejom, pomoću koga je trebalo zapaliti jedan most na putu. Dok su borci zaposedali kose, nas trojica smo žurili u pravcu najbližeg zaseoka.

Miljevina je partizansko selo. Jedno vreme u njoj je bila stacionirana i naša bolnica i neke radionice. Veći broj ljudi iz Miljevine je u našim jedinicama. U selu je radio i narodnooslobodilački odbor, jer je ovo područje duže vreme bilo u sastavu slobodne teritorije.

U zaseoku je vladala tišina. Pretpostavili smo da su kuće napuštene i da nikoga nećemo naći. Ipak, zakucali smo na jedna vrata. Pojavio se starac sede kose, oko osamdeset godina. Pogledao nas je malo začuđeno:

— Deco, zar vas još ima živih?

Odmah nam je bilo jasno da je i do njega doprla neprijateljeva propaganda kako su partizanske jedinice potpuno uništene u kanjonima Pive, Tare i Sutjeske. Pustio nas je unutra. Bili smo kaljavi, neobrijani i iscrpeni. U kući smo našli dve žene i decu.

Objasnili smo zbog čega smo došli, da je naša jedinica prešla put, da se nalazi iznad sela i da je borcima potrebna hrana. Rekao nam je da u selu ima malo naroda, ali da će on pripremiti sve što se bude moglo.

— Moje će vam snahe to doneti! — dodao je. Dao nam je dve flaše s petrolejom.

Na goloj, vlažnoj kosi ležali su borci našeg bataljona, priljubljeni uz mladu zelenu travu. Nemačka avijacija, koja nas je pratila od početka pete ofanzive, počela je rano da bombarduje Zelengoru. Nemci su znali da su se naše jedinice probile preko Sutjeske i da neke od njih nadiru ovim pravcem. Bombarderi su nas nadletali u grupama i bacali tovare bombi. Sva planina bila je u dimu i plamenu.

Nemci, međutim, nisu znali da je preko dve stotine boraca našeg i crnogorskog bataljona već prešlo put i zauzelo položaje na drugoj strani. Računali su da ove kose još drže njihove snage. Bombardovanje naših jedinica koje su nadirale kroz Zelengoru trajalo je skoro čitavog dana. Znali smo da će nam ti napadi naneti velike gubitke. Ujedno smo osećali koliko je krupan i značajan zadatak koji je dat nama i Crnogorcima. S položaja koje smo zaposeli bili smo dužni da u toku noći obezbedimo prebacivanje naših jedinica, komore i ranjenika. Činili smo sve što možemo da nas nemački avioni ne otkriju. Ujedno smo bili spremni da ove položaje po svaku cenu branimo i održimo.

Sa položaja čete, u kojoj sam bio komesar, lepo se video put i most koji je trebalo zapaliti i time sprečiti eventualne pokrete nemačkih motorizovanih snaga. Most je bio drven, nov. Na suprotnoj strani, u proređenoj bukovoj šumi, nismo primećivali Nemce.

Jedan borac je dobio zadatak da izvrši paljenje. Sa flašom petroleja pretrčao je preko brisanog prostora do mosta. Ubrzo smo videli plamen i dim. Borac je trčao natrag. Ali tada se, sa brežuljka udaljenog oko dve stotine metara, začuo dugačak mitraljeski rafal. Nemci su bili u blizini, kontrolisali su prostor oko mosta. Drug se vratio lakše ranjen. Posle nekoliko minuta na mostu je nestalo dima i plamena. Paljenje ovoga puta nije uspelo. A to se po svaku cenu moralo izvršiti. Jer — šta će biti ako se Nemci vrate s motorizacijom i ponovo zaposednuo ovaj deo puta?

Zatražen je dobrovoljac. Svi smo znali da most štiti nemački mitraljez i da će svako ko pokuša paljenje biti izložen njegovim rafalima. Nastao je tajac. Svako je gledao ispred sebe.

Javio se Mladem, bataljonski zastavnik, koji se tada zatekao u našoj četi. Bio je radnik, omladinac, poznat po svojoj hrabrosti. Zato mu je i povereno nošenje bataljonske zastave. Ali nosioce zastava za ovakve zadatke nije trebalo upotrebljavati.

Gledao sam Mladena koji je već pružao zastavu Maretu, isto tako neobično hrabrom borcu. Gledao sam i komandanta bataljona, ćuteći — i on je gledao u mene. Na kraju je slegao ramenima. Po izrazu lica video sam da se slaže.

Mladen je predao zastavu. Uzeo je flašu s petrolejom i počeo da se privlači do mesta odakle će najbrže pritrčati mostu. Sa strahom smo pratili svaki njegov pokret. Dva naša puškomitraljeza bila su spremna da ospu vatru na nemački mitraljez u času kad Mladen bude prilazio mostu. Mladen je pretrčavao brisani prostor. Nemci su ispalili nekoliko rafala, ali ga nijedan metak nije pogodio. Radosni, posmatrali smo Mladena kako se, skinuvši šinjel, popeo na most sa njegove donje strane, izabrao pogodno mesto i na drvenu konstrukciju sasuo petrolej i zapalio ga. Izbili su veliki dim i plamen. Most je goreo, plamen je bivao sve jači i veći. Sada smo bili sigurni da se više neće ugasiti.

Ispod mosta Mladen se okrenuo k nama, podigao šinjel uvis i pokazao na rupe od metaka.

Doviknuli smo mu da se ne vraća dok se ne spusti sumrak...

U toku cele noći, gazeći preko Bistrice, nesmetano su prolazili naši borci, ranjenici i komora. Saznali smo da je samo jedna nemačka motorizovana jedinica pokušala pokret prema Miljevini, ali je naišla na borce Druge proleterske, koji su obezbeđivali prostor desno od nas, između Miljevine i Broda. Tenk na čelu kolone bio je uništen, a ostali su bili primorani da se vrate natrag.

Ujutru je na čitavom ovom prostoru bilo mirno. Na putu i po livadama raspoznavali su se samo tragovi naših jedinica koje su u toku noći prošle. Za tim tragovima krenuli smo i mi.

Milorad Mitrović

OD SUHE DO JAHORINE

Iscrpen teškim i napornim borbama kod Bijelog Polja, Čelebića i Crnog Vrha, i marševima preko Tare, Pive i Vučeva, Šesti bataljon (Beogradski) Prve proleterske brigade stigao je negde oko 30. maja na Sutjesku kod Suhe. Tu smo dobili zadatak da smenimo delove jednog bataljona Druge proleterske brigade i zatvorimo klisuru Sutjeske sa pravca Gacko — Čemerno — Grab i pešačku stazu koja vodi od Suhe preko Crkvine na D. i G. Bare. U tom rejonu bataljon je ostao nekoliko dana (mislim do 6. juna), odbijajući pokušaje Nemaca da se probiju klisurom ka Tjentištu.

Prvi, a u isto vreme i najjači, pokušaj neprijateljskog prodora odigrao se drugog dana (verovatno 1. juna) po našem dolasku na te položaje. Kasno popodne, po kišovitom i hladnom vremenu, neprijateljska prethodnica koja se kretala klisurom od Graba ka Suhoj, naišla je neočekivano na blisku vatru delova Šestog bataljona, koji su držali položaj na obalama Sutjeske i na padinama Crkvine i Obodže i tu u tesnacu gotovo potpuno razbijena. Borba je trajala oko jednog časa, a tada je, nešto zbog oštrog otpora, a nešto zbog mraka, kiše i nepogodnog zemljišta, neprijatelj odustao od daljeg pokušaja proboja. Pred sumrak i u toku noći nađeno je oko desetak mrtvih i teško ranjenih vojnika, koje on ni u toku noći nije uspeo da izvuče. Isto tako nisu uspeli ni svi njegovi pokušaji da sutradan i sledečih dana probije naš položaj. To mu nije uspelo čak ni onda kada su njegove planinske jedinice pokušale da se pomoću užadi popnu uz stenovitu liticu Crkvine.

Zbog otpora našeg bataljona kod Suhe, neprijateljska kolona koja je nastupala pravcem Gacko — Čemerno — dolina Sutjeske, sa namerom da se spoji sa snagama od Posavskog Mosta, bila je prinuđena da promeni pravac i krene preko Graba, Koljena i Tovarnice ka rejonu G. i D. Bara. Ovo je omogućilo, u celini, da naše snage dobiju u vremenu i izvrše prikupljanje i pregrupisavanje radi proboja preko Sutjeske i Zelengore.

Pošto nam je već unapred bio određen pravac daljeg nastupanja, pokušalo se da se sa tog pravca dobiju podaci o neprijatelju. Jednog dana je u štab našeg bataljona došao Voja Radić, rukovodilac obaveštajne službe u Štabu Prve proleterske brigade, i zatražio da odredimo jednog hrabrog, snalažljivog i sigurnog borca koji bi sa dva do tri druga izvršio jedan vrlo važan zadatak. Trebalo je da se preobučeni u seljačko odelo prebace preko Zelengore do komunikacije Foča — Kalinovik, ispitaju teren i prisustvo neprijatelja i prikupe sve podatke koji bi se od meštana mogli dobiti u pogledu mesta i jačine neprijatelja i njegovih namera.

Iz našeg bataljona određen je Steva Adamović vodnik Treće čete, koji je uspeo da izvrši zadatak i da se vrati u svoju jedinicu. Neposredno posle toga usledio je i naš proboj preko Sutjeske. Neprijatelj je u to vreme već bio izbio na Košur i pod vatrom održao put koji vodi od Tjentišta ka Krekovima, Milinkladi i Hrčavki.

Bataljon je preduzeo pokret u toku noći 5/6. juna. Sutradan (6. juna) bio je prvi vedar, sunčan i topao dan posle nekoliko kišovitih i hladnih. Ne-

prijateljska avijacija koja je zbog kiše bila dotada neaktivna, počela je da dejstvuje još od ranog jutra. Ona je bila tako aktivna da nam je, mogu reći, bila teža nego ikad ranije. Bataljon je pretrpeo znatne gubitke. U rejonu sela Krekova, poginuo je i komandant bataljona Milan Šarac.

Kada sam sa delovima bataljona stigao u dolinu Hrčavke, zatekao sam komandanta Prve proleterske brigade Danila Lekića Španca, koji mi je naredio da se sa bataljonom što pre prebacim na Lučke Kolibe jer izgleda da neprijatelj već izbija prema Vrbničkim Kolibama. Odmah sam sa delom bataljona (u jačini od jedne čete) koji se do tog momenta prikupio, nastavio užurbano ka Lučkim Kolibama, gde smo stigli nešto iza podneva istog dana. Sunčan i topao dan je, i pored svih teškoća, napornog marša, teških i neprekidnih bombardovanja, gladi i umora, ipak prijatno delovao na raspoloženje boraca. Kod Lučkih Koliba sam se ponovo našao sa komandantom brigade i saopštio mu da je deo bataljona već ovde izbio i da imamo dosta gubitaka, među njima i komandanta bataljona Milana Šarca. Naredio mi je da preuzmem komandu nad bataljonom i da ga orijentišem u pravcu Lučke Kolibe — Čukurovina — s. Vrbnica, jer izgleda da je neprijatelj izbio u selo Vrbnicu, a ne kod Vrbničkih Koliba.
U toku noći su se delovi Druge proleterske brigade i našeg bataljona nalazili na položajima Čukurovina — Kozo Tefsija koji zatvaraju pravac od sela Vrbniče. Sutradan je naš bataljon bio u rezervi, a sledećeg dana smenio je na položaju jedan bataljon Druge proleterske brigade. Predveče smo dobili naređenje da se bataljon rastereti teškog naoružanja, komore i konja, da borci zadrže samo najpotrebnije lako naoružanje, a da od ubijenih konja uzmu mesa za dva-tri dana (to nam je bila jedina hrana).

U toku noći (mislim 9/10. juna) bataljon je krenuo pravcem Vrbničke Kolibe — Balinovac — Miljevina.

Posle pešačenja čitave noći našli smo se u ranim jutarnjim časovima pred Balinovcem gde je Treći bataljon naše brigade već pokušavao napad, ali bezuspešno. Neprijatelj je uspeo da za momenat zatvori obruč, te je situacija izgledala gotovo beznadežna. U tom momentu štab Prve proleterske brigade izbija na čelo kolone i komandant brigade izdaje otprilike ovakvu zapovest: »Drugovi, opkoljeni smo. Nećemo i ne možemo ostati u obruču da nas neprijatelj žive hvata. Izlaz je jedan — jurišati na neprijatelja i razbiti ga«.
Posle nekoliko juriša i protivjuriša uz strme padine izmešani vodovi, čete i bataljoni Prve proleterske, uz gromoglasno »ura, juriš«, odbacili su neprijatelja, zauzeli Balinovac i nastavili gonjenje. Svaki borac kao da je odjednom dobio krila. Tako smo dospeli i do Mrčin Planine. Neprijatelj je razbijen. Ovde-onde po šumi gone naši borci još ponekog neprijateljskog vojnika. Zarobili smo i neprijateljsku komoru u kojoj je bilo i džakova punih namirnicama. Dobro nam je došlo malo okrepljenje hlebom, salamom, margarinom, bombonama...

Zastanak kod Mrčin Planine.

Posle odmora nastavili smo istog dana pred mrak pokret ka Miljevini. Pešačilo se čitave noći. Pred zoru (mislim 11. juna) stigli smo ispred Miljevine. Ovde je trebalo provesti dan, pa u toku noći preduzeti napad pravcem Rataj — Miljevina.
Borci su se, iscrpeni borbom, pešačenjem, glađu i nespavanjem razasuli po šumi i po manjim grupama se odmarali.
Šesti bataljon je dobio naređenje da sa ostalim bataljonima Prve proleterske brigade izvrši napad radi otvaranja prolaza preko komunikacije Foča — Kalinovik i obezbeđenja prelaska ostalih naših snaga, Vrhovnog štaba i bolnice. On je napadao direktno na kulu u Miljevini. Desno od njega- prema Foči, napadao je Treći (crnogorski) i Četvrti (kraljevački), a levo prema Kalinoviku Treći (kragujevački) bataljon i ostale jedinice Prve proleterske divizije.

Međutim, u toku naših priprema za napad, neprijatelj nas je preduhitrio i izvršio protivnapad oko 2 časa popodne. Razvila se žestoka borba u kojoj su jedinice Prve proleterske uspele da pred mrak potisnu neprijatelja gotovo sve do same komunikacije. Borba se nastavila i u toku noći. Neprijatelj je, uz podršku artiljerije i tenkova, pružio žilav i snažan otpor, tako da su svi pokušaji naših jedinica da ga potisnu sa komunikacije ostali bez uspeha. On je pomoću raketa s vremena na vreme osvetljavao zaravan južno od puta i obasipao je snažnom vatrom iz svih oružja.
Borba je trajala do 2 časa po ponoći kada su bataljoni dobili naređenje da se povuku na polazne položaje, ostavljajući manje delove za obezbeđenje.

I baš kada su naše jedinice dobile naređenje da se povuku, i neprijatelj je preduzeo povlačenje, samo što nama, naravno, to nije bilo poznato, iako se moglo naslutiti. Izgleda da je zbog izbijanja nekih delova Prve proleterske brigade na komunikaciji prema Foči, kao i zbog snažnog pritiska preko Jelača, neprijatelj došao do zaključka da može biti odsečen na komunikaciji, pa je odlučio da se povuče prema Kalinoviku, sačeka dan i tada uz snažnu podršku avijacije dotuče naše snage na prelazima preko Bistrice kod Miljevine. U toku povlačenja neprijatelj je zapalio neki magacin sa municijom, a tenkovske jedinice i artiljeriju postavio je na dominantna uzvišenja, odakle je po danu mogao da tuče prelaz preko reke Bistrice.

Prilikom povlačenja glavnine bataljona zapazio sam šta se događa na bojištu i došao sam do zaključka da se i neprijatelj istovremeno povlači. O tome sam pri podnošenju usmenog izveštaja obavestio i Štab brigade, iznoseći kao dokaze činjenice da je neprijatelj napustio i kulu u Miljevini, da se prema zvuku motora njegovi tenkovi kreću u pravcu Kalinovika, da njegovi delovi sa komunikacije više ne dejstvuju i najzad sam naglasio da možda nije slučajnost što je neprijatelj zapalio municiju koju nije mogao poneti. I ostali su bili mišljenja da se i neprijatelj povukao. Mijalko Todorović, komesar Prve proleterske brigade, opomenuo nas je tom prilikom otprilike ovim rečima: »Drugovi, kada se štabu brigade podnosi izveštaj o stanju na bojištu, mora se raspolagati verodostojnim podacima«. Na to smo svi ponovili da smo ubeđeni u ono što smo

izneli i želimo da odemo i izvidimo situaciju, kod neprijatelja. Sa nama se složio i Miloje Milojević, zamenik komandanta brigade, i predložio da on sa komandantima bataljona ode, izvidi komunikaciju i pokuša ponovni prelazak preko nje. Složili smo se i ponovo krenuli padinama, kroz šumu ka Miljevini i dolini Bistrice.

Upravo pri dolasku na ivicu šume, kada se pred nama ukazala plodna, žitom zasejana ravnica, ugledali smo delove nekih naših bataljona kako se primiču Bistrici, a na desnom krilu (prema Foči) i čitavu kolonu kako prelazi komunikaciju Foča — Kalinovik. Odmah su krenule i ostale jedinice. Prebacivanje je trajalo nekoliko časova i gotovo su sve jedinice, sa delom Vrhovnog štaba, prešle komunikaciju.

Međutim, neprijatelj je pokušao da pomoću tenkova ponovo zatvori brešu. Most na reci je bio zapaljen, te su njegovi tenkovi pregazili reku, a u isto vreme i avijacija se pojavila. Nastala je situacija slična onoj na Sutjesci. Sa okolnih visova tukla je artiljerija, tenkovi su se približavali, a avijacija se smenjivala u talasima. Prelazak je bio ponovo onemogućen, ali je glavnina sa delom Vrhovnog štaba već bila prešla (mislim još uvek bez druga Tita). Srećom, u nekom bataljonu Druge Proleterske brigade zadržao se jedan protivtenkovski topčić sa nekoliko granata. Posle prvih njegovih granata neprijateljski tenkovi su se povukli i prelaz za ostale jedinice, Vrhovni štab i bolnicu bio je ponovo otvoren.

Na bojištu smo zatekli napušten razni materijal, između ostalog i oko dve stotine bicikla, veliku količinu municije, hrane i dr.

Lagano se penjemo uz strme stene Kalinskog i Kreminskog Brda, ostavljajući iza sebe dolinu Bistrice u koju će uskoro ponovo doći neprijatelj, da besan i nemoćan konstatuje da je još jedna karika njegovog obruča smrvljena. A mi sa osećanjem olakšanja i puni samopouzdanja nastupamo dalje da bismo se narednih dana obreli na padinama Jahorine i sa nje posle kratkog odmora nastavili preko pruge Sarajevo — Višegrad u nove pobede.

Branislav Barjaktarević

ISPOD JEDNOG KROVA

Zovem se Ivo Tolić. Rođen sam u najmanjem selu podno Biokova. Selo se zove Radović, a nalazi se u općini Vrgorac. Prije rata to malo selo imalo je sedam porodica, sve Tolića. Drugi svjetski rat selo je dočekalo sa ukupno 40 članova domaćinstva. Od toga dvanaestoro dece koja su još išla u školu. Osmoro odraslih bilo je sposobno za borbu i svi su otišli u partizane 1941. i 1942. godine. Iz jedne kuće samo, ispod jednog krova, u borbu je otišlo njih petoro. Od osmoro žitelja sela Radović koji su otišli u partizane, trojica su poginula na Sutjesci, a četvrti kod Zvornika poslije bitke na Sutjesci. Četvoro su i danas živi. Selo Radović zapalili su italijanski okupatori i domaći izdajnici 1. jula 1942. Mislim da smijem reći da je moje selo dalo našoj borbi sve što je moglo dati. I danas se mogu videti zgarišta i tragovi ratnog razaranja. Muku mučimo da postavimo spomen-pioču kao znak sjecanja na poginule drugove.

Grupa skojevaca, kojoj sam pripadao, ilegalno partijsko i skojevsko rukovodstvo zadužilo je za izvršenje niza zadataka. Još od juna 1941. prikupljali smo oružje i municiju, stražarili smo i slušali vijesti na skrivenom baterijskom radio aparatu. Slušali smo o Komunističkoj partiji, o drugu Titu, o akcijama partizana u Srbiji i Crnoj Gori. Naša grupa je 15. juna 1942. prvi put oslobodila Vrgorac. To je bilo prvo slobodno općinsko mjesto u Dalmaciji. Tada je formirana i naša Omladinska četa u sastavu bataljona »Josip Jurčević« Biokovskog partizanskog odreda. Vodili smo borbe po Biokovu protiv italijanskih okupatora i domaćih izdajnika. Avgusta 1942. okupator je otpočeo veliku ofanzivu na Biokovo. Odred je tada privremeno napustio Biokovo i prešao u Bosnu. Dok se odred nalazio u blizini Livna mene su 2. septembra 1942. odredili za Prvu proletersku brigadu. Raspoređen sam u Prvu četu Šestog beogradskog bataljona. Još prije nego ćemo biti raspoređeni, došao nam je proslavljeni komesar Prve proleterske Filip Kljajić Fića u pratnji druga Dura Lončarevića. Oni su nam govorili o ulozi Prve proleterske brigade i o njenim borbama od Rudog do Livna.

Čim sam došao u Beogradski bataljon dopalo mi se veliko drugarstvo i pažnja sa kojom smo bili dočekani mi novodošavši. Bili smo polaskani pažnjom koju nama Dalmatincima ukazuju oni koje smo smatrali već prekaljenim borcima. Raspitivali su se o nama odakle smo, koga imamo kod kuća, o našim borbama, o Biokovu. Proletere je sve interesovalo.

Prvi put smo mi iz popune učestvovali u borbama u sastavu Prve proleterske oko Bosanskog Grahova i Velikog i Malog Tičeva. Tada smo razbili četnike i zauzeli Strmicu iznad Knina. Potom smo učestvovali u borbama oko Ključa i Mrkonjić Grada.

Najveća radost za sve nas bila je kada smo se postrojili u Bosanskom Petrovcu prilikom formiranja Prve proleterske divizije. Tada sam prvi put video druga Tita. Prešao je i pored našeg bataljona vršeći smotru svih jedinica koje su ušle u sastav Prve proleterske divizije.

Tu, u Bosanskom Petrovcu, prekomandovan sam iz Prve čete u novoformiranu Mitraljesku četu Šestog bataljona. Odabrao me je tadašnji komandant bataljona Miladin Ivanović.

Krenuli smo u novoj formaciji prema Ključu i Mrkonjić Gradu a zatim smo napadali na Jajce. Vodili smo žestoku borbu protiv Njemaca koji su se utvrdili u bunkerima. Osvojili smo te bunkere i zaplijenili mnogo oružja i municije. Snabdjeli smo se i municijom za naše teške mitraljeze i bacače.

Svježi, krenuli smo u borbu protiv četnika i Njemaca prema Kotor Varošu koji, sa ostalim jedinicama brigade, na juriš zauzimamo. U kotor Varošu smo zaplijenili i tri njemačka tenka. U njima smo pored municije našli i puno hrane, a naročito oraha. Sve su to Njemci opljačkali od žitelja Kotor Varoša i okolnih sela. Mi smo nešto od te hrane zadržali za sebe, a veći deo smo vratili narodu.

Tom prilikom zamalo nisam izgorio. Dobili smo naređenje da tenkove zapalimo. Ja sa još nekoliko drugova uzmem pune kante benzina, razlijem ga po tenkovima, a onda ga šibicom zapalim. Ali, nisam primjetio da je benzin prskao i po meni, pa kada su tenkovi planuli, vatra je zahvatila i mene. Priskočili su drugovi, ne sjećam se više koji, povalili su me na zemlju i tako ugasili vatru.

Krenuli smo ka Tesliću i Tešnju. Teslić zauzimamo na juriš i zarobljavamo 1200 domobrana. Onda napadamo na Tešanj. Stižemo do prvih kuća. Snijeg je veliki i vrlo je hladno. Ruke mi se smrzavaju do laktova od hladnoće. U zoru ostavljamo Tešanj i vraćamo se nazad prema Tesliću. Gonimo četnike koji bježe prema Banjaluci. Potpuno smo ih razbili. Činilo mi se da nas nitko ne može zaustaviti u našoj ofanzivi u centralnoj Bosni. Neke jedinice naše brigade stižu čak do rijeke Save. A onda: naređenje za povlačenje. Maršujemo nazad ka Kotor Varošu, pa prema Maslovarama i šipragama. Penjemo se uz planinu čemernicu. Spuštamo se. Prelazimo rijeku Ugar. Penjemo se i spuštamo ponovo uz i niz planinu cio dan. Prelazimo željezničku prugu Travnik — Donji Vakuf. Teškoću nam pričinjava veliki snijeg u koji upadamo do pasa. Ali ide se, mladost je to, skojevci su to. Stižemo na položaje ispred Gornjeg Vakufa. Sa položaja se vidi i Bugojno. čim smo stigli na položaj, stupamo u borbu sa njemačkim jedinicama koje su po svaku cijenu nastojale presjeći put Donji Vakuf — Jablanica. Njihova artiljerija bije žestoko, ali nije precizna. Njemci nisu uspjeli u svojoj namjeri. Dočekali smo ih i odbacili.

Opet usljedi marš. Maršujemo neprekidno dan i noć pravcem ka Ivan-sedlu. Tu vodimo borbe sa Italijanima koji su se utvrdili u bunkerima. U pomoć nam dolazi brdski top. Poslije dvije ih tri granate sa Italijanima je bilo gotovo. Većina ih je poginula, a oni koji su ostali živi izvjesili su bijele zastave i odmah se predali.

Opet pokret. Naređenje je da se vratimo ponovo prema Donjem Vakufu. Opet smo odbacili Njemce. U međuvremenu naše jedinice već su zauzele Prozor, gdje je zaplijenjena ogromna količina ratnog materijala, topova, tenkova. To nas veseli. Na položajima oko Vakufa pronosila se šapatom vijest da je tu negde u blizini Vrhovni štab i drug Tito. To nam je dalo nove snage.

Pokret. Krećemo cestom prema Jablanici koju su već oslobodile naše jedinice. Čujemo da su se tamo nalazili četnici i da su ih naši teško porazili. četnici nisu očekivali da i mi imamo tenkove. Sljedeću noć prelazimo Neretvu. Na drugoj obali vodimo borbu protiv četnika. Nailazimo na poginule četnike čija je brada do pojasa. One druge koji još daju povremeni otpor gonimo tako da ih stići ne možemo, bježe glavom bez obzira. Zauzimamo Ulog. Tu nam padaju u ruke velike količine hrane koju su Italijani dali četnicima da se bolje bore protiv partizana. Hranu smo rasporedili na sve naše jedinice, na bolnicu, a nešto je podijeljeno i narodu toga kraja.

Preko Kalinovika dolazimo u Ustikolinu. Tu se pripremamo za forsiranje Drine. Pravimo splavove. Jednog jutra, pred zoru, prelazimo Drinu. četnici pokušavaju da nas zaustave, ali ne uspjevaju. Poslije žestokih okršaja razbijamo i četnike i Italijane. Bježe i jedni i drugi. Italijani napuštaju čajniče i povlače se u Pljevlja. Mi prolazimo kroz čajniče i odlazimo na položaj prema Goraždu. Ispod nas se plavi Drina. Vidi se Goražde kao na dlanu. Dvogledima osmatramo vlakove kojima iz Višegrada pristižu ustaše i Italijani i iskrcavaju se na željezničkoj stanici. Mada nemamo naređenje, povremeno otvaramo vatru na njih. Onda im pošaljemo nekoliko mina iz teškog bacača. Oni bježe u šumu do željezničke stanice. Mi gađamo u šumu. Neprijatelj nam uzvraća avijacijom. Bacaju na naše položaje velike bombe iz kojih ispadaju desetine malih bombi. Neke su bombe i zapaljive. Mi smo se sklonili dok bombardovanje nije prošlo, a onda smo nastavili tući neprijatelja u Goraždu.

Opet naređenje za pokret. Prolazimo kroz čajniče, a zatim produžavamo cestom prema Pljevljima. Noć je. Italijani iz Pljevalja osvetljavaju okolinu reflektorima. Snopovi šaraju visoko gore iznad nas. Stižemo iznad Prijepolja. Prvi dan nam prođe u odmoru i izviđanju iznad Prijepolja. Osmatramo Njemce utvrđene u bunkerima. Pripremamo plan da ih napadnemo. To i činimo. Cijelu noć vodimo borbu. Neki visovi prelaze po nekoliko puta iz ruke u ruku. Svanulo je. Bijemo Njemce iz teškog bacača. Naši pješadinci pomažu nam u tom. Daju nam znak kada Njemci izbiju na vis, a mi onda raspalimo iz bacača.

Opet pokret. Kuda sad? Idemo prema čelebiću i Žabljaku. Stižemo na Zlatni Bor. Ja ga prozvah Crni Bor. Žestoko smo se tu borili protiv Njemaca. Prsa u prsa, na život i smrt. Naš mitraljezac Branislav Janjić štiti me dok se prebacujem na pogodniji položaj.

Sa Zlatnog Bora krećemo dalje. Prelazimo Taru, pa onda Pivu pomoću gumenih čamaca. Penjemo se na plato Vučeva, a odatle silazimo u Suhu, u samom grotlu Sutjeske. Tu držimo položaj odbijajući nekoliko dana sve nasrtaje Njemaca.

U rano jutro prelazimo Sutjesku. Dok se penjemo uz visoko brdo tuče nas njemačka avijacija. Tu nam poginu komandir bataljona Milan Šarac. Na Zelengori smo. Komesar bataljona saziva sastanak, govori o situaciji u kojoj se nalazimo. Opkoljeni smo, ali ćemo se probiti i dalje uspješno boriti i pobijediti. Sve nas pogodi naređenje iz Vrhovnog štaba da moramo zakopati sve teško oružje kako bismo se lakše probijali. Rastanak sa oružjem bejaše nam teži i od najteže bitke. Mi u Mitraljeskoj četi odlučili smo da ipak sve ne ostavimo. Ponijeli smo tešku italijansku »bredu« i ručni bacač. Ostavili smo teški bacač i teški mitraljez »švarcloze«.

U cik[K] zore napadamo na njemačke položaje na Balinovcu. Tu nam dobro dođe naša »breda«, ali nam je neprijatelj pogodio nišandžiju Mitra Kovača.

Produžavamo ka Miljevini. Napadamo na kulu u kojoj su se Njemci utvrdili i odakle biju ubitačnom vatrom. Ali mi napredujemo korak po korak. Borba se vodi cijelu noć. Na kraju potiskujemo Njemce koji se brzo povlače. U naletu prelazimo rječicu Bistricu i zauzimamo položaj na prvom visu. Ljubo Đoković i ja gađamo ručnim

bacačem njemačke tenkove koji pokušavaju da se prebace preko mosta na Bistrici i da tako ugroze naše položaje i sam prelaz. Nisu uspjeli, jer smo ih precizno gađali. Tukli su nas iz tenkova, ali nam nisu mogli ništa: bili smo u dobrim zaklonima i granate su prelijetale preko nas. Ostali smo na tom položaju do popodnevnih sati. Njemci smisliše sljedeću akciju: počeli su se tenkovima spuštati seoskim putem pored mosta na Bistrici, a odatle niz rijeku. Tada dobijemo naređenje da se povučemo i dođemo u sastav bataljona. Pred samo veče stižemo u neka sela, gdje nam naši vjerni intendanti pripremiše hranu: kačamak sa svinjskim mesom. Ne mogu puno jesti, brzo se zasitim, odvikao sam se od hrane, pogotovo od ovako masne hrane.
Pokret. Oko Prače prelazimo željezničku prugu Sarajevo — Goražde. Komandir Nićiforović požuruje nas da idemo brže, jer svakoga trenutka može naići njemački blindirani vlak. Mi smo se svi prebacili, a on je baš tu pao pogođen metkom ispaljenim iz oklopnog vlaka.
Prolazimo kroz Sokolac, napadamo na Han Pijesak. Nema više teških borbi. Sve što napadamo brzo zauzimamo. Seljaci nas pitaju: »Pa jeste li vi partizani, jeste li živi?« Nama je rečeno da ste svi uništeni.« E ljudi moji, pa šta će drugo okupatorska gamad nego da laže — odgovaramo mi. — Evo nas, vidite da smo partizani i vidite da smo živi i zdravi. Vodili smo teške bitke, imali smo mnogo žrtava, ali smo pobijedili i idemo dalje u borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika.

U Han-Pijesku rastajem se od Šestog bataljona. Komandant bataljona mi saopštava da sam prekomandovan za kurira u štab Prve proleterske brigade. Nije mi bilo lako rastati se od drugova sa kojima sam prošao najteže borbe i okršaje, ali mi je bilo milo što mi se ukazuje povjerenje. Tako sam otišao iz Beogradskog bataljona, od dragih drugarica i drugova. Ali ga nikada nisam zaboravio. Kadgod je trebalo iz štaba brigade nositi naređenje u bataljone, uvijek sam se trudio da idem u Beogradski bataljon. Vukla me je želja da se vidim sa svojim starim drugovima koji su me uvjek drugarski dočekivali. Mnogo toga me veže za Šesti bataljon. U njemu sam doživeo i jedan od najradosnijih trenutaka moga života: tu sam primljen u Komunističku partiju Jugoslavije.

Ivo Tolić

RATNA KOMEMORACIJA SINIŠI NIKOLAJEVIĆU

Vest da je poginuo Siniša doneli su kuriri verovatno iz Vrhovnog štaba. Bataljon se nalazio u blizini reke Bosne, krajem jula 1943. godine, kada smo s Vrhovnim štabom prelazili iz istočne u zapadnu Bosnu.

Prema onome što smo čuli, Siniša je poginuo 12. jula u Šekovićima kao načelnik štaba 17. divizije. Toga dana je s jednom brigadom svoje divizije trebalo da obezbedi veću grupu ranjenika prilikom prebacivanja preko ceste Tuzla — Zvornik. Pri pokušaju naišli su na jake nemačke snage, koje su imale tenkove i artiljeriju. Brigada je stupila u oštru borbu s Nemcima. Jedna topovska granata je eksplodirala u blizini Siniše i nekoliko gelera ga je smrtno ranilo.
Do pre četiri meseca Siniša je bio komandant našeg Beogradskog bataljona. Sa njegovim borcima je bio od prvih dana ustanka. Iz okoline Beograda i Posavine zajedno sa njima je prešao sve tegobe i iskušenja do kraja četvrte ofanzive. U aprilu je otišao iz bataljona, kad je premešten na novu dužnost.

Tuga i seta izbijale su iz pogleda, reči... Na maršu, u koloni, pri zastoju i odmoru, svi smo mislili i govrili samo o Siniši. Ti razgovori su još odranije postali uobičajeni, jer su bili jedini način da iskažu poštovanje i ljubav prema poginulom drugu. U njima se iznosi i ocenjuje njegova ličnost, osobine, zasluge, hrabrost, porodične prilike i sve drugo što je u vezi sa njegovim imenom i njegovom tragičnom smrću. U tim razgovorima se iznose poslednji trenuci poginulog, navode njegove reči, prepričavaju zajedničke uspomene i doživljaji. Oni podsećaju na razgovore sa groblja, sa sahrane. Samo, u našim prilikama oni se vode iskreno, toplo, ljudski, ratnički ozbiljno, bez kuknjave i mnogo suza. U njima je bilo ponekad i sporova i raspravljanja zbog nastojanja da se okolnosti i činjenice tačno i objektivno utvrde. U suštini svojoj oni su bili svojevrsna, partizanska, ratnička komemoracija. U našoj svesti pred misterijom i konačnošću smrti bili su naknada za pristojan grob, cveće na grobu, posmrtne govore i sve druge počasti poginulom drugu.

O poginulom najviše i najduže govore oni koji su mu bili najbliži, koji su ga najbolje poznavali. To su, obično, ljudi iz njegove desetine, voda ili čete, susedi iz njegovog sela ili ulice.
Sinišu su, međutim, svi poznavali, svima je bio blizak i drag, pa se o njemu govorilo u ćelom bataljonu.
Tih dana u našem još svežem sećanju reljefno su izrastali pojava i lik Siniše kao čoveka i našeg komandanta. Svi smo se dobro sećali njegove spoljašnjosti: snažan čovek, rastom viši od srednjeg, crnomanjastog lica, crne guste kose i opuštenih brkova; uvek skromno obučen, ponekad aljkav, u čizmama, večito sa mašinkom o ramenu. Bio je, nesumnjivo, dobar komandant, ali su kod svih nas preovlađivale i nametale se u sećanju, pre svega, njegove osobine dobrog i plemenitog čoveka i druga. Ratnici — radnici i seljaci — svojim oskudnim rečnikom nisu umeli mnogo da pričaju o njemu. Ali su svi bez razlike znali reći: »Mnogo dobar čovek je bio Siniša«. A u tim suvim i oskudnim rečima krila se sušta istina o Siniši. On je, zaista, bio dobar, tihe naravi, skroman i blag. U odnosima otvoren, iskren i jednostavan. Bio je aktivni poručnik bivše vojske, a ničim nije podsećao na aktivnog oficira, profesionalnog vojnika, odnosno na nadmenog i odvratnog oficira bivše vojske, kakvog smo mi zamišljali i kakvi su dobrim delom i bili. On je bio komandant, a svojom pojavom i ophođenjem u svakodnevnom životu nije odavao tu svoju funkciju. Sem kad vrši svoju dužnost, kad komanduje u borbi i pokretu, on je sa svakim opštio i raz-

govarao kao Siniša, kao običan čovek, a ne kao komandant. Kratko rečeno, bio je nesebičan, požrtvovan i uvek spreman da pomogne.

U noći između 6. i 7. januara 1942. godine bataljon je po snegu i mrazu pregazio Lim. Siniša se dva puta vraćao preko reke da pomogne drugovima iz svoje čete da pređu. Kao komandir čete on to nije morao da čini. Mogao je jednostavno da naredi snažnijem borcu, dobrom plivaču, da to učini. Ali ni tada, ni kasnije on se nije štedeo ni zaklanjao iza svojih funkcija. Kad je pojedincu, četi ili bataljonu trebalo pomoći, pomogao je i to ne po službenoj dužnosti, ni iz želje da se istakne i daje primer, već što je hteo, što je osećao da tako treba da postupi kao čovek i saborac. Odlikovao se neobičnom hladnokrvnošću, izgledao je flegmatičan i hladan, a u stvari je bio vrlo nežan i osećajan. Valjda nije bilo čoveka koji se nije setio kako je zaista iskreno i duboko žalio poginule drugove, satima ćuteći smrknutog lica. Ja sam tu njegovu osećajnost zapazio i u drugim prilikama. U dokonim časovima ponekad bi mi pričao o svojoj porodici, o roditeljima, bratu i sestrama. Koliko li je tihe sete i nežnosti bilo u tom njegovom pričanju!

O političkim temama je retko raspravljao. Za njega je narodnooslobodilačka borba predstavljala jedini mogući način života pod okupacijom, i on je, učestvujući u njoj, jednostavno živeo i vršio svoje ljudske delatnosti. Time su i za njega bila rešena, tako reći, sva politička pitanja. Inače, bio je politički opredeljen, u partizane je došao po partijskoj vezi, a u decembru 1941. godine postao je član Partije. Istini za ljubav, valja reć da ga nije samo okupacija dovela među proletere i komuniste. Imao je, rekao bih, izvanrednu moć zapažanja. Otuda mu nije moglo ostati nepoznato ono licemerstvo, ona sujeta, izveštačenost i druge pojave u bivšem društvu. O tome svedoči, između ostalog, jedan odlomak iz njegovog ratnog dnevnika u kome je beležio svoje utiske, intimne misli i zapažanja. Dnevnik, na žalost nije sačuvan, a odlomak je objavljen u listu Beogradskog bataljona početkom maja 1942. godine pod naslovom »Nova godina«. Mada kratak, suviše kratak, on ipak neposredno prikazuje Sinišu kao čoveka, borca i komunistu. Zato ću ga na ovom mestu doslovno citirati:

»Trideset prvi decembar 1941. godine. Veče. Nalazim se na periferiji Nove Varoši sa jednom desetinom partizana. Čuvamo prilaz u varoš.

Doček je Nove godine. Iz Sokolskog doma iz varoši bruji muzika. Oslobođeni grad se veseli. Iako je rat, naši partizani nađu vremena i za zabavu.

Dočekujem Novu godinu u stražari — jednoj drvenoj kućici, u kojoj se jedva nazire čkiljava svetlost lampe.

Dok se stražari smenjuju, tri žene domaćice uz preslice sede sa mnom i razgovaraju.

Vraćam se za čas u prošlost — u doba kada sam u Beogradu dočekivao Novu godinu uz zvuke vojne muzike, obučen u prazničnu uniformu i okružen golišavim damama iz »visokog društva«. Kako je ono sve bilo lažno i izveštačeno!... Sada, ove večeri, u pocepanom i prljavom odelu, sa dotrajalim opancima na promrzlim nogama, uz roj »šeste kolone«, proslavljam doček Nove godine srećniji i zadovoljniji nego nekad, jer znam da će se u novoj godini roditi novi svet za kojim težimo i za koji se borimo, i da će jednom za svagda nestati laži i nevaljalstva sa ovoga sveta.

I dok lampa i dalje škilji, ipak se, samo za trenutak, setim svojih milih i dragih... Ali to je samo za trenutak, jer mi se borimo za budućnost celoga naroda i istrajaćemo u borbi do pobede.«

Sećam se njegovih dojmova o igrankama u Oficirskom domu. On je slikovito prikazivao malograđansku atmosferu, glupo i izveštačeno držanje i ponašanje devojaka udavača iz »uglednih« porodica, koje su jedino imale pristup u Oficirski dom i koje su dolazile na igranke da među mladim oficirima love mladoženje. Njih su obično dovodile njihove mame, starije dame, od kojih su neke nosile lornjon samo radi otmenosti, stavljajući ga samo povremeno pred oči i praveći pri tome naročiti izraz lica, koji je Siniša imitirao na veoma smešan način.

U našim sećanjima najmanje je pomena našla njegova hrabrost, možda baš zato što se ona ogledala u svim njegovim postupcima, u držanju u najtežim situacijama. Za vreme borbe nalazio se u streljačkom stroju: obilazio je položaj vodova i četa izlažući se često većoj opasnosti nego sami borci. A sve je to činio svesno, mirno, gotovo neosetno.

Uoči borbe i za vreme borbe unosio se u postavljeni zadatak i njegovo izvršenje s krajnjom koncentracijom. Tada je izgledao čudno rasejan i odsutan, neprijemčiv za sva druga zbivanja i utiske sem za ono što se odigravalo na borbenoj liniji.

Kao komandir i komandant uživao je apsolutni autoritet. Njega se niko nije bojao, a svi su uvek izvršavali njegova naređenja. Mnogi su govorili da ga cene i poštuju kao čoveka i uvek pribranog i sposobnog druga, tako da se ne bi mogli oglušiti i ne izvršiti njegove zapovesti. Razume se, autoritet i poverenje koje je uživao stekao je, zaista, hrabrošću i ostalim vojničkim vrlinama, ali i time što je čuvao ljude, brinuo se 0 njima, i ne samo kao starešina već zato, pre svega, što je ta privrženost ljudima bila deo njegove humane i plemenite prirode. Čini mi se da je iz takvih pobuda proveravao smeštaj svoje jedinice, brinuo se o njenoj ishrani, obilazio straže 1 obezbeđenja, bdeći tako nad odmorom i bezbednošću boraca.

Sećali smo se i prepričavali borbe i marševe u kojima je Siniša vodio svoje borće. U tim borbama, u pobedama i povlačenjima, on je kao komandir i komandant unosio i ostavljao sebe, vezujući se nerazdvojno za njih i ostajući u našem sećanju nezaboravan kao što su nezaboravne i te borbe.

Ispričao je mnogo pojedinosti, epizoda i doživljaja koji su ilustrovali vojničke kvalitete Sinišine. Gledajući ga i onda i danas u svetlosti mnogobrojnih borbi i okršaja, ja ga, ipak, ponajbolje pamtim sa Teslića, koji smo napadali i oslobodili u noći između 1. i 2. januara 1943. godine. Drugi crnogorski i naš bataljon imali su zadatak da napadnu sa severoistoka, a glavnina naših snaga

sa zapada. Prešavši reku Usoru, pošli smo grebenom koji sa te strane okružuje grad. Ubrzo smo naišli na bunkere i rovove zaposednute od zdrugovaca (Pavelićeva vojska obučavana u Nemačkoj). Izgrađeni na golim čukama, ovi bunkeri su bili teško pristupačni, te bismo u jurišu na njih pretrpeli znatne gubitke. Naredio je da bataljon ostane u zaklonima, a on je uzeo da organizuje gađanje. Bacač sa posadom je postavio na zaklonjeno mesto; zatim je lično ocenio rastojanje i dao elemente nišandžiji, pa opet otišao da osmatra. Posle prve ispaljene mine čuo se u noći njegov glas: »Pravac dobar — skrati pedeset metara«. I posle druge mine: »Pravac dobar — udalji dvadeset metara«.

Treća mina je pogodila posred bunkera — iz njega je prestala paljba, u njemu su zamukli svi glasovi. Većina ostalih bunkera je bila ubrzo napuštena, a posade koje su ostale na svojim mestima, prošle su kao i posada prvog bunkera. Sinišina procena i nekoliko mina izvršili su zadatak celog bataljona.

Teško je saznanje da nikad više nećemo videti toga čoveka ni čuti njegov zvonki glas, koji kao da i sada odjekuje: »Pravac dobar...«

Ukratko, čini nam se da Siniša nije imao izuzetnih osobina koje bi ga dominantno izdvajale i isticale nad drugovima. Pre bi se moglo reći da je imao mnogo dobrih ljudskih osobina koje su sačinjavale i karakterisale njegovu plemenitu ličnost. Po njihovoj brojnosti, po njihovoj celovitosti, Siniša je bio, ako tako mogu da kažem — veliki običan čovek.

Vojin Lukić

ŠTITILI SMO TITA

KRATAK PREGLED BORBENIH DEJSTAVA

OFANZIVA SNAGA KOJE SU SE PROBILE SA ZELENGORE U ISTOČNU BOSNU

Zadržavanje na Jahorini iskorišćeno je za predah, sređivanje jedinica i pripreme za nove akcije. Ta prostorija nije odgovarala dužem zadržavanju jedinica, jer je postojala mogućnost da ih neprijatelj ponovo opkoli. Neprijatelj je to i planirao i odmah povukao sa Zelengore 369. diviziju i uputio je, sa četom tenkova, preko Sarajeva ka dolini Prače, a 118. diviziju uputio je u rejon Goražda. Beogradski bataljon se kretao na čelu kolone Prve proleterske brigade ka cesti kod Renovice u dolini Prače. Obezbeđivao je levi bok kolone, prema Prači, gde je isturio Drugu četu. Nemci su krstarili od Prače do Renovice sa tri oklopna voza i sa sedam tenkova. Presekli su kolonu brigade, reflektorima su osvetljavah teren i tukli okolne položaje. Kako nisu imali sredstava da im se suprotstave, bataljoni su se prebacivali preko pruge između prolaska oklopnih vozova. Na jednom mestu presečena je pruga i zaustavljen je jedan voz. Drugi voz mu je došao u susret, pruga je popravljena i vozovi su se zajedno vratili u Praču. Kolona je prešla prugu bez gubitaka. Beogradski bataljon se prebacio preko pruge u noći 17/18. juna 1943. godine. Pred samo prebacivanje od zalutalog metka poginuo je komandir Druge čete Milovan Nićiforović.

Posle prelaska pruge bataljon se našao na prostoru za koji su njegove borce vezivale mnoge uspomene — poznata mesta, sela i planine oko kojih je bataljon već vodio borbe 1942. godine. Nešto odmorniji, nešto bolje hranjeni i rasterećeni napetosti, borci su brzo doveli opremu u ispravno stanje, očistili su i podmazali oružje. Bili su spremni za nove okršaje. Teške bitke koje su vođene u tzv. petoj neprijateljskoj ofanzivi, dugotrajni i naporni marševi i gladovanja, izgubljeni drugovi, sve je to još bilo u svežem sećanju boraca, ali su savladane pojedinačne slabosti i povremena malodušnost pojedinaca. U toku pokreta iz kolone bataljona izostalo je samo nekoliko boraca. Čulo se u bataljonu da su možda dezertirali. Bila je to teška ocena i optužba. Mnogi nisu mogli u to da poveruju. Toliko vremena su ih poznavali, delili dobro i zlo sa njima pa zar je moguće da su namerno napustili bataljon! Iako je njihov nestanak ocenjen kao dezerterstvo, niko nije verovao da se radi o bekstvu iz partizana, a još manje da su prešli neprijatelju. Tešku i mrsku reč »dezerteri« drugovi u bataljonu tumačili su kao da su samovoljno napustili bataljon, ali ne i borbu. Zašto su to učinili u trenutku kada su već savladane četvrta i peta ofanziva, kada je bataljon izdržao tolike marševe i borbe, ostvario velike uspehe, i kada se već nazirao dan konačne pobede? Možda su se zamorili i uplašili posebnog tereta borbe koji snose borci Prve proleterske brigade? Znali su iz iskustva da mnoge druge jedinice nisu bile izlagane takvim naporima kakvim je bila izlagana Prva proleterska brigada. Izgleda da je kod nekih čežnja za Srbijom, za rodnim krajem i za svojima prevagnula posle tolikih minulih napora, kada se svakog časa mogla glava izgubiti. Verovali su da će u nekoj novoj sredini kao borci sada već proslavljene Prve proleterske brigade moći lakše i bolje da se iskažu, da će naići na veću pažnju i bolji odnos prema njima. U svakom slučaju, postupak ovih drugova bio je predmet rasprava koje su se vodile na nekoliko sastanaka partijskih ćelija, pa i bataljonske partijske organizacije, na četnim konferencijama i skupu svih boraca bataljona. Svi su osudili njihove postupke, nezavisno šta je koga od njih rukovodilo da napusti bataljon. Partijska organizacija i ceo bataljon okrenuli su se novim problemima i zadacima. Završavajući diskusiju o ovim drugovima, bataljon je izvukao ozbiljnu pouku da još više i konkretnije treba prići svakom borcu i svakom članu Partije, pomoći mu da lakše savlada trenutne malodušnosti i nostalgije, da i svoja eventualna nezadovoljstva i neostvarene želje otkloni, odnosno da ih ostvaruje u svom bataljonu, među svojim starim i oprobanim drugovima.

Međutim, mnogi borci koji su napustili bataljon vratili su se već posle nekoliko dana, tvrdeći da su izostali, jer su na maršu izgubili vezu. Njihovo objašnjenje nije prihvaćeno. Bili su oštro kritikovani, a članovi Partije i partijski kažnjeni. Sudbina malog broja boraca koji se nisu vratili ostala je nepoznata.

Posle prelaska pruge bataljon se, u sastavu kolone brigade, prebacio u rejon Sokolovića i sme-

stio u selima Inđići i Dugonje. Tu je ostao tri dana.

Osim neposrednog obezbeđenja i obezbeđenja bolnice, bataljon nije imao drugih zadataka. Sada je moglo, pored vojne obuke i partijsko-političkog rada, koji su intenzivirani već na Jahorini, pokloniti pažnju i drugim vidovima rada i života bataljona. Kulturno-zabavni život je ponovo oživeo. Sa novom snagom zaorila se pesma i veselje u Beogradskom bataljonu. Istina, nije to bila prva pesma posle Sutjeske. Kada je bataljon posle probijanja obruča prešao Miljevinu, Mladen Mitrić, bataljonski barjaktar, razvio je zastavu i ceo bataljon je zapevao. Poslednjih dana odmora izvršena je i smotra bataljona. Smotri su prisustvovali i neki članovi štaba Prve proleterske brigade. Ocenili su da je bataljon spreman za nove zadatke. Tih dana određen je i novi komandant bataljona — Milan Antončić Velebit. Sa njim na čelu bataljon je krenuo u nove borbene akcije.

Proleterima je bilo dovoljno tri dana odmora da bi bili spremni za nove borbe. U garnizonima u istočnoj Bosni tada su se nalazile samo ustaše i domobrani i po selima manje grupe četnika. Relativno nizak borbeni kvalitet neprijateljevih snaga povećavao je mogućnost za dalje prodore Prve proleterske brigade i novog naoružanja, municije i opreme. Prva takva mogućnost ukazala se u Han-Pijesku. Ustaše su se bile povukle iz Žljebova i Krana i koncentrisale u Han-Pijesku. Prema garnizonu u Han-Pijesku upućena je cela Prva proleterska brigada. Na čelu kolone nalazili su se Beogradski i Kraljevački bataljon. Beogradski bataljon je 24. juna došao u dodir sa ustašama iz 28. bojne (bataljona) kod Han-Pijeska. Posle sukoba patrola ustaše su se brzo povukle u grad i zaposele na jednoj uzvišici ranije utvrđene položaje za odbranu. Beogradskom bataljonu bio je pridodat jedan minobacač sa dve mine. Obe mine su pogodile u centar neprijateljeve odbrane. Istovremeno, delovi bataljona krenuli su u obuhvatni napad. Ustaše su posle kraćeg otpora pobegle kroz šumu ka Vlasenici. četvrti bataljon, koji je takođe brzo nastupao, nije stigao da sadejstvuje Beogradskom bataljonu, jer je ovaj sam brzo završio akciju u kojoj nije imao gubitaka. Plan je bio znatan: tri laka minobacača sa preko 200 mina, nešto pušaka, znatna količina municije, opreme i prilično velike zalihe hrane. Bataljon je postigao veliki uspeh.

Prva proleterska brigada dobila je naređenje da odmah napadne na Vlasenicu. Grad je branilo oko 2.000 domobrana iz 15. puka, 3. ustaški bataljon i delovi 28. ustaškog bataljona koji su se povukli iz Han-Pijeska. Odbrana je raspolagala jednim brdskim topom, četiri bacača, većim brojem mitraljeza i puškomitraljeza i dovoljnim količinama municije. Grad je bio uređen za odbranu — na uzvišenjima, Orlovači i Kiku, bilo je podignuto nekoliko bunkera.

Beogradski i Četvrti bataljon napadali su na Orlovaču, a Prvi i Treći bataljon na Kik. Bataljoni su napadali veoma energično. Lako su savladali neprijatelja u rovovima i izbili pred bunkere. Kako nisu imali teškog naoružanja bunkere su morali osvajati na juriš i bombama. Bombaši su stupili u akciju. Neprijatelj se žilavo branio — ustaše su pojačale odbranu, nadajući se da će napad tada prestati. U zoru, 26. juna, ubačen je u napad Drugi bataljon. Beogradski i četvrti bataljon energično su napadali na Orlovaču. Pojačali su napad i Prvi i Treći bataljon. Odbrana je ubrzo kapitulirala. Ustaše i domobrani su bezglavo bežali. Prema njihovim izveštajima, u Vlasenici je poginulo 15 oficira, među kojima i komandant 15. puka i preko polovine njegovog brojnog stanja. Plen je bio ogroman i znatno je ojačao udarnu moć bataljona.

U borbama za Han-Pijesak i Vlasenicu bataljon je bio na visini svog zadatka. Pokazalo se da su iz pete neprijateljske ofanzive borci izišli još samouvereniji, još ubeđeniji u svoju nepobedivost. Bataljon je postao i vojnički i politički zreliji, osećao se mnogo više kao jedinstvena celina. U pokretu od Vlasenice prema Zvorniku bataljon je prošao kroz Novu Kasabu i Drinjaču i izbio na Drinu. I ovoga puta, kao i u ranijim prilikama, izlazak na Drinu izazvao je posebna osećanja kod boraca, naročito starih. Na drugoj strani Drine je Srbija, tamo je Beograd, tamo su njihovi najrođeniji, tamo bataljon mora da se vrati, tamo i rat mora da se završi. Dok je bataljon nastupao niz Drinu borci su sa čežnjom gledali brda na njenoj desnoj obali. Izgledala su im lepša od onih po kojima koračaju. Stari borci su upirali poglede preko Drine, u Srbiju, da bar malo ublaže nostalgiju za rodnim krajem, odakle su krenuli na ovaj daleki borbeni put koji traje već tri godine. U takvom raspoloženju bataljon se približavao Zvorniku.

Zvornik je imao jak garnizon. U njemu je bilo oko 3.000 ustaša i domobrana. Glavninu su sačinjavali 21. ustaški bataljon, koji je bio stalna posada, 29. ustaški bataljon, koji je prebačen iz Srebrenice, i jedna četa 6. domdo puka. Odbranu su pojačavali i delovi 3. i 28. ustaškog bataljona i 15. domobranskog puka koji su uspeli da se spasu iz Han-Pijeska i Vlasenice. Grad je bio uređen za odbranu. Na okolnim brdima, Mlađevcu, Gaju i Zmajevcu, nalazili su se bunkeri i rovovi. Glavni oslonac špoljne odbrane bila je Kula, tvrđava iz 14. veka. Iako brojan, neprijatelj se osećao nesigurnim, i stalno je tražio pomoć, naročito u tenkovima. Jedna kolona 370. puka 369. divizije sa tri tenka bila je prešla iz Caparda u pomoć garnizonu u Zvorniku, ali ju je razbio i vratio Četvrti bataljon.

Na Zvornik je napadala Prva proleterska brigada i delovi Prve i Druge vojvođanske brigade. Na desnom krilu, preko Mlađevca napadali su Drugi i Treći bataljon, na Kulu i Gaj i dalje na grad Beogradski i Četvrti bataljon, a preko Zmajevca Prvi bataljon i jedan bataljon Prve vojvođanske brigade. Ostale vojvođanske jedinice obezbeđivale su napad od Tuzle i Bijeljine.

Bataljoni su blagovremeno pošli sa polaznih položaja da bi stigli i napad izvršili 3. jula u 21,00 čas. Međutim, ustaše su bile isturile patrole i zasede daleko ispred grada, tako da je najpre trebalo njih savladati, a onda napasti grad. Opšti napad izveden je u 22,00 časa. Bataljoni nisu imali teške minobacače i bombaši su morali đa izvrše glavni zadatak.

Beogradski i Četvrti bataljon uspešno su izbacili neprijatelja iz prvih rovova, a onda su napali

Kulu. Stigao im je u pomoć i deo Trećeg bataljona koji je brzo likvidirao neprijatelja na svom pravcu nadiranja. Tvrđava je uskoro zauzeta zahvaljujući preciznom gađanju iz lakih minobacača, hrabrosti i veštini bombaša i silovitom jurišu svih boraca. Ustaše su bežale u grad, nadajući se da će tamo bolje organizovati odbranu.

U zoru su svi bataljoni Prve proleterske brigade izvršili snažan pritisak na grad. Topom zaplenjenim iz Vlasenice povremeno su gađani ciljevi iz kojih je neprijatelj davao otpor. Beogradski i Treći bataljon upali su u grad sa jugozapadne strane i zauzimali uporište po uporište. Dobri strelci Beogradskog i Trećeg bataljona nisu dozvolili neprijatelju »oka da otvori« i primorali su ga na odstupanje. Iz prvih uporišta, tvrdih kuća, ustaše su organizovano odstupale i zauzimale položaje u novim uporištima. Međutim, oko 11,00 časova otpor je skršen i među njima je zavladala panika. Ustaše su počele da beže preko mosta na Drini, ka nedićevcima u Srbiji. Puškomitraljesci Beogradskog, Trećeg i Prvog bataljona sustigli su ustaše koji su bežali preko mosta na Drini i po njima otvorili vatru. Jedni su padali mrtvi po mostu, drugi u vodu, a treći su skakali u vodu i nalazili smrt u talasima Drine. Zvornik je, prvi put, bio oslobođen.

Nijedna neprijateljeva jedinica nije uspela da se organizovano izvuče iz Zvornika. Poginulo je više od polovine posade. Broj poginulih bilo je teško ustanoviti, jer je bar jednu trećinu odnela Drina. Neprijatelj u izveštajima priznaje da je poginulo 400—500 vojnika. Plen je bio velik. Prva proleterska brigada je odranije i iz plena u Zvorniku u potpunosti uspela da nadoknadi naoružanje koje je izgubila ili ostavila na Sutjesci.

Pobeda u Zvorniku je povećala samouverenost i raspoloženje boraca za novim borbenim akcijama. Ostvarujući ove uspehe Prva proleterska brigada nije mogla da izbegne i gubitke. U borbi za Zvornik iz Beogradskog bataljona pali su, pored ostalih, Dragan Marković, zamenik komesara čete, predratni član Partije, jedan od učesnika u formiranju čete iz koje će kasnije izrasti Beogradski bataljon, Gojko Dulović, komandir Prateće čete, vodnik Radoje Prvulović, i borci Jere Vrančić, Ivo Čvrljak i Ante Vela. Bataljon je imaio sedam ranjenih boraca.

Radost zbog postignutog uspeha u oslobođenju Zvornika bila je pomućena još jednim velikim gubitkom koji je zadesio Prvu proletersku diviziju. Od neprijateljeve vatre koja je otvarana sa desne obale Drine jedan metak pogodio je Filipa Kljajića Fiću, omiljenog političkog komesara divizije i ranije Prve proleterske brigade. Borce Beogradskog bataljona pogibija komesara posebno je pogodila. Znali su ga još iz Posavine. Borci čete iz koje se razvio Beogradski bataljon pred njim su prvi položili zakletvu 28. avgusta 1941. godine. Filip Kljajić Fića često bi posećivao Beogradski bataljon i uvek bi pitao: »Kako ste moji Posavci?«

Neprijatelj nije mirovao. Pad Zvornika i naša ofanziva u istočnoj Bosni zabrinula je nemačko komandovanje. Dvema jakim kolonama naređeno je da obuhvate proleterske brigade u istočnoj Bosni. Severnu kolonu sačinjavali su delovi 369. legionarske divizije ojačani tenkovima, 2. jurišni bataljon iz Slavonskog Broda i Tuzlanska domdo brigada. Jurišni bataljon prebačen je kamionima iz Slavonskog Broda u Caparde. Sve ove snage krenule su, 6. jula 1943. godine, u napad ka Zvorniku.

Prva proleterska brigada se iznenada našla u teškoj situaciji. Pored već navedenih neprijateljevih snaga, sa juga su je napadali delovi 7. SS divizije »Princ Eugen«. Prodrli su do Vlasenice, a delom snaga su čak izbili na planinu Javor. Delovi 369. divizije uputili su se prema Šekovićima. Tamo se nalazila partizanska bolnica u kojoj je bio i jedan broj ranjenika iz Prve proleterske brigade. Brigada je kasnio dobila naređenje i nije stigla da zaštiti bolnicu. Zadatak da zaštiti ranjenike dobila je jedna teritorijalna partizanska jedinica, koja se nije pokazala na visini takvog zadatka. Ostavši bez zaštite, pokretni ranjenici, bolesnici i osoblje bolnice sami su preduzimali mere da se zaštite. Organizovano su se sklanjali u okolne šume. U ovoj samoinicijativnoj akciji prednjačili su ranjenici iz proleterskih brigada. Neprijatelj se međutim domogao jednog broja nepokretnih ranjenika i zverski ih poubijao.

Bataljon je iz Zvornika izvršio pokret prema Milićima. Tu je održana bataljonska partijska konferencija na kojoj su analizirane poslednje borbe, razmatrana aktuelna situacija i zadaci Komunista. Zamenik komesara brigade koji je prisustvovao konferenciji bio je zadovoljan stanjem partijske organizacije i bataljona u celini. Održani su i sastanci partijskih ćelija. Nekoliko drugova primljeno je u Partiju. Bilo je govora i o daljem partijsko-političkom radu. Na osnovu iznetih predloga napravljen je i plan rada. Na sastancima je članovima Partije objašnjena mera uvođenja oficirskih i podoficirskih činova u Narodnooslobodilačkoj vojsci, kao i obaveza starešina da prišiju oznake činova. Bilo je izvesnih nerazumevanja. Neki su postavljali pitanja: Šta će to nama, partizanima? Zar se sa uvođenjem činova neće stvoriti odnos kakav je bio u bivšoj jugoslovenskoj vojsci? Zato se nametala potreba da se ovo pitanje dobro objasni svim borcima na četnim konferencijama. Na partijskim sastancima kao i na četnim konferencijama bilo je govora i o vojno-političkoj situaciji u zemlji i svetu.

Posebno se razmatralo kako da se ubrza rad na opismenjavanju i pojača političko uzdizanje boraca.

Bataljon je zatim prešao planinu Javor i stigao u Žepu. Za vreme boravka u istočnoj Bosni počela je da stiže i prva pomoć od Saveznika. Bila je to, u stvari, simbolična pomoć, nešto hrane i opreme, što je imalo mnogo više politički nego praktičan značaj. Sad je svakom borcu bilo jasno da Saveznici priznaju narodnooslobodilačku borbu i da je i to jedna od garancija naše pobede. U toku ovog pokreta i Beogradski bataljon je dobio zadatak da obezbedi prijem pomoći koja je trebalo da bude bačena iz aviona na Baturi. U određeno vreme zapaljene su vatre prema dobijenom planu. Čekalo se celu noć, ali se avioni nisu pojavili. Borci su bili ljuti zbog neprospavane noći.

Za vreme boravka u istočnoj Bosni bataljon je i politički delovao u narodu. Upravo postignuti veliki uspesi u borbenim akcijama bili su izvan-

redna propaganda za narodnooslobodilačku borbu. To je olakšavalo političku aktivnost. Stanovništvo je bilo impresionirano i samom pojavom proleterskih jedinica, jer je neprijatelj sistematski širio vesti da su partizani uništeni na Zelengori. U mestima u kojima je bataljon već boravio, borci su nailazili na stare poznanike koji su ih srdačno prihvatali. Obilazila su se sela i održavani su zborovi meštana na kojima je objašnjavan najnoviji razvoj narodnooslobodilačke borbe i vojno-politička situacija u svetu. Na stanovnike ovog područja posebno je delovala činjenica da je Narodnooslobodilačka vojska počela dobijati pomoć od Saveznika. To je za stanovništvo bila garancija da partizani nisu usamljeni i da se Saveznici oslanjanju na njih u borbi protiv Nemaca.

MARŠ PREMA SREDNJOJ BOSNI

Vrhovni štab je odlučio da izvuče sve jedinice pod svojom neposrednom komandom iz istočne Bosne i da tako izbegne nove udarce zahuktale 7. SS i 369. legionarske divizije. Za neposrednu pratnju Vrhovnog štaba određena je Prva proleterska brigada, koja se nalazila u rejonu Mislovo — Mandra — Žepa, udaljena preko 70 km. Beogradski bataljon je bio u Žepi, nešto dalje od ostalih bataljona. Trebalo je za nešto manje od jednog dana, 22. jula, stići u rejon Babine — Knežine. Naređenje je zakasnilo, pa je marš bataljona Prve proleterske brigade morao biti krajnje ubrzan.

Bataljoni su se veoma brzo sakupili i krenuli na zapad, prema Knežini. Na maršu je trebalo preći i cestu Sokolac — Han-Pijesak, kojom su stalno saobraćali delovi 7. SS divizije. Ipak, kolona je u toku noći, 22/23. jula, prešla cestu i u zoru se obrela u određenom rejonu. Marš je odmah nastavljen u pravcu sela Sladojevića, gde je brigada sustigla kolonu Vrhovnog štaba i sa njom nastavila marš. Beogradski bataljon je maršovao bez posebnih zadataka. Maršovalo se dosta brzo danju i noću, obilaznim putevima i kroz šume, jer je trebalo onemogućiti neprijatelju da uoči pravac kretanja naših jedinica, naročito kolone Vrhovnog štaba. Kolona je 25. jula prešla padine planine Zvijezde, noću 26/27. jula planinu Greben, 28/29. jula stigla do Draškovca, 29/30. jula do Podborja i 30/31. jula stigla do sela Bijele Vode, nedaleko od reke Bosne i komunikacije. U toku ovog marša borci su doznali da je pao Musolini, što je izazvalo radost, jer je to označavalo raspad sila Osovine i nagoveštavalo početak kraja rata.

Za vreme prelaska Bosne i komunikacije Beogradski bataljon je neposredno obezbeđivao Vrhovni štab. Borci su bili veoma ponosni što su se nalazili u pratnji Vrhovnog komandanta i što su imali prilike da ga nekoliko puta vide u toku pokreta. Bili su prijatno iznenađeni kada su prilikom jednog susreta videli da drug Tito zna kojem bataljonu oni pripadaju. Pozdravio ih je dok su prolazili i dugo je pokretom pratio kolonu.

Desno, kod Nemile, pokret su obezbeđivali Prvi i Drugi, a levo, kod Vranduka, Treći i Četvrti bataljon. Kolona Vrhovnog štaba pregazila je Bosnu u noći između 31. jula i 1. avgusta 1943. godine, prugu i cestu prešla je potpuno bezbedno. Jedna četa Beogradskog bataljona nalazila se u prethodnici, a dve čete su obezbeđivale bokove. Bataljon je dosta lagano maršovao preko sela Šerića, a zatim izbio na prostranu visoravan Koućana, na padinama Vlašića. Smestio se u jednoj šumici u rejonu Petrovog Polja, u neposrednoj blizini Vrhovnog štaba.

Predah na Petrovom Polju koristio se za održavanje raznih sastanaka. Održavani su i časovi vojne nastave. Borci su podučavani u pravljenju zaklona i rukovanju bacačem. U očekivanju savetovanja kojem je trebalo da prisustvuju svi vojno-politički rukovodioci Prve proleterske brigade iskorišćena je prilika da se borci što bolje informišu o svim zbivanjima. Tome je pogodovala činjenica što se bataljon odmarao u neposrednoj blizini Vrhovnog štaba, pa su tako novosti saznavane iz prve ruke.

*

*

širom zemlje rasplamsavale su se borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. Bosanska krajina je čvrsto povezana sa Dalmacijom i Likom. Priprema se oslobođenje nekih gradova. U Sloveniji se stvaraju novi odredi, brigade i divizije. U Slavoniji, Kordunu, Baniji, Primorju, Istri i Crnoj Gori ruše se pruge i putevi i napadaju gradovi, u Makedoniji se borba razbuktala, a u Vojvodini dolazi do povezivanja i saradnje NOP-a njene tri oblasti: Srema, Bačke i Banata; na Kosovu borba uzima punog maha, zahvaljujući sve većim razvoju bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Kosova. Ali sve borce, naročito stare, posebno raduju vesti o porastu partizanskih snaga i stvaranju prvih brigada u Srbiji. Borbe se vode na ćelom području Srbije. To ih uverava da Srbiju okupator nije uspeo da umiri. Sa ovim vestima raste i želja u boraca za povratkom u Srbiju. Na istočnom frontu Crvena armija nezadrživo nastavlja napredovanje. U Italiji je pala Musolinijeva fašistička vlada. Saveznici su već na Siciliji. U Francuskoj jača pokret otpora. U Grčkoj i Albaniji partizani sve više jačaju. Širi se borba protiv fašizma u Poljskoj, Rumuniji, čehoslovačkoj i Bugarskoj. Ove vesti povećavaju dobro raspoloženje boraca. Sve više raste ubeđenje da je nastupio početak kraja rata i da nije daleko dan kada će naša zemlja biti konačno oslobođena.

U takvom raspoloženju dočekano je savetovanje Prve proleterske brigade, na kojem su učestvovali članovi bataljonskih partijskih biroa, članovi štabova bataljona i komandira i komesara četa. Na savetovanju je govorio i drug Tito. Dao je pregled vojno-poiitičke situacije u zemlji i svetu. Govorio je o daljem jačanju antihitlerovske koalicije, o jačanju ofanzive snaga Crvene armije. Razumljivo i jasno dao je i pregled situacije u zemlji. Narod sve više podržava narodnooslobodilačku borbu. Naše snage svakim danom jačaju. Drug Tito je govorio i o ulozi Prve proleterske brigade, o potrebi da se ona poveća, da treba još

više čuvati njene kadrove i sve njene borce. Iz izlaganja druga Tita videlo se da je fašizam još uvek snažan, da će još biti teških borbi, ali da su perspektive naše borbe sve povoljnije. Na kraju je Vrhovni komandant odao priznanje Prvoj proleterskoj brigadi za njene uspehe i tražio od njenih rukovodilaca da poklone posebnu pažnju usavršavanju boraca, da se stalno održava intenzivan politički rad kako bi svaki borac postao i dobar politički agitator u svakoj prilici.

Kada je savetovanje završeno njegovi učesnici su se vratili u svoje jedinice oduševljeni priznanjem i rečima Vrhovnog komandanta spremni da odmah krenu na izvršavanje postavljenih zadataka. Sa savetovanjem i izlaganjem druga Tita trebalo je upoznati sve komuniste i svakog borca. Na tome su se angažovali politički rukovodioci i svi komunisti. Korišćeni su partijski sastanci i konferencje boraca za što detaljnije upoznavanje sa rezultatima ovog značajnog savetovanja. Desetodnevni boravak na Petrovom Polju iskorišćen je za intenzivan vojno-stručni i politički rad. Petrovo Polje bilo je, istovremeno, i velika -učionica i poligon za obuku i mesto za zabavu. U vojnoj obuci posebna pažnja je poklonjena borbi protiv tenkova i borbi u naseljenim mestima. Oružje je očišćeno i podmazano, municija očišćena i sređena. Održana je smotra bataljona. U bataljonu je vladalo izvanredno raspoloženje. Pesma Beogradskog bataljona čula se do vrha Vlašioa. Znatno je pojačana i ishrana. Godina je dobro rodila, bilo je dosta povrća, a i seljaci su bili izdašni. Osim toga, Saveznici su na Petrovo Polje padobranima doturali i nešto hrane. Odmor i poboljšana ishrana učinili su da se borcima brzo povrati fizička snaga.

Popuna iz Treće dalmatinske brigade brzo se uklopila u život bataljona. Ipak, bataljon je na spisku imao svega 185 boraca, od kojih je 29 bilo u rashodu.

Tokom avgusta saopštene su naredbe o uvođenju oficirskih i podoficirskih činova i o prvim proizvođenjima. I na to se trebalo privići — na raspoznavanje činova, na nove međusobne odnose i na novu disciplinu. Štab Prve proleterske brigade izdao je uputstva o povećanju discipline, kako uređivati logore, kako se pripremiti za marševe, kakvo mora biti ophođenje, raportiranje, komande, smotre itd.

Sa Petrovog Polja Vrhovni štab je uputio Prvu proletersku brigadu na teritoriji Jošavke sa zadatkom da razbije grupu od oko 600 četnika koja se tamo nalazila, da politički radi na terenu, da omogući prikupljanje letine za potrebe bolnice i drugih jedinica i da se sama još bolje nahrani.

Beogradski bataljon je krenuo 12. avgusta 1943. godine. Maršovao je preko Šipraga, Maslovara i Snjegotine i izbio na Crni vrh. Prokrstario je po Jošavki, Hrvaćanima, Banešcu i Vršanima, a da nije imao veće borbe.

Četnici su imali dobru obaveštajnu službu i blagovremeno su izbegavali borbu.

Vreme je bilo lepo, hrane u izobilju i bataljon se zaista odmorio i oporavio. Na ovoj teritoriji narod je dobro primio partizane i u januaru 1943. godine. Prijem je bio mnogo bolji i srdačniji. Veliki broj mladića sa ove teritorije stupio je u Prvu proletersku brigadu i u Beogradski bataljon. Njihove porodice primale su proletere kao svoje sinove.

Uporedo sa intenzivnim političkih radom odvijao se i kulturno-zabavni život. Bataljon je poboljšao svoj program priredbi. Veselje je nastajalo i spontano. Bilo je dovoljno da Milan Tomić čare razvuče svoju harmoniku, a da Milan Stanković Milanče dohvati svoju violinu, pa da pesma odmah poteče na sve strane. Pevalo se u bataljonu i ranije, ali sada je pesma trajala neprekidno kao izraz uverenja da je najteže prebrođeno nagoveštavajući skore pobede.

BORBE OKO TURBETA

Na teritoriji Jošavke Beogradski bataljon se zadržao 14 dana. U sastavu kolone Prve proleterske brigade krenuo je na četvorodnevni marš preko planine Uzlomac, Maslovara, Zlovarića, Gostilja i Gosića i dalje, prema Turbetu. Štab brigade naredio je bataljonu da pripremi i nosi na put rezervnu hranu, jer će naići na hranom siromašniji kraj.

U toku marša prispele su i radosno primljene najnovije vesti: naše snage oslobodile su Jajce, Bugojno, Mrkonjić Grad, Gornji i Donji Vakuf i niz drugih naselja. Slobodna teritorija je znatno povećana. Prostire se od Jadrana i Istre sve do Drine. Većim delom su slobodni Banija i Kordun. I u mnogim drugim krajevima zemlje snage Narodnooslobodilačke vojske drže manje ili veće slobodne teritorije.

Posle četvorodnevnog marša bataljon je stigao u rejon Turbeta. Po naređenju Vrhovnog štaba Prva proleterska brigada je noću, 25/26. avgusta napala Turbe. To mestašce, 8 km udaljeno od Travnika, bilo je u stvari sastavni deo odbrane Travnika. U njemu se nalazilo oko 200 vojnika 6. zagrebačke ustaško-domobranske konjičke pukovnije i deo 1. bataljona 369. puka 369. legionarske divizije. Naselje je bilo uređeno za odbranu. Pored nekoliko bunkera, za odbranu su bila uređena kasarna, železnička stanica i još nekoliko tvrdih kuća. Uporišta su bila opasana žicom. Odbranom su komandovali oficiri iz 369. divizije. Na Turbe su napali Beogradski, Drugi, Treći i Četvrti bataljon Prve proleterske brigade. Beogradski bataljon je nastupao cestom od Pokraja, prešao Sečiva i napadao je Turbe sa severoistočne strane, obezbeđujući se od Baklareva. Desno je napadao Drugi bataljon, a Četvrti je imao zadatak da obiđe mesto, prekine prugu i cestu i napadne Turbe sa juga. Treći bataljon se nalazio u rezervi.

Bataljoni su snažno napadali, ali nisu mogli da savladaju odbranu u zidanim bunkerima. Drugi bataljon je raspolagao dvema protivtenkovskim puškama, ali su one bile nemoćne pred tvrdim bunkerima. Pred zoru je posadi u Turbetu stigla pomoć iz Travnika i bataljoni su se morali povući. Beogradski bataljon se povukao u Dželinovac, sa zadatkom da se obezbeđuje od Travnika. Bataljon je izgubio dva borca.

Neprijatelj nije dozvolio bataljonima Prve proleterske brigade da se pripreme za novi napad,

već ih je stalno uznemiravao. Krenuo je sa šest tenkova prema Beogradskom bataljonu. Njemu je u pomoć stigao Prvi bataljon. Tenkovi su obišli prepreke na cesti i kretali su se stranom, van puta. Bataljon se povukao sa svojih položaja i tukao je neprijateljevu pešadiju koja je pratila tenkove. Tenkovi su se našli izolovani. Beogradski bataljon je bio dobio dve protivtenkovske puške od Drugog bataljona i njima oštetio tri tenka. Neprijatelj je morao da se povuče u Turbe.

Štab Prve proleterske brigade naredio je da se, 1. septembra u 21,00 čas, ponovo napadne Turbe. Raspored bataljona bio je kao i u prvom napadu — Beogradski bataljon se pomerio nešto ulevo i napadao duž ceste Travnik — Turbe, u pravcu carinarnice i železničke stanice. Prvi i Drugi bataljon napadali su sa suprotne strane, a Četvrti opet sa juga.

Bataljoni su energičnije i upornije napadali. Šesti bataljon je dospeo do šumske uprave i železničke stanice, Drugi bataljon je zauzeo kasarnu, a Prvi je likvidirao jedan od glavnih bunkera i blokirao drugi. Četvrti bataljon je prekinuo sve komunikacije prema Travniku. Očekivana je predaja posade.

Neprijatelj se iznenađujuće uporno i organizovano branio. Nemci su zapretili domobranima da se moraju boriti, inače će biti na licu mesta streljani. Iz opkoljenog bunkera i uporišta u šumskoj upravi i na železničkoj stanici sipala je žestoka vatra. Neprijatelj je u borbu ubacio i oklopni voz. Voz se lagano kretao napred nazad, reflektorima osvetljavao prilazne pravce i podržavao odbranu uporišta. Posada oklopnog voza nastavila je da dejstvuje mada je primetila da je vozu odsečena odstupnica. Pred zoru je neprijatelj bio dobro pritešnjen. Međutim, on se i dalje uporno branio i sprečavao bombašima da ubacuju bombe u uporišta. Beogradski bataljon je u toku noći tri puta jurišao na uporište u šumskoj upravi, ali je odbijan jakom vatrom. U zoru je još jednom pokušao napad, ali nije uspeo. U tom jurišu teško je ranjen Mladen Mitrić, zamenik komesara čete, prvi barjaktar Beogradskog bataljona. Brzo je gubio krv i bilo je očigledno da će uskoro umreti. Okrenuo se, pogledao još jednom drugove oko sebe, osmehnuo se i izgovorio poslednje reči: »Umirem li komunistički, recite drugovi?« Smrt dostojna legendarnih junaka. Bio je u svemu primer.

Napad na Turbe nije uspeo. Neprijatelj je bio mnogo jači i organizovaniji nego što se pretpostavljalo. Oklopni voz je imao glavnu ulogu u podržavanju odbrane uporišta u najkritičnijim momentima.

Bataljon se zadržao još nekoliko dana u rejonu Turbeta, a onda je, preko Donjeg Vakufa i Bugojna, upućen u Gornji Vakuf. Tu je održan sastanak bataljonskog partijskog biroa gde je odlučeno da se na prvi kurs u Oficirsku školu pri Vrhovnom štabu uputi Milan Munjas, komandir Treće čete i Živorad Mišić vodnik u Prvoj četi. U Gornjem Vakufu organizovan je intenzivan teorijski i politički rad i izvođena je vojna obuka. Organizovali su se zborovi i usmene novine za meštane i posela za omladinu i starije.

Stigla je vest da je fašistička Italija kapitulirala. Nastaje spontano veselje. Narod i borci izlaze na ulice. Puščanom i mitraljeskom vatrom borci daju oduška svojoj radosti. Grle se, skaču od veselja. Pristiže Štab Prve proleterske brigade i druge jedinice. Povodom kapitulacije Italije organizuju se manifestacije. Dogovoreno je da se novostvorena politička situacija i raspoloženje boraca što bolje iskoriste. Treba šire objasniti borcima značaj kapitulacije i raspada fašističke osovine. Ovaj događaj mora da bude podstrek da se još snažnije udari po okupatoru kako bi se dotukao i isterao iz zemlje.

U bataljon je stigla nova popuna od 14 boraca, uglavnom Krajišnika. Raspoređeni su odmah u čete. Organizuje se politički rad sa njima. Stariji borci im pomažu da se što pre prilagode i snađu u novoj sredini. Bataljon je ostao nekoliko dana u selu Zdrincima.

BORBE U DALMACIJI

Prva proleterska brigada upućena je u Dalmaciju sa zadatkom da pomogne u razoružavanju italijanskih jedinica i sprečavanju Nemaca da okupiraju teritoriju koju su do tada držali Italijani. Trebalo je što pre stići na tu teritoriju. Brigada je preko Duvna krenula u Dalmaciju 14. septembra 1943. godine u 19,00 časova. Beogradski bataljon je maršovao na začelju kolone. U Blažuju se malo odmorio i 17. septembra stigao u Aržano.

U međuvremenu je stigla vest da je i Split oslobođen. Italijanske jedinice su razoružane, oslobođena su ostrva Hvar, Brač i Vis. Gotovo cela Jandranska obala, od Sušaka do Metkovića, bila je slobodna. Svi se raduju pokretu, naročito Dalmatinci. Neumorni su u pričama o Dalmaciji, njenim lepotama i narodu koji je, skoro potpuno, na strani narodnooslobodilačke borbe. Borci su prijatno iznenađeni oduševljenim dočekom u Aržanu i svim naseljima, sve do Trilja, gde je bataljon zanoćio. Narod je borce svuda dočekivao cvećem i nudio grožđem, kličući »Živela Prva proleterska divizija, živeli proleteri, živeo drug Tito«. U nekim naseljima, u znak radosti, i zvonjavom crkvenih zvona, narod je oglašavao dolazak proletera. Narod je bio tako razdragan, kao da je došao kraj rata, bio je spreman da sve što ima da za proletere.

Nemci su vrlo brzo reagovali na kapitulaciju Italije. Već 15. septembra kolona jednog bataljona 7. SS divizije, ojačana tenkovima, stigla je u Zadvarje i odmah produžila ka Podgori. Tri bataljona Prve proleterske brigade, Beogradski, Prvi i Drugi, prebačeni su kamionima iz Aržana do sela Čelopek kod Cetine. Tu su prešli reku preko polusrušenog mosta, zatim stigli u Kostanje, gde je trebalo da dočekaju neprijatelja. Beogradski bataljon je ojačan jednim protivtenkovskim topom.

Do borbe nije došlo, jer su se Nemci vratili, verovatno procenivši da se tim pravcem ne mogu probiti sa tako malim snagama. S obzirom da je Prva proleterska brigada tada bila u rezervi, njeni bataljoni zadržani su nekoliko dana na položajima kod Kostanja, a onda upućeni prema

Imotskom. Beogradski bataljon je upućen pravcem Kostanje — Podgrađe — Šestanovac — Katuni na prostoriju Ivančići — Popovići da zatvori pravac Grabovac — Rimski put — Imotski. Na tim položajima bataljon se nije dugo zadržao, već je vraćen i upućen ka Sinju radi napada na taj garnizon. Pred noć, 21. septembra 1943. godine, stigao je u Cistu i krećući se dalje na začelju kolone Prve proleterske brigade ka Sinju stigao do sela Čaporice.

U zoru, 22. septembra, bataljon je vraćen ka Cisti. Dobijeno je obaveštenje da jedna jaka neprijateljeva kolona nastupa od Imotskog ka Sinju. Trebalo je sprečiti prodor te kolone ka Sinju. Beogradski bataljon se okrenuo nalevokrug i našao na čelu brigadne kolone. Nastupao je oprezno. U Cisti su se srele prethodnice Beogradskog bataljona i motorizovane kolone 14. puka 7. SS divizije. Bataljon se brzo razvio za borbu i vešto koristeći kamene zidove koji pregrađuju njive uspeo je da izbegne jaku vatru iz tenkova i oklopnih izviđačkih kola. Beogradskom bataljonu je uskoro pritekao u pomoć Drugi bataljon. Uspeli su, zajedno, da odbace prethodnicu neprijateljeve kolone. Tada je pristigla glavnina kolone i bataljoni su se morali povući na pogodne položaje, severno od ceste Cista — Trilj. Beogradski bataljon je zauzeo položaje na brdu Strižirep, a zatim kod Donje Trijarice. Nemačka kolona je prošla i bataljoni su ponovo zatvorili put, rušili ga i preprečili kamenjem. Neprijatelj je još tri puta pokušao da saobraća tim putem, ali su ga Beogradski i Drugi bataljon svaki put vraćali.
Susret sa Dalmacijom izazvao je i malo sete kao i uvek kada se bataljon vraćao u iste krajeve. Iz ovih krajeva u Beogradski bataljon je došlo više od 150 boraca. Poginulo ih je mnogo. Narod je preživele borce iz Dalmacije dočekivao kao svoje najrođenije, pa je još dvadesetak mladića iz Dalmacije dobrovoljno stupilo u Beogradski bataljon. I borci su bili oduševljeni srdačnim dočekom u Dalmaciji. Bataljon je dao dve priredbe sa programom prilagođenim za taj kraj.
Za vreme boravka u Dalmaciji bataljon nije učestvovao u većim borbama. Vreme je korišćeno da se borci što bolje opreme iz zaplenjenih italijanskih magacina, da se obezbede veće rezerve municije za borbe koje su se očekivale. Pojačani su teoretski i politički rad u narodu, a naročito kulturno-zabavni život u bataljonu. U svim selima održavali su se zborovi i priredbe za meštane. Pri kraju boravka u Dalmaciji sekretar bataljonskog partijskog biroa i zamenik komesara bataljona, Dušan Šijan, prekomandovan je u Desetu dalmatinsku brigadu za zamenika komesara brigade. Posle nekoliko dana za novog zamenika komesara bataljona postavljen je Veljko Miladinović Pop.

Krajem septembra Nemci su prodrli u Split, pa više nije postojala potreba za zadržavanjem Prve proleterske brigade u Dalmaciji. Bataljoni su preko Duvna vraćeni u rejon Bugojna. Beogradski i Prvi bataljon maršovali su poslednji, kao zaštitnica. Jedanaestog oktobra ova dva bataljona nalazila su se u Duvnu. Borci Beogradskog bataljona sretali su se u Duvnu sa starim poznanicima iz doba boravka u ovom gradu pre više od godinu dana. MeŠtani su se žalili da im je bilo teško izdržati. Za vreme boravka bataljona u gradu i njegovoj okolini bio je organizovan rad narodne vlasti. Po povlačenju bataljona u Duvno su upale ustaše. Nastala su hapšenja i progoni. U saradnji sa Prvim crnogorskim bataljonom, Beogradski bataljon je u Duvnu organizovao priredbu za meštane. Dvorana je bila prepuna. Posle prigodnog pozdrava bataljonski hor otpevao je »Internacionalu« i nekoliko drugih pesama. Na programu je bilo nekoliko recitacija i jedan odlomak iz Nušićevog »Narodnog poslanika«.
Vrhovni štab je odlučio da uništi neprijateljev garnizon u Travniku. Zato je prebacio Prvu proletersku brigadu preko Kupresa i Bugojna kod Travnika. Travnik je imao izvanredan strategijski značaj. Iz njega je neprijatelj obezbeđivao komunikacije dolinom reke Bosne i stalno je prodirao prema slobodnoj teritoriji. Osim toga, Travnik je bio dobro snabdeven, pa bi u slučaju da ga osvoje naše jedinice došle do velikog plena u naoružanju i opremi. Travnički garnizon sačinjavali su: glavnina 6. zagrebačke pukovnije, jedna četa 1. bataljona 369. puka, 40 feldžandarma i oko 500 milicionera — ustaša, izbeglih iz Kupresa. Odbrana je raspolagala sa sedam topova, četiri tenka i većim brojem minobacača i mitraljeza. U gradu i okolini izgrađeno je 28 zidanih bunkera, od kojih su oni na najugroženijim pravcima bili opasani žicom, dok su okolo bile postavljene protivpešadijske mine.

Na grad su napadale Prva proleterska i Treća, Sedma i Deveta krajiška brigada. Prva proleterska brigada, ojačana sa četiri topa i dva tenka, napadala je Travnik sa juga. Beogradski i Treći bataljon napadali su na desnom krilu, prema Dolcu. Levo, preko Vilenice, napadali su Prvi i Četvrti bataljon. Bataljon »Garibaldi«, sastavljen od Italijana, koji je ušao u sastav Prve proleterske brigade 13. oktobra 1943. godine, upućen je prema Han Kompaniji za obezbeđenje napada. U Duvnu je Beogradski bataljon dobio naređenje za napad. Za dva dana trebalo je preći oko 100 km i iz pokreta, bez izviđanja i drugih priprema, napasti tako jak garnizon. Bataljon je ipak uspeo da stigne na vreme na polazne položaje. Samo je nekoliko njegovih boraca zaostalo zbog iznemoglosti. Bataljon je u određeno vreme, noću 16/17. oktobra 1943. godine, napao na deo odbrane Travnika od sela Rankovića. U prvom naletu bataljon je uspeo da razbije spoljnu odbranu i uputio se ka centru grada, ostavljajući neke bunkere da ih kasnije likvidira napadom sleđa. Bataljon je naišao na jaku vatru iz grada i unutrašnje odbrane i morao je da stane. Neprijatelj se žilavo branio i usmeravao vatru na najugroženija mesta. Bataljoni su u toku cele noći pokušavali da savladaju neprijatelja, ali nisu uspeli. Neprijatelj je čak uništio jedan naš tenk, a pred zoru mu je stiglo pojačanje od Viteza. Bataljoni su se morali povući uz znatne gubitke, Beogradski bataljon izgubio je dva borca.

Posle neuspelog napada na Travnik na položajima prema gradu ostale su brigade Desete divizije, a Prva proleterska je povučena u rezervu. Tri njena bataljona, Beogradski, Drugi i Prvi, poseli su položaje u rejonu Komara radi sprečavanja prodora neprijatelja pravcem Turbe — Donji Vakuf.

Za političkog komesara Beogradskog bataljona došao je Đoko Vukićević. Bio je stari komunista, član Partije od 1936. godine, a od formiranja Prve proleterske brigade nalazio se u Drugom crnogorskom bataljonu. Borci su ga dobro primili. Boravak na položaju u rejonu Komara koristio se za intenzivan partijsko-politički rad, jer bataljon nije imao dodira sa neprijateljem. Naročita pažnja poklonjena je novodošlim borcima sa Kozare i iz Dalmacije. Dalmatincima su to bile prve bitke i bilo je potrebno uložiti dosta truda da se oni uklope u život bataljona.

Vreme predaha iskorišćeno je i za pripremu za divizijsku partijsku konferenciju. U pripremi konferencije učestvovao je svaki član Partije. U svim partijskim ćelijama održani su sastanci na kojima su pretresena sva važnija pitanja. Svaki član Partije bio je pozvan da svojim predlozima doprinese pripremi konferencije. Iz Beogradskog bataljona je za konferenciju izabrano 12 delegata. Konferencija je održana u Bugojnu, u noći između 30. oktobra i 1. novembra 1943. godine. Predstavnici bataljona su svojom diskusijom doprineli uspehu prve divizijske partijske konferencije. Neposredno posle ove konferencije održan je sastanak komunista Beogradskog bataljona na kojem je novi politički komesar Đoko Vukičević podneo izveštaj o političkoj situaciji, a Milorad Drenjanin referat o zadacima bataljonske partijske organizacije posle divizijske partijske konferencije. Razmatrali su se problemi partijske organizacije i pitanja od interesa za borce i za bataljon kao celinu. Usvojeni su zaključci na čijem će se realizovanju angažovati partijska organizacija. Biro bataljonske partijske organizacije zadužen je da načini plan izvršenja zadataka.

Početkom novembra brigada je ponovo vraćena prema Travniku. Beogradski bataljon je držao položaje kod Paklareva i obezbeđivao pravac koji od Travnika preko Jankovića izbija ka Ovčarevu. Prva proleterska brigada je odmah preduzela demonstrativne napade nad Travnik. Jači demonstrativni napad izveden je noću 3/4. novembra. Beogradski bataljon je napadao veoma energično i čak se probio do kasarne u gradu, a zatim se izvukao iz borbe i vratio na polazne položaje.

Dok je bataljon držao položaje kod Paklareva stigla je jedna vest koja je veoma obradovala borce, osobito one poreklom iz Srbije — borci Druge proleterske brigade oslobodili su Novu Varoš, prešli reku Uvac i stupili na tie Srbije. Borci su se ponovo setili Titovih reči, koje je izgovorio prilikom formiranja Prve proleterske divizije u Bosanskom Petrovcu, da neće proći dugo vremena kada ćemo marširati u Srbiju. I eto, taj dan je došao. Velika razdaljina delila je borce Prve proleterske od drugova iz Druge proleterske brigade. Tada i narednih dana u mislima su bili sa njima, zajedno su sa njima maršovali i vodili bitke za oslobođenje Srbije.

Tih dana primljeno je od štaba brigade pet primeraka »Istorije SKP(b)«. Istorija je štampana u ilegalnoj štampariji CK KPJ u Beogradu, januara 1943. godine. Borci su se obradovali knjigama, ali još više rečima posvete koje su bile ispisane na njima.

Na položajima oko Travnika bataljon je proslavio 26. godišnjicu velike oktobarske socijalističke revolucije. Po četama su održane skromne svečanosti. Borci su ubeđeni da će se sledeća proslava održati u Srbiji, možda i u oslobođenom Beogradu. U okviru proslave održana je i priredba na kojoj je, pored ostalog, pročitan Proglas CK KPJ povodom oktobarske revolucije i objašnjavan njen značaj.

Dotadašnji zamenik komesara bataljona Veljko Miladinović otišao je na novu dužnost. Za novog zamenika komesara i partijskog rukovodioca bataljona postavljen je Milorad Drenjanin.

Borbe oko Travnika vođene su danonoćno. Danju je neprijatelj vršio nalisna izviđanja i bombardovanja, a noću su napadali naši bataljoni. Borbe su vođene pod vrlo teškim vremenskim uslovima, po dubokom i smrznutom snegu.

Beogradski bataljon je 19. novembra prebačen u Jajce gde je na obezbeđenju Vrhovnog štaba smenio Prvi bataljon. Bataljon je bio udobno smešten, hrana je bila relativno dobra, a obaveze obezbeđenja nisu bile teške. Bataljon je od prvog dana dolaska u Jajce radio na ostvarenju plana vojničkog usavršavanja, programa političkog obrazovanja i na ostvarenju plana rada partijske organizacije. Bataljon je, pored već dobijenih primeraka »Istorije SKP(b)«, dobio i nekoliko primeraka »Osnova lanjinizma«, koje su takođe intenzivno proučavane. Na raspolaganju je bilo i druge literature. Nastali su povoljniji uslovi za nabavku materijala za partijsko-politički i drugi rad.

Bataljon je ostao u Jajcu sedam dana, a onda se prebacio u Gostilj, selo na zapadnim padinama Vlašića, da kontroliše prelaze preko Vlašića. Iako je bio dubok sneg i Vlašić skoro neprolazan, bataljon je obezbeđivao te pravce, jer je neprijatelj počeo da koristi upravo takve puteve da ubacuje svoje trupove — specijalno obučene grupe za ubacivanje na slobodnu teritoriju.

Tih dana bataljon nije vodio borbe, ali su kiša, sneg i magla otežavali patroliranje i vršenje stražarskih dužnosti. Borci su se zbližili sa meštanima. Narodna vlast je dobro funkcionisala. U Narodnooslobodilački odbor Gostilja bili su izabrani dobri i sposobni ljudi. Meštani su im se obraćali za sve svoje potrebe. Bataljon je organizovao dve priredbe za narod i održao nekoliko zborova po zaseocima. Zborovi su bili dobro posećeni. Seljaci su želeli da čuju najnovije vesti i objašnjenja o zbivanjima kod nas i u svetu. Zato je svak ko je mogao prisustvovao zborovima i rado posle stupao u razgovor sa borcima. Boravak od cele nedelje dana u istom mestu činio se borcima neuobičajeno dug. Nisu bili navikli na takvo »mirnodopsko« stanje, već na svakodnevne marševe i borbe. Život u bataljonu odvijao se po određenom programu. Na vreme ustajanje, doručak, pregled oružja, raspored boraca na dužnosti, politički čas, kulturno-prosvetna aktivnost, ručak, slobodno vreme, vojna obuka, partijski i skojevski rad, večera i spavanje. Vreme je korišćeno i za sređivanje, čišćenje i podmazivanje oružja i doterivanje lične opreme boraca. Takođe je posvećena i ozbiljna pažnja opismenjavanju. Vesti su se primale redovno. Borci su sa zanimanjem pratili zbivanja na frontovima i radovali se najnovijim uspesima Crvene armije i Narodnooslobodilačke vojske. Sa velikim zadovoljstvom primljena je vest o formiranju Prvog proleterskog

korpusa. Borci su u tome videli dalji porast naših snaga i nezadrživo širenje narodnooslobodilačke borbe.

Prva proleterska brigada zatvarala je najvažniji pravac od Travnika prema Jajcu, gde je pripremano Drugo zasedanje Avnoja. Velikom broju boraca dok su se još nalazili u Jajcu postalo je jasno da se priprema nešto značajno, ali, naravno, nisu znali šta je. Štab Prve proleterske divizije znao je šta se priprema u Jajcu i odlučio je da, u isto vreme kada započne zasedanje Avnoja, otpočne i napad na Travnik. Takođe je znao da je neprijatelj u Travniku jak, ali je znao i to da je važno imati inicijativu i sprečiti neprijatelja da preduzme napad prema Jajcu.

Prva proleterska brigada napadala je Travnik sa zapada, nanoseći glavni udar duž ceste Turbe — Travnik. Na tom pravcu napadali su Prvi i Drugi bataljon, a rezerva im je bio Beogradski bataljon. Desno je napadao Treći bataljon. Komandant brigade je odmah posle prodora prvih delova Prvog bataljona ubacio u borbu i Beogradski bataljon, pravcem Paklarevo — Ovčarevo — Jankovići — Baš-Bunar, pravcem koji je bataljonu bio dobro poznat iz ranijih napada.

Posle napada naših snaga na Travnik u oktobru, neprijatelj je pojačao odbranu. Svi bunkeri (oko 30) bili su opasani žicom i nagaznim i visećim protivpešadijskim minama. Neprijatelj je odlučno manevrisao po unutrašnjim pravcima i prebacivao snage, ili samo vatru teških oružja, tamo gde je bio najugroženiji. Bataljoni su zaustavljeni. Napad nije uspeo. Beogradski bataljon je prodro u grad, ali je jakom vatrom brzo vraćen. Pokazalo se da se tako jaka odbrana ne može savladati bez artiljerije većeg kalibra koja je u stanju da uništi zidove bunkera i bez teških minobacača koji bi otvarali put kroz minska polja i žičane prepreke. Bataljon je izgubio tri borca.

Brigada je zadržana na položajima prema Travniku. Beogradski bataljon nalazio se u Paklarevu. Njega je štab brigade posebno upozorio na opreznost i dao mu zadatak da spreči neprijatelju prodor ka Turbetu i dalje, ka Jajcu. Neprijatelj je bio ošamućen u prethodnom napadu, ali je i dalje sa manjim grupama svakodnevno nasilno izviđao. Naše jedinice su morale biti oprezne, jer se nasilno izviđanje moglo pretvoriti u napad. Ponovo su nastali dani i noći stalnih borbi oko Travnika.

Ubrzo su stigle prve vesti o zasedanju Avnoja, da je Avnoj postao vrhovno zakonodavno i izvršno predstavničko telo nove Jugoslavije, da je Tito proglašen za Maršala i izabran za predsednika Nacionalnog komiteta, a da je kralju zabranjen povratak u zemlju.

Već iz ovih prvih vesti borci su dobili predstavu o dalekosežnosti donetih odluka i istorijskom značaju ovog zasedanja. Nastala je opšta radost. Umor i neispavanost od prethodnih borbi nisu mogli uticati na dobro raspoloženje boraca. Bacali su uvis kape, skakali, pevali i igrali od zadovoljstva.

Na sastanku štaba bataljona i komandi četa raspravljalo se o novonastaloj situaciji i o tome kako da se borcima potpunije objasni značaj Drugog zasedanja Avnoja. Zaključeno je da ne treba dozvoliti da nas uspesi zanesu, jer je neprijatelj još uvek snažan. Svi su se složili da su borbeni elan i moral bataljona na zavidnoj visini. Na takvo raspoloženje boraca utiču i najnovije vesti sa savezničkih frontova, naročito vest o održanoj konferenciji u Teheranu, jer je na njoj naša borba dobila prvi put priznanje od Saveznika. Cerčil, Staljin i Ruzvelt su odlučili da partizane u Jugoslaviji »treba pomoći u najvećoj mogućoj meri u snabdevanju i materijalu, kao i operacijama komandosa«. Na sastancima partijskih ćelija i na četnim konferencijama treba o tome govoriti i mobilisati borce da budu spremni za nove borbe i napore.

BORBE OKO DUVNA I ŠUJICE

Prvih dana decembra 1943. godine neprijatelj je počeo novu veliku ofanzivu na slobodnu teritoriju u srednjoj Bosni, poznatoj kao šesta ofanziva. Beogradski bataljon je učestvovao u svim ranijim neprijateljevim ofanzivama, pa ga ni ova nije niti mimoišla niti iznenadila.

Delovi 114. i 118. nemačke divizije i jedan domobransko-ustaški bataljon napadali su pravcem prema Livnu i Duvnu, sa namerom da preko Kupresa prodru u dolinu Vrbaca i tu se spoje sa snagama koje će napadati sa severa. Te neprijateljeve snage najviše su ugrožavale slobodnu teritoriju i prema njima je upućena cela Prva proleterska divizija.

Prva proleterska brigada je kamionima, po delovima, prebačena ka Duvnu. Neprijatelj je pre njenog dolaska ušao u Duvno i time zauzeo povoljnije položaje za odbranu grada. Štab Prve proleterske brigade je odlučio da neprijatelja napadne u Duvnu pre nego što on pokrene svoje kolone za napad prema Sujici. U noći, 7. decembra, Beogradski, Prvi i Treći bataljon napali su Duvno. Beogradski bataljon je napadao preko Eminovog Sela, Prvi bataljon preko Gradine, a Treći bataljon sa južne strane, preko Srđana. Bataljoni su zbacili neprijateljeve predstraže i uputili se ka gradu. Delovi 118. nemačke divizije uglavnom su se u odbrani oslonili na tenkove koje su postavili na pogodna mesta da se mogu uzajamno štititi vatrom. Napad nije uspeo i bataljoni su povučeni prema Mokronogama, sa ciljem da neprijatelju spreče prodor ka Šujici.

Napad na Duvno ponovljen je 9. decembra. Komandant Prve proleterske brigade je izvestio: »Napad se skoro u svemu ponovio — i nije uspeo«. Neprijatelj se koncentrisao u gradu i uz jaku podršku tenkova organizovao čvrstu odbranu. Bataljoni su se povukli na polazne položaje. Prema Duvnu je ostavljena Druga lička brigada, a Prva proleterska brigada je povučena u rezervu Vrhovnog komandanta. Ona je brzo pešice došla u rejon Bugojna. Poslednji se od Duvna povukao Treći bataljon. Kada je Treći bataljon stigao u Kupres njegovi borci su bili veoma umorni i gladni. Beogradski bataljon, koji je već ranije stigao, ustupio je svoj ručak umornijem i gladnijem Trećem bataljonu. Takvi gestovi drugarske pažnje i solidarnosti bili su česti u Prvoj proleterskoj brigadi.

ISTemci su od Livna, Duvna i od Malovana prodrli u Šujicu i time ugrozili slobodnu teritoriju. Hitno je upotrebljena Prva proleterska brigada za napad na Nemce u šujici. Bataljoni su vraćeni na položaje sa kojih su povučeni.

Beogradski bataljon se nalazio u Pruscu kod Bugojna. Krenuo je na marš 15. decembra pred ponoć i do 10,00 časova idućeg dana stigao u Alajbegov Odžak kod Kupresa, gde je malo predahnuo, a onda krenuo u napad na neprijatelja u Šujici. Trebalo je preći još oko 20 km i početi napad u 17,00 časova. Beogradski i Prvi bataljon nastupali su kao severna grupa pravcem Strižanj — Glušćević — Okić, Četvrti bataljon trebalo je da napada sa istočne strane, a Drugi bataljon sa južne. Bilo je očigledno da bataljoni ne mogu stići u vreme određeno za napad. Severna grupa je stigla sa tri časa zakašnjenja, Drugi bataljon sa sedam časova zakašnjenja, a Četvrti bataljon nije uopšte stigao da izvrši napad.

Severna grupa, Beogradski i Prvi bataljon, napala je neprijatelja u 20,00 časova, čim je pristigla. Uspela je vrlo brzo da potisne neprijateljeve predstraže i da ga zbaci sa brda Okić koje je veoma pogodno za odbranu. Bataljoni su upali u Šujicu, presekli cestu koja iz Šujice vodi ka Duvnu i Livnu, zaplenili tri kamiona i iz njih uzeli municiju. Izgledalo je da se nalaze pred potpunim uspehom. Ali, neprijateljeve snage bile su jake i s obzirom da ga ostali bataljoni nisu napali sa drugih strana, svu vatru je usmerio na Beogradski i Prvi bataljon i, uz podršku tenkova i artiljerije, odbio njihov napad. Posle ponoći Nemci su odbili i napad Drugog bataljona.

Neuspeh u napadu na Šujicu pružio je neprijatelju mogućnost da sa povoljnijih položaja krene prema Kupresu i ugrozi slobodnu teritoriju. Zbog toga je štab Prve proleterske divizije odlučio da ponovi napad u toku sledeće noći, sa istim jedinicama i na istim pravcima. Beogradski i Prvi bataljon dobili su zapovest za napad. U međuvremenu se od napada odustalo, ali Beogradski i Prvi bataljon već su bili odmakli i do njih nije stiglo naređenje o obustavi napada.

Beogradski i Prvi bataljon napali su u 21,00 čas istim pravcem kao i prethodne noći. Uspeli su da zbace neprijatelja sa prvih položaja i da upadnu u naselje. Razvila se žestoka borba. Nemci su ubrzo uvideli da su napadnuti samo sa jedne strane i ponovo su svu vatru svih raspoloživih oružja usmerili prema Beogradskom i Prvom bataljonu. Ponovo su upotrebili tenkove i artiljeriju i branili se iz zidanih kamenih kuća. Posle veoma oštre borbe bataljoni su se, uz velike gubitke, morali povući. Beogradski bataljon je izgubio pet boraca, među kojima i Milana Munjasa, kokandira Treće čete, koji je proglašen za narodnog heroja. Vuksan Đukić iz Prvog bataljona takođe je poginuo i takođe proglašen za narodnog heroja. I to govori o žestini borbe Beogradskog i Prvog bataljona u napadu na Šujicu.

Za ovu borbu štab Prvog proleterskog korpusa posebno je pohvalio Beogradski i Prvi bataljon:

ŠTAB I PRÖLET. BRIGADE
28 decembra 1943.
ŠTABU VI BATALJONA,

Štab I Proleterskog korpusa novj uputio je Vašem bataljonu sledeću pohvalu za junačko držanje Vašeg bataljona u borbama oko Šujice:
»Naredba Br. 29. Štab I Proleterskog korpusa novj za 21 decembar 1943 godine.
Izražavamo priznanje i pohvalu I i VI bataljonu I Proleterske brigade, na čelu sa zamenikom komandanta I Proleterske brigade, kapetanom Jagošem Zarićem, za primernu odlučnost i junaštvo, pokazano u borbama na sektoru Šujica, 17 i 18 decembra 1943 godine«
Smrt fašizmu — sloboda narodu!
MP

Politkomesar, *M. Todorović s. r.*
Komandant general-major *Koča A. Popović s. r.*

Gornju naredbu pročitati pred strojem svim borcima.
Smrt fašizmu — sloboda narodu!
Za Štab I Proletbrigade
politički komesar, **D.** *Korać s. r.*

Komandant Prve proleterske brigade podneće, 19. decembra 1943. godine Štabu Prve proleterske divizije opsežan izveštaj o dejstvima brigade u vremenu od 1. do 19. decembra na sektoru Turbe i Duvno. U njemu se, pored ostaloga, kaže: »Usled velikog razmaka u vremenu početka napada ovih dveju grupa bataljona naše brigade desilo se da je naša severna grupa vodila tešku borbu 4—5 časova bez ičijeg sadejstva i da je u toj borbi uspela da likvidira spoljnu liniju odbrane sa severne strane Šujice, da je sabije u samu Šujicu i zapleni 3 neprijateljska kamiona sa municijom. U međuvremenu, dok su borci nastojali da evakuišu municiju sa ovih kamiona, došli su u pomoć neprijateljski tenkovi i sprečili uništenje ovih kamiona.«

U oceni izveštaja se, pored ostalog, kaže: »Po našem mišljenju predviđene naše snage za likvidaciju Šujice, u odnosu na neprijateljske koje su Šujicu branile bile su dovoljne. Međutim, sve jedinice koje su trebale da učestvuju u ovom napadu nisu izvršile ni izdaleka postavljeni zadatak ...«

... »Naše je mišljenje da je u ovom napadu jedino zadovoljila severna grupa naše brigade (I i VI bataljon).«

Bataljoni su i dalje zadržani na položajima prema Šujici. Trebalo je neprijatelja sprečiti da prodre prema Kupresu i Bugojnu. Beogradski bataljon se najpre nalazio u Zanoglinama i Ravnom, obezbeđujući pravac prema Ravnom, a onda je, 23. decembra, prebačen u Alajbegovo Selo, gde je trebalo da sa Drugim bataljonom i Bataljonom »Garibardi« zatvori Kupreška vrata.

Beogradski bataljon je 21. decembra proslavio dvogodišnjicu osnivanja Prve proleterske brigade. Borci su taj dan proslavljali sa narodom. Najviše uzbuđenja izazvao je telegram CK KPJ i Vrhovnog komandanta u kojem se kaže: »Mi smo uvereni da će Prva brigada i ubuduće prenositi svoju slavu širom naše napaćene domovine. Postalo je ponos biti borac 1. proleterske, jer ona je ponos čitave naše vojske i našeg naroda«.

Odgovor na telegram bio je nova zakletva da će brigada nastaviti svoj slavni put. Završne reči telegrama glase: »Svuda gde je najteže možeš da računaš na nas« — poručivali su proleteri svom Vrhovnom komandantu.

U dane proslave dvogodišnjice osnivanja Prve proleterske brigade Beogradski bataljon je imao 244 borca.

NOVE TEŠKE BORBE OKO TRAVNIKA

Neprijateljev garnizon u Travniku je svojim položajem, snagom i neprekidnom aktivnošću još uvek predstavljao ozbiljnu smetnju. Prva proleterska brigada ponovo je vraćena preko Kupreških vrata i Bugojna na položaje kod Travnika, na liniju Turići — Glumci — Zlokići — Pulac — Vučija Jama — Đakovići — Margetići. Beogradski bataljon je zauzeo položaje u Đakovićima i zatvarao pravac prema Kicelju, k. 1235. Bataljon je isturao manje delove u neposrednu blizinu grada, a glavnina se nalazila nešto dalje u gotovosti da odbije napad neprijatelja.

Garnizon u Travniku je imao oko 2000 vojnika i bio ojačan sa šest tenkova, oko 20 teških minobacača i divizionom topova. Glavne snage su sačinjavali 3. bataljon 369. puka 369. legionarske divizije i Zagrebačka ustaško-domobranska konjička pukovnija. To su bile dovoljne snage za aktivnu odbranu, ali ne i neku ofanzivu. U isto vreme i naše snage oko Travnika nisu bile dovoljno jake da zauzmu garnizon. Tako se uspostavila ravnoteža snaga. Jedna i druga strana svele su aktivnost uglavnom na uznemiravanje i na nasilno izviđanje. Prema Beogradskom bataljonu neprijatelj je napravio jači ispad 29. decembra 1943. godine i 3. i 5. januara 1944. godine, ali je sva tri puta odbijen vatrom predstraža. Bataljon je isto tako u tom periodu izvršio tri jača nasilna izviđanja.

Kratki predasi između borbi koristili su se za sastanke radi informisanja boraca o razvoju vojno-političke situacije u svetu i kod nas. Na ovim položajima bataljon je dobio i materijale sa Drugog zasedanja Avnoja, sa svim objavljenim odlukama. Time se pružila mogućnost da se borci detaljnije upoznaju sa značajem ovog istorijskog događaja. Pored objašnjavanja značaja odluka Drugog zasedanja Avnoja, po četama se organizuju i druge aktivnosti. U Prvoj četi ponovo su pokrenute četne džepne novine »Crvena zvezda«. Na sastancima partijskih ćelija proučava se »Istorija SKP(b)«. Savladana je konačno i četvrta glava i počelo je proučavanje njene pete glave. Komunisti su zadovoljni što je preden najteži i najdosadniji deo. Očekuju da će naredne glave biti zanimljivije i razumljivije.

Na ovim položajima Beogradski bataljon je sačekao i Novu, 1944. godinu. Borci su priredili doček Nove godine po četama, uz pesmu, šalu i razgovore o onome što je prohujalo i nagađanju šta ih očekuje u 1944. godini.

U četama su odabrani borci koje će na zahtev brigade bataljon uputiti u vazduhoplovne, tenkovske i druge specijalne jedinice koje je počela da formira Narodnooslobodilačka vojska. Sa izborom ide teško. Svi su svesni da će u novim jedinicama biti manje izloženi naporima, a ipak niko ne želi dobrovoljno da napusti bataljon. Održan je i sastanak bataljonskog partijskog biroa. Pored drugih pitanja, raspravljano je još jednom pitanje o preostalim nepismenim drugovima i o odnosu boraca prema narodu. Konstatovano je da rad na iskorenjivanju nepismenosti teče dobro. Uočeno je da ima boraca koji u dodiru sa narodom ne umeju da objasne odluke Avnoja i neke druge političke događaje. Zato je odlučeno da se održe posebni sastanci sa tim borcima, po grupama, i da im se pomogne da bolje shvate najnovija zbivanja i da se bolje osposobe za uspešan politički rad u narodu.

Štabu Prve proleterske brigade bilo je poznato da neprijatelj priprema nastavak ofanzivnih operacija i pretpostavljao je da će neprijatelj preduzeti jaču ofanzivu baš iz Travnika, pogotovo kada je utvrđeno da su tamo prispeli delovi 7. SS divizije »Princ Eugen«. Štab Prve proleterske brigade imao je i direktivu Vrhovnog štaba da se ne prihvata frontalna borba sa jakim nemačkim snagama, već da se manevriše i da se neprijatelju zadaju udarci u bok i pozadinu.

Sedma SS divizija »Princ Eugen« je rano u toku noći 7. januara 1944. godine krenula iz Travnika u četiri kolone. Glavna kolona je nastupala preko Paklareva, jedna kolona nastupala je preko Vlašića, obezbeđujući desno krilo, a dve kolone nastupale su preko Vilenice, obezbeđujući levo krilo. Kolonu koja je nastupala južno od ceste Travnik — Turbe dočekao je Beogradski bataljon, a kolonu koja je nastupala prema Zlokićima dočekali su Četvrti bataljon i Bataljon »Garibaldi«. U prvom naletu Nemci su uspeli da potisnu prednje delove Beogradskog i Četvrtog bataljona, ali ih nisu iznenadili. Bataljoni su u protivnapadu vratili Nemce natrag u Travnik. Glavnu neprijateljevu kolonu dočekivali su kod Paklareva bataljoni Trinaeste proleterske brigade. Nemci su bili uporni i jaki, slomili su njihovu odbranu i nastavili da nastupaju prema Turbetu. Komandant Prve proleterske brigade dobro je procenio situaciju. Prodrevši duboko prema Trinaestoj proleterskoj brigadi neprijatelj je ostavio nezaštićen svoj levi bok. Zato je ubacio u borbu Beogradski i Prvi bataljon da udare u levi bok neprijateljeve kolone koja je nastupala preko Paklareva. U isto vreme, po dogovoru, i Trinaesta proleterska brigada krenula je u protivnapad. Sinhronizovano dejstvo dveju brigada iznenadilo je neprijatelja. U njegovim redovima je čak zavladala panika i on se brzo povlačio. Bataljoni Prve i Trinaeste proleterske brigade svom snagom tukli su nemačku kolonu i gonili je sve do Travnika. Trinaesta proleterska brigada je na pravcu svoga nastupanja naišla na više od 150 mrtvih Nemaca. Komandant nemačke kolone je smenjen zbog ovog neuspeha,

štab Prve proleterske divizije nije se zaneo ovim uspehom, pogotovo što je znao da neprijatelj nastupa i na drugim pravcima, pa je, da bi izbegao frontalne borbe, povukao Trinaestu proletersku brigadu prema Gostilju, a prema Travniku ostavio samo Beogradski i Treći bataljon Prve proleterske brigade da zaustavljaju neprijatelja.

Neprijatelj je u Travniku narednog dana mirovao ili zbog poraza koji je doživeo ili zato što je očekivao da preko reke Ugar izbiju kolone 1. brdske divizije. Za to vreme bataljoni Prve proleterske brigade su se pregrupisali. Beogradski bataljon se glavninom nalazio u Bačvicama.

Nemačka 1. brdska divizija izbila je prema Gostilju, potisla Trinaestu proletersku brigadu i Drugi bataljon Prve proleterske brigade i ozbiljno zapretila da, uz pomoć snaga iz Travnika, okruži Prvu proletersku diviziju. Štab divizije odlučio je da u toku noći 10/11. januara probije sa brigadama preko Karaulske gore prema Ugru, u pozadinu neprijatelja. Beogradski i Treći bataljon nalazili su se 10. januara prema Travniku. Trebalo je da savladaju oko 20 km puta da bi stigli na mesto određeno za proboj u rejon Gradine. Bataljoni su hitali i stigli oko pola noći. Duga zimska noć dobro je došla za ovaj pokret. Kada je Beogradski bataljon upoznat sa situacijom u kojoj se Prva proleterska divizija nalazi i sa zadatkom da bude u prethodnici, preduzeo je odmah odgovarajuće mere. Štab bataljona okupio je članove Partije i borce koji su se u bataljonu nalazili od njegovog formiranja. Upoznao ih je sa situacijom i dobijenim naređenjem za proboj. Imajući u vidu ozbiljnost situacije i naređenje, okupljenim komunistima i svim starim borcima komandant bataljona je rekao: »Štab bataljona i partijska organizacija apeluju da noćas Beogradski bataljon mora izvući diviziju ...« Takođe ih je upoznao da bataljon očekuje naporna borba i dugi marš u cilju prelaska preko reke Ugar. Održani su kratki sastanci komunista i svih boraca po četama. Zaključak ovih sastanaka bio je jedinstven — Beogradski bataljon će i te noći izvršiti zadatak koji se pred njega postavlja i dati svoj doprinos proboju Prve proleterske divizije.

Kolona je krenula posle pola noći. Maršovalo se gotovo po besputici, kroz šumu i po debelom snegu. Napredovalo se veoma sporo. Prethodnica se na samoj Karaulskoj gori, kod sela Božikovac, srela sa neprijateljevim patrolama i nagnala ih u beg i, uspešno se probijajući, u zoru izbila kod Ponira.

Štab brigade je sutradan, posle proboja, u svom naređenju istakao: »U borbama kod Travnika naročito se istakao 6. bataljon, kome dajemo puno priznanje i zahvalnost«. Borci su ovo priznanje primili sa velikim zadovoljstvom. Ono je bilo još jedan podsticaj bataljonu da se u sledećim akcijama založi još više u izvršavanju borbenih zadataka.

Izbijanjem u rejon Vitovlja smatralo se da je zadatak izvršen i da se Prva proleterska divizija zabacila neprijatelju iza leđa. Međutim, baš tada se od Meljina pojavila velika nemačka kolona, divizijska komora i jedan bataljon koji ju je obezbeđivao. Došlo je do teške borbe.

Bataljoni su se blagovremeno rasporedili za ovu borbu. Neprijatelj je bio potpuno iznenađen, ali se brzo razvio za odbranu. Borba je trajala više od 24 časa. U najkritičnijem momentu Nemcima je stiglo pojačanje — vratile su se jedinice iz prvog ešelona — i spasle ih. Na bojištu je ostalo mnogo mrtvih Nemaca i konja iz komore i znatne količine opreme.

U Štabu Prve proleterske brigade bili su veoma zadovoljni držanjem svih bataljona u ovim borbama. Zamenik komesara brigade u svom izveštaju Štabu divizije ističe visoki borbeni nivo i masovni heroizam da »prosto ne bi mogao da izdvojiš pojedince.« Ipak je to uradio, navodeći iz svakog bataljona po neku jedinicu ili pojedinca koji su se naročito istakli. Iz Beogradskog bataljona u izveštaju se ističe uspeh voda na čelu sa vodnikom Miloradom ćirićem koji je ubio 10—12 neprijateljskih vojnika, a najmanje 15 ranio i nišandžije na šarcu iz istog voda Čedu Novakovića koji se privukao neprijatelju, ubio četvoricu Nemaca a više njih ranio.

Bataljonima Prve proleterske brigade naređeno je da zauzmu položaje oko Ugra. Beogradski bataljon je najpre upućen u Zlovariće, a posle dva dana u Deniće, kao veza sa Jedanaestom divizijom. Sledećeg dana je upućen u rejon Maslovare — Obodnik da obezbeđuje pravac od Kotor Varoša.

Nemci tada nisu ispoljavali nikakvu aktivnost. Nastao je miran period. To je svakako dobrodošlo Beogradskom bataljonu. Dobio je predah koji mu je posle napornih borbi i dugog marša bio neophodan. Odmah su preduzete uobičajene mere u cilju sređivanja bataljona. Oružje se brižljivo čisti i podmazuje. Lična oprema se dovodi u red. Partijska organizacija, politički i vojni rukovodioci angažovani su na političkom i vojno-stručnom usavršavanju boraca. Bataljonski partijski biro stalno je insistirao da se pojača vojno-stručna nastava i da štab bataljona u tome pruži više pomoći komandama četa. Pokazalo se da dotadašnji rad na objašnjavanju i popularisanju odluka Avnoja nije bio dovoljan. Odluke su uglavnom informativno prenete, a trebalo je dobro proučiti referat druga Tita kao i sadržaj i značaj svake od odluka. Borcima je trebalo objasniti šta, na primer, znači osnivanje Nacionalnog komiteta. Bataljon je, 22. januara 1944. godine, upućen u rejon Gostilj — Karaula da obezbeđuje pravac Turbe — Donji Vakuf i bolnicu na Petrovom Polju. Tu su ga očekivale nove borbe, jer je neprijatelj iz Turbeta bio stalno aktivan. Neprijatelj je obično nastupao pravcem Podkraj — Đelinovac i dalje preko Krčevina i iz Turbeta, preko Selića, ka Karauli. Jače kolone su nastupale 27. 28. i 29. januara i 3, 8, 11, 15, 16, 17. i 28. februara. Bataljon je bio veoma oprezan i postavljao je neprijatelju zasede uvek na drugom mestu, nanoseći mu znatne gubitke. Borbe su obično trajale tri do četiri časa a onda se neprijatelj povlačio. Neprijatelj je nastojao da dospe do Gostilja i da popali nekoliko kuća u koje se bataljon sklanjao. Osetio je da tim pravcem ne može prodreti, pa je 12. marta poslao jedan jači trup preko Vlašića. Trup je izbio u šišavu, iza leđa bataljonu, i ugrozio je bolnicu na Petrovom Polju. Bataljon je odmah uputio jednu četu prema šišavi. Trup je primetio četu, postavio joj zasedu, ubio dva borca, a onda se povukao preko Vlašića. Taktika trupova bila je da se povlače čim budu otkriveni, jer je njihova glavna snaga bila u iznenađivanju.

Boravak u rejonu Gostilja dozvoljavao je bataljonu da posveti nešto više vremena samome sebi i da politički deluje u selima. Bataljon je imao

relativno slab smeštaj i vrlo slabe higijenske uslove. Vladala je epidemija pegavog tifusa. Bataljonski sanitet je, uz pomoć komandi četa, uspeo da očuva borce od tifusa sprovođenjem strogih mera za parenje odela i čišćenje prostorija. Ishrana je bila zadovoljavajuća, a oprema nešto poboljšana, jer su Saveznici pustili padobranima na Petrovo Polje izvesne količine obuće i opreme.

Dolaskom u ovaj kraj održan je sastanak komesara i zamenika komesara čete. Raspravljalo se 0 organizaciji političkog rada. Izvršen je i kritički osvrt na dotadašnji rad. Dogovoreno je da se partijsko-politički rad pojača. Došlo se do zaključka da neke ranije obrađene teme treba ponoviti: Razvitak i uloga NOV i POJ, Uloga Komunističke partije u Narodnooslobodilačkoj borbi, Nacionalno pitanje i kako ga rešava KPJ, Saveznici u borbi protiv fašizma, KPJ između dva rata itd. Takođe je bilo reči i o tome da se pojača, po mišljenju nekih drugova, nešto zanemarena vojna obuka boraca. Dogovoreno je da se ponovo formira odbor za kulturno-prosvetni rad u bataljonu. Smatralo se da će ova mera doprineti oživljavanju ove aktivnosti, jer je uočeno da se nepismenima opet ne pruža odgovarajuća pomoć, da je bor prestao da se sastaje itd. Svi su se politički rukovodioci založili da se rad bolje organizuje i da se borci brže politički uzdižu. Takvom zahtevu išle su u prilog najnovije vesti o povoljnom razvoju vojno-političke situacije u svetu i o novom napredovanju naših snaga. Za vreme bavljenja bataljona u ovom rejonu najveći broj mesta, koje je neprijatelj u toku ofanzive zauzeo, naše su snage ponovo oslobodile.

Komandant bataljona Milan Antončić Velebit otišao je na novu dužnost. Postavljen je za komandanta Druge brigade Šeste ličke divizije. Za komandanta bataljona postavljen je Stevan Adamović, dotadašnji zamenik komandanta bataljona. I komesar bataljona Đoko Vukićević otišao je na novu dužnost. Na njegovo mesto postavljen je Radovan Gaković, borac Beogradskog bataljona još iz 1942. godine. Postavljanje starih boraca, koji su još od prvih dana u bataljonu, na rukovodeće dužnosti borci veoma povoljno primaju. To je snažan podstrek za još veće angažovanje novih starešina i mogućnost da ispolje akumulirano znanje i iskustvo koje su stekli boreći se i politički delujući kao borci Prve proleterske brigade. U tom pogledu bilo je često grešaka zbog uskogrudosti ili neopravdanog nepoverenja prema nekim drugovima. Uskogrudost i nepoverenje su se provlačili još uvek i prilikom prijema u Partiju. U težnji da se strogi kriterijumi za prijem u Partiju ne razvodne, da se očuva lik komuniste 1 borca Prve proleterske brigade, još uvek se preterivalo i grešilo prema nekim drugovima. To je došlo do izražaja i na jednom sastanku sa kandidatima za prijem u Partiju koji je održan krajem januara. Drugovi su se ljutili zbog čega se tako dugo i tako sporo proveravaju. Tražili su da im se konkretno kaže šta treba još da urade da bi bili primljeni u Partiju.

U bataljon su, početkom februara, došla 23 borca iz Prekomorske brigade. To su mahom Crnogorci koji su bili po logorima u Italiji. Gotovo svi su pre hapšenja bili partizani, a neki od njih su i članovi Partije. Oslobodili su ih Saveznici. Lepo su odeveni. Na njima su engleske bluze, šinjeli, pantalone i košulje. Iako malobrojna, ova popuna je ipak bila znatno pojačanje za bataljon, jer je borbenost novodošlih bila na visini, a proizlazila je iz njihove želje da dokažu da su u zarobljeništvo pali samo sticajem okolnosti.

Početkom marta, drugarice u bataljonu angažovale su se da organizuju proslavu Osmog marta, Dana žena. Tražile su da pred praznik budu oslobođene dežurstva i pošteđene drugih obaveza. Njihov zahtev je prihvaćen. Drugovi su im pomogli u pripremi proslave. Na dan Osmog marta u četama je održan referat o značaju Dana žena. Za pripremu izlaganja poslužila je jedna brošura koju je bataljon dobio tih dana. U čast Dana žena poboljšan je i ručak, što su borci primili sa zadovoljstvom. Uveče je održana priredba za stanovnike opštine Vitovlje. Na priredbu je došlo više žena nego muškaraca. Bilo je očigledno da je agitacija naših boraca po zaseocima bila uspešna. Uvodnu reč su dale jedna starija meštanka i naša mlada bolničarka Derviša Hodžić. Program je bio raznovrstan. Posle programa održana je igranka. Redale su se i partizanske i narodne pesme. Svi su se razišli zadovoljni uspešnom organizacijom priredbe.

BORBE OKO JAJCA I MRKONJIĆ GRADA

Krajem marta 1944. godine, cela Prva proleterska brigada prebačena je preko Vrbasa na teritoriju između Jajca i Mrkonjić Grada, sa osnovnim zadatkom da spreči neprijatelju prodor ka Mliništu i dalje, ka Drvaru, u kojem se nalazio Vrhovni štab. Beogradski bataljon bio je smešten u selu Kopljenici, odakle je, sa Trećim bataljonom koji se nalazio u Lisovici, sarađivao na obezbeđenju od četnika sa Manjače. Bataljon se nalazio vrlo blizu Mrkonjić Grada, u kojem tada nije bilo neprijatelja.

Neprijatelj je bio veoma aktivan. Uveliko se pripremao za novu ofanzivu i desant na Drvar. Rejon u kojem se nalazila Prva proleterska brigada bio mu je potreban kao polazište za nastupanje ka Drvaru. Krajem marta u Jajce su stigle jake snage 13. puka 7. SS divizije. Štab Prve proleterske brigade smatrao je da će Nemci iz Jajca krenuti ka Mliništu i Mrkonjić Gradu. Zbog toga je svoje jedinice rokirao tako da mogu zatvoriti oba pravca. Beogradski bataljon je prebačen u selo Majdan da zatvori pravac Jezero — Mrkonjić Grad. Kao rezerva za zatvaranje tog pravca, do njega, u Hoćune, prebačen je Treći bataljon.

Svakodnevnom aktivnošću neprijatelj je na ovom pravcu stalno ugrožavao slobodnu teritoriju. Od Štaba brigade Beogradski bataljon je dobio obaveštenje da drug Tito poziva sve naše jedinice da svim snagama brane slobodnu teritoriju. Kao i uvek kada bi im se obraćao Vrhovni komandant, tako su i ovoga puta borci shvatili značaj njegovog poziva. Bataljon je pojačao napore da se uspešno suprotstavi neprijatelju.

Jake snage 13. puka 7. SS divizije krenule su 3. aprila 1944. godine iz Jajca prema Mrkonjić Gradu. Glavnina, sa tenkovima, kretala se cestom, a jake pobočnice po kosama. Neprijatelj je najpre

potiskivao Prvi bataljon i Bataljon »Garibaldi«, a onda Beogradski i Treći bataljon i oko podne ušao u Mrkonjić Grad. Bataljoni nisu mogli zaustaviti tu jaku kolonu. Puškomitraljesci su sačekivali neprijatelja na bliskom odstojanju, a onda ga žestoko tukli. Neprijatelj je tukao snažnom artiljerijskom vatrom. Granate su zasipale svaki pedalj zemlje, ali su sneg i meka zemlja ublažavali njihovo dejstvo. Bataljoni su ipak imali znatne gubitke. Beogradski bataljon je u toku ove borbe najpre povučen na nove položaje kod Šipova da, sa Drugim bataljonom, zatvori pravac prema Mliništu, da bi posle bio prebačen u rejon Protići — Baraći, u brigadnu rezervu. Neprijatelj je, kako navodi u svojim izveštajima, bio iznenađen jačinom otpora i priznao je da se »morao boriti za svaki vis, za svaki položaj i da je stalno primao udarce u bokove, štab Prve proleterske divizije odao je priznanje bataljonima Prve proleterske brigade za upornu borbu u svojoj Naredbi br. 428 od 10. aprila 1944. godine. U Naredbi se, pored ostalog, kaže:

»U trodnevnim borbama na sektoru Jajce — Mrkonjić Grad — Gerzovo sa nadmoćnim i dobro opremljenim jedinicama divizije „Princ Eugen Savojski", u vremenu od 3 do 5 o. m. jedinice I Proleterske brigade su izvršile svoj zadatak. Neprijatelj, izgubivši 200 mrtvih i 400 ranjenih vojnika, povukao se je u svoj polazni garnizon.

Za hrabrost i požrtvovanje u ovim borbama

POHVALJUJEMO:

IV

Iz VI bataljona I Proletbrigade:

Kolarić Bola, **borca III čete, za majstorsko rukovanje svojim oružjem: u jednoj borbi uništio je iz svoga mitraljeza 15 neprijateljskih vojnika.**

Tomić Todora, **kurira Štaba bataljona, za hrabrost, umešnost i požrtvovanje: dobio je zadatak da odnese naređenje svome Štabu, jaka neprijateljska kolona presekla mu je put. Ovaj omladinac od 16 godina koristeći pogodan momenat provukao se kroz gusti neprijateljski raspored i izvršio dobiveni zadatak.**

Miljatović Vida, **borca II čete, za majstorstvo u rukovanju svojim oružjem: jednim rafalom iz svoga »šarca« ubio je 8 neprijateljskih vojnika.**

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Politkomesar *Vlado Šćekić*

Komandant pukovnik *Vaso Jovanović«*

Štab Prve proleterske divizije nije čekao novi neprijateljev napad, već je organizovao napad na Jajce. Bataljoni su krenuli u napad, ali su u poslednjem trenutku dobili naređenje da odustanu od napada, jer su dobijene informacije da su u Jajce stigle nove jake neprijateljske snage. Bataljoni nisu vraćeni na stare položaje, jer je očekivan ponovni prodor neprijatelja ka Mrkonjić Gradu koji je, nekoliko dana ranije, bio napustio. Beogradski bataljon postavljen je na prostoriju Majdan — Hoćune — Sirovac da bude u gotovosti da sadejstvuje sa drugim bataljonom koji se nalazio u selu Mile, prema Jajcu. Nemci su ponovo krenuli jakim snagama iz Jajca ka Mrkonjić Gradu. Ponovo se razvila žestoka borba u kojoj su učestvovali svi bataljoni Prve proleterske brigade. Neprijatelj je, uz jaku podršku tenkova i artiljerije, uspeo da potisne bataljone Prve proleterske brigade. Štab brigade je brzo reagovao i odmah postavio bataljone da razore pravac Mrkonjić Grad — Rogulje — Mlinište. Beogradski bataljon je organizovao drugu liniju odbrane, najpre kod sela Mračaja, a zatim u selu Baraće, kao rezerva Drugom i Trećem bataljonu.

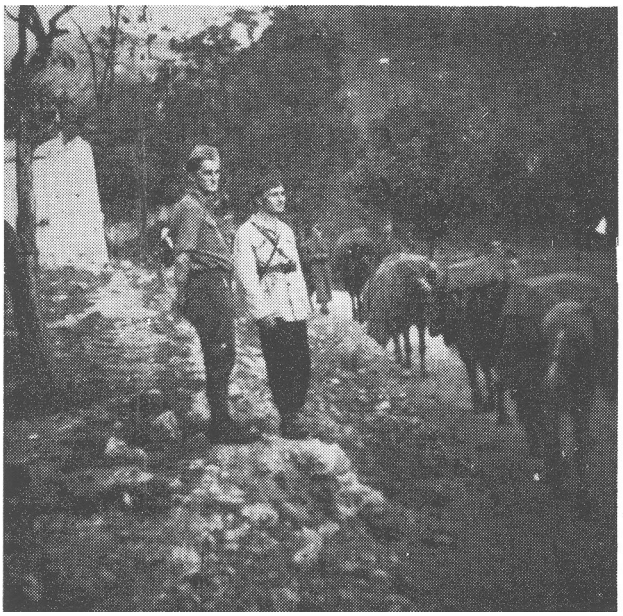
Neprijatelj je pokušao prodor iz Mrkonjić Grada. Štab Prve proleterske brigade brzo je reagovao i poslao Beogradski bataljon preko Trnova i Tonkovca u Sinjakovo da onemogući Nemcima slobodni saobraćaj cestom i da uništi manje posade oko Jezera. Bataljon se već 24. aprila našao na ovim položajima i izviđao je neprijatelja. U toku noći 24/25. aprila delovi bataljona su izbili na cestu i postavili mine. Od postavljenih mina uništen je jedan neprijateljev kamion. Istovremeno su Beogradski i Drugi bataljon zajednički izvršili prepad na neprijatelja.

Borbe oko Mrkonjić Grada bile su svakodnevne i iscrpljujuće. Neprijatelj je uspeo da nametne svoju taktiku i da natera Prvu proletersku brigadu da se uglavnom brani. To se više nije smelo dozvoliti i zato Štab Prve proleterske brigade naređuje bataljonima da dejstvuju ofanzivnije i energičnije, jer se samo takvim dejstvima može ukrotiti drska 7. SS divizija »Princ Eugen«. Po toj naredbi svi bataljoni su 28. aprila izvršili jači prepad. Beogradski i Prvi bataljon napali su na Sinjakovo, k. 109. Bataljoni su naišli na mnogo jači otpor nego što su očekivali. Na zauzetoj liniji našli su iskopane rovove punog profila, što je značilo da je neprijatelj odlučio da odsudno brani te položaje. To se uskoro pokazalo kao tačno. Na vrhu kote Nemci su pružili jači otpor iz položaja uređenih za odbranu. U toku noći Beogradski i Prvi bataljon morali su se povući na polazne položaje.

U tim borbama bataljon je dočekao i Prvi maj 1944. godine. Iako se bataljon već danima nalazio u iscrpljujućim borbama, borci su želeli da proslave Prvi maj. Proslava je organizovana na položajima po četama i vodovima. U kraćim izlaganjima istican je značaj proslave praznika radničke klase i svih radnih ijudi, kao i naša dostignuća u toku narodnooslobodilačke borbe. Nije bilo uslova da se nešto više priredi, jer se bataljon nalazio u neposrednoj blizini neprijatelja. Nemci su u toku dana tukli položaje bataljona iz topova. Ali ni to nije moglo da spreči borce da uz pesmu proslave Prvi maj. I Radni vod Beogradskog bataljona dao je doprinos ovoj skromnoj proslavi. Pripravljen je obilniji i lepši ručak za bataljon. Borci su se posebno obradovali što je svaki koji je želeo mogao da dobije i dodatak. I Štab Prve proleterske divizije pokušao je da preuzme inicijativu od 7. SS divizije. Naredio je Prvoj i Trinaestoj proleterskoj brigadi da napadnu Mrkonjić Grad. Trinaesta proleterska brigada napadala je sa severa, a Prva proleterska brigada sa zapada, juga i istoka. Beogradski bataljon

ŠTITILI SMO TITA

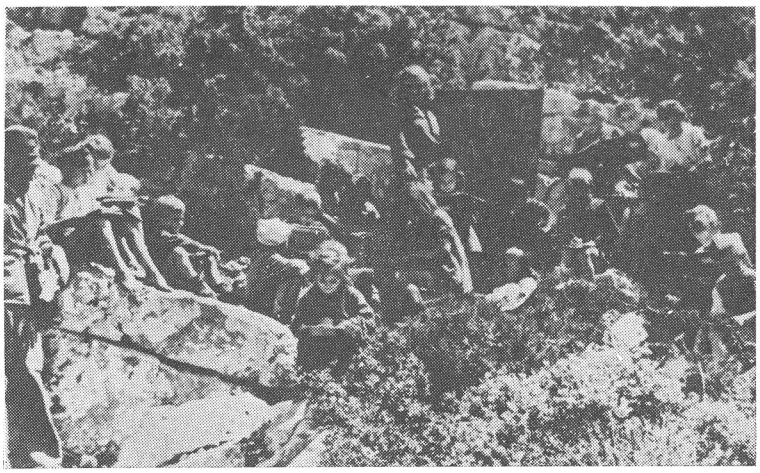
NA VELIKOM MARSU U LETO 1943. GODINE OD DRINE DO DALMACIJE. NA SNIMKU DR DURA MEŠTEROVIĆ KOJI JE JOŠ U POSAVINI BIO LEKAR BEOGRADSKOG BATALJONA I DUŠAN SIJAN ZAMENIK KOMESARA BATALJONA. SNIMAK JE NAČINJEN PRED SAM MARŠ, KOD ZVORNIKA (LEVO), A ONDA POSTROJAVANJE I DALJI POKRET (DESNO)

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA NA ODMORU, JULA 1943. GODINE, KOD SELA BRANEŠCI U SREDNJOJ BOSNI

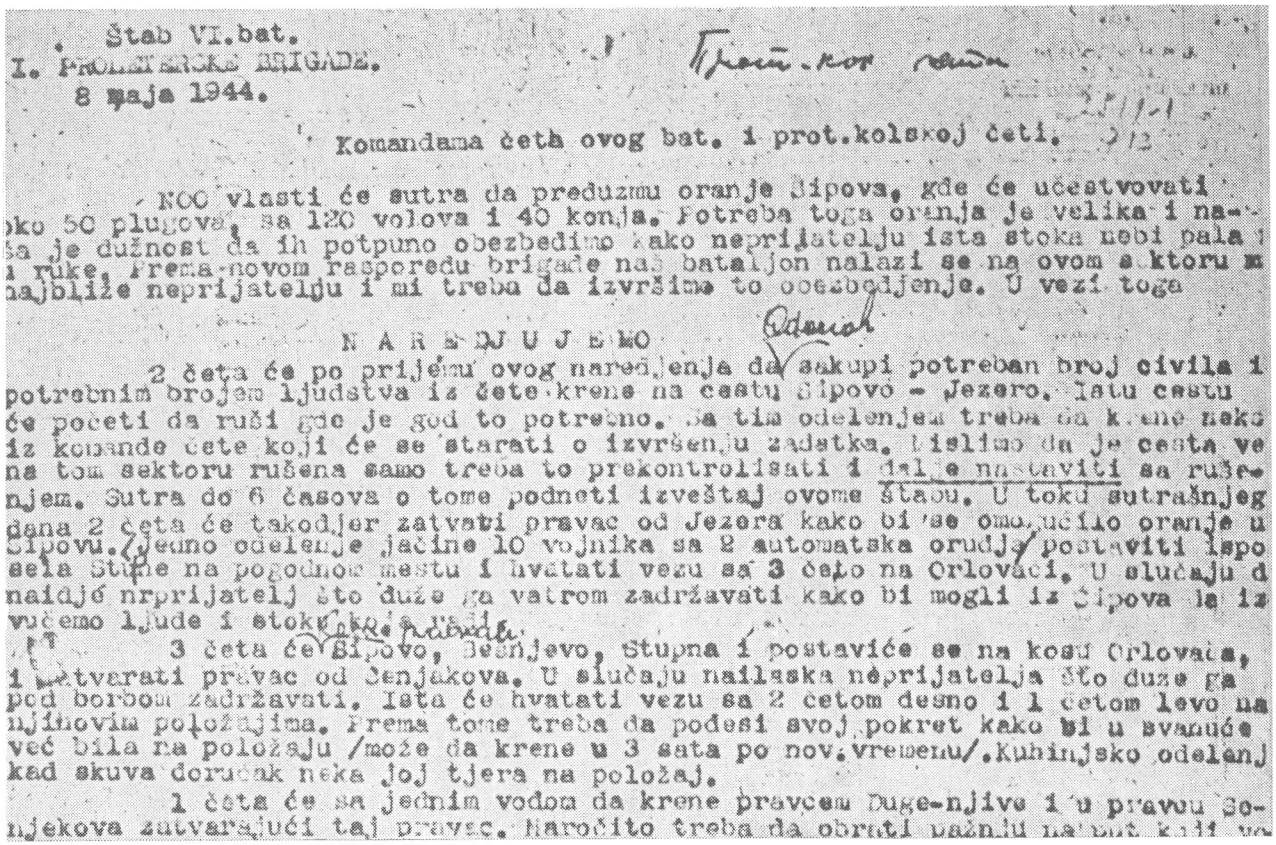
KRATAK ZASTOJ I ODMOR U DUBINI BOSANSKIH SUMA DOK SE NE ZGOTOVI RUČAK...

U DALMATINSKOM KRŠU DELOVALA JE ŠKOLA ZA PIONIRE, S TABLOM NA KOJOJ JE PISALO: TITO JE NAŠ VOĐA

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA NA ZAPLENJENOM ITALIJANSKOM TENKU. SNIMLJENO NA PUTU SPLIT — SINJ, SEPTEMBRA 1943. GODINE, NEPOSREDNO POSLE KAPITULACIJE ITALIJE.

Štab VI.bat.
I. PROLETERSKA BRIGADA.
8 maja 1944.

Komandama četa ovog bat. i prot.kolskoj četi.

NOO vlasti će sutra da preduzmu oranje Šipova, gde će učestvovati oko 50 plugova, sa 120 volova i 40 konja. Potreba toga oranja je velika i na- ša je dužnost da ih potpuno obezbedimo kako neprijatelju ista stoka nebi pala i a ruke. Prema novom rasporedu brigade naš bataljon nalazi se na ovom s ktoru n najbliže neprijatelju i mi treba da izvršimo to obezbedjenje. U vezi toga

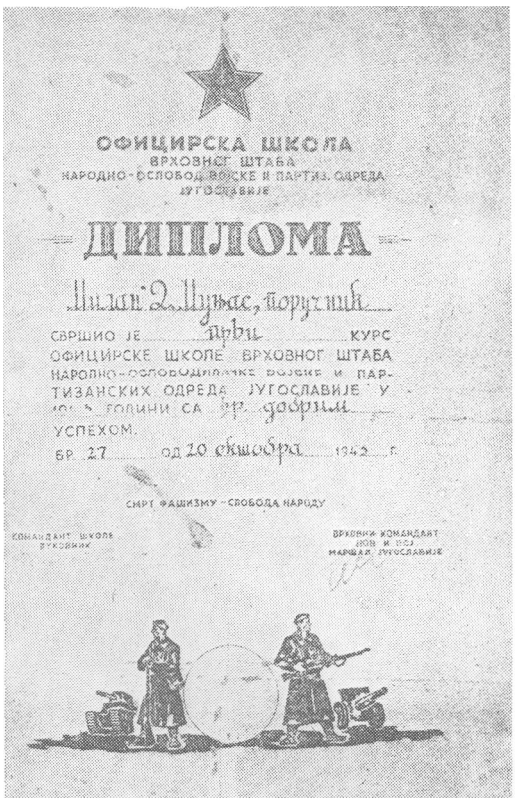
N A R E Đ U J E M O

2 četa će po prijemu ovog naredjenja da sakupi potreban broj civila i potrebnim brojem ljudstva iz čete krene na cestu Šipovo - Jezero. Istu cestu će početi da ruši gde je god to potrebno. Sa tim odelenjem treba da krene neko iz komande čete koji će se starati o izvršenju zadatka. Isključno da je cesta ve na tom sektoru rušena samo treba to prekontrolisati i dalje nastaviti sa ruše- njem. Sutra do 6 časova o tome podneti izveštaj ovome štabu. U toku sutrašnjeg dana 2 četa će takodjer zatvati pravac od Jezera kako bi se omogućilo oranje u Šipovu. Jedno odelenje jačine 10 vojnika sa 2 automatska oruđja postaviti ispo sela Stine na pogodnom mestu i hvatati vezu sa 3 četo na Orlovači. U slučaju d naidje neprijatelj što duže ga vatrom zadržavati kako bi mogli iz Šipova da iz vučemo ljude i stoku kola i dr.

3 četa će Šipovo, Đenjevo, stupna i postaviće se na kosu Orlovača, i zatvarati pravac od Đenjakova. U slučaju nailaska neprijatelja što duže ga pod borbom zadržavati. Ista će hvatati vezu sa 2 cetom desno i 1 cetom levo na njihovim položajima. Prema tome treba da podesi svoj pokret kako bi u svanuće već bila na položaju /može da krene u 3 sata po nov.vremenu/. Kuhinjsko odelenj kad skuva doručak neka joj tjera na položaj.

1 četa će sa jednim vodom da krene pravcem Duge-njive i u pravcu Đe- njekova zatvarajući taj pravac. Naročito treba da obrati pažnju na put kuli vo

FAKSIMIL DIPLOME OFICIRSKE ŠKOLE (DOLE LEVO) I POSVETA BRIGADI NA »ISTORIJI SKP(b)«, KOJA JE ŠTAMPANA U ILEGALNOJ ŠTAMPARIJI CK KPJ U BEOGRADU, JANUARA 1943. (UMETNIČKA OBRADA ĐORĐA ANDREJEVIĆA KUNA) (DOLE DESNO)

ОФИЦИРСКА ШКОЛА
ВРХОВНОГ ШТАБА
НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКЕ И ПАРТИЗ. ОДРЕДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

ДИПЛОМА

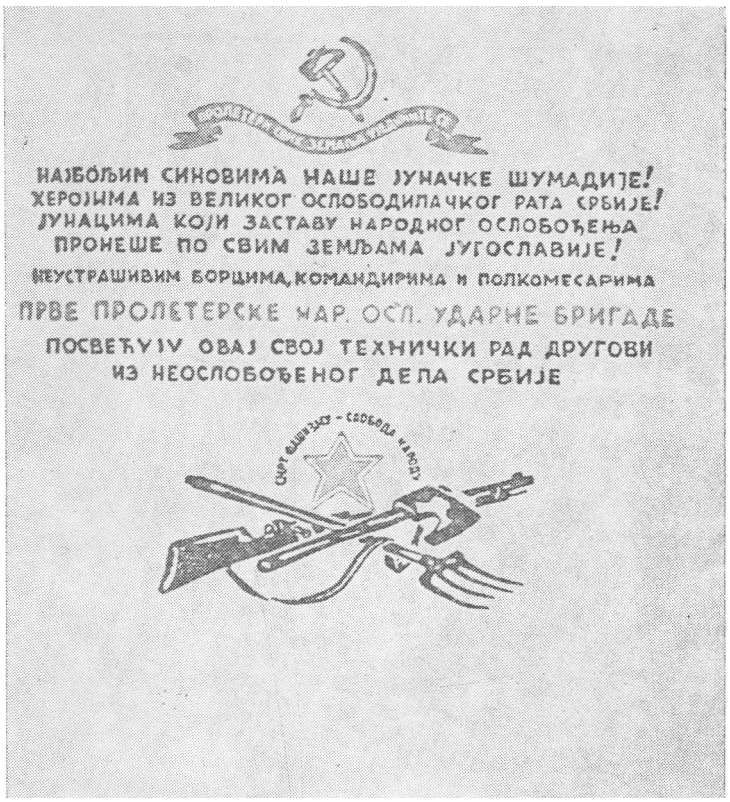
Милан Д. Шуша, поручник

СВРШИО ЈЕ први КУРС
ОФИЦИРСКЕ ШКОЛЕ ВРХОВНОГ ШТАБА
НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ И ПАР-
ТИЗАНСКИХ ОДРЕДА ЈУГОСЛАВИЈЕ У
ЈОШ ГОДИНИ СА ВР. добрим
УСПЕХОМ.
БР. 27 од 20 октобра 1942 г.

СМРТ ФАШИЗМУ - СЛОБОДА НАРОДУ

КОМАНДАНТ ШКОЛЕ
ВУКОВИЋ

ВРХОВНИ КОМАНДАНТ
НОВ И ПОЈ
МАРШАЛ ЈУГОСЛАВИЈЕ

НАЈБОЉИМ СИНОВИМА НАШЕ ЈУНАЧКЕ ШУМАДИЈЕ!
ХЕРОЈИМА ИЗ ВЕЛИКОГ ОСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА СРБИЈЕ!
ЈУНАЦИМА КОЈИ ЗАСТАВУ НАРОДНОГ ОСЛОБОЂЕЊА
ПРОНЕШЕ ПО СВИМ ЗЕМЉАМА ЈУГОСЛАВИЈЕ!
НЕУСТРАШИВИМ БОРЦИМА, КОМАНДИРИМА И ПОЛКОМЕСАРИМА
ПРВЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ НАР. ОСЛ. УДАРНЕ БРИГАДЕ
ПОСВЕЋУЈУ ОВАЈ СВОЈ ТЕХНИЧКИ РАД ДРУГОВИ
ИЗ НЕОСЛОБОЂЕНОГ ДЕЛА СРБИЈЕ

СМРТ ФАШИЗМУ - СЛОБОДА НАРОДУ

je, sa dve čete, napadao pravcem Majdanska kosa — Previle — Okrugla, da sa istoka upadne u grad. Jedna četa je sa Četvrtim bataljonom napadala na Okruglu. Levo, sa Beogradskim bataljonom napadao je i Drugi bataljon.
Napad na Mrkonjić Grad posebno je uzbudio članove Skoja i druge omladince. Tih dana je u Drvaru održavan Drugi kongres Usaoja, na kome su bili prisutni delegati iz cele zemlje. Iz Beogradskog bataljona je delegat na Kongresu bio Marjan Vasilić Mare.

Proleteri su želeli da oslobođenjem Mrkonjić Grada pozdrave Kongres. Borbenost je bila na visini, iako su borci već bili zamoreni stalnim borbama. U takvom borbenom raspoloženju počeo je napad i bataljoni su energično krenuli napred. Neprijatelj ih je dočekao jakom vatrom. Razvila se oštra borba. Beogradski i Drugi bataljon uspeli su da prodru uz rečicu do same ivice grada, a onda su bili primorani da zastanu. I kolona koja je napadala Okruglo uspela je da zbaci neprijatelja sa položaja. Međutim, jegnice Trinaeste proleterske brigade i Treći bataljon Prve proleterske brigade nisu dovoljno energično nastavili napad. Neprijatelj je to iskoristio i prebacio je svu vatru na Beogradski i Drugi bataljon, a na Okruglo je izvršio protivnapad i zbacio Četvrti bataljon i četu Beogradskog bataljona. Beogradski i Drugi bataljon nastavili su borbu, uporno nastojeći da prodru u grad. Morali su ipak odustati zbog nedovoljne aktivnosti severne kolone. Štab Prve proleterske brigade je konstatovao u svom izveštaju: »Upornost II i VI bataljona bila je na visini. Njihovo vezivanje glavnih neprijateljevih snaga omogućilo je snagama na drugim sektorima da lakše i brže prodru«.
Grad nije oslobođen. Bataljoni su povučeni na polazne položaje. Komandant Prve proleterske brigade izvestio je da su bataljoni veoma umorni i da im treba omogućiti bar kraći odmor. Beogradski bataljon je povučen u rejon Vražići — Šipovo — Garići. I drugi bataljoni su povučeni da bi se odvojili od neprijatelja. Zadatak je ostao isti — sprečiti prodor neprijatelja prema Mliništu, ali je sada drugačije izvršavan: prema neprijatelju su isturani manji delovi, a glavnina je uvek bila spremna da odbije napad. Takvom taktikom stvorila se mogućnost da se manjim delovima neprijatelju ometa saobraćaj cestama.
Privremeno zatišje najpre je iskorišćeno za analizu akcija, zatim i za šire razmatranje situacije. Neuspeh napada na Mrkonjić Grad ocenjen je kao rezultat slabog sadejstva i nedovoljne energičnosti u dejstvima nekih kolona. Tražio se i razlog zbog čega jedinice u poslednjih mesec dana nisu imale zapaženije uspehe. Preduzete su mere za dalje vojno-stručno usavršavanje jedinica i svakog pojedinca. Naročito je ukazano na potrebu velike budnosti, jer je neprijatelj bio izrazito agresivan, a na terenu je bilo prilično četnika koji su služili neprijatelju kao vodiči i obaveštajci.

U to vreme dogodio se i jedan veoma karakterističan slučaj saradnje Beogradskog bataljona sa narodnom vlašću. Narodnooslobodilački odbor organizovao je oranje i sejanje njiva u Šipovu. Za ovu akciju dovedeni su od Kupresa ljudi, 40 konja i 120 volova, sa oko 60 plugova. Štab Beogradskog bataljona angažovao je sve svoje jedinice da obezbede ovu akciju. Druga četa je kontrolisala cestu Jezero — Šipovo, Treća četa je zatvarala pravac od Senjakova, a deo Prve čete pravac koji vodi ka Kiku, k. 1302. Prateća i Protivkolska četa takođe su zauzele položaje da bi se ova akcija sigurno obezbedila. Narod je bio veoma zadovoljan tim postupkom Beogradskog bataljona. Iz dokumenta — naređenja štaba Beogradskog bataljona, koji navodimo u celini, vidi se od kolikog je značaja bila akcija i koliko je mere opreznosti štab bataljona preduzeo da se akcija obezbedi:

Štab VI. bat.
I. PROLETERSKE BRIGADE,
8 maja 1944.

Komandama četa ovog bat. i prot. kolskoj četi

NOO vlasti će sutra da preuzmu oranje Šipova, gde će učestvovati oko 60 plugova, sa 120 volova i 40 konja. Potreba toga oranja je velika i naša je dužnost da ih potpuno obezbedimo kako neprijatelju ista stoka ne bi pala u ruke. Prema novom rasporedu brigade naš bataljon nalazi se na ovom sektoru najbliže neprijatelju i mi treba da izvršimo to obezbeđenje. U vezi toga

NAREĐUJEMO

2 četa će po prijemu ovog naređenja odmah da sakupi potreban broj civila i sa potrebnim brojem ljudstva iz čete krene na cestu Šipovo — Jezero. Istu cestu će početi da ruši gde je god to potrebno. Sa tim odelenjem treba da krene neko iz komande čete koji će se starati o izvršenju zadatka. Mislimo da je cesta na tom sektoru rušena, samo treba to prokontrolisati i dalje *nastaviti* sa rušenjem. Sutra do 6 časova o tome podneti izveštaj ovome štabu. U toku sutrašnjeg dana 2 četa će također zatvarati pravac od Jezera kako bi se omogućilo oranje u Šipovu. (Jedno odelenje jačine 10 vojnika sa 2 automatska oružja) postaviti ispod sela Stupne na pogodnom mestu i hvatati vezu sa 3 četom na Orlovači. U slučaju da naiđe neprijatelj što duže ga vatrom zadržavati kako bi mogli iz Šipova da izvučemo ljude i stoku koja radi.

3 četa će krenuti pravcem Šipovo, Besnjevo, Stupna i postaviće se na kosu Orlovača i zatvarati pravac od Senjakova. U slučaju nailaska neprijatelja što duže ga pod borbom zadržavati. Ista će hvatati vezu sa 2 četom desno i 1 četom levo na njihovim položajima. Prema tome treba da podesi svoj pokret kako bi u svanuće već bila na položaju (može da krene u 3 sat po nov. vremenu). Kuhinjsko odelenje kad skuva doručak neka joj tjera na položaj.

1 četa će sa jednim vodom da krene pravcem Duge njive i u pravcu Senjakova zatvarati taj pravac. Naročito treba da obrati pažnju na put koji vodi od Kika (K. 1302), kuda može neprijatelj da se provuče i da postigne iznenađenje. Stalnu vezu održavati sa 3 četom na Orlovači. Također će i 1 četa da podesi svoj pokret kako bi u svanuće bila na položaju.
Prateća četa će uputiti jedno mitraljesko odeljenje, ukoliko nije vod uputila kod 3 čete koje će

također da ide sa četom na položaj. Jedno odelenje će postaviti u s. Brdo gde je danas bila 3 četa koja će imati zadatak štićenje naših jedinica u slučaju povlačenja pod borbom naših četa. Jedno mitr. odelenje i bacač će se postaviti s desne strane reke Plive, koji će sutra da se obrati k-tu bataljona da im dadne zadatak.
Protivkolska četa će svoj top zadržati gde je i danas bio i u slučaju nailaska neprijatelja na istog dejstvovati, kako na vozila tako i na pešadiju, dok se naše čete povuku na liniju Vražić--brdo — Šipovo i Sarići. Zona dejstva levo od Dugih-njiva pa u desnio do ceste Šipovo — Jezero. Komande četa treba da shvate ovaj zadatak kao vrlo ozbiljan, u pogledu obezbeđenja i neprijateljskog iznenađenja. Također treba shvatiti kolika je važnost posijesti Šipovo i da su ljudi i radna stoka došli od Kupresa, a u slučaju da ta stoka padne u ruke neprijatelju koliko bi to za nas bila šteta kao naravno i odgovornost.
Po posedanju položaja hitno poslati izveštaj komandantu bat. u Šipovu kod crkve, kao i oko podne ukoliko ne bi bilo promena kako bi vam na vreme moglo da stigne naređenje za dalji rad. U slučaju da neprijatelj pokuša sa napadom ma na kojem bilo sektoru treba hitno izveštavati, kolika je jačina neprijateljskih snaga, kao i napore neprijatelja i mišljenje da li rad treba da se obustavi i ljudstvo sa stokom ukloni. Pri ovom treba biti vrlo objektivan kako se ne bi badava prekidao rad.
Ovo treba držati u najvećoj tajnosti.

Smrt fašizmu Sloboda narodu.

Politkomesar, *Gaković*

Komandir — kapetan S. *Adamović*

Borbe na sektoru Mrkonjić Grada su nastavljene. Nemci su veoma obazrivo štitili cestu. Moglo se zaključiti da ima je ona neophodna ne samo za saobraćaj već i za operativne poduhvate. Bataljoni su stalno napadali Nemce na komunikaciji. Jači prepad ćelom brigadom izvršen je 12. maja. Nemci su povremeno vršili manje ispade, a 16. maja su napravili jači ispad sa dve kolone. Jednom kolonom su napadali od Sinjakova preko V. Brda, uz snažnu podršku artiljerije. Nemci su uspeli da potisnu delove Beogradskog bataljona. Posle podne, oko 17,00 časova, Beogradski i Bataljon »Garibaldi« izvršili su protivnapad i primorali Nemce da se povuku na polazne položaje. Bataljon se vratio na svoje položaje na liniji Dražići — šipovo — Sarići. Nemci su izvršili još jedan jači prepad, 24. maja, od Vujića preko Gorice, ali su zaustavljeni i vraćeni posle borbe koja je trajala ceo dan. Na inicijativu štaba Beogradskog bataljona upućena je 24. maja jedna dobro opremljena diverzantska grupa od devet boraca na kosu iznad ceste Jajce — Mrkonjić Grad. Ova diverzantska grupa se u toku noći probila kroz neprijateljeve položaje, spustila se na drum i na njemu, usred dana, uništila četiri kamiona, ubila nekoliko Nemaca i zaplenila nešto opreme. Posle izvršene akcije grupa se uspešno probila kroz neprijateljeve položaje i kroz četničke jedinice vratila u sastav bataljona bez gubitaka. O ovom podvigu govori se i u izveštaju komandanta Prve proleterske brigade upućenom Štabu Prve proleterske divizije od 10. juna 1944. godine o akcijama tokom meseca maja: »25. maja jedno leteće odeljenje našeg IV bataljona uništilo je ručnim bombama 4 neprijateljska kamiona sa ratnim materijalom na komunikaciji Jezero — Mrkonjić. Tom prilikom ubijeno je 5 Nemaca i zaplenjeno nekoliko pari odela i nekoliko pušaka. Ostali materijal spaljen je na kamionima zbog nedostatka ljudstva za evakuaciju.«
Za vreme boravka u Sarićima u bataljonu je organizovan svestran politički rad. Na sastancima bataljonskog partijskog biroa, četnih partijskih ćelija, Skoja, na četnim konferencijama i sastanku štaba bataljona sa komandama četa analizirane su prethodne akcije. Razmatrano je držanje komunista, boraca, vojno-političkih rukovodilaca, desetina, vodova, četa i držanje bataljona u celini. Uočene su greške i slabosti. Preduzete su neophodne mere da se one otklone. Na taj način bataljon se ozbiljno pripremao da spremno dočeka nove napade neprijateljevih snaga. U prvom redu predviđene su konkretne mere za dalje vojničko učvršćivanje bataljona. Neophodno je bilo povećati budnost vojnopolitičkih rukovodilaca i boraca, tako da u svakom momentu budu spremni da efikasno intervenišu u slučaju neprijateljevog iznenadnog napada. Uporedo s tim trebalo je obezbediti efikasno i blagovremeno kopanje rovova, što je bilo neophodno za uspešnu odbranu i čuvanje života boraca u uslovima uporne odbrane slobodne teritorije pred mnogo nadmorćnijim neprijateljem. Predviđene su mere za intenzivnije obučavanje boraca, kao i za dalje sređivanje odnosa u bataljonu (sprovođenje naređenja o oslovljavanju starešina, uredno vođenje spiskova boraca, redovno raportiranje itd.). Sprovođenje svih ovih mera trebalo je da bude u centru partijsko--političke aktivnosti komunista i partijskih ćelija. Uporedo sa ovim zadacima predviđene su i mere za organizovanje teoretskog i kulturno-prosvetnog rada. Borci su svakodnevno upoznavani sa najnovijim događajima u zemlji i svetu. Pažnju boraca posebno je privlačilo uspešno napredovanje Crvene armije. Tih dana interes boraca za događaje u zemlji bio je, pre svega, usmeren na borbe sa neprijateljevim jedinicama. U cilju dobrog informisanja bataljon je redovno dobijao vesti od Politodela brigade. Uporedo sa tim održavane su političke konferencije sa temama: Značaj odluka Avnoja, O antihitlerovskoj koaliciji, O ulozi Sovjetskog saveza u ratu protiv fašizma, O značaju Drugog kongresa Usaoja, O položaju omladine u novoj Jugoslaviji itd.
Teoretski rad se u partijskoj organizaciji intenzivno odvijao na osnovi plana sačinjenog za celu brigadu. Plan se držao ciklusa tema kao što su: Linija Komunističke partije Jugoslavije, O fašizmu, Nacionalno pitanje, Seljačko pitanje, Narodnooslobodilački ratovi, Strategija i taktika diktature proletarijata itd. Ove teme su proučavane na sledeći način: prvo je u partijskim ćelijama proučavan odgovarajući materijal. Zatim je u partijskom aktivu bataljona podnošen referat, pa se, posle dopuna i ispravki, referat podnosio komunistima celog bataljona. Posle toga materijal je ponovo proučavan. Na kraju su održavani sastanci partijskih ćelija na kojima je provera-

vano koliko su članovi Partije savladali odgovarajuću temu. Na taj način su članovi Partije, naročito mlađi, novoprimljeni brže i efikasnije usvajali osnovna znanja iz marksizma — lenjinizma, a naročito političku liniju Komunističke partije Jugoslavije.

Kulturno-prosvetni rad je takođe bio uspešno organizovan. Održavana su predavanja: Postanak sveta, Postanak čoveka, O Slovenima itd. Priređivane su usmene novine, izdavane zidne novine, čitane su knjige, a nastavljen je i intenzivan rad na opismenjavanju.

Svestran i intenzivan vojno-politički, teoretski i kulturno-prosvetni rad doprineli su da se bataljon uspešno pripremi sa dramatične višednevne borbe koje su uskoro usledile.

Tih dana dobijena je i urebda o zvanijama političkih komesara. To je bila značajna novina u Narodnooslobodilačkoj vojsci. I politički komesari dobijali su odgovarajući oficirski rang i time se izjednačavali sa vojnim starešinama. Zamenici političkih komesara dobili su zvanje pomoćnika političkih komesara i odgovarajuće činove. Pored dužnosti sekretara partijskih ćelija, oni će obavljati i personalne poslove. Ukinut je dotadašnji partizanski pozdrav stisnutom pesnicom i uveden je uobičajeni vojnički pozdrav ispruženim prstima. Uredba je pročitana i objašnjena svim borcima. Bilo je dosta komentara povodom ove uredbe. Neki borci, pa i pojedini politički rukovodioci, nisu se sa njom slagali. Međutim, kada su se emocije stišale i kada je pruženo šire i potpunije objašnjenje, otklonjeno je nerazumevanje i nepoverenje prema toj meri.

BORBE KOD MLINISTA

Neprijatelj je pripremao novu ofanzivu na slobodnu teritoriju. Nekoliko puta se uverio da su mu propali svi pokušaji da opkoli i uništi glavne partizanske snage. Zbog toga je promenio taktiku i napravio plan da uništi Vrhovni štab, smatrajući da će time uništiti i celu Narodnooslobodilačku vojsku, ili joj bar zadati odlučujući udar. Osnovna zamisao je bila — jakim desantom iz vazduha uništiti Vrhovni štab u Drvaru, a pešadijskim i tenkovskim snagama iz više pravaca izbiti u Drvar i sadejstvovati desantu. Jedan od važnih pravaca vodio je sa polaznih položaja od Jajca do Mrkonjić Grada, pa preko Mliništa dalje, ka Drvaru. To je bio razlog zbog kojeg su Nemci tako uporno branili cestu Jajce — Mrkonjić Grad.

Ojačana 7. SS divizija (bez 14. puka) napala je sa četiri kolone. Prema zapovesti komandanta 7. SS divizije trebalo je da se što pre probiju preko Mliništa u Drvar i da se povežu sa desantnim jedinicama. Prva kolona, ojačana 1. bataljonom 13. puka napadala je pravcem Vinac — izvor Plive — Mlinište; druga kolona, ojačani 2. bataljon pravcem Jezero — Šipovo — Jasenovi Potoci i treća i četvrta kolona oko Mrkonjić Grada.

Nemci su napad počeli u pet časova, 25. maja 1944. godine. U pripremi napada avijacija je snažno bombardovala položaje, a artiljerija je neprekidno tukla. U napad je najpre krenula prva kolona, od Vinca. Imala je nameru da udari u bok naših snaga kod Šipova, dok ih sa čela napada druga kolona. Tako se Beogradski bataljon na samom početku ofanzive našao na pravcu udara dveju jakih kolona. Bataljon je sa manjim odeljenjima zaustavljao brzo napredovanje neprijatelja i tek kod Gorice organizovao jači otpor i zaustavio nadiranje nemačkih kolona. Oko 11,00 časova snažno je napala i kolona od Jezera, uz jaku podršku artiljerijske vatre. Bataljon je vodio borbu na dva fronta. Glavnina bataljona dočekala je kolonu od Jezera na blisko odstojanje i jakom vatrom nanela joj velike gubitke. U pomoć je stigao Bataljon »Garibaldi«. U žestokoj borbi bataljoni su primorani na odstupanje. U 17,20 časova Nemci su ušli u Šipovo i odmah nastavili ka Sokolcu, gde je Beogradski bataljon ponovo organizovao odbranu. Bataljon »Garibaldi« je u prvoj borbi bio jače uzdrman i nije mogao brzo da se sredi i pomogne Beogradskom bataljonu koji je tako ostao sam protiv jakih nemačkih snaga. Bataljon se pod borbom povlačio. Pristigao mu je u pomoć Drugi bataljon. Video je da su Nemci izbili na Sokolac i postavio zasede. Nemci su tučeni i zbunjeni. Beogradski i Drugi bataljon potisli su Nemce sa Sokolca, ali nisu mogli da ih odbace ka Šipovu.

Borba je nastavljena celu noć 25/26. maja. Nemci su imali naređenje da ne prekidaju vatru ni u toku noći, a naši bataljoni su nastojali da povrate svoje ranije položaje. Beogradski bataljon je toliko bio angažovan u borbi da je potrošio gotovo svu municiju i morao je da se popunjava u toku noći.

Neprijatelj je u toku noći dovukao pojačanja i rano, 26. maja, prešao u napad. Već u 9,00 časova uspeo je da prodre kroz šumu duž pruge, a u 10,20 časova tukao je železničku stanicu Mlinište i Prevoj. Beogradski bataljon se povlačio pred neprijateljem i zaustavio se u Bjelovini. Sa tih položaja morao je da se povuče, jer je na tom pravcu nastupala glavnina neprijateljevih snaga. Nemci su pred noć prešli i cestu Rogulje — Mlinište i ozbiljno zapretili brzim prodorom ka Drvaru. Na nemačke položaje došao je komandant 13. SS puka da bi ubrzao dejstvo svojih kolona.

Beogradski bataljon našao se u vrlo teškoj situaciji, bezmalo sam ispred jakih nemačkih snaga. Prvi i Drugi bataljon vodili su borbu daleko na desnom krilu, Treći bataljon određen je za lično obezbeđivanje Vrhovnog komandanta, Četvrti bataljon je bio dodeljen kao pomoć Trinaestoj proleterskoj brigadi, a Bataljon »Garibaldi« se nije još bio sredio. Međutim, 27. maja, Beogradskom bataljonu je došao u pomoć Četvrti bataljon i Drugi bataljon Trinaeste proleterske brigade. Položaji su se morali održati. Do svakog člana Partije dopro je apel političkog komesara Prve proleterske divizije da u ovoj borbi daju sve od sebe i budu primer ostalim borcima kako bi se sprečio prodor neprijatelja ka Jasenovim Potocima, gde se nalazio Vrhovni štab.

Kada je palo veče Nemci su se zaustavili. Odmah je održan sastanak bataljonskog partijskog biroa, uz učešće komandanta bataljona. Analizirana je borba koju je bataljon vodio. Konstatovano je da je taktika bataljona bila uglavnom defanzivna i da je i to olakšavalo prodor Nemaca. Takav na-

čin borbe negativno je uticao i na moral boraca. Odlučeno je da bataljon promeni taktiku, da deluje ofanzivnije. U tom cilju jedan deo bataljona pružiće otpor nadiranju Nemaca, a drugi deo zaobilaziće neprijatelja u nadiranju i napadati ga s leđa. Zaključak bataljonskog biroa odmah je saopšten komunistima na sastancima partijskih ćelija u četama. Radi upoznavanja sa stavom bataljonskog partijskog biroa održani su i sastanci skojevskih aktiva. Komunisti i skojevci objasnili su svim borcima kakvu će taktiku bataljon primenjivati u narednim borbama. S obzirom da je situacija na sektoru Beogradskog bataljona bila ozbiljna, bataljonski biro postavio je pred sve članove Partije i skojevce zadatak da pojačaju napore i da budu primer ostalim borcima u borbi i u nastojanju da se spreči prodor Nemaca na ovom sektoru.

U toku idućeg dana Beogradski bataljon je vodio tešku borbu kod železničke stanice Mlinište na kosi Ravan, ali nije uspeo da spreči neprijateljev prodor ka Mliništu. Iz Mliništa su Nemci odmah krenuli duž pruge ka Lisini. Beogradski i Četvrti bataljon zauzeli su položaje duž pruge i nisu dozvolili neprijatelju da dalje nastupa. Šta više, noću 27/28. maja, izvršili su protivnapad. Nemci su uvideli da su zaostali i grupisali su svoje glavne snage prema Beogradskom, Četvrtom bataljonu Prve proleterske i Drugom bataljonu Trinaeste proleterske brigade. Tog, četvrtog dana razvila se jedna od najtežih borbi. Neprijatelj je sa jačim snagama počeo da napada od Mliništa i Lipovca na položaje Beogradskog i Četvrtog bataljona. Neprijatelj je vršio uzastopne juriše, ali je Beogradskom i Četvrtom bataljonu uspevalo da ih odbijaju. Uspostavljena je čvrsta veza sa Drugim bataljonom Trinaeste proleterske brigade koji se uporno borio na levom krilu Četvrtog bataljona. Iz Štaba brigade stalno su upozoravali Beogradski i Četvrti bataljon da se položaji zapadno od Mliništa, ako Lipovac i Lipovi Vrh, po cenu najvećih žrtava moraju odbraniti. Jedan od najvećih problema bio je održavanje veza između bataljona, a prouzrokovao ga je šumovit i teško prohodan teren. Pred noć, neprijatelj je uspeo da potisne Beogradski bataljon od Mliništa prugom prema železničkoj stanici Ovčari, a takove i Četvrti i Drugi bataljon Trinaeste proleterske brigade. Sutradan, 29. maja, oko osam časova, Prvi, Drugi i Bataljon »Garibaldi« stigli su la liniju Krš, k. 1488 — Gola Kosa, k. 1650 i sa te linije preduzeli napad na neprijatelja koji se cretao prugom prema Beogradskom i Četvrtom bataljonu kod Lisine. Istovremeno je uhvaćena /eza sa Beogradskim bataljonom koji je obaveš-:en da se na neprijatelja napada bočno s name-'om da se on zbaci preko pruge. Usledio je isto-'remeni napad Beogradskog, Četvrtog, Prvog i Drugog bataljona. Neprijatelj je potisnut dva do ri kilometra. Naneti su mu osetni gubici. U svom zveštaju Štab Prve proleterske brigade istakao e veliku borbenu spremnost svih bataljona koji u učestvovali u ovoj odsudnoj bici. U izveštaju e, pored ostaloga, kaže: »U ovim borbama naši orci i rukovodioci dali su dovoljno garancije da logu i umeju rešavati sve postavljene zadatke, ednom rečju, u ovim borbama može se reći da u svi naši borci svojom borbenošću prerasli sali sebe. Kao primer upornosti i požrtvovanja u borbama na odseku Mlinište — Lisina mogu se istaći VI i IV bataljon. No i drugi bataljoni naše brigade imali su isto toliko heroizma i upornosti« ...

U protivnapadu koji su preduzeli bataljoni Prve proleterske brigade neprijatelj je bio potpuno iznenađen i tučen. Pruga kojom su se Nemci morali povlačiti bila je prekrivena njihovim leševima. Situacija je zahtevala da se neprijatelj po svaku cenu zadrži. Na položaj je došao i komandant Prvog proleterskog korpusa.

Beogradski bataljon je u tim borbama davao sve od sebe. U gustoj šumi dolazilo je do borbe prsa u prsa. Nemci su trpeli velike gubitke, ali su se njihovi redovi popunjavali novim ljudstvom koje je pristizalo cestom od Jajca i Mrkonjić Grada. To su bile elitne jedinice nemačke vojske, specijalno obučene za borbu na planinskom zemljištu i u šumama. Bataljonu je ponestalo municije, a ljudstvo, budući da se već nekoliko dana nalazilo u neprestanim borbama, postajalo je sve iscrpljenije. Od štaba brigade stiglo je pismo sledeće sadržine: »Vrhovni štab i drug Tito su iza nas. Situacija je ozbiljna. Držite se čvrsto.« Pismo je odmah prepisano i dostavljeno komandama četa. Sekretarima četnih partijskih ćelija rečeno je da se, bez odlaganja, svaki član Partije, svaki skojevac i svaki borac upozna sa sadržinom pisma kako bi svaki od njih uložio maksimum napora u odbijanju Nemaca. Pod borbom, to je i učinjeno. Otpor bataljona postao je još uporniji, iako su Nemci preduzimali sve žešće napade.

Beogradski bataljon odbio je sedam uzastopnih juriša Nemaca na bezimenu kotu kod železničke stanice i izvršio nekoliko protivnapada. Bataljon je uspeo da zadrži taj odlučujući položaj da pred kraj dana, kada je izvršio još jedan protivnapad i primorao neprijatelja da se zaustavi. Bataljon je izvršio jedan od najpresudnijih zadataka od dana svoga postojanja i — kako je naglašeno u izveštaju Štaba Prve proleterske brigade — svojom borbenošću prerastao je samoga sebe. Prva proleterska divizija i kolona Vrhovnog štaba mogli su, zahvaljujući odlučnom držanju Beogradskog i drugih bataljona Prve proleterske brigade i delova Trinaeste proleterske brigade, izvršiti planirani manevar. Ovaj veliki uspeh Beogradski bataljon je i skupo platio: palo je 19 boraca, a 23 je ranjeno.

Posle borbe kod Mliništa i Beogradski bataljon u celini i devet njegovih boraca dobili su izuzetno priznanje u Naredbi br. 684 od 30. jula 1944. godine koju je doneo Štab Prve proleterske brigade:

U borbama tokom VII ofanzive naša brigada pokazala je masovni heroizam i pregalaštvo u izvršavanju svih pred nju postavljenih zadataka radi razbijanja neprijateljskih planova. U izveštavanju zadataka svojim ličnim primerom heroizma, veštine i samopožrtvovanja, naročito se istakao veći broj boraca i rukovodilaca naše brigade. Pored drugova predloženih za odlikovanja, štab brigade pohvaljuje sledeće drugove radi njihovih ličnih zasluga za časno izvršenje naređenja:

JOVIĆ MILANA, vodnika VI bataljona, radi lične hrabrosti i snalažljivosti.

BAJIČ SAVU, puškomitraljesca VI bataljona, zbog neobične hrabrosti i hladnokrvnosti.
NOVAKOVIĆ ČEDU, vodnika VI bataljona zbog lične hrabrosti i požrtvovanja.
BASALIĆ MARJANA, pomoćnika komesara čete u VI bataljonu, radi lične hrabrosti, požrtvovanog i izdržljivog rada u podizanju svoje čete.
MRŠIĆ LUKU, nišandžiju na p.mitraljezu u VI bataljonu, radi lične hrabrosti i primera izdržljivosti i upornosi u teškim situacijama.
MAGILEĆ IVANA MIRKA, kurira Štaba VI bataljona, radi lične hrabrosti i požrtvovanja.
KELER ANDRIJU, nišandžiju na »Šarcu« u VI bataljonu radi lične hrabrosti i hladnokrvnosti. Takođe za odlično nišanjenje i preciznost u ubijanju neprijatelja.
KARLICU DUŠANA, mitraljesca u VI bataljonu, radi lične hrabrosti i požrtvovanja.
ČVRLJAK LJUBANA, vodnika VI bataljona, radi lične hrabrosti i samopregornog zalaganja u izvršenju naređenja.
Sve pohvale uneti u knjigu ličnih podataka pohvaljenih boraca i rukovodilaca.

Takođe 3 četa VI bataljona, na čelu sa njenom komandom, za naročito uspešno i junačko izvršenje zadataka.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!
Politički komesar, *Mirko Jovanović, s. r.*
Komandant — major *J. Šarić s. r.*

PONOVO TEŠKE BORBE SA 7. SS DIVIZIJOM „PRINC EUGEN"

Neprijatelj je kod Lisine tučen, zaustavljen, a zatim nadmudren. Divizija je preuzela manevar pravcem od položaja kod Lisine preko Bjeljine, Kutljerovaca i južno od Tubinog brda do Vučje poljane. Jedinice su se našle iza leđa 7. SS divizije »Princ Eugen« koja je nastavila da napada u prazno ka Jasenovim potocima. Beogradski bataljon izbio je na Čardak livade, gde je zadržan da se malo odmori. Prva četa je sa Četvrtim bataljonom isturena prema Mliništu. Marš za proboj posle četverodnevne danonoćne borbe bio je veoma težak, ali su ga borci dobro izdržali.
Prelaskom preko ceste Glamoč — Mlinište bataljoni Prve proleterske brigade dovedeni su u povoljnije položaje prema neprijatelju i mogli su da predahnu.

Tridesetog maja borci su bili svedoci jednog događaja koji ih je mnogo obradovao. Posmatrali su kako savezn̈ička avijacija tuče i razgoni nemačku motorizovanu kolonu na putu od Rora do Raskršća. Ali, radost je ubrzo potamneo jedan tragičan nesporazum. Za lovcima su naleteli bombarderi i, u tri talasa, bacili bombe na položaje Prve čete Beogradskog bataljona. Poginulo je šest a ranjeno trinaest boraca. Do toga je došlo greškom. Prethodnog dana Vrhovni štab je tražio da savezn̈ički avioni bombarduju Mlinište, ali da su na te položaje izbile naše snage obaveštenje do posada nije stiglo. Posle znatnih gubitaka u prethodnim borbama, ove nepotrebne žrtve veoma su deprimirale sve borce Beogradskog bataljona. Kolona Vrhovnog štaba nije prešla preko ceste Glamoč — Mlinište odmah za Prvom proleterskom divizijom. Zbog toga je trebalo da joj se obezbedi prelazak u sledeće dve noći. Kada su kolone 7. SS divizije 30. maja stigle u Potoke i videle da nemaju kontakta sa Prvom proleterskom divizijom, nemačkim komandantima nije ostalo ništa drugo nego da izveste: »Neprijatelj je nestao.« Posle kraćeg razmišljanja nemački komandanti su odlučili da svoje trupe okrenu natrag ka Mliništu, i dalje, prema železn̈ičkoj stanici Čardak. Nisu pogrešili. Bataljoni Prve proleterske brigade ponovo su se našli u borbi sa delovima 7. SS divizije. Čak je i Prva četa Beogradskog bataljona, posle pretrpljenog bombardovanja, napala neprijatelja na cesti kod Mliništa. Za to vreme glavnina bataljona napadala je od Presedla prema železn̈ičkoj stanici Čardak, gde je razbila jednu jaču grupu Nemaca koja je krenula ka Presedlu. Dva bataljona Prve proleterske brigade obezbeđivali su prolazak kolone Vrhovnog štaba sa pravca Glamoča, odakle su napadale jake snage 105. nemačkog motorizovanog bataljona. Ti bataljoni su, kada je noću 2/3. juna prolazila kolona Vrhovnog štaba, obezbeđivali začelje kolone, dok su desni bok prema Glamoču obezbeđivali Beogradski i Treći bataljon Prve proleterske brigade i jedan bataljon Trinaeste proleterske brigade. Beogradski bataljon držao je položaje u rejonu Vršića, k. 1270. Zemljište je na tom mestu pregledno, bez šume, ravničasto i vrlo pogodno za nastupanje tenkova. Neprijatelj je to iskoristio i nastupao je ka Pribelju. Bataljoni su dočekali neprijatelja jakom vatrom, naneli mu gubitke, a onda se povukli. Bataljoni i nisu imali zadatak da brane svoje položaje, jer je kolona Vrhovnog štaba bila već daleko odmakla prema Kupreškom polju. Bataljoni Prve proleterske brigade povukli su se prema planini Vitorog.

Cela Prva proleterska brigada postepeno se pomerala preko Vitoroga, obezbeđujući aerodrom na Kupreškom polju. Sa ovog aerodroma je noću, 3/4. juna, prebačen Vrhovni štab u Italiju. Takođe su prebačeni teški ranjenici i strane vojne misije. Poslednja grupa ranjenika prebačena je noću, 6. juna. I Prva proleterska brigada prešla je preko Kupreškog polja i V-ukovskog i postavila se prema Gornjem Vakufu i Prozoru da sa tog pravca obezbeđuje aerodrom u Ravanjskom polju, na koji su sletali saveznički avioni, donosili municiju, opremu i hranu i odnosili ranjenike. Beogradski bataljon je poseo položaje na Čadoru i Pandurici i zatvarao pravce koji iz doline Vrbasa, preko Oglavka i iz Voljice, vode ka Vukovskom i Ravnom. Bataljon je na tim položajima obezbeđivao vezu sa Desetom divizijom i porušio cestu Prozor — Ravno. Bataljonu je naknadno naređeno da mora sprečiti prodor neprijatelja ka Vukovskom i da će na tom pravcu biti upućena rezerva ako zatreba.
Zadržavanje kod Vukovskog i Ravnog došlo je u pravo vreme. Drvarska operacija bila je veoma iscrpljujuća i bataljo-ni Prve proleterske brigade — naročito Beogradski bataljon — pretrpeli su velike gubitke. Trebalo je jedinice srediti, popuniti upražnjena rukovodeća mesta, analizirati i

oceniti protekle akcije, uočiti slabosti i načiniti program po kome će se raditi da bi bataljon mogao besprekorno da dejstvuje.
U to vreme počeo je savezнички desant u Normandiji, otvoren je davno najavljivan i dugo očekivan drugi front. Otpočeli su i pregovori između Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i jugoslovenske izbegličke vlade u Londonu. Borcima je trebalo objasniti nastale događaje i dobro ih pripremiti da svaki od njih bude sposoban da politički deluje. Partija i Skoj imali su pune ruke posla. Posebna pažnja usmerena je na to da se, posle uspeha kod Lisine i priznanja koje je Beogradski bataljon dobio, ne sme dozvoliti da zavlada samozadovoljstvo, a da disciplina mora ostati na odgovarajućoj visini. Bataljon je bio znatno proređen — trebalo je sačuvati njegovu udarnu snagu kao da je još u punom sastavu. Kulturno-zabavni život je odmah oživeo. Intendanti su bili veoma zadovoljni — najzad su doživeli da bataljone snabdevaju i iz magacina.
Tih dana održani su sastanci partijskih ćelija i četne konferencije. Na partijskim sastancima još uvek se proučavaju Istorija SKP(b) i »Osnovi lenjinizma«. Razmatraju se mogući kandidati za prijem u Partiju i kandidovanje novih boraca. Diskutuje se o vojno-političkoj situaciji u zemlji i svetu. Borci se upoznaju sa savetovanjem u Štabu Prve proleterske brigade na kojem je svestranom razmotrena situacija u svim delovima Jugoslavije. U Srbiji se raspada Nedićev aparat. U Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini poljuljana su i preostala četnička uporišta, četnička mobilizacija srpskog življa svuda doživljava krah. I u Makedoniji je narodnooslobodilačka borba u punom usponu. U Hrvatskoj je narod sasvim omrznuo Pavelića i raspršene i poslednje iluzije o Mačeku. Učvrstili su se narodnooslobodilački odbori, a narod svuda masovno prihvati narodnooslobodilačku borbu. U Sloveniji Bela garda i kler imaju sve manje uticaja. Osvobodilna fronta okupila je oko sebe ogromnu većinu slovenačkog naroda. U svim delovima zemlje niču novi partizanski odredi i formiraju se nove brigade i divizije. Dejstva Narodnooslobodilačke vojske su sve značajnija i ubojitija. Na savezničkim frontovima situacija je sve povoljnija. Ostvaruju se zaključci Teheranske konferencije. Povećani su ratni napori i počinje ofanziva protiv nacističke Nemačke i sa istoka i sa juga i sa zapada. Saveznici proširuju mostobrane u severnoj Francuskoj. Privukli su na sebe 15 nemačkih divizija. Crvena armija počinje ofanzivu prema Finskoj... Borci sa velikim interesovanjem i zadovoljstvom slušaju ovakve vesti. Stari borci, oni iz Srbije, posebno se raduju nagoveštaju da će Prva proleterska divizija možda uskoro krenuti u Srbiju. Na savetovanju u Štabu Prve proleterske brigade rečeno je da su za takav pokret stvoreni povoljni vojni i politički uslovi. Zato se već sada treba pripremati za taj veliki pohod.

Dok je Beogradski bataljon boravio na ovom području savezнички avioni su redovno donosili ratni materijal i opremu. Zahvaljujući tome i Beogradski bataljon se dobro opremio. Svaki borac je dobro obučen. Nove uniforme, lepe košulje, topla ćebad, a oružje automatsko, lako i praktično čine da bataljon i po spoljnom izgledu predstavlja pravu vojsku.

Komandant 7. SS divizije bio je veoma ogorčen što jedinica pod njegovom komandom nije uspela da prodre ka Drvaru i što se, umesto da uništi Prvu proletersku diviziju, njegova divizija našla na komunikaciji Bugojno — Kupres i dalje prema moru, na najosetljivijem strategijskom pravcu. Nemačka komanda je odlučila da snagama 7. SS divizije (bez 14. puka), 92. motorizovanog puka i nemačkim snagama iz obližnjih garnizona ponovo opkoli i uništi Prvu proletersku diviziju. U nameri da ova operacija svakako uspe angažovane su isključivo nemačke jedinice. One su napale Prvu proletersku diviziju pravicima Prozor — Ravno — Gornji Vakuf — Vukovsko, Bugojno — Kupres, Jajce — Blažuj — Kupres i Šujica — Ravno. Napad je počeo 12. juna. Bataljoni Prve proleterske brigade bili su na vreme upozoreni da budu veoma oprezni, a i sami su već uočili da neprijatelj živo saobraća komunikacijama i da grupiše svoje snage u Prozoru i Gornjem Vakufu. Dejstvo je najpre ispoljila neprijateljeva kolona koja je napala od Prozora preko Šćita ka Ravnom. Kolona je uspela da potisne Prvi i Četvrti bataljon Prve proleterske divizije. Njima je, iz rezerve, upućen u pomoć Drugi bataljon. Beogradski bataljon je udario u neprijateljev desni bok. Prvi napad, izveden noću 12/13. juna, nije uspeo. Drugi napad izveden je u toku dana 13. juna. Brigadna artiljerija dovedena je u prve borbene redove. Neprijatelj je pružio snažan otpor, ali je bio prinuđen da odstupi prema Prozoru, uz gubitke od oko 150 vojnika. Time je osujećen neprijateljev plan, jer je tučena njegova najjača kolona i stvoreni su uslovi da se Prva proleterska divizija izvuče iz opkoljavanja preko Makljena, istočno od Prozora. Beogradski bataljon je obezbeđivao desni bok kolone na položajima istočno od Vilića guvna. Zatim se prebacio preko Makljena i sa Četvrtim bataljonom poseo položaje u rejonu sela Duge i Troglava, k. 773, odakle je porušio most na Rami.
Neprijatelj je i dalje nastojao da uništi Prvu proletersku diviziju. On se, jednostavno, nije odvajao od nje i nije joj dao da predahne. Već 17. juna jedna kolona od oko 600 vojnika, ojačana tenkovima, pokušala je da prodre od Prozora ka Rami. Beogradski bataljon je dočekao tu kolonu i uspeo je da je zadrži do noći. U toku noći bataljonu su došli u pomoć Drugi i Četvrti bataljon i zajedno napali neprijatelja u Lugu i lako ga proterali. Utvrđeno je da su to bili delovi 1. bataljona 6. ustaškog puka. Dakle, i pored namere da u borbu pođu nemačke jedinice, pokazalo se da je neprijatelj bio primoran da upotrebljava i ustaške snage. Nemci su se povukli u Prozor čim je pao mrak. Međutim, ovaj ispad ka dolini Rame bio je u stvari samo varka dok druge neprijateljeve jedinice ne zauzmu povoljnije položaje.

U toku idućeg dana jake neprijateljeve snage izbile su na Zec planinu i Solakovu Kulu, a takođe jake snage nastupale su od Rame, Prozora i Gornjeg Vakufa. Prva proleterska divizija našla se u potpunom okruženju.

Bataljoni Prve proleterske brigade vodili su ceo dan teške borbe sa nemačkim kolonama koje su nastupale od Ranre i Prozora. Beogradski bataljon priskočio je u pomoć Četvrtom bataljonu koji se borio sa kolonom koja je stigla do srušenog mosta na Rami, a zatim krenula prema Uzdo-

lu, Konjskom i Heru. Bataljoni su se morali povlačiti sa položaja na položaj. S obzirom da je pretila opasnost i od kolone koja je nastupala od Solakove Kule i Prozora, Štab Prve proleterske brigade skratio je front, povukao je bataljone malo dublje, a Beogradski bataljon izvukao iz borbe i zadržao ga u rezrvi na Liski kod Šćita.
Na neprestane borbe i stalne pokrete nadovezali su se kiša i slab smeštaj. To je posebno umaralo borce. Nije bilo uslova za održavanje sastanaka. Držali su se samo leteći sastanci partijskih ćelija. Na njima su ukratko analizirane izvršene akcije i utvrđivani novi zadaci.
Za vreme borbi kod Kalina Štab brigade je skrenuo pažnju Beogradskom bataljonu na ozbiljnost situacije: »Iza vas je bolnica. Ni stope odstupanja. Nanesite što veće gubitke neprijatelju«. Protekao je još jedan dan teških borbi i pokreta po velikom nevremenu. Nije bilo uslova ni za održavanje letećih sastanaka. Članovi štaba bataljona morali su da obilaze borce na položaju. S obzirom na ozbiljnost situacije sekretarima partijskih ćelija posebno je skrenuta pažnja da povećaju budnost i budu u stalnom kontaktu sa komunistima.

U toku ovih borbi saznalo se za pregovore između Nacionalnog komiteta i jugoslovenske vlade u izbeglištvu. Nagovešten je sporazum Tito — Šubašić. Ta vest je malo iznenadila borce. Imaju oni puno poverenje u rukovodstvo, ali se pomalo pribojavaju mahinacija bivših političara. U bataljonu se, po četama, okupljaju stariji komunisti, jer nema uslova za održavanje sastanaka. Sa njima se pretresa najnovija vest i dogovara kako da se borcima u ovoj situaciji objasne ovi pregovori. Kada se dobiju detaljne informacije, zaključuje se, borci će biti upoznati sa svim pojedinostima pregovora.

Odlučeno je da se jedinice izvedu iz obruča uz planinu Vraniću. Beogradski bataljon je maršovao celu noć uz strme strane Dobruške planine i Vranice, pomagao ranjenicima i štitio bolnicu. Posle dugog marša izbio je na Smiljevačku kosu, na sam vrh planine. Kiša je neprestano padala i uprkos letnjem vremenu bilo je veoma hladno. Borci su bili vrlo umorni.
Neprijatelj je pokušao da opkoli Prvu proletersku diviziju i na Vranici. Njegove jake kolone napadale su sa Vetreuše, Zec planine i od Gornjeg Vakufa. Divizija se morala što pre povući sa tog prostora. Jedinice su se provukle kroz šume Runjevica i Javornjača i izbile u rejon Mokra Ravan — Lučke staje. Tu su se odmorile, pripremile nešto za hranu i noću, 21/22. juna, kod Rastava prebacile su se preko ceste Travnik — Gornji Vakuf i zastale u rejonu Bašarinac polja. Beogradski bataljon se nalazio u sredini kolone Prve proleterske brigade. Svi njegovi borci su veoma dobro izdržali ovaj teški marš.
Neprijatelj je brzo otkrio gde se nalazi Prva proleterska divizija. A ona se našla na veoma nepogodnom terenu, opkoljenom komunikacijama Travnik — Donji Vakuf — Bugojno — Gornji Vakuf — Travnik. Neprijatelj je hitno vratio svoje snage sa Vranice i Vetreuše, ukrcao ih u kamione i sa artiljerijom, ali bez komore, brzo prebacio da bi poseo Komar i da bi sprečio prodor Prve proleterske divizije. Istovremeno krenule su prema snagama Prve proleterske divizije i jake neprijateljeve kolone od Rastova, Gornjeg Vakufa i Bugojna. U zoru, 23. juna, kada je Prva proleterska brigada krenula ka Komaru, njen čelni, Treći bataljon sudario se sa neprijateljevim snagama koje su nastupale od Komara. Trećem bataljonu priskočio je u pomoć Drugi bataljon. U isto vreme primećena je jaka neprijateljeva kolona koja se kretala od Bugojna uz reku Vitinu ka Kalinu. Prema njoj su upućeni Beogradski i Četvrti bataljon. Neprijateljeve kolone napale su istovremeno i Treću i Trinaestu proletersku brigadu. Razvila se jedna od najžešćih borbi koju su ikada vodili bataljoni Prve proleterske divizije. Beogradski bataljon je najpre sa Četvrtim bataljonom, a posle sam (jer je Četvrti bataljon izvučen da pomogne Drugom i Trećem bataljonu) izdržao na položajima, trpeći ceo dan jaku artiljerijsku vatru. Beogradski bataljon je odbio više uzastopnih neprijateljevih pokušaja da prodre ka Bašarinac polju. Beogradski bataljon izgubio je 12 boraca.

To je bio odsudan boj, na veoma malom prostoru. Meci ispaljivani na Treću krajišku brigadu dopirali su do položaja Prve proleterske brigade i obratno. Svi bataljoni Prve proleterske brigade su izdržali. Kada je pala noć Beogradski bataljon je na brdima zapalio vatre da ostavi utisak da se tu namerava zadržati, a onda se svio u kolonu Prve proleterske brigade ka Bašarinac polju.
Prva proleterska brigada nije imala drugog izlaza nego da se vrati na planinu Vraniću. Bilo je veoma rizično prelaziti cestu i ponovo izbiti na Vraniću, jer su se tamo mogle očekivati snage 7. SS divizije. Prelazak preko ceste kod Turalića obezbeđivao je Prvi bataljon. Posle prelaska, na čelu kolone nastupao je Beogradski bataljon. Oko podne kolona je izbila u rejon Poljane — Jelovac. Kolona se oprezno kretala, jer su se mogle očekivati zasede u gustoj šumi i morala se sačekivati bolnica koja se, razumljivo, sporo kretala. Borci su bili veoma umorni posle nekoliko dana napornih borbi i marševa. Guste šume Kruščićke planine omogućile su koloni da se prikupi i da borci predahnu i nešto pojedu. Rano, 25. juna, primećena je jaka neprijateljeva kolona ka Busovačkim stajama. To je bio jedan ojačani bataljon ustaško-domobranskog brzog zdruga iz Busovače koji je, po naređenju komandanta 7. SS divizije, napao jedinice Prve proleterske brigade da bi im usporio kretanje dok nemačke snage izađu na Vraniću. Beogradski bataljon je dočekao ustaško-domobransku kolonu. Došlo je do borbe u susretu u šumi. Ustaše su se žilavo branile, ali je posle oko dva časa borbe njihov otpor slomljen i oni su proterani ka Busovači. Beogradski bataljon je zatim ostao na začelju kolone i štitio je bolnicu. Dok su se ostali bataljoni probijali preko vrhova Vranice i obezbeđivali prolazak. Vodili su teške borbe, jer su se bataljoni divizije »Princ Eugen« već bili popeli na vrh Vranice, a kolona bolnice prolazila je neposredno ispod vrha gde se vodila borba.

Na Vranici i Zec planini konstatovano je da je neprijatelj otkrio radio-šifru Prve proleterske divizije. Šifra je odmah promenjena, a radio sao-

braćaj je smanjen. Beogradski bataljon dobio je naziv »Dunav XVI«.

Budući da je na osnovu analiza prethodnih borbi i na osnovu izjava zarobljenika došao do zaključka da je krajnji neprijateljev cilj uništenje Prve proleterske divizije, Štab divizije je odlučio da se ranjenici i iznemogli ostave kod Desete divizije i sakriju u nepristupačnim uvalama i pećinama. Takođe je ostavljeno rezervno i neispravno teško oružje. Određena je jedna četa dobrih boraca da štiti bolnicu. Za komandira te čete određen je Žića Trninić.

Borbe kod Lisine, Prozora, Bašarinac polja i na Vranici bile su veoma teške i krvave. Prva proleterska brigada imala je u ovim borbama znatno više poginulih nego u borbama na Sutjesci. Beogradski bataljon je imao srazmerno najveće gubitke. Preko 100 boraca izbačeno je iz stroja, od kojih je 48 poginulo.

MEMORIJALNA GRAĐA

PUT U BEOGRADSKI BATALJON

Krajem mjeseca oktobra 1943. godine okupili su se borci Osme dalmatinske brigade u mjestancu Marini, nedaleko od Splita, nakon povratka sa otoka Brača. Tu smo se osvježili na još uvijek toplom Jadranu, pred dugi put ka Prvoj proleterskoj. Naš prvi zadatak je selo Visoka. Tu smo malo odahnuli, doručkovali, postrojili se, a starješina nam poče govoriti o proleterskim jedinicama, njihovom značaju i ulozi u narodnooslobodilačkoj borbi. Završavajući izlaganje, on odmjeri pogledom stroj i obrati nam se: »Eto, drugovi i drugarice, a sada tko želi da se bori u Prvoj proleterskoj neka digne ruku.« Borci se nisu mnogo dvoumili. Despenić, Jurković, Berović i ja našli smo se u stroju jedan pored drugoga. Izmjenili smo poglede, podigli smo ruke. I većina drugih boraca je to učinila. »Ali, ne mogu, drugovi, svi u proletere« — opomilje nas komandant. Od dobrovoljaca izdvojio je nas oko 120 mlađih i one za koje je bio siguran da će uspješno podnositi teškoće marševanja do slavnih jedinica Prve proleterske divizije.

Preuzima se vodič, stari, iskusni borac i komunist, koji je po tko zna koji put već ovakve i slične zadatke uspješno izvršavao. Zna on kako i na koji način će nas provesti kroz uska grla ustaških, četničkih i njemačkih položaja sve do slobodnog Livna. Vodič je popisao sve dobrovoljce, a i naš starješina pozdravio nas je i zaželio nam sretan put. Opraštamo se od drugarica i drugova koji ostaju. Neke smo vidjeli posljednji put. Pale su suze, no mi smo bili gordi što nam je pripala čast da se borimo u proleterskim jedinicama, o čijim podvizima smo već toliko slušali.

Prolazimo dalmatinskim vrletima, uskim kozjim stazama Zagore. Okrećemo se i pogledom se opraštamo od mora. Želimo vidjeti još jednom njegovo plavetnilo koje se sve više gubi. Želimo odati pozdrav rodnom kraju. Još jedan pozdrav onima koji su ostali i koji nisu imali sreću da krenu s nama na ovaj dugi marš. Koračamo ljutim dalmatinskim kamenjarom, često van puteva. Makija nam se zapliće za noge. Obilazimo je, zaobilazimo i vrtače, a vodič nas požuruje da prije noći stignemo u partizansku bazu na Moseć. I poslije gotovo cijelog dana marševanja, već gladni, žedni i umorni stižemo na prvu partizansku prihvatnicu. Okrepljujemo se sa malo juhe i mesa. Činilo nam se da ima još noći za spavanje kad se začu komanda da se ustaje. Krećemo u pravcu sela Muć, smještenog podno planine Svilaje, na putu Drniš — Sinj. Vodič nas opominje da moramo neprimjetno, na većem odstojanju i što brže, preći ovu komunikaciju. Hvatamo se padina planine Svilaje. Polako dostižemo njen vrh. Onda se krivudavim stazama spuštamo prema Sinjskom polju. Uskoro će noć, a mi smo još u bespuću Svilaje — glavnu prepreku nismo prešli. Pred nama je cesta Knin — Vrlika — Sinj, rijeka Cetina i prostrano Sinjsko polje. Naš vodič nas opominje da ceo ovaj teren moramo što prije i u najvećoj tišini savladati. Zato gotovo neprimjetno prolazimo kraj nekih sela čiji nam svi stanovnici baš nisu naklonjeni. Noć je već davno ovladala. Vodič nas neprestano upozorava na tišinu, jer ovde možemo naići na svakoga vraga: Njemce, ustaše, četnike. Požurujemo jedni druge kako bismo se što pre izvukli sa ovog opasnog mjesta. Neki su već iznemogli i ne mogu držati korak sa ostalima. Zato se međusobno hrabrimo i ispomažemo. Ali, unatoč tome te mrkle noći nekoliko je boraca izostalo iza naše kolone.

Prije svanuća hvatamo se padina planine Dinare. Zaobilazimo neka sela. Zaliha hrane uopšte nemamo, a niti je možemo otkud dobiti. Dinarski vapnenac ne drži vodu, pa se pored gladi javlja još opasniji neprijatelj — žeđ. Kad na našem putu naiđemo na divlji šipak brže ga očistimo nego dinarske roguše (koze). Noge nam postaju sve teže, a od žeđi su iram usne suhe. Sve manje razgovaramo, nismo više orni za šalu. Bez obzira na nedaće koje nas prate, naša kolona ipak odmiče. Želimo da podiđemo vrhu Dinare još prije pada mraka.

»Još malo drugovi! Izdržite! Brzo ćemo na vrh, a poslije će niz planinu biti lakše!« — hrabri nas naš vodič. U suton evo nas na samom vrhu Dinare, odakle puca pogled na naš pređeni put, na Svilaju, a s druge strane na Livanjsko polje — cilj našega marša. Ugledasmo u daljini Livno lijepo osvijetljeno, kao da je puna sloboda. Obuzima nas toplina, lica nam se zare od raspoloženja.

Spuštajući se niz padinu opazismo u jednoj jaruzi olupinu njemačkog aviona. »To su ga naši ošinuli — kaže nam vodič. — Tko zna koliko je i on

straha unio u kosti našim ljudima. Ali je evo i njemu došao kraj. Našao je grob na našoj Dinari.«

Noć je pala, a mi i dalje krećemo prema selima na padinama Dinare, razmještenim uz samo Livanjsko polje. Naš vodič zna dobro svaku stazu, svaki puteljak kojim nas vodi. Kasno u noć stigli smo na teritoriju koju su kontrolisale naše jedinice. Stižemo i do prvih kuća partizanskih sela. Razmještamo se. Dobri domaćini ugostili su nas kuhanim krumpirima, ali bez soli, jer je nisu imali.

Sutrašnji, četvrti dan našeg marša, osvanuo je lijep i sunčan, kao da je proljeće. Gledamo Livno okupano jesenjim suncem. Krenuli smo cestom koja vodi kroz prostrano Livanjsko polje, ka slobodnom Livnu. Tvrda cesta nas još više zamarala od krša i natjeravala nove žuljeve na već žuljave noge. Obuća nam je već slaba, odradila je svoje na dalmatinskom kamenjaru. Mnogi od nas već koračaju bosi. Dok se približavamo Livnu susrećemo bosanske seljake. Gledamo ih kako spokojno obrađuju svoje njive na slobodnoj, partizanskoj teritoriji.

U Livnu smo se okupili, ručali i odmorili. Sutradan smo kamionima prebačeni do Kupresa, a potom krenuli ka Bugojnu u kojem se tada nalazio Štab Prve proleterske brigade.

Produžujemo ka Kupreškim vratima. Hvatamo se obronaka planine Raduše. Sa njenih visova lijep je pogled na Kupreško polje. Istina, dug je još put do Bugojna, ali svaki pređeni kilometar približavao nas je našem cilju — proleterskim jedinicama. Dok koračamo gledamo prostrane jelove i bukove šume. Za nas Dalmatince bio je pravi ugođaj prvi put gledati ovako gorostasne bukve i vitke jele, prave ljepotice bosanskih šuma.

Napokon, petoga dana marša, stižemo u Bugojno. Tu smo se odmorili i dobili nove uniforme i obuću. Okupili smo se u domu kulture, gdje nam je komandant divizije zaželio dobrodošlicu. Govorio nam je o značaju i ulozi proleterskih jedinica, čiji ćemo pripadnici uskoro i mi postati. U Bugojnu je izvršen raspored po jedinicama Prve proleterske divizije. Nas šezdesetak krećemo u pravcu Donjeg Vakufa, a potom nastavljamo put prema Travniku, oko kojeg su bili položaji Prve proleterske brigade. Koristimo se cestom, ali i prečicom. Ovuda je lakše koračati, meka je zemlja, nije to naš dalmatinski kras.

Što se više približavamo Travniku naša kolona postaje sve manja. Grupice se odvajaju. Jedni kreću lijevo, drugi desno. Svaka grupa kreće prema bataljonu u koji je raspoređena. Moja grupa kreće prema selu Turbe, a odatle prema položajima oko sela Paklareva, Ovčareva i Dubrave, gdje su položaji Beogradskog bataljona.

Oprezno se prikradamo položajima na kojima se nalaze čete Beogradskog bataljona. Ka položajima nas vodi Marko Smajić, Dalmatinac, koji je prije nas stigao u Prvu proletersku. I dok se tako skriveno krećemo nailazi oklopni vlak iz pravca Travnika prema Turbetu. Cijevi svojih topova i mitraljeza usmjerava prema nama. Ubrzo pusti mitraljeski rafal preko naših glava. Onda zagrmi i top. »Nije to ništa — Marko će. — To vam je, drugovi, njihov izlet. Čine to često. Usput malo pročešljavaju ove padine. Drže nas budne. Sad će oni u bazu.« I zaista, oklopni vlak se već vraćao, a mi smo nastavili uz našeg Marka prevaljujući posljednje metre do Beogradskog bataljona.

Prilazi nam pomoćnik komesara Prve čete Milosav Bojić, već prekaljeni borac iz mnogih bitaka koje je vodila Prva proleterska. On je od onih iz stroja u Rudom. Zaželio nam je dobrodošlicu. Njegove tople riječi duboko se urezuju u nas. Govorio nam je o ulozi Prve proleterske, njenom borbenom putu, o nastanku i istorijatu Beogradskog bataljona. Kaže nam: »Vi ćete, drugovi, ovde naći drugarstvo, ljudsku toplinu i pomoć svih boraca. Ovde vlada borbeni duh i gvozdena disciplina. Ali mi i čuvamo svakog našeg borca. Nama je dragocen život svakog našeg druga.«

Dok nam upisuju osnovne podatke, drugarice iz Beogradskog bataljona nam na kape prišivaju petokrake zvijezde sa srpom i čekićem, to znamenje i taj simbol proleterskih jedinica ...

Ante Pendjer

DVA SEGANJA

Jedne aprilske noći 1943. godine nalazili smo se na položaju iznad Goražda. Dok je Treća četa bila na samom položaju, ostali dijelovi bataljona nalazili su se u selu na odmoru. Čak i na tako odgovrnom zadatku bilo je prilika za šalu. To nam je davalo podstreka i u najtežim momentima. Trebalo je postaviti zasjedu na najisturenijem dijelu položaja. Između ostalih u zasjedu je pošao i mitraljezac Dragiša Jelić. Od komandira čete dobila sam zadatak da odvedem zasjedu na njeno mjesto. Nakon što su se drugovi razmjestili vratila sam se u četu. Nisam tako reći ni prispjela, a već se začula jaka pucnjava. Neprijatelj je napao. Za čas se cijela četa prihvatila borbe, a ubrzo su došli i ostali dijelovi bataljona. Bio je to jak okršaj. Poslije višesatne borbe povukli smo se sa tog položaja. Među nama nije bilo mitraljesca Dragiše Jelića. Na nas je to ostavilo težak dojam, naročito kada smo, toga istoga dana na večer, vrativši se na položaj, našli tijelo mrtvoga druga.

*

Idemo cestom ka Drinjači. Došavši nadomak mjesta naišli smo na prepreku. Iz jednog utvrđenog gnijezda, u kojem su se još nalazile zaostale ustaše, tukao je po nama šarac. Vraćamo se jedan dio puta i treba da se prebacimo preko istoimene rijeke. Prvi je prešao komandir Steva Adamović. Kada je za njim dio čete već prešao rijeku, bio je red da je pregazi i neka od nas bolničarki, jer se na drugoj obali već vodila borba. Rijeka je bila prilično duboka da bi je osoba nižega rasta, kao što sam ja, lako mogla pregaziti. Kako sam četna bolničarka nemam izbora i pokušavam pregaziti rijeku. Kad sam došla do pola rijeke voda mi je dosezala do sanitetske torbice. Nikako nisam smjela dozvoliti da se ona pokvasi. U pomoć mi prilaze drugovi Ante Šupe i Mile Koštan. Uzimaju me ispod ruke i zajedno sa mnom prela-

ze na drugu stranu gdje se već vodio žestoki okršaj. Tu vode borbu i dijelovi Prvog crnogorskog bataljona. Na jednom mjestu, između kuća, nalazilo se nekoliko ranjenih drugova. To je mjesto stalno držao na nišanu jedan neprijateljski šarac. Odjednom glas ranjenika zove upomoć bolničarku. Nekako sam se uspjela dovući do njega. Bio je to drug Niko Đurašković. Kad me je ugledao rekao je: »Sine, ranjen sam, previj me.« Tako je on zvao sve nas mlađe drugarice, još ranije, prije moga dolaska u Beogradski bataljon dok sam se nalazila u Prvom crnogorskom bataljonu. Previla sam ga i krenula dalje. Borbu smo nastavili. Drinjača je oslobođena, a zatim smo krenuli u oslobađanje Zvornika ...

Ika Rak

HAN PIJESAK I VLASENICA

Jutro je. U borovoj šumi borci su polegali da se odmore od napornog noćnog marša. Odjednom se u neposrednoj blizini začu mitraljeski rafal. To je reagovala naša patrola, koja je otišla u izviđanje prema Han-Pijesku i naišla na ustašku zasedu. Ustaše su prve otvorile vatru. Kada su naši drugovi zapucali na njih, odjurili su u grad. Svi smo poskakali. Jedni su počeli da tovare ranjenike i komoru, a ostali su sa štabom bataljona i drugom Milojem Milojevićem potrčali u pravcu pucnjave. Bilo nas je oko stotinu. U susret nam je trčao jedan drug iz patrole. Ispričao je da se patrola sada nalazi na mestu gde su bile ustaše, kraj jednog letnjikovca, odakle se lepo vidi Han-Pijesak. Drug Miloje odmah posla jednog borca da dovede na položaj teški bacač iz pratećeg voda Prvog crnogorskog bataljona. Bacačem su rukovala dva borca, koji se od njega nisu hteli razdvojiti, uprkos naređenju da se prilikom proboja na Sutjesci teško oružje demontira i zakopa. Kada je bacač stigao, drug Miloje je naredio da se dve preostale mine ispale na jedno uzvišenje u samoj varošici, za koje smo smatrali da je utvrđeno. Na tom mestu i oko njega vrzmalo se mnogo ustaša. Nismo videli gde je pala prva mina. Izgleda da je prebacila cilj. Ali druga je pala nasred uzvišice. Nekoliko trenutaka kasnije videli smo dim i gužvu među ustašama. Trčali su na sve strane. Tada smo izvršili napad, pucajući i vičući: »Napred, proleteri!«

Ustaše su pružale jak otpor iz bunkera. Vodila se oštra borba sve dok ih jedna naša desetina nije zaobišla i dovela u opasnost da budu opkoljeni. Uplašeni time, pobegli su, pa smo posle toga ušli u varošicu bez borbe. Nisu stigli ni telefonsku centralu da demontiraju. Politički komesar bataljona Vojkan Lukić, uspostavio je tada telefonsku vezu sa Vlasenicom. Obavestio je Vlasenicu da Han-Pijesak napadaju partizani i pitao šta da radi u takvoj situaciji. Nastala je kratka stanka u razgovoru, verovatno dok je telefonista našao »nadležno lice«. Nekoliko minuta kasnije, ustaški oficir iz Vlasenice rekao je Lukiću da se treba boriti, a ako dođe do povlačenja, da se povlače u pravcu Ploče, jer pojačanje neće moći da dobiju. A kada mu je Lukić rekao da je kraj telefona partizanski komesar, sagovornik iz Vlasenice je odmah spustio slušalicu.

U Han-Pijesku smo zatekli obed koji je bio spremljen za ustaše: kazane s čajem, zatim dosta marmelade i vrućeg hleba. Nekoliko magacina je bilo napunjeno brašnom, makaronama, marmeladom, zejtinom i drugim namirnicama. Zaplenili smo veće količine oružja i municije, a u jednom magacinu našli smo veći broj malih ručnih bombi i mina.

Štab brigade je odmah obavešten da je Han-Pijesak zauzet na juriš. Tada nam je naređeno da hranu i oružje prikupimo na jednom mestu i organizujemo pečenje hleba za ostale jedinice koje će stići u prvi sumrak.

Oko mešanja i pečenja hleba u pekari i po kućama bili su zaposleni gotovo svi borci.

U prvi sumrak, iz svih pravaca, naišle su kolone naših bataljona. Pri ulasku u naselje svaki borac je, sa sabirnog mesta, primio oružje i hranu: hleb, slaninu i marmeladu. Komore su tovarile municiju, brašno, makarone, sandučiće s marmeladom, kante sa zejtinom i druge namirnice. Posle toga bataljoni su nastavili pokret prema Ploči i Vlasenici.

Cele noći između 24. i 25. juna 1943. pešačili smo po tvrdom putu. Pre svanuća bili smo na Ploči. Borci su brzo pospali. Nemačka avijacija je, čim je svanulo, počela da nadleće Han-Pijesak i put za Ploču. Vršili su izviđanja. Primetivši na putu zaostale borce i neke delove komore, počeli su da ih mitraljiraju. Verovatno su na osnovu toga zaključili da se naše jedinice već nalaze na Ploči, pa su posle kraćeg vremena naišle štuke i bacile bombe od po dve-tri stotine kilograma. Stoletna stabla letela su u vazduh. Zatim su naišli bombarderi. U prvi mah su nas zasuli malim bombama i zapaljivim pločicama, a zatim su nas ceo dan bombardovali. Šuma je oko nas gorela. Ne sećam se da su Nemci ikada u toku rata bacili na nas više bombi i zapaljivog materijala na tako malom prostoru kao toga dana. Imali smo prilične gubitke. Od prvih bombi poginula su nam ona dva druga Crnogorca, koji su nosili minobacač.

U toku dana, između dva bombardovanja, komandant Prve proleterske divizije Koča Popović i komandant naše proleterske brigade Danilo Lekić, pozvali su na sastanak bataljonske i četne rukovodioce. Na tom sastanku su nam rekli da u toku noći treba napustiti Vlasenicu. Na osnovu podataka s kojima se raspolaže, Vlasenica je brojno jak garnizon u kome se nalaze Nemci i ustaše. Iznad grada na nekim kosama izgrađeni su bunkeri kojima je veoma teško prići. Ako zauzmemo bunkere, rečeno nam je, zauzećemo Vlasenicu. Borcima je trebalo predočiti od kakvog je značaja uništenje jednog takvog garnizona posle pete ofanzive, i našeg tobožnjeg uništenja na Sutjesci i Zelengori. Posebno, plen će nam dobro doći za nova ofanzivna dejstva naših jedinica. Vlasenicu nismo mogli videti jer je bila prilično udaljena i zaklonjena gustom šumom.

Koliko se sećam, raspored snaga je bio ovakav: bunkere desno od puta, na Orlovači, napadače Četvrti kraljevački bataljon, a levo od puta, veći broj bunkera, Kragujevački, Beogradski i Drugi crnogorski bataljon. Štab brigade, sanitet i Prvi crnogorski bataljon kretaće se glavnim putem prema varoši. Uništenje bunkera trebalo je ozna-

čiti sa tri zelene rakete, što bi u isto vreme bio znak Prvom crnogorskom bataljonu da izvrši juriš na Vlasenicu, kako bi onemogućio izvlačenje Nemaca i ustaša izbačenih iz bunkera. Ranjenike je trebalo upućivati na put gde se nalazio sanitet.

U napad smo pošli kroz šumu, sa vodičima muslimanima, koje smo poveli iz Han-Pijeska. Padao je mrak dok smo išli kroz šumu. Vodiči, koji su poznavali teren i imali zadatak da nas dovedu do bunkera, iskoristili su tamu i pobegli. To isto se dogodilo Drugom i Trećem bataljonu. Zbog noći i guste šume kroz koju smo lutali, izgubili smo orijentaciju. Tada su se štabovi bataljona dogovorili da se borci prikupe i da se sačeka jutro.

U sam osvit zore zapazili smo da smo u neposrednoj blizini kose sa bunkerima, koji su se dobro raspoznavali. Raspored za napad bio je brzo napravljen. Veći broj malih ručnih bombi, koje smo zaplenili u Han-Pijesku, dobro nam je poslužio. Dogovorili smo se da pre nego što pođemo na juriš iz svih bacača otvorimo vatru na bunkere i kosu.

Ustaše nisu primetile naše prisustvo i pripreme za napad.

Bezbrižno su spavali, sem stražara pored bunkera. Čim su bacači otvorili vatru, izvršili smo zajedno sa borcima Trećeg i Drugog bataljona juriš na bunkere. Njihova je posada bila iznenađena, ali se ipak pribrala da nas dočeka jakom vatrom i tako osigura sebi povlačenje.

Kosa je bila brzo zauzeta i to je omogućilo Prvom crnogorskom bataljonu da u silovitom naletu uđe u Vlasenicu i zaposedne kuće pored mosta na Sušici. Bežeći ispred nas u nameri da se izvuku, ustaše su morale preći preko mosta, gde su ih dočekali borci Prvog bataljona i gotovo sve uništili. Vlasenica je bila oslobođena 26. juna 1943. Među mnogim drugovima koji su bili ranjeni, bio sam i ja.

Milorad Mitrović Rade

TROJICA IZ ŽELEZNIKA

Bataljon steže obruč oko Šćita. Ustaše iz samostana i okolnih kuća pružaju očajnički otpor. Mitraljez sa tornja zatvara svaki prilaz.

Tužno pisne metak. Kamen je tvrd za njega. Tužno i potone u rečici. Čini se da rečica jeca. Suze je čine još lepšom i čarobnijom. Kad bi bilo uslova da se divimo umetnosti prirode i upornosti vremena pri stvaranju ovog prekrasnog predela!

— Tak-tak ... kr-kr-kr ... Mitraljezi režu i seju smrt. Poskoči borac i baci se u nov zaklon. Svaki skok, metar bliže samostanu. Svaki metak — ustaša manje. Znaju to ustaše i zato: tak ... kr... Mitraljezi režu i seju smrt.

Ustaše se deru panično.

— Samo se vi derite, ne znam nešto dokle ćete izdržati! Uostalom, evo vam i ovaj šaržer — procedi kroz zube Stanko Gaćeša.

Negde, desno od rečice, na jednoj omanjoj visoravni, položaj je posela Treća četa Beogradskog bataljona. Po sredini streljačkog stroja leže tri borca: Milovan Nićifoiović, Radoje Prvulović i Milorad Čirić. Tri mladića iz Železnika. Uvek se nađu jedan pored drugog, uvek zajedno napadaju. Dim ih obavija. Plotun i dim. Samo neprimetni trzaji kundaka. Opet padignute puške i plotun. Ustaše se povlače u samostan.

— Sada bi bilo dobro zasuti ih bombama — predlaže Nićiforović.

— Ako nam samo dopuste. Uostalom, nije nam prvi put da idemo ispred — šapuće Prvulović.

S leve strane se oglasi mitraljez. Teško smo mogli da vidimo gde je. Oterao je ustaše sa ove strane tako da smo već slobodno ulazili u dvorište. Mitraljez je uporno tukao. Bili smo jako gladni, ali smo čuli da je komandant Miladin Ivanović naredio da se ništa ne sme dirati pre svršetka borbe, pa se glad strahovito pojačala. Jurišamo i dalje.

Trojica iz Železnika jure ispred ostalih.

— Prebacuj se, Ćiriču, još, neka biju! ...

— Uzmite zaklon, deco!... viče neko.

Borba se rasplamsava. Nićiforoviću je vrh šajkače probijen. Smejulji se trojka.

Svi se pomeramo napred. Ućutka ih naša snaga, polet, mitraljezi.

Već sutradan odomaćili smo se u Šćitu, kao da smo u našoj Posavini. Svud oko nas lelujaju se žita. Samo su nas strmine podsećale da smo negde daleko. Došlo je vreme žetve, trebalo je pomoći narodu i pripremati žita za jedinice i bolnicu. Staro žito je već nestalo. Došao je i čiča Janko da organizuje kosidbu s manastirskih njiva za bolnicu koja je trebalo za nama da stigne.

Za kosidbu se začas našlo dobrovoljaca među Posavcima. Pozajmljene su kose po selu. Uveče je odzvanjalo na sve strane otkivanje kosa. Kao da smo zaboravili da je rat.

Ujutro su se borci budili i radoznalo pogledali nebo. Danas je dan žetve.

Prvi snopovi su s pesmom pali. Zatim je nastavljena kosidba uz razgovor i zadirkivanje. Ali su se postepeno javljale uspomene na prošlost, na rodni kraj.

— Kad sam ja sa Divnom kosio — priča jedan mlad borac — to je bilo sevap videti. Kosi i kupi ceo dan, a uveče ona jednim, a ja drugim putem, pa se opet u njivi sretnemo. Eh! Njena čvrstina, moja upornost, mesec. Eh, ljudi...

— Nas trojica smo išli zajedno na seoske mobe, a ovde se žešće radi nego u mom Železniku — kaže Prvulović.

— Druže vodniče, šta ću sa ovim mrtvim ustašama? — pita jedan vojnik Stanka.

— Šta ćeš? Pitaj da li neki hoće da pomogne da se žito sakuplja, a ako neće, namesti ih negde da vrane sakupljaju.

Svuda smeh i radost. Zrelo žito i sunce. Žetva. Novo zrno. Divota i zadovoljstvo.

— E, ljudi, ustaše mi baš pokvariše dan.

— Zašto.

— Vidi ih kako se lepo odmaraju. Ama, čoveče, oni mi i živi smrde, a mrtvi — pih! Treba ih negde posahranjivati.

— Ali gde?

— Ama, negde u duboku jarugu. Samo pazite, drugovi, da to bude daleko od humke druga Laze Vikala. Ljudi, video sam, preseče ga mitraljez. Strašno je bilo. Pucao je u jedan prozor i kada je pogodio mitraljesca hteo je da se prebaci na drugi prozor. Mitraljez ga zahvati. Samo je uspeo da vikne: »Pucajte tamo ...«

Predveče, kada je dan žetve bio na zalasku, pošao sam u štab bataljona i ispred kuće spazih tri borca, tri mladića iz Železnika. Još znojavi od kosidbe.

Milovan Nićiforović stoji kao odvaljen. Visok, smeđ mladić, izvanredne lepote, tihe naravi. Njegovi gestovi su bili promišljeni. Imati tako hrabrog borca, značilo je siguran uspeh u borbi.

U sredini je stajao Radoje Prvulović. Oduvek me je taj oduševljavao svojom druželjubivošću i veselošću. Njegova divna glava je prosto izazivački ležala na širokim plećima. Njegove duhovite dosetke su uveseljavale celu četu. Uveče, kada bismo zaseli oko vatre, drugovi su jedva čekali da nam Radivoje nešto ispriča.

Treći je bio Milorad ćirić, kome su malo veće oči davale večno zamišljen izgled. Nikada čovek nije bio siguran da li je veseo ili tužan. Njegove naglašene oči stalno teže da prodru u dušu prirode i zbivanja oko nas. Bio je omiljen u četi, iako je katkada voleo da potraži bure. Ako bi popio neku više, ništa nije menjao od svog izraza. Postajao je još mekši i pristupačniji.

Dobro se sećam njegovog dolaska u odred u posavskom selu Velikom Borku. Došli su da uhvate vezu radi priključivanja Ostružničke čete našem bataljonu. Mi smo znali da takva četa postoji, da ima oko četrdeset boraca i da su njeni osnivači članovi KPJ sa Čukarice, a komandir i komesar Siniša Nikolajević i Brana Cvetković.

U toj četi sam zapazio ova tri poletna i hrabra druga. Uvek sam o njima dobro čuo i sada mi je čudno što se nalaze pred štabom. Gledali su u vrhove cipela kao da su hteli pogledom da ih zaustave da ne bi odlutale ne znamo kud. Osetio sam da se nešto događa.

— Eto, tako — procedili su kroz zube.

Ušao sam u štab, gde sam zatekao komesara Čedu Minderovića i zamenika Vanjku Vondračeka. Na moje pitanje, objasnili su mi da su ova trojica osumnjičeni zbog dezerterstva jednog druga. Nisam mogao da verujem u to. Izneo sam sve što znam o njima. Lako i brzo smo dokazali njihovu odanost i ispravnost. Zauzeli su svoja mesta među drugovima. Bili su oduševljeni našim drugarskim poverenjem u njih.

Sutradan su se opet priključili žetvi. Njihove kose su prosto letele, niko im nije mogao stati u red.

Morali smo i ovrsti žito, a nije bilo dreša. Doznali smo da vršalicu ima seljak u susednom selu. Odmah je krenula grupa k njemu, da ga zamoli za poslugu. Sa njima je išao i stari Sava Pjeskonjić, iz Belanovice. On je u Srbiji imao svoju vršalicu i bio poznat u okolini kao odličan domaćin. Seljak je pristao da im da vršalicu, ali nije imao kaiš. Sava je dodao, znalački zagledajući u mašinu:

— Uzimamo je. Snaćićemo se.

Kad su se vratili, njih trojica iz Železnika počeli su da se sašaptavaju, a zatim se jedan od njih digao i sigurnim glasom dao je predlog:

— Mi mislimo — imamo opasače. Moći će da zamene ... Da ih ukopčamo jedan za drugi.

Svi su zaćutali, najpre iznenađeni, zatim nepoverljivi. Neko je dodao, kao da pita sebe:

— Hoće li izdržati?

— Da probamo.

Sa šezdeset opasača boraca Beogradskog bataljona mašina je pokrenula dreš. Bilo je to čitavo slavlje, čiča Janko se radovao kao dete. Skupa sa nama. Svaki je zauzeo svoje mesto, kao da smo u borbi. Pleva je počela da leti oko nas. Čika Sava je toga puta bio komandant. Izdavao je naređenja povišenim, nekako zvaničnim glasom. Oko Save su stalno bili njih trojica, najvredniji i najstručniji saradinici. Kape i odela bili su im obavijeni plevom i prašinom. Samo su im svetlucale oči, nekako iskričavo, pune radosti...

Ubrzo se pročulo u narodu da je osposobljena mašina za vršaj. Najpre su dolazili da vide, a onda su nam se priključili. Ovršeno je žito za vojsku, pa je zatim započeo vršaj za seljake.

Tako se završio naš boravak u Ščitu.

Bilo je prijatno gledati te mladiće kako sa još većim žarom izgaraju u borbi. Zbližili smo se toliko da pojedinosti, i one najintimnije prirode, nismo krili jedan od drugog. Kalili su se i izrastali u snažne ličnosti. Skoj i Partija su ih zapazili, pomagali i primili ih u svioje redove.

Prolazili su dani i meseci. Nićiforović je desetar, vodnik, pa komandir Druge čete. Čuda je stvarala i ta četa, a naročito na Sutjesci i Zelengori. Štitila je prolaz ostalima. Nićiforović je uvek sa bombašima, kraj mitraljeza. Hteo je da se istakne, da pokaže vrednost. Štitio je mlađe, učio ih i savetovao. Zadatak je uspešno obavljao.

Od Kalinovika prema Foči prostire se kamenit put. Nemačka kolona nastupa i bataljon dospeva u tešku situaciju. Na položaju su borci Druge čete sa Nićiforovićem na čelu, čvrsto pribijeni u zaklone.

Vetrić je doneo buku motora. Uporno je rovalo po vazduhu, nagoneći čoveka da razmišlja o nečemu teškom i nemogućem. Gdegde blesne deo tenka. Borci čekaju. Vazduh jeca od buke. Pri prvom sretanju vojnika sa tenkom, kosa se sama diže. Ali to je samo privremeno osećanje. Docnije čovek, baš zbog osećanja da je slabiji, postaje ludo smeo i kreće na to brdo gvožđa sa onim što mu se nađe pri ruci.

I tenkovi su drsko nastupali. Počela je paljba u njihove otvore. Meci su tužno pištali odbijajući se od oklopa. Tenkovi su prosto začuđeno zastali, a onda zasuli položaje iz svih oruđa. Stvoren je pakao. Borci su poskakivali uvis od udara teških topovskih zrna. Mitraljezi su štektali dugo i dosadno. I onda, kao nešto nestvarno, poleteli su borci iz zaklona. Vrilo je.

Miljevinu je pokrila tama.

Bačene su prve boce na tenk. Buknuo je plamen, sa jedne, druge, treće strane. I tenk se zatresao. Bolno i očajno. Hteo se otresti neželjenog gosta koji se upijao kroz sve moguće otvore. Tenk se trzao, rovao i škripao. Okolo svuda dim i plamen. Mitraljezi. Borci padaju. Nema sunca.

— Ura... — razleže se prostranstvom — tenkovi odstupaju.

Spremalo se nevreme. Polako se okuplja Druga četa. Puno je drugova ostalo na položaju. Sumorna čela i sa nekoliko rupa na šinjelu stajao je Ničiforović pred četom. Pogledom je lutao na bojištu, opraštajući se od palih drugova. Tenk se pušio. Suton i umor.

Nalazimo se u neposrednoj blizini železničke stanice Renovica. Bataljon se skupio u jednoj udolici i priprema se za prelazak preko pruge. Nemci su osetili naše prisustvo i blindirani voz patrolira. Sačekujemo trenutak za prebacivanje. Nićiforovićeva četa obezbeđuje prolaz.
Na blagom uzvišenju osmatraju komandir Milovan Nićiforović i komesar Milosav Bojić. Oklopni voz je naišao. Borci pucaju iz zasede. Komanda da se odlazi u zaklon. Drugi rafal, i komandir je pao na proplanku. Priskočio mu je Bojić i zastao skrušeno. Sa sredine komandirovog čela zrakasto su tekli potočići krvi. Bledilo je zagospodarilo licem. Modri kolutovi su uokvirivali oči. Pogled, uprt negde u prostranu visinu, govorio je o nečemu što nije dovršeno. Posmatrali smo mrtvog komandira i tužne oči uvek nasmejanog komesara. Teški rastanak drugova i saradnika.
Bojić mahinalno pozva bolničarku Milu. Ali zavoj je bio suvišan. Nekoliko njenih suza pomešaše se s krvlju i potekoše lagano niz vrat.
Bilo je sve nestvarno. Prosto nismo verovali da je mrtav. Na utrini, podalje od rečice, porasla je sveža humka sa petokrakom, na brzinu istesanom. Ostao je Milovan Nićiforović da sa hukom reke čuva drugovima prolaz. Bilo nam je teže, jer je mladi komandir toga dana bio jedina žrtva.

— Ama, ljudi, kao da je hteo da pogine — šaputao je jedan borac iz čete.

Setih se dolaska njegove majke u Veliki Borak, kada je sva uplakana molila sina da se vrati kući. Teško su odzvanjale sopstvene reči. Ne, neće poginuti, vratiće se živ i zdrav kući.
Osetio sam grč u grlu kada sam saznao da ga njegova mala ćerkica neće više nikada zagrliti i reći »tata, mili«.

Probija se Prva proleterska, zadaje i prima udarce. Stižu proleteri i tamo gde se fašisti ne nadaju. Bijemo. Rušimo. Odstupamo. Zauzimamo. Zvonik smo opkolili sa leve obale Drine. Sa svih strana pucamo. Ustaše se izbezumljeno deru i sumanuto pucaju. Radoje Prvulović uspešno nastupa sa vodom. Već je zašao iza bunkera. Baca bombe.

Kao da im priča bajku, tako se borci okupljaju oko Radoja. Prosto traže zaštitu i uputstvo iza njegovih širokih ramena. Stajao je kao od kamena isklesan. Bio se namerio na novo mitraljesko gnezdo. Onda je ležao u zaklonu. I baš kada je hteo da skoči napred, metak ga je pogodio. Izvukli smo ga na stranu. Čelo mu je orosio ledeni znoj. Gledao nas je upitno. Nismo mogli ni reči da izustimo. Rana kroz mošnice. Žmarci su mi prošli uz kičmu.

— Ne brini se, Radoje, nije opasno, vratićemo se u Srbiju, u Posavinu. Opet ćeš nositi mleko u Beograd i biti srećan.

— Neću više orati, sejati, žeti, na vašar ići, ni mleko nositi... Sta ja to govorim, ja hoću da dočekam slavu, slobodu ...
Umro je na putu za bolnicu. Još jedna sveža humka iz Železnika.
Kamandirova i vodnikova smrt me je još više zbližila sa Miloradom Ćiričem. Potpuno se bejaše oporavio od rane zadobijene na Duvnu, avgusta 1942. godine. Mislio sam da će ga ta rana kroz grudi zauvek izbaciti iz stroja, ali je on junački izdržao bolove i ponovo je došao među nas. Postao je ozbiljniji i odlučniji. Išao je iz borbe u borbu. Njegov minobacač je čuda stvarao. Imao je sigurno oko. Prosto je mlatio neprijatelja.
Dugo su neprijateljevi vojnici pamtili tragediju svoje haubičke baterije na Konjicu. Rovala je po našim položajima. Pucali su i na pojedince. Osećali su se kao kod svoje kuće. Jedno veče Ćirić namesti minobacač. Dugo je zagledao u sprave bacača i u pravcu Talijana. Bio je malo uzbuđen. Činilo mu se da obavlja neki svakodnevni posao, zaista čudan. Ubijanje. Ali ubijanje u samoodbrani — nije zločin, već preka potreba.
Pisnu prva mina. Mali podbačaj. Druga... Posred baterije.

Pala je komanda. Ceo vod. Raspali!
Posle deset minuta fašistički vojnici su ležali zauvek rastureni oko svoje baterije.
A onog dana kada se jedan veliki događaj završio, Ćirić je krenuo u svoje rodno mesto sa činom kapetana, da priča o drugovima, borcima iz Železnika, poginulim mladićima, o njihovim humkama. Vratio se da pomogne posleratnoj izgradnji.

Umro je i on, pre nekoliko godina. Posledice rana su završile priču o tri hrabra borca, o tri mladića iz sela Železnika čije porodice i seljani čuvaju dragu uspomenu na njih i njihovo delo.

Dobrivoje Čekić

SEĆANJA NA HIRURŠKU EKIPU

Bila je to mala jedinica, od osam do deset pripadnika, a sačinjavali su je: lekar i nekoliko u partizanima priučenih bolničarki i bolničara. Ekipa je bila opremljena najneophodnijim instrumentima i sanitetskim materijalom, veoma pokretna i zato spremna da izvršava zadatke tako teške i značajne u ratu. Ranjenici su očekivali pomoć, hirurške intervencije od šefa ekipe dr Đure Mešterovića, španskog borca, čoveka koji je zračio dobrotom i čovečnošću, hirurga čija su dela i reči tkale ljubav u srcima ljudi koje je on vraćao u život. Đura Mešterović je na početku ustanka, u Posavini, bio lekar Beogradskog bataljona. Mešterović nije znao za odmor. Ulagao je sebe do krajnjih granica da bi svakog borca vratio osposobljenog za borbu. To požrtvovanje je prelazilo na celu ekipu, tako da smo dane i noći slivali u jednu jedinu bitku, bitku za spasavanje drugova. Briga o ranjenicima je bila dužnost komandnog kadra koji je činio sve da sanitetske jedinice uspeju u radu, iako u nezamislivo teškim uslovima. Bivalo je slučajeva kada je trebalo trenutno intervenisati, jer je neprijatelj bio na domaku. Tada su se hirurške intervencije o-

bavljale tako reći u pokretu. Moralo se voditi računa da sve uvek bude spremno. Svaki instrument, svaki zavoj morao se takođe i dobro čuvati, jer se do materijala teško dolazilo. Trebalo je videti ozarena lica bolničarki kad god su naše jedinice oslobađale gradove, jer su znale da će se u apotekama naći bar nešto sanitetskog materijala, odnosno da će se bar nešto zapleniti od neprijatelja, a to je uvek značilo mnogo spasenih života boraca.

Sećanja naviru. Jednom, u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi, morali smo forsirano, maršujući i danju i noću, prevaliti mnoge kilometre preko bosanskih planina. Bili smo već izmučeni umorom i nesanicom, a uz to gladni. Na jednoj litici okliznuo se konj koji je nosio sanitetski materijal Hirurške ekipe i pao u provaliju. Nije bio trenutak da se stane, jer je neprijatelj bio blizu. Pa ipak su se drugovi iz ekipe, Božo Vukoja i Radivoje Jelić, spustili u provaliju i na svojim leđima izneli sanduke sa sanitetskim materijalom. Pošto je kOnj pri padu polomio noge, oni su kilometrima na svojim leđima teglili teške sanduke.

Posle napornih marševa, dok su se borci odmarali, Hirurška ekipa je tek počinjala rad. Trebalo je pripremiti »operacionu salu«, koja se često nalazila pod vedrim nebom, pod nekim hrastom ili bukvom, ili u nekome od planinskih katuna, odnosno, u tesnim seoskim kućama sa malim oknima. Osvetljavah smo tok operacije karbidskom lampom. Kad bismo se negde duže zadržali krečili bismo sobe i ribali podove. Često bi u neku od kuća prvi put ušla higijena u svom svom blistavom sjaju, zahvaljujući neumornim rukama članova Hirurške ekipe. Dezinfekcija se vršila po svim propisima. Sanduci u kojima se nalazio sanitetski materijal upotrebljavali su se za još jednu važnu svrhu: služili su kao hirurški stolovi. Na tavanicu smo razapinjali čaršave, stvarajući tako minimalne uslove za zaštitu od infekcije. Sterilizacija instrumenata i gaze vršena je pokatkad u šerpama, na seljačkim šporetima, ili čak na ognjištima.

Iskustvo iz Španije koje su doneli dr Mešterović i Borka Demić koristilo nam je, kao škola, za pripremu materijala, za rad u ekipi, za negu ranjenika.

Bilo bi neoprostivo ne pomenuti da su se među bolničarkama nalazile i dve devojčice, Mira Mitrović i Dragica Ljujić, koje je rat lišio radosti detinjstva, ali koje su se latile tako teškog i odgovornog zadatka, ne zaostajući nijednog trenutka od starijih članova ekipe.
Operacije su često vršene bez narkoze. Još uvek vidim legendarne Igmance koji stisnutih zuba i bez jakih jauka podnose bolove koji paraju srce.

A kada smo imali narkotična sredstva čuvali bismo ih kao ženicu oka samo za teške operacije. Pamtim ratnika, Bosanca, koji je u toku operacije skočio sa stola kada je čuo blagi glas lekara da nemamo anestetikum. A onda se smirio, bolno se osmehnuo i prkosno rekao: »Vadi to oko, druže doktore, moćiću ja i sa jednim okom da nišanim na fašiste!« Takvih div-junaka imali smo iz dana u dan.

Pred oči mi često izlazi seoce Peć u okolini Drvara, gde je jedno vreme bila smeštena Hirurška ekipa. Kroz seoce je vijugao potočić koji je za partizane bio prava blagodat, a još je divnije bilo to što je seoce bilo listom partizansko. Ono mi je ostalo neizbrisivo u sećanju zbog jednog bolnog rastanka. U njemu je umro moj drug iz detinjstva i rata, Raja Popović iz Zvečke, kraj Obrenovca, borac Beogradskog bataljona. Umro je na mojim rukama, dok su mu oči žudele za životom i za posavskom pitominom. Dr Mešterović pokušao je sve, ali pomoći nije bilo. Rana na trbuhu bila je ogromna, a jetra je krvarila. Kao da još slušam Rajine reči: »Spašćete me, znam da ću brzo u svoju četu. Ja sam bombaš, hoću da tučem gadove. Reci im, Đuro, da ću brzo ozdraviti.« Raje više nema. Umro je sa očima otvorenim i punim mladosti i plavetnila neba.
Divni su bili svi naši ranjenici. Pravi heroji. Vera u pobedu zaceljivala je njihove rane, pomagala im da savladaju sve telesne nedostatke.
Takva je bila naša Hirurška ekipa. Takve su, uverena sam, bile sve naše hirurške ekipe — požrtvovane, pune ljubavi za drugove, za borce, za ranjenike, za sutrašnjicu koju smo nazirali gordi, jer smo branili svetlu stvar slobode protiv fašizma i ropstva.

Živana Vićentijević

SA PERICOM OD ČELEBIĆA DO ZVORNIKA

Posle žestokih višednevnih borbi sa Nemcima kod Brodareva i Bijelog Polja i dugog iscrpljujućeg marša od Lima, stigli smo do Čelebića, iznad Foče. Tu smo se iz pokreta sudarili sa Nemcima pred kojima su se povlačili neki delovi Majevičke brigade. Kada smo isterali Nemce iz sela zaustavili smo se na ivici šume. Tu je ležala zaplenjena nemačka komora, a zarobljeno je i nešto Nemaca i legionara.

Zbog usiljenog marša od Lima, komora nas nije mogla stići, pa već dva dana nismo ništa jeli. Čekali smo da stigne kuhinja, ali smo se pribojavali da neće stići, jer smo mi daleko odmakli. Naši drugovi, Dalmatinci, za vreme tročasovnog odmora kupili su pužete. Ustao sam, nakupio sam i ja desetak puževa iako sam se gadio pri pomisli da ih jedem. Mislio sam: »Ako dođe kuhinja nešto će nam skuvati za jelo, a ako ne dođe, što je verovatnije, onda ću i ja morati da jedem puževe! Međutim, naređen je hitan pokret, pa tako nisam uspeo ni da probam puževe. Zbog toga sam se uz put kajao, jer sam se od gladi jedva kretao. Kada smo stigli dremao sam opet naslonjen na drvo i razmišljao o tome kako bi bilo dobro da bilo šta pojedem. Došao je Perica i doneo mi parče nekog žutog sira, rekavši da je to moje sledovanje od sira nađenog u zaplenjenoj komori. Perica je sa mnom u Pratećem vodu već više od pola godine. Došao je u bataljon, novembra 1942. godine, u selu Ratkovu kod Ključa, nekoliko dana pre našeg napada na Sitnicu. Do dolaska u bataljon Perica je bio sluga kod nekoga seljaka. Mi smo rasterali četnike i zanoćili u selu. Naš vod smestio se u kući Peričinog gazde. Čare je objašnjavao domaćinu ciljeve naše borbe i izdaju

četnika. Perica je to slušao i, kako je kasnije govorio, to što je Čare objašnjavao, a posebno da posle rata neće biti ni bogatih ni slugu koji za njih rade, najviše je uticalo na njega da stupi u partizane. Pošao je sa nama i prešao veliki i težak put bez kolebanja. Bio je uvek ćutljiv i zamišljen. Zbog toga je, iako veoma mlad, kada je stupio u bataljon bilo mu je 17 godina — izgledao stariji nego što je stvarno bio. Perica je vodio konja koji je nosio bacač, ali je koristio svaku priliku da uleti u streljački stroj, da uđe u prvu liniju borbe. Tim svojim istrčavanjima ostavljao je utisak kao da ne zna da se može poginuti. Tek kada bi ugledao poginulog ili ranjenog druga, ražalostio bi se i zamislio. Kao da je samo tada shvatao da je rat i da se može poginuti.
U partizane je došao nepismen, ali je za vreme predaha između borbi i marševa vredno učio da čita i piše. U tome mu je najviše pomagao čare. Išao je teško. Umor, giad, pokreti i borbe su Peričino opismenjavanje još više otežavali. Ali on je to savladao. Na sastancima, dok su se drugi odmarali, tražio je hranu za konja. Bio je neraspoložen kad ništa ne bi našao i negodovao je kad god bi se neko slabo brinuo o ishrani konja. Pericu su kritikovali kada bi samovoljno uzeo nešto od seljaka da bi konjima utolio glad. On bi tada govorio: »Bolje je da vi mene kritikujete, nego da konji gladuju!«

Na Čelebiću je Perica bio posebno raspoložen, jer je u nemačkoj koloni pronađen i mali bacač, a uz to i dosta zobi za konje. Govorio je da je zob za konje ono isto što su kolači za čoveka. Na vlastitu molbu određen je za pomoćnika na malom bacaču. Sada ćemo biti u borbi zajedno, zadovoljno je trljao ruke. Dodeljena nam je i Peričina kobila Belka da nosi bacač i mine. Uputili su nas u rukovanje bacačem, rekli nam da mu je domet od 50 do 500 metara i da je efikasan za gađanje neprijateljske pešadije u nepokrivenim zaklonima i rovovima. Najvažnije je proceniti rastojanje, onda su pogoci sigurni. Sutradan nam je, na položaju, i praktično pokazan rad bacača.

Na Crnom vrhu i Trovrhu stalni nemački napadi i naši protivnapadi. Oteramo Nemce sa brda, ali nas posle pola sata bombarduje avijacija i tuče artiljerija. Prinuđeni smo da se povlačimo sa brda na koje Nemci odmah izlaze i produžavaju prema nama. Dočekujemo ih snažnom vatrom, prelazimo u protivnapad i ponovo upadamo u njihove rovove. Oni se za kratko povlače, ali nas ponovo tuku artiljerijom, tako da se celo brdo dimi od eksplozija. Mi se povlačimo sa brda da ne trpimo još teže gubitke, ali samo toliko da se izmaknemo ispod artiljerijske vatre. Bacačem tučemo rovove iz kojih Nemci gađaju mitraljezima, a kojima se zbog čistine naši bombaši ne mogu primaći. Perica bi u svakom takvom jurišu ostavio mine pored mene i išao napred prema nemačkim rovovima da bi, kako je govorio, pogledao gde padaju naše mine.
U početku mi nije bilo jasno zašto su Nemci toliko uporni u napadima kad trpe velike gubitke. Još manje mi je bilo jasno zašto mi tako uporno branimo ovaj kamenjar i šumu. Tek kada smo se povukli na sledeći položaj i kada sam video neprekidne kolone ranjenika kako prolaze iza nas i spuštaju se u kanjon Tare, shvatio sam zašto smo se toliko dugo i uporno ovde branili i trpeli teške gubitke. Po padu mraka i mi smo se prebacili preko Tare, pošto smo kao zaštitnica omogućili izvlačenje ranjenika i tifusara. Posle toliko borbi i napora, ubrzanim maršem krećemo preko planine Pivske i preko padina Maglića ka Sutjesci.

Pri pokretu preko Pive spuštali smo se okomito u dubok kanjon stazom na kojoj je svaki neoprezan pokret pretio opasnošću pada u provaliju. Konjima su samari i tovari leteli na vrat, pa smo ih morali stalno pridržavati. Perica je pokazao pravi majstor u spuštanju konja niz ovakve strane. Vezao bi konopac za samar koji bi pozadi neko od nas pridržavao, dok bi on rame podmetnuo konju pod plećke i tako sprečavao da se otisne u provaliju. To je bilo više nego opasno, ali se drukčije nisu mogli spustiti konji natovareni oružjem i municijom. Trebalo nam je nekoliko sati da se spustimo do korita reke. Zatim smo se ponovo penjali uz strmine druge obale. Razdanilo se, pa su štuke neprekidno tukle kanjon. Uzbrdo smo se teško kretali. Na mnogim mestima trebalo je rastovariti konje da bi mogli savladati uspon uz strane. Sustizali smo i prolazili grupe ranjenika i tifusara. Mnogi su sedeli i ležali pored staze. Videlo se da su pri kraju snaga i da neki od njih neće dugo izdržati. Mi smo pak, iako iscrpljeni od danonoćnih borbi i pokreta, morali žuriti napred, jer se ispred nas, iz pravca Sutjeske, čula grmljavina topova. Sutradan smo stigli na Suhu pored Sutjeske. Bataljon je dobio zadatak da odlučno spreči prodor Nemaca iz pravca Hercegovine, od Čemernog, niz dolinu Sutjeske.

Po dolasku u Suhu upućeni smo sa bacačem uz reku i zauzeli položaj ispred naše prve linije zbog bolje preglednosti i uspešnijeg gađanja. Sa nama je bio i mitraljezac Luka Mršić sa svojim pomoćnikom. Luka je bio hrabar i vrlo staložen borac i to nam je ulivalo poverenje. Nekako smo se uspuzali uz jaku strminu i popeli na stenu ispod jednog bora koji kao da je iznikao iz kamena. Odatle se video put koji sa Čemernog, pored Sutjeske, vodi ka Suhi. Dalje se nije moglo ni koraka maći, a da se ne pridržavamo za kamenje ili oskudno žbunje. Ovo je dobro — rekao je Luka — jer se odavde ne može ni nazad ni napred!

Pošto nam je naređeno da pustimo Nemce da prođu pored nas i da upadnu u klešta između naših boraca koji su se postavili u nizu sa obe strane reke, zaključili smo da mi nemamo kud ako Nemcima uspe da se zadrže na putu ispod nas. Padala je sitna kiša, a oblaci su sve više pokrivali visoke stene kanjona. Videli smo naše kako se kreću na suprotnoj obali reke, a nešto pozadi kretala se neprekidna kolona koja se penjala konjskom stazom u vrleti kanjona. To su Dalmatinci hitali prema Barama, gde se već čula žestoka vatra.

Poslali smo Pericu da uhvati vezu sa našima i da kaže gde se nalazimo, da bi nas u slučaju potrebe mogli pronaći. Perica se vratio posle otprilike dva sata i doneo konjsko meso pečeno na žaru, ali već hladno i puno pepela. Preneo nam je naređenje da se po padu mraka, ukoliko Nemci ne naiđu, spustimo na put, povučemo nazad do položaja Prve čete i tu prenoćimo.

Sutradan smo, pre svitanja, opet izašli na položaj. Pri penjanju uza stene i kroz nisko žbunje, a noseći bacač na leđima, okliznuo sam se. U poslednjem trenutku uhvatio sam se za jedan žbun, ali sam ispustio bacač koji se otkotrljao niz stenu. Srećom, zaustavio se pored same reke. Inače, bilo bi ga teško pronaći u mutnoj vodi. Kad smo zauzeli položaj počelo je da sviće. Kiša je sve jače padala, lako mokri i ozebli, nismo smeli ložiti vatru. Posmatrali smo stazu koja vodi kroz kanjon. Nakon izvesnog vremena ugledali smo čelo nemačke kolone koja se kao zmija vijugala stazom pored reke. Ispred kolone kretala se prethodnica. Stalno su zastajkivali i dvogledom osmatrali kanjon ispred sebe. Odmah smo uzeli elemente za gađanje i odredili mesta na putu koja ćemo gađati u slučaju da se smanji vidljivost. Srećom, oblaci se nisu niže spustili, pa smo mogli pogledom pratiti kolonu. Prvo se začuo jedan pucanj, a zatim se kanjon prolomio od zaglušujuće jeke. Istoga časa i mi smo otvorili vatru. Luka je mitraljezom gađao začelje kolone da bi Nemce sprečio da potraže zaklon iza stena. Nemci su padali po stazi, skakali na nove strane, ili se valjali u žbunju pored reke. Bili su iznenađeni žestokom vatrom iz neposredne blizine. Prve mine iz našeg bacača udarile su u stenu iznad staze, a zatim po samoj stazi. Nemci su nastojali da se povuku koristeći žbunje pored reke, ali su ih naši sa druge obale u tome sprečavali. Pošto su se malo pribrali, Nemci su zalegli, otvorili žestoku vatru, pokušavajući da izvuku mrtve i ranjene. Iz daljine su tukli minobacačima i artiljerijom. Granate su udarale o stenje. Ceo kanjon je odjekivao od eksplozija i bio zamračen od dima. Ranjeni i mrtvi Nemci ipak su ostali pored reke. Ni mi ni Nemci nismo im mogli prići. Ali po padu mraka nama je uspelo da priđemo i da pokupimo plen. I Perica je otišao. Posle jednog sata vratio se sa cipelama i sa nekoliko konzervi.

Sutradan su Nemci ponovo pokušali da se probiju, ali sada vrlo oprezno i uz jaku podršku artiljerije. Perica nam je doneo vest da je poginulo i ranjeno nekoliko drugova, a da je Živu Borjanovića dok je kupio plen ubio ranjeni Nemac. Odozgo sa Bara, a i iz pravca Tjenštišta ceo dan se čula jaka pucnjava.

Sutradan smo predali položaje i neispavani i mokri svili se u kolonu i pošli niz reku prema Tjentištu. Osvanuo je sunčani dan, pa su već rano ujutru avioni počeli da nadleću i bombarduju. Prešli smo Sutješku i počeli da se penjemo uz brdo. Kolona je stalno zastajkivala. Od dejstva avijacije bilo je prilično mrtvih i ranjenih ljudi i konja. Preneseno nam je naređenje da sa bacačem idemo napred. Poseli smo položaj do boraca Druge proleterske brigade. Sa jednim njihovim vodnikom prišli smo bliže bunkeru iz koga su ometali prolazak naših boraca, sa namerom da ga uništimo. Uspešno smo pogodili bunker, a onda se priključili koloni našeg bataljona.

Avioni su i dalje neprekidno bombardovali. Bombe su padale po nama. Sekli su drveće koje nam je preprečavalo put. Tu se zaklon i nije mogao naći. Seo sam uz jednu bukvu pored malog Šuce, koji se nije micao, niti je tražio zaklon. Rekao je »Ovde zaklona nema, niti znaš gde će bomba pasti. Prema tome, sedi tu gde si.«! Njegova hladnokrvnost delovala je na sve nas.

Pogledao sam Pericu koji je ležao pored jednog oborenog stabla i nožem otvarao konzervu. Primetio je da ga gledam i on i ne sačekavši da ga pitam odakle mu konzerva, doviknuo: »Ovo mi je ostalo od prekjuče. Što da čuvam, a da poginem gladan!«

Za vreme kratkog zatišja krenuli smo dalje i sustigli kolonu. Tu sam čuo da je od bombe poginuo i naš komandant Šarac. Svi smo ćutali i kretali se pognute glave i uz veliki napor ka Lučkim i Vrbničkim Kolibama. U šumi kod Lučkih Koliba odmarali smo se dok su se čete smenjivale na položajima prema Vrbnici. Pucnjava se čula sa svih strana. To je značilo da su nas zbili na mali prostor. To se moglo videti i po tome što su se oko nas vrzmali ranjenici i komore raznih jedinica koje su se nalazile okolo na položajima. Posle više dana tu smo dobili kuvanu hranu: konjsko meso sa vrućom vodom. Naređeno je da se kazani oštete i bace, da se teški mitraljezi i minobacači zakopaju u zemlju, a da se mesta zakopavanja obeleže kako bi ih mogli posle pronaći. Većina konja je već zaklana, a sveže meso je podeljeno borcima da ga ponesu i da ga ako budu prilike ispeku na vatri. Toga dana smo svi shvatili da se nalazimo u teškoj situaciji, jer je to bilo prvi put posle dve godine ratovanja da se na ovakav način rastajemo od naših minobacača i teških mitraljeza. Dogovorili smo se da mali bacač zadržimo i da ga, ako bude potrebno, nosimo na leđima. Perica je u međuvremenu odveo kobilu Belku u žbunje i tu je sakrio dok prođe — kako je rekao — pokolj konja. Reče da će, ako ga pitaju, kazati da se Belka otrgla i pobegla za vreme bombardovanja. Care je pitao zašto nismo odneli bacač da zakopamo. Odgovorio sam mu da ćemo ga mi nositi, jer nije težak, a može nam itekako zatrebati. Na to je Ante Krnić rekao: »Pa i mi smo mogli nositi bredu!« U to se umešao Steva rekavši da umesto teških mitraljeza možemo koristiti puške i mašinke, ali da sa njima ne možemo tući neprijatelja u rovovima. To mogu samo bacač i ručne bombe, kojih nemamo dovoljno.

Bataljon se uveče okupio na jednom proplanku i spremao se za pokret. Saopšteno nam je da smo u teškoj situaciji i da se od nas traži disciplina, maksimum naprezanja, hrabrosti i drugarstva u borbi, da ćemo noćas sa ostalim jedinicama izvršiti proboj i da se veza u koloni nikako ne sme prekinuti. Dok smo u mraku očekivali naređenje za pokret Perica je otišao i »pronašao« Belku. Postavilo se pitanje šta ćemo sa njom. Neki su povikali da je treba zaklati i podeliti meso. Na to je Perica rekao: »Šta će vam meso! Nećete pojesti ni to što imate u torbama!« Odlučeno je da Perica povede Belku na začelju kolone bataljona i da ona, ako zatreba, posluži za nošenje ranjenika. Perica je bio srećan što smo spasli i bacač i Belku i odmah je natovario bacač i mine. Tako smo sa Belkom i bacačem na začelju kolone krenuli kroz gustu šumu i pomrčinu. Kretali smo se, držeći se jedan za drugog, preko potoka, jaruga, vrtača, spotičući se o stene i granje i preskačući debela oborena stabla. Često smo zastajkivali i stojeći ili sedeći dremali, da bi opet

potrčali, a zatim opet stali i dugo čekali. Stalno mi je bilo na umu da se veza u koloni ne sme prekidati. Umorni, jedva smo se opirali snu. Kolonom je šapatom prenošeno pitanje da li ima veze sa čelom, odnosno za začeljem. To je svakako doprinelo da vezu održimo.

Već je počelo da sviće kad pade komanda da se prikupimo. Prilazili smo i prikupljali se levo i desno od staze. Preneta je komanda da sa bacačem idemo napred. Bacač smo skinuli sa konja. Perica je vezao Belku za samar konja koji je nosio štapske stvari. Sa bacačem i minama došli smo do komandanta Brane Barjaktarevića. On nam je rekao da ćemo dalje sa komandantom brigade Danilom Lekićem.

Otvorila se vatra. Jedva smo sustizali komandanta koji je vikao: »Brže, brže napred!«. Bataljoni su pravo iz kolone prešli u juriš na Balinovac. Išli smo u streljačkom stroju do ispred rovova. Tu smo postavili bacač i tukli rovove. Od pucnjave i vike jedva su se čule komande. Perica je istrčavao napred, osmatrao pogotke i korigovao vatru. Borci su jurišali u gustom streljačkom stroju. U već zauzetim rovovima bolničarke su previjale ranjenike. Borba se brzo prenela na sledeću liniju rovova koja se nalazila na zapadnoj padini brda. Našli smo se među borcima Prvog bataljona koji su hrabro jurišali. Pošli smo sa jednim od komandira četa. Desno, sa jednog uzvišenja, tukao je nemački mitraljez, a ispred njega je bila čistina da se nije moglo prići. Postavili smo bacač na oko 150 metara od rova. Borci su zaobišli rov sa druge strane, tako da smo morali paziti da nam mine ne prebacuju rov. Nakon kraćeg vremena Nemci su morali napustiti rov. Komandir nam je rekao da je iza rovova koje smo prošli video čitavo skladište municije i da tu ima i mina za naš bacač. Perica se vratio nazad, pronašao mine i natovario ih na Belku. Na leđima je nosio nov nemački ranac. Rekao je da je našao nemačkih konzervi, salame i sira. Uzeo sam komad salame i odmah počeo da jedem, a iz torbe sam izbacio konjsko meso koje sam od juče nosio. Perica je podelio svu hranu drugovima koji su se oko nas zatekli. Ali u rancu mu je još ostalo konzervi. Pitao sam ga zašto i to ne podeli i podsetio ga na kritiku koju smo pretrpeli pre nekoliko dana na Sutjesci zato što smo zadržali nekoliko konzervi. Pogledao me je očima mutnim od nespavanja i rekao: »Kome da delim, zar ne vidiš da su svi već otišli. Lakše je meni da trpim kritiku i samokritiku nego glad.« Ipak je kasnije podelio konzerve, ali drugovima iz našeg Pratećeg voda koje smo sustizali idući pored kolone.

Posle proboja na Balinovcu ceo dan smo maršovali bez odmora, ali i bez borbe sa neprijateljem. Prolazili smo kroz gustu šumu, zaobilazili proplanke i livade da nas avijacija, koja je bila vrlo aktivna, ne bi otkrila. Sada se u svakome od nas osećalo zadovoljstvo što smo posle dužeg vremena stalne odbrane prešli u napad i potukli Nemce koji su se povlačili prema Miljevini. Predveče smo izbili pred Miljevinu kod sela Ratanj. Ispred nas je bila cesta koja povezuje Kalinovik i Foču. Bili smo na levom krilu brigade. Uspostavili smo vezu sa delovima Treće krajiške brigade. Proteklo je tačno 24 časa otkako smo pošli sa Lučkih koliba i uz borbu stigli dovde. A i noćas nam predstoji proboj.

Noć je tamna zbog guste šume na padini brda niz koju se spuštamo ka cesti. Kao uvek u ovakvim situacijama jedva čekamo da čujemo prve pucnje da bismo se bolje orijentisali. Kolona se počela razdvajati na dve, levu i desnu. Ispred nas Nemci stalno osvetljavaju teren raketama. Prvo pojedinačni pucnji, a zatim rafali. Sad se već trčeći razvijamo u streljački stroj. Izašli smo na jednu malu zaravan i postavili bacač. U mraku nismo dobro odredili rastojanje, pa su nam mine prebacivale. Već su se čuli povici za juriš, pa sam prekinuo gađanje. Ljut što naš bacač nije pogađao cilj, Perica je otišao napred prema streljačkom stroju. Nemci su se grčevito branili. Borba se već odužila, a mi nismo makli ni koraka napred. Borci koji su se našli blizu nemačkih rovova bili su izloženi jakoj vatri, pa su se povukli malo natrag. Izdata su nova naređenja. Ponovo smo se pripremali za napad, čuo sam Čolovića kako pita gde je ta naša artiljerija koja prebacuje. Razumeo sam da se to odnosilo na naš bacač i rekao da u mraku nisam mogao tačno da ocenim odstojanje i da podesim nišanske sprave. On me je pitao zar još nisam naučio kako se to radi. Misleći da on to ozbiljno govori zatražio sam da me on nauči. To je prosto, reče Čolović, pre borbe postaviš bacač, a posle sve zavisi od tvoje hrabrost. Kod počne borba odšetaš od bacača do neprijateljskog rova, a u povratku koracima izmeriš udaljenost. Onda promašaja nema. Iako navikao na Čolovićevu sklonost da se šali i u najtežim situacijama, jedva da sam mogao očekivati da će se šaliti i u tom času.

Nemci su valjda mislili da smo odstupili, pa su bacačima i topovima tukli pozadi nas. Moj bacač uzeo je Stevan Adamović i odredio elemente za gađanje. Mine su počele da padaju pravo u nemačke rovove. Tukli smo brzom paljbom sve dok nije počeo opšti juriš i upad u rovove.

Preko ceste smo prešli u svitanje. Mi sa bacačem ostali smo uz Treću četu Sa zadatkom da onemogućimo izvlačenje ostalih jedinica i ranjenika preko ceste. Postavili smo se na položaj iznad same ceste i otvarali vatru na nemačke položaje. Odatle sam posmatrao neprekidnu kolonu boraca i ranjenika kako prelaze cestu i rečicu. pored nje, dok oko njih eksplodiraju nemačke granate. Neki padaju mrtvi, neki ranjeni, ali se niko ne saginje, niko ne hvata zaklon, jer se svak trudi da što pre pređe cestu. Mi im nismo mogli pomoći, jer su nemački topovi i bacači bili van dometa našeg oružja.

Onda se začulo brujanje tenkova iz pravca Kalinovika i istovremeno žestoka pucnjava iz pravca Foče, gde su se borili delovi naše brigade. Nemci su pokušavali da ponovo zatvore obruč. Sunce je već visoko odskočilo. Oči se same zatvaraju, jer se još od prekjuče nismo ni zaustavili ni odmorili. Tenkovi se približavaju. Idu oprezno, zaustavljaju se povremeno i tuku po našem položaju. Gađali smo po njima, ali im ništa nismo mogli. Naša zrna odskakala su od čeličnog oklopa tenkova. Nadletali su i avioni i izručivali sitne bombe, od kojih su neke padale i po našem položaju. Nekoliko drugova je ranjeno. Tenkovi su prošli, ali smo zaustavili pešadiju. Tenkovi

su presekli našu kolonu koja je prelazila preko ceste, ali je kolona nastavila kretanje čim su tenkovi zašli iza okuke. Pokušaj pešadije da se probije za tenkovima nije uspeo. Oko pola časa kasnije tenkovi su se vratili, ponovo su presekli našu kolonu, prošli ispred nas i izgubili se prema Kalinoviku. Trebalo je ovde izdržati do noći, a tek je bilo oko podne. Kad god bi nastalo zatišje iz pravca Foče, činilo nam se da ono dugo traje i strahovali smo da se Nemci nisu probili, jer bi nam tada došli iza leđa i time bi obruč bio ponovo zatvoren. Laknulo bi nam kad god smo čuli da se borba ponovo rasplamsava, jer smo tada mogli oceniti da se Nemci nisu makli sa mesta. To nam je davalo novu snagu da izdržimo do kraja.

Za vreme jednog od takvih zatišja Perica je zatražio odobrenje da ode preko ceste gde se nalazila Nemačka napuštena oprema, među kojom je bilo i bicikala. Rekao sam mu da je to opasno, jer se svaki čas može očekivati novi nemački napad. Perica mi je odgovorio da je već izvideo okolinu i da ima jedan propust ispod ceste kroz koji će se on provući, a zatim će pregaziti rečicu. Ako Nemci pođu on će se brzo vratiti, a i mi ga zviždukom možemo pozvati. Tek što je Perica otišao pokajao sam se što sam ga pustio. Setio sam se da ja uopšte ne znam da zviždim. Prošlo je već oko pola časa, a Perica se još nije vratio. Nemci su ponovo otvorili vatru i krenuli u napad. Ostavio sam bacač i pošao levo prema cesti da zovnem Pericu. Tenkovi su se primicali dižući oblake prašine, a iza njih je nastupala pešadija pokušavajući da izbije na cestu. Tenkovi su opet prošli, ali je pešadija i ovoga puta zaustavljena. Tu i tamo uspevalo nam je da vidimo pojedine Nemačke vojnike kako pretrčavaju preko njiva prema našem položaju i nestaju u žbunju i jarugama. Sunce je već zalazilo za brdo kada su Nemci poslednji put pokušali da nas odbace sa položaja. Ali sada su ih i sa desne strane bočno tukli Krajišnici koje smo dobro videli sa naših položaja. Vratio sam se kod bacača i zatekao Pericu. Bio sam ljut što ga tako dugo nije bilo, ali i zadovoljan što se vrato živ i zdrav. Rekao mi je da se nije mogao vratiti ranije zato što su mu tenkovi presekli put, pa je čekao sakriven pored rečice. Da sam imao, reče, pripremljenu bocu sa benzinom mogao sam zapaliti bar jedan tenk. Perica se najviše zadržao razgledajući bicikle. Jedan je čak doneo do reke i sakrio ga u žbunje. Računao je da po mraku proba da ga vozi, jer kako reče, nikad dotle nije seo na bicikl. Međutim, takva mu se prilika nije pružila. Po padu mraka krenuli smo u sastav bataljona. Uz put sam mu rekao da je mogao da pogine zbog tog bicikla i da bih ja odgovarao što sam mu dozvolio da ide. »Znači, reče Perica, tebi ne bi bilo žao da sam ja poginuo, već bi ti samo bilo krivo što bi za mene odgovarao.« Nisam mu ništa odgovorio, znajući da on tako ne misli i da je to samo način njegove odbrane.

Nakon prelaska pruge Sarajevo — Višegrad, evo nas na Romaniji. Krećemo u ofanzivu. Usred dana izbili smo pred Han-Pijesak. Tu smo se iz pokreta sukobili sa ustašama. Morali smo prići što bliže da bismo bacačem što preciznije tukli rovove koji su se nalazili na jednom uzvišenju iznad ceste. Ispred nas je bila čistina sa samo nekoliko usamljenih stabala. Prebacivali smo se puzeći od jednog do drugog stabla. Naš streljački stroj otvorio je jaku vatru po neprijateljskim rovovima, tako da ustaše nisu mogle precizno gađati. Postolje od bacača gurao sam ispred sebe, nadajući se da će me zaštititi od mitraljeskih zrna koja su parala zemlju oko mene. Perica me je sustigao i brzo puzeći prošao pored mene. Pogledao sam ga, ali nisam video da nosi kutije sa minama. On mi je pokazao rukom pozadi. Sanduci vezani žicom klizili su za njim! Setio sam se da je često govorio kako se više plaši onih mina koje nosi, nego neprijateljskih koje padaju oko njega. Ako metak zakači mene — govorio bi on — mogu još ostati živ, ali ako taj isti metak udari u kutiju sa minama od mene neće ništa ostati! Perica je uz put naišao na telefonsku žicu, otkinuo komad, zavezao kutije sa minama i vukao ih za sobom. Pomislih kako samo Perica može tome da se doseti. Dopuzali smo do jedne usamljene kuće i odatle smo gađali rovove. Perica se uvukao u kuću i sa prozora osmatrao rovove. Levo i desno od nas naši su već jurišali. Ustaše su se povlačile. Perica se zabavio oko šećera. U zgradi je bio i neki dućan u kojem je on našao šećera i brašna. Tražio je da mu kroz prozor dodam praznu kutiju od mina da bi mi je napunio kockama šećera. Rekao mi je da ima još jedan sanduk šećera i nekoliko džakova brašna i da će to predati našem Radnom vodu kad naiđe. Posle nas je zbog tog šećera kritikovao zamenik komesara čete Veljko Miladinović. Rekao nam je da smo sav šećer morali predati u komoru za ranjenike.

Han-Pijesak je bio prvi gradić u koji smo ušli posle bitke na Sutjesci. Bili smo radosni što smo ga zauzeli, tim više što smo to učinili u jednom naletu, usred bela dana, kada su ustaše najmanje očekivali naš napad. Tu smo zaplenili dosta municije i hrane. Sutradan smo stigli na Ploče iznad Vlasenice. Tu smo se odmarali u šumi pored ceste, a avioni su nas neprekidno bombardovali. Na sve strane iz šume se dizao dim od eksplozija. Bilo je ranjenih i poginulih. Uveče smo krenuli u napad na Vlasenicu. Zbog guste šume, pomrčine i teško prohodnog terena kretali smo se vrlo sporo. Kolona je stalno zastajkivala i u mraku se čula rasprava komandanta bataljona sa vodičem koji je očigledno zalutao. Tek kad je počelo svitati ugledali smo ispred nas brdo načičkano bunkerima. Naređeno nam je da se brz» razvijemo u strelce. Ustaše su nas osetile i otvorile vatru. Brzo smo se penjali prema bunkerima. Između nas i njih bila je čistina. Samo su nam panjevi, kojih je bilo prilično, mogli služiti kao zaklon. Naš bacač počeo je da dejstvuje. Levo i desno od nas bombaši su upadali "u prve rovove. Odlično ste gađali, reče nam Ivan Gaće koji je u naš bataljon došao po rasformiranju Treće dalmatinske brigade kod Miljevine. Gađali smo mi i na Han-Pijesku odlično, odgovori mu Perica, ali to ipak juče niko nije pomenuo na sastanku. Odgovorio sam mu da su sastanci držani po četama, pa kako mi ne pripadamo nijednoj četi, to su svi na nas zaboravili. Dodao sam i da jedva čekam da se ponovo formira naš prateći vod. Zaplenili smo i mitraljeza i bacača, pa sam siguran da će se uskoro okupiti naše staro društvo: Čare, Zdipi, Simić, Šuca i drugi. Stvarno, bio je to

dobar kolektiv: drugarstvo, poverenje i uvek dobro raspoloženje.
Vlasenica je oslobođena. To malo mesto je za dve godine rata ko zna koliko puta menjalo gospodara. I ovde je zaplenjeno dosta municije i sanitetskog materijala koji nam je i bio najpotrebniji. I mi smo se snabdeli minama za naš bacač. Iz Vlasenice smo krenuli prema Drinjači. Zadržali smo se jedan dan u Kasabi i okolini. Napad na Drinjaču, mesto od petnaestak kuća, potrajao je duže nego što smo očekivali. Isterane iz bunkera, ustaše su se povukle u nekoliko zgrada kojima je bilo teško prići. Sa jednom grupom boraca, kao izviđačka grupa, prešli smo cestu između Drinjače i Zvornika da bismo zaobišli Drinjaču. I taman kada smo se spremali za napad, ustaše su se probile cestom iz pravca Zvornika i spojile sa onima iz Drinjače. Bili smo odsečeni od naših, ali ustaše, izgleda, nisu imale vremena da nas napadaju. Iza nas je bila Drina, a na njenoj drugoj obali nedićevci i Nemci. Sklonili smo se u žbunje pored Drine. Nedićevci su sa druge obale mogli da nas vide. Nisu nas gađali, misleći verovatno da smo ustaše. I taman kada smo mi odlučili da krenemo prema Zvorniku i da se na nekom pogodnom mestu prebacimo preko ceste, i ustaše su iz Drinjače počele da se povlače prema Zvorniku. Postojala je opasnost da budemo otkriveni. Odlučili smo da se prikrijemo dok ne naiđu naši. Sve nas je uhvatio strah, ali to niko nije ispoljavao. Perica reče kako bi se on udavio u Drini, jer ne zna plivati. A i šta bi na onoj obali, kad su tamo bili nedićevci i Nemci? Neko u šali reče da su sa srbijanske obale možda i videli naše petokrake na kapama i da ih je baš to prestrašilo, pa zato i nisu otvarali vatru na nas. Međutim, opšti smeh izazva primedba jedne bolničarke da se naše petokrake ne mogu videti ni sa pola metra — toliko su nam kape već zamašćene.
Po podne, pred napad na Zvornik, dok smo se nalazili u jednom voćnjaku neprijateljski avion izviđao je naše položaje. Povremeno nas je tukla i artiljerija. Nekoliko granata je palo u voćnjak. Jedna je ubila našu kobilu Belku. Bilo nam je svima žao, jer je sa nama prošla čitavu četvrtu i petu ofanzivu. Verala se kao koza po bespućima, noseći baćač i mine, a često vukući za sobom i nekoga od nas kada bi smo se, iznemogli, uhvatili za njen rep. Bolje je i ovako nego da smo je mi zaklali na Zelengori — tužno reče Perica.
U prethodnim borbama zaplenjeno je dosta oružja pa smo ponovo formirali našu prateću jedinicu. Određen sam za nišandžiju na teškom bacaču, dok je Perica i dalje ostao uz mali bacač. Bili smo još uvek zajedno, ali ne više u borbi, već samo u pokretu i pri sastancima. Perica je naučio da čita i piše. Postao je skojevac.
Poginuo je oktobra 1944. godine, u borbama za oslobođenje Beograda.

Ljubo Đoković

ZA ZVORNIK

Posle borbi na Han-Pijesku, zatekli smo se u šumi iznad Vlasenice, gde su nas bombardovali i mitraljirali neprijateljevi avioni. Ranjeno nam je nekoliko drugova, a poginuo je Jakša, najbolji nišandžija na minobacaču.
Toga dana, oko 15 časova, pozvao nas je komandir čete i saopštio nam da krećemo u izviđanje prema Vlasenici.
Posle izviđanja terena, koji je te večeri trebalo napasti, komandir je svakom vodu dao zadatak i raspored. Moram priznati da sam se uplašio svoga zadatka koji sam dobio kao desetar odeljenja. Stavio sam primedbu komandiru voda, Radoju Prvuloviću, da moje odeljenje uvek dobiva najteže obaveze. Odgovorio je da je naredba takva i da »nema diskusije«.
Položaj je bio vrlo težak. Neprijatelj je držao utvrđenja na dvema kosama visokim oko 800 metara. Na jednoj uzvišici se nalazio otvoren bunker, koji je moje odeljenje trebalo da likvidira. Plašio sam se tog bunkera, mada sam kasnije uvideo da je to bilo neosnovano.
Oko 22 časa krenuli smo u napad. Približavali smo se neprijateljevom položaju. Svakom borcu ponaosob odredio sam što da čini. No nevolja je bila u tome što su svi odreda zapazili kako je teško dospeti do bunkera. Što je najgore, bio se uplašio mitraljezac od koga nam je sve zavisilo. Drhtavim glasom je rekao:
— Mitraljez mi ne radi!

Osetio sam da me je prevario iz straha. Uzeo sam mitraljez i predao ga njegovom pomoćniku naredivši mu da tuče bez prekida u otvor bunkera sve dok bombaši ne učine svoje.
Put kojim smo se privlačili neprijatelju bio je vrlo strm. Jedino smo se oslanjali na brazde koje je načinila voda. Ljuban Čvrljak, Pantić i ja približavali smo se bunkeru puzeći. Imali smo sreću što nas posada nije primetila, tako da smo došli na nekoliko metara, i sva trojica u isto vreme bacili bombe. Začula se eksplozija, pa jauk.
Iskoristili smo taj trenutak i uskočili u bunker. Ustaše su ležale ranjene. Odmah smo uzeli njihova dva teška mitraljeza i stavili ih u dejstvo. Tako smo znatno olakšali napredovanje 6. i 3. bataljonu.

Borba je trajala celu noć, a u svanuće smo tek uspeli da zauzmemo kosu na kojoj je neprijatelj bio utvrđen i da odatle otvorimo direktnu vatru na Vlasenici.
Ustaše su izvršile protivnapad, ali on nije uspeo. Čak smo ih lako odbili i poterali niz kosu. Najviše ih je zaglavilo u visokoj paprati.
U Vlasenici je, u međuvremenu, zavladala panika. Jedini mali prostor kojim se moglo pobeći iz grada bio je tučen našim oružjem.
Kad smo sasvim ovladali Vlasenicom, trojica naših drugova bila su ranjena, a jedan je poginuo. Zauzećem Vlasenice, borba nije bila završena. Mi smo u ovom garnizonu naišli i na domobrane koji se nisu hteli predati, već su odstupali, zajedno sa ustašama, prema Drinjači i Zvorniku. Istina, prilikom odstupanja ka Milićima i Kasabi, sačekivale su ih i tukle dve vojvođanske brigade. Ipak ih je dosta umaklo, što svedoči o tome da je Vlasenica bila veoma jak garnizon. U to smo se uverili i prilikom napada na Drinjaču, gde nas je dočekao dobar deo domobrana i ustaša koji su uspeli da pobegnu iz Vlasenice.

Borba za Drinjaču je trajala dva dana. Neprijatelj je bio potpomognut artiljerijom iz Srbije. Sem toga, očekivao je pomoč iz susednih garnizona, uglavnom iz Zvornika. Zato se tako uporno držao dok mu se sve nade nisu izjalovile, kad je panično odstupio prema Zvorniku.
Kao da smo ga uzeli »pod svoje« — istoga dana smo krenuli da ga dokusurimo u Zvorniku. Maršovali smo ceo dan i celu noć bez borbe. Kuda god smo prošli muslimansko i hrvatsko stanovništvo je pobeglo ispred nas u Zvornik, zaplašeno pričama o našem »zverstvu i ubijanjima«. Kuće su ostale prazne i puste.
Pošto smo opkolili Zvomik, znajući da je pun naroda, držali smo ga u blokadi. Pri tom smo pokušali da pregovaramo sa oficirima da predaju grad bez borbe, kako bi se sprečila pogibija stanovništva. Oni su to odbili.

U Zvorniku je za to vreme nestalo hrane i za ljude i za stoku, o čemu su nas izveštavali pojedinci, koji su se nekako izvlačili iz grada.
Kada više nije bilo drugog izlaza odlučeno je da se grad napadne i zauzme bez odlaganja. Naš je bataljon dobio zadatak da likvidira jednu tvrđavu, koja je imala dominantan položaj nad gradom. Napad smo izvršili noću, 4. jula, i već sutradan oko 8 časova tvrđava je bila u našim rukama. Dotle su pojedine jedinice uspele da prodru u sam grad u kojemu je nastalo pravo rasulo. Neprijatelju je ostala jedina mogućnost da se preko mosta prebaci u Srbiju. Međutim, to su bila isuviše teška i opasna vrata da bi se mogla organizovano izvući bar glavnina snaga. I ko zna da li bi se iko od tih domobrana i ustaša spasio da ih nije pomogla Nedićeva vojska, koja je otvorila vatru na naše položaje.

U tvrđavi se sa pratećim vodom, zadržao dobar deo našeg bataljona. Tu su postavljeni teški mitraljezi i minobacači da dejstvuju prema Drini. Kada je neprijatelj počeo da beži preko mosta, most je postao pravo razbojište, jer je bio izložen preciznoj koncentričnoj vatri.
Ovu značajnu pobedu naš bataljon je prilično skupo platio. Poginulo nam je šest drugova, među njima Dragan Marković, Marko Vasić i Radivoje Prvulović. Sedam ili osam je ranjeno.
U Zvorniku je poginuo i naš komesar divizije Filip Kljajić. Bio je to naš najveći gubitak u Zvorniku. Fića je bio toliko omiljen među rukovodiocima i borcima, tako da je njegova pogibija izazvala opštu žalost. Iako smo se bili navikli na žrtve i patnje, taj nam je gubitak teže pao od svih. Gotovo da nije bilo čoveka kome nisu potekle suze kad smo čuli za Fićinu smrt.
U Zvorniku smo se zadržali samo 24 časa, a zatim smo pošli prema Tuzli. Na tom putu smo se sukobili s neprijateljem kod Caparda. Tukli smo se celu noć, a u zoru dobili naređenje da se povučemo, zato što smo pretrpeli osetne gubitke i, sem toga, što je neprijatelj dobio pojačanje iz Tuzle.

Prilikom povlačenja nosio sam sa još tri borca druga Pantovića, koji je bio teško ranjen u grudi. S nama je išla i bolničarka Lepa Marković. Kada smo izašli uz brdo, u šumi nas je sačekao jedan drug i rekao nam da će po ranjenike doći kola. Umorni i neispavani, jedva smo dočekali da predahnemo. Spustili smo ranjenika i, obhrvani umorom, legli smo kraj njega. Plašeći se da ćemo zaspati, rekao sam bolničarki da ostane budna i da ga pazi. Međutim, san je i nju prevario.

Pantović je tada uzeo moju pušku i ubio se.

Kada smo čuli pucanj, svi smo skočili, ali je bilo kasno i uzaludno.

S obzirom na našu brigu o ljudima i napose o ranjenicima, ovaj je slučaj ocenjen u četi kao težak prekršaj. Razume se, ja sam time bio najviše pogođen. U četi niko nije imao za mene nikakvih olakšavajućih okolnosti, pa su me komandir čete Steva Adamović i zamenik komesara Veljko Miladinović uputili u štab brigade. U ovom slučaju to je bilo i najbolje rešenje, jer su drugovi u štabu mogli mirnije i objektivnije rasuđivati o celoj stvari.

Zahvaljujući tome, utvrdilo se da ja nisam kriv za Pantićevu smrt, pa zato nisam ni bio kažnjen.

Nikola Vučeta

SA RANJENIM DRUGOVIMA

Nalazili smo se u blizini Nove Varoši kada je stiglo naređenje Vrhovnog štaba da bataljoni krenu u pravcu varošice Rudo, u Bosni. Na licima svih boraca videla se radost što idemo dalje. Kad smo stigli u Rudo i saznali da će se formirati 1. proleterska brigada, nastalo je opšte oduševljenje. Sve nas je obuzeo neizmerni ponos i ushićenje. Zaboravili smo na sve teškoće i muke iz nedavne prošlosti. Govorili smo i maštali o borbi, o pobedi, o povratku u Srbiju.
Čini mi se da nikad u Rudom nije bilo tako veselo i bučno. Nikad u njemu nije bilo toliko mladih ljudi. Nikad raspoloženje nije bilo tako veličanstveno i svečano kao na dan formiranja L_proleterske.

Na malom trgu Tito nam je govorio o istorijskoj misiji brigade i razvijanju oružanog ustanka, o iskustvima iz Srbije i Crne Gore i drugih krajeva Jugoslavije, o teškoćama koje smo imali i koje nas čekaju, o snazi našeg pokreta, o snazi naroda. Stajao sam u tom velikom stroju* boraca i sećao se studentskih dana, ilegalnog rada, lečenja ranjenika u Španiji, mog Posavskog partizanskog odreda, najezde Nemaca... Snaga je u nama samima, u ideji za koju se borimo, u Partiji, narodu i Titu. Svi tako mislimo i osećamo.

Jedan veliki posao bio je obavljen. Pohrlili smo svojim zadacima. Dulić i ja smo uz put zagledali izloge. Većinom su prazni. Ipak smo u jednoj radnji našli i kupili joda, vate, neke sveske i olovke. Prodavačica je to iznela pred nas. Zahvalili smo joj.

Pritvorili smo vrata i pošli. Sretali smo se i rukovali s partizanima koji odlaze na položaje. Vidim poznata lica, vesele likove. Smeše se, raduju se. Bolničarke nas zapitkuju za drugarice koje su ostale u Novoj Varoši. Dulić zastaje, a ja mislim na svoj — Beogradski bataljon. Ne, svi su »naši« i »moji«.

Po okolnim brdima vodila se borba protiv Talijana i četnika. Čuli su se borbeni poklici naših

drugova. A posle podne, kada je borba prestala, dovedeno je u Vrhovni štab desetak zarobljenih Talijana, među kojima je bilo i oficira.
Koračali su pognutih glava. Neko ih je od boraca u prolazu pitao na talijanskom jeziku:

— Kako možete da služite Musolinija i Hitlera?
Mladi oficir ga je pogledao i slegao ramenima:

— Nisam fašista, a neću da vas lažem nisam ni komunista. Musolinija nikad nisam voleo, a ne znam ni sam kako sam se obreo u njegovoj vojsci ...

Prezreo sam tu grupu fašističkih vojnika, ali sam kao čovek, kao komunista i kao lekar intimno osećao neko sažaljenje prema ljudima koji su najednom postali snishodljivi, bezvredni. Nisam hteo ni da razgovaram sa njima. Sve što bi mi rekli možda i ne bi bilo tačno. Posmatrao sam ih kako odlaze na saslušanje, a u mojim ušima odzvanjao je eho njihovih reči: »Bandito fašista ... eviva komunizmo ... e la liberta...«
Vreme provedeno u ovoj maloj varošici iskoristili smo za organizacione poslove i snabdevanje jedinica. Ovde je prvi put u narodnooslobodilačkom ratu i sanitetska služba čete, bataljona, brigade formirana po jedinstvenom principu (kasnije je ona na isti način organizovana i u ostalim proleterskim brigadama).

U Rudom je tada bilo četiri lekara, nekoliko studenata medicine i izvestan broj priučenih bolničara, sa prvim ratnim iskustvom. Pored referenata saniteta pri Vrhovnom štabu, dr Gojka Nikoliša, tu su bili još dr Vojislav Dulić, dr Bora Božović i ja, a od studenata medicine Ivo Popović-Đani, Mika Pavlović, Čeda Kasalica i Dušan Đukić-Zinaja.

Svi drugovi su dobili tada razna sanitetska zaduženja. Ja sam bio određen za šefa hirurške ekipe brigade. Najpotrebnije instrumente za hirurške intervencije poneo sam sa sobom iz Srbije, odakle sam se povukao zajedno sa svojom ekipom. U mesnoj ambulanti smo našli izvesnu količinu sanitetskog materijala i lekova. Tu smo i radili dan i noć: sortirali smo lekove, delili ih i pakovali. Pazili smo na to da svi dobiju što im je potrebno, da niko ne ostane bar bez onog što je najpreče.

Sasvim neočekivano, uoči pokreta brigade, drug Tito mi je naredio da s hirurškom ekipom i zajedno sa članovima Glavnog štaba Crne Gore, Pekom Dapčevićem i Bajom Sekulićem, odmah krenem u Žabljak, gde je trebalo da lečim preko stotinu teških ranjenika, koji su bili tamo povučeni posle borbi za Pljevlja, prvih dana decembra 1941. godine. Zbog ove okolnosti nije se ostvarila tadašnja zamisao da 1. proleterska brigada ima u svom sastavu hiruršku ekipu.

Ponovo sam se sreo sa borcima 1. proleterske sredinom februara 1942. godine u Foči, gde sam došao iz Žabljaka, po naređenju Vrhovnog štaba, da bih lečio promrzle igmance.
Susret sa preko stotinu teško ozleđenih, nepokretnih i bespomoćnih mladih ljudi duboko me je potresao.

Tražili smo i primenjivali najefikasnija sredstva za spas ljudi. Lekari i bolničarke su danonoćno radili. Išao sam od kreveta do kreveta, od čoveka do čoveka.

— Boli, doktore! — viče neki borac.

— Strašno peče — dovikuje drugi.

— Ćuti, umukni! Dovikuje im Voja Lazić, a on je jedan od najtežih ranjenika.

— Meni je dobro — šapuće Nada Marković.

— I meni, Đuro! — dovikuje Radivoje Jelić.
Drugom prilikom ulazim u sobu, nešto pre početka operacije. Tajac. Užasan je taj mir i ćutanje. Stojim i posmatram krevete. Ne vidim ljude. Da li su uplašeni? Šta im je, potišteni su i zamišljeni? Neko prsnu u smeh, neko poče da peva, a ostali prihvatiše. Zaboravih zašto sam došao. Pridružih se pesmi.

Operaciona sala. Bez narkoze radim. Ljudi podnose bol. Preznojavam se i divim se ...

— Da li ću moći u svoju četu? Hoću li, doktore, još ikada ići u borbu? — detinjim glasom me pita jedan drug.

Odgovaram potvrdno.

— Znači, vratiću se i ja svojima — izvodi zaključak Voja Lazić.

Na žalost, želja mu se nije ispunila.
Kragujevčani su veseli, poletni. Najviše ih je stradalo. Šumadinci i Posavci pričaju o Pjenovcu. Sve sam već pojedinosti bio upamtio. Crnogorci su druževni i ponosni. Puno je viceva i šala. Svi smo bliski znanci, dobri drugovi.

Posle desetinu dana, kada se njihovo zdravstveno stanje popravilo, osetio sam radost i zadovoljstvo što se opet nalazim u svojoj jedinici. Od tada pa do kraja avgusta 1943. godine bio sam stalno s proleterima. Sa njima sam prošao sve veće borbe vođene u tom periodu. U tim borbama sam bio svedok mnogobrojnih herojskih podviga pojedinaca, grupa, četa, bataljona, ili cele brigade. Hirurška ekipa je prihvatila teže ranjenike. Operisali smo pod vedrim nebom i kraj petrolejske lampe.

Krajem oktobra 1942. godine dobili smo naređenje da na domaku naše slobodne teritorije zauzmemo dobro utvrđeno neprijateljsko uporište Bosansko Grahovo, koje su držali Talijani i četnici. Napad je izvršen u noći između 26. i 27. oktobra. Neprijatelj je, verovatno, bio obavešten o tome, jer nas je dočekao uraganskom vatrom iz svih oruđa — topova, minobacača i mitraljeza. Cele noći vodila se ogorčena borba. U zoru su se naši povukli ne izvršivši zadatak.
Prvi ranjenici počeli su pristizati u hiruršku ekipu 27. oktobra oko 3 časa. Dr Olga Popović-Dedijer i ja imali smo toga dana pune ruke posla. Tek posle podne završili smo »obradu« poslednjeg ranjenika.

Među prvima je donet na nosilima u vrlo teškom stanju boraci Beogradskog bataljona Raja Popović. Ranjen je kada je ubacivao bombu u neprijateljev bunker. Imao je mnogo rana na grudima, sa krvarenjem u grudnoj duplji. Zbog bolova u grudima disao je uzbuđeno i površno. Na njegovom izrazito bledom licu, oblivenom hladnim znojem, ogledalo se teško stanje u kome se nalazio. Hrabrila ga je Živana Vićentijević-Seka, njegova ranija poznanica. Prišao sam mu i uhvatio ga za ruku da mu kontrolišem puls. Na dodir moje ruke, Raja je otvorio oči. Poznao me je.

Pogledi su nam se sreli. Iz njegovih crnih očiju blesnula je poslednja iskra života. Nasmešio se i rekao:

— Doktore, pomozi mi.

Kao da je predosećao da mu nema pomoći. Umro je istoga dana oko ponoći. Poslednje reči su mu bile: »Pozdravite moje u Posavini«.

Posle formiranja 1. proleterska divizija je krenula iz Bosanskog Petrovca ka centralnoj Bosni. Uz put je razbila neprijatelja i zauzela njegovo utvrđeno uporište kod sela Sitnice na putu Banjaluka — Mrkonjić Grad. Ujutro, 20. novembra 1942. godine, Sitnica je bila oslobođena. Dok su se ostale jedinice kretale pravcem Mrkonjić Grad — Jajce. Beogradski bataljon se zadržao u Sitnici radi evakuacije zaplenjenog materijala. Međutim, istog dana oko 14 časova iznenada je upalo u Sitnicu, banjalučkim putem, nekoliko neprijateljevih tenkova i otvorilo artiljerijsku i mitraljesku vatru na okolne zgrade i izolovane nepripremljene borce rasute po selu. Posle kratkog vremena tenkovi su se povukli. Od tog prepada imali smo vrlo malo štete. Ipak je tom prilikom bio teško ranjen zamenik komandanta Beogradskog bataljona, bivši španski borac, Ljuba Živković-Ljupče, koji je kasnije umro u bolnici u Bosanskom Petrovcu.

Ljubu sam upoznao u Španiji. Posle povlačenja iz Španije, u koncentracionom logoru Girsu u Francuskoj, bili srno u istoj baraci. Tu smo se zbližili i sprijateljili. Od avgusta 1941. pa do povlačenja iz Srbije bili smo zajedno u 2. bataljonu posavskog partizanskog odreda, on kao politički komesar, ja kao lekar bataljona. Za njega me vežu mnoge uspomene. Bio je to dobar drug i čovek. Rastom je bio izrazito mali, mršav, ali vrlo lepo i skladno razvijen. Bio je inteligentan i načitan. Voleo je da diskutuje. Brzo je dolazio u dodir sa okolinom. Tome je doprinosilo i njegovo uvek vedro raspoloženje. Odlikovao se bistrinom, spretnošću, okretnošću i snalažljivošću, vrednoćom i još mnogim drugim osobinama. Bio je poznat po hrabrosti. Drugovi su smatrali da je neranjiv.

Iznenadio sam se kad sam ga ugledao na nosilima. Bio je nasmejan, kao obično. Oslovio me je rečima: »Doktore, evo i ja da ti dam malo posla«. Imao je ogromnu ranu u gornjem delu levog bedra sa visokim prelomom leve butnjače. Pošto sam »obradio« ranu, stavio sam celu nogu u gips i dao potrebne lekove. Sutradan se osećao mnogo bolje. Saonicama smo ga evakuisali u bolnicu u Bosanskom Petrovcu, a mi smo produžili za divizijom. Nisam pretpostavljao da se više nećemo sastati. Na rastanku mi je rekao da pozdravim drugove iz bataljona i da im kažem da će se on vratiti čim stane na noge.

Posle pete ofanzive 1. proleterska divizija je u snažnom naletu razbila ustaška uporišta u Han-Pijesku, Vlasenici, Capardu, i početkom jula 1943. stigla do Zvornika. U napadu na Zvornik Beogradski bataljon je uzeo položaje na razvalinama srednjovekovnog grada, na takozvanoj tvrđavi. To je bio veoma pogodan položaj. Odatle su borci vrebali i gađali neprijatelja, koji je zaposeo periferne kuće grada i iz dobrog zaklona tukao iz mitraljeza i bacača. Razdragani Beograđani žudno su gledali preko Drine, priželjkujući da već sutra kroče na drugu obalu i da, naposletku, dođu u toliko željenu Srbiju. Obuzelo ih je čudno osećanje. Činilo im se da su već na domaku svog kućnog praga. Blizina zavičaja uzbudila je sve. Razdirala ih je čežnja za svojim najdražim. Želeli su da saznaju šta ima novo kod kuće. Da li su im svi ukućani živi? Mladići više nisu mislili na opasnost. Zanemarili su opreznost. Izgledalo im je da im se više ništa ne može desiti. Nisu se dovoljno zaklanjali. Poneki su čak izlazili na čistinu. Od radosti su skakali i zadirkivali se. Odjednom se nad njima pojavio avion. Mala, spora, nikakva »roda«. Letela je pravo na tvrđavu i osula je mitraljeskim rafalima. Jedan metak je smrtno pogodio Dragana Markovića, plavog, veselog, snažnog i stasitog momka. Kada je potrošio municiju, avion se u brzom krugu okrenuo i odleteo u pravcu severa. Drugovi su priskočili Draganu da mu pomognu, ali je on već bio mrtav.

Dr Đuro Mešterović

DRAGAN MARKOVIĆ

Cvetala je i rađala bremenita Posavina. Rađala je težake i junake. Posavina je rodila i Dragana Markovića, sina seljaka iz Zabrežja, ilegalca i revolucionara. Sa 19 godina Dragan je već bio iskusni komunista, sekretar Sreskog komiteta Skoja. Zadatke je izvršavao odgovorno i ozbiljno, bio je dobar sagovornik i autoritativan organizator. Za sve akcije uvek se dobro pripremao. Nije dozvoljavao nikakve slučajnosti. Radovao ga je svaki korak i svaka akcija iz koje je skojevska organizacija izlazila pojačana i iz koje je na put zajedničke borbe izlazilo još više ljudi. Dragana je u svakoj prilici nastojao da organizuje što više mladih ljudi, da im u svest usadi ciljeve revolucije. A za skojevce su čitaonica, horska i dramska sekcija, fudbalski klub ili igranka u selu uvek bili pogodna mesta za dogovor i akciju.

Draganu ništa nije bilo teško. Brojne obaveze ilegalnog skojevskog rukovodioca nisu za njega bile smetnja da postiže odličan uspeh i u školi i na fakultetu. Dragana Markovića se odlično sećaju mnogi od nas članova Udruženja beogradskih studenata iz Obrenovca. U proleće 1939. godine, napredni omladinci iz Obrenovca organizovali su topao i svečan doček grupi od stotinak studenata Beogradskog univerziteta koja je sa kulturno-umetničkim programom obilazila gradove Srbije. Za vreme te posete u Obrenovcu i okolini organizovani su omladinski zborovi pod parolom »Branićemo zemlju!« Mladi Obrenovaca na ulicama grada uzvikivali su parole. Govorili su o teškom međunarodnom položaju Jugoslavije, o unutrašnjim teškoćama, o potrebi zbijanja redova za odbranu zemlje i borbi za bolje društveno uređenje.

Poznate su i mnoge druge akcije i aktivnosti u kojima je Dragan Marković učestvovao: sastanak u selu Skeli, u leto 1940, sreska savetovanja u Obrenovcu i Zabrežju tokom 1940. i početkom 1941, priprema ustanka, sakupljanje oružja ...

Draganov revolucionarni rad nije mogao ostati nezapažen u policiji. U policijskim analima pisa-

lo je između ostalog: »Dragan Marković, student — opasan komunista«. Uhapšen je. Na isleđivanju nije hteo ništa da oda. Krajem juna 1941. Dragana su ponovo uhapsili i strpali ga u obrenovački zatvor. Partija je tada već dala direktivu da se priprema za ustanak. Dragan je nadmudrio čuvare i pobegao iz dobro obezbeđenog zatvora.
Znao je da put kojim je pošao neće biti lak. Bilo mu je jasno da će borba koju sa drugovima pod okriljem Partije vodi biti teška, ali je bio uveren i u to da će u vrtlozima te borbe revolucionarno seme mladosti biti posejano širom domovine. Borba može rastaviti sestru od brata, majku od sina, druga od druga, ali je to bio jedini put da se stigne tamo gde se stići mora. Dragana je radovalo što je na putu kojim je krenuo pored sebe imao puno svojih drugova iz školskih klupa, iz fudbalskog tima. Onih divnih drugova sa kojima je prkosio neprijatelju i policijskom teroru.
Za ono što je činio Dragan nije tražio slavopojke i oreole. Bilo mu je dovoljno samo jedno ljudsko i toplo: »Bravo Dragane!«, a često se čulo »Bravo« kad bi se Dragan prošetao desnom stranom fudbalskog terena, nadmudrio protivnika i omogućio da se napad pobedonosno završi! »Bravo«, začuo bi se i iz ustiju profesora matematike kada bi Dragan, vrednoćom i ljubavlju za naukom, peticom iskazivao da matematički problemi nisu jači od čovekovih mogućnosti. »Bravo Dragane« začulo bi se i onda kada je, gnjurajući se u vode Save, proveravao stoje li na mestu mitraljezi koje je tu sa svojim drugovima iza Zabrežja ostavio. Dragan je od svih najduže ostajao pod vodom. I kada bi se pojavio na površini, nemački stražar koji je tu mirno šetkao, a koji je verovao da prisustvuje nestašlucima mladića iz Zabrežja, zapljeskao bi obema rukama vičući »Bravo, bravo!« Ovi mitraljezi biće prvo teško naoružanje Posavskog partizanskog odreda. Štektaće iz kukuruza i šumaraka i sejati smrt okupatoru i njegovim slugama. Dragan i njegovi drugovi iz Zabrežja bolji poklon Posavskom odredu nisu mogli darovati.

Nije Dragan zaboravljao da se u revoluciji mora ginuti i mreti. U ratu mi je često govorio o svom bratu Bogoljubu, streljanom na obrenovačkom mostu. Tada je neprijatelj streljao i druge taoce. Bila je to odmazda okupatora i njegovih slugu za Draganovo bekstvo iz zatvora i za ustanički hod njegovog i njegovih drugova po šumama i poljima plodne Posavine. Sećajući se prvih žrtava, Posavine i žaleći za bratom, Dragan je na kraju uvek govorio: »I žrtava mora biti!« Dragan je ostao bez brata na samom početku ustanka. Međutim, zajedno sa njim u borbenim redovima koračala je i njegova četrnaestogodišnja sestra Lepa.

Dragan je na početku ustanka učestvovao u stvaranju Kosmajsko-posavskog odreda i Prve posavske čete. Kratko vreme zatim situacija je zahtevala da bude premešten za rukovodioca u Drugu četu, čije je organizovanje bilo u toku. U toku jedne borbe sa Nemcima povukao je četu, a sam je ostao na položaju sa mitraljezom da bi svojim drugovima štitio odstupnicu.
Krajem decembra 1941, prilikom napada na Sjenicu, ne misleći na sebe i opasnosti, Dragan pomaže da se izvuku ranjenici. Ukazuje mu se poverenje da prenese poštu za Centralni komitet i Vrhovni štab. Kad se vratio govorio je drugovima: »Ne žalim ni pređeni put ni zamor. Sudbina našeg pravednog oslobodilačkog rata u sigurnim je rukama!«

U leto 942. godine Dragan je ranjen kod Bosanskog Grahova, a u leto 943. ponovo je ranjen na Sutjesci. Uvek se brzo vraćao u bataljon.
Koliko je Dragan pokazivao ne samo hrabrosti nego i inteligencije i snalažljivosti neka kaže sledeći primer. U vrlo delikatnoj situaciji, pred borbu, komandant je naredio da niko ne sme da ispali metak pre njega. Nenadano pred Draganom se, oči u oči, stvori ustaša. Dragan hitro dohvati kamen i udari ustašu u glavu. Ustaša pade. Tako je ustaša bio likvidiran, a naređenje komandanta ostalo je na snazi. Prvi metak ispalio je komandant.

Borci su voleli Dragana i zato što je umeo vatreno i ubedljivo da govori i njima i narodu. Bio je pokretač kulturno-prosvetnog rada, urednik četnog i bataljonskog džepnog lista, organizator sportskog života u bataljonu.
Dragan je vodio i ratni dnevnik. U Suhi, kraj Sutjeske, u vreme gladi iscrpljenosti i danonoćnih borbi, pročitao mi je jedan odlomak iz dnevnika. Njegovo pisanje odisalo je optimizmom i verom u pobedu, ali i kritičkim stavom prema nekim pojavama među borcima i rukovodiocima u četi i bataljonu.

Dragan je bio veliki pristalica dogovora pred svaku akciju ne samo među komunistima već i među svim borcima, a istovremeno i veliki zagovornik samoinicijativnog ponašanja na osnovu dogovorenog. Zbog toga mu je bilo tuđe donošenje odluka samo na osnovu funkcije ili zvanja koje neko ima. U svojim istupanjima uvek je bio motivisan ugledom Partije. Ona je za njega bila kolektivno mišljenje, pokretač masa. Uvek je nastojao da bude dostojan ugleda Partije. Takav je ostao do kraja života. U vihoru revolucije očeličio je svoje srce. Bio je skroman, pravičan i beskompromisan. Revolucija je bila njegova najveća ljubav. Ostao je u njoj. Ostao je na putu slobode za koju je bio uveren da će doći. Jula 1943. godine, kada je sa svojim, Beogradskim bataljonom došao do obale Drine kod Zvornika, avionske bombe ugasile su njegov mladi život borca i revolucionara. Negde oko podne bataljonom je prostrujala tužna vest: poginuo je Dragan. Istoga dana proleteri su na Drini izgubili i legendarnog partizanskog komesara Filipa Fiću Kljajića.

Dan, kada se korača ulicom koja nosi Draganovo ime, kada se okupe mladići iz novih generacija, kada se na slobodnim proplancima Zabrežja zaori žetelačka pesma, kada se na sastancima dogovara 0 budućim akcijama, uvek je prisutno ne samo ime, već i primer mladog skojevca, ilegalca, komuniste, revolucionara, borca, sina, brata, druga 1 prijatelja Dragana Markovića. I danas Posavinom odzvanjaju koraci kojima je Dragan tako zrelo i odvažno zakoračio u svet borbe i revolucije. Njegov nemirni pogled Drina kraj koje je pao prenela je do Kolubare, do Save, za koju je i Dragan često govorio: »Kad god je vidim, uvek postajem jači!«

Milan Marković

DVA PUTA OTPISANA

Prilikom noćnog napada na Bradinu, u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi, jedan od drugova čijega se imena ne mogu sjetiti, bio je teško ranjen u stomak. Izvukli su ga iz vatre i predali ga meni da se dalje o njemu brinem. Previla sam ga, položila ga da leži, brisala mu znoj sa čela, tješila ga da će biti dobro i da će ozdraviti. On je samo tiho ječao. Kada se nešto primirio pokrila sam ga svojim šinjelom plašeći se da ne nazebe. Zabavljena tako oko ranjenika nisam ni primjetila da već sviće. Hoću ponovo da provjerim kako je ranjenik. Vidim — izdahnuo. Vatra se utišala i ja pogrešno zaključim da naši već moraju biti u Bradini. Skinem šinjel sa umrlog i baš kada sam htjela krenuti primjetim kako se obližnom stazom kreće nekoliko Italijana — alpinaca, sa kazanima. Jedino što sam mogla učiniti bilo je da legnem pod prvi grm u nadi da me neće primjetiti. Prošli smo na dva do tri metra od mene, a da me nisu vidjeli. Kada su prošli ustanem i nagnem bježati. Italijani su digli graju. Očekivala sam da za mnom počne pucnjava, ali oni nisu pucali. Bježala sam i dalje i sve im više izmicala. Oni i dalje nisu pucali. Ko zna, o tome sam kasnije razmišljala, možda su po vodu krenuli neoprezno, bez oružja. Trčala sam tako sve dok nisam naišla na svoje drugove. Povlačeći se još po mraku, oni nisu odmah zapazili da mene nema. Kada su vidjeli da nedostajem bili su uvjereni da sam nastradala.

Poslije oslobođenja Zvornika, jula 1943. godine, došlo je do našeg hitnog povlačenja, jer je neprijatelj navalio sa tenkovima. U zaštitnici je ostala jedna naša trojka sa puškomitraljezom. Odredili su mene da se vratim i povučem tu trojku. Nisam ih mogla naći, jer sam, izgleda, pogrešila pravac. Odjednom, na stazi kojom sam se kretala, a na svega desetak metara ispred sebe, ugledala sam grupu četnika. Reagirala sam tako, što sam se naglo okrenula i počela bježati iz sve snage. Četnici su povikali i počeli trčati za mnom sa namjerom da me živu uhvate. Trčali su, a da uopšte nisu pucali. Baš zato što sam munjevito reagirala imala sam prednost od onih nekoliko dragocjenih, čak sudbonosnih sekundi. Uspjelo mi je da se odlepim od četnika i da stignem svoje.

Matilda Vidović

PREVRNUTI KAZAN

U leto 1943. godine, kada smo posle mnogih borbi, dugih marševa i čestih gladovanja, došli nadomak Zvornika, najzad mi se pružila prilika da svojim drugovima priredim odličan ručak. Bio sam glavni bataljonski kuvar. Vatru sam založio i kazan postavio odmah iza položaja, u šipražju pored jedne usamljene kuće sa baštom koja se nalazila u blizini reke Drinjače. Zajedno sa pasuljom u kazanu se varilo i prilično junećeg mesa. Izgladneli borci jedva su čekali čas da najzad dobro ručaju. Ali, ne lezi vraže! Jedna grupa ustaša uspela je da se probije u našu pozadinu i da napadne na našu komoru. U kući su se nalazila tri ili četiri borca, ostavljena tu da očiste pasulj za sledeći obrok. Svi ostali nalazili su se na položaju. Kad su ustaše otvorile vatru, borci su istrčali iz kuća i zauzeli položaj za odbranu. U to je počela i artiljerijska vatra. Granate su udarale u blizinu kazana. Brzo sam se sklonio i zauzeo zaklon pored same reke Drinjače. Dotrčao je bataljonski kurir i preneo mi naređenje da smesta prospem jelo iz kazana i da se povučem. Iako sam uviđao opasnost i znao da moramo skloniti komoru na bezbednije mesto, bilo mi je žao da prosipam dragoceni ručak, jedan među prvim valjanim ručkovima posle toliko dugog gladovanja. Kurir mi je dva ili tri puta morao ponoviti naređenje. Tek tada sam prosuo kazan. Besan što drugovima propada tako dobar ručak nisam se čak setio ni da za sebe uzmem neko parče mesa pre nego što bih prosuo kazan. Brzo sam natovario ispražnjeni kazan na konja i prebacio se na sigurnije mesto.

Tako nam je neprijatelj iznenadnim prepadom pokvario željeno iščekivani ručak. To mu, naravno, nije mnogo pomoglo. Koliko sutradan Zvornik je bio slobodan. Nekima od ustaša nije ostalo ništa drugo do da pobegnu — četnicima preko Drine u Srbiju!

Tokom kratkotrajnog bavljenja u Zvorniku bio sam svedok još jednog nemilog događaja. Zbog nesmotrenosti, bolje reći, zbog neshvatanja opasnosti zamalo da na moje oči izgubi glavu jedan stari Zvorničanin. Četnici i prebegle ustaše stalno su prepucavali s desne na levu obalu Drine. Jedno od opasnih mesta bio je i prostor oko jedne česme usred Zvornika. Mi bismo taj opasni prostor pretrčavali, kako bismo se što pre dohvatili zaklona koje su nam pružale obližnje kuće. U jednom trenutku primetio sam jednog starca koji je, ne sluteći opasnost, došao mirno i polako do česme u nameri da uzme vodu. Doviknuo sam mu da odmah beži u zaklon. Nije me shvatao. Na starčevu nesreću u taj čas pogodio ga je jedan metak i, okrenuvši se prvo oko sebe, pao je kraj česme. Kada je starac ležeći počeo da kuka, nas nekolicina, bez obzira na opasnost, priskočismo mu i prenesosmo ga u zaklon. Stari je, na sreću, bio samo lakše ranjen u kuk. Čak je uspeo da na vlastitim nogama, hramajući, dođe do svoje kuće koja se nalazila u blizini.

Ovo su samo dva od mogućih sećanja iz vremena dok sam se nalazio u Beogradskom bataljonu. Inače, najveću radost mi i danas pričinjava sećanje na one trenutke iz slavnih dana našega bataljona kada smo koračali sa široko razvijenom proleterskom zastavom na čelu. Često bismo tada svi pevali onu čuvenu partizansku pesmu »Nasred gore Romanije, crveni se barjak vije«.

Mate Ančić

NEOČEKIVANI RASTANAK

U Drugu četu Beogradskog bataljona stupio sam 15. januara 1943. na Devetinama. Prošao sam kao borac Beogradskog bataljona onaj slavni put, ispunjen svakodnevnim borbama, na Neretvi i Sutjesci. Ostao sam iza svoje jedinice i priključio se drugim našim jedinicama iste, 1943. godine, a tačno na dan iskrcavanja saveznika na Siciliji, i to pod neuobičajenim okolnostima koje ću kasnije opisati.

iako relativno kratko, vreme provedeno u Beogradskom bataljonu, među iskusnim i izgrađenim borcima, mnogo je doprinelo mom vojničkom i političkom stasavanju. Nastavljajući borbu u drugim našim jedinicama trudio sam se da unosim proleterski duh i znanje stečeno u Beogradskom bataljonu, a pre svega shvatanje da se partizan bori svuda gde to interesi borbe zahtevaju. U meni su ostale trajne i nezaboravne uspomene na drugove iz Beogradskog bataljona, a naročito iz Druge čete, na mnoge bitke koje smo vodili, na nedaće koje smo podnosili, a najviše na divno, proletersko drugarstvo. Neke od tih uspomena nastojaću da opišem.

Moja borbena obuka po dolasku u Beogradski bataljon bila je veoma kratka. To je, uostalom, bio slučaj i sa mnogim drugim borcima. Dali su mi pušku manliherku. Jedan od boraca obučavao me je u rukovanju tom puškom samo jedan dan. Već sutradan krenuli smo u napad na četnike u selima Boškovići i Čardaćani. U toj prvoj borbi u kojoj sam učestvovao poginuo nam je jedan vodni delegat. Ne sećam se, na žalost, njegovog imena. Mi smo ubili nekoliko četnika, a dvojicu smo zarobili.

Bataljon je, zatim, imao pokret preko Petrovog Polja, Prešavši cestu blizu Turbeta, izbili smo u selo Lužane, iznad Bugojna. Tu smo se sukobili s Nemcima. Sledeće noći krenuli smo ponovo na marš. Prošli smo Trešnju i Repovac i napali smo na Bradinu. Tu su nam od novih boraca iz središnje Bosne poginuli Milan Simić i Ljubomir Četojević, obojica iz Donje Ilove kod Prnjavora, inače iz moga rodnog mesta. Simeon Golić, iz istog mesta, poginuo je nešto kasnije, u napadu na Konjic.

Stiglo nam je naređenje da se vratimo u Lužane, gde smo ponovo vodili borbu protiv Nemaca i ustaša. Odbili smo neprijatelja, da bismo zatim krenuli prema Jablanici. Prešavši preko srušenog mosta zauzeli smo položaj iznad samog Konjica, odakle smo se, stalno praćeni neprijateljskim avionima, peli uz ogromnu strmen. Na vrhu brda bilo je još mnogo snega. Bilo je i veoma hladno, pa smo morali ložiti vatru.

Krenuli smo u borbu protiv četnika, razbili smo ih i počeli ih goniti u stopu. U jednom selu iznad Uloga, koje su dotle držali četnici iz Vasojevića, zaplenili smo magacin pun brašna, konzerviranog graška i drugih namirnica kojima su Italijani snabdevali četnike. Odmah je organizovano kuvanje hrane i mešenje i pečenje hleba.
Izbivši kod Ustikoline na Drinu, počeli smo pripreme za forsiranje reke. Prilikom forsiranja poginuo je od mojih zemljaka Sretko Slijepčević, iz Donjih Palačkovaca, kod Prnjavora. Na brdu Ifsar razbili smo Italijane i zadobili veliki plen. Prošavši kroz čajniče, produžili smo na položaj poviše Ploče. Tu sam imao jedan od ratnih doživljaja kakvi se ne zaboravljaju.
Nemci su nas iznenadili. Ubili su nam mitraljesca čiji sam ja bio pomoćnik. Pokušao sam da ispod njega mrtvog izvučem mitraljez. Zgrabio sam oružje za cev, ali sam ga odmah i ispustio. Cev je bila toliko vrela da mi je oprljila dlan. Morao sam da odstupim za ostalim drugovima i zato sam ostavio mitraljez, ali sam izneo rezervnu cev i okvire s municijom. Uspelo nam je da povratimo izgubljeni položaj i da sahranimo palog mitraljesca. Njegovo ime sam na žalost zaboravio. Prošao sam dugi i naporan put ispunjen danonoćnim borbama od Drine do Lima i natrag do Foče, Zlatnog Bora, Tare, Pive i Sutjeske. Sasvim sam se srodio sa starim borcima. Poviše Suhe, u kojoj smo nekoliko dana odolevali nemačkim napadima, iznenadila me je bolest. Tresla me je groznica. Uprkos bolesti nisam ni pomišljao da napustim jedinicu. I tako, preko Zelengore, Balinovca, Jahorine, sve do Han-Pijeska i Vlasenice, gde zamalo nisam nastradao, ali me je sreća ipak poslužila.

Po oslobođenju Vlasenice odrede mene i još tri borca da jednog ranjenog druga otpratimo do brigadne bolnice. U povratku, ona tri druga zadržao je komesar bataljona koji se nalazio u Vlasenici, a ja sam produžio sam. Rečeno mi je da je bataljon krenuo ka kasabi, pa da i ja krenem u tom pravcu. Odjednom, preda me izbi grupa naoružanih ljudi bez ikakvih oznaka. Narede mi da krenem s njima, ali me ne razoružavaju. Kad smo ušli u obližnju šumu, oni mi rekoše da su mesni četnici. Malo zatim izbi grupa ustaša bežeći ispred naših snaga posle zauzeća Vlasenice. Četnici ih prvi primetiše i osuše vatru na ustaše. Nekolicina ih pade, a ostali su se razbežali. Onda četnici navale da pljačkaju ubijene. Dok su se otimali za plen, zaboravili su na mene. Ja iskoristim priliku i uteknem. Krenuo sam nazad, ka Vlasenici. Kad sam se ispeo na jedno brdo ugledao sam konje i odmah prepoznao da su to konji iz naše bataljonske komore. Laknulo mi je. Tek onda sam se smirio i shvatio u kakvoj sam opasnosti bio. Da ti lokalni četnici — pljačkaši, koji su koristili priliku da nešto ućare goneći razbijene ustaše nisu bili onako neoprezni, ko zna šta bi na kraju bilo sa mnom. Srećan završetak ove dogodovštine proslavio sam dobrim obrokom. U komori su skuvali makarone sa šećerom.

U bici za Zvornik lakše sam ranjen u nogu, ali sam i ovoga puta kao i kad sam se na Sutjesci razboleo ostao u jedinici. Ni sanjao nisam da ću uskoro napustiti Beogradski bataljon, i to pod neobičnim okolnostima, i da se više nikada neću u njega vratiti.

Prešli smo reku Bosnu kod Nemile, prešli smo cestu Travnik — Bugojno, a odatle se uputili na Petrovo Polje. Opet sam, posle devet meseci, u svom rodnom kraju. Dok smo se nalazili u Prnjavoru, baš za vreme jedne priredbe koju smo davali zajedno sa drugovima iz oba crnogorska i iz Kraljevačkog bataljona, pozvao me je komesar našeg bataljona. Rekao mi je da svi kojima su kuće u blizini dobijaju po tri dana odsustva, pa mogu i ja, ako želim, kući. Obradovao sam se ovoj lepoj prilici, tako retkoj u partizanima. Na polasku komesar mi je dao i nešto novaca da kupim darove za ukućane.

Tri dana su brzo prošla. Vraćao sam se u jedinicu zajedno sa svojim bratom od strica i sa još tri druga. Kada smo stigli u selo Potočane uočili smo da su u međuvremenu Nemci i četnici zaposeli selo Hrvaćani, u kojem je trebalo da se nalazi Beogradski bataljon. Poznavali smo teren i odmah smo odlučili da krenemo preko Lišnje i Cera, verujući da ćemo tim pravcem idući morati

da naiđemo na neku našu jedinicu. I zaista, u Glogovcu smo našli štab Jedanaeste krajiške divizije. Njen komandant, šoša, rekao nam je da nema mogućnosti da stignemo Prvu proletersku brigadu, jer je ona krenula prema Dalmaciji još iste noći po našem polasku na odsustvo, a krenula je zato što se tamo očekuju važni događaji posle savezničkog iskrcavanja na Siciliju. Ostali smo nekoliko dana pri Štabu divizije, a onda smo raspoređeni na razne rukovodeće dužnosti u Prnjavorskom odredu.

Bilo mi je žao što više nisam sa onako divnim drugovima, ali šta se tu moglo. Nastojao sam da u novoj sredini opravdam stečeno proletersko ime. Nadam se da sam u tome uspeo. Postao sam komandir čete. Svoje drugove iz Beogradskog bataljona ponovo sam sreo u Šipragama, kada su se vratili iz Dalmacije. Silno sam želeo da se vratim među njih. Nisu mi dali, rekavši mi da je moje borbeno iskustvo potrebnije tamo gde se nalazim. Umesto mene, u Prvu proletersku krenuo je moj brat od strica, Ranko. Pao je nadomak slobode, u bici za oslobođenje Valjeva.

Vaskrsija Šmulja

POLDINA MAKINA

Taman je preboleo rane kada je, posle bitke na Sutjesci, došao kod nas. Bio je veoma iscrpljen. Nosio je na sebi stari italijanski šinjel sa puno rupa na leđima od progorelina. Kada su borci iz Treće dalmatinske brigade, koji su došli u naš bataljon posle njenog rasformiranja raspoređivani po četama, došao je red i na Poldu. Komandant bataljona ga je pitao šta je bio pre dolaska u partizane. Onako iscrpljen i sav propao Poldo skrušeno reče:

— Druže komandante, bija sam ti šaltur, ili kako vi kažete krojač.

Komandant će na to:

— Pa dobro, kada je tako, ići ćeš u Radni vod bataljona i krpićeš borce.

Šta je Poldo mogao. Možda mu to i nije bilo pravo da zamenjuje puškomitraljez šivaćom mašinom. Glavno je da je živ. Ništa ne mari — i krpiti borce je deo borbe. Neko i to mora. I tako Poldo pođe u Radni vod i javi se intendantu Rakiću, a ovaj ga odmah posla kod vodnog delegata čiča Milosava koji mu opet odmah utrapi konja. Taj konj vukao je jednu staru singericu sa nešto krpa, konca i sa jednom kanticom ulja za podmazivanje.

Stigli smo u istočnu Bosnu, zauzeli Sokolac i naš bataljon se bio razmestio u selu Sokolović. Radni vod je bio smešten u jednoj kući na kraju sela, pod samom Javor planinom. Kuvari su spremali obroke, a Polda je krpio odeću borcima. Videvši da je makina opet nepodmazana Poldo potraži kanticu sa uljem. Videvši da je kantica prazna on se ljutito obrati čiča Milosavu:

— As ti gospu, as ti Isusa, ko je izija ovo uje, juče je bila puna ova pumpeta!

Ćuti čiča Milosav, a Poldo psuje li psuje:

— E, znam šta je bilo sa ujem. Juče ga je izija onaj crni drug, kako ga zovete, e pa da — Raja. Vidija san ja da se njemu u porodici masti pura ka u sritna vrimena, ali nišan ni slutija da je on izija uje od makine. Zato on od juče stalno trči u šumu. Tako mu i triba!

I ko zna dokle bi se borci oko Polde smejali na račun njegovog ulja i Raje da im ne priđe jedan postariji meštanin. On ih prvo lepo pozdravi, a zatim poče da se divi Poldinom radu i štepovanju singerice, koju su u međuvremenu podmazali mašću za podmazivanje oružja. Seljak onda pozva Poldu na stranu i tiho, da niko ne čuje, reče mu da dođe do njega da malo popričaju. Seljak je nešto smerao.

Kako večera ne beše još gotova, a Poldo je za taj dan završio posao, on se neopaženo izvuče i ode do seljaka. U kući ga zapijesnu prijatni mirisi. Domaćin ponudi Poldu da sednu za trpezu. Jedna hanuma donese čuturu sa rakijom. Nećkao se Poldo, govorio kako partizani ne smeju da piju, ali je na kraju ipak uzeo čuturu i povukao 2-3 gutljaja. Malo zatim domaćica iznese na trpezu drvenu činiju punu stupanog ječma sa suvom ovčetinom. Poldi, kako je kasnije pričao, poteče voda na usta. Nije se mnogo dvoumio. Iz šinjela je izvadio kašiku i navalio da jede.

— A ko ne bi ija tako nešto koje nisi ni vidija, a kamo li u toku ofanzive ija! — pričao je posle Poldo nekim drugovima, među kojima i svome drugu Dalmatincu, Tončiju brici.

Ne beše Poldo ni do pola pojeo kad domaćica iznese na trpezu veliku tepsiju pite. Poldo navali i na drugo jelo.

Noć se već beše spustila kad Poldo odluči da pođe. Ustade, uze svoju dugu trometbu, francusku pušku koju su mu dali kada je došao u Bataljon, zahvali se domaćinu i njegovima na gostoprimstvu i dobroj večeri i htede da krene. Tada mu se obrati domaćin:

— E, ćuj, bolan druže, znaš li zašto smo te pozvali i zašto smo te ovako ugostili?

— E, bogati, pa vi ste naši judi, a mi smo vaši oslobodioci, zar nije tako? Mislija san da ste me zato i pozvali.

Na to će domaćin:

— Onu singericu, nju ćeš da nam daš! Imam ja ovde ženske čeljadi, pa treba da se uče i da nešto sašiju. A i goli smo ostali, sve je šejtan odnio. Ti ćeš noćas singericu negde ostaviti, a meni ćeš sutra reći gdje si je skrio!

— A šta ću ja reć svojim stariješinama, di mi je makina?

— Bar ti je to lako! Reci da ti je neko od meštana ukrao. A sad mi budi zdravo, pa da se sjutra vidimo.

U Radnom vodu je odmah posle večere počeo da se kuva doručak jer je pokret zakazan rano, u svanuće. Radili su kuvari celu noć, a i Poldo je morao da pomaže. Ljuštio je krompir. Poldo ponovo pomisli da nije baš lako biti u radnom vodu, da je možda lakše biti puškomitraljezac nego kuvar. Eto, cele noći oka nije sklopio radeći u kuhinji i brinući se šta će i kako će sutra sa makinom. Ako je bude dao seljaku kako će objasniti njen nestanak? A ako je ne da, seljak će moći sve da ispriča nekome od rukovodilaca u bataljonu. A onda — ode Poldi glava! Poldo se na kraju odluči: makinu će natovariti na konja pod

veliki kazan i tako je kamuflirati, a seljaku će reći da ju je noćas izneo i ostavio gore u kukuruzu, pod šumom.

što je odlučio to je i učinio. Rano se ustalo, doručkovalo i bataljon je ubrzo bio svrstan u kolonu i spreman za pokret. Međutim, iz nekog razloga kolona nikako da krene iako se već i sunce pojavilo. Kad eto ti ga i onaj seljak pravo pred Poldu. Njemu nije ništa ostalo nego da seljaku, da ga niko ne čuje, kaže:

— Makinu sam ti ostavija gore u kukuruzu, pod šumom, kod grma. Tamo ćeš je naći, ali nemoj da je iznosiš dok mi ne odemo.

Ode seljak prema kukuruzu, a Poldo ostade i dalje da se preznojava, jer kolona još nikako da krene. Izgleda da je neka jedinica zakasnila i da se na nju čekalo. Nije prošlo dugo, a Poldo spazi seljaka gde se vraća. On se onda na brzinu odluči šta mu valja činiti. Reče da ga muči stomak i potrča u susret seljaku dok mu se na ramenu klatila njegova duga trometka. Utrča u kukuruz pre nego što je seljak izašao iz njega i zaleže. A kad mu se ovaj približi na desetak metara Poldo uperi na njega pušku i prosikta:

— To si zar tija? Da me privariš! Dao mi da se naiđem a onda tražiš makinu. Evo ti ga na! Biži gore u šumu i da mi se nisi primaka, jer ću te ubit ka psa!

Nije Poldo morao dvaput da ponovi ove reči seljaku. On se zaustavi, nešto grdno opsova, okrete se i pobeže u kukuruz put šume.

Tako je Poldo spasao i makinu i svoju partizansku čast koju zbog nepromišljenosti zamalo nije izgubio.

Kolona je krenula dalje u nove pobede, ali zauvek osta priča o Poldi i njegovog makini. A on je krpio borce sve dok nije kapitulirala Italija. Jednoga od tih dana komandant postroji bataljon i objasni da je dobio naređenje da odmah sakupi sve stare borce rodom iz Dalmacije koji će poći za rukovodioce u svoj kraj. Počeo je da ih proziva. Prozvani su odmah istupili dva korak ispred stroja. Kada je komandant pročitao i Poldino ime, on se u prvi mah zbuni, pogleda u čiča Milosava, a tek onda se oglasi, čiča se izbulji u nje< ga i reče:

— Zar ti prvoborac, boga ti zamazanog!

Poldo mu odbrusi:

— A šta si ti mislija, da sam ja cilo vrime rata bija samo šaltur i borce krpija?

Nastade trka da se svi borci iz Dalmacije pred odlazak što bolje odenu i opreme. Poldo dobi novu uniformu, dobre cipele i automat i tako ode u Dalmaciju.

Bilo je i pravo da on, koji nas je sve krpio, a sam uvek najgore odeven išao, jednom pristojno izgleda.

Milivoje Katić

ČUTURA

U avgustu 1943. naš je bataljon držao položaje oko Turbeta, u blizini Travnika.

U međuvremenu kad se nije išlo na borbene zadatke, po četama se razvijao živ politički rad. Aktivi omladine su prepremali zabavne večeri i priredbe po okolnim selima, a u samoj jedinici najveće raspoloženje je unosio takozvani veseli subotar. To su bile večeri mahom sa šaljivim i pomalo satiričnim programom. Unosile su u bataljon vedrinu, ali i opreznost da nas zbog nekih naših postupaka »subotar« ne stavi na dnevni red. Svi smo znali da se on nalazi svuda i na svakom mestu i da mu ništa ne može oku izmaći! Ako te nagazi — mili bogo! Neki su već doživeli te nezgode: Simić — što je protestvovao na kazanu da mu je malo mesa, Dinčić — zbog »pikiranja« na intendanturu. Joksimović — što se ustezao, »kao devojka«, u diskusijama na teorijsko-političkim sastancima, a čika Milosav — što mu je zagoreo ručak. »Čuvajte se, drugovi, ovog nesretnika, koji nas prati kao senka«, govorili su borci.

Jedanput, oko 10 časova ujutro, četa se vraćala sa rušenja pruge Travnik — Turbe. U koloni po jedan, četa se izvijala kroz kukuruze, koji su bili već narasli do pojasa, dok su zlatom obojena polja bila okićena krstinama pokošene pšenice. Sunčani dan je još više ulepšavao ovu sliku, a nas je sve to činilo veselim i raspoloženim. Kad smo stigli do podnožja jednoga sela, čelo kolone je zastalo pred javnom česmom da bismo se malo osvežili hladnom vodom. Jedan po jedan smo se umivali. Bio sam na začelju prvog voda, a za mnom je išlo mitraljesko odeljenje, čiji je šarac bio natovaren na konju Mici. S konjem je polako išao Milovan, zvani Brka, inače stariji drug iz Obrenovca. Tu se našao i komandir Dinčić.

— Brale, zastani malo da zavijemo po jedan duvan, koji sam noćas zaplenio — reče mi komandir.

— Važi! — odgovorih sa zadovoljstvom.

Pršao nam je i pomoćnik komesara čete Milorad Drenjanin, dobacujući u šali po koju reč na račun duvana. Nismo na to obraćali pažnju. Četa je krenula za selo Paklarevo, gde nam je bila baza, a nas trojica, Dinčić, Brka i ja, ostadosmo kod česme. Dinče, kako smo ga zvali, izvadi iz džepa dobro izrezan duvan — škiju, a Brka skide svoju čuturu i pruži nam je. Retka prilika — dobar duvan, a uz to i dobra kapljica! Razume se, ovo smo radili vrlo konspirativno, jer je alkohol bio strogo zabranjen.

— Odakle ti ova rakija, Milovane? — upitah Brku.

— Pa znaš, Čare, od onog popa iz Dželilovca.

— Dobro je, samo pazi da te ne primete. Ti si kandidat, pa nemoj da te đavo odnese! — dodade Dinče, i zatim krenusmo za četom, koja je odmicala uz blagi nagib.

Uđosmo u stroj — svako je znao svoje mesto. U jednom času primetih da je iza mojih leđa Drenjanin pršao Brki. Čujem dobro kako kaže:

— Milovane, daj mi, bogati, malo vode, žedan sam.

— Ta idi s milim bogom, pa sad si bio na česmi — odgovori mu Brka i još bolje namače čuturu na rame.

Dinčić ide pored mene i namiguje:

— Vidiš, ovaj je nešto nanjušio.

Brka se i dalje brani da ima malo vode u čuturi i da mu je to potrebno, da pokušava da pre-

baci Drenjaninu kako je on kicoš i zato neće da nosi čuturu. I mi smo u nezgodnoj situaciji. Znamo dobro da bi mu Milovan dao i dušu, a ne vodu, ali, za nesreću, u čuturici je ostalo još rakije. Ako se sazna za to — teško i njemu i nama. Šta će mu večeras drugovi reći na partijskom sastanku, jer je baš on na dnevnom redu — treba da ga prime u Partiju! A »veseli subotar« — to je posebna opasnost. Vrpolji se i gega Milovan, i nikako da se iščupa iz nemile situacije. Drenjanin i dalje navaljuje.

— E, kad si već toliko navalio, evo ti! gladeći brkove skide Milovan čuturu s ramena, pa je pruži Drenjaninu. — Evo ti, napij se, uzmi to malo vode koje sam ostavio sebi.

Drenjanin polako odšrafi grlić, primiče čuturu ustima i uzviknu:

— Šta je ovo, Milovane? Rakija iil voda?

— Ma šta je tebi, odakle mu rakija, pobogu brate? — pravi se šeret Brka.

— Rakija je, rakija, a ne voda — ne da se Drenjanin i pruži mu čuturu natrag.

Za trenutak nasta tajac. Dinčić nešto promrmlja i ode na čelo kolone, a ja počeh da razmišljam kako da Brki priteknem u pomoć. Brka se tada obrati Simiću:

— Molim te, Jezdo, reci je 1' ovo voda ili rakija što tvrdi Drenjanin.

Simić se široko nasmeja i iskapi sve do kraja, pa začuđeno reče:

— Voda, brate! i — vrati čuturu Brki. — Otkud Drenjanin zna šta je rakija kad je u životu nije okusio.

Brka malo kuražnije progovori:

— Kažem mu ja da čutura samo miriše na rakiju, i to još od Prnjavora, jer sam je zaplenio od četnika iza Branešca.

Drenjanin pocrvene, škripnu zubima i ode napred, a mi se svi uglas nasmejemo. Brka mi se polako prišunja i tihim glasom reče:

— Jesi li, bre, video kako me ovaj napade! zatim uzdahnu duboko, prevuče prstima preko brkova i kao za sebe dodade: — Ah, Brko, Brko, nešeć više ti nasedati Dinčiću, neka mu drugi nosi rakiju, a Brka to više neće.

Zasad je sve u redu, razmišljam u sebi, ali me muči muka kako ćemo ga večeras braniti na partijskom sastanku.

A to veče i sastanak brzo dođe. Posle mnogo ustezanja i strepnji, sekretar se na kraju podiže. Nastade tajac. Gotovo je! — pomislih.

•— Drugovi, smatram da je bilo dovoljno diskusije i kritike. Mislim, kao i svi ostali, da je drug Milovan proveren i dobar borac, da voli Partiju, te smatram da mu ne bi trebalo uzimati kao veliki greh onaj slučaj sa rakijom. Predlažem da se primi za člana Komunističke partije Jugoslavije. Posle glasanja sastanak se završi, a mi redom pridemo drugu Milovanu da mu čestitamo prijem. Bio je veseo, a mi svi raspoloženi.

»Veselom subotaru« to veče nije trebalo da se mnogo muči u pronalaženju materijala. Emisija je, u prisustvu celog bataljona i građana sela Paklareva, počela ovim stihovima:

Dobra škija i rakija
našem Brki lepo prija
Dinče, Čare, tercet daju,
za čekove baš ne haju.
A komesar, zmija živa,
malo prede, pa uvija.
Čuj me, Brko, mili rode
daj mi malo sveže vode!
Al' čutura vodu nema,
jer rakiju u nju sprema...

Na kraju emisije, uz smeh svih prisutnih, »veseli subotar« završi:

Što je ovde nuz rečeno
na sastanku sve rešeno.

Ne zna se dokle bi ovaj smeh trajao, dokle bi to veče zadirkivali Brku, Dinčića i mene, da čika Milosav ne objavi:

— Bataljon, na večeru!

Milan Tomić Čare

USPOMENE IZ BEOGRADSKOG BATALJONA

Kada je po prelasku Sutjeske, u petoj neprijateljskoj ofanzivi, rasformirana Treća dalmatinska brigada, četa u kojoj sam bio zamjenik komesara priključena je kao cjelina u sastav Beogradskog bataljona sve do probijanja obruča kod Miljevine. Kasnije sam dodijeljen Trećoj četi.

Pred proboj kod Miljevine moja četa obezbjeđivala je lijevo krilo. Pred nama su se na vrhu brda pojavile neke jedinice. Bilo je daleko da bi se moglo raspoznati tko je to. Odnekud se čula vijest da su to borci Treće krajiške brigade. Međutim, poslije kraćeg vrijemena sa tog brda su otvorili vatru na naš položaj. Tom prilikom je poginulo nekoliko boraca. Mi smo uzvratili vatrom. Nismo dozvolili neprijatelju da se spusti niz brdo i da presječe našu kolonu koja se izvlačila iz obruča.

Hrane nije bilo, sem nešto malo što se našlo u porcijama ubijenih Njemaca. Zaplijenili smo i nekoliko njemačkih konja koji su nosili municiju. Sa još nekoliko drugova ubio sam jednog konja.

Sadrli smo ga i jeli sirovo konjsko meso. Pred samom Miljevinom sreo sam drugaricu Bebu Martinac, koja je iz mog rodnog mjesta. Ona je u nekoj kući našla malo kukuruza, iskokala ga i dala mi šaku kokica. Bila je to tada velika poslastica!

Došlo je vrijeme da se i moja četa izvlači kroz Miljevinu. Formirana je kolona. Naređeno je da se nitko ne smije micati van kolone, bez obzira na to kakva će situacija nastati. Po koloni je počelo da tuče nekoliko njemačkih protivkolaca sa jedne čuke udaljene nekih hiljadu do hiljadu petstotina metara. Događalo se da granata pogodi posrijed kolone. Padali su mrtvi i ranjeni. Ostali su produživali dalje. Bolničarke uz pomoć ponekog borca zbrinjavale su ranjene.

Septembra 1943. godine stigli su u Dalmaciju. Nalazili smo se u blizini Zadvarja. Dobili smo naređenje da krenemo prema Sinju. Pred polazak

naišla je moja mještanka Marinka Galić, koja se vraćala sa nekog sastanka AFŽ u okolici Splita. Ona mi je ispričala da su Njemci i ustaše uspjeli da uđu u Vrgorac, naše rodno mjesto.
Komandant našeg bataljona Milan Antončić Velebit čak mi je nudio da mi da tri dana odsustva da pođem kući u Vrgorac i vidim svoju familiju, ženu i dvoje djece. Zahvalio sam se i upoznao ga da moje mjesto već drže Njemci i ustaše, te da mi je nemoguće ići tamo.
U to vrijeme bio sam pomoćnik na bacaču. Poslije oslobođenja Splita naše jedinice zaplijenile su veliki broj italijanskih mazgi, pa je i nama dodijeljena jedna za nošenje bacača. Naš pokret prema Sinju prekinuli su Njemci i ustaše. Krenuvši iz Imotskog, oni su probili odbranu naših jedinica i doprli do sela Velika Cista, gdje se nalazila naša brigadna bolnica. Sanitet nije mogao da se na vrijeme evakuiše, pa je neprijatelj izvršio masakr nad jednim brojem naših ranjenika i bolesnika.

Kad je neprijatelj upao u Veliku Cistu, mi smo sa bacačem bili blizu ceste Imotski — Sinj. Pojavili su se i tenkovi. Sklonili smo se iza jednog zida, a ispod nas na svega oko trideset metara prolazila je kolona tenkova. Srećom, nisu nas primjetili. Glavnina naših snaga prebacila se ka selu Aržano. U toku dana nismo se mogli sa bacačem prebaciti preko ceste. Prebacili smo se tek po padu mraka. U sastav bataljona ušli smo tek poslije tri dana. Štab bataljona nas je već otpisao, misleći da smo nastradali.
Od sela Aržana, pa preko Bugojna koje je bilo oslobođeno krenuli smo usiljenim maršem u pravcu Turbeta, sa ciljem da ga napadnemo i zauzmemo. Turbe su branili domobrani.
U prolasku kroz Bugojno dobro smo se nahranili. Dobili smo koliko smo htjeli crnoga kruha. Neki borci su uzeli i po nekoliko komada. Na putu prema Turbetu pronese se glas da poslije oslobođenja Turbeta odmah produžujemo u napad na Travnik i da u njemu ima bijeloga kruha. Neki borci počeli su ostavljati uz put cmi kruh koji su dobili u Bugojnu, jer će navodno dobiti bijeloga kruha u Travniku.

Po oslobođenju Turbeta uslijedio je napad na Travnik, ali ga tom prilikom nismo zauzeli. Pred zoru smo se povukli iznad Travnika. U selima oko Travnika bilo je mnogo jabuka i dosta druge hrane, ali nije bilo kruha. Neki borci vraćali su se više od deset kilometara da uzmu onaj crni kruh koji su ostavljali uz put!
Nakon neuspješnog napada na Travnik, naš bataljon prebačen je u selo Paklarevo. Odatle smo vršili demonstrativne napade na Travnik. Za vrijeme jednog takvog napada došlo je do žestokog obračuna. Ja sam te noći bio na bacaču. Tukli smo neprijatelja na periferiji Travnika. Došao je komandant bataljona i naredio da kod bacača ne smije nitko da bude sem nišandžije. Potom sam ja montirao nekoliko granata i povukao se u najbližu kuću, a nišandžija je ostao sam uz bacač. Za to vrijeme neprijateljska artiljerija tukla je po našim položajima. U kući u kojoj sam se nalazio, nalazila se i četna bolničarka i drugi pomoćnik na bacaču. U neko doba noći pred kuću su izbila neka nepoznata lica. U mraku ih nismo mogli prepoznati. Ja sam viknuo »Stoj!« i zatražio znake raspoznavanja. Usljedila je pucnjava. Poginula je četna bolničarka, a ja sam teže ranjen. Metak mi je prošao kroz pluća, ali sam smogao snage da dođem do bacača. Drugovi su uzeli bacač i povukli se na drugi položaj, a ja sam ranjen trčao sve do bataljonskog saniteta gdje mi je ukazana prva pomoć. Prebačen sam u brigadni sanitet, a potom u bolnicu u Livno. Poslije sam obaviješten da je neprijatelj poslao jednu četničku patrolu koja je poznavala teren, sa zadatkom da likvidira naš bacač.
Bolnica u Livnu bila je smještena u fratarskom samostanu. Odatle je nas, teže ranjenike, trebalo prebaciti u Italiju. Međutim, u to vrijeme neprijatelj je vršio ofanzivu na naše jedinice u Dalmaciji. Neprijatelj je u ofanzivu krenuo iz pravca Vrgorca i Splita prema Šestanovcu. Tom ofanzivom presečen je put za Podgoru, odakle smo mi trebali ići za Italiju. Poslije toga ostali smo i dalje na liječenju u Livnu. Ja sam nakon nekoliko dana postao lakši ranjenik. Došlo je naređenje da se svi ranjenici u toku noći prebace za Glamoč, što je i učinjeno. Iste noći neprijatelj je krenuvši iz Grahova probio našu odbranu i pred zoru upao u Livno. Tom prilikom nastradali su svi teški ranjenici. Mi lakši ranjenici krenuli smo u koloni prema Mliništu. Dok smo prelazili Glamočko polje vidjeli smo uništeni avion u kojem je poginuo Ivo Lola Ribar.

U Beogradski bataljon se više nisam vraćao... Jedino u mislima. Sećao sam se divnih drugova sa kojima sam dijelio mnoge nedaće rata ali i mnoge trenutke radosti.

Ivan Raos

MLADEN BARJAKTAR

Danas, šestog marta četrdeset druge, stojimo postrojeni ispred železničke stanice u Foči. Beogradski bataljon sa omladinskom četom — sto dvadeset boraca. Očekujemo da primimo zastavu od Tita. Pripremili smo se za ovu svečanost. Očistili oružje, odeću, obuću, ručali kruškovog hleba, čorbe i ovčjeg mesa. Obilazi nas komandant Miladin Ivanović. Izgleda da je sve u redu. Pojedince ističe za urednost, druge poravnava. Ponekoga i prekori:

— Zategni kaiš, Leksendriću! Zakopčaj se, Miko! Ispravi se, Buljo!

Sunce je rasteralo oblake. Na brdima ima još pomalo snega, a planine su gotovo sasvim pokrivene belim zastorom. Ovde, oko nas, čisto je i suvo. Golo nabubrelo drveće se neprimetno njiše. Dolazi proleće. Drina je nabujala, čujemo njeno prisustvo, njeno proticanje. Vrapci su se uskomešali. Nekoliko devojaka zastade. Meštanke. Smeju se, gledaju nas. Najlepša je u šalvarama, bez zara.

Dok čekamo u stroju, čujem poneki šapat. Posmatram ozarena lica drugova preplanula od sunca. Za koji trenutak neko će biti pozvan da primi zastavu. Žića, Mladen, Raja, Milutin, Sovilj? U stroju sve mladići i devojke, mladi ljudi. Samo po neki brkajlija: Milovan, Dobrivoje, čika Sava, Beograđani, Posavci.

Dolazak štaba brigade umiri stroj. Poznajem Fiću. Letos smo pred njim položili zakletvu. Ranu je zalečio. Ugledasmo razvijenu crvenu zastavu kako se lepršа.

— Mirno! — začu se redom u stroju.

Moj Jcomandir zakasni, zbuni se.

Kroz bataljon prođe misao da Tito nije došao", da je možda bolestan. Šapat se širi brzinom munje. Pa zar sada bez njega? Videli smo ga pre nekoliko nedelja. Obišao je prepolovljenu četu Posavaca pri njenom dolasku sa Igmana. Svakoga je ponešto pitao, obično, neposredno, roditeljski. Videli su Tita i ostali borci iz ovog stroja na nedavnoj priredbi, kada su Milanče i Unčanin pevali pesmu »Čuj, Goro, čarna...«, a violina ih čas pratila, čas vodila.

Čuje se glas komesara Fiče:

— Vašem, Šestom beogradskom bataljonu, vama, borcima Posavine i Beograda, predajem u ime vrhovnog komandanta druga Tita ovu crvenu zastavu. Nosite je iz borbe u borbu. U fabrikama, radionicama, zatvorima, na robijama, sanjali smo kada će doći dan da se s puškom u ruci borimo pod crvenom zastavom slobode. I došao je taj dan...

Svi smo zaustavili dah. Uzbuđeni smo, gledamo netremice u Fiću i zastavu.

— Dosadašnjom hrabrošću i požrtvovanjem vi ste se pokazali dostojni imena proletera. Sećate se prvih dana našeg ratovanja — još vatrenijim glasom nastavi Fića. Okupator je osetio vaše udarce na domaku Beograda, Obrenovca. Kalili ste se u borbama na Rudniku, Kadinjači, Sjenici, Pjenovcu, a iskustvo ćete sticati i u novim jurišima naše brigade. Neka vam je srećan i radostan ovaj dan, dan primanja zastave! Od sveg srca vam čestitam na ovom značajnom događaju, sa uverenjem da ćete časno i smelo nositi ovu zastavu i da ćete je jednoga dana razviti u oslobođenom Beogradu...

Zastavu je od Fiće primio komandant Miladin. On se rukuje sa prisutnima. Govori i daje zavet. Zatim poljubi zastavu i staloženo nastavi:

— Omladinac Mladen Mitrić, metalski radnik iz Beograda, borac Druge čete i sekretar aktiva Skoja, zaslužio je, svojom hrabrošću, disciplinovanošću, druželjubljem i svim drugim osobinama koje ga krase, da nosi ovaj barjak. Mislim da izražavam želju svih nas kada to kažem. Naše ruke se pokrenuše i zapljeskaše. Došlo je to samo po sebi. Pogledi su uprti u Mladena. On se uspravi još više. Čujemo njegove korake i ništa više. Mladen je zaista dobar, iskren, prijatan. Rođen je u selu Čukliću, kod Jajca. Od 1937. godine je bio u Beogradu, kao radnik brodogradilišta. Član Skoja od 1939. godine. Pred ustanak je primljen u Partiju. Bez pogovora izvršavao sve zadatke. Sve hoće i može. U Brusni smo pre nekoliko dana napadali četnike. Trebalo je nepoznatim putem, po dubokom snegu, otići noću do Štaba bataljona. Svima se spavalo. Mladen se javio dobrovoljno da ide. Cele noći nije oka sklopio.

Sada ga posmatramo kako je uzbuđen. Stoji mirno, desna pesnica mu je kod slepoočnice. Komandant reče:

— Druže Mladene, predajem ti ovaj barjak da ga uvek nosiš i da se trudiš da opravdaš poverenje bataljona, da časno i pošteno izvršimo sve zadatke s barjakom Partije i naroda, sa ovim barjakom crvenim kao krv.

Komandant mu pruži zastavu i oni se poljubiše. Mladen se najednom uozbilji. Dotle veseo i nasmejan, postade zabrinut. Dohvati koplje i podiže desnom rukom zastavu. Kao da joj meri težinu. Uzbuđen je, osećamo da želi da nešto kaže.

— Srećan sam i radostan što mi je poverena dužnost da nosim ovu našu svetinju — poče Mladen nesigurno. Obavezujem se u ime svih vas da ćemo ovo časno znamenje nositi i da ga nećemo okaljati ...

Tu malo zastade, ali ubrzo produži:

— Poput naših predaka, poput revolucionara, krećemo dalje ka pobedi. Živeli!

Zaori se iz svih grla »Internacionala«.

Dugo su Čeda, Miloje i Vanjka grlili Mladena.

I Fića mu je stegao ruku.

— Voljno! — odjeknu komanda.

Pojurili smo radosni Mladenu. Stiskali smo mu ruke. Lepa je počela da miluje zastavu, da posmatra vez. Slova su izvezena žutim svilenim koncem. Korčagin opipava zastavu. Uzima je u ruke i ljubi. Mladen ih ponosno i umiljato gleda. Deca! Imaju po petnaest godina, a eto, već znaju za ovu neizmernu vojničku radost. Svi su se skupili oko Mladena.

Iznenada, u svom krugu ugledasmo Tita. Na glavi je imao šubaru. Na licu osmeh. Potrčimo mu u susret. Pruža nam ruku i čestita.

— A mi smo čuli da nećeš doći, druže Tito, da si bolestan — odvaži se da kaže Korčagin.

— Ipak sam posmatrao današnju vašu svečanost. Kao što vidite, i došao sam — reče Tito osmehujući se.

Čujemo da je Tito za sve vreme naše svečanosti bio kod prozora stanične zgrade. Fotografišao je bataljon sa zastavom. Učestvovao je zajedno sa nama u tom uzbudljivom trenutku.

Sada prilazi Mladenu i kaže:

— Drago mi je što si metalac, radnik iz Beograda, jer i ja sam metalac. Imaćete duge pokrete. Biće teško nositi zastavu sa kopljem.

— Nikada se neću od nje rastati. Laka je. Divna.

— Pomagaćemo mu — ozbiljno dodade Korčagin.

— I ti šeć nekome da pomogneš? Kad porasteš, onda.

Mladen je predložio da se zaigra kolo, vranjansko. Igram i pevam: Šano, dušo, Šano, mori, otvori mi vrata... Čare i Milanče sviraju. I Tito je sa nama. Igraju i devojke, meštanke. Do Mladena je ona sa šalvarama. On lepo peva, ona se stidno osvrće.

Potrajalo bi to duže da nije došao partizanski voz. Lokomotiva dugo svira, hukće.

Pokret.

Ulazimo u vagone. Okupljamo se oko Mladena. Tito se pozdravlja s nama. Mladen je opet u središtu pažnje. Oči nam se susretoše. On obori glavu i prošaputa:

— Zašto ja da je nosim? Mogao je i neko drugi.

Neću da kažem, milo mi je na duši. Ja, običan radnik, doživeo sam slavlje ...

— Prestani da govoriš. Pevajmo!

Tamo daleko, daleko od mora,
Tamo je selo moje, tamo je Srbija ...

Ori se i bruji. Lokomotiva klopara. Sećanja mi se vraćaju na poznanstvo s Mladenom.

Pričao mi je o radu Skoja u Beogradu, o štrajkovima, sastancima, izletima. Zatim smo se sreli u odredu. Počelo je rušenje pruga, sečenje telegrafskih žica. Povlačimo se u Sandžak, prelazimo preko Lima...

U vozu vesela graja. U naš vagon je uskočila devojka sa šalvarama. Unčanin je vraća:

— Ovo je samo za vojsku. Ne mogu civili, drugarice!

— Pusti je — reče Dragan Marković — ide majci u Goražde. Kako će peške? Daleko je.

Naša poznanica traži podršku. Mladen joj napravi mesto. Opet odjeknu pesma ...

Tri meseca kasnije, jedanaestog juna četrdeset druge, i naš bataljon je napadao utvrđeni Gat u Hercegovini. Išli smo po noći, staza je bila neprohodna, kamenita i strma. Jedva smo pronašli pravi put, izlaz iz šume. Napad je već trebalo početi. Malo smo zakasnili. Druga proleterska se već bori. Nastupaju Kraljevčani i Šumadinci. Štab bataljona žuri da što pre uđemo u borbu. Podilazimo Gatu. Primetili su nas i zastajemo.

— Kako ćemo bez municije? — pita Mika Mladena.

— Koliko imaš?

— Deset.

— Evo ti još pet.

Podilazimo ubrzano. Zasipaju nas kuršumima, bombama. Pred nama su četnici, koji podvriskuju i viču:

— Crveni banditi, što ginete? Trometkovići!

Štedimo municiju, ćutimo i trčimo.

— Uraaa! ... — odjeknu na sve strane.

Četnici su nam brzo okrenuli leđa. Uzimamo im brdo za brdom. Mladen ide napred s razvijenom zastavom. Okolo prште meci. Barjaktar se ne povija. Uz njega su žića, Živković, Miloje. Stigli su na padinu Gata. žića je ščepao četničku zastavu i na istom mestu zalepršala se naša, crvena.

Svanulo je. Biju nas sa svih strana. Ne možemo ni koraka napred. Neprijatelj se pregrupisava i dobija pojačanje. Stižu Talijani iz Gacka. Moramo natrag, jer nam spremaju obruč.

Četa za četom nalazi prolaz. Jedva uspevamo da se prebacimo. Mestimično i bauljamo, ali vršimo protivnapade.

U zaštitnici je 2. vod. Tu su još Miloje i Šijan. Obreo se među njima i Mladen. Zastava se sklanja u futrolu. Barjaktar sada nišani puškom. Zaboravio je na povlačenje. Borba se stišava. Svi su se povukli, još samo ovaj vod daje otpor. Uskoro i on dobija naređenje da se povlači. Teško je ali borci vešto manevrišu, pretrčavaju. Mladen ih štiti, iako je naređeno da se povuče među prvima.

— Mladen sa zastavom hitro natrag! Izvlači se! — čuje se naređenje.

Odmah, još samo ovaj metak.

— Čuješ li ti? ...

Skočio je i potrčao. Ostali su ga štitili. Više im je stalo do zastave nego do života.

Sve protiče kao u magnovenju. Žići je naređeno da sledi Mladena. Ali mu ta uloga ni najmanje ne odgovara. Ipak je ubrzo pošao za Mladenom. No nije ga više video. Pucnjava je odjekivala sa svih strana. Žića se vratio u vod, koji je nekako izbegao opkoljavanje.

Oko podne se gotovo ceo vod okupio oko Šijana, Vanjke i Miloja. Mladen još nije stigao. Borci to komentarišu.

— Možda je poginuo?

Taj se neće vratiti bez zastave — kaže Žića.

— Da li će doći?

Svi su snuždeni zbog Mladena i zastave. Svaki oseća grižu savesti. Treba javiti komandantu i komesaru. Iznenada ugledasmo našeg barjaktara s razvijenom zastavom. Trči sav obliven znojem. Bluza mu je raskopčana. Posrče i gleda nas netremice.

Pa šta je s tobom? — upita Šijan.

— Jedva sam uspeo da se izvučem... Naiđem na grupu četnika i pomislim da su naši. Zbunili su se i oni. Potrčim dalje kroz neki šumarak i prilegnem u žbun. Opet iskočim i pojurim. Zastava se razvila sama. Pucali su svuda oko mene i vikali: »Držite ga živog, zbog zastave, treba nam živ!« A ja trčim, pa padnem i pucam... Mogli su me uhvatiti samo mrtvog.

— Sa zastavom se nikada ne ostaje poslednji, Mladene.

— Hteo sam da budem sa ostalima.

— O tome ćemo razgovarati.

Mladen je pognuo glavu i pokazao probijenu ramenicu na bluzi.

Oslobađamo Jajce, udruženi sa ostalim bataljonima i brigadama. Novembar 1942. godine. Zadržavamo se tu samo na kratkom odmoru.

U sobu u kojoj smo smešteni ulazi Mladen. Nakrivio titovku, ispod koje izviruje smeđa kosa. Odelo ima od talijanske pelerine: šinjel — sive boje, oficirski opasač sa uprtačem preko ramena, revolver o pasu, bomba, kožna torbica s brošurama i beleškama. Nešto je uzbuđen i tužan. Očekujemo da nešto kaže.

— Našao sam se sa ocem i braćom. I Radomir i Svetko nose petokrake, čoveku to godi. Tu nam je mesto. .

Zatim ućuta. Posle kraće stanke tužnim glasom nam reče da su mu poginule dve sestre, Milka i Milena. Ubile su ih ustaše. Kuća im je spaljena. Desetoro iz porodice više nema.

Oči se kupaju u suzama, a on nadjačava osećanje. Uzdiše duboko.

— Bilo bi mi lakše da mi je majka živa. Umrla je pre tri godine. Koga da krivim? Šta da činim? Zanemeli smo, iako svakodnevno slušamo slične vesti, žao nam je porodice koju smo upoznali preko Mladena. Neki teret je pritisnuo sva naša osećanja. Znamo da je želeo susret s braćom, sa selom.

Tuga se postepeno povlači i ustupa mesto spokojstvu. Očekivao je da nešto kažemo, da ga otrgnemo.

— Reci, mi Mladene, ako doživimo završetak rata, hoćeš li živeti ovde, u Bosni, u rodnom kraju ili u Beogradu? — zapita ga Derviša.

Zgledasmo se. Pitanje nije umesno.

— Ko zna da li će ostati živ? Pa još i gde će biti?

— Pa onako, mislim, u Beogradu je najlepše.

— Ja uvek kažem da sam Beograđanin.

Pošli smo na ručak. Mladen je samo ćutao, tih trenutaka pripadao je samo sebi.

Na Suhi, kraj Sutjeske, trećeg juna četrdeset i treće, Mladen i Steva su se javili dobrovoljno da izvide teren prema drumu Kalinovik — Foča. Tamo su Nemci.

Komandant je odredio Iliju Sovilja da čuva zastavu dok se Mladen ne vrati.

Vratili su se tek posle pet dana. Bili su na Vrbničkim kolibama. Pričaju nam o svome putu i obavljenom zadatku. Mladen je blcd, jedva govori. Ali nije klonuo.

Slušamo ga:

Kada smo pošli, ovde nikoga nije bilo. Pronašli smo jednog starijeg čoveka iz sela Vrbniče. Zove se Neđo. Dugo se dvoumio, pa je na kraju pristao da nas vodi. Išli smo bez pušaka, u seoskom odelu. Imali smo samo skrivene pištolje. Niko ne bi poverovao da smo vojnici. »Muadžeri« — govorili bismo mi.

... Išli smo ka Jeleču. Uz put smo naišli na logor nemačkih vojnika. »Halt!« — čuli smo i pobegli. Pucali su. Čuli smo i njihove pesme. Zadihani i umorni, legli smo na lišće. Neopaženo nam se približavao otresit seljak koji se krio od Nemaca. Ima ih veoma mnogo u Jeleču, Miljevini, u šumi ka selu Vrbnici. Stalno im stižu nova pojačanja. Vode sa sobom dresirane pse.

— Ne verujem da ćete moći da se vratite vašima — reče nam pridošlica.

Obuzeo me strah, neko čudno osećanje. Nalazimo se za leđima neprijateljevih položaja! Steva dobro čita sekciju. Imamo i busolu. Nabavili smo hleba i mesa. Kada smo se odmorili, krenuli smo natrag.

... Prikradamo se, bauljamo. Neđo je s nama. Ne idemo stazama. Blizu jednog izvora čujemo zviždanje. Sklanjamo se. Dva Nemca uzimaju vodu, a mi njih na nišan pištolja. Neđo rukom zaklanja oči. Odjeknu zajednički pucanj. Kazani s vodom ostadoše kraj izvora. Poče uzbuna, potera i — ništa.

... Iz jednog žbuna smo posmatrali Nemce u koloni. Mladi su, poskakuju. Puške, mašinke, puni telećaci. Najradije bismo pucali na njih, ali morali smo doći, doneti podatke ...

Mladen je prestao da priča, malo se zamislio. Steva dalje obrazlaže. A mi razmišljamo o Mladenu, četi, Beogradu. Prekaljeni metalac, odličan partizan, svi su takvi, svaki na svoj način je velik, potreban, neophodan.

U noći između prvog i drugog septembra četrdeset treće napadamo Turbe kod Travnika. Zadatak je da se po svaku cenu probijemo između bunkera i u centru varošice zauzmemo šumsku upravu. Veza s Travnikom je presečena.

Mladen je nešto ranije postao zamenik komesara 3. čete. Uoči polaska u ovu borbu govorio je borcima; zastajkivao je da pogleda u pribeleške, produžavao tečno, pa opet drhtavim glasom nastavljao:

— Kao što vam je poznato, drugovi, oslobođeni su Bugojno, Jajce, Gornji i Donji Vakuf, Glamoč, Duvno, Prozor, Mrkonjić-grad i još neki gradovi. Mi treba da oslobodimo Turbe, pa Travnik. Na istočnom frontu su nove pobede. Crvena armija je u ofanzivi, ona nezadrživo tera Nemce iz svoje zemlje. Mi smo njihovi pravi saveznici u ratu...

Pri kraju mu glas postao nešto čvršći, energičniji:

— Eto, dogovaramo se da bismo znali cilj svakog poduhvata, svakog koraka. Mi dobro znamo šta hoćemo da postignemo u ovom ratu. Doći će dan kada će Evropa i ceo svet oceniti pravi značaj našeg velikog dela...

Izgledao je pun sreće, zadovoljstva. Kada je završio govor, priđe Iliji Sovilju, koji je nosio zastavu.

— Donećemo je u Beograd, Sovilju, to je naš zajednički zavet!

— Po cenu naše krvi, Mladene!

— Najviše bih voleo nositi kroz Beograd crveni barjak.

Koračamo oprezno. Po treći put naš bataljon nastoji da osvoji utvrđena uporišta. Nemci i domobrani se tvrdo brane. Jak su protivnik. Naoružani, odmorni, siti.

Oko ponoći je zaklokotalo sa svih strana. Oprezno se prebacujemo. Upadamo u varošicu i započinjemo uličnе borbe. S nama je i komandant Milan Antončić Velebit. Iz jedne kuće štekće mitraljez. Mladen, Ljuba i Meho idu u susret tom krkljancu. Sada je lakše ići dalje. Za dva sata osvojeno je nekoliko neprijateljevih utvrđenja. Bije se cela Prva proleterska — moramo uspeti! Isprečio nam se, pored ostalog, i oklopni voz. Otvaramo vatru iz protivtenkovskih pušaka, ali je slab efekat. Iz voza i dalje suklja paljba.

Uraaa! ...

Trčimo napred. Otpor je sve žešći, sve organizovaniji. Uskoro će zora. Mladen je s desetinom pošao prema šumskoj upravi. Sa uspehom su se prebacili i zauzeli nove zaklone. Odjeknule su bombe, mašinke, mitraljezi. Nemci viču, izgleda da beže.

Uz Mladena je ceo vod. Dva Nemca iskaču kroz prozor, ali padaju pogođeni. Osećamo samo komešanje, zbrku. Koristimo se zaklonom susedne kuće, koja je sva izrešetana. Još jedan napor i juriš.

Mladen je odvrnuo bombu. Ali još nije ni uspeo da je upali, prostrelili su ga.

— Drugovi napred, napred! — rekao je.

Uspeli su da ga izvuku. Pregrupisali smo se da bismo odstupili. Primetih ranjenika na nosilima. Trčim da vidim ko je. Mladen! Gleda me otvorenim, užarenim očima. Grudi mu se nadimaju, krv se izliva.

Dolaze bolničarke da ga previju. Rana je velika. Stavljena mu tri zavoja. Malo mu je, izgleda, lakše. Borci prolaze, po neko zastane.

Nosimo ga dalje. Derviša ga drži za ruku, puls sve slabiji. Probija ga znoj, hoće da se okrene. Jedan trzaj, snažan, i oteše mu se čujne reči:

— Umirem li komunistički, recite, drugovi?

Sklopio je oči. Stajemo. Stiskamo zube.

Pozajmili smo lampu od fratra Dragutina Alaupivića iz sela Potkraja. Našli smo mesto Jozakov do, kraj puta. Voćnjak. Zveket ašova i lopata. Neobeležen grob, da ga niko ne uznemirava. Odajemo mu poslednju počast, skinutih kapa, bez plotuna. Derviša zasuzi. Ilija Sovilj zabode zastavu. Pogledasmo se. On je podiže i požuri da stigne kolonu.

Milosav Bojić

BILI SMO LJUDI

Prilikom napada na železničku stanicu Raštelica situacija je bila prilično delikatna — u kišnoj noći neprijatelju je bilo lakše da se brani nego nama da napadamo; morali smo brzo dejstvovati; sem toga, na stanici se pojavio blindirani voz... Uopšte uzev, reklo bi se da nije bilo prilike za individualne akcije i avanture. Pa ipak, uprkos svemu, bilo ih je.

Nedaleko od železničke stanice nalazile su se košnice s medom. Neko ih je primetio i »snašao se«. Ostali, zauzeti borbom, verovatno ih nisu ni pogledali. I kada smo napustili stanicu posle završene akcije, pokisli i umorni, žurili smo da što pre stignemo na počinak. U prolazu smo primetili da su košnice ispreturane, ali ko ih je napao — to je te noći ostala tajna.

Sutradan, izjutra, bataljon je nastavio pokret. Duž celog puta mamile su čuvene hercegovačke trešnje. Ali se niko nije usuđivao da zastane. Odjednom, kolona naše 1. čete se uzmuva. Većina boraca prsnu u grohotan smeh. Na licu malog Živka Todorovića tek tada su primetili dve otekline. Svima je bilo jasno da je to od pčela iz Raštelice.

To je bio povod da se svi među sobom zagledamo i otkrijemo još jednog stradalnika. U »okršaju« sa pčelama Nikola Vojinović je baš gadno prošao: lice mu je bilo toliko nateklo da se potpuno izobličio. Jedva su mu se oči nazirale.

Time je tajna iz protekle noći bila obelodanjena. Sad već niko nije verovao ni malom Živku da ga je, tobože »nekakva buba ujela«. Cela je kolona začas saznala da su njih dvojica u sinoćnoj akciji jurišali na uljanik, umesto na neprijatelja.

Šta ćeš, bili smo neustrašivi ratnici! Ali i ljudi s malim ljudskim slabostima i željama.

Pošto je bio slomljen otpor Talijana na Kapku — plena koliko hoćeš! Dimče je našao štopericu, a ja opasač, pištolj i oficirsku torbu.

U samom uporištu borba već jenjava. Talijani beže u šumu. Uto bolničarka Jelica Rak viknu:

— Ajme, Janjiću, ranjena sam!

— Tišina! — rekoh joj. — Talijani su pred nama.

Dok su je previli, borba je na Kapku sasvim prestala i, kako je to već običaj, počelo je prikupljanje plena. Komandant bataljona traži da predam zaplenjeni pištolj sa opasačem. Šta mogu, pomislih, naređenje je oduvek da se plen mora predati. Zadovoljan sam, ipak, što će mi ostati oficirska torba.

Ali, vidi vraga, tada se javi drugarica Jelena, referent saniteta, i zatraži po nekom svom sanitetskom pravu, da joj predam oficirsku torbicu. Mene tek tada spopadne bes, pa ni da čujem. Ama ni da čujem, jer ja sam već video svoju sliku: baš mi lepo stoji ta torba i oficirski šinjel, koji je bio kao skrojen za mene. Sve sam mislio u sebi: eto, i ja, seljačko dete, nosim sad oficirski šinjel, i to šinjel jedne goleme vojske! Kako bi mi se sad u selu svi moji divili kad bi me videli...

Sa svoje strane. Jelena nije odstupala od svog zahteva. Navaljuje uporno, nagoveštavajući da ona torbu ne traži za sebe, kobajagi, nego za potrebe saniteta. A ja, opet, tvrdoglavo ponavljam da je to oficirska torba, da je mala, da nije pogodna za sanitetski materijal... Ali ne pomaže, zaintačila se ona, kao veli: kad je mogao dati pištolj, može i tu praznu torbu. I nikako da prihvati nijedan moj razlog. Naposletku, meni prekipi, naljutih se i rekoh: — Torbu sam ja zaplenio, a ne ti. Ako i tebi treba ovakva, ima ih dosta kod talijanskih oficira, pa zapleni jednu.

Na tome se naša prepirka završi.

Jednoga dana, možda i zbog straha da me ne proglase kulakom, povadih svoje stvari iz torbe i ljutito je predadoh Jeleni. A ona i ne počasi — metnu je oko vrata, podboči se i pogleda me prkosno. Ja ćutim i mislim: šta možeš, Brano, rat je! Zagledajući je pažljivije, valjda utehe radi, da bih zadovoljio povređenu sujetu, rekoh u sebi: »Žensko je, ipak joj lepše stoji!«.

... Eto, bili smo ljudi s malim ljudskim željama. Kad smo saznali iz Biltena Vrhovnog štaba da smo dobili činove, bili smo u selu Paklarevu i na položajima oko Travnika. Radovali smo se i želeli da što pre prišijemo oznake. Ali se u tome isprečila nepredviđena teškoća — kako nabaviti srmu? Kao i uvek, neko se setio: seoski pop ima pantljika raznih boja na odeždi i crkvenim amblemima. Pitanje je samo kako da mu to tražimo, a da ga ne uvredimo. Inače, poštujući religiozna ubeđenja stanovništva u tom kraju, prema njemu smo bili veoma pažljivi.

Naposletku smo odlučili da nas nekoliko pođe popu — prethodno smo se doterali i uparadirali kao da ćemo na svečanost — i da ga zamolimo na učtiv način da nam učini tu uslugu. Kad smo stigli i kad smo se pozdravili, počesmo s popom razgovor izdaleka. Najpre smo ga pitali o tome kako živi u Paklarevu, otkad je na službi i tako dalje. Očevidno, bio je zadovoljan i, ako to nije bilo iz straha ili licemerstva, predstavi nam se kao prijatelj, tako da smo unapred bili sigurni da će nam dati sve što mu tražimo. U pogodnom trenutku jedan od nas pređe na stvar i upita ga da li nam može dati malo bele srme.

Pop se iznenadi, ali se brzo snađe.

— Pa, malopre je ovde bio onaj vaš oficir Mišić i njemu sam nešto dao. A dao sam i pre toga

nekome od vaših. Drage volje daću i vama — reče bogzna kako ljubazno — ali ja nemam bele srme ... Mogu vam dati samo žute.
— Svejedno je! — reče neko od naših, iako nam nije to bilo od vajde, jer smo dobili samo podoficirske činove, pa nam je potrebna bela, a ne žuta srma.

Od popa smo se rastali prijateljski. Odgovarajuće činove smo prišili i bez njegove pomoći, a ćutali smo o našem »hodočašću«. Ćutao je i komandir Mišić o svemu. Ali mi smo znali za njegovo, pa bi ga poneko stalno zadirkivao da mu se na desnom rukavu nazire lik nekog sveca.
... Bili smo neustrašivi ratnici. Ali i ljudi s malim ljudskim željama.

Branislav Janjić

VIŠE OD PEDESET DANA NA POLOŽAJU SMET

Šesta neprijateljska ofanziva jenjava. Borbe još traju. Prva četa Beogradskog bataljona ponovo se našla na obroncima planine Vlašić, sada na položajima zvanim Smet. Zima 1943/1944. godine bila je veoma oštra. Od velike hladnoće čuje se pucketanje bukvi i jela. Snijega je do guše. Neprijatelj nas primorava da svakog jutra izlazimo na položaje na Smetu. Ovdje su naši istureni položaji prema Travniku — linija preko koje ni po cijenu života ne smijemo dozvoliti prodor neprijatelja na naš slobodni teritorij. Preko ovih položaja bio bi mu najkraći put prema Petrovom Polju, gdje se nalaze naše bolnice.
Ustaško-njemačke jedinice svakoga jutra, po ustaljenom redu, pojavljuju se pred našim položajima. Najprije opažamo izviđačke dijelove. Dobro maskirani bijelim odijelima prikradaju se našim položajima, a neposredno iza njih nastupaju i ostale njihove jedinice, uz podršku minobacača i topova. Obasipaju nas granatama. Snijeg pršti od eksplozija. Naši su osmatrači budni i prate svaki neprijateljev pokret. Snijeg je dubok i tlo neprijatelja primorava da se dugo kreće, u kolonama. Tek onda neprijatelj iz kolone prelazi u streljački stroj, ali se po dubokom snijegu sporo približava našoj odbrani. Komandir voda Branislav Janjić naređuje odeljenju teških mitraljeza da postupno, kako se neprijateljski stroj približava, otvara vatru. Nišandžije su precizne. Neprijatelj osjeća našu vatru, trpi gubitke, ali još ne odustaje od svojih namjera. Sve više se približava našim položajima. Držimo na oku prtine kojima neprijatelj želi smanjiti odstojanje od nas. Vidimo kako na saonicama izvlače prve poginule i ranjene, ali su i dalje uporni i usmjeravaju svoje napade prema našim položajima na Smetu. Naš vod se uporno brani i svojom efikasnom vatrom zadaje neprijatelju nove gubitke. Uviđaju da se dalje ne može. Postepeno opada silina njihovog napada. Puščana i mitraljeska vatra jenjava. Onda se iz daljine ponovo čuju tutnji neprijateljskih haubica, čije granate obasipaju naše položaje. Neprijatelj se postepeno povlači u pravcu sela Karaule, i dalje, prema Travniku. I mi se povlačimo u naše zaklone da se ogrijemo. Na položajima ostavljamo samo osmatrače i dežurna oružja. Usljed velike studeni često ih smjenjujemo. Po padu mraka povlačimo se na konačište da se odmorimo za sutrašnji dan. U pravcu naših položaja upućujemo patrole. Ne dozvoljavamo nikakva iznenađenja.
Neprijatelj ne odustaje od svojih namjera. Njegovi napadi na naš položaj su skoro svakodnevni. To traje već danima. Zato svako jutro ustajemo već oko četiri sata i odlazimo na naše položaje. Pred nama su patrole, prte snijeg, a mi za njima. Slabo smo odjeveni. Zima nam se uvlači u kosti.

Snijeg nas dugo drži odsječene na Smetu. Zatvorio je sve i inače škrte puteve. Dulje vremena nemamo gotovo nikakve veze sa drugim našim jedinicama koje se nalaze u rejonu Šiprage — Petrovo Polje — Maslovare. Hrane je sve manje. A kako bi i stizala po ovom snijegu! Dnevno se zadovoljavamo s nekoliko krumpirića koje smo našli u jednom trapu oko napuštenih kuća, ili sa malo rijetke i neslane zobene kaše. S položaja se vraćamo kasno u noć. Umorni, gladni i ozebli odmah tonemo u san.

Vrijeme se poboljšalo. Snijeg manje pada. Ubrzo smo uspjeli uspostaviti vezu s brigadnom intendanturom. Došlo nam je prvo sljedovanje. Dobijamo svaki po projin hljepčić kojega danima nismo vidjeli. I bez soli nam je ukusan. Prava gozba! Ljubo Rabrenović, Bjelopoljac i ja smo nerazdvojni drugovi. Kad smo primili naše hljepčiće lijepo smo se dogovorili da prvoga dana zajedno pojedemo jedan, a drugi ostavimo za sutra. Ali, naše su oči bile gladne i, malo po malo, naši hljepčići ne dočekaše noć.

Jednoga jutra opet je počela prava mećava. Čak i po takvom nevremenu neprijatelj nije mirovao. I tog jutra težio je da se dokopa naših položaja. Ali se i ovoga puta prevario. Toga dana se na položajima na Smetu nalazio samo naš Prvi vod. Željeli smo obmanuti neprijatelja o našoj snazi. Zato je jedan broj boraca određen da mijenja svoj položaj, da igra ulogu lutajućeg oružja. Među ostalim borcima tu ulogu dobio je i Ivan Kazanov, Hvaranin. On je, pomjerajući se, svakih stotinak metara opalio po jedan do dva metka. Neprijatelj je tako sticao dojam da su naše snage znatno jače nego što su stvarno bile.
Poslije ustaško-njemačkog neuspjeha da se domognu naših položaja, otpočela je ponovo artiljerijska vatra. To je bio siguran znak da će se neprijatelj i ovoga puta povući neobavljena posla. I mi smo dobili naređenje komandira voda da se povučemo iza položaja u zaklon i da, po običaju, naložimo vatru da se ogrijemo. Komandir voda opomenu me da sa položaja povučem i Kazanova. Krenuo sam prtinom pravcem kojim je on pošao. Glasno ga zovem nekoliko puta, ali se Kazanov ne odaziva. Produžavam dalje njegovim stopama. Priključuje mi se i vodnik Janjić. Pokušavamo zajedno da ga dozovemo, ali odziva nema. Kad smo još malo produžili ugledali smo Kazanova kako okrvavljene glave leži na snijegu pored jednog stabla. Uzeo je zaklon uz trulu i kržljavu jelu, a oko njega sve samo stoljetne debele bukve i jele! Bio je u agoniji. Pokušavamo mu pomoći. Odnosimo ga u zaklon, ali on k svijesti nije dolazio. Istog dana navečer je izdahnuo.

Noć je već pala. Nad mrtvim tijelom druga Ivana opraštа se drug Bojić. Opraštamo se i mi, njegovi suborci. Pokopali smo ga skromno, kako smo mogli.

Uskoro je snijeg prestao da pada. Otvoren je put ka našim jedinicama. Dobili smo naređenje za pokret. Napuštamo kuće koje su nam pružale utočište od surove zime dok smo se nalazili na obroncima planine Vlašić, pedeset dana na položaju zvanom Smet. Pored jedne od kuća ostavljamo svežu humku, a pod njom dobrog druga i hrabrog borca Ivana Kazanova.

Ante Pendjer

POMOGAO SAM DRUGU U NEVOLJI

Prvo vatreno krštenje doživio sam nekoliko dana po dolasku u partizane, kod Blata na Cetini. Predvečer nas je iznenadila jedna grupa njemačkih tenkova. Uspio sam u poslednji čas da odmaknem u kamenjar. Zajedno sa mnom uvukla se i jedna drugarica. Ona će samo malo kasnije pasti od jednog zalutalog metka.

Poslije nekoliko dana, po prilici između 15. i 20. rujna 1943. godine, dobili smo obavijest da se traže dobrovoljci za popunu Prve proleterske brigade. Javilo se nas 25, uglavnom iz Splita i okolice. U toj sam grupi upoznao ove drugarice i drugove koji će svi, kao i ja, uskoro postati borci Beogradskog bataljona: Marko Smajo, njegova kćer Ankica, Branko Laura, Ljubo Ružić, Mile Marković i Pavao Perlain.

Rijeku Cetinu prešli smo uz pomoć konopca, stigli u selo Studence, gdje se brigada nalazila na odmoru i tu dobili raspored po bataljonima. Stigavši poslije nekoliko dana preko Kupresa do Turbeta, kod Travnika, bili smo smješteni u selima Ovčarevo i Paklarevo i držali smo položaje iznad ceste između Travnika i Turbeta. Hranili smo se uglavnom kuhanom janjetinom sa krumpirom. Hrane je bilo dovoljno, ali je bila neslana, a kruha je bilo malo, i to zobenog.

Drugovi su odnekud nabavili harmoniku i kako sam ja znao svirati, čak sam jedne lijepe večeri svirao na priredbi sa plesom, održanoj u Turbetu. Bilo je puno plesača, a najradije se plesao tango i valcer. Ja sam za tu priliku posebno uvježbao Iradijeovu »La palomu« i jedan od tipičnih bečkih valcera, ali se više ne sjećam koji.

Naš se život odvijao bez većih uzbuđenja, uglavnom u patroliranju i pripucavanju sa neprijateljem. Jednoga dana u četu su nam uputili dvojicu domobrana, Zagrepčana, koji su pobjegli k nama iz Travnika. Već nakon nekoliko dana jedan od te dvojice domobrana pokolebao se (ukoliko nije bio poslat po zadatku među nas!), dograbio noću šarac i pobjegao sa položaja u Travnik. Pojačali smo mjere opreza prema drugome domobranu, ali se on pokazao kao iskren i dobar borac. Poginuo je uskoro smrtno pogođen metkom iz oklopnog voza. Bio je ranjen u blizini srca. Njegove poslednje riječi bile su da ga položimo na snijeg, gdje je uskoro i izdahnuo.

Bilo je to i vrijeme obostranih noćnih prepada i pozivanja na predaju. Sve sam se više oslobađao nelagodnosti koja svakog novog borca obuzima kada mu meci zuje oko ušiju i u borbi postajao sve slobodniji. To je zapazio i isticao i naš komandir čete Žića Trninić. Neko vrijeme bio sam pomoćnik mitraljescu Markoviću. Jednom prilikom primjetili smo sa položaja u kotlini pod nama jednog neprijateljskog vojnika koji se zaputio ka jednoj kući. Otvorili smo vatru i on je pao pogođen. Marković me je poslao da ga izujem i donesem cipele. Krenuo sam. Na sreću sam na vrijeme ugledao neprijateljsku patrolu koja je također krenula ka poginulom. Nitko iz patrole nije primjetio mene. Povukao sam se na naš položaj bez cipela.

Jedne sam večeri bio određen da budem pratilac obavještajnom oficiru koji je imao zadatak da u toku noći posjeti jednog rodoljuba u jednom selu blizu Travnika. Probuđen iz sna, a umoran, ja za vrijeme spuštanja uskim puteljkom zaspim i sunovratim se u nepoznato. Zadržalo me je jedno stablo. Počnem da dozivam obavještajnog oficira i to izaziva njegov smijeh. Po dolasku u selo on uđe u kuću, a ja ostah napolju, na straži. Sretno smo se obojica vratili u bataljon.

Jednoga dana jašući na konju primjetim jedno blijedo i ispaćeno lice pod kapom duboko navučenom na uši. Jedva sam prepoznao svoga poznanika Ljubu Ružića. Izgledao je veoma loše zato što je prebolio tifus. On me je zamolio da mu ustupim konja. Odmah sam sjahao i pomogao mu da uzjaše. Nisam ga više sretao u toku rata. Poslije rata, otkad živi u Splitu, Ljubo često priča svojim prijateljima i znancima da sam ja bio njegov spasilac. A ja sam i danas uvjeren da nisam učinio ništa osim svoje dužnosti — pomogao sam drugu u nevolji.

Iako to nikako nisam želio došao je čas rastanka od drugova iz Beogradskog bataljona. U neprekidnim marševima koje je Prva proleterska brigada imala tokom šeste neprijateljske ofanzive, zbog slabe obuće smrzli su mi se prsti desne noge. Upućen sam u brigadnu bolnicu. Stanje se još pogoršalo, pa su me, volovskom zapregom, prebacili u Drvar, u Centralnu bolnicu. Bilo mi je poslije bolje, ali se Prva proleterska nalazila daleko da bih se u nju mogao vratiti. Ali ni brigadu, ni svoj Beogradski bataljon nikad nisam i neću zaboraviti. Jer baš sam tu, u Beogradskom bataljonu, zahvaljujući starijim i iskusnijim borcima, uspio da se oslobodim nelagodnosti i straha. Tu sam naučio da ne mislim na sebe, već da zajedno sa ostalima dajem svoj skromni doprinos.

Danilo Ruzić

U IZVIDNICI

Kapitulacija Italije zatekla je Prvu proletersku brigadu na položaju u Gornjem Vakufu. Vijest da je Italija kapitulirala saznali su neki drugovi koji su minut prije od nas, na položajima otvorili paljbu iz automatskog oružja. Mi, koji smo trenutno bili na odmoru, misleći da je prihvaćena borba sa neprijateljem, smjesta smo se razvili u strijelce. Nakon kratkog vremena doznajemo i mi da je Italija kapitulirala.

Ubrzo zatim brigada je dobila naređenje da odmah krene prema Splitu. Usiljenim maršem sti-

gli smo kasno noću do Blata na Cetini. Iza ponoći pregazili smo rijeku i zauzeli položaje oko Podgrđa. Imali smo zadatak da u zasjedi sačekamo Njemce i ustaše koji su se iz Omiša izvlačili prema unutrašnjosti. Potpuno mokri posle prelaska preko rijeke zebli smo na položaju čekajući neprijatelja koji nije naišao. Sutradan napustili smo te položaje i bili smo raspoređeni po selima oko Cetine, a naše izvidnice su kontrolirale da neprijatelj ne naiđe. Na tim položajima ostali smo nekoliko dana, a zatim je brigada dobila naređenje da se povuče prema Lovreću. Kada smo stigli u Cistu videli smo da od Lovreća prema nama nastupa jaka motorizirana kolona. Neki drugovi su govorili da je to naša tenkovska kolona koja od Imotskog ide nama u sastav da bismo onemogućili Njemcima da prodru u Split. I dalje smo išli u koloni kroz Cistu sve dok nismo susreli tenkove. Tek tada smo vidjeli da su to neprijateljski tenkovi. Iz tenkova je odmah otvorena vatra na nas. Bataljon je odmah iz kolone prešao u streljački stroj i uputio se prema Glavicama iznad Ciste. Frane Vladović i ja prvi smo izbili na vrh i otvorili vatru iz šarca po neprijateljskoj koloni. Tu smo vodili borbu sve do predveče, a onda smo krenuli prema Aržanu. Međutim, njemačke motorizirane kolone kretale su se od Imotskog preko Aržana i Lovreća prema Splitu, pa je tako Šesti bataljon ostao u opkoljenju i čitav sutrašnji dan. Neki djelovi neprijateljskih snaga pošli su za nama od Lovreća prema Aržanu. Tada nam je poginula Tonka Čvrljak. Trebalo je da se bataljon po svaku cijenu naredne noći prebaci preko ceste i krene prema Buškom Blatu i Duvnu.

U noći, 17. septembra 1943, štab bataljona odredio me je za vođu patrole u kojoj su bili još Blaž Pekas i Jere Krnji. Imali smo zadatak da se spustimo do ceste da utvrdimo kretanje neprijatelja: koja se motorna vozila kreću, na kojem odstojanju, tko je sve od neprijatelja u njima itd. Spustili smo se do ceste i rasporedili se u jednoj zidanoj ogradi. Kroz gornje otvore na zidu osmatrali smo kretanje neprijateljske motorizirane kolone i utvrdili smo koja se motorna vozila kreću. A kretali su se tenkovi, oklopna kola, pokriveni kamioni, samohodna artiljerija i pratioci na motociklima.

U jednom trenutku kolona je zastala. Računali smo da je negdje u koloni nastao kvar na nekom vozilu. Najednom se u dijelu kolone ugasiše farovi na vozilima. Mi smo se nalazili iza zida, udaljeni od neprijatelja jedva kojih pet metara. Zato kada je kolona stala mogli smo iz žamora koji je nastao među neprijateljskim vojnicima da utvrdimo da u koloni pored Njemaca ima i Italijana i ustaša.

Kada smo saznali sve što nam je bio zadatak kao patroli-izvidnici povukli smo se. Vratili smo se u sastav bataljona i ja sam kao vođa patrole podnio izvještaj štabu bataljona, komandantu Milanu Antončiću Velebitu, komesaru Brani Barjaktareviću i zamjeniku komesara Veljku Miladinoviću Popu. Na temelju moga izvještaja isplaniran je pokret bataljona. A evo kako.

Nišandžije automatskih oružja bili su izdvojeni sa svojim pomoćnicima. Raspoređeni u dvije grupe oni su se na čelu bataljona spustili na cestu prema Aržanu. U bataljonu je tada bilo preko 25 automatskih oružja. Zadatak ovih dveju grupa bio je da na dati znak otvore vatru na neprijateljsku kolonu u oba smjera i da je prekinu da bi naš bataljon mogao preći preko ceste. Dodajem da smo uz komoru imali i dva nepokretna ranjenika. Na dati signal obe grupe mitraljezaca otvorile su vatru na neprijateljsku kolonu. Uništena su dva vozila sa svom posadom. Cijeli Šesti bataljon sa svom komorom i sa dva nepokretna ranjenika prešao je preko ceste kroz prekinutu neprijateljsku kolonu i produžio prema Buškom Blatu, a da nijedan borac nije bio ni okrznut. Sutradan je održan partijski sastanak kojim je rukovodio zamjenik komesara bataljona. Na dnevnom redu se nalazio pretres protekle akcije i moj prijem u Partiju. Zaključili smo da je akcija uspješno izvedena, a da sam ja sa svojom patrolom savesno i uspješno izvršio važan zadatak.

Mirko Rakić

NEKA UČI KO PREŽIVI

Krajem septembra 1943. godine iz sastava Splitske brigade i drugih jedinica koje su branile Klis izdvojeno je sto dvadeset boraca i upućeno u Bugojno za popunu 1. proleterske divizije.

U Bugojnu, pošto smo prethodno dobili novu odeću i obuću, Mijalko Todorović nam je govorio o značaju i ulozi proleterskih jedinica. Zatim smo podeljeni u dve grupe. Prva, od šezdeset boraca, otišla je u 1. proletersku brigadu, koja je bila na položaju kod Travnika, a druga, takođe od šezdeset boraca, u 3. krajišku. Sa desetinom drugova koji su pripali 1. proleterskoj raspoređen sam u 1. četu Beogradskog bataljona. Kurir nas je poveo u jedinicu. Uz put smo ga pitali o životu u četi, ali on nije bio raspoložen za razgovor. Očevidno je bio umoran.

U četu smo stigli u prvi sumrak. Baš se delila večera i određivala straža. Bili smo gladni i veoma uzbuđeni. Naš prvi susret s komandirom i komesarom, a zatim s vodnikom, političkim delegatom i borcima, bio je tako prisan i blizak kao da smo stari poznanici. Prijatno smo bili iznenađeni njihovom srdaonošću, pa je svakog našeg uzbuđenja i straha od prilagođavanja novoj sredini brzo nestalo.

Već od prvih dana radio sam na razvijanju kulturno-prosvetnog života u četi. Taj zadatak sam imao i kasnije, sve vreme mog boravka u ovoj jedinici. I komanda čete je veliku pažnju poklanjala tome radu, jer je veći deo novopridošlih boraca bio iz redova seoske omladine, koja nije imala mogućnosti da se školuje, pa je prvi put u četi počela da se opismenjuje i uči. Nismo imali prosvetnog radnika ili pedagoga, koji bi ovaj rad vodio po nekom stručnom sistemu, ali smo imali mlade ljude koji su želeli da uče i ljude koji su smatrali svojom obavezom da im u tome pomognu.

Sećam se dobro kako se puškomitraljezac Ilija koristio svakim trenutkom zatišja na položaju da uči i piše slova, i kako se bezbroj puta vajkao da mu je svako slovo teže od jedne akcije.

— Radije bih celu noć stražario nego se natezao sa ovim slovima. Meni to treba, ne kažem, ali

neka uči azhuku ko ostane živ, a mene pustite da idem u izvidnicu — reče na jednom času Ilija.

— U redu, naučio si dvadeset i pet slova i sad prekini, pa kad te budu posle rata drugovi zadržali da u svom selu poučavaš omladinu dobrome, a ti ćeš blenuti u njih i biti ćorav kod očiju — odgovori mu Slavka.

— Ala si ti mudra, nisam ni ja najluđi, naučiću što mogu, ali ponekad mi dođe tužno i zamorno.

— Milanče Stanković je došao nepismen u bataljon, a sada dobro čita i piše, primljen je u Partiju i postao politički delegat voda.

— Znam, nije on jedini...

Učio je Ilija ipak, i osećao da mu to treba koliko i njegov puškomitraljez. A teško je bilo učiti u tim uslovima — gladi, marševanja i stalne neizvesnosti.

I bolničarki Slavki Protegi je bilo naporno da uči pisati i čitati.

— Ja ukazujem Iliji, a i sama vidim da su ova slova teška kao zemlja. Naučim sve po redu, pa odjednom počnem da pitam kako se piše č, a kako ć. Zašto neko nije to sve uprostio, pa da govorimo i učimo dvadeset, a ne trideset slova.

Ipak je bila uporna, sve dok ispod njene ruke nije izašlo prvo pismo. Radovala se kao dete kada mi je tražila da ga pročitam i ispravim.

I pored svih teškoća, rezultati nisu izostali. U četi ubrzo nije bilo nepismenih, a svaki novi borac koji nije znao da čita i piše uziman je na nišan opismenjavanja. Bukvar je za njega bio važan koliko i puška. To je bio i put da lakše shvati politički rad u četi koji su sprovodile skojevska i partijska organizacija, da se lakše pripremi za buduće napore i zadatke koji su nas očekivali kao borce 1. proleterske.

Sećam se da je na skojevskim sastancima stalno isticana potreba rada na ličnom uzdizanju, jer su proleteri, pored puške u ruci, morali i politički raditi u narodu, objašnjavati im ciljeve narodnooslobodilačke borbe i govoriti im za kakvu se budućnost borimo.

Posle jednog sastanka četnog aktiva Skoja, Slavka zakaza sastanak s devojkama u zaseoku u kojem smo boravili. Kada su se okupile, ona im predloži da pevaju. Orila se cela kuća. To je potrajalo jedan sat, a na kraju im Slavka reče da ne zna da drži govor, da je tek naučila pisati, ali da ih moli da pomažu partizane pletući za njih čarape.

— Hoćemo! — čulo se uglas.

Posebno mesto u našem prosvetnom radu zauzimale su usmene novine. Na njihovom uređivanju radila je većina boraca, pa i oni koji su u četi bili opismenjeni. Znali smo dosta drugova koji su doživeli mnoge uzbudljive trenutke u borbi — toga bar nije nedostajalo — ali je problem bio kako to napisati za usmene novine. Trebalo im je pomoći da svoje doživljaje verno i lepo iskažu. Danima se to pripremalo, da bismo se za vreme nekog kratkog odmora, kad je cela četa na okupu, putem tih novina podsetili pređenog puta. Ostala mi je u sećanju slika jednog takvog skupa, kada se posle čitanja uspelih napisa, drhteći, pojavio pred borcima i naš Ilija.

— I, i, i ja sam napisao sa mitraljezom. Gađam, a pomoćnik mi dodaje municiju, gledam gde je, a on zabio glavu u šanac, a ja mislim mrtav, povlačim se, a on za mnom, vratim se, a on viknu da su se ostali povukli, ja se ipak vratim, a i Nemci se povukli...

Nasta smeh i aplauz.

Naročito zanimljivi »školski časovi« bili su iz poznavanja osnovnih pojmova prirodnih nauka, posebno geografije, koja je borcima bila od velike koristi. Prosvetni rad smo razvijali preko raznih oblika. I imali smo uspeha. Tako je na kraju u četi pokrenut, na inicijativu komesara Milosava Bojića, i list »Crvena zvezda«. Izdali smo samo dva broja.

Josip Pesah

RAKIĆEVI KARAVANI

Držeći položaje ispred Turbeta naš bataljon je, u stvari, štitio oslobođenu teritoriju od ispada neprijatelja iz jakog travničkog garnizona. Dok smo držali ove položaje bili smo bez hrane. Zato jednoga dana drug Rakić, intendant, koji je inače pre rata bio piljar na Kalenićevoj pijaci u Beogradu, predloži da se snabdemo hranom sa neoslobođene teritorije. Kao mogućnost da to postignemo, predložio je da pređemo preko planine Vlašića, zaobiđemo Travnik i spustimo se u rejon Lašve i Busovače.

Za taj zadatak bio je određen jedan vod s drugom Branom Janjćem i sa mnom, kao političkim delegatom. Dugo smo pešačili, bez prepreka, a kada smo došli do prvih kuća u Busovači, neko nas je iz zasede zaustavio povikom »stoj«. Tražio je da jedan od nas priđe, a ostali da ostanu na mestu. Bio je to neki čovek, u kožnom kaputu, naoružan puškom i bombama. Predočio nam je da u njihovom selu ima dosta naoružanih seljaka, koje je okupatorska vlast nazvala ustaškom milicijom. Isto tako, rekao nam je da oni neće nijedan metak ispaliti na pripadnike Narodnooslobodilačke vojske i da ne žele da dolaze u bilo kakav sukob s nama, a da su oružje primili od okupatora iz straha da im ne popale domove i da ih ne mobilišu u domobrane. Objasnili smo mu da od njihovog sela očekujemo da nas pomogne hranom, prema mogućnostima, na dobrovoljnoj osnovi. Ponudio nas je cigaretama i pozvao da pođemo do džamije, jer hoće da pozove hodžu i još neke seljake. Kod džamije se, zatim, okupilo više seljaka; pojedinci su s nevericom gledali u nas, jer je to bilo prvi put da se u njihovom selu pojavila neka jedinica Narodnooslobodilačke vojske.

Na ovom skupu došlo je do izražaja Rakićeva intendantska sposobnost. Objasnio je seljacima zašto treba da pomognu svoju, narodnu vojsku i predložio im da u selu izaberu narodnooslobodilački odbor. To je četrdeset i treća godina na izmaku. Italija tek što nije kapitulirala, neprijateljeva propaganda o uništenju partizana ne »pali« već ni u ovakvim krajevima gde se prvi put pojavljujemo. Zato nije nikakvo čudo što nas je seljak primio kao da je naša predstraža i što su ostali pristali da se izabere odbor, koji će u ovom slučaju, a i ubuduće, pribaviti ono što se traži za naše jedinice. Odbornici su sami odredili, pre-

ma imovnom stanju pojedinaca, koliko će ko da da hrane. Jednima su određivali žito, drugima kukuruz, trećima pasulj, a neki su dali stoku. Jedino su nas molili da ne ulazimo u njihove kuće, jer su muslimani, pa bi to izazvalo zabunu među ženama.

Posle izvesnog vremena, na naše veliko čuđenje, počeli su da pristižu seljaci sa po dva ili tri konja natovarena životnim namirnicama; drugi su terali stoku. Ličilo je sve to na pravi pijačni dan. Razgovarali smo sa njima, objašnjavali im našu borbu, ubeđivali ih i učili kako da se odupiru okupatoru. To veliko i neočekivano raspoloženje pokvarili su iznenadni prasak ručne bombe i rafali iz mašinke. Brzo smo svi skočili da zauzmemo položaj u pravcu pucnjave, a seljaci su za to vreme počeli vraćati kućama tovare hrane i stoku, da ih neprijatelj ne bi uhvatio kako nas pomažu. Nastala je zabuna. Neki su trčali i vikali da idu ustaše i Nemci. Svi smo se skupii na jednom mestu, ali nam je nedostajao napotrebniji, vodnik Janjić, za koga niko nije znao gde je.

Kada smo poslali patrolu da vidi šta je s njim, naišao je jedan omanji čovek, u kožnom kaputu i kačketu, i tražio partizanskog komandanta da s njim razgovara. Rekao sam mu da ne može do komandanta, jer je ovaj zauzet važnim poslovima, ali neka meni ispriča ono što bi rekao komandantu. Tada mi je izložio da mu je jedan omanji partizan oduzeo duvan i cigarete i da mu je rekao kako on kao mlad čovek ne bi trebalo da u danima rata švercuje, nego da se prihvati oružja i da se bori protiv okupatora. U međuvremenu mu se učinilo da selu prilaze Nemci, pa je bacio bombu i ispalio rafal. Odmah sam se setio da je taj mlad čovek naš Brane, i da je on izazvao seljaka da šenluči.

Sporazumevši se sa seljakom, pohitali smo da zadržimo one koji su hteli vratiti svojim kućama stoku i konje s tovarima koje su nama namenili. Jedva smo to nekako uspeli okupiti i karavan je opet počeo da pristiže. Ispratili su nas iz sela sa 130 natovarenih konja, 20 grla rogate stoke i 250 ovaca. Zatim smo se uspeli uz planinu Vlašić i produžili prema selu Paklarevu u kome se nalazio štab bataljona i Rakićeva intendantura.

Jovan Živković

S TENKOVIMA NA TRAVNIK

Posle kapitulacije Italije, razoružali smo nekoliko talijanskih jedinica. Tom prilikom smo formirali nove artiljerijske jedinice i motorizovani bataljon 1. proleterske divizije, u čijem je sastavu bilo i tenkova. Pojava tenkova na našoj strani oduševljavala je borce, a unosila paniku i strah kod neprijatelja. Sećam se dobro s kakvim smo ponosom posmatrali naš motorizovani bataljon kada smo se spuštali u Livno i proterali ustaše odatle i iz Kupresa. Gotovo bez borbe smo došli do predgrađa Travnika.

Uoči napada na ovaj grad, u kome sam i ja učestvovao kao tenkista, prolazili smo uveče, oko 10 časova, pored boraca 7. krajiške brigade. Pozdravljali su nas i vikali:

•— Živeli naši tenkisti!

Bacali su kape uvis i radovali se kao da će sami tenkovi osloboditi Travnik.

Grad su opkolile naše jedinice sa svih strana. Ja sam tenkom išao od Turbeta. Kada je počeo napad, pripucao sam i iz topa i iz mitraljeza na neprijateljeve položaje. Ali u isto vreme tenk u kome sam se nalazio počeli su da gađaju protivkolskim topom. Vozač tenka, Talijan, poreklom Slovenac, upozoravao me je da su protivkolski topovi opasni, da je on četiri godine ratovao u Africi i da to dobro zna. Nisam se obazirao na to, mislio sam da se malo uplašio, a i verovao sam da našem tenku ništa ne mogu. Potpuno sam tog trenutka bio zaboravio na to šta smo mi radili protiv tih istih tenkova, i to čak bez topova, samo sa bombama u rukama.

Vozili smo punom brzinom i pucali. Ali blizu prvih kuća u gradu nešto je jako lupilo u tenk i motor je stao. Osetio sam udarac u nogu i ruku i izgubio svest. Kada sam malo došao k sebi, video sam da mi je ruka slomljena, noga ranjena, a glava u krvi. Vozač ispod mene je bio mrtav. Iako teško ranjen, nekako sam se izvukao iz tenka i legao u jarak, čuo sam kako legionari viču »ura« i kako mi se približavaju.

Znajući šta bi bilo sa mnom ako bi me uhvatili živog, pripremio sam pištolj s namerom da se ubijem. Međutim metak nije bio u cevi, a desna ruka je bespomoćno visila. Tada sam doneo drugu odluku. Kako su mitraljeski meci tukli oko tenka i po cesti, rešio sam da se iskobeljam na cestu da bi me mitraljez pogodio. Stegao sam levom rukom desnu i počeo da se teturam u pravcu naših položaja. Iako mi je na desnoj nozi, od kolena do bedra, meso bilo razneto, mogao sam da idem jer kost nije bila prebijena. Tako sam se teturao nekoliko stotina metara. Neprijatelj me nije pogodio, a ja sam sreo prvu pešadijsku patrolu naših jedinica. Bio sam spašen. Brzo su me odveli do najbližih kuća, gde su se nalazile bolničarke. Tu sam previjen, a zatim su me kamionom prebacili u bolnicu u Donji Vakuf. U toku noći je izvršena operacija noge i ruke. U centralnoj bolnici 10. divizije ostao sam tri meseca.

Nismo tada bili iskusni tenkisti, nismo se za to nigde obučavali, ali su naši borci to neznanje nadoknađivali hrabrošću i verom u pobedu. Osim toga, bili smo srećni što i mi imamo tenkove, pa nam je to davalo još više moralnog podsticaja i snage u borbi.

Posle Travnika, motorizovani bataljon je bio rasformiran. Naši tenkisti su otišli u Italiju da uče. Tamo su ostali do avgusta 1944. godine, kada su prešli u zemlju i u završnim operacijama za njeno konačno oslobođenje dali svoj ne mali deo.

Milorad Jovanović

DUGA STRAŽA — TEŠKO PRIZNANJE

Položaj kod Travnika. Oktobarska noć 1943. godine, mračna i prohladna. Bilo je to jedno od mojih prvih stražarenja u Prvoj četi posle mog dolaska iz Mosorskog odreda u Beogradski bata-

Ijon. Vodnik Ignjac pročitao je ko će te noći biti na straži. Nama, novodošlim borcima još jednom je naglasio koje su dužnosti stražara. A šta tu i ima novo — mislio sam — dužnosti stražara ovde iste su kao i u odredu. Na straži sam od 1 do 2 časa noću. Nešto pred odlazak na stražu budi me dežurni, drug Vrcić. Odmah sam ustao i spremio se. Smenio sam stražara i stao na stražarsko mesto. Vreme na straži prolazilo mi je u osmatranju, osluškivanju i razmišljanju o svemu i svačemu. Povremeno sam pogledao na časovnik. Približilo se i 2 časa. Uskoro će i smena. Ali, očekivana smena nije dolazila. Prošla su tri pa i četiri časa! Strpljivo sam očekivao. Tek oko pet časova dotrča Vrcić. Oštrim glasom mi reče da će me on smeniti i zapreti da ne smem nikome reći od kada sam i dokle bio na straži. Sve mi je to još jednom ponovio. Potvrdio sam da ću učiniti kako mi je rekao. Nečujno sam ušao u kuću. Mislio sam da je time sve završeno, ali tako nije bilo. Ujutru je nastalo komešanje među borcima koji su te noći bili na spisku za stražu, a na straži nisu bili. O tome je bio obavešten i vodnik Ignjac. Bilo je očigledno da je lanac prekinut za vreme mog stražarenja. Vodnik je razgovarao sa mnom. Ja sam uporno tvrdio da sam na straži bio prema rasporedu, da sam na vreme dobio smenu, ali da ne znam ko me je smenio.

Onda sam bio pozvan u komandu čete. Znao sam *šta tamo treba da kažem. Zapravo »instrukcije«* sam dobio od druga Vrcića. Čvrsto sam ostao pri tome da tako moram postupiti. Uz put sam se preslišavao šta ću govoriti, ne razmišljajući ni za trenutak da ću biti u situaciji da odgovaram na pitanja i da tvrdim nešto što nije istina.

Cim sam došao u komandu čete, komandir Žića Trninić postavio mi je nekoliko običnih pitanja, a potom je prešao na siinoćnu stražu. Kao iz puške odgovorio sam da sam na straži bio od 1 do 2 časa, da sam na vreme dobio smenu i da sam potom otišao na spavanje. Na njegovo pitanje da li je zaista tako bilo, odgovorio sam potvrdno. Komandir me je gledao pravo u oči, a ja sam pogled skrenuo u stranu. Činilo mi se da sam stvar ipak dobro izveo.

Tada je prišao komesar čete Milosav Bojić i zapitao me je koga sam ja smenio. To sam naravno znao i odmah rekao. Potom je usledilo očekivano Bojićevo pitanje: ko je mene smenio? Imao sam pripremljen odgovor: jedan borac koga ne poznajem. Računao sam da će to biti prihvatljivo, jer se tek nekoliko dana nalazim u četi. Na pitanje da li bih onoga ko je mene smenio prepoznao ako bi se svi borci postrojili, odgovorio sam negativno.

Bojić je vrteo glavom. Bilo je očigledno da mi ne veruje, ali to nije rekao. Bio sam otpušten i vratio se u četu. Verovao sam da sam »zadatak« ipak obavio. Vrlo brzo sam se uverio da nije tako. U komandu čete bili su pozvani na razgovor svi borci koji su prethodne noći bili na spisku za stražu, među njima i Vrcić. Šta su oni kazali mogao sam samo pretpostaviti. Onda su ponovo pozvali mene. Komesar mi je odmah rekao da ne govorim istinu, da tako što ne dolikuje partizanu i da im je poznato sve što se dogodilo. Tada je došlo ono najgore po mene: za neistinu se u partizanima najstrože kažnjava, rekao je komesar oštrim glasom. Pomislio sam: »Šta će biti sa mnom ako priznam, a šta ako ne priznam? Ako priznam očekuje me pretnja koju mi je nagovestio Vrcić. Ako ne priznam očekuje me najstrožija kazna komande čete i prezir drugova«.

Čutao sam. Komesar Bojić je postigao što je hteo. Hrabrio me je da slobodno kažem istinu. Uostalom, komanda čete je znala istinu. Ona ju je čula od svih boraca — osim od mene. To je bilo presudno. Rekao sam sve kako je bilo i zašto sam skrivao istinu. Uz pouku sam vraćen u četu. Osećao sam se postiđen što sam lagao. Zar treba reći da Vrcić svoje pretnje nikada nije ostvario?

Josip Pesah

KOMANDIR MUNJAS

Bataljon je stigao na polazni položaj. Raspinju se brda i neugledne kućice Šujice. Snežne zvezdice trepere u decembarskoj noći. Studen nadjačava. Vijugave staze su zametene. Razgranato drveće miruje. Borci tapkaju, a pod nogama im škripi.

Komandir potrča. Pelerina ga čini višim i starijim.

— Razumem, druže ***komandante, biće izvršeno*** — dopire eho komandirovog glasa.

šapat. Siluete se pomeraju. Sneg utanja. Pahuljice se prepliću.

Ustremljuje se nabujala snaga. Svaki borac kao da nekuda žuri, napeto osmatra, trlja ruke, poigrava ... Pogledi lutaju po ogradama i voćkama pritisnutim snegom.

Vodnici i desetari 3. čete okupljeni oko komandira Milana Munjasa.

— Imamo li isti pravac? — pita neko.

Munjas ćuti. Dah magle izbija iz usta. Razmišlja. Zatim se nekako uspravi, pa tiho progovori:

— To baš hoću da kažem, sve je isto kao i sinoć, samo ... noćas ih moramo oterati.

Neopaženo, čete prilaze bunkerima.

Uhvaćena je i veza sa delovima brigade.

Komandir Munjas raspoređuje borce. Veruje desetarima, ali je navikao da pojedince dodirne po ramenu, da ih nešto priupita ili obavesti.

— Ti nisi bio bombaš Nemoj ni večeras, ima vremena!

— Još pola sata je do ponoći. Počeće 18. decembar 1943. Možda je nekada i tebi pripadala prekosutrašnja slava — svetac Nikola?

Omladinac Meho Cerovac tek je prilegao u sneg, vrpolji se i traži zaklon.

— čekaj, Meho, doneću ti kamen, još ne počinje.

Komandir je sa ograde otrgao sneg. Osvrtao se. Tražio. Uhvatio je neku masu obema rukama i doneo. Tresnulo je kod Mehine glave. I otišlo u sneg.

Pre vremena je zapucalo na levom krilu. Ne zna se sa čije strane. Ispred boraca su sevnuli meci, zasvetlele rakete. Mesec se probija i odlazi. Vidik i vedrina se gube. Ljudima je hladno po nogama

i rukama. Pucnji se prolamaju. Odzvanja okolina. Proleteri naziru zbijene kuće. Oko njih su utvrđenja, bunkeri. Niko ne dahće. Svako razmišlja o ishodu, o sukobu.

Komandir Munjas rokira neke borce.

Cela četa se kreće napred. Prelaze reku šujicu.

Neko se okliznuo sa balvana.

Sručiše se pucnji.

— Bombaši, napred, bombaši — viče komandir. Nemci i ustaše se uskomešali, razbesneli. Podvriskuju, prete. Biju iz mašinki, mitraljeza, bacača i topova. Zabrundaše i tenkovi.

Grupa boraca sa komandirom odlazi. Bauljaju kroz sneg. Ostaje trag. Ostali zavaravaju protivnika i štite bombaše, prethodnicu.

— Zašto komandir opet kreće? On je potreban ovde.

Borci ćute i razmišljaju o komandiru koji hoće da reši i ovu borbu.

Taj mirni, u početku skoro nezapaženi osamnaestogodišnji partizan je izrastao. Retko se šali. Snebivao se da stavi oznake poručnika na rukav. »Ima zaslužnijih, veštijih, boljih, ja ću i bez toga činiti sve što mogu«.

Čitav stroj se pomera za bombašima. Nišane, pucaju i viču:

— Juriš, drugovi!

— Napred, Beograđani!

Eksplodirale su bombe. Uspravili se bombaši.

Viknuo je komandir Munjas:

— Za mnom ... Treća... uraaaa!

Uleteo je u bunker.

Ugledao mrtve.

Zarobio Nemca.

Neprijatelj se pregrupisao i zaustavio napadanje. Na redu su još jača utvrđenja.

Komandir iznova raspoređuje borce. Upućuje kurire. Šalje zarobljenike.

Ceo bataljon nadire, potiskuje protivnika.

Nemci vrše protivnapad. Tenkisti pojačavaju gas na motorima. Manevrišu na malom prostoru druma. Vatra ne prestaje.

— Poginuo je vodnik Paško Čvrljak.

— Rađen je komandant Velebit.

— Šuca i Frane Vrcić su uspeli da sa neprijateljevih kamiona skinu i dovuku nekoliko sanduka municije.

Borci gledaju na sneg poprskan krvlju. I dalje igraju vazduhom snežni leptirići, pahuljice i zvezdice.

Više nije hladno. Samo su nekima ledne ruke. Zanoktice bride, bole.

— Ovoga puta nismo kadri da oteramo jakog protivnika? — šapuće bolničarka.

— Zar ne vidite da nam prkose sa tenkovima? Zar ne vidite da ne žele živi napustiti utvrđenja? A čime ćemo do zore pobiti Švabe i legionare?

Čime? Reci, komandire.

To je glas jednog borca.

Ostali ćute, a misle isto.

Komandir Munjas puca i osmatra.

Komesar leži kraj njega i seća se njihovog poznanstva. Nepoznati mladić je navaljivao da uđe u 1. proletersku, u Posavsku četu, jer je njegov Tamnavski bataljon ostao u Srbiji.

— Hoću, drugovi, sa vama. Iz istog smo kraja, iz istog odreda, šta da vam kažem o sebi? Proleter sam. Bio sam trgovački pomoćnik, čitao sam Džek Londona, nešto Gorkog, član sam sindikata i Skoja, mesto mi je ...

Prisećao se još nečega čime bi prisutne mogao odobrovoljiti. Pogledali su se i primili ga. Brzo su se sprijateljili. Sada su davnašnji poznanici. Stiže naređenje za povlačenje. U zaštiti ostaje vod 3. čete. Komandir kreće da povuče izvidnicu s položaja.

Da li dolazi svitanje?

Vatra jenjava.

Komandir je stigao na dominirajući brežuljak. Izrešetane su grane zimzelenog drveta. Malo niže je celac. U njmu stoji trojka, izvidnica. Čini mu se da će Nemci pobeći. Kreće s benzinskom flašom na tenkove. Prati ga trojka. On trči. Prilazi im iznenada, odakle ga niko ne očekuje.

Tenkovi su prestali da bruje. Čuje se žamor Nemaca i ustaša.

Munjas je odšrafio bombu, kucnuo njome o mašinku i zavitlao prema tenku. Sevnuo je i upaljač. Zapalio je benzinsku flašu. Buknuo je tenk. Munjas je hteo natrag.

Silueta na belom snegu je letela u cik-cak. Padala u sneg, dizala se i nastavljala dalje.

Meci su se zabadali, granate preskakale. Trojka ga štitila. Još deset metara.

Zelene rakete.

Pao je u duboki sneg i pucao iz mašinke. Doletela je nečujna granata i prosula crnu boju po beloj čestini.

Pritrčala je trojka. Bilo je kasno. Komandir je ležao na snegu. Stegli su ga za još tople ruke i počeli ubrzano vući. Treći borac je štito odstupnicu i unazad išao za mrtvim komandirom.

Borci 3. čete su povučeni sa položaja. Sede u snegu. Pognutih glava čekaju ishod. Neke je zahvatio san.

— Pokret.

— Brzo se prebacujte!

— Gde je komandir?

— Sačekaćemo ga.

Sustigla je izvidnica, tužna trojka.

Borci čete su pritrčali. Tiskali su se oko opruženog tela. Gledali su, ne pitajući ništa, jedan drugoga.

Bolničarka Dragica se uspinjala i provirivala preko ramena Milorada Drenjanina.

— Zar je istina? ...

Drenjanin joj omogući da priđe komandiru. Koraknula je lagano, bojažljivo. Sagla se i brzo dohvatila ruku. Zadržala ju je nekoliko sekundi. Pognula se licu, zaklopila oči i tiho zajecala.

Četa je bez pompe sahranila komandira.

Rađao se nov ratni dan.

kolona je ostavljala Šujicu. Borci su koračali i ćutali. Neko je prozborio. Drugi je prihvatio.

— Munjas nestade iz stroja, a izgledalo je, bogamu, da će uvek bodriti umorne ...

— Bio je divan čovek.

— Ali i ćutljiv, zatvoren u sebe, nema široku dušu da prašta grehove, jer, veli, revolucija ne trpi greške. A zar vam nije izgledao pomalo surov i prema sebi? Odricao se svega ovozemaljskog: ni pio, ni pušio, ni pikirao, ni...

— Prestani ti što uvek vidiš samo crno!

Ljudi razgovaraju. Razaznaju se glasovi, vide likovi.

Neka ih.

Još ima vremena do određenog mesta.

— ... Pamtim, beše u leto prošle godine kada smo bili tu negde kod Livna. Postrojio je bataljon, a Miladin sve nadvisio, pa će onako komandantski: »Dosta je hrabrih u ovom Beogradskom, ali su se najviše istakli Žića Tminić i Milan Munjas. U ime vrhovnog komandanta druga Tita i štaba brigade ja im čestitam i predajem po zlatan sat na poklon«. Svi se pogledamo i obradovasmo. Munjas htede nešto da kaže, ali nije uspeo izgovoriti ni jednu reč, valjda od uzbuđenja. Odmahnuo je rukom, klimnuo glavom i sav zajapuren dotrčao u desetinu. Prozborio je: »Pa nisam ja baš najhrabriji, isti sam kao i svi ostali, zašto me izdvajaju?« A svi mu skoro uglas rekoše: »Zaslužio si, čestitamo«.

— Bezbroj je detalja koji govore o Munjasu kao članu Skoja i Partije, o komandiru, o čoveku ...

— Video sam ga kako prelazi među prvima Drinu, kako skida cokulu i daje bolesnom drugu, kako plače za poginulim borcem.

— Dosta, prestanite već jednom!

Odmor.

Beogradski bataljon je zastao na snežnoj visoravni. Okolo su raskošne planine.

Bruje akordi neke pesme ...

Milosav Bojić

BATALJON JE REKAO — NE

Marta 1944. godine, Šesti beogradski bataljon nalazio se na predahu između dva okršaja u predelu planine Vlašić. Nas petorica drugova iz Druge čete upućeni smo u patrolu. Bili smo prozebli, iscrpljeni, željni makar malo sna i gladni. Jedan od nas čupao je putem i jeo neko korenje. Približili smo se nekom selu. Neko je pripucao na nas. Zalegli smo i odgovorili vatrom. Oprezno smo prišli selu. Bilo je napušteno. Kroz otvorena vrata jedne bajte ugledali smo police pune kajmaka. Nismo mogli odoleti.

Patrola se vratila u četu. Svak od nas doneo je nemačku ili italijansku porciju punu kajmaka. Drugovi iz desetine su naizmenice gledali čas nas, čas kajmak. I oni su bili gladni. Gledali su nas prekorno, a kajmaka se nisu prihvatali. Ćutali su. Desetar Junus je bio ljut na nas. Sigurno se pitao: zašto baš njemu, zašto baš u njegovoj desetini da se desi tako što? Naš vodnik Tika, manje strog kad se radilo o »pikiranju«, možda bi zažmurio i progledao nam kroz prste, da nije bilo toliko svedoka.

Pao je mrak. Desetina je ležala oko male vatre u šumi, pod drvečem. Te noći gotovo da oka nisam sklopio. Nije ni Pino, vođa patrole. Ležao sam okrenut vatri, drhćući i razmišljajući. Jeste, tačno je da smo novajlije, ali nas to ne opravdava. Iako je Pino bio vođa patrole i najodgovorniji među nama, ipak nismo smeli popustiti njegovom navaljivanju i uzeti kajmak. Nismo, jer nam je bilo dobro poznato da ne smijemo ništa dirati. Nećemo kriviti samo Pina, svi smo krivi, ali ipak. U zoru je ceo bataljon stajao postrojen u dve vrste. Ispred bataljona nas petorica. Licem u lice. Lišeni oružja, opasača i titovki, onako gologlavi i raskopčani osećali smo se jadni, osamljeni, prezreni i napušteni. Šta je to sa nama, šta se to događa? Gledam bataljon, gledam svoje drugove, jednog, pa drugog, trećeg... Jeste, to su moji drugovi, poznajem ih sve, ali ne, to više nisu oni, mi više nismo bliski, nešto se srušilo i između nas isprečilo, premostiti se nikada više, činilo mi se, ne može.

Bataljon pojedinačno glasa i odlučuje: DA — NE — DA — NE... Da li je moguće da od toga DA — NE zavisi da li ćemo nas petorica biti streljani ili ne, streljani od svojih drugova. Neshvatljivo, ali ipak istina. Njihovi lihovi se malo po malo gube pred mojim očima, oni se stapaju u jedan neprekinuti niz ... liniju... koja govori... sudi. Kao preteča tutnjava iz daljine ono DA — NE zaglušno odzvanja u mojim ušima i ne bez bola useca mi se u svest.

Najednom, osetih hladnoću. Setih se da je sneg tek okopnio, a u dušu poče da mi se uvlači neka studen. Pogled mi pade na Pina. Oči mu suzama zamagljene, a sva pažnja mu usredsređena na ono DA — NE, kao da ih broji... pretrnuh ... pa da, od toga sve zavisi... u mislima već sam video izvršenje presude, mi padamo, jedan po jedan, pokošeni rafalima iz automata, tela nam pod udarom kuršuma još odskaču od zemlje, zatim se smiruju zauvek.

Ujednačeni ritam smenjivanja DA — NE, naglo se poremeti. Ceo vod po sredini vrste oglasio se sa DA — DA — DA — to me naglo vrati u stvarnost, srce mi se steglo, zatim opet NE — NE — DA. Neizvesnost popušta tek posle toga, kad se do kraja vrste začu jedno učestalo NE — NE — NE i samo po neko DA.

Počinjem jasnije da razlikujem drugove u bataljonu, niz i linija se prekida, njihovi likovi sve se bolje ocrtavaju, vidim i poneki osmeh, kao da je toplije, u meni i oko mene. Vraćeno nam je oružje, opasači i titovke.

Ubrzo smo u četnoj koloni zauzeli svoja mesta. Sve je bilo kao i ranije, ništa se nije promenilo. Bataljon je odmoran krenuo na izvršenje sjedećeg zadatka. Sunce, koje se upravo pomaljalo iznad obližnjih brda, obasjavalo je zadovoljna lica boraca.

Špiro Ivanišević

MOJ PROLETERSKI PUT

Moj proleterski put nije počeo dolaskom u partizane, već znatno ranije. Radničko djete, a i sam radnik, vodoinstalater, učestvovao sam u jednom radničkom štrajku u Splitu još 1939. godine. Bilo mi je tada samo 14 godina. Radeći kasnije, pod okupacijom, na razaraču »Split«, koji su Italijani zaplijenili, učestvovao sam u diverzantsko-sabotažnim akcijama. Tom prilikom su u more pobacani i brodski ventili. Uhapšen sam polovicom 1942. godine i proveo sam u okupatorskom zatvoru sve do 9. veljače 1942. godine. Pustili su me, jer sam šutio o onome što su drugi činili, a meni nisu mogli ništa pripisati. Ali, u Splitu nisam više ostao. Odlazim u partizane.

Prvo sam pripadao diverzantskoj grupi u kojoj su bili Nikša Blašković, Mladen Kuzmanić, Josip Škaričić i drugi. Rušili smo pruge, palili skladišta i napadali manje neprijateljske jedinice u okolici Splita. Kasnije sam postao borac Mosorskog partizanskog odreda, iz kojeg sam došao u Beogradski bataljon Prve proleterske.

Ćini mi se da sam ja jedini borac Beogradskog bataljona koji se našao u Drvaru u času kada je započeo njemački desant. Uputili su me naime u Drvar u Oficirsku školu, na kurs komandira četa. Tu sam bio komandir voda u četi protivtenkovskih pušaka. Imali smo uglavnom italijanske, ali i nešto njemačkih pušaka. Obilato smo ih koristili u borbi za likvidiranje desanta. Poslije kursa određen sam u Prvi bataljon Prve proleterske, a zatim za komandira brigadnog protutenkovskog voda.

Beogradski bataljon je ostao u mojim sjećanjima prije svega kao bataljon drugarstva. Živjeli smo, trpili, ratovali i radovali se pod neizgovorenom, ali uvek nazočnom parolom: »Svi za sve«. Ne bih zato izdvajao nijednoga druga ili drugaricu, ali ipak ne mogu, a da ne pomenem jednoga od palih drugova — Tadiju Doležaja. Nitko tako kao on nije umio da nas sve razvedri. I kada smo svi bili zbog nečega potišteni, ili tako umorni da nam nije stalo ni do čega, Tadija bi umio da nam izmami osmjeh ... ako ničim drugim, a ono nekom uspjelom grimasom. Pokatkad razmišljam o tome kako nije pravo da su najčešće ginuli baš oni drugovi koji su u naš tegobni život ratnika unosili najviše vedrine.

Biserko Stančić

KONJEVRAĆANI

Rođen sam 29. oktobra 1925. u selu Konjevrate, općina Šibenik. Potičem iz siromašne seljačke porodice. Završio sam prije rata šest razreda osnovne škole. Po završenoj školi pomagao sam roditeljima u obrađivanju škrte zemlje i u drugim poslovima da bi se moglo nekako preživjeti. Početak rata i kapitulaciju dočekao sam u rodnom selu. Okupatora i njegove sluge prezirao s p i od prvog dana njihovog dolaska. Kada je počeo da raste otpor prema okupatoru i kada je otpočela oružana borba, moje simpatije, simpatije mojih ukućana, kao i mojih mještana, bile su na strani NOP. Pokretu sam pristupio juna 1942. godine. Do odlaska u NOB sa ostalim omladincima — mještanima prošao sam kratku obuku u rukovanju puškom i bombom. Zajednički smo čitali izvještaje o razvitku i uspjesima NOB, izvodili manje sabotažne akcije, a naročito smo radili na pridobijanju omladine za NOP. Veliki broj mladih bio je u to vrijeme još neopredeljen, a nalazio se između nas koji smo bili za NOP i mještana sela Miljevaca, općina Drniš, od kojih su mnogi već bili okorjele ustaše. Naš rad bio je uspješan, jer je omladina našega sela listom krenula u NOB, a uz nju su bili i svi ostali mještani. Posle dužeg iščekivanja da i mi jednom krenemo u partizane, konačno je došao i taj dan. Bilo je to 4. oktobra 1942. godine. Toga dana nas 84 omladinca i omladinki iz sela Konjevrate došli smo na zborno mjesto, gdje se prikupilo još oko 170 omladinaca i omladinki iz drugih mjesta općine Šibenik. Kolona od oko 250 novih boraca krenula je prema već oslobođenom Muću i Vrlici kod Sinja, a zatim prema Bosni. Preko Livna, Glamoča, Drvara i Bosanskog Petrovca 16. oktobra 1942. godine stigli smo u Ključ i tu ušli u sastav Prve proleterske brigade.

Naš dolazak u Prvu proletersku brigadu pozdravio je dobrodošlicom Filip Kljajić Fića, komesar brigade. On nas je upoznao sa ulogom i značajem Prve proleterske, sa slavnim bitkama koje je brigada do tada vodila, rekao nam je da je to brigada bratstva i jedinstva i da u njenom sastavu ima boraca svih nacionalnosti. Zatim je počeo da prebrojava naš stroj i da odvaja grupe za pojedine bataljone. Za Beogradski bataljon odvojio je skoro sve same Konjevraćane. Od nas 11 Krnića, 10 je bilo izdvojeno za Beogradski bataljon, Čvrljaka svih 17, Vrančića 2, Koštana 4, Šupe, Čogelja i Živkovića nekolicina, a također i Frane Vrcić, Blaž Pekaz, Ante Mrndže i Miro Tulić.

U Beogradskom bataljonu zatekli smo prilično Dalmatinaca koji su tu došli iz Biokovskog odreda još avgusta 1942. Mi, novi borci, bili smo počašćeni i radosni što smo došli u Šesti bataljon, što smo došli među prekaljene borce i revolucionare, među borce koji potiču iz krajeva u kojima je pukla prva ustanička puška, među borce čiji djedovi i očevi nikada nisu trpjeli ničiju okupaciju ni poniženja.

Posebno bih istakao pažnju i drugarstvo koje je vladalo u bataljonu, a naročito divan odnos koji su stari drugovi pokazivali prema nama novodošlima. Prvi dan boravka u Šestom bataljonu ostao mi je u naročito dobrom sjećanju. Prvo smo se upoznali sa desetinom, vodom i četom, sa svim borcima i starješinama. Zatim smo večerali i otišli na spavanje. Osvanuo je 17. oktobar. Stariji drugovi su ustali ranije od nas, a nas su pustili da dva sata duže spavamo. Kada smo ustali i mi, videli smo stare drugove kako su se skinuli do pasa i kako nešto biraju i traže po rublju. Mi ih upitamo šta to rade, a oni nam kažu da biju vaške. Mi ne shvatismo odmah šta su to vaške, a oni nam nekoliko izvadiše i pokazaše. Tada nas nekolicina Dalmatinaca u glas rekosmo da su to uši. Jedan od drugova sa osmehom odgovori: »Bilo da su uši, bilo da su vaške, protiv njih se moramo boriti kao i protiv svakog neprijatelja, ako mislimo opstati!« Zatim smo i mi počeli pregledati našu odjeću i utvrdili da ima razloga da i mi odmah počnemo voditi računa o ušima.

Drugi i treći dan našeg boravka u Šestom bataljonu iskorišćen je za politički rad i za obuku u rukovanju oružjem. Već četvrtog dana pošli smo u prvu borbenu akciju. Krenuli smo na četnike koji su se motali po selima prema Banjaluci. To nije bila velika akcija. Čini mi se da je bila preduzeta prvenstveno zato da bismo se mi novi borci postepeno privikavali na borbu. Bilo je dobro što se tako postupilo, jer će uskoro nastupiti ozbiljniji okršaji na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu i Tesliću. Prva akcija je i za mene i za sve drugove koji su u njoj učestvovali bila prilično neprijatna. Strašno je to kad prvi put čuješ da ti zrna fijuću oko glave. Mi smo se ponašali kao da je svako zrno pogodak i zabijali smo glavu u zemlju. Stari borci išli su uspravno, bez saginjanja, ali nama nisu ništa prebacivali, nego su nas, naprotiv, hrabrili, govoreći nam da su i oni proživljavali ono što mi proživljujemo danas. Mi smo bili malo postiđeni našim držanjem, pa smo u slijedećim akcijama nastojali da oponašamo stare borce kako bismo bili bar približno ravni njima. To smo za kratko vrijeme i postigli. Prva ozbiljnija borba za nas bila je ona na Bosanskom Grahovu. Skupa sa starim drugovima jurišali smo na četnička uporišta, likvidirali ih, a zatim smo istom snagom jurnuli na tvrđavu Gradina iznad Grahova, u kojoj su se nalazili Italijani i četnici. Neprijatelj je raspolagao jakim snagama, pa Bosansko Grahovo nismo oslobodili, ali nas to nije pokolebalo.

Od Bosanskog Grahova krenuli smo prema Bosanskom Petrovcu. Približio se 7. novembar i godišnjica oktobarske revolucije. Čistili smo oružje i dotjerivali odjeću i obuću. Bilo je to veliko spremanje pred formiranje Prve proleterske divizije. Došlo je i vrijeme da se postroje bataljoni i brigade. Stroj je bio veličanstven. Novi komandant brigade, Danilo Lekić, komandovao je »Brigada mirno« i »Pozdrav«, a zatim je predao raport Vrhovnom komandantu, drugu Titu. Mi, novi borci, jedva da smo bili svjesni da se pred nama nalazi naš Vrhovni komandant. Tek kad nam je drug Milosav Bojić potvrdio da nas to zaista Vrhovni komandant pozdravlja, naši pogledi bili su netremice usmjereni prema drugu Titu.
Iz Bosanskog Petrovca smo ponovo krenuli prema Ključu, a od Ključa prema Sitnici. Bilo je to jako uporište koje je držalo nekoliko stotina Njemaca, ustaša, domobrana i četnika. Naša brigada dobila je zadatak da to uporište likvidira. Borba na Sitnici ostala mi je dobro u sjećanju iz više razloga. Prije polaska u napad nalazili smo se u nekom obližnjem selu. Moje cipele koje sam ponio od kuće, bile su već toliko pocepane da su iz njih virili prsti, dok su potpetice otpale. Tada sam prvi put dobio i obuo opanke od obične oputе. Nekako sam uspeo da ih obujem i vežem, ali sam imao osjećaj kao da nemam ništa na nogama. Došlo je vrijeme da se postrojimo. Starješine su nas upoznale sa zadatkom. Politički komesar bataljona je, po običaju, naglasio da se od zarobljenika ne smiju uzimati nikakve stvari osim oružja, a da će plijen naknadno biti raspoređen. U napad smo pošli 19. novembra, uveče. Pošto je pao snijeg, moji prvi koraci u opancma bili su nesigurni i uneli su malu pometnju u stroju čete. Dok sam koračao blagom nizbrdicom noge su mi izlijetale sa snega, pa sam nekoliko puta padao i dizao se. Drugovi počeše da se smeju i da doba* čuju kako eto Ivica uči skijanje. Komandir čete Milovan Nićiforović morao je da opomene borce na red i da zahteva potpunu tišinu kako se ne bi otkrio naš pokret.

Prvo smo naišli na bonkere u kojima su bili domobrani. Oni su otvorili na nas vatru, ali vatra nije bila precizna. Na naš silovit juriš i poziv da se predaju domobrani su počeli izlaziti iz bunkera sa rukama podignutim uvis. Za kratko vrijeme naš bataljon je likvidirao sve bunkere na svom pravcu napada. Događalo se da grupica naših boraca dovede do 20 pa i do 30 zarobljenih domobrana! Došao je trenutak da treba likvidirati uporište u kojem su se nalazile ustaše i Njemci. Mi Dalmatinci, zbog nedovoljne obučenosti, išli smo malo nepažljivo, pa su desetari i vodnici morali da nas opominju da zauzimamo bolje zaklone. Došavši na blisko odstojanje pozvali smo Njemce i ustaše na predaju. Oni za predaju nisu hteli ni da čuju, nego su na nas otvorili jaku vatru. Naš prvi juriš nije uspjeo. Zato su naše minobacačlije opalile nekoliko mina po neprijatelju, a mi krenuli na drugi, silovitiji juriš. Tako smo likvidirali i to uporište. Pored mrtvih bilo je prilično i zarobljenih Njemaca i ustaša. Pao nam je i bogat plijen u naoružanju i municiji, što nam je dobro došlo u bici za oslobođenje Jajca. Sitnica je bila oslobođena prije svanuća.

Tokom borbe moji opanci kao i krpe kojima su mi bile zavijene noge spali su, a da ja to nisam ni osjetio. Osjetio sam to tek kad je borba prestala i kada je počelo da mi biva hladno. Ostao sam potpuno bos. Vodnik Radoje Prvulović mi reče: »Idi, Ivice, pogledaj kod zarobljenih Njemaca koje ti cipele odgovaraju i skini ih s jednog od njih«. Ja ga upozorih da je sinoć komesar bataljona rekao da se od zarobljenika ne smiju uzimati nikakve stvari. On reče: »Idi i skini cipele, ja uzimam odgovornost na sebe, jer noćas kada sam vas morao zadržavati u borbi, zato što ste išli prebrzo, niko se od vas nije žalio da je bos.« Vodnik Prvulović nije dočekao kraj rata. Poginuo je posle bitke na Sutjesci u napadu na Zvornik.

Mislim da je u borbi na Sitnici naš Šesti bataljon nosio glavni teret i da je zadataka obavio uspješno. Taj uspjeh plaćen je i žrtvama. Zamenik komandanta bataljona Ljupče Živković Španac bio je teško ranjen i podlegao je ranama posle nekoliko dana u bolnici u Bosanskom Petrovcu. Poginula je bezmalo cela komanda Treće čete. Pala je i prva žrtva među nama Konjevraćanima — Jozo Čvrljak.

Poslije borbe na Sitnici krenuli smo u borbu za oslobođenje Jajca. I u toj borbi Beogradski bataljon u potpunosti je izvršio zadatak. Bataljon se naročito istakao na jednoj kosi poviše Jajca, kad su Njemci, povukavši se iz grada, izvršili juriš s namerom da nas odbace od Jajca. To im je onemogućio naš kontrajuriš. Tako smo žestoko udarili da je i po nekoliko Njemaca ležalo mrtvo jedan povrh drugog. Pri oslobođenju Jajca imali smo i mi gubitaka. Pored ostalih tu je poginuo još jedan Konjevraćanin, Petar Koštan.
Uskoro smo krenuli u nove akcije prema Kotor Varošu, Jošavki i Tesliću. Selo Jošavka bilo je

četničko uporište. Iz Jošavke je bio i poznati četnički komandant i koljač Rade Radić. Prije našeg dolaska on je likvidirao mnoge naše drugove — terence. On je ubio i legendarnog heroja Kozare dr Mladena Stojanovića. Naš snažni napad četnici nisu mogli da izdrže. Dali su se u bijeg. Iz Jošavke je u obližnje šume izbjegao i narod zaveden četničkom propagandom. Komanda čete nas je rasporedila po kućama i naredila da najprije očistimo prostorije, a tek onda da se smjestimo. Komesar čete je rekao da od hrane ne smijemo ništa uzimati, iako su kuće bile pune suhoga mesa, pasulja, krompira, brašna i rakije. Seljaci koji su očekivali da ćemo im zapaliti selo, počeli su se polako vraćati u svoje domove. Sa strahom su prelazili pragove svojih kuća. Mi smo ih dočekivali i hrabrili, ali su oni i dalje bili nepovjerljivi. Čas su gledali u nas, čas u svoje očišćene kuće i nedirnute stvari. Naš domaćin, neki čičica, upita nas kakva smo mi to vojska. Video je, reče, mnoge vojske, ali ovakvu ne. Svaka vojska je pljačkala i odnosila hranu i stvari, samo smo mi ušli u njihove napuštene domove, a da ništa nismo dirnuli. Mi onda počnemo objašnjavati da smo mi pripadnici Narodnooslobodilačke vojske, koja se bori protiv okupatora i domaćih izdajnika, da smo mi vojska koja štiti interese i imovinu naroda. Tada naš domaćin donese kruha, suhoga mesa i rakije i počasti nas. Onda nam reče da ima dva sina u četnicima, ali da će nastojati da oni pređu u našu vojsku, jer takva vojska mora pobjediti.

Iz Jošavke smo krenuli prema Teslići. Sa nama je nastupao i Kraljevački bataljon. U napad smo krenuli u noći 1. januara 1943. godine. Dok smo prelazili prugu naišao je oklopni voz i presekao kolonu Šestog bataljona na dva dijela. Na sreću, ostali smo neprimjećeni i kad se oklopni voz udaljio ponov smo produžili prema svom cilju. Prve bunkere osvojili smo na juriš. Zatim je neprijatelj savladan i na drugim bunkerima. Jauču ranjene ustaše, kukaju za pomoć. Onda se neopaženo uvlačimo u grad. Iako brojniji i bolje naoružan neprijatelj je bio svladan prije svanuća. U Teslići smo zarobili nekoliko stotina vojnika i oficira. U naše ruke palo je mnogo naoružanja i opreme.

O bitkama na Neretvi i Sutjesci i mnogim drugim bitkama pisaće drugi drugovi. Ja ću reći samo toliko da je Šesti bataljon i u tim slavnim bitkama uvek časno izvršavao svoje zadatke. Mnogi drugovi iz Šestog bataljona položili su svoje živote. Stroj je proređen. Ü bataljon su opet kao popuna došli Dalmatinci. Ovoga puta iz Treće dalmatiske brigade koja je usled velikih gubitaka na Sutjesci rasformirana. U Šesti bataljon došlo je oko 40 Dalmatinaca. Došli su da se bore na mesto palih Konjevraćana. A pali su mnogi. Pala su tri Krnića. Ivo Krnić bio je hrabar mitraljezac. Prilikom prelaska preko visećeg mosta na Tari držao je odstupnicu sve dok se i poslednji borac nije prebacio na drugu stranu rijeke. Viseći most je tada srušen i kada su Njemci stigli do njega Ivo je sa mitraljezom skočio u rijeku, isplivao na drugu obalu i nastavio borbu sve do proboja obruča na Miljevini. Tu je pao. Poginulo je i više starješina iz Šestog bataljona. Na Sutjesci je pao komandant bataljona Milan Šarac, kod Renovice komandir Druge čete Milovan Nićiforović, a pri napadu na Zvornik, vodnik Prvulović. Oslobođenje Han-Piješka, Vlasenice i Zvornika imalo je dvostruki značaj. Za sve nas to je bio dokaz da smo i dalje sposobni da se sa neprijateljem obračunavamo i da ga možemo tući, iako je brojno još jak i raspolaže utvrđenim garnizonima. U narodu je podignut moral i usađeno uvjerenje da nismo uništeni, kako je to neprijatelj tvrdio u svojoj propagandi. Dolaskom u Zvornik došli smo i u neposrednu blizinu Srbije. Delila nas je samo Drina. Drugovi Srbijanci bili su radosni i srećni, smatrajući da je došao čas da se ponovo vrate u Srbiju iz koje su otišli 1941. godine. Mi Dalmatinci delili smo tu radost s njima, jer je i naša velika želja bila da pomognemo drugovima Srbijancima u oslobođenju njihovoga kraja. Međutim, situacija je bila takva da smo krenuli ka Dalmaciji. Početkom avgusta prešli smo rijeku Bosnu kod Nemile i krenuli preko Petrovog polja, Vlašića, Turbeta i Gornjeg Vakufa prema Dalmaciji. U Dalmaciju smo prispeli 16. septembra 1943. godine, poslije kapitulacije Italije. Jedan deo puta prešli smo kamionima. Kad smo stupili na tie Dalmacije narod nas je dočekao sa velikim oduševljenjem. Na sve strane su nas častili grožđem, smokvama i rakijom. Šesti bataljon došao je u selo Blato na rijeci Cetini. Smestili smo se po kućama i dvorištima, a potom smo sišli na rijeku da se okupamo i operemo rublje. Čini mi se da mi je to kupanje bilo jedno od najljepših i najdražih u životu, jer je bilo i — prvo kupanje otkad sam krenuo u borbu! Ali, u kupanju smo uživali kratko, jer smo u Blatu ostali samo dan ili dva. Zatim smo krenuli prema Zadvarju, Šestanovcu, Cisti i drugim mjestima. Ostali bataljoni držali su položaje prema Imotskom i Sinju, a Kragujevački bataljon je bio u Splitu.

Kod Ciste je Beogradski bataljon, 23. septembra 1943, vodio žestoku i tešku borbu sa Njemcima. Bataljon je 22. septembra uveče krenuo prema Sinju, pretpostavljam sa zadatkom da napadne na ovaj grad. U toku noći kurir iz štaba brigade stigao je bataljon i doneo naređenje da se odmah vratimo, jer se od Mostara prema Imotskom i dalje prema Splitu kreće jaka njemačka motorizovana kolona. U Cistu smo se vratili usiljenim maršem. Tu smo se susreli sa nemačkom prethodnicom od tri tenka. Pošto u prvi mah nismo znali o čijim se tenkovima radi — o njemačkim ili našim, koje smo zaplenili od Italijana, komandant bataljona Milan Antončić-Velebit naredio je da se kolona skloni sa ceste i zauzme položaj. Istovremeno, Njemci su otvorili vatru na našu intendanturu i sanitet koji su se nalazili u Cisti. Sanitet je prilično nastradao, jer je bio iznenađen — mnogi drugovi iz saniteta takođe su mislili da su to naši tenkovi. Prihvatili smo borbu i silovito krenuli na tenkovsku prethodnicu. Tenkisti su napustili tenkove. Nismo međutim mogli prići tenkovima da ih uništimo, jer je u taj čas iz pozadine pristigla nova veća grupa tenkova, tukiići nas i štiteći istovremeno svoje napuštene tenkove. Za naš bataljon ta je borba bila prilično nepovoljna, jer je vođena sa snažnim neprijateljem a bataljon je bio otcepljen od brigade. U toj borbi poginula je bolničarka Druge čete hrabra

i odvažna Tonka Čvrljak. Tonka je imala i plemenito srce. U borbi se uvek isticala i nalazila u streljačkom stroju. Kad bi neki drug pao ranjen, sama bi ga, bez ičije pomoći, izvlačila iz borbe, a zatim bi ga previla. Njenu smrt oplakivala je cijela četa. Tonku smo pokopali i zauvjek ostavili u njenoj krševitoj Dalmaciji. Toga dana vladala je nesnosna vrućina, patili smo od žeđi, a vode nigde nije bilo ni kapi. Dok smo se povlačili sa položaja naišli smo na jednu lokvu iz koje se napajala stoka. Počeli smo porcijama da uzimamo vodu i da je pijemo, iako se u toj vodi nalazilo i stočnog izmeta. Bolničarke su nas odvraćale da ne pijemo, jer su se bojale zaraze. Tako je naša neodoljiva žeđ mogla biti i kobna, ali na sreću nije.

S obzirom da je tri dana bio otcepljen od brigade, bataljon se probio kroz njemačke položaje i došao u njen sastav.

Iz Dalmacije ponovo krećemo u Bosnu. Prolazimo kroz tek ponovo oslobođeno Livno i Kupres i stižemo u Bugojno. Očekivali smo da ćemo poslije napornog marša u Bugojnu imati duži odmor. To su bile samo naše puste želje. Odmorili smo se tek toliko da ručamo i primimo rezervnu hranu koja se sastojala od tri hljeba, parčeta mesa i nešto sira. Za to vreme i za naše prilike bila je to ipak znatna rezervna hrana, i to je bio znak da nas očekuje dugi marš. I zaista je tako bilo. Sutradan smo stigli blizu Travnika. Odmah nam je naređeno da najprije očistimo oružje, pa tek onda da spavamo. Spavali smo na otvorenom, u šiblju, i dosta kratko. Iz najtvrđeg sna bude nas dežurni i požuruju da se večera, jer odmah slijedi zbor. Inače, mogli bismo spavati i dvadeset i četiri časa da se ne budimo — kad bi se to samo smjelo i moglo. Komandir čete Stanimir Dinčić — Dinče saopštio nam je da iste večeri napadamo na Travnik. Naša četa imala je zadatak da likvidira tri bunkera, a potom da produži nastupanje prema fabrici duhana.

Došli smo do bunkera koje je štitila bodljikava žica i nije nam dala dalje. Tukli smo iz mitraljeza po bunkerima i istovremeno bacali bombe. I komandir je bacio nekoliko bombi. Kad je bacio poslednju, ustaše iz bunkera su ga ranile u ruku. Onda su moji pomoćnici nakupili granje, nabacali ga na žicu, a preko granja položili ćebe. Tako smo se prebacili preko žice. Od naše silne vatre ustaše su pobegle iz bunkera. Zaplenili smo jedan teški mitraljez i dosta municije i bombi. Nastupali smo dalje, prema gradu i došli do kapije fabrike duhana. I ostale jedinice imale su uspjeha u napadu, pa bi verovatno te noći Travnik bio oslobođen da Njemcima i ustašama nije stigla pomoć iz Zenice. Dok smo se povlačili iz grada, jedan Njemac naišao nam je pravo u ruke. Iz Travnika smo se povukli na polazne položaje. Kada smo polazili u napad, rezerve hljeba koje smo još imali ostavili smo u žbunju, nadajući se da ćemo u gradu naći boljeg i svežijeg hljeba, a svakako i druge hrane. Kako Travnik nismo zauzeli, dali smo se u potragu za ostavljenim hljebom.

Poslije našeg napada na Travnik neprijatelj je u grad dovukao jake snage i još ga bolje utvrdio za odbranu. Zbog toga i naši kasniji napada nisu mogli biti uspješni. Travnik nismo oslobodili, ali smo držali položaje u neposrednoj blizini grada. Vodnik Junus uzeo bi nekada desetinu a nekada ceo vod i išao u selo Orašje koje je bilo povezano sa gradom. Nas bi rasporedio na obezbeđenje, a on bi razgovarao sa mještanima. Od njih je dobivao podatke o neprijatelju, dok su nas čašćavali pečenim krompirima, mljekom i po kojom cigaretom. Junus je bio veseo, otvoren i komunikativan. Ljudi su ga voljeli i imali u njega veliko povjerenje. I mještani sela Orašja ubrzo su ga zavoljeli. Prilikom svakog dolaska rado su ga dočekivali i razgovarali kao sa svojim najmilijim. Junus je poginuo kao komandir čete prilikom oslobođenja Beograda. Na položajima kod Travnika zadržali smo se duže vremena. Tu nas je zatekla šesta ofanziva. Naša, Druga četa, nalazila se na položajima južno od Travnika u selu Kokošare. Štab bataljona bio je sa Prvom četom u selu Bačvice, u blizini Turbeta, dok se Treća četa nalazila u selu čijeg se imena ne sjećam, a između sela Kokošara i Bačvica. Štab brigade i štab divizije nalazili su se u Turbetu. Njemci su jakim snagama nadirali od Gostilja prema Turbetu i potiskivali naše jedinice. Po paljbi osjećamo da su Njemci sve bliže Turbetu. Naša četa dobila je naređenje da zauzme još širi položaj. Na koncu smo ostali sami. Kad je pao mrak, vidjeli smo sa naših položaja da su Njemci stigli u Turbe. Komanda čete postala je nestrpljiva, a imala je i razloga za to, jer je situacija bila ozbiljna: naređenje za povlačenje još nam nije stiglo, a samovoljno se ne sme napustiti položaj. Najzad stiže kurir iz štaba bataljona sa usmenim naređenjem komandiru da se sa četom hitno povuče prema selu Bačvice. Komandir mi naređuje da sa odjeljenjem ostanem u zaštitnici i da krenem čim četa zamakne. Odjeljenje je imalo dobar zaklon, bili smo raspoloženi za borbu, tukli smo po neprijatelju i tako smo se zadržali nešto duže, računajući da ćemo lako stići četu. Kad se sasvim smrklo, krenuo sam sa odjeljenjem prema selu Kokošare. Četu nikako da sustignem. Stižemo_do sela u kojem je bila Treća četa i u mraku vidimo nekakvu vojsku. U prvi mah nam se čini da se to postrojava Treća četa i naša pristigla četa. Začusmo njemački govor. Na sreću, dobro sam poznavao taj kraj, jer smo se dugo u njemu bavili. Zato smo zaobišli selo i krenuli prema selu Bačvice. Ušli smo u kuću u kojoj je bio štab bataljona. U kući nikoga, ali — eto Njemaca u neposrednoj blizini kuće. Toga časa u kuću je upao i komandir u pratnji kurira sa pištoljem u ruci. Bataljon smo te noći kasno stigli na Komaru. Poslije njemačke ofanzive otišao sam iz Beogradskog bataljona za brigadnog kurira.

Mnogo je Konjevraćana poginulo boreći se u Beogradskom i drugim bataljonima Prve proleterske brigade. Od 11 Krnića poginulo je 5, od 17 Čvrljaka poginulo je 16. Ostao je živ jedino Ljuban Čvrljak, neustrašivi mitraljezac, kasnije vodnik i komandir čete. Od 9 Čogelja poginulo je 8, od 4 Koštana poginula su 3, poginulo je svih 6 čekića. Mnogi Konjevraćani pre nego što će poginuti postali su desetari, vodnici, pa i komandiri četa. Mile Koštan bio je komandir čete, a poginuo je na Mliništu za vreme desanta na Drvar. Milan Krnić takođe je bio komandir čete, a poginuo je

na Sremskom frontu. Pali su, ne dočekavši oslobođenje zemlje. Ostali su na vječnoj straži mira, slobode, bratstva i jedinstva.

Ivan Krnić

ČAS NAJVEČE RADOSTI

Pripadao sam Splitskom posadnom bataljonu i ni sanjao nisam da ću postati borac Prve proleterske brigade. Poslije prodora Njemaca u Split krenuli smo preko Blata na Cetini, Vagnja, Šujice, Kupresa, Donjeg Vakufa i Bugojna prema Travniku. Tu sam došao u Beogradski bataljon. Ostvarila se moja velika želja i čas moje najveće radosti da ponesem petokraku sa srpom i čekićem — znak proletera. Bilo mi je kao da sam se ponovo rodio. Svakodnevno sam bio svjedok drugarstva o kakvom ranije nisam mogao ni sanjati. Milan Munjas, komandir naše Treće čete bio je od svih najaktivniji u građenju drugarske atmosfere i optimizma, bez kojih bi naša borba bila nezamisliva. Sa Munjasom se sve moglo lakše i bolje. Kad i ne bi bio raspoložen govorio bi: »Ono što se mora, mora se«! I mi bismo svi u četi to tako i prihvatali. Njegova ozbiljnost i staloženost prelazili bi na sve nas.

Nama, Dalmatincima, naviklim na topliju klimu, ništa u ratu nije toliko smetalo koliko — zima. A baš jednoga od hladnih zimskih dana, 18. siječnja 1943. godine u mene se uvuklo zime više nego ikada dotle. Kretali smo se prema šujici. Pred jednom kućom na putu uočili smo Njemce. Napali smo ih i brzo razbili. Onda smo popalili njihove kamione. Mjesečina. Led otežava kretanje. Njemci su se sredili i krenuli u protunapad tenkovima. Pretrčavali smo u namjeri da zauzmemo pogodniji položaj. Pao je pogođen moj zemljak Mate Jerković. Pa još jedan borac. Pretrčao je uspješno Milan Krnić, noseći šarac. Pretrčim odmah za njim. Metak probija kroz porciju i prostrijeli me kroz lijevi bok. Drugovi su srećom vidjeli da sam pao. Pritrčavju mi i izvlače me iz vatre. Prebacuju me iza našega tek zauzetog položaja, a onda me, na konju, odvode do brigadnog saniteta. Spustila se magla, zima se uvlači kroz odjeću, a i rana se ohladila, pa osjećam studen kakvu dotle nikada nisam. Činilo mi se: od rane smrti nema, ali me je strah da se ne smrznem. Bilo mi je nešto toplije tek kad su me, poslije prolaska kroz Kupres i Bugojno, partizanskim valkom prevozili do Jajca. Iz Jajca smo krenuli ubrzo dalje, prema Vitovlju. Opet na konjima. I opet sam trpio od studeni.

Tačno na novu 1944. godinu Njemcima je uspjelo da se probiju kroz naše linije i napadnu bolnicu. Nas, ranjenike prati i brani Peti bataljon brigade »Rade Končar«. Po zimi bolnica je manje-više stalno u pokretu punih 27 dana. Po skliskim, smrznutim stazama, i pored sve pažnje pratilaca, padaju konji sa ranjenicima, ili od zime umiru teški ranjenici. I tako sve do Drvara. Tu sam prezdravio.

Među drugove u Beogradski bataljon vratio sam se kod Turbeta. Teško sam se poslije razbolio te me, 19. svibnja 1944. godine, sa Medenog Polja kod Bosanskog Petrovca, avionom prebacuju u Italiju. Mislio sam — vratiću se ja opet u svoj Beogradski bataljon. Ali nije tako bilo. Kada sam se poslije deset mjeseci vratio brodom iz Italije bio sam upućen u Artiljerijsku brigadu Četvrte armije. Srcem sam uvjek pripadao Beogradskom bataljonu, u kojem sam ponio srp i čekić — znak proletera.

Slavko Ljubenkov

JURIŠALI SMO S POKLIČOM — ZA TITA

Osvanulo je divno sunčano jutro, 25. maja 1944. godine. Štab Beogradskog bataljona je u selu Vražiću, kod Šipova. Nedelja je. Ustali smo kasnije nego obično i ponašamo se praznično. Jedino nas brine što se Milan Jović sa svojim Izviđačkim vodom nije vratio iz akcije u koju smo ga sinoć uputili. Komesar bataljona, Radovan Gaković, teši nas da su izviđači otišli daleko i da će se srećno vratiti. Neko dodaje da je i teren veoma težak.

Bataljon je ovako raspoređen: Treća četa je na desnoj obali Pive, u rejonu sela Sarića; Druga četa je u rejonu Šipova, sa isturenim delovima prema selu Duljcima; a Prva četa i Radni vod sa štabom bataljona su u selu Vražiću.

Jović se vratio oko 10 časova. Iz njegovog izvještaja saznajemo da je saobraćaj na komunikaciji Jajce — Jezero — Mrkonjić Grad veoma intenzivan. Pred zoru su izviđači postavili zasedu, uništili nekoliko kamiona sa materijalom i zadobili bogat plen, ali su se morali povući zbog intervencije tenkova.

Odjednom, začusmo buku motora. Iznad nas preleće veća grupa nemačkih transportnih aviona. Gledamo ih, nagađamo kuda lete ne sluteći da oni nose padobrance za napad na Drvar i Vrhovni štab. U Štab dolazi Milosav Matić-čiča, komandir Radnog voda i pita da li smo videli avione.

— Kako da ne kad ih je toliko! — odgovara mu neko.

— Ovo mi ne sluti na dobro! — uzvraća iskusni i od nas znatno stariji čiča.

Ne potraja dugo kad se oglasiše prvi pucnji iz pravca sela Duljaca, u kojem se nalaze naši izviđački i osmatrački delovi. O nailasku neprijatelja izveštava nas komandir Druge čete, Živorad Mišić, iako to i sami čujemo.

Oko 10,30 časova pred šipovo izbija motorizovana neprijateljska kolona iz pravca Jezera. Druga četa spremno dočekuje neprijatelja. Razvija se žestoka borba. Pošto smo ocenili nadmoć neprijatelja, Prvu četu raspoređujemo iza Druge čete, u rejonu sela Brda, da bismo, s obzirom na pogodnost koju pruža zemljište, dobili što jaču, višespratnu vatru. Štab brigade izveštavamo o ozbiljnosti neprijateljskog napada i o našoj proceni da se ne radi o lokalnom ispadu, nego o ofanzivi većih razmera. Upućujemo kurira, pionira Obrada Piljka u Treću četu sa naređenjem da se obezbedi desno krilo iz pravca sela Mujdžića.

Razvila se žestoka borba. Po uniformama vidimo da nas napadaju Nemci, ali još ne znamo iz koje su jedinice. Nešto kasnije saznaćemo da su to

delovi divizije »Princ Eugen«. Pešadiju podržavaju minobacači i topovi. Naše čete ne uzmiču sve do 17,30 časova, kada napuštamo prve položaje i povlačimo se prema Borovici koja je veoma pogodna za odbranu.

Neprijatelj podržan tenkovima, prodire komunikacijom Šipovo — Mlinište i pred mrak izbija u rejon sela Sokolca. Treća četa ostaje na desnoj obali Plive, a glavnina bataljona je i dalje na Borovici. Prema Sokolcu ubrzo stiže i Drugi (Crnogorski) bataljon i odmah zajedno s nama prelazi u protivnapad. U oštroj borbi uspevamo da zaustavimo Nemce.

Celu noć držimo položaje na Borovici prema neprijateljskim snagama u Sokolocu. Borbe ne prestaju. S nama su na Borovici i nama dobro poznati terenski radnici Midhad Hadžalić, Habiba-Biba Kusturica, Ahmet Šiljak i drugi.

U zoru 26. maja neprijatelj žestoko napada. Očigledno je da mu se žuri. Još ne znamo da je izvršen Desant na Drvar.

Treća četa nam se javlja iz rejona sela Dragnić Podovi i izveštava da je juče oko podneva poginuo bataljonski kurir, pionir Obrad Piljak. Jutros rano na Borovnici nam je poginuo i drugi kurir, pionir Mehmed Meho Cerovac. Toga malog, rastom malog četrnaestogodišnjaka držao sam mrtvog na rukama kao majka dete.

Oko 9 časova rokiramo se udesno, preko komunikacije Šipovo — Mlinište, u rejon sela Podkraja. Time zatvaramo put ka Mliništu kojim neprijatelj teži da prodre. U sastav bataljona stiže Treća četa kojom komanduje Marko Draško. Borba se rasplamsava. Naše jedinice, koristeći pogodnost zemljišta i kamene seoske ograde, uspešno zadržavaju neprijatelja. Ranjen je pomoćnik komesara Druge čete Milosav Bojić.

U popodnevnim časovima dobijamo od Štaba brigade naređenje da se hitno povučemo ka Mliništu, jer nam je desno krilo ugroženo prodorom neprijateljskih snaga preko Janja. Kasno uveče izbili smo u rejon Lipovca i Uvale i tu zanoćili. Neprijatelj nije uspeo da nas prati tako da su te noći borci mogli da se odmore.

U toku noći uspostavili smo vezu sa Štabom brigade i dobili naređenje da sa bataljonom zatvorimo pravac Mlinište — Potoci, i to duž železničke pruge. Tada su nas iz Štaba brigade obavestili i o desantu na Drvar.

Evo šta se, ukratko, zbilo u naredna tri dana između Mliništa i železničke stanice Lisina, na dubini od 18 km, u borbi između Beogradskog bataljona i 13. puka 7. SS divizije »Princ Eugen«. Borbe su vođene danju i noću velikom žestinom. Prvi, a i poslednji put u toku rata, čuo sam onako grozno arlaukanje nemačkih vojnika pri jurišu. To nimalo ne podseća na ono naše »uraaa« i teško ga je onopatopejom predstaviti. Naša odbrana se zasnivala isključivo na protivnapadima, iako je odnos snaga bio otprilike šest prema jedan u korist neprijatelja. Svako čekanje na položaju vodilo bi brzom porazu. Naš način odbrane iznenadio je i zbunio Nemce. Sem toga, mi smo se zabacivali kroz šumu, brzim i kratkim udarcima ranjavali bokove neprijateljskog rasporeda i tako usporavali tempo njegovih napada.

Komesar brigade, Mirko Jovanović, u nekoliko navrata šalje štabu bataljon ceduljicu sa ovakvim sadržajem: »Držite se dobro. Sve što imamo nalazi se pozadi vas«. Znali smo o čemu se radi i zašto naš komesar šifruje poruku. Zato smo u svakom protivnapadu jurišali s pokličom »za Tita«. Saznanje da neposredno štitimo druga Tita bilo nam je posebna motivacija u toj neravnoj borbi.

Međutim, nadmoć neprijatelja ipak je došla do izražaja, ali samo toliko da je napredovao prosečno oko 6 km dnevno.

Borba dostiže vrhunac 29. maja kod železničke stanice Lisina. Celo pre podne Nemci jurišaju na Lisinu, ali ne uspevaju da je zauzmu. Borci ostaju bez puščane municije i bez ručnih bombi. Štab brigade i komandant divizije nalaze se samo nekoliko stotina metara iza nas. Oni nam po kuririma šalju municiju i bombe. Na kraju, na Lisini ostaju samo komandir Treće čete i još dva borca. Oni bombama odbijaju i poslednji juriš. Nemci se sve do noći nisu mogli oporaviti. Uveče se povlačimo i kada smo oko pola noći već bili na proplanku Bjeljevina, oko dva kilometra od Lisine, čujemo žestoku vatru u Lisini. Nemci su udarili u prazno.

U operatvnom dnevniku Štaba Prve proleterske brigade, 29. maja zapisano je da je tih dana Beogradski bataljon pokazao neviđenu upornost i heroizam i doslovno se zaključuje: »Beogradski bataljon u ovoj borbi, može se slobodno reći, prerastao je samog sebe svojom borbenošću i upornošću.«

Štab brigade je pohvalio sledeće borce i rukovodioce Beogradskog bataljona: Milana Jovića, Savu Bajića, čedu Novakovića, Marjana Bašalića, Luku Mršića, Ivana Magileca, Andreasa Kelera, Dupana Karlicu i Ljubana Čvrljka i celu Treću četu.

Dvadeset devetog maja, pred ponoć, nalazimo se u Bjeljevini. Iako smo umorni, gladni i krajnje iscrpljeni, moral boraca je na zavidnoj visini. Zadatak je izvršen. Ponosni smo. Komandiri prebrojavaju jedinice, utvrđuju brojno stanje, beleže kojih više nema u stroju — ranjene i poginule. A poginuli su Marko Kostić, komesar čete, Jere Živković, Vid Mijatović, Smajo Širbić, Obrad Piljak, Meho Cerovac i mnogi drugi. Među brojnim ranjenicima je i pomoćnik komesara bataljona Milorad Drenjanin. U stroju sa iznenađenjem primećujem Milosava Bojića, pomoćnika komesara Druge čete koji je pre tri dana ranjen u selu Podkraju. Ruka mu je zavijena poveskom oko vrata.

U sastavu brigade, posle pola noći, krećemo na marš u jugoistočnom pravcu, preko sela Štekerovca i dalje prema Čardak Livadama. Mrak jc, a šuma je veoma gusta. Teren je jako ispresecan, sa mnogo uvala i strmih nagiba. Teško se probijamo kozjim stazama koje su često zaprečene oborenim starim bukvama. Ali vodič nam je iskusni šumar koji odlično poznaje ovu prašumu.

Sviće dan 30. maja, a mi smo još u pokretu. Premoreni smo i žedni. Inače smo ovih dana, u ovom bezvodnom kraju, osetili da je žeđ mnogo teža od gladi. U Uvalama nalazimo malo snega, grabimo ga i halapljivo gasimo žeđ. Oko osam časova

izbijamo pred komunikaciju Glamoč — Mlinište, severno od sela Masline Strane. Po naređenju Štaba brigade, prema Mliništu upućujemo Prvu četu radi obezbeđenja levog boka brigade. Tamo su upućeni i neki delovi Kraljevačkog bataljona.

Produžujemo marš i u toku dana stižemo na odredište, u rejon Čardak Livade. Tu su, na širem prostoru, i ostale jedinice naše brigade. Jedinice raspoređujemo uz maksimalno obezbeđenje, ali vodeći i računa o uslovima za odmaranje boraca. Dok se ostali borci odmaraju komunisti i skojevci održavaju sastanke radi analize proteklih petodnevnih borbi i izvlačenja iskustava.

Uveče saznajemo da je saveznička avijacija greškom bombardovala naše jedinice u rejonu Mliništa. Došli su dan kasnije u odnosu na ugovoreno sadejstvo. Imali smo gubitaka. Iz Prve čete poginuli su četna bolničarka Derviša Hodžić i vodnik Mile Koštan. Ranjeni su komesar čete Vojin Savčić, Đokica Šubara, Čedo Novaković, Frane Vrcić i Miroslav Babić. Ovo saznanje nas je uzbudilo i potištilo.

— Zar nam nije dosta što dajemo žrtve u borbi sa fašistima! — protestuje komandir Treće čete Marko Draško.

Njegovim protestima pridružuju se i mnogi drugi borci. Umirujemo ih. Objašnjavam im da se u ratu dešavaju takvi nesporazumi, a ni sam nisam uveren da je to moralo sada da nam se dogodi. U naredna dva dana sređujemo jedinice. Dobili smo i nešto popune. Na sastanku Bataljonskog biroa za pomoćnika komesara bataljona i partijskog rukovodioca biramo Milosava Bojića. Na sastanku Biroa posebno je zapaženo izlaganje Milosava Matića čiče koji je ličnim primerom pokazao kako se treba boriti za slobodu. Kao komandant bataljona, govorio sam da smo prošli teške okršaje, da nam je draga visoka ocena Štaba brigade, ali da će biti još teških, pa možda i težih dana, za šta se moramo pripremiti.

Prvog juna pored nas je prošao drug Tito i otišao prema Kupreškom polju. Video sam Tita opaljena lica i energičnih pokreta. U prolazu Koča mi reče: »Čuo sam sve najbolje o Beograđanima. Čestitam na držanju«.

Na dužnost referenta saniteta bataljona javila se sedamnaestogodišnja Nada Sokolović. Nada je iz Foče. Bila je u Kraljevačkom bataljonu, u Omladinskoj četi.

Drugog juna neprijatelj je napao brigadnu intendanturu kod železničke stanice Čardak. Naš i Kragujevački bataljon izvršili su protivnapad i u kratkoj ali oštroj borbi razbili neprijatelja i odbacili ga prema selu Podgoriji. Baš u toj borbi moglo se videti da se bataljon u ranijim borbama toliko očeličio da je sad i borbeniji i efikasniji uprkos tome što je brojno manji. Tu je došla do izražaja i aktivnost komunista i skojevaca. U rejonu Kurozeba, zapadno od nas, vode se žestoke borbe. Mislimo: ako, napadate sada, Tito je prošao, a mi ćemo se sa vama obračunati!

Javili su nam iz Štaba brigade da se eugenovci opet koncentrišu oko nas i da budemo oprezni. Već u toku noći Štab naređuje da zavaramo pravac koji od Glamoča, preko sela Pribelja, izvodi prema Čardaku. Na položaju smo kod sela Pribelja. Desno od nas je bataljon »Garibaldi«, a levo su Kragujevčani. Komandirima smo naredili da nema povlačenja iako se nalaze na otkrivenom terenu. Odbranu pojačavamo ukopavanjem. Savetujemo borcima da zaklone od kamenja oblože zemljom, busenjem i mahovinom, ne samo radi maskiranja već i radi smanjenja dejstva neprijateljske vatre. Omladinski rukovodilac bataljona Radovan Drašković uporno podstiče skojevce i omladince da se bolje ukopavaju i maskiraju. Te mere urodile su plodom. Naredna dva dana neprijatelj nas je napadao pešadijom, tenkovima i oklopnim automobilima, a sve smo njegove napade uspešno odbili.

Tih dana obaveštajni oficir bataljona Marko Stanišić postavljen je za zamenika komandanta, a komandir Živorad Mišić za obaveštajnog oficira. Od četvrtog do šestog juna maršujemo u sastavu brigade prema istoku pravcem: planina Vitorog, Kupres, Vukovsko, planina Raduša. Marš je dug preko 75 km po teškom terenu i uz mnoge druge nepovoljne okolnosti. Primera radi poslednjih sedam kilometara, od sela Bučevaće do Plandišta, trebalo je savladati nadmorsku visnu od oko 600 metara.

Prilikom jednog susreta sa Štabom brigade drugovi nam nagoveštavaju da neprijatelj, posle neuspeha u Drvaru, pokušava da nas opkoli na širem prostoru i uništi.

Pri prelasku preko Kupreškog polja, 5. juna uveče, posmatramo sletanje i uzletanje savezničkih aviona koji odnose naše ranjenike u Italiju. To je za nas veliko rasterećenje: ostajemo mnogo pokretljiviji.

U rejonu Plandišta, na planini Raduši, gde smo stigli 6. juna pre podne, ostali smo sve do 12. juna. Nalazimo se na nadmorskoj visini od blizu 1800 metara. Noći su prilično hladne. Bataljon je na okupu po šumama, dok smo izviđačke delove isturili istočno prema Prozoru i severoistočno prema Vakufu, gde smo uhvatili vezu sa Sedmom krajiškom brigadom.

Koristimo vreme za razvijanje intenzivnog partijsko-političkog rada. Oživeo je i kulturni rad. Slušamo radio-stanicu »Slobodna Jugoslavija« i tako saznajemo da su saveznici otvorili drugi front. Pratimo zbivanja i u našoj zemlji. Ishrana je poboljšana. Naš intendant Jozo Penga, u saradnji sa odbornicima, dobro nas snabdeva, a i od saveznika ponešto dobijamo.

Na sastanku u štabu brigade, 11. juna, upozoravaju nas da se eugenovci ponovo koncentrišu oko nas i da treba da budemo oprezni.

Dvanaestog juna otpočele su neprijateljske operacije širih razmera na naše snage na planini Raduši. Nemci su izgleda bili ogorčeni što dotle, u dva pokušaja, nisu postigli cilj. Angažovali su sve snage, iskoristili prstenasti oblik komunikacija oko naših snaga, koncentrisali se i otpočeli operacije, verujući da će nas u ovako nepovoljnoj operativnoj situaciji uništiti.

Brigada prima borbu, privremeno odbrambenom taktikom, a uskoro prelazi u protivnapad da bi obezbedila što povoljniji operativni položaj. Naš bataljon, u sadejstvu sa Prvim (Crnogorskim) bataljonom je u ovoj situaciji odigrao veoma važnu ulogu. Zadržao je u svojim rukama istočne padine Raduše na pravcu Plandište — Sajina planina

— Makijen i sačuvao taj koridor za proboj naše brigade i glavnih snaga divizije tim pravcem, a i severnije, preko Kobile.

Jedna okolnost u ovoj operaciji išla nam je na ruku. Naime, 13. juna Štab divizije doneo je odluku o proboju prema severozapadu, na prostor Janja. Pošto je zapovest preneta radiogramom koji su Nemci dešifrovali, oni su odmah otpočeli rokiranje svojih snaga na prostor Kupres — Bugojno. Time su oslabili ostale sektore, a posebno sektor kod Prozora, gde smo mi iznenada krenuli u proboj. No istoga dana uveče, pošto je već počela koncentracija naših snaga na prostoru Gornjeg Vukovskog i pošto je Štab divizije došao do podataka o jačini neprijateljskih snaga na prostoru Kupres — Bugojno, Štab divizije menja odluku i sve snage orijentiše prema istoku, na komunikaciju Prozor — Gornji Vakuf.

U ovoj operaciji Beogradski bataljon je, u toku 12. i 13. juna, u sadejstvu sa Prvim bataljonom, uspeo da spreči prodor nepri\atel\a na Plarvdište. Pored drugih gubitaka koje smo naneli neprijatelju, 13. juna smo zarobili dva vojnika iz divizije »Princ Eugen«. Saslušavajući ih utvrdili smo da oni znaju da se nalaze u borbi protiv proletera, ali i ništa drugo, jer su zarobljenici tvrdoglavo odbijali da govore.

Nešto pre ponoći, 13. juna, u sastavu brigade, otpočinje marš prema Makljenu, na koji izbijamo u kasnim prepodnevnim časovima 14. juna. Na Makljenu ostajemo ceo dan, frontom okrenutim prema jugu, prema Prozoru. Posmatramo Prozor i vidimo živ saobraćaj neprijateljeve motorizacije na komunikaciji Prozor — Ravno.

U toku 15. juna brigada zauzima novi raspored na prostoru sela Gornje Blace — Duge — Kranjčići — Donja Vast — Uzdol. Naš bataljon je u rejonu sela Duge. Odmah se raspoređujemo na položaj iznad komunikacije Prozor — Jabjanica. Porušili smo dva mosta na reci Rami radi sprečavanja komuniciranja neprijateljskih snaga na pravcu Prozor — Jablanica.

Ponovo smo na prostoru na kome smo bili u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi, u bici za ranjenike. Evociram drugovima uspomene iz bolnice, iz ešelona teških ranjenika koji je tada bio smešten u selu Here. Kako bih rado obišao kuću onog Muslimana u kojoj je bilo smešteno nas deset teških ranjenika! Iako smo posle pada Prozora imali dovoljno hrane, seljak je svakoga dana naređivao ženi da nam ispeče pitu sa sirom. Činio je to iz ljubavi prema našoj borbi i prema nama koji smo u toj borbi davali svoju krv.

Naredna dva dana nalazimo se na istim položajima i vodimo oštre borbe protiv neprijateljskih snaga koje teže da nas odbace od komunikacije. Položaji su nam veoma pogodni, tako da sa njih uspešno odbijamo sve napade neprijatelja, povremeno prelazimo i u protivnapade. Nemci su nemoćni. Hvata ih bes, pa nas neprekidno tuku artiljerijom. U ovim torbama poginuli su Todor Čolović Zdipi i Ilija Droca, a ranjeni su Pero Ivetić i Simo Miladinović.

Naša brigada se dobro drži i ne dopušta neprijatelju da ostvari svoje ciljeve. Ali, na drugim sektorima fronta, a posebno kod Trinaeste proleterske brigade »Rade Končar« situacija se pogoršava i neprijatelj ugrožava desno krilo Prve proleterske. Zato Štab brigade pregrupiše naše jedinice, povlačeći ih nešto unazad, u rejon selo Here — b. Krstac — selo Šćipe. Naš bataljon je po tom rasporedu u selu Šćipe, gde smo stigli 18. juna, ujutro. I u toku toga dana nastavljaju se borbe na ćelom frontu brigade i susednih brigada. Bataljon je u brigadnoj rezervi.

Sutradan, 19. juna ujutro, javili su mi iz štaba brigade da hitno dođem komandantu divizije, Vasi Jovanoviću. Radovao sam se tome. Dotle sam sa njim imao nekoliko susreta u toku šeste neprijateljske ofanzive i, kasnije, u borbama oko Mrkonjić Grada. Vaso Jovanović je na mene ostavio veoma snažan utisak. Cenio sam ga kao neobično hrabrog, smelog i odvažnog komandanta, a posebno kao izvanrednog čoveka i komunistu. Svaki njegov gest, a posebno odlučnost u borbenim dejstvima — što je u ratu veoma važno — odavali su sigurnost i čvrstinu. Komandant divizije primio me je na svojoj osmatračnici. Sedeo \e ispod visoke tive oerade uadnet xad topografsku kartu.

— A, došao si, Stevo! — reče i posle kratke pauze iznese »situaciju i zadatak Beogradskog bataljona.

Bio sam ponosan što bataljon prima zadatak od komandanta divizije. To je zasluga celog bataljona. Kratko, vojnički komandant mi reče:

— Situacija se, evo, ponovo komplikuje. Vaša brigada trenutno nema problema, ali...

Prema njegovom izlaganju, desno krilo divizije bilo je udroženo snažnim neprijateljskim pritiskom na Trinaestu brigadu koja je dejstvovala na prostoru Gornjeg Vakufa i Makljena. Prisustvo neprijateljskih snaga osećalo se i na levom krilu i u pozadini, pa je bio moguć njihov brz izlazak na planinu Vraniću.

— Ako to dozvolimo, možemo se naći u teškoćama — kaže komandant — i nastavlja: — Vaš bataljon treba hitno da izbije na planinu Vraniću i ovlada rejonom Sarajevskih vrata. Taj prevoj je za nas kritičan.

Dok komandant lako i odmereno izlaže situaciju i naš zadatak, pratim sve to na topografskoj karti i već obeležavam pravac kretanja i kritični rejon — Sarajevska vrata.

Pošto sam primio zadatak pozdravio sam se sa komandantom divizije i vratio u bataljon.

Iako je ovo slabo naseljen planinski kraj, ipak je na pravcu našeg kretanja relativno veliki broj staza. Zato uvek uzimamo po dvojicu ili trojicu vodiča. Oni su odvojeni i ne znaju jedan za drugog. Ne činimo to zbog nepoverenja prema tim ljudima, već zato da bismo izbegli lutanje i što pre stigli na cilj. Zemljište je veoma ispresecano, pa se sa meštanima-vodičima dogovaramo koji je pravac najlakši i najpreči.

Krećemo se kroz sela Cvrče i Svilice, i dalje dugom dolinom uz potok Hrđenovac napredujemo ka Sarajevskim vratima. Izmenjujemo vodiče, a onima koje otpuštamo odajemo priznanje i zahvalnost za ukazanu pomoć.

U dolini reke Desne susrećemo jednog seljaka koji nas obaveštava da je video nemačke jedinice.

— Začudio sam se kada sam čuo da mnogi među njima govre naš jezik! — kaže nam.

— To su folksdojčeri — odgovara mu komesar bataljona.
— A šta mu to dođe? — pita seljak začuđeno.
Prekidoh taj dijalog i upitah seljaka šta je od njih čuo. Pitali su ga, kaže, ima li gde partizana, a on im je odgovorio da je tu negde Deseta divizija. Na to su mu Nemci rekli da njih interesuju oni što nose engleska odela i jedu beli hleb. Iz razgovora sam zaključio da je to opet divizija »Princ Eugen« koja se okomila na nas.
Uporno se krećemo dalje, uzvodno, potokom Hrđenovac. Oko 13 časova smo ispod Treskavice, čija je nadmorska visina 2.023 metra. Vidimo na njoj grupu ljudi. Dok razmišljamo da li su to čobani ili oni koji nas traže, oglasi se rafal. Tu smo dakle! Jasno nam je da je taj kritični rejon u rukama eugenovaca. Cenimo da je na tom topografskom gorostasu manja neprijateljska grupa i razvijamo Treću četu za napad. Marko Beara već namešta minobacač. U sadejstvu sa minobacačem i teškim bredama iz Prateće čete, Treća četa energično napada i zauzima Treskavicu. Neprijatelj je tu bio sa manjim snagama, a mi smo sad na vrhu sa celim bataljonom.

Vreme je tmurno. Ne vidimo daleko. Ipak, ispred nas se ističe impresivni Nadkrstac, još viši od Treskavice, i Prokoško Jezero. Tako smo izlaskom na Treskavicu i Nadkrstac izvršili i ovaj važan zadatak i obezbedili izvlačenje ostalih jedinica naše brigade i divizije.
Dvanaestog juna bataljon je ponovo zadržan u rezervi u rejonu Prokoškog Jezera, a ostale jedinice naše i Trinaeste brigade angažovane su u borbi na zapadnim padinama planine Vranice, prema Gornjem Vakufu i izvornom delu Vrbasa. Treća krajiška brigada vodi borbe na istočnim padinama planine Vranice, prema Zec planini. To je, u štabu bataljona, posle čestitke za uspeh u osvajanju Sarajevskih vrata, saopštio komandant divizije, pukovnik Vaso Jovanović.

— Uporno nas prate, kaže komandant divizije. — Ali noćas moramo ostati ovde, jer nam saveznici avionima doturaju pomoć. Dalje, videćemo ...
Ispričasmo komandantu o susretu sa seljakom i o interesovanju Nemaca za proletere u engleskim uniformama.

— Nije to ništa novo — kaže komandant. — »Princ Eugen« i mi sučeljeni smo već bezmalo dve godine. Bez sumnje je da ćemo i ovoga puta izaći kao pobednici! — pouzdano zaključuje komandant.

Protekla je jedna noć bez sna. Prihvatili smo hranu i municiju bačenu padobranima iz aviona. Najviše nas raduju paketi s minobacačkim minama.

Oko tri časa opet pokret. Maršujemo u sastavu brigade. Namera nam je, kako su nas informisali, da izbijemo na planinu Vlašić i dalje, prema situaciji. Još je noć. Krećemo se pored Prokoškog Jezera, zatim kroz Igrišče, i u Lučkim stajama dobijamo u podne trosatni odmor. Imamo belog brašna i pirinča, pa naši kuvari na brzinu kuvaju nekakvu kašu. Sada je glavno biti sit.
Maršujemo dalje grebenom planine Kruščice, gde nas hvata noć. Kod Krstača okrećemo na zapad, u rejonu sela Opara prelazimo komunikaciju Gornji Vakuf — Travnik, da bismo 22. juna ujutro izbili na širi prostor Bašarinac polja, gde ostajemo ceo dan. Sa našom brigadom je i divizijska bolnica.
Čestitamo i pripremamo naoružanje. Na partijskim, skojevskim i četnim sastancima pripremamo se za predstojeće zadatke. Borcima otvoreno govorimo o teškoćama, ukazujući da može biti još teže. Osećamo da su borci, iako iscrpljeni, spremni na još veće napore. To me raduje.
Raspoređeni smo severoistočno od brda Kalina, čija je nadmorska visna 1.530 metara. Desno od nas su Kragujevčani i Kraljevčani, a levo garibaldinci. I pored velikih obaveza sa divljenjem sam posmatrao brdo Kalin koje se iznad nas uzdiže poput kakve gorostasne kule. U odnosu na mesto gde se nalazimo Kalin je viši za preko 300 metara. Kada je to i nama, surovim ratnicima, bilo impresivno, kako tek mora izgledati turistima! U svanuće, 23. juna, dok sam se još nalazio pod šatorom načinjenim od engleskog padobrana napade nas neprijateljski avion — roda. Opasno mitraljira. Mi kao strele iskačemo, hvatamo pogodne zaklone i uzvraćamo vatrom. Sve, srećom, prolazi dobro, bez žrtava.

Odmah posle toga osmatrači javljaju da vide kako se prema Kragujevčanima i Kraljevčanima spuštaju neprijateljeve kolone. Posmatramo dvogledima i vidimo da se od sela Pećine, ka jugu, spušta nekoliko kolona. Po našoj proceni već su na domaku naših jedinica. Plašimo se da ih umorne ne uhvate na spavanju. Nemoćni smo da ih drukčije obavestimo, pa otvaramo vatru iz teških breda. Ubrzo otpočeše da prašte ručne bombe i da štekću automati. Znači, sukobili su se, nije bilo iznenađenja za naše. Zadovoljni smo što je tako prošlo.

Uhvatili smo vezu s jednom četom Travničkog partizanskog odreda. Komandir čete nas izveštava o pokretu neprijatelja od Bugojna prema Bašarinac polju. Ocenjujemo da treba hitno zaposesti Kalin. Upućujemo Drugu četu i jednu četu Travničkog odreda. One odmah polaze. Na Kalinu se sukobljavaju s neprijateljem. Naši su brojno i moralno jači i uspevaju da zaposednu ovaj bastion koji dominira okolinom.

— Ipak smo na vreme zauzeli Kalin! — raduje se komesar Gaković.

— Teško bismo se proveli i mi i naši susedi da je Kalin ostao u nemačkim rukama! — odgovorio sam komesaru.

Bašarinac polje, na kojem se našla cela Prva proleterska divizija sa divizijskom bolnicom i prištapskim jedinicama, postaje poprište veoma žestokih borbi. Borci našeg bataljona izvanredno se drže. Iako ranije nismo rado vodili duže odbrambene borbe, ova ofanziva nas je naučila i tom zanatu. Desno od nas Kragujevčani i Kraljevčani ne uzmiču ni stopu. Garibaldinci, s naš^ leve strane, zatvaraju dolinu reke Vitine i takođe se izvanredno drže. Sadejstvujemo sa njima. Stigao je načelnik Štaba brigade Ljubiša Veselinović. Ukazuje nam na značaj Kalina koji nikako ne smemo napustiti. Saopštava nam da i ostale brigade naše divizije vode teške borbe, a naročto Treća krajiška brigada.

Pred mrak, upravo kad se borba stišala počela je da lije kiša kao iz kabla. Brinu nas tako brzi

manevri neprijatelja i njegova tolika upornost u pokušajima da nas uništi. Setio sam se reči onog seljaka koji je pre nekoliko dana rekao da Nemci nas traže. Potvrdilo se da je govorio istinu.

U noći, između 23. i 24. juna, opet pokret prema planini Kruščici, preko komunikacije Gornji Vakuf — Travnik. Prate nas umor i kiša. Toliko je za ovaj mesec dana bilo pokreta da su i konji iznemogli. Uspevamo da bez borbe pređemo komunikaciju i da u kasnim popodnevnim časovima izbijemo u rejon Paljike. Među borcima niko ne gunđa. Samo poneko postavi pitanje: »A dokle ćemo ovako?« Međutim, i takvi borci prihvataju objašnjenja, jer shvataju situaciju u kojoj se nalazimo. Prenoćili smo u rejonu Paljike. Kiša celu noć uporno pada. Nadomak su nam Vitez, komunikacija i pruga Sarajevo — Travnik. Sutradan opet napad Nemaca. Nisu nas iznenadili. Znamo im namere, ali se čudimo otkuda im tolike manevarske mogućnosti. U sadejstvu sa ostalim jedinicama naše brigade zaustavljamo neprijatelja i dobijamo naređenje da se ponovo orijentišemo ka Vranici.

Pošto smo se oslobodli pritiska neprijatelja, krećemo ka jugu. Borci su krajnje iscrpljeni. I sam sam iscrpljen, ali obilazim kolonu i podstičem ih da izdrže. Nišandžija na šarcu u Drugoj četi Andreas Keler jedva korača. Bled je kao krpa i njegovi drugovi mu pomažu u nošenju šarca. Andreas Keler je Nemac. Rođen je oko 1921. godine kod Nirnberga. Godine 1942. napustio je nemačke jedinice i došao u partizane. Ostao je u Beogradskom bataljonu do kraja rata.

— Nešto danas ide teško! — kažem Keleru.

— Nema luft, druše komandant! — odgovara on.

Keler je inače bio veoma hrabar i pouzdan borac. Više puta sam ga sa divljenjem posmatrao kako vešto rukuje mitraljezom dok kosi neprijateljske redove.

Krećemo se prema vrhovima Vranice. Na njih su već izbile neprijateljske snage. Opet, po sedmi put u ovoj, sedmoj ofanzivi pokušaj okruženja! Sada neprijatelj drži Nadkrstac i Treskavicu, dominantne tačke na Vranici, i kontroliše okolinu. Ipak, pod zaštitom vatre i uz korišćenje zemljišta, a u sadejstvu sa ostalim jedinicama, uspešno se probijamo prema Zec planini. Pred ponoć se zaustavljamo kod Suvog jezera, na istočnim padinama Vranice. Borci su iscrpljeni. Neki su, gladni, žvakali travu, pa sada osećaju bolove u stomaku. Dok se borci odmaraju u šumi pored vatre, razmišljam o proteklom, veoma teškom i napornom danu. Blagodareći našoj upornosti, želji za pobedom i protivnapadima, uspeli smo da izbegnemo i ovo okruženje.

Rano ujutro, 26. juna, produžavamo kretanje. Pravac: planina Vranica — Pogorelica — planina Bitovnja. Naš bataljon je u zaštitnici brigade.

Saopšteno nam je da su jedinice dobile nove šifrovane nazive. Korpus je »Cer«, divizija »Avala«, Prva proleterska brigada »Dunav«, Treća krajiška brigada »Bosna«, Trinaesta proleterska brigada »Sava«. Beogradski bataljon je »Dunav IV«. Kodiranje jedinica je preduzeto da bi se zavarao neprijatelj. Posle rata smo naime saznali da je neprijatelj otkrio ključ naše šifre i da je dešifrovanjem depeša koje smo prenosili radio putem otkrivao naše namere i zato je onako uspešno manevrisao. Pretpostavljam da su Nemci, imajući tako dragocene podatke, verovali u potpuni uspeh.

Na Bitovnju smo stigli uveče, oko 19 časova. Teže ranjenike, bolesne i iznemogle, ostavljamo kod Desete divizije. Biće sklonjeni na nepristupačna mesta. Žića Trninić ostaje sa njima i obećava nam da se njemu poverenim drugovima neće ništa neprijatno dogoditi.

Tokom noći saveznička avijacija doturila je pomoć u hrani i municiji. Jedan padobran se zakačio na visoke bukve u blizini štaba bataljona. Jedva smo nekako uspeli da ga skinemo i uzmemo »darove s neba«.

I konačno, 27. juna, krećemo preko komunikacije i železničke pruge Sarajevo — Konjic da bismo sutradan izbili na planinu Bjelašnicu. Prilikom prebacivanja preko pruge imali smo manje čarke sa neprijateljskim posadama. Ovaj marš je, sa kraćim odmorima, trajao 26 časova. Bez obzira na teškoće borci su, budući dobro politički pripremljeni, izdržali i ovaj napor.

Neka o težini proteklih borbi govore i ovi podaci: Na početku ofanzive Beogradski bataljon je brojao 220 ljudi, a zaključno do 29. maja iz stroja je ispalo 90 ljudi, ili oko 40 odsto sastava. Druga četa je na primer ostala sa svega 12 ljudi. Međutim, 13. puk divizije »Princ Eugen«, koji nas je napadao, brojao je preko 1200 ljudi. A da i ne govorimo o nadmoći u borbenoj tehnici. Prema podacima koje smo kasnije prikupili, puk je za isto vreme izgubio preko 370 vojnika i oficira. Na Bjelašnici, u rejonu Hranisave, ostajemo nekoliko dana. Najzad smo dobili zasluženi predah za odmor i oporavak.

Stevan Adamović

POSLEDNJI KILOMETRI PRUGE

Zabeleženo nad ratnim dnevnikom Štaba Prve proleterske brigade, u kome je maja 1944. bilo zapisano:

»Prošli smo kroz najžešće borbe otkako postoji brigada. Posebno su se istakli Beograđani. Šesti beogradski bataljon nadvisio je samoga sebe.«

Čitam ove redove i pred očima mi izrasta neprohodna šuma i uska, šumska pruga Mliništa — Crni Potoci. Poprište borbi u maju 1944.

Bio je 27. maj 1944.

Beogradski bataljon je zaposeo prugu Mliništa — Crni Potoci, blizu druma Mrkonjić Grad — Glamoč. Sinoć mi komandant reče da ova uska šumska pruga, od našeg najisturenijeg dela pa do mesta gde su se posle desanta na Drvar povukli Vrhovni štab i drug Tito, ima samo osam kilometara. Pitam se da li je to odveć veliko ili sasvim malo rastojanje. Za delove divizije »Princ Eugen«, koja je načičkana kao grozd pred nama čekala da pređe tih nekoliko kilometara po njihovim starim aršinima, kada su nemačke divizije jezdile i po desetine kilometara na dan, bilo je jadno i majušno rastojanje, koje se i ne uzima u obzir. A danas, i za njih i za nas, ovih osam

kilometara treba da bude duže rastojanje od svih koje su prevaljivale nemačke divizije. Beogradski bataljon znao je do poslednjeg svog čoveka da se iza njega nalaze Vrhovni štab i drug Tito, i da snagom svog oružja, a ako ustreba i telima svojih boraca, mora preprečiti put diviziji »Princ Eugen«.

... Probudio sam se ranije nego obično. Razdanjivalo se. Ispred nas, kod stare karaule, držala je položaj naša Prva četa. Pored mene su ležali borci izviđačkog voda sa vodnikom Jovićem, kordunaškim mladićem, koji nas je za kratko vreme uverio da po hrabrosti ne zaostaje ni za najhrabrijim starim proleterima. Iza nas je, opet na uskoj šumskoj pruzi, ostatak bataljona — dve čete s komandantom. Rastali smo se sinoć pošto smo ugovorili plan borbe. Zasada je na ovaj sektor fronta Štab brigade mogao da uputi samo naš bataljon.

Vodnik Jović se probudio i priđe mi:
— Da smo samo minut ranije stigli, možda ne bismo imali ovakvu gužvu. A da znaš, sinoć smo vršili izviđanje — Nemaca ima kao pleve.
Znao sam šta misli. Baš uoči 25. maja jedna grupa rukovodilaca našeg bataljona pošla je bila u diverzantsku akciju. Obaveštajac bataljona Marko imao je ulogu četničkog »vojvode«, ja nemačkog »lajtnanta«, a ostali među kojima i Jović, bili su »četnici«. Neopaženo smo prošli kroz nemačke i četničke položaje na kosi više druma Jajce — Mrkonjić Grad, ušli u selo i noću bili bogato počašćeni u kući nekog četničkog komandanta. U svitanje smo se spustili na samu cestu, i dok smo izbijali na poslednji brežuljak, desetak metara dalje ugledasmo neviđenu sliku: Od Jajca je nailazilo nekoliko automobila punih nemačkih oficira. Bilo je to kao u snu, a trajalo je samo nekoliko sekundi. Sa dva puškomitraljeza i desetak mašinki, s prepuno bombi, gledali smo za kolima koja su pred nama nesmetano plovila prema Mrkonjić-Gradu. Da smo samo minut ranije stigli — ova paradna kolona bi tu i ostala pokopana! Uto je iznad naših glava prohujalo desetine aviona. Svetlucale su se belo-sive siluete, a mi smo im se radovali, verujući da to saveznici otpočinju akciju. Nismo ni slutili da su to Nemci vršili desant na Drvar i Vrhovni štab, a da je pred našim nosem prodefilovao štab nemačkih jedinica, koje su čekale da prodru na oslobođenu teritoriju. Za luksuznim automobilima naišli su motocikli i kamioni puni nemačkih vojnika. Odjednom sve se zakuvalo kao u kotlu; kamione i motocikle obuhvati plamen.
Kad smo, zatim, još jednom prošli kroz nemačke i četničke položaje, vraćajući se natrag, našeg bataljona već nije bilo na starom mestu.
Dok slušam sada Jovića, čini mi se da smo nemački štab u crno-plavim limuzinama mogli uništiti do poslednjeg. Samo da smo minut ranije stigli ili da i u toj jedinoj sekundi nisu otkazali naši ratnički refleksi, zbunjeni slikom paradnog sjaja nemačkog štaba.

Dok smo ovog jutra, 27. maja, razgovarali o tome, uskom šumskom prugom, od štaba bataljona, leno je gazilo konjče noseći kazan s hranom. Iznenada, iza njega zaštekta nemački šarac. Odnekud izbi nekih desetak boraca i, obuhvaćeni panikom, zajedno s kuvarima, počeše bežati prema nama. Viknusmo im da stanu. Borci se zaustaviše, a konjče poplašeno sunu u šumu.
Nemci su izašli na prugu i odsekli nas od štaba bataljona i ostalih četa. Trebalo je odlučivati brzo. Jović skupi vod i ostale borce i izvršismo juriš. Nemaca ili nije bilo previše, ili ih zbuni naš juriš, tek oni posle kraćeg otpora pobegoše put sela.

Kada se borba utiša, od glavnine bataljona dojuri komandant Steva, koji nam je s grupom boraca pohitao u pomoć. Brzo smo se sporazumeli — Nemci se nisu usuđivali da napadaju, po običaju, frontalno i na utvrđenu karaulu. Primenili su bili opasniju taktiku: njihove grupe udarale su duž pruge, povlačeći se kroz šumu, s namerom da izazovu paniku i strah i da tek onda s glavninom nastupe prugom. Odlučismo da se i mi postavimo drukčije. Samo jednu četu ostavismo da drži i brani prugu. S drugom pođe Steva, a sa trećom ja u susret Nemcima, da im nametnemo borbu i ne dopustimo da organizuju jači, frontalni napad. Drugog izlaza nije bilo. Samo je ovako mogao bataljon od nepunih dve stotine ljudi, uz svu hrabrost i zalaganje, da zadrži prodor delova nemačke divizije i da stvori dragoceno vreme Vrhovnom štabu i drugu Titu.

Tako je počela ova epopeja Beogradskog bataljona, u kojoj je on, po oceni komandanta Prve proleterske »nadvisio samog sebe«.
... 29. maj 1944. Već treći dan traju neprekidne, najžešće borbe koje smo imali otkako držimo puške u rukama. Neprestano se sudarajući s Nemcima, pojavljujući se uvek tamo gde nam se ne nadaju, odolevali smo njihovom pritisku i prepuštali im samo prag po prag pruge. Danas je treći, odlučujući dan. Do Vrhovnog štaba i druga Tita Nemcima je ostalo još samo nekoliko kilometara. Noćas smo imali sastanak bataljonskog partijskog biroa, kao i sastanak komunista i skojevaca po četama. Svugde je donet samo jedan zaključak: do Vrhovnog štaba Nemci mogu doći samo preko mrtvog bataljona.
Neprijatelj sve luđe navaljuje. To više nisu borbe kakve poznajemo. Ovde se gušamo jedni sa drugima. Uzalud su svi savezнички avioni, koji doleću iznad nas i bacaju nam sanduke s municijom. Ta uvek dragocena municija, večita naša briga i želja, ovoga puta nam nije na pomoći. Ovde se borimo s pištoljem, kundakom i bajonetom.

Četiri sata je popodne. Povukli smo se nešto unazad. Naši gubici su sve veći, a Vrhovni štab je sve bliži. Mišić, komandir Druge čete, obaveštava nas da mu je od cele čete ostalo samo pet boraca. Ne traži ni smenu ni pojačanje.
U kratkom predahu, dok su se Nemci prikupljali za nov napad, sastali su se štab bataljona i partijski biro. Uto je kurir štaba brigade doneo naređenje, ispisano na običnoj cedulji:
»Vrhovni štab i drug Tito su iza vas! Borite se do poslednjeg!«

Posebno su nas obavestili da sa ostalim bataljonima još nije uspostavljena veza, ali da nam 13. hrvatska brigada uskoro stiže u pomoć.
Cedulja je išla iz ruke u ruku, kao podsticaj, kao najveća pomoć koja nam se tog trenutka mogla pružiti. Dali smo da je pročita svaki borac.

A zatim smo pošli u susret Nemcima, da diviziji »Princ Eugen« pokažemo još jedanput koliko je dug taj poslednji kilometar pruge, da on i nema dužine dogod na njemu živi i poslednji borac Beogradskog bataljona.

Predveče, kad nam je već ponestalo i poslednjih snaga, povukli smo se na Lisinu, uporište ispred samog Vrhovnog štaba, koji je s ranjenicima čekao noć da bi izvršio proboj. Lisinu je već bila posela 13. hrvatska brigada. Njen komandant Žeželj, raspoređivao je borce da dočekaju nemački juriš. Nisam sačekao kraj tog poslednjeg nemačkog napada na ovoj pruzi. Njihov bacač me je izbacio iz stroja, pa sam se sa ostalim ranjenicima našao u štabu Petog bosanskog korpusa, pored njegovog komandanta Slavka Rodića, koji je brižno osluškivao žestoku borbu na Lisini.

— Iz Beogradskog ste bataljona!? — upitao je komandant kad se utišala borba. Zatim je dodao: — Sjajno ste .zdržali. Sad ćete ostati kod nas. Vrhovni štab sa vašim jedinicama već vrši proboj ka Glamočkom polju i nalazi se van opasnosti.

Milorad Drenjanin

ŠTITILI SMO TITA

Beogradski bataljon, u čijoj sam Trećoj četi u to vreme bio zamenik komesara, nalazio se tokom aprila i maja 1944. godine na položajima kod Mliništa, obezbeđujući slobodnu teritoriju i grad Drvar u njoj iz pravca Jajca i Mrkonjić Grada. Po zaposedanju položaja glavninu ljudstva razmestili smo u obližnjim seoskim kućama i postavili borbeno obezbeđenje na dominantne visove koji su omogućavali dobru preglednost. Obezbedivši se dobro od mogućeg iznenađenja i prodora neprijatelja, provodili smo vreme u odmaranju i u sve intenzivnijoj vojno-političkoj nastavi po planu pripremljenog za svaku četu. Zatišje nam je pružalo mogućnost i za to da što više dovedemo u red našu odeću i obuću, da sredimo naše naoružanje i da bolje organizujemo našu skromnu ishranu.

Posle više dana sa jutarnjim sumaglicama, 25. maj je osvanuo neobično vedar i čist, sa izvanrednom vidljivošću. Odjednom su se iznad naših glava pojavile prvo štuke, a ubrzo za njima transportni avioni, pa avioni koji su za sobom vukli jedrilice. Pitali smo se šta to treba da znači i kome je namenjeno. Uskoro su do nas počeli da dopiru ne samo zvuči bombardovanja, nego i dejstava drugih oruđa — postalo nam je jasno da je reč o jednom od zamašnijih i ozbiljnijih neprijateljevih poduhvata. Zato smo odmah pojačali budnost i borbeno obezbeđenje. Ubrzo zatim od obezbeđenja su nam stigli glasovi da se prema nama kreću neprijateljeve kolone. Nismo, međutim, još razaznavali o kojem se neprijatelju radi. Ubrzo smo po načinu kretanja i po vatri neprijateljskog oružja, koje je već dejstvovalo, nesumnjivo zaključili da se pred nama nalaze Nemci. Uzvratili smo im vatrom i primorali ih da iz kolona pređu u streljačke strojeve.

Rasplamsavala se sve žešća borba. Iako nas je neprijatelj nadmašivao brojem i vatrom, uspešno smo uspostavili njegov nastup. Naše ranije iskustvo i način na koji je neprijatelj pokušao da nas potisne govorili su nam da pred sobom imamo jedinice po zlu poznate divizije »Princ Eugen«, što će se kasnije i potvrditi. Pretpostavljali smo da su i Nemci bili obavešteni koga i kakvog neprijatelja imaju pred sobom. To što smo neprijatelja mrzeli nije bio razlog da ga ne respektujemo. Respektovali su, još više, oni nas, jer su iz brojnih dotadašnjih susreta sa nama znali da imaju posla sa Prvom proleterskom koja je za njih bila sinonim upornosti, ratne veštine i lukavstva, a iznad svega sinonim borbenosti i visokog morala. Znali su da se mi, kada se mora, bijemo do poslednjeg metka i da im živi u ruke ne padamo.

Ceo dan, 25. maj, protekao je u neprijateljevim upornim napadima i u našoj još upornijoj manevarskoj odbrani. Borili smo se još uvek na otkrivenom ili tek slabo pošumljenom zemljištu, fo je, bar tako mi se činilo, išlo u prilog jačem neprijatelju za izviđanje i otkrivanje naših položaja koje je nastojao da izloži i dejstvu svoje ja ke artiljerijske vatre. Mi smo parirali brzim manevrima po frontu i po dubini, pa je tako dejstvo nemačke artiljerije ostajalo bez naročitog efekta. Granate su uglavnom udarale i eksplodirale u prazan prostor. Pri kraju ove, po ljudstvu i oružju neravnopravne borbe, već je počeo da nas pogađa nedostatak municije. Bili smo primorani da i od već proređene količine municije uzmemo od svakog borca ponešto da bismo koliko-toliko popunili zalihe municije za automatska oružja.

Tokom borbe do nas je doprla vest koja je odmah bila preneta do svakog borca — toga jutra je izvršen padobranski desant na Drvar sa ciljem da se unište Vrhovni štab i drug Tito. Nije nam trebalo naročito naglašavati svu ozbiljnost situacije. Shvatili smo je, kao što smo razumeli i to da je naš neposredni zadatak, koji se po svaku cenu mora ispuniti, to da žilavim i upornim otporom sprečimo brzo nadiranje neprijatelja na pravcu naše odbrane.

Postepeno se povlačeći dohvatili smo se gustih i već ozelenelih šuma. Dohvatili smo se šuma sa olakšanjem i uverenjem da će nam one biti dobri saveznici u daljoj borbi, jer smo znali da smo od Nemaca veštiji u borbama po šumskim prostranstvima. Pred kraj dana i Nemci su zagazili u šumu. Nadirali su polako i oprezno trasom nekadašnje šumske pruge sa koje su krajiški ustanici demontirali šine još 1941. godine, pa je sada izgledala kao kakav put od tucanika. Levo i desno od trase šuma je bila ispresecana dubokim jarugama. To nam je otežavalo kretanje i održavanje veze između pojedinih delova bataljona, ali smo vezu ipak uspeli da održimo i da pružimo efikasan otpor neprijateljevom nadiranju. Dočekivali smo Nemce iza svakog stabla i svakog grma. Teškoću nam je pričinjavalo i to što su se Nemci teško razaznavali u šumi — imali su odgovarajuće maskirane ogrtače. Nemci su ovoga puta bili izuzetno nasrtljivi. Napadali su ne samo frontalno, nego i zaobilazno, sa bokova. Mi smo im na isti način uzvraćali.

Ta celodnevna iscrpljujuća borba do u noć, bez odmora i hrane, u kojoj, na sreću, još nismo imali ni mrtvih ni ranjenih, iznenada je prestala kada

Su Nemci doprli do blizu Mliništa. Mi i oni zanoćili smo blizu jedan drugom, na dohvat ruke tako reći. Postavili smo zasede i uputili izviđačke borbene grupe prema neprijatelju, a takođe smo uspostavili čvrstu vezu sa levim i desnim susedima. Te noći levo i desno od trase šumske pruge, po pošumljenim kosama i na putevima koji izvode ka Jasenovim Potocima, bila je raspoređena cela Prva proleterska i Trinaesta proleterska brigada. Na položajima su se nalazili i komandanti obeju brigada.

Znali smo da nas po svanuću očekuje još žešća bitka. Zato smo nastojali da se, koliko možemo, odmorimo i pripremimo za sutrašnji dan. Deo čete isturili smo na položaj sasvim blizu neprijatelju, dok se ostatak čete odmarao u obližnoj vrtači svega nekih pedesetak metara iza položaja. Noć je bila hladna i vatra bi nam bila dobrodošla. Nismo se isprva usuđivali da je palimo da se ne bismo otkrili bliskom neprijatelju.

U rano jutro neprijatelj je po nama otvorio jaku artiljerijsku i minobacačku vatru. Ubrzo se opet razvila žestoka borba prsa u prsa. U šumi su se smenjivali nemački juriši sa našim protivjurišima. Menjajući položaje i povlačeći se polako, iscrpljeni i sa sve manje municije, dopustili smo Nemcima ipak samo toliko da do podne napreduju oko dva kilometra. Tu smo ih opet nešto duže zadržali. Zastoj nam je dobro došao da na samom položaju podelimo kuvani kukuruz koji je, kao jedinu hranu, doterao naš kuvar Raja u dva kazančeta na konju. Posle gladovanja taj kuvani kukuruz činio nam se kao prava poslastica. Ali, nije nam se dalo da ga na miru pojedemo. Tek što smo ga podelili i počeli da jedemo u blizini konja sa kazančićima grunu ručna bomba. Nemcima je uspelo da se privuku i da bombama i rafalima iz automata napadnu na naše isturene osmatrače i na nas. I mi smo uzvratili bombama i vatrom iz automata. U tom gušanju pala su dva naša osmatrača i nekoliko Nemaca. Ne sećam se imena te dvojice drugova. Rekao bih da su obojica bili Jevreji koji su nam došli iz prekomorske popune iz Italije i da su u četu stupili negde kod Travnika. Ovaj prepad Nemaca bio nam je dobra pouka da ubuduće budemo još budniji i oprezniji, naročito sa ovako iskusnim i drskim neprijateljem.

Nemci su nastavili da nas napadaju uporno i sve silovitije, uz obilnu artiljerijsku vatru po dubini i uz bočne prepade. Taktika im je bila ista kao i prethodnoga dana. Nije im međutim uspevalo da nas mnogo potisnu, jer su nailazili na čvrst i po dubini dobro organizovan otpor naše i Trinaeste proleterske brigade. Opet smo zanoćili u šumi ostavši u neposrednom dodiru sa neprijateljem. Bili smo na ivici snaga od neprekidnih pokreta, manevara i juriša, nedostatka hrane i stalno napregnute budnosti. Više od toga pogađao nas je već krajnji nedostatak municije. Borcima je ostalo jedva po nekoliko metaka, a za automatska oružja imali smo još po sto do najviše dve stotine metaka! Zbog premorenosti pojedini borci počeli su pokazivati znake apatije. Da bismo sprečili njene pogubne posledice insistirali smo na pojačanoj budnosti i na ličnom prisustvu starešina na isturenim položajima. To i vest da ćemo uskoro od Saveznika dobiti toliko potrebnu municiju učinila je da se svim borcima povrati samopouzdanje.

U zoru, 27. maja, neprijatelj je nastavio da nas napada sa istom žestinom i istom taktikom. Nemci su otvarali bespoštednu mitraljesku vatru, praćenu minobacačkom i artiljerijskom vatrom po dubini. Mi smo pak bili primorani da otvaramo vatru samo na sigurne i potpuno vidljive ciljeve. Izgleda da su Nemci osetili da oskudevamo u municiji, pa su još žešće navalili. Nije im ipak uspelo da slome našu zgusnutu odbranu.

Tokom noći pristigla nam je municija koju su avioni bacili neposredno iza naših položaja. Sada smo i mi mogli da otvaramo žestoku vatru, ne štedeći municiju. Ne samo da smo zaustavili nadiranje Nemaca, nego smo ih primorali da ustuknu. Iskoristili smo trenutak da se pregrupišemo. Na jednom uzvišenju koji je dominirao trasom pruge i proplankom koji se pružao od uzvišenja do pruge, utvrdili smo položaj sa više automatskih oružja obilno snabdevenih municijom. U neposrednoj blizini nalazili su se komandanti Prve proleterske i Trinaeste proleterske brigade. Slučaj je hteo da se nađem pored njih baš kada je stigao telegram koji je komandant Prve proleterske počeo naglas da čita. Sadržaj telegrama bio je, po sećanju, otprilike sledeći: »Položaj na kojem se sada nalazite mora se držati i braniti po cenu najvećih žrtava. Ako neprijatelj ovlada položajem dovode se u pitanje tekovine naše trogodišnje borbe.« Svesni značaja poruke počeli smo još bolje utvrđivati naš položaj, spremni na odlučan i ogorčen otpor.

Nemci su opet navalili, još snažnije i bešnje. Uzvišenje, težište naše odbrane, podvrgli su najžešćoj artiljerijskoj vatri da bi odmah zatim nastavili da kidišu napadima pešadije. Odgovorili smo i mi ubitačnom vatrom i jurišem na neprijatelja uz gromke uzvike »Napred proleteri!« Trajalo je to do predveče, a onda je nemački napad počeo da jenjava. Položaje smo zadržali, i dok smo se sređivali tik iza naših leđa prolazilo je celo rukovodstvo naše borbe sa drugom Titom na čelu. Kada je kolona Vrhovnog štaba, po padu mraka, prošla i naš bataljon se svio u kolonu služeći kao zaštitnica koloni Vrhovnog štaba. Na našim položajima smenili su nas borci Šestog bosanskog korpusa. Koračajući šumom ugledali bismo s vremena na vreme o grane okačen padobran. Oni su nam u poslednji čas doneli toliko potrebnu municiju. Drugovi koji su nas smenili umeće već, kad padobrane pokupe, da ih korisno upotrebe. U ratnoj oskudici sve dobro dođe.

Marjan Vasilić

SPURE

Septembar je 1943. godine. Split je samo kratko bio naš i samo je kratko osjetio slasti slobode. Mi koji nismo htjeli više biti pod vlašću tuđina izašli smo iz grada i zaputili se u naša slobodna brda, ka partizanima.

Selo na čijem groblju noćimo zove se Studence. Bilo mi je tek 14 godina. Umorna od pješačenja usnula sam pored oca koji je polazeći u partizane poveo i mene. Ujutro nas postrojavaju radi ras-

poreda u jedinice. Stojim uz oca na samom kraju stroja. Dolaze dva partizana. Poslije ću saznati da su to Milan Antončić Velebit i Milorad Drenjanin. Velebit pita ko od nas želi ostati u Beogradskom bataljonu. A onda bira među onima koji su se javili. Stiže i do kraja stroja. Ni danas ne znam otkuda meni toliko hrabrosti da oca predu-hitrim pitanjem upućenim Velebitu:

— Druže, mogu li ja ostati u Beogradskom bataljonu?

— Mali, ja već imam kurira.

Shvatim da Velebit zbog moje sitne građe, odjeće i kratke kose misli da sam dječak, pa mu prkosno velim:

— Ali ja sam žensko.

Velebit se smješi:

— Pa dobro, kada si žensko, onda ostani i ti!

Moj otac hitro dodade:

— Kada već primate moga sina (otac me je uvek samo sinom zvao) mogu li i ja ostati?

Velebit se opet osmehnu i klimnu glavom. Oboje, otac i ja, dobili smo raspored u istu, Prvu četu Beogradskog bataljona.

Imala sam osjećaj da sanjam, da mi se događa neko čudo. Mnogo sam dotle slušala o podvizima proletera i oni su mi se u mojoj mašti činili nedostižnim nadljudima kada su uspjeli boreći se proći svu našu zemlju, probiti se kroz tolike ofanzive i naći se i u našoj Dalmaciji. Već sam pomišljala šta ću i kako ću ja tu, pa sam se još više privijala uz oca. Ali već sam prvoga dana počela shvaćati da su oko mene mnogi prijazni i druželjubivi mladi ljudi. Prva mi je prišla Dragica Bebić sa pitanjem »Odakle si mala?« Onda mi reče: »A ja sam, vidiš, iz Desana kod Metkovića. I još je puno nas Dalmatinaca ovdje u Prvoj proleterskoj, pa i u Beogradskom bataljonu. Hajde da ih upoznaš. I njih, i druge drugove i drugarice.« Tako sam upoznala Slavicu Rak, čvrljka, Krnića, Pengu ... Upoznaju me i sa jednim krupnim momkom, kažu mi: »Zovemo ga Zdipi, iako je čudo od poštenja, ne uzima, nego drugarski podjeli i ono malo što ima. I on ti je, Dalmatinac, a u Beogradskom bataljonu je od prvoga dana«. Zdipi mi se obraća zaštitnički i sa dobroćudnošću:

— A ti si ta najmanja Dalmatinka. Pazićemo mi na tebe dok ne porasteš.

Njegov mi je govor čudan. Nije kao u nas, a kažu: Dalmatinac. Ali, on ne govori ni kao Srbijanci. Tek poslije shvaćam da je taj čudni govor rezultat njegova dugoga življenja i rada u Beogradu i među Beograđanima, od kojih mnogi, budući da su proleteri, potječu iz raznih krajeva Jugoslavije. Otac, uz kojeg se još uvjek mnogo privijam, pomaže mi da se snađem i bolje shvatim gdje se ja to i među kakvim se ljudima nalazim. Iako sam još mala umijem da osjetim veličinu činjenice da je Beogradski bataljon to više po imenu svome, a da je u stvari zbog porijekla njegovih boraca i brojnih popuna pravi jugoslavenski bataljon. Što sam više sazrijevala, to sam više postajala svjesna jedne odlike bataljona: čvrstine, jedinstva i slivenosti u jednu volju ljudi raznoga porijekla i iz raznih krajeva. Zato sam, kasnije, i svaku smrt, pogibiju svakoga pojedinca emotivno doživljavala kao zlu namjeru neprijatelja da otkida dio te čvrste cjeline. Najviše me je ipak pogodilo kada je poginuo Zdipi. Možda zato što mi je, tek došavšoj u batljon i još svoj zbunjenoj, umio prići onako jednostavno, zaštitnički, na način na koji stariji brat štiti svoju mlađu sestru. Bili smo tada kod Prozora. Njemci su nas žestoko tukli iz protivkolaca. Naređeno je povlačenje na susjednu kosu. Zdipi je tada bio pogođen izravno u glavu. Priskočilo je nas nekoliko najbližih. Od bijesa i tuge u isti mah bila sam sva u nekakvom bunilu. Pokrili smo njegovo mrtvo tijelo šušnjem da ga Njemci ne nađu i skinuli mu oznake činova da se, ako ga ipak nađu, manje raduju. Zbog stanja u kojem sam bila, ni ranije kada su sjećanja bila svježija, a ni danas nisam sasvim sigurna jesam li baš ja te oznake skinula ili neko drugi, a ja to gledala. Poslije sam se, da me nitko ne vidi sakrila i dugo sam, dugo plakala. Nije to jedina smrt koju sam oplakala. Kada sam se vratila u bataljon sa sanitetskog kursa zamolila sam komandanta Stevana Adamovića da me pusti u obližnje selo Vitovlje, u posjet ocu. Bio je prekomandovan iz bataljona i vodio je brigu o brigadnoj radio-stanici. Komandant reče da u podne tamo polaze iz Radnoga voda da odnesu hranu Prvoj četi i da pođem sa njima. Nađem oca. Baš tada je počela pucnjava. Do nas se bio probio jedan njemački trup. Naši odbijaju napad. Pod jednom jelom, na snijegu, leži mrtav partizan. Prilazim sa još jednom bolničarkom i prepoznajem Tadiju Doležaja. Iz Splita smo zajedno krenuli u partizane. Poznavala sam mu sestru i brata Jendu koji je bio u komori Beogradskog bataljona. Vraćam se iz posjeta ocu i na daljnjem maršu sve se krijem iza konja. Bojim se da me Jendo ne pita za Tadijinu pogibiju, iako znam da on za nju već zna. Plašim se u stvari ponovnog plakanja, jer je vrijeme takovo da se mora stegnuti srce. Zar sam mogla da ne oplačem i pogibiju Leona Kavesona Brace? Ranjen je kod Mliništa, kada smo štitili Tita i kada smo se zavjetovali da ćemo izginuti, ali da odstupiti nećemo. Ranjen, Braco je prebačen na liječenje u Italiju. Vratio nam se u oslobođenom Beogradu i sa nama krenuo na Sremski front. Kod Šarengrada raznijela ga je granata dok je preko brisanoga prostora pretrčavao iz rova u rov. Od njega nije ništa ostalo do jedna njegova čizma koju je eksplozija bacila baš ispred mene.

Biti iz dana u dan u borbenom stroju, a izbeći ranjavanje jedva da je bilo moguće. Mene je to zadesilo u borbama za konačno oslobođenje, kod Novske. Bila sam tada, poslije prelaska na trojnu formaciju, u sastavu Trećeg bataljona Prve proleterske. Iako su mnogi već pali, oko mene je još uvjek bilo mnogo od onih drugova koje sam zatekla kada sam došla u Beogradski bataljon. Jedan od njih, Ljubo Čvrljak, me je i previo.

U srcu sam stalno nosila pa i danas nosim sjećanje na te prve dane u Beogradskom bataljonu, na dane moga prilagođavanja tom tako složnom i jedinstvenom borbenom kolektivu, u kojem su svi za mene, tada još djevojčicu, imali mnogo drugarske pažnje, ljubavi i razumijevanja. Tih prvih dana, pripijena stalno uz oca, možda i zato što sam mu bila jedino dijete, što nisam imala braće i sestara, pričalo se po četi:

— Došla jedna mala, skukurila se uz oca, a kada njega nema pogled joj stalno traži Slavicu Rak. Zaista, oca su poslali u patrolu prema Imotskom. Prvi put ostajem bez njega. Ne usuđujem se ni da pitam gdje je. Pokret, a otac ostavio naš veliki ranac. Prtm ga na svoja nejaka ramena i nosim ga. Pored kolone prolazi komandant Velebit i kada me ugleda reče:

— Špure, zašto tegliš taj ranac?

— Nema oca — kažem ja.

— Ranac u komoru, Špure, dok ti se otac ne vrati iz patrole.

Taj nadimak, Špure, nadenuo mi je Velebit još prvoga dana. Poslije su mi rekli da u Lici, odakle je Velebit, špure znači janje bez majke, ili izgubljeno janje. To sam zaista i bila.

Dok sam još bila na kursu u brigadnom sanitetu (nalazili smo se kod Šujice) ugledam Velebita kako stiže jašući na konju. Istrčavam pred njega po snijegu. Ranjen je u nogu. Istrčava i njegova Cvrčak i videvši ga ranjenog zaplače. Velebit se brzo oporavio. Još je malo, kako mi to Dalmatinci kažemo, cotao kada mi on 21. decembra, pred Dan Armije, priđe i veli:

— Špure, spremi se. Ideš sutra i ti sa mnom u Bugojno na proslavu.

A ja sva sijam od sreće i skačem od radosti.

Ankica Smajo-Bečić

I KONJOVOCI SU HEROJSKI UMIRALI

Bilo je to na ratištu sedme ofanzive, na položaju blizu Mliništa. Ciča-Milisav, koji je rukovodio Radnim vodom, nastojao je da se borcima koji su se već treći dan nosili sa Nijemcima duž pruge po svaku cijenu dopremi topla hrana. Pozvao je dvojicu konjovodaca, Muju i mene, i povjerio nam je zadatak da se svak od nas posebnim pravcem uputi ka pruzi vodeći konja sa kazanom punim hrane za borce. Tako će, rekao je, biti sigurnije da će hrana stići do boraca. Nije mi bilo prvi put da vodim konja sa hranom prolazeći opasne terene, pa ipak nikada još nisam krenuo na zadatak sa toliko zebnje u srcu. Gusta šuma, puna vrtača, kroz koju je vijugala staza ka pruzi krila je mnoge opasnosti, jer su i naši i Nijemci stalno manevrirali kroz šumu* nastojeći da jedni drugima zađu sa leđa i zadaju udarac. Iza svakog drveta, iza svakog žbuna, iz svake vrtače mogla je vrebati smrt. Moja svijest, moja savijesnost, cijelo moje biće opiralo se strahu dok sam koračao ka krajnjoj tački mog zadatka — pruzi i drugovima na njoj. Ali strah me nikako nije napuštao, postajao je naprotiv to jači. Još samo malo pa će odnekud planuti i ja više nikada neću ugledati svoje drugove. Još samo ovaj puta ovako, uvjeravao sam samoga sebe, i nikada više. Zahtijevaću da se ponovo vratim u svoju, Drugu četu, pa makar tamo morao ponovo doživljavati da me viječno muče moje promrzle noge i slušati prijekore puškomitraljesca Jove ćulibrka što ga ne mogu dovoljno brzo pratiti svojim bangavim hodom. U strahu sam mislio čak i to kako bi bilo bolje da je teret na mojim leđima, a ne na samaru, jer je konj kojega vodim šumskim stazama i bogazima stalni izvor opasnosti: neprijatelj me tako može lakše otkriti.

Od ruba šume na koji sam dospio pa do pruge koju moje oči zamijetiše prostirao se proplanak obrastao u paprat kroz koju je vodila staza. Zastadoh da pritegnem užad kojima je kazan bio vezan za samar. Tu me je, izgleda, strah sasvim savladao. Počelo mi se priviđati i ono čega nije bilo i nije moglo biti. Lepo vidjeh ispred sebe grupu od desetak do zuba naoružanih četnika-bradonja, iako sam znao da ovoga puta ratujemo samo protiv Nijemaca i da četnika u blizini teško da može biti! Vidim u strahu i kako mi jedan od četnika domahuje rukom, ali tiho bez glasa. Doziva me da im pridem ...

A onda negdje u dubini mojega bića, negdje iza mojih očiju pojavi se nekakav životni imperativ i odagna strah iz mene kao da nikada nije ni postojao. Ne vidim više četnike kojih nije ni bilo... sem u mojoj uobrazilji. Potegnem snažno povodac i sa konjem za sobom zakoračim proplankom ka pruzi. Ta uskotračna šumska pruga učinila mi se beskrajno duga. Na sve strane tragovi bitke koja se do nedavna morala voditi baš na tom dijelu pruge. Bilo mi je jasno da su drugovi potisnuli Nijemce i da mi valja požuriti da stignem sa hranom. Hitajući tako prugom naiđem na stravičan prizor. Granata ili bacačka mina raznijela je i Muju i konja! Mujo je iduć svojim pravcem očigledno izbio na prugu prije mene. Hrana iz eksplozijom razbijenog kazana bila se prosula i po njoj su plovili dijelovi sviježeg mesa, i ljudskog i konjskog. Potresen Mujinom pogibijom grabio sam naprijed ka drugovima, misleći stalno na to kako sam se i ja mogao naći na njegovom mjestu. Drugove sam stigao tek na poslednjim kilometrima pruge.

Onda je nastalo objašnjavanje, jer sam ja odbijao da se vratim u svoj, Radni vod. Na svaki način nastojao sam da ostanem uz puškomitraljez poginuloga Jere Živkovića. Sutradan mi je čiča-Milisav, nakrenuvši svoju već prosijedu glavu, blago govorio: »Ne valja ti to, Branko. Zar ne shvataš koliko smo mi iz Radnog voda potrebni borcima u četama? Oni nama veruju i cene nas i zar ti to nije dovoljno? Ko će se brinuti o tolikim njihovim potrebama ako svak od nas uzme puškomitraljez u ruke? I zar se i naši redovi ne proređuju? Zar ne ginu i konjovoci?

Da, znao sam da je čiča-Milisav u pravu. Pa ipak...

Branko Laura

ZA NAŠU VOJSKU MORA DA IMA

Sredinom maja 1944. godine, pred neuspeli desant na Vrhovni štab u Drvaru, Prva proleterska brigada nalazila se u okolini Mrkonjić Grada, Plive i Mliništa. U to vreme bio sam na dužnosti člana brigadne Komisije za ishranu. Po zadatku sam došao u selo Gerzovo da bih prikupio nešto mesa i drugih namirnica. Blizu sela zatekao sam jednog seljaka koji je orao sa dva vočića upregnuta u ralicu. Po neuhranjenim vočićima video sam da je seljak veoma siromašan. Pozdravio sam ga i rekao mu da sam iz Prve proleterske brigade.

—- A iz koga si kraja, druže? — upitao me je, osetivši po govoru da nisam iz njegovog kraja.

— Ja sam iz Srbije — odgovorio sam mu i odmah prešao na stvar: — Potrebno nam je nešto hrane koju bi vi seljaci dobrovoljno dali. šta ko ima i koliko može.

Gledao me je zamišljeno i rekao:

— Druže, ovo je siromašan kraj, kod nas uspeva najviše ječam i zob, ponešto krompira, kukuruza i sitan mal. Rat je, pa se i to umanjilo, ali nešto ćemo naći.

Pošao je prema volovima, ispregnuo ih iz jarma i držeći jednog za rogove rekao:

— Evo, uzmi ovog. Naša vojska mora da jede. Ona se bori!

Iznenađen ovim njegovim odlučnim gestom upitao sam ga čime će on da ore.

— Uzmi ti samo, druže, ja ću se već snaći. Udružiću se sa susedom, on će dati jednog, a ja drugog vola, pa ćemo orati.

Gledao sam seljaka i njegove iznurene životinje i razmišljao kako je rat surov i nepravedan prema ovom siromašnom narodu, kako je i ovaj seljak spreman i voljan, iako mu je teško, da doprinese. Prisećao sam se reči komesara koji je govorio: »Ovo je narodna revolucija i borba. Sa nama je narod, a narod je nepobediv.« Pošli smo u selo. Seljak mi je pomogao da prikupimo nekoliko vreća kukuruza, ječma i nešto krompira i sira, za što sam dao priznanice. Natovarili smo sve to na konjiće i poveli vola sa uzicom oko rogova.

Seljaci su me otpratili do brigadne intendanture. Kada su sve predali, pošli su u selo svojim kućama. Dugo sam gledao za njima, razmišljajući o tim dobrim ljudima, bez čijih velikih odricanja naša revolucija ne bi pobedila.

Radovan Pantelić

NAJTEŽI DANI SEDME OFANZIVE

U prvoj polovini maja 1944. godine, naš bataljon se nalazio na položajima kod sela Šipova, na ušću reke Janje u Plivu. Povremeno izviđamo prema Jezeru i Jajcu i izvodimo borbenu obuku. Mnogi stari negoduju što sada, posle toliko borbi »učimo ratovati«. Ali, komandant Steva Adamović je uporan u sprovođenju plana obuke. Tako smo se nekoliko dana razvijali u streljačke strojeve, puzali po njivama i livadama, jurišali, bacali »bombe«, branili se i napadali.

Nemci su prekinuli ovu obuku koja nam je inače teško padala. U to vreme smo svakoga jutra, rano, isturali jednu desetinu na položaj u pravcu Lisine, odakle smo pratili kretanje neprijatelja od Jezera ka Mrkonjić Gradu i kontrolisali pravac prema Šipovu. Nemci su nas iznenadili tako što su pre naših izašli na brdo i zauzeli položaj. Našu desetinu koja je išla prema položaju Nemci su pustili na blisko odstojanje i otvorili vatru. Bili su iznenađeni i oni kao i mi koji smo još spavali po kućama ispod brda. Još bunovni, trčali smo prema položaju. Jedino što smo mogli bilo je da izvučemo ranjenike i zauzmemo položaj na padini ispod brda, da bismo sprečili brz prodor Nemaca prema selu, gde su se nalazili ostali delovi našeg bataljona. To je za nas bio početak sedme ofanzive, koja je po težini borbi i gubicima, za Beogradski bataljon bila možda najteža ofanziva od svih dotadašnjih. Bilo je jasno da su Nemci poseli ove položaje da bi štitili prolazak svojih kolona od Jajca ka Mrkonjić Gradu, i dalje prema slobodnoj teritoriji. Bataljon je dobio naređenje da hitno prikupi podatke o jačini i sastavu nemačkih snaga. Formirana je jedna obaveštajna grupa koju su predvodili Marko Stanišić, obaveštajni oficir i Milorad Drenjanin, zamenik komesara Beogradskog bataljona. Preobučena u neprijateljske uniforme, grupa je imala zadatak da se probije kroz linije, izađe na komunikaciju, prikupi podatke i sledeće se noći vrati u sastav bataljona. Marko Stanišić je bio u ulozi četničkog vojvode, Drenjanin u ulozi nemačkog oficira, dok smo mi ostali bili »četnici«, sa kokardama, ali bez brada. Probili smo se noću kroz nemačke položaje i stigli u jedno selo blizu komunikacije. Tu smo svratili u kuću jednog bogatog seljaka, četničkog simpatizera, koji nas je dobro ugostio. Drenjanin je »govorio« nemački, a Stanišić je to »prevodio« domaćinu. Ovaj je bio sasvim ubeđen da smo četnici.

Te noći nemačka motorizovana kolona prolazila je cestom sa čije su leve i desne strane položaje zaposeli četnici. Nije bilo teško ustanoviti gde se nalaze, jer su se dovikivali, pevali i pucali. Pred samo svitanje primakli smo se cesti, sakrili u žbunje i osmatrali. Iako nam nije bio zadatak da stupamo u borbu — naređeno nam je da borbu izbegavamo i da je prihvatimo samo u slučaju nužde — mi smo ipak pripucali na kolonu. Među Nemcima i četnicima nastala je panika. Oni očigledno napad nisu očekivali. Smatrali su da je teren čist i da mogu slobodno da se kreću. A da smo stigli samo nekoliko minuta ranije mogli smo uništiti jednu grupu nemačkih oficira koja je prolazila automobilima.

Kad je svanulo, stvorio se problem kako se izvući sa teritorije koju je neprijatelj gusto poseo i na kojoj nam nakon našeg napada ne bi mnogo pomagalo to što smo se maskirali kao četnici. Ipak, uspeli smo da se prikriveno udaljimo od mesta napada provlačeći se kroz žbunje, šumarke i gazeći potoke. Sklonili smo se u jednu gustu šumu. Četnici su jurili na* sve strane, dovikivali se, pucali, psovali, ali nas nisu otkrili. Sklonjeni u šumi posmatrali smo velike grupe aviona kako preleću i nestaju iza brda. Nismo ni mogli sanjati da ti avioni bombarduju Drvar i vrše desant. Ceo taj dan prikriveno smo se kretali, provlačeći se između nemačkih i četničkih kolona, prolazeći pored njihovih pozadinskih delova i tek drugi dan uspeli smo da se probijemo do bataljona koji se pod jakim pritiskom Nemaca povukao do Mliništa.

Već dva dana bataljon je bio u neprekidnim borbama sa mnogo nadmoćnijim nemačkim snagama koje su, bez obzira na velike gubitke, nastojale da se probiju prema Mliništu i Crnim Potocima. Došao sam u svoj vod koji je bio na položaju na samom Mliništu. Vodnik čolović se intereso-

vao kako smo prošli, rekavši da su nas Nemci preduhitrili i da od našeg izviđanja nije bilo naročite koristi, šaleći se, on reče i to da nije trebalo žuriti da se vratimo u ovaj pakao, već da bi nam bilo bolje da smo »kao četnici« ostali u neprijateljskoj pozadini.

Jedna manja nemačka jedinica zašla nam je noću iza leđa, tako da smo se morali povući. Bili smo iznenađeni, jer dotad nije bilo slučajeva da nas Nemci napadaju noću. Bilo im je, znači, veoma stalo da nas po svaku cenu maknu i da se probiju dalje. Tada još nismo znali da se iza nas kod Crnih Potoka nalazi drug Tito i drugi rukovodioci koji su se povukli iz Drvara. Nemci su to verovatno pretpostavljali i zato su tako uporno napadali.

I mi smo tokom noći napadali pokušavajući da povratimo izgubljeni položaj na samom Mliništu, ali su se Nemci tu jako utvrdili. Sledeća dva dana branili smo se na pruzi kod Mliništa, prema Crnim Potocima. Gusta borova šuma otežavala je preglednost, tako da su Nemci uspevali da se privlače. Kako levo i desno nismo imali neposrednu vezu sa drugim našim jedinicama, Nemci su prolazili kroz nebranjene prostore napadajući nas bočno i s leđa. I mi smo na isti način prelazili u stalne protivnapade i tako uspevali da zadržavamo Nemce i da ih vraćamo na polazne položaje, ali uz znatne gubitke.

Saopšteno nam je da se iza nas nalaze Drug Tito, Vrhovni štab i ranjenici i da po svaku cenu moramo sprečiti dalji prodor Nemaca. Borbu smo vodili na bliskom odstojanju. Nije bilo vremena da tražimo zaklone, niti mogućnosti da držimo određeni položaj. Zaklanjajući se iza stabala jurišali smo bez čvrste međusobne veze. Streljački stroj se nije mogao uspostavljati, pa smo upadali među Nemce. Teško je bilo utvrditi ko je ranjen, a ko je i gde poginuo. Komandir voda dovikivao je borce poimenično, ali ga je retko ko čuo, jer je šuma odjekivala od rafala, bombi i naših i nemačkih povika. Tu se, u prvoj borbenoj liniji, nalazio i štab bataljona. Kako smo se brojno smanjivali, imali smo sve više mitraljeza i mašinki. Gotovo svaki od nas nosio je po dva oružja. To nam je usporavalo kretanje kroz gustu šumu. Upelo nam je da odbacimo Nemce na njihove polazne položaje i da posednemo naše ranije položaje. Naš vod se prebacio desno od pruge na pošumljenu kosu da štiti desni bok bataljona i spreči prodor Nemaca u našu pozadinu. Ostali delovi bataljona branili su položaje na pruzi, levo i desno od nje.

Zbog nemačke taktike, slične našoj, bili smo veoma oprezni i budno motrili oko sebe. Jedna veća grupa Nemaca pokušala je da nas zaobiđe sa desnog krila, zašavši dosta duboko u šumu iza nas. Tamo ih je dočekao Simićev vod. Tako su se Nemci našli u klopci. Simić je uspeo da razbije ovu grupu Nemaca. No, uspeli su da se nekako izvuku i spoje sa svojim snagama. Po padu mraka spustili smo se na prugu. Priključli smo se koloni bataljona koji nije brojao više od jedne čete i krenuli. Zadatak smo izvršili.

Ljubo Đoković

CRVENA MARAMICA

Nemački desant na Drvar je propao. Tri dana kasnije, 28. i 29. maja 1944, našli smo se na položaju iznad Lisine i ispred Mliništa, kuda moramo proći, iako znamo da Nemci kontrolišu ovaj rejon s jačim snagama.

Jutro, 30. maja, bilo je sveže i vedro. Ispod nas cesta vijuga kroz kotlinu, punu magle i neizvesnosti. Lepo se vide brežuljci i visoravni, od kojih nas razdvaja samo siva maglena traka. Tišina je kao i uvek pred akciju; komandiri izdaju poslednja naređenja i uputstva.

Ne znam koliko dugo je trajao taj okršaj na cesti, jer sunce je već bilo visoko kada smo došli u mali zaseok u kome se smestio naš bataljon. Savladani umorom, drugovi su polegali u kućama ili na livadici ispred njih i zaspali. Sedim ispred jedne kuće, sređujem sanitetsku torbicu i mislim 0 jutrošnjoj akciji. Osećam se nekako čudno, ponosno, kao da je moja zasluga što Švabe tako panično pobegoše.

Derviša me trgla iz razmišljanja. Prišla mi je vesela i nasmejana. U ruci je držala komade platna i lepršala sa njima. Objasnila mi je, radujući se kao dete, da je platno dobila od intendanta Rakića.

— To su ostaci od padobrana, biće nešto košulja za drugove, a ja sam zadovoljna i maramicama. Treba samo da mi pomogneš da ih što pre napravimo. Ja ću porub, a ti monogram.

Gledam je zbunjeno i mislim: šta će reći drugovi kad vide izvezene monograme. Ali ona ne primećuje moju zbunjenost već i dalje priča:

— I tebi ću dati jednu, meni je dosta dve. Reci, hoćeš li mi pomoći? Šta si htela drugo da radiš? — Ništa — odgovorih. — Pomoći ću ti. Htela sam samo začas da se obračunam sa »petom kolonom«, znaš da nju mrzim kao i Švabe.

Ona se na to slatko nasmeja.

Mnogo sam volela to divno i milo stvorenje, u čijim plavim, čas kao more dubokim i setnim, čas kao nebo vedrim očima, nije bilo tajni. Često smo satima u maršu prepričavale doživljale i utiske iz akcije, sa četnih sastanaka, izmenjivale misli o ljudima, radovale se i žalile na učinjene nam nepravde. Nemaju naši drugovi dovoljno razumevanja. Ponekad kao da uživaju da kritikuju drugarice — pričale smo. U borbi smo s njima u streljačkom stroju, previjamo ranjene, a kada se bataljon odmara, vodimo brigu o higijeni, organizujemo pranje rublja u selu, same peremo 1 krpimo, a zatim, iako umorne i gladne, izdržavamo nov pokret. Oni to kao da ne primećuju.

Na jednom našem sastanku postavila sam pitanje drugarici Mitri šta treba da radimo da bi nas drugovi smatrali ravnopravnima. Ona se nasmešila i rekla:

— Nije to lako! Puno se morate truditi da gledaju u vama druga, a ne ženu. Ženu smatraju slabijom, mada komunisti to ne bi smeli da. misle, ali, eto, tako je.

Derviša je bila drug i svi su je voleli. Brigu je pokazivala prema svakom borcu. Nikada joj nije bilo teško da krpi, pere rublje po nekoliko puta, previja rane... Kad je trebalo da ode iz Druge čete u Prvu svi su se ljutili — zašto nam uzimaju

Dervišu? 1 Prva četa je postala njena velika porodica. Govorila im je:

— Ne smemo se, drugovi, smestiti u ove kuće dok ih dobro ne očistimo; ne može niko na ručak ako porcija nije čista, niti na doručak ako se nije umio.

Svi su osećali da je to briga za njih, a ne neko naređenje »sanitetlija«, kako su nas često s podsmehom nazivali. Kad je mali zastoj u koloni, posle napornog marša i akcije, tišinu remeti pesma »Marjane, Marjane«. Čuje se blagi Dervišin glas i gitara. Milan je pratio gitarom, a i njegova pesma i misli često su njoj bile upućene.

Vezem beli monogram na crvenoj maramici i sećam se kad sam davno, negde pred rat, prvi put vezla. Budi se uspavana mašta vezilje o sreći. Kažu da svaka vezilja tako sanja, uživa svoje snove i nikad ih niko iz veza ne pročita. Bilo je to malo zatišje, kratki zaborav. Rat kao da je negde iščeznuo, ostale smo samo nas dve, proleće oko nas, beli monogram na crvenoj maramici.

Vez je već bio gotov, kada su se začuli glasovi ispred kuća:

— Pokret! Prva četa!

Derviša je strpala dve maramice u duboki džep talijanske bluze.

Četa je otišla na položaj nedaleko od Čardak livada. Negde, iza grebena čuli su se dugi rafali. Avioni su bombardovali. Kasnije smo saznali da su to bili saveznički avioni koji su greškom gađali naš bataljon.

Koliko čovek doživi samo u jednom danu! Ja sam ovoga dana bila i srećna i tužna, ali tuga je pečat stavila na njega i sam zalazak sunca.

Prvi ranjenici su stigli u selo, a s njima i glasovi o Prvoj četi.

— Četa je iskasapljena od bombardovanja — priča mi drug koga previjam. — Puno je mrtvih i ranjenih.

— Zašto vas nisu ranije previli? Može neko iskrvariti do sela — pitam ga.

— Nema ko da previja — odgovara ranjenik. — Derviša je poginula.

Dalje se ne sećam šta je pričao. Derviša je poginula ... Zašto baš ona? To nije moguće.

— Boli — kaže ranjenik dok čistim ranu na njegovoj ruci, a ja osećam da mene boli moja rana. Dervišina smrt.

Ne govorim mu ništa.

Derviše nema. Kažem mu da ona nije poginula, pogrešio si ti, druže!

A on mi pruža dve maramice, crvene, sa monogramom. Znam da je samo jedna crvena bila, a druga bela. Sad mi je jasno zašto je i druga crvena, krv je to. Dervišina krv i njen monogram. Eto, uzalud sam se plašila: kritikovaće je drugovi zbog monograma, zbog malograđanštine! Ne, neće toga biti, ni njene pesme, ni osmeha, ni plavih očiju, koje su još tako puno želele da vide, a neće više nikad videti ni majku, ni Livno, njen mali grad.

Duga i tužna kolona se kreće, napušta zaselak. Nalazim se na začelju, ispred livadice na kojoj sam poslednji put videla Dervišu. Ne mogu da se oprostim od nje, osećam kao da je tu, kao da ide s nama. Znam, kad bi srce otvorila svakoiti borcu u ovoj dugoj koloni, u svakom bi našao sitnu, tankovijastu plavušu Dervišu Hodžić, koja je u naš bataljon došla sa svojih nepunih osamnaest godina, pri prvom oslobođenju Livna, u leto 1942. godine.

Đurđa Romano

SRP I ČEKIĆ

Došla je noć. Hitamo ka određenom mestu. Proplanak između Lisine i Mliništa je okružen tek olistalim drvečem. Grane miruju, razvigor ih je već odenuo zelenim ruhom. Sakupljaju se bataljoni, komora, prateća četa, bolnica. Tražim Beogradski bataljon. Prepoznajem drugove po siluetama i šapatima. Prilazim im. Stisak ruke, jedne, druge, srdačno i toplo.

Ruka me još boli, rana bridi. Desnicu pridržava marama o vratu.

— Zašto nisi duže ostao? — pita komandant Steva Adamović.

— Zar svega tri dana u brigadnoj bolnici? — čuje se drugi glas.

— Nisi, valjda, pobegao? — produži Steva.

— Ipak je bolje da budemo zajedno.

Odgovaram na njihova pitanja i slušam uzbudljive reči o poginulim, ranjenim, iznemoglim. Nisam kadar sve da razumem, da primim kao svršeno. U isto vreme komandir Marko Draško priča nekim drugovima o nedavnim borbama ...

— ... Poginuli su nam još nestašni i hrabri puškomitraljezac Vid, Jere Živković i komesar Mirko Kostić. Zakopali smo ih na položaju. Bataljon je već nekoliko dana bez sna i bez vode. Mnogi su se istakli u proteklim borbama, a posebno Andreas Keler. Jednom je potrčao prema Nemcima, tako da je Stevo mislio da će se predati, vratiti svojima. Međutim, on je bacio nekoliko bombi i uzviknuo im na maternjem jeziku: »Primite pozdrav Andreasa Kelera, vašeg Nemca, koji se bori pod zastavom na kojoj se nalaze zveda, srp i čekić«. Vratio se sav rumen, uzbuđen. Brundao je: »Fašisti, fanatici, eto, takvi su moji Nemci« ... Markov i moj razgovor prekinu protivjuriš Nemaca. Očekujemo ishod. Vide se svetleći meci koji preleću šumoviti breg. Rakete crvene, zelene, bele.

Na tom brdu smo već bili, branili ga. Nekoliko puta je prelazio iz ruke u ruku. Nemci sada ne miruju ni noću, što nije bio slučaj ranije. U našu pozadinu ubacuju »trupove« koji vrše prepade. Izgleda da i oni kreću u gerilu, preuzimajući našu taktiku. A mi rastemo, stasamo u divizije i korpuse.

Borba se stišava. Pozvali su komandanta.

Borci su posedali na travu i kamenje. Dremaju.

Vatre se pale jedna za drugom.

— Gasi! — čuju se povici.

Dolazi komandir Steva.

— Uskoro krećemo — saopštava nam. — Iznenadićemo Nemce. Pojavićemo se tamo gde nam se nikada ne nadaju. Čekaćemo samo da saveznički avioni spuste municiju i još neki materijal.

— Da čekamo, ako je tako. Lepo je kada nas se saveznici sećaju, jer je trebalo mesecima krvariti ...

— Ne zaboravi, Marko, da je večeras dvadesetdeveti maj četrdeset četvrte, a onaj zarobljenik reče da će nas sutra opkoliti i uništiti Nemci.

— Ja o tome i ne mislim, jer, boga mu blentavog, ko u to može verovati!

Ubrzo ugledamo velike logorske vatre. Rasplamsavaju se na poljani. Do nas dopire i brujanje aviona. Borci se dižu, traže ih pogledima. Zvuk se gubi u daljini. Ljudi ponovo sedaju i gunđaju.

— Dolaze, sigurno dolaze! — povika Nada Sokolović.

— Možemo mi i bez njihove pomoći — dobaci jetko Marko Draško.

Avioni se ponovo vratiše. Napraviše dva kruga i počeše da spuštaju male tovare. Nemci navališe, besno pucajući svim oružjima. Ipak, primorani su da ostanu na svojim mestima.

— Pokret! — pronese se od vrha do začelja tek obrazovane kolone.

Koračam kraj Andreasa Kelera. Partizan neobičniji od drugih. Nemac. Sam je među nama.

Nismo ni pokušavali da nagovaramo zarobljene nemačke vojnike da ostanu kod nas. Upoznali smo njihovu silu i bedu. Prvih dana rata neki od nas su gajili iluzije o zarobljenim nemačkim vojnicima. Mislili smo da će se trgnuti i iskreno nama pridružiti. U zapadnoj Srbiji ih je već zarobljeno oko 400. Bili su snishodljivi. Prilikom našeg povlačenja iz Srbije, početkom decembra 1941, oni su pušteni na slobodu. Očevici kažu da su ovi Nemci bili najsvirepiji, čim su se sastali sa svojima, počeli su paliti i ubijati, zaboravljajući da su im partizani poklonili živote. Skela. Kragujevac. Kraljevo. Posavina. Mačva. Kozara i mnoga druga mesta govore o sili, besu i zverstvu fašističkih vojnika. Govore o tome ljudi, žene, deca ove zemlje. Pamte.

Sve zarobljenike smo upućivali u štab. Tamo su ih saslušavali i pored svega postupali s njima kao s ratnim zarobljenicima. Mi smo vojska u ratu. Udri ga na položaju, pucaj, ubijaj, a kad ostavi pušku, presudi po zasluzi, po delima... Neke smo razmenjivali za naše iz logora.

Sa Andreasom Kelerom se dogodilo drukčije. Našao se u bataljonu kao i svaki ratni zarobljenik. On je odmah rekao da se predao sam. Zapravo, izjavio je da je tu nameru imao još ranije. Pomenuo je svoj udeo u ubistvu nekog nemačkog oficira u Zemunu. Hteo je da postane vojnik revolucije i zatražio je da mu to dopustimo. Dugo se večalo. Udovoljeno je njegovoj želji.

Kolona ubrzano ide. Trgoh se iz ovih misli. Andreas traši moj ranac da mi olakša. Ne pristajem na to. Osećam da očekuje da mu čestitam na pokazanoj hrabrosti. Ali pitam ga nešto drugo. Odgovara mi, mešajući srpski i nemački. Nekako se sporazumevamo.

— Dokle pravac! Ja sam umoran — kaže Andreas.

— Kroz šumu, kroz obruč, dug je put.

— Idem ja tobro, zao mi je što sam Nemac, divizija »Princ Eugen« mnogo puca.

— Znamo mi da nisu svi Nemci fašisti.

Sustigao nas je Steva. Lupnu Andreasa po ramenu:

— Bio si junak, samo tako produži, dolazi pobeda.

Andreas nešto reče, ali Steva ode napred.

Izmenilo se i gledanje boraca na Andreasa. U početku mu nisu verovali. Izazivao je sumnju proletera. »Nemci sebe smatraju gospodarima sveta, došli su u našu zemlju, ruše kuće, ubijaju ljude. Šta traže od nas? U ime fašističke ideje, otimaju, prolivaju krv, treba im vraćati istom merom.« Tako se govorilo u četi. Drugi su šire gledali, gajili nadu, optimizam. Andreas je nekom čudnom bezazlenošću izazivao povereoje i drukčiji sud. Kolebali smo se, pa ipak pristali da zadrži šarca i da pokaže kakav je.

Andreas je mlad, zdrav. Bavio se sportom. Brzo je stekao prijatelje, drugove. Nikada nije isticao svoje vočničke sposobnosti, a one nisu bile male. Divio se drugarstvu, međuljudskim odnosima. Proleteri nisu dopustili da Nemac bude uredniji, disciplinovaniji.

Umor se uvlači u sve pore. Oči se same sklapaju. Konji se spotiču.

Sustižem nosila s ranjenikom. Frane Jelavić ne diše. Bolničarka konstatuje smrt. Skreću s puta i prekrivaju ga granjem.

Sviće, a pokret još traje. U uvalama se beli sneg. Pored nas je prostrana visoravan, Livade, pašnjaci, kamenjar, a tamo dole ispred nas nazire se Glamočko polje.

Pored jednog hrasta stoje članovi Štaba brigade, posmatraju kolonu. Pozvali su komandante.

Seo sam na kamen da odahnem. Kolona vijuga, otegla se u nedogled. Crnogorci, Kraljevčani, Talijani, Bosanci, Dalmatinci, Šumadinci, Slovenci. Bolničarka je vesela. Leti kao na krilima. Poziva pospale. Poskakuje i ne dopušta da se žeđ gasi snegom.

Andreas Keler se ispružio na travi. Gleda sunce. Misli da niko više ne sumnja u njega. Pri prvom susretu s njim setio sam se Harija Šihtera. Došao je iz Beograda u Posavski partizanski odred avgusta 1941. Napustio je nemačku silu i postao učesnik oslobodilačke borbe. O njemu kola priča, a lik mu ostaje nezaboravan. Bio je potporučnik nemačke vojske, a kod nas pravi borac revolucije. Dao je zakletvu i ostao joj do groba veran. Poginuo je jednog novembarskog dana iste godine. O njemu govore oni sa kojima se borio protiv hitlerovaca. I kažu: »Junak Hari, naš Hari«. Dirljivo zvuče reči o Hariju. Za časak se prestaje misliti na grozna nedela njegovih zemljaka. Gajimo zračak nade u drukčiju sutrašnjicu i put nemačkog naroda. Mislimo da još ima Harija i da će ih sve više biti u toj njegovoj zemlji. Andreas je možda drugi Hari. Borac je Prve proleterske brigade. Pričao sam mu o Hariju.

Posmatram Andreasa Kelera kako spava. Krupne jagodice i kosmato lice opalilo je sunce. Nismo se prevarili u njemu. Ono što je rekao, to je i pokazao. Dobro se bori. Nimalo lošije od nas. Njegov šarac je sigurno oružje našeg bataljona. Njegova busija je uvek sigurna odbrana našeg položaja. Postaje mio i drag...

Marko Draško ga od milošte lupi po nogama. Andreas se trže i sede. Protrlja oči, spakova ćebe i započe razgovor.

— Nisu meni odmah dali zvezdu.

— A zašto? — pitam kao da ne znam.

— Sumnjali, sigurno. Ja nisam kriv što su moji zemljaci takvi. Želim da budu drukčiji.

— A posle su ti dali zvezdu?

— Jesu. I Derviša je stavila srp i čekić. Ona pristala da to uradi.

Osmehuje se i priča o srpu i čekiću, o internacionalizmu, o amblemu svih radnika sveta. Sećam se kako je bio tužan bez tog amblema. »Ako partizan, onda moram imati srp i čekić«, govorio mi je pre izvesnog vremena.

— Ustajte! Još malo pa ćemo stići — čuje se naredba.

Krećemo.

Iza mene je Andreas Keler.

— Umoran? Umoran — kaže on. Još malo...

Zastadoh i pođoh kraj njega.

— Znam da si se dobro borio juče. Pohvalio te je komandant.

Pognuo je glavu.

— Dobro — reče stidljivo. — Kad bih mogao čitavu »Princ Eugen« i SS da likvidiram, sami fašisti ...

Uskoro završismo manevar.

Stigli smo na Čardak-livade. Tu je odmor i pesma pred spavanje.

Druže Tito iz gorice cveće
ceo narod za tobom se kreće ...

Uređujemo bivak, širi se miris poljskog cveća i šume.

Andreas Keler je došao iz patrole. Spušta puškomitraljez sa olakšanjem.

— Jako umoran. Sutra je borba, treba malo da spavam.

Opruži se pod stablom i zaspa.

Nada mi previja ranu.

Prva četa još nije stigla. Sa Kraljevčanima je na položaju, u zasedi. Nadleću savezнички avioni. Čitavo jato. Kruže, a zatim bombarduju Nemce. Vidimo bombe kako padaju. Da li su ih pogodili?

— Čini mi se da ne bacaju na pravo mesto — kaže Marko Draško gledajući kroz dogled.

— Uvek ti nešto slutiš — primećuje Steva.

— Smem se kladiti da su promašili!

— Ne misliš, valjda, da su ćoravi!

— Bojim se da jesu...

Kopka nas sumnja. Prva četa se još nije vratila. Motrimo u tom pravcu. Neki drugovi su nervozni.

Najzad dolaze, skrušeno, tužno.

— Stradali su, bombardovani od saveznika — čuje se nečiji snažan glas.

— Onda su to nemački avioni! — reče Steva dižući se sa zemlje.

— Videli smo znake, sigurno su savezнички. Poginula je Derviša Hodžić i komandir Mile Koštan. Ostadoše u malim rakama ...

Brzo prihvatamo ranjenike. Milan Jović mi pruža beli kartončić koji je našao u džepu poginulog komandira. Čitam ga i beležim:

»Mile Koštan, rođen 1924. godine u selu Konjevrate kod Šibenika. Završio šest razreda građanske škole. Neoženjen. Član Skoja od januara 1942. godine. Član Partije od novembra 1942. Stupio u partizane februara 1942. Otac Marko umro 1940. Brat Šime član KPJ od pre rata, streljan kao talac od talijanskih fašista 1942. u Šibeniku. Naoružanje: mašinka (engleska) i pištolj valter. Oprema: Čebe, ranac, opasač, kožna torbica. U slučaju smrti obavestiti: majku Katu Koštan u selu Konjevrate ...«

Kako se dogodilo da saveznici bace bombe na naš položaj?

Dan ranije su na tom mestu bili Nemci i saveznicima je javljeno da raspale po njima. U međuvremenu, mi smo ih oterali i zaposeli to brdo, a avijatičari nisu dobili promenu položaja. Zatajila je radio-veza, došlo je do nesporazuma koji smo skupo platili.

Palimo logorske vatre. Grejemo ruke, a leđa zebu. A već je 30. maj 1944.

Skoro cela brigada je kraj vatara, na predahu posle okršaja i napornog puta.

Oko naše vatre su Steva, Nada, Andreas, Draško, Ljuba, Žića, Marko Stanišić, Jović, Junus, Todorović, Pjetro Solinas i ja.

Pjetro je došao u vezu iz bataljona »Garibaldi«. Onizak, crnomanjast, stalno se smeši. Očekuje skoro završetak rata. Kaže da mu je porodica savetovala, kad je pošao u Jugoslaviju, da pređe na stranu partizana. Misli da ne znaju da je živ, da večeras sedi i sit i zdrav, i to s partizanima. Pjetro razgovara sa Andreasom. Pominju svoje zemlje i devojke. Nova Italija i Nova Nemačka. Da li će se roditi u ovom ratnom preokretu? Pjetro priča o bataljonu »Garibaldi«, o komandantu i komesaru (Jova i Lola).

— Biće dobar ishod, sloboda za sve kamarade i čoveke...

Jutros je neprijatelj iznenada udario sa više strana: od Travnika, Bugojna, Rastova. Steže obruč. Hteo bi po svaku cenu da nas pomete. Računa se da je počela sedma ofanziva.

— Bolje je reći protivofanziva — veli Marko Draško — jer mi, a ne oni, prodiremo, iznenađujemo ih i bijemo, oslobađamo nova mesta i teritorije u svim krajevima.

— Po žestini udaraca, i ovo je naša Sutješka — kao za sebe reče Nada.

— U pravu si. Pogledaj, danas je dvadeset treći juni, a mi gotovo svakoga dana vodimo borbu prsa u prsa.

— Da, da, ne upoređujemo! Mislim da je bilo kritično. I sada je, ali će proći.

Zaposeli smo brdo Kalin, šumovit prostor, pogodan za borbu. Isturili smo patrole, jer očekujemo neprijatelja.

Marko Draško mi priča o vrlinama nekih boraca. Predlaže ih u Partiju. A onda produžava o Andreasu Keleru.

— Slavu mu švapsku! Nisam se nadao da će od njega nešto biti. Dobar, more, postade. Cika njegovog šarca se vazda čuje, a zrna pronalaze metu. Sve je radosniji i srdačniji i svakom od nas bliži. Uvek je oprezan, a u borbi koncentrisan. Kad on uglavi šarac, onda je sigurno. Doskora sam mislio da je njihov špijun, ali nisam bio u pravu. Ovaj Švaba je naš, crveni vojnik. Dosta je da ga pogledaš i okom daš mig, a on trči i obavlja zadatak.

Prilazi nam mlada žena, muslimanka, sa šalvarama žute boje. Diše ubrzano, izgleda umorno. Kad se približi, spusti se na zemlju. Podiže krajičak zara ispod koga blesnuše dva lepa zelena oka. Trajalo je to samo tren, a onda ih pokriše trepavice, dok joj se licem razli rumen. Odavala je utisak kao da je izvršila neki važan zadatak.

— Naši ste, znala sam da ste tu... Neka ste živi... — skoro promuca.

— Šta si se uplašila, bolan? — upita Marko Draško.

— Hvala milom ... hoću reći vama, kad sam prispela, sijaset Nemaca kreće ovamo. Ubijaju i tuku sve meštane da kažu da li je kroz naše selo prošla neka vojska koja na kapama nosi srp i čekić. Mi kažemo partizani imaju crvene zvede, a oni vele da proleteri nose i srpove i čekiće. Tek sada vidim da je tako, a do sada vam nisam ni gledala zvezde.

— Da te nisu oni poslali, jadna ne bila, govori!

— Kakvu sumnju čujem! Oni naši ljudi, kojima je stalo do slobodne zemlje, do kuće, oni mi rekoše: »Žensko si, mlado, pa trči!« I ja, evo me! Mahinalno je još više svukla zar. Kad završi, ona se priseti toga. Obori oči postiđena pred našim radoznalim pogledima.

— Jesu li blizu? — pitam.

— Eto tamo — i pruži ruku ispred nas u daljinu.

— K oružju! — komanduje Steva.

Još gledam u devojku. A ona stoji pometena.

— Skloni se ti, drugarice! Svakog trenutka može grunuti.

— Rekla sam vam da jure srpove i čekiće.

— Jesi, hvala ti. Svi smo mi partizani, jedni te isti, ma šta nosili na kapama i ma gde se borili. Nemci izmišljaju razloge svojih nedela.

— A kud ću ja sada?

— Idi u naš sanitet, tu je, iza brda.

— Pravo veliš, kući ne smem — kaže devojka. Pokri lepo lice žarom i otrča.

Pogledah Andreasa Kelera. Ubrzano namešta doboš na šarcu i šeretski očima prati hitru devojku.

— Lepa, Andreas?

— Jako lepa. O, »Princ Ojgen«, majku ti tvoju ... U istom trenu začuše se plotuni. Ugledamo zelene uniforme kako hitro pritrčavaju. Na čitavom sektoru brigade počinje borba. I ostale jedinice Prve divizije su u blizini.

Naši su ih potisnuli.

Pređosmo u protivnapad. Andreas Keler u hodu prosipa rafale. Sav je crven od uzbuđenja. Pomoćnik mu stalno dodaje redenike. Nemci okreću leđa. Andreas se uspravi i potrča. Viče:

— Flieht nicht! Das sind keine Banditen, das ist ein Folksheere, ein Proletarienheer für alle Volker und Konfessionen, für aller Menschen Rettung. Nieder mit dem Krieg, die Befreier sollen leben, es lebe der Friede.[1]

Glas mu utonu i priguši se u oštroj paljbi oružja. Nikakvog odgovora.

Zasuše nas ubitačnom vatrom.

Kurir je doneo pismo Štaba brigade:

»Šestom beogradskom bataljonu Položaj Tek uveče povucite čete ispud Kalina. Sledi pokret ka Krušičkoj planini — Paljike. Ponova prelazimo cestu Travnik — Rastovo. Verovatno je dalji pokret, uz borbe, ka Vranici (gde smo već bili) i Bitovnji.

Iza vas je bolnica, ni stope odstupanja. Nanesite što veće gubitke neprijatelju.

23. VI 1944. Komandant«.

Krećem sa Stevom da obiđem čete. Mestimično bauljamo. Posebnu pažnju na budnost skrećemo sekretarima partijskih ćelija. Sinoć su održali kratke sastanke, objasnili situaciju i izrekli oštru kaznu dvojici kolebljivaca.

U Drugoj četi predložili su da se Andreas Keler primi u Partiju. Jedan drug se usprotivio tome i rekao da im je Andreas i dalje sumnjiv, čak misli da on održava neke veze s Nemcima preko skrivene minijaturne radio stanice. Koješta! Taj drug se pita, a i svima je čudno, kako to da nas Nemci svakodnevno prate u stopu. Tek što stignemo na neku planinu, a za nama dojuri »Princ Eugen«. Ali ne treba nikoga sumnjičiti.

Prva četa je kaznila Jera ukorom. Bio se zaboravio, tražio je od seljaka čašicu rakije.

Izgleda da su Nemci otišli. Milan Jović polazi u izviđanje. Vazda je njegova desetina najsmelija. Slede ga Andreas, Draško, Todorović.

Toplo je. Rado bih skinuo bluzu i ranac. Ali noći su hladne, kišne. Nisu dovoljni ni šinjel, ni ćebe. Oseća se miris konjskog bosiljka. Povetarac ćarlija, zrikavci obrazovaše orkestar i započeše koncert. I to mi smeta.

Milan Todorović dovodi kurira bataljona »Garibaldi«. Pietro se smeši, pruža nam cedulju — veza je uhvaćena. Pita za Andreasa, dobri su drugovi. Pružamo mu parče hleba. Nećka se, a onda uzima. Odlazi u svoj bataljon.

— I mi juče ne održasmo konferenciju? — reče Steva započinjući razgovor.

— Ne, a zašto?

— Pa, godišnjica napada na Sovjetski Savez. Obeležili smo taj dan borbom. Tek smo doputovali s planine Vranice i sa Suhog Jezera...

Misli mi se vratiše na 1941. kada su Nemci prešli granicu sovjetske zemlje. Po ravnicama Posavine i Tamnave, u blizini Beograda, rodi se Posavski odred i naraste u oktobru na preko tri hiljade boraca.

šta reći za smrt Duce Živkovića? Beogradski đak. Skojevac. Visok, crnomanjast, s tankim, crnim brčićima. Kretao se sa bombašima. Poučavao ne-

[1] Ne bežite! Ovo nisu banditi, ovo je vojska narodna, proleterska, za sve narode i vere, za sve ljude spas! Dole rat, živeli oslobodioci, živeo mir!

pismene da čitaju. Pevao u horu. Radovao se porciji kačamaka i škroba. Pričao o sestri i porodici. Imao je skromne planove. Da postane lekar. Da leči i usreći sve ljude. Leži u Bosni. Kazaćemo njegovoj sestri...

A Miša Mihajlović? Pogibe na Sitnici. Svaki razgovor je završavao: »Pričali su mi drugovi u Beogradu ... Dobro sam zapamtio iz Beograda ... Kada budemo stigli u Beograd...« Bilo je to simpatično. Lepo je pristajalo mladom komesaru. Ovih dana sam susreo neke drugove s kojima sam duže vreme bio u jedinici. Jezdimir Rakić, Nada Marković, Jova Penčić, Milivoje Katić, Milosav Matić, Radmila Jovanović Keka, Velja Miladinoviće. Velja je sa Desetom divizijom. Ne nosi više bradicu, ali ga skoro svi zovemo »Pop«.

Nadleću avioni.

— Ranjena mačka pokazuje zube! — reče Milan Todorović.

— Nisu čitali odluke Teheranske konferencije!

— Ma, ne znaju oni da počinje ofanziva sa istoka, juga i zapada. Saveznici proširuju mostobran u severnoj Francuskoj.

— Neće to ići tako brzo, brale. Znam ja da su ih Sovjeti dobro potprašili i da ih gone i prema Finskoj, ali može da potraje to, velim, još ovoliko.

— Ti si lud, Todoroviću!

Prekide nas mitraljeski rafal! Jović je zašao iza nemačke jedinice koja je pohrlila ovamo. Jurišaju. Todorović gađa iz pištolja, Steva iz mašinke. Opet nam gine jedan mitraljezac. Mirni, tihi mladić s mora. Stižemo samo da ga zakopamo odamo mu poslednju vojničku počast. Sinoć je pevao dalmatinske pesme i dugo pričao o moru i vožnji jedrilicom.

Dolazi Jović, okupan u znoju. Vuku Andreasa Kelera, ranjen je u nogu. Oči su mu crvene, krupne jagodice još više istaknute. Pantalone i ruke krvave. Pritrčava mu Nada. Čisti mu rane, dve velike rane, i previja ga. Andreas neće u bolnicu. ... Ubili su Rozu Luksemburg i Karla Libknehta — tvorce Komunističke partije Nemačke. Hitler proganja, ubija, muči i zatvara sve progresivno i napredno. Uhapsio je i uništava Telmana Ernesta, predsednika CK KP Nemačke. Još mnoge će Roze i Telmane ubiti, ali nikada neće uspeti da sve uništi i sve uguši. Ima još Harija Šihtera i Andreasa Kelera. Oni su živi. Iz ruševina će početi da stvaraju, iz pepela će ljudi započeti život. Radovali bi se socijalističkoj Evropi, miroljubivoj, radničkoj...

Andreasovo lice je u znoju. Sitne kapi se kotrljaju sustižući jedna drugu. Jedva primetan osmeh se pojavljuje. Zelenkastosmeđe oči kolutaju. Traže nekoga.

— Hoću sa vama, neću u bolnicu, neću krevet, tamo nikoga ne znam, do kraja ovde — govori nam s naporom.

— Biće ti dobro, ozdravićeš — govori mu bolničarka.

— Još »Princ Ojgen« živa, ja moram imati šarac. Borba jenjava. Marko Draško nam pokazuje traku sa rukama mrtvog nemačkog vojnika. Ispisano je: Princ Eugen«. Dokle će ta divizija da nas ganja? Oteli smo im i malu zastavu s kukastim krstom.

— Čuvaj je, Draško, trebaće nekom muzeju kao ratni trofej — kaže mu u šali Todorović.

— More, treba meni za obojak. Nećeš me, valjda, prijaviti štabu što to činim.

Krećemo.

Još jedan dan je završen.

Mislim na srp i čekić. Lepo ga je nositi. Simboliše zajedničku borbu radnika i seljaka, a i »Princ Eugen« strepi od tog amblema. Zaista, svi smo se radovali, kao i Andreas, kad su nam drugarice stavljale taj znak na partizanske kape. Svaki novajlija je to tražio više nego parče hleba.

— Hoću na kapu srp i čekić, hoću da budem proleter, hoću da ostanem sa vama — govorio je i Andreas.

Pokret u daljinu.
U susret zori.
Dopuštena je pesma.
Šuma odzvanja.

Andreas Keler[2] se klati na konju. Osmehuje se i peva na nemačkom. Na njemu je partizanska uniforma i titovka. I sad vidim zvezdu sa srpom i čekićem.

Milosav Bojić

VELSOVA ISTORIJA SVETA

Došavši u Beogradski bataljon među prvima sam upoznao borca Mirka Kostića. Vodio je administraciju u Štabu bataljona. Kostić je na mene, a i na sve novodošle, ostavio izvanredan utisak svojim držanjem i razumevanjem za naše sitne želje. Sprijateljili smo se. Kako sam ja u Prvoj četi povremeno radio na poslovima administracije i odlazio u štab bataljona kao kurir, uskoro sam se još bolje upoznali i zbližili. Saznao sam da Mirku Kostiću to nije pravo ime — u stvari, zove se Imre Kon, a da je ime Mirko Kostić uzeo bežeći od Nemaca iz Srbije i sa njim u partizane. U jednoj napuštenoj kući u Mrkonjić Gradu, Mirko je našao »Istoriju sveta« H. Dž. Velsa. Knjiga je bila debela i teška. Mirko je odmah doneo odluku da tu knjigu ponesemo. Primetio sam cla će knjigu biti teško nositi. Odgovorio je da ćemo knjigu ipak nositi i da će nam biti potrebna ako preživimo. A ako ne preživimo? — zapitao sam. Pa biće potrebna onome ko preživi! — odgovorio je Mirko.

Mirko je knjigu nosio izvesno vreme. Jednoga dana rekao mi je da je više ne može nositi. Rekao sam mu da je baci. Značajno me je pogledao i kazao da je sada na mene red da ja knjigu nosim isto toliko koliko je on nosio. Iako takvu obavezu nisam preuzeo, nisam se Mirku ni suprotstavio.

[2] Andreas Keler je učestvovao sa Beogradskim bataljonom u oslobađanju Beograda i u drugim borbama. Nikada nije zatajio. Bio je među boljima. Borio se i na Sremskom frontu. Ponovo je ranjen na položaju kod sela Đeletovca. Svi su izgledi da je, posle završetka rata, otišao u svoju zemlju.

Nosio sam knjigu izvesno vreme. Ali, kada sam se oslobodio i mnogo potrebnijih stvari od te knjige, rekao sam Mirku da ću knjigu ipak baciti. Mirko se s tim teško mirio. Ipak, nije mu ostalo ništa drugo do da je ostavi u Bugojnu, da bude od koristi onome ko preživi. Mirko nije preživeo. Poginuo je u sedmoj neprijateljskoj ofanzivi, na Mliništu, kao komesar Druge čete.

Josip Pesah

ČETNA BOLNIČARKA

U Beogradski bataljon stupila sam 7. novembra 1942. godine, u Bosanskom Petrovcu, na dan formiranja Prve proleterske divizije. U batljonu sam ostala sve do Trsta. Bila sam četna bolničarka. Premeštali su me iz čete u četu. Kako koja četna bolničarka nastrada, ili ode u prekomandu, mene pošalju da je zamenim. Međutim, iako veoma mlada, dete tako reći, imala sam izvesnog borbenog iskustva i pre dolaska u Beogradski bataljon. Rođena sam u selu Jankovac, kod Bihaća. Moje selo je bilo veoma izloženo ustaškom teroru zbog blizine bihaćkog garnizona, pa se tako reći celo ispred ustaša sklonilo u Liku. Isprva sam bila u zbegovima, a onda sam se priključila Omladinskoj četi bataljona »Marko Orešković«, odakle su me, kao popunu, uputili u Beogradski bataljon. Pamtim mnoge zgode iz ratnih dana. Opisaću one koje su mi se najviše urezale u sećanje.

Kada smo veš prešli Neretvu okliznula sam se i počela da šuljam prema reci. Da me nisu zadržali Italijani-zarobljenici, koji su prenosili ranjenike, upala bih u Neretvu. Kada smo izbili blizu Krstača naiđemo na grupu tifusara. Vidim kako se jedan od tifusara sagao i stalno nešto čeprka po zemlji između kamenja. Pokušam da ga odvratim od tog uzaludnog posla, jer tamo gde je on čeprkao nije se zaista ništa moglo naći za hranu. I tako reč po reč, tifusar kao da odjednom poče da dolazi k svesti, ostavi čeprkanje po zemlji. Pitam ga odakle je, a on mi odgovori da je iz sela Gorjevca kod Bihaća. Ja mu odgovorim da u Gorjevcu imam udatu tetku. Ispade da je on bio njen sin, a moj brat od tetke. Nismo se više godina videli. Ja sam u međuvremenu izrasla, a njega je tifus sasvim izmenio, pa se tako nismo mogli prepoznati. Taj moj brat zvao se Rajko Novaković i pripadao je Sedmoj krajiškoj brigadi. Posle rata doznala sam da je bio ozdravio od tifusa, ali da je poginuo u borbama na Sutjesci.

Kad smo se na putu od Glavatičeva prema Obiju našli u jednoj šumi iznad Obija, odluče da me, bez oružja i obučenu kao seljančicu, upute u Obalj da ispitam situaciju. Kada sam prišla prvim obaljskim kućama, prvo što sam ugledala bila je jedna žena koja je upravo vezivala kravu. Tog trenutka se ispred mene stvori jedan seljak. Mora da me je on primetio mnogo ranije dok sam se približavala selu, a ja njega nisam, pa sam mu se učinila sumnjiva. To sam shvatila kad mi je prišao i bez reči strgao maramu s glave. Ugledao je moju izdajničku kratku kosu i odmah mu je sve bilo jasno. Seljak me je čvrsto držao, nisam mogla ni da se pomerim, i psovao mi majku partizansku. Pretrnula sam od straha, jer je seljak viknuo ženi:

— Dodaj mi nož da je zakoljem!

Seljak viknu to još jednom, a ja počeh da osećam kako me napušta strah i kako mi se vraća pribranost. Kažem mu:

— Zaklati me možeš, ali drugovi su tu, iznad sela. Samo što nisu sišli. Kad dođu, platićeš!

Moje reči čula je i žena i ona se pokazala razložnijom od svog muža koji me je i dalje čvrsto držao. Ponovila mu je nekoliko puta da me pusti. A kad on nije hteo da me pusti, ona poče razdraženo i uplašeno da viče na njega:

— Obrade, kao boga te molim, pusti je!

Tako sam saznala i zauvek zapamtila ime onoga koji mi je pretio strašnom smrću od noža.

Obrad me je i dalje čvrsto držao. Žena ga je i dalje sve uplašenije preklinjala da me pusti. Ja sam mu sve odlučnije ponavljala da drugovi samo što nisu stigli i da će platiti svoje zlodelo. Odjednom, Obrad smače ruku sa mene i naže da beži. Kad sam okrenula glavu na drugu stranu ugledala sam našu kolonu kako se približava selu...

Moji najteži trenuci kao četne bolničarke bili su u žestokim bitkama koje je Beogradski bataljon vodio protiv Nemaca kod Mliništa, posle njihovog desanta na Drvar, 25. maja 1944. godine. Pre te odlučujuće bitke bataljon se nalazio u selu Sarićima, gde ga je i zatekao nemački desant na Drvar. Nemački avioni, koji su teglili jedrilice, preletali su tačno iznad sela i mi smo ih videli, ne znajući naravno odmah o čemu se radi.

Vreme provedeno u Sarićima iskoristili smo za potpuno vojničko sređivanje četa i celog bataljona, za intenzivan politički rad i za pojačanu kulturnu delatnost. Gotovo da i nije bilo dana bez vojnih priprema, političkih i drugih predavanja i kulturnih priredbi. I mi iz saniteta iskoristili smo boravak u Sarićima da što je moguće više sredimo stanje i upotpunimo naše stručno znanje. Šteta je samo što to vreme nismo iskoristili i zato da povećamo broj nosila za ranjenike. Uskoro se naime pokazalo od kolike je to važnosti. Zbog žestokih borbi koje će uskoro nastati, a u kojima ćemo imati veliki broj ranjenika, bili smo primorani da neke ranjenike u nedostatku nosila prenosimo tako što su borci skidali kajiševe sa pantalona i podmetali ih pod ćebad u koje smo polagali ranjene drugove. Sećam se da smo na takav način preneli i ranjenog Milana Krnetića, rodom od Šibenika. Milan je prezdravio, ali je poginuo kasnije na Sremskom frontu, u selu Adaševci.

U borbama na pruzi kod Mliništa, u kojima je Beogradski bataljon sprečavao i sprečio nadmoćnog neprijatelja da preseče put Vrhovnom štabu i drugu Titu posle njihovog izlaska iz Drvara, nedostatak ishrane jedva da smo osećali. Bili smo u žaru bitke, a sa jedinom mišlju da štitimo Vrhovnog komandanta, pa na sebe i svoje potrebe nismo mislili. Osećali smo, međutim, nedosta-

tak vode za piće. To je naročito pogađalo ranjenike koji po pravilu osećaju povećanu žeđ. Ali, sve te nedaće lakše smo prebrodili znajući važnost našeg zadatka. Beogradski bataljon bio je brana koji je sprečavao Nemce da dopru do Vrhovnog štaba i druga Tita. I ovaj zadatak smo, najpre sami, a kasnije uz pomoć ostalih bataljona Prve proleterske brigade, časno izvršili. Povukli smo se nešto od pruge i utvrdili smo se. Svi pokušaji Nemaca da nas potisnu dalje, ostali su bez rezultata. Čvrsto smo stajali na braniku, znajući da od naše čvrstine zavisi nesmetan prolazak druga Tita ka Kupreškom polju ...

Ljubica Đurić

ZAOSTAO SAM

Došao sam u Beogradski bataljon sa nekoliko meseci ratnog iskustva kao već zreo mladić. Bila je to prekretnica i za mene i za ostale borce iz mog kraja. U tim prelomnim prolećnim danima 1942. godine počeše sa svih strana da se otimaju za nas borce koji nismo bili članovi KPJ i Skoja. Četnici su slali svoje emisare i preko uticajnih poznanika obećavali slobodu bez borbe, bez teškoća i gladi. Iz njihovih se priča videlo da nisu za akcije, ali da smrtno mrze komuniste i narodnooslobodilačku borbu.

— Biće bogate ishrane, spavanja, kreveta, oružja, — poručivali su i meni.

Razmišljao sam, kolebao sam se. Pred mojim očima se pojavila slika teškog seoskog života, a doživeo sam već i tegoban život radnika. Bio sam i zemljoradnik i kovački radnik. U glavi mi se muti. Vrzma mi se neka ratna strategija i taktika. Nepravda, neke spaljene kuće. Ubijeni poznanici, okupacija. Deoba braće i suseda, nacija i naroda. Sve to vidim u nekakvom previranju, haosu, pa ipak zaključujem da postoji nekakva nada i nekakav izlaz. Pa ja sam već bio u partizanskoj jedinici, u Drinskom odredu. Neću se kolebati. Učiniću korak dalje. Jedini izlaz video sam u traženju rasporeda za Prvu proletersku brigadu, jer sam verovao da ću tamo naći ispunjenje mojih ideala. Raspoređen sam u Beogradski bataljon. Pitaju me poznanici gde sam to otišao, a ja im sa ponosom odgovaram »Beogradski«. Poznanici misle da ćemo odmah krenuti ka Srbiji i Beogradu. A kad pitam drugove iz jedinice o tome oni se samo smeše i možda misle da sam neki šeret bosanski.

Da, tako sam ja došao, sa puškom, u Beogradski bataljon. Bilo je pre toga i mešanja sa četnicima i razoružavanja u Ustikolini. Neki su pobegli. Zvali su i mene. Ja ostadoh. U bataljonu nas rasporediše u različite desetine. Mi pogledasmo i progutasmo. Rekoše nam da je tako bolje, jer ćemo se, izmešani stari i novi, svi paziti kao jedna porodica. I zaista bilo da smo u zasedi ili u napadu, oslanjamo se jedan na drugoga kao da se znamo celoga života. Pamtim, kada neprijateljski vojnici raniše Aleksu Jegdića u Duvnu — a on je bio moj poznanik od Foče i Goražda — svi se zauzeše za njega. Nikola Ružić na Grahovu beše sa desne strane a Čare Tomić sa leve. Mi se podvukli, a Italijani u bunkerima. Njih dvojica se pomeraju napred, pa znacima zovu i mene. U zoru se povlačimo. Oni na smenu štite i meni odstupnicu kao da sam neki komandant. A ja borac.

— Tako mi o svakom borcu vodimo brigu! — veli mi Ružić.

Bilo je bezbroj takvih primera. Sve me je to vezalo, sjedinilo sa starim borcima Beogradskog bataljona.

Održavali smo i četne konferencije. Analizirali svaki pokret, svaku borbu. Kritika. Sevaju varnice. U početku ćutim, nekad i dremam. Politički komesar čete me pita šta sam ja zapazio na desnom krilu svoje desetine. Rasanih se i zbunih.

— Znači li to da i ja nešto kažem?

— Dobro bi bilo, svak se pita.

A ja mislim — to oni onako. Rekoh da su sporo zaobilazili neprijatelja kod Ključa i da nam je pet Nemaca pobeglo ispred nosa. Nasta komešanje. Komandir, Milan Šarac, reč da sam u pravu. Niko se ne naljuti iako desetara izribaše što se nije pridržavao naređenja.

Posle izvesnog vremena, čini mi se da je to baš kod Ključa bilo, i mene postaviše za desetara. Kažu:

— Stariji si od mnogih, umećeš da usmeravaš, da se o svemu brineš.

Zamišljen sam. Nije šala. Petnaest nečijih sinova, momaka, dečaka meni je dodeljeno. Svi su oni ostavili roditelje, kuće, rođake, devojke i pošli da dobrovoljno ginu za slobodu. E, Tadija, moraš paziti! Nešto mi milo pa bih poleteo. Ja, Tadija Ivanović, sa četiri razreda osnovne škole, iz udaljenog i zaostalog sela Marisolića kod Ustikoline na Drini da komandujem u Beogradskom bataljonu, i to đacima i radnicima. Pa Mika Pantić, mlekadžija iz Ostružnice, zna više od mene. Čini mi se da bi me žednog preko Drine preveo. Ali, odlučiše tako, i ja počeh još više da se trudim.

U noći između 19. i 20. novembra 1942. godine napadosmo neprijateljski garnizon u Sitnici i pobedismo. Beše dubok sneg. Mraz ledi ruke i bose noge. Ostao sam bez opanaka. Drugovi mi daju svoje, a ja neću da oni zebu. Desetina je krenula na juriš. Tu je i četa, i bataljon. Hoću da budem ispred drugova, a oni ne daju. Hteli smo u tom jurišu da se zagrejemo. Gušali smo se sa nemačkim vojnicima. Zadrhtao sam kada sam na dva koraka video fašistu unezverenih očiju i sa uprtim bajonetom. Kao da je iznikao iz snega. Ne znam kako sam mu oteo taj bajonet i kako sam ga u njega zario. Pohvaljeni smo.

Krajem decembra iste godine, kod Jošavke, raniše me. Prođe metak kroz levu nogu. Drugovi mi ne dadoše da koračam. Izneše me na rukama.

— Ovo je Beogradski bataljon Prve proleterske brigade — kaže mi Čare Tomić. — Znaš li ti, Tadija, da Beograđana ima u gotovo svim odredima i brigadama, a da samo mi nosimo ime tog revolucionarnog grada. To zapamti, Tadija, nosimo ime Beograda.

Bunim se ja što mi to ponavlja, a on kaže:

— Da se zna i da se pamti!

Bio sam u bolnici, pa natrag u bataljon. Dođe i novembar 1943. godine. U Jajcu zaseda AVNOJ, a mi napadamo Travnik. Mislio sam da ćemo ga zauzeti. Navalili mi da to bude čestitka novoj državi. Kad ono, raniše me kroz obraz. Spazih bolničarku Zoru. Mlada, lepa kao slika. Vuče me, vidim znoj na njenom licu. Onda izgubim svest. Probudih se u brigadnoj bolnici. Poslaše me u Bugojno, u divizijsku bolnicu. Rekoše mi da sam teže ranjen. Sa izlivom krvi i parčićima mesa i sedam zuba je moralo da ode. U bolnici red, disciplina. Apeluju lekari i bolničarke na nas borce da budemo dosledni proletera. Mi se ponekad zaboravimo. Hoćemo veće parče hleba, više škroba. Kritika i samokritika. Neko se i naljuti, ali se nešto kasnije osmehne, kritiku prihvati. Svi želimo što pre u jedinice.

Početkom 1944. godine vratih se u svoj bataljon. Komandant tada beše Milan Antončić-Velebit. Vešt ratnik, voli borce. Postaviše me za vodnika. Primiše me lepo. Pristiglo u bataljon dosta novih boraca, ali okosnicu čine iskusniji, oni koje već poznajem. Čitamo, učimo marksizam i vojne veštine. Marks, Engels, Lenjin, puška, bomba, streljački stroj, patrola. Borci sjedinjeni, uvereni u pravednost svoje borbe, u ideale, sa poverenjem u rukovodstvo. Među nama je i jedan Nemac, Andreas Keler se zove. Tu je i naš Peti bataljon, »Garibaldi« — italijanski. Beogradski bataljon je sada znatno brojniji nego ranije. Raste snaga Narodnooslobodilačke vojske. U slobodnim časovima Milan Stanković-Milanče uzima violinu a Čare harmoniku. Sviranjem najavljuju slobodu.
Maja meseca iste godine poslaše me u Drvar, u Oficirsku školu pri Vrhovnom štabu. Bio je tamo iz našeg bataljona i Brana Janjić. Začudih se zašto baš mene šalju. Kažu da treba obučiti borce iz svih krajeva zemlje. Učim, ali ne ide lako. Obrazovaniji mi pomažu. Obišao nas je i drug Tito. Ohrabrio nas, podstakao da bolje učimo.

Nemci nas iznenadiše 25. maja. Padobranci. Jedrilice. Sjatili se fašisti da unište Vrhovni štab i druga Tita. Oduprli smo se muški. Poletno jurišali. Tri druga mrtva pored mene, a nisam u stanju glavu da podignem. Čujem jednoga kako umirući tužno pevuši »Naša borba zahtijeva kad se gine da se pjeva«.
Opet sam se vratio u Beogradski bataljon. Komandant je Stevan Adamović. Raspoređuje me za zamenika komandira čete. Već mi je 25 godina. Sa bataljonom stigoh do Foče. Po ko zna koji put slobodna Foča je tužna, izmučena, porušena. Noću ne spavam. Nešto me steglo u guši. Pritiska u glavi. Naslućujem da se ide prema Srbiji. Hoću do kraja, a uhvatila me neka bolest i hoću i u svoje selo Marisolić. Pitam komandu. Dozvoliše. Mislim, stićiću ih.

Došao sam u svoje selo, video porodicu, susreo poznanike. Sjatiše se oko mene. Grle, zagledaju. Časovi i brzo i sporo prolaze. Košmar u glavi. I tegoban i divan put je preden. Ide se dalje. Do kraja rata. Osetih da nisam u stanju. Klonuh iscrpljen i bolestan. Ne mogu više preko planina, preko reka. Ostaću i boriću se ovde. To je isto. Dobrovoljno sam otišao, rane dobio, pa ću i ostati. Ma, vratio bih se u bataljon. Ali su oni ubrzo otišli daleko. Kako ih stići? Pomisliće da sam dezertirao. Ne, to nikako neće pomisliti. Puška je kod mene i petokraka zvezda na meni. Ostajem da se borim ovde, jer nisam u stanju da koračam dalje.
Zaostao iz Beogradskog bataljona, borio sam se do kraja rata pod zastavom Narodnooslobodilačke vojske i Tita. To su razumeli drugovi i u Partiji i svi ostali. Čovek sam. Sada živim srećno, porodično. Osećam posledice rana. Uvek se sećam boraca Beogradskog bataljona, kolone koja nikada nije imala dovoljno sna i hrane, ali je uvek imala veliko srce hrabrosti i slobode.

Po sećanju *Tadije Ivanovića*

MILIVOJE IZ DALMACIJE

Milivoje je poginuo kao pripadnik Beogradskog bataljona 26. maja 1944. godine, kod Mliništa. Zagubili smo, ili možda nismo dovoljno uporno tragali za njegovim prezimenom, mestom rođenja i ostalim generacijama. Znamo da je u bataljon došao iz Dalmacije, negde sredinom 1943. godine. Verovatno iz neke druge brigade ili odreda. Prisećajući se odakle bi mogao biti Milivoje, pominjali smo Zagoru, Biokovo, Makarsku, Konjevrate, Šibenik, Solin, Otoke. Nismo pronašli, nismo ustanovili. Ima još Milivoja, Jura, Frana, Danila, Ruža, Meha, Marka... čija imena treba utvrditi i u spisak uneti. Bili su u bataljonu i negde na njegovom dugom putu ostali kao beleg. Pokriveni su zemljom, lišćem, granjem, njihovi su grobovi obeleženi ukrštenim ili pravim komadom drveta. Tada smo se zavetovali da ćemo ih, u miru, ponovo dostojnije sahraniti. To je i učinjeno. Ali... nije se stiglo do svakoga. Neki grob je ipak ostao zapreten, pa i iz sećanja izbrisan. Milivoje je u našem sećanju stasiti mladić, tek iznikao iz dečačkog doba. Zadovoljstvo je bilo gledati ga lepog, tamnih očiju i bujne kose, prijatno je bilo slušati kako samouvereno i kočoperno brani svoje stavove, ili priča o drugarstvu, o borbi i o svojoj novoj porodici — bataljonu. Odlikovala ga je izdržljivost i hrabrost, a sve što je činio išlo mu je od ruke, bilo da je čitao ili pisao, bilo da je baratao puškom, mašinkom, bombom ili mitraljezom.

— Mene ste zaboravili da zadužite da poučavam nepismene — sa blagim prekorom reče Milivoje novembra 1943. godine kod Travnika. A znate li da sam onoj tek pridošloj devojci već pokazao sva slova? I lako je naučila. Rekla mi je da znam bolje da učim od zaduženih...
Novu, 1944. godinu, dočekali smo u selu Bačvice kod Travnika. Redale su se pesme, dosetke, šale. Milivoje je pesme pratio na usnoj harmonici. U ponoć je ugašena lampa. Zatim je Žića Trninić ponovo upalio lampu i čestitao borcima Novu godinu. Milivoje je bio veseo, ali je to njegovo veselje pokatkad bilo osenčeno i tugom. Koliko ćemo još ratovati? — pitao je.
U jednom razgovoru posle rata, negde oko 1950. godine, Žića Trninić se prisetio dočeka te nove godine, atmosfere koja je tada vladala, setio se Milivoja.

— Veli on, Milivoje, meni kao komandiru, da grešim, da se ponekad nepotrebno nerviram, napijem, istrčim, opsujem vodica. Nema šta, govorio mi je istinu. Crveneo sam, iako je kritika dolazila od njega još tako mladog i zelenog. Kada smo te večeri otišli na spavanje obišao sam Milivoja na straži. Neprijateljski vojnici su u blizini. Mesečina. Hladno. Osluškujemo. Milivoje mi tiho, ali sa žarom u glasu i očima, reče da će zapamtiti doček ove godine u ratu. Dodao je da se čudi što svi ljudi u Jugoslaviji nisu zajedno u borbi protiv neprijatelja, što Saveznici odugovlače slanje pomoći. Pitao je, zbog čega je svet tako složen, a život tako težak, a mogao bi biti i veseliji jer, zna on, za svakoga ima mesta pod suncem.

— Pogledao sam ga iznenađen — nastavio je Žića svoje sećanje. — Za mene su bili otkriće ta njegova zrelost i jednostavnost. U prvi mah ništa nisam odgovorio. Rekao sam mu da je lepo što 0 svemu razmišlja i da ćemo o pitanjima koje on postavlja morati da razmišljamo i da govorimo 1 u miru, kada budemo siti i u toploj sobi. I sada, ponekad, zažalim što nema Milivoja da nastavimo taj razgovor...

Žića uzdahnu, nečega se priseti, pa produži:

— Bio sam neki dan u mom Šapcu. Učini mi se da vidim Milivoja. Mladić hitro korača ulicom. Porastao, ojačao. U civilu je. Jeste Milivoje, nije. Viknem: »Milivoje!« Mladić stade. Pridem i pitam ga. On se osmehuje. Kaže da možda liči na tog mog Milivoja, ali nije on taj. Dešava se često da ljudi zaustave nekoga na ulici. Ništa neobično. Ratnici traže izgubljene.

— Zaboravili ste da me odredite u prethodnicu sa Žićom. Ipak sam išao — rekao nam je Milivoje u Imljanima, 27. januara 1944. godine.

— Ne samo da je išao sa mnom, već je trčao kao ždrebe pred rudu. Morao sam ga zadržavati, upućivati. Milivoje se mora kočiti, određivati u sredinu kolone — govorio nam je Žića.

Februar 1944. godine, Vitovlje. Duži odmor i povremena prepucavanja oko Vlašića i Vrbasa. Sastanci Skoja, predavanja, razgovori kraj peći koja pucketa, pripreme hora.

Milivoje je sa jednim vodom u zasedi kod Turbeta. Neprijatelj je izvršio proboj. Kamuflirani, naši borci su sačekali nemačke vojnike i naneli im gubitke.

— Ranjen je Spasoje Radovanović, a od njihovih je ostalo petoro mrtvih i više ranjenih — prepričava Milivoje grupi boraca ishod akcije. — Žao mi je što mi nisu dozvolili da ih jurim po snegu, da im pokažem kakvi smo mi >orci, mi, koji znamo zašto smo uzeli puške u ruke, i sami, dobrovoljno došli da se borimo.

Redao je odluke Drugog zasedanja Avnoja. Teklo je to spontano, od srca. Drugovi su ga slušali pažljivo.

— Pa nećeš nam, valjda, i ti Milivoje biti komesar? — ote se Živku Todoroviću. — Bolje je vodnik. Ima vremena ako rat potraje ...

— Tako osećam — brani se Milivoje — to su moje misli, ispovesti. Danas sam mogao poginuti. A ne pričam vam kako su mi okrznuli šinjel, probušili torbu. Pogledajte! — Pokretom ruke ljuti to je pokazivao.

U selu Podrašanci, aprila 1944. godine, četni sastanak. Pohvalili smo hrabre i ukorili trome.

— Mene pohvaljujte kada ih isteramo — dobacuje Milivoje. — Sada mi je dužnost da ih tamanim.

Na tom sastanku Đoković je pohvalio Kusmuka i Maligeca, a Habulin je istakao Junusa i Islama. Jednoga od tih dana Milivoje je pitao:

— Kada ću postati član Partije.

— Mlad si, ima vremena i za tebe i za ostale — odgovorili su mu.

Čare ustajući otkopčava harmoniku.

— Zovite drugare, zasviraću kolo!

— Zaigraše prsti, odjeknuše poznati zvuči, oteše se osmesi, okupiše se borci i seljani. I Milivoje poskakuje, uči. Osmeh ozario lepo lice. Derviša ga stegla za ruku i pokazuje mu neko kolo iz Srbije. Ubrzo zatim razvi se kozaračko kolo. Smenjuju se oni koji započinju pesmu. Ruke su isprepletene. Glasovi izmešani. Odela na igračima različita. Milivoje je u nemačkoj bluzi, stešnjenim italijanskim pantalonama i povelikim čizmama. Samo mu je šajkača, titovka, po meri izrađena. On razdragano uzvikuje: »Druže Tito, jagodo iz rose ...«

Raširilo se kolo na prolećnoj travi. Vojska i narod.

— Lepo ih je videti i sa njima biti. čovek je onda bogatiji. Niko ovo ne bi umeo režirati i organizovati — kaže posmatrajući kolo Mirko Kostić. Ovo veliko kozaračko kolo odigrano je u nedelju 21. maja 1944. godine, u selu Duge Njive. Veselju se pridružio i poznati guslar Lazar Radak. Za sve je bilo zadovoljstava, a za Milivoja i iskri prve ljubavi. Zagrlio je i poljubio Dervišu kada su prestali svirka i igranje. Pogledala ga je začuđeno.

— Samo da vidim kako je to — rekao je zbunjeno.

— Ne ljutim se. Može se i poginuti — uzvratila mu je Derviša.

Posle celodnevne borbe sa Nemcima kod Šipova 25. maja 1944. godine, Milivoje opet pita za prijem u Partiju.

— Ima vremena, mlad si, sačekaj — odgovaraju mu.

— A nisam dete i mlad kada dobrovoljno ostavljam roditelje i kuću i krećem u boj? Onda sam zreo, je li? — ljutito uzvraća Milivoje.

Sutradan Nemci uporno nastupaju u streljačkom stroju. Desant je na Drvar. Žele prodreti u taj grad. A mi smo im se isprečili i branimo stopu po stopu slobode. Gerzovske Košare, pruga Jajce — Drvar, Mlinište, Lisina, šume i kamenjar. Beogradski bataljon od juče ujutru, iz sata u sat, ratuje sa nadmoćnijim neprijateljem. Poginuo je Obrad Piljak, zaspao je zauvek dečačkim snom. Milivoje zasuzi. Otire oči. Na proplanku je pao i Meho Cerovac. Pluća su mu prorešetana. Takođe dečak. Odoše oba dečaka iz Bosne. Hitri, brzi, požrtvovani.

— Kako prežaliti kada me guši u grudima i mutno mi je u glavi? — govori Milivoje svoju tugu. Istoga popodneva Milivoje nišani u neprijatelja da ga zaustavi. Prostor pred njim ispunjen je

šlemovima i zelenim uniformama. Nemci se kreću uvežbano, trče, pucaju. Bataljon »Garibaldi« je napuštao ulogu zaštitnice. Komesar brigade i njegov zamenik (Mirko Jovanović i Komnen Žugić) zahtevali su da članovi Partije i Skoja pokažu posebnu postojanost.

Pošao sam sa puškomitralješkom četvorkom na levo krilo. Sa nama je i Milivoje. Osmatrali smo put i šumarak. Pucali smo. Tri sata smo ih držali prikovane za zemlju. Ponestalo nam je municije. Na sreću, na vreme smo primili novu. Očekivali smo da će se Nemci povući, ali su oni bili uporni. Pustili smo ih do na sto metara...
Evo šta sam o toj borbi zapisao posle dva dana, 28. maja 1944. godine.

»..Pred našom grupom bio je brisani prostor i kamenjar. Palo ih petnaest, no opet jurišaju. Levo od nas je zelena šikara. Katkad bacimo pogled i na tu stranu. Čini nam se da odatle nema opasnosti.

Čordaš je desno od nas. Traži municiju. Ubio je dvojicu i pokazuje ih rukom. Simić poziva na juriš. Drašković je staložen i hladnokrvan. Protivnik ne štedi municiju. Neki se naši delovi povlače. Primorani su.

Ležimo u zaklonima i radosni smo što naše krilo još odoleva. A onda, kao da su iz zemlje iznikli, iz šume se pojavi desetak neprijateljskih vojnika. Pucaju i traže da se predamo. Toliko su blizu da im i oči vidimo. Njihove bombe nas prebacuju. I mi bacamo naše poslednje četiri. Sipamo iz mitraljeza, mašinki, pušaka, i tražimo pomoć. Naši se povlače i naređuju to i nama. Ali, oni ne vide da smo u klopci. Zbog toga opominjemo Milivoja i sve ostale da se moramo što pre povući. U tom trenutku kuršum mi prosvira desnu ruku. Krv se sliva na mašinku i kamen. Ne osećam bol. Trojica se pokreću i padaju. Nemci nas mogu poubijati, ali oni nas žele žive i skaču prema nama. Milivoje ih sačekuje bajonetom. Dvojica ostaju mrtvi. Jedan se izvukao i verovatno otišao po pomoć. Milivoje je ranjen u stomak. Povukli smo se do jednog žbuna. Tada se vratio naš vod i na sebe privukao pažnju Nemaca. Milivoja pridržavamo i vodimo dalje, dok se on drži za stomak i teško diše. Nosimo i njegovu pušku. Zrna i mine pršte oko nas.

Ipak, Nemci su zaustavljeni. Sedamo na kamen. Zaklonjeni smo u uvali. Milivoja previja Danica Tadić. Nudi mu mleko iz čuture. Spasa nema. Creva su izbušena i Milivoje umire.
Juče je padala kiša.
Dolaze novi ranjenici.«

Predveče toga prolećnog dana sahranjen je Milivoje. Oči su mu dugo bile otvorene. Čini se tamno mrke ili crne. Neko ih je najzad zatvorio.
Milivoja je interesovalo sve o Beogradskom bataljonu. Znao je sve o njemu od prvih dana. Znao je sve popune, sve savladane prepreke, sve bitke, komandante: Miladina, Sinišu, Šarca, Velebita, Stevu, komandire i komesare: Čedu, Vanjku, Vojkana, Šijana, Doku, Velju, Drenjanina, Gakovića, borce: Srbijance, Bosance, Beograđane, mlekadžije, abadžije, učenike, Crnogorce, Vojvodane, Hercegovce, Hrvate, šegrte, obalce, ribare, Sarajlije, sve iz Konjevrata od Šibenika... Pitao je za sve bolničarke, za decu koja su ostala iza roditelja, za roditelje koji su ostali da čekaju sinove i kćeri. Pamtio je svaku izgovorenu reč. Želeo je da bude učitelj, da priča deci o Derviši, Mehu, Obradu, Šarcu, Ljupčetu, Koštanu, o živima i mrtvima koji su bili zajedno u okršajima i stremili daleko napred svojim htenjima i delima, često silno gladni, a gotovo nikada siti.
Primičemo ga posmrtno u Partiju — reče Mile Koštan i skide kapu.

Ne znam da li smo to i učinili. Koštan i Derviša su nakon toga poginuli, u istom danu.
Bilo je mnogo divnih boraca u Prvoj proleterskoj brigadi, u njenom Beogradskom bataljonu. Uz njih uvek zadržava svoje mesto i taj divni, tek stasali mladić iz Dalmacije. Bio je kao otvorena knjiga. Primao je i prenosio reči i zavete. Radovao se životu, verovao u njega, u mir, u lepše življenje.

Milivoje je imao svoje prezime, svoje rodno selo ili grad, roditelje i rodbinu, drugare iz detinjstva. Hoćemo li ikada doznati kako se preživao, odakle je i ko su mu bili mili i dragi, ili će zauvek ostati — Milivoje iz Dalmacije?

Milosav Bojić

KA BEOGRADU I DALJE - DO SLOBODE

KRATAK PREGLED BORBENIH DEJSTAVA

POVLAČENJE IZ OKRUŽENJA, PRODOR I BORAVAK U SANDŽAKU

Vrhovni štab je najzad odobrio Prvoj proleterskoj divizji da napusti strategijski važan teren između Travnika, Bugojna, Prozora i Kupresa. Doneta je odluka da se divizija sa Zec planine prebaci na Bitovnju, da zatim pređe prugu Sarajevo — Konjic i izbije na Bjelašnicu i produži prema severnoj Hercegovini. Prva proleterska brigada dobila je zadatak da pređe prugu između Tarčina i Raštelice.

Bataljoni su se najpre odmorili jedan dan u šumama između Zec planine i Bitovnje i sledećeg dana prešli preko Bitovnje, odmorili se u šumama Crne Rijeke i pripremili se za prelazak komunikacija. Bataljoni su se kretali samo kroz šumu sa najvećom opreznošću. Neprijatelj je jedino mogao da primeti da su ućutale radio stanice čekajući gde će se naše jedinice pojaviti.

Prva proleterska brigada prešla je prugu u tri kolone, noću 27/28. juna 1944. godine. Levu kolonu, koja je prolazila pored Tarčina i obezbeđivala srednju kolonu, činili su Šesti i Prvi bataljon. Prošli su bez borbe. U Tarčinu se nalazila samo jedna četa 9. puka domobrana. Desna kolona je međutim vodila borbu sa oklopnim vozom. Svi bataljoni su do tri časa prešli prugu i uputili se ka Bjelašnici. Oko osam časova stigli su u selo Hranislava, prilično daleko od komunikacija i od jačih neprijateljevih snaga. Bataljon nije odmah stigao ceo. Kolona se otegla, jer je umor savladavao mnoge borce. Bilo je boraca tako iznemoglih koji su uz pomoć drugova stizali i sa tri časa zakašnjenja.

Jedinice su morale da se odmore. Štab divizije naredio je da se bataljoni odmaraju 36 časova i da se nahrane. Održan je sastanak bataljonskog partijskog biroa. Razmatralo se stanje u bataljonu. Najviše je bilo reči o ponašanju i držanju članova Partije u poslednjim akcijama i tokom pokreta. Konstatovano je da je većina članova Partije bila aktivna i da su svojim držanjem doprineli da bataljon uspešno izdrži borbe i pokret. Takođe je konstatovano da je i veliki broj vanpartijaca ispoljio i veliku hrabrost i odlično držanje pokazavši veliku političku zrelost. Iz takvog zaključka sledio je zadatak da se na sastancima partijskih ćelija odaberu oni, koji to zaslužuju, za kandidate za članove Partije.

Iako kratak, odmor je bio dovoljan da se borci okrepe i pripreme za dalji pokret. Uostalom, nije bilo preporučljivo zadržavati se duže na terenu između Bjelašnice i Treskavice, jer se u selima nalazila seoska milicija, pa su mesta boravka bataljona mogla lako biti otkrivena. To se i dogodilo. Avioni su bombardovali šumu u kojoj su se nalazili Prvi bataljon i Bataljon »Garibaldi«. U okolnim garnizonima nalazile su se relativno slabe neprijateljeve snage. U Trnovu dve čete 3. bataljona, u Goraždu 5. bataljon sa oko 1.000 domobrana, u Ustikolini jedan domobranski bataljon iz 8. posadnog zdruga, takođe sa oko 1000 vojnika. Oko Kalinovika, Uloga i prema Jahorini nalazile su se četničke grupe. To su bile relativno slabe snage koje bi mogle da se suprotstave bataljonima Prve proleterske brigade.

Brigada je počela nastupanje 1. jula 1944. godine. Kolone bataljona su bez borbe nastupale preko Dujmovića, Ledića i Šabanaca. Tu su dobijena obaveštenja da su domobrani pobegli iz Trnova. Bataljoni su ušli u Trnovo dva dana pre roka određenog za napad. Plen je bio relativno velik. Zaplenjeno je 2.500 kilograma žita, što je za vojsku i bolnicu, koje nisu imale hleba, bilo veoma značajno.

Štab brigade je odmah isturio prema Sarajevu Šesti i Treći bataljon. Beogradski bataljon bio je na Ilovici. Izgleda da je neprijatelj smatrao da će raspoloživim snagama moći da tuče bataljone Prve proleterske brigade, jer je prema njoj brzo uputio dva bataljona 8. posadnog zdruga, uz jaku podršku artiljerije. Ove snage dočekali su Šesti i Treći bataljon, kojima su zatim došli u pomoć Drugi i četvrti bataljon. Zajedno su naterali domobrane na povlačenje. Treći bataljon je produžio da ih goni preko Crnog Vrha ka Trebeviću.

Borbe sa domobranima, na prostoru od Trnova do Goražda, trajale su tri-četiri dana. Osmi posadni zdrug bio je brojčano prilično jak. Njegove dve kolone od oko 3.000 domobrana napale su 3. jula, od Jabuke preko Trnova, Prvu proletersku brigadu. Beogradski, Drugi, Treći i Bataljon »Garibaldi« vodili su borbu ceo dan. Domobrani su

Uz jaku podršku artiljerije i minobacača pucali iz daljine, ali nisu imali hrabrosti da se približe i da se upuste u oštriju borbu. Kako bataljon nije imao važnijih borbenih zadataka, vreme je korišćeno za održavanje četnih konferencija na kojima se analiziralo držanje u poslednjim borbama i u toku marša. Borci su upoznati sa najnovijim događajima u zemlji i svetu. Još jednom je objašnjen sporazum Tito — šubašić, a u cilju otklanjanja nepoverenja i nerazumevanja koje se ispoljilo prvih dana kada se saznalo o ovom sporazumu. Konstatovano je da su borci sporazum pravilno shvatili i prihvatili ga kao odraz naše snage a ne kao ustupak, kako je to u prvi mah jedan broj boraca shvatio. Održan je i sastanak komandira četa i vodova. Razgovarano je o političkom stanju u četama i problemima koje treba rešavati. Posebno je bilo govora o potrebi da se vojni rukovodioci još bolje pripremaju u svom radu na vojničkom uzdizanju boraca. Dogovoreno je da se desetari, vodnici i komande četa bolje pripremaju za predavanja ^i sastanke. Preporučeno je da predavači prvo pripreme temu u užem krugu starešina da bi što bolje pripremljeni izašli pred borce. Na ovim sastancima posvećena je najveća pažnja pripremi za veliki marš koji je očekivao bataljon. Oružje je trebalo očistiti i podmazati, svu opremu dovesti u red, a borce je trebalo detaljno upoznati sa političkim prilikama na terenu Foče i Sandžaka u čijem je pravcu predstojao pokret.

Brigada je prešla Drinu u Foči 4, jula. Tu su borci Beogradskog bataljona sreli veliki broj poznanika iz vremena boravka u Foči, u zimu 1942. godine. Mnogih više nije bilo — odneo ih je vihor rata.

Bataljon je nastavio marš bez veće borbe. Uglavnom se samo prepucavalo sa četnicima. Sredinom jula bataljoni Prve proleterske izbili su pred Pljevlja. Beogradski bataljon je bio u selu Odžina Glava. U Pljevljima su se nalazila dva bataljona Nemaca iz planinskog puka divizije »Brandenburg«, oko 500 četnika i 400 milicionara. Najdosadniji su bili četnici koji su se nalazili oko grada i osiguravali njegov garnizon. Tri bataljona Prve proleterske brigade, Prvi, Treći i Šesti, 16. jula poduhvatili su četnike, odvojili ih od Pljevalja i gonili ka Rudom. Beogradski bataljon je nastupao pravcem Žljebovi — Zabrđe — Podbrdo. Ubijen je veći broj četnika.

Polovinom jula održan je sastanak bataljonskog partijskog biroa. Razmatrano je organizaciono stanje partijske organizacije. Sekretari ćelija podneli su izveštaje o radu svojih organizacija. U poslednje vreme u Partiju je primljeno sedam drugova. Poboljšan je i rad sa kandidatima. Ukupan partijsko-politički rad ocenjen je zadovoljavajuće. Rad sa omladinom je znatno poboljšan. Aktivi Skoja osposobili su se da samostalno deluju u četama. Zaključeno je da bi partijske ćelije trebalo smelije da vrše prijem iz redova Skoja i da smelije primaju stare borce, jer i među njima ima još onih koji nisu članovi Partije. Bilo je starih boraca koji su želeli da postanu članovi Partije, ali su osećali da prema njima postoji odbojan stav zbog nekih njihovih manjih slabosti i grešaka. Tih dana održani su i posebni razgovori sa jednim brojem drugova koji su svojim ponašanjem štrcali u bataljonu. Od njih je traženo da slobodno iznesu svoje mišljenje o drugovima u četi i bataljonu, o odnosu vojnih i političkih rukovodilaca prema njima, o svom položaju i o tome zašto ih smatraju nedisciplinovanim i kritizerima. Izgleda da je pravi razlog takvom njihovom ponašanju bio baš u odsustvu širine — teško su im praštane ranije greške. Na sastanku bataljonskog partijskog biroa konstatovan je i napredak u vojnoj obuci. Komandiri četa i vodova su nosioci tog zadatka. Dogovoreno je da partijske ćelije uzimaju na odgovornost one članove Partije koji bi potcenili značaj ovog zadatka i neodgovorno se prema njemu odnosili.

Osamnaestog jula 1944. godine Prva proleterska brigada izvršila je pokret na prostoriju Mataruge — Obrade — Maoče — Koren. Beogradski bataljon se smestio u Matarugama. Brigada je bila u strategijskoj rezervi Vrhovnog komandanta i tu se zadržala bezmalo mesec dana. Njen osnovni zadatak je bio da se pripremi za predstojeće borbe i da obezbeđuje prostoriju od Pljevalja i Prijepolja, te da povremeno nanosi neprijatelju gubitke na komunikaciji između tih gradova.

Tokom ovog neobično dugog odmora od marševa i teških borbi, svaki minut bio je ispunjen radom po utvrđenom programu. Iako su dani bili letnji, dugi, časovi nastave smenjivali su se od zore do mraka. Najpre su analizirane poslednje borbe i marševi. Prave borbe sa domobranima i četnicima — konstatovano je — nije bilo, jer su oni brže bežali nego što je bataljon mogao da ih stigne, ali bi neprijatelj gotovo svaki put iz zasede ubio po nekog borca. To je opominjalo da se poveća opreznost pri kretanju i izviđanju. Posebna pažnja je poklanjana oružju. U poslednjim borbama oružje je dotrajalo, cevi su gotovo pregorele i trebalo ih je dobro očistiti i podmazati. Od Saveznika je dobijeno dosta municije i nešto malo naoružanja, pa je trebalo borce obučiti u rukovanju tim naoružanjem. U nastavi je posebna pažnja posvećivana organizaciji sadejstva, održavanju veza i budnosti. I politička nastava bila je u centru pažnje. Osnovna orijentacija bila je usmerena na to da svaki borac mora postati spreman politički agitator, sposoban da tumači liniju naše borbe i da pomogne u organizovanju narodne vlasti. Na predavanjima su obnovljene teme o narodnoj vlasti, razvoju narodnooslobodilačke borbe, Partiji, o Odlukama AVNOJA, izdajstvu četnika itd.

Kulturno-zabavni život bio je veoma živ. Gotovo svakodnevno održavana je po neka priredba. I poslednji nepismeni su savladali »teški bunker od trideset slova«. Izlazili su i četni listovi.

Sve što se činilo, činjeno je sa oduševljenjem. Na proslavi Prve proleterske brigade, prilikom dodeljivanja »Ordena oslobođenja«, ni jak pljusak nije mogao da prekine razdragano kolo njenih boraca. Mladi borci su se spremali da hiljadama svojih vršnjaka u Srbiji objasne svoj borbeni put i da ih pozovu da im se i oni priključe. Rad partijske organizacije prethodio je i sledio svim drugim aktivnostima. Sastanci bataljonskog partijskog biroa održavani su svakih sedam dana, a sastanci četnih partijskih ćelija dva do tri puta nedeljno. Posebna pažnja poklanjana je prijemu u Partiju. Bilo je još uvek boraca koji su u ba-

taljon došli 1942. godine, a nisu bili primljeni u Partiju. Tih dana primljeno je u Partiju 12 drugova.

Rad na terenu bio je takođe intenzivan. Okoreli četnici su nepovratno otišli sa okupatorom. Ostali su kolebljivi i uplašeni. Naročito ih je zbunila izjava šubašićeve vlade kojom se priznaje NOV i POJ i uprava koju je postavilo Antifašističko veće i Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije kao i potreba održavanja unutrašnjeg reda i mira. Veći deo omladine iz ovih krajeva pristupio je sandžačkim brigadama. Na terenu je ostalo još nešto mladih, uglavnom iz muslimanskih sela, koje je trebalo mobilisati. Mobilizacija je tekla bez teškoća. To je govorilo o stabilnosti situacije, punoj organizovanosti i punom poverenju u narodnu vlast.

PRIPREME ZA PRODOR U SRBIJU I BORBE U SANDŽAKU

Svi borci su znali da se Prva proleterska brigada nalazi u rezervi Vrhovnog komandanta. Povremene čarke sa četnicima bile su za njih više vežba nego prava borba. Sa velikim nestrpljenjem borci su očekivali nove borbe i pokret ka Srbiji. Nestrpljenje je zahvatilo ne samo stare borce, poreklom iz Srbije, već i one koji su kasnije stupili u bataljon. Želja za odlazak u Srbiju slila se u jedinstveno iščekivanje svih boraca.

Početkom avgusta Beogradski bataljon je posetio politički komesar divizije, izražavajući zadovoljstvo stanjem u bataljonu, naročito činjenicom da su u njemu očuvani borbeni duh i tradicije Prve proleterske brigade iz njenih prvih dana, iako su u bataljonu većinom borci koji su mu pristupili krajem 1942. godine i tokom 1943. i 1944. godine. Komesar divizije je nagovestio mogućnost skorog prelaska u Srbiju. U vezi s tim preporučio je da se ubrzaju odgovarajuće pripreme i da se još pojačaju vojna obuka i politički rad.

U skladu s tom preporukom održane su četne konferencije na kojima su borci sažeto upoznati "sa istorijom Srbije i Jugoslavije. Naročito je rasvetljen period od stvaranja do kapitulacije Jugoslavije 1941. godine, uloga buržoazije u stranačkim borbama, njena pohlepa za bogaćenjem, težak život radnika i seljaka. Borci su upoznati sa stanjem kakvo je bilo u Srbiji 1941. godine, sa terorom okupatora, uzrocima povlačenja naših snaga sa slobodne teritorije u Srbiji. Takođe su bili upoznati da su borbe u Srbiji nastavljene i posle tog povlačenja, sa ilegalnom borbom u gradovima, da narodnooslobodilačka borba u Srbiji nije nikada prestajala, da su se mnogi partizanski odredi održali i pored najsurovijih odmazdi okupatora i domaćih izdajnika, da se stvaraju novi odredi i brigade. Tako je svakom borcu bilo jasno da borbu za oslobođenje Srbije neće voditi sami, već sa svojim drugovima okupljenim u partizanskim odredima i brigadama širom Srbije.

Celokupan politički rad bio je usmeren ka tome da borci u Srbiji budu dostojni svog proleterskog imena i ugleda. Znalo se da u Srbiji neće biti problema sa snabdevanjem životnim namirnicama, pogotovo što je prispevala nova letina. To je međutim samo povećavalo potrebu da se svakom borcu ukaže na značaj pravilnog odnosa prema narodu i njegovoj imovini. Politički komesar brigade upozorio je da će se na odgovornost uzimati i starešine jedinica u kojima bi se desilo da neki borac nepravilno postupi prema narodu. Intendantima je skrenuta naročita pažnja da je svaki njihov postupak sastavni deo političkog rada i da mogu organizovati snabdevanje jedinica samo u granicama dozvoljenih postupaka i preko organa narodne vlasti.

Bataljon je i vojnički i politički bio pripremljen za pokret u Srbiju. Borci su shvatili da se bliži dan konačnog isterivanja okupatora, dan kada će cela zemlja biti slobodna. Svakodnevne vesti su borce sve više u to uveravale. Zapadni saveznici polako ali sigurno napreduju na svim frontovima. Crvena armija je stigla već do istočne Pruske i Rumunije. Rat se prenosi na tie Nemačke. Saveznici nas sve redovnije pomažu. Vest da se drug Tito nalazi u Italiji i da je tamo razgovarao sa Cerčilom borci ocenjuju kao još jedan veliki uspeh narodnooslobodilačke borbe i još jedan dokaz i naše snage i naše skore pobede.

Upravo kad su pripreme za prelazak u Srbiju dostigle vrhunac neprijatelj je krenuo u novu ofanzivu sa ciljem da prodor partizanskih snaga spreči po svaku cenu. Za tu ofanzivu angažovao je 7. SS, 1. brdsku, 181. i 369. diviziju, dva puka divizije »Brandenburg« i grupu »Krempler«. Cilj ofanzive je bio da se najpre razbiju naše snage u Sandžaku, a potom i u delu Crne Gore.

Prva proleterska divizija našla se u centru neprijateljevih planova. Prema njoj su nastupale jake snage: iz Pljevalja 14. puk 7. SS divizije, iz Prijepolja 2. puk divizije »Brandenburg« i grupa »Krempler«, iz Berana 1. brdska divizija, a 21. bugarski puk iz Sjenice. Ukupno je prema Prvoj proleterskoj diviziji nastupalo oko 9.000 vojnika, uz podršku 24 topa i 20 tenkova.

Prva proleterska brigada nalazila se na položajima između Pljevalja i Prijepolja. Brigada je obaveštena da neprijatelj nastupa sa jakim snagama i da se može očekivati njegov napad. Bataljoni su posebno upozoreni na budnost i na potrebu izviđanja prema neprijatelju. Beogradski bataljon je izviđao prema Jabuci i izvršio je jak prepad na Nemce i četnike koji su tu držali položaje uređene za odbranu. Zatim se bataljon vratio na svoje polazne položaje u rejon Crnog Vrha.

Bataljoni Prve proleterske brigade su svoje položaje bili takođe uredili za odbranu. Nemci su 13. avgusta, rano ujutro, u četiri kolone krenuli prema položajima Prve proleterske brigade. Beogradski i Drugi crnogorski bataljon dočekali su i vratili kolonu koja je od Pljevalja nastupala prema Matarugama. Bataljon Prve proleterske brigade podržavala je divizijska artiljerija sa položaja uređenih za odbranu koja je neprijatelju nanela velike gubitke. Uporni neprijatelj je sledećeg dana obnovio napad, ali je uz velike gubitke ponovo odbijen. Borba je vođena ceo dan. Beogradski i Drugi bataljon ispoljili su veliku upornost i umešnost u odbrani. Neprijatelj je obnovio napad i 15. avgusta u 9,00 časova, uz pomoć jakih snaga koje su došle od Prijepolja i uz snažnu podršku artiljerije uspeo je da zbaci Beogradski i Drugi

bataljon sa Crnog Vrha, glavne otporne tačke. Bataljoni su se povukli bez gubitaka.
U toku noći između 15. i 16. avgusta po neprijatelju na Crnom Vrhu otvorila je jaku vatru artiljerija Prve divizije. Bataljoni nisu napadali. Artiljerijska vatra po Crnom Vrhu ponovljena je posle dva časa. Beogradski i Drugi bataljon su, uz pomoć Četvrtog bataljona i Trinaeste proleterske brigade, izvršili juriš. Nemci koji su bili poseli položaje jakim snagama, pružili su žilav otpor i odbili ovaj napad. Sledećeg dana vođene su borbe da se neprijatelj spreči u prodoru duž ceste ka Kovrenu.

Štab Prve proleterske divizije dobio je naređenje da se svim brigadama probije u Srbiju. Odmah je isplanirao manevar. Postepeno je rokirao brigade prema zapadu, ka planini Ljubišnji. Prvo je rokirana Prva proleterska brigada pravcem Rudje — Odžina Glava — Dragaši — Vrba. Tu se prikupila cela brigada i posle kraćeg odmora je, 18. avgusta 1944. godine, krenula preko Ćehotine kod Gradca, prema Boljanićima. Tu je prešla cestu Pljevlja — čajniče i u toku noći stigla u Rutoše. Beogradski bataljon je maršovao na začelju kolone.

Tako je brigada, u sastavu divizije, izvršila još jedan izvanredan manevar, našla se neprijatelju iza leđa i na povoljnijim položajima za prodor u Srbiju. Bataljoni su nastavili marš mirno ka planini Pobijenik, stigli u selo Goleš, odakle su se uputili ka Priboju. U noći zmeđu 20. i 21. avgusta svi bataljoni su prešli Lim kod Priboja i odmah zauzeli pogodne položaje za dalje nastupanje. Beogradski bataljon se najpre nalazio u prethodnici, potom je obezbeđivao levi bok kolone u Rači, da bi zatim bio prebačen u Breznu. Prva proleterska brigada je i dalje bila u prethodnici Prve divizije.

Nemci su kasno, tek kad su prešli Taru, uvideli da su nadmudreni. Brzo su vratili 14. puk 7. SS divizije i preko Prijepolja odmah ga uputili u Priboj. Bilo je isuviše kasno — bataljoni Prve proleterske brigade već su nastupali ka Srbiji. Beogradski bataljon se posle tri godine ponovo našao na tlu Srbije. Obistinile su se reči druga Tita da će se proleterske brigade vratiti u Srbiju. Ostalo je malo od onih boraca koji su pregazili Lim u noći između 6. i 7. januara 1942. godine, kada je Beogradski bataljon krenuo u sastav Prve proleterske brigade, ali se bataljon vratio u Srbiju brojno znatno jači i savremeno naoružan. U njemu se, pored još ponekog borca iz Beograda i Posavine, nalaze borci iz Bosne, Hercegovine, Dalmacije, Crne Gore i Sandžaka. Prelazak u Srbiju ushitio je sve borce, naročito one, stare, koji su se sećali dana rađanja Beogradskog bataljona.
Neposredno po prelasku u Srbiju za komesara Beogradskog bataljona postavljen je Miroslav Babić, a za zamenika komesara Milosav Bojić.

BORBE U SRBIJI

Nestalo je umora. Borci kao da su dobili krila. Hteli su što pre da zađu dublje u Srbiju. Svako selo, svako brdo u ovom kraju bili su poznati starim borcima. Budila su se u njima nova uzbuđenja, obavljala sećanja na teške dane kada su se povlačili iz Srbije. Stari borci su neumorno pričali onima iz popuna kuda su se sve povlačili 1941. godine. Tada su odstupali po dubokom snegu, umorni, slabo odeveni i gladni. Sada je sve bilo drukčije. Bataljon je jak i moderno naoružan, pod razvijenom zastavom, nastupao u sigurnu pobedu.

Ispred Prve proleterske brigade isprečile su se dve brigade četničkog Zlatiborskog korpusa. Uredile su pogodne položaje za odbranu na brdima. Četnici su imali i jedan brdski top.
Štab Prve proleterske brigade isturio je četiri bataljona. Za Prvim crnogorskim nastupao je Beogradski, a za njim Drugi crnogorski i Kraljevački bataljon. Bataljoni su u napad krenuli rano. Već u pet časova prešli su preko Uvea, kod brda Koželj, i uputili se ka Dobroselici. Borci su bili tako radosni što prelaze u Srbiju da su u svim bataljonima razvili crvene zastave i u streljačkom stroju jurišali uz brdo. Četnici su pružili relativno jak otpor, ali nisu mogli da odole energičnom nastupanju bataljona Prve proleterske brigade i brzo su se povlačili. Do noći bataljoni su izbili ka Zlatiboru, zauzevši liniju Orlov Vrh — Ribnica. Bilo je rizično nastupati noću, jer se znalo da se na Palisadu nalazi jaka posada Bugara koji su bili agresivni, a i četnici su mogli da postave zasede na terenu koji dobro poznaju.
Predviđanja Štaba Prve proleterske brigade bila su tačna. Uvereni u svoju snagu, Bugari su krenuli od Palisada da vrate partizanske snage koje su nadirale od Uvea. Kada je procenjena namera Bugara prethodnicama je naređeno da postepeno izmiču. Bugari su naseli lukavstvu i još brže jurnuli. Odjedanput su se našli desetak kilometara udaljeni od svoje baze, a ispred bataljona Prve proleterske brigade. Tri bataljona, Beogradski, Drugi i Četvrti, otvorili su jaku vatru na Bugare, naneli im velike gubitke i onda ih gonili sve do samog njihovog logora. Neke Bugare naši borci su zarobljavali hvatajući ih za šinjele. Bataljoni su pokušali da iz gonjenja zauzmu utvrđeni logor na Palisadu, ali u tome nisu uspeli. Uveče, 24. avgusta, napadnut je bugarski logor. Borba je trajala celu noć. Bugari su ginuli, ali se nisu hteli predavati. Naši borci su ih potisli iz rovova i sabili u nekoliko kuća. I dalje su pružali žilav otpor. Naši bataljoni imali su znatne gubitke. Iz Beogradskog bataljona poginuo je komandir Prve čete Uroš Stošić, a teško je ranjen komandir Druge čete Jezdimir Simić.

I pored velikih žrtava Bugari su se i dalje uporno branili. U nameri da se potpuno uništi bugarski garnizon izvršen je novi napad sa tri bataljona Prve proleterske brigade i sa delovima Treće i Trinaeste brigade, koje su obuhvatile Palisad levo i desno od Prve proleterske. Iz Beogradskog bataljona napadala je samo Treća četa, dok su se ostale čete nalazile u rezervi. Razvila se žestoka borba prsa u prsa. Bugari su sabijeni u samo dve kuće, ali se nisu predavali. Koliko su od svojih fašista bili zadojeni mržnjom prema našim borcima videlo se i po tome što su i njihovi ranjenici pucali na partizane. Pred zoru Bugarima je stiglo pojačanje iz Užica, čije nadiranje nisu mogli izdržati delovi Treće i Trinaeste brigade, pa

su se tako sve bugarske snage povukle prema Užicu.

Pre napada na Palisad održani su četni sastanci sa zadatkom da se borcima ukratko objasni značaj likvidiranja ovog uporišta. Pokazalo se da za tim nije bilo naročite potrebe. Borci su žarko želeli da što pre likvidiraju bugarsko uporište i da na taj način otvore prolaz za dalji prodor u Srbiju. Posle osvajanja Palisada održani su sastanci četnih partijskih ćelija. Pretresano je držanje članova Partije, kandidata i Skoja u borbama. Konstatovano je da su ne samo oni već i svi borci imali odlično držanje i da uopšte nije bilo slučajeva lošeg držanja. Jedan broj drugova je pohvaljen, jer su se posebno istakli borbenošću. Na sastancima je poklonjena posebna pažnja držanju prema narodu. Jedan član Partije je kažnjen, a dva člana Partije su opomenuta zbog grubog odnosa prema seljacima. Partijska organizacija je nastojala da već na prvim koracima u Srbiji spreči svaki eventualni nepravilan odnos prema narodu. Zato je strogo procenjivala držanje svakog komuniste. Za skojevce je rečeno da su bili primerni i odvažni u borbama, ali da neki od njih zapostavljaju učenje u trenucima odmora. I na četnim konferencijama je pretresano držanje boraca u borbama na Zlatiboru i njihov odnos prema narodu. Ponovo je istaknuto da treba svuda voditi strogo računa o pravilnom držanju, pa i u selima koja su bila naklonjena četnicima. Borcima je još jednom objašnjen vojni i politički značaj akcije. Upoznati su i sa najnovijim vestima: Rumunija je kapitulirala, u Bugarskoj je nastalo previranje. Borci sa zadovoljstvom primaju ove vesti, čudi ih samo zbog čega se, ako je tako, bugarske jedinice ovako ogorčeno tuku protiv nas.

Bataljon se zadržao tri dana na Smiljanskim kosama, gde je bio rezerva snagama koje su sprečavale snage 2. puka divizije »Brandenburg« da iz Kokinog Broda prodru ka Užicu. Bataljon se zatim preko Palisada prebacio u Šljivovicu i Semegnjevo. Tu su se nalazile četiri četničke brigade, ali su se one gotovo bez borbe povukle ka planini Tari. Bataljon se, potom, prebacuje u Kremnu. U sadejstvu sa Osmom crnogorskom brigadom bataljon je tukao nekoliko grupa četnika i jednu kolonu 14. puka 7. SS divizije koja je nastupala od Višegrada. Zajedno sa Inženjerijskim bataljonom bataljon je rušio prugu, instalacije i tunel na Šarganu.

Bataljon se na tom terenu zadržao osam dana i intenzivno je politički radio. Sa velikim oduševljenjem narod je dočekao proletere. Na zborove i priredbe dolazilo je i staro i mlado. Starim srpskim ratnicima imponovali su proleteri zato što tako energično nastupaju, što su tako snažno tukli Bugare, što sa lakoćom razbijaju četnike a, iznad svega, što im je držanje dostojanstveno. Narodu je na zborovima objašnjavan značaj sporazuma Tito — šubašić i isticano je da se i kralj Petar II odrekao četnika.

Tih dana su saveznički avioni doneli oružje, municiju i hranu. To je na narod ostavilo naročito snažan utisak. Shvatili su da Narodnooslobodilačku vojsku pomažu i zapadni Saveznici. I na tom primeru narod se uverio da su ga četnici lagali.

BORBE I MARŠEVI U SRBIJI

U Srbiji se četnici još uvek nisu predavali. Šta više, 1. septembra 1944. godine, obnarodovali su opštu mobilizaciju. Trebalo ih je sprečiti da ne izvode srpsku omladinu na klanicu za račun okupatora kome su dani bili izbrojani. četnici su shvatili opasnost od prodora proleterskih jedinica preko Zlatibora dalje, u zapadnu Srbiju, i zato su brzo organizovali prebacivanje svojih snaga iz drugih krajeva. Uspeli su da prebace četiri svoja korpusa koji su zaustavili Treću krajišku brigadu kod Kosjerića, a zatim se koncentrisali u rejonu Jelova Gora — Varda — Karana i Skakavica, s namerom da na tim položajima spreče prodor Prve proleterske brigade koja je nastupala od Bajine Bašte. Brigada je imala nameru da se i sama koncentriše na liniji Jelovik — Dub i da sa tih položaja nastupa dalje na sever. Čim je primećena koncentracija četnika, Beogradski i Treći bataljon napali su ih pravcem Dub — Jelova Gora. Četnici su se uporno branili tako da su ih naša dva bataljona jedva uspela da potisnu prema Crnom Vrhu i Vardi. To je ipak bilo dovoljno da u toku noći pristignu na levo krilo Drugi, četvrti, Bataljon »Garibaldi« i Inženjerijski bataljon. Zbog važnosti razbijanja ove četničke grupacije napad je podržala divizijska artiljerija. Rano u zoru, 9. septembra, Prva proleterska brigada je krenula u napad pravcem Obodnik — Jelovik. Uz snažnu artiljerijsku podršku i jak pritisak desnog krila koje su činili Beogradski i Kragujevački bataljon, Prva proleterska brigada je, u oštroj tročasovnoj borbi, uspela da razbije četnike kojima je komandovao lično Draža Mihailović, da ih natera u panično bekstvo i da ovlada njihovim položajima. Tako je Beogradski bataljon učestvovao u poslednjem odlučnom boju sa četnicima u Srbiji.

Razbijene četničke bataljone Prve proleterske brigade brzo su gonili i već pred noć izbili su u Kosjerić. Narod je dočekao kolone proletera na ulici pozdravljajući ih, dok su se ponegde još vodile borbe sa zaostalim grupama četnika. Marš je nastavljen u pravcu Brajića i Skakavca. Na liniji Goleš — Velje Brdo — Crni Vrh došlo je do dvočasovne borbe sa četnicima koji su se potom razbežali. U selu Galovići Beogradski bataljon je obezbeđivao divizijsku bolnicu, artiljeriju i Štab Prve proleterske divizije.

Bataljoni Prve proleterske brigade nastavili su nastupanje tako reći bez odmora. Kod Mionice im je, u poslednjem trenutku, uspeo da izmakne i sam Draža Mihailović.

Beogradski bataljon je izbio u Markovu Crkvu, prešao kod Slovca Kolubaru i uputio se, severno od Valjeva, u Batinu Luku. Noću, 14/15. septembra, izvršen je napad na Valjevo. Beogradski bataljon je sa dve čete obezbeđivao napad na cesti od Osečine, a ostatak bataljona nalazio se u rezervi.

Bataljoni Prve proleterske vrlo brzo su upali u grad. Nemci, koji su u Valjevu imali snage jednog policijskog puka, nastojali su da ih intervencijom spolja spasu od uništenja. Prema Valjevu je cestom preko Osečine, krenula jedna jaka kolona. Beogradski bataljon je tu kolonu dočekao kod sela Zlatarića. U veoma oštroj borbi bataljon

je uspeo da je zadrži. Tada mu je pristigla u pomoć artiljerija Prve divizje, Četvrti i Inženjerijski bataljon. Nemcima su naneseni veliki gubici i odbačeni su natrag. Zatim je 2. puk divizije »Brandenburg«, ojačan tenkovima, uspeo da se preko Uba probije u Valjevo i da izvuče snage koje su bile blokirane u kasarni. Budući da su razbijene nemačke snage koje su pokušale sa severozapada da uđu u Valjevo, Prva proleterska brigada se odmah, noću, prebacila severno od Valjeva i ponovo došla u selo Markova Crkva kod Slovca. Nemci, koji su došli preko Uba i prihvatili svoje snage u Valjevu, povlačili su se ka Ubu. Tu jaku kolonu napali su svi bataljoni Prve proleterske brigade na putu Divci — Slovac. Nemci su očekivali napad i oprezno su se kretali sa jakim pobočnicama. Razvila se veoma oštra borba koja je trajala do zore, 18. septembra. Uništena su dva neprijateljeva tenka i pet kamiona, ali se kolona ipak probila ka Ubu.

Dok je brigada gonila ovu nemačku kolonu prema Ubu, Beogradski bataljon je štitio njene ostale bataljone na pravcu Divci — Loznica. U Ubu se nalazilo 300—400 Nemaca sa dva tenka, dva topa i tri teška mitraljeza. Prednji delovi nalazili su se na brdu Vučjak. Uz Nemce je bilo i nekoliko stotina četnika.

Ub su napadala četiri bataljona Prve proleterske brigade i dva bataljona Treće krajiške brigade. Dva bataljona Prve proleterske brigade upućena su prema cesti Ub — Obrenovac da spreče dolazak pojačanja. Beogradski i Kraljevački bataljon, ojačani protivtenkovskim topom, napadali su sa severozapada, Drugi bataljon i Bataljon »Garibaldi« napadali su preko Vučjaka, a bataljoni Treće krajiške brigade sa istoka. Napad je počeo pred zoru, 3. oktobra 1944. godine.
Borba za oslobođenje Uba trajala je ceo dan. Neprijatelj se uporno branio iz tenkova i sa položaja uređenih za odbranu. Jedna jača nemačka kolona iz Obrenovca sa dva tenka uspela je da potisne Prvi i Treći bataljon i da se probije do porušenog mosta na Tamnavi kod Crvene Jabuke. Bataljoni su sprečili tu kolonu da pređe reku. Nemci, koji su se održali u Ubu ceo dan, uspeli su da se izvuku iz grada i da se spoje sa kolonom iz Obrenovca. Beogradski i Kraljevački bataljon nisu dovoljno energično gonili ovu kolonu i ona je uspela da se spase.
Bataljoni su se zadržali nekoliko dana na teritoriji između Uba, Stopanja i Lajkovca. Beogradski bataljon se nalazio u rejonu Crvene Jabuke, izviđao je prema Obrenovcu i zatvarao pravac od Obrenovca ka Ubu.

Tih dana dotadašnji komesar bataljona Miroslav Babić i zamenik komesara Milosav Bojić upućeni su na politički rad na terenu. Na njihova mesta došli su, za komesara bataljona Sava Dimitrijević, a za zamenika komesara Milan Marković.
Borci su ove borbe relativno lako podneli. Bili su prilično odmorni, odlično naoružani i sa dovoljno municije. Hrana je takođe bila dobra. To je uticalo da su borci bez većih teškoća podneli i marš i borbe koje su imali od Zlatibora do Uba. Međutim, na dobro raspoloženje boraca uticala je svakako još više povoljna vojna i politička situacija u zemlji. Svakom je borcu bilo jasno da su ovo završne borbe. Stari borci su žurili da što pre izbiju u Posavinu, da učestvuju u oslobođenju Beograda i u konačnom gonjenju okupatora i domaćih izdajnika. Novi borci su nastojali da se dokažu pred starim borcima kako ne zaostaju za njima. U takvom raspoloženju bataljon je u rejonu Uba proveo nekoliko dana.
Boraca iz prvog sastava bilo je, prirodno, najmanje. Veliki broj je ili poginuo, ili su se nalazili kao rukovodioci u drugim jedinicama. I borci iz prvih popuna, Dalmatinci, bili su već znatno proređeni. Nešto je više boraca bilo iz Bosne, Hercegovine i Sandžaka. Pretežni deo boraca, 65 odsto celokupnog sastava, činili su novi dobrovoljci iz zapadne Srbije, najviše iz okoline Valjeva. Bataljon je, oktobra 1944. godine, brojao 440 boraca. Bilo je to najveće brojno stanje od ulaska bataljona u sastav Prve proleterske brigade. Mogao je imati i više boraca da nije znatan broj dobrovoljaca uputio u druge jedinice. Novi borci su se brzo uklapali u sredinu i bataljon je predstavljao jedinstvenu celinu. Štab Prve divizije je tih dana u jednom izveštaju Vrhovnom štabu naglasio da se novi borci vrlo dobrd bore. Posvećivana je puna pažnja vojničkom i političkom osposobljavanju novih boraca. Kulturno-zabavni život takođe je doprinosio bržem uklapanju novih boraca.
Iz Beogradskog bataljona je 4. oktobra otišao na novu dužnost njegov dotadašnji komandant Stevan Adamović. Za novog komandanta određen je Marko čiča.

Bataljon se nalazio na vratima Beograda, u očekivanju naređenja za juriš za kojim su svi žudeli — za oslobođenje Beograda. Međutim, 9. oktobra, cela Prva proleterska brigada prebačena je na komunikaciju Mladenovac — Beograd, u rejon Sopot — Vlaško Polje, da bi najpre onemogućila Nemcima da koriste tu komunikaciju, a da onda sa snagama Crvene armije napada tim pravcem na Beograd. Beogradski bataljon je maršovao pod razvijenom zastavom od Lazarevca preko Drlupa i južno od Kosmaja na položaje u selu Koračića.

U prolazu kroz selo Drlupe stari borci su se selili novembra 1941. godine kada je bataljon tu, posle žestoke borbe, potukao četnike i nedićevce. Odavde, od Kosmaja, prema Obrenovcu, Umki i Beogradu svako je selo bilo poznato starim borcima. U tim selima proveli su prve dane ustanka u Srbiji. Prve borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika vodili su na ovom području još u julu, avgustu, septembru, oktobru i novembru 1941. godine. Posle tri godine Beogradski bataljon se, brojniji, moderno naoružan i opremljen, ponovo pojavio na ovom prostoru. Stari borci koji su poticali sa ovog područja bili su na domaku svojih kuća i svojih porodica. Žarko su želeli da skoknu do svojih, da ih vide, da se pozdrave, da se samo jave da su živi. Tri godine jedni o drugima nisu ništa čuli. Ali, vremena za to nije bilo. Bataljon je dobio nov zadatak. I svi borci su krenuli na njegovo izvršenje. U noći, 10. oktobra, bataljon je napao na Vlaško Polje, gde je porušio železničku stanicu i postrojenja. Bilo je to poslednje rušenje u ovom ratu, jer je dva dana kasnije stiglo naređenje da se više ne ruše ni objekti ni komunikacije, već da se sprečava neprijatelj da to čini. Beogradski bataljon je, sa ostalim bataljonima brigade, nastupao ka selu Đurincima. Nemci su nastojali da po svaku cenu oču-

vaju komunikaciju za izvlačenje svojih snaga iz Mladenovca. Bataljoni su dva puta uspeli da prekinu komunikaciju, ali su ih Nemci oba puta odbacili. Borba je nastavljena i celu noć između 11. i 12. oktobra.

U zoru, 12. oktobra, neposredno za nemačkom kolonom pojavila se kolona Crvene armije. Ona nije dala Nemcima da se odlepe i stalno ih je tukla. Naši bataljoni u prvi mah nisu primetili da je to kolona Crvene armije, pa su i po njoj otvorili vatru. Zabuna je brzo otklonjena i veza je uspostavljena. Združeni, borci Prve proleterske brigade i crvenoarmejci krenuli su u oslobođenje Beograda.

BORBE ZA OSLOBOĐENJE BEOGRADA

Prva Proleterska brigada nastavila je napredovanje ka Beogradu zajedno sa ojačanim 4. mehanizovanim korpusom Crvene armije. Borci su kao na krilima leteli ka Beogradu. Crvenoarmejci su čak opominjali proletere da ne jurišaju pre nego što artiljerija uzdrma neprijateljevu odbranu. U podnožju Avale proleteri će se uveriti koliko je lakše jurišati kad tehnika prokrči put. Rovovi delova 117. nemačke divizije su razneti i juriš je samo dokrajčio njihov otpor. Brigada je, uporedo sa jedinicama Crvene armije, nastupala prema Beogradu. Trinaestog oktobra bataljoni Prve proleterske brigade dobili su naređenje za napad na Beograd. Beogradski bataljon nalazio se u centru rasporeda i napadao je direktno na Banjički vis.

Brigada je žurila da što pre uđe u Beograd. Rano, 14. oktobra, umesto nasilnog izviđanja, pokušala je da odmah prodre u grad. Neprijatelj je kod Banjičkog visa dočekao žestokom vatrom. Poginulo je 18 boraca Beogradskog bataljona. Bila je to velika, ali pojmljiva žrtva: borci su žurili da osvete svoje drugove pale na dugom putu bataljona od Posavine sve do njegovog povratka u Srbiju i stizanja na kapije Beograda. Do bitke za oslobođenje Beograda iz prvog sastava Beogradskog bataljona palo je širom zemlje 109 drugova.

Beograd je branilo oko 20.000 nemačkih vojnika iz raznih jedinica, sa 40 tenkova i oko 170 topova i minobacača. Očekivali su da će im u pomoć stići mnogo jače snage nemačke armijske grupe koja se povlačila iz Grčke. Neprijatelj je bio uredio grad za jaku odbranu. Spoljni pojas odbrane nalazio se na liniji Zvezdara — Konjarnik — Banjički vis — Dedinje — Banovo Brdo. Na ovim položajima neprijatelj je imao iskopane rovove i uređene vatrene položaje. U gradu je bila organizovana odbrana na mnogim mestima u obliku čvorova. Jaki čvorovi nalazili su se na Slaviji, Terazijama, u bloku zgrada Ministarstva, u Glavnoj pošti, Železničkoj stanici, mnogim drugim zgradama i na Kalemegdanu. Na mnogim gradskim raskrsnicama bili su podignuti betonski bunkeri. Mnoge zgrade i prilazi zgradama bili su minirani.

Na grad su napadale Prva i šesta proleterska i Peta, Jedanaesta, Šesnaesta, Dvadesetprva, Dvadesetosma i Tridesetšesta udarna divizija NOVJ i 4. gardijski mehanizovani korpus, 73. gardijska divizija, 236. streljačka divizija, tri artiljerijske brigade, 16 pukova artiljerije, minobacača i samohodnih oruđa, protivavionska artiljerijska divizija i tri samostalna protivavionska puka Crvene armije. Ove snage podržavale su tri divizije jurišne avijacije, dve divizije lovačke avijacije i jedna bombarderska divizija.

Napad na Beograd počeo je 14. oktobra 1944. godine u 14,00 časova. Glavni udar nanosio je 4. mehanizovani korpus pravcem Banjički vis — Autokomailda — Slavij a — Kalemegdan. Beogradski bataljon u sastavu Prve proleterske brigade napadao je na glavnom pravcu udara. Artiljerijska priprema trajala je pola časa. Kada su »kaćuše» prenele vatru na neprijateljeve artiljerijske *položaje bio* je to znak za opšti juriš svih jedinica.

Beogradski bataljon imao je veoma dobre polazne položaje, koje je osvojio pre podne, i u snažnom naletu upao je u prve rovove. Tu je vrlo brzo dokrajčio ostatke neprijateljeve odbrane koji nisu uništeni u artiljerijskoj pripremi. Beogradskom bataljonu je pripala čast da među prvima prođe preko Banjice kraj mesta gde se nalazio Banjički logor, da se prvi pokloni senima streljanih Beograđana i da zbriše ostatke neprijatelja na tom položaju.

Bataljon je nastavio nastupanje ka Autokomandi. Beograđani su izvanredno dočekali svoje oslobodioce nudeći im svesrdno svoju pomoć. Kada bi saznali da su se upravo sreli sa borcima Beogradskog bataljona grabili su se ko će im više pomoći da brže napreduju i lakše savladaju neprijateljeva uporišta. I ostali bataljoni Prve proleterske brigade nastojali su da pomognu Beogradskom bataljonu u likvidiranju pojedinih uporišta. Time su ne samo ispoljavali solidarnost već potvrđivali značajnu ulogu Beogradskog bataljona u oslobođenju grada čije ime nosi.

Bataljon je nastavio napredovanje ka Karađorđevom parku i centru grada. U parku je likvidiran jedan nemački bunker. Oštra borba je nastavljena kod dečije klinke i u njoj je poginuo komandir Prve čete, Junus. Na Siaviji se vodila žestoka borba. A kada su sa Slavije Nemci proterani zaigrano je kozaračko kolo u kome su građani i borci Beogradskog i drugih bataljona Prve proleterske brigade i crvenoarmejci.

Bataljon je nastavio nadiranje prema današnjem Bulevaru revolucije, da bi se preko Tašmajdana dohvatio ulica Majke Jevrosime i Hilendarske. Građani su pokazivali borcima prolaze kroz kuće i prilaze bunkerima i pomagali im u uništavanju Nemaca. Bataljon je izbio kod današnjeg Doma armije i vodio žestoku borbu za zgrade Doma armije, Narodnog pozorišta i za palatu Riunione. Iz palate Alabanija neprijatelj je kosio po brisanom prostoru oko pozorišta. U tim borbama poginuo je i Sava Dimitrijević, politički komesar bataljona.

U toku 16/18. oktobra veći deo snaga, koje su napadale Beograd, upućen je prema nemačkoj koloni koja je nastupala od Grocke. Jedinice koje su ostale u gradu držale su zauzete položaje da bi sprečile Nemce iz grada da sadejstvuju koloni koja je nastupala od Grocke ka Beogradu. Tada se razvila najžešća borba za Beograd. Nemci su nastojali da po svaku cenu izbace delove

Prve proleterske brigade iz Narodnog pozorišta i Doma armije. Beogradski bataljon se branio u današnjem Domu armije i u okolnim zgradama uspevši da održi svoje položaje.
Grupa koja je nastupala od Grocke je uništena. Nemci u gradu nisu dobili pomoć i naše jedinice su ih tukle u svakom uporištu. Nemci su odstupali iz palate Albanija, a zatim iz drugih utvrđenih zgrada. Beogradski bataljon je nastavio nastupanje i 20. oktobra izbio na Kalemegdan. Nemci, koji nisu bili uništeni, pobegli su preko Save. Beograd je oslobođen. Za borce Beogradskog bataljona bio je to najsrećniji dan — učestvovali su u oslobođenju glavnog grada Jugoslavije, grada čije su ime sa ponosom nosili i izgovarali. Na večitoj straži u Beogradu ostalo je iz Beogradskog batljona 41 borac. Beograd će trajno čuvati uspomenu na njih.

Prva proleterska brigada određena je za prvu posadnu jedinicu u oslobođenom Beogradu. Beogradski bataljon poseo je tadašnji XII, XIV, XV kvart. Štab bataljona smestio se kod Topčiderske crkve. Bataljon je služio kao posadna jedinica oko 25 dana, a onda je prebačen u centar grada radi preoružanja, popune i obuke. Bataljon je bio smešten u školi u Cetinjskoj ulici. Popunili su ga omladinci iz Beograda, uglavnom dobrovoljci. Bila je to poslednja popuna dobrovoljcima, jer je ubrzo posle oslobođenja Beograda uspostavljena narodna vlast i počela je mobilizacija. Bataljon je dobio sovjetsko naoružanje i municiju: tri minobacača, šest mitraljeza, 20 puškomitraljeza i 100 automata, kao i pionirski alat, ašovčiće, pijuke i sekirice.

Sve vreme boravka u Beogradu intenzivno je korišćeno za vojno-stručnu obuku. Trebalo je ovladati novim naoružanjem. Za nišandžije na minobacačima održani su posebni kursevi. Izvršeno je i bojevo gađanje.

Politička nastava takođe je bila intenzivna. Politički komesar brigade načinio je orijentacioni plan za politički rad koji je sadržao sledeće teme: Razvoj Narodnooslobodilačke vojske, Razlozi zabrane povratka kralju u zemlju, Ko su ratni zločinci i narodni neprijatelji, Naša nova domovina Demokratska Federativna Jugoslavija, Šta je narodnooslobodilački pokret i Narodnooslobodilačka vojska vodiče borbu do potpunog uništenja fašizma. Politički komesar dao je uputstvo da se redovno prati dnevna štampa. Program političkod rada bio je aktivan i usmeren pretežno na nove borce, naročito na one koji su tek stupili u bataljon i koje je trebalo osposobiti da shvate suštinu narodnooslobodilačke borbe. Partija i Skoj su svoj rad usredsredili na pojačanje vojno-stručne i političke nastave.

BORBE BEOGRADSKOG BATALJONA NA SREMSKOM FRONTU

Prva proleterska brigada napustila je Beograd 24. novembra 1944. godine. Na zbornom mestu kod Kneževog spomenika okupila se masa Beograđana da isprate brigadu i svoj, Beogradski bataljon. Bataljoni su krenuli sa pesmom i pod razvijenim zastavama. Beogradski bataljon maršovao je na začelju kolone da bi se poslednji oprostio od svoga grada. Sledećeg dana, od Pazove do Sremskih Karlovaca, maršovao je na čelu kolone. Zatim je marš nastavljen do Beočina, a odatle do Banoštora, gde je brigada ostala u rezervi divizije.
Front u Sremu protezao se od Dunava preko Iloka, Erdevika i Martinaca dalje, ka Savi. Front su nasuprot Prvom proleterskom korpusu, držali delovi 117. nemačke divizije, 92. motorizovane brigade, 737. pešadijskog puka i 3. ustaškodomobranske divizije.

Štab Prvog korpusa odlučio je da izvrši proboj Sremskog fronta i da goni neprijatelja preko Vinkovaca ka Zagrebu. Prva proleterska divizija napadala je na deo fronta od Klisina do Gornje Lice, sa tri brigade u prvom ešelonu. Prva proleterska brigada nalazila se u rezervi i kretala se pravcem Banaštor — Susek — Neštin — Sunkerek — Vizić. Prvog dana nije učestvovala u borbi, jer su ostale brigade Prve divizije izvršile zadatak. Međutim, levi sused, Dvadesetprva divizija je zaostala, pa su na njeno desno krilo ubačeni Beogradski, Prvi, Drugi i Peti bataljon Prve proleterske brigade. Izvršivši obuhvat, ovi bataljoni su posle snažne artiljerijske i minobacačke podrške za svega petnaest minuta borbe naterali Nemce na povlačenje. Novi borci su se odlično pokazali.

Beogradski batljon je relativno brzo napredovao ka Šidu, iako je kretanje zbog blatnjavih njiva bilo otežano. Prva proleterska brigada je napadala 5. decembra na Šid sa istočne strane, u dva ešelona. Beogradski, Prvi i Treći bataljon bili su u prvom ešelonu. Posle snažne artiljerijske pripreme bataljoni su izvršili juriš, dokopali se ivice grada i odmah nastavili gonjenje neprijatelja kroz grad. Oko pola noći šid je oslobođen i bataljoni su izbili na zapadnu ivicu grada. Beogradski bataljon je zatim ostao u drugom ešelonu, a prvi je napadao na Tovarnik.
Prva proleterska brigada je, u sastavu Prve proleterske divizije, nastavila energično nastupanje duž železničke pruge. Nailazila je na manjp neprijateljeve zasede, brzo ih je likvidirala i izbila pred Orolik. Bilo je predviđeno da cela Prva proleterska divizija i deo Dvadesetprve divizije napadaju neprijatelja u rejonu Orolika. Međutim, Prva proleterska brigada, koja je do tada lako lomila otpor neprijatelja, sama je izvršila napad uz pomoć jednog artiljerijskog puka Crvene armije. Beogradski bataljon napadao je na selo Berak na desnom krilu, a ostali bataljoni na Orolik. Posle jake artiljerijske pripreme bataljoni su krenuli u napad. Naišli su na neočekivano jak otpor. To je u stvari bio drugi pojas neprijateljeve odbrane na Sremskom frontu koji su poseli delovi 117. nemačke divizije. Oni su imali iskopane tri linije rovova, međusobno povezane saobraćajnicama i kućama u naselju. Na pojedinim pravicima bile su postavljene protivpešadijske mine i žičane prepreke.
Beogradski bataljon počeo je napad 8. decembra u 12,00 časova. Uspeo je da zauzme prvu liniju rovova, a onda je dočekan snažnom vatrom sa ivice naselja. Bataljon se zaustavio, pokušao je da obnovi napad, ali nije uspeo. Palo je 14 boraca od kojih je veći broj ranjen. Bataljon je skupo platio nedovoljno iskustvo u borbi u ravnici.

KA BEOGRADU I DALJE - DO SLOBODE

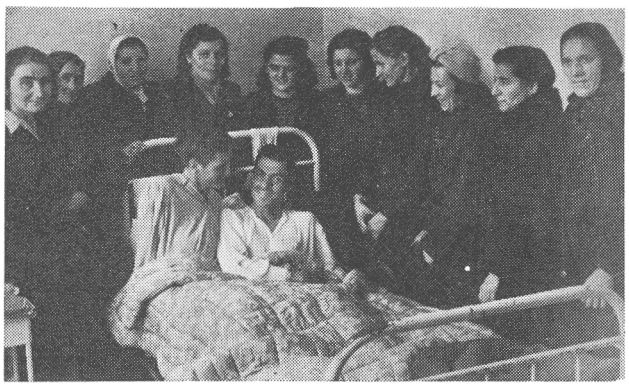

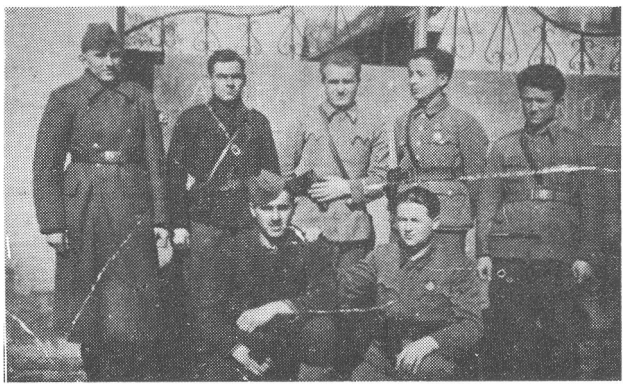
U TEK OSLOBOĐENOM VALJEVU, SEPTEMBRA 1944. POHITALI SU DA SE ZAJEDNO FOTOGRAFIŠU: MILKA MATELJAK, STEVAN ADAMOVIĆ KOMANDANT BEOGRADSKOG BATALJONA (STOJE) I MILISAV MATIĆ CICA, PO GODINAMA NAJSTARIJI BORAC BEOGRADSKOG BATALJONA, KOJI JE U NJEMU JOS OD NJEGOVOG FORMIRANJA

TEK ŠTO JE UTIHNUO TUTANJ BOJA I BEOGRAD BIO OSLOBOĐEN — NEKI OD BORACA BEOGRADSKOG BATALJONA NA ULICAMA GRADA

ODMAH PO OSLOBOĐENJU VALJEVA, SEPTEMBRA 1944. GODINE, U NJEGOVU BOLNICU SMEŠTENI SU RANJENICI, A VALJEVCI SU IM ODMAH POHITALI U POSETE

GRUPA BORACA BEOGRADSKOG BATALJONA SNIMLJENA NEPOSREDNO POSLE OSLOBOĐENJA BEOGRADA, OKTOBRA 1944. GODINE

BOLNIČARKE BEOGRADSKOG BATALJONA SNIMLJENE U TEK OSLOBOĐENOM BEOGRADU. U GORNJEM REDU: LJUBICA ĐURIĆ, DINKA FILIPOVIĆ, AZIZA BIŠČEVIĆ I MATILDA VIDOVIĆ. U DONJEM REDU: MAGDALENA MARTINAC I ANKICA SMAJO.

U PREDAHU IZMEĐU DVA JURIŠA NA PRILAZIMA BEOGRADU, OKTOBRA 1944. GODINE

VRHOVNI KOMANDANT DRUG TITO PRILIKOM OBILASKA SREMSKOG FRONTA MEĐU BORCIMA BEOGRADSKOG BATALJONA

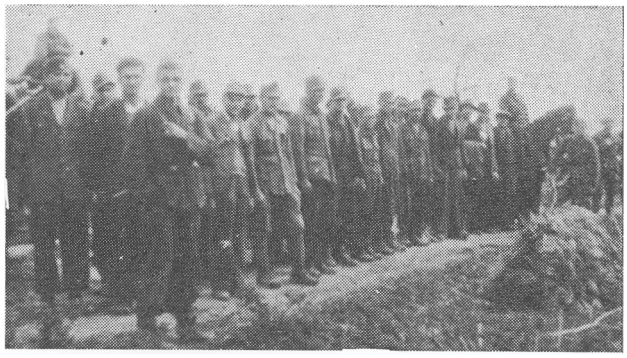
SREMSKI FRONT, JANUARA 1945. GODINE. BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA NOSE NA NOSILIMA SVOG RANJENOG DRUGA. PRATI IH BOLNIČARKA ANKICA SMAJO.

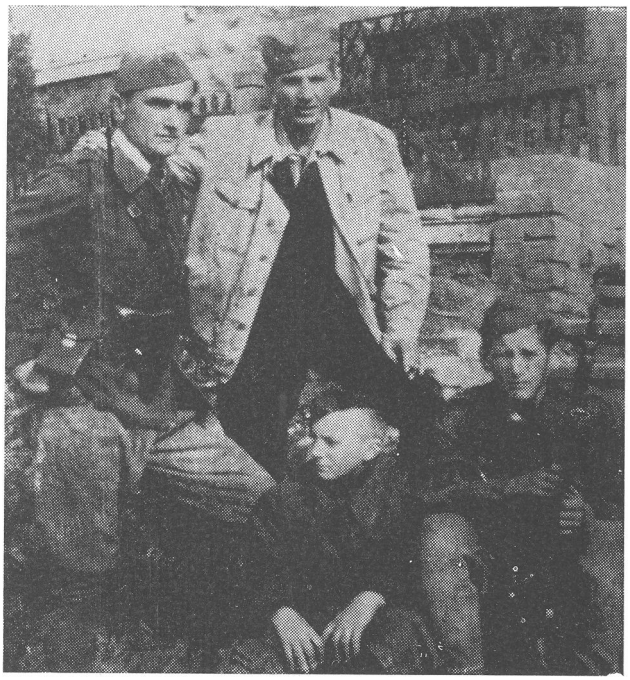
BILI SU SA RAZNIH STRANA, A NERAZDVOJNI I JEDINSTVENI U BORBI. NA OVOM SNIMKU NAČINJENOM NA SREMSKOM FRONTU SU TRI BORCA BEOGRADSKOG BATALJONA. U SREDINI JE FRANE VRCIĆ, DALMATINAC. DESNO OD NJEGA STOJI ANDREAS KELER, NEMAC RODOM IZ NIRNBERGA I JEDAN OD NAJBOLJIH MITRALJEZACA BEOGRADSKOG BATALJONA, A LEVO JE JEDAN OD PRIPADNIKA BEOGRADSKOG BATALJONA NEZNANA IMENA, RODOM IZ BOSANSKE KRAJINE.

SAHRANA JEDNOG OD MNOGIH BORACA BEOGRADSKOG BATALJONA KOJI SU PALI NA SREMSKOM FRONTU. SANDUK SA PALIM DRUGOM NOSI I KOMANDIR ČETE TIMOTIJE KUSMUK (NAPRED DESNO) KOJI ĆE I SAM POGINUTI KOJI DAN KASNIJE.

NEMAČKI VOJNICI KOJE JE BEOGRADSKI BATALJON ZAROBIO JANUARA 1945. GODINE KOD ŠIDSKIH BANOVACA

ČETIRI BORCA BEOGRADSKOG BATALJONA SNIMLJENI U PREDAHU U JEDNOM SREMSKOM SELU. IDENTIFIKOVATI SE MOŽE SAMO JEDAN OD NJIH, MILORAD LEKIĆ, NA SLICI PRVI LEVO GORE.

NA SREMSKOM FRONTU MILORAD LEKIĆ SNIMLJEN SA JOŠ TROJICOM DRUGOVA: RADOVANOM PANTELIĆEM PUROM (KLEČI) I DUŠANOM ĆORDAŠEM (OSLONJEN NA PANTELIĆEVO RAME), DOK JE ČETVRTI BORAC NEIDENTIFIKOVAN

BORBE NA SREMSKOM FRONTU ZAHTEVALE SU MNOGE ŽRTVE. O TOME SVEDOČE I OVE DVE SAČUVANE FOTOGRAFIJE SA SAHRANE TROJICE PALIH BORACA BEOGRADSKOG BATALJONA, 2. DECEMBRA 1944. GODINE, KOD ADAŠEVACA. TOM PRILIKOM SAHRANJENI SU: MILAN KRNIĆ KOMANDIR PRVE ČETE, TIMOTIJE KUSMUK, KOMANDIR DRUGE ČETE I MARKO BEARA, KOMANDIR VODA U BEOGRADSKOM BATALJONU.

POSLEDNJI OPROŠTAJ OD DRUGA KOJI JE PAO NA SREMSKOM FRONTU

Bataljoni su se povukli na polazne položaje kod Šidskih Banovaca. Neprijatelj je bio vrlo aktivan. Stalno je vršio napade ili protivnapade. Svakoga dana Beogradski bataljon je imao 10—15 boraca izbačenih iz stroja. Bilo je gubitaka i od neprijateljeve artiljerije.

Četrnaestog decembra izvršen je i drugi pokušaj proboja Sremskog fronta u pravcu Vukovara. Prva proleterska brigada nalazila se u drugom ešelonu, ali je brzo ubačena u borbu u pravcu sela Negosavaca. Brigada je nastupala preko močvarnog zemljišta, što joj je veoma otežavalo pokret. Grupa bataljona, među kojima se nalazio i Beogradski, uspela je da se probije do sela i da osvoji prve rovove. Ali, s obzirom da napad nije uspeo u celini, bataljoni su se našli u teškoj situaciji. Zauzeti prvi rovovi poslužili su za organizovanje odbrane do noći, kada su se bataljoni povukli uz velike gubitke noseći ranjene. Poginuo je i komandant Beogradskog bataljona Marko Draško koji je u bataljon stupio avgusta 1942. godine u okolini Duvna. Beogradski bataljon povukao se na polazne položaje kod Šidski Banovaca. Ponovo su nastavljene svakodnevne borbe sve do 19. decembra, kad je cela Prva proleterska brigada povučena u rezrvu u Adaševce, istočno od Šida.

Beogradski bataljon se u sastavu brigade zadržao u Adaševcima 12 dana. Odmorio se, dobio prvu popunu od mobilisanih boraca iz okoline Niša. I ove nove, a i nešto starije drugove trebalo je naučiti kako se ratuje u novim uslovima, u ravnici. Neiskustvo je skupo plaćeno. Vojno-stručna nastava izvodila se svakodnevno i gotovo neprekidno. Osnovno je bilo naučiti borce da koriste ašovčiće, da se ukopavaju i da tako život čuvaju. Naravno, i drugi programi obuke su se redovno obavljali.

U vreme boravka u Adaševcima proslavljena je trogodišnjica osnivanja Prve proleterske brigade. Osim glavne održane su i bataljonske proslave, kojima je prisustvovao i narod. Čitani su pozdravi i čestitke CK KPJ, Vrhovnom komandantu, štabu Prvog korpusa, Prve divizije i brigadama.

U svim bataljonima pročitan je telegram Prve proleterske brigade Vrhovnom komandantu u kojem se, pored ostalog, kaže: »Naša brigada je popunjena i popunjava se masama novih boraca. Ali, oni se brzo uzdižu i vaspitavaju tako da verno i dostojno zamenjuju one stare borce koji su pali ili otišli u druge jedinice. Mi se zavetujemo da ćemo i dalje dostojno nositi zastavu koju nam je dao Vrhovni komandant drug Tito i da ćemo biti i ostati ponos naše Partije i naših naroda.«
Govori o pređenom putu Prve proleterske brigade i Beogradskog bataljona, o njihovim uspesima i podvizima, telegrami i čestitke uticali su na nove borce da dostojno nose ime i čuvaju duh Beogradskog bataljona.

Na Novu, 1945. godinu, Prva proleterska brigada vraćena je na stare položaje u visinu k. 113 — Zavratnica, zapadna ivica Vinkovački Banovci. U tom rejonu brigada je uređivala drugu liniju odbrane, a samo je Drugi bataljon pojačao prvu liniju. Njega je posle sedam dana smenio četvrti bataljon kojem je bila pridodata i jedna četa Beogradskog bataljona. Glavnina bataljona je svakodnevno radila na uređivanju položaja za odbranu. Iskopani su rovovi punog profila i sa po nekoliko skloništa. Svakodnevno je izvođena vojna i politička nastava. Beogradski bataljon je bio u situaciji da, kao na poligonu, posmatra borbu Prvog, Trećeg i Petog bataljona 4. i 5. januara kod sela Nijemci. To je bila svojstvena očigledna nastava. Bataljon se, međutim, nije uključio u borbu. Naređeno mu je da ostane na svojim položajima, jer je postojala mogućnost da Nemci pokušaju napad i na drugim pravcima.
Položaje Beogradskog bataljona obišao je, 16. januara 1945. godine, Vrhovni komandant prilikom obilaska Sremskog fronta.
Nemci su izvršili opšti napad dan kasnije, 17. januara. U napadu su učestvovali delovi 41, 7. SS i 187. lovačke divizije. Cilj napada bio je da pomere liniju fronta na povoljnije položaje. U prvom naletu Nemci su uspeli da razbiju Italijansku brigadu, pa su Četvrti bataljon i jedna četa Beogradskog bataljona morali da se povuku, iako su bili zaustavili neprijatelja na svom sektoru odbrane, jer su Nemci zapretili da im izbiju iza leđa. U borbu su ubačeni Beogradski i Drugi bataljon, a zatim i ostali bataljoni Prve proleterske brigade. Razvila se oštra borba. Nastupanje Nemaca je zaustavljeno. Novim protivnapadom primorani su da se vrate na prve linije odbrane naših bataljona. Stvoreni su uslovi da se Nemci odbace na polazne položaje. U to vreme nemačka 7. i 41. divizija postigle su znatan uspeh tod severnog suseda i prodrle u pravcu Tovarnika. Brigade Prve proleterske divizije našle su se u situaciji da budu odsečene, a onda odbačene u Bosutske močvare. Morale su noću da se povlače pored železničke pruge u pravcu Šida. Prva proleterska brigada pokušala je da organizuje odbranu na zapadnim ivicama Šida, ali u tome nije uspela i povukla se jugoistočno od grada, gde je zaustavljeno dalje nadiranje neprijatelja. Brigada je imala velike gubitke. Samo iz Beogradskog bataljona poginulo je 32 borca.

Ubacivanje Druge divizije iz rezerve Nemci su potisnuti od Šida ka Tovarniku. Oni i nisu davali jači otpor u Šidu. Trebalo im je da dobiju nekoliko dana u vremenu da bi se utvrdila na novim položajima. Tovarnik je predstavljao važno uporište u njihovoj novoj liniji odbrane.
Prva proleterska divizija izvršila je, 22. januara, sa tri brigade napad na Tovarnik. Napad je podržavala i avijacija Crvene armije. Prva proleterska brigada napadala je pravcem Klještevica — Vrtlog, k. 92. Desno od nje napadala je Treća brigada. Napad je počeo u osam časova, uz jaku artiljerijsku pripremu. Brigada je napadala sa četiri bataljona u prvoj liniji, među kojima je bio i Beogradski bataljon.

Posle artiljerijske pripreme bataljoni su poleteli na juriš. Neprijatelj je imao dobro organizovanu odbranu i nanosio je velike gubitke bataljonima Prve proleterske brigade koji su jurišali preko čistine, ali nije uspeo da ih zaustavi. Nemci su se povukli iz prve linije odbrane, Grčićev i Kozjakov salaš, k. 136 (vinogradi) na glavni položaj odbrane, zatim su se sredili, organizovali uz podršku tenkova protivnapad, odbacili bataljone Prve proleterske brigade i vratili ih na polazne položaje.

Borba je nastavljena ceo dan i u toku noći 22/23. januara. Neprijatelj je bio stalno aktivan. Štab Prve proleterske divizije naredio je da se napad obnovi. Prva proleterska brigada ubacila je i svoju rezervu i napadala sa svih šest bataljona. U prvom jurišu zauzeta je k. 136, najvažnija otporna tačka u spoljnoj odbrani Tovarnika. Bataljoni su prodrli u samo naselje. Sličan uspeh postigle su Treća i Trinaesta brigada. Neprijatelj je pružio veoma jak otpor. Bio je rešio da se održi u Tovarniku po cenu najvećih žrtava. Njegovi tenkovi bili su postavljeni na uglovima ulica i vatrom zaustavljali napredovanje bataljona. Neprijatelj je pružao otpor iz svake tvrde kuće. Bataljoni su doveli topove u streljački stroj, ali ni sa njima nisu mogli da savladaju neprijateljeva uporišta. Bilo je očigledno da bez artiljerije većeg kalibra nije moguće osvojiti Tovarnik. Neprijatelj je vešto manevrisao svojim snagama, uspeo da zaustavi napad, a potom da izbaci brigade iz mesta i natera ih na povlačenje. U tim borbama Prva proleterska brigada je za tri dana izgubila 723 borca. Poginulo je 159 a ranjeno 564 borca. Samo iz Beogradskog bataljona poginulo je 29 boraca.

Pokazalo se da su Nemci dobro organizovali odbranu i da ih je nemoguće uništiti bez podrške teške artiljerije i većeg broja tenkova i aviona. Borci su bili veoma umorni, a jedinice proređene, pa je Prva proleterska divizija prešla u odbranu da spreči neprijateljev eventualni pokušaj prodora ka Šidu. Prva proleterska brigada organizovala je odbranu zapadno od Šida, na pravcu Tovarnik — Šid, od k. 98, pa do 500 m južnije od železničke pruge. Odbrana je organizovana u dve linije. Prvu liniju oderdio je Štab divizije, a druga je obuhvatila zapadnu ivicu Šida sa okolnim kućama. Beogradski, Prvi i Treći bataljon nalazili su se u prvoj liniji, a druga tri bataljona u drugoj liniji odbrane. Bataljoni su dobili zadatak da urede položaje za odbranu i da naizmenično vrše prepade i nasilna izviđanja prema Tovarniku.

Položaji kod k. 98 koje je poseo Beogradski bataljon i ranije su uređivani za odbranu, što nije bilo dovoljno, pa je trebalo uložiti mnogo napora dok se iskopaju rovovi punog profila, saobraćajnice i skloništa i dok se izgrade skloništa za vodove i protivtenkovski čvorovi. Radilo se neprekidno i bataljon je uspeo da izgradi i uredi skloništa za vodove u kojima se moglo ložiti i izvoditi nastava.

Na Beogradski bataljon je, 27. januara, došao red da izvrši jači prepad na Tovarnik. Bataljon je uz jaku artiljerijsku podršku uspeo da razbije neprijateljeve prednje delove i da prodre kroz prvu liniju odbrane sve do groblja u Tovarniku. Neprijatelj je reagovao kao da je reč o napadu većeg obima, branio se iz svih oružja i brzo organizovao protivnapad. Tako je neprijatelj još jednom pokazao da je pripremio jaku odbranu u Tovarniku. Beogradski bataljon se povukao pre neprijateljevog protivnapada.

Beogradski bataljon je smenjen iz prve linije 1. februara i prebacio se u drugu liniju odbrane. Bilo je mnogo lakše, jer je bio smešten po kućama, nije bilo prenapregnutosti kao u prvoj liniji odbrane. Budući da su jedinice koje su se tu ranije nalazile bile uredile položaje za odbranu, Beogradski bataljon je sve vreme mogao koristiti za vojnu i političku nastavu i za dobro organizovan kulturno-zabavni život. Delovi bataljona su gotovo svake večeri ili prisustvovali priredbama ili su sami organizovali priredbe za borce i meštane.

Prvu proletersku brigadu na položajima kod Šida, smenila je noću, 8/9. februara, Jedanaesta divizija. Smena je izvršena oprezno da je neprijatelj ne primeti. Borci su se svijali u koloni ka selu Kukujevci.

Prva proleterska brigada ostala je u Kukujevcima sve do 17. marta i bila je u rezervi Prve armije. Beogradski bataljon još jednom je popunjen borcima mobilisanim u Srbiji. Među novim borcima nalazilo se i nekoliko kulturnih radnika iz Beograda. Oni su doprineli da kulturno-zabavni život bude još bogatiji. Redovno je stizala dnevna i druga štampa i slušane su emisije Radio Beograda. U takvim uslovima rada i života bataljon se pripremao za poslednji udar po neprijatelju i za konačno oslobođenje. Osnovni zadatak bataljona bio je da izvodi nastavu po utvrđenim programama za sve oblasti delatnosti.

U vremenu od 5. do 8. marta izvršena je reorganizacija Prve proleterske brigade. Umesto dotadašnjih šest bataljona, prešlo se na jedinstvenu novu formaciju brigade od tri bataljona. Od boraca Beogradskog i Petog bataljona stvoren je novi, Treći bataljon. Sve je izmenjeno: naziv, komandni kadar, borački sastav i naoružanje.

Tim povodom održani su partijski sastanci i četne konferencije na kojima je objašnjen značaj reorganizacije bataljona. Iako je u bataljonu ostalo veoma malo starih boraca (poginuli su ili otišli u druge jedinice za vojnopolitičke rukovodioce), ipak je svima bilo žao što reorganizacijom prestaje da postoji Beogradski bataljon. Ratna zastava Beogradskog bataljona, pod kojom su mnogi borci prošli hiljade kilometara i učestvovali u mnogim bitkama, poslednji put je vojnički pozdravljena i uz vojnu pratnju poslata u Vojni muzej. Zastavu je predao treći po redu barjaktar, Spasoje Radovanović. Prvi barjaktar Beogradskog bataljona bio je Mladen Mitrić, poginuo kao zamenik komesara čete kod Turbeta, a drugi barjaktar, Marko Todorović, poginuo je kod Uba.

Borci Beogradskog bataljona nastavili su dostojno borbu u sastavu novoformiranog, Trećeg bataljona noseći i dalje u srcu svoj, Beogradski bataljon. Njegovim pripadnicima osećali su se do kraja rata i posle rata.

Novoformirani Treći bataljon sa uspehom je uredio i držao deo položaja kod Šarengrada. Ubacio se, kao drugi ešelon, u proboj Sremskog fronta, razbio je drugu liniju neprijatelja i, istoga dana, potukao ustaše kod Mohova, razbio Nemce kod Vukovara i izbio u toku noći prema Dalju. Prvoga dana proboja Sremskoga fronta bataljon je napredovao preko 40 kilometara! Gonio je i uništavao delove 3. ustaške i 369. divizije kod Ruševa. Na Pleternici napadao je u sastavu Trinaeste proleterske brigade. U sastavu Prve proleterske brigade gonio je neprijatelja ka Zagrebu, vodeći borbe kod Okučana, Rajića i Novog Grabovca. U toku teških borbi kod Vrboveca, 6. maja 1945. godine, bataljon je ubačen u borbu iz drugog

ešelona i znatno je doprineo uništenju tog poslednjeg jakog neprijateljevog uporišta, koje su zajedno branili Nemci, ustaše, legionari i četnici. Poslednje borbe Treći bataljon je vodio 8. maja kod sela Ratkovca, a onda je, u koloni Prve proleterske brigade, promaršira kroz slobodni Zagreb.

KRATAK OSVRT NA RAZVOJ BEOGRADSKOG BATALJONA

Šesti, Beogradski bataljon Prve proleterske brigade, nastao je od boraca Drugog, Beogradskog bataljona Posavskog partizanskog odreda. U sastav Beogradskog bataljona ušla je, početkom 1942. godine, i jedna četa Prvog bataljona Posavskog partizanskog odreda, koja je već 21. decembra 1941. godine, pod nazivom Posavska četa, ušla u sastav Prve proleterske brigade. Bataljon je, u prvom sastavu, pri ulasku u Prvu proletersku brigadu, imao oko 120 boraca i bio naoružan sa 12 puškomitraljeza, jednim teškim mitraljezom i puškama.

Na svom borbenom putu od Posavine do reorganizacije Prve proleterske brigade, Beogradski bataljon je prešao oko 20.000 kilometara. Na tom putu imao je oko 380 manjih ili većih borbi. Učestvovao je u svim prelomninr bitkama naše revolucije, u prodoru u Srbiju, u oslobođenju Beograda i na Sremskom frontu. Najznačajnije borbe i pobede Beogradskog bataljona jesu borbe kod Duvna, na Klenku, Raštelici, Sitnici, Teslići, Bradini, Konjicu, Ulogu, Zlatnom Boru, kod Suhe, na Balinovcu, kod Miljevine, Zvornika, Turbeta, Mrkonjić Grada, Lisine, Palisada, Beograda i Onolika. Beogradski bataljon učestvovao je u oslobođenju Vlasenice, Bratunca, Konjica, Duvna, Posušja, Ključa, Jajca, Kotor Varoša, Teslića, čajniča, Zvornika, Mrkonjić Grada, Trnova, Valjeva, Uba, Beograda, Šida i drugih gradova. Borio se oko mnogih gradova, a najviše oko Bosanskog Grahova, Travnika i Banjaluke.

Borci Beogradskog bataljona isticali su se odgovornošću, u izvršenju zadataka, hrabrošću i, posebno, velikim drugarstvom. Za uspehe i držanje Beogradski bataljon su nekoliko puta pohvalili štabovi korpusa, divizije i brigade.

Kroz Beogradski bataljon prošlo je oko 2.229 boraca. Najznačajnije popune bataljona bile su iz istočne Bosne, oko 90, iz Dalmacije u avgustu i oktobru 1942. i junu i septembru 1943. godine oko 230 boraca, iz okoline Prnjavora, januara 1943. oko 60 boraca, iz Prekomorske brigade, februara 1940. oko 30 boraca, iz zapadne Srbije septembra 1944. oko 510 boraca, iz Beograda, novembra 1944. oko 390 boraca i na Sremskom frontu, po mobilizaciji izvršenoj u Srbji i Vojvodini.

Na slavnom borbenom putu Beogradskog bataljona poginulo je 645 boraca. Petorica od njih, Ljubomir Živković Španac, Siniša Nikolajević, Milan Munjas, Zdravko Jovanović i Milan Šarac, proglašeni su za narodne heroje. Pored njih, od boraca Beogradskog bataljona, za narodne heroje proglašeni su Milan Antončić Velebit i Miloje Milojević.

Beogradski bataljon nije bio samo borbena jedinica već i, u surovim uslovima rata, neprestana škola koja je stvarala nove, izgrađene revolucionare, svesne svoje uloge i svog istorijskog zadatka, revolucionare uvek spremne i sposobne da se prihvate i borbe protiv neprijatelja i političke agitacije, objašnjavanja ciljeva narodnooslobodilačke borbe i revolucije. Odlikovao ih je koliko borbeni duh i ratnička umešnost toliko i odanost služenju interesima radničke klase i radnog naroda koji je, pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije, vojevao svoju slobodu i pravo da u slobodi i nezavisnosti gradi pravednije, socijalističko društvo. Zato su borci Beogradskog bataljona nastavili da daju svoj udeo i doprinos socijalističkoj izgradnji zemlje, razvoju i jačanju samoupravljanja, nalazeći se uvek u prvim redovima te borbe. Tu revolucionarnu rešenost kao i to, u ratu stvoreno a posle rata sačuvano, neraskidivo drugarstvo borci Beogradskog bataljona i danas neguju i čuvaju u svojim srcima.

MEMORIJALNA GRAĐA

PONOVO U SRBIJI

Na blagoj padini, u zelenilu hrastove i borove šume, kod sela Gradiberine, odmaramo se 20. avgusta 1944. godine i spremamo za prelazak Lima. Čine se poslednje pripreme u jedinicama — održavaju se sastanci, vrši se popuna i razmeštaj po četama i vodovima. Najzad se svim borcima saopštava da idemo u Srbiju.

Tako smo 20. avgusta napustili Sandžak i počeli se spuštati kozjim stazama ka Limu. Blagi povetarac s planine Biča poigrava se nama, kao da nas goni da idemo brže. Maršujemo u koloni po jedan. Noć je topla i sparna, šapućemo i radujemo se, jer se vraćamo u našu Srbiju — u krajeve odakle smo se pre tri godine, kao mali beogradski bataljon, sa golim, bosim i slabo naoružanim borcima, morali, po velikom snegu s tugom, povući u Sandžak. A sada nas evo u prethodnici brigade, snažne i velike proleterske jedinice, koja je pronela slavu naše borbe kroz gotovo sve krajeve zemlje.

Raspoloženje boraca je izvanredno, naročito nas iz Srbije, koji smo ponosni i uzbuđeni. Hteli bismo da jedan drugome i iskažemo tu radost, pa zato, iako je noć i naređenje da se marušuje u tišini, često šetamo duž kolone i, ne osvrćući se na primedbe i prekore što remetimo red i disciplinu pokreta, oživljavamo uspomene na prve dane borbi u Srbiji. Sećamo se mnogih drugova koji su tada pošli s nama u Bosnu, a kojih više nema. Pali su na dugom teškom putu našeg bataljona.

Kilometri prevaljanog puta ostaju za nama. Niko se ne žali na umor. Nama se žuri, i zato se ljutimo u sebi, protestujemo gunđanjem što nam štabovi svaki sat marša daju kratak odmor.

— Eh, ti starci i ženske nežnosti! Koliko muka nam zadaju i sprečavaju nas da idemo brže! Trebalo je to sve poslati kući ili u pozadinu — brunda Jezdimir Simić.

Vrcić ga podržava;

— Bili bismo već u Srbiji da nije ovih čika!

— Da! — kratko se složi s tim i komesar čare, ali prekori Simića i Vrcića što se bune protiv drugarica i njihove nežnosti. Počeo ih je komesarski ubeđivati, naširoko i nadugačko, kako su i drugarice ravnopravne u ovoj borbi, kako se i one bore za svoja prava, kako znaju da pucaju i kako su izdržale sve napore rame uz rame s muškarcima.

U ranu zoru prelazimo most na Limu kod Priboja i odmah produžavamo ka selu Lunićima. Vraća mi se sećanje na ovu reku koju smo, 6. januara 1942. u ponoć, gazili pri povlačenju u Sandžak. Posmatram je kako buči i juri. Te prve ratne zime, posle 16 časova napornog marša, prešli smo je nagi i iznemogli. A mraz je bio stegao, temperatura oko dvadeset pet stepeni ispod nule. Setih se odnete odeće i pušaka, smrzavanja, muka. Stvori mi se slika suprotne obale, na kojoj smo delii preostale delove odeće i trčali radi zagrevanja. Razmišljam o svemu tome i čudim se kako smo izdržali.

Dva dana, 21. i 22. avgusta, zadržavamo se u selu radi odmora, a zatim smo noću, bez borbe, izbili pred Uvac, u selo Breznu. Tu smo samo malo ostali, pripremali se za dalji pokret i 23. avgusta, u osvit zore, krenuli niz strme litice ka Uvcu. Prelazak preko reke bio je i brz i lak; čini mi se da smo je u jednom skoku preskočili, da je i nismo gazili.

Tako smo u streljačkom stroju stigli do prvih četničkih položaja na kosama ispred Borove glave. Levo od nas videle su se razbacane seljačke kuće, pokrivene crvenim crepom. To je Dobroselica, prvo naselje u Srbiji koje nas očekuje. Gore, na Borovoj glavi i Karanovcu, nalaze se četničke brigade Zlatiborskog korpusa, koje pokušavaju da nas zaustave i spreče na našem putu kroz Srbiju. Ali mitraljeska i puščana vatra iz njihovih rupa samo nas je još brže povukla k njima. Stroj se povijao kao zmija i nastupao ka neprijatelju. Izbivši pred same položaje, izvršili smo juriš. Za to vreme naših dvanaest topova brđana iz Brezne tuklo je snažno i precizno. Oblaci od eksplozija stvorili su nam neplaniranu dimnu zavesu, koju smo iskoristili da priđemo sasvim blizu neprijatelju. Zahvaćeni panikom i potučeni, četnici su počeli bežati u pravcu Užica i Požege. Za sobom su ostavili protivkolski top, dva puškomitraljeza, dosta bombi, petnaest mrtvih i dva zarobljenika, kao i mnoštvo razbacanih šubara, ukrašenih kićankama i amblemima s mrtvačkom glavom. U ovoj borbi, prvoj borbi na

tlu Srbije imali smo jednog lakše ranjenog druga.

Goneći dalje razbijenog neprijatelja, naš bataljon je izbio oko 13 časova na Orlov vrh, a zatim je pošao ka Kraljevoj Vodi, u susret novim borbama.

Kada smo prolazili severnim delom Dobroselice, ka Orlovom vrhu, sačekao nas je starac, seljak sedamdesetih godina, pored jedne brižljivo uređene ograde, u čijoj su sredini rasla dva krošnjata drveta i pravila hladovinu u ovim sparnim avgustovskim danima. Prilazim mu i pozdravljam ga sa: — Smrt fašizmu, stari!

On me pomalo uplašen i s nevericom gleda i odgovori slabačkim glasom:

— Bog ti pomogao, sinko.

Posle nekoliko izmenjenih reči i upoznavanja, starac se malo raskravi i poče pričati kako su mu četnici govorili da smo mi svi uništeni i da nas više nema. Interesovao se kako smo izdržali i ostali živi. Kada sam mu objasnio da smo ponekad jeli i bukovo lšće, travu, konjetinu i koprivu bez soli, on se zamisli i reče:

— E, moje dete, i ja sam u povlačenju preko Albanije preživljavao iste strahote i iz konjske balege vadio kukuruzno zrnevlje. Verujem da ste i gladovali i pretrpeli mnogo. Polako gegajući, starac se zatim uputi ka vratima svoje kuće, da bi nam posle nekoliko minuta izneo komad proje i parče sira, govoreći:

— Jedi, dete, to je sve što danas mogu da vam dam.

Zahvalih mu se i pozdravih ga, pa pođoh dalje uz njegov blagoslov da nam je srećan put i pobeda.

Ponovo smo stigli na divnu zlatiborsku visoravan, koju smo decembra 1941, po velikom snegu, prešli na putu ka Novoj Varoši. Bataljon se nalazi u brigadnom rasporedu na položajima Šunato brdo — Kriva breza; postavljen je frontalno prema Kraljevoj vodi — Palisadu. Okolo je borova šuma s pašnjacima, planinskim kolibama i torovima za stoku.

Tu nas je čekao obračun s bugarskim okupatorom.

Njegove snage krenule su, 24. avgusta, u tri kolone iz Palisada i Kraljeve vode ka našim položajima. Imali su oko 1.000 vojnika i dve haubice od 105 mm, zatim više teških bacača i mitraljeza. Da bismo izvukli neprijatelja iz utvrđenja, delovi naše brigade su se taktički povlačili, dok su delovi 3. i 13. brigade bočno prodirali ka Palisadu, ugrožavajući protivničku pozadinu i bokove. Kad su Bugari osetili našu nameru i naše snage na svojim krilima, počeli su da se povlače, gonjeni snažnim protivnapadom 1. proleterske. U tom protivnapadu zaplenili smo bugarsku komoru sa dosta artiljerijske municije i dve haubice i zarobili oko pedeset vojnika.

Oko 12 časova naše jedinice su izbile pred spoljna utvrđenja Palisada. A u toku daljih borbi, do noći, ovladali smo tim utvrđenjima i počeli borbu za pojedine zgrade, iz kojih je neprijatelj davao organizovan otpor. Borba za Palisad i Kraljeve vode trajala je sve do zore 26. avgusta, da bi se obnovila uveče i produžila 27. avgusta.

U toku dana, dok je neprijatelj iz pripremljenih rovova i zidanih zgrada još pružao žilav otpor, komandir 1. čete Uroš, rodom Vranjanac, iskoristio je kratko zatišje i na makedonskom jeziku pozvao Bugare da se predadu. Zavladao je tajac, posle koga se kroz prozor jedne kuće pojavila bela marama — znak za predaju. Naša tri vojnika, s komandirom na čelu, izašla su iz zaklona i pošla ka zgradi na kojoj je bila istaknuta bela zastava. Odjednom, rafalska unakrsna vatra iz nekoliko automata i prasak bombi upućenih iza bele marame smrtno pogodiše i komandira i njegove pratioce.

— Podlaci! Služe se prevarom! — vikao je ljutito komandir 2. čete Simić.

Ozlojeđeni ovom podmuklošću, pripremali smo se za juriš. Privukli smo topove na blisko odstojanje i počeli da direktno tučemo zgradu, iz koje je malopre bila istaknuta bela marama. Posle jednočasovne borbe primorali smo neprijatelja da bekstvom pokuša da nađe spas u novim uporištima. Ali bočni udar i juriš Simićeve čete, čiji su se borci poslužili ručnim bombama, naterali su desetine bugarskih pljačkaša da dignu ruke u vis i da u smrtnom strahu mole za život.

— Kukavice! — odgovori im Simić. — Svi ste, zar ne, mobilisani i na silu naterani da služite Hitleru?

Njihov oficir, koji je samo sat ranije na podli način komandovao i ubio naša tri druga i komandira Uroša, bled od straha, molio je da mu pomognemo — da mu previjemo rane i oprostimo život, jer je morao da izvršava naređenje starijih.

I borbe za druga uporišta su bile teške i oštre. Sledeće večeri, u ponovljenom napadu, u opštem jurišu, na još dve utvrđene zgrade ranjen je u stomak i Jezdimir Simić, komandir 2. čete. Kasnije je umro u našoj bolnici u Italiji. Njegova hrabrost i izdržljivost služile su za primer celoj četi.

Posle 48 časova danonoćnih borbi neprijatelj se, uz pomoć jačih nemačkih snaga, upućenih iz Užica, izvukao sa ostatkom preživelih, ali je ipak ostavio za sobom velik broj mrtvih vojnika i mnogo ratne opreme.

Naš bataljon je posle ove velike pobede imao zadatak da u sklopu ostalih jediinca brigade obezbeđuje oslobođenu zlatiborsku visoravan i spreči ugrožovanje ove teritorije od neprijatelja iz Nove Varoši, Užica i Užičke Požege. Taj zadatak nas je zadržao sve do 28. avgusta, kada smo u predvečerje krenuli ka komunikaciji Višegrad — Užice. Posle noćnog marša stigli smo u zoru pred prugu Vardište — Kremna. Poslednji pokušaj četnika na Mokroj gori da nas zadrže i odbace od pruge nije uspeo. Posle kratke, ali oštre borbe četnici su pobegli preko pruge ka planini Tari. Razbijenog i obezglavljenog neprijatelja trebalo je goniti i dotući, ali su već novi zadaci bili pred nama: uništiti prugu, onesposobiti tunele i druge instalacije na stanicama između Užica i Vardišta i obezbediti pravac od Višegrada. Na ovim položajima smo ostali sve do 8. septembra, kada smo preko Kosjerića krenuli u akcije na Ravnoj gori i Valjevu.

Radovan Pantelić-Pura

NA TLU SRBIJE

Posle gotovo tri meseca borbi i marševanja, sr& dinom avgusta 1944. naš bataljon se našao u Sandžaku.

Pronose se vesti da ćemo uskoro poći dalje, da ćemo učestvovati u borbama za oslobođenje Srbije i Beograda. Radovali smo se tome više nego ikad ranije. Neki od nas nisu do tada bili u Srbiji. Videli smo samo njene divne brežuljke, doline i voćnjake u leto 1943. godine, kada je brigada, zajedno sa drugim jedinicama, oslobodila više mesta u istočnoj Bosni, među kojima i Zvornik i Drinjaču. Tada nas je od Srbije delila samo valovita Drina, nemački fašisti i domaći izdajnici. I danas mi je u sećanju tuga s kojom smo se odvajali od obale Drine, s nadom da će doći dan kada će se i u Srbiji zavijoriti zastava našeg bataljona. Ta tuga je još više obuzimala borce koji su na srpskoj strani Drine imali svoje domove, svoj uži zavičaj.

Na tlu Sandžaka smo definitivno osetili da nije daleko čas kada ćemo stupiti u Srbiju. Svaki dan proveden u Sandžaku činio nam se tada dug kao nedelja.

Uskoro je izdato naređenje da se pripremimo »za duži pokret«. A kada smo pošli, po pravcu kretanja videli smo da idemo u Srbiju. Još iz daljine su se pred nama ukazivali planinski venci. Bolji poznavaoci ovih terena preneše vest da je to Zlatibor. Srca počeše jače da kucaju, umor se više nije osećao: samo napred! Ostvaruje se naš san — da pomognemo u oslobođenju Srbije i Beograda.

Za vreme marša se prisećam kazivanja starih boraca iz Srbije da su baš preko Zlatibora, koji je sad bio pred nama, odstupali u onim hladnim danima 1941. prema Sandžaku. Tada su bili iscrpeni, slabo naoružani, brojno mali. Tri godine su ti isti borci natapali svojom krvlju Bosnu, Hercegovinu, Crnu Goru, Sandžak, Dalmaciju, i sada se, evo, vraćaju u svoj zavičaj. Mnogih koji su ovuda prošli 1941. nema više u koloni. Njihove humke su ostale negde na Gatu, u Duvnu, Livnu, na Neretvi, Ifsaru, Balinovcu, Mliništima ... Ali kolona proletera je sada nebrojeno puta veća nego što je bila u zimu 1941. Namesto jednog poginulog, dolazilo je po deset novih, mlađih ...

Razmišljanja o tome prekide naredba da se pripremimo za borbu. Štab bataljona saopšti da se na ograncima Zlatibora nalazi neprijatelj, koga treba razbiti i uništiti. Tu su četničke jedinice, koje u najvećem broju sačinjavaju prisilno mobilisani seljaci.

Prelazimo preko Uvea i u manjim kolonama počesmo da se približavamo četničkim položajima. Naša artiljerija vrši pripremu, granate fijuču, a gore, na južnim padinama Zlatibora, odjekuju detonacije. Po broju granata vidimo da se municija ne štedi i da imamo dosta topovskih cevi.

Četnici ne mogu ni glavu da podignu. Kada smo im prišli pod same položaje, artiljerijska paljba prestade. Prolomi se proletersko »ura«, i za svega nekoliko časaka uskočismo u četničke bunkere i zaklone. Naiđosmo na nekoliko poginulih i nekoliko izbezumljenih četnika, koji nisu uspeli da pobegnu. Ostali su utekli u pravcu Palisada, gde su se utvrdile bugarske okupatorske snage.

Pred nama se pruži prostrana zlatiborska visoravan. To je Srbija! Nema čobana sa svojim stadima. U jednoj kolibi naiđosmo na seljaka koji nam dade neka obaveštenja o snagama na Palisadu i u nekim mestima u zapadnoj Srbiji, onoliko koliko je on mogao čuti i saznati. Najmilije nam je bilo kada nam je pričao koliko nas željno očekuje narod »Užičke republike« i cele Srbije, u šta smo se uskoro i uverili.

Razmestli smo se za odmor, dok se ne napravi plan budućih akcija. Na Zlatiboru sačekasmo i noć. I pored toga što je avgust, noć je bila sveža. Ležeći na mladom senu, pribijali smo se uz one koji su imali ćebad ili šatorska krila.

Sutradan su Bugari počeli obasipati naše položaje artiljerijskim granatama. Izviđači su nam javili da se postrojavaju u utvrđenju na Palisadu i da u kolonama kreću prema nama.

Štab bataljona naredi da budno posmatramo pokret Bugara i da im pripremimo doček kakav zaslužuju. Njihova artiljerija i dalje tuče. Približavaju se našim položajima i verovatno ne slute šta ih za nekoliko trenutaka čeka. Na našoj strani je grobna tišina.

Primamo zapovest za protivnapad. Odjedanput se iz stotina puščanih i mitraljeskih cevi osu koncentrična vatra. Bugarski redovi se uskomešaše, a odmah zatim sa svih strana odjeknuše padinama Zlatibora partizanski povici za juriš. Bugari se dadoše u bekstvo, ali kasno. Za nekoliko trenutaka se izmešasmo sa njima. Pošto smo tada bili obučeni u uniforme po boji slične njihovim, morali smo dobro paziti da u toj gužvi ne ubijemo nekoga od naših. Bilo je u tome i smešnih prizora. Hvatali smo ih za leđa i vratove, a prve njihove molećive reči bile su »bratko«.

Bataljon je u ovoj borbi zarobio mnogo Bugara. Ostali, koji nisu poginuli, uspeli su da utelcnu u svoje utvrđenje na Palisadu.

Počela je i borba za osvajanje tog utvrđenja, koje je bilo opasano s nekoliko redova bodljikave žice. Bunkeri su bili betonski i drveno-zemljani. Borba je bila teška. Bugari su pružili jak otpor iz utvrđenih skloništa, prema kojima su prilazi bili ravni i bez zaklona. Bili smo udaljeni svega nekoliko desetina metara od bodljikave žice, tako da smo mogli lepo videti svaki otvor na bugarskim bunkerima.

Tukli smo ih minobacačima iz neposredne blizine. Mnogi bunkeri su goreli, a oko drugih se dizao takav dim da se nisu ni videli.

Naši borci su vešto i brzo presecali žicu i uskakali u rovove. Ali i pored svega, Bugari se nisu predavali. Kao da su bili rešili da do poslednjeg izginu za fašističku Nemačku.

Ova borba je, bez prestanka, trajala dva dana i dve noći. U rovovima su našli mnogo poginulih Bugara. Uz pomoć nemačkih tenkova, ostali su se povukli ka Užicu.

Mi smo tada imali velike gubitke, a naročito je mnogo bilo ranjenih. Među mrtvima je bio i komandir 1. čete drug Uroš, a među teško ranjenima komandir 2. čete Jezdimir Simić, koji je kasnije umro na lečenju u Italji.

Radovan Drašković

GOŠĆA BEOGRADSKOG BATALJONA

U Beogradski bataljon dospela sam sticajem prilika i u njemu ostala samo oko dve nedelje. Ipak, malo je ratnih dana koji su mi ostali u tako lepoj uspomeni kao dani provedeni u Beogradskom bataljonu. Bila sam sve vreme okružena pažnjom svih drugova i drugarica baš kao da sam oduvek i bila borac Beogradskog bataljona. Čak je i moj dolazak u Prvu proletersku diviziju, odnosno Prvu proletersku brigadu, u čijim sam jedinicama provela najveći deo rata, bio plod slučajnosti. Evo kako se i jedno i drugo zbilo.

Pred početak četvrte neprijateljske ofanzive određena sam da otpratim jednu grupu od stotinak teških ranjenika iz ličkih jedinica u Bosnu. Krenuli smo iz sela Mogorića kod Gospića i došli do Bijelog Potoka, gde smo predali ranjenike. Tu se formirao novi ešelon lakih ranjenika na čijem je čelu bio dr Pero Popović. Sa njima smo prešli u Bosnu.

Kako zbog neprijateljske ofanzive nije bilo mogućnosti da se vratim u svoju rodnu Liku, rasporedili su me u divizijsku bolnicu Treće divizije kojom je rukovodio dr Latifić. Tu sam kao bolničarka sticala nova iskustva sve dok se za vreme bavljenja bolnice u Fojnici nisam razbolela od zapaljenja pluća. Zbog visoke temperature teško da se ičega sećam iz tih dana sem da sam jahala konja. Negde kod Gackog, još neizlečena od zapaljenja pluća, dobijem i tifus. Zajedno sa konjem survam se u neku duboku provaliju, tako da su me drugovi jedva spasli. Prebacili su me u Centralnu bolnicu. I tako, sve do Sutjeske.

Deo kolone ranjenika i bolesnika u kojoj sam se nalazila izgubio se u šumi po prelasku preko Sutjeske. Nas nekoliko drugarica uputimo se same, tragom kolona, prema Zelengori. Žurimo koliko možemo i pazimo da izmaknemo neprijatelju. Idući tako u jednoj uvali zateknemo neke žene sa decom i zastanemo da se odmorimo. Tu nas iznenade Nemci i mi se raspršimo po šumi. Opet se okupimo, sredimo i krenemo dalje. Neko je, izgleda, preuzeo inicijativu da se organizovanije krećemo. Kroz kolonu se prenela direktiva — neka stvar hvata prvu borbenu jedinicu na koju naiđe. Sa još šest ili sedam drugarica, od kojih su neke bile ranjene a neke tifusni rekonvalescenti, sustignemo Prvu proletersku. Jednostavno, uđemo u kolonu. Ali uskoro nastanu novi problemi. Iscrpljene, prekidamo kolonu. Borci se ljute na nas. Izdvajaju nas i ostavljaju sa nama nekoliko drugova da nas štite dok ne naiđe divizijski sanitet. U divizijskom sanitetu nas prihvataju. O nama naročito brinu drugarice Čarna i Dunja. Kad sam se nešto oporavila odrede me u intendanturu Prve proleterske brigade. Bila sam tamo bolničarka, a uskoro sam postala i omladinski rukovodilac. Sa Prviom proleterskom brigadom prošla sam put od istočne Bosne do Dalmacije. Iznenadni prodor nemačkih tenkova kod Ciste zatekao me je na spavanju. Sklanjajući se ispred Nemaca koji su nadirali naletima pravo na Beogradski bataljon. Javim se drugu Velebitu, komandantu bataljona, i on reče: »Ostani sa nama do daljeg. Kad to bude moguće, vratićeš se u svoju jedinicu.«

Svi drugovi i drugarice iz Beogradskog bataljona koje sam upoznala, a upoznala sam mnoge, bili su prema meni veoma pažljivi. Prva mi je prišla i pomogla da se snađem u novoj sredini drugarica Bosa Skopskaja. Rekoše čak da će tražiti da ostanem u Beogradskom bataljonu. Ali, nije tako bilo. Kada je ponovo uspostavljena stalnija veza između Beogradskog bataljona, koji je tih dana bio u neprekidnom pokretu i akcijama, politički komesar u brigadnoj intendanturi (gde su već pomislili da sam nestala) Milonja Stijović zatražio je da se vratim. On mi je uskoro saopštio i da sam primljena u Partiju.

Tako se završilo moje dvonedeljno drugovanje sa Beogradskim bataljonom. Zanimljivo je da tom prilikom nisam upoznala starog borca ovog bataljona Vladimira Dujića, čija ću supruga kasnije postati. Upoznala sam ga kasnije, kada je kao omladinski rukovodilac dolazio u Štab brigade. Nisam, međutim, još zadugo ostala u brigadnoj intendanturi. Osećala se sve veća potreba za bolničarkama, pa su me uskoro uputili u Drugi crnogorski bataljon Prve proleterske, gde sam bila i referent saniteta. Kasnije sam završila i poseban kurs za higijeničarke i bila prebačena na rad u korpusni sanitet. Kad smo se opet zatekli u Fojnici, bila sam učesnik i svedok jedne dramatične operacije koju je izveo dr Papo. Jedan od boraca iznenada je oboleo od zapletaja creva. Dr Papo je zatražio da hitno iskuvamo instrumente i pristupio operaciji. Nastale su velike teškoće kada je trebalo vratiti creva u stomačnu duplju, ali je dr Papo sa samo njemu svojstvenom mirnoćom taj problem savladao.

Po oslobođenju Valjeva prekomandovana sam u 21. brigadu Pete srpske divizije, a na Sremskom frontu u 31. brigadu 21. divizije. Sudbina je htela da se tu opet sretnem sa Vladimirom koji je bio komesar brigade.

Posle rata drugovi iz Beogradskog bataljona uvrstili su me u njegove redove, mada sam za vreme rata sa njima provela samo oko dve nedelje. Ti si naša, rekli su, tako da u Beogradskom bataljonu više nisam gošća. Uostalom, gošćom se ni u ratu nisam osećala. Trudila sam se da doprinesem koliko sam umela i mogla.

Sofija Dujić

NEIZMERNO DRUGARSTVO

Moj prvi susret sa Beogradskim bataljonom bio je slučajan, proistekao iz niza u ratu nikada predvidljivih okolnosti, ali je moj ostanak u Beogradskom bataljonu bio trajan. Zajedno sa drugim njegovim borcima prošla sam dugi borbeni put od Uloga na Neretvi, pa do pred Beograd. Bila sam prvo partizanka u svom rodnom kraju. Borila sam se u sastavu partizanskog odreda »Vojin Zirojević«, u Livanjsko-duvanjskom bataljonu. U istoj jedinici nalazio se i moj muž. Rat će nas uskoro razdvojiti i mi ćemo se ponovo sresti tek posle oslobođenja. U međuvremenu teći će mnogi događaji, od kojih beležim samo one koji su mi se najdublje urezali u sećanje i na mene ostavili najveći utisak.

U jeku bitke na Neretvi mene i još neke drugarice i drugove iz odreda uputili su da se brinemo 0 ranjenicima i bolesnicima. Lično sam se brinula o jednom krajiškom komandantu, teško obolelom od pegavca. Pratila sam ga od sela Zvirnjače, pa preko Neretve, sve do sela Krstača, pod Prenjom. Tu su drugi preuzeli brigu o ranjenicima i bolesnicima. Smestili su ih u selu Šljivice. Nama, pratiocima, rekli su da možemo da se vratimo u svoju jedinicu. Ali, gde je naša jedinica? Na to pitanje niko nije umeo da nam odgovori. Većina je odlučila da se priključi Petoj crnogorskoj brigadi, zato što se ona nalazila u blizini i zato što je u njoj već bilo prilično boraca iz okoline Duvna. Tih dana srela sam i brata koji je takođe bio određen da prati ranjenike. Zvao me je da produžim s njim, da bismo se priključili matičnoj jedinici. Nisam pristala. Htela sam u Petu crnogorsku. I to ne samo zato što je u njoj bilo mojih zemljaka, već i zato što sam znala da se u toj jedinici nalazi i moj muž. Slučaj je međutim hteo da kod Uloga naiđem na Beogradski bataljon. Prvi koga sam tom prilikom ugledala bio je moj zemljak Marko Draško. Marko će kasnije postati komandant Beogradskog bataljona i poginuti na Sremskom frontu. Mnogo sam se obradovala susretu sa Draškom. Počeo je da me nagovara da ostanem, jer — kako mi je rekao — pitanje je da li ću i kada naći Petu crnogorsku brigadu. Posle kraćeg kolebanja pristala sam.

Odredili su me da do daljega budem uz radni vod 1 da vodim brigu o lakše ranjenim i bolesnim drugovima. Moj prvi susret sa radnim vodom nije mi ostao u baš prijatnoj uspomeni. Zbog nečega nervozan i osoran te večeri, čika Milisav jedva je pristao da i meni da večeru. Kada ga je mrzovolja prošla i kada smo se bolje upoznali, bio je prema meni uvek veoma pažljiv kao, uostalom, i prema svima ostalima.
Istovremeno kad i ja u bataljon je primljena i moja zemljakinja Vlajka, devojče od nekih petnaest godina, koja je do Uloga stigla takođe prateći ranjenike i brinući o njima. Vlajku su, za razliku od mene, rasporedili u jednu od četa. I Vlajka je izdržala dug, naporan i pogibeljan put od proleća pa do jeseni 1943. godine. I ona je prešla Drinu, stigla do Lima, prešla Taru i Pivu, Sutjesku i Zelengoru, Jahorinu i Romaniju. Prešla je i onaj dugi put od Zvornika, pa sve do svog rodnog kraja. Ali, kada se bataljon, na putu za Dalmaciju, približio Vlajkinoj kući, otišla je da vidi svoje i nije se više vratila u bataljon.
Jedna od mojih prvih dužnosti u Beogradskom bataljonu bila je da se brinem o bolesnim drugovima Dinčiću i Ristiću. Kuća u koju ih je trebalo smestiti bila je očajno zapuštena i prljava. Uplašila sam se da tolika prljavština može samo pogoršati njihovu bolest. Zato sam zapela iz sve snage da kuću koliko-toliko dovedem u red. Oribala sam pod, slamu sam nabavila i prostrla. Bolesne drugove hranili smo uglavnom kačamakom.

Jednoga dana, negde oko prvog maja, u tu je kuću stigla i Lepa Marković. Bila je prebolela tifus, pa je ostala bez kose. Kako je stigla, tako je zatražila da jede. Jela je gladno kao i svi koji su preboleli tifus. Neko uze da je savetuje. Kaže joj: »Polako, Lepa, ne jedi odjednom toliko, već pomalo.« Ali Lepa ga ne sluša. Ja ćutim. Razumem i druga koji je savetuje, ali i Lepu. Takvi su svi posle tifusa.

Kad smo na putu od istočne Bosne do Dalmacije, u leto 1943. godine stigli u moj rodni kraj, počeli su da govore da će svi kojima je kuća blizu moći da odu u posetu svojima. Meni ni napamet nije padalo da odem u svoje rodno mesto, Mokronoge. Kuda ću, razmišljala sam, pa ja ni kuće nemam. Moja je kuća bataljon. Ostajem u njemu i idem s njim dalje.

Tih dana saznala sam i za nezavidnu sudbinu moga muža. Kada su Nemci razbili Petu crnogorsku brigadu na Sutjesci on je dopao zarobljeništva. Bilo mi je veoma teško. Pomislila sam čak da mu je bilo bolje da se ubio nego što je dozvolilo da ga zarobe. I ne samo da sam pomislila, nego sam to i rekla. U tim po mene strašnim trenucima mnogo mi je značila pažnja i podrška nekih drugova, a naročito Milana Antončića Velebita. Govorio mi je: »Iz roba ikad, iz groba nikad!« Pokazalo se da je Velebit bio u pravu. Moj muž je imao sreće ... Preživeo je sve strahote kojima su bili izloženi zarobljeni partizani. Odmah po svršetku rata vratio se iz zarobljeništva iscrpljen i bolestan ali živ. I danas smo zajedno.

Od događaja koji su mi se urezali u sećanje, izdvajam trenutke velikih teškoća koje je bataljon imao u kasnu jesen 1943. po povratku iz Dalmacije u Bosnu. Napadali smo na Travnik. Stalno nas je pratila kiša, a povremeno i sneg. Mi iz radnog voda nalazili smo se u selu Bačvice. Zbog svakodnevnih teških borbi, oskudice u hrani i lošeg vremena događalo se da borci postanu nervozni, da gunđaju, da se ljute na intendante, mada su oni činili sve što su mogli da pribave hranu. U napadu na Travnik poginuo je i bataljonski barjaktar, Mladen Mitrić, veoma hrabar borac, dobar drug i primeran komunista, koga su svi borci cenili, poštovali i voleli. Jednoga od tih sumornih i vlažnih jesenjih dana po Mladenovoj pogibiji desio se i jedan od najpresudnijih događaja u mom životu — primljena sam u Partiju. I makoliko da sam se radovala prijemu u Partiju, toliko mi je isto bilo žao Mladena i drugih, tih dana palih i ranjenih drugova. Sa tako izmešanim osećanjima radosti i žalosti uputila sam se u selo Trebeušu, na jednomesečni sanitetski kurs. Teoriju nam je predavala drugarica Danica Rosić, a prilike da praktično primenjujemo ono što smo u teoriji savladale imale smo na pretek, jer su sa bojišta svaki dan stizali novi ranjenici. Od drugova iz bataljona tu sam brinula o Dobrivoju Čekiću, koga sam zatekla još nezalečenih rana i, na žalost, bezuspešno, o Aci Joksimoviću. Po snegu i hladnoći doneli su ga teško ranjenog. Često je tražio vodu. Pao je u bunilo i umro iste noći stalno govoreći: »Osvetiće mene drugovi«! Sahranili smo ga na brdu poviše sela, među hrastovima.

U selu Gostilju, u zaseoku Marića kuće, iznenadio me je jedan običaj koji dotad nisam videla, niti za njega čula. Kuće su drvene, a u sobi, po ivicama zida, iskopan mali rov i — voda u rovu. Pitam domaćicu zašto taj rov s vodom, a ona kaže:

zbog stenica. To me je navelo na razmišljanje kako ne vodimo borbu samo za oslobođenje, nego i zato da bi nestalo ovakve zaostalosti, da bi svi živeli u udobnim kućama, a ne da se rovovima s vodom u sobama moraju braniti od stenica.
Pamtim i mnoge prelaske reka koji su me uvek ispunjavali zebnjom. Međutim, najneprijatnije mi je bilo kada smo tih dana prelazili reku Ugar. Moralo se preći preko veoma uske, a zaleđene grede pod kojom je hučala nabujala reka.
Prešli smo i reku Uvac i ušli u Srbiju. Stigli smo do Kraljevih voda (danas Partizanske vode). U sudaru s Bugarima raniše Jezdimira, a pogibe Uroš. Mi drugarice plele smo vence poljskog cveća i njime kitile Urošev grob.
Bližio se dan slobode. I baš tada mi se dogodila velika nezgoda. Slučajno sam se sama ranila, okrekući Bojićevu mašinku. Kada sam prezdravila prekomandovali su me u divizijsku inžinjerijsku četu. Tako sam napustila Beogradski bataljon u kojem sam provela najveći broj ratnih dana. I kada sve saberem i oduzmem, ono najvažnije što ostaje, jeste uspomena na jedno veliko, neizmerno drugarstvo.

Ruža Simić

SLIČICE IZ BEOGRADSKOG BATALJONA

Dolazak u bataljon. Oko 60 mladih i još neiskusnih boraca iz Dalmacije stiglo je, krajem oktobra 1943. godine, u popunu Prvoj proleterskoj brigadi. Sa još nekoliko drugova ušao sam u sastav Beogradskog bataljona i raspoređen u Drugu četu. Bataljon se nalazio na položaju kod Travnika. — Ko si druže i odakle si? Iz koje si jedinice došao? — pitali su me Pino, Bečo, mitraljezac Rade i njegov pomoćnik Dule. Pitao sam i ja i saznao da su oni pre nekoliko sati dobro isprašili ustaše i domobrane, saznao da su moji novi drugovi iz svih krajeva naše zemlje i da je u bataljonu vrlo malo starih boraca, onih iz Rudog. Neki od njih su otišli u druge jedinice za rukovodioce, a mnogo ih je izginulo u borbama koje je Beogradski bataljon tako reći danonoćno vodio sa okupatorima i domaćim izdajnicima svih vrsta.
Napad na Travnik. Nakon dužeg marša i nekoliko manjih, usputnih okršaja, krenuli smo u napad na Travnik. Tiho i oprezno prilazili smo bunkerima na Turbetu. »Druže desetaru«, šaptao sam, probijajući se nečujno kroz retku šumu i žbunje u noći punoj zlokobne tišine, »ja nemam pušku, kad bacim ovu jednu bombu šta su onda?« Drug Junuz mi je takođe šapatom, kratko i prosto, odgovorio: »Evo ti sada prilike da dođeš do puške. Kad sam je ja otimao nisam imao ni bombu!« Nigde žara od cigarete, nikakvog zveketa porcije, ili čega drugog, a i grančice koje su se lomile pod našim nogama kao da su se trudile da to bude sa što manje šuma! Odjednom, tišinu preseče jedno »ura«, mnogostruko ponovljeno. Jurnusmo preko neke čistine koja se kupala na mesečini. Kad smo prišli bliže bunkerima ustaše nas obasuše paklenom vatrom iz pušaka, automata i mitraljeza. Naše bombe su praštale po njima. Samo nekolicini nas uspelo je da upadnemo u njihove rovove. Bili su isuviše dobro utvrđeni i naoružani. U svanuće im stigoše još i pojačanja, i mi smo se ovoga puta morali povući. Nasumice su tukli artiljerijom posvuda oko nas. Sa one strane brda, polako sam išao u koloni pognute glave, iako mi je o ramenu visila nova puška.
Borba za prugu. Krajem maja 1944. godine išli smo kroz neke stoletne bosanske šume. Činilo se da guste krošnje nebo dodiruju. Tu i tamo jedva bi se naziralo parče neba. Oko nas je svuda bila nekakva trulež i vlaga. I sve je bilo klizavo. Noge su nam do gležnjeva upadale u mokro i trulo lišće i granje. Teško se hodalo. Postepeno, šuma je postajala reda, a tie čvršće i pretežno suvo. Najednom, odjeknuše pucnji, zapraštaše mašinke, zaštektaše šarci, a odmah zatim i bombe. »Princ Eugen« divizija opet nas je napadala. Uporno i besno kao nikada ranije. Svako deblo i panj postajali su zaklon, svaka rupa rov. U početku, bili su nas potisnuli stotinak metara. Zatim, u bliskoj borbi — kundacima, nožem i srcem — mi njih. Pa opet oni nas. I tako naizmenično, dok
Okršaj sa Bugarima. Na Partizanskim vodama i dovukli naš protivkolac. Inicijativa prelazi u naše ruke. Mnogo je poginulih i ranjenih na obe strane. I sam se nađoh među ranjenicima. Mnogo kasnije, posle rata tek, iz napisa »Bataljon je nadvisio sebe«, objavljenom u listu »4. juli« — po kazivanju M. Drenjanina — saznao sam da smo mi tada, odbranivši prugu, Nemcima presekli put do Vrhovnog štaba i druga Tita, koji su se nalazili u neposrednoj blizini, te da je od čitave naše čete, sem komandira Ž. Mišića u borbu do kraja izdržalo samo još pet boraca.
Okršaj sa Bugarima. Na Partizanskim Vodama (ranije Kraljevim vodama) na Zlatiboru iz pokreta smo ušli u borbu. Upali smo u pravi pakao. Mračno je kao u rogu, a zatim vidno kao usred dana. Rakete su svaki čas osvetljavale ceo kraj, a svetleći meci, ručne bombe i granate parali su nebesa. Stravično izdužene senke okolnih objekata i drveća, koje su načas nestajale pa se iznova pojavljivale, sve to pomešano sa zapomaganjem Bugara, prevrtanjem njihovih topovskih kara u povlačenju i rzanjem konja, upotpunjavalo je ovu simfoniju strave i užasa. Bitka se vodila za svaku stopu zemlje i za svaku vilu zlatiborsku. Naši mitraljesci, ne prekidajući vatru, prebacivali su sa prozora jedne na prozore druge kuće. U zoru se sve odjednom stišalo. Na bojištu krš i lom. Ostatak Bugara se predao. Naš vod nije imao gubitaka, sem dvojice lakše povređenih. To je bio razlog zbog kojeg je naš vodnik Tika, iako iscrpljen, bio posebno zadovoljan i raspoložen.
Rastanak od bataljona. Početkom septembra 1944. godine, posle borbi na Šarganu, kod Višegrada, ponovo sam se našao među ranjenicima u bolnici Prvog proleterskog korpusa, a naša Prva proleterska brigada i sa njom Beogradski bataljon nastavili su borbeni put i pobedonosni pohod preko Užica i Valjeva ka Beogradu i Trstu.

Spiro Ivanišević

MEDALJA ZA HRABROST

Na Partizanskim vodama, na Zlatiboru, iz pokreta smo ušli u borbu. Upali smo u pravi pakao. Već se bila uhvatila noć. Naizmenično, čas je mračno kao u rogu, a čas vidno kao usred dana: rakete su svaki čas sablasno osvetljavale ceo kraj, a svetleći meci parali su na sve strane. Izdužene senke okolnih objekata i drveća čas su nestajale, čas su se opet pojavljivale. I u svemu tome zapomažu ranjeni Bugari, prevrću se njihove topovske kare u povlačenju i otužno ržu konji.

U takvoj mračnoj noći, koračajući s puškom na gotovs, umoran i gladan, spotaknem se o uginulog konja i padnem na zemlju. U tom trenutku raketa osvetli jedan rov i pored njega dobro nabijen bugarski ranac. Pomislih »parče hleba dobro bi mi došlo« i, sada već u mraku, krenem prema rancu. Upadnem u rov. Začu se komešanje i povik: »Bratko, ne pucaj, bratko!«. Raketa ponovo osvetli rov i vidim kako se sa dna rova podižu i sa rukama iznad glava pomaljaju — šestorica Bugara. Srce mi naglo zalupa. Šta ću sad? Uperim pušku u njih i okrenem ih nazad. Oni koračaju sa podignutim rukama, a ja iza njih sa puškom na gotovs. Sprovodim ih u štab bataljona.

Nismo prešli ni stotinak metara, kad sa strane iz šume naleti na nas u trku dvadesetak Bugara u razvijenom streljačkom stroju. Odmah za njima nastupa jedno odeljenje partizana. Naiđoše i prođoše kao vetar i jedni i drugi. Svi »moji« Bugari ostadoše na okupu i mi produžismo našim putem.

Malo zatim, u mraku, instinktivno osetim da me neko prati u stopu, a malo zatim osetim kao da se nešto zalepilo za mene, diše, osećam topao dah na mom zatiljku. Srce mi ubrzano kuca. Ne smem da se okrenem. Jedna granata tresnu u blizini. Zalegosmo mi, a »ono« i dalje iza nas. Opet jedna raketa osvetli ceo kraj. U trenutku pogledam pozadi i vidim ogromnog švapskog konja, natovarenog sa po tri teške granate sa svake strane. Pretrnuh. Šta ako ga pogodi neka mina ili topovsko zrno? Svi ćemo odleteti u vazduh. Kao po komandi svi se brzo podigoslo i požurismo da što pre odmaknemo od tog zla. Sve je bilo uzalud. Eto konja opet za mnom i ja sve pocupkujem da me otpozadi ne očepi onim svojim teškim kopitarna. Opet fijuk granate. Mi zalegnemo, a konj stoji kao ukopan. Granata je eksplodirala daleko od nas. Činilo mi se da konj »oseća« bolje od nas. Nadalje nam je služio kao nepogrešivi kompas. Kad god stane konj, mi zalegnemo, i uvek je baš tada — bilo vruće.

Tako stignemo do štaba. Uvedem Bugare i hoću da raportiram zameniku komandanta. Kuriri skoče na noge sa mašinkama uperenim na nas, a zamenik komandanta povika na mene: »Pa ti si sasvim poludeo! Mogli su sve da nas pobiju! Napolje!« Okrenem se na peti. Žurno izlazeći primetim i pored slabog osvetljenja karbitne lampe da je svim Bugarima na opasačima visilo po nekoliko ručnih bombi!

Stigoh drugove iz svoje, Druge čete kod nekih kuća. Borba se vodila za svaku kuću. Bile su to zapravo *zlatiborske vile. Naši mitraljesci, ne* prekidajući vatru, prebacivali su se od jednog do drugog prozora, od jedne do druge vile. U zoru se sve odjednom utišalo. Na bojištu krš i lom. Ostatak Bugara se predao. Naš vod nije imao gubitaka, sem trojice lakše ranjenih. To je i bio razlog da svi, a naročito naš vodnik Tika Stefanović, iscrpljen i brižan, bude naročito zadovoljan i raspoložen.

Tako sam zadobio svoje prvo odlikovanje — Medalju za hrabrost.

Spiro Ivanišević

KA BEOGRADU

Metalski radnici poznatog radničkog predgrađa Beograda — čukarice, obalski radnici iz Savamale, studenti Beogradskog univerziteta, đaci beogradskih gimnazija, radnici i seljaci iz šire okoline Beograda, bili su svrstani u Beogradski bataljon, pod zastavu Prve proleterske brigade kao njen Šesti bataljon.

Rat koji im je bio nametnut i oni ga prihvatili 1941. godine bilo je njihovo prirodno pravo. To je bio rat za životnu egzisteniciju, za mesto pod suncem. Borci Beogradskog bataljona bili su svesni da su ovakve ratove vodili njihovi očevi i dedovi i da, koliko je star ovaj narod, toliko je stara ideja — okupacija koliko god trajala uvek je privremena. Za ove borce poruka prvog srskog ustanka — Hrani sina pa šalji u vojsku, Srbija se umirit ne može! — nije bila nepoznata. Ona je za njih sada ponovo aktuelna. Nisu ovi mladi ljudi zaboravili ni podvige onog otpisanog bataljona branilaca Beograda, niti da su ideje radničkog pokreta začete u Srbiji i u Beogradu i da im je istorija u ovom trenutku predodredila ne samo da brane već i da odbrane te slobodarske tekovine Srbije i Beograda.

**Borci su bili svesni da će rat trajati dok se okupator ne istera iz zemlje, ali — ovaj rat je i početak revolucije. To je ujedno kraj staroj nenarodnoj vlasti. Zato su ovi borci od prvog dana prihvatili poruku Partije: Nema povratka na staro! Verovali su Partiji da se istorija ovoga puta neće ponoviti. Kod boraca, u ratu, sve je više sazrevalo shvatanje da odnos vojnih i političkih snaga nije uvek na njihovoj strani i da, ako žele da pobede u ratu, da uspešno nastave revoluciju, moraju pobediti i nemoguće. Samo će na taj način i rat i revolucija biti njihovi, sopstveni. Za svakog borca cela je zemlja njegova. Bili su spremni da se u svakom kutku zemlje biju i svakom donesu slobodu, ali da se oslobodi svoj kraj, svoja Srbija, svoja Posavina bio je najveći zanos koji je nosio svakoga borca. Surovi uslovi borbe i vojno-politički zadaci koje im je revolucija nalagala odvojili su ih od Beograda, od njihove Srbije, od beogradske i obrenovačke Posavine. Oni su uvek, za vreme odmora, u koloni, bih sa Srbijom, sa Posavinom, sa Beogradom. U predahu, u koloni, borci su pevušili »Beograde grade, mnogi mi te hvale«. U ratu su ih drugi bataljoni po ovoj pesmi prepoznavali i uvek bi govorili: Ovo su Beograđani. Sve što ih je u ratu podsećalo na Srbiju, na Beograd, na prve ustanič-*

ke dane, na prve žrtve, na prve ranjenike, na na-

rod kako ih je prihvatio, pomagao, hranio, bilo im je najdraže. Prihvatili su sve što ih je identifikovalo sa Srbijom, sa Beogradom, pa makar to bio i prekor.

Bili su ponosni kada bi ih u ratu za njih čika Janko, a u stvari Moša Pijade, sretao i govorio: »Ovo su moji Beograđani«. A kad je bio ljut na njih, a bilo je i toga, rekao bi: »Kažem ja vama, ovo su moji beogradski mangupi«. Nikola Ješić iz Ostružnice kad god bi u ratu bio dobre volje obećavao je borcima: »Kad dođemo u Beograd, onu moju livadu na Makišu izdelićemo vam za letnjikovce«.

Nekoliko puta u toku rata bilo je reči da ćemo za Srbiju, za Beograd, pa ipak smo četiri godine ostali van Srbije, van Beograda. Septembra 1944. godine došao je taj dugo željeni čas. Naređenje Vrhovnog štaba: »Prva proleterska divizija kreće skoro istim putem kojim se povlačio iz Srbije 1941. godine. Noć je. Pred nama je Uvac. S onu stranu Uvea Negbine, Draglica, zlatiborske strane, na kojima drže položaj četnici i bugarski okupatori. Razgovaramo. U ratu do sada nismo bili u prilici da se bijemo sa Bugarima. Kakvi li su borci? Zar ti nije pričao deda? — pita Mika Pantić. — Dok su u rovu i kući dobro se bore. Kada ih isteraš na čisitnu, ne možeš ih stići.

Naređenje je — dok gazimo Uvac mora biti najveća tišina, da iznenadimo neprijatelja. Ali, naređenje o tišini je prekršeno. Mirnu i tihu jesenju noć poremetila je pesma: »Posle Uvea zastave se viju, proleteri idu za Srbiju«.

Nekoliko kratkih i oštrih rafala poremetilo je zlatiborsku noć i neprijatelj je bio u bekstvu. Tako do Palisada. U desetak vila na Zlatiboru Bugari su se zabarikadirali i pružili žestok otpor. Osvajamo sobu po sobu, vilu po vilu. Mika Pantić se ponovo javlja: »Kažem ja vama: moj deda je bio u pravu«.

Dve noći i jedan dan trajala je borba sa Bugarima. Na kraju otpor je slomljen. Zarobljenih skoro i nema. Ima dosta ratnog materijala. Naravno, i uz naše žrtve.

Dok se odmaramo na Beloj Zemlji više Čajetine, stiže vest: »Draža Mihailović masovno mobiliše u Srbiji. Ide nama u susret. Odredio je i mesto: Ko pre stigne na Jelovu goru, njegova Srbija«. Naravno, mi moramo pre stići.

Trčimo prema Jelovoj gori. Stigli smo negde oko podne. Planina se pružila od Kosjerića do Požege, pa dalje, ka Ivanjici. Izviđamo. Nema četnika. Znači, naša je Srbija.

Sa Jelove gore vidi se Požeška kotlina. Jedva se golim okom vidi negde u daljini masa ljudi, kola, konji i zastave. Odgonetamo — da li su to četnici? Opet će Mika Pantić: »Pa ljudi, zar ne znate, ovo je jesen, a u Srbiji svake jeseni ima mnogo vašara. To je vašar, kakvi četnici«. Komandant Prve divizije, Vasa Jovanovć, kaže: »Ne mogu biti četnici. Vojska ni u miru ne logoruje u rupi«.

Ustanovili smo da su to ipak četnici. Naravno, naređenje — opkoljavanje i udri iz sveg oružja! Otpora skoro i nije bilo.

Dok sam posmatrao bojište, setio sam se četvrte ofanzive i Neretve. Ako je ta ofanziva za četnike bila početak kraja, Jelova gora je bila potpuni krah četničkog pokreta. To je bio poslednji organizovan otpor četnika u Srbiji. Za nekoliko dana zauzeli smo Mionicu, Valjevo, Ub i evo nas u pitomom selu Posavine, crvenoj Joševi, nedaleko od Obrenovca. Gledam stare prijatelje i drugove. Jedva se prepoznajemo. Nismo se videli od 1941. godine. Zapitkivanja, suze i osmesi. Naravno, borci koji su došli kao popuna i nisu tu bili ustaničkih dana, iznenađeni su. Nisu navikli na ovakvu gozbu kakvom ih je dočekala Joševa.

Opet naređenje: »Od planiranog marša ka Beogradu odustati. Krećite se pravcem Ub — Lazarevac — Mladenovac. Tamo ćete se sastati sa motomehanizovanim korpusom Crvene armije. S njim u sadejstvu oslobađaćete Beograd«!

Razmišljam. Kakva simbolika! Beogradski bataljon, Rusi i oslobođenje Beograda! Na položaju smo u pitomom kosmajskom selu Američu, a ispred nas put Maldenovac — Beograd. Iznad nas olovno nebo. Kiša stalno rominja. Najednom prekid kolone. Drum pust. Iz daljine se čuje buka motora i po koji pucanj. Izviđač javlja: »Dolaze tenkovi«!

Iz okuke izbija gvozdeni kolos. Jedan, drugi i tako redom. U isto vreme dolazi jedan seljak sav zadihan i javlja: »Ovo nisu Nemci, ovo je neka druga vojska«. Znači, to su Rusi! U istom trenutku setih se juna 1941. godine. U Beogradu kod Vukovog spomenika Miloš Matijević — Mrša mi reče: »Milane, treba odmah ići u partizane. Rusi su stigli u Rumuniju. I ne samo to, nego odmah tući okupatore, jer nam se može desiti da Rusi dođu pre nego što mi otpočnemo rat, pa ćemo se kao Partija obrukati i pred istorijom i pred radničkim pokretom«.

Spuštamo se na cestu, sastajemo se sa Rusima i radoznalo gledamo ruske vojnike naoružane mašinkama. Ispaljujemo prvo rafale u nebo za srećan sastanak i zajednički pohod na Beograd. Idemo ka Avali. Opet razmišljam: kolika je kolona Beograđana? Brojim. Kad smo ulazili u sastav Prve proleterske brigade bilo nas je nešto oko 150 boraca. Sada ih ima oko sedamdeset, a u ovoj koloni nema ih više od trideset.

Bitka za Beograd je verovatno presudna bitka ovog rata, pa i kraj rata. Ali ne i kraj revolucije. Revolucija će verovatno još dugo da traje. U toj koloni nema Siniše Nikolajevića, Nisima Baruha, Toma Kojičića, braće Tanasijević, Dragana Markovića, Nikole Ješića, Dragana Črnagoja, Drage Vukovića, Raje Polovića, Milovana Nićiforovića, Žoje Nikolića, Milosava Pavlovića, Žive Borjanovića, Voje Lazića i mnogih drugih. Oni će revoluciji i te kako nedostajati. Ostali su u njenom vihoru. Iza njih su ostale slavne borbe i akcije u Posavini, Šumadiji, na Sutjesci, u svih sedam neprijateljskih ofanziva. Za sve ovo ovi divni ljudi nisu tražili oreole. Oni su svi do jednog bili borci bez uzmaka. Bili su skromni, pravični, beskompromisni, bili su puni snage, mladosti i ljubavi, a revolucija je bila njihova najveća ljubav. Uskoro svakom od njih kao da je još nešto ostalo, kao da su hteli da se preispitaju da li su dali sve revoluciji i da li su još mogli. Dali su sve i ostali su u njoj. Ostali su na putu slobode za koju su znali da će doći. Na njihovom mestu u ovoj koloni su Tamnavci, Krajišnici, Dalmatin-

ci, kao da se utrkuju da svojim ponašanjem i borbom u potpunosti zamene pale drugove.
Uskoro u koloni stižemo do Avale. A odatle streljačkim strojem preko Jajinaca i Banjice. Na svakom koraku stalno smo u kontaktu sa neprijateljem, bijemo ga i on se povlači. Najžešći otpor nam je pružen na Banjici, Autokomandi i Slaviji. Gotovo na svakom prozoru spuštene zavese. Proviri samo po koji čovek i nešto pokazuje rukom. Sa mnom je Junus, komandir Prve čete. Objašnjava mi kako je likvidirao bunker kod Karađorđevog parka, ispred Dečje klinike. Visok, crnomanjast, a preko širokih grudi visi mu mašinka. »Ti Milane kreni...«, zausti da mi kaže, ali odmah pade, a iz čela mu pođe mlaz krvi.
Na Slaviji smo. Zajedno s narodom borci igraju kozaračko kolo. Idemo ulicom, koja sada nosi ime Borisa Kidriča, ka Pravnom fakultetu i Glavnoj pošti. A odatle Takovskom i Majke Jevrosime ulicom, pa zauzimamo Ratnički dom, sadašnji Dom armije. Nemci su se utvrdili u palati Riunione i u palati Albanija. Na svim prozorima teški mitraljezi brane plato ispred spomenika Knezu Mihailu. Brane odstupnicu svojim jedinicama koje se povlače preko zemunskog mosta. Borba za ova tvrda zdanja oko Kneževog spomenika traje od pet časova ujutru do devet časova narednog dana, a jedva da smo zauzeli nekoliko kuća. Plato je prekriven leševima. Bije se poslednja bitka za Beograd. U toj zaglušujućoj pucnjavi čuje se stalno komanda: »Napred proleteri«. U Skadarskoj ulici, iza Ratničkog doma poginulo je dosta boraca našeg bataljona, a sa njima i komesar bataljona Sava, krojački radnik iz jednog sela nedaleko od Kragujevca. Borci i starešine Beogradskog bataljona jurišali su za slobodu našeg zajedničkog grada, kao da su hteli da i na njegovim ulicama pokažu da su časno nosili njegovo ime.

*

Ležim nepomično u Železničkoj bolnici na Dedinju. Najednom, napolju se začu stravična pucnjava. Pogledam kroz prozor. Nebo nad Beogradom kao da se zapalilo. Pomislih za trenutak da Nemci nisu uoptrebili tajno oružje koje do sada nisu imali, a o kome su pričali. U tom trenutku bolničar utrča sav zadihan u sobu i kaže: »Ovo se borci raduju. Oslobođen je Beograd«!

Milan Marković

NEOSTVARENA MAŠINA ŽELJA

U redovima Prve proleterske brigade borila se gotovo dve godine hrabra drugarica Maša. Njen borbeni put od dalmatinskih brda iznad Metkovića do banjičkih visova kod Beograda bio je put hrabrosti, drugarstva i neugasive želje za slobodom.

Imala je šesnaest godina kada je, početkom 1943, napustila roditeljski dom u selu Desne i, poput braće Petra i Jure, otišla u partizane.

U prvom susretu sa njom, u šestom beogradskom bataljonu, video sam mladu, bucmastu devojku lepuškasta lica, ali odlučnih očiju. Naše poznanstvo brzo je postalo dublje, pa smo često, u šali korili izdajnike koji su nam smetali da budemo mirni u Dalmaciji, odnosno u Srbiji. Bile su to šale pune otvorenosti i iskrenosti, bez opasnosti samo među onima koji su na putu bratstva i jedinstva koračali celim svojim bićem.
Tako smo 1944. zakoračili u Srbiju. Smeškajući se, Maša se opet našalila kako ovi »moji« četnici neće dozvoliti da dođem do rodnog kraja. Osmehivao sam se, jer sam koliko i ona znao da nisu »moji«, a i verovao sam u snagu naših jedinica koje niko više neće moći da zaustavi. Na prvom koraku u Srbiju, na Palisadu na Zlatibora, u borbi protiv Bugara, Maša je ranjena u ruku. Nije dozvolila da joj to smeta. Ona i dalje zajedno s nama napada na Valjevo, boreći se kao i svi sa željom da umaršira u Beograd.
Na tom borbenom putu kroz Srbiju doživljavali smo veoma srdačne susrete s narodom. Puno radosti, poklona i prijateljskih dočeka uveličavalo je Mašinu i moju sreću što je narod sa nama i što nas, uprkos izdajnicima, tako dočekuje Šumadija i Srbija. Naročito sam bio ponosan što mi je bilo povereno da kroz ceo taj kraj pronesem bataljonsku zastavu i što će me posle tri godine moji zemljaci videti u redovima Prve proleterske. U toj mojoj radosti učestvovala je i Maša. Radost je postala još veća kada smo u kosmajskim selima i oko Mladenovca susretali oduševljen narod koji je za partizane davao sve što je imao. Bilo je vreme branja vinograda i grožđe je deljeno iz kanti. U selu Ropočevu jedna od meštanki darovala mi je vežene čarape, a Maši, doznavši da je Dalmatinka, divnu srbijansku maramu. Maša se zahvalila na poklonu uz obećanje da će maramu sa ponosom nositi. Podvezala je ranjenu raku tom maramom i tako smo krenuli prema Beogradu.

Ispred Jajinaca doživljavamo nove vidove borbe. Tu je i avijacija, tu su i topovi i kaćuše. Brzo se prilagođavamo tom načinu ratovanja, a to novo naoružanje daje nam i novu snagu. Stižemo i na Banjicu. Pred nama se prostire Beograd. Sva srca kucaju življe pri pomisli da ćemo uskoro prolaziti kroz njegove ulice. Ožalostilo nas je, međutim, saznanje da će samo jedan deo boraca ići uz tenkove. Ali je svak gajio nadu da će baš on biti taj. Tu nas zateče noć. Zaprežna vozila prenose ranjenike u pozadinu, a mi tražimo zaklon i prislanjamo se uza zid jedne zgrade da bismo se tu odmorili.

Spakovao sam zastavu, stavio je u futrolu i položivši je pored sebe posmatrao nekoliko baraka podignutih za radnike. Maša je bila umorna, ali je i dalje radoznalo bacala poglede na siluetu grada u koji ćemo sutra ući. U njoj, kao i u meni, stalno je poigravala gotovo neverovatna istina da smo, eto, prešli sve prepreke i stigli pred naš Beograd i da ćemo, koliko sutra, isterati Švabe iz njega. U tom maštanju naišao je i dremež. Maša je spustila glavu na moju nogu i ponovo okrenula na šalu pitajući me da li ću umeti da se snađem u porušenom gradu u kojem sam kao dečak učio zanat. Odgovorio sam joj da me porušene zgrade i razrovane ulice neće zbuniti.

Počela je da tuče nemačka artiljerija. Najverovatnije da su Nemci, otkrivši našu radio stanicu, zaključili da je u blizini i štab jedinice, pa su zato otvorili artiljerijsku vatru. Mi smo mirno i dalje ležali, a zrna su padala sve bliže nama. Prvo je jedna granata pala pored zaprežnih kola, pobila volove i iz kanata izbacila intendanta našeg bataljona Josipa Pengu. Druga je pala bliže do nas, a treća u neposrednu blizinu. Ta je granata teško ranila Ljubu Dokovića, mene je samo okrznula, a Mašu je smrtno ranila. Šrapnel je zakačio zastavu i isekao je. Brzo su dotrčale bolničarke, pored ostalih i Mašina susetka Dragica Bebić, podigle su Mašu, ali je ona već bila mrtva. Njena krv je poprskala zastavu.

Bolno mi je bilo da idem kroz moj grad bez Maše. Pomislio sam da bi bolje bilo da sam i ja poginuo. Osećao sam se krivcem pred njenim mrtvim pogledom. Poginula je Maša Škrego, skojevka, pa član Partije, bolničarka i borac Šestog beogradskog bataljona.

I danas, posle toliko godina, odlazim u Vojni muzej na Kalemegdanu, gledam u bataljonsku zastavu orošenu Mašinom krvlju i mislim na nju, na njen dalmatinski krš, u uzaludnoj i nestvarnoj nadi da je ponovo vidim i ponovo oživim.

Spasoje Radovanović

MAJKA ME NIJE PREPOZNALA

Ratni rastanci su tužni i puni neizvesnosti. Rastaješ se od voljenog grada, rodnog sela, od roditelja, brata i sestre, od devojke, prijatelja i drugova — i ne znaš da li ćeš ih ikada videti. Tako sam se i ja, u julu četrdeset prve, rastao od Beograda, a nešto kasnije i od mog rodnog sela Baćevca. Kao beogradski radnik znao sam gde mi je mesto — otišao sam u partizane. Bio sam borac Posavskog odreda, a posle formiranja Prve proleterske brigade, u njenom Beogradskom bataljonu — sve do kraja rata. U danima ustanka postao sam skojevac, a oktobra 1942. godine član Komunističke partije Jugoslavije.

U avgustu 1944. godine, dok smo se nalazili negde oko Pljevalja, saopšteno nam je da idemo u Srbiju. To je značilo ići i u voljenu Posavinu, u Beograd. Mi Srbijanci, a posebno Beograđani, nismo mogli da sakrijemo suze-radosnice. Dugo smo čekali taj trenutak i sanjali o njemu.

Srbija nas je dočekala na nogama. Susreti s narodom su posebna priča. Što smo se više približavali Beogradu, to je više raslo moje uzbuđenje. Jedanaestog oktobra 1944. godine, kada smo bili na Parcanskom visu, poslao sam po jednoj seljanki pisamce majci u Baćevac i uz njega jednu svoju ratnu fotografiju — tek toliko da majka zna da sam živ. Iako je Baćevac blizu Parcanskog visa, na 10—12 kilometara — nisam mogao da svratim. Morao sam da budem sa svojom jedinicom. Išli smo na Beograd koji je trebalo osloboditi. To je značilo osloboditi i moj Baćevac i to će, mislio sam, majci biti najlepši dar.

Odmah po oslobođenju Beograda bili smo smešteni u zgradi Trgovačke akademije, u Cetinjskoj ulici. Upravo smo u jednoj od učionica držali partijski sastanak kad dođe stražar i javi mi da mi je došla majka. Izjurio sam napolje i ugledao je kako stoji ispred vrata držeći šarenu torbu u rukama. Dok sam joj prilazio gledala me je, ali me nije prepoznala. U partizanima sam pustio brkove, a verovatno sam se dosta i izmenio. Tek kad sam joj sasvim prišao, stao uz nju i nasmejao se, majka me je prepoznala. Zaplakala je i zagrlila me.

Jadna moja majka, mnogo je prepatila! Preživljavala je teške dane i godine iščekivanja, nadajući se mom povratku. Ali, neko joj je godine 1942. javio da sam poginuo, pa mi je palila sveću. Ko bi umeo da opiše šta je osećala tog trenutka, dok me je nudila pogačom, rakijom, pečenom ćurkom i svim onim što je u torbi donela. Grlila je redom i druge borce, moje drugove i drugarice, nudeći ih pićem i pogačom i govoreći im: »Svi ste vi moja deca«. Zapitkivala je redom svakoga ko je i odakle je, pitala ih je da li im je teško, čudila se kada je videla borce, decu od 15 do 17 godina i savetovala ih da se čuvaju, jer još je rat i još nosi žrtve.

Imao sam tih dana još jedan lep susret. Dok se vodila borba oko Železničke stanice i Karađorđeve ulice, nisam, bez obzira na opasnost, mogao da odolim jednoj želji. Probio sam se kroz ruševine i vatru do Pop Lukine ulice. Tamo je stanovala moja devojka koju sam ostavio 1941. godine. Rekao sam joj da odlazim i da ćemo se videti kad u Beogradu ne bude više Nemaca. Ušao sam u kuću broj 20. Sve stanare zatekao sam u podrumu. Bio sam prvi partizan kojeg su ti ljudi videli. Tu sam prepoznao jednu stariju ženu koja se preživala Hadžidamjanović i upitao je za moju devojku. A ona, devojka, javi se iz polutame podruma, priđe mi i počе da plače od radosti. Popeli smo se posle na sprat, u stan Hadžidamjanovićevih. Ta divna žena me je tada poslužila parčetom tvrde proje i sirom, izvinjavajući se i kunući Nemce. Bilo je to posluženje od srca i zato ga, dok sam živ, neću zaboraviti.

U Baćevac sam otišao nekoliko dana kasnije. I to je bila radost koju je teško opisati. Naročito me je uzbuđivao susret sa meštanima koje sam poznavao i ponovno viđenje mesta na kojima smo 1941. vodili prve partizanske borbe. Obišao sam Lipovičku šumu i tražio grmove iza kojih sam nekada pucao. Stajao sam tu sam i svodio u sebi neki svoj, intimni bilans. Sećao sam se onih drugova kojih više nema među nama: Fiće Kljajića, Ljupčeta Španca, braće Tanasijević, Todora Čolovića, Mite Boldinovića, Aljoše Nikolajevića, i mnogih, mnogih drugih. Ostali su na bojnim poljima i nisu doživeli tu sreću da svoj Beograd vide u slobodi. Dugo sam tako stajao. Nemam pravih reči da bih izrazio šta sam tada osećao.

Radovan Pantelić

U FUNKCIJI JEDINICE OZN-e

Po oslobođenju Beograda Beogradski bataljon, kao i cela Prva proleterska brigada, ostali su u Beogradu radi prijema novog oružja, obuke, a i radi izvršavanja specijalnih zadataka u funk-

čiji jedinice OZN-e. To je bio naš najduži boravak u jednom mestu i najduže odsustvo iz borbe.
Naša četa bila je smeštena na Čukarici i izvršavala je zadatke za račun OZN-e ovog rejona. Dobili smo kompletno novo sovjetsko naoružanje koje je trebalo dobro upoznati i obučiti borce za naredne borbe koje su nas očekivale. Obuka je vršena na hipodromu, po desetinama i vodovima, a složenije vežbe izvodili smo na Topčiderskom brdu. Stariji borci izbegavali su da učestvuju u ovoj obuci, sem kada se radilo o upoznavanju sa novim oružjem. Nekim borcima je posebno teško padalo da uče teoriju gađanja. Ratovali smo tri godine, gvorili su Vrcić i Krnić, iako nismo znali uzajamni rad delova mitraljeza, nišansku liniju, liniju gađanja i druge zavrzlame. Na sastancima smo zato objašnjavali da sada prelazimo na frontalni rat, da imamo novo oružje i da moramo više znati ako želimo uspešno tući neprijatelje. Poseban naš zadatak bio je da u funkciji jedinice OZN-e ovoga rejona lišavamo slobode i privodimo na saslušavanje izdajnike — saradnike okupatora. Zadatak je bio vrlo složen, a mi u takvim akcijama nismo imali nikakvih iskustava. Neprijatelja nismo poznavali, a grad još manje. Beograd sam zavoleo i činilo mi se da sam ga dobro upoznao iz priča drugova koji su tu pre rata živeli. Međutim, tih drugova sada sa nama nije bilo. Mnogi su ostali na bojnim poljima kojima je bataljon prošao, a neki su otišli za rukovodioce u druge jedinice. Sada su ovde borci iz Bosne, Dalmacije, Like i drugih krajeva naše zemlje koji umesto njih čiste Beograd od izdajnika. To je naš dug i prema njima i prema desetinama hiljada Beograđana koji su dali svoje živote za slobodu. Upoznajemo ulice sa velikim, lepim zdanjima i parkove sa vilama u kojima živi već propala buržoazija, ali i tesne, strme sokake u kojima živi sirotinja. Sve je to za nas novo, veliko, nepoznato. često krećući se ulicama u noćnim patrolama zalutamo. Međutim, građani su tu da nam pomognu i orijentišu nas.

Trebalo je što pre da pohvatamo i lišimo slobode okorele izdajnike, nedićevce. ljotićevce, dražinovce, agente Gestapoa i Specijalne policije, dok se nisu snašli i sklonili. Zbog toga nije bilo vremena da se obučavamo i za ovakve zadatke, sem što su oficiri OZN-e sa nama vršili kratke pripreme. Rejon u kojem smo operisali zahvatao je pored čukarice još i Senjak, Topčider i Banovo brdo. Bili smo prijatno iznenađeni velikom saradnjom građana u ovom poslu. Svakodnevno su stizale desetine prijava koje su drugovi iz OZN-e procenjivali i, prema težini slučaja, odlučivali kako će postupiti. Dežurstvo je bilo neprekidno, jer su svaki dan iskrsavali novi zadaci. Iako umorni, borci su sa velikim oduševljenjem izvršavali te zadatke. Izdajnici su se vešto skrivali po tavanima, podrumima, šupama, ili kod svojih jataka. Zbog toga su se patrole često vraćale praznih šaka. Ipak, uz pomoć građana koji su poznavali prilike u svom susedstvu uspevali smo da ih otkrijemo i lišavamo slobode. Za vreme duge okupacije, progona i terora građani su budno motrili na svakog izdajnika, i to ne samo na one koji su se kao takvi javno deklarisali, već su poznavali i one koji su pokušavali da prikriju svoju saradnju sa okupatorom i kvislinzima.

Prvih dana hvatanja i privođenja izdajnika desila su se tri slučaja bekstva. Borci često nisu znali o kakvim se zlikovcima radi, pa nisu bili dovoljno budni. Tako je uspeo da pobegne jedan agent Specijalne policije rodom iz Zenice. Njega i jednog funkcionera Dražine ravnogorske omladine borci su vezali zajedno žicom i sprovodili jednom mračnom ulicom na Senjaku. Agent je uspeo da prekine žicu i da se baci preko zida u baštu jedne vile, gde mu se izgubio svaki trag. Druga dvojica su pobegla prilikom hapšenja, jer mi nismo poznavali sve izlaze kroz dvorišta, bašte i preko krovova kuća. Zato smo kasnije našim patrolama pridodali pojedine aktiviste i omladince koji su pomagali da se pre hapšenja zatvore svi izlazi.
Za nas je to bio prvi susret sa tolikim brojem izdajnika različitih vrsta i funkcija, među kojima je bilo i teških zločinaca. Bilo ih je poreklom iz svih krajeva Jugoslavije. Neki od njih branili su se da su u Beograd pobegli od ustaša. Umesto da idu u borbu, oni su se tu stavili u službu okupatoru. Koncentrisali su se da bi, služeći okupatoru, uništili slobodarski dull Beograda. A kad su ih gazde napustile, zavlačili su se u mišje rupe da bi se spasli od suda naroda. Većina njih držala se kukavički prilikom saslušavanja. Borci, ozlojeđeni saznanjima o zločinačkom ponašanju pojedinaca, hteli su ih i bez suda uništiti. To smo po svaku cenu morali sprečavati, jer je trebalo i uspostaviti red i do detalja razotkrivati zločine, a zatim ih predavati sudu naroda.
Tako su naše jedinice za 40 dana provedenih u Beogradu, pored preoružanja i stalne vojno-političke obuke, učestvovale i u složenim akcijama čišćenja Beograda od izdajnika svih boja koji su tri ipo godine terorisali ili ubili ogroman broj njegovih sinova.

Ljubo Đoković

U ROVOVIMA SREMA

Posle oslobođenja Beograda, gde smo se zadržali oko 40 dana, krenuli smo na Sremski front. Imali smo novo naoružanje. Tu su i kompletne artiljerijske jedinice. Kolona se razvukla od Beograda do Batajnice. Krećem se polako pored kolone vozeći se na nekom nemačkom biciklu sa tvrdim gumama. Komandant Draško i zamenik komesara zameraju mi što ne idem peške kao i ostali članovi komande čete. Kažem im da je njima lako putovati jašući na konjima. Lekić se smeje i kaže da biciklom neću daleko stići, jer nećemo do Zagreba ići asvaltom. Toga dana smo prepešačili oko 40 kilometara. Prenoćili smo u Indiji. Drugu noć noćili smo u Beočinu. Posle dva dana našli smo se na padinama Fruške Gore, levo od Iloka, gde smo smenili Petu kozaračku brigadu koja je tu skoro mesec dana bila na položaju.
Oko podne poče naš opšti napad. Nemci su se dobro utvrdili, ali ih je naša snažna artiljerijska i minobacačka vatra ošamutila. Naš Marko Beara sada gađa bacačem od 120 mm. Ispred nas se sve dimi od eksplozija. Obilazimo proplanke, povlačimo se kroz šumu i privlačimo se nemačkim rovovima. Levo od nas je novoformirani Peti bataljon. Sve novi borci, ali u jurišu ne zaostaju.

Zauzimamo prvu, a zatim i drugu liniju rovova. Preskačemo duboke rovove i velika, pokrivena skloništa u kojima su bili udobno smešteni nemački oficir. Na sve strane razbacana oprema i oružje. Nemamo vremena da to pregledamo. Zamenik komesara Babić je sa našom četom i traži da idemo napred. Grupe zarobljenih Nemaca ostavljamo pojedinim borcima da ih sprovedu do štaba brigade. Ranjene borce bolničarke previjaju u tek zauzetim zemunicama. Tu nalazimo dosta zavoja i lekova. Komandir čete Ljubo Čvrljak otišao je sa grupom boraca daleko napred. Babič me upozorava da mu kažem da on treba da komanduje četom, a ne da juri napred. Razbijeni Nemci se u panici povlače i napuštaju i teže naoružanje. U Šid smo ušli bez borbe. Pozvani smo u štab bataljona na analizu ove akcije. I novi borci, a naročito Valjevci, dobro su se pokazali. Draško je kritikovao istrčavanje komandnog kadra ispred streljačkog stroja. Pomenuo je Čvrljka, Kusmuka, Jovića i još neke. Kritikovani smo i mi sekretari ćelija što nismo kritični prema rukovodećem kadru koji se nepotrebno izlaže opasnosti i nema uvek kontrolu nad jedinicom u borbi. Nakon kraćeg odmora, 4. decembra, izvršili smo napad na utvrđenu liniju spred Tovarnika. Ispred nas su rovovi i bodljikava žica. Naš položaj da u jednom naletu probijemo ovu liniju nije uspeo. Osvanuli smo prikovani uz mokru i hladnu zemlju, na čistini ispred nemačkih rovova. Ponegde zaostale stabljike kukuruza bile su nam jedini zaklon od oka. Neiskusni u borbi na ovakvom terenu i protiv ovako utvrđenih položaja, trpeli smo osetne gubitke. Nismo bili još navikli da na svakoj dostignutoj liniji pravimo zaklone, iako je svaki borac imao uza se ašovčić ili pijuk. Borci koji su se našli na čistini ispred neprijateljskih rovova uspeli su da se izvuku tek po padu mraka.

Uveče smo se prikupili po četama i održali sastanke. Sastanku naše čete prisustvovao je i komandant Draško. Bilo je kritike što se borci ne ukopavaju na svakoj dostignutoj liniji. Ovo je naša prva ozbiljna borba u ravnom Sremu i sa ovako utvrđenim neprijateljem. U ranijim borbama smo navikli da sa polaznog položaja u jednom naletu dođemo do rovova. Ovde, na brisanom prostoru, to je nemoguće. Samo puzeći primicati se i na svakom koraku praviti zaklon, da bi se glava sačuvala.

Tek trećeg dana uzastopnih napada, uz snažnu podršku artiljerije, oslobađamo Tovarnik. Veliki broj mrtvih i zarobljenih Nemaca. Ulice zakrčene sa u blatu zaglavljenim zapregama, oštećenim kamionima i oruđima. Stigli smo pred železničku stanicu Orolik i zauzeli položaj levo od pruge. Ispred nas su rovovi, utvrđene zgrade i betonski bunkeri pored pruge koji su nadvisivali okolinu. U štabu bataljona smo upoznati sa situacijom ispred nas i dobili zadatke. To je jaka utvrđena linija nemačke odbrane koja se proteže od Save do Dunava. Međutim, naše komandovanje ocenjuje da bi se, zbog panike koja je vladala kod razbijenog neprijatelja, i ova linija mogla probiti bez naših većih priprema. Sedmog decembra uveče, poseli smo položaje i celu noć i sutradan se ukopavali. Zbog prodiranja podzemnih voda u rovove smo ubacivali gomile kukuruzovine. Obuća nam je bila mokra i blatnjava, a odeća prokisla do kože.

Osmog decembra, uveče, dobili smo naređenje za napad na Orolik. Između naših i nemačkih rovova pružao se jedan kanal pun vode koji smo morali preskočiti. Retko je kome uspelo da neokupan pređe na drugu stranu. Kroz kukuruze, a zatim preko zaleđene oranice nastupao je naš streljački stroj. Naša artiljerija tukla je stanicu i bunkere. Nemci su osvetljavah prostor između njih i nas. Naišli smo na žičane prepreke i minska polja. Od nagaznih mina nekoliko boraca je poginulo, ili je osakaćeno. Borci su puzali prikovani za zemlju i ašovima rovili ispred sebe smrznuto tie, da bi zaklonili glave. Nemci iz dobro utvrđenih zaklona, utvrđenih zgrada i betonskih bunkera dosta su precizno gađali, a naša vatra, iako žestoka, samo donekle ih je u tome ometala. Žičane prepreke i minska polja na goloj ravnici nismo mogli odmah savladati. Hrabrost i želja da izvršimo zadatak nisu bili dovoljni. Bez dovoljno iskustva za ovakav rat i bez sredstava za uklanjanje minskih prepreka nije se moglo ovladati ovakvim utvrđenjima. U svitanje smo se morali povući na polazni položaj.

Devetog decembra, oko 11 časova, naređen je ponovni napad. Zemlja se otkrivala, pa su noge upadale u blato. Naš streljački stroj izašao je na ivicu njive pod kukuruzom, a između nas i Nemaca bila je čistina koju je trebalo preći. Razmišljali smo kako usred dana da pređemo ovu čistinu i da izvršimo juriš kad to nismo uspeli prethodne noći. Konsultovali smo se sa zamenikom komandanta bataljona, Lekićem, i odlučili se da napadamo krilnim vodovima, gde se zaklonjeno moglo prići rovovima i bunkeru na pruzi. Pred sam početak juriša ceo prostor ispred nas bio je u dimu od naše artiljerijske vatre. Granate su pogađale i visoki bunker pored pruge, ali su se rasprskavale na površini njegovih zidova. Da bismo se neopaženo primakli nemačkim rovovima upotrebili smo i dimne kutije.

Pošao sam levo, prema pruzi, da vidim situaciju kod Trećeg voda koji se tada još nije pomerao napred. Ugledao sam nekoliko boraca kako pored nasipa pruge puze prema bunkeru. Ocenio sam da ne mogu prići i ubaciti bombe u bunker, jer je on nadvisivao okolinu. Idući prema njima neoprezno sam izašao iz kukuruza i zakoračio svega nekoliko koraka na čistinu. Osetio sam udar u levu nogu. Pao sam, ne osetivši odmah bolove. Odbacio sam mašinku iza sebe i valjajući se kroz blato došao do kukuruza i tu se zaklonio. Na levoj nozi imao sam dve rane iz kojih je krv curila kao pod pritiskom. Vruća rana još nije jako bolela, pa sam, oslanjajući se na mašinku i jedva izvlačeći noge iz blata, pokušao da se približim našima. Vukući se kroz blato sve sam više osećao malaksalost i u meni je sve više rastao strah da neću uspeti da se dovučem do naših. Setio sam se da imam u torbici zavoj, pa sam previo rane, ali prilično nevešto. Krv je i dalje curila i punila mi čizmu. Na levom krilu sam začuo jaku pucnjavu i povike na juriš. Desno sam čuo dovikivanje boraca, pa sam im se javio.

Posle pola sata našao sam se u zemunici bataljonskog saniteta, gde se već nalazilo više ranjenika.

Čujem da i ovaj napad nije uspeo i da su se naši morali povući. Ubrzo su došli Lekić, Čvrljak, Babić i Kusmuk da me vide i da se pozdravimo.

Trebalo je da idem u bolnicu. Babicu sam predao svesku sa spiskom članova Partije i kandidata u četi i beleške sa sastanaka. Kusmuku sam čestitao postavljanje za komandira čete. Kasnije sam saznao da je tih dana bilo još nekoliko pokušaja da se probije front, ali bez uspeha. Imali smo mnogo gubitaka.

Nakon mesec dana, ležeći u bolnici u Zemunu, sreo sam se sa Jovićem koji je bio teško ranjen u nogu. Od njega sam saznao da su poginuli komandant Marko Draško, a zatim Milorad Lekić koji ga je zamenio, pa Kusmuk, Beara i drugi...

Ljubo Đoković

TRI RANJAVANJA NA ISTOiVL MJESTU

Slobodarski Split nije mirovao od prvoga dana italijanske okupacije. Mnogi Splićani, onemogućeni da i dalje djeluju kao ilegalci u gradu, koristili su dobro organizirane veze za izlazak iz grada i odlazak u partizane. Stanovao sam na tadašnjoj splitskoj periferiji, pa su mnogi od onih što su ilegalno ulazili u Split, ili iz Splita izlazili, još 1941. godine, počeli navraćati u moju kuću. Znali su me kao rodoljuba koji ne trpi okupaciju i da ću im zato biti pri ruci. I ja sam htio u partizane, ali mi nisu dali. Govorili su mi da nisam kompromitiran i da sam u Splitu potrebniji. Tako je moj dom počeo sve više postajati svratište ilegalaca i partizana. Često bi kod mene i predanih, čekajući noć da produže dalje.

Danju su kraj kuće prolazile i italijanske patrole. Kada su italijanski vojnici doznali da u kući imam dobroga vina počeli su pokatkad svraćati na po čašu-dvije. Nisam ih volio, ali ih nisam odbijao da ne bih izazvao njihovu sumnju. Događalo se da u jednom dijelu kuće Italijani piju vino, a u drugom se dijelu odmaraju ilegalci.

Iz Splita sam se morao povući kada su u njega, poslije kapitulacije Italije i kratkotrajnog oslobođenja, ušle njemačke trupe. U jednoj ovećoj grupi onih koji su napustili Split stigao sam na Mosor. Tamo je djelovala partizanska komanda područja. Stigao je neki oficir, okupio nas i upitao ko dobrovoljno želi u Prvu proletersku brigadu. Iz naše grupe odmah su se izdvojila nas trojica. Krenuli smo ka Cetinju. Tu se okupilo sa raznih strana nas pedesetak dobrovoljaca. Zajedno smo prešli rijeku i zaputili se u susret Prvoj proleterskoj brigadi. Kod mjesta Studence odrede me u Beogradski bataljon. Bilo mi je drago što pored drugova iz drugih krajeva naše zemlje u Beogradskom bataljonu već ima mojih zemljaka Dalmatinaca. Uz njihovu pomoć i pažnju svih drugova lako sam se prilagodio novim uvjetima života i borbe. Dugo me je služila i sreća. Usprkos učešću u svim daljnjim borbama kroz koje je Beogradski bataljon prošao uspjelo mi je zadugo ostati netaknut. Ranjen sam tek na Sremskom frontu.

Dogodilo mi se ono u što dotle, i pored sveg ratnog iskustva, nikako nisam mogao vjerovati — da se može biti ranjen tri puta uzastopce na istom mjestu i da se to može preživjeti. Evo kako se to zbilo.

Prispjeli smo na mjesto određeno za novi položaj sa namjerom da se ukopamo. Tek- što sam udario prvi ašov kad po nama osu neprijateljska minobacačka vatra. Bacim se na zemlju. Kada sam samo podigao glavu ustanovim da oko mene nikoga nema. I dok je vatra još trajala krenem i ja da se dokopam naših prijašnjih položaja. Sustigne me metak s leđa. Padnem. Ne mogu da se pokrenem.

Minobacačka vatra je prestala. Tišina. Kada sam se pribrao od šoka prvog ranjavanja razmišljao sam šta treba da činim u situaciji u kojoj se nalazim. Drugovi ili još nisu primjetili da me nema, ili misle da sam poginuo, ili mi iz nekoga razloga ne mogu prići. Moram se, znači, izvlačiti sam.

Rešim da krenem. Samo što sam se malo podigao opet osjetim udar metka i čujem jedan jedini pucanj. Pogodi me u rebra. Pomislih: »Neko me ima na nišanu. Snajper, najverovatnije«.

Ležim na smrznutom snijegu. Počinje da biva hladno. Iz dveju rana krv polako natapa odjeću. Opet mislim šta mi valja činiti. Setim se da kod sebe imam dnevnik koji sam vodio. Rešim da ga sakrijem pod grumen smrznute zemlje. Ako dođe do najgorega, neka ga ne nađu kod mene. Ja se, pak, odlučim: »Živ se predavati neću krene li neprijatelj prema meni. Imam automat i u dobošu još sva 72 metka«.

Opet mukla tišina. Iskrenem glavu i vidim u blizini jedan plitki jarak. Odlučim da se nekako dovučem do tog jarka, da budem u kakovom-takovom zaklonu. Ležeći i dalje na leđima, jer se ne mogu okrenuti, počnem se polako micati uz pomoć ruku ka tom jarku. Ide teško i sporo, uz trpljenje jakih bolova, ali ide. Pred samim jarkom opet me pogodi i opet čujem samo jedan pucanj. Tome gadu sam odlična meta i on odlično gađa! Strovalim se nekako u jarak. U njemu neko već leži. Mrtav.

Ležim u jarku. Snage je u meni sve manje i sve mi je hladnije. Polako se spušta rani zimski mrak. On će me štititi od pogleda onoga strijelca. Ali koja korist od toga kada se više uopšte ne mogu maknuti.

Sve mi je hladnije u zimskoj noći. Imam nekakve pola deke. Navlačim je uz jake bolove preko glave, ali mi od toga nije ništa toplije. Zubi cvokoću, a crne se misli roje u mojoj glavi. Ako me drugovi ne nađu, ili me pak nađu isuviše kasno, život će se iz mene polako istočiti na ovoj pustoj, snijegom pokrivenoj i smrznutoj zemlji. Očajavao sam tako žaleći sama sebi i čekajući sudnji čas, dok se očajanje ne pretvori u tupost.

U bunilu sam već tako reći, kad mi do krajička još neugasle svijesti dopre nešto kao pucketanje snijega. Počinjem da raspoznajem i korake i ljudske glasove. Ponovo sam pri punoj svijesti i načas me prostrijeli žestoki strah, jer ne razaznajem još kojem govoru ti glasovi pripadaju: našem ili njemačkom. Odmah zatim ne samo da razaznajem govor već prepoznajem glas svoga komandira čete. Jedva prozborim: — Komandiru! Gdje si! — odazva se on, a odmah zatim i nabasa na mene u mraku.

Poslije mi drugovi rekoše: »Vidjeli smo sve što se s tobom zbiva, ali ti nismo mogli pomoći, jer nismo smjeli otkrivati naš položaj ...«

Andrija Katalinić

KOPAJTE DUBLJE ROVOVE

Pred oslobođenje Beograda nas osamdesetak mladića iz sela Železnika stupili smo dobrovoljno u Dvanaestu krajišku brigadu. Učestvovali smo u oslobođenju svoga mesta, a zatim i Beograda. Ja sam međutim hteo u Beogradski bataljon Prve proleterske brigade, jer sam znao da u njemu ima mojih zemljaka koji su u borbu stupili još 1941. godine. Želja mi je ispunjena. U Beogradski bataljon došao sam tri dana po oslobođenju Beograda. Bataljon je bio smešten na Dedinju. Kada sam krenuo na Sremski front bio sam veoma radostan što ću se boriti u četi svoga zemljaka, istaknutog ratnika, prvoborca Milorada Ćirića. Isprva sam bio pomoćnik na minobacaču. U januaru 1945. godine prekomandovali su me u Politički odsek brigade kojim je rukovodio drug Mišo Leković. Brinuo sam o zaprezi kojom se prevozila literatura, dokumentacija i drugi materijal. Od druga Miša mi novi borci smo svaki dan učili i mnogo naučili. Pre svega stalno nas je savetovao, a svojim ponašanjem nam je kao primer služio, da budemo smireni i hladnokrvni u svim situacijama. Ubrzo se pokazalo od kolike je to važnosti bilo. Nalazili smo se kod Šidskih Banovaca kada su druge jedinice popustile pod iznenadnim naletom Nemaca i brigada se našla tako reći u obruču. Dok su jedni zauzimali položaje pored još jedinog slobodnog puta koji su Nemci bili već ozbiljno ugrozili, tim istim putem drugi su se borci povlačili na nove položaje. Bila je noć, zimsko doba, a Nemci u belim maskirnim ogrtačima, pa se ne vide. Vidi se samo odsjaj vatre iz njihovih oružja. Naređeno mi je da se sav materijal Političkog odseka mora izvući po svaku cenu. Ja ošinem konje i poteram ih najvećom mogućom brzinom i jedinim putem za izvlačenje. Materijal sam izbavio. Tek što su kola prešla najkritičniji deo puta, Nemci su put presekli. Tom prilikom ostala su bila još jedna kola u kojima je vozar bio neki Miša Šijaković. Ni danas ne znam šta je bilo s njim i sa tim kolima.

Zatim su sledile danonoćne borbe oko Šida i Tovarnika. Čas mi potisnemo Nemce, čas oni potisnu nas. Tu se zbio jedan od najradosnijih događaja za sve nas iz Prve proleterske brigade. Na položaju nas je obišao Vrhovni komandant drug Tito. Posle odlaska druga Tita borci su govorili kako on o svemu brine. Neke je borce čak i prekorevao videvši da nisu iskopali dovoljno duboke rovove. »Plitki su vam rovovi, drugovi. Morate ih produbiti. U tako plitkim rovovima Nemci vas mogu lako pregaziti« — govorio bi im drug Tito.

Kad smo u proleće probili front i krenuli napred, kroz kolonu se prenosilo uvek jedno te isto naređenje: »Brže, brže drugovi. Ne dajmo Švabi da stane!«

Zaustavili smo se tek kod Pleternice. Tu su Nemci pružili nešto jači otpor. Kad smo ih potisli naišli smo na njihovo napušteno previjalište i na ranjenike u njemu. Odnekud je doleteo prvo jedan metak i udario me u nogu, a zatim drugi koji me je udario u ruku. Prišla mi je drugarica Savka Bakum i odmah me je previla. Hteli su da me odvedu u bolnicu, ali ja nisam dao. Vidim, nisam baš teško ranjen, mogu na kolima dalje napred dok mi ne bude bolje, pa zašto bih u bolnicu. Mislio sam kad su mogli stari borci dane i dane, kilometre i kilometre ranjeni u koloni, zašto ne bih mogao ja sada, na kolima.

U daljem našem napredovanju bio sam svedok i tragičnih pa i čudnih pogibija. Kod Banove Jaruge kroz našu se kolonu bila probila jedna veća grupa ustaša. Tu je poginula Zora Petrić, referent saniteta, a ranjeni su Jelena Jovanović, daktilografkinja u Političkom odseku i Žika Jovanović, student iz Valjeva. I konj dešnjak iz moje zaprege pogođen je u grudi.

Petar Pajić, moj prijatelj iz Sremčice, pao je kod Vrbovca. Pored njega je pao Valjevac Dragan Obradović, izviđač i mitraljezac, zatim borac po imenu Srba čijeg se prezimena ne sećam, pa Ljubo, Crnogorac, čijeg se prezimena takođe ne sećam, koji je u ratu već izgubio oko, a vodio je izviđače. Niko Stančić vraćao se sa priredbe. Ubio ga je, zabunom, stražar. Ali, žrtve, ma kolike bile, nisu mogle da zaustave naš pobedonosni pohod. U Prvoj proleterskoj dočekao sam kraj rata. Nalazio sam se u Domžalama kada sam prekomandovan u Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo.

Kada se sada, posle toliko godina, upitam koju sam to uspomenu i najdragocenije iskustvo izneo iz Prve proleterske imam samo jedan odgovor — *otvorenost,* **jer nismo nikada šuškali po budžacima, već smo sve jedan drugome u lice govorili,** *spokojnost,* **jer nikada, pa ni u najtežim časovima, proleteri nisu podlegli panici i** *drugarstvo,* **jer smo podjednako delili i dobro i zlo.**

Miodrag Stanojević

PRVI INTENDANTSKI ZADATAK

Po prelasku Sutjeske u petoj neprijateljskoj ofanzivi došao sam u Beogradski bataljon. Bio sam raspoređen u Drugu četu za pomoćnika mitraIjescu Dušanu Ćordašu. Nalazili smo se još u istočnoj Bosni kada su mi saopćili da se javim u štab bataljona. Javim se i tu zateknem komandanta bataljona kako sedi na jednom kamenu, okružen sa nekoliko drugarica i drugova, među kojima se nalazila i drugarica Mila Mateljak — Volarević.

Komandant nam saopći da smo svi određeni da idemo u Radni vod. Svi šute, niko ništa ne progovara. Učinilo mi se kao da me je neko polio hladnom vodom. Javim se za riječ:

— Ja ne želim u Radni vod. Došao sam da se borim sa puškom u ruci.

Komandant na to odvrati:

— Svak se u ovoj jedinici, ma šta da mu je inače dužnost, bori sa puškom u ruci. Radni vod je bataljonu itekako važan. Nismo bez razloga baš vas odabrali.

Moje protivljenje da idem u Radni vod prihvati i drugarica Mila. Komandant je ostao uporan. Nastalo je ono što smo zvali političkim ubeđivanjem. Bio sam po godinama najstariji u grupi pozvanih, a uz to i član Partije. Kad komandant reče da to nije za stalno već za koji mesec, a onda će drugi na naše mjesto u Radni vod, ja popustim za kariku. Popusti i Mila. Onda popuste i ostali. Tako sam došao u Radni vod. Vodnik je u to vrijeme bio Jezdimir Rakić, a politički delegat Milosav Matić, ili čiča Milosav, kako smo ga svi zvali. Oni mi rekoše da ću biti kuhar, valjda zato što su znali da sam bio konobar. A ja se dotle kuhanjem nikada nisam bavio!

Ne prođe dugo vrijeme i postadoh nekakav ekonom. Dopao sam se, izgleda, Rakiću, a i čiča Milosav me je zavoleo. Rakić me je stalno vodio kada bi išao u nabavku hrane za bataljon, čiča Milosav mi jednom reče:

— Penga, samo ti idi sa Rakićem. Stiči iskustvo. Pripremaj se da postaneš intendant bataljona.

Rakić me je brzo osposobljavao. Ušao sam u taj posao i čak ga zavoleo. Poslije je Rakić otišao za intendanta štaba korpusa, a ja sam postao vršilac dužnosti intendanta bataljona.

Kada se završilo Drugo zasedanje Avnoja bataljon je imao pokret prema Vitovlju. Tamo su se dvije čete smjestile u selo Odžak, a jedna u selo Modrić. Bio sam svjestan da smo u oskudici sa hranom i da ćemo je teško nabavljati. Čuo sam da su borci u Modriću ubili jedno ždrijebe, kao nehotice dok su gađali jedan njemački trup, pripremili ga i pojeli. Stvorio se oko toga problem. Najviše ga je, izgleda, zataškao skori pokret.

Pred taj pokret pozvao me komandant bataljona i saopštio mi da odlazimo na teren gdje je sve i opljačkano i popaljeno i gdje zato ničega nema, te da mi je zadatak da odem u selo Dub i nabavim što više hrane. Dobit ću pratnju od šest boraca, a krenuti moram odmah.

Dub je, to sam poslije zaključio, bilo selo ni naše, ni neprijateljsko, već neopredeljeno. Zateknemo tako neke seljake, istina naoružane, ali prijateljski raspoložene. Oni mi kažu: »Naš komandant je juče boravio kod vašeg komandanta. Mi se protiv vas nećemo boriti«. Zatražim da mi dovedu odbornike. Dovedu mi petoricu seljaka. Na moje pitanje ko je od njih predsjednik, oglasi se najstariji među njima.

— Drugovi — rekoh im — narodna vojska ne smije gladovati. Od vas tražim da, prema svojim mogućnostima, sakupite što više hrane, mesa, kruha, krumpira, brašna, graha, sve nam je potrebno. Neka odbornici odrede ko će šta dati.

Odbornici se razlete, a mi ostanemo da čekamo. Dok smo čekali za nas je bila pripremljena obilata večera. Zora je već pucala, ali nitko niti stiže, niti što donosi, iako sam im ostavio rok do 11 sati u noć. Nigdje ni odbornika. Ocijenim da od hrane neće biti ništa i naredim pratnji pokret.

Uz put naiđemo na nekoliko staja punih ovaca. Iz svake staje uzmemo po nekoiko ovaca. Vodili smo računa da ne uzimamo ovce koje su imale janjad, šteta je, a možemo se na istom mjestu još koji put zateći. Poteramo ovce, ali one teško idu po snijegu. Odredim zato dvojicu boraca da prave prtinu i da prvoj ovci daju stalno kruha i soli. Računam: ostale će ovce ići prtinom za prvom, kao ždralovi u lijetu. Tako je i bilo. Kada smo došli u bataljon među borcima je nastala velika radost. Toliko mesa nisu već odavno vidjeli. Sutradan krenem u jedno drugo, udaljenije selo, čije sam ime zabarovio. Opet potražim odbornike. Kad predsjednik odbora poče određivati koliko je ko od seljaka dužan da dotera stoke, ja rekoh da mi meso nije potrebno, nego druga hrana. Predsjednik se začudi i reče mi: »E, vala druže, ti si prvi i jedini intendant koji u ovom selu neće mesa!« Dok smo mi nešto pojeli sakupilo se pedesetak seljaka i seljanki natovarenih torbama. Nisam ih namjerno pitao čime su ispunili torbe. Računao sam: nije važno što su nam donijeli, važno je da su odmah donijeli; to znači da od srca daju svojoj vojsci.

Snijeg je napadao tako visok da su se konji jedva mogli kretati. Pozdravivši se sa predsjednikom obratio sam se okupljenim seljacima i seljankama sa »Idemo drugovi i drugarice«. Oni se stanu zgledati dok neko ne upita: »Nećemo zar mi ovo nositi?« Odgovrio sam im da ne moraju, ali neka onda pokušaju da to natovare na svoje konje. »Pa konji ne mogu po ovolikom snijegu« — odgovore oni. Vidjevši da im druge nema, oni pristanu da krenu. Ja sam stao sa još jednim drugom iz pratnje na čelo, a ostatak pratnje išao je na začelju kolone. Hodali smo tako puna tri sata pod teretom i po velikom snijegu. Svi smo se već dobro umorili. Kada smo došli na domak našega položaja od jednom po nama raspali rafal iz puškomitraljeza. Naredim da svi legnu, a ja stavim svoju kapu na pušku, podignem pušku visoko i stanem mahati i vikati da ne pucaju. Onda začujem jedan glas kako viče: »To je naš intendant Penga, ne pucajte!«. Srećom, niko nije bio pogođen.

Tek kada su nosači počeli prazniti svoje torbe vidjeo sam njihov sadržaj. Bilo je tu svega: graha, brašna, kajmaka, krumpira, pa i nešto suhoga mesa. Kad su nosači otišli imao sam što natovariti na 15 konja, koliko ih je tada bilo u bataljonu.

Tako sam obavio svoj prvi intendantski zadatak. Na putu od Dalmacije za Bosnu i dalje, prema Srbiji, negde oko Bjelašnice, naiđemo na krdo goveda. Uzmemo dva juneta i jednoga vola. Junad smo odmah zaklali i pojeli, a vola smo poveli kao rezervu mesa. Bila je to lijepa i pametna životinja. Kad bi video da se tovare konji vo bi sam ulazio u kolonu! Borci zavole toga vola. Nikako nisu pristajali da ga zakoljemo i pojedemo. Taj vo je vremenom postao nekakva maskota i mi smo ga vodili sa nama — sve do Beograda! Tu smo se smjestili u jednoj osnovnoj školi u Bitoljskoj ulici. Vo se dalje nije mogao čuvati u Beogradu, ali borci nikako nisu dali da se zakolje. Zato vratim vola u Topčider i naredim da ga tu zakolju. Kada su neki borci saznali da se toga dana u njihovim porcijama nalazi meso od toga vola odbili su primiti obrok!

Nekoliko dana po oslobođenju Beograda, krenem iz'Topčidera sa dva druga zapregom na Kolarčev narodni univerzitet, koji je neprijatelj bio pretvorio u skladište hrane, po neke živežne namirnice.

Tamo zateknem jednog ruskog oficira. Njegovi vojnici tovarili su za svoje potrebe vreće sa hranom. Praznili su skladište nebrižljivo. Po podu je bilo mnogo prosute hrane. Ruski oficir je pokazao rukom na prosutu hranu i rekao nam je da je pokupimo, dodavši s visine kako je za partizane to dobra hrana. Dođe mi da pobjesnim, ali oćutim i povučem svoje pratioce. Vratili smo se sa praznim kolima. Ponos nam nije dozvoljavao da kupimo sa poda ono što su drugi prosipali.

Josip Penga

BARBA DUJE KONJOVODAC

Jedna mala anonsa skrita na zadnjoj stranici lista »Slobodna Dalmacija« od 1. aprila 1975. godine donijela je kratko sročenu informaciju: »Poslije teške i dugotrajne bolesti u 71. godini života preminuo je naš šuštić Duje...« Slijede iskazi pijeteta ožalošćenih. Eto, tako smo saznali da je zauvijek prestalo kucati plemenito i očinjski toplo srce našeg voljenog i dragog druga, bolje poznatog u Prvoj proleterskoj brigadi kao — Barba Duje konjovodac.

Barba Duje imao je izuzetno tešku životnu dramu. Prije odlaska u NOB bio je obalni radnik, što je ostao i poslije rata, nakon demobilizacije. Umirovljen je s minimalnim penzijskim iznosom, jer su u ono vrijeme plaće obalnih radnika bile veoma niske. Iako već star, iznemogao i bolestan, bio je prisiljen da i nakon penzioniranja radi »fature te« na teškim fizičkim poslovima (pilao je drva, sjekao ih, prevozio i raznosio po uredskim prostorijama). Na taj način je dolazio do dopunskih sredstava za izdržavanje svoje obitelji. No, kasnije, više nije mogao ništa raditi, zalegao je u teškoj bolesti i tako umro.

Za slobodarske i revolucionarne ideje Barba Duju su vezale snažne niti tkane u danima okrutne buržoaske diktature, kada je život obalnih radnika bio mukotrpan zbog bjesomučne eksploatacije. Nošen tim životnim i radnim spregama, on se morao neizbježno svrstati u redove radničkog pokreta i štrajkova. Tu liniju otpora nastavio je dosljedno slijediti i kasnije u toku okupacije i NOR-a, gdje je dobio častan zadatak borca — konjovoca. S puno brige i odgovornosti vodio je svoga konja proleterskim stazama i bogazama, kada je život bio pun opasnosti i neizvjesnosti i kada su drugarstvo i ljubav bili snažni i čisti kao suza.

Ne može se danas ići mislima tim hodom, a da se pri tome ne susretnemo s Barba Dujom konjovocem koji je bio tako ćutljiv i skroman, sa svim ljudskim vrlinama i ponekom dragom manom. Sada kada se u mislima vraćamo na ta ishodišta, u borbene godine naše Prve proleterske, ne možemo da se ne prisjećamo uspomena na čovjeka snažne očinjske ljubavi i topline kojom je kucalo njegovo_humano srce kada bi, tko zna po koji put, iz nekog skrovitog prikrajka izvlačio od vlastitih usta otrgnuti zalogaj da bi ga podijelio sa drugom, bolesnim ili ranjenim borcem iz kolone. Ne jedanput rekao bi on: »Uzmi, drago dijete, ovo je tvoj barba Duje ušpara' za tebe.« Baš tako smo ga spominjali nas nekolicina ratnih drugova iz Prve proleterske brigade, na dva ili tri dana pred njegovu smrt, spominjući se bojišta oko Travnika, Mliništa, u Sandžaku i Srijemu, a da na žalost nismo znali da je nepokretan i da boluje od teške i dugotrajne bolesti. Zato će on za nas uvek ostati naš Barba Duje, konjovodac najprije Beogradskog bataljona, a zatim sanitetske čete Prve proleterske brigade.

Josip Škaričić

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA NA SREMSKOM FRONTU

Marko Draško. Rodio se godine 1921. u skromnoj seoskoj porodici, u Oplečanima kod Duvna. Težak i naporan rad očeličio ga je još u ranoj mladosti. Hteo je da se školuje, ali mu siromašni roditelji to nisu mogli omogućiti. Završo je samo četiri razreda osnovne škole. U partizanske redove stupio je 15. novembra 1941. godine kod Vrgorskog, a u Prvu proletersku brigadu u avgustu 1942. godine, kod Duvna. Odmah se istakao hrabrošću i snalažljivošću u borbama. Postao je desetar, zatim vodnik, a pre prelaska u Srbiju i komandir čete.

Boreći se u Beogradskom bataljonu Marko Draško je ranjavan četiri puta. Prilikom prelaska Drine javio se među prvima u bombaše. Tokom cele sedme neprijateljske ofanzive isticao se izuzetnom umešnošću. Svoju četu je i iz najtežih situacija izvlačio bez većih gubitaka. Istakao se i u borbama oko Pljevalja. Na Sremskom frontu Marko Draško postaje komandant Beogradskog bataljona. I tu dužnost vršio je sa puno vojničkog smisla i razumevanja za potrebe svojih boraca. Bio im je istovremeno i komandant i otac i brat i drug. Odlikovan je Ordenom za hrabrost i Partizanskom zvezdom III reda.

Marko Draško je hrabro pao na čelu Beogradskog bataljona u jednoj, borbi na Sremskom frontu, u noći između 14. i 15. decembra 1944. godine. Pao je pogođen neprijateljskim zrnom u samo srce!

Milka Majstorović. Bolničarka Druge čete Beogradskog bataljona. Stupila je u partizanske redove u vreme prvih borbi za oslobođenje Jajca, godine 1942. Jedna grupa boraca naišla je na njenu kuću. Bila je sama. Oca, majku i ostalu rodbinu bile su poklale ustaše. Borcima je bio potreban konj za nošenje nekog tereta i uzeli su Milkinog konja. Pošla je i ona. Kako je pošla tako je i ostala. Ubrzo se pokazalo da Milka ume da bude primerna i hrabra bolničarka.

U poslednjim borbama za konačno oslobođenje zemlje Miika je, dok ju je neprijatelj obasipao vatrom, krenula da ukaže pomoć ranjenom drugu. Tom prilikom i sama je ranjena u desnu nogu. Odneli su je u bolnicu. Kada su joj neki od boraca došli u posetu jedino se interesovala za drugove i drugarice iz čete i bataljona. O sebi nije uopšte govorila. Posle jedno desetak dana iz bolnice je poslala pismo drugarici Dinki, referentu saniteta Beogradskog bataljona:

»Draga Dinka!

Javljam ti da se sada nalazim u bolnici i da se u bataljon više vratiti neću, jer mi je noga odsje-

čena. Draga Dinka, draga sestro moja, utešiti se ne mogu što u bataljon više neću doći. Ja ne kukam zbog noge, već što ostajem u pozadini i što se rješavam svoje Prve proleterske brigade, jer moja brigada uvjek ide naprijed, a ja ostajem ovdje. Ja nemam nikog poznatog nego vas. Sjeti se, draga Dinka, da ja nemam nikoga svoga, a da vas nikada zaboraviti neću.
Draga Dinka, draga seko, ja bih željela da me i vi nikada ne zaboravite, nego da mi što češće pišete, da bih znala da me niste zaboravili. Draga Dinka, ja ti ne mogu više pisati, jer sam tužna za vama. Pozdravi sve drugove i drugarice u bataljonu. Pozdravi moje Bosance. Želim da čujem za vas sve.

Zdravo,
vaša drugarica Milka«

Pino Škaričić. Položaj na Sremskom frontu, 8. decembra 1944. godine, šesnaestogodišnji desetar izviđačke desetine Beogradskog bataljona, Pino Škaričić, dobija naređenje da na svaki način dostavi pismo štabu brigade. Položaj u tom trenutku zasipaju granate i mine tako da je opasno i glavu promoliti iz rova, a kamo li preći preko brisanog prostora koji neprijatelj neprestano tuče.

Pino zna da se pismo mora dostaviti čak i po cenu života. On se povija da bi što lakše iskočio iz rova, a onda pognutih leđa potrča preko polja. Granate i mine eksplodiraju na sve strane oko Pina, ali se on na to ne osvrće. Trči i samo trči. Jedna mina eksplodira u neposrednoj blizini. Pino pada. Pogođen na pet mesta, on pokušava da se pridigne, ali ne uspeva.

Posle su drugovi pritrčali i sklonili Pina iz vatre. Došavši k sebi i videvši da pismo više nije u njegovoj ruci, Pino slabim glasom reče: »Pismo, pismo drugovi. Nađite ga. Moralo je ostati tamo gde sam pao«.

Kasnije je ovo pismo zaista nađeno, okrvavljeno. »Sada mi je lakše, znam da je pismo u našim rukama!« — reče Pino kada su ga otpremali s položaja...

Andreas Keler. Među borcima Beogradskog bataljona dugo se borio i jedan Nemac, Andreas Keler. Prebegao je u partizane, jer nije mogao da gleda nedela nacista i da i on bude jedan od ubica nevinih. Pre nego što je noseći sobom šarac od koga se nikada neće odvojiti pobegao u partizane, Andreas Keler je ubio dva nemačka oficira. U početku je, naravno, bio primljen sa rezervom. Kasnije, kada je došao u Beogradski bataljon, naročito tokom šeste i sedme neprijateljske ofanzive, Andreas Keler je pokazao da se u njega može imati puno poverenje. Isticao se veštinom i pouzdanošću u rukovanju šarcem, a junačkim podvizima i drugarstvom stekao je ljubav svih drugova. Naročito se istakao u borbama kod Mliništa posle neprijateljskog desanta na Drvar kada je Beogradski bataljon upornom odbranom štitio Vrhovni štab i druga Tita. Među prvim borcima u Beogradskom bataljonu stekao je Orden za hrabrost. Ranjavan je nekoliko puta.

Andreas Keler je poslednji put ranjen na Sremskom frontu. Komadić protivkolske granate pogodio ga je u ruku. Drugovi ga šalju i bolnicu, ali Keler neće, pa neće. »Nije to ništa — brani se on na još nesavladanom srpskohrvatskom — ima u moja noga još dva geler, pa ništa. Nikoga ne znam u bolnica i zašto idem tamo!« i puno, zdravo lice razli mu se u osmeh.
Posle rata Andreas Keler vratio se u svoju rodnu Nemačku.

Marko Beara. Ispod betonskog mosta na razorenoj železničkoj pruzi Vinkovci — Mitrovica sede borci. Pored samog mosta ukopan je jedan vod bacača Prateće čete Beogradskog bataljona. Marko Beara pregleda oruđa. Potrebno je da se otvori što brža paljba na neprijatelja. Marko preuzima jedan bacač. Mine neverovatnom brzinom izleću iz cevi. Bearina ruka, čim mina izleti, poklapa otvor cevi i tek se za trenutak pomera da bi se ubacila sledeća mina. Tako se sedamnaest mina istovremeno nađe u letu! »Kao lcaćuša!« — uzvikuju borci.

Posle ovakvih brzih paljbi Bearina ruka bila je garava i opaljena. U početku su se borci čudili zašto Beara poklapa otvor cevi. Evo šta im je odgovarao: »Kada smo blizu neprijatelja glavno je da ne otkrijemo naš položaj. Neprijatelj nas vrlo lako može otkriti ako utvrdi odakle dolazi pucanj. To se izbegne pritiskivanjem šake na otvor cevi. Neki put mi se, istina, opali dlan, ali ja sam na to navikao.«

Marko Beara došao je u Beogradski bataljon 12. juna 1943. godine, posle proboja na Sutjesci, iz rasformirane Treće dalmatinske brigade. Poginuo je januara 1945. godine kod Adaševaca u Sremu. U sećanjima drugova ostaće kao hrabar borac, sposoban starešina i bacačlija bez premca — majstor ovog oružja.

Timotije Kusmuk. Pored groblja pred Tovarnikom nalaze se nemački rovovi. Borci Druge čete Beogradskog bataljona zalegli su u jednom potoku. Između njih i Nemaca prostire se poljana prekrivena snegom. Napredovanje Druge čete zaustavio je jedan nemački šarac koji drži ceo prostor pod kontrolom. Borci leže iščekujući, dok se daleko iza njih, šišteći kroz mrak, zabijaju nemački svetleči meci. Iz daljine odjekuje potmula tutnjava bacačkih mina.
Diže se komandir čete, potporučnik Timotije Kusmuk, i sa jednom trojkom kreće napred. Oni se hitrim skokovima gube u tami. Vreme polako odmiče, a onda prasak bombi, uzvici i jedan jedini pucanj, pa tišina. Onda borci spaze kako se ka potoku vuče nazad njihov drug Stanko. Polaze mu u susret. U snegu za njim ostaje trag njegove krvi. »Šarac je uništen... Komandir je ostao u rovu... Poginuo je.« To izveštava Stanko, a onda gubi svest.

Svi ćute. Beogradski bataljon izgubio je jednog od starih boraca. Timotije Kusmuk nalazio se u Beogradskom bataljonu još od ranog proleća 1942. godine.

Pao je Timotije Kusmuk omogućivši prethodno svojoj četi dalje napredovanje. Komesar raspoređuje četu u borbenu liniju. Ide se dalje. Do pobede.

TITOV POSJET RANJENICIMA

U Beogradski bataljon dospio sam slučajno. U jesen 1943. godine Njemci kod Aržana u borbi protiv Četvrte splitske brigade od glavnine odseku vod u kojem sam se nalazio. Probijali smo se sami, nastojeći da uhvatimo vezu sa našom, ili sa bilo kojom drugom jedinicom. Tako naiđemo na Beogradski bataljon. Prvo što sam zapazio po dolasku u bataljon bio je veoma razvijen osjećaj zajedništva, drugarstvo i sviklost na kolektivni život, što nije uvjek bio slučaj u mojoj ranijoj jedinici. Nije sve jedno, na primjer, da li starješine naređuju da se smenjuju borci u nošenju mitraljeza ili to borci čine samoinicijativno, javljajući se dobrovoljno da ga ponesu čim primjete, ili im se samo to učini, da onaj ko mitraljez nosi počinje posustajati.

Brojna sjećanja me vežu za Beogradski bataljon, ali su mi najdraža ona iz borbi za oslobođenje Beograda. Kada smo istjerivali Njemce iz grada blizu palate Albanija priđe mi jedna žena. Reče mi: »Ovo sam uradila za prvog partizana koga budem srela«. Pružila mi je rubac na kojem je bio izvezen srp i čekić.

Obećao sam joj da ću taj rubac čuvati kao dragu uspomenu, ali obećanje nisam održao. Kada smo boravili u jednom od srijemskih sela oko nas se stalno motala jedna djevojčica čiji je otac bio partizan i u čijoj smo se kući smjestili. Djevojčica se trudila da nam bude od koristi. I ja na polasku odlučim da joj, u znak pažnje, darujem taj rubac. Kako se samo veselila!
Bio je 5. maj 1945. godine kada smo u Vrbovcu kod Čazme goneći neprijatelja naišli na rovove u kojima su ustaše spavale. Zarobljeni su nam poslije rekli da su zaspali od silnog umora bježeći pred nama. One kojima je uspjelo uteći gonili smo sve do Pleternice. Tu su ustaše pružile snažan otpor. Zametnuo se boj. Dok smo jurišali među nama su počele da eksplodiraju mine. Jedna eksplozija ubila je na mjestu dva Valjevca čijih se imena više ne sjećam, a meni je otkinula nogu. Kako je istoga dana oslobođen Zagreb prebace me u bolnicu na Rebro. Tu nas je uskoro posjetio drug Tito. Obilazeći ranjenike obraćao bi se posebice svakome od nas. Pitao bi iz koje je jedinice, iz kojega je kraja i gdje je ranjen. Na rastanku nam je rekao: »Drugovi, vi ste dali sve od sebe. Nemojte brinuti za svoju sudbinu. O vama će brinuti nova država koju ćemo izgraditi, a brinut ću i ja lično«.

U bolnici sam upoznao nekoga Predraga Mandića. Kada sam mu rekao iz koje sam jedinice, pitao me je znam li Mira Tudora i pokazao mi ceduljicu na kojoj je pisalo: »Svakoga utorka u 17,00 ispred Kneževog spomenika.« Predrag Mandić i Miro Tudor su se slučajno sreli, brzo se sprijateljili i odlučili da se, ako prežive rat, sastanu u Beogradu kod Kneževog spomenika. Otkud ona ceduljica. Mandiću su oči zasuzile kada sam mu rekao da sastanka neće biti, jer nije poginuo samo Miro Tudor već i njegov brat Vojko.
Ta ceduljica ostala je kod mene. Poslije rata darovao sam je sestri braće Tudor koja je i danas čuva.

Ivo Petrić

PO ZUBU

Pripadao sam splitskoj radničkoj klasi. Učio sam automehaničarski zanat. Od nečega se moralo živjeti iza okupacije, pa sam se zaposlio u splitskom brodogradilištu, radeći na škveru, na opravci brodova. Većina nas starala se da radi što manje i da što više naškodi okupatoru, a nisu bili rijetki slučajevi sabotaže. Svi smo očekivali propast Italije i slobodu, a kada je Split oslobođen i ja sam, kao i mnogi drugi, krenuo u partizane. Imao sam dvije velike sreće. Prva je bila ta, da sam odmah primljen u redove Prve proleterske brigade, u Beogradski bataljon. Druga je bila ta da sam, uprkos mnogim teškim borbama, uspio izbeći ranjavanje. Bio sam, kada smo se još nalazili kod Travnika, nešto bolestan i to je sve.
Ne znam šta je bilo odlučujuće da i mene upute na kurs za rukovanje bacačima. Meni se to svidjelo, a i vrijeme je bilo takovo da se nije moglo birati — ideš tamo gdje ti narede. Neki od bacača čak nisu imali nišanskih sprava. Snalazili smo se tako da domet određujemo pomjeranjem zuba za nagib cijevi. Tako smo i govorili: gađamo po zubu. Na primjer, 40 zuba za četiri kilometra dometa.

Kad smo iz Srijema konačno izbacili Švabe i naglo krenuh naprijed osjećali smo da je ratu skori kraj. Naši bacači bili su uveliko kompletirani sa svim nišanskim spravama i mi smo, ratujući i učeći se, već postali pravi majstori u gađanju. I upravo tada zamalo se nije dogodilo da nastrada cijela posada bacača. Nekome ludo upornom, a mora se reći i hrabrom Švabi, uspjelo je neopazice se provući kroz našu prednju liniju i doprijeti do nas. Bio nas je već držao na nišanu svoga automata kada ga je primjetio naš drug Tonči Kalendrini i oborio jednim jedinim metkom. Tako je Tonči spasao nas, ali je sam uskoro pao u jednoj borbi.

Još me jedan zanimljiv detalj često podsjeća na te dane. Kada smo, oslobodivši svu zemlju, prispjeli i u Trst, ne znajući da me je brižna majka, koja o meni nije imala nikakovih obavjesti, već tražila preko Crvenoga križa, odlučim da joj pišem u Split. Pismo jednostavno predam na jednoj od tršćanskih pošta. Iako su prilike još bile neredovite, to pismo je ipak stiglo u Split i majci u ruke. Šteta što sam bio nebrižljiv i pismo nisam sačuvao.

Pavao Perlain

STARIČINO LICE SIJALO JE OD RADOSTI

U januaru 1944. godine Prva četa Beogradskog bataljona držala je položaj na Mišića brdu kod Travnika. Snijeg je bio visok i do metra. Primjetili smo njemačku kolonu. Probijajući prtinu Nijemci su se uputili upravo ka mjestu gdje sam bio raspoređen sa svojim mitraljezom i pomoćnicima. Odmah smo izvjestili komandira Žiću. On je smjesta dograbio automat i istrčao na položaj. Naredio mi je da ne otvaram vatru dok on prvi ne zapuca. Zatim je poslao kurira da obavi-

jesti ostale drugove na položaju da nailaze Njemci. Poručio je i njima da nitko ne otvara vatru dok se ne začuje rafal sa našeg položaja.
Švabe se približavaju, ja bih da pucam, ali Žića ne da. Veli: »Čekaj još, Omere!« Tek kad su Njemci bili na stotinak metara od nas, Žića prvi iz automata otvori vatru. I ja iz mitraljeza. Zatim otvoriše vatru i ostali drugovi sa svojih položaja. Švabe se povlače. Vuku po snijegu za sobom ranjene i ubijene vojnike. Nekoliko ih je ostalo ležeći na snijegu. Među njima i jedan oficir. Naš vodnik Milan krenu da sa njega skine čizme. Bio je neoprezan. Oficir nije bio mrtav, već ranjen i kada mu se Milan približio, oficir trže pištolj i ubi nam Milana.

I kada smo držali položaje na Šujici bila je toliko jaka zima da smo se mi puškomitraljesci smenjivali svakih pola sata. Na položaju se nalazio sa svojim pomoćnicima Splićanin, Vinko Kuzmanić, koga sam došao da smjenim sa svojim puškomitrajezom i svojim pomoćnicima. Baš u tom času pala je neprijateljska bacačka mina i Vinka smrtonosno ranila. Njegov prvi pomoćnik također je bio teže ranjen. Ja sam bio lakše ranjen. Četna bolničarka i komandir Žića odmah su izašli na položaj, prenijeli su Vinka u zaklon, a ja sam se izvukao sam. Svjestan da umire, Vinko reče još samo toliko:

— Druže komandire, jesam li hrabro poginuo?
Nalazili smo se u Sandžaku, na putu za Srbiju. Malo selo, zaboravih mu ime. Nije bilo kuće iz koje nije izašao makar neko pred nas sa ponudama — ko sir, ko kiselo mlijeko, ko proju... šta je ko imao i mogao.

Tada sam prvi put jeo kiselo mlijeko iz drvenog korita, ono ovčije, gusto. Nisam ni znao šta jedem. Do tada takvo kiselo mlijeko nikada ni vidio nisam.
Palo je naređenje za pokret. Krenuli mi, a za nama trči jedna starica i viče:

— Sačekajte, drugovi, sačekajte!

Kada nas je najzad sustigla, a sustigla nas je jer je komandant bataljona naredio da se uspori hod, starica veli:

— Ja jedina iz sela ništa vam ne dadoh. Proja se još pekla lead vi krenuste.

Komandant bataljona se zahvali i reče joj da vrati proju kući, jer se vojska već najela. Međutim, starica je bila uporna govoreći da ćemo je uvrediti ako i od nje ponude ne primimo. Onda komandant bataljona uze proju, a staricu izljubi. Njeno lice je sijalo od radosti. Otišla je šaljući nam pozdrave i mnogo želja za srećan put. Po oslobođenju Beograda ostali smo na odmoru u Topčideru. Nas dvadesetak iz Prve čete bili smo raspoređeni na konak kod jednog bračnog para, Slovenca i Slovenke. Bili su to vrlo fini ljudi, naši simpatizeri i mnogo su nam se obradovali. Vidjelo se da im je milo što smo se baš kod njih smjestili. Spavali smo na slami preko koje je naša domaćica prostrla plahte. Mi smo običavali da za nuždu po dvojica, pa i po trojica jedemo iz jedne porcije. Kada je to domaćica vidjela, ona nam reče: »Vi ste naši oslobodioci, naši partizani i dok ste u našoj kući ješćete iz naših tanjira, a piti iz naših čaša. Kad ona donese tanjire i poče da ih deli, ja je zamolih da i meni da jedan pijat, jer se tako u nas, u Dalmaciji zovu tanjiri. Domaćica me nije razumjela. Kad sam joj objasnio da mi Dalmatinci tanjir zovemo pijat, ona se samo nasmeši. Zainteresira je kako i druge stvari mi Dalmatinci nazivamo. Zato uze papir i olovku i zamoli me da joj kažem kako se pojedine stvari u Dalmaciji nazivaju da bi to i pribilježila.

Pokaže mi, recimo, čašu, a ja joj rečem: šmul. Ona mi pokaže viljušku, a ja odmah izgovorim: pirun. Kad ona upre prst na bokal, ja kažem: vrč. Ona dohvati šolju, a ja odmah kažem: čikara.

Tako je naša domaćica počela da uči naše, dalmatinske izraze. Čega god bi se dohvatila odmah bi me pitala: a ovo? Ispred kuće se nalazilo jedno stablo šipaka i kad me upita kako se to rastinje u Dalmaciji zove, ja joj odgovorih: srbiguzica. To izazva opšti smijeh.

Bilo nam je divno kod naših domaćina. Svi kao jedan, ponijeli smo divne uspomene na ovo dvoje ljudi. Vidjelo se da su naši i da nas iskreno vole. Po otvaranju Sremskog fronta stigli smo u Novu Pazovu. Tu je ranije bilo i njemačkog življa. Simpatizirali su Hitlera. Pobjegli su od kuća i kada je bataljon ušao u Novu Pazovu mjesto je bilo pusto.

Intendant bataljona Salamon Romano, čovjek veoma snalažljiv i inteligentan, a nadasve dobar drug, prošeta se po mjestu i vide da u dvorištima napuštenih kuća ima kokoši koliko hoćeš, a u podrumima vina, rakije i suha mesa. Romano je u intendanturi imao nekoliko zaprega kojima je prevozio provijant. On pobaca mnogo toga što je do tada vozio, a natovari od onoga što je u mjestu našao. Na jedna kola natovari i bačvu vina od oko 600 litara. Toga dana za obrok smo dobili svak po kokoš i po pola litre vina. Kad krenusmo iz Pazove on me prirnjeti i viknu: »E, bogati, Dalmatinac, hoćeš li još bokun vina?« Kad sam prišao, dade mi u ruke gumeno crijevo, i ja još jednom — pošteno potegnuli.
Sjećam se jednog domaćina koji nam je davao na četiri druga po litar vina. Reče da vina ima i da bi nam dao i mnogo više, ali nije red da se mi napijemo, pa da on odgovara pred našim komandantom. Isti domaćin došao je u štab bataljona i besplatno ponudio sve svoje vino za vojsku. I u svim drugim kućama nudili su nas jesti i piti koliko hoćemo i možemo. Podsećam na to samo da bi se vidjelo sa kolikim nas je oduševljenjem narod u Sremu dočekao.

I u selu Kukujevci — sve naši simpatizeri. Bili smo smješteni kod jedne žene čiji je muž poginuo na Fruškoj gori kao partizan samo nekoliko dana prije našeg dolaska. Bila je to zgodna, punačka žena. Odmah sam skrenuo pažnju drugovima da je to žena našeg palog druga, koji je položio život na Fruškoj Gori, i da ne bi valjalo da joj se bilo ko zamjeri. Svi su drugovi prema njoj bili veoma pažljivi, ali je ona ipak u mene imala najviše povjerenja. Povjerila mi je čak da u kauču ima sakriveno nešto novaca i tražila da ja na tom kauču spavam. Povjerila mi je također da je u bunar spustila kante sa mašću i da vjeruje da joj mi to nećemo dirati, što naravno nama ni napamet nije padalo.

Po oslobođenju Trsta naš bataljon bio je smješten u Općini. U Trstu je bilo engleske vojske. Pokatkad bi se po koji engleski oficir džipom prošetao po Općini.

Komandant brigade bio je ljut što puštamo da engleski oficiri vršljaju po Općini. On pozva komandira čete i reče mu da će naća četa sutra biti na straži i da mu više ne dolazimo na oči ako se bilo ko od Engleza bude po svojoj volji šetao po mjestu. Komandir čete odgovori: »Druže komandante, više ih vidjeti nećeš«!

Komandir je inače bio izvrstan strijelac. I kad sutra vide da se ponovo približava džip, on spraši rafal iz automata nešto poviše vozila. Džip stade, vozač ga spretno i naglo okrete i umače. Vest o tome odmah se proširila prvo po bataljonu, a sutradan po cijeloj brigadi. Nezvani gosti nisu nam više dolazili.

Ivan Omerović

OD ZLATIBORA DO TRSTA

U Beogradski bataljon stupio sam u selu Šargan-Vitasi kod Titovog Užica, 12. avgusta 1944. godine, posle bitke sa Bugarima za Palisad. Primljen sam u Prateću četu kod kapetana Milorada Čirića. Tog jutra, uz pesmu i veselje, dosta nas mladića, pa i dečaka, zamolili smo da budemo primljeni u redove Prve proleterske. Tada su, pored mene, primljeni i sledeći drugovi iz mog sela: Milan Đokić, star 19—20 godina, poginuo u Sremu; Desimir Todorović, koji sada živi u selu Dolovu u Banatu; Miodrag Karajić, koji sada živi u čačku; Pavle Tomić, star 14—15 godina, koji je umro godine 1950. u Zagrebu i ja, Aleksa Đokić, star svega 13 godina.

Sutradan, po prijemu u bataljon, krenuli smo preko Bioske i izbili na kose Jelove Gore, gde je u rano jutro došlo do borbe sa četnicima. Bilo ih je mnogo, ali su naše čete opkoljavanjem mnoge od njih i zarobili. U toj prvoj, iznenadnoj borbi bilo me je veoma strah iako sam bio sa komorom, jer nisam razabirao odakle se sve puca. Činilo mi se sa svih kosa i bregova! Tada sam video mnoge bradonje, dotada strah i trepet, sa poluobrijanom bradom kako mole za milost. Sa četnicima je u borbi protiv nas bilo i drugih vojnih formacija, na primer, ljotićevaca i Bugara. Neki od njih su uspeli da pobegnu prema Užicu. Naše jedinice su nastavile put prema Valjevu. Sećam se da je borba za Valjevo vođena jedne kišovite i blatnjave noći. Sutradan je počelo izvoženje hrane iz nemačkih magacina u gradu u selo Crvenu Jabuku, jer su Nemci pokušavali da napadom tenkovima iz pravca Lajkovca povrate Valjevo. Tu borbu sam posmatrao sa jedne kose, zajedno sa drugim drugovima iz komore i iz minobacačke čete koji su tukli nemačku kolonu bacačima. U komori sam sa još dva druga bio zadužen da gonim nekoliko ovaca i jednoga vola — šaronju. Taj je vo bio prilično pametna životinja i dugo je bez problema vođen u koloni našeg bataljona. Za vreme bitke za oslobođenje Beograda bio je ranjen negde u blizini Dedinja, a preklan i pojeden u Topćideru.

Posle bitke za Valjevo naše su čete nekoliko dana gonile četnike po selima u okolini Valjeva. Tada su nam prišli mnogi novi borci — dobrovoljci. Narod nas je radosno dočekivao, naročito omladina, pa su mnogi mladi produžavali s nama da se i oni bore. U selu Mionici zamalo nismo uhvatili jednog četničkog vojvodu. Pobegao nam je na konju, bezmalo go! Nastavili smo napredovanje prema Ubu i brzo ga zauzeli. Gdegod je bilo nemačke posadne vojske išlo je nešto teže, dok su razni kvislinzi većinom bežali čim bi čuli da idu proleteri. Od Uba smo krenuli preko Jabučja na Lajkovač koji smo zauzeli za jednu noć. Tu smo se odmarali nepuna dva dana, da bismo zatim nastavili put preko Lazarevca ka Kosmaju. Naša napredovanja su se ponekad odvijala veoma brzo, a ponekada bismo se vraćali u pojedina mesta više puta.

Vreme je bilo jesenje, kišovito, mnogo blata, a obuća slaba. Za mene je jedan zarobljeni Italijan često pravio opanke od sirove ovčije kože. Spavalo se u koloni i pod drvećem. Hranu za vojsku smo skupljali na dobrovoljnoj osnovi od naroda, obično po održanom zboru, uz pesmu, harmoniku i kozaračko kolo. Narod nas je voleo. Bilo je međutim i retkih izdajica. Na primer, jedan vodič nas je vodio po kosmajskim šumama stalno u krug i kada smo na kraju posumnjali u njega, uspelo mu je da umakne u magli. Ujutro smo izbili u selo Nemenikuće. Tu nas je narod odlično dočekao. Dobili smo dosta hrane i bili smešteni u školi gde smo se dobro odmorili. Jedna naša jedinica je zapalila željezničku stanicu u Đurincima. Te noći su naišle velike nemačke snage koje su se povlačile prema Beogradu. Naš bataljon se rasporedio po šumi prema putu i stalno osipao paljbu na neprijatelja, ali su Nemci, bez obzira na žrtve, hitali dalje putem. Tek sutradan ujutro smo videli zašto su Nemci toliko jurili. Gonili su ih crvenoarmejci. Naši su ubrzo uspostavili vezu sa njima, pa smo se zajedno prevezli do pred Avalu, gde je već grmela žestoka bitka. Čim smo stigli pošli smo prema brdu izmešani sa Rusima. Ispred nas su se mogli videti Nemci kako beže. U neprekidnim borbama, od Avale, kroz Jajince, pa preko puta Autokomande uključili smo se u borbu za oslobođenje Beograda, koja je trajala šest dana. Ispred Skupštine, u šahtu među živom ogradom, bio je ostao sakriven jedan Nemac. Nisam ga primetio, ali zahvaljujući jednom ruskom vojniku, koji je na vreme otkrio Nemca i otvorio vatru ostao sam živ.

Za mene koji sam odrastao u brdovitom predelu ovo je bio prvi susret sa velikim gradom. Po oslobođenju Beograda prošli smo paradnim korakom jednom od glavnih ulica. Taj osećaj se ne može opisati. Proveli smo nekoliko dana u Topćideru, a onda smo učestvovali u velikoj paradi na Banjici, kada nam je drug Tito održao govor. Naša brigada dobila je mesec dana odmora. Odmarali smo se na Dedinju. Bili smo smešteni u vili »Todi«. Tada sam prvi put spavao na madracu. Skakao sam po njemu, tako da su se komesar i komandir slatko smejali. Po isteku odmora, u novembru, krenuli smo preko Zemuna na Sremski front. Dani koje sam proveo na Sremskom frontu ostaće mi u uspomeni dokle god budem živeo. Pusta ravnica, zima, padavine, led,

ležanje u rovovima. Za nas kurire neizvesnost na koga ćemo naleteti i da li ćemo po izvršenom zadatku naći svoju jedinicu na istom mestu i položaju. U naletu preko Fruške Gore stotine mrtvih. Sva ta mesta oko Šida (Kukujevci, Adašinci, Nemci, Boč, Jaruga, Šidski Banovci itd.) nikada se neće izbrisati iz moga sećanja. Kakvih je tu bilo napada i odbrana, pa čestih gaženja preko kanala Bosut u odstupanju i nastupanju. Iz tih dana najviše se sećam pogibije druga Milana Đokića, teške kontuzije druga Todorića, zatim pogibije mnogih drugih drugova, a najviše pogibije komandanta bataljona druga Marka Draška i njegove sahrane uz bleh-muziku odmah iza linije fronta.

Na Sremskom frontu smo dobili rusko oružje. Ruski automat sa dobošem od 72 metka izgledao mi je mnogo sigurniji od svih oružja koje sam dotle nosio. Tada sam postao član Skoja i kurir u štabu bataljona. Štab je bio smešten u Šidskim Banovcima, blizu pokidane pruge. Nas kurire, devet dečaka, domaćica kod koje smo bili smešteni mnogo je volela i često nam je pravila kolače. Na frontu nas je posetio i drug Tito. Niko nije bio srećniji od nas kurira kad nam se drug Tito obratio rečima: »Samo još malo dečki, kuriri naši. Poslije rata vas ćemo poslati u vojne škole i akademije.«

Dobili smo smenu na frontu. Odmarali smo se u Kukujevcima. Naše ranije položaje preuzeli su Bugari. Iako su bili dobro naoružani ipak su dozvolili da posle nekoliko dana Nemci probiju liniju fronta. U tom naletu Nemci su proredili mnoge naše jedinice, pa i naš bataljon. Da Šesta lička nije onako herojski branila Šid neprijatelj bi prodro mnogo dublje.

Posle odbacivanja neprijatelja od Iloka došlo je do preformiranja brigade. Od Kraljevačkog i Beogradskog bataljona stvoren je Treći bataljon Prve proleterske brigade. Komandant je bio Miša Brezak-Lala. Opet sam bio kurir pri štabu bataljona. Držali smo položaj kod Dunava, ispred Šarengrada. U slobodnim časovima učili smo i čitali knjige. Vrlo često sam išao na položaje četa noseći poruke. Prolazeći rovovima ili kroz kukuruzovinu, često sam slušao psovke ustaša iz njihovih rovova. Vreme je sporo prolazilo, jer je zima bila duga i teška. U ledu rovova borcima se kidala odeća. Milovanu Nedeljkoviću-Valjevcu ledenice na brkovima. Hoću da ih odlepim, a on ne da. Kaže: »Nemoj, odoše brkovi!«
U periodu januar-februar-mart 1945. godine naše su jedinice često jurišale na neprijatelja, dovodeći uvek prilično zarobljenika, naročito domobrana. Nemci i ustaše su po pravilu bili u betonskim bunkerima, odakle su se uporno branili, dok su se ispred njih u rovovima — tranšejama obično nalazili domobrani, sa ustašama kao komandnim kadrom. Često se dešavalo da i po ceo vod domobrana pređe na našu stranu vodeći vezanog starešinu. U svim mestima u kojima smo se nalazili tragali smo za izdajnicima, špijunima i neprijateljskim osmatračima. Mnoge smo otkrivali sa radiostanicama. Takve smo likvidirali, jer su nam nanosili mnogo žrtava obaveštavajući svoje_ gde se nalaze naši štabovi, sanitet i komore tako da ih može tući artiljerija. U Šidskim Banovcima, samo što se drug Tito sa pratnjom vratio za Beograd, Nemci su zasuli iz topova mesto na kojem su još uvek stajali borci pričajući o utiscima iz susreta sa svojim Vrhovnim komandantom. I tada je bilo prilično žrtava. Od jednog oficira koji je stajao kraj puta po udaru druge granate ostale su samo noge u čizmama. Ostali delovi tela bili su razneti na sve strane. Od tada smo naročitu pažnju obraćali na visoke objekte, na primer na tornjeve crkava, kao mesta sa kojih se moglo osmatrati.

Krajem marta i početkom aprila 1945. počele su velike pripreme naših jedinica, artiljerije, tenkova. Nadletali su i naši lovci. Našoj sreći nigde kraja. Samo se čekao trenutak kada će se krenuti na konačni juriš i poterati neprijatelj. Osvanuo je i taj divni dan, 12. april. Sve je bilo spremno. Nešto pre šest časova počela je naša artiljerijska kanonada. Zemlja ispred nas gori. Požari na švapskim bunkerima. Tuku ih ruskim kaćušama i sa monitora na Dunavu. To traje više od pola sata. Mi smo u tranšejama, čekamo juriš. Nadleću naši avioni. Krećemo na juriš.

Među nama i naši tenkovi. Zemlja se trese od tutnjave. Upadamo u bunkere iz kojih se skoro i ne pruža otpor. Nas nekolicina kurira izgonimo iz jednog bunkera 17 Nemaca. Vojnici su se predali, ali njihov oficir pokušava da pruži otpor. Oficira ubijamo, a vojnike odvodimo u pozadinu. Krećemo dalje. Nema zadržavanja! U prvom selu nalazimo nemačke jahaće konje i, zajedno sa našim oficirima, jurimo dalje sve do pred mrak. Tek tada zastajemo da sačekamo glavninu.
Prvi veći otpor pružen nam je ispred i u Vukovaru, ali ga mi brzo slamamo i ulazimo u grad. Ulice pune staklenog krša. Ratnog plena svuda. Neprijatelj beži glavom bez obzira. Radnici Fabrike obuće »Bata« daju celoj našoj brigadi cokule koje su za nas sakrili od gazda i neprijatelja. Nastavljamo pokret, u kolonama, uz kraće odmore. Narod nas u svim mestima dočekuje radostan, jer mu donosimo slobodu. U mestima u kojima se zaustavljamo radi odmora i noćenja, raspoređujemo se po kućama. Pričamo o bitkama. Svi gutaju naše reči, a mnogi mladi stupaju u naše redove. Stari se obično čude. Kažu: »Kako to, tako reći deca, a ratuju!«
Bataljon u koloni ulazi u Pleternicu. Tiho je. Odjednom sa svih strana počinje pucnjava. Reagujemo brzo. Zauzimamo kuću. Ustaše, skoro cela satnija, beži preko livada, vinograda i prevoja. Naši ih kose mitraljezima. Imamo mnogo žrtava. Vraćamo se u centar sela, kupimo ranjene i sahranjujemo mrtve. Izginuli su nam mnogi stari borci. Skoro pred sam završetak rata.
Idemo dalje. Prolazeći kroz koprivničke vinograde u kolibama nailazimo na ranjene ustaške oficire. Da bi sačuvali glave nude nam pune kofere kima i sanduke cigareta. Tokom napredovanja kroz Slavoniju nailazimo samo na manji otpor zaostalih neprijateljskih jedinica koje se posle kraće borbe obično predaju. Sakupljamo na hiljade zarobljenika, uglavnom Nemaca, i ogroman ratni plen.

Ulazimo u Zagreb koji je već oslobođen. Na domaku grada rusvaj od nedavnog bombardovanja. Kilometri i kilometri puta zakrčeni su spaljenim i uništenim vozilima, komorom, zapregama, lju-

BEOGRAD, 22. DECEMBRA 1956. GODINE, PROSLAVA PETNAESTOGODIŠNJICE PRVE PROLETERSKF BRIGADE. GRUPA BORACA BEOGRADSKOG BATALJONA U DRUŠIVU SA DRUGOM TITOM

c ^ 0 TM 2 ^ 197L G0dine- PROSLAVA 30. GODIŠNJICE FORMIRANJA PRVE PROLETERSKE BRIGADE. BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA OKUPLJENI OKO SVOG VRHOVNOG KOMAN-

I/AI\ 1A.

DESETOGODTŠNJICA BEOGRADSKOG BATALJONA PROSLAVLJENA JE SKUPOM BORACA ODRŽANIM U OBRENOVCU, 1951. GODINE

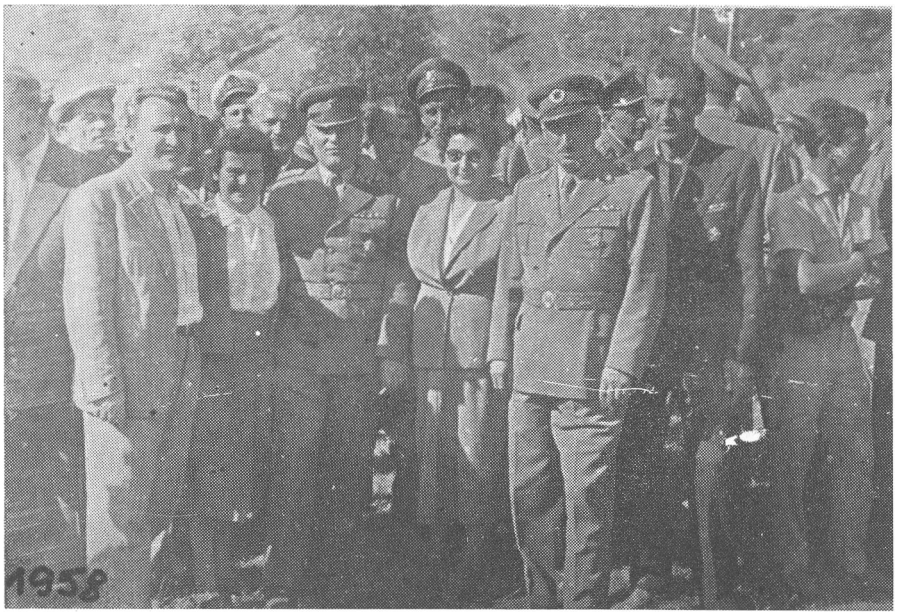

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA NAŠLI SU SE, PRVI PUT POSLE RATA, NA OKUPU PRILIKOM PROSLAVE DESETOGODIŠNJICE FORMIRANJA PRVE PROLETERSKE BRIGADE, 22. DECEMBRA 1951. GODINE

ČETVRTI JULI 1958. GODINE, PROSLAVA PETNAESTOGODIŠNJICE BITKE NA SUTJESCI. GRUPA BORACA BEOGRADSKOG BATALJONA SNIMLJENA BLIZU SUHE. NA ISTOM MESTU BEOGRADSKI BATALJON VODIO JE VIŠEDNEVNE OGORČENE BORBE PROTIV NEMAČKE BORBENE GRUPE ANAKER KOJA JE NASTOJALA DA NIZ SUTJESKU PRODRE DO TJENTIŠTA. PRED ODLUČNIM OTPOROM BORACA BEOGRADSKOG BATALJONA SLOMILI SU SE SVI NEMAČKI POKUŠAJI

GODINE 1958. BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA OPET SU SE, POSLE PETNAEST GODINA, NAŠLI NA OKUPU NA SUTJESCI. TU SU, KOD SUHE, PET DANA UZASTOPCE ODBIJALI JURIŠE NEMAČKIH JEDINICA KOJE SU TEŽILE DA PRESEKU PROBIJANJE NAŠIH SNAGA KA ZELENGORI I DALJE NA SEVER.

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA NA OTKRIVANJU SPOMENIKA PALIM BORCIMA I NOVOG DOMA KULTURE U BACEVCU, 1963. GODINE.

dima. U Zagrebu odmaramo nekoliko dana, jer su drugi korpusi i divizije nastavili da gone neprijatelja prema Sloveniji i Austriji. Sedmoga maja krećemo usiljenim maršem da bismo 28. maja, izjutra, stigli u Zidani Most. Odmor. Umorni borci naslanjaju se na vrbe i dremaju. Štab bataljona je na okupu. Odjednom radista počinje da viče, da vrišti: »Gotovo je, gotovo! Kapitulirala Nemačka!« Nastaje prolom od pucnjave i veselja. Jedan borac, kao u transu, baci bombu prema reci i usmrti dva druga i jednu drugaricu, a rani tri druga.

Pristižu i drugi bataljoni naše brigade. Skuplja se cela Prva divizija. Stvara se veliki logor vojske. Saznajemo da smo prebačeni iz Prve u Četvrtu armiju. Nastavljamo putovanje teretnim vozom koji je toliko prepun da se ni vrata ne mogu zatvoriti. Putujemo kroz Sloveniju. Na usputnim stanicama daju nam šećera i vode iz cisterđi. Stanica Općina kod Trsta. Tu ostajemo nekoliko dana. Prelazimo na Sušak. Posle oko mesec ipo dana ponovo odlazimo u Sloveniju. Razmeštamo se po mestima Veliki Megeš i Suhodol, dok se štab brigade sa oficirskom školom nalazio u Domžalama. Tu me raspoređuju za kurira pri oficirskom klubu. Demobilisan sam kao mlađe godište 20. oktobra 1945. godine u Domžalama.

Tako je proteklo moje ratovanje u kojem sam blizu Valjeva ranjen kroz šaku leve ruke, dok sam na Sremskom frontu odbolovao u brigadnom sanitetu dvadesetak dana lečeći se od trbušnog tifusa.

Aleksa Đokić

KAZIVANJE O BEOGRADSKOxM BATALJONU

Protekle su četiri decenije od formiranja Beogradskog bataljona. Tada smo bili prvi put u njegovom stroju. Sa njim smo prošli narodnooslobodilačku borbu, prevalivši hiljade kilometara. Učestvovali smo u mnogim bitkama. Ponekad smo osetili gorčinu poraza, a mnogo češće opojni miris pobede. Sa njim smo učestvovali i u konačnom isterivanju okupatora iz zemlje. Borci Beogradskog bataljona bili su aktivni sudeonici ove herojske borbe. U nju su ugradili svoju mladost. Mnogi su u njoj položili svoje živote. Od log vremena proletele su mnoge godine. Borbeni put koji smo prešli daleko je za nama. Prošle su i mnoge godine mirnodopske izgradnje naše zemlje. Kada se čovek u mislima prenese u te davne, teške, a istovremeno i lepe dane, sećanja naviru. Obnavljaju se uspomene. Promiču mnogi događaji, naporni marševi, borbe sa okupatorom i domaćim izdajnicima, porazi i pobede. Lebde pred očima likovi boraca sa kojima se u tim davnim danima delilo i dobro i zlo. Jedni ozbiljniji, drugi nasmejani. Kao da su i sada spremni da krenu u nove bitke i pobede. A oni dragi, nezaboravni likovi koji ostadoše iza bataljona na večnoj straži, kao da pitaju: Da li nas pamtite? Možda ste nas zaboravili? Da li su naše žrtve uzaludne? Da li se ideali za koje smo se zajednički borili ostvaruju? Da li se nove generacije nadahnjuju i našim primerom u borbi za bolji i pravedniji svet?

Mnogo je boraca prošlo kroz Beogradski bataljon. Prema nepotpunoj evidenciji oko 2500. Na žalost nisu mogli biti vođeni ažurni spiskovi. Zato o mnogima nisu zabeleženi potpuniji podaci. Za neke se uprkos naporima koji se još uvek čine da se rekonstruiše sastav bataljona, ne zna ni ko su ni odakle su. Nekima je ostalo zapisano samo ime i mesto rođenja, nekima samo dan ranjavanja ili pogibije. A bilo ih je iz svih društvenih sredina. Radnici, zemljoradnici, đaci, studenti, intelektualci, domaćice — svi su bili zastupljeni. Niko ih nije ni pitao šta su po zanimanju. Tih ratnih dana to uopšte nije bilo važno. Bilo je samo jedno bitno: da smo u istom stroju, u zajedničkoj borbi za iste ideale. Skoro sva područja naše zemlje bila su zastupljena u bataljonu. Srbijanci, Bosanci, Dalmatinci, ljudi sa raznih strana. Nismo se prebrojavali ni pitali odakle je ko, niti smo dolazili u bataljon — po ključu. Sve nas je vezivao isti cilj: slobodna, nezavisna i ravnopravna socijalistička Jugoslavija.

Ponikao je na domaku Beograda, u beogradskoj Posavini, na prostoru između Beograda, Umke i Obrenovca. Zbog toga je i nazvan Beogradski bataljon. To ime je dobio i zato što su beogradski radnici, đaci i studenti, kao i radnici sa ovoga područja a zaposleni u Beogradu, sačinjavali jezgro ove partizanske jedinice. Pod tim imenom ušao je u sastav Prve proleterske brigade, kada je ova formirana decembra 1941. godine. Sa tim imenom prešao je slavni put Prve proleterske brigade od njenih prvih dana do završetka vojnih operacija za oslobođenje zemlje, maja 1945. godine. Na tom putu bataljon je prevalio oko 20 hiljada kilometara i vodio oko 380 većih i manjih bitaka. Na svom borbenom putu prošao je kroz beogradsku Posavinu, Srbiju, istočnu, zapadnu i srednju Bosnu, Hercegovinu, Crnu Goru, Dalmaciju, Beograd i Srem. Ratnu zastavu, primljenu u Foči marta 1942. godine, proneli su borci sa ponosom kroz sve ove krajeve, učestvujući u svim borbama u kojima je uzela učešća Prva proleterska brigada.

Težak i trnovit, ali slavan i nezaboravan bio je put kojim su prošli borci dok se nisu prekalili i stvorili bataljon čije se ime i danas sa ponosom izgovara. Prve, početne akcije izvodio je već krajem jula 1941. godine. Bila je to tada još nesređena, nedovoljno disciplinovana i neiskusna jedinica. Ali i takva kakva je bila, sa svim početničkim slabostima, delovala je — na domaku Beograda. Bilo je to mračno i teško doba za slobodne narode sveta. Fašistička Nemačka čvrsto je držala celu Evropu. Redala je pobede na svim frontovima. Bila je već na domaku Moskve i Lenjingrada. Prodirala je sve dublje u Sovjetski savez potiskujući Crvenu armiju. Izgledalo je da će uskoro ceo svet biti u njenim rukama. A tada, na poziv Komunističke partije Jugoslavije i pod njenim rukovodstvom, otpočeo je u našoj zemlji narodnooslobodilački rat. Partizanske jedinice odnosile su prve pobede. Uskoro je stvorena i prva slobodna teritorija u porobljenoj Evropi — Užička republika. A naš Beogradski bataljon bio je sa svojim patrolama na samim prilazima Beogradu. Svojim prisustvom podsećali smo okupatora i domaće izdajnike da će doći dan konačnog obračuna, budili opitimizam, hrabrili naše građane, podsticali ih da se hrabro

uključe u narodnooslobodilačku borbu. Omogućili smo većem broju drugova da izađu iz Beograda i da se uključe u partizanske jedinice. Omogućeno je i nekim članovima CK KPJ i Vrhovnog štaba da se prebace iz Beograda na slobodnu teritoriju. Tu, u neposrednoj okolini Beograda, pod našm okriljem i uz našu pomoć, formirani su i prvi narodnooslobodilački odbori. Otpočela je da deluje nova narodna vlast. Blokirali smo prilaze Beogradu, Umki i Obrenovcu i sprečili iznošenje životnih namirnica na njihove pijace. Najveći deo komunikacija bio je onesposobljen. I sve to krajem leta i početkom jeseni 1941. godine. Te se činjenice nikada ne mogu i ne smeju zaboraviti. A oni koji su tada pripadali Beogradskom bataljonu mogu i sada, i dok traju, da se sa ponosom i zadovoljstvom sećaju tih dana.

Novembra 1941. godine, bataljon se povukao na Rudnik. Učestvovah smo, zajedno sa drugim jedinicama, u odbrani ovog najisturenijeg istočnog dela slobodne teritorije. Nismo uspeli. Morali smo da se povučemo. Osetili smo svu gorčinu prvog većeg neuspeha. Ali, u tim smo danima odneli jednu drugu dragocenu pobedu — bataljon je savladao strah i kolebanje. Postao je čvrsta partizanska jedinica. Da se to postigne mnogi borci dali su svoje živote. Njihova imena nikada neće biti zaboravljena. Bataljon ih se uvek seća sa zahvalnošću. Njihov primer podsticao je borce na nove podvige.

Kao sređena, disciplinovana partizanska jedinica stigli smo u Sandžak početkom decembra 1941. godine. Učestvovali smo u napadu na Sjenicu. Disciplinovano smo prihvatili ovu akciju, iako smo bili ubeđeni da je to nerazumna avantura, bez ikakve svrhe, vojne ili političke. Doživeli smo veliki neuspeh. Svi bataljoni koji su učestvovali u ovom napadu pretrpeli su velike gubitke. Iz stroja Beogradskog bataljona izbačeno je 37 boraca. Od toga poginulih 23, a ranjenih i nestalih 14. Beogradski bataljon se poslednji povukao iz ovog neslavnog pohoda. Za nama su, u smrznutom snegu, ostali divni drugovi: komandir Prve čete Dušan Šajatović, politički komesar Prve čete Dušan Đorđević — Korošec, politički komesar Druge čete Miša Šterk i mnogi, mnogi drugi.

Ali njihove žrtve ipak nisu bile uzaludne. Pali su za bratstvo i jedinstvo. Na Sjenicu smo krenuli uzvikujući parolu »2ivelo bratstvo i jedinstvo Srba i Muslimana« i druge slične parole. Sa parolom »Bratstvo i jedinstvo« učestvovali smo kasnije u mnogim bitkama i prešli hiljade kilometara. Prva proleterska se proslavila i zato što se svakodnevno zalagala za ostvarenje te divne parole. To je jedno od najlepših dostignuća i najvećih tekovina naše borbe. Naši narodi i narodnosti prihvatili su ovu parolu i izborili se za ovaj ideal. Zato naše borbe, žrtve i odricanja nisu bili uzaludni. Zbog toga se uvek i iznova sa pijetetom sećamo svih onih koji svoje živote nesebično položiše za bratstvo i jedinstvo. A našoj brigadi pripala je čast da bude pionir bratstva i jedinstva u uslovima žestoke bratoubilačke borbe i komplikovane nacionalne situacije i odnosa koje je stvorila okupacija naše zemlje.

Odluka CK KPJ i Vrhovnog štaba da i naš bataljon uđe u sastav Prve proleterske brigade bila je snažno nadahnuće za sve naše borce. Kao da smo dobili krila poleteli smo u susret novim borbama. Prerasli smo sebe. Preko noći postali smo novi ljudi. Kako je to samo gorko zvučalo — borac Prve proleterske brigade! Sa kakvim ponosom smo pronosili kroz sela i gradove to divno ime — Prve proleterske brigade. Svaki borac se zalagao da se otklone razne slabosti u bataljonu, da se ime boraca Prve proleterske brigade očuva neokaljano. Komunisti i skojevci su u tome prednjačili. Saznanje da se pripada Prvoj proleterskoj, svest o njenom značaju delovali su podsticajno na svakog našeg borca. To je postojalo kao objektivna snaga koja je nezadrživo menjala svakog pojedinca. To saznanje i svest delovali su neodoljivo i na svakog novodošavšeg borca. Ulazeći u bataljon znali su da postaju borci Prve proleterske brigade i unapred su prihvatili nove norme ponašanja. U tim dalekim danima izgleda da nije bilo zadatka koji ne bi izvršili. Pa i danas kad se sećamo tog vremena kao da čujemo poznati poziv: »Drugovi. Vrhovni štab i lično drug Tito postavljaju pred vas zadatak...« Bez trunke kolebanja kretali smo na izvršavanje zadataka nezavisno od toga koliko su bili teški, ili na to kolike će žrtve morati da se podnesu da bi se zadatak ostvario. Zbog toga nije čudno što su druge partizanske jedinice i narod prihvatili našu brigadu kao simbol neustrašivosti, poštenja i drugarstva, kao simbol stvaranja nove, revolucionarne — narodne armije. Zato i danas gordo zvuči — borac Prve proleterske brigade. Zbog toga se i danas, uprkos godinama koje su prošle, sa ponosom sećamo svih tih zbivanja čiji smo aktivni učesnici bili.

Ko da nabroji sve borbe u kojima je učestvovao Beogradski bataljon! Ko da ispiše sva mesta, sva sela i gradove koje je oslobađao i u kojima je boravio! Bio je uvek sa svojom brigadom kao njen nerazdvojni deo. Učestvovao je u svim njenim borbama. Učestvovao je u svim prelomnim bitkama narodnooslobodilačke borbe. Bio je učesnik u svim velikim neprijateljskim ofanzivama, kada je okupator pokušavao da uništi Vrhovni štab i glavninu naših snaga koja je bila sa njim. U svim ovim borbama bataljon je uspešno izvršio zadatke koji su pred njega bili postavljeni. Pored ostalog, učestvovao je u oslobađanju Vlasenice, Han-Pijeska, Bratunca, Konjica, Duvna, Posušja, Ključa, Jajca, Kotor Varoša, Teslića, Cajniča, Zvornika, Mrkonjić Graga, Trnova, Valjeva, Uba, Beograda i Šida. Teško je odrediti koje su borbe i pobede bile najznačajnije? Svaka je bila dragocena. Uspomena na njih je vezana i za drugove koji su pali u tim borbama. Pa ipak možda se borbe koje su vođene u petoj neprijateljskoj ofanzivi, na Trovrhu i kod Suhe u kanjonu Sutjeske, kao i na prostoru Lisine u šestoj neprijateljskoj ofanzivi, mogu izdvojiti po svom značaju i dramatičnosti.

U petu neprijateljsku ofanzivu Beogradski bataljon ušao je sa oko 260 boraca, od čega je tridesetak bilo u bolnici. Borbe na Trovrhu trajale su od 21. do 28. maja. Na ovom sektoru su vođene ogorčene danonoćne borbe. Sa naše strane učestvovali su Beogradski i Kragujevački bataljon Prve proleterske brigade kao i delovi Šeste istočnobosanske i Prve majevičke brigade. Koliki je značaj borbama na Trovrhu pridavao neprijatelj vidi se i po tome što je komandant 118. nemačke

divizije, uplašen da mu je sa Trovrha ugrožena Foča, došao lično da komanduje svojim trupama. Bataljon je bio prikovan za zemlju punih 36 časova. Između naših boraca i Nemaca prostirao se samo jedan mali šumski proplanak — pedesetak metara ničije zemlje. Za sve ovo vreme obe strane su uporno pokušavale da ovladaju tim prostorom, ali bez uspeha. Kada su naše snage najzad morale da se povuku sa ovog prostora. Beogradski i Kragujevački bataljon su dobili naređenje da po svaku cenu moraju da zadržavaju jake nemačke snage do kraja dana 28 maja, da bi se svim drugim našim jedinicama omogućilo da pređu Taru. Nemci su uporno, kao besni, jurišali na naše položaje. U toku 28. maja vođena je prava borba na život i smrt. Naša dva bataljona su izvršila zadatak. Sve jedinice su prešle preko Tare. Beogradski bataljon je izgubio 14 boraca. Među njima i Milutina Tanasijevića, komandira čete, neustrašivog ratnika, komunistu i vojnog rukovodioca koji je mnogo obećavao.

U noći između 1. i 2. juna bataljon je zaposeo Suhu. Zadatak mu je bio da po svaku cenu spreči prodor Nemaca od Čemerna ka Tjentištu, što će reći da obezbedi levi bok naših snaga koje su se probijale preko Sutjeske. Da su probili položaje Beogradskog bataljona kod Suhe Nemci bi ovladali dolinom Sutjeske, povezali bi svoje snage i tako presekli pravac proboja Glavne operativne grupe. Odbrana kod Suhe za nas je bila — životno pitanje. Zato su obe snage ulagale ogromne napore da kod Suhe izvojuju pobedu. Samo 2. juna, prvoga dana borbe, poginulo je preko 50 Nemaca ispred položaja Beogradskog bataljona. U borbama između 2. i 7. juna poginulo je osam boraca našeg bataljona. Beogradski bataljon izvršio je zadatak. Omogućio je prelazak preko Sutjeske Prvoj proleterskoj diviziji, Vrhovnom štabu i mnogim drugim jedinicama. Devetog juna bataljon je bio u stroju Prve proleterske na Balinovcu. Bio je to dan kada su svi bili u streljačkom stroju, na čelu sa komandantima i komesarima. Dan kada je izvršen odlučujući juriš i probijen nemački obruč. U natčovečanskoj borbi koja je trajala mesec dana naše snage su odnele pobedu. Sve partizanske jedinice ispoljile su heroizam dostojan divljenja. Uz ogromne napore, pod izuzetno nepovoljnim uslovima, razbile su i ovoga puta nemački plan o uništenju Vrhovnog štaba i glavnine naših snaga. U toku ove ofanzive bataljon gotovo mesec dana nije bio pod krovom. Prešao je preko 300 kilometara. Izdržao je preko 400 bombardovanja. Izgubio je oko 80 boraca — bezmalo trećinu svoga sastava. U borbama je poginulo 50 boraca a u bolnici je nastradalo 30. Poginuo je i komandant bataljona Milan Šarac, komunista, izvanredno hrabar borac i snalažljiv komandant, divan drug omiljen od svih boraca. U ovom broju poginulih nalazila su se i 33 borca koji su bili u stroju bataljona kada je ovaj ušao u sastav Prve proleterske brigade.

Posle neuspelog desanta na Vrhovni štab u Drvaru, 25. maja 1944. godine, Nemci su nastojali da ga unište u rejonu Mliništa. Vrhovni štab se pred pokret za Kupreško polje nalazio na pruzi Mlinište — Lisina — Drvar. Beogradski bataljon je branio prugu od Lisine do Mliništa. Na njegovoj desnoj strani nalazili su se ostali bataljoni naše brigade, a levo Trinaesta proleterska brigada. Na ovom položaju bataljon je vodio uporne borbe sa neprijateljem puna tri dana i tri noći. Bataljon se izvanredno pokazao. Izdržao je ove borbe skoro bez sna i odmora, a sa samo malo hleba i vode. Hrana se iz pozadine nije mogla doturati. Dan najtežih i odlučujućih borbi bio je 29. maj. Naređeno je da bataljon mora po svaku cenu da zadrži nadiranje Nemaca, bar do Lisine i raskrsnica pruga. Jer upravo za to veče bio je predviđen pokret Vrhovnog štaba prema Kupreškom polju. Nemci su znali da im je Vrhovni štab na domaku ruku. Zato su uporno, ne obazirući se na žrtve, pokušali da zatvore obruč oko Vrhovnog štaba. Pravac koji je štitio Beogradski bataljon bio je najbliži Vrhovnom štabu. Toga dana, oko 9 časova, bataljon je dobio od štaba brigade poruku: »Vrhovni štab i drug Tito su iza nas. Situacija je ozbiljna. Držite se čvrsto.« Pod borbom, ova je poruka prvo preneta svim komunistima i skojevcima i sa njom je odmah zatim bio upoznat i svaki borac. Njihov odgovor je bio: »Borićemo se do poslednjeg!« Bataljon je pružao žestok otpor. Više puta je dolazilo do borbe prsa u prsa. Uprkos velikim gubicima Nemci su uporno navaljivali. I to odmornim, elitnim jedinicama, specijalno obučenim za borbu na planinskom terenu i u šumama. Beogradski bataljon je posle višednevnih borbi već bio iscrpljen. Najteže je bilo to što mu je već nestajalo municije. Zbog toga je bataljon bio prinuđen da se polako povlači. U tom času pristigla su mu u pomoć tri druga bataljona naše brigade. Zajedno su krenuli u protivnapad. Nemci su odstupili, dobili su još jedno znatno pojačanje i posle žestokih borbi, trpeći i dalje ogromne gubitke, prinudili su naše bataljone na postepeno povlačenje. Pod neprsetanom borbom Beogradski bataljon je zaposeo Lisinu i raskrsnicu pruga. Nemci su toga dana izvršili još jedan žestok napad. Poslednji u toku toga dana. Bili su odbijeni. Svi bataljoni su izvršili svoj zadatak. Beogradski bataljon je izvršio jedan od najvažnijih zadataka u toku svoga postojanja. U izveštaju Štaba Prve proleterske brigade bilo je zapisano: »Svojom borbenošću Beogradski bataljon je prerastao samoga sebe.« U borbi duž šumske pruge Lisina — Mlinište, koja je vođena tri dana i tri noći, nemačke elitne jedinice, iako znatno brojnije, odmornije i bolje naoružane, napredovale su samo oko osam kilometara. A ispred sebe su skoro sve vreme imale samo jedan bataljon Prve proleterske brigade — Beogradski bataljon. Ovaj uspeh je naš bataljon skupo platio. Palo je 19 boraca, a 23 ih je ranjeno. Svojim odlučnim držanjem omogućio je da Prva proleterska divizija i Vrhovni štab izvrše planirani manevar.

Sve bitke u kojima je bataljon učestvovao i pobede koje je postigao važne su i značajne. One govore o tome kakav je bio Beogradski bataljon. Ali bataljon nije bio samo borbena jedinica. Potpunija slika bataljona dobija se tek kad se uzmu u obzir i njegove druge osobine i karakteristike. Pre svega drugarstvo i solidarnost. Nezavisno od toga kada je ko došao u bataljon, on se brzo u njega uklapao, osećao ga kao deo sebe, stapao se u jednu čvrstu celinu. Svi su bili za jednoga, jedan je bio za sve. Bila je to za današnje mirnodopske uslove možda nepojmljiva čvrstina. Svaki borac

je znao da ga drug u borbi nikada neće izneveriti. Ranjeni drug je bio siguran da ga ostali neće ostaviti, bez obzira na teškoće i žrtve. Zato su u borbu svi išli bez straha i kolebanja. U predahu između dve bitke, na maršu i na odmoru, delilo se i dobro i zlo. Komad hleba, jabuka, grumen soli delili bi se sa drugovima, odvajalo se uvek za obolele i ranjene. Čoveonost je krasila podjednako i starog i novog borca. U borbi. U pokretu. Za vreme odmora. Uvek i svuda. I ne samo to. Bataljon je bio prožet optimizmom i vedrinom. I u najtežim časovima nije pokleknuo, nije se pokolebao. A bilo je mnogo puta teško. Borci su često bili gladni, izmoreni, neispavani. Bivalo je trenutaka neizvesnosti, ali optimizam nikada nije napuštao Beogradski bataljon. Samopouzdanje, neizmerno poverenje u CK KPJ i Vrhovni štab davali su moralnu snagu da se izdrži, da se ne poklekne, da se veruje da uvek, i iz najtežih situacija, postoji izlaz, da se uvek može naći odgovarajuće rešenje. Zato je vedrina i krasila bataljon. U pokretu ili predahu između dve bitke pesma, šala i smeh bili su uvek prisutni. I onda kada je umor pritiskao borce i kada se tako dugo nije imalo šta jesti da se posustajalo od gladi. Uvek i svuda pesma je bila nerazdvojno povezana sa bataljonom.

*

Rat je daleko za nama, a Beogradski bataljon još uvek živi. Njegovi borci redovno se sastaju. Istina, posle završetka rata razišli su se na razne strane. Neki su ostali u Armiji, neki otišli na rad u privredu ili u društveno-političke organizacije. Poneko se vratio na svoje imanje da se bavi zemljoradnjom. Ali su svi ostali vezani za svoj bataljon. Kad god im to dozvoli zdravlje, godine i obaveze, dolaze na skupove bataljona. Aktivno učestvuju u njegovom posleratnom životu. Pa i u pripremi ove knjige ko god je mogao dao je svoj doprinos, nastojeći da ostavi što potpuniji i verodostojniji zapis o bataljonu i njegovim borcima. Još više — da se i na ovaj način oduži onima koji su nesebično dali svoje živote za slobodu naše zemlje, kao i onima koji su nas napustili posle rata.

Nisu se, da ponovimo, mogli utvrditi biografski podaci o svakom borcu našeg bataljona. Nije bilo pisara, niti se u ratnom vihoru mogla voditi uredna evidencija. Nešto oskudnih spiskova, koji su, kada su to uslovi dozvoljavali, ipak pravljeni, propali su na dugotrajnim marševima, na snegu i kiši. Mnoge smo naše drugove znali samo po imenu. Neke samo po nadimku. A gde su sahranjivani pali? Širom ove napaćene zemlje. Pojedinci su sahranjivani na brzinu, u nastupanju ili povlačenju, bez zapisivanja makar i osnovnih podataka. Sahranjivani su često i bez ikakve oznake groba. A svak od njih je imao ime, osobine i karakteristike po kojima su ga drugi borci znali i pamtili i danas ih pamte. Zato nikada nisu bili, niti su sada bezimeni. Nisu zaboravljeni. Bili su i ostali borci Beogradskog bataljona Prve proleterske brigade. Žive i danas sa svojim bataljonom, sa svojom proslavljenom brigadom, sa svojom legendom koja će zauvek trajati, jer je neuništiva. Zato će ih njihovi ostareli roditelji, ili njihovi potomci, rodbina, prijatelji i poznanici ponovo sresti u ovoj knjizi, u svakoj bici koju je vodio Beogradski bataljon. U kazivanjima njihovih preživelih drugova.

Dušan Sijan

MATERIJAL KOJI JE KORIŠĆEN PRI OBRADI

BEOGRADSKI BATALJON DO FORMIRANJA PRVE PROLETERSKE BRIGADE

Miladin Ivanović: *Bez predaha,* **zapisi iz NOR-a (neobjavljeni rukopis).**

Izveštaj štaba 2. bataljona — *Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslovenskih naroda,* **izdavač VII Jugoslovenske armije (u daljem tekstu — Zbornik). Tom I, knjiga 1, dokumenat 5, (u daljem tekstu t, knj. d.)**
Zbornik NOB: **t. I, knj. 1, d. 5.**

Arhiv Vojnoistorijskog instituta (u daljem tekstu A-VII), kutija 701, fascikla 1, dokument 6 (u daljem tekstu k, f, d).

Milosav Bojić: *Zapisi o mojoj četi,* **VIZ Beograd 1969, str. 51—96.**

Miladin Ivanović: *Rudo,* **Oslobođenje, Sarajevo 1971, str. 93.**

D. Dimitrijević: *Beogradska Posavina u NOP-u 1941—45,* **Godišnjak grada Beograda k. IX, 1962—63, str. 598.**

Izveštaj komandanta Beogradskog bataljona, A-VII, k. 701, f. 21/1, d. 48.

Pavle Ilić: *Prva proleterska,* **Vojno delo Bgd. 1963, 1. knj. str. 77.**

Zbornik NOB: t. II, k. 2, d. 86.

Zbornik NOB: t. II, k. 1, str. 113.

Izveštaj političkog komesara 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 3, d. 16 i 19.

Izveštaj Štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 3, d. 19.

A-VII, k. 701, f. 10, d. 1.

POD PROLETERSKOM ZASTAVOM

Izveštaj komandanta 6. bataljona, A-VII, k. 701, f. 12, d. 39, 40, 41, 42, 43, 44 i 48.

Naređenje Vrhovnog štaba, A-VII, k. 2a, f. 2, d. 13.

Zbornik NOB, t. II, knj. 3, d. 21.

Miladin Ivanović, navedeni rukopis.

Naređenje Vrhovnog štaba, Zbornik NOB, t. II, iknj. 3, d. 11, 13, 21, 50 i 104.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 701, f. 2, d. 46 i 47.

Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, **Vojnoistorijski institut Beograd, 1958. godine, dve knjige (u daljem tekstu Oslobodilački rat) knjiga I str. 200—201.**

R. Vukanović: *Na ratnoj stazi,* **VIZ Beograd 1965, str. 181—200.**

Izveštaj pol. komesara 1. brigade, A-VII, k. 3, f. 1, d. 42.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 701, f. 2, d. 48 i 51.
»
Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 701, f. 2, d. 53 i k. 3, f. 2, d. 18.

Izveštaj štaba 1. brigade, Zbornik NOB t. II, knj. 4, d. 155 i t. IV, knj. 5, d. 59, 67 i 77.

A-VII, k. 3, f. 2, d. 19: k. 3a, f. 2, d. 35.

Oslobodilački rat, knj. 1, str. 215—17.

Zapovest za marš, Zbornik NOB, t. II, knj. 4, d. 189.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 701, f. 2/1, d. 8, 9, 11 i 14.

Radovan Vukanović, navedeno delo str. 223—4.

Miša Leković: *Ofanzive proleterskih brigada u leto 1942,* **VII Beograd, 1965. str. 34—51.**

Zbornik NOB, t. II, knj. 5, d. 2.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 701, f. 2, d. 20 i k. 701, f. 2/1, d. 21, 22 i 23.

Zbornik NOB, t. II, knj. 5, d. 58.

A-VII, k. 3, f. 3, d. 32.

Zbornik NOB, t. II, knj. 5, d. 25.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 701, f. 2/1, d. 24, 26 i 27.

Izveštaj 6. bataljona, A-VII, k. 701, f. 12, d. 45.

Zbornik NOB, t. II, knj. 5, d. 37 i 43 i t. IV, knj. 7, d. 180.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 701, f. 2/1, d. 30.

Fond NDH, A-VII, k. 56, f. 2, d. 8, 9, i k. 140, f. 1, d. 3.

Predlog za pohvalu, A-VII, k. 4, f. 2, d. 11.

Zbornik NOB, t. II, knj. 5, d. 66.

Naređenje Vrhovnog štaba, Zbornik NOB, t. VI, knj.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 701, f. 1, d. 28: k. 701, f. 2, d. 26; k. 701, f. 2/1, d. 29 i 34: k. 3a, f. 1, d. 19.

Izveštaj komandanta Beogradskog bataljona, A-VII, k. 701, f. 12, d. 49.

Bojna relacija 6. domobranske divizije, A-VII, fond NDH, k. 56, f. 2, d. 9.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, ik. 701, f. 3, d. 4 i 5.

Zbornik NOB, t. IV, knj. 7, d. 107.

Domobranska dokumenta, fond NDH, A-VII, k. 701, f. 26, d. 54.

Stenografske beleške, A-VII, k. 1985, f. 2, d. 3.

Zbornik NOB, t. II, knj. 6, d. 103 i 113.

Zbornik NOB, t. II, knj. 6, d. 118.

Obaveštenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 701, f. 1/1,

Oslobodilački rat, knj. 1, str. 286.

Stenografske beleške, A-VII, k. 1986, f. 3, d. 16.

Govor Vrhovnog komandanta, Zbornik NOB, t. II, knj. 6, d. 148.

Instrukcije bataljonskim biroima, A-VII, k. 706a, f. 3, d. 6.

Izveštaj 6. bataljona, A-VII, k. 701, f. 12, d. 4.

Arhiv CK SKJ, br. 1943/15.

DANI VELIKIH POBEDA I ISKUŠENJA

Neprijateljevi podaci, A-VII, fond NDH, k. 15, f. 21/1, d. 28 i 37.

Naređenje štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 8, d. 46.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 701, f. 2, d. 3.

Izveštaj štaba 1. divizije, A-VII, k. 706a, f. 1/2, d. 12.

Izveštaj komesaia 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 8, d. 103.

Čestitka borcima i rukovodiocima 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 8, d. 57.

Izveštaj 714. nemačke divizije, Zbornik NOB, t. IV, knj. 8, d. 233.

Bojna relacija Banjalučkog zdruga, Zbornik NOB, t. IV, knj. 8, d. 234.

Oslobodilački rat, str. 349.

A-VII, k. 706, f. 1/1, d. 1, i f. 1, d. 2.

Izveštaj štaba 1. brigade A-VII, k. 701, f. 1, d. 32.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 706a, f. 1/2, d. 6.

Izveštaj 3. krajiške brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj.

Partijski izveštaj A-VII, k. 701, f. 12, d. 22.

Narenđenje štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 8. d. 14.

Naređenje štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, kni. 8, d. 129.

Izveštaj štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, kni. 8, d. 215.

Izveštaj štaba l.'brigade, A-VII, k. 701, f. 1, d. 11 i f. 12/1, d. 1.

Naređenje štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, kni. 8, d. 17.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 701, f. 2, d. 8.

Naređenje štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, kni. S, d. 184.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 701, f. 1, d. 16 i 17.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 707, f. 1, d. 47.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 701, f. 1, d. 19

Navedeni izveštaj štaba 1. brigade i izveštaj štaba 1. brigade, A-VII,' k. 701, f. 2, d. 15.

N. Đurašević, članak, VIG br. 3/54.

Izveštaj bataljonskog biroa, A-VII, k. 708, f. lib, d. 3 i k. 701, f. 12, d. 1 i 2.

Izveštaj štaba 1. divizije, Zbornik NOB, t. IV, knj. 9, d. 3 i 42.

Izveštaj komandanta 4. domobranskog puka i ustaškog doglavnika, Zbornik NOB, t. IV, knj. 9, d. 175 i 176.

Izveštaj štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 9, d. 22 i 29.

A-VII, k. 707, f. 1, d. 47.

Izveštaj štaba 1. divizije, Zbornik NOB, t. IV, knj. 9, d. 42 i 43.

N. Đurašević, VIG 3/54.

Izveštaj neprijateljskih jedinica, Zbornik NOB, t. IV, knj. 9, d. 175 i 176.

Naređenje štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 9, d. 57.

Izveštaj štaba 1. divizije, Zbornik NOB, t. IV, knj. 1, d. 130.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 707, f. 1, d. 47.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 709, f. 1, d. 7.

Naređenje štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 9, d. 111 i 119.

Naređenje štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 709, f. 1, d. 12.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 707, f. 1, d. 47.

Naređenje štaba 1. divizije, Zbornik NOB, t. IV, knj.

Prva proleterska, knj. 2, str. 131, prepis izveštaja zamenika političkog komesara 1. brigade.

Naređenja i izveštaj štaba 1. brigade.

Zbornik NOB, t. IV, knj. 10, d. 7, 17, 21, 31, 34, 36, 37 i 40, A-VII, k. 709, f. 3, d. 50 i f. 1, d. 2, 14, 15 i k. 14a, f. 15, d. 16.

Naređenje štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, kni. 10, d. 93.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 707, f. 1, d. 16.

Naređenje štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, kni. 10, d. 106.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 707, f. 1, d. 19.

Gajo Vojvodić, članak *Prva proleterska* knj. 2, str.

Milosav Bojić, navedeno delo.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 707, f. 1, d. 19 i k. 706, f. 5/1, d. 7.

Zbornik NOB, t. IV, knj. 12, d. 27.

Izveštaj štaba 1. divizije, Zbornik NOB, t. IV, kni. 10, d. 173.

Neprijateljevi dokumenti, Zbornik NOB, t. IV, kni. 10, d. 274, 279 i 290.

Naređenje Vrhovnog komandanta, Zbornik NOB, t. 11, knj. 8, d. 104.

Naređenje štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 11, d. 3 i 4.

Izveštaj štaba 1. divizije, Zbornik NOB, t. IV, knj. 11, d. 28.

Izveštaj štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 12, d. 27.

Izveštaj štaba 1. divizije, Zbornik NOB, t. IV, kni, 12, d. 140.

Stenografske beleške A-VII, k. 1985, f. 2, d. 5.

Izveštaj komandanta nemačkih trupa, Zbornik NOB, t. IV, knj. 11, d. 312.

četnička dokumentacija A-VII, depeše Vrhovne komande i depeše isturenog dela Vrhovne četničke komande.

Naređenje Vrhovnog komandanta, Zbornik NOB, t. II, knj. 8, d. 182.

Zapovest štaba 1. brigade. Zbornik NOB, t. IV, kni. 11, d. 100.

Izveštaj štaba 2. divizije, Zbornik NOB, t. IV, knj. 11, d. 114.

Izveštaj štaba 1 brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 12. d. 27.

Naređenje štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 11, d. 151 i 159.

Naređenje štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, kni. 12, d. 7.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 707, f. 1, d. 48.

Izveštaj štaba 1. divizije, Zbornik NOB, t. IV, kni. 12, d. 48 i knj. 13, d. 31.

Oslobodilački rat, knj. 1, str. 213—18.

S. Burić, R. Mrdović, Lj. Pejović, D. Nikolić, V. Antunović i A. Raštegorac, članci *Prva proleterska* kni. 2, str. 198—224.

Italijanska dokumenta, Zbornik NOB, t. IV, kni. 12, d. 207, 212, 224 i 294.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 709, f. 1, d. 16.

Izveltaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 707, f. 1, d. 50.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 709, f. 1, d. 16.

Zbornik NOB, t. IV, knj. 12, d. 143 i 157 i knj. 13,

Naređenje štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, kni. 13, d. 20.

Izveštaj štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, d. 37.

Žarko Vidović, *Treća sandžačka brigada,* VIZ Beograd 1973. str. 218.

Izveštaj štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 13, d. 57.

Italijanski izveštaji, Zbornik NOB, t. IV, knj. 13, d. 173, 176 i 177.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 7Ö9, f. 2, d. 9.

Zbornik NOB, t. IV, knj. 13, d. 59.

Zbornik NOB, t. IV, knj. 12, d. 159 i knj. 13, d. 74 i 75.

Oslobodilački rat, knj. 1, str. 430—31.

Zbornik NOB, t. IV, knj. 13, d. 179.

Depeša Vrhovnog štaba, Zbornik NOB, t. II, knj. 9, d. 200.

Naređenje štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 13, d. 102.

Izveštaj komandanta 13. puka o borbama, Zbornik NOB, t. II, knj. 13, d. 313.

T. Parezanović, članak VIG 3/1953.

Stenografske beleške, A-VII, k. 1985, f. 2, d. 8.

Izveštaj 4. lovačke brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 13, d. 304 i 311.

Izveštaj štaba 1. divizije, Zbornik NOB, t. IV, knj. 14, d. 13.

Depeše 1. divizije, A-VII, k. 706, f. 15, d. 1.

Stenografske beleške, A-VII, k. 1985, f. 2, d. 8.

Oslobodilački rat knj. 1, str. 460.

Članci koji se odnose na 1. brigadu u knjigama Sutjeska I, II, III i IV.

Trgo Fabijan, *IV i V neprijateljska ofanziva,* Vojnoizdavački institut, 1968.

Neprijateljevi izveštaji. Zbornik NOB, t. IV, knj. 14, d. 140, 148, 151, 156, 174 i 176.

Dopis komesara 1. divizije, A-VII, k. 706a, f. 10, d. 1.

Zbornik NOB, t. IV, knj. 14, d. 41.

Naređenje štaba 1. divizije, A-VII, k. 709, f. 2, d. 24.

ŠTITILI SMO TITA

Naređenje štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, kni. 14, d. 44.

Bojna relacija čete oklopnih vozova, A-VII, fond NDH, k. 57, f. 9, d. 9.

Zbornik NOB, t. IV, knj. 11, d. 251.

Naređenje štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 14, d. 52.

Naređenje štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 14, d. 53, A-VII, k. 708, f. 2, d. 30.

M. Mitrovič, članak *Prva proleterska,* knj. 2, str. 405. Izveštaj domobranskih jedinica, Zbornik NOB, t. IV, knj. 14, d. 243, 245, 250 i 252.

Oslobodilački rat, knj. 1, str. 473.

Domobranska dokumenta, Zbornik NOB, t. IV, knj. 15, d. 162.

Izveštaj nemačkog komandanta, Zbornik NOB, t. IV, knj. 15, d. 194 i 197.

Naređenje Vrhovnog komandanta, Zbornik NOB, t. II, knj. 12, d. 44.

Naređenje Vrhovnog štaba, Zbornik NOB, t. II, knj. 10, d. 49 i 170, str. lb izveštaja A-VII, k. 709, f. 2, d. 47.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 709, f. 10, d. 9.

Predlog štaba 1. divizije o pohvali 1. brigade, A-VII, k. 706, f. 15, d. 1.

V. Dedijer, *Dnevnik,* str. 521—24, drugo izdanje, Jugoslovenska knjiga, Beograd 1951.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 707, f. 3, d. 1.

Uputstvo štaba 1. brigade. Zbornik NOB, t. IV, knj. 16, d. 36.

Naredba štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 16, d. 19.

Izveštaj štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 16, d. 20 i 46.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 709, f. 2, d. 52.

Zbornik NOB, t. IV, knj. 16, d. 66 i 71.

Neprijateljevi podaci, Zbornik NOB, t. IV, knj. 16, d. 120, 202, 203, 206 i 210.

Zapovest štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 11, d. 83.

Zapovest štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 17, d. 4.

Stenografske beleške, AVII, k. 1985, f. 2, d. 9.

Naredba štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 17, d. 57.

Naredba Vrhovnog komandanta, Zbornik NOB, t. II, knj. 10, d. 136.

Zbornik NOB, t. IV, knj. 17, d. 79 i 85.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 709, f. 3, d. 5.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 709, f. 3, d. 9.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 708, f. 3, d. 8 i 11.

Izveštaj štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. V, knj. 19, d. 149 i 170.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 709, f. 3, d. 13 i k. 707, f. 1/1, d. 8.

Milosav Bojić, navedeno delo.

Zbornik NOB, t. II, knj. 10, d. 129.

Izveštaj štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t, IV, knj. 18, d. 158.

Izveštaj bataljonskog biiroa, A-VII, k. 708, f. 1, d. 15.

Naređenje štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 19, d. 40.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 709, f. 3, d. 27.

Naređenje štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, iknj. 19, d. 135 i 142.

Izveštaj o borbi, Zbornik NOB, t. IV, knj. 20, d. 10.

A-VII, k. 709, f. 3, d. 38.

Izveštaj štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 20, d. 107.

Izveštaj štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 20, d. 107.

Stenografske beleške, A-VII, k. 1985, f. 2, d. 12.

A-VII, k. 709, f. 3, d. 42.

A-VII, k. 709, f. 3, d. 43.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 709, f. 3, d. 44.

Arhiv CK SKJ dok. 1943/408.

Zbornik NOB, t. IV, knj. 20, d. 80.

A-VII, k. 708, f. 3, d. 3.

A-VII, k. 709, f. 2, d. 8.

Bojna relacija Zagrebačke pukovnije, Zbornik NOB, t IV, knj. 22, d. 161.

A-VII, k. 713, f. 1, d. 1.

Zbornik NOB, t. IV, knj. 22, d. 174.

Naredba štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 21, d. 42.

Naređenje štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 21, d. 60.

Izveštaj političkog komesara, Zbornik NOB, t. IV, knj. 21, d. 102.

Zbornik NOB, t. IV, knj. 21, d. 60 i 66.

A-VII, k. 713, f. 1, d. 7.

Izveštaj štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 22, d. 12 i 96.

A-VII, k. 713, f. 2, d. 10.

Izveštaj štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 23, d. 157.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 713, f. 1, d. 11.

Naređenje štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 24, d. 13.

A-VII, k. 713, f. 1, d. 18.

Operativni dnevnik 2. bataljona 13. pešadijskog puka 7 SS divizije, Zbornik NOB, t. IV, knj. 24, d. 192.

Naredba štaba 1. divizije, Zbornik NOB, t. IV, knj. 24, d. 48.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 713, f. 1, d. 17.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 713, f. 1, d. 21.

Zbornik NOB, t. IV, knj. 24, d. 106.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 713, f. 2, d. 3 i 13.

Naredba štaba 1. brigade, A-VII, k. 713, f. 1, d. 23.

Izveštaj štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 24, d. 154.

Izveštaj štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 25, d. 15.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 713, f. 1/1, d. 11.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 713, f. 2, d. 8, i f. 1, d. 26 i f. 2/11, d. 2.

Zbornik NOB, t. IV, knj. 25, d. 83.

Zapovest komandanta 7. SS divizije, Zbornik NOB, t. IV, knj. 25, d. 184.

Izveštaj štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 25, d. 118 i 127.

A-VII, k. 712b, f. 11, d. 4.

A-VII, k. 713, f. 1/1, d. 12.

Izveštaj štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 26, d. 45.

M. Drenjanin, članak, Vojno politički glasnik br. 2/1948. i Prva proleterska knj. 2, str. 562.

Depeša br. 272 A-VII, k. 712, f. 13, d. 3.

Izveštaj štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 26, d. 45.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 713, f. 1/1, d. 13.

Izveštaj komandanta 2. bataljona 13. puka, Zbornik NOB, t. IV, knj. 26, d. 192.

Naređenje štaba 1. divizije, A-VII, k. 712, f. 1, d. 32.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 713, f. 2/II, d. 9.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 713, f. l/k, d. 14, i f, 1, d. 30.

Izveštaj štaba 6. bataljona, A-VII, k. 713, f. 2/II, d. 24.

Oslobodilački rat, knj. 2, str. 105.

Izveštaj štaba 6. bataljona, A-VII, k. 713, f. 2/2, d. 34.

Izveštaj štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 27, d. 32.

A-VII, k. 713, f. 1/1, d. 15.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 713, f. 1/1, d. 16.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 713, f. 1/1, d. 18 i 19.

A-VII, fond NDH, k. 57, f. 34, d. 6.

Zbornik NOB, t. IV, knj. 26, d. 92.

Izveštaj štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. IV, knj. 27, d. 32.

KA BEOGRADU I DALJE — DO SLOBODE

Bojne relacije, Zbornik NOB, t. IV, knj. 27, d. 180.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 712b f. 20, d. 6.

Zbornik NOB, t. IV, knj. 27, d. 62.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 713, f. 1, d. 34. Izveštaj 1. brigade, A-VII, k. 713a, f. 18, d. 39.

Oslobodilački rat, knj. 2, str. 266.

P. Raičevič, VIG 4/1954.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 713, f. 1/1, d. 24.

R. Draskovic, članak, *Prva proleterska,* knj. 2, str. 625.

Zbornik NOB, t. I, knj. 11, d. 54.

Zbornik NOB, t. I, knj. 12, d. 3.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 713, f. 2, d. 18.

Depeša 1. divizije, A-VII, k. 713, f. 7, d. 4,

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 712, f. 1, d. 37.

Depeša, A-VII, k. 712b, f. 12, d. 32.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 713, f. 2, d. 23.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 713, f. 1, d. 40 i f. 1/1, d. 26.

Depeše, Zbornik NOB, t. I, knj. 12, d. 14.

A-VII, k. 712b, f. 12, d. 32.

Naređenje štaba 1. brigade, A-VII, k. 713, f. 1, d. 42.

Depeše štaba 1. divizije, A-VII, k. 712b, f. 12, d. 42.

Beogradska operacija, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1969. str. 195, grupa sovjetskih i naših autora.

V. Strugar, *Jugoslavija 1941—45,* **Vojnoizdavački zavod, Beograd 1969. str. 220.**

Oslobodilački rat, knj. 2, str. 319.

Depeše od oktobra, A-VII, k. 712b, f. 12, d. 33.

A-VII, k. 713, f. 1/1, d. 37, 76 i 139.

Program, A-VII, k. 713a, f. 6, d. 7.

Naređenje štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. I, knj. 10, d. 78 i 91.

A-VII, k. 713, f. 1, d. 24, 44, 45 i 46 i f. 2/2, d. 53.

Oslobodilački rat, knj. 2, str. 506.

Izveštaj štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. I, knj. 10, d. 110.

A-VII, k. 713, f. 1, d. 49 i f. 2/2, d. 21.

Izveštaj štaba 1. brigade, A-VII, k. 713, f. 2/2, d. 21.

Bojna relacija 1. divizije, A-VII, k. 255, f. 2, d. 1.

Operacijski dnevnik 1. brigade, A-VII, k. 717, f. 2, d. 50.

Operacijski dnevnik 1. brigade, A-VII, k. 717, f. 2, d. 50.

Izveštaj štaba 1. brigade, Zbornik NOB, t. I, knj. 18, d. 47.

SPISAK BORACA BEOGRADSKOG BATALJONA 1941-1945.

KOMANDNO-RUKOVOĐEĆI KADAR BEOGRADSKOG BATALJONA OD 1941. DO 1. MARTA 1945. GODINE

2. CETA KOSMAJSKO-POSAVSKOG NOP ODREDA U VREMENSKOM PERIODU OD 2. DO 31. 7. 1941. GODINE

komandir Petrovič Srećko
zamenik komandira Manić Milivoje — Mile Albanta
politički komesar Tadić Rade

2. CETA POSAVSKOG NOP ODREDA U VREMENSKOM PERIODU OD 31. 7. DO 8. 9. 1941. GODINE

komandir Marković Boško
zamenik komandira Čekić Dobrivoje
politički komesar Pešić Dobrivoje i Vondraček Ivan — Vanj ka

ISTA CETA U VREMENSKOM PERIODU OD 8. 9. DO 17. 9. 1941. GODINE

komandir Ivanović Miladin
zamenik komandira Čekić Dobrivoje
politički komesar Živković Ljubomir — Ljupče Spani ac

2. (BEOGRADSKI) BATALJON POSAVSKOG NOP ODREDA KOJI JE FORMIRAN 17. 9. 1941. U S. BRGULE, OPŠTINA UB

ŠTAB BATALJONA: U VREMENSKOM PERIODU OD 17. 9. DO 12. 12. 1941. GODINE

komandant Ivanović Miladin
zamenik komandanta Čekić Dobrivoje
politički komesar Živković Ljubomir — Ljupče Španac
rukovodilac saniteta — lekar Mešterović dr Dura
ruk. za kulturno-prosvetni rad i rad sa ženama Crvenčanin Vera

ŠTAB BATALJONA U VREMENSKOM PERIODU OD 12. 12. 1941. DO 4. 1. 1942. GODINE

komandant Ivanović Miladin
politički komesar Živković Ljubomir — Ljupče Španac
zamenik komandanta Čekić Dobrivoje
zam. političkog komesara Petrovič Miladin — Morž ruk. saniteta — lekar Šimčenko dr Nataša, od 16. 11. 1941. do 4. 1. 1942. GODINE

ŠTAB BATALJONA U VREMENSKOM PERIODU OD FORMIRANJA PRVE PROLETERSKE BRIGADE — 21. 12. 1941. DO 1. 3. 1942. GODINE

komandant Ivanović Miladin
politički komesar Minderović Čedomir — Čeda
zamenik komandanta Ilić Pavle —• Veljko
zamenik političkog komesara Vondraček Ivan — Vanj ka
intendant Živković Ljubomir — Ljupče
rukovodilac saniteta Branko »Doktor«

U VREMENSKOM PERIODU OD 1. 3. DO NOVEMBRA 1942. — BOS. GRAHOVO — BOS. PETROVAC

komandant Ivanović Miladin
zamenik komandanta Milojević Miloje
politički komesar Minderović Čedomir — Čeda
zam. polit, komesara Vondraček Ivan — Vanjka
intendant Živković Ljubomir — Ljupče
referent saniteta Živković Ljubica

U VREMENSKOM PERIODU OD 5. DO 20. NOVEMBRA 1942. GOD. — BOS. PETROVAC — SITNICA, KLJUČ

komandant Nikolajević Siniša
politički komesar Lukić Vojin — Vojkan
zamenik komandanta Živković Ljubomir — Ljupče
zam. političkog komesara Šijan Dušan
intendant Mitrović Milorad — Rade
referent saniteta Vukašinović — Jovanović Ljubica

ŠTAB BATALJONA U VREMENSKOM PERIODU OD 20. 11. 1942. — SITNICA, DO APRILA 1943. GODINE — DRINA

Štab bataljona je ostao isti, samo je na mesto poginulog zamenika komandanta Ljupčeta postavljen Šarac Milan, a na mesto intendanta Mitrović Milorad, koji je postavljen za političkog komesara 3. čete, — postavljen Petrovič Milan.

ŠTAB BATALJONA U VREMENU OD APRILA (FORSIRANJE R. DRINE) DO 22. JUNA 1943. GODINE

komandant Šarac Milan
politički komesar Lukić Vojin — Vojkan
zamenik komandanta Barjaktarević Branislav — Brana
zam. političkog komesara Šijan Dušan
referent saniteta Vujović — Petrovič Jelena
intendant Rakić Jezdimir

Posle pogibije komandanta bataljona Milana Šarca, dužnost komandanta bataljona, vršio je zam. koman-

danta Brana Barjaktarević, u vremenu od 9. do 22. juna 1943. godine, dok su ostali članovi štaba ostali isti.

ŠTAB BATALJONA U VREMENSKOM PERIODU OD 22. JUNA, s. SOKOLOVIĆ, SOKOLAC, DO SEPTEMBRA 1943. — KAPITULACIJA ITALIJE

komandant Antončić Milan — Velebit
politički komesar Lukić Vojkan, do polovine avgusta, s. Jošavka, Čelinac, — Vukićević Đoko
zamenik komandanta Barjaktarević Brana
zam. političkog komesara Šijan Dušan
intendant Rakić Jezdimir
referent saniteta Vujović — Petrovič Jelena

ŠTAB BATALJONA U VREMENSKOM PERIODU OD KAPITULACIJE ITALIJE DO 15. OKTOBRA 1943. — PRVI NAPAD NA TRAVNIK

ostao je isti, a za zam. polit, komesara postavljen Miladinović Veljko — Pop, za referenta saniteta je postavljena Skopskaja — Ratković Bosa. Isto tako u vremenskom periodu od oktobra 1943. rejon Travnika, do januara 1944. godine — VI neprijateljska ofanziva — Gostilj, — štab bataljona ostao je isti, s tim što je za zam. komandanta postavljen Adamović Stevo, a za zamenika političkog komesara postavljen je Drenjanin Milorad.

ŠTAB BATALJONA, U VREMENSKOM PERIODU OD KRAJA JANUARA DO 15. JUNA 1944. — OD VI DO VII NEPRIJATELJSKE OFAN. — ZAKLJUČNO

komandant Adamović Steva
politički komesar Gaković Radovan
zamenik polit, komesara Drenjanin Milorad
zamenik komandanta Dinčić Stanimir — Dinče
intendant Rakić Jezdimir i Penga Josip
referent saniteta Sokolović Nada
obaveštajni oficir Stepanović Tihomir — Tika

U VREMENU OD VII NEPRIJ. OFANZIVE — 15. JUN — DO VALJEVA I UBA — KRAJ AVGUSTA — 4. OKTOBAR 1944. GODINE, ŠTAB BATALJONA OSTAO JE ISTI, STIM ŠTO JE ZA ZAM. KOMANDANTA POSTAVLJEN STANIŠIĆ MARKO, A ZA ZAM. POLITIČKOG KOMESARA POSTAVLJEN JE BOJIĆ MILOSAV

U VREMENSKOM PERIODU OD VALJEVA I UBA DO BEOGRADA OD KRAJA AVGUSTA DO 20. OKTOBRA 1944. GODINE

komandant Draško Marko
politički komesar Dimitrijević Sava
zamenik komandanta Stanišić Marko
zam. političkog komesara Marković Milan
intendant Penga Josip
referent saniteta Sokolović Nada
obaveštajni oficir Stepanović Tihomir — Tika

U VREMENSKOM PERIODU OD BEOGRADA DO REORGANIZACIJE NOVJ U JA — OD NOVEMBRA 1944. DO 1. MARTA 1945. GODINE

komandanti Draško Marko, Lakić Milorad i Maksimović Mile
politički komesar Savčić Vojin
zamenik komandanta Lekić Milorad
zam. političkog komesara Babić Miroslav
intendant Penga Josip i Vukičević Jure
referent saniteta Prodan Dinka i Bebić Dragica
obaveštajni oficir Stepanović Tihomir — Tika

KOMANDE CETA U VREMENSKOM PERIODU OD FORMIRANJA BATALJONA DO BORBE NA RUDNIKU — OD 17. SEPTEMBRA DO 28. NOVEMBRA 1941. GODINE

1. ČETA:

komandir Pešić Dobrivoje
politički komesar Vondraček Ivan — Vanjka
zam. komandira Šajatović Dušan

2. ČETA:

komandiri Đorđević Danilo i Sremački Veljko
politički komesari Delić Mihailo, Džingalašević Stanko
zam. komandira Mićašević Miloš — Mićaš

3. ČETA:

komandir Marković Dragan
politički komesar Dikić Jovan — Joca
zam. komandira Petrovič Janko — Kulaš

4. ČETA:

komandir Nikolajević Siniša
politički komesar Cvetković inž. Branko — Brana
zam. komandira Ranković Ljuba

U VREMENSKOM PERIODU OD RUDNIKA DO ULASKA U SASTAV PRVE PROLETERSKE BRIGADE — 28. 11. DO 21. 12. 1941. GODINE

KOMANDIRI:

Šajatović Dušan
Sremački Veljko
Ilić Pavle — Veliko
Životić Borivoje — Bora Žabac
Nikolajević Siniša

POLITIČKI KOMESARI:
Đorđević Dušan — Korošec
Marković Dragan
Šterk Miša
Pešić Dobrivoje

U vremenskom periodu od 12. do 23. decembra 1941. godine posle povlačenja iz Srbije u Sandžak, u selu Vraneša, Nova Varoš, 9. 12. 1941. izvršena je reorganizacija bataljona — od četiri, formirane su tri čete, pošto se brojno stanje bataljona svelo na 143 borca. Komandiri četa su bili: Šajatović Dušan, Ilić Pavle — Veljko i Nikolajević Siniša, politički komesari četa su bili: Đorđević Dušan — Korošec, Šterk Miša i Pešić Dobrivoje.

Na dan formiranja Prve proleterske brigade Beogradski bataljon je vodio borbu za Sjenicu i tada su poginuli: komandir i politički komesar 1. čete: Šajatović Dušan i Đorđević Dušan — Korošec, a pored njih su poginula još 24 borca, a 14 boraca je ranjeno. Posle borbe za Sjenicu, štab bataljona je dobio naređenje da je Beogradski bataljon Posavskog NOP odreda ušao u sastav Prve proleterske brigade, kao njen VI (Beogradski) bataljon. Tada je brojno stanje bataljona iznosilo oko 100 boraca, sposobnih za borbu, pa je ponovo izvršena reorganizacija bataljona i od tri, formirane su dve čete, a Posavska četa koja je na dan formiraja Prve proleterske brigade formirana od ljudstva iz, 1, 2, i 3. bataljona Posavskog NOP odreda i koja je tada ušla u sastav V (Šumadijskog) bataljona, ona je ušla u sastav Beogradskog bataljona, 8. februara 1942. godine, u Foči.

KOMANDE CETA U VREMENSKOM PERIODU OD ULASKA U SASTAV PRVE PROLETERSKE BRIGADE, DO FOČE — 21. 12. 1941. GODINE — 8. FEBRUAR 1942. GODINE

1. CETA:

komandir Petrovič Milan
politički komesar Šterk Mišа
zam. političkog komesara Šijan Dušan

2. CETA:

komandir Nikolajević Siniša
politički komesar Blagojević Miogdrag — Bata
zam. polit, komesara Pešić Dobrivoje

POSAVSKA ČETA:

komandir Vukosavljević Momčilo — Moma
politički komesar Štagljar Ivan
zam. komandira Nikolić Živojin — Žoja
zam. politič. komesara Bojić Milosav
bolničarka Marković Nadežda — Nada
ekonom čete Rakić Jezdimir — Jezda

KOMANDNI KADAR CETA U VREMENSKOM PERIODU OD 8. FEBRUARA 1942. GOD. — FOČA, DO 1. MARTA 1945. GODINE — REORGANIZACIJA NOVJ U JA, U TRI CETE I PRATEĆEM VODU — CETI

KOMANDIRI ČETA:

Adamović Stevan
Bear a Marko
Čekić Dobrivoje
čiča Marko
Čvrljak Ljubomir-Ljuban
Ćirić Milorad — Ćira
Čordić Junus
Dinčić Stanimir — Dinče
Draško Marko
Handanović Islam
Janković Radisav — Rakica
Jelavić Petar — Barba
Jovanović Zdravko

Komosar Marko
Koštan Mile
Kotlajić Nikola
Krnić Mate
Krnić Mirko
Kusmuk Timotije
Lekić Milorad
Milatović Vid
Milojević Miloje
Milovanović Života
Mišić Živorad
Munjas Milan
Nićiforović Milovan
Nikolajević Siniša
Petrović Milan
Radojičić Milutin — Suca
Simić Jezdimir
Štošić Uroš — Prekomorac
Šarac Milan
Tanasijević Milutin
Trninić Živko — Žića
Velegić Hašim
Vrcić Frane
Vukosavljević Momčilo — Moma

POLITIČKI KOMESARI:

Bašalić Marjan
Blagojević Miodrag — Bata
Boban Marko
Bojić Milosav
Čvrlje Čedomir
Čubrilo Milan
Čulić Vaso
Čordaš Dušan
ćurčić Vasilije
Eraković Milutin
Gaković Radovan
Ilić Đorđe
Kavesan Leon — Braco
Kostić Mirko — Kon Imre
Leković Dragutin
Lukić Vojin — Vojkan
Marković Dragan
Marković Milan
Mihailović Miloš — Miša
Miladinović Veljko — Pop
Milosavljević Milosav
Mitrović Milorad-Rade
Morović Šime
Rabrenović Ljubomir — Ljubo
Radojičić Milutin — Šuca
Radović Pero
Renovčević Mihailo — Mikica
Savčić Vojin
Šterk Miša
Štern David
Tomić Milan — Čare
Tudor Mirko

ZAMENICI POLITIČKIH KOMESARA:

Babić Miroslav
Bojić Milosav
Čubrilo Milan
Drašković Radovan
Drenjanin Milorad
Doković Ljubo
Ilić Đorđe
Marković Milan
Mihailović Miloš — Miša
Miladinović Veljko — Pop
Mitrić Mladen
Pantelić Radovan — Pura
Pešić Dobrivoje
Rabrenović Ljubomir — Ljubo
Radojičić Milutin — Šuca
Šijan Dušan
Vasilić Marjan — Mare
Živković Jovan — Jovo

RUKOVODIOCI SKOJ-a U BATALJONU:

Mitrić Mladen
Drenjanin Milorad
Tomić Milan — Čare
Dujić Vladimir — Vlada
Čordaš Dušan
Drašković Radovan
Doković Ljubo
Radovanović Spasoje

BARJAKTARI BATALJONA:

Mitrić Mladen
Stanišić Marko
Sovilj Ilija
Todorović Milan
Radovanović Spasoje — Selja

1941. GODINA

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA KOJI SU POGINULI PRE ULASKA BATALJONA U SASTAV PRVE PROLETERSKE BRIGADE

2. (BEOGRADSKI) BATALJON POSAVSKOG NOP ODREDA

ALEKSIĆ Velimira DRAGIŠA
Tekstilni radnik, rođen 1924, Vranić, Barajevo; član SKOJ-a od 1941. Poginuo novembra 1941. u borbi na pl. Rudniku.

BARTEN FRANC — FRANJO
Metalski radnik, monter, rođen 1902, u Austriji, živeo i radio u Pančevu i Beogradu. U NOB od septembra 1941. Ranjen 28. novembra 1941, u borbi na pl. Rudnik i ostavljen na lečenju u s. Savinac, Gornji Milanovac, gde su ga četnici DM uhvatili i predali Nemcima, koji su ga streljali decembra 1941. godine.

BARTEN — BUNČIĆ EMILIJA
Krojačka radnica, rođena 1909, l'ančevo. U NOB od septembra 1941, — došla sa mužem i sinom Đorđem, koji je imao 11 godina. U vreme 1. neprijateljske ofanzive vraćena u Beograd sa sinom, gde je otkrivena da je bila partizanka, uhapšena i streljana.

BOGDANOVIĆ Kostadina MILISAV
Abadžijski radnik, rođen 1920, Vel. Borak, Barajevo; član KPJ pre ustanka 1941. Poginuo novembra 1941. u borbi na Rudniku.

BRAKUS STEVAN, sekretar ćelije KPJ u četi
Obalski radnik, rodom iz Like; član KPJ pre ustanka 1941. Poginuo 12. novembra 1941, Drlupe, Sopot.

BRANKOVIĆ DUŠAN
Mašin-bravar, rođen_____Čukarica Beograd; član SKOJ-a pre ustanka 1941. Poginuo 7. 10. 1941, u Lipovičkoj šumi, Barajevo.

CVETKOVIĆ BRANKO — BRANA, politički komesar 4. čete
Građevinski inženjer, rođen 1911, Knjaževac; član KPJ od 1939. Ranjen 28. novembra 1941. u borbi na pl. Rudnik i ostavljen na lečenju u s. Savinac, Gor. Milanovac, gde su ga četnici DM uhvatili i streljali početkom decembra 1941. godine.

MINDEROVIĆ ANATOL — TOLE CVIKERAŠ
Radnik, rođen u Beogradu. Poginuo 28. oktobra 1941, u s. Baćevac, Barajevo.

DELIC MIHAILO, politički komesar 2. čete
Sudija Saveznog suda u Lazarevcu, rođen 1910, Borković, Plužine; član KPJ od 1941. Zarobljen sa grupom drugarica i drugova u Ljigu, novembra 1941. i sproveden na Ravnu Goru, predat Nemcima koji su ga streljali 17. decembra 1941. godine.

DUKIĆ LJUBINKA, bolničarka
Tekstilna radnica, rođena 1917, Ritopek, Grocka; član KPJ maja 1941. Zarobljena sa grupom drugarica i drugova u Ljigu novembra 1941. i sprovedena na Ravnu Goru i streljana u s. Kaonice — Teočin, G. Milanovac.

ĐORIĆ Dragomira MILISAV — ZOKA, desetar
Abadžijski radnik, rođen 1909, Vranić, Barajevo; član KPJ 1928, osuđivan kao komunista u vreme Šestojanuarske diktature 1929. na 5 godina robije. Poginuo 24. oktobra 1941, Leskovac, Lazarevac.

ĐURĐEVIĆ STEVAN — TROŠARINAC, vodnik
Službenik na trošarini, rođen (podaci nepoznati); član KPJ pre ustanka 1941. Poginuo 17. novembra 1941, Jelovik, Aranđelovac.

ERAK
Radnik, rođen u Beogradu. U NOB od avgusta 1941. god. Poginuo 24. oktobra 1941, Leskovac, Lazarevac.

FILIPOVIĆ Stevana BRANISLAV
Zemljoradnik, rođen 1921, Leskovac, Lazarevac. Poginuo 28. oktobra 1941, Baćevac, Barajevo.

GAJIĆ Alekse MIHAILO — KALE
Zemljoradnik, rođen 1922, Pecani — Umka, Čukarica, Beograd. Poginuo decembra 1941. Pri povlačenju za Sandžak.

GRUJIN Veljka ŽIVOJIN — ŽIKA ĆORA
Stolarski radnik, rođen 1922, Zrenjanin član SKOJ-a 1940. Poginuo novembra 1941. u borbi na pl. Rudnik.

HAIM, desetar
rođen u Beogradu; član KPJ pre ustanka 1941. Zarobljen sa grupom drugarica i drugova novembra 1941. u Ljigu, sproveden na Ravnu Goru i streljan u s. Kaonice — Teočin, G. Milanovac.

ILIĆ LAZA
Metalski radnik u Zagrebu, rođen u Slavoniji. U Beograd došao juna 1941. U NOB od avgusta 1941. Poginuo 28. novembra 1941. u borbi na pl. Rudnik — Ostružnica, s. Zabrđe.

MILOSEVIC Tihomira RADOJICA
Zemljoradnik, rođen 1911, Banjani, Ub. U NOB od avgusta 1941. Poginuo decembra 1941, kod Kokin Broda, Nova Varoš.

IVKOVIĆ TODOR
Obalski radnik, rođen_____Udbina, Lika; kandidat za člana KPJ pre ustanka 1941. Zarobljen sa grupom drugarica i drugova novembra 1941. u Ljigu, sproveden na Ravnu Goru i streljan u s. Kaonice — Teočin, Gor. Milanovac.

JOVIČIC Đorđa MILORAD — MINDA
Molersko-farbarski radnik, rođen 1920, Konatice, Obrenovac član SKOJ-a 1941. Poginuo krajem novembra 1941. oko Užica.

KIKI
Radio-mehaničar, rođen. . . . .(podaci nepoznati). Poginuo 24. oktobra 1941, Leskovac, Lazarevac.

MANDIĆ Vladimira BORISAV — BORA, politički delegat voda
Učitelj, rođen 1912, Poljane, Obrenovac; član KPJ 1939. Pognuo 14. oktobra 1941, Konatice, Obrenovac.

MARINKOVIĆ Ž. JOVAN
Radnik, rođen 1919, Žarkovo, Čukarica — Beograd. U NOB od septembra 1941. Poginuo 12. novembra 1941, Drlupa, Sopot.

MARKOVIĆ Živojina MIHAILO — KOŽNI
Stolarski radnik, rođen 1921, Beograd. Član SKOJ-a pre ustanka 1941. Zarobljen i streljan krajem oktobra 1941. u s. Junkovac, Lazarevac.

MILOSAVLJEVIĆ Borivoja IVKO
Kovački radnik, rođen 1921, Pecani — Umka, Čukarica, Beograd. Poginuo novembra 1941. u borbi na pl. Rudnik.

MILUTINOVIC Pavla SVETOLIK
Zemljoradnik, rođen 1921, Železnik, Čukarica, Beograd, poginuo novembra 1941. u borbi na pl. Rudnik.

MINIĆ Dragutina NIKOLA
Metalski radnik u Beogradu, rođen 1920, Vel. Borak, Barajevo. Član KPJ pre ustanka 1941. U NOB od avgusta 1941. Poginuo novembra 1941. u borbi na pl. Rudnik.

MITRIĆ MILAN — KIKAN
Obalski radnik, rođen. . . . . .(podaci nepoznati). Poginuo novembra 1941. u borbi na pl. Rudnik.

NIKOLIĆ Vladislava MILICA — MICA, bolničarka
Domaćica, rođena 1919, Baćevac, Barajevo. Poginula krajem novembra 1941. na pl. Zlatibor.

NINKOVIĆ ČEDOMIR
Zemljoradnik, rođen 1921, Vel. Borak, Barajevo. Poginuo 29. oktobra 1941, Vel. Borak, Barajevo.

OGNJANOVIĆ ĐORĐE — DOKA
Radnik, rođen 1903, Žarkovo, Čukarica, Beograd. Poginuo 12. novembra 1941, Drlupa, Sopot.

OPSENICA ILIJA, vodnik
Obalski radnik, rođen u Lici; član KPJ 1939. Poginuo 12. novembra 1941, Drlupa, Sopot.

PETROVIČ Milića ČEDOMIR
Zemljoradnik, rođen 1912, Vranić, Barajevo. Poginuo 15. oktobra, Vranić, Barajevo.

PETROVIČ ŽIVOJIN — ŽIRA
Krojački radnik, rođen 1911, Baćevac, Barajevo. Poginuo 24. oktobra 1941, Leskovac, Lazarevac.

RANKOVIĆ Milivoja DRAGOMIR
Limarski radnik, rođen 1914. Draževac, Obrenovac; član KPJ pre ustanka 1941. Poginuo oktobra 1941.

RISTIĆ Milorada ILIJA
Zemljoradnik, rođen 1921, Jasenak, Obrenovac. Poginuo novembra 1941. u borbi na pl. Rudnik.

SIMIĆ Dragutina BOGDAN
Zemljoradnik, rođen 1921, Draževac, Obrenovac; član KPJ marta 1941. Poginuo oktobra 1941.

SIMIĆ Dragomira BUDIMIR — BUCA
Zemljoradnik, rođen 1922, Arnajevo, Barajevo. Poginuo novembra 1941. u borbi na pl. Rudnik.

STANOJLOVIĆ Radovana MILIJA — DELIJA, vodnik
Obućarski radnik, rođen 1910, Umka, Čukarica, Beograd; član KPJ pre ustanka 1941. Poginuo 24. oktobra 1941, Leskovac, Lazarevac.

STIPIĆ D. GOJKO
Radnik, rođen 1924, Žarkovo, Čukarica — Beograd; član SKOJ-a pre ustanka 1941. U NOB od septembra 1941. Ranjen 26. novembra 1941. na pl. Rudnik i zarobljen od četnika DM i zverski ubijen.

STUBLINČEVIĆ Vladislava BLAGOJE
Zemljoradnik, rođen 1913, Draževac, Obrenovac. Poginuo 24. oktobra 1941, Leskovac, Lazarevac.

TADIĆ RADE, politički komesar 2. čete Kosmajsko-posavskog NOP odreda
Trgovački pomoćnik, rođen u s. Stubo, Valjevo; član KPJ 1938, sekretar SK KPJ za srez Posavski, Obrenovac. Poginuo 30. jula 1941, Konatice, Obrenovac.

TODOROVIĆ ŽIVOJIN — ŽIKA PERIN
Muzičar, rođen 1901. Meljak, Barajevo. Zarobljen sa grupom drugarica i drugova novembra 1941. u Ljigu, sproveden na Ravnu Goru i streljan u s. Kaonice — Teočin, Gor. Milanovac.

TRIŠIĆ Dragutina DRAGOLJUB
Radnik, rođen 1901, Vranić, Barajevo. Ranjen 29. oktobra 1941, Vel. Borak, Barajevo, zarobljen i streljan.

TRIŠIĆ Miloja DRAGOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1922, Vranić, Barajevo; član SKOJ-a 1941. Poginuo 24. oktobra 1941, Leskovac, Lazarevac.

ŽIVIĆ Trivuna RADOVAN
Zemljoradnik, rođen 1902, Konatice, Obrenovac. Poginuo novembra 1941. u borbi na pl. Rudnik.

1. POSAVSKA CETA 1. BATALJONA POSAVSKOG NOP ODREDA

AKSENTIJEVIĆ Danila VLADA, politički komesar 1. čete i 1. bataljona Posavskog NOP odreda
Student, rođen 1916, Obrenovac; član KPJ 1936, sekretar SKJ za srez Posavski Obrenovac od 1939. do aprila 1941. godine, kada je uhapšen i bio na robiji, a potom po izlasku sa robije maja 1941. uključuje se u rad na pripremi ustanka, poginuo. Proglašen za narodnog heroja.

BABIĆ Velisava MILORAD
Zemljoradnik, rođen 1919, Trstenica, Obrenovac. Poginuo 29. novembra 1941. na Kadinjači.

BABIĆ Zagorke MILORAD
Zemljoradnik, rođen 1915, Dren, Obrenovac. Poginuo 13. decembra 1941. kod Valjevske Kamenice.

BAJEVIĆ HAMDIJA
rođen. . . . . .(podaci nepoznati). Poginuo krajem 1941, Kaluđerske Bare, pl. Tara.

BATALO DMITAR
Trgovački pomoćnik, rođen 1918, Topusko, Vrgin Most. Poginuo krajem avgusta 1941. na Ubu.

BENVENISTI MOISE — MOŠA
Limarski radnik, rođen 1918, Beograd. Poginuo 9. novembra 1941, Ogladenovac, Valjevo.

BLAGOJEVIĆ Milivoja PAUN
Zemljoradnik, rođen 1907, Skela, Obrenovac. Poginuo 29. novembra 1941. na Kadinjači.

BOGDANOVIć Mihaila IVAN — VANJKA
Radnik, rođen 1919, Zabrežje, Obrenovac; član KPJ pre ustanka 1941. Poginuo krajem 1941. godine.

BUBALO DANILO — DANE
Učitelj, rođen 1921, Ličko Petrovo Selo, Titova Korenica. Poginuo septembra 1941, Grabovac, Obrenovac.

CIDARENKO ĐORĐE
Radnik, rođen 1924, Obrenovac. Nestao novembra 1941.

CRVENKOVIĆ Nikodija VOJISLAV
Zemljoradnik, rođen 1909, Ušće, Obrenovac. Poginuo 9. novembra 1941, Ogladenovac, Valjevo.

ĆIRIĆ (ĐORĐEVIĆ) BORA, politički radnik
Krojački radnik, rođen. . . . .kod Bele Palanke; član KPJ 1939, organizacioni sekretar SK KPJ za srez Posavski Obrenovac. Poginuo krajem avgusta 1941, Skela, Obrenovac.

DAVIDOVIĆ Milutina BUDIMIR — BUDA
Zemljoradnik, rođen 1920, Stubline, Obrenovac; član KPJ pre ustanka 1941, sekretar SK SKOJ-a za srez Posavski Obrenovac, poginuo.

DANE — ŠANDOR
(podaci nepoznati)
Poginuo 29. novembra 1941. na Kadinjači.

DIMITRIJEVIĆ Dragića PREDRAG
Zemljoradnik, rođen 1917, Ljubinić, Obrenovac. Poginuo 10. novembra 1941, Ogladenovac, Valjevo.

DOŠIĆ Svetislava JOVAN
Zemljoradnik, rođen 1911, Ušće, Obrenovac. Poginuo 10. novembra 1941, Ogladenovac, Valjevo.

DOŠIĆ Živka MILOVAN
Zemljoradnik, rođen 1902, Ušće, Obrenovac. Nestao novembra 1941. kod Pecke, Osečina.

ĐURĐEVIĆ Dragoslava BRANISLAV
Zemljoradnik, rođen 1924, Ušće, Obrenovac. Poginuo avgusta 1941, Krtinska, Obrenovac.

ĐURĐEVIĆ Živana DRAGUTIN
Zemljoradnik, rođen 1914, Piroman, Obrenovac. Poginuo krajem 1941. godine.

ĐURIĆ Živka BUDIMIR
Zemljoradnik, rođen 1896, Grabovac, Obrenovac; član KPJ pre ustanka 1941. Poginuo avgusta 1941. Grabovac, Obrenovac.

ERAKOVIĆ Božidara MILETA
Radnik, rođen. . . . .Piroman, Obrenovac. Poginuo krajem 1941.

GAVRIĆ Veselina MILOSAV
Zemljoradnik, rođen 1903, Dren, Obrenovac. Poginuo 15. novembra 1941, Pecka, Osečina.

GAVRILOVIĆ Milorada RADENKO
Zemljoradnik, rođen 1923, Orašac, Obrenovac. Poginuo 10. novembra 1941, Ogladenovac, Valjevo.

GOLUBOVIĆ Vladimira KRSTA
Zemljoradnik, rođen 1925, Obrenovac. Poginuo 24. oktobra 1941, Ostružanj, Osečina.

GOLUBOVIĆ Vladimira ZIVORAD
Papudžijski radnik, rođen 1922, Obrenovac. Poginuo 10. novembra 1941. Ogladenovac, Valjevo.

GOVEDARICA BOGDAN
Podoficir BJV, rođen 1921, Neteče, Virovitica. Poginuo 29. novembra 1941. na Kadinjači.

JAKOVLJEVIć Mihaila MILENTIJE
Zemljoradnik, rođen. . . . .Vukićevica, Obrenovac. Poginuo 10. novembra 1941, Ogladenovac, Valjevo.

JANKOVIĆ Anđelka BOGOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1911, Orašac, Obrenovac. Poginuo oktobra 1941, Ratari, Obrenovac.

JANKOVIĆ MILISAV
Zemljoradnik, rođen 1912, Lončanik, Ub. Poginuo 20. septembra 1941, Grabovac, Obrenovac.

JELIČIĆ Aleksandra PRODAN
Zemljoradnik, rođen 1923, Grabovac, Obrenovac. Poginuo 29. novembra 1941. na Kadinjači.

JEŠIĆ JEZDIMIR
Radnik, rođen 1922, Rožanci, Barajevo. Poginuo 29. novembra 1941. na Kadinjači.

JOKSIĆ Pavla JOVICA
Zemljoradnik, rođen 1903, Zvečka, Obrenovac. Poginuo 2. oktobra 1941, Ratari, Obrenovac.

JOKSIĆ Dragoljuba STOJADIN
Zemljoradnik, rođen 1907, Zvečka, Obrenovac. Poginuo 1. septembra 1941, Orašac, Obrenovac.

JOSIPOVIĆ Pantelije MILOŠ
Zemljoradnik, rođen 1921, Dren, Obrenovac. Poginuo decembra 1941. na pl. Zlatibor.

JOVANOVIĆ Tanasija MILORAD — SVILENI
Opančarski radnik, rođen 1906, Mihaljevci. Slavonska Požega; čian KPJ pre ustanka 1941. Poginuo novembra 1941. kod Ljubovije.

JOVANOVIĆ Milana MILOSAV — PULAJICA
Trgovac, rođen 1900, Ratari, Obrenovac, član KPJ pre ustanka 1941. Poginuo krajem 1941.

JOVANOVIĆ Milivoja PRVOSLAV
Zemljoradnik, rođen 1927, Ljubinić, Obrenovac. Poginuo avgusta 1941. godine.

JOVANOVIĆ Vladimira STOJADIN
Zemljoradnik, rođen 1901, Dren, Obrenovac. Poginuo 13. decembra 1941. na pl. Zlatibor.

JOVIČIĆ Miloša BORIVOJ
Zemljoradnik, rođen 1923, Ljubinić, Obrenovac. Poginuo 27. oktobra 1941, Ub.

JOVIČIĆ Rajka SLAVKO (SLAVOLJUB)
Učitelj, rođen 1914, Dren, Obrenovac. Poginuo 15. oktobra 1941. kod Pecke, Osečina.

KALAJDŽIĆ Mihaila MOMČILO — MUJA
Bravarski radnik, rođen 1923, Obrenovac. Poginuo 14. oktobra 1941, Grabovac, Obrenovac.

KALINČEVIĆ Živka RADOJKO
Zemljoradnik, rođen 1913, Trstenica, Obrenovac. Poginuo novembra 1941. kod Pecke, Osečina.

KARIĆ Vojislava BRANISLAV
Zemljoradnik, rođen 1920, Trstenica, Obrenovac. Poginuo novembra 1941, kod Ljubovije.

KARIO AVRAM
Student prava, rođen 1918, u Beogradu; član KPJ pre ustanka 1941. U NOB od avgusta 1941. Celu porodicu su mu pobili Nemci. Poginuo novembra 1941, kod Ljubovije.

KEČIĆ BORA, vodnik
Mlinarski radnik, rođen 1919, Krčedin, Indija. Poginuo oktobra 1941, Grabovac, Obrenovac.

KODAK BOSA, bolničarka
(podaci nepoznati) nestala krajem 1941.

KOVANDŽIĆ Mihaila DRAGIŠA
Zemljoradnik, rođen 1905, Trstenica, Obrenovac. Poginuo 21. oktobra 1941. kod Pecke, Osečina.

KOVANDŽIĆ Milorada ŽIVOTA
Zemljoradnik, rođen 1917, Trstenica, Obrenovac. Poginuo krajem 1941. godine.

KRSTIĆ Miodraga ANTONIJE
Zemljoradnik, rođen 1915, Trstenica, Obrenovac. Poginuo 29. novembra 1941. na Kadinjači.

KRSTIĆ MIODRAG
Zemljoradnik, rođen 1911, Trstenica, Obrenovac. Poginuo krajem 1941. godine.

KUZMANOVIĆ GAVRILO
Zemljoradnik, rođen 1908, Belo Polje, Obrenovac. Poginuo novembra 1941. godine.

LAUŠEVIĆ Steve VLADIMIR — VLADA
Student agronomije, rođen 1919, Glogovac, Bogatić; član KPJ pre ustanka 1941. Politički radnik u Obrenovcu od 1939. do 1941. Poginuo krajem 1941. kod povlačenja.

LAZIĆ Milovana MILAN
Zemljoradnik, rođen 1922, Vukićevica, Obrenovac. Poginuo 27. avgusta 1941, Ub.

LELIĆ Ranislava ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1910, Ušće, Obrenovac. Poginuo oktobra 1941, Kalinovac, Ub.

MANIĆ MILIVOJE — MILE ALBANTA, zamenik komandira čete
Potkivački radnik, rođen 1901, Kostur, Pirot; član KPJ 1939, član SK KPJ za srez Posavski Obrenovac. Poginuo 7. marta 1942, Ratari, Obrenovac, na dužnosti političkog komesara Posavsko-tamnavskog NOP odreda. Proglašen za narodnog heroja.

MARINKOVIĆ Vićentija BOŽIDAR
Zemljoradnik, rođen 1903, Zvečka, Obrenovac. Poginuo oktobra 1941, Grabovac, Obrenovac.

MARKOVIĆ Sretena DOBROSAV
Zemljoradnik, rođen 1912, Vukićevica, Obrenovac. Poginuo 9. novembra 1941, Ogladenovac, Valjevo.

MARKOVIĆ RADOMIR — GEMBES
Metalski radnik, rođen 1923, Beograd; član KPJ pre ustanka 1941. Poginuo 29. novembra 1941. na Kadinjači.

MARKOVIĆ Aleksandra VITOMIR
Zemljoradnik, rođen 1921, Vukićevica, Obrenovac. Nestao u borbi novembra 1941, Ogladenovac, Valjevo.

MATIĆ MILORAD
Poljoprivredni radnik, rođen 1920, Slavkovica, Ljig. Poginuo novembra 1941. kod Pecke, Osečina.

MATIJEVIĆ Čedomira MILOŠ
Zemljoradnik, rođen 1921, Grabovac, Obrenovac. Poginuo 29. novembra 1941. na Kadinjači.

MIJAILOVIĆ Živorada ZDRAVKO — RILE
Zemljoradnik, rođen 1915, Ljubinić, Obrenovac. Poginuo 19. septembra 1941, Grabovac, Obrenovac.

MIKLOŠ DIMITRIJE
Tekstilni radnik, rođen u Vojvodini (podaci nepoznati); član KPJ 1938. Poginuo 29. novembra 1941. na Kadinjači.

MILANOVIĆ Ž1VORAD
Zemljoradnik, rođen 1920, Orašac, Obrenovac. Poginuo 29. novembra 1941. na Kadinjači.

MILOSEVIC Tihomira RADOJICA
Zemljoradnik, rođen 1911, Banjani, Ub. U NOB od 1941. Poginuo decembra 1941. kod Kokin Broda, Nova Varoš.

MILUNOVIĆ Milorada ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1923, Orašac, Obrenovac. Poginuo novembra 1941. kod Pecke, Osečina.

MILUNOVIĆ Milosava MILOVAN
Zemljoradnik, rođen 1908, Orašac, Obrenovac. Poginuo novembra 1941, Drlače, Ljubovija.

MINDEROVIĆ — SER KATARINA — KETI, bolničarka
Trgovački nameštenik, rođena 1909, Subotica; član KPJ 1941. Poginula krajem 1941. godine.

NIKOLIĆ DIMITRIJE
rođen u Beogradu (podaci nepoznati); član KPJ pre ustanka 1941. Poginuo 10. novembra 1941, Ogladenovac, Valjevo.

NIKOLIĆ PREDRAG
Podoficir BJV, rođen 1918, Trstenica, Obrenovac. Poginuo 29. novembra 1941. na Kadinjači.

NIKOLIĆ ŽIVOTA
Opančarski radnik, rođen 1918, Vukićevica, Obrenovac. Poginuo krajem 1941. godine.

NINKOVIĆ Dragutina ŽIVOTA
Zemljoradnik, rođen 1916, Vukićevica, Obrenovac. Poginuo 30. novembra 1941. na pl. Zlatibor.

PAVLOVIĆ Uroša MILOSAV
Zemljoradnik, rođen 1920, Ljubinić, Obrenovac. Poginuo početkom 1942. oko Vlasenice, kao borac Biračkog NOP odreda.

PAVLOVIĆ Stanislava VLADIMIR
Zemljoradnik, rođen. . . . .Piroman, Obrenovac. Poginuo oktobra 1941. oko Valjeva.

PETROVIĆ MILOŠ
Obućarski radnik, rođen u Beogradu. Poginuo krajem avgusta 1941, Ub.

PETROVIĆ Dragiše ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1920, Orašac, Obrenovac. Poginuo 10. decembra 1941. na pl. Zlatibor.

PINKAS GEZA
Električarski radnik, rođen 1910, Pečuj, Mađarska, član KPJ od pre ustanka 1941. Poginuo 29. novembra 1941. na Kadinjači.

POPOVIĆ MIRČETA
Zemljoradnik, rođen 1916, Joševa, Ub. Poginuo 29. novembra 1941. na Kadinjači.

RADOVANOVIĆ Živka MOMČILO — LINDRA
Podoficir BJV, rođen 1919, Obrenovac. Poginuo 16. oktobra 1941. kod Ljubovije.

RADOVANOVIĆ Milenka ŽIVOJIN
Zemljoradnik, rođen 1910, Vukićevica, Obrenovac. Poginuo krajem 1941. godine.

RAFAJLOVIĆ Ljubisava ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1912, Stubline, Obrenovac. Poginuo 9. novembra 1941, Ogladenovac, Valjevo.

RAJ AK NENAD
(podaci nepoznati)
Poginuo 14. oktobra 1941, Grabovac, Obrenovac.

RAJKOVIĆ Ljubomira MILENTIJE
Zemljoradnik, rođen 1916, Stubline, Obrenovac. Nestao krajem 1941. godine.

RANKOVIĆ Tihomira PREDRAG
Zemljoradnik, rođen 1924, Veliko Polje, Obrenovac. Poginuo 29. novembra 1941, Zaglavak, Kadinjača.

RANKOVIĆ Milorada RADENKO, komandir 1. čete i komandant 1. bataljona Posavskog NOP odreda
Zemljoradnik, rođen 1907. Stubline, Obrenovac; član KPJ pre ustanka 1941. Poginuo krajem 1941. godine.

SEDLAR IVAN, politički komesar 1. čete
Maturant, rođen 1921, Vinkovci; član SKOJ-a i KPJ pre ustanka 1941. Poginuo 14. oktobra 1941, Grabovac, Obrenovac.

STANOJČIĆ SPASOJE
Obućarski radnik, rođen 1903, Obrenovac. Poginuo novembra 1941. kod Pecke, Osečina.

STANOJEVIĆ Marinka MILAN
Zemljoradnik, rođen 1910, Piroman, Obrenovac. Poginuo 29. novembra 1941. na Kadinjači.

ŠER LAZAR
rođen u Beogradu (podaci nepoznati). Poginuo krajem 1941. godine.

ŠIHTER HARI
Vojnik nemačke vojske, rođen 1920, u Nemačkoj. Pobegao iz fašističke jedinice u Posavski NOP odred. Poginuo 10. novembra 1941, Ogladenovac, Valjevo.

TADIĆ DARA, bolničarka
Službenik, rođena 1920, na Kosovu; član KPJ pre ustanka 1941. Poginula decembra 1941. godine.

TEŠIĆ Marinka DRAGISA
Zemljoradnik, rođen 1920, Joševa, Ub. Poginuo novembra 1941. kod Ljubovije.

TODOROVIĆ Milivoja ČEDOMIR
Zemljoradnik, rođen 1915, Zvečka, Obrenovac. Poginuo 29. novembra 1941. na Kadinjači.

VASIĆ Aleksandra MILOŠ
Zemljoradnik, rođen 1923, Orašac, Obrenovac. Poginuo 29. novembra 1941. na Kadinjači.

VASKOVIĆ Vukašina PREDRAG
Zemljoradnik, rođen 1923, Lončanik, Ub. Poginuo 29. novembra 1941, Zaglavak, Kadinjača.

VELJKOVIĆ VELIZAR, vodnik
Metalski radnik, rođen. . . . .(podaci nepoznati). Poginuo 29. novembra 1941. na Kadinjači.

VIĆENTIJEVIĆ Dragiše RADOMIR — RADE
Podoficir BJV, rođen 1921, Dren, Obrenovac. Poginuo 29. novembra 1941. na Kadinjači.

VIĆENTIJEVIĆ PERSIDA — PERKA, bolničarka
Domaćica, rođena 1921, Zabrežje, Obrenovac; član KPJ 1941. Poginula krajem 1941.

VLAJKOVIĆ Živana ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1920, Orašac, Obrenovac. Poginuo 29. novembra 1941. na Kadinjači.

VUJIĆ Velimira ĐORĐE — DOKA
Zemljoradnik, rođen 1910, Slavonska Požega. Poginuo septembra 1941, Grabovac, Obrenovac.

VULIĆ STEVAN — STEVA, politički komesar čete
Modelar u livnici, rođen 1909, Bajagić, Sinj; član KPJ pre ustanka 1941. Poginuo 29. novembra 1941. na Kadinjači.

ŽIVANOVIĆ Živojina ŽIVAN
Zemljoradnik, rođen 1900, Dren, Obrenovac. Poginuo 20. novembra 1941. kod Pecke, Osečina.

ŽIVKOVlć Radomira DRAGOSLAV — DRAGI
Tapetarski radnik, rođen 1915, Obrenovac; član KPJ pre ustanka 1941. Poginuo krajem 1941. između čačka i Užica.

BORCI I RUKOVODIOCI BEOGRADSKOG BATALJONA NA DAN FORMIRANJA PRVE PROLETERSKE BRIGADE

ŠTAB BATALJONA

IVANOVIĆ MILADIN, komandant
Učitelj, rođen 1906, Lalevići, Danilovgrad; član KPJ 1936. U toku NOR-a vršio razne odgovorne dužnosti, bio komandant 1. dalmatinske brigade i komandant 23. divizije od jula 1944. do kraja rata. Danas general-potpukovnik JNA u rezervi.

MINDEROVIĆ ČEDOMIR — ČEDA, politički komesar (od 4. 1. 1942)
Književnik, rođen 1912, Beograd; član KPJ 1941. Umro 15. januara 1966. godine.

ŽIVKOVlć LJUBOMIR — LJUPČE ŠPANAC, politički komesar, od 4. januara 1942. intendant
Obućarski radnik, rođen 1918, Crveni Breg, Bela Palanka; član KPJ 1935. Borac španskog građanskog rata. Teže ranjen 20. novembra 1942, u borbi za Sitnicu, Ključ kao zamenik komandanta bataljona i posle dva dana umro u Bos. Petrovcu. Proglašen za narodnog heroja.

ČEKIĆ DOBRIVOJE, zamenik komandanta do 4. januara 1942.
Zemljoradnik, rođen 1902, Draževac, Obrenovac; član KPJ marta 1941. Kao kapetan I. kl. JNA u rezervi umro 8. marta 1969. godine.

VONDRAČEK IVAN — VANJKA, zamenik političkog komesara
Obućarski radnik, rođen 1904, Gašinci, Đakovo; član KPJ 1934. Danas pukovnik JNA u rezervi.

ŠIMČENKO NATAŠA, referent saniteta do 4. januara 1942.
Lekar, rođena 1915, u Rusiji; član SKOJ-a i KPJ pre ustanka 1941. Poginula januara 1942. u s. Šljivovica, Čajetina, kao referent saniteta Kosmajskog NOP odreda.

DUJIĆ VLADIMIR — VLADA, kurir štaba bataljona
Metalski radnik, rođen 1920, Čukarica, Beograd; član SKOJ-a 1940, član KPJ novembra 1942. Kao pukovnik JNA u rezervi i poslanik Savezine Skupštine umro 1975. god.

1. CETA

ŠAJATOVIĆ DUŠAN, komandir
Železnički službenik, rođen 1905, Varaždin; član KPJ septembra 1941. Poginuo 22. decembra 1941. u borbi za Sjenicu.

ĐORĐEVIĆ DUŠAN — KOROŠEC, politički komesar
Obućarski radnik, rođen 1912, Beograd; član KPJ 1938. Poginuo 22. decembra 1941. u borbi za Sjenicu.

ALFANDARI ISAK — ALFA, desetar
Bankarski službenik, rođen 1919, Beograd; član KPJ 1941. Poginuo 22. decembra 1941. u borbi za Sjenicu.

ALTARAC RAFAEL — RULE
Učenik precizne mehanike, rođen 1923, Beograd; član SKOJ-a 1941, član KPJ 1942. Danas pukovnik JNA u rezervi.

BAJIĆ DAVID
Bravarski radnik, rođen 1923, Vidovo, Drvar; član SKOJ-a 1941, član KPJ januara 1943. Danas potpukovnik JNA u rezervi.

BASARIĆ. . . . . — BASARA
Metalski radnik, rođen u Vojvodini; član SKOJ-a 1941. Poginuo 22. decembra 1941. u borbi za Sjenicu.

BORISAVLJEVIĆ DUŠAN — ČOĆA
Zemljoradnik, rođen 1904, Meljak, Barajevo. Poginuo 22. decembra 1941, ,u borbi za Sjenicu.

ČAMDŽIĆ VLADIMIR — VAVA ČAMDŽIJA
Stolarski radnik, rođen 1898, Vel. Borak, Barajevo; član KPJ novembra 1942. Poginuo juna 1943, Luke, Renovica, Pale.

ČUBRILO MILAN
Obalski radnik, rođen 1914, Bruvno, Gračac; član KPJ 1939. Kao politički komesar brigade umro 1947. godine.

ĆORDAŠ DUŠAN
Učenik SPŠ, rođen 1922. Dravozburg, Pensilvanija, SAD; član SKOJ-a 1941, član KPJ april 1943. Danas major JNA u rezervi.

DAVIDOVIĆ MOMČILO — BULJA
Trgovački pomoćnik, rođen 1921, Vrbovno, Lazarevac; član SKOJ-a 1941, član KPJ 1948. U bataljonu bio do aprila 1942, kada je kod sela Dub, Rogatica, u patroli sa dva druga bio zarobljen od četnika DM, koji su ga predali nedićevcima, a ovi Nemcima, koji su ga preko logora Sajmište — Beograd i Novo Mesto — Beč internirali za Norvešku, gde je bio do kraja NOR. Danas penzioner.

DEMAJOROVIĆ BENKO
Student, rođen 1920, Beograd; član SKOJ-a 1941. Ranjen 22. decembra 1941, u Borbi za Sjenicu, ostao u Novoj Varoši na lečenju, dalje o njemu nema podataka.

DEMAJOROVIĆ Jakova ISAK
Učenik gimnazije, rođen 1923, Beograd; član SKOJ-a 1941. Poginuo 22. decembra 1941, u borbi za Sjenicu.

DOBRIVOJEVIĆ Petra NIKOLA
Trgovački pomoćnik, rođen 1920, Oton, Knin. Ranjen 22. decembra 1941, u borbi za Sjenicu, ostao na lečenju u Novoj Varoši, dalje o njemu nema podataka.

FILIPĆEV MILOJKO
Metalski radnik, rođen u s. V. Livade, Nova Crnja; bio član KPJ pre ustanka 1941. do 1948. godine. Danas penzioner.

FUNDUK MILAN
Brijački radnik, rođen 1924, Slavonski Brod; član SKOJ-a 1941. Poginuo januara 1942, Prača, Pale.

HERMAN KOŠTA — KIKI
Učenik gimnazije, rođen 1925, Sarajevo; član SKOJ-a 1941, član KPJ 1942. Danas penzioner.

JANKOVIĆ ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1923, Baćevac, Barajevo, član SKOJ-a 1941. Poginuo 22. 12. 1941. u borbi za Sjenicu.

JELIĆ DRAGIŠA
Metalski radnik, rođen 1921, Vranić, Barajevo, član SKOJ-a 1942, član KPJ januara 1943. Poginuo aprila 1943. kod Goražda.

JELIĆ MILENKO
Metalski radnik, rođen 1918, Vranić, Barajevo; član KPJ novembra 1941. Poginuo 14. februara 1942, Papratno, Foča.

JEREMIĆ VELIMIR, desetar
Student medicine, rođen 1919, Leskovac, Lazarevac; član KPJ maja 1941. Danas lekar.

JOVANOVIĆ DOBRIVOJE — KMEKA
Tekstilni radnik, rođen 1922, Vel. Moštanica, Čukarica, Beograd; član KPJ pre ustanka 1941. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci, Suha.

JOVANOVIĆ MILORAD — GEDŽA
Zemljoradnik, rođen 1920, Baćevac, Barajevo; član SKOJ-a oktobra 1941, član KPJ jula 1944. Danas kapetan I. kl. JNA u rezervi.

JOVANOV ŽIVKO — LALA
Krznarski radnik, rođen 1921, Taras, Zrenjanin: član SKOJ-a 1938, član KPJ 1940. Poginuo 22. decembra 1941. u borbi za Sjenicu.

KATIĆ MILIVOJE
Trgovački pomoćnik, rođen 1923, Baćevac, Barajevo; član SKOJ-a 1938, član KPJ februara 1940. Danas pukovnik JNA u rezervi.

KECMAN SIMA
Obućarski radnik, rođen 1912, Drinić, Bos. Petrovac; član KPJ 1939. Ranjen 22. decembra 1941. u borbi za Sjenicu, umro februara 1942. godine.

KOSANIĆ MILIVOJE
Trgovački pomoćnik, rođen 1917, Vel. Borak, Barajevo. Poginuo 22. decembra 1941. u borbi za Sjenicu.

LEKSENDRIĆ VELIMIR
Poljoprivredni radnik, rođen 1920, Stepojevac, Lazarevac; član KPJ od septembra 1943. Umro 6. 7. 1978. godine.

MIĆAŠEVIĆ MILOŠ, vodnik
Tektisni radnik, rođen 1914, Irig; član KPJ 1940. Poginuo 22. decembra 1941. u borbi za Sjenicu.

MILOVANOVIĆ DRAGOMIR — MIRKO
Zemljoradnik, rođen 1911, Boždarevac, Barajevo. Poginuo 22. decembra 1941, u borbi za Sjenicu.

MIŠIĆ ŽIVORAD, desetar
Trgovački pomoćnik, rođen 1923, Draževac, Obrenovac; član SKOJ-a pre ustanka 1941, član KPJ od juna 1942. Danas član predsedništva CK SKS.

MITROVIĆ ĐURĐE
Obućarski radnik, rođen 1915, Vranić, Barajevo; član KPJ 1941. i rukovodilac SKOJ-a u četi. Umro novembra 1942, D. Rudnik, Ključ.

MURGAŠ MILOŠ
rodom iz Slavonije; član SKOJ-a 1941. Poginuo 22. decembra 1941. u borbi za Sjenicu.

NIKOLIĆ MILORAD
Trgovački pomoćnik, rođen 1923, Konatice, Obrenovac; član SKOJ-a od avgusta 1941. Poginuo 22. decembra 1941. u borbi za Sjenicu.

NOVAKOVIĆ ĐORĐE
Obućarski radnik, rođen 1918, Nештin. Bačka Palanka; član KPJ 1939. Poginuo 22. decembra 1941. u borbi za Sjenicu.

RADOSAVUEVIĆ MITAR
Stolarski radnik, rođen 1898, Vranić, Barajevo; član KPJ od marta 1941. Kao kapetan I klase JNA u rezervi, umro jula 1966. godine.

RANKOVIĆ ŽIVOTA
Obućarski radnik, rođen 1907, Draževac, Obrenovac; član KPJ od 5. oktobra 1941. Danas penzioner RSUP-a.

SIMIĆ MILISAV
Stolarski radnik, rođen 1918, Sremčica, Čukarica, Beograd. Poginuo novembra 1943. u s. Drugovac, Smederevo kao borac Kosmajskog NOP odreda.

STANIMIROVIĆ MILUTIN — MIĆA BUGARIN
Zemljoradnik, rođen 1903, Baćevac, Barajevo; član KPJ od novembra 1941. Poginuo 22. decembra 1941. u borbi za Sjenicu.

STEKIĆ MILIVOJE
Pekarski radnik, rođen 1923. Vranić, Barajevo. Zarobljen 22. decembra 1941. u borbi za Sjenicu, streljan 1942. na Banjici.

STEVANOVIĆ LJUBOMIR — KOCIN
Zemljoradnik, rođen 1920. Baćevac, Barajevo; kandidat za člana KPJ 1939, član KPJ od 15. marta 1941. Danas potpukovnik JNA u penziji.

STUBLIČEVIĆ STEVAN, vodnik
Kolar, rođen 1908. Draževac, Obrenovac. Poginuo 22. decembra 1941. u borbi za Sjenicu.

ŠVABIĆ MIHAILO, politički delegat voda i sekretar ćelije KPJ u četi
Grafički radnik, rođen 1919. Bukovik, Aranđelovac; član KPJ 1938. Danas ambasador u SSIP-u.

TODOROVIĆ MILOVAN
Muzičar, rođen 1920. Meljak, Barajevo; član SKOJ-a od januara 1942. Poginuo aprila 1942. Šekovići.

VICIĆ JOSIP
Tekstilni radnik, rođen 1907. Žabalj. Kandidat za člana KPJ pre ustanka 1941. član KPJ od septembra 1941. Poginuo 14. jula 1942. u borbi za Šćit, Prozor.

VLAISAVLJEVIĆ ILIJA
Metalski radnik, rođen. . . . . u Lici; član SKOJ-a 1941. Ranjen 22. decembra 1941. u borbi za Sjenicu, zarobljen i streljan.

ZARIĆ RADOJKO
Zemljoradnik, rođen 1919. Leskovac, Lazarevac. Poginuo 22. decembra 1941. u borbi za Sjenicu.

BRANKO »Doktor« — bolničar
Lekarski pomoćnik, rođen_____(podaci nepoznati); član KPJ od novembra 1941. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci, u kanjonu Hrčavke, Zelengora.

DUŠKO Srednjoškolac
Učenik gimnazije, rođen. . . . .(podaci nepoznati); član SKOJ-a 1941. Poginuo 22. decembra 1941. u borbi za Sjenicu.

MIKICA LALA
Ćurčija, rođen. . . . .u Perlezu, Zrenjanin; član SKOJ-a od avgusta 1941. Poginuo 22. decembra 1941. u borbi za Sjenicu.

NIKOLA CRNOGORAC
Ugostiteljski radnik, rođen_____(podaci nepoznati). Poginuo 22. decembra 1941. u borbi za Sjenicu.

N. N. zarobljen u borbi za Sjenicu 22. decembra 1941. i streljan.
N. N. zarobljen u borbi za Sjenicu 22. decembra 1941. i streljan.

2. CETA

ILIĆ PAVLE — VELJKO, komandir, od 4. januara 1942. zamenik komandanta bataljona
Inženjerijski kapetan II kl. BJV, rođen 1910, Brusnik, Zaječar; član KPJ od 1. marta 1942. godine. Kao general-pukovnik JNA umro 16. jula 1964. na dužnosti komandanta graničnih jedinica JNA.

ŠTERK MIŠA, politički komesar
Privatni nameštenik, rođen 1912, Čurug, Žabalj; član KPJ pre ustanka 1941. Poginuo 20. novembra 1942. u borbi za Sitnicu, Ključ, na dužnosti političkog delegata voda.

BRKIĆ MILORAD — ICIN
Zemljoradnik, rođen 1920, Baćevac, Barajevo, kandidat za člana KPJ od oktobra 1939. član KPJ od 18. juna 1942. Kao penzioner umro 16. juna 1981. godine.

ČEKIĆ ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1923. Draževac, Obrenovac; bio član KPJ od 9. 6. 1942. do 1948. Kao oficir JNA bio na školovanju u SSSR i tamo ostao.

ČIČA MARKO, desetar
Metalski radnik, rođen 1915. V. Rujiška, Bosanski Novi; član KPJ od 1939. Poginuo 20. novembra 1942. u borbi na Sitnici, Ključ, kao komandir III čete.

DIKIĆ JOVAN — JOCA, politički delegat voda
Tekstilni radnik, rođen 1913. Irig; član KPJ pre ustanka 1941. U bataljonu bio do 4. januara 1942. kada je ostavljen po zadatku na oslobođenoj teritoriji, u bataljon se

vratio 5. marta 1943. Umro posle rata kao penzioner.

DRENJANIN MILORAD
Učenik STŠ, rođen 1924. M. Moštanica, Obrenovac; član SKOJ-a od 1940. član KPJ od 25. decembra 1941. Danas doktor Ekonomsko-pravnih nauka u penziji.

ERAKOVIĆ MILUTIN
Krojački radnik, rođen 1902. Piroman, Obrenovac; član KPJ od pre ustanka 1941. Poginuo 23. septembra 1943. V. Cista, Imotski.

GACESA STANKO
Zemljoradnik, rođen 1910. na Baniji, živeo u s. Vrbovno, Lazarevac; član KPJ od novembra 1942. Poginuo 3. januara 1943. Kalošević, Tešanj.

ISLAMOVIĆ SULEJMAN — MUJO
Tekstilni radnik, rođen 1904, Radaslije, Glamoč; član KPJ od maja 1941. Poginuo 1943. u okolini Glamoča kao politički radnik.

JERINIĆ RADIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1898, Draževac, Obrenovac; član KPJ od marta 1941. Umro juna 1964. godine kao penzioner.

KOVACKI Ise SAVA — LALA DUDOŠ
Zemljoradnik, rođen. . . . . .u Botošu, Zrenjanin; član SKOJ-a od 1940, član KPJ od novembra 1942. Poginuo januara 1943. Devetina, Laktaši.

MAKSIMOVIĆ DOBRIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1912, Šiljakovac, Barajevo. Ranjen 22. decembra 1941. u borbi za Sjenicu, poginuo 11. juna 1942. u borbi na Gatu, Gacko, Hercegovina kao borac II proleterske brigade.

MARINKOVIĆ ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1924, Baćevac, Barajevo; član KPJ od maja 1943. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci, Ozren, Zelengora.

MARINKOVIĆ RADOVAN
Zemljoradnik, rođen 1921. Šiljakovac, Barajevo; član KPJ od januara 1943. Poginuo januara 1943. Devetina, Laktaši.

MARKOVIĆ DRAGAN, politički delegat voda
Student filozofije, rođen 1919, Zabrežje, Obrenovac; član KPJ 1938; član SK KPJ za srez Posavski Obrenovac od 1939. do 1941. Poginuo 5. jula 1943. u borbi za Zvornik kao zamenik političkog komesara čete.

MARKOVIĆ LEPOSAVA — LEPA
Omladinka, rođena 1926. Zabrežje, Obrenovac; član SKOJ-a 1941; član KPJ od novembra 1942. Danas sekretar komisije za odlikovanja Predsedništva SR Srbije.

MARKOVIĆ MIODRAG — BRICA
Brijački učenik, rođen 1924. Stepojevac, Lazarevac, član SKOJ-a od februara 1942. Poginuo 2. avgusta 1942. u borbi za Duvno.

MATIĆ ŽIVOTA
Radnik, rođen 1922. Vranić, Barajevo; član KPJ od oktobra 1941. Danas penzioner.

MIHAILOVIĆ DOBRIVOJE, vodnik
Zemljoradnik, rođen 1909, Baćevac, Barajevo; član KPJ od 12. marta 1942. Danas potpukovnik JNA u rezervi.

MIHAILOVIĆ LJUBIVOJE, vodnik
Zemljoradnik, rođen 1915, Baćevac, Barajevo; član KPJ od avgusta 1943. Danas savetnik RSUP SR Srbije u penziji.

MIRKOVIĆ MIODRAG — CIGA
Zemljoradnik, rođen 1923, Stepojevac, Lazarevac. Poginuo 22. decembra 1941. u borbi za Sjenicu.

NIKOLIĆ ČEDOMIR
Zemljoradnik, rođen 1904, V. Borak, Barajevo; član KPJ od novembra 1942. Poginuo februara 1944. kod Mrkonjić Grada.

NIKOLIĆ RADOMIR
Zemljoradnik, rođen 1922, V. Borak, Barajevo; član KPJ od septembra 1943. Danas major JNA u rezervi.

PANTELIĆ RADOVAN — PURA
Trgovački pomoćnik, rođen 1920, Baćevac, Barajevo; član KPJ 12. oktobra 1942. Danas pukovnik JNA u rezervi.

PAUNOVIĆ (PAUNIĆ) LJUBISA
Zemljoradnik, rođen 1921, Stepojevac, Lazarevac; član SKOJ-a od marta 1942. Poginuo 20. novembra 1942. u borbi za Sitnicu, Ključ.

PETROVIĆ JANKO — KULAŠ
Zemljoradnik, rođen 1878, Draževac, Obrenovac. Kapetan srpske vojske i nosilac Karađorđeve zvezde sa mačevima, ordena Belog orla, medalja Obilića i dr. odlikovanja. Kao potpukovnik JNA u rezervi umro decembra 1963.

PETROVIĆ MILADIN — MORŽ
Student agronomije, rođen 1920, Konatice, Obrenovac; član KPJ 1939. Vraćen januara 1942. iz Nove Varoši po zadatku u Posavinu i do 1943. živeo ilegalno; streljan od četnika DM, decembra 1943.

PETROVIĆ SREĆKO
Zemljoradnik, rođen 1890, Draževac, Obrenovac; član KPJ 1939. Kao major NM u rezervi umro 19. avgusta 1977. godine.

PETROVIĆ ZLATOMIR — DŽENERIKA
Zemljoradnik, rođen 1921, V. Borak, Barajevo; član KPJ od 1946. Zarobljen od četnika DM aprila 1942. kod Rogatice i bio u logoru u Užicu, odakle je pušten juna 1942. Ostao na liniji NOP i sarađivao sa Kosmajskim NOP odredom, a 1944. stupio u NOVJ i bio. komandant bataljona pri komandi mesta Umka. Danas penzioner.

RADOVANOVIĆ SPASOJE — SELJA
Učenik za stolara, rođen 1925. Vranić, Barajevo; član KPJ od 15. novembra 1943. Kapetan JNA u rezervi. Direktor filijale Beobanke u penziji.

SREMAČKI VELJKO
Tekstilni radnik, rođen 1917. Srbobran; član KPJ od oktobra 1941. Kao major JNA poginuo nesrećnim slučajem 8. aprila 1949.

SOVILJ ILIJA
Fizički radnik, rođen 1922. Kijani, Gračac; član SKOJ-a od oktobra 1941. član KPJ od 10. marta 1942. Danas kapetan I kl. JNA ti rezervi.

STANKOVIć MILAN — MILANČE
Muzičar, rođen 1923. Meljak, Barajevo; član KPJ od novembra 1942. Umro 2. juna 1981. godine.

STEFANOVIĆ DRAGOSLAV — srednjoškolac
Učenik STŠ, rođen 1924. Vršac; član SKOJ-a od novembra 1941. član KPJ od avgusta 1943. Danas major JNA u rezervi, novinar u penziji.

STEFANOVIĆ ŽIVKO — ZIKICA
Trgovački pomoćnik, rođen 1925. Barajevo; član SKOJ-a od septembra 1941. član KPJ od maja 1943. Poginuo u borbi na Stujesci. kod Suhe.

STEPANOVIĆ TIHOMIR — TIKA
Pekarski radnik, rođen 1914. Vranić, Barajevo; član KPJ od septembra 1943. Kao kapetan I kl. JNA u rezervi umro 4. decembra 1967. godine.

STUBLINČEVIĆ LJUBOMIR — LJUBA
Abadžijski radnik, rođen 1915. Draževac, Obrenovac; član KPJ od novembra 1943. Kao poručnik JNA u rezervi umro januara 1965.

ŠIJAN DUŠAN, sekretar ćelije KPJ u četi
Brijački radnik, rođen 1919. Zrmanja, Gračac; član KPJ od 10. septembra 1941. Danas penzioner sa dužnosti potpredsednika Privredne komore Beograda, p.pukovnik JNA u rezervi.

TANASIJEVIĆ MILIVOJE — BULJA
Abadžijski radnik, rođen 1922. Baćevac, Barajevo; član KPJ od novembra 1941. Ranjen februara 1943. kod Bradine, Konjic, kao politički

delegat voda, poginuo juna 1943. a borbi na Sutjesci.

TANASIJEVIĆ MILUTIN
Trgovački pomoćnik, rođen 1920, Bačevac, Barajevo; član KPJ od novembra 1942. Poginuo 25. maja 1943. na Trovrhu, Čelebić, Foča, kao komandir 3. čete.

TODOROVIĆ ŽIVKO
Zemljoradnik, rođen 1925. Vranić, Barajevo; član KPJ od maja 1944. Danas penzioner.

UNČANIN DUŠAN, desetar
Tipografski radnik, rođen 1916. Đukući, Šipovo; član KPJ od novembra 1941. Poginuo juna 1942, Korita, Bileća, kao vodnik.

ŽIVKOVIĆ JOVAN
Vodoinstalater, rođen 1917. Bukovac. Novi Sad; član KPJ od 15. oktobra 1942. Danas penzioner — sa dužnosti direktora livnice »Beograd«.

VASIĆ MARKO, desetar
Krojački radnik, rođen 1910, Ostojićevo, Čoka, član KPJ od novembra 1942. Poginuo 5. jula 1943. u borbi za Zvornik.

3. ČETA

NIKOLAJEVIĆ SINIŠA, komandir
Intendantski poručnik BJV, rođen 1914. Pirot, član KPJ od novembra 1941. Bio komandant Beogradskog bataljona, zamenik komandanta 6. krajiške brigade i načelnik štaba 17. divizije, na kojoj dužnosti je poginuo 12. jula 1943. na brdu Bišini iznad Šekovića. Proglašen je za Narodnog heroja.

PEŠIĆ DOBRIVOJE, politički komesar
Metalski radnik, rođen 1915. Pečani, Umka, Čukarica, Beograd; član KPJ od maja 1941. Danas general major JNA u rezervi.

ANDRIć BRANKO, politički delegat voda
Pekarski radnik, rođen 1912. Nоćaj, Sremska Mitrovica; član KPJ od pre ustanka 1941. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci, kod" Suhe, na dužnosti političkog delegata voda.

BALABAN DUŠAN
Metalski radnik, rođen 1915. Banjaluka; član KPJ od maja 1943. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci kod Suhe.

BANOVIć DOBRIVOJE
Automehaničar, rođen 1907. Barajevo; član KPJ od septembra 1943. Danas penzioner.

BARUH NISIM
Fotograf, rođen 1915. Sarajevo; član KPJ od jula 1943. Poginuo novembra 1943. u borbi za Travnik kao vodnik.

BLAGOJEVIĆ MIODRAG — BATA, sekretar ćelije KPJ u četi
Službenik, rođen 1914. Smederevska Palanka; član KPJ od septembra 1941. Poginuo 20. novembra 1942. u borbi za Sitnicu, Ključ, kao politički komesar 3. čete.

BOLDINOVIĆ DIMITRIJE — MITA
Radnik, rođen 1917, Čukarica Beograd. Poginuo jula 1943. Šekovići.

ČALIĆ ILIJA
Zemljoradnik, rođen 1922. Železnik, Čukarica, Beograd; član KPJ od februara 1943. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci, kod Suhe.

ČOLOVIĆ Jandrije TODOR — ZDIPI
Metalski radnik — livac, rođen 1920. Tepljuh, Drniš; član KPJ od maja 1943. Poginuo 12/13. juna 1944. kod Prozora.

ČRNOGOJ DRAGAN
Učenik gimnazije, rođen 1923. Beograd; član KPJ od novembra 1942. Poginuo avgusta 1943. kod Bugojna.

ČIRIĆ MILORAD — ĆIRA
Zemljoradnik, rođen 1922. Železnik, Čukarica, Beograd; član KPJ od maja 1943. Kao kapetan NM umro 22. novembra 1952. usled posledica ranjavanja.

DAMNJANOVIĆ DRAGIŠA
Zemljoradnik, rođen 1924. V. Moštanica, Čukarica, Beograd; član KPJ od novembra 1942. Poginuo aprila 1943. Krčino Brdo, Ustikolina, Foča.

DINČIĆ STANIMIR — DINČE
Bačvarski radnik, rođen 1920. M. Izvor, Zaječar; član KPJ od maja 1943. Danas p.pukovnik JNA u rezervi.

ĐORĐEVIĆ ŽIVANA RADISAV
Zemljoradnik, rođen 1918. Draževac, Obrenovac; član KPJ od novembra 1942. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci, kod Suhe.

IGNJATOVIĆ RADOMIR
Metalski radnik, rođen 1920. Donji Milanovac; član KPJ od 4. marta 1942. Danas pukovnik JNA u rezervi.

ISAILOVIĆ MILOŠ — RUNDO, desetar
Opančarski radnik, rođen 1914. Železnik, Čukarica, Beograd; član KPJ od aprila 1942. Poginuo avgusta 1942, kod Šćita, Prozor.

JEŠIĆ NIKOLA
Radnik u strugari Makiš, rođen 1923. Ostružnica, Čukarica, Beograd. U bataljonu bio do maja 1943. kada je napustio bataljon i vratio se u Srbiju i bio borac i komandir čete u Kosmajskom NOP odredu. Kao poručnik JNA u rezervi umro maja 1961.

JOKSIMOVIĆ ALEKSANDAR — ACA
Krojački učenik, rođen 1925. Žarkovo, Čukarica, Beograd; član KPJ od novembra 1942. Poginuo novembra 1943. u borbi za Travnik kao vodnik.

JOVANOVIĆ MILORAD — ĆUMURDŽIJA
Učenik za metalostrugara, rođen 1926. Žarkovo, Čukarica, Beograd; član KPJ od jula 1942. Ranjen oktobra 1942. u borbi za Bosansko Grahovo, a umro od rana decembra 1942. u Bosanskom Petrovcu.

JOVIČIĆ DRAGICA MILEVA — BELKA
Tekstilna radnica, rođena 1922. Beograd; član KPJ od 1940. Poginula posle NOR-a nesrečnim slučajem.

KIS NIKOLA
Metalski radnik, rođen. . . .u Lici. Poginuo 22. decembra 1941. u borbi za Sjenicu.

KOVAČEVIĆ IVICA
Automehaničar, rođen 1917. Rijeka; član KPJ od maja 1944. Danas kapetan I klase JNA u rezervi.

KON IMRE — KOSTIĆ MIRKO
Službenik, rođen 1909. Pančevo; član KPJ od 1943. Poginuo 27. maja 1944. na Lisini, Mrkonjić Grad, kao politički komesar čete.

KREZIĆ BOŽIDAR — KREZA
Radnik u strugari Makiš, rođen 1923. Ostružnica, Čukarica, Beograd; član KPJ od februara 1943. Poginuo 25. maja 1943. na Trovrhu, Čelebić, Foča, kao vodnik.

LUKIĆ MILORAD — VLAIŠA
Obalski radnik, rođen 1922. Pružatovac, Mladenovac; član KPJ od marta 1942. Poginuo 4. avgusta 1942. na planini Cincar, Livno — Šujica.

MIHAILOVIĆ MILOŠ — MIŠA, politički delegat voda
Učenik gimnazije, rođen 1924, Grabovac Krnjački, Karlovac; član KPJ od novembra 1941. Poginuo 20. novembra 1942. u borbi za Sitnicu, Ključ, kao zamenik političkog komesara čete.

MILEKIĆ NIKOLA — KORČAGIN
Učenik u knjižari, rođen 1926, Kruševac; član SKOJ-a od 10. 11 1941, član KPJ od 15. 11. 1943. Poginuo 26. januara 1956. kao potpukovnik JRV, pilot lovac.

MITRIĆ MLADEN, desetar
Metalski radnik, rođen 1921. g.

Čuklić, Šipovo (Janj); član KPJ od septembra 1941. g. Poginuo avgusta 1943. g. u borbi za Turbe, Travnik, kao zamenik političkog komesara čete.

NIĆIFOROVIĆ MILOVAN, desetar
Zemljoradnik, rođen 1920. g. Železnik, Čukarica Beograd; član KPJ od jula 1942. g. Poginuo juna 1943. g. Luka — Renovica, Pale, kao komandir II čete.

NIKOLIĆ MARKO
Krojački radnik, rođen. . . . . .Beograd; član KPJ od maja 1942. g. Poginuo juna 1943. g. u borbi na Sutjesci, kod Suhe.

NIKOLIĆ VLADISLAV — Cika VLAJA
Abadžijski radnik, rođen 1886. g. Baćevac, Beograd; član KPJ od oktobra 1939. g. Poginuo februara 1942. u Sandžaku.

PANTIĆ MILORAD — MIKA
Zemljoradnik, rođen 1920. g. Ostružnica, Čukarica, Beograd; član KPJ od februara 1943. g. Kao poručnik JNA u rezervi poginuo 26. juna 1952. g. nesrečnim slučajem.

PETROVIĆ MILAN, vodnik
Ugostiteljski radnik, rođen 1898. g. Grubišino Polje, član KPJ od 17. 12. 1941. g. Kao major JNA u rezervi umro 12. oktobra 1979. g.

PRVULOVIĆ RADOJE
Zemljoradnik, rođen 1923. Železnik, Čukarica Beograd; član KPJ od novembra 1942. Poginuo 5. jula 1943. u borbi za Zvornik, kao vodnik.

RISTIĆ MILORAD
Metalski radnik, rođen 1921. Crnoklinište, Pirot; član KPJ od 4. marta 1942. Danas pukovnik JNA u rezervi.

RUŽIĆ NIKOLA — MIKI
Metalski radnik — livac, rođen 1920, Čukarica Beograd; član KPJ od 9. juna 1942. Poginuo 5. juna 1943. u borbi na Sutjesci, kod Suhe, kao politički delegat voda.

ŠARIĆ BORA
Radnik u fabrici šećera, rođen u Slavoniji; član KPJ pre ustanka 1941. Poginuo 20. novembra 1942. u borbi za Sitnicu, Ključ, kao vodnik.

ŠEVIĆ ŽIVAN — LALA
Metalski radnik, rođen 1922, Grgurevci, Srem. Mitrovica; član KPJ od 10. oktobra 1942. Kao major JNA u rezervi umro 11. marta 1976.

TABAKOVIĆ ŽIVOJIN — ŽOJA
Zemljoradnik, rođen 1923. Vel. Moštanica, Čukarica, Beograd. U bataljonu bio do maja 1943. kada je napustio bataljon i vratio se u Srbiju i poginuo novembra 1943. na Kosmaju.

TODOROVIĆ MILAN
Obalski radnik, rođen 1913. g. Velika Ivanča, Mladenovac; član KPJ pre ustanka 1941. g. poginuo 3. oktobra 1944. g. u borbi za Ub, kao barjaktar bataljona.

TOJAGIĆ VLADIMIR
Zemljoradnik, rođen. . . . . .u Lici. Poginuo 22. decembra 1941. g. u borbi za Sjenicu.

TOMIĆ MILAN — CARE
Farbarski radnik, rođen 1919. g. Čukarica Beograd; član KPJ od 1. marta 1943. g. Kao major JNA u rezervi poginuo 2. maja 1974. u saobraćajnoj nesreći.

TRNINIĆ ŽIVKO — ŽICA
Učenik gimnazije, rođen 1921. Šabac; član KPJ od novembra 1942. g. Bio borac Mačvanskog NOP odreda, u bataljon došao decembra 1941. g. Nastradao 19. oktobra 1951. nesrećnim slučajem.

VIKALO LAZAR, vodnik
Privatni nameštenik, rođen 1917. g. Murati, Bos. Dubica; član KPJ pre ustanka 1941. g. Poginuo 14. jula 1942. g. u borbi za Ščit, Prozor, kao vodnik.

VUCETA NIKOLA
Obalski radnik, rođen 1913. g. Crnaja, Cazin; član KPJ od 1. marta 1944. g. Kao major JNA u rezervi, umro 16. novembra 1966.

ZIVKOVIC DUŠAN — DUCA
Student medicine, rođen 1922. Beograd; član KPJ od februara 1943. Teško ranjen juna 1943. na Balinovcu, pl. Zelengora, a poginuo kao ranjenik jula 1943. god. Šekovići.

ŽIVOTIĆ BORIVOJE — BORA ŽABAC
Potporučnik BJV, rođen 1915. Vučak, Smederevo. Kao vodnik voda pratećih oruđa nastradao nesrećnim slučajem avgusta 1941. Seona, Prozor.

POSAVSKA CETA

VUKOSAVLJEVIĆ MOMČILO — MOMA
Vazduhoplovni narednik BJV, rođen 1917. Grabovac, Obrenovac; član KPJ od maja 1941. Poginuo nesrećnim slučajem avgusta 1942, Kovači, Duvno, kao komandir 1. čete.

ŠTAGLJAR IVAN, politički komesar
Nameštenik, student prava; rođen 1914. Sarajevo; član KPJ 1940. Poginuo 21. januara 1942. Pjenovac, Han Pijesak.

NIKOLIĆ ZIVOJIN — ŽOJA, zamenik komandira
Zemljoradnik, rođen 1912. Stubline, Obrenovac; član KPJ od 1939. Poginuo januara 1942. na mestu Ploče, na putu Han Pijesak — Vlaisenica.

BOJIĆ MILOSAV, zamenik političkog komesara
Abadžijski radnik, rođen 1922. Ljubinić, Obrenovac; član SKOJ-a od 1939; član KPJ 1940. Danas na službi u Ambasadi SFRJ u Parizu.

ALARGIĆ STAMBOLIĆ JUDITA
Tekstilna radnica, rođena 1917. Novi Sad; član KPJ 1939; član SK KPJ za Obrenovac u 1941. Danas penzioner sa dužnosti člana Izvršnog odbora SSRN SR Srbije.

ALEKSIC BOZA
Radnik, rođen 1922. Sovljak, Ub; član SKOJ-a od oktobra 1941. Poginuo 21. januara 1942. Pjenovac, Han Pijesak.

ARUETI JOSIF — JOLE
Trgovački pomoćnik, rođen 1920, Beograd. U NOB od avgusta 1941. Celu porodicu su mu pobili Nemci. Poginuo 21. januara 1942, Pjenovac, Han Pijesak.

BELJINAC M1LOJE
Zemljoradnik, rođen 1921. Skela, Obrenovac; član KPJ od maja 1943. Kao poručnik JNA u rezervi umro 1947. od posledica ranjavanja.

BORJANOVIĆ ŽIVA
Zemljoradnik, rođen 1910. Zvečka, Obrenovac; član KPJ od maja 1943. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci, kod Suhe kao desetar.

GAVRILOVIC LJUBOMIR — LJUBIŠA
Opančarski radnik, rođen 1907. Plema, Rudo. Poginuo 21. januara 1942. Pjenovac, Han Pijesak.

HRNJAK BRANKO
Radnik, rođen 1918. Trnovać, Titova Korenica; kandidat za člana KPJ od marta 1943. Poginuo 10. juna 1943. u borbi na Sutjesci, Balinovac, pl. Zelengora.

JAKOVLJEVIĆ RADOVAN — RAJA
Radnik, rođen 1909. Zabrežje, Obrenovac; član KPJ od 20. marta 1943. Kao kapetan I klase JNA u rezervi umro maja 1980. godine.

JANJIĆ BRANISLAV — BRANA
Poljoprivredni radnik, rođen 1924. Grabovac, Obrenovac; član SKOJ-a 1941. član KPJ od 29. novembra 1942. Danas pukovnik NM u rezervi.

JELIC RADIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1906. Stubline, Obrenovac; član KPJ od 1940. Umro 9. februara 1981.

JOSIPOVIĆSRBOLUB — SRBA
Zemljoradnik, rođen 1909. Stubline, Obrenovac; član KPJ od 1938. Pre ustanka 1941. član SK KPJ Za

Obrenovac, član OK KPJ za okrug Beogradski i član PK KPJ za Srbiju. Danas član Saveta Federacije.

JOVANOVIĆ RADMILA — KEKA
Domaćica, rođena 1914. Grabovac, Obrenovac; član KPJ od avgusta 1941. Danas nacionalni penzioner.

JOVANOVIĆ BORA
Student medicine, rođen 1920. Martinci, Srem. Mitrovica; član KPJ od oktobra 1941. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci kao politički komesar čete.

JOVANOVIĆ HRISTIVOJE
Poljoprivredni tehničar, rođen 1923. Orašac, Obrenovac; član SKOJ-a 1940. član KPJ od februara 1942. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci, kod Suhe, kao politički delegat voda.

JOVANOVIĆ STANISLAV — SAŠA
Stolarski radnik, rođen 1910. Skela, Obrenovac; član KPJ od juna 1942. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci, kod Suhe.

KARIĆ FILIP, vodnik
Krojački radnik, rođen 1912. Trstenica, Obrenovac; član KPJ od septembra 1941. Poginuo u leto 1943. kod Milica, Vlasenica, kao komandir čete u 6. Istočno-bosanskoj brigadi.

KOEN ERIH — ERA
Radnik precizne mehanike, roden 1921, Beč; član KPJ pre ustanka 1941. Poginuo 21. januara 1942. Pjenovac, Han Pijesak.

KOEN VALTER — PAJKI
Student prava, rođen 1918, Beč; član KPJ 1939. Poginuo 21. januara 1942. Pjenovac, Han Pijesak.

KOJIĆ STOJADIN
Zemljoradnik, rođen 1902. Grabovac, Obrenovac; član KPJ od maja 1946. U bataljonu bio do aprila 1942, kada je kod s. Dub, Rogatica, u patroli sa dva druga bio zarobljen od četnika DM, koji su ga predali nedićevcima, a ovi Nemcima, koji su ga preko logora Sajmište — Beograd i Novo Mesto — Beč internirali za Norvešku, gde je bio do kraja NOR. Umro 1961. godine.

KOJIČIĆ JOVO
Stolarski radnik, rođen 1919. Sotonići, Bar; član KPJ od 1942. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci, kod Suhe, kao vodnik.

KOJIČIĆ TOMO, politički delegat voda
Papudžijski radnik, rođen 1922. Sotonići, Bar; član KPJ 1939. Poginuo januara 1943, Devetina, Laktaši.

KONFINO MOSKO — MOLE
desetar
Limarski radnik, rođen 1920, Sarajevo; član SKOJ-a od oktobra 1941. Poginuo 21. januara 1942. Pjenovac, Han Pijesak.

KOSANOVIĆ NIKOLA
Fizički radnik, rođen 1920. . . . na Kordunu; član KPJ od novembra 1942. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci kod Suhe.

KOVANDŽIĆ PRVOSLAV
Zemljoradnik, rođen 1920. Trstenica, Obrenovac; Poginuo 21. januara 1942. Pjenovac, Han Pijesak.

KRAČUNOVIĆ SVETISLAV — SVETA desetar
Metalski radnik, rođen 1912. Zvečka, Obrenovac; član KPJ od oktobra 1941. Kao penzioner SUP-a umro 23. septembra 1969. godine.

LAZIĆ VOJISLAV — VOJA
Zidarski radnik, rođen 1920. Zvečka, Obrenovac; član KPJ od avgusta 1941. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci.

MANDIL IS AK — CANE
Trgovački pomoćnik, rođen 1920, Beograd; član KPJ od novembra 1941. Celu porodicu su mu pobili Nemci. U NOB od avgusta 1941. Poginuo 21. januara 1942, Pjenovac, Han Pijesak.

MARKOVIĆ MILAN
Drvodeljski radnik, rođen 1920. Zabrežje, Obrenovac; član KPJ od 1937. Danas član Saveta SR Srbije. SR Srbije.

MARKOVIĆ NADEZDA — NADA, referent saniteta u četi
Tekstilna radnica, rođena 1914. Aleksandrovo, Merošina, Niš; član KPJ 1940. Danas penzioner.

MATIĆ MILOSAV — ČIČA
Zemljoradnik, rođen 1900. Grabovac, Obrenovac; član KPJ od januara 1941. Kao predsednik sreskog NOO Obrenovac, umro jula 1957. godine.

MILADINOVIĆ VELJKO — POP, politički delegat voda
Student medicine, rođen 1921. Jasenovac, Novska; član SKOJ-a od 1939. član KPJ od decembra 1941. Danas general-potpukovnik JNA u rezervi.

MILOVANOVIĆ ŽIVOTA, vodnik
Zemljoradnik, rođen 1914. Ljubinić, Obrenovac; član KPJ od septembra 1941. Danas major JNA u rezervi.

MILJEVIć PAJA
Kolarski radnik, rođen. . . . . Obrenovac; kandidat za člana KPJ od januara 1942. Poginuo krajem 1943. kod Vlasenice, u 6. Istočno-bosanskoj brigadi.

MIRČETIĆ DRAGOLJUB
Poljoprivredni radnik, rođen Carina, Osečina. Poginuo 25. maja 1943. u borbi na Sutjesci, Trovrh, Čelebić, Foča.

MUNJAS MILAN, desetar
Trgovački pomoćnik, rođen 1923. Trnjaci, Ub; član SKOJ-a 1939; član KPJ od septembra 1941. Poginuo decembra 1943. Šuica, Duvno, kao komandir čete; proglašen za narodnog heroja.

NASTIĆ MILAN
Učenik gimnazije, rođen 1921. Salaš Noćajski, Sremska Mitrovica; član KPJ od 1942. Danas potpukovnik JNA u rezervi.

NESKOVIĆ RELJA
Železnički pružni radnik, rođen 1921. Donje Vardište, Višegrad, Poginuo 21. januara 1942. Pjenovac, Han Pijesak.

NIKOLIĆ MILISAV
Trgovački pomoćnik, rođen 1921. Trstenica, Obrenovac; član KPJ od 3. marta 1943. Kao potpukovnik JNA u rezervi umro jula 1974.

NINKOVIĆ MILOVAN — BRKA
Opančarski radnik, rođen 1902. Obrenovac; član KPJ od kraja 1943. Kao penzioner umro 1964. godine.

PAVLOVIĆ dr MILORAD — MIKA, bolničar
Student medicine, rođen 1919. Bijeljina; član KPJ od 1942. Kao sekretar za zdravstvo u Izvršnom veću APV umro 1976. godine.

PAVLOVIĆ MILOSAV
Abadžijski radnik, rođen 1920. Ljubinić, Obrenovac; član SKOJ-a od 1939. član KPJ od 1940. Poginuo u leto 1944. kod Bijeljine, kao politički komesar bataljona u 6. Istočno-bosanskoj brigadi.

PENČIĆ JOVAN
Tekstilni radnik, rođen 1920. Obrenovac; član SKOJ-a od avgusta 1941. član KPJ od 20. juna 1942. Danas predsednik SO Obrenovac u penziji.

PIJADE AVRAM, desetar
Trgovački pomoćnik, rođen 1918. Beograd; član KPJ od 1940. Umro februara 1942. u bolnici u Foči, kao Igmanac.

POPOVIĆ IVAN
Građevinski radnik, rođen 1920. Trstenica, Obrenovac; član SKOJ-a od avgusta 1941. Poginuo 21. januara 1942. Pjenovac, Han Pijesak.

POPOVIĆ RADOVAN — RAJA
Trgovački pomoćnik, rođen 1922. Zvečka, Obrenovac; član KPJ od 1940. Poginuo oktobra 1942. u borbi za Bosansko Grahovo.

PRODANOVIĆ MITAR — KOVAČ
Kovački radnik, rođen 1922. Stublenica, Ub; član KPJ od avgusta 1942. Poginuo 10. juna 1943. u borbi na Sutjesci, Balinovac, Zelengora.

RAKIĆ JEZDIMIR — JEZDA
Tekstilni radnik, rođen 1914, Gra-

bovac, Obrenovac; kandidat za člana KPJ od 1940. član KPJ od novembra 1942. Danas kapetan I kl. u rezervi.

ROSIĆ MICA
Zemljoradnik, rođen 1920, Urovci, Obrenovac. Umro juna 1942. Korita, Bileća.

SINĐELIC" SLOBODAN
Trgovački pomoćnik, rođen 1914, Grabovac, Obrenovac; član KPJ od maja 1941. Poginuo jula 1943. Šekovići, kao politički komesar čete u 6. Istočno-bosanskoj brigadi.

SKOPSKAJA-RATKOVIĆ BOSA, bolničarka
Tekstilna radnica, rođena 1923, Skoplje; član SKOJ-a od 1939, član KPJ od januara 1942. Danas major JNA u rezervi.

TRIŠIC LJUBIVOJE — BUCA
Pekarski radnik, rođen 1909. Vranić, Barajevo. Poginuo 21. januara 1942. Pjenovac, Han Pijesak.

VUKOVIC DRAGO — KORČAGIN
Trgovački pomoćnik, rođen 1921. Zvečka, Obrenovac član SKOJ-a 1940, član KPJ od maja 1941. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci.

ZEFIROVIC RUSO
Metalski radnik, rođen 1921. Beograd; član KPJ od decembra 1941. Poginuo 21. januara 1942. Pjenovac, Han Pijesak.

ZUBANOVIC VOJA
Pekarski radnik, rođen 1915. Obrenovac; član KPJ od novembra 1942. Danas major JNA u rezervi.

MLADENKO
rodom iz Bosne. Poginuo 21. januara 1942. Pjenovac, Han Pijesak.

1942. GODINA

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA KOJI SU DOŠLI IZ SRBIJANSKIH NOP ODREDA, U VREMENSKOM PERIODU JANUAR — JUN

ALEKSIĆ ŽIVKA — MILA, bolničarka
Krojačka radnica, rođena 1920, Beograd; član KPJ od 1942. Borac Užičkog NOP odreda od novembra 1941, u Beogradskom bataljonu od aprila 1942. Poginula 23. septembra 1943, Cista Velika, Imotski.

BLAGOJEVIĆ — PETROVIĆ JELENA, bolničarka
Učiteljica, rođena 1917, Markovište, Kosjerić; kandidat za člana KPJ pre ustanka 1941, član KPJ od 1942. Borac Užičkog NOP odreda od avgusta 1941, u Beogradskom bataljonu od aprila 1942. Danas kapetan JNA u rezervi.

CENIĆ BOGDAN
Zemljoradnik, rođen. . . . .Klisura, Srned. Palanka; član KPJ od novembra 1942. Borac II Šumadijskog NOP Odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo 10. aprila 1943. kod Golog Vrha, čajniče.

ĆETNIK JOVAN
Tekstilni tehničar, rođen 1912, Cetina, Knin; član KPJ od 1940. Borac Kosmajskog NOP odreda od avgusta 1941, u Beogradskom bataljonu od februara 1942. Poginuo aprila 1944. kod s. Bogmilovići, Danilovgrad, kao komandant bataljona u 2. Dalmatinskoj brigadi.

ĆURUVIJA Marka TODE
Student medicine, rođen 1920, Kovačić, Knin, član KPJ pre ustanka 1941. Borac Kosmajskog NOP odreda od avgusta 1941, u Beogradskom bataljonu od januara 1942. Danas potpredsednik Sabora SR Hrvatske. Major JNA u penziji.

DABIĆ MILENKO — BRACA
Student mašinskog sveučilišta u Zagrebu, rođen 1919, Majur, Kostajnica; član KPJ pre ustanika 1941. Borac Kosmajskog NOP odreda od avgusta 1941, u Beogradskom bataljonu od februara 1942. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci.

GRULOVIĆ NIKOLE GOJKO
Student medicine, rođen 1921. Beograd; član SKOJ-a od 1937, član KPJ od 1940. Borac 2. šumadijskog NOP odreda od avgusta 1941. u Beogradskom bataljonu od februara 1942. Danas lekar, major JNA u rezervi.

ILIĆ VLADISLAV — Mali ŠUCA
Obućarski radnik, rođen 1910. Parcane, Sopot; Kandidat za člana KPJ od 1937, član KPJ od 1. aprila 1941. Borac Kosmajskog NOP odreda od jula 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Danas potpukovnik JNA u rezervi.

JOVANOVIĆ ZDRAVKO, komandir 3. čete
Narednik — vodnik BJV, rođen 1909. Osladić, Valjevo; član KPJ od 1937. Komandant Valjevskog NOP odreda od jula 1941. u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo 3. februara 1943, Dednik, Grosuplje, kao načelnik štaba 2. Notranjske operativne zone u Sloveniji. Proglašen za Narodnog heroja.

KARIĆ — NAFTALI BATA
Službenik, rođen 1919. Beograd; član KPJ od 1942. Borac 1. Šumadijskog NOP odreda od avgusta 1941. U Beogradskom bataljonu od juna 1942. Poginuo 20. novembra 1942. godine, u borbi za Sitnicu, Ključ, kao ekonom čete.

KOVAČEVIĆ — UZELAC MILICA — MILA, bolničarka
Student filozofije, rođena 1921. Titovo Užice; član SKOJ-a od 1940, član KPJ od juna 1942. Borac Užičkog NOP odreda od avgusta 1941, u Beogradskom bataljonu od aprila 1942. Kao publicista u penziji umrla jula 1977. godine.

LUKIĆ VOJIN — VOJKAN, politički komesar čete
Student prava, rođen 1919. godine, Koceljeva; član KPJ od 1940. do 1966. Borac Valjevskog NOP odreda od jula 1941, u Beogradskom bataljonu od juna 1942. Danas penzioner.

LUKIĆ ŽIVKO
Učenik gimnazije, rođen 1924, Markušica, Vinkovci; član SKOJ-a od novembra 1941, član KPJ od 17. januara 1943. Borac Kosmajskog NOP odreda od avgusta 1941, u Beogradskom bataljonu od juna 1942. Danas potpukovnik JNA u rezervi.

MILOŠAVLJEVIĆ MILOSAV, politički komesar čete
Papudžijski radnik, rođen 1911, Leušić, čačak; član KPJ od 1934. Politički komesar Valjevskog NOP odreda od jula 1941. U bataljon došao maja 1942. Proglašen za Narodnog heroja. Danas član Saveta Federacije.

MITROVIĆ BOŽA — BRZINA
rođen_____(podaci nepoznati), član KPJ od 1942. Borac Kosmajskog NOP odreda od septembra 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo juna 1943, u borbi na Sutjesci.

MLADENOVIĆ NIKOLA
Građevinski radnik, rođen 1924, Pirot; član KPJ od januara 1943. Borac Kosmajskog NOP odreda od avgusta 1941, u Beogradskom bataljonu od aprila 1942. Danas kapetan I kl. JNA u rezervi.

NIKOLAJEVIĆ ALEKSANDAR — ALJOŠA
Obalski radnik, rođen oko 1910, u Rusiji. Borac Kosmajskog NOP odreda od avgusta 1941, u Beogradskom bataljonu od januara 1942. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci, Balinovac, Zelengora.

NIKOLIĆ MILAN — KRASNIJ FLOT
Avio-modelar, rođen 1906, Čukarica, Beograd, član KPJ od 1941. Borac Kosmajskog NOP odreda od septembra 1941. U bataljon došao iz 3. (Kragujevačkog) bataljona maja 1942. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci, Vučevo, kao politički delegat voda.

NIKOLIĆ ŽARKO
Metalski radnik, rođen 1912, Jarak, Srem. Mitrovica; član KPJ od 1942. Borac Mačvanskog NOP odreda od avgusta 1941, u Beogradskom bataljonu od januara 1942. Poginuo krajem oktobra 1943. na Fruškoj Gori, kod s. Prhovo, kao rukovodilac za naoružanje u 1. Vojvođanskoj brigadi.

PAVOŠEVIĆ PAVLE — PAJA BOKSER
Obućarski radnik, rođen 1913, Lovaš, Vukovar; član KPJ od 1934. Borac Kosmajskog NOP odreda od jula 1941, u Beogradskom bataljonu od februara 1942. Kao potpukovnik JNA u rezervi umro 1962. godine.

PLESKONIĆ SAVA
Zemljoradnik, rođen 1900, Živkovci, Belanovica; član KPJ od 1943. U NOB od 1941. U Beogradski bataljon došao iz 5. (Sumadijskog) bataljona juna 1942. Umro 1945, kao komandant mesta Belanovica.

RADOJIČIĆ MILUTIN — SUCA
Obućarski radnik, rođen 1914, Arnajevo, Barajevo; kandidat za člana KPJ 1940, član KPJ od novembra 1942. Borac Kosmajskog NOP odreda od septembra 1941, u Beogradskom bataljonu od marta 1942. Danas pukovnik JNA u rezervi.

RADOVANOVIĆ ŽIVORAD — KOSMAJAC
Zemljoradnik, rođen 1922, Sibnica, Sopot; član KPJ od 15. januara 1943. Borac Kosmajskog NOP odreda od septembra 1941, u Beogradskom bataljonu od aprila 1942. Kao pukovnik JNA u rezervi umro 26. septembra 1978.

RENOVČEVIĆ MIHAILO — MIKICA
Građevinski radnik, rođen 1922. Šabac; član SKOJ-a od 1940, član KPJ od aprila 1942. do 1948. Borac Mačvanskog NOP odreda od septembra 1941, u Beogradskom bataljonu od januara 1942. Danas književnik.

SIMIĆ JEZDIMIR
Metalski radnik, rođen 1920, Moravci, Ljig; član KPJ od 1943. Borac 1. Sumadijskog odreda od septembra 1941, u Beogradskom bataljonu od aprila 1942. Umro od posledica ranjavanja u Splitu 1945.

SREĆKOVIĆ ZDRAVKO
Zemljoradnik, rođen u okolini Osečine. Borac Valjevskog NOP odreda od septembra 1941, u Beogradskom bataljonu od marta 1942. Poginuo jula 1942. Sćit, Prozor, nesrećnim slučajem.

STANKOVIĆ NIKOLA
Diplomirani pravnik, sudi j a, rođen 1904. Visočka Ržana, Pirot; član KPJ od 1944. Borac Kosmajskog NOP odreda od jula 1941, u Beogradskom bataljonu od aprila 1942. Danas sudija Saveznog suda SFRJ u penziji.

UBAVIĆ MOMČILO — MOMA
Bravarski radnik, rođen 1920, Beočin; član KPJ od 1942. Borac Mačvanskog NOP odreda 1941, u Beogradskom bataljonu od juna 1942. Umro 1968. godine.

UBAVIĆ PETAR — PERA
Automehaničar, rođen 1911, Beočin; član KPJ od januara 1942. Borac Mačvanskog NOP odreda 1941, u Beogradskom bataljonu od januara 1942. Kao major JNA u rezervi umro 8. juna 1966. godine.

VASILIĆ MARJAN — MARE
Metalski radnik, rođen 1921, Zemun; član KPJ od 1940. Borac Kosmajskog NOP odreda od avgusta 1941, u Beogradskom bataljonu od februara 1942. Danas pukovnik JNA u rezervi.

VEJINOVIĆ NIKOLA
Metalski radnik, rođen 1904, Jagma, Pakrac; član KPJ od maja 1943. Borac Mačvanskog NOP odreda od avgusta 1941, u Beogradskom bataljonu od januara 1942. Danas penzioner.

VESIĆ VLASTIMIR — VLASTA
Učenik gimnazije, rođen 1919, Drlupa, Sopot; član KPJ od 1942. Borac Kosmajskog NOP odreda od avgusta 1941, u Beogradskom bataljonu od februara 1942. Poginuo jula 1943, Šekovići.

VRAČEVIĆ MIRKO
Privatni nameštenik, rođen 1920, Loznica; član KPJ od aprila 1942. Borac Mačvanskog NOP odreda od avgusta 1941, u Beogradskom bataljonu od februara 1942. Danas major JNA u rezervi.

ŽIVKOVIć VELIMIR, desetar
Zemljoradnik, rođen____u Mačvi; član KPJ od maja 1942. Borac Mačvanskog NOP odreda od avgusta 1941, u Beogradskom bataljonu od februara 1942. Poginuo 16. avgusta 1942. na Klenku, Posušje.

LEVIISAK
Student, rođen 1921, Beograd; član KPJ pre ustanka 1941. Borac 1. Sumadijskog NOP odreda od avgusta 1941, u Beogradskom bataljonu od juna 1942. Ranjen 2. avgusta 1942. u borbi za Duvno i posle toga umro.

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA KOJI SU DOŠLI IZ ODREDA: BIRAČKOG, ROMANIJSKOG, KALINOVIČKOG, DRINSKOG I ISTOČNOG DELA BOSNE I DRUGIH BATALJONA PRVE PROLETERSKE BRIGADE, U VREMENSKOM PERIODU JANUAR — MAJ

BANDIĆ Riste MILOŠ
čobanče — najamnik, rođen 1928, Kamen, Rogatica; član SKOJ-a od 6. juna 1943, član KPJ od 1944. Borac Romanijskog NOP odreda od novembra 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Danas major JNA u rezervi.

BANDIĆ Jove STRAHINJA
Zemljoradnik, rođen 1926, Kamen, Rogatica. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo 14. jula 1942. u borbi za Ščit, Prozor.

BAŠEVIĆ Nikole SLAVKO
Šumski radnik, rođen 1910, Kusače, Sokolac; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Danas penzioner.

BIJELJANIN Jelisija MILOŠ
Zemljoradnik, rođen 1920, Maravići, Rogatica; član KPJ od 1943. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941. u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo novembra 1944, kod Zvornika, kao komandir čete u 6. Istočnobosanskoj brigadi.

BOJINOVIĆ Davida NIKOLA
Šumski radnik, rođen 1920, Buletić, Teslić; član KPJ od 1942. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Kao kapetan JNA u rezervi umro 1969. godine.

ĆURČIĆ VASILIJE, politički komesar 3. čete
Poštanski službenik, rođen 1912, Nikšić; član KPJ pre ustanka 1941. Borac NOP odreda »Bajo Pivljanin« od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci.

ĆERANIĆ KOŠTA
Zemljoradnik, rođen. . . . . Sokolović, Sokolac. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo 1943. posle borbe na Sutjesci, kod s. Sokolović, Sokolac.

ĆERANIĆ MILORAD
Zemljoradnik, rođen. . . . . Sokolović, Sokolac. Borac Romanijskog

NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo 1943. posle borbe na Sutjesci, kod s. Sokolović, Sokolac.

DANON ERNA, bolničarka
Krojačka radnica, rođena 1923, Sarajevo; član SKOJ-a pre ustanka 1941. član KPJ od 1942. Borac Kalinovičkog NOP odreda od septembra 1941, u Beogradskom bataljonu od marta 1942. Umrla marta 1943, u s. Jeleč, Foča, od tifusa.

DANITI — PAVLOVIĆ LUNA — ZORA, bolničarka
Učenica gimnazije, rođena 1924, Sarajevo; član SKOJ-a od 1941, član KPJ od jula 1942. Borac Kalinovičkog NOP odreda od septembra 1941, u Beogradskom bataljonu od marta 1942. Umrla 6. jula 1979. godine.

DROCA Jove DUŠAN
Zemljoradnik, rođen 1926, Ostružno, Goražde; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od jula 1943. Borac Drinskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Kao kapetan I kl. JNA u rezervi umro 1980.

DROCA Ostoje ILIJA
Zemljoradnik, rođen 1924, Ostružno, Goražde; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od januara 1943. Borac Drinskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo 12/13. juna 1944, u borbi, kod Prozora, VII ofanziva.

DULOVIĆ Jemerije GOJKO
Zemljoradnik, rođen 1909, Podkozara, Goražde; član KPJ od aprila 1943. Borac Drinskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo 5. jula 1943, u borbi za Zvornik, kao komandir čete.

ĐERIĆ DOBROSAV
Zemljoradnik, rođen 1903, Dumovići, Rogatica. Borac Romani j skog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. godine.

ĐOKIć Mirka PERO
Zemljoradnik, rođen 1910, Mravljača, Foča; član KPJ od novembra 1943. Borac Drinskog NOP odreda od januara 1942, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo maja 1945. u borbi za Pleternicu, kao zamenik komandira čete.

DOKOVIĆ Bogdana DUŠAN
Zemljoradnik, rođen 1925, Selište — Podhranjen, Goražde; član SKOJ-a od juna 1942, član KPJ od marta 1943. Borac Drinskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od februara 1942. Danas potpukovnik JNA u rezervi.

DOKOVIĆ Jovana LUKA
Obućarski radnik, rođen 1917, Obarak, Goražde; član KPJ od 1942. Borac Drinskog NOP odreda od 1941. u Beogradskom bataljonu od februara 1942. Poginuo 23. februara 1943. u borbi na Neretvi, Bradina, Konjic, kao vodnik.

DOKOVIĆ Jovana LJUBO
Radnik, rođen 1924, Obarak, Goražde; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od decembra 1942. Borac Drinskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od februara 1942. Danas pukovnik JNA u rezervi.

DOKOVIĆ Sime MILAN — MIŠO
Zemljoradnik, rođen 1923, Obarak, Goražde; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. Borac Drinskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od februara 1942. Danas major JNA u rezervi.

GLIGOREVIĆ RAJKO
Trgovački pomoćnik, rođen 1921, Mrkalji, Han Pijesak; član KPJ od 1943. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Danas penzioner.

INJAC Miloša RADOSLAV — RADE
Krojački radnik, rođen 1921, Sarajevo; član KPJ od 1942. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Kao kapetan I kl. JNA u rezervi, umro 1978. godine.

IVANOVIĆ Gligora TADIJA
Zemljoradnik, rođen 1919, Morisolići — Ustikolina, Foča; član KPJ od 1943. Borac Kalinovičkog NOP odreda od 1942, u Beogradskom bataljonu od februara 1942. Danas penzioner.

JAĆIMOVIĆ Marjana VUKOSAV — KUZNJEC
Kovački radnik, rođen 1923, Dubnica, Vlasenica; član SKOJ-a od 1941, član KPJ od juna 1942. Borac Biračkog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od januara 1942. Danas pukovnik JNA u rezervi.

JEGDIĆ Trivka ALEKSA
Zemljoradnik, rođen 1910, Gapići, Kalinovik; član KPJ od 1943. Borac Drinskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Danas major JNA u rezervi.

JEREMIĆ Pere VOJIN
Zemljoradnik, rođen 1915, Gornja Brda, Goražde; član KPJ od 1943. Borac Drinskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od februara 1942. Danas penzioner.

KABULIĆ DANILO
Električarski radnik, rođen 1922, Goražde. Borac NOB od 1942, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo u toku NOR-a u 6. Istočno-bosanskoj brigadi.

KIJAN MILAN
Zemljoradnik, rođen__.
Goražde. Borac Drinskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. godine.

KOTLAJIĆ Gojka NIKOLA, vodnik voda pratećih oruđa
Radnik, rođen 1920, Sevojno, Titovo Užice; član SKOJ-a od 1941, član KPJ od 1942. U NOB od 1941, u Beogradski bataljon došao iz 5. Šumadijskog bataljona marta 1942. Danas pukovnik JNA u rezervi.

KUSMUK Đorđa TIMOTIJE
Učenik za pekarskog radnika, rođen 1925, Kalovito Brdo, Pale; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo 15. marta 1945. na Sremskom frontu, kod Tovarnika, kao komandir čete.

LEVI Šimuna" ISAK
Trgovac, rođen 1919, Rogatica. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo 4. avgusta 1942. u borbi za Duvno.

LEVI Šimuna LEON
Sajdžija, rođen 1915, Rogatica. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo krajem avgusta 1942, Šujica, Duvno, kao artiljerac Prve proleterske brigade.

MALEŠEVIĆ Neda DUŠAN
Učenik gimnazije, rođen 1924, Sarajevo. Borac Kalinovičkog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci.

MALOVIĆ Mitra RAJKO
Radnik na pilani, rođen 1924, Sijerci, Sokolac; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Danas major JNA u rezervi.

MILOJEVIĆ Stojana MILOJE, zamenik komandanta bataljona. Vojni službenik BJV, rođen 1912. Uršule, Rekovac; član KPJ od 1942. U NOB od 1941, u Beogradski bataljon došao sa dužnosti komandira pratećih oruđa Prve proleterske brigade, u martu 1942. Proglašen za Narodnog heroja. Danas general-pukovnik JNA u rezervi.

MILOVANOVIĆ Dike BOGDAN
Metalostrugar, rođen 1922, Višegrad; član KPJ od 1942. Borac Drinskog NOP odreda od januara 1942, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo 8. aprila 1943, Ustikolina, pri forsiranju Drine.

MILOVANOVIĆ GVOZDEN
Krojački radnik, rođen 1912, Višegrad; član KPJ od 1942. Borac Drinskog NOP odreda od januara 1942, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo septembra 1943. na reci Cetini, kod Sinja.

MIRJANIĆ RADE
Trgovački pomoćnik, rođen 1921, Podromanija, Sokolac; član KPJ od januara 1943. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo 1943. godine.

MITROVIĆ Bože MIĆO
Telegrafista na železnici, rođen 1912, Odžak, Goražde; član KPJ od 1942. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od januara 1942. Danas major JNA u rezervi.

MITROVIĆ Petra MILORAD — RADE, BRALE, intendant bataljona Krojački radnik, rođen 1912, Kragujevac; član KPJ od 1939. U NOB od 1941. U Beogradski bataljon došao iz 3. (Kragujevačkog) bataljona juna 1942. Danas pukovnik JNA u rezervi. Član Saveta Federacije Srbije.

MRDOVIĆ Nedeljka RATOMIR
Žandarmerijski podoficir, rođen 1916, ... Sokolac; član KPJ od 1943. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Danas pukovnik JNA u rezervi.

OBRENOVIĆ Marjana VULE
Zemljoradnik, rođen 1923, Slatina, Foča; član KPJ od 1943. Borac Drinskog NOP odreda od januara 1942, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Danas penzioner.

ODOVIĆ Milovana BOGDAN
Zemljoradnik, rođen 1919, Bandin Odžak, Sokolac; član KPJ od maja 1942. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo 14. jula 1942, u borbi za Ščit, Prozor.

ODOVIĆ Milovana DRAGO
Pitomac podoficirske škole BJV, rođen 1921, Bandin Odžak, Sokolac; član KPJ od maja 1942. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo 26. oktobra 1942, u borbi za Bos. Grahovo, kao vodnik.

PANTOVIĆ MILORAD
Radnik, rođen 1921, Brezje — D. Brda, Goražde. Borac Drinskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo 1943. godine.

PANTOVIĆ MARINKO
Zemljoradnik, rođen 1923, Brezje — D. Brda, Goražde. U NOB i Beogradskom bataljonu od marta 1942. Poginuo 16. maja 1943. u borbi na Sutjesci, Bijelo Polje.

PAUNOVIĆ SPASOJE
Zemljoradnik, rođen. Sokolac. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. Danas penzioner.

PAVKOVIĆ SVETOZAR
Zemljoradnik, rođen. Foča. U NOB i Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo marta 1943, u borbi na Neretvi, G. Vakuf — Bugojno.

PEROVIĆ BRANKO
Trgovački pomoćnik, rođen 1919, Podromanija, Sokolac; član KPJ od 1943. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. godine. Danas penzioner.

ROMANO — DOKOVIĆ Jovana ĐURĐA — DUKA
Učenica stručne škole, rođena 1922, Obarak, Goražde; član SKOJ-a od januara 1942, član KPJ od decembra 1942. U NOB od 1941, u Beogradskom bataljonu od aprila 1942. Danas kapetan I kl. JNA u rezervi.

ROMANO Isaka SOLOMON
Grafički radnik, rođen 1919, Sarajevo; član KPJ od februara 1940. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Danas generalmajor JNA u rezervi.

SAVČIĆ Neđe BOŠKO
Radnik na pilani, rođen 1921, Kusače, Sokolac; član KPJ od novembra 1942. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Danas pukovnik JNA u rezervi.

SAVČIĆ Petka VOJISLAV
Radnik na pilani, rođen 1921, Kusače, Sokolac; član KPJ od 1942. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Danas pukovnik JNA u rezervi.

SEKULIĆ Milovana SIMA
Zemljoradnik, rođen 1923, Slatina, Foča; član KPJ od 1943. Borac Drinskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Danas major JNA u rezervi.

STANIŠIĆ Nikole OSTOJA — ĆANIŠA
Drvoseča, rođen 1911, Slatina, Ključ; član KPJ od novembra 1942. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo 8. aprila 1943. u borbi za Kapak, Cvilin, Foča.

STOLICA MIRKO
Zemljoradnik, rođen 1921, Ravna Romanija, Sokolac. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo 1943. godine.

SUŠIĆ MOMIR
Radnik, rođen 1920, Partizan Polje, Han Pijeska; član KPJ od 1942. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo 19. februara 1943. u borbi na Neretvi, Bradina, Konjic, kao miner Prve proleterski brigade.

ŠARAC MILAN, vodnik
Pitomac podoficirske škole BJV, rođen 1917, Đedovići, Sokolac; član KPJ od 1942. Borac Romanijskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Poginuo 6. juna 1943. u borbi na Sutjesci, Krekovi, Zelengora, kao komandant Beogradskog bataljona. Proglašen za Narodnog heroja.

VREČO KOŠTA
Zemljoradnik, rođen 1912, Slatina, Foča. Borac Drinskog NOP odreda od 1941, u Beogradskom bataljonu od maja 1942. Umro aprila 1943, Miljevina, Foča, od tifusa.

VUKAŠINOVIĆ — DULETIĆ JULIJA, četna bolničarka
Domaćica, rođena 1921, Kopilje, Titograd; član SKOJ-a od 1941, član KPJ od 1943. U NOB od 1941. U Beogradski bataljon došla iz brigadnog saniteta, marta 1942. Danas penzioner.

ŽIVKOVIĆ LJUBICA, referent saniteta bataljona
Babica, rođena 1918, u okolini Danilovgrada; član KPJ od 1942. U NOB od 1941. U Beogradski bataljon došla iz brigadnog saniteta marta 1942. Poginula juna 1943. u borbi na Sutjesci, Miljevina, Foča, kao zamenik upravnika bolnice Prve proleterske divizije.

ŽIVKOVIĆ Spasoja RADE
Zemljoradnik, rođen 1920, Vrhprača, Pale. U NOB i Beogradskom bataljonu od aprila 1941. Član KPJ od 1943. Poginuo posle rata nesrečnim slučajem.

ŽMUKIĆ BOŽO
Zemljoradnik, rođen _____ Goražde. U NOB i Beogradskom bataljonu od marta 1942. Umro 1944. u Italiji, od posledica ranjavanja.

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA KOJI SU DOŠLI IZ NOP ODREDA: »STARAC VUJADIN« I OKOLINE DUVNA, LIVNA I DRUGIH BATALJONA PRVE PROLETERSKE, U VREMENSKOM PERIODU JUL — AVGUST

BABIĆ DRAGO
Radnik, rođen 1919, Banjaluka. U NOB i Beogradskom bataljonu od jula 1942. Poginuo jula 1943, Šekovići.

BOGDANOVIĆ MILETA
Zemljoradnik, rođen. . . . Ribriče, Livno. U NOB i Beogradskom bataljonu od avgusta 1942. Poginuo jula 1943. Sekovići.

BULIĆ DRAGO
Zemljoradnik, rođen 1926, Odžak, Livno. U NOB i Beogradskom bataljonu od avgusta 1942. godine.

CVETIĆ PERO
Zemljoradnik, rođen 1914, Bos. Grahovo. Borac NOP odreda »Starac Vujadin« od 1941. U Beogradskom bataljonu od avgusta 1942. godine.

CVETIĆ Pere RUŽA
Domaćica, rođena 1927, Šujica, Duvno; član SKOJ-a od novembra 1942. U NOB i Beogradskom bataljonu od avgusta 1942. Poginula juna 1943. u borbi na Sutjesci.

ČRNKO SONJA, četna bolničarka
Učenica, rođena 1924, Ruše, Maribor; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. U NOB od 1941. U Beogradski bataljon došla iz 5. Sumadijskog bataljona jula 1942, a iz bataljona otišla posle V ofanzive. Zarobljena na Jelen Gori, streljana.

DRASKO Ilije MARKO
Zemljoradnik, rođen 1923, Oplećani, Duvno; član SKOJ-a od avgusta 1942, član KPJ od 1943. U NOB i Beogradskom bataljonu od avgusta 1942. Poginuo januara 1945. na Sremskom frontu, kao komandant Beogradskog bataljona.

HODŽIĆ DERVIŠA, bolničarka
Učenica stručne škole, rođena 1922, Rapovine, Livno; član SKOJ-a od novembra 1942, član KPJ od 1943. U NOB i Beogradskom bataljonu od avgusta 1942. Poginula 29. maja 1944, Mlinište, Mrkonjić Grad.

IVETIĆ Marka PETAR
Radnik, rođen 1914, Jaruge, Bos. Grahovo; član KPJ od juna 1943. Borac NOP odreda »Starac Vujadin« od 1941, u Beogradskom bataljonu od avgusta 1942. Danas RVI 100%, penzioner.

ISLAMOVIĆ MUJO
Učenik gimnazije, rođen 1923, Livno; član KPJ od novembra 1942. U NOB i Beogradskom bataljonu od avgusta 1942. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci, kao politički delegat voda.

JURIĆ Todora BOŠKO
Radnik, rođen 1921, Sajković, Livno; član SKOJ-a od maja 1942. Borac NOP odreda »Starac Vujadin« od 1941, u Beogradskom bataljonu od avgusta 1942.

LOKAS Marka ANTE
Zemljoradnik, rođen 1909, Trogir; član KPJ od 1936. U NOB od 1941. Danas major JNA u rezervi.

MILETIĆ DRAGAN
Zemljoradnik, rođen u okolini Livna; član SKOJ-a od 1942. U NOB i Beogradskom bataljonu od avgusta 1942. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci.

MILETIĆ RAJKO
Zemljoradnik, rođen 1915, u okolini Livna; član KPJ od 1943. U NOB i Beogradskom bataljonu od avgusta 1942. god.

MILINKOVIĆ BRANKA — ŠAPČANKA, četna bolničarka
Učenica SMS, rođena 1922, Šabac; član SKOJ-a od 1941, član KPJ od 1942. U NOB od 1941. U Beogradski bataljon došla iz 4. kraljevačkog bataljona, jula 1942. Danas kapetan I kl. JNA u rezervi.

SIMIĆ Nikole RUŽA
Domaćica, rođena 1919, Mandino Selo, Duvno; član KPJ od 1943. U NOB od 1941, u Beogradskom bataljonu od avgusta 1942. Danas potpukovnik JNA u rezervi.

TADIĆ — KUVEK DANICA
Omladinka, rođena 1929, Livno; član SKOJ-a 1942. član KPJ od 1943. U NOB i Beogradskom bataljonu od avgusta 1942. Danas penzioner.

TOMIĆ TODOR — TOŠKE
Zemljoradnik, rođen 1926, Radanovci, Livno; član KPJ od marta 1944. U NOB i Beogradskom bataljonu od avgusta 1942. Poginuo decembra 1944. na Sremskom frontu, Nemci, Vinkovci, kao vodnik.

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA KOJI SU DOŠLI IZ NOP ODREDA: BIOKOVSKI — BATALJON »JOSIP JURČEVIĆ«, MOSORSKI I DRUGIH MESTA DALMACIJE, U VREMENSKOM PERIODU AVGUST — SEPTEMBAR, KOD LIVNA I TICEVA

ALEKSIĆ Petra ANDRIJA
Zemljoradnik, rođen 1914, Brist, Kardeljevo; član KPJ od 1941. U NOB od 1941. Danas poručnik JNA u rezervi.

BARAĆ IVAN
Zemljoradnik, rođen_____Radošić, Split; član SKOJ-a od 1942, u NOB od 1942.

BARAĆ Josipa MILIVOJ
Maturant, rođen 1921, Vodice, Šibenik; član KPJ pre ustanka 1941. U NOB 1942. Poginuo 1944, Čaparlije, Livno, kao politički komesar čete u 4. Splitskoj brigadi.

BAJALO Frane MATE — MAKSIM
Ugostiteljski radnik, rođen 1905, Vrgorac; član KPJ od 1936. U NOB od 1941. Umro 1968. godine.

BARISIĆ Ivana MARIN
Radnik, rođen 1911, Solin, Split. U NOB od 1942. Prekomandovan 1943. u Dalmaciju, ranjen 1944. Kao komandir 4. bataljona 4. splitske brigade zarobljen i odveden u logor u Nemačku gde je streljan.

BAUK Jurija FRANE
Kamenorezac, rođen 1914, Pučišće, Brač; član KPJ od 1943. U NOB od 1942. Danas oficir JNA u rezervi.

BEGOVIĆ Jakova DAMJAN
Građevinski radnik, rođen 1921, Baćina, Kardeljevo; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. U NOB od 1942. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci.

BLASKOVIĆ Ivana MLADEN
Zemljoradnik, rođen 1924, Baćina, Kardeljevo; član SKOJ-a od 1942. U NOB od 1942. Poginuo 12. juna 1943. u borbi na Sutjesci, Rataj, Miljevina, Foča.

BOGUNOVIĆ Petra ANDRIJA
Radnik, rođen 1917, Baćina, Kardeljevo; član SKOJ-a od 1939, član KPJ od 1941. U NOB od 1941. Danas potpukovnik JNA u rezervi.

BOGUNOVIĆ JURE IVAN — BAČVAR
Radnik, rođen 1922, Baćina, Kardeljevo; član SKOJ-a od 1941, član KPJ od 1943. U NOB od 1941. Prekomandovan u Dalmaciju 1943. Poginuo 1944. kod Slivna u Dalmaciji kao komandant bataljona u Neretvljanskom NOP odredu.

BOGUNOVIĆ Ante PETAR — MAĐAR
Zemljoradnik, rođen 1921, Baćina, Kardeljevo; član SKOJ-a od 1941, član KPJ od 1942. U NOB od 1941. Danas major JNA u rezervi.

ČALETA Mije IVAN
Zemljoradnik, rođen 1917, Vinovci, Trogir; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. U NOB od 1942.

ČALETA Bože PAŠKO — CIGO
Zemljoradnik, rođen 1921, Vinovci, Trogir; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1943. U NOB od 1942. Danas penzioner.

DRASKOVIC Ante ZDRAVKO
Trgovački pomoćnik, rođen 1915, Solin, Split; član KPJ od 1941. U NOB od 1941. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci, Suha, kao vodnik.

EFENDIĆ Ivana JAKICA
Domaćica, rođena 1919, Obrovac Sinjski, Sinj; član KPJ od 1943. U NOB od 1942. Umrla 1964. od posledica ranjavanja.

FABJANOVIĆ Mate TONKO
Zemljoradnik, rođen 1921, Škrip, Brač; član KPJ od 1943. U NOB od 1942. Poginuo 10. juna 1943. u borbi na Sutjesci, Balinovac, Zelengora.

FILIPETI Ante ANTE
Bačvarski radnik, rođen 1921, Makarska; član SKOJ-a od 1942. U NOB od 1942. Poginuo 29. maja 1944. Mliništa, Mrkonjić Grad.

FINCI Bepa MATILDA
Učenica gimnazije, rođena 1926, Split; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. Borac Mosorskog NOP odreda od 1941. Poginula juna 1943. u borbi na Sutjesci, Suha.

GILJEVIĆ Nikole PETAR
Zemljoradnik, rođen 1915, Baćina, Kardeljevo; član KPJ od 1943. U NOB od 1942. Umro 1974.

GLAVINA Ante ANTE — TONČI
Brijački radnik, rođen 1920, Makarska; član SKOJ-a od 1940, član KPJ od 1943. U NOB od 1941. Danas major JNA u rezervi.

JAJIĆ Bariše ŽIVKO
Radnik, rođen 1923, Solin, Split; član SKOJ-a od 1942. U NOB od 1942. Poginuo 26/27. juna 1943. u borbi za Vlasenicu, kao desetar.

JELAVIĆ Ivana FRANE
Zemljoradnik, rođen 1919, Baćina, Kardeljevo; član SKOJ-a pre ustanka 1941. god. član KPJ od 1943. U NOB od 1941. Danas kapetan JNA u rezervi.

JOVANIĆ Marka STIPE
Zemljoradnik, rođen 1919, Trboünje, Drniš. U NOB od maja 1942.

KUZMAN Ante ŽIVKO
Mesarski radnik, rođen 1919, Imotsko; član KPJ od 1940. U NOB od 1942. Poginuo 6. aprila 1943. kod Ustikoline, Foča, kao vodnik.

MARINOVIĆ Jure MIJO
Građevinski radnik, rođen 1919, Baćina, Kardeljevo; član SKOJ-a od 1939, član KPJ od 1941. U NOB od 1941. Poginuo aprila 1943, Kozara, između čajniča i Goražda, kao desetar.

MARINOVIĆ Ivana NIKO
Građevinski radnik, rođen 1923, Baćina, Kardeljevo; član SKOJ-a od 1940, član KPJ od 1942. U NOB od 1941. kao kapetan I. kl. JNA u rezervi i Predsednik SO Kardeljevo u penziji, umro decembra 1980. godine.

MARTINAC Mate MAGDALENA — BEBA
Učenica, rođena 1924, Vrgorac; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. U NOB od 1941. Danas penzioner.

MARTINAC Jure MISO
Učenik, rođen 1922, Vrgorac. U NOB od 1942. Danas penzioner.

MRATOVIĆ Tonka MIRKO
Zemljoradnik, rođen 1919, Janjina — Pelješac, Dubrovnik; član SKOJ-a od 1937, KPJ od 1939. Bio je sekretar ćelije KPJ u Janjini, poluotok Pelješac, pre ustanka 1941. Poginuo 23. septembra 1943, Velika Čista, Imotski, kao politdelegat voda.

MIHATOVIĆ Ante MARIN
Zemljoradnik, pomorac, rođen 1919, Donje Selo, otok Šolta, Split; član SKOJ-a od 1941. član KPJ od 1943. U NOB od početka 1942. Poginuo 12. aprila 1945. na dan proboja Sremskog fronta, kod Šarengrada kao vodnik.

PRODAN Ante NIKOLA
Zemljoradnik, rođen 1919, Vel. Brdo, Makarska; član SKOJ-a od 1941, član KPJ od 1942. U NOB od 1942. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci.

RADIĆ Ante MARIN
Zemljoradnik, rođen 1923, Gornji Okrug, Trogir; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. U NOB od 1942. Poginuo 6. juna 1943. u borbi na Sutjesci, Suha.

RAOS Jure ANTE
Radnik, rođen 1921, Igrane, Makarska; član KPJ od 1941. U NOB od maja 1942. Poginuo 25. maja 1943. u borbi na Sutjesci, Trovrh — čelebić, Foča.

RUBEŠA Zane IVO
Stolarski radnik, rođen 1921, Makarska; član KPJ od 1939, član OK SKOJ-a Makarska. U NOB od 1941. Poginuo 14. juna 1943. u borbi na Sutjesci, Miljevina, Foča kao član politodjala, 1. dalmatinske brigade.

SIKMICA VJEKOSLAV
rođen 1920, Baška Voda, Makarska; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. Poginuo

STANOJEVIĆ Ivana FERDO
Pitomac BJRM, rođen 1923, Jelsa, Hvar; član SKOJ-a od 1941, član KPJ od 1943. U NOB od 1942. Poginuo jula 1943. kod Zvornika, kao vodnik.

STIPIĆ Jure IVO
Ribar, rođen 1920, Gradac, Kardeljevo; član SKOJ-a od 1941, član KPJ od 1943. U NOB od 1941. Poginuo 6. juna 1943. u borbi na Sutjesci, Suha.

STIPIŠIĆ Mile NIKOSLAV
Podoficir BJRM, rođen 1915, Vrboska, Hvar; član SKOJ-a od 1940, član KPJ od 1943. U NOB od 1942. Danas major JNA u rezervi.

ŠAMADAN Josipa JOSIP
Drvodeljski radnik, rođen 1922, Split; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. U NOB od 1942. Danas poručnik JNA u rezervi.

ŠEGEDIN Ivana DANILO
Službenik, rođen 1923, Orebić, Korčula; član SKOJ-a 1941. U NOB od 1942. Poginuo novembra 1942, između Sitnice i Jajca.

TOLIĆ Mate IVO
Zemljoradnik, rođen 1922, Radovići, Vrgorac; član SKOJ-a od 1941, član KPJ od 1943. U NOB od 1941. Danas major JNA u rezervi.

ŽIVKOVIĆ Ivana JERE
Zemljoradnik, rođen 1925, Podglavica — Rogoznica, Šibenik; član KPJ od 1943. Poginuo 29. maja 1944. Mlinište, Mrkonjić grad, kao vodnik.

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA KOJI SU DOŠLI IZ DALMACIJE SA PODRUČJA ŠIBENIKA I DRUGIH MESTA, U VREMENSKOM PERIODU OKTOBAR — NOVEMBAR

BABIĆ BOZO
Zemljoradnik, rođen. . . . Šibenik. U NOB od 1942. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci, Suha, a drugi podatak je da je ranjen 16. februara 1945. na Sremskom frontu.

BADŽIN Mate KRSTO
Građevinski radnik, rođen 1922. Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a 1942, član KPJ 1943. U NOB od oktobra 1942. Danas pukovnik JNA u rezervi.

ČOGELJA ŠIME
Zemljoradnik, rođen 1917, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od 1943, u NOB 1942. Poginuo avgusta 1943, Nemila, Zenica.

ČVRLJAK Krste IVAN
Radnik, rođen 1921, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od 1943. U NOB od 1. oktobra 1942. Poginuo 5. jula 1943. u borbi za Zvornik.

ČVRLJAK Nike IVAN
Radnik, rođen 1919, Konjevrate, Šibenik; član KPJ od aprila 1943. U NOB od oktobra 1942. Poginuo 10. juna 1943. u borbi na Sutjesci, Balinovac, Zelengora.

ČVRLJAK-RAK Nikole JELICA
Domaćica, rođena 1922, Dubrava, Šibenik; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1943. Danas potporučnik JNA u rezervi.

ČVRLJAK Šime JOSO
Radnik, rođen 1914, Konjevrate, Šibenik. U NOB od 4. oktobra 1942.

Poginuo 20. novembra 1942. u borbi za Sitnicu.

ČVRLJAK Ante LJUBOMIR — LJUBAN
Radnik, rođen 1922, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1943. Danas kapetan NM u rezervi.

ČVRLJAK Mate PAŠKO
Zemljoradnik, rođen 1913, Konjevrate, Šibenik; član KPJ 1943. U NOB od 1942. Poginuo 17. decembra 1943. u 6. neprijateljskoj ofanzivi, Šujica, Duvno, kao vodnik.

ČVRLJAK Jere PETAR
Radnik, rođen 1922, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a 1943. U NOB od oktobra 1942. Poginuo 8/9. aprila 1943. u borbi na Drini, Ustikolina, Foča.

ČVRLJAK Mile PETAR
Radnik, rođen 1920, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a 1943. U NOB od oktobra 1942. Poginuo 9. aprila 1943. na Kapku, Ustikolina, Foča.

ČVRLJAK Marka ŠIME
Radnik, rođen 1921, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. U NOB od oktobra 1942. Poginuo 24. juna 1943. u borbi za Han-Pijesak.

ČVRLJAK Šime TONA — TONKA
Domaćica, rođena 1920, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a 1943, član KPJ 1943. U NOB od oktobra 1942. Poginula 23. septembra 1943. u Velikoj Cisti, Imotski.

KOŠTAN MARIJA
rođena. . . . . .Konjevrate, Šibenik. U NOB od oktobra 1942.

KOŠTAN Jose MARKO
Zemljoradnik, rođen 1921, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a 1942. U NOB 1942. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci, Suha.

KOŠTAN Marka MILE
Radnik, rođen 1921, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od 1941, član KPJ od 1943. U NOB od oktobra 1942. Poginuo 29. maja 1944. na Mliništu, Mrkonjić Grad, kao komandir čete.

KOŠTAN Marka PETAR
Radnik, rođen 1920, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od 1942. U NOB od oktobra 1942. Poginuo 10. juna 1943. u borbi na Sutjesci, Balinovac, Zelengora.

KOŠTAN Ive VICE
Zemljoradnik, rođen 1915, Konjevrate, Šibenik. U NOB od oktobra 1942. Poginuo 27. maja 1943. u borbi na Sutjesci, Celebić kao vodnik.

KRNIC Anta ANTE
Radnik, rođen 1919, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. U NOB od 1942. Umro 1976. godine.

KRNIC Luke ANTE
Radnik, rođen 1921, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od 1943. U NOB od oktobra 1942. Poginuo 10. juna 1943. u borbi na Sutjesci, Balinovac, Zelengora kao desetar.

KRNIC Ivana IVAN
Zemljoradnik, rođen 1925, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. U NOB od jula 1942. Danas major JNA u rezervi.

KRNIC Mate IVE
Zemljoradnik, rođen 1924, Konjevrate, Šibenik. U NOB od oktobra 1942. Poginuo 14. juna 1943, u borbi na Sutjesci, Miljevina, Foča.

KRNIC Šime IVE
Zemljoradnik, rođen 1922. Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a 1942, član KPJ 1943. U NOB od 1942. Poginuo 16. oktobra 1943. u borbi za Travnik.

KRNIC Nike JAKOV
Zemljoradnik, rođen 1921, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od aprila 1943. U NOB od oktobra 1942. Poginuo jula 1943. Šekovići

KRNIC Stipe JERE
Zemljoradnik, rođen 1923, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1942. U NOB od 1942. Umro 1974, kao kapetan I klase u rezervi.

KRNIC Šime JOSO
Zemljoradnik, rođen 1922, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 1942. Danas penzioner.

KRNIC Krste KRSTO
Radnik, rođen 1921, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1943. U NOB od oktobra 1942. godine. Danas major JNA u rezervi.

KRNIC Jose MATE
Zemljoradnik, rođen 1923, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a 1943, član KPJ od 1943. U NOB od 1942. Poginuo 12. aprila 1945. na Sremskom frontu kao komandir čete.

KRNIC Lovre MIRKO
Zemljoradnik, rođen 1922. Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od oktobra 1942. Danas penzioner.

KRNIC Mije STIPE
Zemljoradnik, rođen 1922, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od 1943. U NOB od 1942. Poginuo 26. maja 1943. u borbi na Sutjesci, šuma Korlat, Celebić, Foča.

KRNIC Ive ŠIME
Zemljoradnik, rođen 1925, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od 1943. U NOB od oktobra 1942. Poginuo 1944. na otoku Hvaru, kao komandir čete, u 1. dalmatinskoj brigadi.

LOKAS Marka JOSO
Radnik, rođen 1913, Rasina, Šibenik; član KPJ od 1944. U NOB od 1942. Poginuo 6. maja 1945. Vrbovec, Zagreb, kao zamenik komandira čete.

MANDIC Luke FRANE
Zemljoradnik, rođen 1924, Goriš — Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1943. U NOB od 1942. Danas penzioner.

MRDEŽA Andrije MARJAN
Zemljoradnik, rođen 1925, Lepenica, Šibenik; član SKOJ-a od 1941, član KPJ od 1943. u NOB od oktobra 1942. Poginuo 6. maja 1945. Vrbovec, Zagreb, kao vodnik.

MRNDŽE Marka ANTE
Radnik, rođen 1923, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od 1942. U NOB od 1942. Poginuo 7. januara 1944. Turbe, Travnik.

NOVKOVIC — PROTEGA Mate SLAVKA
Domaćica, rođena 1922, Dubrava, Šibenik; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od oktobra 1942. Danas penzioner.

PEKAS Jakova BLAŽ
Radnik, rođen 1920, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od 1941, član KPJ od 1943. U NOB od oktobra 1942. Poginuo 26. avgusta 1944. u borbi za Palisad, Zlatibor.

PLENCA — LALICA Jove ZORKA
Domaćica, rođena 1925, Vrpolje, Šibenik; član SKOJ-a od 1943. U NOB od oktobra 1942. Poginula 8. aprila 1943, Krčino Brdo, Ustikolina, Foča.

PROTEGA Luke JANJA
Domaćica, rođena 1919, Dubrava, Šibenik; član SKOJ-a od 1942. U NOB od oktobra 1942. Umrla od rana 29. novembra 1942. u Mrkonjić Gradu.

RAK — ĐORĐEVIĆ Ante SLAVKA
Domaćica, rođena 1924, Dubrava, Šibenik; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. U NOB od oktobra 1942. Danas penzioner.

SEKSO Pave VJEKOSLAV
Radnik, rođen 1924, Šibenik; član SKOJ-a od 1941, član KP od 1943. U NOB od 1942. Poginuo 7. januara 1944. kod Travnika.

STANIŠIĆ Nikole STANKO
Šumski radnik, rođen 1922, D. Slatina, Ključ; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. U NOB od 1941.

SENATA Ante PETAR
Radnik, rođen 1921, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od 1942. U NOB od oktobra 1942. Poginuo 20. februara 1943. između Ivan Sedla i Bradine, Konjic.

ŠKARIĆ Pave ANTE
Zemljoradnik, rođen Velika Cista, Šibenik. U NOB od septembra 1943.

ŠKUGOR Mate ANTE
Zemljoradnik, rođen 1921, Dubrava, Šibenik. U NOB od oktobra 1942. Poginuo 26. oktobra 1942. u borbi za Bos. Grahovo.

ŠODA Nikole RADE
Zemljoradnik, rođen 1920, Gaćelezi, Šibenik; član KPJ od 1943. U NOB od oktobra 1942. Poginuo decembra 1944. na Sremskom frontu, kod Šida, kao desetar.

ŠUNDOV Ante JOZO '
Zemljoradnik, rođen 1924, Bračević, Split; član SKOJ-a od 1943. U NOB od 1942. Poginuo 14. juna 1943. Miljevina, Foča.

ŠUPE Ivana ANDRIJA
Zemljoradnik, rođen 1924, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od 1943. U NOB od oktobra 1942. Poginuo septembra 1943. kod Klisa, Šinj.

ŠUPE Pere ANDRIJA
Zemljoradnik, rođen 1925, Gradina — Lozovac, Šibenik; član SKOJ-a od 1943. U NOB od oktobra 1942. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci.

ŠUPE Jakova ANTE — LONGO
Radnik, rođen 1923, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1943. U NOB od oktobra 1942. Poginuo 1. novembra 1943. u borbi za Travnik.

ŠUPE — RAK Ivana IKA — IKICA
Omladinka, rođena 1928, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. U NOB od oktobra 1942. Danas penzioner.

ŠUPE SLAVKA
Domaćica, rođena . . . . Konjevrate, Šibenik. U NOB od oktobra 1942. Poginula.

ŠUPE Lovre STIPE
Zemljoradnik, rođen 1925, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od oktobra 1942. Danas major JNA u rezervi.

TORIĆ Jakova DAVOR
rođen 1922, Biograd n/m; član SKOJ-a od 1943. U NOB od septembra 1942. Kao oficir JA upućen na školovanje u SSSR i tamo ostao.

VRANČIĆ Petra ŠIME
Bravarski radnik, rođen 1921, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od januara 1943. U NOB od 1942. Danas kapetan bojnog broda RM u rezervi.

VRCIĆ Krste ANTE
Zemljoradnik, rođen 1923, Konjevrate, Šibenik; član KPJ od 1944. U NOB od oktobra 1942. Umro 1945. u SSSR-u kao pitomac na školovanju.

VRCIĆ Paška FRANE
Radnik, rođen 1920, Konjevrate, Šibenik; član KPJ od 1943. U NOB od oktobra 1942. Kao poručnik JNA u rezervi umro 3. avgusta 1980.

VRCIĆ Jure VICE
Radnik, rođen 1912, Konjevrate, Šibenik; član KPJ od 1943. U NOB od oktobra 1942. Poginuo 5. jula 1943. u borbi oko Zvornika, kao desetar.

VUKANOVIĆ — JOVANOVIĆ LJUBICA, referent saniteta bataljona
Student ekonomije, rođena 1918, Duklja, Titograd; član SKOJ-a od 1937, član KPJ od 1940. U NOB od 1941. U bataljonu od novembra 1942. Danas penzioner.

VUKIČEVIĆ Lovre JURE
Zemljoradnik, rođen 1914, Radonjić, Drniš; član KPJ od 1943. U NOB od 1942. Danas kapetan I klase JNA u rezervi.

VULJAN Ivana VLADO
Mornar, rođen 1923, Sućuraj, otok Hvar; član KPJ od 1944. U NOB od septembra 1942. Danas zastavnik JNA u rezervi.

ŽIVKOVIĆ Mate JERE
Zemljoradnik, rođen 1924, Radonjić, Drniš; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 1942. Poginuo 28. maja 1944, Mliništa, Mrkonjić Grad.

ŽIVKOVIĆ Ilije JOSIP
Zemljoradnik, rođen 1915, Radonjić, Drniš; član KPJ od 1943. U NOB od 4. oktobra 1942. Danas poručnik JNA u rezervi.

ŽIVKOVIĆ Jose MARKO
Zemljoradnik, rođen 1922, Radonjić, Drniš; član SKOJ-a od 1943. U NOB od 1942. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci, kao ranjenik u Centralnoj bolnici.

ŽIVKOVIĆ Marka MIRKO
Zemljoradnik, rođen 1924, Radonjić, Drniš; U NOB od 1942. Početkom 1943. oboleo od pegavog tifusa, i kao takav poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci, Tjentište.

ŽIVKOVIĆ Paška MOJMIR
Zemljoradnik, rođen 1922, Zaton, Šibenik; član SKOJ-a od 1941, član KPJ od 16. oktobra 1944. U NOB od oktobra 1942. Danas major JNA u rezervi.

ŽIVKOVIĆ Bože PETAR
Šofer, rođen 1924, Radonić, Drniš; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. U NOB od 4. oktobra 1942. Danas major JNA u rezervi.

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA KOJI SU DOŠLI SA PODRUČJA BOSANSKOG PETROVCA, KLJUČA, BIHAĆA I JAJCA, U VREMENSKOM PERIODU NOVEMBAR — PRVA POLOVINA DECEMBRA

ĐURIĆ — IVANČEVIĆ LJUBICA
Omladinka, rođena 1928, Jankovac, Bihać; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od novembra 1942. Danas zastavnik JNA u rezervi.

KAVESAN Jakova LEON — BRACO
Učenik gimnazije, rođen 1924, Bihać: član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od septembra 1942. Poginuo januara 1945. u borbi na Sremskom frontu, kao politički komesar čete.

KOJIĆ Đ. MILOŠ
Zemljoradnik, rođen 1923, Ključ; član KPJ od 1943. U NOB od 15. decembra 1941.

MILJUŠ Nikole JOVO
Zemljoradnik, rođen 1924, Vodenica, Bos. Petrovac; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. U NOB od 1941. Poginuo 25. maja 1943, u borbi na Sutjesci, Trovrh, Čelebić, Foča.

PETAR — PERICA
Zemljoradnik, rođen u s. G. Ratkovo, Ključ; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od novembra 1942. g. Poginuo oktobra 1944, u borbi za Beograd.

POKIMICA — MARINKOVIĆ Nikodina ZORA
Omladinka, rođena 1925, Krnja Jela, Bos. Petrovac; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 1942. Danas penzioner.

SAVIĆ Ilije VLADIMIR
Zemljoradnik, rođen 1913, Sokolovo, Ključ. U NOB od 1942. godine.

ZORIĆ Bogdana ĐURO
Zemljoradnik, rođen 1922, Prkosi, Bos. Petrovac; član SKOJ-a od 1943. U NOB od avgusta 1942. Poginuo 25. maja 1943, u borbi na Sutjesci, Trovrh, Čelebić, Foča.

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA KOJI SU DOŠLI SA PODRUČJA KOTOR VAROŠA, PRNJAVORA I BANJALUKE U DRUGOJ POLOVINI DECEMBRA

BIJELIĆ Stane MIRKO
Zemljoradnik, rođen. . . . . s. Kremna, Prnjavor, član KPJ od 1942. U NOB od 1941. Poginuo 19. januara 1944. kod Prnjavora, kao komandir čete u 14. srednjobosanskoj brigadi.

DUJIĆ Nikole ZORA
Domaćica, rođena 1923, Maslovare, Kotor Varoš; član SKOJ-a od 1943. U NOB od decembra 1942. Poginula 29. novembra 1943. u borbi za Travnik.

GRUMIĆ Boška RAJKO
Zemljoradnik, rođen 1924, Otpočivaljka, Prnjavor; član SKOJ-a 1943. član KPJ od 1944. Danas penzioner.

MIKIĆ Save NEVENKO
Zemljoradnik, rođen 1921, Lišnja, Prnjavor; član SKOJ-a 1943., član KPJ od 1944. U NOB od decembra 1942. Umro 1957.

OLJAČA-MILJANOVIĆ Ljube BRANKA
Omladinka, rođena 1926, Maslovare, Kotor Varoš; član SKOJ-a od 1944, član KPJ od 1944. U NOB od decembra 1942. Danas penzioner.

PILIĆ Ive MATILDA
Radnica, rođena 1924, Maslovare, Kotor Varoš; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1943. U NOB od decembra 1942. Danas penzioner.

SIMEUNČEVIĆ Gligora MILENKO
Zemljoradnik, rođen 1920, Štrpci, Prnjavor. U NOB od decembra 1942. Poginuo 2. marta 1943. u borbi na Neretvi, kod G. Vakufa.

STANIVUK Đure MILAN — VUK
Kolarski radnik, rođen 1908, Banjaluka; član KPJ od 1943. U NOB od 18. decembra 1942. Danas penzioner.

STANIĆ Stevana PETAR-PETKO
Zemljoradnik, rođen 1913, Kremna, Prnjavor. U NOB od decembra 1942. Poginuo 17. februara 1943. u borbi na Neretvi, Ivan Sedlo, Bradina, Konjic.

STANIĆ Petra SIMEUN
Zemljoradnik, rođen 1917, Kremna, Prnjavor. U NOB od decembra 1942. Poginuo 4. marta 1943. u borbi na Neretvi, kod Gornjeg Vakufa.

SLJIVIĆ Boška VID
Zemljoradnik, rođen 1925, Orašje, Prnjavor. U NOB od decembra 1942.

1943. GODINA

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA KOJI SU DOŠLI SA PODRUČJA KOTOR VAROŠA, PRNJAVORA, TESLICA, LAKTAŠA, BANJALUKE, DOBOJA I OKOLINE, U VREMENSKOM PERIODU JANUAR — MART

ANDRIĆ Miloša ŽARKO
Zemljoradnik, rođen 1921, Brusnica, Maglaj; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od januara 1943. Danas kapetan u rezervi.

ANTIĆ BRANKO
Zemljoradnik, rođen. . . . . .Otpočivaljka, Prnjavor. U NOB od januara 1943. Nestao 31. septembra 1943.

BABIĆ B. BRACO
Zemljoradnik, rođen 1919, okolina Banjaluke. U NOB od januara 1943. Poginuo jula 1943, Šekovići.

BOŠNJAK DUŠAN
Zemljoradnik, rođen 1919, šušnjari, Laktaši. U NOB od 14. januara 1943. Poginuo 4. aprila 1945. Brezovica (kod Novske) kao vodnik.

CEROVAC Mustafe MEHO
Učenik, rođen *1929,* **Mrkotić, Tešanj, član SKOJ-a od 1943. član KPJ od marta 1944. U NOB od januara 1943. Poginuo 26. maja 1944. Šipovo, Jajce.**

CVIJIĆ J. DORĐE
Zemljoradnik, rođen 1926 Mladikovina, Teslić; član SKOJ-a od 1943. U NOB od januara 1943. godine.

DABIĆ DRAGO
rođen 1919, Banjaluka. U NOB od januara 1943. Poginuo jula 1943, Šekovići.

DRAŽIĆ Dragana MILE
Zemljoradnik, rođen 1920, Otpočivaljka, Prnjavor. U NOB od 14. januara 1943. Poginuo 5. jula 1943. u borbi za Zvornik.

DUJIĆ Cvije MILORAD
Zemljoradnik, rođen 1922, Jakupovci, Laktaši. U NOB od januara 1943.

GRUBIŠIĆ VOJO
Zemljoradnik, rođen. . . . . .Kotor Varoš. U NOB od januara 1943. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci.

GRUJIĆ Vase GLIGO
Zemljoradnik, rođen 1920, Galipoljci, Prnjavor. U NOB od januara 1943. Umro od posledica ranjavanja 14. maja 1943, kod Bijelog Polja.

GRUJIĆ Tanasija DUŠAN
Zemljoradnik, rođen. . . . .Galipoljci. Prnjavor. U NOB od januara 1943. Član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. Danas penzioner.

GRUJIĆ Trivuna MILUTIN
Zemljoradnik, rođen 1921, Grabik, Ilova, Prnjavor. U NOB od januara 1943. Danas potpukovnik u JNA.

GUNIĆ Mitra LUKA
Zemljoradnik, rođen 1914, Lišnja, Prnjavor. U NOB od januara 1943. Poginuo 24. aprila 1944, kao predsednik NOO Galipoljci.

IGNJATOVIĆ Đure NOVAK
Zemljoradnik, rođen 1921, Srpska Moravica, Prnjavor. U NOB od decembra 1942. U bataljonu ostao do avgusta 1943, kada je otišao u Prnjavorski NOP odred.

IVKOVIĆ Vida RADE
Zemljoradnik, rođen 1915, Husrpovci, Prnjavor. U NOB od januara 1943. Umro marta 1943. na pl. Prenj, kao tifusar.

JEFTIĆ Nikole MILADIN
Radnik, rođen 1909, Čukalj, Prnjavor; član KPJ od 1942. U NOB od 1941. U bataljonu ostao do 23. marta 1943. do Ustikoline, Drina.

KERKEZ Stevana ILIJA
Zemljoradnik, rođen 1918, Otpočivaljka, Prnjavor. U NOB od januara 1943. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci.

KNEŽEVIĆ Petra VASKRSIJE
Zemljoradnik, rođen 1921,. . . . .Prnjavor. U NOB od januara 1943.

KOŠIĆ Vase DUŠAN
Zemljoradnik rođen 1924, Orašje, Prnjavor. U NOB od januara 1943. Poginuo 13. juna 1943. u borbi na Sutjesci, Miljevina, Foča.

KRAIŠNIK Danka SLAVKO
Zemljoradnik, rođen 1924, Husrpovci, Prnjavor. U NOB od januara 1943. Poginuo 2. marta 1943, u borbi na Neretvi, Bistrica, G. Vakuf.

KRESOJEVIĆ Ostoje RADOVAN
Zemljoradnik, rođen 1923, Paramije, Prnjavor. U NOB od januara 1943. Poginuo 15. maja 19431 u borbi na Sutjesci, Kanje, Brodarevo.

KRESOJEVIĆ Ostoje RAJKO
Zemljoradnik, rođen 1921, Paramije, Prnjavor. U NOB od januara 1943. Poginuo 3. juna 1943. u borbi na Sutjesci, Suha.

LUKANOVIĆ Vida STANKO
Zemljoradnik, rođen 1920, Mravića, Prnjavor. U NOB od januara 1943. Poginuo 10. juna 1943. u borbi na Sutjesci, Balinovac, Zelengora.

MALEŠEVIĆ Nede DUŠICO
Učenik gimnazije, rođen 1924, Sarajevo; član SKOJ-a od 1941. Poginuo juna 1943, u borbi na Sutjesci.

MALIĆ Jakova LJUBO
Zemljoradnik, rođen. . . . .Ilova, Prnjavor. U NOB od januara 1943. Poginuo 1944, Brestovo, Doboj, kao komandir čete u 14. srednjobosanskoj brigadi.

MILINČIĆ Koste NIKOLA
Zemljoradnik, rođen 1916, V. Iloka, Prnjavor. U NOB od januara 1943. Poginuo posle bitke na Sutjesci u Krajiškim jedinicama.

MILINČIĆ Maksima SLAVKO
Zemljoradnik, rođen 1924, Otpočivaljka, Prnjavor. U NOB od januara 1943. Umro 1949. godine.

MILIĆ Milana SAVO
Zemljoradnik, rođen 1923, Ilovka, Prnjavor. U NOB od januara 1943. godine. Poginuo 17. juna 1943. posle bitke na Sutjesci kod Renovice.

MITRIĆ Laze LJUBO
Zemljoradnik, rođen 1906, ćozla, Prnjavor. U NOB od januara 1943.

MITROVIĆ Đorđa RADOVAN
Zemljoradnik, rođen 1924, Otpočivaljka, Prnjavor. U NOB od januara 1943. Nestao 1. aprila 1943. na reci Drini, s. Filipovići, Ustikolina, Foča.

NIKOLIĆ DANE
Zemljoradnik, rođen. . . . .kod Prnjavora. U NOB od januara 1943. Nestao 31. marta 1943. kod Ustikoline, Foča.

NIKOLIĆ Obrada MIHAJLO —MIKA
Zemljoradnik, rođen 1925, Osredak, Doboj; član SKOJ-a od 1943. U NOB od 1942. godine. Danas penzioner.

PANIĆ Rade LJUBO
Zemljoradnik, rođen 1924, Žarkovina, Teslić. U NOB od 3. januara 1943. Poginuo 18. januara 1943. u borbi za Teslić.

PEJIĆ Riste SLAVKO
Zemljoradnik, rođen 1925, Prnjavor. U NOB od 3. januara 1943.

POPOVIĆ Teodora DRAGOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1913, Otpočivaljka, Prnjavor. U NOB od januara 1943. U bataljonu bio do avgusta 1943, kada je otišao u Prnjavorski NOP odred.

RADIĆ Ignjata SAVA
Učenik, rođen 1927, Teslić; član SKOJ-a od 1943; član KPJ od 1944. U NOB od januara 1943. Umro 3. jula 1945. u VMA Beograd, od posledica ranjavanja.

SANDIĆ Teodora DUŠAN
Zemljoradnik, rođen 1920, Galipoljci, Prnjavor. U NOB od januara 1943. Poginuo 5. jula 1943. u borbi za Zvornik.

SAVKOVIĆ Tome LAZAR
Zemljoradnik, rođen 1900, Parmije, Prnjavor. U NOB od januara 1943. Umro 1955. godine.

ŠARČEVIĆ Blagoja MILIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1917, Kremna, Prnjavor. U NOB od decembra 1942. godine.

ŠIRBIĆ SMAJO
rođen 1921 (podaci nepoznati). U NOB od januara 1943. Poginuo 29. maja 1944, Mliništa, Mrkonjić Grad.

ŠMULJA Vida VASKRSIJA
Zemljoradnik, rođen 1923. D. Ilova, Prnjavor; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. Danas kapetan JNA u rezervi.

TODOROVIĆ Jove ĐORĐE
Zemljoradnik, rođen 1912, Galipoljci, Prnjavor. U NOB od januara 1943. Poginuo 25. maja 1943. u borbi na Sutjesci, Zavait, Foča.

TODOROVIĆ Steve JOVO
Zemljoradnik, rođen 1925, Galipoljci, Prnjavor. U NOB od januara 1943. Poginuo 13. juna 1943. u bolnici na Tjentištu, Sutješka.

TOMIĆ Jakova LUKA — MALI LUKA
Zemljoradnik, rođen 1926, Vitkovci, Tešanj. U NOB od 2. januara 1943. Poginuo 25. maja 1943. u borbi na Sutjesci, Trovrh, Čelebić, Foča.

TOPIĆ Bogdana ŽIVKO
Zemljoradnik, rođen 1925, V. Ilova, Prnjavor. U NOB od 15. januara 1943. Poginuo 17. maja 1943. u borbi na Sutjesci, V. Sleme, Bijelo Polje.

TOVILOVIĆ Stjepana RAJKO
Zemljoradnik, rođen 1926, Borci, Kotor Varoš. U NOB od januara 1943. godine. Danas penzioner.

TULIĆ Vaskrsija NEVENKO
Zemljoradnik, rođen. . . . .Orašje, Prnjavor. Poginuo 20. februara 1943. u borbi na Neretvi, kod Konjica.

VALJESKI Jana ANTON
rođen u okolini Prnjavora. U NOB od oktobra 1942. Ranjen 12. februara 1943. u borbi na Neretvi, Konjic i od tada mu se gubi trag.

VRHOVAC Jakova LJUBO
Zemljoradnik, rođen 1907, Mračaj, Prnjavor. U NOB od 14. januara 1943. Poginuo 15. jula 1943. u Istočnoj Bosni.

VRHOVAC Mike LJUBO
Zemljoradnik, rođen 1913, Lišnja, Prnjavor. U NOB od 14. januara 1943. Umro 1970. godine.

VUKAŠ1NOVIĆ Stojana VID
Zemljoradnik, rođen 1900, V. Ilova, Prnjavor. U NOB od 15. januara 1943. Umro posle NOR-a.

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA KOJI SU DOŠLI SA PODRUČJA BOSANSKE KRAJINE, DALMACIJE, HERCEGOVINE, ISTOČNE BOSNE, SANDŽAKA, CRNE GORE, IZ DRUGIH I ITALIJANSKIH JEDINICA, U VREMENSKOM PERIODU MART — MAJ

ADAMOVIĆ Save STEVAN — STEVO, vodnik
Aktivni podoficir BJV, rođen 1920, Volar, Prijedor; član KPJ od 1942. U NOB od 1941, u Beogradski bataljon došao marta 1943. iz Centralne bolnice, kao komandir čete iz l. Krajiškog NOP odreda. U Bataljonu bio: vodnik, komandir čete i komandant bataljona. Danas general-major JNA u rezervi.

BARJAKTAREVIĆ BRANISLAV — BRANA, zamenik komandanta bataljona
Inženjer šumarstva, rođen 1911, Kragujevac; član KPJ od 1942. U NOB od 1941. U bataljon došao iz 3. Kragujevačkog bataljona 5. aprila 1943. Danas general-potpukovnik JNA u rezervi.

BEBIĆ — MARIĆ Mate DRAGICA
Učenica, rođena 1928, Desne, Metković; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. U NOB od avgusta 1942. U bataljon došla iz 9. Dalmatinske divizije na Neretvi u martu 1943. Danas penzioner.

BERANJA Miloša SAVA
Domaćica, rođena 1925, V. Radići, Bihać; član SKOJ-a od 1942. U NOB od januara 1942. godine. Danas penzioner.

BRUNO. . . . . .Italijan
U NOB od marta 1943, u vreme borbi na Neretvi.

DRAŠKOVIĆ Dušana RADOVAN
Učenik STŠ, rođen 1924, Ulog, Kalinovik; član SKOJ-a od aprila 1943, član KPJ od avgusta 1943. U NOB od marta 1943. Danas major JNA u rezervi.

ĐAKOMO. . . . . .Italijan
U NOB od marta 1943, u vreme borbi na Neretvi.

ĐOVANO. . . . . .Italijan
U NOB od marta 1943, u vreme borbi na Neretvi.

GOLUBOVIĆ Miloja RADOVAN
Zemljoradnik, rođen 1923, okolina Bijeloga Polja; član SKOJ-a od 1943: član KPJ od 1944. U NOB od novembra 1942. Poginuo 20. aprila 1945, Pleternica, Slavonska Požega, kao vodnik.

JURKOVIĆ Paška JOSO
Pitomac BJRM, rođen 1921, Mandalina, Šibenik. U NOB od oktobra 1942. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci.

KNARELA NIKOLO, Italijan
rođen 1920. U NOB od marta 1943, u vreme borbi na Neretvi.

KOLIĆ Aćima BEĆIR
Zemljoradnik, rođen 1910, Rivatica, Bijelo Polje. U NOB od novembra 1942. Poginuo aprila 1945. godine.

KOVAČEVIĆ Stevana SEKULA
rođen 1916, Bijelo Polje. U NOB od maja 1943.

KRSTIĆ Dragutina TIHOMIR
Zemljoradnik, rođen 1910, Grebci, Trebinje. U NOB od 1943.

LUIĐI. . . . . Italijan
u NOB od marta 1943, u vreme borbi na Neretvi. Poginuo avgusta 1944. na pl. Šargan, Titovo Užice.

MARKOVIĆ Novice ANĐELKO
Zemljoradnik, rođen 1924, Međuriječje, čajniče. U NOB od aprila 1943. Poginuo aprila 1943, Gradina Plievlja.

MIČEVIĆ Ilije LUKA
Zemljoradnik, rođen 1926, Međuriječje, Čajniče. U NOB od aprila 1943. Poginuo maja 1943. u borbi na Sutjesci.

PLJEVALČIĆ .....
rođen u okolini Čajniča. U NOB od aprila 1943. Poginuo 10. juna 1943. u borbi na Sutjesci, Balinovac, Zelengora,

P JETRO. . . . . Italijan
u NOB od marta 1943, u vreme borbi na Neretvi.

POPOVIĆ — PETROVIĆ Ante LJILJANA
Učenica gimnazije, rođena 1928, Sinj; član SKOJ-a od 1943. U NOB od januara 1943. U Bataljon došla iz 9. Dalmatinske divizije, na Neretvi. Poginula juna 1943. u borbi na Sutjesci, na Budnju.

PUKETA Marka NOVICA
Radnik, rođen 1923, Tokovići, Čajniče. U NOB od aprila 1943. Poginuo juna 1943. u borbi na Sutjesci.

RABRENOVIĆ Novaka AVRAM
Zemljoradnik, rođen 1925, Bistrica, Mojkovac. U NOB od aprila 1943. Danas kapetan I kl. JNA u rezervi.

RABRENOVIĆ Milinka LJUBOMIR — LJUBO
Zemljoradnik, rođen 1926, Ujniče, Bijelo Polje; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od aprila 1943. Poginuo marta 1945. u borbi na Sremskom frontu kao politički komesar čete.

RABRENOVIĆ Radula MILORAD
Student, rođen 1923, Ujniče, Bijelo Polje; član SKOJ-a od 1943. U NOB od maja 1943. Poginuo 5. jula 1943. u borbi za Zvornik.

RABRENOVIĆ Đorđije ROKSANDA — ROSA
Domaćica, rođena 1922, Ujniče, Bijelo Polje; član SKOJ-a od 1943. U NOB od maja 1943. Poginula avgusta 1944, kod Pljevalja.

ŽĆEPANOVIĆ Pere KOSA
Domaćica, rođena 1924, Mojkovac; član SKOJ-a od 1943. U NOB od maja 1943. Poginula 8. jula 1943. u borbi kod Zvornika.

ŠKERGO Mate MAŠA
Domaćica, rođena 1925, Desne, Metković; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. U NOB od 1942. U bataljon došla iz 9. Dalmatinske divizije marta 1943. na Neretvi. Poginula oktobra 1944. u borbi za Beograd, kao četna bolničarka.

ŠUBARA MIRKA ĐORĐE — MALI ĐOKICA
Učenik, rođen 1928, Zupčići, Goražde; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od januara 1945. Borac Drinskog NOP odreda od marta 1942, u Beogradskom bataljonu od aprila 1943. Danas penzioner.

TRIPKOVIĆ Vukomana DRAGUTIN
Učenik gimnazije, rođen 1924, Mojkovac; član SKOJ-a od 1943. U NOB od 1943. Poginuo u Zapadnoj Bosni, (podaci nepoznati).

ŽIŽIĆ Bojice VELIMIR
rođen 1929,. . . . Bijelo Polje. U NOB od maja 1943. godine.

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA KOJI SU DOŠLI IZ 3. DALMATINSKE BRIGADE I DRUGIH JEDINICA, U VREME BITKE NA SUTJESCI, MESEC JUNI

ALEKSIĆ Jure VLADO
Radnik, rođen 1912, Brist, Kardeljevo; član KPJ od 1934. U NOB od 1941. Danas potpukovnik JNA u rezervi.

ANĆIĆ Mate MATO
Fabrički radnik, rođen 1909, Vrpolje, Slavonski Brod; član KPJ od 1944. U NOB od 2. januara 1943, Danas penzioner.

BABIĆ Ante MIROSLAV — MIRO, politički delegat voda
Radnik, rođen 1914, Podgora, Makarska; član KPJ od 1941. U NOB od 1941. Danas major JNA u rezervi.

BAJČIĆ BIŽO
Zemljoradnik, rođen_____Metlovi, Šibenik; član SKOJ-a od 1943. U NOB od 1942. Poginuo juna 1944, Mliništa, Mrkonjić Grad.

BEARA Marka MARKO
Radnik, rođen 1923, Zelevo — Sutina, Sinj; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. U NOB od 1942. Poginuo januara 1945, u borbi na Sremskom frontu, Adaševci, kao vodnik, kao komandir čete.

BEBIĆ Joze NEDELJKA
Domaćica, rođena 1924, Desne, Metković; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1944. U NOB od januara 1943. Danas zastavnik JNA u rezervi.

BELAMARIĆ Marka BRUNO
Zemljoradnik, rođen 1919, Dubrava, Šibenik; član SKOJ-a od 1942. U NOB od 1942. Poginuo 14. juna 1943. u borbi na Sutjesci, Miljevina, Foča.

BELAMARIĆ Bože JAKOV — DRAGO
Zemljoradnik, rođen 1923, Mandalina, Šibenik; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 1942. Danas penzioner.

BOBAN Bartula MARKO, politički komesar čete.
Obućarski radnik, rođen 1915, Solin. Split; član KPJ od 1939. U NOB od 1941. Danas pukovnik JNA u rezervi.

BRALIĆ Šimuna STIPE
Radnik, rođen 1915, Klis, Split; član KPJ od 1942. U NOB od 1. januara 1943. Teško ranjen 1944. i prebačen u Italiju na lečenje, gde je ostao do kraja rata. Umro 1975. godine.

CVRLJE Duje ČEDOMIR
Student, rođen 1919, Solin, Split; član KPJ pre ustanka 1941. U NOB od 1941. Po dolasku u batalj. primio dužnost komesara čete, a kasnije i bataljona. Danas ambasador u penziji.

ČULIĆ Marka IVO
Građevinski radnik, rođen 1918, Konjsko, Split; član KPJ od 1942. U NOB od 1942. Kao pukovnik JNA u rezervi umro 3. februara 1979. godine.

ĆUK Bože ANTE
Zemljoradnik, rođen 1923, G. Muć, Split; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Danas penzioner.

GAĆE Nikole IVAN
Rudarski radnik, rođen 1913, Zagvozd, Imotski; član KPJ od 1942. U NOB od 1941. Danas pukovnik JNA u rezervi.

GARELIĆ Jakova MILJENKO
Zemljoradnik, rođen 1923, Podgora, Makarska; član SKOJ-a 1941, član KPJ od 1944. Danas penzioner.

GIZDIĆ Ivana ANDRIJA
Radnik, rođen 1912, Klis, Split; član KPJ od 1941. U NOB od 1941. Poginuo 13/14. juna 1943. u borbi na Sutjesci, Miljevina, Foča.

GRANIĆ Grge MATE
Zemljoradnik, rođen 1921, D. Muć, Split; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 1942. Umro 5. oktobra 1945. na lečenju u Italiji.

GRUBIŠIĆ Ante LJUBO
Radnik, rođen 1924, Solin, Split; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. Danas kapetan I kl. JNA u rezervi.

GRUBIŠIĆ Kleme MARINKO, sekretar SKOJ-a u četi
Zemljoradnik, rođen 1918, Tučepi, Makarska; član SKOJ-a od 1941, član KPJ od 1942. U NOB od 1941. Danas kapetan I. kl. JNA u rezervi.

JAKIĆ Grge IVAN
Zemljoradnik, rođen 1907, Podgora, Makarska; član KPJ od 1942. U NOB od 1942. Danas st. vodnik JNA u rezervi.

JELAVIĆ Ante MILIVOJ
Zemljoradnik, rođen 1927, Ravća, Vrgorac; član SKOJ-a od 1942. član KPJ od 1944. U NOB od 1942. Poginuo 26. maja 1944, Mlinište — Mrkonjić Grad.

JELAVIĆ Jure PETAR — BARBA, komandir čete
Radnik — telefonista, rođen 1918, G. Muć, Split; član KPJ od 1942. U NOB od 1941. Danas pukovnik JNA u rezervi.

JOVIĆ ALEKSANDAR
rođen . . . . . Zagreb; član SKOJ-a od 1943. U NOB od 1942. Poginuo 1943, Šiprage, Kotor Varoš.

JOVIĆ JELA
rođena Dragljane, Vrgorac; član SKOJ-a od 1943. U NOB od 1942. U Beogradski bataljon došla 14. 6. 1943. Poginula 23. septembra 1943, Velika Čista, Imotski, kao bolničarka u sanitetu Prve proleterske brigade.

KAČIĆ Rudolfa IVAN
Obućarski radnik, rođen 1922, Pučišće, otok Brač; član SKOJ-a 1939, član KPJ od 1941. U NOB od 1941. Poginuo 6. jula 1943. u borbi za Zvornik.

KRSTAJIĆ JOSO
rođen . . . . . Šibenik; član SKOJ-a od 1943. U NOB od januara 1943.

KRŽANIĆ Stipe RAFAEL
Zemljoradnik, rođen 1920, Podgora, Makarska; član SKOJ-a od 1940, član KPJ od 1942. U NOB od 1941. Danas kapetan I. kl. JNA u rezervi.

LESKUR Laze ILIJA
Zemljoradnik, rođen 1920, Dragišići, Šibenik; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Danas penzioner.

LUCJETIĆ Stipe ANTE
Zemljoradnik, rođen 1906, Podgora, Makarska; član KPJ od 1943. U NOB od 1942. Poginuo 8. jula 1943. kod Zvornika.

MARASOVIĆ Mate LUKA
Zemljoradnik, rođen 1922, Sutina, Split; član KPJ od 1943. U NOB od 1942. Poginuo novembra 1943, u podnožju pl. Vlašić, Travnik.

MARINOVIĆ Ivana FRANE
Kardeljevo; član KPJ od 1942. U NOB od 1942. Poginuo 14. jula 1943. Zemljoradnik, rođen 1915, Baćina, u borbi na Sutjesci, Miljevina, Foča.

MARKOVIĆ Frane JURE
Radnik, rođen 1911, Kučine, Split; član KPJ od 1939. U NOB od početka 1942. Poginuo 5. jula 1943. u borbi za Zvornik.

MARKOVIĆ Ivana MILJENKO
Vodoinstalater, rođen 1922, Split; član SKOJ-a od 1943. U NOB od 1942.

MARKUŠIĆ Grge GABRIJEL
Zemljoradnik, rođen 1917, Podgora, Makarska; član KPJ pre ustanka 1941. U NOB od 1942. Poginuo krajem 1943. kod Vrlike, kao komandant mesta.

MATELJAK — VOLAREVIĆ Ante MILKA
Radnica, rođena 1920, Metković; član SKOJ-a 1941, član KPJ od 1942. U NOB od 1942. Danas RVI 100% i poručnik JNA u rezervi.

MEŠNI Marka MATE
Zemljoradnik, rođen 1922, Umljanović, Drniš. U NOB od 1943.

MIHALJEVIĆ Šime FILIP
Radnik, rođen 1920, Bilice, Šibenik; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. Danas kapetan I klase JNA u rezervi.

MIKULIĆ Jure POLDO
Krojački radnik, rođen 1916, Makarska; član KPJ od 1941. U NOB od 1941. Danas pukovnik JNA u rezervi.

MILJUŠ DANE
rođen . . . . (podaci nepoznati), član SKOJ-a od 1943. U NOB od 1942. Poginuo 23. septembra 1943, Velika Čista, Imotski.

MIOŠIĆ Mate TOMICA
Domaćica, rođena 1912, Grnčanik, Kardelievo; član SKOJ-a od 1936, član KPJ od 1942. U NOB od 1941. Poginula 14. juna 1943. u borbi na Sutjesci, Miljevina, Foča.

MOROVIĆ ŠIME, politički komesar čete
Agronom, rođen 1917, Filip Jakov, Biograd n/m; član KPJ pre ustanka 1941, član opštinskog, kotarskog i OK KPJ za Biograd n/m. U NOB od 1941. Kao pukovnik JNA u rezervi umro 2. marta 1979. godine.

NEMČIĆ Ivana ANTE
Zemljoradnik, rođen 1924, Veliko Brdo, Makarska; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1944. U NOB od 1942. Kao kapetan JNA u rezervi umro 1978. godine.

NOLA Ivana GRGO
Zemljoradnik, rođen 1921, Podgora, Makarska; član KPJ od 1943. U NOB od 1942. Poginuo jula 1944. na pl. Biokovo, Duge Njive, kao intendant Neretvljanskog NOP odreda.

ODOVIĆ Jove GOJKO
Zemljoradnik, rođen 1923, Nebriževo, Imotski; član SKOJ-a od 1943. U NOB od maja 1942. Poginuo 1944. u borbi za Mrkonjić Grad.

OŠTRIĆ Marka PAŠKO
Zemljoradnik, rođen 1925, Rastovac, Trogir; član KPJ od 1944. U NOB od 1943.

PENGA Petra JOSIP
Ugostiteljski radnik, rođen 1912, Kladnjice, Split; član KPJ od 1940. U NOB od 1941. Danas major JNA u rezervi.

PETRIĆ Andrije ĆIRO
Ribar, rođen 1920, G. Selo, otok Šolta, Split; član SKOJ-a od 1942. U NOB od 1942. Poginuo 14. juna 1943. u borbi na Sutjesci, Miljevina, Foča.

PRODAN — FILIPOVIĆ Jure DINKA
Domaćica, rođena 1921, Veliko Brdo, Makarska; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1944. U NOB od 26. januara 1943. Danas zastavnik JNA u rezervi.

PRODAN Jure IVAN
Obućarski radnik, rođen 1913, V. Brdo, Makarska; član KPJ od 1942. U NOB od 1941. Danas penzioner.

PUHARIĆ Grge JOSIP — BUTIĆ
Zemljoradnik, rođen 1914, Puharići, Makarska; član KPJ od 1940. U NOB od 1941. Poginuo 14. juna 1943. u borbi na Sutjesci, Miljevina, Foča.

RADOJKOVIć Stipe MILOŠ
Zemljoradnik, rođen 1923, Podgora, Makarska; član SKOJ-a i KPJ od 1941. U NOB od 1942. Poginuo februara 1944. u borbi za Travnik.

RAKIĆ Ivana DANE
Zemljoradnik, rođen 1917, Višnjica, Vrgorac; član KPJ od 1943. U NOB od januara 1943. Danas kapetan I klase u rezervi.

RAKIĆ Tome MIRKO
Zemljoradnik, rođen 1917, Višnjica, Vrgorac; član KPJ od 1943. U NOB od 1942. Danas vojni službenik III klase JNA u rezervi.

RAOS Jure IVAN — ŠKULJANI
Radnik, rođen 1914, Vrgorac, član KPJ od 1937. U NOB od 1941. Danas pukovnik JNA u rezervi.

RIZVAN Ivana LJUBO
Radnik, rođen 1909, Klis, Split; član KPJ od 1943. U NOB od februara 1942. Poginuo 10. juna 1943. u borbi na Sutjesci, Balinovac, Zelengora.

SEKULA Mile MILE
Zemljoradnik, rođen 1910, Mirlović polje, Drniš; član KPJ od 1944. U NOB od 1942. Danas stariji vodnik JNA u rezervi.

SERDAREVIĆ Petra NIKOLA
Radnik u brodogradilištu, rođen 1922, Neorič, Split; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. U NOB od 1942. Poginuo maja 1944. na poluotoku Pelješac kao politički komesar čete.

STUPALO Stipe PETAR
Zemljoradnik, rođen 1922, Neorič, Split; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. U NOB od 1942. Poginuo decembra 1943. kod Donjeg Vakufa.

ŠAREVIĆ Aćima JOVO
Zemljoradnik, rođen 1924, D. Glavine, Imotski; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1944. U NOB od januara 1943. Poginuo marta 1945. u borbi na Sremskom frontu.

SODA Antuna JOZO — JASTREB
Zemljoradnik, rođen 1920, Bistrivica, Šibenik; član SKOJ-a od 1943. U NOB od januara 1943. Poginuo 14. juna 1943. u borbi na Sutjesci, Miljevina Foča.

SUBASIĆ JOZO
rođen u Klisu, Split. U NOB od 1942. godine.

SUNDE Cvitka MILIVOJ
Zemljoradnik, rođen 1912, Podgora, Makarska; član KPJ od 1943. U NOB od 1942. Danas penzioner.

ŠUPE — OBRADOVIĆ Ante MILICA — MILKICA
Omladinka, rođena 1930, Konjevrate, Šibenik; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 1942. Danas penzioner.

TAMBUROVIĆ Ivana TOMO
Obućarski radnik, rođen 1914, Makarska; član KPJ od 1944. U NOB od 1942. Poginuo januara 1945, kao pripadnik komande mesta Makarska.

URLIĆ Marjana VICKO
Ribar, rođen 1916, Drašnica, Makarska. U NOB od februara 1943. Poginuo 14. juna 1943. u borbi na Sutjesci, Miljevina, Foča.

VIDOVIĆ Sibe JOSIP
Zemljoradnik, rođen 1913, Sevid, Trogir. U NOB od 1943. Poginuo 14. juna 1943. u borbi na Sutjesci, Miljevina, Foča.

VLADINIĆ Tome FRANE
Fizički radnik, rođen 1912, Kotlenica, Split. U NOB od 1942. Kao poručnik JNA u rezervi umro 19. aprila 1970. godine.

ŽIDIĆ Ante IVAN — IVO
Zemljoradnik, rođen 1919, Gradac, Kardeljevo; član SKOJ-a od 1941, član KPJ od 1942. U NOB od 1942. Danas poptukovnik JNA u rezervi.

ŽIVKOVlć MARTIN
Zemljoradnik, rođen 1922, Zečevo, Knin; član KPJ od 1943. U NOB od 1942. Poginuo 29. maja 1944. Mlinište, Mrkonjić Grad.

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA KOJI SU DOŠLI SA PODRUČJA ISTOČNE I SREDNJE BOSNE I IZ DRUGIH BATALJONA PRVE PROLETERSKE BRIGADE, U VREMENSKOM PERIODU JUNI — JULI (POSLE BITKE NA SUTJESCI)

ANTONČIĆ MILAN — VELEBIT, komandant bataljona
Artiljerijski podoficir BJV, rođen 1918, Gospić; član KPJ od 1942. U NOB od 1941. U Beogradski bataljon došao iz 4. (Kraljevačkog) bataljona 22. juna 1943. Proglašen za narodnog heroja. Danas generalpotpukovnik JNA u rezervi.

ĐURKOVIĆ VELJKO
rođen. . . . .Han Pijesak. U NOB od 1943.

JANKOVIĆ Vidosava RADISAV — RAKICA, komandir čete
Podoficir BVJ, rođen 1910, Grošnica, Kragujevac; član KPJ od decembra 1942. U NOB od 1941. U Beogradski bataljon došao iz 3. (ICragujevačkog) bataljona 22. juna 1943. Danas potpukovnik JNA u rezervi.

JOVANOVIĆ Mihajla VASO
Radnik u železari Zenica, rođen 1924, Sviče, Zenica. U NOB od 11. jula 1943. godine.

MURATOVIĆ JUSUF
Zemljoradnik, rođen 1925, Vražići, Sokolac. U NOB od juna 1943. godine.

PILJAK OBRAD
Zemljoradnik, rođen 1924, Petrovo Vrelo, Glamoč; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od juna 1943. Poginuo 25. maja 1944, Sipovo, Jajce.

STANIĆ DRAGO
rođen u okolini Han Pijeska. U NOB od juna 1943. (podaci nepoznati).

STANKOVIĆ Duke ĐORĐE
Zemljoradnik, rođen 1923, Želeće, Žepče. U NOB od jula 1943. (drugi podaci nepoznati).

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA KOJI SU DOŠLI IZ PRVOG I ČETVRTOG KRAJIŠKOG NOP ODREDA I DRUGIH JEDINICA, U VREMENSKOM PERIODU, MESEC AVGUST

ADAMOVIĆ MARKO
Zemljoradnik, rođen. . . . . u okolini Bos. Krupe. Poginuo januara 1944. na r. Ugar, ispod pl. Vlašić. (ostali podaci nepoznati)

BABIĆ BOŽO
Zemljoradnik, rođen 1920, Plamenica, Ključ. U NOB od 1943. (ostali podaci nepoznati).

BAJIĆ MIRKO
Zemljoradnik, rođen 1925, Mašići, Bos. Gradiška. U NOB od 8. marta 1942. član KPJ od septembra 1943. Danas penzioner.

BAJIĆ MILOŠ
Zemljoradnik, rođen 1925, Mašići, Bos. Gradiška. U NOB od 8. marta 1942. član KPJ od 1944. Danas poručnik JNA u penziji.

BAJIĆ SAVO
Zemljoradnik, rođen 1925, Mašići, Bos. Gradiška. U NOB od 8. marta 1942. član KPJ od 1944. Umro 1967. godine.

BAJUK VASKRSIJE
Zemljoradnik, rođen. . . . . Mašići, Bos. Gradiška. U NOB od 1942. Umro posle NOR.

BAUK VASILIJE
Zemljoradnik, rođen 1917, u okolini Bos. Gradiške. U NOB od 1943. (ostali podaci nepoznati).

BIŠĆEVIĆ — STUPAR Muharema AZIZA
Učenica gimnazije, rođena 1925, Ripač, Bihać; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 11. 9. 1943. Danas penzioner.

BJELOVUK Pante RADE
Zemljoradnik, rođen 1928, Jablanica, Bos. Gradiška; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 9. februara 1942. Poginuo aprila 1945. na Sremskom frontu, kao politički delegat voda.

BJELAJAC Mile ĐURAĐ
Zemljoradnik, rođen 1916, Kršlje, Bos. Novi; član KPJ od 1943. U NOB od juna 1942. Umro 1965. godine.

BOSNIĆ BOŽO
Zemljoradnik, rođen. . . . .Mašići, Bos. Gradiška, U NOB od 1942. Danas penzioner.

BOŠNJAK DUŠAN
Zemljoradnik, rođen 1919, šušnjari, Laktaši; član KPJ od 1944. U NOB od novembra 1942. Poginuo aprila 1945. na Sremskom frontu, kod Brezovice, Novska, kao vodnik.

BRANKOVIĆ DRAGOJE
Zemljoradnik, rođen 1925, Mašići, Bos. Gradiška. U NOB od marta 1942. Poginuo decembra 1944. na Sremskom frontu, Tovarnik, Šid.

CREPULJA Petra BRANKO
Zemljoradnik, rođen 1927, Babici, Jajce. U NOB od 8. februara 1942. (ostali podaci nepoznati).

ĆORDIĆ Ale JUNUS
Radnik, rođen 1917, G. Sanica, Ključ; član KPJ od 1944. U NOB od avgusta 1943. Poginuo marta 1945. na Sremskom frontu, kao komandir čete.

DAMJANOVIĆ Branka ŽARKO
Radnik, rođen 1924, Matavazi, Bos. Novi. U NOB od 1942. (ostali podaci nepoznati).

DIDIĆ STANOJE
rođen 1926, Mrkonjić Grad; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Danas ml. oficir JNA.

DIMITRIJEVIĆ VLADETA
rođen 1923, Sarajevo. U NOB od 1943. (ostali podaci nepoznati).

DIZDAREVIĆ FEKIM
Učenik, rođen .... Bos. Novi; član SKOJ-a od 1942. U NOB od 1942. Poginuo 1944.

DROBAC MIRKO
rođen 1914, Varoška Rijeka, Bos. Krupa. U NOB od 1943. (ostali podaci nepoznati).

DUKIĆ MIŠO
Zemljoradnik, rođen 1925, Mašići, Bos. Gradiška; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 1942. Umro posle NOR.

DZENDŽO Sahiba ISMET
Učenik gimnazije, rođen 1923, Livno; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od juna 1943. Poginuo 17. oktobra 1944. u borbi za Beograd.

ĐEKIĆ DANILO
rođen 1913, Pridvorci, Trebinje. U NOB od 1942. Poginuo krajem septembra 1943. u borbi za Kupres.

ĐURIĆ Cvije MILORAD
Pekarski radnik, rođen 1922, Kobatovci, Laktaši; član SKOJ-a od 1943. U NOB od 8. januara 1943. (ostali podaci nepoznati).

GAKOVIĆ Jovana RADOVAN
Trgovački pomoćnik, rođen 1921, Banjari — Otoka, Bos. Krupa; član KPJ od 1942. U NOB od 1941. U bataljonu bio politički komesar čete i bataljona. Umro 1946. god.

HANDANOVIĆ Islam
Kafedžija, rođen 1915, Hrastovo, Sanski Most; član KPJ od 1943. U NOB od jula 1943. Poginuo 18. oktobra 1944. u borbi za Beograd, kao komandir čete.

HANDANOVIĆ ŠABAN
rođen 1913, Ključ. U NOB od 1943. (ostali podaci nepoznati).

ILIĆ Tome ĐORĐE, politički komesar čete
Zemljoradnik, rođen 1923, Bušević, Bos. Krupa; član SKOJ-a od 1941, član KPJ od 1942. U NOB od 1941. Danas pukovnik JNA u rezervi.

JOVIĆ Đure MILAN
Tekstilni radnik, rođen 1923, Gradina, V. Kladuša; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. U NOB od 1941. Danas RVI 100%, penzioner.

JOVIĆ Laze MILE
Zemljoradnik, rođen 1923, Banja, Cazin. U NOB od 1943. (ostali podaci nepoznati).

KALAJDZIĆ Cvije MARINKO
Zemljoradnik, rođen 1920, Smjernica, Jajce. U NOB od avgusta 1943. (ostali podaci nepoznati).

KARL1CA Jovana DUŠAN
Zemljoradnik, rođen 1924, M. Rujiška, Bos. Novi. U NOB od 25. aprila 1942. (ostali podaci nepoznati).

KOJIĆ MILOŠ
Zemljoradnik, rođen 1924, Previja, Ključ; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od jula 1943. (ostali podaci nepoznati).

KOLAR ROSA
Učenica, rođena 1924, Mrkonjić Grad; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Danas penzioner.

KOMOSAR MARKO
Aktivni podoficir BJV, rođen Cikote, Prijedor; član KPJ od 1942. U NOB od 1941. Poginuo 1945. g. na Sremskom frontu kao komandir čete.

KRAJNOVIĆ Petra NIKOLA
rođen 1923, Bos. Petrovac; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 1942. Danas st. vodnik JNA u rezervi.

KOZAN RAŠID
rođen 1922, Turbe, Travnik. U NOB od 1943. (ostali podaci nepoznati).

MADŽAR Đure VELIMIR
Zemljoradnik, rođen 1911, D. Jelovac, Bos. Dubica; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 5. maja 1942. Danas penzioner.

MAJSTOROVIĆ — FRANIĆ MILKA
Domaćica, rođena 1925, Bravnica, Jajce; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Danas RVI 100%, penzioner.

MALICEG Ivana MIRKO
rođen 1927, Zagreb; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Poginuo septembra 1944. u borbi na pl. Šargan, Titovo Užice.

MARČETA Sime STOJAN
Zemljoradnik, rođen 1923, Jugovci, Prijedor; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. U NOB od 1941. (ostali podaci nepoznati).

MATEŠEVIĆ MARKO
Zemljoradnik, rođen 1912, D. Podgradci, Bos. Gradiška. U NOB od 1943. (ostali podaci nepoznati).

MEDAREVIĆ Luke ĐURO
rođen 1926, Drvar. U NOB od 13. 7. 1942. (ostali podaci nepoznati).

MIKAN Jove ŽARKO
Zemljoradnik, rođen 1924, Kršlje, Bos. Novi; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 15. februara 1942. Danas potpukovnik JNA u rezervi.

MILADINOVIĆ Manojla SIMO
Zemljoradnik, rođen 1924, Suhača, Sanski Most; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Danas RVI 100%, penzioner.

MILATOVIĆ Laze VID
Zemljoradnik, rođen 1923, Ozići, Bos. Novi; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 1942. Poginuo januara 1945. na Sremskom frontu, Adaševci, kao komandir čete.

MILATOVIĆ Leke VID
Zemljoradnik, rođen. . . . . .Kršlje, Bos. Novi; član SKOJ-a od 1944. U NOB od 1943. Poginuo decembra 1944. na Sremskom frontu.

MRŠIĆ LUKA

MUJDIĆ HAJRA
Učenica, rođena 1924, Jajce; član SKOJ-a od 1944. U NOB od 1943. Ranjena avgusta 1944. u borbi za Palisad, pl. Zlatibor, transportovana avionom na lečenje u Italiju i od tada joj se gubi svaki trag.

NASKRSIJE (ili VASKRSIJE) MILUTIN
Zemljoradnik, rođen 1923, Nova Topola, Bos. Gradiška. U NOB od marta 1943. god.

NOVAKOVIĆ Nikole ČEDOMIR
Zemljoradnik, rođen 1921, Kršlje, Bos. Novi; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. U NOB od 1941. Danas kapetan I kl. JNA u rezervi.

PANIC Laze MILAN
Zemljoradnik, rođen 1923, Kršlje, Bos. Novi; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1943. U NOB od 1942.

PAVLIČEVIĆ MISO

PILIĆ Ragiba ABDULAH
Zemljoradnik, rođen 1925, Kupres. U NOB od 1943.

PILIPOVIĆ Trive STEVO
Učenik za kovača, rođen 1923, Jugovci, Prijedor. U NOB od 1943.

PJEVAČ IBRO
Zemljoradnik, rođen 1920, Dubrava, Bos. Gradiška. U NOB od 1943. Poginuo aprila 1944. godine.

PRŠIĆ MURAT
Zemljoradnik, rođen . . . . . Vrpolje, Sanski Most. U NOB od 1943.

PUSELJ JOSIP
Zemljoradnik, rođen 1921, Mrcelji, Vel. Kladuša. U NOB od 1943.

RATKOVIĆ Glige PETAR
Zemljoradnik, rođen 1912, Trošelji, Bos. Gradiška. U NOB od 1943.

RISTIĆ — VLAHOVIĆ LJUBICA
Učenica, rođena 1927, Čipuljić, Bugojno; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Danas porodični penzioner.

SADIKOVIĆ HASIB
Maturant, rođen 1923, Čakarovo, Prijedor; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Danas potpukovnik JNA u rezervi.

SLADOJEVIĆ OSTOJA
Zemljoradnik, rođen . . . . Mašići, Bos. Gradiška. U NOB od 1942. Umro posle NOR.

STANKOVIĆ LAZAR
Zemljoradnik, rođen . . . . . u Bos. Krajini. U NOB 1943.

STOJAKOVIĆ Laze LAZO
Zemljoradnik, rođen 1926, Bušević, Bos. Krupa; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od februara 1943. Danas kapetan I. kl. JNA u rezervi.

STOŠIĆ Vasiljka UROŠ
Radnik, rođen 1913, Kobatovci, Banjaluka. U NOB od 1943. godine.

ŠUŠKALO Sime MILAN
Zemljoradnik, rođen 1920, Čađevica, Bos. Novi. U NOB od 1942. Poginuo decembra 1943. u VI neprijateljskoj ofanzivi, Šujica, Duvno, kao vodnik.

VELEGIĆ Hasana HAŠIM
rođen _____ Bos. Novi; član KPJ od 1944. U NOB od januara 1943. Poginuo februara 1945. kod s. Adaševci, Šid, kao komandir prateće čete.

VOJNOVIČ Ilije Mirko
Zemljoradnik, rođen 1926, Osredak, Cazin; član SKOJ-a od juna 1943, član KPJ od aprila 1944. U NOB od 1941. Danas penzioner.

VUČINIĆ Petra NIKOLA
rođen 1920, Bosanska Krupa. Umro 12. aprila 1945. od posledica ranjavanja.

VUJANIĆ_Tode VIDA — AJŠA
Domaćica, rođena 1926, Suhača, Sanski Most. U NOB od 1942. član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. Danas penzioner.

VUJASIN Jakova STEVAN
Zemljoradnik, rođen 1915, Kršlje, Bosanski Novi; član KPJ od 1943. U NOB od 1941. Poginuo maja 1945, Novska.

VUJIĆ Jove PETRA
Domaćica, rođena 1925, Drenov Do, Jajce. U NOB od 1943.

VUKOTA Teše ANKA
Domacica, rođena 1900, Dvor (na Uni). U NOB od 1942. Umrla 1956. godine.

VUKOTA BOŽO
Zemljoradnik, rođen 1895, Bosanski Novi. U NOB od 1941.

ZINKOVIĆ STJEPAN
rođen 1923, Vinkovci. U NOB od 28. avgusta 1943. Poginuo 16. aprila 1945, Rajić, Pleternica.

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA KOJI SU DOŠLI IZ MOSORSKOG NOP ODREDA I PODRUČJA SPLITA I DRUGIH JEDINICA, U VREMENSKOM PERIODU SEPTEMBAR — NOVEMBAR (POSLE KAPITULACIJE ITALIJE)

BAROVIĆ DOBRILO
Zemljoradnik, rođen 1920, Vis. U NOB od 1943.

BUBAK Leopolda JOSIP — JOZO
Obućarski radnik, rođen 1911, Kaštel Šućurac, Split; član KPJ od 1943. U NOB od 1943. Umro 1968. godine od posledica ranjavanja.

CIVADELIĆ Ante KRSTO
Zemljoradnik, rođen 1923, M. Drvenik, Trogir; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Danas penzioner.

DELIĆ Ante ANĐELKO
Radnik, rođen 1909, Kaštel Šućurac, Split; član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Danas penzioner.

DESPINIĆ Rudolfa VICE
Šumski radnik, rođen 1912, Mandalina, Šibenik; član KPJ od 1942. U NOB od 1942. Danas penzioner.

DESKOVIĆ Milana ZDENKO
Pomorac, rođen 1920, Split. U NOB od 1943. Poginuo novembra 1943. između Mrkonjić Grada i Jajca.

DOLEŽAL Ivana JENDO
Brijački radnik, rođen 1919, Milna, Brač; član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Danas potpukovnik JNA u rezervi.

DOLEŽAL Ivana TADIJA
Brijački radnik, rođen 1923, Milna, Brač. U NOB od 1943. Poginuo marta 1944. selo Mudrike, pl. Vlašić.

GUTIĆ Rista DANILO
Radnik, rođen 1922, Trst, Italija; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Danas mašinski tehničar.

HERMAN — BAKOVIĆ JELENA
Učenica, rođena 1927, Sarajevo; član SKOJ-a od 1942. član KPJ od januara 1945. Borac Igmanskog NOP odreda od 1941, u Beogradski bataljon stupila u oktobru 1943. Danas penzioner.

IVANISEVIC Malina SPIRO
Učenik gimnazije, rođen 1924, Split; član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Danas pukovnik JNA.

JAMAN Frane ANTE
Radnik, rođen 1905, Split. U NOB 1943. Poginuo 25. maja 1944, Mlinište, Mrkonjić Grad.

JURKOVIĆ Mate MARKO
Radnik, rođen 1907, Mandalina, Šibenik; član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Danas penzioner.

KABILJO Abrama JOSIP
Trgovački pomoćnik, rođen 1911, Doboj; član KPJ od februara 1945. U NOB od 30. 6. 1943. godine. Danas kapetan JNA u rezervi.

KARAN Marjana STJEPAN
Vodoinstalater u brodovima, rođen 1923, Split. U NOB od 1943. Umro 1971.

KAZANOVA Ante IVO
Radnik, rođen 1921, Vrboska," Hvar; član SKOJ-a 1943. U NOB od 1943. Poginuo januara 1944. Gostilj, Turbe, planina Vlašić.

KENDEŠ Mile VICE
Zemljoradnik, rođen 1909, Grabovci, Šibenik. U NOB od 1943. godine. Danas penzioner.

KUZMANIĆ Luke LUKA
Stolarski radnik, rođen 1922, Split; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Danas stariji vodnik JNA u rezervi.

KUZMANIĆ Marjana VINKO
Kamenorezac, rođen 1918, Split; član SKOJ-a od 1941. U NOB od 1943. Poginuo 17/18 decembra 1943. Šujica, Duvno.

LAURA Nikole BRANKO
Radnik — tokar, rođen 1926, Split; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Danas penzioner.

LIČINA ANTE
rođen 1926, Drvenik, Split. U NOB od 1943. god.

LJUBENKOV Antona SLAVKO
Radnik, rođen 1921, Kaštel Sućurac, Split; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Danas penzioner.

MIHATOVIĆ Marka DUŠAN
Učenik, rođen 1927, Split; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od septembra 1943. Kao zastavnik JNA u rezervi umro 1949. godine od posledica ranjavanja.

MILINKOVIĆ RADOVAN
Zemljoradnik, rođen 1921, Žirovnica, Biograd n/m. U NOB od 1943.

MIOLIN Pere ANTE
Radnik, rođen 1923, Kaštel Sućurac, Split; član SKOJ-a od 1941, član KPJ od 1942. U NOB od 1941. Poginuo 17/18. decembra 1943, Šujica, Duvno.

OLUJIĆ Laze PANE
Zemljoradnik, rođen 1920, Bilišani, Obrovac; član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Danas penzioner.

OMEROVIĆ Ivana IVO
Službenik, rođen 1912, Supetar, otok Brač; član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Danas major JNA u rezervi.

ORLOVIĆ Jure RADE
Zemljoradnik, rođen 1926, Budak, Benkovac. U NOB od 1943.

PERKOVIĆ Petra KUZMAN
Zemljoradnik, rođen 1925, Velika Cista, Šibenik. U NOB od 1943.

PERLAIN Maksa PAVAO
Automehaničar, rođen 1923, Split; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Danas penzioner.

PESAH Leona JOSIP
Trgovački pomoćnik, rođen 1924, Derventa; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od oktobra 1944. Danas major JNA u rezervi.

PETRIĆ Luke IVO
Učenik gimnazije, rođen 1922, Split; član SKOJ-a od 1943., član KPJ od 1944. U NOB od septembra 1943. Danas kapetan, I klase JNA u rezervi.

PENDJER Stjepana ANTE
Građevinski radnik, rođen 1920, Mandalina, Šibenik; član SKOJ-a od 1942, član KPJ od 1943. U NOB od 1943. Danas potpukovnik JNA u rezervi.

PEŠIĆ Jakova MARKO
Zemljoradnik, rođen 1913, Velika Cista, Šibenik. U NOB od 1943. Umro kao RVI 1970. godine.

PLAZANOV Jakova MARKO
Radnik, rođen 1924, Sedrović, Drniš; član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Danas penzioner.

SMAJO Joze MARKO
Tesarski radnik, rođen 1904, Kotlenica — Klis, Split; član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Umro 1950. godine.

SMAJO — BEČIĆ Marka ANKICA
Učenica gimnazije, rođena 1929, Split; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od septembra 1943. Danas penzioner.

STANČIĆ Ivana BISERKO
Instalater, rođen 1925, Sumartin, otok Brač; član SKOJ-a 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Danas penzioner.

ŠANTIĆ Pave ANTE
Zemljoradnik, rođen 1919, Tribunj, Šibenik; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1943. U NOB od 1943. Danas penzioner.

ŠKARIČIĆ Roke JERKO
Radnik, rođen 1921, Split; član KPJ od pre ustanka 1941. U NOB od 1942. Danas penzioner.

ŠKARIČIĆ Roke JOSIP — PINO
Učenik za drvodeljskog radnika, rođen 1929, Split; član SKOJ-a od 1941, član KPJ od 1944. U NOB od 4. januara 1943. Danas profesor na Pravnom fakultetu u Splitu.

ŠUSTIĆ Ivana DUJE
Obalski radnik, rođen 1904, Split. U NOB od 1943. Umro 1975. godine.

TOLIĆ NIKOLA
Radnik, rođen 1913, Split; član KPJ. U NOB od 1943. Poginuo.

TUDOR Josipa MIROSLAV — MIRO
Student, rođen 1919, Split; član SKOJ-a od 1941, član KPJ od 1943. U NOB od 1941. Poginuo 6. maja 1945. Vrbovec, kao politički komesar čete.

TUDOR Josipa VOJKO
Učenik gimnazije, rođen 1926, Split; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 17. marta 1943. Poginuo 9. decembra 1944. na Sremskom frontu kod Orolika — Vinkovci kao politički delegat voda.

ZORIĆ Ivana ANTE
Radnik — mehaničar, rođen 1923, Split. U NOB od 1943.

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA KOJI SU DOŠLI IZ ITALIJANSKIH JEDINICA, U VREMENSKOM PERIODU SEPTEMBAR — NOVEMBAR (POSLE KAPITULACIJE ITALIJE)

BAGARATO MARKO

BARATI GIOVANI
rođen 1919, Bergamo, Italija.

BENKAZDINO ĐUZEPE
rođen 1915, Kasenica, Italija.

BOTIČELI DOMIGO

BOVET OSESTE
rođen 1914, Aosta, Italija.

CARTINOVNA DINO
rođen 1922, Kasavige, Italija.

CECE ĐUZEPE

COLOMINO R. ERNESTO
rođen 1917, Soveriti, Italija.

DEONGELES Gunde ROKO
rođen 1923, Patene, Talme, Italija. U NOB od 1942.

DORNEM KARADO

FERMETE ĐUZEPE

FIORIĐI OTORINO
rođen. . . . .Peruđa, Italija.

FRANČESKI ALBINO

KAMACO Mikoline ROKO
Desetar, rođen 1925, Trigorta, Italija.

KAS BONE N. ALFONSO
Zemljoradnik, rođen 1918, Napulj, Italija.

LEĐO LUIĐI
Rođen 1915, Leče, Italija.

LETINI GVIDO

MARANTI UGO
Rođen 1920, San Mastina, Italija. U NOB od 4. septembra 1943. godine.

MERKUIRJELI DEJČILO
Rođen 1917, Orozli, Italija.

MIRKONJO FRANĆESKO
Rođen 1918, Protanj, Italija.

ORLATO ANTONIKO

PERINI ENRIKO
rođen. . . . .Trento, Italija.

PJERO ANTONIKO

RAVELA GIOBALTA
Umro 2. maja 1945. u Pakracu, od zadobijenih rana.

ROKO LUIĐI DEONGELES
Rođen 1923, Patene, Talbe, Italija.

ŠUPRANE EDUARDI
Rođen 1912, Radeka, Italija.

TUKS KONSTANTINO
Rođen 1915,. . . . . .Italija.

VIĆENCO Frančiška MARANI
Rođen 1912, Bari, Italija.

ŽAKARI DOMINIKO
Rođen 1922. . . . . .Italija.

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA KOJI SU DOŠLI SA PODRUČJA BOSANSKI NOVI, POT KOŽARJA I DRUGIH JEDINICA, U VREMENSKOM PERIODU OKTOBAR — NOVEMBAR

BAŠALIć MARJAN, zamenik politkomesara čete
(podaci nepoznati, — vodi se u evidenciji rukovodilaca Prve proleterske brigade, u VI (Beogradskom) bataljonu).

CVIJIĆ MILAN
rođen u okolini Prijedora. U NOB od 1943.

MAJSTOROVIĆ NIKOLA
Zemljoradnik, rođen 1925, Brasnice, Jajce; član SKOJ-a. U NOB od 1943. godine.

MIJATOVIĆ Lazara VID
Zemljoradnik, rođen. . . . .Kršlje, Bos. Novi. U NOB od avgusta 1943. Poginuo decembra 1944. na Sremskom frontu kod Šida.

OLJAČA Nikole BOGOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1919, Glamočani, Srbac. U NOB od 1943. Nestao novembra 1943.

OLJAČA Nikole STEVO
Zemljoradnik, rođen 1920, Glamočani, Srbac. U NOB od 1943. Nestao novembra 1943. godine.

OMERIĆ Rame IBRAHIM
Zemljoradnik, rođen 1922, Milno — Lukavac, Tuzla. U NOB od 1943. godine.

SOKOLOVIĆ — GAKOVIĆ NADA — ŠUNJALO, referent saniteta bataljona
Učenica, rođena 1927, Foča; član SKOJ-a od 1941, član KPJ od 1942. U NOB od 1941, u bataljon došla iz 3. (Kragujevačkog) bataljona oktobra 1943. Danas penzioner.

VUKIĆEVIĆ Tome ĐOICO, politkomesar bataljona
Zemljoradnik, rođen 1914, Boguti, Cetinje; član KPJ od 1933. U NOB od 1941, u bataljon došao iz 1. Crnogorskog bataljona oktobra 1943. Proglašen za Narodnog heroja. Danas general major JNA u rezervi.

1944. GODINA

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA KOJI SU DOŠLI IZ PREKOMORSKIH BRIGADA — JANUAR

ALTARAC Rodolfa SALAMON
Radnik, rođen 1923, Sarajevo. U NOB od 9. septembra 1943.

ALTARAC Jakova SANTO
Učitelj, rođen 1910, Sarajevo. U NOB od 1943. Poginuo 25. maja 1944, u borbi — desant na Drvar.

BAJČETIĆ SLOBODAN
Zemljoradnik, rođen 1917, Brvenica, Pljevlja. U NOB od 1944.

BAROVIĆ DOBRILO
Zemljoradnik, rođen 1928, Bavić, Pljevlja. U NOB od 1944. godine.

BULAJIĆ Jovana DRAGO
Učenik gimnazije, rođen 1922, Prag, Cehoslovačka. U NOB od 1941.

DAPČEVIĆ Mašana STANKO
rođen 1887, Ljubotinj, Cetinje. U NOB od 1941. godine.

FUŠTIĆ Stevana KOSA
Domaćica rođena 1922, Lepenac, Mojkovac. U NOB od 1943. godine. Danas penzioner.

JOVIĆEV1Ć MILUTIN
rođen 1923, Ceklin, Cetinje. U NOB od 1941. godine.

JURIČANIN RADIVOJE
rođen 1915, Ivangrad. U NOB od 1941. godine.

KOVAČEVIĆ Veljka ĆETNA — ĆANA
Domaćica, rođena 1915, Okuliste, Nikšić; član KPJ od 1944. U NOB od 1941. Umrla 1975. god.

LEKIĆ Mašana MILORAD
Aktivni podoficir BJV, rođen 1921, Bar: član KPJ od. . . . .U NOB od 1941. Poginuo 22. januara 1945. na Sremskom frontu kod Tovarnika kao komandant Beogradskog bataljona.

LEKOVIĆ Joko DRAGUTIN
Student, rođen 1919, Gadinje — Crmnica, Bar; član KPJ. . . . . .U NOB od 1941. Danas doktor nauka.

LEVI Davida ŠLOMO
Radnik, rođen 1920, Solun; član SKOJ-a od 1943, član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Umro 1979. godine.

MARTINOVIĆ Vuka BOŽIDAR
rođen 1928. . . . .Nikšić; član SKOJ-a od 1943. član KPJ od 1944. U NOB od 1943.

MITROVIĆ Bogdana DOBRILO
rođen 1920, Glisnica, Pljevlja. U NOB od 1943. godine.

MITROVIĆ MIROSLAV
rođen 1927, Grahovo. U NOB od 1943. godine.

NINKOVIĆ ŽIVAN
rođen 1919, Titograd; član KPJ od 1944. U NOB od 1943. Poginuo 26. aprila 1945. kod Brezovice.

OŠTRIĆ Marka PAŠKO
Zemljoradnik, rođen 1925, Rastovac, Trogir; član SKOJ-a od 1943. U NOB od juna 1943.

POPOVIĆ Nika KOŠTA
rođen 1923, Građani, Cetinje; član SKOJ-a od 1941, član KPJ od 1944. U NOB od 1941.

RADOVIĆ Boška LUKA
Zemljoradnik, rođen 1897, Kosjeri, Cetinje. U NOB od 1941. godine.

RADOVIĆ Đure PERO
Zemljoradnik, rođen 1918, Kosjeri, Cetinje; član KPJ od 1944. U NOB od 1941. Bio politički komesar čete.

STOŠIĆ UROŠ
rođen u Vranju. U NOB od 1943. Poginuo avgusta 1944, na pl. Zlatibor, kao komandir čete

ŠKRABO MILE
rođen u Livnu 1908. godine. U NOB od 1943. godine.

ŠMIT EUGEN
rođen u Sušaku — Rijeka. U NOB od 1943. godine.

ŠTERN Daniela DAVID
Trgovački pomoćnik, rođen 1915. Prijedor; član KPJ od 1944. U NOB od septembra 1943. Danas penzioner.

VUKIĆEVIĆ MITAR
Zemljoradnik, rođen 1887, Ljubotinj, Cetinje. U NOB od 1941. godine.

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA KOJI SU DOŠLI **SA** *PODRUČJA BOSANSKE KRAJINE, DALMACIJE, ISTOČNE BOSNE I IZ DRUGIH JEDINICA, U VREMENSKOM PERIODU APRIL — AVGUST*

AHLAIĆ ĐEMAL
rođen 1910, Banjaluka. U NOB od 1944. god.

ALAGIĆ M. BEĆIR
rođen 1923, Sanski Most. U NOB od 1944. god.

ALEKSIĆ RADIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1919, Radanovci, Livno. U NOB od 1. jula 1944. Poginuo 23. aprila 1945, u borbi za Pleternicu, Slavonska Požega.

ALUNDZAGIĆ ASIF
rođen 1918, Bos. Gradiška. U NOB od 1944. god.

ARAČIĆ Đ. AHMED
rođen 1924, Teočak, Zvornik. U NOB od 1944. godine.

BABIĆ DIMITRIJE
rođen u Brčkom. U NOB od 1944. Poginuo 21. marta 1945. na Sremskom frontu.

BRKIC Ibrahima IBRO
Zemljoradnik, rođen 1925, Volari — Šipovo, Jajce. U NOB od 11. 6. 1944. godine.

BURZA Jove JOVAN
Radnik, rođen 1924, Radučić, Knin; član KPJ od 1944. U NOB od aprila 1944, danas penzioner.

JOVANOVIĆ Živka BRANKO
Tehničar, rođen 1923, Banjaluka. U NOB od 1944. godine.

KAUGILTON BRANKO
rođen 1922, Zagreb. U NOB od 27. aprila 1944. Poginuo 6. maja, Vrbovec, (Zagreb).

KOJIĆ ALEKSANDAR
rođen 1923, Sarajevo. U NOB od 1944. god.

KRANJAC, KRANJEC Marka VICE
Zemljoradnik, rođen_____Krapanj, Šibenik. U NOB od .... Uveden 5. 2. 1945. u bolesnički protokol Prve proleterske divizije. AVMA.

LEPOTIC Mije VIKTOR
rođen 1921, Ivančani, Vrbovec. U NOB od 15. septembra 1944. godine.

LIKER MILAN
rođen 1916, (Miljuč?) U NOB od 24. 4. 1944. god.

MITROVIĆ B. DOBRILO
Učenik, rođen 1928, Glasnica, Pljevlja; član SKOJ-a od 1944, član KPJ od decembra 1944. U NOB od 15. juna 1944. Danas penzioner.

NIKOLIĆ ALEKSANDAR
rođen 1924, Sarajevo. U NOB od 1944. god.

ORLOVIĆ Đure DANE
Zemljoradnik, rođen 1926, Budak, Benkovac. U NOB 1944.

POLITA TOMO
rođen 1923, D. Koprivna, Cazin. U NOB od 12. januara 1944. Ranjen u borbi za Beograd.

RAĐENOVIĆ Dana DUŠAN
Vozač, rođen 1920, Osreci, Drvar. U NOB od 15. 8. 1944. Danas penzioner.

RAGIĆ Dušana FILIP
rođen 1923, Zelengrad, Obrovac. U NOB od 10. maja 1944. godine.

STANIŠIĆ Filipa MARKO, zamenik komandanta bataljona
Radnik, rođen 1919, Maini, Budva; član KPJ od oktobra 1941. U NOB od 1941. U bataljonu od 1944. Proglašen za narodnog heroja. Danas pukovnik JNA u rezervi.

ŠPRLJAN Stanislava MARKO — BRUNO
Zemljoradnik, rođen 1925, Vodice, Šibenik; član SKOJ-a od 1943. U NOB od 1943. godine.

VOJVODIĆ Petra ĐORĐE
Zemljoradnik, rođen 1915, Nova Kršlja, Slunj. U NOB od 1944. godine.

VORKAPIĆ MILEVA — MILKA
Učenica, rođena 1927, Vorkapić, Vrginmost. U NOB 1944. Preživela NOR.

VREBIĆ DRAGAN
Zemljoradnik, rođen 1913, G. Trnava, N. Gradiška. U NOB od 1944. godine.

ZAVIŠIĆ Petra ILIJA
Zemljoradnik, rođen 1928, Čemernica — Vrginmost. U NOB od 1944. godine.

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA KOJI SU DOŠLI SA TERITORIJE SRBIJE — SA PODRUČJA ZAPADNE SRBIJE, ŠUMADIJE, VOJVODINE, BEOGRADA I DRUGIH JEDINICA NOVJ, U VREMENSKOM PERIODU AVGUST — OKTOBAR, DO OSLOBOĐENJA BEOGRADA

ALEKSIĆ MILOVAN
Zemljoradnik, rođen 1921, Kamenica, Valjevo. U NOB od 14. septembra 1944. godine.

ALEKSIĆ MIODRAG
Zemljoradnik, rođen 1920, Dračić, Valjevo. U NOB od 14. septembra 1944. godine.

ANIČIĆ DRAGOSLAV
Zemljoradnik, rođen 1924, Sovljak, Ub. U NOB od oktobra 1944. Umro od zadobijenih rana 20. decembra 1944. godine.

ANTONIJEVIĆ MILUTIN
Zemljoradnik, rođen 1926, Slepčević, Šabac. U NOB od 1. septembra 1944. godine.

APOSTOLOVIĆ Apostola VLADISLAV
rođen 1923, Niš. U NOB od 2. avgusta 1944. godine.

ASPROVIĆ JAŠKO
rođen 1921, Mionica. U NOB od septembra 1944. godine.

BABIĆ Zaharija STEVAN
rođen 1924, Beograd. U NOB od oktobra 1944. godine.

BABIĆ Dragutina ŽIVOTA
Zemljoradnik, rođen 1920, Vranić, Barajevo. U NOB od oktobra 1944. Umro posle NOR-a.

BANOVIĆ Đorđa LJUBISAV
Zemljoradnik, rođen 1928, Banjani, Ub. U NOB od 4. oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

BAROKSANDIĆ MILENKO
rođen 1921, Manđelos, Srem. Mitrovica. U NOB od 1944.

BASARA ĐORĐE — ĐOKO
Zemljoradnik, rođen 1917, Kovilj, Novi Sad. U NOB od 1944.

BEKANAC MILORAD
rođen. . . . .Kraljevo. U NOB od oktobra 1944.

BELOPAVLOVIĆ Save ŽARKO
Zemljoradnik, rođen 1922. Vukona, Ub. U NOB od 7. oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

BELJANOVIĆ ADAM
Zemljoradnik, rođen 1917, Jagnjilo, Mladenovac. U NOB od oktobra 1944. godine.

BIRČENOVIĆ JOVICA
rođen 1922, Bjeljina. U NOB od 11. oktobra 1944. Poginuo 23. aprila 1945, kod Pleternice, Slav. Požega.

BJELOVUK RADE
Zemljoradnik, rođen 1927, Jagnjilo, Mladenovac. U NOB od oktobra 1944.

BLAGOJEVIĆ DRAGOSLAV
rođen 1917, Opatija. U NOB od 11. oktobra 1944. Poginuo 20. aprila 1945. kod sela Rajića — Pleternica, Slavonska Požega.

BLAGOJEVIĆ RADIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1912, Lipnica, Loznica. U NOB od 6. septembra 1944. godine.

BODIROGA Đure GAĐURA
rođen 1913, Ljubovo, Trebinje. U NOB od 1944.

BOGDANOVIĆ MOMČILO
rođen 1927, Mladenovac. U NOB od oktobra 1944. Umro maja 1945. godine u Zagrebu.

BOJČIČ Milutina ŽARKO
Zemljoradnik, rođen 1923, Banjani, Ub. U NOR od 6. oktobra 1944. Umro posle NOR-a.

BORISAVLJEVIĆ DIMITRIJE
Zemljoradnik, rođen 1922, Vodice, Smederevska Palanka. U NOB od oktobra 1944.

BOSIĆ RADOMIR
rođen 1917, Žagubica. U NOB od 20. septembra 1944. Poginuo 5. maja 1945, Vrbovec, (Zagreb).

BOSILJČIĆ Vojina BRANISLAV
Zemljoradnik, rođen 1923, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

BOSILJČIĆ Milorada DRAGOSLAV
Zemljoradnik, rođen 1923, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

BOSILJČIĆ Milisava MILOVAN
Zemljoradnik, rođen 1924, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

BOSILJČIĆ Milisava SLAVKO
Trgovac, rođen 1922, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

BOSILJČIĆ Radomira SRBOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1923, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

BOSILJČIĆ Vojina ŽIVORAD
Sedlarski radnik, rođen 1919, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Danas vojni penzioner.

BOSNIĆ BOŽIDAR
Zemljoradnik, rođen 1924, Rosići, Kosjerić. U NOB od septembra 1944. godine.

BOŠKOVIĆ Branka DRAGOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1926, Sovljak, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Umro 1952. godine.

BOŽIĆ Jevrema DRAGAN
Zemljoradnik, rođen 1920, Brezovice, Valjevo. U NOB od 10. oktobra 1944. godine.

BOŽIĆ RADMILA
Domaćica, rođena 1922, Grabovac, Obrenovac. U NOB od oktobra 1944. godine. Preživela NOR.

BRĐANIN Zdravka DRAGIŠA
Zemljoradnik, rođen 1923, Stubal, Kraljevo. U NOB od 3. oktobra 1944. godine.

BUKOVIĆ Vojislava LJUBISAV
Radnik, rođen 1919, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas penzioner.

CVETKOVIĆ DMITAR
rođen 1926, Niš. U NOB od 9. oktobra 1944. godine.

CVETKOVIĆ SPASOJE
Zemljoradnik, rođen 1924, Nesvrta, Vranje. U NOB od oktobra 1944. godine.

ČOVIĆ Nikole ĐORĐE
Mašinbravar, rođen 1924, Zabrežje, Obrenovac; član KPJ od 1945. U NOB od septembra 1944. Danas nastavnik.

DAMNJANOVIĆ Radisava MILAN
Zemljoradnik, rođen 1919, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

DAMNJANOVIĆ Radisava SLAVKO
Zemljoradnik, rođen 1921, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Poginuo 21. januara 1945. na Sremskom frontu, Šid.

DAVIDOVIĆ Čedomira VELIZAR
Zemljoradnik, rođen 1914, Lukavac, Valjevo. U NOB od septembra 1944. godine.

DIMIĆ Vladimira BOŽIDAR
rođen 1910, Niš. U NOB od 6. septembra 1944. godine.

DIMIĆ BRANISLAV
rođen 1923, Beograd. U NOB od oktobra 1944. godine.

DIMITRIJEVIĆ SAVA, politički komesar bataljona
Učenik VII raz. gimnazije, rođen 1921, Borač, Knić, — član KPJ od maja 1942. U NOB od 1941, u Beogradski bataljon došao iz 3. Kragujevačkog bataljona 1944. Poginuo 19. oktobra 1944, u borbi za Beograd, kao politički komesar bataljona.

DOJČINOVIĆ Dušana SAVA
Zemljoradnik, rođen 1924, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Danas penzioner.

DROBNJAK MILAN
rođen 1926, Petrinja. U NOB od oktobra 1944. godine.

DULIĆ MILAN
Zemljoradnik, rođen 1926, Kosjerić. U NOB od oktobra 1944. godine.

ĐOKIĆ Ostoje ALEKSA
Učenik, rođen 1932, Kremna, Titovo Užice. U NOB od 15. avgusta 1944. Danas VKV mašinbravar.

ĐOKIĆ MILAN
Zemljoradnik, rođen 1929, Kremna, Titovo Užice. U NOB od 12. avgusta 1944. Poginuo 16. aprila 1945, s. Rajić — Pleternica, Slavonska Požega.

ĐOKIĆ Ljubomira SVETISLAV
Zemljoradnik, rođen 1926, Lopatanj, Osečina. U NOB od septembra 1944. godine.

ĐORĐEVIĆ Aleksandra DRAGOMIR
Zemljoradnik, rođen 1922. Lozovik, Velika Plana. U NOB od oktobra 1944. godine.

ĐORĐEVIĆ DRAGOSLAV
rođen 1924, Niš. U NOB od 15. oktobra 1944. godine.

ĐORĐEVIĆ MLADEN
rođen 1922, Kosjerić. U NOB od septembra 1944. godine.

ĐORĐEVIĆ Mladena RADIVOJE
Službenik, rođen 1918, Sremčica, Čukarica, Beograd. U NOB od 15. oktobra 1944. Danas penzioner.

ĐORĐEVIĆ Ilije RADOMIR
Zemljoradnik, rođen 1924, Bogdanovica, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine.

ĐORĐEVIĆ VELIMIR
Zemljoradnik, rođen 1922, Knez Selo, Niš. U NOB od 14. septembra 1944. godine.

ĐORĐEVIĆ VELIMIR
Zemljoradnik, rođen 1926, Vrhovine, Ub. U NOB od 10. oktobra 1944. godine.

ĐURĐEVIĆ Mirka DRAGOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1921, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Poginuo 20. aprila 1945, Pleternica, Slav. Požega.

ĐURĐEVIĆ MILORAD
Zemljoradnik, rođen 1923, Gruavča?, SR Srbija. U NOB od oktobra 1944. godine.

ĐURĐEVIĆ Milinka SVETISLAV
Zemljoradnik, rođen 1922, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas penzioner.

ĐURĐEVIĆ Milinka VOJISLAV
Zemljoradnik, rođen 1924, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

ĐURĐEVIĆ Mihajla ŽIVKO
Zemljoradnik, rođen 1924, Begaljica, Grocka. U NOB od oktobra 1944. godine.

ĐURĐEVIĆ ŽIVOTA
Zemljoradnik, rođen 1921, Crvena Jabuka, Ub. U NOB od 15. septembra 1944. godine.

FAZLI ŠABAN
rođen 1915, Slivovo, Ohrid. U NOB od 10. oktobra 1944. godine.

FILIPOVIĆ Petra RADMILO
Student, rođen 1922, Beograd. U NOB od 21. oktobra 1944. godine.

GAČIĆ Danila RAJKO
Zemljoradnik, rođen 1920, Aleksa Šantić, Sombor. U NOB od 2. oktobra 1944. godine.

GAJIĆ Vladimira PETAR
Stolarski radnik, rođen 1922, Sremčica, Čukarica, Beograd. U NOB od oktobra 1944. Poginuo 5. maja 1945, Vrbovec (Zagreb).

GAJIĆ LJ. STEVAN
Zemljoradnik, rođen 1923, Kusadak, Smederevska Palanka. U NOB od oktobra 1944. godine.

GAVRILOVIĆ — SIMIĆ Dobrosava ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1923, Tulari, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Umro 1949. godine.

GLIGORIJEVIĆ MILIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1922, Brajkovici, Kosjerić. U NOB od septembra 1944. godine.

GLIŠ1Ć Mladena MILOŠ
Zemljoradnik, rođen 1909, Klanica, Valjevo. U NOB od 21. septembra 1944. godine.

GLUMAC DRAGAN
rođen 1926, Drenovac Banski, Glina. U NOB od 15. septembra 1944. godine.

GOBCIĆ BRANKO
rođen 1926, Zemun, Beograd. U NOB od oktobra 1944. godine.

GOLEMOVIC BRANKO
rođen 1921, Prilep; član KPJ od januara 1945. U NOB od oktobra 1944. Poginuo 7. maja 1945, Berek, Garešnica, kao politički delegat voda.

GOLUBOVIĆ RADOVAN
rođen 1927, Virovac, Mionica. U NOB od 9. oktobra 1944. godine.

GRACANIN Miloša BORIVOJE
rođen 1909, Valjevo. U NOB od septembra 1944. godine.

GRUJIC MILANA DAMJAN
Zemljoradnik, rođen 1922, Vrelo, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

GRUJIC Milana DANILO
Zemljoradnik, rođen 1926, Vrelo, Ub. U NOB od 14. septembra 1944. Danas zemljoradnik.

GRUJIC RADENKO
Zemljoradnik, rođen 1927, Vojska, Svilajnac. U NOB od 18. oktobra 1944. godine.

GRUJIC Milana VESELIN
Zemljoradnik, rođen_____, Vrelo, Ub; član KPJ od 1944. U NOB od 14. septembra 1944. Poginuo januara 1945. na Sremskom frontu, kod Tovarnika.

IBRAIMOVIĆ Ameda ALIJA
rođen 1920, Rovac?, Prizren. U NOB od 15. oktobra 1944. godine.

IGNJATOVIC Dragoja MILE
Zemljoradnik, rođen 1923, Miletić, Šabac. U NOB od oktobra 1944. godine.
ILIĆ BORISLAV
Zemljoradnik, rođen 1920, Prošek, Niš. U NOB od 1944. godine.

ILIĆ Borislava BRANISLAV
Zemljoradnik, rođen 1923, Kamenica, Valjevo. U NOB od 20. septembra 1944. godine.

ILIĆ Rajka DRAGOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1921, Metlic, Šabac. U NOB od 20. oktobra 1944. godine.

ILIĆ MILORAD
Zemljoradnik, rođen 1909, Kožuar, Ub. U NOB od 1944. godine.

ILIĆ Bogoljuba NIKOLA
Zemljoradnik, rođen 1923, Grabovac, Obrenovac. U NOB od oktobra 1944. godine.

ILIĆ Obrena SLAVKO
Zemljoradnik, rođen 1920, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

ILIĆ Dragoja VELIMIR
Zemljoradnik, rođen 1923, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

ILIĆ Dragutina ŽARKO
Zanatlija, rođen 1923, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

ISAILOVIĆ Zivojina JOVAN
Zemljoradnik, rođen 1924, Bogosavac, Šabac. U NOB od oktobra 1944. godine.

ISKRENOVIĆ VLADIMIR
Zemljoradnik, rođen 1927, Vlasina, Surdulica. U NOB od oktobra 1944. godine.

IVANISEVIC DANE
rođen 1914, Frkašić, Titova Korenica. U NOB od oktobra 1944. godine.

IVANOVIĆ Živana BRANISLAV
Zemljoradnik, rođen 1924, Slepčević, Šabac. U NOB od 9. septembra 1944. godine.

IVANOVIĆ MILORAD
Zemljoradnik, rođen 1927, Slovac, Lajkovac. U NOB od 15. septembra 1944. godine.

IVANOVIĆ MILORAD
rođen 1927, Svrljig. U NOB od 5. oktobra 1944. godine.

IVANOVIĆ Pavla STEVO
Zemljoradnik, rođen 1919, Drljača, Sisak. U NOB od 4. oktobra 1944. Poginuo 12. aprila 1945, na dan proboja Sremskog fronta, Bapska, Vukovar.

IVKOVIĆ Stanka SVETOMIR
Zemljoradnik, rođen 1924, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

JADULOVIC RUDOLF (ili RIFAN)
rođen 1910, Bariljevo, Priština. U NOB od oktobra 1944. godine. Umro 13. jula 1945. godine, od posledica ranjavanja.

JAKŠIĆ Stevana LEPOSAVA —LEPA
Učenica, rođena 1926, Ub. U NOB od 3. oktobra 1944. godine. Danas službenik.

JAMIC Svetozara VELIZAR
Zemljoradnik, rođen 1922, Ropočevo, Sopot. U NOB od oktobra 1944. godine.

JANKOVIĆ DRAGOSLAV
Zemljoradnik, rođen 1926, Dublje, Trstenik. U NOB od oktobra 1944. godine.

JANKOVIĆ NIKOLA
rođen 1920, Valjevo. U NOB od 25. septembra 1944. godine.

JEREMIĆ Milutina DRAGUTIN
Zemljoradnik, rođen 1924, Dučić, Mionica. U NOB od septembra 1944. godine.

JEROTIĆ Dragomira NIKOLA
Zemljoradnik, rođen 1927, Gvozdenović, Ub. U NOB od 15. septembra 1944. godine.

JEVREMOVIĆ SVETOLIK
Zemljoradnik, rođen 1911, Donji Bukovik, Loznica. U NOB od oktobra 1944. godine.

JOCIĆ Petra VOJISLAV
rođen 1923, Beograd. U NOB od 13. oktobra 1944. godine.

JOJIĆ Dragoljuba MILIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1925, Vranić, Barajevo. U NOB od oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

JOKIĆ DUŠAN
rođen 1926, Valjevo. U NOB od 15. septembra 1944. godine.

JOKSIC Ivana MILOSAV
Zemljoradnik, rođen 1924, Vranić. Barajevo; član KPJ od 1945. U NOB od oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

JOKSIMOVIĆ BOŽIDAR
rođen 1910, Valjevo; član KPJ od januara 1945. U NOB od 16. septembra 1944. Poginuo 17. aprila 1945, kod s. Rajić, Pleternica, Slavonska Požega, kao vodnik.

JOKSIMOVIĆ Milinka VOJISLAV
Zemljoradnik, rođen 1917, Zavlaka, Krupanj. U NOB od oktobra 1944. godine.

JOVANOVIĆ DIMITRIJE
rođen u Zemunu. U NOB od oktobra 1944. Poginuo 21. marta 1945. kod Šarengrada, Vukovar.

JOVANOVIĆ DRAGOMIR
rođen 1926, Beograd. U NOB od 15. septembra 1944. godine.

JOVANOVIĆ Marjana MILUTIN
Zemljoradnik, rođen 1920, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

JOVANOVIĆ SVETISLAV
Zemljoradnik, rođen 1926, Korman, Sabac. U NOB od oktobra 1944. godine.

JOVANOVIĆ VASO
rođen 1924, Zemun. U NOB od oktobra 1944. godine.

JOVANOVIĆ — PAUNOVIĆ Dragoljuba ZLATOMIR
Zemljoradnik, rođen 1926, Banjani, Ub. U NOB od oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

JOVIČIĆ DRAGOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1926, Vrelo, Ub. U NOB od 5. oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

JOVIČIĆ Miladina MILORAD
Zemljoradnik, rođen 1922, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

JOVIČIĆ MILORAD
Zemljoradnik, rođen 1922, Slepčević, Šabac. U NOB od oktobra 1944. godine.

JOVIČIĆ Andrije RADMILA
Domaćica, rođena. . . . Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas RVI 100%.

JOVIĆ SINIŠA
Radnik, rođen 1921, Vlasotinci. U NOB od 15. oktobra 1944. godine.

JUG ZLATICA, bolničarka pratećeg voda bataljona
Učenica, rođena 1926, Maribor. U NOB od oktobra 1944. godine. Preživela NOR.

KARAJIĆ Cvije MIODRAG, kurir
Učenik, rođen 1930, Kremna, Titovo Užice. U NOB od 14. avgusta 1944. godine. Danas penzioner.

KARIĆ BORISLAV
Zemljoradnik, rođen 1925, Slepčević, Šabac. U NOB od 4. oktobra 1944. godine.

KARIĆ Dragoljuba MILORAD
Zemljoradnik, rođen 1923, Slepčević, Šabac. U NOB od 4. oktobra 1944. godine.

KALUŽA Ivana RUDOLF
rođen 1926, Teslić. U NOB od 9. septembra 1944. godine.

KESIĆ Krste TODOR
Radnik, rođen 1925, Golubić, Knin. U NOB od 16. oktobra 1944. Umro 1977. godine.

KNEŽEVIĆ Stevana ILIJA
rođen 1921, Štikovo, Drniš. U NOB od 16. oktobra 1944. godine.

KOVAČEVIĆ DRAGIŠA
Zemljoradnik, rođen 1926, Venčane, Aranđelovac. U NOB od 12. septembra 1944. godine.

KOSELOVIĆ NIKOLA
Radnik, rođen 1919, Štikovo, Drniš. U NOB od 16. oktobra 1944. godine.

KOSTIĆ VLADIMIR
Zemljoradnik, rođen 1927, Belo Polje, Valjevo. U NOB od septembra 1944. godine.

KREMANOVIĆ Dimitrija BOŽIDAR
Zemljoradnik, rođen 1920, Slepčević, Šabac. U NOB od oktobra 1944. godine.

KRSTIĆ SRBOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1917, Bukovica, Osečina. U NOB od septembra 1944. godine.

KUNSTEL MIROSLAV
Učenik, rođen 1929. Novo Mesto, SR Slovenija. U NOB od oktobra 1944. godine.

KUSUROVIĆ Rajka MIHAILO
Učenik, SPS, rođen 1924, Banjani, Ub. U NOB od septembra 1944. Danas penzioner RSUP SR Srbije.

KUZMANOVIĆ Radomira BRANIMIR
Zemljoradnik, rođen 1920, Brezovica, Ub. U NOB od oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

KUZMANOVIĆ Radomira BUDIMIR
Zemljoradnik, rođen 1920, Suvodanje, Valjevo. U NOB od septembra 1944. godine.

LAKIĆEVIĆ MILUTIN
rođen 1914, Beograd. U NOB od oktobra 1944. godine.

LAZAREVAC Čedomira LJUBISAV
Zemljoradnik, rođen 1921, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Poginuo 5. maja 1945. Vrbovec. (Zagreb).

LAZAREVIĆ Svetozara RADOMIR
Zemljoradnik, rođen, 1921, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Umro 1975. godine.

LAZAREVIĆ SLAVKO
Zemljoradnik, rođen 1920, Kusadak, Smed. Palanka. U NOB od oktobra 1944. Poginuo 17. aprila 1945. godine kod s. Rajić — Pleternica, Slavonska Požega.

LAZAREVIĆ VLADIMIR
Zemljoradnik, rođen 1920, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Umro 1960. godine.

LAZAREVIĆ Milisava ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1921, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Poginuo 18. decembra 1944. na Srem. frontu, reka Bosut, kod Čakovca.

LAZIĆ DRAGOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1923, Dobrić, Šabac. U NOB od 11. oktobra 1944. godine.

LAZIĆ Dragutina ŽIVOTA
Zemljoradnik, rođen 1921, Skela, Obrenovac. U NOB od oktobra 1944. godine.

LEKIĆ PAŠKO
rođen 1910, Kikinda. U NOB od oktobra 1944. godine.

LESIĆ DRAGOSLAV
Zemljoradnik, rođen 1924, Zvizdar, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine.

LEŠTARIĆ Ranisava PANTELIJA
Poljoprivredni tehničar, rođen 1919, Vrelo, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas penzioner.

LUČIĆ BOGOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1920, Galovići, Kosjerić. U NOB od septembra 1944. godine.

MAKSIMOVIĆ Dragutina VIDOSAV
Zemljoradnik, rođen 1926, Mokra Gora, Titovo Užice. U NOB od 26. avgusta 1944. godine.

MANOJLOVIĆ Petronija VLAJKO
Zemljoradnik, rođen 1926, Gornji Dobrić, Loznica. U NOB od 15. avgusta 1944. godine.

MARIĆ SLAVOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1920, Slatina, Ub. (J NOB od 28. septembra 1944. godine.

MARKOVIĆ Dragomira BOGOSAV
Zemljoradnik, rođen 1907, Kalenić, Ub. U NOB od 28. septembra 1944. Umro 1967. godine.

MARKOVIĆ MILOMIR
rođen 1921, Valjevo. U NOB od 1. oktobra 1944. Poginuo 16. aprila 1945, Pleternica, Slav. Požega.

MARKOVIĆ RADOSLAV
Zemljoradnik, rođen 1911, Petnica, Valjevo. U NOB od 15. septembra 1944. godine.

MARKOVIĆ Vukadina ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1926, Vujinovača, Valjevo. U NOB od 20. septembra 1944. godine.

MATIĆ Dobrice PAVLE
Zemljoradnik, rođen 1910, Lukavac, Valjevo. U NOB od 15. septembra 1944. godine.

MATKOVIĆ ZLATAN
Zemljoradnik, rođen 1927, Glušci, Šabac. U NOB od oktobra 1944. godine.

MATOVIĆ Jeremije BOGOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1924, Rikovo — Lešak, Leposavić, SAP Kosovo. U NOB od avgusta 1944. godine.

MIHAJLOVIĆ Mladena BRANISLAV
Zemljoradnik, rođen 1923, Gvozdenović, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Poginuo 19. aprila 1945. kod Pleternice, Slavonska Požega.

MIHAJLOvic Mikđina DRAGOSLAV
Zemljoradnik, rođen 1923, Gvozdenović, Ub. U NOB od 7. septembra 1944. Poginuo 22. aprila 1945. godine, Dragovci, Nova Gradiška.

MIHAJLOVIĆ Josipa ĐORĐE
Radnik, rođen 1925, Leskovac. U NOB od 11. oktobra 1944. Poginuo 5. aprila 1945. Bapska, Vukovar.

MIHAJLOVIĆ Dragomira RADOSAV
Zemljoradnik — sluga, rođen 1923, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas penzioner.

MIHAJLOVIĆ Milivoja RADOSAV
Zemljoradnik, rođen 1923, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas službenik.

MIHAJLOVIĆ Milivoja VITOMIR
Zemljoradnik, rođen 1919, Sremčica, Čukarica, Beograd. U NOB od oktobra 1944. Poginuo marta 1945. Bapska, Vukovar.

MIJATOVIĆ Radivoja LJUBOMIR
Zemljoradnik, rođen 1920, Dupljaj, Valjevo. U NOB od 16. septembra 1944. godine.

MILANOVIĆ Stanoja MILETA
Zemljoradnik, rođen 1923, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

MILANOVIĆ Milisava RADOVAN
Zemljoradnik, rođen 1923, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

MILANOVIĆ Stanoja SLOBODAN
Zemljoradnik, rođen 1922, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

MILpNKOVIĆ DRAGOSLAV
rođen 1926, Beograd. U NOB od 14. oktobra 1944. Poginuo 21. aprila 1945, Pleternica, Slav. Požega.

MILENKOVIĆ Vojislava MIROSLAV
rođen 1913, Kragujevac. U NOB od 11. oktobra 1944. godine.

MILETIĆ ŽIVOJIN
rođen 1922, Kovačevac, Mladenovac. U NOB od oktobra 1944. godine.

MILIĆ Dragoljuba IVAN
Radnik, rođen 1928, Beograd. U NOB od 20. oktobra 1944. Poginuo 19. aprila 1945, Pleternica, Slavonska Požega.

MILIĆ SLAVOLJUB
rođen 1911, Ub. U NOB od oktobra 1944. godine.

MILINKOVIĆ BOŽIDAR
rođen 1911, Prokuplje. U NOB od septembra 1944. godine.

MILOPOLJAC KOŠTA
Zemljoradnik, rođen 1926, Stulac, Vrnjačka Banja. U NOB od oktobra 1944. godine.

MILORADOVIĆ Aleksandra MARKO
Kolarski radnik, rođen 1913, Kušiljevo, Svilajnac. U NOB od 14. septembra 1944. Poginuo 20. oktobra 1944. u borbi za Beograd.

MILORADOVIĆ Dragutina MILICA, bolničarka
Domaćica, rođena 1920, Kragujevac. U NOB od 14. septembra 1944. Danas penzioner.

MILOSAVLJEVIĆ Milenka STOJAN
Zemljoradnik, rođen 1912, Suvi Do, Petrovac na Mlavi. U NOB od oktobra 1944. godine.

MILOSEVIC Svetislava BOGOLJUB — PRESA
Abadžija, rođen 1926, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra, 1944. godine. Danas zemljoradnik.

MILOSEVIC Avrama DRAGIŠA
Zemljoradnik, rođen 1922, Banjani, Ub. U NOB od 28. juna do 20. decembra 1941. i od 6. oktobra 1944. Danas penzioner.

MILOSEVIC Dragomira MILISAV
Zemljoradnik, rođen 1929, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Poginuo 18. januara 1945. na Srem. frontu, kod Sidskih Banovaca.

MILOSEVIC MILORAD
rođen 1923, Beograd. U NOB od 20. oktobra 1944. godine.

MILOSEVIC Dušana NEGOSAVA
Domaćica, rođena 1923, Banjani, Ub. Clan SKOJ-a od januara 1945. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas penzioner.

MILOSEVIC Milovana RADIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1919, Banjani, Ub. U NOB od 16. oktobra 1944. Danas penzioner.

MILOSEVIC Radoja ŽIVOJIN
Zemljoradnik, rođen 1923, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

MILOSEVIC Milutina ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1920, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Poginuo 20. aprila 1945. u borbi za Pleternicu, Slavonska Požega.

MILOVANOVIĆ MILOVAN
rođen 1928, Koračića, Mladenovac. U NOB od oktobra 1944. godine.

MILOVANOVIĆ RADIVOJE
Trgovački putnik, rođen 1922, Lukavac, Valjevo. U NOB od 16. septembra 1944. godine.

MIRICOVIĆ Đure MARKO
Radnik, rođen 1925, Vrgin Most. U NOB od 20. oktobra 1944. Poginuo 19. aprila 1945. u borbi za Pleternicu, Slavonska Požega.

MIRKOVIC MIHAJLO
rođen 1923, Orašje, Velika Plana. U NOB od oktobra 1944. godine.

MIRKOVIC TIHOMIR
Zemljoradnik, rođen 1925, Vrelo, Ub. U NOB od 5. oktobra 1944. godine.

MITROVIĆ Ivana PETAR
Zemljoradnik, rođen 1920, Vranić, Barajevo. U NOB od oktobra 1944. Poginuo aprila 1945. kod Vukovara.

MITROVIĆ Ž. ŽIVADIN
rođen 1921, Kovačevac, Mladenovac. U NOB od oktobra 1944. godine.

MLADENOVIĆ Ostoje FILIP
Zemljoradnik, rođen 1924, u Mađarskoj, živeo u selu Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

MLADENOVIĆ Velisava IVANKO
Zemljoradnik, rođen 1923, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

MLADENOVIĆ Ostoje JOSIP
Zemljoradnik, rođen 1920, u Mađarskoj, živeo u selu Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Poginuo 18. januara 1945. na Sremskom frontu, Sid.

MLADENOVIĆ JOVAN
rođen 1927, Golubac, Mionica. U NOB od oktobra 1944. godine.

MLADENOVIĆ Atanasa LJUBOMIR
rođen 1926, Čakovec. U NOB od 1944. godine.

MLADENOVIĆ Velimira SIMA
Zemljoradnik, rođen 1920, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Umro 1945. godine.

MLADENOVIĆ Marinka SPASOJE
Zemljoradnik, rođen 1916, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

MLADENOVIĆ Velisava SVETOZAR
Zemljoradnik, rođen 1922, Banjani, Ub, U NOB od 6. oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

MLADENOVIĆ Velimira ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1923, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Poginuo 14. oktobra 1944. na Banjici, u borbi za Beograd.

MLADENOVIĆ Živojina ŽIVOTA
Zemljoradnik, rođen 1920, UB. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

MOMČILOVIĆ MILORAD
Zemljoradnik, rođen 1928, Rogača, Sopot. U NOB od oktobra 1944. godine.

MOMČILOVIĆ Mladena VUKASIN
Obućarski radnik, rođen 1911, Bosanska Dubica. U NOB od 14. septembra 1944. godine.

NAD ANDRIJA
Zemljoradnik, rođen 1924, Bulcin, Bačka Palanka. U NOB od oktobra 1944. Umro 29. aprila 1945. u Lipiku, Pakrac, od posledica ranjavanja.

NEDELJKOVIĆ Jovana DRAGAN
Zemljoradnik, rođen 1920, Kamenica, Valjevo. U NOB od oktobra 1944. godine.

NEDELJKOVIĆ Jovana MILORAD
Zemljoradnik, rođen 1909, Klanica, Valjevo. U NOB od 20. septembra 1944. godine.

NEDELA Lukača ALEKSANDAR
Zemljoradnik, rođen 1920, Kikinda. U NOB od 10. oktobra 1944. godine.

NENADIĆ Milorada MILETA
Zemljoradnik, rođen 1923, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas radnik.

NENADOVIĆ Mićana SVETISLAV
Zemljoradnik, rođen 1920, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

NEREZIĆ STOJAN
rođen 1926, Čajetina. U NOB od avgusta 1944. Umro 16. oktobra 1944. u Valjevu, od posledica rana.

NESTOROVIĆ Momira MILAN
Zemljoradnik, rođen 1920, Klanica, Valjevo. U NOB od septembra 1944. Umro 25. januara 1945. u Sremskoj Mitrovici, od posledica rana.

NESTOROVIĆ Živote RADOVAN
Zemljoradnik, rođen 1930, Kamenica, Valjevo. U NOB od l4. septembra 1944. godine.

NIKIĆ Save SLAVKO
rođen 1927, Valjevo. U NOB od 5. avgusta 1944. g.

NIKOLIĆ Dragoljuba ALEKSANDAR
Zemljoradnik, rođen 1924, Zvizdar, Ub. U NOB od 15. septembra 1944. Poginuo 3. oktobra 1944. na Ubu.

NIKOLIĆ Đorđa JEZDIMIR
Zemljoradnik, rođen 1924, Tuđin, Osečina. U NOB od septembra 1944. godine.

NIKOLIĆ Filipa SLAVKO
rođen 1926, Niš. U NOB od 5. oktobra 1944. god.

NIKOLIĆ VLADISLAV
Zemljoradnik, rođen 1926, Prošek, Niš. U NOB od 10. oktobra 1944. godine.

NIKOLIĆ ŽIVORAD
rođen 1925, Beograd. U NOB od 14. oktobra 1944. Ranjen u borbi za Beograd.

NIKOLIĆ ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1926, Kusadak, Smederevska Palanka. U NOB od oktobra 1944. godine.

NIKOLIĆ Dušana ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1926, Lešnica, Loznica. U NOB od oktobra 1944. godine.

OBRADOVIĆ MIODRAG
rođen 1923, Kragujevac. U NOB od oktobra 1944. godine.

OLIMOVIć MIŠA
rođen 1925, Grabovac, Obrenovac. U NOB od oktobra 1944. godine.

OTAŠEVIĆ VIDOSAVA
rođena 1920, Valjevo. U NOB od 15. septembra 1944. godine.

PAKUIĆ MILUTIN
.7.../rođen 1925, Valjevo. U NÖB od septembra 1944. godine.

PANIĆ MARKO
Zemljoradnik, rođen 1923, Slepčević, Šabac. U NOB od oktobra 1944. godine.

PANIĆ Sretena PAVLE
Učenik, rođen 1931, Kremna, Titovo Užice. U NOB od 15. avgusta 1944. Umro 12. novembra 1950. u bolnici u Titovom Užicu, od TBC.

PANTIĆ MILAN
rođen 1927, Kovačevac, Mladenovac. U NOB od oktobra 1944. godine.

PANTIĆ MILORAD
Zemljoradnik, rođen 1924, Lukavac, Valjevo. U NÖB od septembra 1944. godine.

PANTIĆ ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1925, Lukavac, Valjevo. U NOB od Septembra 1944. godine.

PARAMENTIĆ K. NIKOLA
rođen 1927, Belo Polje, Valjevo. U NOB od 16. septembra 1944. godine.

PAUNOVIĆ ALEKSANDAR
Zemljoradnik, rođen 1920, Lipolist, Šabac. U NOB od oktobra 1944. godine.

PAUNOVIĆ Milana PETAR
Zemljoradnik — sluga, rođen 1923, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

PAUNOVIĆ Dragoljuba ZLATOMIR
Zemljoradnik, rođen 1926, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

PAUNOVIĆ Vladimira ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1923, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Umro 1973. godine.

PAVIĆ MIOMIR
Zemljoradnik, rođen 1917, Brankovina, Valjevo. U NOB od septembra 1944. godine.

PAVIĆ RADOSAV
Zemljoradnik, rođen 1921, Kožuvar, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine.

PAVLICA RADE
Zemljoradnik, rođen 1921, Knić, Kragujevac. U NOB od oktobra 1944. godine.

PAVLOVIĆ Živorada DUŠAN
Zemljoradnik — sluga, rođen 1922, Milinčinica, Valjevo, živeo u s. Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Danas penzioner.

PAVLOVIĆ SLAVOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1921, Bogosavac, Šabac. U NOB od oktobra 1944. godine.

PAVLOVIĆ Vukadina ZDRAVKO
Zemljoradnik, rođen 1923, Medveđa, Trstenik. U NOB od 18. avgusta 1944. godine.

PEJANOVIĆ DRAGO
Zemljoradnik, rođen 1909, Susek, Beočin. U NOB od 16. oktobra 1944. Poginuo 17. aprila 1945. u s. Rajić, Pleternica, Slavonska Požega. ,

PERIĆ LJUBISAV
rođen 1912, Bajina Bašta. U NOB od 8. avgusta 1944. godine.

PETKOVIĆ RADOVAN
rođen 1925, Šabac. U NOB od 28. septembra 1944. Poginuo 27. aprila 1945, Brezovica, prema Zagrebu.

PETKOVIĆ Ljubomira VLADO
Zemljoradnik, rođen 1918, Čagrovac, Gadžin Han. U NOB od oktobra 1944. godine.

PETROVIĆ Milisava ALEKSANDAR
Bravarski radnik, rođen 1921, Smederevska Palanka. U NOB od 15. septembra 1944. godine.

PETROVIĆ BRANISLAV
rođen 1925, Valjevo. U NOB od septembra 1944. godine.

PETROVIĆ DUŠAN
rođen 1909, Beograd. U NOB od oktobra 1944. godine.

PETROVIĆ Nikole LJUBOMIR
rođen 1925, Priština. U NOB od 1944. godine.

PETROVIĆ Milana MARIJA
Domaćica, rođena 1925, Baćevac, Barajevo. U NOB od oktobra 1944. Poginula 12. januara 1945. na Sremskom frontu, kod Iriga.

PETROVIĆ Miloja MIHAJLO
Zemljoradnik, rođen 1924, Sremčica, Čukarica, Beograd. U NOB od oktobra 1944. Danas RVI 100%, penzioner.

PETROVIĆ Rajka MILOMIR
Zemljoradnik, rođen 1922, Vrhovine, Ub. U NOB od 4. oktobra 1944. godine.

PETROVIĆ MILORAD
Zemljoradnik, rođen 1925, Strmovo, Lajkovač (ili Lazarevac). U NOB od 1. septembra 1944. godine.

PETROVIĆ Marinka PRIVISLAV
Zemljoradnik, rođen 1920. Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Poginuo 1945. na Srem. frontu.

PETROVIĆ Blagoja RADISAV
Zemljoradnik, rođen 1919, Novo Selo, Trgovište. U NOB od oktobra 1944. godine.

PETROVIĆ S. RADOJE
Zemljoradnik, rođen 1925, Sirdija, Osečina. U NOB od septembra 1944. godine.

PETROVIĆ Ilije SPASOJE
Zemljoradnik, rođen 1924, Draškova Kutina, Gadžin Han. U NOB od oktobra 1944. godine.

PETROVIĆ STEVAN
Zemljoradnik, rođen 1924, Ratkovac, Lajkovac. U NOB od septembra 1944. godine.

PETROVIĆ Milorada SVETOMIR
Zemljoradnik, rođen 1922, Babajić, Ljig. U NOB od 14. septembra 1944. Poginuo 8. juna 1945, Brezovica, Trst.

PETROVIĆ SVETOZAR
Zemljoradnik, rođen 1920, Ivanovci, Ljig. U NOB od septembra 1944. godine.

PIMIĆ Živorada MILORAD
Zemljoradnik, rođen 1923, Dupljaj, Valjevo. U NOB od 14. septembra 1944. godine.

POPOVIĆ DUŠAN
Zemljoradnik, rođen 1927, Popovac, Niš. U NOB od 20. septembra 1944. godine.

POPOVIĆ Dragutina LJUBISAV
Zemljoradnik, rođen 1925, Vranić, Barajevo. U NOB od oktobra 1944. godine. Umro 1947. godine.

POPOVIĆ Jovana MILOMIR
Zemljoradnik, rođen 1926, Divci, Valjevo. U NOB od 16. septembra 1944. godine.

POPOVIĆ Todora RADOJE
Zemljoradnik, rođen 1921, Vranić, Barajevo. U NOB od oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

POPOVIĆ RADOMIR
Zemljoradnik, rođen 1923, Stopanje, Lajkovac. U NOB od septembra 1944. godine.

POPOVIĆ Stojadina VOJISLAV
Obućarski radnik, rođen 1921, Vukona, Ub. U NOB od 15. oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

POPOVIĆ Spasoja ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1923, Vranić, Barajevo. U NOB od oktobra 1944. Umro 1948. godine.

POPOVIĆ STEVAN
rođen 1923, Beograd. U NOB od oktobra 1944. god.

PRIJEVIĆ RADOMIR
rođen 1923 .... U NOB od 19. avgusta 1944. godine.

PROTIĆ ALEKSANDAR
rođen 1924, Beograd. U NOB od oktobra 1944. god.

RADIVOJEVIČ Marka MIHAJLO
Berberin, rođen 1926, Beograd. U NOB od oktobra 1944. godine.

RADOJIČIĆ Živana JANKO
Zemljoradnik, rođen 1921, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

RADOSAVLJEVIČ Milana MOMČILO
Zemljoradnik, rođen 1921, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

RADOSAVLJEVIČ Čedomira RAJKO
Zemljoradnik, rođen 1914, Vranić, Barajevo. U NOB od 10. oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

RADOVANOVIĆ DAMJAN
Zemljoradnik, rođen 1926, Dupljaj, Valjevo. U NOB od 7. oktobra 1944. godine.

RADOVANOVIĆ Gruje DRAGAN
Zemljoradnik, rođen 1925, Tornik, Loznica. U NOB od 9. septembra 1944. godine.

RADOVANOVIĆ SLAVOLJUB
Zemljoradnik, rođen. . . . . Brezovica, Ub. U NOB od oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

RADOVANOVIĆ TIHOMIR
Zemljoradnik, rođen 1922, Gornji Mušić, Mionica. U NOB od septembra 1944. godine.

RAĐEREV ĆIRO
rođen 1906, Foča. U NOB od 10. oktobra 1944. godine.

RAFAILOVIĆ Milutina BRANISLAV
Zemljoradnik, rođen 1923, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas penzioner.

RAKIĆ Radomira PRIVISLAV
Zemljoradnik, rođen 1923, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas RVI.

RAKIĆ Radisava ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1923, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Umro 1978. godine.

RANISAVLJEVIĆ Marinka HRISTIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1922, Kožuar, Ub. U NOB od 5. oktobra 1944. godine. Umro 1959. godine.

RANKOVIĆ Milana VELISAV
Zemljoradnik, rođen 1920, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas penzioner.

RAŠKOVIĆ 2IVKO
Zemljoradnik, rođen 1910, Sivac, Kula. U NOB od oktobra 1944. godine.

RISTIĆ AĆIM, referent veterine bataljona
Radnik, rođen 1907, Bekova, Novi Pazar; član KPJ od 1943. U NOB od 1941. U bataljon došao 1944. Kao kapetan I kl. JNA u rezervi umro 1972. godine.

RISTIĆ KOSTADIN
rođen 1922, Ohrid. U NOB od oktobra 1944. godine.

RISTIĆ Živorada PRODAN
Zemljoradnik, rođen 1921, Kalinovac, Ub. U NOB od oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

SAVIĆ Ilije BRANKO
Učenik, rođen 1929, Valjevo. U NOB od 15. septembra 1944. Danas radnik SO Ub.

SAVIĆ Jelisija SREĆKO
Zemljoradnik, rođen 1920, Lađevci, Kraljevo. U NOB od oktobra 1944. godine.

SELECKI VIKTOR
rođen 1918, Istok — SAP Kosovo. U NOB od 12. oktobra 1944. godine.

SELENIĆ Dragomira ZDRAVKO
Zemljoradnik, rođen 1921, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

SENDREIĆ NIKOLA
rođen 1921, Donja Stubica, SR Hrvatska. U NOB od oktobra 1944. godine.

SIMIĆ CVETKO
Zemljoradnik, rođen 1925, Tornik, Ljubovija. U NOB od 10. oktobra 1944. godine.

SIMIĆ Vlastimira MILIĆ
Zemljoradnik, rođen 1919, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Poginuo 18. januara 1945. na Srem. frontu, Grčića Salaš, Tovarnik.

SIMIĆ RADISAV
Zemljoradnik, rođen 1921, Svojnovo, Paraćin. U NOB od oktobra 1944. godine.

SIMONOVIĆ RANISLAV
Zemljoradnik, rođen 1925, Lopatanj, Osečina. U NOB od oktobra 1944. godine.

SOKIĆ Mikajla ŽIVOTA
Zemljoradnik, rođen 1921, Brezovica, Ub. U NOB od oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

SOLIĆ SAVO
Zemljoradnik, rođen 1926, Bistrica, Lazarevac. U NOB od oktobra 1944. godine.

SPASIĆ Munaha HASAN
rođen 1920, Foča. U NOB od 19. oktobra 1944. godine.

SPASIĆ SLOBODAN
rođen 1928, Mokra Gora, Titovo Užice. U NOB od avgusta 1944. godine.

SPASOJEVIĆ NIKOLA
Zemljoradnik, rođen 1925, Vojinovac, Rača. U NOB od oktobra 1944. godine.

SREĆKOVIĆ BRANIMIR
Radnik, rođen 1922, Klanica, Valjevo. U NOB od oktobra 1944. godine.

STAMENIĆ Milorada MILUN
Zemljoradnik, rođen 1924, Dobrić, Šabac. U NOB od 14. oktobra 1944. godine.

STANČIĆ Čedomira VOJISLAV
Zemljoradnik, rođen 1918, Vrelo, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas penzioner.

STANIĆ DOBRIVOJE
Zemljoradnik, rođen . . . . . Lipnica, Lozmca. U NOB od 14. avgusta 1944. godine.

STANKOVIĆ Miše GOJKO
Zemljoradnik, rođen 1928, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas penzioner.

STANKOVIĆ MILAN
rođen 1920, Štip. U NOB od 1944. godine.

STANOJČIĆ Radovana DESPOT
Učenik gimnazije, rođen 1928, Bioska, Titovo Užice. U NOB od 5. septembra 1944. godine.

STANOJEVIĆ Milana ČEDOMIR
Zemljoradnik, rođen 1919, Vukona, Ub; član SKOJ-a od 1944, član KPJ od 1945. U NOB od 4. oktobra 1944. Danas penzioner.

STANOJEVIĆ Danila MILISAV
Zemljoradnik, rođen 1925, Banjani Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Poginuo januara 1945. godine na Sremskom frontu.

STANOJEVIĆ Marka MILISAV
Zemljoradnik, rođen 1926, Banjani, Ub. U NOB od 4. oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

STANOJEVIĆ Pavla MIODRAG
Zemljoradnik, rođen 1921, Železnik, Čukai-ica, Beograd. Član KPJ od 1945. U NOB od 10. oktobra 1944. godine. Dans zastavnik JNA u penziji.

STEFANOVIČ Dragutina ŽIVOTA
Zemljoradnik, rođen 1920, Gornja Toponica, Niš. U NOB od oktobra 1944. godine.

STEKIĆ LUKA
Zemljoradnik, rođen 1925, Vrčin, Grocka. U NOB od 10. oktobra 1944. godine.

STEPANOVIĆ VOJISLAV
rođen 1922, Aleksandrovac. U NOB od oktobra 1944. godine.

STOJANOVIĆ Obrena DOBRIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1916, Klanica, Valjevo. U NOB od 27. septembra 1944. godine.

STOJANOVIĆ Laze LAZO, politički delegat voda
Učenik, rođen 1926, Gornji Brežević SR Srbija. U NOB od oktobra 1944. godine.

STOJANOVIĆ Aleksandra MILORAD
Maturant, rođen 1921, Beograd; član KPJ od 1945. U NOB od 12. oktobra 1944. Danas službenik.

STOJANOVIĆ Timotija MILORAD
1921, Beograd. U NOB od 12. oktobra 1944. godine.

STOJANOVIĆ Petra ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1924, Mionica. U NOB od 10. oktobra 1944. godine.

STOJANOVIĆ Ž. ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1927, Skobalj, Lajkovač. U NOB od septembra 1944. godine.

ŠAMI NIKOLA
rođen 1923, Osečina. U NOB od septembra 1944. godine.

ŠIJAKOVIĆ MARINKO (ili
(O^NItfVW astJA PIAOXVniS

Zemljoradnik, rođen 1911, (Migalovci, Slav. Požega), ili Migovica, Vukovar. U NOB od 6. oktobra 1944. god.

ŠIŠIĆ Radivoja BRANISLAV
Zemljoradnik, rođen 1921, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

ŠIŠIĆ LJUBO
Zemljoradnik, rođen 1926, Poljane, Obrenovac. U NOB oct oktobra 1944. godine.

ŠIŠIĆ Milana MITA
Zemljoradnik, rođen 1923, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Umro 1970. godine.

TADIĆ Marinka DESPOT
Zemljoradnik, rođen 1915, Lelić, Valjevo. U NOB od 14. septembra 1944. godine.

TANASIJEVIć Milovana LJUBIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1917, Arnajevo, Barajevo. U NOB od oktobra 1944. godine.

TANASIJEVIĆ M. SELIMIR
Zemljoradnik, rođen. . . . . Arnajevo, Barajevo. U NOB od oktobra 1944. godine. Umro 6. maja 1945. godine u okolini Zagreba, od zadobijenih rana.

TAPALOVIĆ Mana DUŠAN
Zemljoradnik, rođen 1927, Korenita, Loznica. U NOB od oktobra 1944. godine.

TERZIĆ BOGDAN
Zemljoradnik, rođen 1925, Klanica, Valjevo. U NOB od oktobra 1944. godine.

TEŠIĆ Cvetka VERA
Domaćica, rođena 1926, Mionica. U NOB od 14. septembra 1944. Danas penzioner.

TODORIĆ Radenka DESIMIR
Zemljoradnik, rođen 1930, Kremna, Titovo Užice. U NOB od 12. avgusta 1944. godine. Danas zemljoradnik.

TOMANOVIĆ M. DUŠAN
rođen 1927, Titova Korenica. U NOB od 1944. godine.

TOMIĆ Timotija JOVIŠA
Zemljoradnik, rođen 1922, Divci, Valjevo. U NOB od 5. septembra 1944. godine.

TOMIĆ Živorada MILORAD
Zemljoradnik, rođen 1923, Lukovac, Valjevo. U NOB od septembra 1944. godine.

TOMIĆ Svetozara ŽIVORAD — ŠNAJCA
Zemljoradnik, rođen 1925, Slepčević, Šabac. U NOB od oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

TOPALOVIĆ RADISAV
Zemljoradnik, rođen 1922, Gornja Grabovica, Valjevo. U NOB od 1944. godine.

TUTIĆ Kuzmana SLOBODAN
rođen 1920, Zemun. U NOB od 10. septembra 1944. godine.

UROŠEVIĆ Pavla DOBRIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1921, Železnik, Čukarica, Beograd. U NOB od oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

UROŠEVIĆ Miloša RADOVAN
Zemljoradnik, rođen 1925. Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Umro 1963. godine.

VASIĆ MATIJA
Zemljoradnik, rođen 1926, Lukavac, Valjevo. U NOB od 14. septembra 1944. godine.

VASIĆ Dragutina NIKOLA
Muzičar, rođen 1923, Valjevo. U NOB od 15. septembra 1944. godine.

VASIĆ VIŠESLAV
Zemljoradnik, rođen 1927, Vrhovine, Ub. U NOB od 28. septembra 1944. godine.

VELJKOVIĆ MILORAD
Zemljoradnik, rođen 1909, Klanica, Valjevo. U NOB od 1944. godine.

VESELINOVIĆ Gavre DUŠAN
Zemljoradnik, rođen 1921, na Ovčem Polju, SR Makedonija. Živeo u s. Banjani, Ub. U NOB od 7. oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

VESIĆ Mićana BRANKO
Zemljoradnik, rođen 1919, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

VESIĆ Mićana JANKO
Zemljoradnik, rođen 1924, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

VESIĆ Mićana SRETEN
Zemljoradnik, rođen 1914, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

VIDAKOVIĆ ŽIVKO
Zemljoradnik, rođen 1924, Dublje, Trstenik. U NOB od oktobra 1944. godine.

VITOROVIĆ M. MILE
rođen 1920, Valjevo. U NOB od 14. septembra 1944. godine.

VUČIĆ ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1925, Bela Reka, Šabac. U NOB od 5. oktobra 1944. godine.

VUKIĆ MILAN
Zemljoradnik, rođen 1927, Doljani, Novi Pazar. U NOB od oktobra 1944. godine.

VUKOSAVLJEVIĆ Čedomira ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1924, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. Danas zemljoradnik.

VUKOVIĆ NEDELJKO
rođen. . . . . Beograd. U NOB od oktobra 1944. godine.

VUKOVOJAC Drage NADA
Učenica gimnazije, rođena 1926, Sarajevo. U NOB od 18. oktobra 1944. Poginula 12. aprila 1945, na dan proboja Sremskog fronta, kod Šarengrada, Vukovar.

ZELIĆ DUŠAN
Elektromehaničar, rođen 1916, Valjevo. U NOB od 14. septembra 1944. godine.

ZORIĆ Vojislava MILOJKO
Zemljoradnik, rođen 1922, Loznica, Valjevo. U NOB od septembra 1944. godine.

ZORIĆ Dragoljuba ŽIVAN
Zemljoradnik, rođen 1922, Železnik, Čukarica, Beograd. U NOB od 17. oktobra 1944. godine. Danas penzioner.

ŽIVIĆ Radisava DRAGOMIR
Mlinski radnik, rođen 1926, Svojnovo, Paraćin. U NOB od oktobra 1944. godine.

ŽIVKOVlć Miloja MILAN
Zemljoradnik, rođen 1922, Brezovica, l)b. U NOB od oktobra 1944. godine.

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA, PREKOMANDOVANI IZ 4. (KRALJEVACKOG) BATALJONA PRVE PROLETERSKE BRIGADE, POSLE OSLOBOĐENJA BEOGRADA

ADAMOVIĆ RADE
Zemljoradnik, rođen 1926, Vranovina, Bos. Petrovac. U NOB od 1944, god.

ANTONIĆ MILAN
Zemljoradnik, rođen 1926, Varna, Šabac. U NOB od oktobra 1944. godine.

ANTONIJEVIĆ ŽIVORAD
rođen 1922, Vreoci, Lazarevac. U NOB od 25. septembra 1944. godine.

BAJRAMOVIĆ RAMIZ
Zemljoradnik, rođen 1910, Hasići, Ključ. U NOB od 1943. godine.

BIŠKOVIĆ ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1919, Mala Vranjska, Šabac. U NOB od 1944. godine.

BOBANAC Joze NEDELJKO
Zemljoradnik, rođen 1908, Klenak, Vrgorac. U NOB od januara 1945. godine.

BOŽINOVIĆ PREDRAG
rođen 1924, Niš. U NOB od 10. novembra 1944. godine.

ĆOPIĆ DRAGAN
Zemljoradnik, rođen 1922, Donja Suvaja, Donji Lapac. U NOB od 1944. godine.

DIVNIĆ Dušana RADOMIR
Zemljoradnik, rođen 1922, Obrež, Varvarin. U NOB od oktobra 1944. godine.

DOMVLADOVAC S. IVAN
rođen 1919, Lazina, Karlovac. U NOB od 1944. godine.

DRENOVAĆKI S. LJUBOMIR
Zemljoradnik, rođen 1925, Zabrišće, Livno. U NOB od 1944. godine.

DŽIDA Vojina MIHAJLO
Učenik, rođen 1928. Borika, Rogatica. U NOB od 1944. Umro je 19. maja 1945. god. u vojnoj bolnici u Beogradu, od posledica ranjavanja.

ĐORĐEVIĆ DOBROSAV
Zemljoradnik, rođen 1924, Trupale, Niš. U NOB od 14. novembra 1944. godine.

ĐURĐEVIĆ PREDRAG
Zemljoradnik, rođen 1921, Skobalj, Lajkovac. U NOB od 6. oktobra 1944. godine.

ERAKOVIĆ Jovana BOŽO
Zemljoradnik, rođen 1922, Štikovo, Drniš. U NOB od 1942. godine.

GLADEVIĆ Bogoljuba DUŠAN
rođen 1921, Beograd. U NOB od oktobra 1944. godine.

IVANOVIĆ DRAGICA, bolničarka
Učenica, rođena 1926, Surdulica. U NOB od oktobra 1944. godine.

JELAVIĆ Grge LJUBO
Zemljoradnik, rođen 1921, Račva, Vrgorac. U NOB od 20. februara 1943. godine.

JEVREMOVIĆ PETAR
Zemljoradnik, rođen 1911, Garačići?, Guča. U NOB od 9. septembra 1944. godine.

JOVANOVIĆ Aćima NIKOLA
Zemljoradnik, rođen 1925, Tolić, Mionica. U NOB od oktobra 1944. godine.

KREČA STOJAN
Zemljoradnik, rođen 1906, Slovilj?, Bos. Novi. U NOB od 1943. godine.

KRSTIĆ Kostadina STANIMIR
Zemljoradnik, rođen 1926, Veliki Vrtlop, Gadžin Han. U NOB od 9. novembra 1944. godine.

MANASIJEVIĆ T. ILIJA
rođen 1927, Miratovac, Preševo. U NOB od oktobra 1944. godine.

MARKOVIĆ Nikole MILKA, bolničarka
Domaćica, rođena 1926, Jabučje, Lajkovac. U NOB od 1. oktobra 1944. godine. Danas domaćica.

MIHAJLOVIĆ Aleksandra ĐORĐE
radnik, rođen 1926, Mokronoge, Drvar. U NOB od 6. septembra 1944. godine.

MILOVANOVIĆ RADISLAV
rođen 1925, Valjevo. U NOB od 14. septembra 1944. godine.

MILUTINOVIC O. MILOŠ
Zemljoradnik, rođen 1923, Godečevo?, Kosjerić. U NOB od 10. novembra 1944. godine.

MLADENOVIĆ DOBRIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1922, Trupale, Niš. U NOB od 19. novembra 1944. godine.

MUTAVDŽIĆ MILIJA
Zemljoradnik, rođen 1922, Topolac, Trstenik. U NOB od novembra 1944. godine.

NIKOLIĆ MILOMIR
Zemljoradnik, rođen 1925, Barajevo, Beograd. U NOB od oktobra 1944. godine.

NIKOLIĆ MILUTIN
Zemljoradnik, rođen 1924, Zalogovac, Varvarin. U NOB od novembra 1944. godine.

PAVIĆEVIĆ MILUTIN
rođen 1925, Valjevo. U NOB od avgusta 1944. godine.

PAVLOVIĆ Save MANOJLO
rođen 1927, Stavanj, Rogatica. U NOB od 1944. godine.

PEMIĆ Bože FILIP
Zemljoradnik, rođen 1915, Stipanjići, Duvno. U NOB od 1944. godine.

PETROVIĆ MILAN
rođen 1913, Srb, Donji Lapac. U NOB od 1944. godine.

PUTNIK DUŠAN
Zemljoradnik, rođen 1917, Ilandža, Alibunar. U NOB od oktobra 1944. godine.

RADISAVLJEVIĆ RADISAV
Zemljoradnik, rođen 1924, Babina Luka, Valjevo. U NOB od 1944. godine.

SAVIĆ BOŽIDAR
Zemljoradnik, rođen 1920, Lađevci, Kraljevo. U NOB od 1944. godine.

SARIĆ Živorada SLAVOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1920, Slovac, Lajkovac. U NOB od 9. oktobra 1944. godine.

SIMIĆ Vlastimira MILIĆ
Zemljoradnik, rođen 1925, Banjani, Ub. U NOB od 6. oktobra 1944. godine.

STANKOVIĆ Duke ĐORĐE
Zemljoradnik, rođen 1923, Želeće, Zepče. U NOB od 1944. godine.

STEVANOVIĆ SVETOMIR
Zemljoradnik, rođen 1927, Božurevac, Trstenik. U NOB od novembra 1944. godine.

STOILJKOVIĆ VUKADIN
Zemljoradnik, rođen 1906, Donja Kutina, Gadžin Han. U NOB od 16. novembra 1944. godine.

STOJANOVIĆ ANKICA, bolničarka
Učenica, rođena 1928, Gospić; član SKOJ-a od 1943, čl. KPJ od 1944. U NOB od 1942. godine. Danas penzioner.

ŠARENAC Milivoja LJUBOMIR
Zemljoradnik, rođen 1921, Seljani, Rogatica. U NOB od 26. avgusta 1944. godine.

ŠUMARČEVIĆ MANOJLO
Zemljoradnik, rođen 1925, Divci, Valjevo. U NOB od septembra 1944. godine.

TADIĆ S. IVAN
rođen 1921, Zaječar. U NOB od novembra 1944. godine.

TEREK G. BLAGOJE
rođen 1925, Bare, Despotovac. U NOB od 1944. godine.

VASIĆ ĐORĐE
Zemljoradnik, rođen 1926, Bela Reka, Šabac. U NOB od oktobra 1944. godine.

VELJKOVIĆ MILISAV
Zemljoradnik, rođen 1922, Veliki Vrtop, Gadžin Han. U NOB od 10. novembra 1944. godine.

VITRUK Maksima ADAM
Profesor, rođen 1918, Banjaluka. U NOB od 1943. god.

VOJANČIĆ J. RATKO
rođen 1914, Višegrad. U NOB od godine.

VORKAPIĆ N. NIKOLA
Zemljoradnik, rođen 1922, Vorkapići, Vrgin Most. U NOB od 1944. godine.

VUJIĆ RADOVAN
Zemljoradnik, rođen 1926, Jasenica, Valjevo. U NOB od 9. septembra 1944. godine.

VUKOVIĆ SLOBODAN
Zemljoradnik, rođen 1918, šepšin, Mladenovac. U NOB od 1944. godine.

ZGONJANIN Pavla DRAGOJE, politički delegat voda
Zemljoradnik, rođen 1925, Dragotinja, Prijedor. U NOB od 1942. godine.

ŽARKOVIĆ MILISAV
Zemljoradnik, rođen 1927, Veliki Vrtop, Gadžin Han. U NOB od 11. novembra 1944. godine.

ZIVANOVIĆ MILORAD
Zemljoradnik, rođen 1927, Slovac, Lajkovac. U NOB od 10. septembra 1944. godine.

ŽIVKOVIĆ MILEVA, bolničarka
Učenica, rođena 1928, Popadić, Mionica. U NOB od oktobra 1944. godine. Danas penzioner.

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA KOJI SU DOŠLI SA TERITORIJE SRBIJE I POKRAJINA, U VREMENSKOM PERIODU OKTOBAR — DECEMBAR (POSLE OSLOBOĐENJA BEOGRADA — PRVA MOBILIZACIJA)

ALIMOVIĆ Rusprema MIŠA
Zemljoradnik, rođen 1927, Popovac, Niš. U NOB od 14. novembra 1944. godine.

ANDRIJEVIĆ GOJKO
rođen 1926, Niš. U NOB od 18. novembra 1944. godine.

ANĐELKOVIĆ JOVAN
rođen 1927, Brioni?. U NOB od 1944. godine.

ANTONIĆ Andrije LUKA — VOJVODA
Zemljoradnik, rođen 1924, Slepčević, Šabac. U NOB od novembra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

ANTONIĆ MILUTIN — GLUMAC
Zemljoradnik, rođen 1926, Slepčević, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

APOSTOLOVIĆ Anastasa VLASTIMIR
rođen 1923, Niš. U NOB od 8. novembra 1944. godine.

BABIC Dragutina BORI VOTE
Zemljoradnik, rođen 1923, Kumodraž, Beograd. U NOB od 27. oktobra 1944. godine.

BACAN JOSIP
Zemljoradnik, rođen 1921, Kikinda. U NOB od novembra 1944. godine.

BARAT ADULA
Zemljoradnik, rođen 1929, Glavnik, Podujevo. U NOB od decembra 1944. godine.

BARTO Jovana FRANJO
rođen 1926, Kikinda. U NOB od 27. decembra 1944. godine.

BLAGOJEVIĆ P. DRAGUTIN
Zemljoradnik, rođen 1923, Suvi Do, Niš. U NOB od novembra 1944. godine.

BOROVIĆ DOBRILO
Zemljoradnik, rođen 1928, Bojanići, Kraljevo. U NOB od 1944. godine.

BRAJIĆ SVETISLAV
Zemljoradnik, rođen. . . . . Slepčević, Šabac. U NOB od novembra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

CAKANAC Radomira MILORAD
rođen 1923, Kovači, opš SR Srbija. U NOB od 1944. godine.

CRNJAK Mate STEPAN, vodnik
rođen 1922, Lištani, Livno. U NOB od 22. oktobra 1944. godine.

CVETKOVie Božidara RADOSLAV
Zemljoradnik, rođen 1927, Plužina, Svrljig. U NOB od 1. novembra 1944. godine.

CVETKOVIć Božidara TANASIJE
Kolar, rođen 1923, Prokuplje. U NOB od 1944. god.

ČOLIĆ MILORAD
Zemljoradnik, rođen 1924, Dublje, Trstenik. U NOB od novembra 1944. godine.

ĆUBRIĆ Radivoja MIODRAG
rođen 1928, Sirča, Kraljevo. U NOB od 1944. godine.

ĆUŠKAREVIĆ Sozdana KOŠTA
rođen 1913, Vranje. U NOB od 1944. godine.

ĆOSIĆ Svetozara BRANIMIR
Zemljoradnik, rođen 1923, Lipolist, Sabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine.

ĆOSIĆ Marinka ŽIVOTA
Zemljoradnik, rođen 1925, Lopatanj, Osečina. U NOB od 24. novembra 1944. godine.

DABIĆ Dragutina DRAGOMIR
Zemljoradnik, rođen 1920, Velika Krsna, Mladenovac. U NOB od novembra 1944. godine.

DAKIĆ BOŽIDAR
Zemljoradnik, rođen 1923, Slepčević, Šabac. U NOB od 5. novembra 1944. godine.

DANILOVIĆ Lazara MILADIN
Zemljoradnik, rođen 1926, Lipolist, Sabac. U NOB od 11. novembra 1944. godine.

DANILOVIĆ Lazara MIODRAG
Zemljoradnik, rođen 1923, Lipolist, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine.

DEDINAC DRAGOSLAV
Zemljoradnik, rođen 1927, Dublje, Trstenik. U NOB od 16. novembra 1944. Poginuo 6. maja 1945, Vrbovec (Zagreb).

DIMIĆ T. MILENKO
Zemljoradnik, rođen 1923, Trupale, Niš. U NOB od 18. novembra 1944. godine.

DIMITRIJEVIĆ ALEKSANDAR
Zemljoradnik, rođen 1927, Brza Palanka, Kladovo. U NOB od novembra 1944. godine.

DIMITRIJEVIĆ BOŽIDAR
rođen 1923, Paraćin. U NOB od 1944. godine.

DINJIĆ Krste PREDRAG
Zemljoradnik, rođen 1925, Gadžin Han. U NOB od 10. novembra 1944. godine.

DOBIĆ DRAGOMIR
Zemljoradnik, rođen 1920, Velika Krsna, Mladenovac. U NOB od novembra 1944. godine.

DOKOVIĆ SLAVKO (DOSKOVIĆ?)
Zemljoradnik, rođen 1926, Tornik, Ljubovija. U NOB od 28. decembra 1944. godine.

DUĆIĆ BORIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1919, Smed. Palanka. U NOB od 16. novembra 1944. Poginuo 12. aprila 1945. kod Šarengrada, Vukovar.

DUNJIĆ PREDRAG
Učenik, rođen 1925, Gadžin Han. U NOB od oktobra 1944. godine.

DRAGOVIĆ JOSIP
rođen 1927, Ruma. U NOB od 1944. godine.

DONLIĆ Jovana RADOSAV
Zemljoradnik, rođen 1923, Lipolist, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine.

ĐORĐEVIĆ Tome IVAN
Zemljoradnik, rođen 1925, Trupale, Niš. U NOB od novembra 1944. godine.

ĐORĐEVIĆ MILAN
rođen 1926, Petrinja. U NOB od 1944. godine.

ĐORĐEVIĆ MILORAD
Zemljoradnik, rođen 1923, Trnovče, Velika Plana. U NOB od 1944. godine.

ĐORĐEVIĆ Dragiše MIROSLAV
Zemljoradnik, rođen 1927, Mali Crljeni, Lazarevac. U NOB od 11. novembra 1944. godine.

ĐULUK (ĐULK) OBRAD
rođen 1927, Svrljig. U NOB od 3. decembra 1944. godine.

ĐURĐEVIĆ DRAGOMIR
Zemljoradnik, rođen 1922, Lozovik, Velika Plana. U NOB od novembra 1944. godine.

ĐURĐEVIĆ RADIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1927, Ribnica, Kraljevo. U NOB od 1944. godine.

ĐURĐEVIĆ ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1921, Velika Krsna, Mladenovac. U NOB od novembra 1944. godine.

GABAR VAJDA
Zemljoradnik, rođen 1915, Feketič, Bačka Palanka. U NOB od novembra 1944. godine.

GLIŠIĆ Petra ALEKSA
Zemljoradnik, rođen 1924, Slepčević, Šabac; član SKOJ-a od 15. septembra 1944. U NOB od 10. novembra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

GLIŠIĆ Petra PAVLE
Zemljoradnik, rođen 1927, Slepčević, Šabac. U NOB od 28. oktobra 1944. godine.

GOJKOVIĆ DOBRICA
Zemljoradnik, rođen 1924, Maglić — Bogutovac, Kraljevo. U NOB od 19. decembra 1944. Poginuo 6. maja 1945, Vrbovec (Zagreb).

GONJKO Vasilija PETAR
rođen 1923, Bijeljina. U NOB od 22. novembra 1944. Poginuo 12. aprila 1945, kod Šarengrada, Vukovar, kao četni starešina.

GREGIN Stipe MARKO
Zemljoradnik, rođen 1923, Dubošević, Beli Manastir. U NOB od 24. decembra 1944. godine.

GROZDANOVIĆ P. ALEKSANDAR
Zemljoradnik, rođen 1923, Koprivnica, Gadžin Han. U NOB od 14. novembra 1944. godine.

GUNJ LAZO
Zemljoradnik, rođen 1928, Mijatovac, Ćuprija. U NOB od decembra 1944. Uveden u bolesnički protokol br. 5. Prve proleterske divizije 1945. AVMA.

HADŽIĆ STEVAN
Zemljoradnik, rođen 1927, Bačko Petrovo Selo, Bečej. U NOB od novembra 1944. godine.

HEVLJANOVIĆ M. RAŠID
Zemljoradnik, rođen 1924, Skoplje. U NOB od 25. oktobra 1944. godine.

HORVAT Blaška STEVAN
rođen 1925, Subotica. U NOB od 1944. godine.

HRISTOVAN D. ĐURO
Zemljoradnik, rođen 1926, Kočane. U NOB od 1944. godine.

ILIĆ Dimitrija DRAGOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1924, u okolini D. Milanovca. U NOB od 1944. godine.

ILIĆ Vladimira SLAVKO
Zemljoradnik, rođen 1911, Oparić, Kragujevac. U NOB od 1944. godine.

ILIĆ SLOBODAN
Zemljoradnik, rođen 1927, Strmna Gora, Valjevo. U NOB od 20. decembra 1944. Poginuo 6. maja 1945, Vrbovec (Zagreb).

ILIĆ Mladena SVETOMIR
Zemljoradnik,' rođen 1921, Gornja Toponica, Niš. U NOB od 18. novembra 1944. godine.

ILIĆ SVETOZAR
rođen 1929, Niš. U NOB od 18. novembra 1944. godine.

IŠTVAN ŠANDOR
rođen 1922, Kikinda. U NOB od 27. decembra 1944. godine. Po-

ginuo 12. aprila 1945, Šarengrad, Vukovar.

IVANIĆ SAVKO
Zemljoradnik, rođen. . . . . Slepčević, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine. Umro 1975. godine.

IVANIĆ Ljubinke SLOBODAN — LAJMA
Učenik učiteljske škole, rođen 1924, Slepčević, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine. Danas penzioner.

IVANIĆ ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1925, Kusadak, Smed. Palanka. U NOB od novembra 1944. godine.

IVANOVIĆ Svetozara DARKO
Zemljoradnik, rođen 1924, Moravci, Ljig. U NOB od 2. novembra 1944. Umro od posledica rana 27. aprila 1945. u s. Lipovača, Vukovar, kao četni starešina.

IVANOVIĆ LJUBIŠA — ĆATA
Zemljoradnik, rođen. . . . . Slepčević, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

IVANOVIĆ SAVO
Zemljoradnik, rođen 1923, Slepčević, Šabac. U NOB od 5. novembra 1944. godine.

JAKOVLJEVIĆ SRETEN
rođen 1922, Trstenik. U NOB od 16. novembra 1944. Poginuo 6. maja 1945, Vrbovec (Zagreb).

JAKOVLJEVIĆ ŽIVOTA
Zemljoradnik, rođen 1921, Bajevac, Lajkovac. U NOB od 1944. godine.

JAKŠIĆ VLADIMIR
Zemljoradnik, rođen 1908, Mali Požarevac, Sopot. U NOB od 12. novembra 1944. godine.

JAKŠIĆ Budimira ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1922, Slepčević, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine.

JANIĆIJEVIĆ Aleksandra STOJAN
Zemljoradnik, rođen 1923, Katun, Varvarin. U NOB od 18. novembra 1944. godine.

JANKOVIĆ OBRAD — VODENIČAR
Zemljoradnik, rođen. . . . . Slepčević, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

JANJIĆIJEVIĆ STJEPAN
Zemljoradnik, rođen 1925, Donji Katun, Varvarin. U NOB od 1944. godine.

JELIĆ ALEKSANDAR
Zemljoradnik, rođen 1919, Azanja, Smed. Palanka. U NOB od novembra 1944. godine.

JELIĆ Čedomira BORISLAV
Zemljoradnik, rođen 1924, Azanja, Smed. Palanka. U NOB od 1944. godine.

JELIĆ VITOMIR
Zemljoradnik, rođen 1926, Dragovo, Rekovac. U NOB od 1944. godine.

JELIĆ ŽIVOTA
Zemljoradnik, rođen 1924, Veliki Borak, Barajevo. U NOB od novembra 1944. godine.

JENIĆ BRANISLAV
Zemljoradnik, rođen 1922, Miloševac, Velika Plana. U NOB od 1. decembra 1944. godine.

JEREMIĆ Dragutina DRAGOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1924, Diči, Ljig. U NOB od 1944. godine.

JEREMIĆ D. ŽIVOTA
Zemljoradnik, rođen 1921, Svojnovo, Paraćin. U NOB od 1944. godine.

JOCIĆ Petra RADOMIR
Zemljoradnik, rođen 1924, Suvi Do, Niš. U NOB od 18. novembra 1944. godine.

JOCIĆ Vukadina ŽIVOJIN
Zemljoradnik, rođen 1926, Trupale, Niš. U NOB od 19. novembra 1944. godine.

JOKIĆ SINIŠA
Radnik, rođen 1921, Vlasotince. U NOB od 1944. godine.

JOKIĆ VLADISLAV
Zemljoradnik, rođen 1908, Mali Požarevac, Sopot. U NOB od 12. novembra 1944. godine.

JOŠEVIĆ MITAR
rođen 1912, Kruševac. U NOB od novembra 1944. godine.

JOVANOVIĆ BOŽIDAR
Zemljoradnik, rođen 1926, Babušnica — Niš. U NOB od 14. novembra 1944. godine.

JOVANOVIĆ ĐORĐE
Zemljoradnik, rođen 1914, Veliko Orašje, V. Plana. U NOB od novembra 1944. godine.

JOVANOVIĆ Velisava MILIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1924, Jasikovica, Trstenik. U NOB od oktobra 1944. godine.

JOVANOVIĆ Svete MILORAD
Zemljoradnik, rođen 1925, Gornja Vrežina, Niš. U NOB od 23. decembra 1944. Poginuo 3. aprila 1945. na Sremskom frontu, Nijemci, Vinkovci.

JOVIĆ RADOJE
Zemljoradnik, rođen 1927, Mramorac, Smed. Palanka. U NOB ocl novembra 1944. godine.

KAĆAN JON
Zemljoradnik, rođen 1918, Vladimirovac, Alibunar. U NOB od novembra 1944. godine.

KARAŽAN IŠTVAN
rođen 1923, Kikinda. U NOB od 27. decembra 1944. Poginuo 12. aprila 1945, Šarengrad, Vukovar.

KARIĆ ILIJA — LIKETA
Zemljoradnik, rođen. . . . . Slepčević, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

KARIĆ MILORAD — NOSAČ
Zemljoradnik, rođen. . . . . Slepčević, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

KARIĆ Marka TIHOMIR
Zemljoradnik, rođen 1920, Suvi Do, Niš. U NOB od 1. novembra 1944. godine.

KIŠ Lajoša JOŽE
rođen 1924, Bačka Palanka. U NOB od 28. novembra 1944. godine.

KOCIĆ Marka TIHOMIR
Zemljoradnik, rođen 1920, Suvi Do, Niš. U NOB od 1. novembra 1944. godine.

KOCIĆ Obrada VUKAŠIN
Zemljoradnik, rođen 1923, Suvi Do, Niš. U NOB od 1. novembra 1944. godine.

KOJIĆ Bogoljuba VIDOJE
Zemljoradnik, rođen 1926, Lipolist, Šabac; član SKOJ-a od 1945. U NOB od 26. oktobra 1944. godine.

KOMANOVIĆ DRAGO
Zemljoradnik, rođen. . . . . Slepčević, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine.

KOMANOVIĆ LUKA — VISOKI
Zemljoradnik, rođen_____Slepčević, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

KOMANOVIĆ MIODRAG
Zemljoradnik, rođen. . . . . Slepčević, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

KOSTIĆ Marka DOBROSAV
Zemljoradnik, rođen 1922, Prva Kutina, Niš. U NOB od 6. novembra 1944. godine.

KOSTIĆ Milica MILE
Zemljoradnik, rođen 1926, Lipolist, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. Poginuo 4. aprila 1945. kod Šarengrada, Vukovar.

KOSTIĆ TIHOMIR
Zemljoradnik, rođen 1921, Lazarevo Selo, Niš. U NOB od 18. novembra 1944. godine.

KOSTIĆ ZLATIMIR
Zemljoradnik, rođen 1922, Vrbovac, Smederevo. U NOB od 15. decem-

bra 1944. Poginuo 6. maja 1945, Vrbovec (Zagreb).

KRČMAREVIĆ DIMITRIJE
Zemljoradnik, rođen 1926, Reka, Kladovo (ili Kraljevo). U NOB od 1944. godine.

KRSMANIĆ Pavla MILIVOJE — BAĆIN
Zemljoradnik, rođen 1925, Slepčević, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. Danas zemljoradnik.

KRVALJIĆ Radoša DOBRIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1914, Dubici, Brus. U NOB od 12. decembra 1944. Poginuo 5. aprila 1945. na Srem. frontu, kod s. Bapska, Vukovar.

LAKIĆ VELJKO
rođen 1922, Niš. U NOB od 1. novembra 1944. Poginuo 27. aprila 1945, s. Rajići — Pleternica, Slavonska Požega.

LAZAREVIĆ Jovana ČEDOMIR
Zemljoradnik, rođen 1922, Suvi Do, Niš. U NOB od 18. novembra 1944. godine.

LAZAREVIĆ Tome BRANISLAV
Zemljoradnik, rođen 1922, Prva Kutina, Niš. U NOB od 14. novembra 1944. godine.

LAZAREVIĆ RADISAV
Zemljoradnik, rođen 1915, Vrbovac, Smederevo. U NOB od 15. decembra 1944. godine. Poginuo 6. maja 1945, Vrbovec (Zagreb).

LAZAREVIĆ Milana RANĐEL
rođen 1919, Niš. U NOB od novembra 1944. godine.

LAZAREVIĆ UROŠ
Zemljoradnik, rođen 1923, Međulužje, Mladenovac. U NOB od novembra 1944. godine.

LENDREIĆ NIKOLA
rođen 1921, Donja Stubica, SR Hrvatska. U NOB od novembra 1944. godine.

LUKIĆ Živorada MILIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1921, Zeleznik, Čukarica, Beograd. U NOB od 15. novembra 1944. Danas zemljoradnik.

MARIĆ LJUBIŠA — ČIKA
Zemljoradnik, rođen. . . . . Slepčević, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

MARIĆ MILAN — BRKA
Zemljoradnik, rođen. . . . . Slepčević, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

MARIĆ Milisava RADOSAV
Zemljoradnik, rođen 1926, Slepčević, Šabac. U NOB od 10. novembra 1944. godine.

MARIĆ RADOVAN — SELJA
Zemljoradnik, rođen. . . . . Slepčević, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

MARINKOVIĆ Vladimira ALEKSA
Zemljoradnik, rođen. . . . . Lipolist, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine.

MARINKOVIĆ ĐORĐE
Zemljoradnik, rođen. . . . . Slepčević, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine. Umro 1978. godine.

MARJANOVIĆ Milorada ŽIVAN
Zemljoradnik, rođen 1922, Železnik, Čukarica, Beograd. U NOB od 20. novembra 1944. Danas radnik.

MARK Zeov MARKO
Rođen 1922, Budisavci, Klina, SAP Kosovo. U NOB od 5. decembra 1944. godine.

MARKOVIĆ Radomira DRAGOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1923, Rebelj, Valjevo. U NOB od novembra 1944. godine.

MARKOVIĆ Srbislava MILAN
Zemljoradnik, rođen 1927, Mihajlovac, Smederevo. U NOB od novembra 1944. godine.

MARKOVIĆ RAJKO
rođen 1927, Negotin. U NOB od 1944. godine.

MARKOVIĆ STANIMIR
rođen 1928, Rača. — U NOB od novembra 1944. godine.

MARKOVIĆ Jakova STANIMIR
Zemljoradnik, rođen 1925, Donji Prisjan, Vlasotinci. U NOB od 1944. godine.

MARKOVIĆ N. SVETISLAV
Zemljoradnik, rođen 1926, Prva Kutina, Niš. U NOB od novembra 1944. godine.

MIĆANOVIĆ Pante RADOMIR — FANTE
Zemljoradnik, rođen. . . . . Slepčević, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

MIHAJLOVIĆ Žike NIKOLA
Zemljoradnik, rođen 1928, Dobanovci, Zemun. U NOB od decembra 1944. godine.

MIHAJLOVIĆ Voje STANKO
Zemljoradnik, rođen 1919, Palikuća, Leskovac. U NOB od 1944. godine.

MIJAKOVIĆ Nikole FRANJO
Zemljoradnik, rođen 1912, Ratkovci, Vinkovci. U NOB od 10. decembra 1944. Poginuo 16. aprila 1945. kod Ruševa, Slavonska Požega.

MIJALKOVIĆ Save ŽIVOJIN
Zemljoradnik, rođen 1920, Vukmanovo, Niš. U NOB od 14. novembra 1944. godine.

MIJATOVIĆ RADOMIR
Zemljoradnik, rođen 1925, Potočac, Paraćin. U NOB od novembra 1944, godine.

MILANOVIĆ MILUTIN
Zemljoradnik, rođen 1927, Gornja Zlegina, Aleksandrovac. U NOB od novembra 1944. godine.

MILENKOVIĆ Nikole ATANAS
Zemljoradnik, rođen 1921, Prva Kutina, Niš. U NOB od 16. novembra 1944. godine.

MILENKOVIĆ Aleksandra BORI VOJE
Zemljoradnik, Malošište, Doljevac — Niš. U NOB od 5. novembra 1944. godine.

MILETIĆ MIODRAG
Zemljoradnik, rođen 1920, Lozovik, Smederevo. U NOB od novembra 1944. godine.

MILIĆ MILUTIN
Zemljoradnik, rođen 1925, Moravac, Aleksinac. U NOB od 1. novembra 1944. Poginuo 17. aprila 1945. kod s. Rajić — Pleternica, Slavonska Požega.

MILIĆ SAFRO
Zemljoradnik, rođen 1925, Drinjača, Zvornik. U NOB od 1. novembra 1944. godine.

MILISAVLJEVIĆ LJ. SRBOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1922, Miličinica, Valjevo. U NOB od novembra 1944. godine.

MILOJKOVIĆ Bogosava ALEKSANDAR
Zemljoradnik, rođen 1924, Trupale, Niš. U NOB od 16. novembra 1944. godine.

MILOJKOVIĆ SRETEN
rođen 1923, Niš. U NOB od novembra 1944. god.

MILOJKOVIĆ Živojina VESELIN
Zemljoradnik, rođen 1923, Plužina, Svrljig. U NOB od novembra 1944. godine.

MILOJKOVIĆ VUKMAN
rođen 1922, Svrljig. U NOB od 6. novembra 1944. godine.

MILOSAVLJEVIĆ Milana DRAGOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1920, Trstenik. U NOB od 23. novembra 1944. Poginuo 9. maja 1945, Šestine, Zagreb.

MILOSAVLJEVIĆ R. DRAGOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1922, Zabrđe, Petrovac na Mlavi. U NOB od novembra 1944. godine.

MILOSAVLJEVIĆ VOJIN
Zemljoradnik, rođen 1910, Adaševci, Šid. U NOB od decembra 1944. godine.

MILOVANOVIĆ DRAGOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1926, Donji Katun, Varvarin. U NOB od 18. novembra 1944. godine.

MILOVANOVIĆ MILUTIN
Zemljoradnik, rođen 1927, Gornje Zleginje, Aleksandrovac. U NOB od novembra 1944. godine.

MILOSEVIC Radomira BOGOSAV
Zemljoradnik, rođen 1927, Lukavac, Valjevo. U NOB od 7. novembra 1944. godine.

MILOSEVIC SVETISLAV
Radnik, rođen 1919, Kruševica, Vlasotince. U NOB od 1944. Poginuo 7. maja 1945, Vrbovec, (Zagreb).

MILOSEVIC ŽIVOJIN
Zemljoradnik, rođen 1921, Bačin, Smederevska Palanka. Umro od rana 5. maja 1945, Potočec Gradečki, Vrbovec.

MILJKOVIC Dragoja ALEKSANDAR
Zemljoradnik, rođen 1923, Gadžin Han. U NOB od 16. novembra 1944. godine.

MILJKOVIC Dragutina PAJČO
Zemljoradnik, rođen 1924, Gadžin Han. U NOB od novembra 1944. godine.

MILJKOVIC Tiomira PANTELIJA
Zemljoradnik, rođen 1925, Draškova Kutina, Babušnica. U NOB od 5. novembra 1944. godine.

MILJKOVIC Zivana RADOVAN, vodnik
Zemljoradnik, rođen 1917, Železnik, Čukarica, Beograd. Član KPJ od 1945. U NOB od 13. novembra 1944. Danas penzioner SUP-a.

MILJKOVIC Čedomira SRETEN
rođen 1923, Niš. U NOB od oktobra 1944. Umro od posledica rana 1. maja 1945, Nova Gradiška.

MIRKOVIĆ MILADIN
Zemljoradnik, rođen 1925, Rubri Breza, Lajkovac. U NOB od 7. novembra 1944. godine.

MIRKOVIC RAJKO
rođen 1927, Negotin. U NOB od 1944. godine.

MIROSLAVLJEVIC Milosava VELIMIR
rođen 1927, Bačka Palanka. U NOB od 1944. godine.

MJtSLOPOLJAC KOŠTA
Zemljoradnik, rođen 1926, Štulac, Vrnjačka Banja. U NOB od novembra 1944. godine.

MITIĆ Jeftimira VASILIJE
Zemljoradnik, rođen 1926, Malošište, Doljevac. — U NOB od novembra 1944. godine.

MITIĆ Nastka VELIMIR
Zemljoradnik, rođen 1927, Babušnica. U NOB od novembra 1944. godine.

MITRAŠINOVIĆ BOŽIN
Zemljoradnik, rođen 1922, Duplje, Trstenik. U NOB od 16. novembra 1944. Poginuo 6. maja 1945, Vrbovec.

MITROVIĆ M. DUŠAN
Zemljoradnik, rođen 1926, Donje Vlase, Niš. U NOB od 10. novembra 1944. godine.

MITROVIĆ Radisava MILOŠ
Zemljoradnik, rođen 1925, Malošište, Doljevac. — U NOB od 18. novembra 1944. godine.

MITROVIĆ MIROSLAV
Zemljoradnik, rođen 1927, Grabovo, Ražanj. U NOB od oktobra 1944. godine.

MLADENOVIĆ JOVAN
Zemljoradnik, rođen 1926, Urovica, Negotin. U NOB od 1944. godine.

MLADENOVIĆ LJUBOMIR
Zemljoradnik, rođen 1918, Vlase, Leskovac. U NOB od 14. novembra 1944. Poginuo 16. aprila 1945, s. Rajić — Pleternica, Slavonska Požega.

MLADENOVIĆ Viđana VLADIMIR
Zemljoradnik, rođen 1924, Prošek, Niš. U NOB od 1944. godine.

MOJSILOVIĆ Radosava ŽIVOTIJE
Zemljoradnik, rođen 1923, Katun, Varvarin. U NOB od 15. novembra 1944. godine.

MOLNAR GABOR
rođen 1925, Senta. U NOB od novembra 1944. godine.

NEDIĆ DRAGOSLAV
Zemljoradnik, rođen 1929, Medveda, Trstenik. U NOB od novembra 1944. godine.

NIKOLIĆ BRANISLAV
Učenik, rođen 1929, Gvozdenović, Ub. U NOB od 1. novembra 1944. Poginuo 6. maja 1945, Vrbovec, Zagreb.

NIKOLIĆ DUŠAN
Učenik, rođen 1929, Sombor. U NOB od novembra 1944. godine.

NIKOLIĆ MILOŠ
Zemljoradnik, rođen 1926, Dragovo, Rekovac. U NOB od oktobra 1944. godine.

NIKOLIĆ Blagoja RADISAV
Zemljoradnik, rođen 1926, Prošek, Niš. U NOB od 16. novembra 1944. godine.

NIKOLIĆ VOJIN
Zemljoradnik, rođen 1917, Ćukavine, Koceljeva. — U NOB od novembra 1944. godine.

NOVAKOVIĆ Radoja MIODRAG
rođen 1924, Kragujevac. U NOB od novembra 1944. godine.

PANIĆ Jezdimira MARINKO
Zemljoradnik, rođen 1925, Slepčević, Šabac. U NOB od novembra 1944. godine.

PANTIĆ Svetolika ALEKSANDAR
Zemljoradnik, rođen 1922, Medveda, Trstenik. U NOB od 24. novembra 1944. Poginuo 7. maja 1945. Zelina, Zagreb.

PAUNOVIĆ MILAN
Zemljoradnik, rođen 1919, Kumodraž, Beograd. U NOB od 7. novembra 1944. godine.

PAVLICEVIĆ RATKO
rođen 1914, Kruševac. U NOB od 8. decembra 1944. Poginuo 6. maja 1945, Vrbovec, (Zagreb).

PETRAŠINOVIĆ MILAN
Zemljoradnik, rođen 1921, Dublje, Trstenik. U NOB od novembra 1944. godine.

PETRIČEVIĆ DRAGUTIN
Zemljoradnik, rođen 1918, Markovac, Velika Plana. U NOB od 11. novembra 1944. godine.

PETRIĆ MILAN
Zemljoradnik, rođen 1915, Begeč, Novi Sad. U NOB od 1944. godine.

PETROVIČ Ranđela BOŽIDAR
Zemljoradnik, rođen 1920, Gornji Matijevac, Niš. U NOB od 6. novembra 1944. godine.

PETROVIĆ Živojina DUŠAN
Zemljoradnik, rođen 1927, Popovac, Niš. U NOB od novembra 1944. godine.

PETROVIĆ DORDE
Zemljoradnik, rođen 1925, Lipe, Smederevo. U NOB od novembra 1944. godine.

PETROVIĆ Dragutina JOVIŠA
Zemljoradnik, rođen .1921, Vrtiglav, Mionica. U NOB od novembra 1944. godine.

PETROVIĆ LJUBOMIR
Zemljoradnik, rođen 1923, Malošište, Doljevac. U NOB od 10. novembra 1944. godine.

PETROVIĆ Mladena LJUBOMIR
Zemljoradnik, rođen 1924, kod Niša. U NOB od 18. decembra 1944. godine.

PETROVIĆ MILUTIN
Zemljoradnik, rođen 1914, Selevac, Smederevska Palanka. U NOB od novembra 1944. godine.

PETROVIĆ RADISAV
Zemljoradnik, rođen 1927, Plužina, Svrljig. U NOB od 15. novembra 1944. godine.

PETROVIČ Stojana SLOBODAN
Zemljoradnik, rođen 1922, Vojska, Svilajnac. U NOB od 1. decembra 1944. godine.

PETROVIĆ Svetozara TRIFUN
Zemljoradnik, rođen 1924, Lazarevo Selo, Niš. U NOB od 18. novembra 1944. godine.

PETROVIĆ VLADO
Zemljoradnik, rođen 1918, Čagrovac, Gadžin Han. — U NOB od 1. novembra 1944. godine.

PLAVŠIĆ SLAVKO
Učenik, rođen 1930, Ilinci, Šid. U NOB od 1944. godine.

TRONIĆ RADOJICA
Zemljoradnik, rođen 1927, Jasenovik, Niš. U NOB od 15. decembra 1944. Poginuo 23. aprila 1945. godine.

RADANIĆ Mila DUŠAN
Zemljoradnik, rođen 1925, Plužina, Svrljig. U NOB od 25. oktobra 1944. godine.

RADANOVIĆ VLADIMIR
rođen 1922, Čukarica, Beograd. U NOB od 1944. godine.

RADIVOJEVIĆ RADOMIR
Zemljoradnik, rođen 1925, Lugavčina, Smederevo. U NOB od novembra 1944. godine.

RADONJIĆ ČEDOMIR
Zemljoradnik, rođen 1914, Plužina, Svrljig. U NOB od 5. novembra 1944. godine.

RADOSAVLJEVIČ DRAGUTIN
Zemljoradnik, rođen 1924, Dobrić, Šabac. U NOE od novembra 1944. godine.

RADOVANOVIĆ ANDRIJA
Zemljoradnik, rođen 1920, Zdravinje, Kruševac. U NOB od 1944. godine.

RADOVANOVIĆ Miloša MILADIN
Zemljoradnik, rođen 1924, Studenac, Zitorađa. U NOB od 1944. godine.

RADOVANOVIĆ MOMIR
Zemljoradnik, rođen 1926, Ušće, Raška. U NOB od novembra 1944. godine.

RADOVIĆ Milana DUŠAN
rođen 1924, Kragujevac. U NOB od novembra 1944. godine.

RAĐENOVIĆ Milenka BOGOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1924, Vasilj, Knjaževac. U NOB od 11. novembra 1944. Poginuo 21. aprila 1945. kod Nove Kapele, Nova Gradiška.

RALIĆ MIHAJLO
Zemljoradnik, rođen 1919, Duškovci, Požega. U NOB od 1944. godine.

RANISAVLJEVIĆ DUŠAN
Zemljoradnik, rođen 1925, Veliko Orašje, V. Plana. U NOB od novembra 1944. godine.

RATKOVIĆ Nikole MILICA
Domaćica, rođena 1922, Topusko, Vrgin Most. U NOB od novembra 1944. godine.

RATKOVIĆ VELIMIR
Zemljoradnik, rođen 1925, Lučje. Niš. U NOB od 10. novembra 1944. godine.

RISTIĆ SVETOMIR
rođen 1926, Trstenik. U NOB od novembra 1944. godine.

RUVIDIĆ Dušan MARKO
Zemljoradnik, rođen 1921, Lipolist, Šabac. U NOB od 3. novembra 1944. godine.

RUVIDIĆ Živorada MILORAD
Zemljoradnik, rođen 1925, Lipolist, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine.

ŠAVIĆ Dragića MIODRAG — ATAŠE
Zemljoradnik, rođen 1921, Slepčević, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

SPASIĆ Miladina BRANISLAV
rođen 1927, Kragujevac. U NOB od 18. novembra 1944. godine.

SPASOJEVIĆ DRAGOMIR
rođen 1921. Trstenik. U NOB od novembra 1944. godine.

SPASOJEVIĆ Marinka LJUBISAV
Zemljoradnik, rođen 1926, Tupanci, Valjevo. U NOB od 15. novembra 1944. godine.

SPASOJEVIĆ STANIŠA
rođen 1921, Petrovac na Mlavi. U NOB od novembra 1944. godine.

STAMENKOVIĆ ANKO
Zemljoradnik, rođen 1920, Malošište, Doljevac. — U NOB od 14. novembra 1944. godine.

STAMENKOVIĆ ATANAS
Zemljoradnik, rođen 1925, Malošište, Doljevac. — U NOB od novembra 1944. godine.

STAMENKOVIĆ Krste MANOJLO
Zemljoradnik, rođen 1925, Gadžin Han. U NOB od 18. novembra 1944. godine.

STANIMIROVIĆ Dušana BORIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1920, Malošište, Doljevac. — U NOB od 18. novembra 1944. godine.

STANIMIROVIĆ Maksima BRANKO
Zemljoradnik, rođen 1927, Malošište, Doljevac. U NOB od 10. novembra 1944. godine.

STANISAVLJEVIĆ Milorada ĐURAĐ
Zemljoradnik, rođen 1920, Lipolist, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine.

STANKOVIĆ Svetozara DIMITRIJE
Zemljoradnik, rođen 1921, Lazarevo Selo, Niš. U NOB od 15. decembra 1944. Poginuo 6. maja 1945, Vrbovec.

STANKOVIĆ DRAGOSLAV
Zemljoradnik, rođen 1926, Draškova Kutina, Gadžin Han. U NOB od 5. novembra 1944. godine.

STANKOVIĆ DRAGOSLAV
Zemljoradnik, rođen 1924, Cerovac, Smed. Palanka. U NOB od novembra 1944. godine.

STANKOVIĆ Najdana PEJČO
Zemljoradnik, rođen 1924, Gadžin Han. U NOB od novembra 1944. godine.

STANKOVIĆ Konstantina RADOJICA
Zemljoradnik, rođen 1926, Prva Kutina, Niš. U NOB od 12. novembra 1944. godine.

STANKOVIĆ STANKO
Zemljoradnik, rođen 1925, Lazarevo Selo, Niš. U NOB od novembra 1944. godine.

STANKOVIĆ Pejča TIHOMIR
Zemljoradnik, rođen 1926, Rautovo, Niš. U NOB od 14. novembra 1944. godine.

STEFANOVIĆ Dragutina MILIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1924, Veliki Vrtop, Gadžin Han. U NOB od 6. novembra 1944. godine.

STEFANOVIĆ Zivojina MIODRAG
..... rođen 1927, Svrljig. U NOB od 10. novembra 1944. godine.

STEFANOVIĆ PETAR
Zemljoradnik, rođen 1919, Prva Kutina, Niš. U NOB od 11. novembra 1944. godine.

STEFANOVIĆ Stanimira RADOJE
Zemljoradnik, rođen 1926, Trupale, Niš. U NOB od 20. novembra 1944. godine.

STEPANOVIĆ ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1922, Slepčević, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine.

STEPANOVIĆ Dragutina ŽIVOTA
Zemljoradnik, rođen 1920, Gornja Toponica, Niš. U NOB od 10. novembra 1944. godine.

STEP1Ć Miodraga ŽIVAN
Zemljoradnik, rođen 1923, Štulac, Vrnjačka Banja. U NOB od 5. novembra 1944. godine.

STEVANOVIĆ RADIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1925, Trupale, Niš. U NOB od novembra 1944. godine.

STOJANOVIĆ Trajka MILAN
Zemljoradnik, rođen 1925, Gadžin Han. U NOB od novembra 1944. godine.

STOJANOVIĆ MILISAV
rođen 1920, kod Niša. U NOB od 12. novembra 1944. godine.

STOJANOVIĆ RADISAV
. ... rođen 1920, Niš. U NuB od 14. novembra 1944. godine.

STOJANOVIĆ Jovana VUKADIN
Zemljoradnik, rođen 1920, Vukmanovac, Rekovac. U NOB od 1944. Umro 14. aprila 1945. u vojnoj bolnici Zemun, od posledica ranjavanja.

STOJANOVIĆ ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1924, Miličinica, Valjevo. U NOB od 1944. godine.

STOJKOVIĆ Dušana VLAJKO
Zemljoradnik, rođen 1924, Malošište, Doljevac. U NOB od 9. novembra 1944. godine.

TODOROVIĆ Đorđa ČEDOMIR
Zemljoradnik, rođen 1923, Klisura, Doljevac. U NOB od 1. novembra 1944. godine.

TODOROVIĆ Alekse MILORAD
rođen 1922, Gadžin Han. U NOB od 18. decembra 1944. Poginuo 6. maja 1945, Vrbovec (Zagreb).

TODOROVIĆ Stojana MILOVAN
Zemljoradnik, rođen 1927, kodAleksinca. U NOB od 1944. Umro 27. aprila 1945. u Novoj Gradiški, od posledica ranjavanja.

TOKIĆ G. JOCO
Zemljoradnik, rođen 1926, Ada. U NOB od novembra 1944. godine.

TOMIĆ MILORAD
rođen 1926, Beograd. U NÖB od 30. oktobra 1944. godine.

TOPALOVIĆ Dragica LJUBIVOJE — SUŠA
Zemljoradnik, rođen 1925, Slepčević, Šabac. U NOB od 2. oktobra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

TOPALOVIĆ MILAN — MIŠA
Zemljoradnik, rođen Slepčević, Šabac. U NOB od 22. oktobra 1944. godine. Poginuo januara 1945. na Sremskom frontu, Orolik, Vinkovci.

TRAJKOVIĆ RADOMIR
Zemljoradnik, rođen 1927, Klisura, Doljevac. U NOB od 11. novembra 1944. godine.

TRIVKOVIĆ DUŠAN
Zemljoradnik, rođen 1927, Klisura, Doljevac. U NOB od 1. novembra 1944. godine.

TUŠANOVIĆ BUDIMIR
rođen 1922, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine.

TUŠANOVIĆ Borisava DRAGOSLAV
Zemljoradnik, rođen 1924, Lipolist, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine.

VASILJEVIĆ ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen. . . . Slepčević, Šabac. U NOB od 22. oktobra 1944. godine. Poginuo januara 1945. godine, Ilača, Vinkovci.

VELIČKOVIĆ MILORAD
Zemljoradnik, rođen 1921, Trnovo, Velika Plana. U NOB od novembra 1944. godine.

VESIĆ SVETISLAV
Zemljoradnik, rođen 1927, Krnjevo, Velika Plana. U NOB od 2. decembra 1944. Poginuo 6. maja 1945, Vrbovec (Zagreb).

VUČKOVIĆ Sretena DANILO
Zemljoradnik, rođen 1924, Suvi Do, Niš. U NOB od 18. novembra 1944. godine.

VUČKOVIĆ Radomira MILUTIN
Zemljoradnik, rođen 1920, Mala Vrbica, Brus. U NOB od novembra 1944. godine.

VUJANIĆ Zivana DOBRIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1926, Lipolist, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine.

VUJANIĆ D. MILORAD
Zemljoradnik, rođen 1920, Lipolist, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine.

VUJANIĆ Miče RADOSAV
Zemljoradnik, rođen 1922, Lipolist, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine.

VUJANIĆ ZDRAVKO
Zemljoradnik, rođen 1925, Lipolist, Šabac, U NOB od 1. novembra 1944. godine.

VUKOVIĆ MILAN
Zemljoradnik, rođen 1927, Doljani, Novi Pazar. U NOB od 1944. godine.

VUKOVIĆ Velimira MILISAV — TATIN
Mašinbravar, rođen 1920, Slepčević, Šabac. U NOB od 1. novembra 1944. godine. Danas zemljoradnik.

VUKOVIĆ MILORAD
Zemljoradnik, rođen 1923, Slepčević, Šabac. U NOB od 2. novembra 1944. godine.

VUKOVIĆ Ljubiše RADOJE
Rođen 1924, Gornja Trešnjevica, Aranđelovac. U NOB od novembra 1944. godine.

VUKOVIĆ ŽIVAN — DIDA
Zemljoradnik, rođen 1923, Slepčević, Šabac. U NOB od 28. oktobra 1944. Umro 1979. godine.

ZDRAVKOVIĆ STANOJE
rođen 1926, Babušnica. U NOB od 12. novembra 1944. godine.

ZORANOVIĆ Mihajla MLADEN
rođen 1926. Šabac. U NOB od novembra 1944. godine.

ŽINDARIĆ Antona ANTON
Zemljoradnik, rođen 1926, Grebe — Križevci pri Ljutomeru, SR Slovenija. U NOB od 28. novembra 1944. godine.

ZIVADINOVIĆ MILE
Zemljoradnik, rođen 1921, Čagrovac, Gadžin Han. U NOB od 1944. godine.

ZIVADINOVIĆ ŠIJAN
Zemljoradnik, rođen 1925, Latkovac, Aleksandrovac. U NOB od 1944. godine.

ŽIVKOVIĆ BRANISLAV
rođen 1915, Niš. U NOB od 7. novembra 1944. godine.

ŽIVKOVIĆ BRANISLAV
Zemljoradnik, rođen 1927, Malošište, Doljevac. U NOB od 10. novembra 1944. Poginuo 17. aprila 1945, kod s. Rajići — Pleternica, Slavonska Požega.

ŽIVKOVIĆ BRANKO
Zemljoradnik, rođen 1927, Malošište, Doljevac. U NOB od 18. novembra 1944. godine.

ŽIVKOVIĆ RADOMIR
Zemljoradnik, rođen 1926, Malošište, Doljevac. U NOB od 14. novembra 1944. godine.

ŽIVKOVIĆ Dušana ŽIVORAD
Opančar, rođen 1922, Guberevac, Sopot. U NOB od 10. novembra 1944. godine.

1945. GODINA

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA KOJI SU DOŠLI SA TERITORIJE SRBIJE I DRUGIH REPUBLIKA I POKRAJINA, U VREMENSKOM PERIODU JANUAR — MART, DO REORGANIZACIJE NOVJ U JA (DRUGA I TREĆA MOBILIZACIJA)

ALBERT JOVAN
Zemljoradnik, rođen 1912, Darda, Beli Manastir. U NOB od februara 1945. godine.

ALOVIC DRAGOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1915, Kumodraž, Beograd. U NOB od 9. februara 1945. godine.

ANTONIJEVIĆ Vladimira MIODRAG
rođen 1911, Aranđelovac. U NOB od 14. februara 1945. "godine.

BLAGOJEVIĆ ŽARKO
Zemljoradnik, rođen 1905, M. Volinić? U NOB od januara 1945. godine.

BRANKOVIĆ Alekse ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1909, Dupljaj, Valjevo. U NOB od januara 1943. godine.

ČEKIĆ SVETOZAR
Zemljoradnik, rođen 1914, Šimanovci, Pećinci (Ruma). U NOB od 1945. godine.

CVEJIĆ ĐORĐE
Zemljoradnik, rođen 1926, Vladimirci? (Temnić). U NOB od 10. februara 1945. godine.

ĆORDAŠ VASO
rođen 1911, Glina. U NOB "od 16. februara 1945. Poginuo 6. maja 1945, Vrbovec, kao desetar.

DAMINIĆ MILAN
rođen 1911, Zadar. U NOB od 14. februara 1945. godine. (Dalmatinci ga vode da je u NOB od 1942. godine i da je ranjen 14. februara 1945)

DAVIDOVIĆ Milorada NEDELJKO
Zemljoradnik, rođen 1913, Barajevo — Beograd. U NOB od 16. januara 1945. godine.

DEDAKIN TODOR
rođen 1911, Beograd. U NOB od 16. februara 1945. Poginuo 12. aprila 1945, Šarengrad, Vukovar.

DŽANIĆ MILOVAN
Zemljoradnik, rođen 1914, Vrbica, Aranđelovac, (Kruševac?). U NOB od 11. januara 1945. Poginuo 7. maja 1945, Rakovec, Vrbovec, (Zagreb).

ĐERIĆ PAŠKO
Zemljoradnik, rođen 1910, Nikinci, Ruma. U NOB od januara 1945. godine.

ĐORĐEVIĆ BRANKO
rođen 1911, Beograd. U NOB od 14. februara 1945. Poginuo 16. aprila 1945, kod s. Rajići — Pleternica, Slavonska Požega.

ĐORĐEVIĆ MILORAD
rođen 1911, Beograd. U NOB od januara 1945. godine.

ĐUKIĆ PETAR
Zemljoradnik, rođen 1913, Kamenica, Valjevo. U NOB od 14. februara 1945. Poginuo 27. aprila 1945, kod Brezovice, prema Zagrebu.

GAVORČIN Vlade GAVRA
Stolarski radnik, rođen 1920, Kulpin, Bački Petrovac. U NOB od 28. januara 1945, po dolasku iz SSSR-a. Danas penzioner.

GLIŠIĆ DRAGO
Zemljoradnik, rođen 1920, Gornji Dobrić, Loznica. U NOB od 10. januara 1945. godine.

GOLUBOVIĆ ĐORĐE
Zemljoradnik, rođen 1906, Lipolist — Šabac. U NOB od februara 1945. godine.

IGNJATOVIĆ Boška NENAD
Zemljoradnik, rođen 1912, Počekovina, Trstenik. U NOB od 28. januara 1945. Umro 10. aprila 1945. od zadobijenih rana.

JANKOVIĆ Jove MILIJA
rođen 1912, Titovo Užice. U NOB od januara 1945. godine.

JELIĆ Milana VELIMIR
Zemljoradnik, rođen 1914, Azanja, Smed. Palanka. U NOB od januara 1945. godine.

JELIĆ VITOMIR
Zemljoradnik, rođen 1914, Azanja, Smed. Palanka. U NOB od februara 1945. godine.

KARTIC DAMNJAN
Zemljoradnik, rođen 1928, Mladikovine, Teslić. U NOB od 1. januara 1945. Poginuo 6. maja 1945, kod Vrboveca, (Zagreb).

KOSTADINOVIĆ Đorđa ALEKSANDAR
Zemljoradnik, rođen 1914, Velika Grabovica, Leskovac. U NOB od februara 1945. godine.

LADIŠIĆ Filipa FERDO
rođen 1921, Ličko Lešče, Otočac. U NOB od januara 1945. godine.

LETIĆ PAJO
rođen 1911, Novi Sad. U NOB od januara 1945. godine.

MAKSIMOVIĆ Ilije MILE, Komandant bataljona
Zemljoradnik, rođen 1919, Cvilin, Foča; član KPJ od 1942. U NOB od 1941, u bataljonu od februara do 5. marta 1945, kada je rasformiran Beogradski bataljon. — reorganizacija NOVJ u JA. Danas pukovnik JNA u rezervi.

MARKOVIĆ DOBRIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1914, Selevac, Smed. Palanka. U NOB od februara 1945. godine.

MARKOVIĆ Milorada VUKAŠIN
Zemljoradnik, rođen 1914, Kusadak, Smed. Palanka. U NOB od januara 1945. godine.

MARTINOVIĆ Aleksandra DANILO
Zemljoradnik, rođen 1911, Veliko Orašje, V. Plana. U NOB od 16. februara 1945. Poginuo aprila 1945. na Sremskom frontu, kod Bapske, Vukovar.

MATKOVIĆ ZLATKO
rođen 1924, Okučani, Nova Gradiška. U NOB od februara 1945. godine.

MILENKOVIĆ Vasilija ILIJA
Zemljoradnik, rođen 1918, Veliko Orašje, V. Plana. U NOB od januara 1945. godine.

MILOSAVLJEVIĆ PETAR
rođen 1911, Ripač, Bihać. U NOB od februara 1945. godine.

MILOSAVLJEVIĆ SELIMIR
Zemljoradnik, rođen 1927, Bačka Palanka. U NOB od januara 1945. godine.

MILOVANOVIĆ STOJAN
Zemljoradnik, rođen 1912, Suvi Do, Niš. U NOB od januara 1945. godine.

MILJUŠ JOZO
rođen 1902, Trstenik. U NOB od februara 1945. godine.

MIRKOVIĆ DOBRIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1911, Selevac, Smederevska Palanka. U NOB od februara 1945. godine.

MIRKOVIĆ Prodana ŽIVOTA
Zemljoradnik, rođen 1926, Kukujevci, Šid. U NOB od 1945. godine.

MIŠKOVIĆ Vasilija BOŽIDAR
rođen 1911, Prokuplje. U NOB od februara 1945. godine.

MITIĆ DIMITRIJE
rođen 1921, Niš. U NOB od 14. februara 1945. godine.'

PEJČIĆ Nikodija SIMO
rođen 1914, Beograd. U NOB od februara 1945. godine.

PETROV MILAN
Zemljoradnik, rođen 1915, Begeč, Novi Sad. U NOB od 1. februara 1945. godine.

PETROVIĆ BOŽIDAR
rođen 1920, Sremska Mitrovica. U NOB od 1945. godine.

PETROVIĆ Vladimira DOBRIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1914, Železnik, Čukarica, Beograd. U NOB od februara 1945. Danas penzioner.

PETROVIĆ Nikole MIROSLAV
Zemljoradnik, rođen 1914, Barajevo, Beograd. U NOB od 10. februara 1945. Poginuo 5. aprila 1945, Bapska, Vukovar.

POLOVINA PERO
rođen 1911, Bočup — Kordun. U NOB od 16. februara 1945. Poginuo 6. maja 1945, Vrbovec, (Zagreb).

POPOVIĆ MILOŠ
Zemljoradnik, rođen 1911, Nebujine?, Čajetina. U NOB od 16. februara 1945. Poginuo 6. maja 1945, Vrbovec, (Zagreb), kao desetar.

POPOVIĆ Cvetka ŽIVKO
Zemljoradnik, rođen 1922, Vranić, Barajevo. U NOB od 4. marta 1945. Danas zemljoradnik.

RADOSAVLJEVIĆ BRANKO
rođen 1927, Leskovac. U NOB od januara 1945. godine.

RESAVAC Živoj ina MILIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1914, Azanja, Smed. Palanka. U NOB od februara 1945. godine. *

RUKALJ SULJO
rođen 1915, Uroševac. U NOB od januara 1945. godine.

SPASOJEVIĆ DOBRIVOJE
Zemljoradnik, rođen 1914, Azanja, Smed. Palanka. U NOB od februara 1945. godine.

SREDOJEVIĆ MILIĆ
Zemljoradnik, rođen 1911, Bajkovac? (Brajkovac — Lazarevac). U NOB od februara 1945. godine.

STOJANOVIĆ ili STANOJEVIĆ RADOMIR
Zemljoradnik, rođen 1914, Markovac, Velika Plana. U NOB od februara 1945. godine.

TIMOTIJEVIĆ GRUJICA
Zemljoradnik, rođen 1911, Vrbica, Aranđelovac. U NOB od februara 1945. Umro 7. maja 1945, u Čazmi, od zadobijenih rana.

TOŠKOV MILENKO
Zemljoradnik, rođen 1921, Bačka Palanka. U NOB od januara 1945. godine.

TUFETIĆ MILAN
Zemljoradnik, rođen 1921, Draškova Kutina, Gadžin Han. U NOB od 9. januara 1945/ Poginuo 18. aprila 1945. kod s. Rajići — Pleternica, Slavonska Požega.

TUNJ LAZO
Učenik, rođen 1928, Mirkovci, Vinkovci. U NOB od 1945. godine.

UROŠEVIĆ BOGOLJUB
Zemljoradnik, rođen 1923, Boturići, Aleksandrovac. U NOB od 6, januara 1945. Poginuo 6. maja 1945. godine, Vrbovec, (Zagreb).

VALČIĆ MAKSIM
rođen 1909, Postojna. U NOB od januara 1945. Poginuo januara 1945. godine, kod Bingule, Šid.

VASIĆ Mijaila ŽIVORAD
Zemljoradnik, rođen 1921, .Vranić, Barajevo. U NOB od marta 1945. Danas zemljoradnik.

VITOROVIĆ MOMČILO
Zemljoradnik, rođen 1909, Dupljaj, Valjevo. U NOB od februara 1945. godine.

VUKOVIĆ Nikole MARKO
Radnik, rođen 1911, Cetina, Knin. U NOB od januara 1945. godine.

ŽIVKOVIĆ DUŠAN
rođen 1912, Beograd. U NOB od 14. februara 1945. Poginuo 27. aprila 1945, kod s. Rajići — Pleternica, Slavonska Požega.

ŽIVULOVIĆ RADOMIR
Zemljoradnik, rođen 1911, Šipić, Rača (Kragujevac). U NOB od februara 1945. godine.

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA, STRANI DRŽAVLJANI

ALBANCI:

MESTEN Š. MURAT
rođen u Grališu, Elbasan. U NOB od 1944. godine.

BUGARI:

BUŽUJ Boseva BUŽO
rođen u Bugarskoj. U NOB od 28. avgusta 1944, zarobljenik sa Palisada, pl. Zlatibor, Čajetina.

IVANOV Ilije PETAR
rođen u Bugarskoj. U NOB od 28. avgusta 1944, zarobljenik sa Palisada, pl. Zlatibor, Čajetina:

SEBJEV IVAN
rođen 1913, u Bugarskoj. U NOB od 28. avgusta 1944, zarobljenik sa Palisada, pl. Zlatibor, Čajetina.

STOJNIĆKOV Ilije GLIGOR
rođen u Bugarskoj. U NOB od 28. avgusta 1944, zarobljenik sa Palisada, pl. Zlatibor, Čajetina.

TICOV Spasoja NIKOLA
rođen 1918, Ražgrat, Bugarska. U NOB od 28. avgusta 1944, zarobljenik sa Palisada, Čajetina.

MAĐARI:

TOLJ JURE
Oficir, rođen 1921, Stinja, Mađarska. U NOB od 1945. godine.

NEMCI:

KELER Georga ANDREAS, vodnik
rođen 1921, Nirnberg, SR Nemačka. Poručnik JA.

RUMUNI:

POPESKU ĐORĐE
rođen 1926, Satumare. U NOB od 1944. godine.

ROMAN LJUBOMIR
rođen 1915, Turno. U NOB od 1. decembra]943? godine.

BORCI BEOGRADSKOG BATALJONA, NERASPOREĐENI PO VREMENU DOLASKA U BATALJON (ZBOG NEPOTPUNIH PODATAKA)

AĆIMOVIĆ MILUTIN
Umro od zadobijenih rana 8. maja 1945. kod Čazme. Uveden u RPK 81, Arhiv VII.

ALEŠEVIĆ MIRA, bolničarka
Ranjena 19. januara 1945. Uvedena u registar ranjenika bolnice 212. AVMA.

ANČIĆ MILE
Ranjen 17. februara 1945. Uveden u knjigu br. 3. bolnice 212. AVMA.

ANDRIĆ Borislava TRAJKO

ANDRIJEVIĆ ili ARANĐELOVIĆ TRAJKO
Uveden 14. 2. 1945. u bolnički protokol Prve prol. div. AVMA.

ANTIĆ MILUTIN
Uveden 10. 3. 1945. u bolnički protokol Prve prol. div. AVMA.

ARAČIĆ ARAJ (postoji ARAČIČ Đ.

AHMED, spisak str. 110) Uveden u knjigu evakuisanih ranjenika Prve proleterske divizije za april — maj 1945. Arhiv I. VMA.

ARANĐELOVIĆ JORDAN
Uveden 19. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. Prolet, div.

BABINAC NEDELJKO (postoji BOBONAC Joze NEDELJKO, spisak str. 145) Uveden 19. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. diviz. AVMA.

BAIĆ ĐURĐA MILOŠ (postoji BAJIĆ MILOŠ dat u spisku).

BAJIĆ Lazara MARKO (postoji BAJIĆ MIRKO, već dat ranije u spisku).

BATEV ARDULA (postoji BARAT ADULA, dat u spisku). Uveden u knjigu br. 5. ambulantnog protokola 1. proleterske divizije za maj 1945. AVMA.

BAUK BORA (postoje: BAUK Jurija FRANE i BAUK VASILIJE, dati u spisku).

BEBIĆ JURE
Poginuo 23. 4. 1945. kod Brezovice, prema Zagrebu. Uveden u spisak poginulih. AVII.

BEĆIROVIĆ Vukašina ČEDOMIR

BEĆIROVIĆ RADOMIR
Uveden 22. 1. 1945. u operacioni protokol 1. div. AVMA.

BELJIĆ Pavla RADOSAV

BILKOVIĆ TEODOSIJE
Uveden 27. 3. 1945. u knjigu 5. bolesničkog protokola 1. divizije. AVMA.

BIRČAKOVIĆ JOVAN (postoji BIRČENOVIĆ JOVICA, dat u spisku). Uveden 24. 1. 1945. u bolesnički protokol 1. diviz. AVMA.

BLAGOJEVIĆ MILUTIN
Poginuo 23. 4. 1945. kod Brezovice, prema Zagrebu. Uveden u spisak poginulih. AVII.

BLAGOJEVIĆ NIKOLA
Poginuo 17. 4. 1945. kod Pleternice, Slavonska Požega. Uveden u spisak poginulih. AVII.

BOĆAN ANDRIJA
Uveden 27. 3. 1945. u knjigu 5. bolesničkog protokola 1. divizije. AVMA.

BOGDANOVIĆ VELIMIR
Uveden u knjigu evakuisanih ranjenika Prve prolet. divizije za april — maj 1945. Arhiv I. VMA.

BORČIĆ MARKONI
Uveden u knjigu evakuisanih ranjenika Prve prolet. brigade za april — maj 1945. Arhiv I. VMA.

BOSILJČIĆ DRAGOLJUB (postoji BOSILJČIĆ DRAGOSLAV, dat u spisku). Uveden 8. 12. 1944. u knjigu ranjenika 1. diviz. AVMA.

BOŽIĆ JOVO, desetar

BRANKOVIĆ MOMIR
Uveden 25. 3. 1945. u knjigu 5. bolnice 1. diviz. AVMA.

BRČIĆ MARTIN
rođen 1911. u Listinama? (postoji selo Liska, Split). Ranjen 25. 4. 1945. AVMA.

BRŽIĆ TIHOMIR
Ranjen 23. 2. 1945. Uveden u spisak ranjenika 1. Armije. AVMA.

BUBANJA MILOSAV, vodnik

BUKOVČIĆ PREDRAG
Uveden 3. 2. 1945. u bolesnički protokol 1. diviz. AVMA.

CAKIĆ Nikodija VELJKO

ČEKIĆ Nikole ILIJA
Uveden 14. 2. 1945. u bolesnički protokol 1. diviz. AVMA.

CRNKOVIĆ RUDOLF
Uveden u previjališni protokol 1. divizije. AVMA.

CVETKOVIĆ ĐORĐE
Uveden 22. 1. 1945. u kinjgu ranjenika 1. diviz. AVMA.

CVETKOVIĆ Jelenka GUISTAR

CVETKOVIĆ MITAR (postoji CVETKOVIĆ DMITAR, dat u spisku). Uveden 5. 2. 1945. u bolesnički protokol 1. diviz. AVMA.

CVETKOVIĆ RADISAV
Uveden 24. 1. 1945. u bolesnički protokol 1. diviz. AVMA.

CVETKOVIĆ Todora ZAROSLAV

CVETKOVIĆ ZDRAVKO
Operisan 18. januara 1945. Uveden li operacioni protokol bolnice 212. AVMA.

CVETKOVIĆ Gligorija VESELIN

CVIJIĆ Rada ĐORĐE
Uveden 24. 1. 1945. u bolesnički protokol 1. diviz. AVMA.

ČABIĆ ŽIVOTA
Ranjen 21. decembra 1944. Uveden u protokol bolnice 212. AVMA.

ČAČIĆ BUDIMIR
Ranjen 17. 2. 1945. Uveden u registar ranjenika bolnice 212. AVMA.

ČAČIĆ DRAGOMIR
Ranjen 7. 2. 1945. Uveden u registar ranjenika bolnice 212. AVMA.

ČAČIĆ MOMČILO
Ranjen januara 1945. Uveden u registar bolnice lakih ranjenika (BLR) 618. AVMA.

ČANKOVIĆ DUŠAN
Borac u radnom vodu Beogradskog bataljona.

ČEKIĆ ILIJA
Uveden 15. 5. 1945. u knjigu 5. bolničkog protokola 1. divizije AVMA.

ĆOSIĆ Dušana SLOBODAN

DAMJANOVIĆ RADOSAV
Ranjen 23. 1. 1945. Uveden u spisak ranjenika 1. proleterske brigade. AVMA.

DAMJANOVIĆ RELJA
Rođen 1924. U NOB od 27. 4. 1944. Poginuo kao vodnik 21. 4. 1945. kod s. Rajić — Pleternica, Slavonska Požega.

DANILOVIĆ MARKO
Uveden 26. 4. 1945. u previjališnu knjigu 6. Prve prolet. divizije. AVMA.

DEDIČ Abasov SANIJA

DEJANOVIĆ MILOJKO
Uveden u knjigu evakuacije ranjenika Prve prolet. divizije za april — maj 1945. Arhiv 1. I. VMA.

DELMINIS STEVAN
Uveden u knjigu evakuacije ranjenika Prve prolet. divizije za april — maj 1945. Arhiv I. I. VMA.

DEMIROVIĆ Latifa AVDULA, stariji vodnik

DEVIĆ Đorđa DAMJAN

DEVIĆ MILAN
Uveden 27. 3. 1945. u bolesnički protokol Prve proleterske divizije. A VMA.

DIMIĆ PREDRAG
Uveden 19. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. divizije.

DIMITRIJEVIĆ Nikole DRAGOMIR

DIMITRIJEVIĆ Ljubiše MILOŠ

DIMITRIJEVIĆ Alekse NAJDAN

DIMITRIJEVIĆ RADISAV
Uveden 31. 1. 1945. u bolesnički protokol 1. diviz. AVMA.

DINIĆ MILAN
Primljen 7. 4. 1945. u vojnu bolnicu 212. AVMA.

DINIĆ PETAR
Evakuisan 28. 2. 1945. iz bolnice 618. LR. Uveden u azbučni spisak knjige br. 1. bolnice 1. Armije. AVMA.

DINIĆ Veljka PETRONIJE

DINIĆ Aleksandra RADOMIR

DINIĆ Stanka ŽIVOJIN

DOBRILOVIĆ MILIĆ
Poginuo 12. aprila 1945. kod s. Čakovci, Vukovar.

DOGANIĆ Miladina MILORAD

DOMISLJANOVIĆ PAVLE
Ranjen 24. decembra 1944. na Sremskom frontu.

DOSKOVIĆ Bogoljuba MILAN

DRASKOVIC MILAN
Ranjen 19. januara 1945. i uveden u registar ranjenika bolnice 212. AVMA.

DRINČIĆ Živorada SLAVKO

DUKIĆ (DUNIĆ) MILAN
Uveden 21. 3. 1945. u knjigu 5. bolesničkog protokola Prve prolet. divizije. AVMA.

ĐALILOVIĆ SLAVKO (AVMA)

ĐERIĆ STEVAN
Uveden u kinjgu br. 5. ambulantnog protokola Prve prolet. divizije maja 1945. AVMA.

ĐOKIĆ Milana MARKO

ĐORĐEVIĆ Tihomira IVAN

ĐORĐEVIĆ Trifuna IVAN (postoji ĐORĐEVIĆ Tome Ivan, dat u spisku).

ĐORĐEVIĆ Dimča JORDAN

ĐORĐEVIĆ LJUBINKO
Ranjen 19. januara 1945. i uveden u registar ranjenika bolnice 212. AVMA.

ĐORĐEVIĆ MILISAV (postoji ĐORĐEVIĆ MIROSLAV, dat u spisku).
Uveden 31. 1. 1945. u bolesnički protokol Prve prolet. divizije AVMA.

ĐORĐEVIĆ Milorada RADOMIR

ĐORĐEVIĆ Mihajla SVETISLAV
ĐORĐEVIĆ Mladena TODOR

ĐORĐEVIĆ VELIBOR (postoje dva ĐORĐEVIĆ VELIMIRA, dati u spisku).
Uveden 25. 4. 1945. u operacioni protokol bolnice Prve prolet. divizije. AVMA.

ĐORĐEVIĆ VLADO
Poginuo 14. 4. 1945. kod Vukovara. Uveden u spisak poginulih. AVII.

ĐORĐEVIĆ Rajka ŽIVOJIN

ĐUKIĆ Radojice DUŠAN
Uveden 3. 3. 1945. u bolnički protokol 1. diviz. AVMA.

ĐUKIĆ LUKA
Borac radnog voda Beogradskog bataljona. Uveden u knjigu BLR 618. Nalazio se na lečenju u MSB Prve proleterske divizije 1945.

ĐUKIĆ Dragomira MILAN
Uveden 26. 2. 1945. u bolnički protokol Prve prolet. divizije. AVMA.

ĐUKIĆ Aksentija VLADAN

ĐUKIĆ VLADO
Ranjen aprila 1945. Uveden u spisak ranjenika 1. Armije. AVMA.

ĐULA JOSIP
rođen 1925, Slivarsko, Ivanec. Ranjen 5. maja 1945. godine. AVMA.

ĐULOVIĆ Alekse DRAGUTIN

ĐURĐEVIĆ JORDAN
Uveden 30. 1. 1945. u bolesnički protokol Prve proleterske divizije. AVMA.

ĐUMKAREVIĆ KOŠTA
Uveden u glavni delovodni protokol vojne bolnice Beograd. AVMA.

ĐURIĆANIN RADOMIR, vodnik
Ranjen 5. decembra 1944. godine. AVMA.

ĐURIĆ DRAGOSLAV
Uveden 25. 1. 1945. u operacioni protokol Prve proleterske divizije.

AVMA.

ĐURIĆ Nikole ILIJA

ĐURIĆ VASO
Ranjen 23. januara 1945. i uveden u knjigu br. 2. vojne bolnice 618. AVMA.

ĐURIĆ VLADAN
Uveden 23. 1. 1945. u knjigu ranjenika Prve proleterske divizije. AVMA.

ERIĆ Svetislava MIODRAG

ESIvIĆ Branislava VASILIJE

FABIJAN STEVAN
Ranjen 26. aprila 1945. i uveden u prijemni protokol vojne bolnice br. 212. AVMA.

FILIPOVIĆ Ljube JOVAN

FOVIĆ MILAN
Uveden u knjigu br. 5. ambulantnog protokola Prve prolet. divizije maja 1945. AVMA.

GAJIĆ Petra JOVAN
Ranjen 15. 12. 1944. na Sremskom frontu i uveden u spisak ranjenika Prve prolet. divizije za decembar 1944. AVMA.

GALIĆ Manče KONSTANTIN

GALEMOVIĆ SRBOBRAN
Ranjen aprila 1945. godine.

GARAMBAS ANDRIJA
Ranjen 3. maja 1945. Uveden u protokol VB 212. AVMA.

GASEVIĆ MIODRAG
Poginuo 26. oktobra 1942. u borbi za Bos. Grahovo. Podatke dao Bandić Miloš.

GAVRIĆ RISTO
Uveden 16. 3. 1945. u knjigu 5. bolesničkog protokola Prve prolet. divizije AVMA.

GAVRILOVIĆ Miloša BORIVOJ

GEZONJA ILIJA
Ranjen 15. 12. 1944. na Sremskom frontu i uveden u spisak ranjenika 1. divizije za decembar 1944. AVMA.

GLIGORIĆ ŽIVOSLAV
Ranjen 8. decembra 1944. i uveden u hirurški protokol Prvog prolet. korpusa. AVMA.

GOJKOVIĆ LJUBISA
Rođen 1926. U NOB od 1944. godine.

GORANJA (GARANJA, GARONJA) Stanoja ILIJA
Ranjen 22. 1. 1945. i uveden u knjigu ranjenih Prve prol. divizije. Lečen u vojnoj bolnici 618. ABMR.

GRACIĆ Jovana DRAGAN

GRASOJEVIĆ STANIŠA
Ranjen 15. 4. 1945. i uveden u knjigu br. 564. od 26. 4. 1945. AVMA.

GRIZOVIĆ ANTON
Poginuo 17. 4. 1945. kod Pleternice, Slavonska Požega. Uveden u spisak poginulih. AVII.

GRKONJA ILIJA
Uveden 16. decembra 1944. u knjigu br. 2. MSB Prve prolet. divizije. AVMA.

GRUIĆ RADMILO
Uveden u knjigu evakuisanih ranjenika Prve prolet. divizije za april — maj 1945. Arhiv II. VMA.

GRUJIĆ BRANISLAV
Ranjen 21. 1. 1945. i uveden u protokol bolnice 212. AVMA.

GRUJIĆ DRAGOLJUB
Uveden u operacioni protokol 2. Proleterske divizije za decembar 1944. godine.

GRUJIĆ MILORAD
Ranjen 15. 12. 1944. na Sremskom frontu i uveden u spisak ranjenika 1. divizije za decembar 1944. AVMA.

GRUJIČIĆ Milana VESELIN

HORVATEC SLAVKO
Poginuo 16. 4. 1945. kod Vukovara i uveden u spisak poginulih. AVII.

HRASNJIK MILAN
Poginuo 17. 4. 1945. kod Pleternice, Slavonska Požega. Uveden u spisak poginulih. AVII.

HRISTIVEN ČEDO
Rođen 1926, Kačensko? Uveden 15. 4. 1945. u bolnički protokol V. B. Novi Sad. AVMA.

IBRAŠEVIĆ Sejfa ASIP, vodnik

ILIĆ M. DUŠAN
Umro od zadobijenih rana 127 4. 1945. u Šarengradu, Vukovar. Uveden u spisak umrlih. AVMA.

ILIĆ Svetozara MILUTIN
Uveden 24. 1. 1945. u bolesnički protokol Prve proleterske divizije. AVMA.

ILIĆ Dušana PETROMIR

ILIĆ Teodora TRIFUN

ILJEZOVIĆ BAJRAM
Uveden u knjigu br. 5. ambulantnog protokola Prve prolet. divizije za maj 1945. AVMA.

ISLAMOVIĆ SAJDIJA
U NOB od 1944. Bio na lečenju u MSB 1. proleterske divizije 1945. Uveden u knjigu BLR 618. AVMA.

IVANIĆ Joviše SLOBODAN (postoji IVANIĆ Ljubinke SLOBODAN dat u spisku).

IVAKOVIĆ Ćetka MILORAD

IVAKOVIĆ SLAVKO
Zaveden 24. 1. 1945. u bolesnički protokol 1. diviz. AVMA.

IVANOVIĆ Save MILICA (postoji IVANOVIĆ DRAGICA, data u spisku).

IVANOVIĆ Jelenka MILOMIR
Uveden 7. 2. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

IVANOVIĆ VIDOJE
Uveden 23. 2. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

IVANOVIĆ Dragutina ŽIVORAD
Uveden 23. 1. 1945. u knjigu ranjenika 1. proleterske divizije. AVMA.

JACKOVIĆ Milorada RADOMIR
Uveden 11. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

JAGA JOSIF
Uveden 8. 5. 1945. u previjališnu knjigu br. 6. 1. proleterske divizije. AVMA.

JAIĆ MILE (postoji JOVIĆ Laze MILE, dat u spisku).
U NOB od 1942. Poginuo septembra 1943. u Dalmaciji (V. Cista). Uveden u ASOSUBJ — Sutjeska.

JAKIĆ BRANISLAV
Uveden 8. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

JAKIĆ DUŠAN
Uveden 2. 2. 1945. u bolnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

JAKIĆEVIĆ STOJAN
Uveden u A. I. I. VMA u knjigu evakuacije ranjenika 1. proleterske divizije za april — maj 1945. god.

JAKOVLJEVIĆ OBRAD
Uveden 18. 4. 1945. u previjališnu knjigu 1. proleterske divizije. AVMA.

JAKOVLJEVIĆ PERICA
Rodom iz Beograda, podatke dao Miladinović Sima.

JAKOVLJEVIĆ PERIŠA, referent saniteta

(Podatke dao Miladinović Sima).

JAKŠIĆ MILAN
Uveden 25. 3. 1945. u knjigu br. 5. bolesničkog protokola 1. proleterske divizije. AVMA.

JAKŠIĆ Ivana MILISAV, desetar

JALUKOVIĆ RADOMIR
Uveden u bolesničku knjigu br. 1. VB Srem. Mitrovica. AVMA.

JANDRIĆ MILORAD
Uveden u A. I. I. VMA u knjigu evakuacije ranjenika 1. proleterske divizije za april — maj 1945. god.

JANKOVIĆ Đorđije DRAGOMIR

JANKOVIĆ Pavla ĐORĐE

JANKOVIĆ RADOMIR
Uveden 2. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

JANKOVIĆ SAVO
Umro 25. 4. 1945. od zadobijenih rana, kod N. Gradiške. Uveden u spisak umrlih 1. proleterske brigade. A. V. I. I.

JANJIĆ DUŠAN
Uveden u bolesnički protokol 1. divizije. AVMA. Evakuisan iz VBRL 618. 23. 2. 1945. godine.

JEFTIĆ Milenka MILENKO

JELAČIĆ Jovana SELIMIR
Uveden 25. 1. 1945. u knjigu ranjenika 1. diviz. AVMA.

JELĆIĆ Milana DUŠAN

JELENIĆ Milutina MIRČETA

JELIĆ BRANISLAV (postoji JENIĆ BRANISLAV, dat u spisku).
Ranjen 12. marta 1945. i uveden u spisak ranjenika 1. proleterske brigade. AVMA, Uveden 16. 3. 1945. u knjigu br. 5. bolesničkog protokola 1. diviz. AVMA.

JELIĆ SRETEN
Uveden 7. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

JEREMIĆ SVETOZAR
Uveden 19. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

JEŠIĆ VLADISLAV
Uveden u knjigu evakuacije ranjenika 1. proleterske divizije za april — maj 1945. A. I. I. VMA.

JEVTIĆ VELIZAR
Uveden 19. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. diviz. AVMA.

JOCIĆ Dimitrija BOŽIDAR

JOKIĆ MILORAD
Uveden 27. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. div. AVMA.

JOKIĆ Dragića MIODRAG

JORGO JOŽEF
Uveden 8. 5. 1945. u previjališnu kniigu br. 6. 1. proleterske divizije. AVMA.

JOSKOVIĆ RADOMIR
Uveden 21. 1. 1945. u knjigu br. 5. bolnice 1. div. AVMA.

JOVANCEVIĆ BRANKO
Uveden 15. 12. 1944. u spisak ranjenika 1. proleterske divizije. AVMA.

JOVANOVIĆ Dragutina BORIVOJE
Uveden 7. 2. 1945. u bolnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

TOVANOVIC BRANISLAV
Uveden 8. 12. 1944. u knjigu ranjenika 1. proleterske divizije. AVMA.

JOVANOVIĆ Ranđela JAKOV

JOVANOVIĆ JOVAN
Umro 10. decembra 1944. u s. Stara Bingula, Srem. Mitrovica. Uveden u spisak umrlih 1. diviz. AVMA.

JOVANOVIĆ LJUBISAV
Ranjen 3. januara 1945. u Sremu. AVMA.

JOVANOVIĆ Damjana MIROSLAV

JOVANOVIĆ RADOMIR
Uveden 10. 3. 1945. u bolnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

JOVANOVIĆ SLOBODAN
Ranjen 12. 4. 1945. kod Šarengrada. Uveden u spisak poginulih. AV. I. I.

JOVANOVIĆ Dragutina SVETOLIK

JOVANOVIĆ SVETOMIR (postoji JOVANOVIC SVETISLAV, dat u spisku).
Uveden 22. 1. 1945. u knjigu ranjenika 1. proleterske divizije. AVMA.

JOVANOVIĆ TEODOSIJE
Uveden u A. I. I. VMA za 1. proletersku diviziju za april — maj 1945. godine.

JOVANOVIĆ VIDOSAV
Ranjen 15. decembra 1944. Uveden u operacioni protokol 1. proleterske divizije u knjigu br. 3. AVMA.

JOVANOVIĆ VLADIMIR
Ranjen 19. januara 1945. Uveden u registar ranjenika bolnice 212. AVMA.

JOVICIC BRANKO
Ranjen 15. decembra 1944. AVMA.

JOVIČIĆ ŽIVAN
Uveden 19. 3. 1945. u bolnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

KAMARAŠ JOŽEF
Ranjen 8. maja 1945. u borbi za Vrbovec (Zagreb) i uveden u bolnički protokol 1. proleterske diviz. AVMA.

KAPETAN ĐORĐE
Uveden 11. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

KARAĆ Milana DUŠAN

KARANOVIĆ MILAN
Uveden 24. 1. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije AVMA.

KARCEVIĆ Mijalka ADAM

KARLICA Voje DUŠAN
Uveden 15. 12. 1944. u spisak ranjenika 1. proleterske divizije, za decembar 1944. AVMA.

KISELJČIĆ DOBROSAV
Poginuo u borbi za Beograd oktobra 1944. Podatke dao: Bosiljčić R. Srboljub, Banjani, Ub.

KIŠ SEVIN
Uveden 27. 3. 1945. u knjigu br. 5. bolesničkog protokola 1. proleterske divizije. AVMA.

KOLONARES MARKO
Rođen u Prijedoru. U NOB od 1943. god. AVMA.

KOMOVIĆ DRAGOLJUB
Poginuo kod Šida 1945. godine.

KONJEVIC MILAN
Konjovodac u radnom vodu Beogradskog bataljona. Poginuo u VII ofanzivi. Podatke dao Miladinović Simo.

KORAĆICA DUŠAN, desetar

KOŠIĆ MIOMIR
Uveden 10. 2. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

KRSAKOVIĆ MIODRAG
Umro 28. marta 1945. od zadobijenih rana. AVII. RPK. 2.

KRSTIĆ Petra NIKICA

KRSTIĆ VELIMIR
Umro 8. aprila 1945. od zadobijenih rana u selu šašinci, Sremska Mitrovica. AVII. RPK. 81.

KUNOSIĆ SLAVKO
Uveden 15. 5. 1945. u knjigu br. 5. bolesničkog protokola 1. proleterske divizije. AVMA.

KUZADER LJUBINKO
Umro 5. 5. 1945. kao pripadnik 2. čete. Uveden u registar umrlih 1. prolet. divizije. AVII.

KUZMANOVIĆ Gavre ŽIVORAD

LAVČEVIĆ BRANKO
Uveden 13. 2. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

LAVČEVIĆ Zivka MOMIR

LAZAREVIĆ Svetozara BRANISLAV
Ranjen 4. februara 1945. i uveden u registar ranjenika bolnice 212. AVMA.

LAZAREVIĆ MLADEN
Uveden 22. 1. 1945. u knjigu ranjenika 1. proleterske divizije. AVMA.

LAZAREVIĆ NIKOLA
Poginuo 17. 4. 1945. kod Pleternice, Slavonska Požega. Uveden u spisak poginulih. AVII.

LAZAREVIĆ RADOVAN
Evakuisan 28. 2. 1945. iz VB 618 LR i uveden u azbučni spisak br. 1. bolnice 1. Armije. AVMA.

LAZAREVIĆ ŽIVOTA
Uveden 24. 1. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

LAZIĆ BORISLAV
Uveden 18. 4. 1945. u previjališnu knjigu br. 6. 1. proleterske divizije. AVMA.

LAZIĆ PANTELIJA
Uveden 8. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

LAZIĆ ZIVAN
Ranjen 15. decembra 1944. na Sremskom frontu. Uveden u spisak ranjenika 1. divizije za decembar 1944. AVMA.

LEKIĆ VID, vodnik (podatke dao Miladinović Simo).

LISINAC DRAGOMIR
Ranjen 19. decembra 1944. i uveden u previjališni protokol bolnice 212. AVMA.

LOVIĆ VLADIMIR (AVMA)

LUKIĆ Nikole MILE

LUKIĆ MIODRAG
Uveden 9. 12. 1944. u knjigu ranjenika 1. proleterske divizije. AVMA.

LUKIĆ PAUN
Ranjen 5. aprila 1945. i uveden u spisak ranjenika 1. proleterske divizije. AVMA.

LUKIĆ Milosava VITOMIR
Uveden 31. 12. 1944. u knjigu MSB 1. divizije. ABMR.

LJUBENKO SLAVKO (AVMA)

LJUBOMIROVIC MOMIR
Uveden 4. 2. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

MAKSIMOVIć DOBRIVOJE
Umro od zadobijenih rana 5. 5. 1945. u Panškancima kod Zagreba i uveden u registar umrlih 1. Armije. AVII.

MAKSIMOVIĆ RADIŠA
Uveden 27. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

MANDIĆ JOSIP
Rođen 1912. Uveden u knjigu br. 6. 1. proleterske divizije 274. 1945. AVMA.

MAN0JLOVIĆ Pavla LJUBOMIR

MANOJLOVIĆ Petra SAVA

MARIĆ ĐORĐE
Uveden 24. 1. 1945. u previjališnu knjigu br. 6. 1. proleterske divizije. AVMA.

MARIC SINIŠA
Uveden 5. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

MARINKQVIC Mihajla MILIVOJE

MARJANOVIC Vukašina ĐORĐE

MARJANOVIC Mladena LJUBOMIR

MARJANOVIC Milisava RADOSAV

MARJANOVIC Vukašina SVETISLAV

MARJANOVIC VIDAN, desetar
Ranjen 14. decembra 1944. i uveden u previjališni protokol bolnice 212. AVMA.

MARKAR MILAN, pomočnik političkog komesara
Uveden u knjigu 2. operacijskog protokola 1. proleterske divizije. AVMA.

MARKOVIĆ Momira DUŠAN

MARKOVIĆ Živojina MIODRAG
Uveden 16. 4. 1945. u previjališnu knjigu br. 6. 1. proleterske divizije. AVMA.

MARKOVIĆ RADOMIR
Uveden 18. 2. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

MARKOVIĆ Radića VELICKO

MARKOVIĆ VIDOSAV
Uveden 24. 1. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

MARTINOVIĆ ZDRAVKO
Uveden 3. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

MATIC DRAGOMIR
Uveden 23. 1. 1945. u knjigu ranjenika 1. divizije. AVMA.

MATIC Milivoja ĐORĐE

MATIC Jovana JAKOV

MATIC JOVAN
Rođen 1921, Gostivar. Uveden 27. 4. 1945. u knjigu br. 6. bolnice 1. proleterske divizije. AVMA.

MATIC MILORAD
Uveden u operacioni protokol br. 2. 1. proleterske divizije, za novembar — decembar 1944. god. AVMA.

MATKOVIć ZDRAVKO (postoji MATKOVIĆ ZLATAN, dat u spisku i MATKOVIĆ ZLATKO, takođe u spisku). Uveden 18. 4. 1945. u previjališnu knjigu br. 6. Prve proleterske divizije. AVMA.

MAZIĆ ĐORĐE
Uveden 24. 4. 1945. u knjigu br. 6. bolnice 1. proleterske divizije. AVMA.

MEHIĆ HUSO
Rođen u Travniku. U NOB od 1943. godine. AVMA.

MIHAJLOVIĆ Živana RADOVAN
Uveden 15. 3. 1945. u knjigu br. 5. bolesničkog protokola 1. proleterske divizije. AVMA.

MIHAJLOVIĆ Mihajla MIKA

MIJALIN ANTE, borac. (AVMA).

MIJALKOVIĆ Save JOSIC (postoji MIJALKOVIĆ Save ŽIVOJIN dat u spisku).

MIJATOVIĆ VID
Puškomitraljezac, poginuo u VII ofanzivi na Mliništu, Mrkonjić Grad. Podatke dao Miladinović Simo.

MIKOŠEVIĆ ŽIVOJIN
Uveden ü bolesničku knjigu br. 2. I. proleterske div. za period od 28. II. do 5. 12. 1944. god. AVMA.

MILANIĆ Dušana SLAVKO

MILANOVIĆ Miodraga RADOJE, desetar. Uveden 22. 1. 1945. u knjigu ranjenika 1. proleterske divizije. AVMA.

MILANOVIĆ VITOMIR
Uveden 27. 2. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

MILENKOVIĆ Vlajka DRAGOMIR

MILENKOVIC PETAR
Uveden u knjigu evakuisanih ranjenika 1. proleterske divizije. A. I. I. VMA.

MILIČEVIĆ Milanka RADOJKA, bolničarka. AVII.

MILIČEVIĆ VLADISLAV
Uveden 11. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. divizije. AVMA.

MILIC BORISLAV
Ranjen 24. 12. 1944. i uveden u previ jalni protokol bolnice 212. AVMA

MILIC DOBRIVOJE
Umro 22. 1. 1945. — uveden u knjigu ranjenika 1. proleterske divizije. AVMA.

MILIĆ Stojana DRAGOMIR

MILOJEVIC SRETEN
Uveden u knjigu evakuisanih ranjenika 1. proleterske divizije za april — maj 1945. A. I. I. VMA.

MILOJEVIĆ Veselina VESELIN
Uveden 7. 2. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

MILOJKOVIĆ Živojina VUKAšIN
Uveden 4. 2. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

MILOSAVLJEVIĆ Dimitrija ALEKSA

MILOSEVIC Milorada RADE
Uveden maja 1945. u spisak bolesnika MSB 1. div. AVMA.

MILOSEVIC ŽIVAN
Uveden 11. 3. 1945. u bolesnički prot. 1. divizije. AVMA.

MILOVANOVIĆ Živojina DRAGOMIR

MILOVANOVIĆ Božidara DRAGOSLAV

MILOVANOVIĆ Dušana MIKAJLO

MILOVANOVIĆ Rada MIODRAG

MILOVANOVIĆ ŽIVOTA
Rođen 1914, Ljubinje, Novi Pazar. AVMA.

MILJKOVIC Vukadina DOBROSAV

MILJKOVIC SVETISLAV
Uveden 27. 2. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

MILJKOVIC VESELIN
Uveden 6. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

MILJKOVIC VUKAŠIN
Uveden 10. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

MIONOVIĆ ALEKSANDAR
Uveden u knjigu evakuacije 1. proleterske divizije za april — maj 1945. A. I. I. VMA.

MIRKOVIĆ Čedomira DRAGOLJUB

MIRKOVIĆ MIODRAG
Uveden 16. 4. 1945. u knjigu br. 6. previjališta 1. proleterske divizije. AVMA.

MIRKOVIĆ SVETOZAR
Umro od rana 25. 4. 1945. kod Nove Gradiške. Uveden u spisak umrlih 1. proleterske divizije. AVMA.

MIRKOVIĆ ŽIVOJIN
Umro 25. aprila 1945. u Novoj Gradiški. Spisak umrlih 1. proleterske od 2. 4. do 8. 5. 1945. godine. AVMA.

MIŠIĆ VASILIJE
Ranjen 26. 2. 1945. i uveden u registar ranjenika bolnice 212. AVMA.

MITIĆ Blagoja SVETISLAV

MITROVIĆ Božidara ALEKSANDAR
Uveden 1. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

MITROVIĆ DRAGAN
Uveden u bolesničku knjigu br. 1. vojne bolnice Srem. Mitrovica. AVMA.

MITROVIĆ Pantelije DRAGOSLAV, politički delegat

MITROVIĆ Milutina ĐORĐE

MLADENOVIĆ DRAGOMIR
Uveden 11. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

MLADENOVIĆ Stojana DRAGUTIN

MOLNAR — TABAŠ MIHALJ
Uveden 16 3. 1945. u knjigu br. 5. bolesničkog protokola 1. proleterske divizije. AVMA.

MORAVČEVIĆ Dragutina BRANISLAV

NEDELJKOVIĆ Stojana BOŽO
Uveden 25. 3. 1945. u knjigu br. 5. bolesničkog protokola 1. proleterske divizije. AVMA.

NEDELJKOVIĆ Stamenka NIKOLA

NEDELJKOVIĆ RADMILO
Uveden 23. 3. 1945. u knjigu br. 5. bolesničkog protokola 1. proleterske divizije. AVMA.

NIKOLIĆ LJUBIŠA
Uveden 28. 1. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. Ranjen aprila 1945. i uveden u spisak ranjenika 1. proleterske divizije. AVMA.

NIKOLIĆ MILAN
Poginuo 17. 4. 1945. kod Pleternice, Slavonska Požega. Uveden u spisak poginulih. AVII.

NIKOLIĆ MILIĆ
Uveden u knjigu br. 2. operacijskog protokola 1. proleterske divizije. AVMA.

NIKOLIĆ RADOJICA
Uveden 13. 2. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

NIKOLIĆ STANKO
Poginuo 8. 4. 1945, Šarengrad, Vukovar. Uveden u spisak posinulih. AVII.

NIKOLIĆ VIDOJE
Rođen 1923, Salig? U NOB od 14. 2. 1945. Poginuo 17. 4. 1945, Rajići — Pleternica, Slavonska Požega. Uveden u spisak poginulih na Srem. frontu. AVII.

NIKOLIĆ VOJISLAV
Uveden u kinjgu br. 5. ambulantnog protokola 1. proleterske divizije, maja 1945. AVMA.

NOVAK JOVO, ml. vodnik veze
Upisan u evidenciju 3. bataljona 11. 3. 1945. AVII. K. 717.

OBRADOVIĆ Milana MILE
Rođen. . . . . Srb, Gospić. Uveden 24. 1. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

PAJIĆ MILENKO
Uveden u bolesnički protokol 8. 3. 1945. godine. 1. proleterske divizije. AVMA.

PANIĆ Pavla MILORAD
Uveden 24. 1. 1945. u bolesnički protokol 1. div. AVMA. Ranjen 28. 1. 1945. i uveden u registar ranjenika bolnice 212. AVMA.

PANIĆ NEDELJKO
Uveden 23. 1. 1945. u knjigu ranjenika 1. proleterske divizije. AVMA.

PANIĆ Novaka OBRAD

PANTELIĆ DRAGOMIR
Uveden 17. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

PANTOVIĆ VOJIN
Ranjen 15. decembra 1944. AVMA.

PARAĆ JAKOV, politički delegat voda

Ranjen 15. decembra 1944. AVMA.

PAŠIĆ M. AHMED

PAŠTA TOMO
Uveden 15. 3. 1945. u knjigu br. 5. bolesničkog protokola 1. proleterske divizije. AVMA.
PAVLOVIĆ Milivoja ALEKSANDAR

PAVLOVIĆ Nikole ĐURO
Umro 10. maja 1945. u Vrbovecu, (Zagreb). AVMA.

PEIĆIĆ Petra LAZAR

PEJIĆ LJUBOSAV
Ranjen aprila 1945. AVMA.

PEKAR BLAŽO
Uveden u knjigu br. 1. ranjenika 1. proleterske divizije za period od 6. 12. 1943. do 16. 10. 1944. AVMA.

PEKIĆ MARKO
Poginuo u selu Adaševci, Šid, za vreme obuke na minobacaču.

PELIČIĆ Trajka DRAGOMIR

PERIŠIĆ S. LJUBOMIR
Rođen 1912. Umro 19. 4. 1945. u Đakovu. Uveden u registar 1. Armije. AVII, BRK 81. Uveden u spisak umrlih 1. proleterske brigade. AVMA.

PERIŠIĆ MIODRAG
Uveden u knjigu br. 5. ambulantnog protokola 1. proleterske divizije, maja 1945. AVMA.

PERMAN BOGDAN
Uveden 24. 1. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

PETKOVIĆ SVETISLAV
Uveden 27. 4. 1945. u protokol VB 212. AVMA.

PETKOVIĆ VUKAŠ1N
Uveden 18. 4. 1945. u previjališnu knjigu br. 6. 1. proleterske divizije. AVMA.

PETROVIĆ Živote DRAGOJE
Uveden 23. 1. 1945. u knjigu ranjenika 1. diviz. AVMA.

PETROVIĆ Lovre JOŠIĆ
Rođen 1922, Križinci?

PETROVIĆ JOVO
Uveden 23. 1. 1945. u knjigu ranjenika 1. proleterske divizije. AVMA.

PETROVSKI BLAGOJE
Ranjen 8. maja 1945. kod Zagreba. AVMA.

PIRIĆ MILENKO
Rođen 1914, Bepoljice? Uveden 9. 6. 1945. u knjigu br. 13. zaraznih bolesti 1. prolet. divizije. AVMA.

PLAZANJA Jakova MARKO
Uveden 29. 1. 1945. u bolnički protokol 1. divizije. AVMA.

PODREBAC ĐURO, potporučnik
Uveden 27. 4. 1945. u protokol VB 212. AVMA.

POPOVIĆ DOBRIVOJE
Uveden 2. 5. 1945. u knjigu br. 5. bolnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

POPOVIĆ Stojana LJUBIŠA

POPOVIĆ MILORAD
Uveden u knjigu br. 4. VB 1. Armije. AVMA.

POPOVIĆ PANTO
Uveden 19. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. divizije. AVMA.

POPOVIĆ Gligora PETAR, vodnik

POPOVIĆ STEVO, vodnik voda za vezu
Uveden 11. marta 1945. u spisak evidencije. AVII. K. 717.

POŠITA Pavla TOMO
Uveden 11. 3. 1945. u bolnički protokol 1. divizije. AVMA.

PROKIĆ ŽIVOMIR
Uveden u knjigu evidencije ranjenika 1. proleterske divizije za april — maj 1945. A. I. I. VMA.

POVIĆ MILORAD
Uveden u knjigu br. 4. BLR 1. Armije AVMA.

PUTNIKOVIĆ BRANKO
Umro 28. 4. 1945. U Lipiku od zadobijenih rana i uveden u spisak umrlih 1. proleterske od 2. 4. do 8. 5. 1945.

RADIVOJEVIĆ Velimira PAUN

RADOJEVIĆ Dušana JOVAN

RADOJEVIĆ Milana PEJČA
Evakuisan 13. 3. 1945. iz bolnice 618. LR. i uveden u azbučni spisak knjige br. 1. VB 1. Armije. AVMA.

RADOJEVIĆ Atanasa SVETISLAV
Uveden 24. 1. 1945. u knjigu ranjenih 1. diviz. AVMA.

RADOJEVIĆ Milana TRIFUN

RADOSAVLJEVIČ BRANISLAV (postoji RADOSAVLJEVIĆ BRANKO, dat u spisku).
Evakuisan 6. 3. 1945. iz VB LR 618. i uveden u azbučni spisak knjige br. 1. VB 1. Armije. AVMA.

RADOVIĆ PETAR
Uveden 11. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. div. AVMA.

RADULOVIC BLAGOJE
Umro od zadobijenih rana 5. 5. 1945. u Tašmanu, blizu Zagreba. Uveden u AVII. RPK — 81.

RAĐENOVIĆ Dana DUŠAN
Uveden 19. 2. 1945. u bolesnički protokol 1. div. AVMA.

RAIĆ Pere SVETISLAV

RAMIĆ STEVO
Uveden 26. 4. 1945. u knjigu br. 6. bolnice 1. proleterske divizije. AVMA.

RANČIĆ MIODRAG
Primljen 15. 4. 1945. u vojnu bolnicu 212. AVMA.

RANĐELOVIĆ JORDAN
Uveden 23. 3. 1945. u knjigu br. 5. bolnice 1. proleterske divizije. AVMA.

RANISAVLJEVIĆ BRANISLAV
Ranjen aprila 1945. godine. AVMA.

RANKOVIĆ Dušana MILOŠ
Uveden 30. 1. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

RANKOVIĆ Pauna ŽIVANA, bolničarka

RAUKOVIĆ RADOJKO
Uveden 9. 5. 1945. u previjališnu knjigu 1. proleterske divizije. AVMA.

RELIĆ MANE
Rođen 1913, Titova Korenica. Ranjen i operisan 28. 4. 1945. i uveden u operacioni protokol 1. divizije. AVMA.

RIBARIĆ FRANJO
Rođen. . . . Banjol, Rab. Poginuo 17. 4. 1945. kod Pleternice, Slavonska Požega. Spis. poginulih. AVII.

RISTIĆ Jovana ĐORĐE

RISTOVIC Ljubomira BORIVOJ

ROGIĆ NOVAK
Rođen u okolini Prnjavora. Nestao 12. 11. 1943. godine.

ROSIC RADOVAN
Poginuo 1945. kod Šida.

RUDIĆ Trifuna ANĐELKO, mlađi vodnik
Uveden 11. 2. 1945. u bolesnički protokol 1. proleterske divizije. AVMA.

RUDOVIĆ MARKO
Uveden u knjigu evakuacije ranjenika 1. proleterske divizije za april — maj 1945. A. I. I. VMA.

RUŠIKOVIC JAKOV (AVMA)

RUVIDIĆ DRAGUTIN
Uveden 16. 1. 1945. u knjigu 1. VB LR 712. AVMA.

RUŽIĆ MILORAD
Uveden u knjigu evakuacije ranjenika 1. proleterske divizije za april — maj 1945. A. I. I. VMA.

SADIŠIĆ Filipa FEDRO
Rođen 1921, Ličko Lešće, Otočac. Uveden 11. 5. 1945. u bolesničku knjigu VB 399. AVMA.

SAVČEVIĆ BRANKO
Uveden 8. 2. 1945. u bolesnički protokol 1. div. AVMA.

SAVIĆ Avrama BRANKO
Uveden 21. 1. 1945. u bolesnički protokol 1. diviz. AVMA.

SAVIĆ Nikole VUKADIN

SIMIĆ MILENKO
Uveden u knjigu evakuacije ranjenika 1 proleterske divizije za april — maj 1945. A. I. I. VMA.

SIMONOVIĆ Čedomira DOBRIVOJE

STMOVIĆ DRAGIŠA
Uveden 24. 1. 1945. u bolesnički protokol 1. div. AVMA.

SINDIĆ JOŽE
Ranjen 28. 4. 1945. AVMA.

SMILJKOVIĆ VESELIN
Ranjen aprila 1945. AVMA.

SOVILJ Ostoje SAVO, mlađi vodnik
Uveden 24. 1. 1945. u bolesnički protokol 1. diviz. AVMA.

STAMENKOVIĆ Dušana BRANKO (dat u spisku kao STAMENKOVIĆ ANKO?)

STAMENKOVIĆ Jovana ŽIVKO

STANIČIĆ Nikole SLAVOLJUB

STANIMIROVIĆ Jovana VLAJKO

STANIMIROVIĆ Kostadina VUKADIN

STANKIĆ MILUTIN
Ranjen 14. decembra 1944. godine. AVMA.

STANKOVIĆ BRANKO
Primljen 10. 1. 1945. u VB LR 712. Knjiga. 1. AVMA.

STANKOVIĆ Luke DIMITRIJE
Uveden 22. 1. 1945. u knjigu ranjenika 1. diviz. AVMA.

STANKOVIĆ DOBRIVOJE

STANKOVIĆ Ignjata MIODRAG
Uveden 10. 2. 1945. u bolesnički protokol 1. diviz. AVMA.

STANKOVIĆ Luke MIODRAG
Uveden 10. 2. 1945. u bolesnički protokol 1. diviz. AVMA.

STANKOVIĆ PERO
Ranjen aprila 1945. godine. AVMA.

STANKOVIĆ SIBA
Ranjen 26. 1. 1945. i uveden u registar VB 212. AVMA.

STANKOVIĆ Đorđije SVETOLIK
Uveden 24. 1. 1945. u bolesnički protokol 1. diviz. AVMA.

STANKOVIĆ Svetozara VASILIJE

STANKOVIĆ VLADIMIR
Uveden 22. 1. 1945. u knjigu ranjenika 1. diviz. AVMO.

STANKOVIĆ VUCKO
Uveden 26. 4. 1945. u previjališnu knjigu br. 6. 1. proleterske divizije. AVMA.

STANOJEVIĆ MILAN
Ranjen 15. 12. 1944. na Srem. frontu i uveden u spisak ranjenika 1. proleterske divizije. AVMA.

STANOJEVIĆ NIKOLA
Uveden 26. 4. 1945. u previjališnu knjigu br. 6. 1. proleterske divizije. AVMA.

STANOJEVIĆ Petra ŽIVORAD

STEPANOVIĆ MILIVOJE
Uveden 23. 1. 1945. u knjigu ranjenika 1. diviz. AVMA.

STEPANOVIĆ Živka MILOSAV

STEPANOVIĆ Stanimira RADIVOJE

STEPANOVIĆ ZDRAKO
Umro od zadobijenih rana 7. 4. 1945, Adaševci, Šid. Uveden u registar 1. Armije AVII, RPK — 81.

STEPANOVIĆ Dragica ŽIVAN

STEPANOVIĆ Marka ŽIVOJIN

STOJADINOVIĆ VUKADIN
Ranjen 18. 1. 1945. i uveden u operacioni protokol 1. proleterske divizije. Knjiga br. 3. AVMA.

STOILJKOVIĆ SIBA
Uveden 24. 1. 1945. u bolnički protokol 1. diviz. AVMA.

STOJANOVIĆ Zdravka AVRAM

STOJANOVIĆ DRAGOSLAV
Uveden 14. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. diviz. AVMA.

STOJANOVIĆ JOVAN
Ranjen 27. 4. 1945. kod Brezovice, prema Zagrebu i uveden u spisak poginulih. AVII.

STOJANOVIĆ NIKOLA
Previjen 26. 4. 1945. u previjalištu 1. proleterske divizije i uveden u knjigu br. 6. AVMA.

STOJANOVIĆ Svetozara NOVICA

STOJANOVIĆ STOJAN
Evakuisan 3. 3. 1945. iz VB LR 618. i uveden u azbučni spisak knjige br. 1. bolnice 1. divizije. AVMA.

STOILJKOVIĆ Rajka ŽIVKO

SVRŽIĆ Lazara ŽIVOJIN

ŠABAN FASMIJA
Uveden u knjigu br. 5. ambulantnog protokola 1. proleterske divizije ja maj 1945. AVMA.

ŠAPONJA Špire MILAN
Torbar, roden 1915, Dragopoljci, Benkovac. U NOB od 1942. godine. Ne zna se kada je stupio u Beogradski bataljon i šta je bilo sa njim.

ŠILJANOVIĆ SVETOZAR
Umro od zadobijenih rana 25. 4. 1945. kod Nove Gradiške. Uveden u spisak umrlih 1. proleterske brigade. AVII.

SIMIĆ MIJO
Uveden 10. 5. 1945. u previjališnu knjigu br. 6. 1. proleterske divizije. AVMA.

ŠKLJANIĆ SVETOZAR
Umro 25. 4. 1945. u Novoj Gradiški. Spisak umrlih. AVMA.

ŠTEFLJANSKI VIDAN
Rođen 1925. Ranjen 8. 5. 1945. kod Sv. Ivana, Zeline. AVMA.

TABAKOVIĆ Milorada MILISAV
Uveden 1. 2. 1945. u bolesnički protokol 1. diviz. AVMA.

TALIĆ Timotija JOVIŠA

TALOMIR BRANKO

TASIĆ Mladena MILORAD

TATALOVIĆ DUŠAN

TERZIĆ Miloja DUŠAN

TOBIĆ DESPOT
Uveden 28. 4. 1945. u evidenciju kod VB 212. AVMA.

TODOROVIĆ Dušana RATKO

TODOROVIĆ VERISLAV

TOPALOVIĆ Stojadina VOJISLAV

TOŠIĆ Todora ALEKSANDAR

TOŠIĆ Đorđa BRANKO, zamenik komandira čete

TOŠIĆ DOBRIN
Uveden u knjigu br. 2. operacijskog protokola 1. proleterske divizije. AVMA.

TRPKOVIĆ DUŠAN, desetar (postoji TRIVKOVIĆ DUŠAN, dat u spisku).
Ranjen 3. maja 1945. i uveden u previjališni protokol vojne bolnice 212. AVMA.

TUCAK ALIJA
Rođen kod Nevesinja. AVMA.

TURUDIJA DRAGAN
Uveden 11. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. div. AVMA.

TURUDIJA DUŠAN
U NOB od 1942. Učesnik bitke na Sutjesci. Poginuo 5. jula 1943, Zvornik. Uveden u ASOSUBJ — Sutjeska.

UJAGIĆ Dušana MILORAD

UROŠEVIĆ Aleksandra RADOMIR

VASILJEVIĆ DRAGOSLAV
Poginuo 17. 4. 1945, Pleternica, Slavonska Požega. Uveden u spisak poginulih AVII.

VESELINOVIĆ Gavre DUŠAN

VIDOVIĆ NIKOLA
Uveden 19. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. divizije.

VITOROVIĆ Dragomira ŽIVORAD
Uveden 23. 1. 1945. u knjigu br. 2. VB 212. AVMA.

VLAJIĆ DUŠAN
Uveden 19. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. divizije. -

VOJINOVIĆ DOBRIVOJE
Ranjen 13. 12. 1944. godine. AVMA.

VRANISAVLJEVIĆ Ranka DRAGOSLAV

VRZIĆ PETAR
Rođen u s. Brlog, Otočac.

VUJANIĆ Alekse DRAGOLJUB
VUJANIĆ Obrada RADOSAV (postoji VUJANIĆ Miče RADOSAV, dat u spisku).

VUJANOVIĆ ZDRAVKO (postoji VUJANIĆ ZDRAVKO, dat u spisku).
Ranjen 15. 12. 1944. i uveden u operacioni protokol 1. proleterske divizije. Knjiga br. 3. AVMA.

VUJIĆ DUŠAN
Rođen 1924, Cetinje. U bataljonu od 1944. Uveden u protokol br. 5. ranjenika 1. prol. div. april — maj 1945. godine. AVMA.

VUKOVIĆ Save BLAŽ, desetar

VUKOVIĆ Stevana ČEDOMIR, kurir
Uveden 24. 1. 1945. u knjigu ranjenika 1. diviz. AVMA.

ZANIZU JOJA
Ranjen 7. 5. 1945. na Vrbovecu (Zagreb). AVMA.

ZDRAVKOVIĆ TIHOMIR
Uveden 19. 3. 1945. u bolesnički protokol 1. div. AVMA.

ŽITKO JAKOV
Uveden 30. 4. 1945. u knjigu 5. bolesničkog protokola 1. proleterske divizije. AVMA.

ŽIVKOVlć DRAGOLJUB
Uveden 22. 1. 1945. u knjigu ranjenika 1. diviz. AVMA.

ŽIVKOVlć KOŠTA
Primljen u VB 712. 10. 1. 1945. Knjiga 1. AVMA.

ŽIVKOVlć Petra MILE
Uveden 22. 1. 1945. u knjigu ranjenika 1. div. AVMA.

ŽIVKOVlć Vladisava MILISAV (postoji ŽARKOVIĆ MILISAV, dat u spisku).
Ranjen 18. 1. 1945. i uveden u registar ranjenih vojne bolnice 212. AVMA.

ŽIVKOVlć Milorada RADISAV

ŽIVKOVlć VOJISLAV
Uveden 11. 3. 1945. - u bolesnički protokol 1. div. AVMA.

ŽIVKOVlć ŽIVOJIN
"Ranjen 14. 12. 1944. godine"*AVMA.

ŽUNIĆ ŽIVAN
Uveden 1. 5. 1945. u knjigu 5. bolesničkog protokola 1. proleterske divizije. AVMA.

ŽUŠKOJEVIĆ KOŠTA
Uveden 21. 1. 1945. u bolesnički protokol 1. div. AVMA.

NAPOMENA: U spisku boraca koji su neraspoređeni po vremenu dolaska u Bataljon, zbog nepotpunih podataka gde je upisano prezime, očevo ime i ime, ili samo prezime i ime, za većinu njih postoji evidencija da su primili vojne isprave 27. decembra 1944. godine i da su uvedeni u spisak izdatih vojnih isprava. A. V. I. I.

NEKA OBJAŠNJENJA PO SPISKOVIMA BORACA BEOGRADSKOG BATALJONA

1. Spiskovi boraca Beogradskog bataljona grupisani su po vremenu stupanja boraca u Bataljon. Sređeni su po abecednom redosledu. Obuhvataju sve borce koji su u Bataljonu bili od prvih dana ustanka 1941. do 1. marta 1945. godine, kada su se sve jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije preformirale u trojnu formaciju Jugoslovenske armije. Tada se od Beogradskog i Kraljevačkog bataljona formirao Treći bataljon Prve proleterske brigade.

2. Spisak boraca od prvih dana ustanka do formiranja Prve proleterske brigade 21. decembra 1941. godine, obuhvata samo poginule borce Beogradskog bataljona i Posavske čete Prvog bataljona Posavskog NOP odreda, koja je u sastav Beogradskog bataljona ušla 8. februara 1942. godine. Borci koji su bili u Beogradskom bataljonu i Posavskoj četi na dan formiranja Prve proleterske brigade čine poseban spisak.

3. Zbog nepreciznih biografsikih podataka (u imenima i prezimenima, u datumima i mestu rođenja, u vremenu stupanja u Bataljon i tome slično) koje je Odbor prikupio o pojedinim borcima, moguće je da se ime nekog borca u spiskovima i dva puta pojavljuje.

4. Usled nedostataka potpunih kartoteka (u SUBNOR-ima opština i drugim institucijama, sa čijih su teritorija bili borci Beogradskog bataljona) odnosno zbog nedostataka verodostojnih biografskih podataka u izvorima, koje je Odbor koristio u izgradnji spiskova boraca, i pored maksimalnog angažovanja Odbora, nisu mogli da se prikupe potpuni i precizni biografski podaci za dobar broj boraca. Iz istih razloga nije isključeno da izvestan, iako mali broj boraca nije obuhvaćen u spiskovima.

5. Na kraju — dužni smo zahvalnost svim institucijama (SUBNOR-ima i drugim društvenopolitičkim organizacijama) kao i pojedincima koji su Odboru svesrdno pomogli da navedene spiskove boraca Beogradskog bataljona sačinimo.

BROJNI PREGLED BORACA PO OPŠTINAMA I PO GODINAMA DOLASKA U BEOGRADSKI BATALJON PRVE PROLETERSKE BRIGADE

Red. broj	Naziv i broj opština	Došli u bataljon						
		1941. pre ulaska u 1. prol.	1941. na dan form. 1. prol.	1942.	1943.	1944.	1945.	svega
1.	Ada	—	—	—	—	1	—	1
2.	Aleksandrovac	_	_	_	_	4	1	5
3.	Aleksinac	_	_	_	_	2	_	2
4.	Alibunar	_	_	_	_	2	_	2
5.	Aranđelovac	_	1	_	_	2	3	6
6.	Babušnica	_	_	_	_	3	_	3
7.	Bačka Palanka	_	1	_	_	4	2	7
8.	Bač. Petrovac	_	_	_	_	_	1	1
9.	Bajina Bašta	_	_	_	_	1	_	1
10.	Banjaluka	_	1	2	3	3	_	9

Red. broj	Naziv i broj opština	Došli u bataljon						
		1941. pre ulaska u 1. prol.	1941. na dan form. 1. prol.	1942.	1943.	1944.	1945.	svega
11.	Bar	_	2	_	_	2	_	4
12.	Barajevo	13	36	1	_	13	4	67
13.	Bečej	_	_	_	_	1	_	1
14.	Belanovica	_	_	1	_	_	_	1
15.	Bela Palanka	1	1	_	_	_	_	2
16.	Beli Manastir	_	_	_	_	1	1	2
17.	Benkovac	_	_	_	2	1	_	3
18.	Beočin	_	_	2	_	1	_	3
19.	Beograd	7	14	5	_	22	6	54
20.	Bihać	_	_	2	2	_	1	5
21.	Bijeljina	_	1	_	_	2	_	3
22.	Biograd	_	_	_	2	_	_	2
23.	Bijelo Polje	_	_	_	7	_	_	7
24.	Bogatić	1	_	_	_	_	_	1
25.	Bos. Dubica	_	1	_	1	1	_	3
26.	Bos. Gradiška	_	_	_	14	2	_	16
27.	Bos. Krupa	_	_	_	6	_	_	6
28.	Bos. Novi	_	1	_	14	1	_	15
29.	Bos. Petrovac	_	1	3	1	1	_	6
30.	Bos. Grahovo	_	_	2	_	_	_	2
31.	Brač	_	_	2	5	_	_	7
32.	Brčko	_	_	_	_	1	_	1
33.	Brus	_	_	_	_		_	2
34.	Budva	_	_	_	_	1	_	1
35.	Bugojno	_	_	_	1	_	_	1
36.	Cazin	—	1	_	2	1	_	4
37.	Cetinje	_		_	1		_	7
38.	čačak	_	_	1	_	_	_	1
39.	Čajetina	_	_	_	_	1	1	2
40.	čajniče	_	_	_	4	_	_	4
41.	Čakovec	_	_	_	_	1	_	1
42.	Čoka	_	1	_	_	_	_	1
43.	Čukarica	8	19	_	_	11	1	39
44.	Ćuprija	_	_	_	_	1	_	1
45.	Danilovgrad	_	1	1	_	_	_	2
46.	Derventa	_	_	_	1	_	_	1
47.	Despotovac	_	_	_	_	1	_	1
48.	Doboj	_	_	_	2	_	_	2
49.	Doljevac	_	_	_	_	13	_	13
50.	Donja Stubica	_	_	_	_	2	_	2
51.	Donji Lapac	_	_	_	_	2	_	2

Red. broj	Naziv i broj opština	Došli u bataljon						
		1941. pre ulaska u 1. prol.	1941. na dan form. 1. prol.	1942.	1943.	1944.	1945.	svega
52.	D. Milanovac	_	1	_	_	1	_	2
53.	Drniš	_	1	7	3	3	_	14
54.	Drvar	_	1	_	1	2	_	4
55.	Dubrovnik	_	_	1	_	_	_	1
56.	Duvno	_	_	3	_	1	_	4
57.	Dvor	_	_	_	1	_	_	1
58.	Đakovo	_	1	_	_	_	_	1
59.	Foča	_	_	6	1	2	1	10
60.	Gadžin Han	_	_	_	_	19	1	20
61.	Glamoč	_	1	_	1	_	_	2
62	Glina	_	_	_	_	1	1	2
63.	Goražde	_	_	15	1	_	_	16
64.	Gospić	_	_	_	1	1	_	2
65.	Gračac	_	3	_	_	_	_	3
66.	Grahovo	_	_	_	_	1	_	1
67.	Grocka	1	_	_	_	2	_	3
68.	Grubišino Polje	_	1	_	_	_	_	1
69.	Guča	_	_		_	1	_	1
70.	Han Pijesak	_	_	2	2	_	_	4
71.	Hvar	_	_	3	1	_	_	4
72.	Imotski	_	_	1	3	_	_	4
73.	Indiia	1	_	_	_	_	_	1
74.	Irig	_	2	_	_	_	_	2
75.	Istok	_	_	_	_	1	_	1
76.	Ivangrad	_	_	_	_	1	_	1
77.	Jajce		_	_	6	_	_	6
78.	Kalinovik	_	_	1	1	_	_	2
79.	Kardeljevo	–	_	10	4	_	_	14
80.	Karlovac	_	1	_	_	1	_	2
81.	Kikinda	_	_	_	_	6	_	6
82.	Kladovo	_	_	_	_	2	_	2
83.	Klina	_	_	_	_	1	_	1
84.	Ključ	_	_	5	4	1	_	10
85.	Knić	_	_	_	_	2	_	2
86.	Knin	_	1	3	1	1	_	6
87.	Knjaževac	1	_	_	_	1	_	2
88.	Koceljeva	_	_	1	_	1	_	2
89.	Kočane	_	_	_	_	1	_	1
90.	Korčula	_	_	1	_	_	_	1
91.	Kosjerić	_	_	1	_	7	_	8
92.	Kostajnica	_	_	1	_	_	_	1

Red. broj	Naziv i broj opština	Došli u bataljon: 1941. pre ulaska u 1. prol.	1941. na dan form. 1. prol.	1942.	1943.	1944.	1945.	svega
93.	Kotor Varoš	_	_	2	3	_	_	5
94.	Kragujevac	_	_	1	2	7	_	10
95.	Kraljevo	_	_	_	_	8	_	8
96.	Križevci pri Ljutomeru	_		_	_	1	_	1
97.	Krupanj	_		_	_	1	_	1
98.	Kruševac	_	1	_	_	3	_	4
99.	Kula	_	_	_	_	1	_	1
100.	Kupres	_	_	_	1	_	_	1
101.	Lajkovac	_	_	_	_	11	_	11
102.	Laktaši	_	_	_	4	_	_	4
103.	Lazarevac	1	7	_	_	3	1	12
104.	Leposavić	_	_	_	_	1	_	1
105.	Leskovac	_	_	_	_	3	2	5
106.	Livno	_	_	9	1	4	_	14
107.	Loznica	_	_	1	_	7	1	9
108.	Ljig	1	_	1	_	4	_	6
109.	Ljubovija	_	_	_	_	2	_	2
110.	Maglaj	_	_	_	1	_	_	1
111.	Makarska	_	_	6	17	_	_	23
112.	Maribor	_	_	1	_	1	_	2
113.	Merošina	_	1	_	_	_	_	1
114.	Metković	_	_	_	4	_	_	4
115.	Mionica	_	_	_	_	9	_	9
116.	Mladenovac	_	2	_	_	12	_	14
117.	Mojkovac	_	_	_	3	1	_	4
118.	Mrkonjić Grad	_	_	_	2	_	- —	2 .
119.	Negotin	_	_	_	_	3	_	3
120.	Nikšić	_	_	1	_	2	_	3
121.	Niš	_	_	_	_	64	2	66
122.	Nova Crnja	_	1	_	_	_	_	1
123.	N. Gradiška	_	_	_	_	_	1	1
124.	Novi Pazar	_	_	_	_	3	_	3
125.	Novi Sad	_	2	_	_	2	2	6
126.	Novo Mesto	_	_	_	_	1	_	1
127.	Novska	_	1	_	_	_	_	1
128.	Obrenovac	78	48	_	_	13	_	139
129.	Obrovac	_	_	_	1	1	_	2
130.	Ohrid	_	_	_	_	2	_	2
131.	Opatija	_	_	_	_	1	_	1
132.	Osečina	_	1	1	_	7	_	9
133.	Otočac	_	_	_	_	_	1	1

Red. broj	Naziv i broj opština	Došli u bataljon						
		1941. pre ulaska u 1. prol.	1941. na dan form. 1. prol.	1942.	1943.	1944.	1945.	svega
134.	Pakrac	_	_	1	_	_	_	1
135.	Pale	_	_	2	_	_	_	2
136.	Pančevo	1	1	_	_	_	_	2
137.	Paraćin	_	_	_	_	5	_	5
138.	Pećinci	_	_	_	_	_	1	1
139.	Petrinja	_	_	_	_	2	_	2
140.	Petrovac na Mlavi	_	_	_	_	3	_	3
141.	Pirot	1	2	2	_	_	_	5
142.	Plužine	1	_	_	_	_	_	1
143.	Pijevlja	_	_	_	_	3	_	3
144.	Podujevo	_	_	_	_	1	_	1
145.	Postojna	_	_	_	_	_	1	1
146.	Požega	_	_	_	_	1	_	1
147.	Preševo	_	_	_	_	1	_	1
148.	Prijedor	_	_	_	6	1	_	7
149.	Prilep	_	_	_	_	1	_	1
150.	Priština	_	_	_	_	2	_	2
151.	Prizren	_	_	_	_	1	_	1
152.	Prnjavor	_	_	6	37	_	_	43
153.	Prokuplje	_	_	_	_	2	1	3
154.	Rača (Kragujevac)	_	_	_	_	2	1	3
155.	Raška	_	_	_	_	1	_	1
156.	Ražanj	_	_	_	_	1	_	1
157.	Rekovac	_	_	1	_	3	_	4
158.	Rijeka	_	1	_	_	1	_	2
159.	Rogatica	_	_	6	_	3	_	9
160.	Rudo	_	1	_	_	_	_	1
161.	Ruma	_	_	_	_	1	1	2
162.	Sanski Most	_	_	_	4	1	_	5
163.	Sarajevo	_	4	5	3	5	_	17
164.	Senta	_	_	_	_	1	_	1
165.	Sinj	1	_	1	2	_	1	5
166.	Sisak	_	_	_	_	1	_	1
167.	Skoplje	_	1	_	_	1	_	2
168.	Slav. Brod	_	1	_	1	_	_	2
169.	Slav. Požega	2	_	_	_	1	_	3
170.	Slunj	_	_	_	_	1	_	1
171.	Smederevo	_	1	_	_	6	_	7
172.	Smed. Palanka	_	1	1	_	13	7	22
173.	Sokolac	_	_	14	1	_	_	15
174.	Sombor	_	_	_	_	2	_	2

Red. broj	Naziv i broj opština	Došli u bataljon						
		1941. pre ulaska u 1. prol.	1941. na dan form. 1. prol.	1942.	1943.	1944.	1945.	svega
175.	Sopot	_	_	3	_	5	_	8
176.	Split	_	_	8	42	_	_	50
177.	Srbac	_	_	_	2	_	_	2
178.	Srbobran	_	1	_	_	_	_	1
179.	Srem. Mitrovica	_	4	1	_	1	1	7
180.	Subotica	2	_	_	_	1	_	3
181.	Surdulica	_	_	_	_	2	_	2
182.	Svilajnac	_	_	_	_	3	_	3
183.	Svrljig	_	_	_	_	9	_	9
184.	Šabac	_	1	2	_	73	1	77
185.	Šibenik	_	_	60	15	2	_	77
186.	Šid	_	_	_	_	2	1	3
187.	Šipovo	_	2	_	_	1	_	3
188.	Štip	_	_	_	_	1	_	1
189.	Teslić	_	_	1	4	1	1	7
190.	Tešanj	_	_	_	1	_	_	1
191.	Titograd	_	_	2	_	1	_	3
192.	Tit. Korenica	1	1	_	_	_	_	2
193.	Tit. Užice	_	_	2	_	8	1	11
194.	Travnik	_	_	_	1	_	_	1
195.	Trebinje	_	_	_	2	1	_	3
196.	Trgovište	_	_	_	_	1	_	1
197.	Trogir	_	_	4	3	1	_	8
198.	Trst	_	_	_	1	_	_	1
199.	Trstenik	_	_	_	_	16	2	18
200.	Tuzla	_	_	_	1	_	_	1
201.	Ub	5	3	_	_	110	_	118
202.	Uroševac	_	_	_	_	_	1	1
203.	Valjevo	1	_	1	_	53	3	58
204.	Varaždin	_	1	_	_	_	_	1
205.	Varvarin	_	_	_	_	6	_	6
206.	Vel. Kladuša	_	_	_	2	_	_	2
207.	Velika Plana	_	_	_	_	10	3	13
208.	Vinkovci	1	_	1	1	1	1	5
209.	Virovitica	1	_	_	_	_	_	1
210.	Vis	_	_	_	1	_	_	1
211.	Višegrad	_	1	2	_	1	_	4
212.	Vladimirci	_	_	_	_	_	1	1
213.	Vlasenica	_	_	1	_	_	_	1
214.	Vlasotinci	_	_	_	_	4	_	4
215.	Vranje	_	_	_	_	3	_	3

Red. broj	Naziv i broj opština	Došli u bataljon: 1941. pre ulaska u 1. prol.	1941. na dan form. 1. prol.	1942.	1943.	1944.	1945.	svega
216.	Vrbovec	_	_	_	_	1	_	1
217.	Vrgin Most	1	_	_	_	_	_	1
218.	Vrgorac	_	_	4	5	2	_	11
219.	Vrnjačka Banja	_	_	_	_	3	_	3
220.	Vršac	_	1	_	_	_	_	1
221.	Vukovar	_	_	1	_	_	_	1
222.	Zadar	_	_	_	_	_	1	1
223.	Zagreb	_	_		2	1	_	3
224.	Zaječar	_	2		_	1	_	3
225.	Zemun	_	_	i	_	5	_	6
226.	Zenica	_	_	_	1	_	_	1
227.	Zrenjanin	1	3	_	_	_	_	4
228.	Zvornik	_	_	_	_	2	_	2
229.	Žabalj	_	2	_	_	_	_	2
230.	Žagubica	_	_	_	_	1	_	1
231.	Žepče	_	_	_	1	1	_	2
232.	Žitogrđa	_	_	_	_	1	_	1
233.	Nepoznate opštine:	14	14	2	6	3	2	41
	Borci rođeni u inostranstvu, Živeli u Jugoslaviji:							
234.	Austrija	1	2	_	_	_	_	3
235.	CSSR	_	_	_	_	1	_	1
236.	Grčka	_	_	_	_	1	_	1
237.	Italija	_	_	_	1	_	_	1
238.	Mađarska	1	_	_	_	2	_	3
239.	SAD	_	1	_	_	_	_	1
240.	SSSR	_	1	1	_	_	_	2
	Borci strani državljani:							
241.	Albanci	_	_	_	_	1	_	1
242.	Bugari	_	_	_	_	5	_	5
243.	Italijani	_	_	_	35	_	_	35
244.	Mađari	_	_	_	_	_	1	1
245.	Nemci	1	_	_	1	_	_	2
246.	Rumuni	_	_	_	1	1	_	2
247.	Borci iz nepoznatih opština i koji nisu raspoređeni po vremenu dolaska u bataljon, jer nema podataka							479
	a) Ukupno	149	201	224	321	756	67	2197
	b) broj opština:	323						

SUMARNI TABELARNI PREGLED BORACA PO GODINAMA DOLASKA U BATALJON

GODINE STUPANJA BORACA U BATALJON	Pol Ukupno	BROJ BORACA				UKUPNO	SUDBINE BORACA			
		Iz utvrđenih opština	Iz neutvrđenih opština	Jug. državlj. rođeni u inostranstvu	Strani državljani		Poginuli	Umrli posle NOR-a	Ostali živi posle NOR-a	Nepoznate sudbine
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1941. pre ulaska u Prvu prolet. brigadu	M	128	10	2	1	141	141			
	Ž	5	2			7	7	_	_	_
	Ukup.	133	12	2	1	148	148			
1941. na dan formiranja Prve prolet. brigade	M	189	12	4		205	124	34	45	2
	Ž	7			_	7	1	1	5	
	Ukup.	196	12	4		212	125	35	50	2
1942.	M	214	_	1	_	215	113	17	65	20
	Ž	31	_	_	_	31	11	3	16	1
	Ukup.	245	_	1	_	246	124	20	81	21
1943.	M	253	7	1	37	298	102	22	68	106
	Ž	23	_	_	_	23	6	1	15	1
	Ukup.	276	7	1	37	321	108	23	83	107
1944.	M	*736*	3	4	7	750	88	22	*107*	533
	Ž	*17*	_	_	_	17	2	1	*12*	2
	Ukup.	753	3	4	7	767	90	23	*119*	535
1945.	M	64	2	_	1	67	16	_	5	46
	Ukup.	64	2	_	1	67	16	_	5	46
Neraspoređeni po vremenu dolaska u Bataljon	M	_	475			475	45	_	_	430
	ž		4	_	_	4				4
	Ukup.		479			479	45			434
1941—1945.	M	1583	509	12	46	2150	628	95	290	1137
	Ž	83	6			89	27	6	48	8
UKUPNO	M/ž	1666	515	12	46	2239	655	101	338	1145

I

»

POGOVOR

Ova edicija rezultat je kolektivnog rada boraca Beogradskog bataljona o njegovom razvoju i borbenoj aktivnosti i o njihovim ličnim doživljajima u toku četvorogodišnjeg ratovanja za slobodu domovine naroda Jugoslavije. Pripremom edicije rukovodio je Odbor izabran od boraca Bataljona.

Cilj ovoga dela je da se od zaborava otrgnu dragocena istorijska zbivanja u teškim danima naroda Jugoslavije, u danima četvorogodišnjeg robovanja najcrnjoj svetskoj reakciji i najokrutnijoj soldateski u savremenoj istoriji čovečanstva, u danima oslobađanja domovine naroda Jugoslavije od teškog tuđinskog jarma, da se od zaborava otrgnu zbivanja u kojima je aktivno i nesebično učestvovao jedan kolektiv boraca oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije — jedan bataljon Prve proleterske brigade, te da ta dragocena istorijska zbivanja, ta nesebična i samopregorna junaštva boraca jednog bataljona Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije posluže pokoljenjima kao nadahnuće, kao obaveza na maksimalno čuvanje i negovanje krvlju stečenih, u toku četvorogodišnjeg oslobodilačkog ratovanja, neprocenjivih istorijskih tekovina naroda Jugoslavije, da na njima mlade generacije grade i čuvaju budućnost socijalističke samoupravne Jugoslavije.

Odbor, kome su borci Bataljona poverili pripremu edicije, maksimalno se trudio da okupi što veći broj boraca Bataljona, koji danas žive gotovo u svim krajevima Jugoslavije, kako bi prikazana istorijska zbivanja što vernije odražavala borbenu aktivnost Bataljona i njegovu istorijsku ulogu u kojoj su njegovi borci maksimum snage i umenja ulagali. Istorijski deo edicije sačinjen je na osnovu postojeće dokumentacije i autentičnih zapisa iz ratnih vremena, dok su se redaktorske intervencije na memorijalnoj građi ograničavale samo na najnužnije, pri čemu se maksimalno težilo da autentičnost istorijskih zbivanja i događaja u toku četvorogodišnjeg ratovanja što adekvatnije odražavaju kazivanja autora memorijalne građe.

Edicija je komponovana u pet poglavlja — prema određenim periodima u toku četvorogodišnjeg ratovanja. Svako poglavlje komponovano je na sledeći način: istoriografski deo iz određenog perioda, zatim memorijalna građa — prilozi boraca o pojedinim doživljajima i događajima iz tog perioda i, najzad, dokumentacija iz dotičnog perioda ukoliko je Odbor njome raspolagao. Fotosi iz ratnog perioda su ugrađeni na adekvatan prostor u memorijalnoj građi. Na kraju knjige dat je spisak boraca od prvih dana ustanka 1941. do kraja rata, maja 1945. godine.

Odbor je smatrao i smatra da prema takvoj kompoziciji svako poglavlje čini zasebnu kompaktnu celinu u kojoj je najbolje i najjasnije izražen dotični period istorijskih zbivanja u kojima je Bataljon bio neposredni učesnik, te će čitaocu najbolje pružiti jasnu sliku istorijske uloge Bataljona i njegovih boraca u dotičnom periodu istorijskih zbivanja, a uz to neposredna međusobna povezanost poglavlja čini nerazlučivu celinu borbene aktivnosti Bataljona u četvorogodišnjem oslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije.

Maksimalnu pomoć i podršku Odboru u pripremi i objavljivanju edicije pružali su: Skupština grada Beograda, skupštine opština, te opštinski komiteti Saveza komunista i opštinski Odbori Socijalističkog saveza Čukarice, Obrenovca i Barajeva, upravo skupštine opština i društveno-političke organizacije opština na čijoj je teritoriji prvih dana ustanka 1941. godine ponikao i rastao

Beogradski bataljon. Naime, u tom vremenu najveći broj boraca Bataljona činili su borci rođeni na teritoriji Grada Beograda i navedenih opština. Odbor za pripremu i objavljivanje edicije i borci Beogradskog bataljona kao i rukovodeći ljudi Skupštine grada Beograda, skupština opština, te opštinski komiteti Saveza komunista i opštinski odbori Socijalističkog saveza Barajeva, Ćukarice i Obrenovca, smatrali su i smatraju da je priprema i objavljivanje ove edicije njihova zajednička obaveza, njihov zajednički dug poginulim borcima Beogradskog bataljona u toku narodnooslobodilačkog rata naroda i narodnosti Jugoslavije 1941—1945. Zato u toku priprema edicije nijednog trenutka nije zatajila njihova najtešnja saradnja, nijednog trenutka nije manjkao maksimalan trud na realizaciji ovoga dela.

U pravljenju istoriografskog dela ove edicije uložio je maksimum truda i Miloš Vuksanović borac Prve proleterske brigade i time dao značajan doprinos u izgradnji edicije.

Izlazeći ovim delom pred jugoslovensku javnost u jubilarnoj četrdesetogodišnjici formiranja Prve proleterske brigade, prve regularne jedinice jugoslovenske narodnooslobodilačke vojske, narodima i narodnostima Jugoslavije pruža se mogućnost za ocenu borbene aktivnosti jednog bataljona Prve proleterske brigade u četvorogodišnjem okršaju sa okupatorima i domaćim izdajnicima, a mladim generacijama putokaz sa kakvom se srčanošću i zalaganjem treba boriti za slobodu i dobrobit svoje domovine.

Ovom prilikom borci Beogradskog bataljona srdačno se zahvaljuju svim roditeljima, koji su svoje sinove i kćeri svrstali u borbene redove Beogradskog bataljona i ovom proleterskom bataljonu omogućili da uspešno izvršava svoju oslobodilačku ulogu u teškim istorijskim danima naroda Jugoslavije. Izražavamo iskrenu ljubav i žaljenje za našim drugovima i drugaricama, koji su svoje mlade živote položili na oltar slobode naše domovine, a njihovim roditeljima duboko saučešće. Istovremeno, srdačno zahvaljujemo svim naseljima i porodicama koji su u toku četvorogodišnjeg ratovanja prijateljski i domaćinski prihvatili borce Beogradskog bataljona i bratski ih ispratili na dalje izvršavanje borbenih zadataka, koje je pred Bataljon postavljao Centralni komitet Komunističke partije i Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije na čelu sa drugom Titom.

sadržaj

Umesto predgovora 7

BEOGRADSKI BATALJON DO FORMIRANJA PRVE PROLETERSKE BRIGADE

Kratak pregled borbenih dejstava 11
Memorijalna građa 23
Dokumentacija 67

POD PROLETERSKOM ZASTAVOM

Kratak pregled borbenih dejstava 81
Memorijalna građa 98

DANI VELIKIH POBEDA I ISKUŠENJA

Kratak pregled borbenih dejstava 173
Memorijalna građa 192

ŠTITILI SMO TITA

Kratak pregled borbenih dejstava 251
Memorijalna građa 273

KA BEOGRADU I DALJE — DO SLOBODE

Kratak pregled borbenih dejstava 337
Memorijalna građa 348

Materijal koji je korišćen pri obradi 373

SPISAK BORACA BEOGRADSKOG BATALJONA 1941—1945.

Komandno-rukovodeći kadar Beogradskog bataljona od 1941. do 1. marta 1945. godine 381
1941 384
1942 395
1943 404
1944 413
1945 430

Pogovor 449

BEOGRADSKI BATALJON PRVE PROLETERSKE BRIGADE 1941—1945.
Štampanje završeno 20. oktobra 1981. godine. Tiraž 3000.